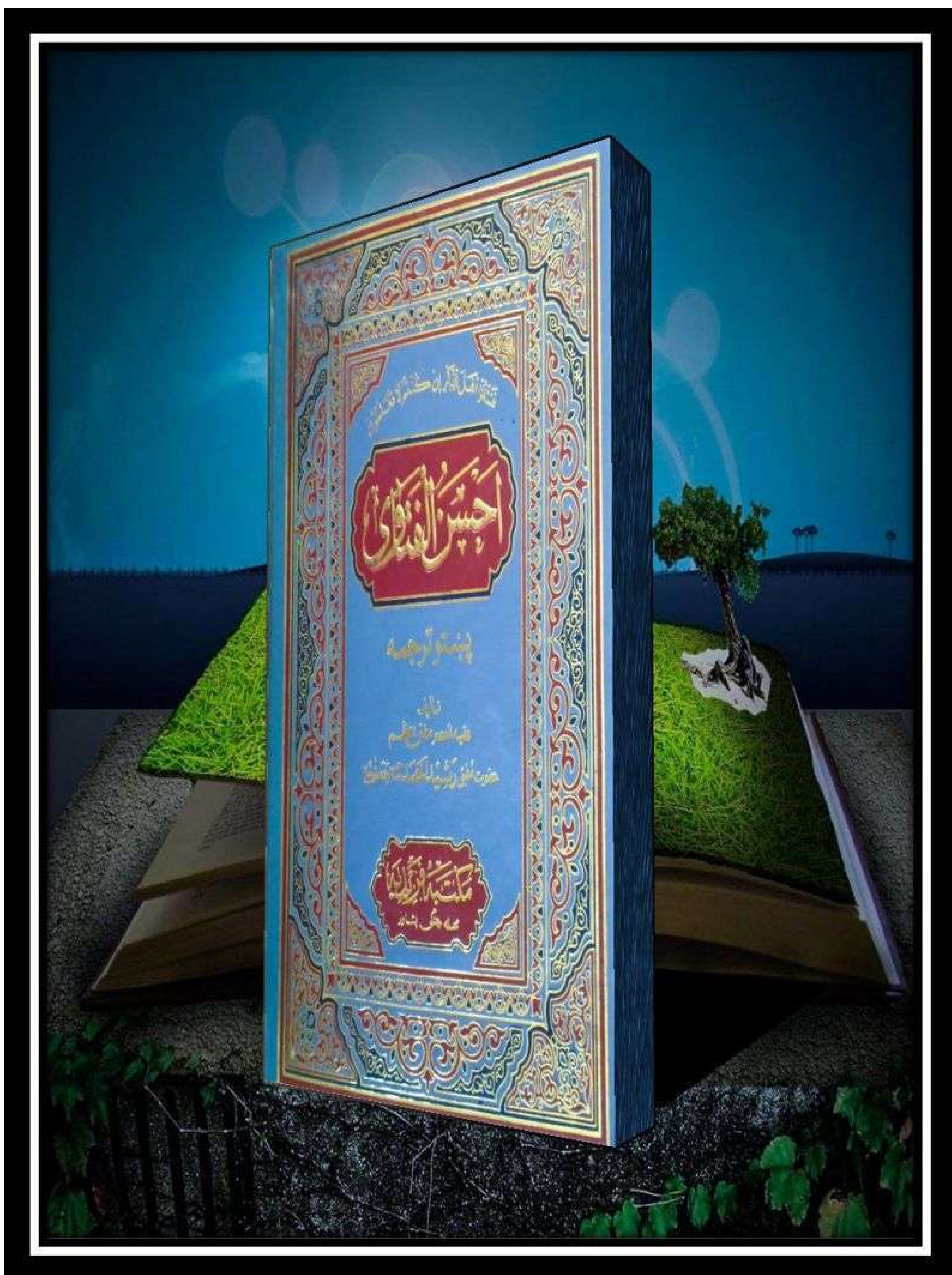

احسن الفتاوی
پښتو ترجمه

قال الله تبارک وتعالی

بسم الله الرحمن الرحیم

﴿فَسْئَلُوٓا أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم

إِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَال (الحدیث)

احسن الفتاوی

دویم جلد

(له کتاب الصلوة څخه تر آخر د باب القراءة والتجوید ـ فاتحة الکلام ـ پورې)

تالیف فقیه العصر مفتی اعظم حضرت مفتی رشید احمد صاحب رحمه الله تعالی

ناشرین

مولوی محمد ظفر (حقانی) مولوی امیر الله (شیرانی)

د ملاویدو پته

مکتبه فریدیه محله جنگی قصه خوانی پیښور

د کتاب نوم احسن الفتاوی (دویم جلد) (له کتاب الصلوة څخه تر آخر د باب القراءة والتجوید ـ فاتحة الکلام ـ پورې)
د مؤلف نوم فقیه العصر مفتی اعظم حضرت مفتی رشید احمد صاحب رحمه الله تعالی
پښتو ترجمه او کمپوز : قاری عبدالقیوم (لوګری)
ډیزاین ، اصلاح او نظر ثانی حافظ محمد ولی (بغلانی)
د چاپ کال ۲۰۱۲
د چاپ شمیر ۱۰۰۰ ټوکه
ناشرین : مولوی محمد ظفر ((حقانی)) مولوی امیر الله ((شیرانی))
د ملاویدو پته مکتبه فریدیه محله جنګی قصه خوانی پیښور
د مکتبې مسؤل مولوی محمد ظفر ((حقانی)) صاحب

كتاب الصلوة

د مازديګر د مستحب وخت تحقيق

سوال دلته يو مولوي صاحب د مازديګر لمونځ ډير ناوخته خلكو ته وركوي او وايي چه د احنافو په نزد دومره تاخير چه ((مالم تتغير الشمس بأن لا تحار فيها الاعين)) مستحب دی. او د حوالي په اړه وايي چه په هدايه كښې دا ډول حديث دی. آيا دمولوي صاحب دا خبره صحيح ده او كه نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : په هدايه كښې خو د ماسپښين د وخت په اړه حديث شته ليكن د مازديګر په اړه هيڅ يو حديث نشته بلكه پخپل د هدايې عبارت دی. د مازديګر په وخت كښې امام صاحب رحمه الله د جمهور په خلاف دی. دري ګوني امامان رحمهم الله بلكه پخپله صاحبين رحمهما الله تعالى په نزد هم له لومړي مثل (د هر شي د سوري يو چند) څخه وروسته د مازديګر وخت شروع كيږي او له امام صاحب څخه هم يو روايت همدا ډول دی. ليكن د امام صاحب د مشهور قول له مخې له دويم مثل (د هر شي د سوري دوه چند) څخه د مازديګر وخت شروع كيږي.

قال الحافظ العينی رحمه الله وعند ابی يوسف و محمد اذا صار ظل كل شئ مثله يخرج وقت الظهر و يدخل وقت العصر وهی رواية الحسن بن زياد عنه و به قال مالك و الشافعی و احمد و الثوری و اسحق رحمهم الله تعالى (الى ان قال) قال القرطبی خالف الناس كلهم ابو حنيفة فيما قاله حتى اصحابه الخ. (عمدة القاری ج۲)

پس د مازديګر د تاخير په قول كښې د څو وجوهاتو احتمال شته.

۱ - د فقهې په كتابونو كښې د مازديګر د تاخير له بيان څخه مقصد دا دی چه له دويم مثل څخه وروسته وشي چه له مخې ئې د دري ګوني امامانو او صاحبينو په خلاف د امام صاحب قول ته ترجيح وركول دي. لنډه دا چه له تعجيل څخه مراد تر لومړي مثل وروسته او له تاخير څخه مراد تر دويم مثل څخه وروسته د مازديګر د لمانځه ادا كول دي.

قال العلامة العينی رحمه الله و يؤيد ما قاله ابو حنيفة حديث علی بن شيبان رضی الله عنه قال قدمنا علی رسول الله صلی الله عليه وسلم المدينة فكان يؤخر العصر ما دامت الشمس بيضاء نقية. رواه ابو داؤد و ابن ماجة. وهذا يدل علی انه كان يصلی العصر عند صيرورة ظل كل شئ مثليه و هو حجة علی خصمه و حديث جابر رضی الله عنه صلی بنا رسول الله صلی الله عليه وسلم العصر حين صار ظل كل شئ مثليه قدر ما يسير الراكب الى ذی الحليفة العنق. رواه ابن ابی شيبة بسند لا بأس به. (عمدة القاری ج۲)

د علامه بدر الدین له دې بیان څخه مقصد دا دی چه د امام صاحب په مذهب کښې د دویم مثل تر پایه پورې باید تاخیر وشي.

۲ - د فقهې په کتابونو کښې چه چیرته د مازدیگر د تاخیر یادونه شوې ده هلته ئې علت هم راغلی دی.

قال فی الهدایة لما فیه من تکثیر النوافل لکراهتها بعده وفی العنایة وتکثیر النوافل افضل من المبادرة الی الاداء فی اول الوقت وفی شرح التنویر توسعة للنوافل وفی الشامیة ای لکراهتها بعد صلوة العصر.

هو! چه کله له مازدیگر څخه مخکښې نفل کونکي خلک موجود نه وي نو په مازدیگر کښې تاخیر به هم بهتر نه وي

۳ - د نوافلو د ډیر والي په غرض سره هم باید دومره تاخیر و نه شي چه د مازدیگر تر لمانځه وروسته په پښو تلونکی سړی د لمر تر ډوبیدو مخکښې شپږ میله مسافه مزل وکړی شي. د عرض البلد او میل الشمس له مخې دا اندازه مختلفه وي.

روی الامام الطحاوی رحمه الله فی شرح معانی الأثار عن ابی اروی قال کنت اصلی مع النبی ﷺ العصر با لمدینة ثم اٰتی الشجرة ذا الحلیفة قبل ان تغرب الشمس وهی علی رأس فرسخین ففی هذا الحدیث انه کان یسیر بعد العصر فرسخین قبل ان تغیب الشمس فقد یجوز ان یکون سیراً علی الاقدام وقد یجوز ان یکون سیراً علی الابل والدواب فنظرنا فی ذلك (الی قوله) قال کنت اصلی العصر مع النبی ﷺ ثم امشی الی ذی الحلیفة فاٰتیهم قبل ان تغیب الشمس ففی هذا الحدیث انه کان یأتیها ماشیاً. وایضاً فیه عن ابی مسعود رضی الله عنه قال کان رسول الله ﷺ یصلی صلوة العصر والشمس بیضاء مرتفعة یسیر الرجل حین ینصرف منها الی ذی الحلیفة ستة امیال قبل غروب الشمس وایضا فیه عن ابی الابیض عن انس رضی الله عنه قال کان رسول الله ﷺ یصلی صلوة العصر و الشمس بیضاء محلقة (الی قوله) فذلك دلیل علی انه قد کان یؤخرها ثم یکون بین الوقت الذی کان یصلیها فیه وبین غروبها مقدار ما کان یسیر الرجل الی ذی الحلیفة الخ وایضاً فیه والاولی بمعانی هذه الأثار لما جاءت هذا المجیء ان نحملها ونخرج وجوهها علی الاتفاق لا علی الخلاف والتضاد فنجعل التأخیر المکروه فیها هو ما بیّنه العلاء ان انس رضی الله عنه ونجعل الوقت المستحب من وقتها ان یصلّی فیه هو ما بینه ابو الابیض عن انس رضی الله عنه و والله علی ذلك ابو مسعود رضی الله عنه. (شرح معانی الأثار ج ۱)

امام طحاوي رحمه الله د حنفي فقهې لوړ پوړی امام او تر ټولو د امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په مذهب زیات پوهیدونکی دی. د لویې درجې فقیه او محدث دی د هغه پورتنی تحقیق او څېړنه دا څرګندوي چه د امام ابو حنیفه رحمه الله په مذهب کښې د مازدیگر تاخیر تر هغه وخته پورې مستحب

دی چه تر لمانځه وروسته يو څوک شپږ ميله سفر د لمر تر ډوبيدو مخکښې وکړی شي. د علامه عيني رحمه الله تحقيق هم د دې مطابق پورته تير شو. رد المحتار نومې کتاب کوم چه په حنفي مذهب کښې د فتاواوو له ټولو کتابونو څخه فائق (ممتاز او د لوړې درجې) کتاب ګڼل کيږي بلکه د فتاواوو معيار او مدار دی. په هغه کښې هم د مازديګر د تاخير په اړه د امام طحاوي تحقيق غوره شوی دی.

قال الامام الطحاوي بعد ذكره ما روي في التأخير والتعجيل لم نجد في هذه الآثار مما صحت الا ما يدل على تأخير العصر ولم نجد ما يدل منها على التعجيل الا ما عارضه غيره فاستحببنا التأخير ولو عليها النظر لكان تعجيل الصلوات كلها افضل ولكن اتباع ما روي عن رسول الله ﷺ مما تواترت به الاخبار اولى وقد روي عن اصحابه ما يدل عليه ثم ساق ذلك وتمامه في الحلية. (رد المحتار ج۱)

په نوموړي عبارت کښې امام طحاوي رحمه الله چه د کوم تاخير په زړورو الفاظو سره دعویٰ کوي دا هغه تاخير دی چه تر هغه وروسته يو څوک شپږ ميله سفر وکړی شي. ((كما هو مفصل في شرح معاني الآثار)) همدارنګه امام طحاوي له دې قول چه ((ولو عليها النظر ـ الخ)) څخه ځرګنده شوه چه د مازديګر تاخير د قياس خلاف دی لهذا پخپل مورد باندې به منحصر پاتې کيږي. د امام طحاوي له ثابت شوي تاخير څخه زيات تاخير له نبي کريم ﷺ څخه هيڅکله هم نه دی ثابته. لهذا د قياس په مقتضاء سره له دې زيات تاخير کول به د استحبابو خلاف وي.

د فقهې په کتابونو کښې چه کوم شی ((مالم تتغير الشمس بان لا تحار فيها الاعين)) ليکل شوی دی د دې مطلب دا نه دی چه لمونځ په دومره تاخير سره وشي چه له لمانځه څخه تر فارغيدو فوراً وروسته لمر تغير وخوري او له دې څخه مخکښې لوستل ئې د استحبابو خلاف دی. بلکه د دې مطلب دا دی چه د لمر له تغير څخه تر مخکښې وخت پورې اجازه ده (اګر که مستحب وخت هغه دی کوم چه امام طحاوي صاحب ئې يادونه کړې ده) او تر تغيره پورې ئې تاخير کول مکروه دي. پس له دې څخه مقصد د کراهيت د پيل بيان دی نه د تاخير د مستحب والي. ((كما يدل عليه ما نقلنا من عبارة الطحاوي فنجعل التاخير المكروه ـ الخ)).

د نبي کريم ﷺ د عمل نمونه او د صحابه کرامو رضي الله عنهم عمل او د حنفي امامانو رحمهم الله تعالى د مسلک مطابق يواځې دومره تاخير مستحب دی چه تر لمانځه وروسته او د لمر تر ډوبيدو مخکښې شپږ ميله مزل وشي. کله کله د کتاب په عبارت په نه پوهيدو سره انسان په ګمراهۍ کښې ولويږي.

وكم من عائب قولا صحيحا و آفته من الفهم السقيم

د دې لیکني خلاصه درې خبرې دي.

پخپله په حنفي مذهب کښې چونکه صاحبین رحمهما الله تعالی د دې قائل دي چه د مازدیګر وخت له اول مثل څخه شروع کیږي او له امام صاحب څخه هم یو روایت د دې مطابق راغلی دی پس په حنفي مذهب کښې له مثل اول څخه وروسته د مازدیګر لمونځ صحیح دی د دې لپاره حنفي فقهاء رحمهم الله وایي چه تر مثل ثاني وروسته د مازدیګر د لمانځه ادا کول مستحب دي. یعنې د تاخیر له استحباب څخه مراد ((تأخیر الی انقضاء المثل الثانی)) یعنې د مثل ثاني تر تیریدو پورې تاخیر دی تر څو چه د امام صاحب د قول رعایت وشي او د اختلاف له شبهې څخه ځان ساتنه وشي.

۲- د مثل ثاني تر ختمیدو وروسته زیات تاخیر د دې لپاره مستحب دی چه نفلونه زیات پکښې ادا شي. ((فالحکم یکون دائراً مع علته)).

۳- د نوافلو د ډیروالي په غرض سره د حنفیه وو په نزد دومره تاخیر باید وشي چه تر لمانځه وروسته او د لمر تر ډوبیدو مخکښې یو څوک په پښو شپږ میله مزل وکړی شي. د عرض البلد او میل الشمس د اختلاف له مخې دا اندازه مختلفه وي. فقط والله تعالی اعلم و علمه اتم و احکم.

۱۳ ربیع الآخر ۷۶ هجری

په اوږدو ورځو درلودونکو ځایونو کښې د لمانځه او روژې د وختونو حکم

سوال: د اروپا په خینو ځایونو کښې په کال کښې شپږ میاشتې یواځې نیم ساعت ورځ او درویشت نیم ساعته شپه وي او پاتې شپږو میاشتو کښې بې د دې برعکس وي. په داسې ځایونو کښې دصبح صادق، نصف النهار، دلمانځه اوروژې د وختونو تعین به څرنګه کیږي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: د ورځې لنډ والی[1] په لمانځه او روژې باندې کوم اثر نه اچوي. د ورځې د لوییدو په صورت کښې که چیرته په څلورویشتو ساعتونو کښې د ننه د لمر تر ډوبیدو وروسته د ضرورت په اندازه د څه خوړلو او څښلو وخت لاس ته راځي نو د لمر تر ډوبیدو پورې روژه فرض ده البته که چیرته ئې څوک برداشتولی نه شي نو په کوچنیو ورځو کښې دې بیا قضائي راوړي. او که چیرته تر غروب وروسته د ضرورت په اندازه د خوړلو څښلو وخت نه وي یا په څلورویشتو ساعتونو کښې بالکل غروب نه کیده نو په دې کښې مختلف قولونه دي. په دغو کښې په هر یوه باندې د عمل کولو اجازه شته.

۱- د شافعي رحمه الله د قول مطابق تر ټولو ور نژدې علاقه کښې چه چیرته د لمر تر ډوبیدو وروسته د ضرورت په اندازه خوراک او څښاک وخت په لاس ورځي د هغه مطابق دې عمل وشي

---

۱ - په ډیرو زیاتو لنډو ورځو کښې د ماسپښین او د مازدیګر د لمانځه حکم د راتلونکي سوال په ځواب کښې دی.

۲. د هرو څلورويشتو ساعتونو تر پوره کيدو مخکښې يواځې د دومره وخت لپاره روژه وخوړه شي چه په هغه کښې د ضرورت په اندازه څه خوړل کيدلی شي. د نتيجې له مخې په دغو دواړو قولونو کښې څه فرق نشته.

۳. په نورو لنډو ورځو کښې دې قضائي راوړي.

٤. په څلورويشتو ساعتونو کښې د ننه د لمر د غروب په ورځو کښې تر ټولو په آخري ورځ د مازديګر د وخت له پيل يا ابتداء څخه چه څومره وروسته لمر غروب شوی وو، له مازديګر څخه همدومره وروسته افطار وکړي. دا قول د استصحاب حال، حديث دجال او د شافعي قول ته د نژديکت برسيره تر ټولو آسانه هم دی.

قطبينو ته نژدې په ټول کال کښې هيڅکله هم د عام معمول مطابق څلورويشت ساعته شپه او ورځ پوره نه وي په دې ځای کښې په آخري دوو قولونو باندې عمل نه شي کيدلی. لهذا هلته لومړی يا دويم قول به د عمل لپاره متعين کيږي. که چيرته د دې تحمل نه وي نو د شافعي رحمه الله د قول په مقتضا سره تر ټولو ښارونو د ور نژدې ښار د لنډو ورځو د مقدار مطابق دې روژې ونيسي د لمونځونو حکم دا دی چه چيرته سپين مستطير (اوږد غزيدلی) شفق نه ډوبيږي يعنې لمر «۱۵°» درجې د اُفق لاندې لاړ نه شي هلته د سره شفق د ډوبيدو په صورت کښې د ماسخوتن لمونځ ادا کړي، په دې وخت کښې لمر «۱۲°» درجې د اُفق لاندې وي. او چيرته چه سور شفق هم نه ډوبيږي هلته د ماسخوتن لمونځ د ځينو علماوو په نزد معاف دی او د ځينو په نزد فرض دی. دويم قول ارجح او احوط دی.

قال ابن عابدين رحمه الله بعد بحث طويل من الجانبين و الحاصل انهما قولان مصححان و يتأيد القول با لوجوب بانه قال به امام مجتهد وهو الامام الشافعي رحمه الله كما نقله في الحلية عن المتولي عنه. (رد المحتار ج ۱، ص ۳۳۸)

دغو حضراتو دا تصريح نه ده کړې چه د ماسخوتن لمونځ کوم وخت بايد ادا شي. په اصولي توګه دا خبره ښکاره ده چه له نيمې شپې څخه مخکښې شفق په مغرب کښې داخل دی او تر دې وروسته په سهار کښې داخل دی. د دې اصول او د دجّال د حديث له مخې دا ثابتيږي چه په دې علاقې کښې چه په کومو ورځو کښې سور شفق غائبيږي په هغو کښې تر ټولو په آخره ورځ کښې چه د لمر تر ډوبيدو څومره خند وروسته د ماسخوتن وخت شروع کيده اوس هم همدومره خند وروسته د ماسخوتن د وخت پيل شمارل کيږي او د دې انتهاء په نيمې شپې باندې وي.

د سهار د پای او د فجر د ابتداء په اړه دا اصول په نظر کښې ونيسی چه په کومې علاقې کښې سپين پلن شفق «۱۵°» درجې د اُفق لاندې په ډوبيدو سره بل سپين مستطيل شفق پيدا شي اګر

که دا مستطیل د غروب سپین والی نه وي هلته د بیا معترض بیاض یا پلن سپین والي د ښکاریدو وخت به د سهار انتهاء او د فجر ابتداء وي او چیرته چه معترض بیاض نه ډوبیږي هلته د لمر له غروب څخه ونیسه د لمر تر ختلو پورې وخت په دوه برخو تقسیمیږي. لومړنی نیمائي به ئې په شپه کښې داخله وي او دویمه نیمائي به ئې په صبح صادق کښې، چه په کوم ځای کښې سور شفق نه ډوبیږي د هغه هم همدا حکم دی.

که چیرته په څلورویشتو ساعتونو کښې لمر نه ډوبیده نو د ځینو په نزد شپه او ورځ که هر څومره اوږده وي تر دې پورې چه شپږ میاشتې ورځ او شپږ میاشتې شپه وي نو بیا په ټول کال کښې یواځې پنځه لمونځونه پخپلو اصل وختونو کښې فرض دي. لیکن په دې کښې ارجح او احوط قول دا دی چه په هرو څلورویشتو ساعتونو کښې د اندازې له مخې پنځه لمونځونه ادا شي. په تنویر الابصار کښې دا د وخت په تقدیر سره تعبیر شوی دی. علامه شامي رحمه الله د دې دوه مطلبونه بیان کړي دي یوه دا چه د شوافعو د قول مطابق د دې علاقې د وختونو تقدیر یعنې تعیین له داسې تر ټولو نژدې علاقې سره وشي چیرته چه په څلورویشتو ساعتونو کښې پنځه وختونه تر لاسه کیږي. علامه شامي رحمه الله دې مطلب لره د څو وجوهاتو له مخې په غلط ګڼلو سره دویم مطلب دا بیان کړی دی چه دلته تقدیر د فرض په معنی سره دی یعنې د لمانځه وخت اګر که په حقیقت کښې موجود نه دی لیکن په حکمي توګه فرض شمارل کیږي. بیا د دې هم دوه صورتونه کیدلی شي یوه دا چه په معتدلو (درمیانه) ورځو کښې په فرضي توګه د هغو له حسابه پنځه ګوني وختونه متعین شي. یعنې په معتدلو ورځو کښې د لمانځ د وختونو تر منځ چه څومره وخت دی د هغه لحاظ وشي او دویم صورت دا دی چه په دې علاقې کښې چه په کومو ورځو کښې پنځه ګوني وختونه پیدا کیږي په هغو کښې تر ټولو آخري ورځ معیار وګڼل شي او د هغه په مطابق وختونه وټاکل شي. د فقهاء کرامو رحمهم الله په عبارتونو کښې دا تصریح تر لاسه نه شو چه په دغو دواړو صورتونو کښې کوم صورت معتبر دی. البته له عبارتونو څخه په ظاهره د دویم صورت مفهوم تر سترګو کیږي. برسیره پر دې دا صورت د شافعي د قول، د استصحاب حال او د دجال له حدیث څخه ئې هم تائید کیږي. څکه چه د دجال په ورځو کښې په ظاهره سره له هم هغو ورځو څخه د تقدیر حکم دی کوم چه د دجال تر اوږدې ورځې د مخه وو نه د معتدلو ورځو تقدیر.

په کومو ځایونو کښې چه هیڅکله هم په څلورویشتو ساعتونو کښې شپه او ورځ نه پیدا کیږي هلته د امام شافعي دقول مطابق د تر ټولو ور نژدې ښار حساب ټاکل کیږي. فقط و الله تعالی اعلم

د وخت د تخریج، د قبلې د سمت قواعد او قطبینو ته د نژدې ځایونو د لمانځه د وختونو د تعیین ضابطه



Department of Mathematical Sciences

بسم الله

۸شوال المکرم ۱۳۹۷ هجری

۲۲ستمبر ۱۹۷۷ء

Mathematical Sciences Department.
Rensselaer Polytechnic Institute, Troy, New York ۱۲۱۸۱, USA

په خدمت د مولانا مفتي رشید احمد صاحب لدهیانوي کښې

مهتمم دار الافتاء و الارشاد ناظم آباد کراچي، پاکستان

السلام علیکم و رحمة الله و برکاته ! تقریبا یو کال وشو چه دلته په آلبني (Albany,NewYork) کښې د اسلامي مرکز او جومات د نقشې د جوړېدو په وخت کښې د قبلې د سمت د تعین مسئله مخې ته راغله. په مونږ کښې چا ته په دې باندې د مسلمانو علماوو د تحقیق او څېړنې معلومات نه وو. د هیئت د علم د لړ او ډېر معلومات کوم چه ما ته حاصل وو، د هغه پر بناء ما کروي (داثروي) مثلث په حل کولو سره د قبلې سمت محسوب کړ **(کوم چه وروسته په امریکه او کاناډا کښې د انجمن طلبهٔ مسلمین له خوا خپره له خپاره شوي یوه چارټ سره په مقابله کولو باندې او بیا ستاسو د ورکړ شویو قواعدو په ذریعې سره د حساب لګولو باندې بحمد الله صحیح ثابته شوه)** لیکن ما ته په دې وخت کښې څه اطمینان حاصل نه وو. په هر حال په دې موقع باندې زما شوق پیدا شو چه زه په دې مسئله کښې او نورو اړوندو مسائلو لکه د لمانځه د وختونو تخریج، رؤیت هلال، د هجري او عیسوي کلونو د مطابقت په باره کښې د شرعي احکامو، علم ریاضي او علم هیئت له مخې د هغو لپاره صحیح ضابطې یا قوانین څرګند کړم. زما د دې شوق تسلي تر ډېرې اندازې پورې زر وشوه څکه چې په تېر ژمي کښې پاکستان ته په تلو سره ما ته په ناڅاپي توګه د خپل والد صاحب (محمد عثمان ابدالي صاحب) خوا ته د ملک بشیر احمد بګوي صاحب کتاب **((فن تخریج سمت قبله او اسلامي اوقات" لاس ته راغی او بیا مې په هغه کښې ستاسو د ګرامي نامه حواله ولیدله ما ستاسو کتابونه "صبح صادق" او "ارشاد العابد))** هم واخیستل. دا کتابونه زما لپاره د بې اندازې معلوماتو خزانه ثابته شوه او په لاس ته راوړلو سره ئې دومره خوشحاله شوم چه بیان ئې له مبالغې ګڼل کیږي

تر راتلو. وروسته مې زړه غوښتل چه زه داسې کمپیوټر پروګرام ولیکم چه په هغه کښې د کوم کلي لپاره هم د غوښتنې مطابق د لمانځه د وختونو او سیوري په ذریعې سره د قبلې د سمت په ټاکلو کښې د جدول کار ورکړی شي. د خدای جل جلاله شکر دی چه دا پروګرام مکمل شو او په ظاهره صحیح کار کوي. «**د دغو پروګرامو د نتائجو څو نمونې ستاسو په خدمت کښې دي. دا نتائج ما ستاسو په کتاب "صبح صادق" کښې د ورکړ شویو وختونو له مقائسه کولو سره صحیح وموندل.** » لږ زیات چه کوم فرق دی هغه د کمپیوټر د حساب په تقریبي غلطیو (**Approximation errors**) باندې محمول کېدلی شي. او بل په دې خبرې باندې چه په پروګرام کښې شمسي میل او داسې نور د هر وخت لپاره محسوبېږي د دې په ځای چه د ماسپښین د وخت قیمت استعمال شي. د دې فرق په تفصیل کښې زه وړاندې عرض کوم.

د دې پروګرام صادرات داسې معلومات وي : د ځای نوم، عرض بلد، طول بلد څه دي؟ د معیاري وخت طول البلد څه دی؟ آیا د کوم ځانګړي کال حساب په کار دې یا «دائمي» «**د دې لپاره په اوس وخت کښې د ۱۹۷۸ زیږدیز کال استعمالیږي**» آیا د ګرمي او ژمي د وخت فرق لحاظ کیږي؟ آیا یواځې د لمانځه د وختونو جدول غواړی یا یواځې له سیوري څخه د قبلې د ټاکلو جدول او که دواړه؟ «**د مازدیګر وخت د سیورې د یوه چند ګېدو باندې داخلیږي او که د دوه چنده؟**» د پروګرام صادرات داسې نقشې دي چه د هغو نمونې ستاسو په خدمت کښې دي.

د دې پروګرام په لیکلو کښې یو خیال زما په ذهن کښې پاتې شو چه اګر که د لمانځه د وختونو لپاره څو دائمي یا تل پاتې جدول مناسب دي ځکه چه کال په کال په وختونو کښې یواځې د یوې یا نیمې دقیقې فرق پیدا کیږي او هغه هم هر څلور کاله بعد ډیر سپک یا کم پاتې کیږي. «**لیکن د سیوري په ذریعې سره په مختلفو تاریخونو کښې د قبلې د سمت په ټاکنه** » کښې د وخت د دومره کلنې تغیر له اثر څخه د غلط کال له جدول څخه په ټاکل شوي د قبلې په سمت کښې «**یوه د یوې درجې (یا تر دې د لږ زیاتې) غلطی احتمال شته.**» د دې لپاره په ځانګړې توګه د جوماتونو د توجیه (قبلې ته د مخامخ کولو) لپاره که چیرته د هر کال ډیره صحیح توګه جدول جوړ کړی شي نو نوره به هم غوره وي. دویم خیال دا را سره پاتې شو چه اوس کمپیوټر او لاسي کالکولیټر دومره عام او زر لاس ته راتلونکي شول چه د جدولونو استعمال غیر ضروري ګېدونکي دي. د مثال په توګه اوس د کمپیوټر په پروګرامونو کښې د مثلثي نسبتونو او لوګارتم (یو ډول ریاضي حساب کوم چه د حساب د خپریدو یا زیاتیدو مخه نیسي) او داسې نور د یو ځای کولو او کېښودلو په ځای بس والې او آسانتیا په دې کښې محسوسیږي چه کله هم د دغو شیانو ضرورت پیښ شي هغوی له سره محسوبیږي. د دې لپاره زما په پروګرام کښې هم د «شمسي میل» او داسې نورو جدولونه نه استعمالیږي بلکه هر شی یواځې د ګوتو په شمار د مستقلو بنیادونو په اساس محسوبیږي لکه

څرنګه چه هر ځانګړی تاریخ د مخصوص وخت د لمانځه لپاره په لومړي مدار کښې د لمر طول البلد محسوب شوی دی. له دې ځخه مستقیم صعود (Right Ascension) او شمسي میل او ساعتي زاویه (Hour Angle) بیا کوکبي وخت (Sidereal Time) او له دې ځخه مقامي او معیاري وخت. د لمانځه د وخت تقریبي قیمت د کال د لومړۍ ورځې لپاره دوه ځله دعمل په کولو سره را ایستل شوی دی او بیا د هرې تیریدونکي ورځې وخت د تیرې شوې ورځې د وخت د تقریب په توګه استعمال شوی دی. د هر کال لپاره ځو ابتدائي مقدارونه د سنه ١٩٠٠ عیسوي د حوالې په مستقلو مقدارونو سره محسوب شوي دي. همدارنګه د کلونو د فرق اثر هم په لحاظ کښې ساتل شوی دی او په دائمي جدولونو کښې به هم انشاء الله حساب ډیر د اعتبار وړ او صحیح وي.

په لاس سره یا د کالکولیټر په مدد سره هم د هر یوه پوره کال لپاره دومره حساب به ډیر وخت وغواړي او غلطۍ به هم بیخي پکښې زیاتې شي لیکن له کمپیوټر ځخه چه کله کار واخیستل شي نو د حساب په دې اوږدوالي کښې کوم نقصان نشته. خپلې لیکل شوې ضابطې جلا او بیل لیکم او در وړاندې کوم ئې، په هغو کښې چه کوم مستقل اعداد استعمال شوي دي هغه هر کال په تمهید کښې موجود پاتې کیږي. په دې کښې American Ephemeris New comb,s Table هم حواله ورکړ شوې ده چه په هغې کښې دا اعداد اخذ شوي دي. په دغو Tables کښې د لمر د حرکت په حساب کښې او د ډیر قسم Perturbations او نورو مشکلاتو یا سختیو هم تفصیل شته. لیکن زما په پروګرام کښې دا ټول له نظره غورځول شوي دي ځکه چه د هغو په شاملولو سره د یوې پوره دقیقې د درجې په صحت کښې نوره ترقي نه کیږي او حساب سختیږي. **«که چیرته د پروګرام په نتائجو کښې یا تر استعمال لاندې په حسابي ضابطو کښې تاسو ته کوم عیب په نظر درشي یا د هغه د لا ښیګړې کومه خبره ستاسو په ذهن کښې راشي نو خامخا مې پرې خبر کړئ.»**

دا پروګرام د شمال د ځینو ښارونو لپاره کار نه کوي ځکه چه هلته په عامه معنی د سهار او ماسخوتن وختونه نه وي. تاسو ته د خط په لیږلو زما اصل مقصد په دغو مسائلو کښې **«ستاسو د رائې معلومول دي.»**

دا پوښتنه اکثره وخت کیږي چه په قطبینو «د لمر د راختو او ډوبیدو طرفونه» کښې چه چیرته شپږ میاشتې شپه وي لمونځونه په کومو وختونو کښې ادا کیږي د دې د تسلي بخښونکي ځواب له اوریدو ځخه تر اوسه محروم یم. لیکن لکه څرنګه چه په قطبینو باندې او په منجمدو برخو کښې د مسلمانانو آبادي نشته د دې لپاره د دې پوښتنه په اوس وخت کښې زیات عملي اهمیت نه لري لیکن د شمالي امریکې او اروپا ډیر د داسې لوړو عرض البلدونو لرونکي ځایونه شته چه هلته مسلمانان موجود دي لیکن چه چیرته په ځینو تاریخونو کښې د سهار او ماسخوتن وختونه د لمر د راسي فاصلې (Zenith Distance) د تعریف له مخې نه ټاکل کیږي (ستاسو د صبح صادق

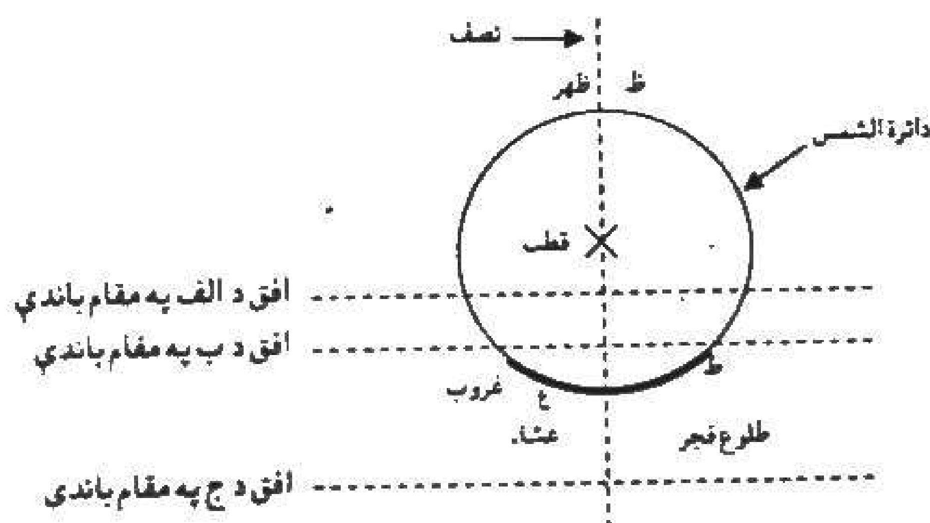
نومي کتابو کښې دا خاني تشې پرېښودل شوي دي. بیا په قطبینو او نژدې مقاماتو کښې د مغرب تعین هم په دې تعریف سره ناممکن دی. لکه څرنگه چه هلته په هغو تاریخونو کښې لمر تر اُفق پورې کښته نه لوېږي بلکه په آسمان کښې دائره لگوي. «**د هغو ځایونو یا مقاماتو لپاره دلته ځینو حضراتو دا رایه ورکړې ده چه په هغو کښې دې د مکې مکرمې وختونه استعمال شي، د ځینو نورو حضراتو خیال دا دی چه په هغو ځایونو کښې د تر ټولو نژدې هغو مقاماتو وختونه غوره شي چیرته چه داسې وختونه ممکن دي.**» ما ته دا نه ده معلومه چه دا رایې څومره مستندې دي لیکن له دغو دواړو څخه تر اوسه پورې ما ته تسلي نه ده را په برخه شوې. د مکې مکرمې دوختونو په غوره کولو کښې ما ته دا مشکل په نظر راځي چه (کوم چه ښائي د نورو په نظر کښې د توجه وړ نه وي) چه په دې توگه د عرض بلد په زیاتیدو سره د وختونو تغیر په غیر مسلسله توگه واقع کیږي. یعنې داسې خو د شمال خوا ته د هر څو میلونو په زیاتیدو باندې د لمانځه په وختونو کښې (په تدریج) سره یواځې څو دقیقې فرق کوي لیکن له کوم نقطهٔ نظر څخه چه د مکې مکرمې وختونه غوره شي هلته د لمانځه په وختونو کښې په ناڅاپي توگه په ساعتونو کښې فرق واقع کیږي. همدارنگه دا صورت مخې ته راځي چه دوه کلي کوم چه شمالاً جنوباً په لږ غونډې فاصلې باندې واقع دي په هغو کښې د لمانځه وختونه با لکل مختلف وي په داسې حال کښې چه ټول فلکي (آسماني) مظاهر او د لمر د حرکت په اعتبار سره په هغو کښې د وختونو لږ غونډې په تدریج سره فرق وي. په نورو طریقو (یعنې په کوم ځای کښې چه د ختونو تخریج نه شي کیدلی هلته د تر ټولو نژدې ځای وختونه را واخیستل شي) کښې چه کوم حل بیان شوی دی هغه زما په ذهن کښې نه راځي. «**ځکه چه که چیرته د کوم لوړ عرض البلد لرونکي ځای لپاره یواځې په همدې طول البلد باندې واقع د کم عرض البلد د ځای پلټنه هم وشي نو څرنگه؟**» تر ټولو مخکښې یو داسې مقام راځي چیرته چه د لمر را ختل به په ډوبیدو باندې منطبق وي. (دلته د لمر دائره له اُفق سره لگیږي) لږ نور په کښته تللو باندې طلوع او غروب مختلف کیږي لیکن سهار او ماسخوتن سره یو کیږي. بیا څومره چه عرض البلد نور کمیږي په سهار او ماسخوتن کښې فرق پسې زیاتیږي. لیکن دا با لکل واضحه نه ده چه سهار او ماسخوتن کښې کم تدر کمه باید څومره موده وي. «**بله دا چه ایا د طلوع او غروب وختونه به د یوه ځای غوره کیږي او سهار او ماسخوتن به دبل ځای؟**»

د ماسخوتن او سهار په باره کښې دا صورت حال هم په ځانگړې توگه سرې پریشانه کوي چه د لوړ عرض البلد په ځایونو باندې په ځینو تاریخونو کښې اگر که ماسخوتن او سهار دواړه واقع کیږي ځکه چه هلته لمر په مغرب او مشرق دواړو کښې له راس څخه °۱۰۵ درجې کښته ځي لیکن د دغو دواړو وختونو منځنۍ موده ډیره مختصره وي د مثال په توگه °۵۲ شمال باندې په اووم (۷) جون (د صبح صادق د کتاب په حوالې سره) د ماسخوتن وخت د شپې په ۱۱ بجو او ۳۴ دقیقو

باندې شروع دی. بیا د دې په ۵۲ دقیقو کښې د ننه ۱۲ بجې ۲۶ دقیقې باندې د سهار د وخت ابتداء کیږي. یو څو دقیقې نورې د شمال خوا ته په تلو سره» **د ماسخوتن او سهار تر منځ موده نوره کمیږي او دومره وخت نه پاتې کیږي چه سړی په صحیح توګه لمونځ ادا کړی شي.»**

د دې لپاره زه په دې خبره کښې لږ شکمن یم چه د لمر دې فاصلې لره په مطلقه توګه د لمانځه د وخت بنیاد وټاکل شي. دا تعریف په استوائي او نشیبي معتدلو ځایونو کښې خو کار ورکوي لیکن په پورتنیو ځایونو کښې له دې څخه هیڅکله د لمانځه د وختونو تعین نه کیږي او کله د ټاکل کیدو باوجود هم غیر عمله په نظر کښې راځي. «**مثلاً که چیرته په ماسخوتن او سهار کښې یواځې ۱۵ دقیقې فرق وي نو د دې په ځای چه سړی د ماسخوتن لمونځ وکړي او ویده شي او بیا له خوبه را پاځي او د سهار لمونځ وکړي، دواړه لمونځونه په "نیمه شپه" کښې له خوبه د پاځیدو په صورت کښې ادا کوي.»**

اوس پوښتنه دا ده چه آیا داسې کول جائز دي چه په لوړو ځایونو کښې د لمر ساعتي زاویه (Hour Angle) (کوم چه تاسو غالباً دې ته تعدیل النهار وایی) په ذریعې سره د لمانځه د وختونو تعریف وشي. یعنې د لمر په دائره کښې کښته یوه ځانګړې برخه شپه وټاکی او په همدې برخې کښې یو ډول طلوع، سهار، ماسخوتن او غروب وختونه غوره شي. د مثال په توګه په شکل کښې د الف، ب، ج ځایونه کوم چه په تدریج سره ډیر د شمال خوا ته دي د دغو دریواړو لپاره د لمر د دائرې د ط، غ برخه شپه و منله شي او ط، ف، ع، غ د سهار، ماسخوتن



او غروب د وختونو په توګه غوره شي په داسې حال کښې چه د فلکي مظهر له لحاظه یواځې د ب په مقام باندې حقیقي طلوع او اختیاري طلوع سره هم وخته دي د الف په مقام باندې اختیاري طلوع تر حقیقي طلوع څخه وروسته دی او د ج د مقام لپاره خو حقیقي طلوق بالکل واقع کیږي نه او اختیاري طلوع یو مفروضه شي دی. په دې حل کښې یو لوی عیب دی چه کله کله لکه د الف په

مقام باندې، د لمر له حقيقۀ ډوبيدو څخه مخکښې ماښام ګڼل کيږي او د طلوع تر کيدو وروسته پورې د سهار وخت باقي ګڼل کيږي. ليکن دا صورت حال د قطبينو خوا ته مخکښې راتلل ضروري خبره ده. اوس که چيرته د قطبينو خوا ته اوسيدونکو خلکو ته رخصت حاصليږي نو له دې سره همدا شان رخصت د شپې د ډير لنډوالي له وجې له قطبينو څخه لرې غونډې کښته اوسيدونکو ته به جائز وي؟ د شمالي اروپا په ښارونو کښې کوم چه د شپې او ورځې تر منځ ډير فرق وي د ژوندانه روزمره مصروفيتونه. دفتر او کاروبار وختونه او داسې نور په همدې ډول ګرځي، ته په کتو سره تر سره کيږي.

که چيرته په دې طريقې سره د لمانځه د وختونو متعين کول د اصولو له مخې د قبول وړ وبلل شي نو بيا به دا مسئله د حل غوښتونکې پاتې شي چه د سهار، لمر ختلو، ماښام او ماسخوتن کښې د هر يوه وخت ساعتي زاويه څومره ده؟ او د څومره درجې عرض البلد څخه وروسته د لمر د رأسي زاويې په ځای له ساعتي زاويې څخه د لمانځه وختونه مقرر شي.

ما ستأسو په خدمت کښې يواځې دا سوال وړاندې کړ. تاسو دا په شرعي احکامو کښې زما په زړورتيا باندې مه محموله کوئ او که چيرته فرصت وي نو ځواب ئې خامخا راکړئ ځکه چه په شمالي اروپا او کاناډا کښې ډير زيات مسلمانان الحمد لله موجود دي او د هغو لپاره د لمانځه د وختونو صحيح تعين يوه اهمه عملي مسئله ده. و السلام. نيازمند : کمال ابدالي

هغه ضابطې چه د لمانځه په وختونو او دقبلې د جدول په پروګرام کښې استعمال شوي دي په لاندې ډول دي

۱ـ د مطلوبه کال لپاره يو ځل حساب شوي مستقل اعدادونه

علامات: و- ۱۲ بجې د ورځې صفر جنوري سنه ۱۹۰۰ څخه صفر ساعت صفر جنوري مطلوبه کاله پورې وخت ۳۶۵۲۵ ورځو په يويز کښې.

طش، بقش، کو - صفر ساعت صفر جنوري مطلوبه کل باندې د لمر منځنی طول البلد. منځنی بې قاعدګي (Anomaly) او کوکبي وخت (Sidereal Time)

فبق، فطش، فکو، مطق - ورځنی فرق په بې قاعدګي کښې، په منځنی شمسي طول البلد کښې، په کوکبي وخت کښې او د لمر د لارې ميلان (څلور واړه د کال په دوران کښې په مستقله توګه فرض کړی شوي دي)

ک۱، ک۲ - د مساواتو مرکز (Equation of center) په سر (Coefficients)

هغه مساوات دا دي:

شمسي حقيقي طول البلد- شمسي منځنی طول البلد- حقيقي بې قاعدګي- اوسطه بې

قاعدگي - ک۱ جب بقش + ک۲ (۲بقش) + خفیف رقمونه

ضابطې: مطق - ۲۳ ۲۷ ۸/۲۶ - ۴۶/۸۴۵ ×و + خفیف رقمونه

طش - ۲۷۹ ۴۱ ۴۸/۰۴ + ۳۶۰۰۰ ۴۶ ۸/۱۳ × و + خفیف رقمونه

بقش - ۳۵۸ ۲۸ ۳۳/۰ + ۳۵۹۹۹ ۲ ۵۹/۱ × و + خفیف رقمونه

کو - ۶ ۳۸ ۴۵/۸۳۶ + ۲۴۰۰ ۳ ۴/۵۴۲ × و + ۰/۰۹۲۹ س × و + خفیف رقمونه

فبق - ۳۵۹۹۹ ۲ ۵۹/۱ / ۳۶۵۲۵ فطش - ۳۶۰۰۰ ۴۶ ۸/۱۳ / ۳۶۵۲۵

فکو - ۲۴۰۰ گ ۳ ۴/۵۴۲ س / ۳۶۵۲۵

ک۱ - ۱ ۵۵ ۱۰/۰۵۷ - ۱۷/۱۴۰ × و - ۰/۰۵۲ ×و۲ + ۰۰۰۰

ک۲ - ۱ ۱۲/۳۳۸ - ۰/۳۶۱ × و + ۰۰۰۰

۲- د لمانځه وخت په کوم مطلوبه تاریخ باندې د متعین کولو حساب:

ع. ط. طمع - د مقام عرض البلد. طول البلد. د معیاري وخت طول البلد

ت. و. ی - د لمانځه لپاره تاریخ، تقریبي وخت. صفر ساعت ضفر جنوري څخه د لمانځه تر وخت ورځو کېنې

بقش، طش، طحش - د لمانځه وخت د لمر بې قاعدګي (Anomaly) منځنی طول البلد. حقیقي طول البلد (شمسي)

ص. م. س. ر - د لمانځه په وخت کېنې د لمر مستقیم صعود (Right Ascension). میل. ساعتي زاویه (Hour angle) رأسي فاصله (Zenith Distance)

کو. مو. معو - کوکبي وخت (Sidereal Time). مقامي وخت. معیاري وخت

ضابطې: ي - ت + ط + و / ۲۴

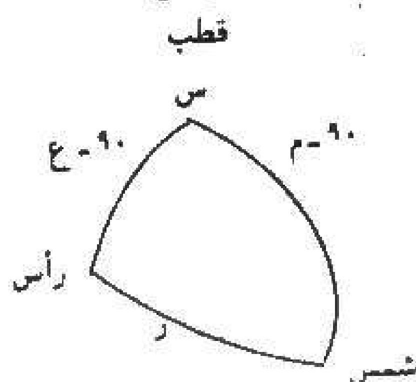
بقش - بقش + ي × فبق طش - طش + ي × فطش

طحش - طش + ک۱ × جب بقش + ک۲ × جب (۲ × بقش) + خفیف رقمونه

ص - مس-۱ (جم مطق × مس طحش) اص په دې ربع کېنې وي چه په هغه کېنې طحش دی۱

م - جب-۱ (جب مطق × جب طحش) ا - ۹۰ د م د +

س - جم-۱ جم ص - جب م × جب ع / جم م × جم ع اصفر د س د ۲۴



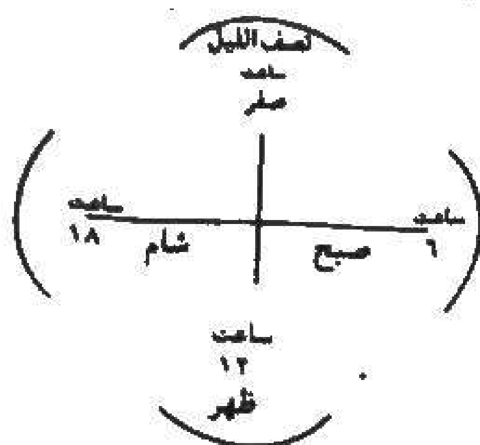
اد لاندینی شکل مطابق څلورمه برخه غوره شي۱

کو = س + ص

مو = کو - (کو + ي × فکو)

دا شمار د مطلوبه تاریخ په صفر ساعت باندې کوکبي وخت دی

معو = مو + ط - ط مع



الجواب باسم ملهم الصواب :

تاسو وایئ: د دې لپاره په اوس حال کښې سنه ۱۹۷۸ عیسوي استعمالیږي

زه وایم: د دائمي نقشې لپاره دلیپ کال (هغه عیسوي کال چې اعداد ئې په څلورو تقسیمیږي او د فروري میاشت ئې نهه ویشت ورځې وي) په استعمالولو کښې نتیجې زیاتې صحیح را وو یځي.

تاسو وایئ: د مازدیگر وخت دې د سیوري یو چنده واخیستل شي او که دوه چنده؟

زه وایم: د احنافو په نزد هم له یوه چند څخه وروسته د مازدیگر د لمانځه د ادا کولو گنجائش شته او د مرض، سفر او داسې نورو عذرونو په حالت کښې د دې ضرورت هم پیدا کیږي لهذا د دوارو وختونو د ورکولو ضرورت دی. همدارنگه د سره شفق (شفق احمر) یعني °۱۲ تر افق لاندې (ناتیکل تو ائیلائت) وخت هم ضروري دی څکه چه د درې گوني امامو نه علاوه د احنافو رحمهم الله په نزد هم د شفق احمر قول راجح دی.

تاسو وایئ: د سیوري په ذریعې سره په مختلفو تاریخونو کښې د قبلې د سمت په ټاکلو کښې یوه پوره درجه یا تر دې څخه د زیاتې غلطۍ احتمال شته.

زه وایم : د دې نقشې د عامې کتې اخیستنې او د هر کس او ناکس لپاره د آسانتیا له مخې د یوې درجې غوندې معمولي فرق کوم اهمیت نه لري. خصوصا چه کله په عملي توگه د دومره معمولي فرق څخه ځان ساتنه مشکله ده. که چیرته د لیپ کال استعمال شي نو تر دې هم کم فرق پاتې کیږي.

تاسو وایئ : که چیرته د پروگرام نتیجې یا تر استعمال لاندې حسابي ضابطو کښې تاسو ته کوم عیب په نظر درشي یا د دې لا ښه والي کومه خبره ستاسو ذهن ته درشي نو خامخا مې پرې خبر کړئ.

زه وایم : په لیکل شوي ضوابطو باندې کما حقه د غور د کولو او د تجربې له مخې د تخریج فرصت نه لرم، له سرسري کتنې څخه د دغو ضوابطو د صحیح والي ظن غالب دی، خصوصاً په داسې حال کښې چه تاسو ئې نتائج زما د ارشاد العابد او صبح صادق کتابونو کښې نوموړې ضابطې او د هغو له نتائجو سره مقابله کړې هم ده.

تاسو د کراچۍ لپاره د قبلې د سمت زاویه °۱ / ۹۲ را اخیستی دی په داسې حال کښې چه په ارشاد العابد کښې د نوموړي قواعدو په مطابق صحیح تخریج °۴ / ۹۲ دی. د دې لپاره سیوری د

قبلې په سمت باندې د راتللو په وختونو کښې زیات تفاوت دی.

تاسو وایئ: دا پوښتنه ډیره کیږي چه په قطبینو باندې چه چیرته شپږ میاشتې ورځ او شپږ میاشتې شپه وي نو لمونځونه به په کومو وختونو کښې ادا شي.

زه وایم: په دغو ځایونو کښې د لمانځه د وختونو د تعین صحیح طریقه هغه ده کومه چه تاسو لیکلې ده یعنې لکه څرنګه چه ژوندانه روزمره مصروفیتونه، دفتر او کاروبار د وختونو له تخمین او اندازې څخه ټاکل کیږي، همدارنګه د لمانځه د وختونو تعین دې هم په ساعتونو سره وشي. که چیرته تا دتعیین د معتدلو ورځو له مخې وشي نو حساب به ئې داسې وي، په معتدلو ورځو کښې طلوع له صبح صادق څخه د سپین شفق تر غروب پورې څوارلس ساعته ، او له سپین شفق څخه طلوع تر صبح صادق پورې لس ساعتونه وي. د دې له مخې د لمانځه د وختونو تعین به داسې وي.

د سهار وخت یو ساعت بیا د شپږو ساعتونو تر تیریدو وروسته ماسپښین. بیا تقریباً له څلور نیم ساعتونو وروسته مازدیګر (مثلین یعنې دوه چنده سیوری) ، د سهار له آخري وخت څخه د دولس ساعتونو په تیریدو سره ماښام. بیا له یوه ساعت وروسته ماسخوتن بیا لس ساعته وروسته سهار. لیکن راجحه دا ده چه د وختونو په دې تعین کښې د معتدلو ورځو د حساب لګولو په ځای په دې علاقې کښې چه په کومو ورځو کښې په څلورویشتو ساعتونو کښې پنځه وختونه میندل کیږي په هغو کښې تر ټولو آخري ورځ د معیار جوړولو په مطابق ټول وختونه تعین شي. او که چیرته عرض البلد دومره زیات وي چه هلته هیڅکله هم په څلور ویشتو ساعتونو کښې پنځه وختونه و نه میندل شي نو بیا له دې علاقې سره تر ټولو د نژدې علاقې کوم چه په څلورویشتو ساعتونو کښې د لمانځه پنځه وختونه پکښې میندل کیږي د هغه په مطابق دې وختونه تعین شي.

دا حکم هلته دی چه کله په څلورویشتو ساعتونو کښې لمر ډوب نه شي. که چیرته په څلورویشتو ساعتونو کښې لمر ډوبیده نو د ماسپښین او مازدیګر لمونځونه په هر حال پخپلو معهودو وختونو کښې اداکیږي او د ماښام، ماسخوتن او سهار په باره کښې تفصیل په لاندې ډول دی.

۱ـ که چیرته سور شفق (ناټیکل توائیلائټ - ۱۲° تر افق لاندې) ډوبیږي نو د دغو دریوارو لمونځونو وختونه به هم موجود وي. هر لمونځ به پخپل وخت ادا کیږي.

سپین پلن شفق (۱۵° تر افق لاندې) وخت دې په دوو برخو تقسیم شي. اوله نیمائي ئې په ماسخوتن کښې داخلیږي او دویمه نیمائي ئې په سار کښې. که چیرته په اولې نیمائي کښې دومره وخت وي چه په هغه کښې تکبیر تحریمه ویل کیدلی شي نو دماسخوتن لمونځ فرض دی. په دې وخت کښې باندې لمونځ شروع شي اګر که ئې تکمیل د وخت تر وتلو وروسته وشي، او که چیرته

د پلن سپين شفق اوله نيمائي د تكبير تحريمه غوندې له وخت څخه هم كم وي نو ماسخوتن لمونځ مفقود ګڼل كيږي چه حكم ئې مخكښې راغي.

۲ــ كه چيرته سورشفق نه ډوبيده نو په داسې علاقې كښې د ماسخوتن لمونځ مفقود دی او په دې اره د حضراتو فقهاء كرامو رحمهم الله دوه قولونه دي. يو دا چه په هغو باندې د ماسخوتن لمونځ فرض نه دی، دويم دا چه په هغو باندې هم د ماسخوتن لمونځ فرض دی او همدا راجح او احوط قول دی.

په لومړي نمبر كښې د مذكوره تفصيل مطابق شفق احمر يعني سور شفق هم په دوه برخو ويشل كيږي، اوله نيمائي په ماښام كښې شميرل كيږي او دويمه نيمائي په سهار كښې، كه چيرته اوله نيمائي د تكبير تحريمه په اندازه وي نو د ماښام لمونځ فرض دی اګر كه پوره ادا كول ئې د وخت تر وتلو وروسته وي كه چيرته له طلوع څخه مخكښې د سهار د لمانځه پوره كول ممكن نه وو نو تر طلوع وروسته دې قضائي ادا شي، كه چيرته اوله نيمائي د تكبير تحريمه غوندې هم نه وي ن د دې حكم به د هغو ورځو په شان وي په كومو كښې چه په څلورويشتو ساعتونو كښې د ننه طلوع او غروب نه كيږي.

۳ــ كه چيرته د سره شفق په دويمه نيمائي كښې د تكبير تحريمه د ادا كولو ګنجائش خو وي ليكن يواځې د فرضو دوه ركعتونه په مختصره توګه (د سنتو او آدابو په پريښودو سره) نه شوای ادا كيدلی نو د سهار لمونځ فرض دی ليكن په دې وخت كښې ئې مه ادا كوی بلكه وروسته ئې قضائي را وګرځوی لومړی د ماسخوتن او بيا د سهار. كه چيرته ماښام هم نه شوای ادا كولی نو لومړی دې د ماښام بيا د ماسخوتن او بيا دې د سهار قضائي را وګرځوي.

تاسو وايئ: د دغو ځايونو لپاره دلته ځينو حضراتو دا رأيه وركړې ده چه په هغو كښې دې د مكې مكرمې وختونه استعمال شي، د ځينو نور حضراتو خيال دا دی چه دغو ځايونو ته دې تر تولو نژدې ځايونو وختونه غوره شي په كوم ځای كښې چه دا وختونه ممكن دي.

زه وايم: لومړی قول بالكل غلط دی دا نه چيرې منقول دی او نه هم په هيڅ ډول معقول، دويم قول صحيح دی ليكن راجحه دا ده چه په دې قول باندې يواځې په هغه ځای كښې عمل كيدلی شي چيرته چه هيڅكله هم په څلورويشتو ساعتونو كښې پنځه وختونه پيدا نه شي، په نورو ځايونو كښې د وختونو د تعيين ضابطه پورته ليكل شوې ده يعنې په كومو ورځو كښې چه په څلورويشتو ساعتونو كښې د ننه پنځه ګوني وختونه پيدا نه شي په هغو كښې دې تر تولو آخري ورځ معيار وټاكل شي.

تاسو وایئ: که چیرته د کوم لوړ عرض البلد د مقام لپاره یواځې په همدې طول البلد باندې واقع د کم عرض البلد د ځای پلټنه هم وشي نو څرنګه؟ الخ

زه وایم: ده هغه ځای دې را واخیستل شي چه په هغه کښې د ماسخوتن د لمانځه لپاره د تکبیر تحریمه په اندازه وخت میندل کیږي.

تاسو وایئ: آیا د طلوع او غروب وختونه دې د یوه ځای غوره شي او د سهار او ماسخوتن وختونه دې د کوم بل ځای؟

زه وایم: د طلوع او غروب وخت دې هم د همدې ځای واخیستل شي چیرته چه د ماسخوتن د لمانځه وخت د تکبیر تحریمه په اندازه میندل کیږي، د طلوع او غروب لپاره یو ځای او د سهار او ماسخوتن لپاره د بل ځای د وخت په اخیستلو کښې دا خبره پته ده چه د ماښام او ماسخوتن به یو کیږي او د سهار وخت به تر طلوع وروسته متصور کیږي. البته د روژې د ماتولو لپاره د هغه ځای غروب را اخیستل کیږي چیرته چه تر غروب وروسته د ضرورت په اندازه خوراک کیدلی شي، په دې کښې دا اشکال ضرور شته چه د ماښام لمونځ به د یوه ځای مطابق ادا کیږي او افطار تر دې دیر وروسته به د بل ځای مطابق وي. لیکن دا د لومړي مخدور په نسبت سپک یا اهون دی. چیرته چه لمر غروب کیږي لیکن د ماښام وخت ډیر لږ وي هلته د ماسخوتن د لمانځه لپاره چه کومه ضابطه بیان شوې ده په دې کښې هم د ماښام او ماسخوتن د وختونو یو والی لازمیږي لیکن د دې تحمل ځکه ناګزیر دی چه دلته په حقیقت کښې غروب موجود دی په خلاف دې د بحث لاندې صورت چه په دې کښې د ماښام او ماسخوتن وختونه دواړه تقدیري دي لهذا د دواړو تقدیر به له یوه ځای څخه کیږي.

تاسو وایئ: د ماسخوتن او سهار منځنی برخه نوره هم کمیږي او دومره وخت نه پاتې کیږي چه سړی په صحیح توګه لمونځ ادا کړی شي.

زه وایم: د دې تفصیل پورته لیکل شوی دی چه که چیرته د تکبیر تحریمه وخت پیدا شي نو په هغه کښې دې لمونځ شروع شي که چیرته تر پوره کیدو مخکښې وخت ختم شي تو څومره لمونځ چه په وخت کښې د ننه ادا شوی دی هغه ادا او پاتې په قضائي کښې شمارل کیږي.

قال ابن عابدین رحمه الله فی بحث فاقد وقت العشاء تحت (قوله ولا ینوی القضاء الخ) المنقول عن المحیط و غیره ان الصلوة الواقع بعضها فی الوقت و بعضها خارجه یسمی ما وقع منها فی الوقت اداء وما وقع خارجه یسمی قضاء اعتبار ألکل جزء بزمانه فافهم. (رد المحتار ج۱ ص۳۳۶)

تاسو وایئ: که چیرته په ماسخوتن او سهار کښې یواځې د پنځلسو دقیقو فرق وي نو د دې په ځای چه سړی د ماسخوتن لمونځ وکړي او ویده شي او بیا له خوب څخه په را ویښیدو د سهار

مونځ وکړي نو دواړه لمونځونه دې په نیمه شپه کښې را پورته شي او یو ځای دې ادا کړي.

زه وایم: په دې کښې شرعاً یا عقلاً څه تکلیف او څه بدي ده؟ فقط و الله تعالی اعلم

۲۴ شوال ۹۷ هجری

الحاق:

۱ــ چیرته چه تر څلورویشتو ساعتونو پورې لمر نه ډوبیږي هلته د پنځه ګوني وختونو د تقدیر یا اندازه کولو لپاره د نصف النهار د دائرې معیار جوړول اګر که د فقهاوو رحمهم الله په عباراتو کښې مې نه دې تر سترګو شوې لیکن د شریعت د اصولو مطابق د دې اعتبار لازم معلومیږي. لهذا د لمر کُرَه له نصف النهار څخه تر تیریدو وروسته د ماسپښین وخت داخلیږي، بیا چه کله مخالف اړخ ته لمر په همدې دائرې باندې ورسیږي هغه وخت نیمه شپه ګڼل کیږي. په دغو دواړو حصو کښې په یوه کښاې د سهار وخت او په بلې کښې دې د پاتې څلورو وختونو اندازه وشي.

په دې سره د هغو حضراتو نظریه باطلیږي کوم چه تر شپږو میاشتو پورې په اوږدې ورځې کښې یواځې د پنځو لمونځونو قائل دي ځکه چه په څلورویشتو ساعتونو کښې یو ځل د نصف النهار له دائرې څخه د لمر د تیریدو له وجې د ماسپښین د لمانځه د وجوب سبب پیدا کیږي، او د ماسپښین تکرار د نورو لمونځونو تکرار لره مقتضي دی.

۲ــ ۶۶° شمالي عرض البلد څخه څه نا څه په کم عرض کښې په جون کښې د لمر غروب او طلوع تر منځ دومره کم وخت وي چه په هغه کښې د ماښام و سهار لمونځونه نه شي ادا کیدلی.

همدارنګه په دسمبر کښې ۶۷° شمالي عرض البلد څخه په څه زیات عرض کښې ورځ دومره لنډه شي چه په هغې کښې تر نصف النهار وروسته د ماسپښین او مازدیګر لمونځونه نه شي ادا کیدلی. او په جنوبي عرض البلد کښې د دې برعکس وي.

له دې څخه ثابته شوه چه حضراتو فقهاء کرام رحمهم الله یواځې د ماسخوتن د وکت د فقدان په بیان باندې اقتصار د دې لپاره دی چه د وختونو د فقدان له لحاظه دا تر ټولو نږدې علاقه ده او له مخکښینی زمانې څخه آباده ده او که نه حقیقت دا دی چه د پنځو لمونځونو په وختونو کښې دا سوال پیدا کیږي، په نوموړي خواب کښې په داسې مقاماتو باندې د سهار او ماښام حکم صراحةً او د ماسپښین او مازدیګر حکم دلالةً تیر شو. فقط و الله تعالی اعلم

منتصف رمضان المبارک ۹۹ هجری

په شکاګو کښې د صبح صادق او ماښام وختونه

سوال: د شکاګو (امریکا) لپاره په رمضان المبارک کښې د سحري (پیشلمي) او افطاري (روژه ماتي) نقشه جوړه او را ولیږئ. جزاکم الله تعالی

الجواب باسم ملهم الصواب: د شکاګو مِسټېټ (امریکا) طول غربي ۸۷/۴۵ عرض شمالي ۴۲/۴۵ لپاره د لمانځه د وختونو نقشه په لاندې ډول ده.

تاریخ	صبح صادق		طلوع		غروب		عشاء	
	ساعت	دقیقه	ساعت	دقیقه	ساعت	دقیقه	ساعت	دقیقه
۲۲ اکتوبر	۵	۵٤	۷	۱۳	۵	۵۷	۷	۱٦
۱ نومبر	۵	٦	٦	۲۵	٤	٤۵	٦	٤۰
۱۱ نومبر	۵	۱۷	٦	۳۷	٤	۳۳	۵	۳۳

تنبیه:

۱ــ هلته د اپریل له آخري یکشنبې څخه د اکتوبر تر آخري یکشنبې پورې یو ساعت وخت ورسره زیاتیږي. په نقشه کښې د دې رعایت ساتل شوی دی.

۲ــ د صبح صادق له ورکړ شوي وخت څخه شپاړس دقیقې مخکښې صبح کاذب ښکاریږي کوم چه شرعا اعتبار نه لري.

۳ــ له نوموړي وخت څخه پیشلمی (۷) دقیقې مخکښې پای ته ورسوی او روژې پنځه دقیقې وروسته ماتې کړی. فقط و الله تعالی اعلم.

رمضان المبارک سنه ۹۱ هجري

د هوستن د ملک د لمانځه د وختونو نقشه

سوال: تیکساس (یو- ایس- اې) په ښار هوستن کښې زما یو زوی تعلیم کوي. له دې وجې د مهرباني له مخې د لمانځه د وختونو د معلومولو کومه طریقه را ته ولیکئ.

الجواب باسم ملهم الصواب: د هرې میاشتې د اولې او پنځلسمې ورځې وختونه درته لیکم او د منځني تاریخونو خپله حساب ولګوئ.

د ټیکساس (امریکا) د ښار هوسټن لپاره د لمانځه د وختونو نقشه

	فجر		طلوع		نصف النهار		عصر		غروب		عشاء	
	گ	م	گ	م	گ	م	گ	م	گ	م	گ	م
یکم جنوری	۶	۶	۷	۱۶	۱۲	۲۳	۳	۵۳	۵	۳۲	۶	۴۲
۱۵ ء	۶	۸	۷	۱۷	۱۲	۳۰	۳	۶	۵	۴۳	۶	۵۲
یکم فروری	۶	۳	۷	۱۲	۱۲	۳۵	۳	۲۱	۵	۵۸	۷	۶
۱۵ ء	۵	۵۵	۷	۲	۱۲	۳۵	۳	۳۱	۶	۸	۷	۱۵
یکم مارچ	۵	۳۱	۶	۴۶	۱۲	۳۳	۳	۴۰	۶	۲۰	۷	۲۵
۱۵ ء	۵	۲۵	۶	۳۱	۱۲	۳۰	۳	۴۸	۶	۲۹	۷	۳۵
یکم اپریل	۵	۳	۶	۱۰	۱۲	۲۵	۳	۵۳	۶	۳۰	۷	۴۷
۱۵ ء	۴	۳۵	۵	۵۳	۱۲	۲۱	۳	۵۸	۶	۳۸	۷	۵۴
یکم مئی	۵	۲۷	۶	۳۸	۱۱	۱۸	۶	۲	۷	۵۸	۹	۹
۱۵ ء	۵	۱۳	۶	۲۷	۱۱	۱۷	۶	۵	۸	۷	۹	۲۱
یکم جون	۵	۳	۶	۳۰	۱۱	۱۹	۶	۱۰	۸	۱۸	۹	۳۳
۱۵ ء	۵	۱	۶	۱۹	۱۱	۲۱	۶	۱۳	۸	۲۳	۹	۳۱
یکم جولائی	۵	۶	۶	۲۳	۱۱	۲۵	۶	۱۸	۸	۲۶	۹	۳۳
۱۵ ء	۵	۱۳	۶	۳۰	۱۱	۲۷	۶	۱۸	۸	۲۳	۹	۳۰
یکم اگست	۵	۲۷	۶	۳۹	۱۱	۲۷	۶	۱۳	۸	۱۵	۹	۲۷
۱۵ ء	۵	۳۷	۶	۴۸	۱۱	۲۵	۶	۷	۸	۲	۹	۱۳
یکم ستمبر	۵	۵۰	۶	۵۸	۱۱	۲۱	۵	۵۵	۷	۳	۸	۵۲
۱۵ ء	۵	۵۹	۷	۵	۱۱	۱۶	۵	۳۳	۷	۲۷	۸	۳۳
یکم اکتوبر	۶	۹	۷	۱۵	۱۱	۱۱	۵	۲۶	۷	۷	۸	۱۳
۱۵ ء	۶	۱۷	۷	۲۳	۱۱	۷	۵	۱۳	۶	۵۰	۷	۵۷
یکم نومبر	۵	۲۸	۶	۳۶	۱۲	۵	۳	۵۸	۵	۳۳	۶	۴۲
۱۵ ء	۵	۳۸	۶	۴۷	۱۲	۶	۵	۳۸	۵	۲۵	۶	۴۳
یکم دسمبر	۵	۵۰	۶	۵۹	۱۲	۱۰	۵	۴۳	۵	۲۱	۶	۳۰
۱۵ ء	۵	۵۸	۷	۹	۱۲	۱۶	۵	۴۶	۵	۲۳	۶	۳۴

تنبیہ :- اپریل کی آخری اتوار سے اکتوبر کی آخری اتوار تک ملکی ایک گھنٹہ وقت بڑھا دیا جاتا ہے اس نقشے میں اس کی رعایت
۱۳۹۳ھ

تنبیه: د اپریل له اخیری اتوار (یکشنبې) نه د اکتوبر تر اخیری اتوار پورې هلته یو ساعت وقت زیاتیږي په دې نقشه کښې دهغې روایت

په لاړکانه او مکه مکرمه کښې د صبح صادق وختونه

سوال: د لاړکانه صبح صادق په کوم وخت باندې وي؟ همدا رنګه د مکې مکرمې د صبح صادق وخت هم وښایئ؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د لاړکانه (عرض البلد = ۲۷° ـ ۳۰َ۲) په اتم (۸) مئی کښې د صبح

د صادق وخت د بنده د کتاب "صبح صادق" په مطابق داسې را وړخې. په °۲۰ عرض البلد کښې د صبح صادق وخت ۴ بجې ۲۶ دقیقې او په عرض البلد ۳۰ کښې د صبح صادق وخت ۴ بجې ۲دقیقې دی، له اوسط ایستلو څخه په عرض البلد °۲۷ – ۲َ۳َ کښې ۴ بجې ۸ دقیقې دی. د نصف النهار فرق (۴ دقیقې) - ۴ بجې ۴ دقیقې - فرقِ طول البلد (۲۷ دقیقې) - ۴ بجې ۳۱ دقیقې.

مکه مکرمه (عرض البلد °۲۱ – ۲۱َ) کښې په اول جون کښې به د صبح صادق وخت داسې وي. عرض البلد ۲۰ کښې د سهار وخت - ۴ بجې ۱۵ دقیقې او عرض البلد °۳۰ کښې د سهار وخت - ۳ بجې ۴۵ دقیقې دی. له اوسط ایستلو څخه عرض البلد °۲۱ – ۲۱َ کښې ۴ بجې ۱۱ دقیقې. د نصف النهار فرق (۲ دقیقې) - ۴ بجې ۹ دقیقې - فرق طول البلد (۲۰ دقیقې) - ۴ بجې ۲۹ دقیقې دی.

فقط و الله تعالی اعلم. ۲۰ ربیع الاول ۹۲ هجری

په لاهور کښې د صبح صادق وخت

سوال: ۱۷ مئی باندې به د لاهور صبح صادق په څو بجې وي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په لاهور کښې په ۱۷ مئی باندې به صبح صادق ۳ بجې او ۴۹ دقیقې وي چه تفصیل ئې په لاندې ډول دی.

ج - د نصف النهار تر لمر وروسته درجې (°۱۰۵) + عرض البلد (°۳۱/ ۳۳) - °۱۳۶/ ۳۳ – میل موافق دې (°۱۹/ ۲۴آ) - °۱۱۷/ ۹ ÷ ۲ - °۵۸ / ۴۵ - ن، °۱۰۵ – °۵۸ / ۴۵ - °۴۶ / ۲۵ لوک چه کله ن (۱/۹۳۱۱آ) - لوک چه کله ج ـ ن (۸۵۹۹/ آ - ۷۹۱/ آ، جم میل (۹۷۴۶/ آ) + جم عرض (۱/۹۳۰۶آ)- (۹۳۰۶ / آ)، -۱/۹۰۵۲آ - ۸۸۵۸ / آ ÷ ۲ - ۹۴۲۹ / آ - °۶۱ - ۱۵آ (ق) × ۲ - ۱۲۲ / ۳۰آ (ق) - ۸ بجې ۱۰ دقیقې، مقامي نصف النهار (۱۱ / ۵۶)- فرق طول (۰ / ۳) - ۱۱ / ۵۹ – ۸ / ۱۰ - ۳ / ۴۹ صبح صادق.

فقط والله تعالی اعلم. ۱۳ ربیع الآخر ۹۲ هجری

د شفق احمر (سره شفق) قول مفتی به دی

سوال: څه فرمایي علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې د صاحبینو رحمهما الله تعالی په نزد ل شفق څخه مراد سوروالی دی او د امام اعظم رحمه الله په نزد سپین والی دی. فتوی د چا په کوم قول باندې ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د مفتی به قول مطابق د سره شفق په ډوبیدو سره د ماښام وخت ختمیږي او د ماسخوتن وخت شروع کیږي. د حضرت امام اعظم رحمه الله هم آخري قول همدغه دی او ائمهٔ ثلاثه رحمهم الله هم د همدې قول قائل دې.

قال في شرح التنویر ووقت المغرب منه الی غروب الشفق وهو الحمرة عندهما وبه قالت الثلاثة والیه رجع الامام

کما فی شروح المجمع وغیرها فکان هو المذهب وقال ابن عابدین رحمه الله (قوله الیه رجع الامام) ای الی قولهما الذی هو روایة عنه ایضاً وصرح فی المجمع بان علیها الفتوی، ورده المحقق فی الفتح بانه لا یساعده روایة ولا درایة الخ وقال تلمیذه العلامة قاسم فی تصحیح القدوری ان رجوعه لم یثبت لما نقله الکافة من لدن الائمة الثلاثة الی الیوم من حکایة القولین ودعوی عمل عامة الصحابة بخلافه خلاف منقول قال فی الاختیار الشفق البیاض (الی قوله) لکن تعامل الناس الیوم فی عامة البلاد علی قولهما وقد ایده فی النهر تبعاً للنقایة والوقایة والدرر والاصلاح ودرر البحار والامداد والمواهب وشرحه البرهان وغیرهم مصرحین بان علیه الفتوی وفی السراج قولهما اوسع وقوله احوط والله تعالی اعلم. (ردالمحتار ج۱، ص۲۳۳) فقط والله تعالی اعلم ۱۹ محرم ۸۶ هجری.

د طلوع (د لمر د راختلو) په وخت کښې د سهار لمونځ صحیح نه دی

سوال : که چیرته د سهار لمونځ عین د لمر د راختلو په وخت کښې ادا شي نو آیا بیرته را گرځول ئې واجب دي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : عین د لمر ختلو په وخت کښې لمونځ په شروع کولو سره نه منعقد کیږي او که چیرته د لمر له ختلو څخه مخکښې شروع شي او د لمانځه په حالت کښې لمر وخیژي نو لمونځ فاسدیږي. لهذا دا لمونځ صحیح نه دی. قضائي را گرځول ئې فرض دي.

قال العلامة ابن عابدین رحمه الله واعلم ان الاوقات المکروهة نوعان الاول الشروق والاستواء والغروب والثانی ما بین الفجر والشمس وما بین صلوٰة العصر الی الاصفرار فالنوع الاول لا ینعقد فیه شیء من الصلوات التی ذکرناها اذا شرع بها فیه وتبطل ان طرأ علیها الا صلوٰة جنازة حضرت فیها الخ (ردالمحتار ج۱، ص۳۴۶)

فقط والله تعالی اعلم ۱۰ ذی القعده ۸۷ هجری.

د سهار او مازدیگر په لمونځونو کښې د لمر د راختلو او ډوبیدلو حکم

سوال : که چیرته د سهار د لمانځه په ادا کولو کښې لمر وخیژي یا د مازدیگر د لمانځه په ادا کولو کښې لمر ډوب شي نو آیا د همدغه سهار او مازدیگر لمونځونه وشول او که نه؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: د مازدیگر لمونځ صحیح کیږي او د سهار نه صحیح کیږي.

قال فی التنویر وکره صلوٰة (الی قوله) الا عصر یومه وفی الشرح فلا یکره فعله لادائه کما وجب بخلاف الفجر وفی الشامیة ای فانه لا یؤدی فجر یومه وقت الطلوع لان وقت الفجر کله کامل فوجبت کاملة فتبطل بطرو الطلوع الذی هو وقت فساد. (ردالمحتار ج۱، ص۳۴۹) فقط والله تعالی اعلم ۲۷ ربیع الاول ۸۹ هجری

د سهار لمونځ د طلوع (لمر ختلو) تر ابتداء پورې ادا کيدلی شي

سوال: که چيرته د سهار لمونځ په جماعت سره ادا نه شي او پ داسې وخت کښې جومات ته ورسيږي چه لمر په راختلو وي نو د ساعت په اعتبار سره دې لمونځ بايد د لمر تر را ختلو څومره مخکښې بايد ادا شي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : که چيرته نقشه د کوم مستند سړي له خوا جوړه شوې وي نو په هغې کښې د ورکړ شوي وخت مطابق د لمر تر راختلو دوه يا درې دقيقې مخکښې بايد د سهار له لمانځه څخه د فارغيدو کوشش بايد وشي. که چيرته وچ تر همدې وخت پورې فارغ شي نو بيا ئې هم لمونځ صحيح دی. فقط و الله تعالی اعلم. ۱۳ رمضان المبارک ۹۶ هجری

د طلوع په وخت کښې د تلاوت د سجدې حکم

سوال : ښاغلی او مکرم جناب مولوي جميل احمد صاحب سلمه الله تعالی

السلام عليکم و رحمة الله و برکاته

هيله ده چه صحت مو ښه وي. ښائي چه تاسو ته به ياده وي چه په کراچۍ کښې د پاتې کيدو په دوران کښې ما پوښتنه کړې وه چه د لمانځه په ممنوعه وختونو کښې د تلاوت د سجدې څه حکم دی او تاسو ښاغلي ويلي وو چه که چيرته سجدهٔ تلاوت تازه وي نو په هر وخت کښې ادا کيدلی شي يعني د لمانځه په ممنوعه وختونو کښې ئې د ادا کولو اجازه شته.

زمونږ په جومات کښې دا پوښتنه را پورته شوه او يو څوک وائي چه ما تحقيق کړی دی چه د لمر د را ختلو په حالت کښې سجده مه کوئ. دا پوښتنه داسې را پيدا شوه چه د سهار تر لمانځه وروسته دلته درس قرآن ويل کيده او د سجدې يو آيت تلاوت شو، په دې وخت کښې لمر د راختلو په حال کښې وو يا دا چه طلوع با لکل نژدې وو. د کرم او مهربانۍ له مخې دا څرګنده کړئ چه صحيح خبره کومه يوه ده. آيا د سجدې تازه تلاوت شوی آيت هر وخت ادا کيدلی شي او که کوم قيد پکښې شته چه په فلاني وخت کښې بايد ادا نه شي؟ بينوا توجروا.

جواب له جامعهٔ اشرفيه لاهور څخه مُحَسبِلاً وَّمُحمِّلاً وَّمُصلّياً وَّمُسَلِّماً بحر ص۲۴۹ ج۱ و منع عن الصلوٰة و سجدة التلاوة و صلوٰة الجنازة عند الطلوع و الاستواء و الغروب الخ. و اراد بسجدة التلاوة و صلوٰة الجنازة ما وجبت قبل هذه الاوقات اما اذا تلاها فيها او حضرت الجنازة فيه فاداها فانه يصح من غير كراهة اذا الوجوب بالتلاوة و الحضور و ظاهر التسوية بين صلوٰة الجنازة و سجدة التلاوة انه لو حضرت الجنازة فى غير مكروه فاخرها حتى صلاها فى الوقت المكروه فانها لا تصح و تجب اعادتها كسجود التلاوة.

له دې عبارت څخه څرګنديږي چه که چيرته د سجدې آيت په هغه ساعت تازه تلاوت شي نو

یعنې په مکروه وخت کښې د تلاوت له وجې سجده په چا واجبه شي نو په مکروه وخت کښې ئې ادا کول جائز دي او که چیرته له مکروه وخت څخه مخکښې سجده واجبه شي نو په مکروه وخت کښې ئې ادا کول جائز نه دي. که چیرته ئې ادا کړي نو بیرته را ګرځول به ئې واجب وي. فقط و الله تعالی اعلم.

عزیز الرحمن نائب مفتي جامعۀ اشرفیه، نیلاګنبد لاهور ۱۹/ جمادي الاولی سنه ۸۴ هـ

الجواب صحیح جمیل احمد عفا عنه

د بنده رشید احمد لیک په نامه د مفتي جمیل احمد صاحب:

بسم الله الرحمن الرحیم

مکرم او محترمه زیدت عنایاتکم

السلام علیکم و رحمة الله و برکاته

هیله ده چه مبارک صحت مو ښه وي. ستاسو د محترم یوه افتاء مې تر سترګو شوه چه په هغې کښې لیکل شوي دي چه شروق (د لمر را ختو)، غروب (د لمر د ډوبیدو) او استواء (د ورځې با لکل په نیمائي یعنې غرمه) کښې د سجدې د تازه تلاوت شوي آیت سجده جائزه ده او په استدلال کښې دې د بحر الرائق دا عبارت لیکلی دی چه: ((**اما اذا تلاها فیها او حضرت الجنازة فیها فاداها فانه یصح من غیر کراهة**)). زما بنده ناقصه رایه دا ده چه ستاسو په فتوی کښې له جواز څخه مراد جواز مع الکراهیة التنزیهیة دی او د بحر له جزئیه (**من غیر کراهة**) دکراهیت تحریمیه د نفی مقصود دی.

قال فی العلائیة فلو وجبتا فیها لم یکره فعلهما ای تحریماً و فی التحفة الافضل ان لا تؤخر الجنازة و فی الشامیة (قوله ای تحریماً) افاد ثبوت الکراهة التنزیهیة و ایضاً فیها تحت قوله (و فی التحفة) فثبتت کراهة التزیه فی سجدة التلاوة دون صلوة الجنازة. (رد المحتار ج، ص ۳۷۴)

له دې څخه څرګنده شوه چه کومو حضراتو د کراهت نفی کړې ده له هغې څخه مراد د کراهت تحریمیه نفی ده نه د کراهتِ تنزیهیه. پخپله علامه شامي له نوموړي بحث څخه مخکښې د اوعلی جنازة لاندې ((**والا فلا کراهة کما سیذکره الشارح**)) کښې د کراهت تحریمیه نفی کړې ده. او بیا د شارح د قول لاندې علامه شامي صاحب کراهت تنزیهیه ثابته کړې ده. کما قدمنا او په عالمګیري کښې ئې له خلاصې څخه نقل کړی دی چه په سجدۀ تلاوت کښې تاخیر افضل دی.

په هر حال په دې اړوند مو له خپلې ګرامي رایې څخه خبر راکړی او د مقدسې میاشتې په مبارکو ساعتونو کښې مو د خیر له دُعاګانو څخه مه هیروی. دا به ستاسو ډیر ښیګړه وي. فقط و السلام علیکم رشید احمد عفا الله عنه

غرۀ رمضان المبارک ۸۴ هجری

ځواب له مفتي جميل احمد صاحب څخه:

محترمه و عليکم السلام و رحمة الله و برکاته:

جزاک الله راجح او قوي قول د مکروه تنزيهي دی. ښه دا وه چه په فتوىٰ کښې ليکل شوی وای، احتياط هم په دې کښې دی ځکه چه لکه څرنګه چه ځينو حضراتو خلاف افضل ورته ويلي دي، ځينو مکروه تحريمی هم ورته ويلي دي، خير الامور اوسطها هم ورته ويل شوي دي، عالمګيري ورته غير افضل ويلي دي **لکن الافضل التأخير فيها.**

د اصل سائل خط د حضرت مفتي محمد شفيع صاحب رحمه الله په نامه

مکرم او محترم جناب مفتي صاحب قبله زاد مجده

السلام عليکم و رحمة الله و برکاته

هيله ده چه طبعيت به مو ښه وي. د ليکنې باعث دا دی چه آيا سجدهٔ تلاوت په هر وخت کښې ادا کيدلی شي او که د لمانځه په ممنوعه وختونو کښې به ئې څوک نه ادا کوي؟ مولوي جميل احمد صاحب د مدرسهٔ اشرفيه لاهور مفتي څخه مې پوښتنه کړې وه هغه را ته ويلي وو چه سجدهٔ تلاوت چه تازه وي يعنې په همدې مکروه وخت کښې د سجدې آيت تلاوت شوی وي نو هر وخت ادا کيدلی شي. زه پرې مطمئن شوی وم په زړه کښې مې دا فکر وکړ چه د جنازې په لمانځه او د تلاوت په سجدې کښې کوم فرق نشته. بله دا چه د حضرت تهانوي يوه خبره مې ذهن ته راغله چه کله ما هغه ته خپل معمولات وليکل نو دا مې هم وليکل چه د سهار او مازديګر له لمونځونو پرته تر هر فرض لمانځه وروسته په سجدې کښې د قرآنکريم فلانی فلانی آيت تلاوت کوم او دعاء کوم. په دې باندې حضرت تهانوي صاحب خط واخيست او په حاشيه کښې ئې وليکل چه "د شکر سجده له سهار او مازديګر څخه وروسته هم جائزه ده". زمونږ په جومات کښې د سهار تر لمانځه وروسته د قرآن درس ويل کيده د طلوع وخت وو چه د سجدې يو آيت تلاوت شو. يو څوک وائي چه د طلوع په وخت کښې د تلاوت سجده که تازه وويل شي او که زړه بايد چه ادا نه شي. د کرم او مهربانۍ له مخې په دې مو خبر کړی چه صحيح قول کوم دی؟ آيا د تلاوت تازه سجده هر وخت ادا کيدلی شي او که کوم قيد پکښې شته. که چيرته قيد پکښې وي نو بيا کوم قيد دی؟

ځواب له دار العلوم کراچۍ څخه

په فتاوىٰ عالمګيري کښې درې ساعتونه دي چه په هغو کښې فرض لمونځ، د جنازې لمونځ او د تلاوت سجده جائزه نه ده. لومړی د لمر ختلو وخت دويم خاص د غرمې وخت، دريم د لمر د ډوبيدو وخت. مخکښې ئې له خلاصې څخه نقل کړی دی چه دا حکم هلته دی چه کله د جنازې

لمونځ او د تلاوت سجده په داسې وخت کښې واجب شي چه په هغه وخت کښې ئې ادا کول مباح وو او بیا ئې تر دې وخت پورې ځنډولې وي کوم چه په دې وخت کښې ئې ادا کول قطعاً جائز نه دي. لیکن که چیرته په داسې وخت کښې واجب شي او په همداسې وخت کښې ادا هم شي نو بیا جائز دی. څکه چه لکه څرنګه چه د هغو په وجوب کښې نقصان وو همدارنګه ئې په ادا کښې نقصان شته. همدا خبره په السراج الوهاج، کافي او تبیین کښې لیکلې ده لیکن د تلاوت په سجدې کښې تاخیر (ځنډ) افضل دی او په جنازې کښې تاخیر مکروه دی. مولوي مفتي جمیل احمد خبره بالکل صحیح ده. فقط و الله اعلم و علمه اتم.

احقر الانام محمد صابر عفی عنه ، نائب مفتي دار العلوم کراچي ۱ نانک واړه

الجواب صحیح بنده محمد شفیع عفا الله عنه

د بنده رشید احمد خط په خدمت د حضرت مفتي محمد شفیع صاحب کښې :

بسم الله الرحمن الرحیم

مشفقی المکرم زیدت عنایاتکم

السلام علیکم و رحمة الله و برکاته

هیله ده چه طبعیت به مو روغ وي. دمفتي محمد صابر صاحب لیکل شوې فتوی چه ستاسو حضرت صاحب دستخط هم پرې باندې شته را ورسیده چه څو اشکالات پرې باندې شته.

۱ــ د طلوع په وخت کښې ئې د تلاوت تازه سجده ئې جائزه او تاخیر ئې افضل لیکلې ده. په دې کښې مناسبه دا وه چه د طلوع په وخت کښې ئې د کراهت تنزیهي تصریح کړې وای.

قال فی العلائیة فلو وجبتا فیها لم یکره فعلهما ای تحریما. وفی الشامیة (قوله ای تحریماً) افاد ثبوت الکراهة التنزیهیة وایضاً فیها تحت (قوله وفی التحفة) فشملت کراهة التنزیه فی سجدة التلاوة دون صلوٰة الجنازة الخ. (رد المحتار ج۱، ص۳۴۶)

۲ــ په سوال کښې منقول عبارت "د شکر سجده د سهار او مازدیګر تر لمونځونو وروسته هم جائزه ده" څخه څرګندیږي چه تر هر لمانځه وروسته سجده جائزه ده په داسې حال کښې چه دلته دوه جلا مسئلې دي:

۱ــ تر لمانځه وروسته په همدې ځای کښې سجده کول، دا په هر حال کښې مکروه تحریمي دی اګر که تر هر لمانځه وروسته هم وي.

۲ــ د سهار او مازدیګر نه وروسته د نفلو په مکروه وخت کښې د شکر سجده کول کرمه چه په لمانځه پسې متصله نه وي. دا سجده به صحیح وي لیکن له کراهت تحریمیه سره.

قال فی الشامیة تحت (قوله لاشکر) فتحصل من کلام النهر مع کلام القنیة انها تصح مع الکراهة ای لانها فی حکم النافلة ثم قال فی النهر عن المعراج واما ما یفعل عقب الصلوة من السجدة فمکروه اجماعاً لان العوام یعتقدون انها واجبة. (رد المحتار ج۱، ص۴۳۲)

لنډه دا چه په لاندیني مسائلو کښې زما رایه دا ده:

۱ـ د طلوع، غروب او استواء په وخت کښې د تلاوت حاضره سجده مکروه تنزیهي ده

۲ـ په لمانځه پسې متصل د شکر د سجدې ادا کول مکروه تحریمي دي هغه که د هر وخت لمونځ هم وي. البته که چیرته په خلوت (یواځې ځای کښې) سجده وکړي، خپل عادت ئې جوړ نه کړي او سنت ئې و نه ګڼي نو بیا پروا نه لري.

۳ـ تر مازدیګر وروسته او د سهار په وخت کښې د شکر سجده مکروه تحریمي ده اګر که تر لمانځه پسې متصل وروسته هم نه وي.

په دې اړوند مو تاسو له خپلې رایې څخه خبر کړئ.

د رمضان المبارک په میاشت کښې د مخصوص دُعا ګانو درخواست دی، سخت محتاج یم.

فقط و السلام علیکم ((رشید احمد عفا الله عنه)) ۸ رمضان المبارک ۸۶ هجری

ځواب له حضرت مفتي محمد شفیع صاحب څخه:

و علیکم السلام و رحمة الله و برکاته؛ ځوابونه صحیح دي. ستاسو لپاره له زړه څخه دُعا کوم او د ځان لپاره د دُعا غوښتونکی یم. ((بنده محمد شفیع عفا الله عنه)) له دار العلوم کراچي څخه ۸۶/۹/۱۲ هجری

د مازدیګر تر لمانځه وروسته د تلاوت سجده جائزه ده

سوال: یو سړی د مازدیګر تر لمانځه وروسته تلاوت کوي. په تلاوت کښې د سجدې آیت راغی؟ آیا دی د مازدیګر او ماښام تر منځ وخت کښې د تلاوت سجده کولی شي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: هو! کولی ئې شي. البته که د لمر رڼا تغیر خوړلې وي نو مکروه تنزیهي ده. دا حکم د تازه تلاوت دی، که چیرته یو چا په غیر مکروه وخت کښې تلاوت کړی وي نو په مکروه وختونو (طلوع، غروب، نصف النهار) کښې ئې ادا کول مکروه تحریمي دي. د جنازې د لمانځه هم همدغه حکم دی. البته که چیرته په مکروه وخت کښې جنازه تیاره شوې وي نو په همدې وخت کښې باید ادا شي او په دې کښې د تازه تلاوت غوندې تنزیهي کراهت نشته

قال فی التنویر بعد صلوة فجر و عصر لا یکره قضاء فائتة و سجدة تلاوة و صلوة جنازة (رد المحتار ج۱، ص۴۲۸)

وایضاً فیہ و کرہ صلاۃ ولو علی جنازۃ و سجدۃ تلاوۃ و سہو مع شروق و استواء و غروب الا عصر یومہ (الی قولہ) و سجدۃ تلاوۃ و صلاۃ جنازۃ تلیت فی کامل و حضرت قبل و فی الشرح لوجوبہ کاملاً فلا یتأدی ناقصاً فلو وجبتا فیہا لم یکرہ فعلہما ای تحریماً و فی التحفۃ الافضل ان لا تؤخر الجنازۃ و قال ابن عابدین رحمہ اللہ (قولہ تحریماً) افاد ثبوت الکراھۃ التنزیھیۃ و قال تحت (قولہ و فی التحفۃ) فثبتت کراھۃ التنزیہ فی سجدۃ التلاوۃ دون صلاۃ الجنازۃ (ردالمحتار ج۱ص۳۴۷) فقط واللہ تعالیٰ اعلم ۲۰ ربیع الاول ۹۳ ہجری

په مکروه وختونو کښې د جنازې د لمانځه حکم

سوال: د جنازې لمونځ په کومو کومو وختونو کښې مکروه دی؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: که چیرته جنازه له مخکښې څخه تیاره وه نو په غروب او نصف النهار په وخت ئې ادا کول ئې مکروه تحریمي دي او که چیرته په همدې مکروه وخت کښې تیاره شوې وي نو بیا هیڅ کراهت نشته او په همدې وخت کښې دې لمونځ وشي ځنډوي دې نه. البته د تلاوت تازه سجده مکروه تنزیهي ده.

قال فی التنویر و کرہ صلاۃ ولو علی جنازۃ و سجدۃ تلاوۃ و سہو مع شروق و استواء و غروب الا عصر یومہ (الی قولہ) و سجدۃ تلاوۃ و صلاۃ جنازۃ تلیت فی کامل و حضرت قبل و فی الشرح لوجوبہ کاملاً فلا یتأدی ناقصاً فلو وجبتا فیہا لم یکرہ فعلہما ای تحریماً و فی التحفۃ الافضل ان لا تؤخر الجنازۃ و قال ابن عابدین رحمہ اللہ (قولہ تحریماً) افاد ثبوت الکراھۃ التنزیھیۃ و قال تحت (قولہ و فی التحفۃ) فثبتت کراھۃ التنزیہ فی سجدۃ التلاوۃ دون صلاۃ الجنازۃ (ردالمحتار ج۱ص۳۴۷)

د شرعي او عرفي نصف النهار پیژندنه او د هغه حکمونه

سوال: له شرعي نصف النهار او عرفي نصف النهار څخه څه مراد دی او د هغه د را ایستلو کومه قاعده ده؟ د روژې نیت باید تر کوم وخته پورې وشي او لمونځ دې تر نصف النهار څومره مخکښې او وروسته باید ادا نه شي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: شرعي نصف النهار له صبح صادق څخه واخله تر غروب پورې د ټول وخت نیمائي نصف النهار دی او له عرفي نصف النهار د لمر له ختو څخه واخله تر ډوبیدو د لمر پورې د ټول وخت نیمائي څخه مراد دی. دا د استواء د معلومولو تقریبي طریقه ده کوم چه تقریباً تر څلویښتو عرض البلدو پورې کار ورکوي. د نصف النهار د معلومولو تر ټولو صحیح قاعدې کومې چه په هر ځای کښې کار ورکوي زما په کتاب ارشاد العابد کښې ملاحظه کړی، د

شرعي نصف النهار د معلومولو آسانه قاعده دا ده چه د صبح صادق له پیل څخه د لمر تر ختلو پورې چه څومره وخت وي د هغه نیمائي وخت د عرفي نصف النهار له وخت څخه کم کړی د مثال په توګه د صبح صادق ټول وخت یو ساعت وي نو له عرفي نصف النهار څخه نیم ساعت مخکښې به نصف النهار شرعي وي، د اردو د مسائلو په کتابونو کښې شرعي نصف النهار له عرفي نصف النهار څخه یو نیم ساعت مخکښې اټکل شوی دی، چه په دې کښې درې دوله غلطۍ شوې ده.

۱ــ د صبح صادق په ځای ئې صبح کاذب ټاکلی دی، د دې غلطۍ پوره تفصیل زما د «صبح صادق» په کتاب کښې شته.

۲ــ د هر موسم او هر ځای لپاره ئې یو معیار متعین کړی دی په داسې حال کښې چه په هر ځای او هر موسم کښې وختونه مختلف وي.

۳ــ له عرفي نصف النهار څخه د صبح کاذب د ټول وخت په برابر وخت کم کړی شوی دی په داسې حال کښې چه د صبح صادق د ټول وخت نیمائي باید ترې کم شي.

د روژې نیت د شرعي نصف النهار څخه مخکښې کول ضروري دي او د لمانځه په کراهت کښې عرفي نصف النهار معتبر دی. علامه برجندي رحمه الله په شرح النقایه کښې په دې باندې اشکال ښکاره کړی دی چه د عرفي نصف النهار وخت ممتد (اوږد) نه دی د دې لپاره په دې کښې لمونځ متصور کیدلی هم نه شي نو له دې څخه منع صحیح نه ده. په دې بناء باندې ځینو حضراتو له شرعي نصف النهار څخه واخله تر حقیقي نصف النهار پورې وخت لره د لمانځه لپاره مکروه بللی دی لیکن زما په خیال کښې یوازې د دې اشکال له وجې د شرعي نصف النهار مراد اخیستلو ګنجائش نشته. په داسې حال کښې چه له یوه حدیث څخه هم د دې تائید نه کیږي بلکه ټول حدیثونه په عرفي نصف النهار باندې دلالت کوي، د نوموړي اشکال ګڼ ځوابونه کیدلی شي.

۱ــ اګر که په دې وخت کښې پوره لمونځ نه ي متصور کیدلی لیکن مقصد دا دی چه د لمانځه هیڅ یوه برخه هم په دې وخت کښې واقع نه شي، دا ځواب پخپله علامه برجندي رحمه الله هم ورکړی دی. (رد المحتار ج۱، ص۳۴۴)

۲ــ د لمر د مرکز په ځای د هغه د ټول جرم یا جسم اعتبار دی. کما في حديث عبدالله الصنابحي رضي الله عنه ثم اذا استوت قارنها فاذا زالت فارقها. (موطاء امام مالك ص۲۰) د نصف النهار له دائرې څخه د لمر د محیط د یوې څنډې له تیریدو څخه واخله د بلې څنډې تر تیریدو پورې د حساب له مخې دوه دقیقې او اته ثانیې لګیږي، په دومره وخت کښې لمونځ متصور کیدلی شي.

۳ــ د شرعي احکامو دار و مدار په ریاضي حسابونو باندې نه بلکه په مشاهدې باندې دی او په مشاهده کښې له قارن (ور نژدې) استواء څخه تر فارق (جلا کوونکي) زوال پورې تقریباً لس

دقیقې تخمین شوی دی. لهذا په نقشو کښې د زوال له ورکړ شوي وخت څخه پنځه دقیقې مخکښې او پنځه دقیقې وروسته لمونځ باید ادا نه شي.

ویؤیده مانقله ابن عابدین رحمه الله عن الطحطاوي في تفسیر قول شارح التنویر (ووقت الظهر من زواله ای میل ذکاء عن کبد السماء) ای وسطها بحسب ما یظهر لنا. (ردالمحتار ج۱، ص۳۳۲)

د کراهت له تعلیل څخه هم همدغه ثابتیږي. د لمانځه غوندې د لمر عبادت هم په یوه آن کښې خو نه شي متصور کیدلی. ښکاره خبره ده چه د لمر عبادت کوونکي استواء لره خاص د مشاهدې په حساب سره د عبادت وخت ټاکلی دی. فقط و الله تعالی اعلم. ۲۷ ربیع الاول ۸۹ هجری

په رمضان شریف کښې د ماښام په لمانځه کښې د تاخیر حکم

سوال: د رمضان په میاشت کښې د ماښام په لمانځه کښې ۵ دقیقې تاخیر کول په دې خیال سره چه خلک روژې ماتې کړي او په جماعت کښې شامل شي نو آیا داسې کول جائز دي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: اصل خواب خو دا دی چه د ماښام په لمانځه کښې دومره ځنډ کول چه دوه رکعته لمونځ پکښې کیدلی شي په اتفاق سره له کراهیت پرته جائز دی. او له دې څخه په زیات تاخیر کښې اختلاف دی. د ځینو په زد پرته له کراهت څخه جائز دی او د ځینو په نزد مکروه تنزیهي دی. البته دومره تاخیر کول چه ډیر ستوري وځلیږي په اتفاق سره مکروه تحریمي دی. په رمضان المبارک کښې که چیرته لوږه زیاته وي او خوراک تیار وي نو پنځلس شل دقیقې تاخیر کولو کښې څه پروا نشته، ځکه چه دا تاخیر له زیات څخه زیات په مکروه تنزیهي کښې راځي او د لوږې په حالت کښې د خوراک په موجودوالي کښې لمونځ کول مکروه تحریمي دي. لهذا له خوراک څخه د فارغیدو په صورت کښې په اطمینان او د زړه په فراغ سره باید لمونځ ادا شي. فقط و الله تعالی اعلم. ۱۶ رجب ۹۰ هجری

د لمانځه تر ادا کولو وروسته معلومه شوه چه دلمانځه وخت وتلی دی

سوال: بکر د سهار لمونځ په دې نیت ادا کړ چه وخت خو لا شته په داسې حال کښې چه لمر ختلی وو لیکن د وریځ له وجې بکر ته د لمر ختل معلوم نه وو. نو آیا په داسې حالت کښې د بکر لمونځ وشو او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: که چیرته ئې د مکروه وخت له ختمیدو څخه مخکښې لمونځ شروع کړی وي نو لمونځ ئې صحیح نه شو او که چیرته ئې وروسته شروع کړی وي نو په دې کښې تفصیل دا دی چه که چیرته ئې د وختي سهار نیت کړی وو نو لمونځ ئې نه وشو او که ئې د نن سهار نیت کړی وو نو لمونځ ئې صحیح شو.

قال في التنوير ولو نوى ظهر الوقت فلو مع بقائه جاز ولو مع عدمه وهو لا يعلمه لا، وفي الشرح فالاولى نية ظهر اليوم لجوازه مطلقاً. وفي الحاشية (قوله وهو لا يعلمه) اي لا يعلم خروجه ومفهومه انه لو علمه يصح كما قدمناه عن الشرنبلالية. (رد المحتار ج١، ص٢٩٢)   فقط والله تعالى اعلم.   ١٦ رجب ٩٠ هجري

د لمانځه د وختونو تعين په ساعتونو سره ممکن نه دی

سوال: بناغلی مولانا مفتي رشيد احمد صاحب، السلام عليکم و رحمة الله و برکاته

له دار العلوم کراچۍ څخه مې د يوې پوښتنې د ځواب غوښتنه کړې وه هغو ستاسو خوا ته د رجوع لارښوونه را ته کړې ده. د سوال نقل سره له ځوابه در ليږم هيله ده چه تاسو زما لارښوونه وکړی. د خپلې پوښتنې د زيات وضاحت لپاره عرض کول غواړم چه لکه څرنګه چه د لمر د ډوبيدو له يوه ساعت ا شلو دقيقو وروسته پورې د ماښام وخت په ځای وي او له دې وروسته د ماسخوتن وخت شروع کيږي او دا وقفه يعنې يو ساعت او شل دقيقې په هر موسم کښې يو شان وي، همدارنګه د مازديګر د لمانځه وخت هم د لمر له ډوبيدو دوه ساعته مخکښې شروع کيږي يا که چيرته همدا ډول صحيح وقفه معلومه شي نو د مازديګر د لمانځه وخت مقررول به آسانه شي، نور که چيرته دا څرګنده شي چه د لمر تر ختلو يو ساعت او ديرش دقيقې مخکښې (يا تر تحقيق وروسته چه کومه وقفه هم معلومه شي) صبح صادق وي، او دا وقفه هم په هر موسم کښې يو شان وي نو د لمر تر ختلو او ډوبيدلو څخه د سهار، مازديګر، ماښام او ماسخوتن د صحيح وختونو معلومول ډير آسانه کيږي او د ماسپښين د لمانځه د وخت هم له نصف النهار څخه صحيح تاکل کيدلی شي. لهذا تر تحقيق وروسته ما ته اطلاع راکړی چه داسې يوه کُلي قاعده ممکنه ده او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د صبح صادق له ابتداء څخه د لمر تر ختلو پورې او د لمر له ډوبيدو څخه د شفق تر ډوبيدو پورې، همدارنګه د مازديګر له ابتداء څخه د لمر تر ډوبيدو پورې وختونه په ساعتونو متعين کول ممکن نه دي، په مختلفو موسمونو کښې د لمر د ميل د اختلاف له وجې د دغو وختونو اندازه مختلف کيږي، همدارنګه د عرض البلد د اختلاف له وجې هم په دې اندازې کښې فرق وي، له دې فن څخه ځينو بې خبرو خلکو څه داسې قواعد ليکلي دي کوم چه په قطعي توګه غلط دي، د هغو له زيات څخه زيات تاويل دا کيدلی شي چه هغو خلکو ۱ـ په کومې خاصې علاقې کښې، ۲ـ په خاصو ورځو کښې، ۳ـ تقريبي حساب لګولی دی او له دې فن څخه د بې خبرۍ له وجې ئې دا د هر ځای او هرې زمانې لپاره قاعدهٔ کُليه ګڼلې ده.

د وختونو د تخريج او د قبلې د سمت په اړه زما دوه رسالې په "ارشاد العابد" او "صبح صادق" نامه شته ممکنه ده چه له هغو څخه څه استفاده وکړای شي. فقط و الله تعالى اعلم

غرة شعبان ٩٦ هجري

د لمانځه د وختونو نقشې

سوال : د لمانځه د وختونو، طلوع، غروب او داسې نورو د ټول کال يوه نقشه دلته د مولانا مظهر الله شاه نقشبندي شاهي د فتح پوري دهلي د جومات امام او مفتي له خوا تياره شوې ده او بله نقشه همدارنګه د مولوي محمد دين صاحب د اشرفيه کتب خانه راولپنډۍ له خوا په جوماتونو کښې زړيږي. يو ځل ستاسو د ليکنې له مخې په دې نقشې کښې څه فرق ښکاره کړې وو (په داسې حال کښې چه په دغو دواړو نقشو کښې هم ځاى ځاى فرق پيدا کيږي يعنې ټول وختونه ئې له يوه او بل سره برابر نه دي) اوس د پوښتنې ځاى دا دى چه تاسو جناب د کومې نقشې په اړه د نه اطمينان اظهار کړى وو، ځينې وختونو په لومړنۍ نقشې کښې د طلوع، غروب او داسې نور د واقعيت مطابق ښکاره شوي دي، او که دواړه نقشې ستاسو خدمت ته در وليږم او بيا به تاسو تحقيق پرې کوى؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: تر ننه پورې چه څومره نقشې خپرې شوې دي په ټولو کښې د صبح صادق او ماسخوتن وختونه غلط دي. د يوې بنيادي غلطۍ له وجې چه تفصيل زما د "صبح صادق" په رساله کښې شته. د نورو وختونو په اړه چه نقشه وګورم نو بيا څه ويلى شم. د ليپ له يوه کال څخه ونيسه د ليپ تر بل کاله پورې څلور کاله دي د طلوع، غروب او داسې نورو وختونه يو دوه دقيقې فرق کوي لهذا د دائمي نقشې د ترتيبولو لپاره دا تفاوت تر نظره غورځول کيږي د دې لپاره نقشې پخپل منځ کښې سره متفاوتې وي چه له دې څخه يوه هم خالي نه ده. البته که چيرته د ليپ کال د نقشې بنياد کيښودل شي نو په وختونو کښې د احتياط اړخ را ووځي. په هر صورت هرې نقشې باندې د دريو، څلورو دقيقو د احتياط د خبردارۍ ليکل لازم دي.

فقط و الله تعالى اعلم. ۶ ربيع الاول ۹۳ هجرى

د سهار د لمانځه مستحب وخت

سوال : فقهاوو د سهار د لمانځه مستحب وخت دا ښوولى دى چه کله ښه رڼائي جوړه شي او دومره وخت پاتې وي چه د سنتو مطابق په ښه توګه لمونځ ادا شي او له لمانځه څخه تر فارغيدو وروسته دومره وخت پاتې وي چه د سنتو په طريقې سره د لمانځه را ګرځول ممکن وي. که چيرته په کوم جومات کښې د ((وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوْجِ فی الرکعة الاولى وَالطَّارِقِ فی الرکعة الثانية)) ويل عادت وي نو بيا د سهار لمونځ په داسې وخت کښې شروع کړي چه د لمانځه بيرته را ګرځول په همدغو دوو سورتونو سره ممکن وي يا ئې په داسې وخت کښې شروع کړي چه د لمانځه را ګرځول په مسنونه طريقه سره په طوال مفصل سره ممکن وي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دا عادت د سنتو خلاف دى. لمونځ بايد په داسې وخت کښې شروع

شي چه په هغه کښې د مسنون قرائت تر کولو وروسته که چيرته د فاسدوالي صورت منځ ته راشي نو بيا نې په مسنونه طريقه سره بيرته را ګرځولی شي. له تجربې څخه ثابته شوې ده چه د لمر تر ختلو تقريباً نيم ساعت مخکښې د مذکوره قاعدې مطابق لمونځ کيدلی شي. فقط و الله تعالی اعلم

۹ محرم ۹۱ هجری

له طلوع څخه وروسته او له غروب څخه مخکښې د مکروه وخت اندازه

سوال: د لمر تر ختلو څومره څنډ وروسته او د لمر تر لويدو څومره څنډ مخکښې د لمانځه ادا کول جائز دي او آيا د وخت کومه داسې ټاکلې اندازه شته چه په هر ځای کښې معتبره وي. يوه داسې ضابطه يا قاعده را وښايئ چه په ټولې دنيا کښې هر ځای په کار ورشي. زه د هغه په مطابق د ټورنټو (کاناډا) د نقشې جوړول غواړم؟ بينوا توجروا.

ځواب: په دې باره کښې اصل ضابطه کومه چه د ټولې دنيا لپاره په کار راتلونکې ده دا ده چه تر څو پورې لمر تر ختلو وروسته په داسې کيفيت سره پاتې شي چه هغه تر ډيره پورې په کتلو سره سترګو ته تکليف او خړوالی نه ورکوي تر هغه وخته پورې د لمانځه ادا کول جائز نه دي. همدارنګه په مازديګر کښې چه کله د لمر داسې کيفيت شروع شي نو لمونځ مکروه دی. الا عصر يومه ليکن دا معيار به هلته صحيح وي چه په مطلع (د لمر د ختلو په ځای) باندې وريځ، ګرد، غبار او داسې نور نه وي او که نه نو تومورې کيفيت د عوارضو له وجې تر ډيره څنډه پورې تر دې پورې چه په ځينو ورځو کښې تر غرمې پورې پاتې کيږي. او په ځينو علاقو کښې ټوله ورځ د لمر په رڼا کښې تيزوالی نه راځي. يو بل معيار هم فقهاء کرامو رحمهم الله ليکلی دی او هغه دا چه کله لمر تر را ختلو وروسته له افق څخه د يوې نيزې په اندازه را پورته شي نو د لمانځه ادا کول صحيح کيږي، همدارنګه تر مازديګر ورسته چه کله د لمر لوړوالی له افق څخه د يوې نيزې له اندازې څخه په کميدو شي نو لمونځ صحيح نه دی. (الا عصر يومه) د نيزې اندازه دولس لويشتې ده.

قال العلائي في بيان وقت العصر ما لم يتغير ذكاء بأن لا تحار العين فيها في الأصح وقال ابن عابدين رحمه الله صححه في الهداية وفي الظهيرية ان امكنه اطالة النظر فقد تغيرت وعليه الفتوى وفي النصاب وغيره وبه نأخذ هو قول ائمتنا الثلاثة ومشائخ بلخ وغيرهم كذا في الفتاوى الصوفية. (الى قوله) وقيل حد التغير ان يبقى للغروب اقل من رمح وقيل ان يتغير الشعاع على الحيطان كما في الجوهرة ابن عبد الرزاق. (رد المحتار ج۱، ص۲۴۳) وقال ابن عابدين ايضاً (قوله مع شروق) وما دامت العين لا تحار فيها فهي في حكم الشروق كما تقدم في الغروب انه الاصح كما في البحر ح اقول ينبغي تصحيح ما نقلوه عن الاصل للامام محمد من انه ما لم ترتفع الشمس قدر رمح فهي في حكم الطلوع لان اصحاب المتون مشوا عليه في صلوة العيد حيث جعلوا اول وقتها من الارتفاع ولذا جزم به في الفيض ونور الايضاح. (رد المحتار ج۱، ص۲۴۳) وقال فيه ايضاً (قوله قدر رمح) هو اثنا عشر شبراً. (رد المحتار ج۱، ص۲۴۴)

د غور له کولو څخه څرګندیږي چه اصل اعتبار د لمر رڼا لره دی او د نیزې له اندازې څخه د همدې تخمین کیدلی شي. کما یظهر من قول ابن عابدین رحمه الله وقیل حل التعفر ان یمیل للغروب اقل من رمح درایةً هم د لمر تغیر لره د معیار ګڼلو وجه معقوله ده او د نیزې اندازې لره مقصود با لذات ګڼل غیر معقول دی. ((الا ان یوجه بانه قد یعطی لقرب الشئ حکم الشئ فقدروا القرب بما دون الرمح ولکن تقدیر الفاصل بین القرب والبعد بالرمح ایضا یحتاج الی وجه)) که چیرته د قدر رمح (د نیزې د اندازې) قول مستقل قول و منل شي نو بیا به هم د لمر د تغیر قول به راجع وي ((لکونه موجها)) د نیزې د اندازې په ځای د لمر د تغیر خوړلو څرګندول آسانه هم دی. لنډه دا چه اصل اعتبار رڼا لره دی که چیرته د فضا د خړپړتیا له وجې د رڼا اندازه و نه شي لګولی نو د نیزې په اندازې سره دې اندازه ولګول شي. اصل معیار خو همدغه دواړه دي کوم چه ذکر شول ځکه چه دا د ټولې دنیا لپاره ده او د پیژندلو لپاره ئې نه د کومې آلې ضرورت شته او نه د ګړۍ یا ساعت. هر خاص او عام ئې پیژندلی شي. د اسلام دین د فطرت دین او عالمګیر کیدلو هم خاص د همداسې معیار مقتضی دی. د وخت داسې یوه ټاکلې اندازه نه شي ټاکل کیدلی کوم چه په هر ځای کښې وچلیږي ځکه چه په مختلفو ځایونو او موسمونو کښې د دې وخت د اندازې مختلف کیدل یوه ضروري خبره ده. په لویو ښارونو کښې لکه څرنګه چه د طلوع او غروب په وخت کښې د لمر لیدل مشکل دي د دې لپاره د کوم معیار د ټاکلو ضرورت شته. څو کاله مخکښې ما د نورو علماوو تر څنګ په ۸°/ ۲۵ عرض البلد کښې دا مشاهده وکړه نو له طلوع څخه لس دقیقې وروسته او له غروب څخه پنځلس دقیقې مخکښې فیصله مو وکړه لیکن دا مې په زړه نه ده چه دا فیصله مو په کوم تاریخ کښې کړې وه د دې لپاره له دې څخه کوم معیار نه شي ټاکل کیدلی. په تیر رمضان کښې د دې مقصد لپاره ما مدرسهٔ محمدیه ټنډو آدم (طول ۷°/ ۶۸ ، عرض ۸°/ ۲۵) ته سفر وکړ لیکن د وریځ له وجې څخه مشاهده و نه شواې کړی با لاخره مې د مولوي محمد صدیق صاحب د مدرسهٔ محمدیه مهتمم ته مې دا ذمه واري په غاړه ور واړوله چه هغه په ۲۱، ۲۲، ۲۳ ستمبر باندې له ځان سره کم تر کمه دوه درې نور یوه سړي کړي او تر دریو ورځو پورې پرله پسې سهار او ماښام مشاهدات وکړي او نتیجې ئې ولیکي. لکه څرنګه چه د لاربنوونې له مخې له مشاهداتو څخه دا ثابته شوه چه له طلوع څخه نهه دقیقې وروسته په لمر کښې معهوده ګرمي راغله او له غروب څخه دیارلس دقیقې مخکښې د مکروه وخت شروع شو. دا فیصله په ډیر احتیاط سره وشوه او که نه حقیقت دا دی چه مکروه وخت په دواړو خواوو کښې له دې څخه هم څه کم وو. ما د د کروي مثلث له حسابه په مذکور وخت کښې د لمر د زاویې لوړوالی معلوم کړ نو نهه دقیقې = ۱/۴° او دیارلس دقیقې = ۲/۳۰° شو. په دې تخریج کښې د دې لحاظ شوی دی چه د طلوع او غروب په وخت کښې لمر له افق څخه

۰/۸° درجې لاندې وي ليکن د د حقيقي أفق د لوړوالي زاويه له (۹۰) درجو څخه اخيستل شوې دی. د ارتفاع يا لوړوالي د زاويې تر تعين وروسته په هر ځای او هر موسم کښې د مکروه وخت دائمي نقشه تياريدلی شي. چنانچه د ارتفاع زاويه ۱/۴° په مطابق په کراچۍ کښې د مارچ او ستمبر په مياشتو کښې تر طلوع وروسته نهه دقيقې او په جون او دسمبر کښې په يوولسو دقيقو کښې د مکروه وخت پای ته رسيږي او د مازديگر مکروه وخت له زيات څخه زيات له لمر لويدو څخه شپاړس دقيقې مخکښې شروع کيږي. فقط و الله تعالی اعلم. ۱۳شوال ۹۷ هجری

(په صبح صادق کتاب کښې د اشراق په ورکړل شوي وخت باندې د مکروه وخت پای ته رسيږي)

د سيوري تر دويم چنده پورې د ماسپښين د لمانځه په ځنډولو کښې د کراهت تحقيق

سوال - زمونږ د فوجي ملازمينو (نوکرانو) رخصتي په ژمي کښې دوه بجې وي. په لومړي چند کښې جماعت ته رسيدل مشکل وي او امام صاحب له هغو خلکو سره چه نوکري ئې نه وي په مثل اول (د سيوري په لومړي چند) کښې لمونځ کوي. امام صاحب وايي چه د ماسپښين وخت اگر که تر مثلينو پورې د مشهور روايت له مخې وي ليکن په اول مثل کښې د لمانځه ادا کول د لانديني وجوهاتو له مخې ضروري دي.

۱- په ژمي کښې تعجيل مستحب دی کوم چه د مثل اول لومړنی نيمايي ده. (اشعة اللمعات ص۱۵۱. او کفاية شرح هدايه ص۴۵)

۲- د دويم مثل وخت مختلف فيه دی تر دې پورې چه د امام ابو حنيفه د يوه روايت مطابق دا وخت د مازديگر وخت دی. دا روايت په هدايه، در مختار، شامي او داسې نورو کښې موجود دی او د يوه روايت مطابق دا وخت مهمل (پريښودل شوی، بې فائدې) دی. (کبيري ص۲۲۵، شامي ص۲۵۱ ج۱، کفايه ص۴۵، وغيرها)

همدارنگه مثل اول ته رجوع ثابت دی. لکه څرنگه چه په مجموعة الفتاوی عبد الحی ص۲۳۹ ج۱. کښې دی چه نعم هو ثابت بتصريح جمع من الفقهاء الخ او فيض الباري شرح د بخاري ص۹۴ ج۲ کښې دي رجوع الامام الی هذه الرواية الخ او په موطا امام محمد کښې د ليکو په منځ ص۴۵ کښې دي قد ذکر جمع من الفقهاء رجوعه منه الی المثل.

۳- د ظاهر الرواية په کتابونو کښې د ماسپښين د آخري وخت روايت نه پيدا کيږي

وفي البدائع ج۱، ص۱۲۲، ان آخر الوقت لم يذكر في ظاهر الرواية فاذا خلت هذه الكتب الستة عن ذكر آخر الوقت علم انه لم يجئ في ظاهر الرواية الخ (بدائع الصنائع ج۱، ص۱۲۲)

۴- په نور الايضاح کښې دي چه: مع مراعاة الوقت المستحب الخ وفي حاشيته افاد انه لايجوز التاخير عن الوقت المستحب الى المكروه مطلقاً آه وفي الطحطاوي ص۱۱۷ وفي الدر المختار مراعياً لوقت الندب وفي كتاب الفقه على المذاهب الاربعة مع المحافظة على قدر الفضيلة.

۵- وفي ط عن الحموي عن الخزانة الوقت المكروه في الظهر ان يدخل في حد الاختلاف واذا اخره حتى صار ظل كل شئ مثله فقد دخل في حد الاختلاف. (شامي ص۲۵۳، وطحطاوي ص۱۰۷، وغاية الاوطار ص۱۴۹)

د پورتنيو او داسې نورو وجوهاتو له مخې د احنافو علماوو دا فيصله کړې ده چه د ماسپښين لمونځ دې د سيوري له اول چند څخه باید ناوخته نه شي او مازديگر دې په د سيورې په دويم چند کښې ادا شي.

قال المشائخ ينبغي ان لايصلي العصر حتى يبلغ المثلين ولا يؤخر الظهر الى ان يبلغ المثل ليخرج من الخلاف فيها. (كبيري ص۲۲۸، ومعناه في رد المحتار ج۱، ص۲۵۱، ومراقي الفلاح ص۱۰۴، والتنقيح الضروري شرح القدوري ص۲۰ وغيرها) آيا سره د نوموړې مجبورئ او د امام صاحب د بيان له وجې په دويم چند کښې مونږ د جماعت د لمانځه اهتمام کولی شو؟ او که ئې کولی شو نو په دلائلو سره ئې بيان کړئ. همدارنګه د هرې شمارې تائيد يا ترديد په واضحو الفاظو کښې وليکئ؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په نوموړې تحقيق کښې د دوو خبرو وضاحت ضروري دی.

۱- د حضرت امام اعظم صاحب د اول مثل قول ته رجوع اګر که له ځينو څخه منقل دی ليکن د دې غالب ظن نشته. که چيرته دا خبره د ظن د غلبې په درجه کښې ثابته وای نو مشائخو به په دې کښې اختلاف نه کاوه. په داسې حال کښې چه د دواړو قولونو يو شان تصحيح او ترجيح له مشائخو څخه منقول دي.

ان الادلة تكافأت ولم يظهر ضعف دليل الامام بل ادلته قوية ايضاً كما يعلم من مراجعة المطولات وشرح المنية وقد قال في البحر لايعدل عن قول الامام الى قولهما او قول احدهما الالضرورة من ضعف دليله او تعامل بخلافه كالمزارعة وان صرح المشائخ بان الفتوى على قولهما كما هنا. وقال ايضاً والظر هل اذا لزم من تاخيره العصر الى المثلين فوت الجماعة يكون الاولى التاخير ام لا. والظاهر الاول بل يلزم لمن اعتقد رجحان قول الامام تأمل. (ردالمحتار ج۱، ص۲۴۲)

د شفق احمر او ابيض د بحث لاندې په فتح الملهم کښې دي وما في الدر المختار ان الامام رجع الى قول صاحبيه فقال العلامة قاسم في تصحيح القدوري ان رجوعه لم يثبت لما نقله الكافة من لدن الائمة الثلاثة الى

اليوم من حكاية القولين ودعوى عمل عامة الصحابة بخلافه خلاف المنقول. (فتح الملهم ج ۲، ص ۱۹۵)

۲- په دويم مثل کښې د ماسپښين د لمانځه د کراهت قول د تنزيهي کراهت متبادر دی. اگر که له مطلق کراهت څخه کراهت تحريمي مراد وي ليکن دلته د دويم مثل قول چونکه ډيرو مشائخو ئې تصحيح کړې ده د دې لپاره کراهتِ تنزيهي متبادر دی.

په هر حال د جومات د امام لپاره ښه دا ده چه د دويم مثل له شروع کيدو څخه دې مخکښې د جماعت لمونځ ورکړي، په حکومت باندې لازمه ده چه نوکرانو ته په مثل اول کښې د ننه د لمانځه د ادا کولو اجازه ورکړي.

لاربښوونه: په راولپنډۍ کښې د جنوري په اوله لومړۍ چند په دوه بجې او يو پنځوس دقيقې باندې پای ته رسيږي او دويم چند په درې بجې او يو ديرش دقيقې باندې، په نورو موسمونو کښې تر دې څخه هم زيات وخت وي. له دې وجې څخه له سرکاري دفترونو څخه په دوه بجو تر رخصت کيدو وروسته هم په هر موسم کښې د ماسپښين لمونځ په اول مثل کښې په جماعت سره ادا کيدلی شي. فقط و الله تعالی اعلم. ۱۵ محرم الحرام ۹۸ هجری

که چيرته د مازديگر جماعت له مثلينو څخه مخکښې وشي نو څه حکم لري

سوال: په حرمين شريفينو کښې د مازديگر جماعت له مثلينو څخه مخکښې کيږي، آيا مونږ جماعت پريږدو او تر مثلينو وروسته يواځې لمونځ ادا کړو او که ئې له همدې جماعت سره ادا کړو؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: قال في الشامية و انظر هل اذا لزم من تأخيره العصر الى المثلين فوت الجماعة يكون الاولى التأخير ام لا، و الظاهر الاول بل يلزم لمن اعتقد رجحان قول الامام، تأمل. (رد المحتار ج ۱، ص ۲۴۳)

له دې څخه ثابته شوه چه تر مثلينو وروسته د مازديگر د لمانځه ادا کول افضل دي اگر که جماعت هم فوت شي. ليکن دا حکم د عامو ځايونو لپاره دی په حرمين شريفينو کښې فضيلت ته په کتو سره بايد هلته جماعت ترک نه شي بلکه په مثل اول کښې دې له جماعت سره لمونځ ادا شي. فقط و الله تعالی اعلم. ۱۵ محرم الحرام ۹۸ هجری

د غروب (د لمر ډوبيدو) علامه (نښه)

سوال: په عامه توگه مشهوره ده چه کله د مشرق خوا ته په أفق باندې توروالی راشي نو دا د

لمر د ډوبیدو علامه ګڼل کیږي. حالانکه له مشاهدې څخه ثابته شوې ده چه د لمر تر لویدو څه نا څه مخکښې د مشرق خوا ته توروالی تر سترګو کیږي. په دې باره کښې تحقیق څه دی؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د لمر د ډوبیدو دا علامه په حدیث کښې هم راغلې ده. **اذااقبل اللیل من ههنا ـ الحدیث** د دې په شرح کښې حضرت ګنګوهي صاحب قدس سرّه فرمائي. **والعبرة انما هو لارتفاع الظلام من المشرق الی حیث یوازی رأس الرائی(لامع الدراری ج۵ص۳۸۱)** یعنې د مشرق خوا ته د تیاره محض ښکاریدل کافي نه دي بلکه دا شرط دی چه له اُفق څخه دا تیاره دومره لوړه شوې وي چه د لیدونکي له قد او قامت* سره برابره وي.

بنده یو بل عالِم هم له ځان سره کړ او د دې مشاهده ئې وکړه نو با لکل ئې صحیح ومیندله.

فقط و الله تعالی اعلم. ۲۲ رمضان ۹۸ هجری

د ماښام او ماسخوتن تر منځ د وخت هیڅ تحدید نشته

سوال: څه فرمایي د دین علماء کرام او د شرع متین مفتیان کرام د دې مسئلې په باره کښې چه له ماښام څخه تر ماسخوتن پورې باید څومره وخت وي. زمونږ ځینې علماء کرام وایي چه کم تر کمه یو ساعت او اتلس دقیقې باندې د ماسخوتن وخت شروع کیږي او له زیات څخه زیات په یو ساعت پنځه دیرش دقیقو باندې د ماسخوتن وخت داخلیږي. ځینې وایي چه یو ساعت او شل دقیقو باندې د ماسخوتن وخت داخلیږي. د کرم او مهربانۍ له مخې مفتٰی به قول ذکر کړی. بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د ماښام او ماسخوتن تر منځ د استواء د لیکې په ځای باندې په معتدلو ورځو کښې کم تر کمه ۵۷ دقیقې وي، دا وخت سپین شفق ډوبیږي او سور شفق له دې څخه هم دولس دقیقې مخکښې ډوبیږي. د دې په مطابق د لمر له لویدو څخه ۴۵ دقیقې وروسته د ماسخوتن وخت شروع کیږي. دا قول ارجح دی او لومړی قول احوط دی. په نورو ورځو او نورو ځایونو کښې تر دې زیات وخت وي او د زیاتوالي هیڅ اندازه نه نشته تر دې پورې چه په بلغاریا کښې د اوړي په موسم کښې د ماسخوتن وخت خو با لکل نه راځي. د دې وخت اندازه په هر ښار او هر موسم کښې مختلفه وي. د تفصیل لپاره د بنده کتاب «صبح صادق» مطالعه کړی.

فقط و الله تعالی اعلم. ۲۴ ربیع الآخر ۹۸ هجری

(رسائل)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿وَمَا تَوْفِيقِيٓ إِلَّا بِٱللَّهِۚ عَلَيۡهِ تَوَكَّلۡتُ وَإِلَيۡهِ أُنِيبُ﴾

شرحُ الصدر

فی الفرق بین

صلوتی الفجر والعصر

د غروب په وقت کښې د مازدیگر لمونځ سره له کراهیت نه صحح دې لیکن د طلوع په وقت کښې د سحر لمونځ صحیح ندې

د دواړو تر مینځ د فرق متعلق یو عجیب بلکه اعجب تحقیق

د لمر په ختو باندې د سهار د لمانځه په اتمام یا فساد پورې د اړونده حدیثونو عجیبه توجیه، د صحیح البخاري له تقریر څخه اقتباس

قال رسول الله ﷺ اذا ادرك احدكم سجدة من صلوة العصر قبل ان تغرب الشمس فليتم صلوته الى آخر الحديث (ص ۹)

د جمهورو په نزد د مازدیگر او سهار دواړو یو حکم دی چه کله لمونځ شروع شوی وي او په منځ کښې لمر ډوب شي یا وخيژي نو لمونځ دې پوره کړي دا حدیث د جمهور د باب مستدل دی او د طرفینو رحمهما الله په نزد په مازدیگر او سهار کښې فرق شته چه د همدې ورځې د مازدیگر په لمانځه کښې که لمر ډوب شي نو لمونځ دې پوره کړي او که چیرته په سهار کښې لمر وخيژي نو لمونځ ئې فاسدیږي د دې لپاره دې وروسته بیا قضائي را وگرځوي. امام ابو یوسف رحمه الله څخه امام سرخسي رحمه الله یو روایت نقل کړی دی چه که چیرته د سهار په لمانځه کښې لمر وخيژي نو په دې حالت کښې دې امساک وکړي تر دې پورې چه مکروه وخت تیر شي نو بیا دې وروسته اتمام وکړي (یعنې لمونځ دې پوره کړي)

د امام طحاي رحمه الله تحقیق دا دی چه د مازدیگرلمونځ ئې هم نه صحیح کیږي د هغه په نزد سهار او مازدیگر دواړه د لمر په ختو او ډوبیدو باندې فاسدیږي امام طحاوي د ابي حنیفه رحمه الله په مذهب باندې تر ټولو پوه دی لیکن د دې ترڅنگ چه په کوم ځای کښې هغه د جمهورو حنفيه وو په خلاف ځي نو هلته ئې قول نه را اخیستل کیږي

دا روایت له صحیح البخاري څخه پرته په نورو کتابونو کښې بلکه بخپله په صحیح البخاري

کښې هم د بحث لاندې باب په نورو ځايونو کښې دا ډول راغلی دی **(من ادرک رکعة قبل ان تغرب الشمس فقد ادرک)** همدا ډول الفاظ د سهار په اړه هم راغلي دي. احنافو همدغو الفاظو ته په کتو سره د حديث د ځواب د ورکولو کوشش کړی دی. د دې روايت حقيقي معنی خو دا ده چه چا د لمر تر ختلو يا ډوبيدو څخه مخکښې د يوه رکعت وخت پيدا کړ په تحقيق سره هغه ټول لمونځ پيدا کړ چه ظاهري معنی ئې دا ده چه د يوه رکعت په ادا کولو سره ئې لمونځ پوره شو او د نورو د ادا کولو ضرورت نشته. ليکن د دې ظاهري مفهوم هيڅوک هم قائل نه دی لهذا په اتفاق سره دلته به څه محذوف منلو ته به سرې تياريږي.

جمهور د دې تقدير داسې کوي چه **(فقد ادرک وقت الصلوة)** يعنې يو رکعت ئې ادا کړ نو هغه ته د لمانځه وخت په لاس وراغی د دې لپاره دې لمونځ پوره کړي.

د احنافو لخوا څخه امام طحاوي رحمه الله د دې په ځواب کښې وايي چه موږ د لمانځه وخت مقدر نه منو بلکه د لمانځه حکم را باسو يعنې هلک بالغ شي يا حائضه ښځه پاکه شي يا يو کافر اسلام راوړي په داسې وخت کښې چه له طلوع يا غروب څخه مخکښې يو رکعت ادا کولی شي نو هغه د لمانځه حکم يعنې د لمانځه وجوب پيدا کړ په هغه باندې به لمونځ فرض کيږي چه وروسته به ئې قضائي راوړل پرې ضروري وي.

اشکال: په دې کښې د سهار او مازديگر څه تخصيص (ځانگړيتوب) دی؟ دا قاعده خو د هر لمانځه په باره کښې ده چه د وخت له پای ته رسيدو څخه مخکښې دومره وخت ئې پيدا کړ چه په هغه کښې يو رکعت ادا کيدلی شي نو لمونځ فرض گرځي.

ځواب: د سهار او مازديگر ذکر (يادونې) د تخصيص لپاره نه دی بلکه د دغو دوارو وختونو اختتام چونکه د مشاهدې له مخې په آسانۍ سره څرگنديږي د دې لپاره دا دواړه ئې ذکر کړل او که نه نو دا حکم د ټولو لمونځونو لپاره عام دی.

ابن الملک د مشارق الانوار شارح د دې روايت ځواب داسې ورکړی دی چه موږ نه وخت د لمانځه مقدر گڼو او نه حکم د لمانځه بلکه ثواب د لمانځه مقدر دی. مطلب دا چه يوه سړي د ځان لخوا پوره کوشش وکړ چه تر طلوع يا غروب څخه مخکښې لمونځ ادا کړي ليکن د ده د کوشش تر څنگ د لمانځه په منځ کښې طلوع يا غروب وشو نو هغه ته ثواب ورکول کيږي د دې لپاره چه هغه د ځان لخوا څخه پوره کوشش کړی دی. په کوشش باندې د ثواب حاصليدل ﴿وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ﴾ څخه ثابت دی. همدارنگه نبي کريم ﷺ وفرمايل چه تاسو کوم ځنگل يا کومه دره نه قطع کوی ليکن هغه خلک به له تاسو سره وي صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض وکړ چه کوم خلک؟ نو هغه ﷺ وفرمايل چه معذورين. د دې نور تفصيل

او په دې باندې نور روايتونه په ارشاد القاري کښې د "انما الاعمال بالنيات" لاندې راغلي دي
د ابن الملک دا توجيه ډير لطيف دی ليکن د امام طحاوي او ابن الملک دواړو تقرير د صحيح البخاري په تقرير کښې د بحث لاندې حديث باندې نه شي چليدلی ځکه چه په دې حديث کښې (فليتم صلوته) الفاظ دي چه د اتمام صلوة حکم پکښې ورکړ شوی دی. د ابن الملک د دې دا خواب ورکړی دی چه اتمام په دوو معناوو کښې استعماليږي.
۱ - تر شروع کولو وروسته پوره کول
۲ - له پيل څخه په ښې طريقې سره ادا کول لکه څرنګه چه له ﴿ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾ څخه شوافع استدلال کوي چه امر د وجوب لپاره وي نو ثابته شوه چه عمره واجبه ده. احناف د دې دا خواب ورکوي چه له دې آيت څخه د نفس عمره وجوب نه ثابتيږي بلکه د عمرې د پوره کولو حکم دی يعنې د عمرې تر شروع کولو وروسته د هغې پوره کول واجب دي. شوافع د دې خواب دا ورکوي چه دلته اتمام تر شروع کولو وروسته د پوره کولو په معنیٰ نه ده بلکه په کامله طريقه سره د ادا کولو په معنیٰ ده. همدارنګه ابن الملک (فليتم صلوته) کښې هم له اتمام څخه په کامله توګه د ادا کولو مراد اخلي. يعنې (اداء کما وجب) د مازديګر لمونځ په ناقصه توګه واجبيږي لهذا د غروب په حالت کښې ئې ادا کول صحيح دي. او د سهار لمونځ په کامله توګه واجبيږي د دې لپاره د طلوع په حالت کښې به ئې ادا کول صحيح نه وي.
ليکن د ابن الملک دا تقرير هم داډ بخښونکی نه دی ځکه چه د اتمام دا معنیٰ د متبادر خلاف دی. د دې لپاره په ﴿ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾ کښې چه کله شوافع دا مراد اخلي نو مونږ ئې نه نو دا د انصاف خلاف دی چه شوافع دا معنیٰ بيان کړي نو مونږ ئې قبول نه کړو او په دې حديث کښې د خپل مذهب د حفاظت لپاره ئې هغه معنیٰ پخپله بيان کړو.
همدارنګه د (فليتم صلوته) په الفاظو کښې خو تا څه نا څه تاويل وکړ ليکن تر څو؟ د سنن کبری للبيهقي په روايت کښې دا الفاظ دي: (من صلّی رکعة من العصر قبل ان تغرب الشمس ثم صلی ما بقي بعد غروب الشمس فلم يفته العصر و قال مثل ذلک في الصبح). او د دار قطني روايت له دې څخه هم زيات صريح دی فرمايي: (اذا صلی احدکم رکعة من صلوة الصبح ثم طلعت الشمس فليصل اليها اخری). په دغو روايتونو کښې په مذکوره تاويلاتو کښې د يوه هم ګنجائش نشته
حضرت مولانا انور شاه صاحب رحمه الله د (فقد ادرک) روايت په مسبوق باندې محمول ګاڼه يعنې چا چه له امام سره يو رکعت ونيو هغه د ټول جماعت ثواب حاصل کړ ليکن دا توجيه هم په زړه کښې ځای نه نيسي ځکه چه که چيرته دا مطلب تړي واخيستل شي نو د (قبل ان تطلع الشمس او

قبل ان تغرب الشمس) الفاظ بې معنى پاتې کيږي. شاه صاحب د دې د ځواب ورکولو کوشش هم کړی دی ليکن صحيح خبره دا ده چه ځواب نه جوړيږي.

همدارنګه د سنن کبرىٰ او دار قطني او صحيح البخاري تر بحث لاندې حديث به څه ځواب وي د بيهقي روايت لره شاه صاحب د معلول ثابتولو کوشش کړی دی ليکن که چيرته په انصاف سره ورته وکتل شي نو ځرګنده به شي چه د شاه صاحب له ټول تقرير څخه تسلي نه حاصليږي.

ابن همام رحمه الله د احنافو د مذهب د ثابتولو لپاره دا طريقه غوره کړې ده چه په دغو روايتونو کښې د طلوع او غروب په وختونو کښې د اتمام صلوٰة حکم ورکړ شوی دی. او په نورو احاديثو کښې په دغو وختونو کښې د لمانځه له ادا کولو څخه منع راغلې ده پس د تعارض (ټکر) له وجې په احاديثو کښې به تساقط منځ ته راځي او موږ قياس ته رجوع کوو. پس د قياس مقتضىٰ دا ده چه د مازديګر لمونځ دې صحيح شي او د سهار دې صحيح نه شي کوم چه تفصيل ئې د فقهې په کتابونو کښې موجود دی.

ابن همام رحمه الله دې تحقيق لره ډير خوښ کړی دی چنانچه احنافو تر دې تحقيق وروسته دا فکر وکړ چه موږ د خپل مذهب په ثابتولو کښې کامياب شولو ليکن حقيقت دا دی چه معامله اوس هم هغسې ده ځکه چه په روايتونو کښې د تعارض (ټکر) په وخت تر ټولو د تطبيق د صورت لټون ضروري وي که چيرته کوم صورت ممکن نه وي نو د ترجيح د وجې پلټنه کيږي، که چيرته هغه هم نه وي نو په دريمه درجه کښې د تساقط له قاعدې څخه کار اخيستل کيږي. په دې مسئلې کښې چه څومره متعارضه روايتونه دي په هغو کښې د تطبيق صورت هم موجود دی او د ترجيح وجه هم موجوده ده. په داسې حالت کښې د روايتونو پريښودل اودقياس خوا ته تلل به څرنګه جائز وي؟

د ترجيح صورت خو پخپله امام طحاوي رحمه الله بيانوي چه د اتمام روايتونه خبر واحد دي او د نهي روايتونه د تواتر حد ته رسيدلي دي له دې امله د نهي روايتونه به راجح وي. همدارنګه د محرّم او مبيح (حلال او حرام شي) د تعارض (ټکر) په وخت کښې محرم ته ترجيح ورکول کيږي دريمه دا چه اباحت اصليه دی او نهي شرعي وي د دې لپاره چه چيرته د مبيح او محرم تاريخونه معلوم نه شي هلته مبيح مقدم او محرم مؤخر ګڼل کيږي او محرم لره د مبيح لپاره ناسخ شمارل کيږي د دې لپاره امام طحاوي رحمه الله فرمايي چه نه د سهار لمونځ کيږي او نه د مازديګر

ابن قيم او شوافع د تطبيق صورت غوره کوي. شوافع دا وايي چه د نهي له احاديثو څخه د باب احاديث مخصوص او مستثنىٰ دي اوابن قيم په اعلام الموقعين کښې فرمايي چه کله کله يو شی په پيل يا ابتداء کښې ناجائز وي ليکن بقاء او مداومت (پاتې کيدنه او هميش والی) ئې جائز وي لکه څرنګه چه د احرام په حالت کښې ابتداءً خوشبوئي لګول او نکاح کول ناجائز دي ليکن که چيرته ئې خوشبوئي لګولې وه او احرام ئې وتاړه نو د دې خوشبويي ابقاء جائزه ده. همدارنګه د

نکاح تر کولو وروسته ئې احرام وتاړه نو هغه د نکاح د بقاء منافي نه ده، په همدې ډول که چافسم واخیست چه نکاح به و نه کړم نو د نکاح په ابتداء سره به حانث کیږي او له مخکښې څخه د شوي نکاح په ابقاء سره نه حانث کیږي. همدارنګه په دغو روایتونو کښې فرمائي چه د نهی د روایتونو مطلب دا دی چه په دغو وختونو کښې د لمانځه ابتداء جائزه نه ده او د باب له احادیثو څخه دا ثابتیږي چه که چیرته ئې له مخکښې څخه ابتداء کړې وي او په منځ کښې طلوع یا غروب وشي نو همدا لمونځ دې جاري ساتي او پوره کوي دې. په دواړه ډوله روایتونو کښې کوم منافات یا ټکر نشته

د تطبیق دا صورت په ځینو ځایونو کښې پخپله احنافو هم غوره کړی دی لکه څرنګه چه د فقهې په کتابونو شامي او داسې نورو کښې دا تحقیق راغلی دی چه که چیرته چا په مکروه وختونو کښې نفلونه شروع کړل نو هغه دې پوره کړي او وجه ئې دا بیانوي چه روایتونه متعارض دي او په قرآنکریم کښې راغلي دي چه ﴿وَلَا تُبْطِلُوٓا أَعْمَٰلَكُمْ﴾ د دې لپاره د نوافلو پرېښودل د عمل د ابطال له وجې جائز نه دي. له دې امله اتمام ضروري دی. تعجبه دا ده چه د نوافلو د اتمام (پوره کولو) لیکن د فرائضو د ماتولو حکم ورکوي. لنډه دا چه د اصولو تقاضا دا ده چه د تطبیق صورت غوره شي. د دې لپاره د سهار او مازدیګر دواړو لمونځونه باید صحیح وګڼل شي لکه څرنګه چه د جمهورو مسلک دی. په دویمې درجې باندې باید د ترجیح صورت غوره شي کوم چه د امام طحاوي رحمه الله مسلک دی. لیکن د حیرانتیا خبره ده چه د احنافو مسلک نه دلته پیدا کیږي او نه هلته. البته د حدیث د راوي حضرت ابو هریرة رضی الله عنه فتوی د لمانځه په باره کښې د احنافو په مطابق ده. په کنز العمال کښې د دې تصریح شته

لنډه دا چه دا مسئله تر اوسه پورې د تحقیق (څیړنې) تږې ده. سره له دې زمونږ فتوی او عمل به د حضرت امام اعظم رحمه الله د قول مطابق وي ځکه چه مونږ د امام رحمه الله مقلدین یو او د مقلد لپاره د خپل امام قول حجت وي نه د ادلهٔ اربعه وو (څلورګونې دلیلونو) ځکه چه له هغو څخه استدلال د مجتهد کار دی

په دې باره کښې تر ډیرې مودې پورې د حیران اوسیدو وروسته د حضرت تهانوي قدس سرهٔ عجیب او غریب تقریر په بوادر النوادر نومې کتاب کښې تر سترګو شو چه له هغه څخه مې پوره تسلي وشوه (فالحمدلله علی ذلک وقدر حکیم الامت قدس سرہ. وهاهوذا).

اعلم ان العلماء اختلفوا فی ما اذا طلعت الشمس فی صلوة الفجر او غربت فی صلوة العصر هل تصح الصلوة او تفسد فقال الشافعی و من وافقه تصح فیهما و قال الطحاوی تفسد فیهما و قال امامنا ابو حنیفة رحمه الله تفسد فی الفجر و تصح فی العصر و مبنی هذا الاختلاف اختلافهم فی توجیه الروایات التی وردت فی هذا الباب و

لنسرد اولاً تلک الروایات ثم نذکر التوجیهات.

فروی الشیخان من حدیث ابی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من ادرک من الصبح رکعة قبل ان تطلع الشمس فقد ادرک الصبح و من ادرک رکعة من العصر قبل ان تغرب الشمس فقد ادرک العصر و فی لفظ للبخاری اذا ادرک احدکم سجدة من صلوة العصر قبل ان تغرب الشمس فلیتم صلوته و اذا ادرک سجدة من صلوة الصبح قبل ان تطلع الشمس فلیتم صلوته. (زیلعی ج۱، ص۱۱۹) و روی نحو ذلک فی فتح الباری ج۲، و فی کنز العمال ج۳. فعمل الشافعی و من معه بظاهر احادیث الاتمام و حمل احادیث النهی علی تأثیم متحری هذه الاوقات مع القول بصحة الصلوة و الطحاوی قال بالفساد فیهما حملاً لظاهر احادیث النهی علی الابطال و اوّل حدیث الادراک بایجاب الصلوة علی من اسلم فی آخر الوقت او بلغ الحلم فیه او امرأة طهرت من الحیض فیه و اول ما فی احادیث الاتمام بکونها منسوخة باحادیث النهی و اما نحن معاشر الحنفیة فتوجیهنا الذی ادّی الیه نظری و ان کان مأخوذاً من کلام من تقدمنا ان یقال ان روایات الاتمام و الادراک تقتضی صحة الصلوة فیهما و احادیث النهی یحتمل امرین اما تأثیم المصلی فیهما مع صحة الصلوة و اما بطلان الصلوة فیهما کما قال به الطحاوی فان النهی الشرعی یستعمل فی کلا المعنیین مثال الاول النهی عن الصلوة مقعیا او مختصرا و مثال الثانی النهی عن الصلوة بغیر طهور.

و ان خالجک قول الاصولیین ان النهی عن الافعال الشرعیة یقتضی مشروعیة الاصل مع فساد الوصف فهو اکثری لا کلی و الا لانتقض بکثیر من المسائل.

و ان رابک ان النهی فی الصلوة بغیر طهور قد وقع بصیغة النفی فاقتضی البطلان بخلاف النهی عن الصلوة فی الاوقات المکروهة فلم یوجد ما یقتضی البطلان فازحه بورود هذا النهی ایضاً بصیغة النفی فی بعض الروایات کما روی الشیخان عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لا صلوة بعد الصبح حتی ترتفع الشمس و لا صلوة بعد العصر حتی تغیب الشمس. (مشکوٰة ج۱، ص۸۶)

و روی مسلم عن عبد الله الصنابحی رضی الله عنه فی صلوة العصر قال قال رسول الله ﷺ و لا صلوة بعدها حتی تطلع الشاهد. (مشکوٰة ج۱، ص۸۶)

و روی رزین عن ابی ذر رضی الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ لا صلوة بعد الصبح حتی تطلع الشمس و لا بعد العصر حتی تغرب الشمس. (مشکوٰة ج۱، ص۸۶)

فلما احتمل النهی الامرین بنظر ان الاحتیاط ای الامرین و الصلوٰة محل احتیاط بلیغ فظاهر ان الاحتیاط فی الحمل علی البطلان لان القضاء اذا یکون فرضاً بخلاف احتمال الکراهة فحملنا علی البطلان ای بطلان الفریضة لا بطلان نفس الصلوٰة لان المقتضی للبطلان کان الاحتیاط و الاحتیاط محفوظ مع القول بصحة النفل فبهذا الوجه قد جاء التعارض بین احادیث النهی و ینبغی ان یکون هذا هو التفسیر لقول علمائنا بوقوع التعارض بین قسمی الروایات فلما وقع التعارض رجعنا الی القیاس کما هو حکم التعارض و لیس معنی هذا الرجوع ترک الاحادیث و العمل بالقیاس بل معناه ترجیح بعض محتملات الاحادیث بالقیاس ثم العمل به من حیث انه حکم الحدیث لا من حیث انه حکم القیاس فافهم فلما رجعنا الی القیاس حکم القیاس بترجیح توجیه یقتضی البطلان فی احادیث الفجر و بترجیح توجیه یقتضی الصحة فی احادیث العصر فعملنا فی الفجر باحادیث البطلان و اوّلنا احادیث الاتمام و عملنا فی العصر بالعکس بالظاهر فی بعضها و بالمؤول فی بعضها. والأن بقی امران :

الاوّل: ما وجه القیاس فی الصلاتین؟

الثانی: ما التأویل فی الاحادیث؟

بیان الاول: ان الفجر وقت الشروع قبل طلو الشمس وجب کاملاً لکمال السبب و هو الوقت و بالطلوع صار الوقت ناقصاً و صارت الصلوٰة ناقصة فلا یتأدی الکامل بالناقص ففسدت و العصر وقت الشروع قبل المغرب وجب ناقصا لنقصان الوقت فاداه کما وجب فلم تفسد_ هذا

بیان الثانی: ان معنی قوله علیه السلام فقد ادرک ما قاله الطحاوی رحمه الله و معنی فلیتم انه لا یفعل التحریم بل یمضی فی الصلوٰة لانه ان لم یعاد فرضا فقد صحت نفلا کما فی الدر المختار کما هو الحکم فی الحج الفاسد و معنی فلم یفت صلوته لم یفت وقت صلوته بل کان مدرکاً للوقت فیکون حاصل معناه هو معنی فقد ادرک.

تفصیل المقام: ان تأخیره ﷺ قضاء الصلوٰة الی ارتفاع الشمس مع قوله ﷺ من نسی صلوٰة او نام عنها فکفارتها ان یصلیها اذا ذکرها رواه مسلم و فی روایة لا کفارة لها الا ذلک. (ج۱، ص۲۴۱) الدال علی وجوب التعجیل فی القضاء اذا لم یکن عذر قوی و هو المذهب ایضاً کما فی الدر المختار مع رد المحتار (ج۱، ص۵۵۰) و نصه التاخیر بلا عذر کبیرة لا تزول بالقضاء بل بالتوبة اذا قضاها و اثم التاخیر باق بحر آه. و فی الدر ایضاً و یجوز تأخیر الفوائت و ان وجبت علی الفور لعذر السعی علی العیال و فی الحوائج علی الاصح. آه قال الشامی تحت قوله و

یجوز تأخیر الفوائت ای الکثیرۃ[1] المسقطۃ للترتیب آہ. (ج۱ص۸۶) فیہ دلیل علی ان ما بین طلوع الشمس و ارتفاعہا وقت ناقص لا یصلح للفرائض ولو فائتۃ والا لما اخرہا فلما ثبت کونہ غیر صالح للفرض و اذا طلعت الشمس فی اثنائہ یقع بعض الفرض فی ھذا الوقت فیحکم بفسادہ.

لا یقال کان ھہُنا عذران

احدھما: التحرز عن الکراہۃ الزمانیۃ المفہومۃ من قولہ ﷺ فی حدیث عمرو بن عبسۃ و اذا طلعت فلا تصل حتی ترتفع فانہا تطلع بین شیطان.

ثانیہما: التحرز عن الکراہۃ المکانیۃ کما یشعر بہ قولہ ﷺ فی حدیث ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ فان ھذا منزل حضرنا فیہ الشیطان فاین فیہ الدلالۃ علی کون التأخیر للکراہۃ الزمانیۃ وانہا مفسدۃ للفرض.

لانا نقول: حضور الشیطان لا یصلح مانعاً اذ قد عرض للنبی ﷺ فی صلوتہ فلم یخرج منہا حتی اتمہا وقال لولا دعوۃ اخینا سلیمان علیہ السلام لاصبح موثقاً یلعب بہ ولدان المدینۃ و الحدیث مشہور فی الصحاح فاستحال ان یکون التأخیر لذٰلک سیماً و فی حدیث ابی قتادۃ رضی اللہ عنہ انہ اخر الصلوۃ الی ان ارتفعت الشمس ثم صلاھا (و فی حدیث عمران بن حصین بروایۃ الحسن ثم انتظر حتی استعنت الشمس و فی حدیث نافع بن جبیر عن ابیہ ثم قعدوا ھنیہۃً کما مر فی المتن) ففیہ ان تأخیرہ انما کان لیحل وقت الصلوۃ لا لما سواہ کذا فی المعتصر من المختصر. (ج۱ص۵۶) و قد صرح بذٰلک ابن عباس رضی اللہ عنہما کما سیأتی و قال فلم یصل حتی ارتفعت و کان سبب التأخیر عندہ التحرز عن کراہۃ الوقت فقط و الصحابی اعرف بعلۃ فعل الرسول ﷺ من غیرہ و بالجملۃ فان الکراہۃ المکانیۃ لا تصلح سبباً للتأخیر و انما یستحب التحول لاجلہا الی مکان آخر اذا وجد مسوغ للتاخیر مستقل و لیس ھو ھناک الا الکراہۃ الزمانیۃ لحسب فتم ما قلنا ان تأخیرہ ﷺ قضاء الصلوۃ الی ارتفاع الشمس مع وجوبہ علی الفور دلیل علی کون الوقت غیر صالح للفرض

فان قیل: سلمنا ان سبب التأخیر ھو الکراہۃ الزمانیۃ ولکن فیہ احتمالان

الاول: ما قلتم ای الکراہۃ الشدیدۃ التی لا تجتمع مع الصحۃ.

والثانی: الکراہۃ الخفیفۃ وھی لیست کذٰلک کما لا یخفٰی.

قلنا: من ابتلی ببلیتین یختار اھونہما و قد اختار النبی ﷺ تأخیر الصلوۃ الی ارتفاع الشمس فثبت ان

---

۱ - قلت وھذا القید یدل باعتبار مفہوم المخالفۃ وھو معتبر فی کتب القوم وان لم یکن معتبراً عندنا فی الکتاب و السنۃ علی ان الفوائت لو کانت اقل من ھذا الحد لا یجوز تأخیر ادائہا قالہ الشیخ. ۱۲ منہ.

الكراهة فی قضاءها عند طلوع الشمس اشد وایضاً فالصلوة محل الاحتیاط و هو فیما قلنا فانا اذا حکمنا بالفساد یکون قضاء تلك الصلوة فرضاً اذا حکمنا بالکراهة الخفیفة لا یکون القضاء فرضاً فقلنا بالکراهة الشدیدة التی لا تجتمع مع الصحة ویؤیدنا منع بعض الصحابة عن قضاء الفجر فی هذا الوقت قبل ارتفاع کما سیأتی.

فان قیل: ورد النهی بعد صلوة الصبح الی ان تطلع الشمس و بعد الشمس و بعد صلوة العصر حتی تغرب و خص بالتطوع اتفاقا و صح قضاء الفائتات فیهما فلیکن النهی فی هذه الاوقات کذلك.

قلنا: النهی فیهما المعنی فی الصلوة بدلیل ان من صلی الصبح او العصر لیس له ان یصلی فیهما التطوع و من لم یکن صلاهما له ان یصلی فیهما. (ای رکعتین تطوعاً قبل صلوة الصبح و ما شاء من النوافل قبل العصر) و الوقت بالنسبة الیهما واحد و فی الاوقات الثلثة النهی لمعنی فی الوقت لقوله تطلع بین قرنی الشیطان و نحوه فافترقا فلا یجوز قیاس احدهما علی الآخر و اذا کان النهی لمعنیً فی الوقت لا یجوز فیه صلوة اصلاً سواء کانت فرضاً او نفلاً او فائتةً لانها تستدعی وقتا صالحاً لها و هذه الاوقات لا تصلح لها للعلة التی ذکرها النبی ﷺ و هی عامة لا تختص بصلوة دون صلوة الا ان النفل یصح فیها مع الکراهة لما ثبت فی الاصول ان النهی عن الافعال الشرعیة تستدعی مشروعیتها فی الجملة و الا لم یکن النهی معنیاً و اما الفرض فلا یصح فیها بصفة الفرضیة بل ینقلب نفلاً لان النهی عن الصلوة فی هذه الاوقات انما تستدعی المشروعیة فی الجملة لا علی صفة الکمال و یکفی لها الصحة نفلاً کما لا یخفی لانه من ادنی مراتب الصحة و الضروری انما یتقدر بقدر الضرورة و قد صرح فقهاؤنا رحمهم الله تعالی بانقلاب فرض الفجر نفلاً بطلوع الشمس من غیر فساده کما فی الدر المختار آخر باب الاستخلاف. (ج۱،ص۶۲۳)

و اورد: الحافظ فی الفتح علینا فقال و فیه ای فی قوله فان هذا منزل حضرنا فیه الشیطان رد علی من زعم ان العلة فیه کون ذلك وقت الکراهة بل فی حدیث الباب انهم لم یستیقظوا حتی وجدوا حر الشمس و لمسلم من حدیث ابی هریرة رضی الله عنه حتی ضربتهم الشمس و ذلك لا یکون الا بعد ان یذهب وقت الکراهة آه. (ج۱،ص۳۸۰)

قلنا: لا دلیل فیه علی الارتفاع قبل الاستیقاظ اذ یحتمل ان تکون طلعت بحرارتها کما هو موجود بالحجاز فی حرها الی الآن کذا فی المعتصر من المختصر (ص۲۸) و لا بد من هذا التأویل فقد روی عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما ما یدل علی استیقاظه قبل الارتفاع اخرج النسائی بسند حسن و سکت عنه قال ادلج رسول الله ﷺ ثم عرس فلم یستیقظ حتی طلعت الشمس او بعضها فلم یصل حتی ارتفعت الشمس فصلی. الحدیث (ج۱،ص۱۰۲)

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

لا يغرنكم الفجر المستطيل

صبح صادق

او تقريباً د ټولې دنيا د لمونځ د وختونو نقشه

* په دې رساله کښې د قران، حديث، فقه او د فلکيات قديمه اوجديده د حوالو په ذريعه او دعلماء کرامو د پـــوې لوبې ډلې د مشاهداتونه ثابتيږي چه د لمونځ دوختونو متعلق په عامو نقشو اوجنتريانو کښې دصبح صادق او ماسخوتن وختونه غلط دي
* صبح صادق او په هغې کښې دعمومي غلطۍ ازاله.
* پخواني تحقيقات
* جديد حقيقات
* د ماسخوتن د وخت تحقيق
* د صبح صادق متعلق د حضرت مفتی محمد شفيع صاحب تر مشرۍ لاندې د يوولسو علماء کرامو مشاهدات
* په مشاهده کښې د غلط فهمۍ اسباب
* د صبح صادق متعلق مغالطې وجوهات
* د ۶۰ عرض البلد تر شمالي او جنوبي پورې د لمونځ د وختونو نقشه
* د پاکستان، ايران، سعودي عربستان، افغانستان او هندوستان د مشهورو ولايانو او ښارونو د لمونځونو وختونه.
* په سنه ۱۳۸۸ هـ ,کښې مؤلف لره د لمونځ په عامو نقشو کښې د صبح صادق او ماسخوتن له وخت سره متعلق خبرداري وشو او له هغه وخت نه يې دنورو علماء کرامو هم دې طرف ته د متوجه کولو کوشش شروع کړو.
* په ربيع الاول سنه ۱۳۸۹ هـ ,کښې دا تحقيق دتحقيق مسائل جديده کراچی دمجلس د متفقه فيصلې نه وروسته په مختصر ډول فقط په څلورو صفحو کښې خپور شو.
* بيا په مختلفو وختونو کښې په دې کښې اضافې کيدلې او دصحيح وختونو نقشې هم په کښې درج شوې
* په ربيع الاخر کال ۱۳۹۰ هـ, کښې حضرت مفتی شفيع صاحب د يوولسو علماء کرامو دډلې سره يوځای تر درې ورځو پورې دخپلو ذاتی مشاهداتو اوسترګو ليدلې حال وليکلو.
* په ذی القعده کال ۱۳۰ ,کښې حضرت مفتی محمد شفيع صاحب د دې په تائيد کښې فتوی وليکله.
* په رمضان کال ۱۳۹۱ ,کښې مفتی محمد شفيع صاحب د سحر او افطار د وختونو په نقشه کښې د ((پخوانيو وختونو د سحر انتهاء احتياطاً او د جديدو وختونو د سحر د اذان وخت)) عنوان لاندې فتوی شائع کړه.
* په ذی القعده سنه ۱۳۹۳ هـ ,کښې مجلس تحقيق د دې خبرې دوباره تائيد وکړو
* د مجلس تحقيق اول تصديق اوبيا تر درې ورځو پورې مشاهدات اوبيا وروسته له دويم توثيق نه په کال ۱۳۹۳ هـ کښې مفتی محمد شفيع صاحب او مولانا محمد يوسف بنوری صاحب له دې تحقيق نه رجوع وکړه ليکن د مؤلف په دريافت باندې هم هغوی دهغې وجه ونه ښودله، د هغوی ليکل بعينه په کتاب کښې نقل کيږ او د ضرورت په اندازه په هغې تبصره هم کيږي
* په ربيع الاول کال ۱۳۹۴ هـ ,کښې د تحقيق او خبرنې د خلاصې اضافه وشوه

د څېړنې خلاصه

۱. په دې څېړنې کښې له مختلفو حوالو څخه دا ثابته شوې ده چه په زړو نقشو کښې ورکړ شوي د صبح صادق په وخت لمر له اُفق څخه ۱۸ درجې کښته وي بیا د څو حوالو له مخې ثابته شوه چه تر اُفق لاندې د لمر په ۱۸ درجو کښې صبح کاذب وي او صبح صادق ۱۵ درجې تر افق لاندې وي دغو مصنفینو د دې تصریح هم کړې ده چه هغو دا اصول له ګڼو مشاهداتو څخه وروسته ټاکلي دي

۲. د حضرت مفتي محمد شفیع په مشرۍ کښې یوولسو علماوو تر دریو ورځو پورې له مشاهداتو څخه د حضرت مفتي صاحب خپل لیکل شوی روئیداد او د هغه نتائج دومره څرګند او بدیهي دی چه تر دې وروسته د شک او شبهې هیڅ ګنجائش نه پاتې کیږي. له دې څخه پورته بل کوم دلیل کیدلی شي. (فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ).

۳ دا خبره له احادیثو او فقهې څخه ثابته ده او په دې باندې د ټول امت اجماع ده چه د صبح کاذب رڼا له اُفق څخه مستطیل وي او صبح صادق معترض (شمالاً جنوباً خپریدنکی) وي او د بیروني په قول سره د نیمې دائرې شکل جوړیږي. دې معیار لره په نظر کښې نیولو سره هر سړی د مشاهدې له مخې دا فیصله کولی شي چه د زړو نقشو په وخت باندې د ښکاریدونې رڼا صبح کاذب دی ځکه چه دا به مستطیل وي. د حضرت مفتي صاحب د پخپله لیکل شوي روئیداد مطابق هم په دې وخت کښې تندو آدم او کراچۍ کښې اوږده رڼا په نظر راغله

په فلکیات قدیمه کښې هم د دې تصریح شته چه په دې وخت کښې ظاهریدونکې رڼا مستطیل وي. هغو دافیصله له رصدګاه څخه تر مشاهداتو وروسته کړې ده. چه کله د دې رڼا له اوږدوالي څخه پلنوالی په زیاتیدو شي نو په دې وخت کښې به د صبح صادق ابتداء وي کوم وخت چه به زما د نقشې مطابق وي لکه څرنګه چه د تندو آدم په مشاهداتو کښې وشول.

۴. الله تعالی د صبح صادق ښکاره علامه دا بیان کړې ده چه د سهار سپین تار له تور تار څخه فرق متمیز شي (فرق نې وشي) دا سپین او تور تارونه د زړو نقشو په وخت باندې تاسو ته به چیرته په نظر درشي. ۱۵ درجې تر افق لاندې وخت د سهار رڼا او تر هغه لاندې د افق د تیاره په مقام په اتصال باندې شمالاً او جنوباً د سپینو او تورو تارونو صورت تر سترګو کیږي چه مطلع صاف نه وي نو دا مشاهده لږ نوره هم په ځنډ سره کیږي

۵. د حدیثو، فقهې او لغت څخه دا ثابته شوې ده چه د صبح صادق په ابتداء کښې لږ غوندې سوروالی ګډ وي، د زړو نقشو په وخت باندې به تاسو ته خالص سپین والی په نظر درشي. د سوروالي احساس له ۱۵ درجو څخه مخکښې تر افق لاندې په هیڅ حال کښې هم نه وي او د مطلع

و نه صفا والي په صورت کښې له ۱۰ درجو تر افق لاندې ښخه هم وروسته وي

۶ د حديثو، فقهې او فلکياتو په حوالو سره ليکل شوي دي چه له صبح صادق ښخه ښه مخکښې د صبح کاذب رڼا ښکارېږي کوم چه تر صبح صادق پورې باقي پاتې کيږي په فقهې او فلکياتو کښې دا وضاحت هم شته چه له صبح صادق ښخه يو اخې درې درجې مخکښې صبح کاذب تر سترګو کيږي. همدارنګه دا چه صبح کاذب په هر موسم کښې وي، د زړو نقشو له وخت ښخه مخکښې متصل تاسو ته هيڅکله رڼا تر نظر نه درځي. د فلکيات جديده او قديمه ماهرين ټول په دې باندې متفق دي چه له دې وخت ښخه مخکښې متصل په افق باندې هيڅ رڼا نه وي، د ټنډو آدم او کراچۍ له مشاهداتو په اړه د حضرت مفتي صاحب په روئيداد کښې هم د دې تصريح موجوده ده چه په دې وخت باندې هيڅ ډول رڼا نه وه. له دې ښخه هم ثابته شوه چه په زړو نقشو کښې د صبح کاذب وختونه دي. له دې وخت ښخه ډير مخکښې د شپې په مختلفو برخو کښې، په مختلفو ځايونو باندې، مختلفو زمانو کښې په مختلفو نومونو څو قسمه رڼا ګانې ظاهرېږي او له نومورې وخت ښخه ډير مخکښې ختميږي هم. لهذا په دغو کښې په هيڅ يوه باندې هم د صبح کاذب نوموړې تعريف نه صادقيږي. کله کله له کهکشان او داسې نورو ښخه په دې وخت کښې د رڼا د موجودوالي مغالطه کيدلی شي چه تفصيل ئې د «د غلط فهمی اسباب» تر عنوان لاندې راغلی دی

۷- پورتنيو ذکر شويو رڼا ګانو ښخه يوې ته زوډيکل لائټ ويل کيږي. د دې په اړه جارج ايبل نومي سړي ليکلې دي چه "چه دې ته کله کله صبح کاذب هم ويل کيږي ، ليکن د لاندينيو وجوهاتو له مخې دې رڼا ته د شرعې په اصطلاح کښې صبح کاذب ويل صحيح نه دي.

۱- دا تر صبح صادق پورې نه پاتې کيږي.

۲- دا رڼا له صبح صادق ښخه درې درجې مخکښې د را برسيره کيدو په ځای ډير مخکښې شروع کيږي بلکه له ديرو درجو ښخه ډير مخکښې پای ته رسيږي.

۳- دا رڼا په ټول کال کښې يو اخې تر دوو مياشتو پورې ښکاريدونکې ده.

برسيره پر دې قطع نظر له دې ښخه چه زوډيکل لائټ لره شرعا صبح کاذب ګڼل صحيح دي او که نه. د بحث لاندې مسئلې صحيح حل په دې فيصلې باندې موقوف دی چه د زړو نقشو په وخت باندې ښکاريدونکې رڼا باندې د صبح صادق تعريف صادقيږي او که د صبح کاذب؟ د متقدمينو د تصريحاتو او مشاهداتو په اړه د حضرت مفتي صاحب په ليکنه کښې تر مکملې ښرګندونې پر ته دصبح صادق اوصبح کاذب د پورتنيو ذکر شويو نښانو په نظر کښې ساتلو سره هر سړی چه کله هم وغواړي مشاهده وکړي نو دا قطعي فيصله کولی شي چه دا رڼا د صبح کاذب دی نه د صبح صادق له پورتنيو خبرو ښخه ثابته شوه چه زړې نقشې د قرآن، حديث، فقهې، اجماع امت، لغته

فلکیات جدیده او قدیمه او د مشاهداتو په خلاف دي.

خبرداری: په ذکر شوی تحقیق باندې دا اشکال مخته ږتلی شي چه دا وخت افق دومره روښانه کیږي چه هر لیدونکی ئې ورځ ګڼي.

د دې ځواب دا دی چه د همدې لپاره دې ته صبح صادق ویل کیږي کوم چه شریعت د ورځې په حکم کښې ګڼلی دی. او که چیرته دا مطلب وي چه له دې وخت څخه مخکښې هم رڼا تیزیږي نو د دې ځواب دا دی چه په رڼا کښې کمې زیاتی یو نسبي امر دی چه شریعت دې ته اعتبار نه دی ورکړی. ښه پوه شی چه شرعاً د صبح صادق دارومدار د رڼا په زیاتوالي پورې نه دی بلکه د هغې په طول او عرض (اوږدوالي او پلنوالي) پورې دی. رڼا اګر که هر څومره زیاته شي لیکن تر څو پورې ئې چه پلنوالی تر اوږدوالي زیاته نه شي هغه صبح کاذب دی. که چیرته صبح کاذب لره د ورځ ګڼلو غلطي عامه نه وای نو نبي کریمﷺ به دا خبره نه وای کړي چه "تاسو دې فجر مستطیل په دوکه او فریب کښې وا نه چوي". رشید احمد ۸ ربیع الآخر ۹۶ھ هجری

د دې نه علاوه :

۱ـــ د صبح کاذب او صبح صادق چه کوم معیار ما لیکلی دی بعینه د دې مطابق د امداد الاحکام لومړی جلد صـــ۳۲۳ کښې حضرت حکیم الامت او مفتي عبد الکریم ګمتلهوي رحمهما الله فتوی او په صـــ۳۰۹ کښې د مولانا ظفر احمد عثمانيؒ فتوی لیکلې ده. په صـــ ۳۰۹ کښې د قلم د سهو له مخې د کاذب په ځای صادق لیکل شوی دی.

۲ـــ د عربو! مراکش له علماوو څخه تر مکاتبت وروسته په سنــ۱۴۰۲ هجري کښې معلومه شوه چه مراکشي فلک پوهانو په نزد د صبح صادق په وخت کښې د ۱۸°، ۱۹°، ۲۰° درجو تر افق لاندې قولونه هم راغلي دي. د هغو د ابطال لپاره د بنده لومړنی لیکنه کافي ده. د کوم نوي بحث ضرورت نشته



له پاکستان او هندوستان څخه خپریدونکي عامې جنترۍ او د لمانځه د وختونو نقشې د ګرینویچ له شاهي رصدګاه (هغه عمارت چه د قوي دوربین په ذریعه د فلکیاتو او داسې نورو شمسي نظامونو مشاهده پرې کیږي کوم چه په لندن کښې موقعیت لري) څخه د خپریدونکی کتاب ناټیکل المینک له مخې مرتب کیږي په دغو وختونو کښې یوه وخت ته ایسترونومیکل ټوائیلائټ ویل کیږي. په دې وخت کښې لمر له اُفق څخه اتلس درجې لاندې وي. د فلکیاتو نوي او

زاړه ماهرین په دې باندې متفق دي [۱] چه له دې وخت شخه مخکښې پوره تیاره وي چه د لیدو دپاره له کوچني شخه کوچنی ستوری (پانچ میګنیټیوډ) هم په نظر راځي. تر دې وروسته پرله پسې صبح کاذب شروع کیږي. د هیئت د مخکښینیو علماوو برسیره د فقهې او فلکیاتو دواړو ماهر او پوه عالم علامه برجندي رحمه الله هم د دې تصریح کړې ده چه دا صبح کاذب دی او صبح صادق له دې شخه درې درجې وروسته وي. علامه شامي رحمه الله په کتاب الصلوة او کتاب الصوم کښې دوه ځایه لیکلي دي چه د صبح کاذب او صبح صادق تر منځ درې درجې فرق وي لیکن د لمانځه د وختونو مرتب کوونکي حضرات په دې غلط فهمی کښې لویدلي دي [۲] چه هغو ایسټرو نو میکل ټوائیلائټ (اتلس درجې تر أفق لاندې) لره صبح صادق په ګڼلو سره د دې مطابق د سهار او ماسخوتن وختونه ټاکلي دي په داسې حال کښې چه په حقیقت کښې دا د صبح کاذب پیل دی. د ټولې دنیا منل شوی او متفق علیه پورتنی حقیقت لره بنده شو شو ځلې تر شو ورځو پورې په ډیرو د تجربې بصیرت په خاوندانو مې مشاهدې هم وکړې [۳] او پخپله هم د بصیرت له ګنو خاوندان مې له ځان سره کړل او شو ځله مې مشاهده وکړه. یو ځل مو د بحري بیړۍ دوربین هم استعمال کړ هر ځل همدا ثابته شوه چه په جنتریانو کښې تر ورکړ شوي وخت پورې مکمله تیاره وي او دا وخت صبح کاذب شروع کیږي. د شفق د ډوبیدو په پوره احتیاط سره له مشاهدې شخه هم د پورتني تحقیق تائید وشو. دا مشاهدات د کراچۍ له ګرد و غبار شخه د ډکې فضا شخه د باندې په وتلو سره تر سره شوي دي. لکه څرنګه چه په سهار کښې مستطیل سپین والی معتبر نه دی همدارنګه په ماسخوتن کښې هم [۴] سپین مستطیل شفق اعتبار نه لري بلکه د مستطیر (پلن) سپین شفق په ډوبیدو سره د ماسخوتن وخت شروع کیږي.

لنډه دا چه په جنتریو کښې چه د صبح صادق کوم وخت ورکړ شوی دی هغه په حقیقت کښې د صبح کاذب وخت دی او صبح صادق له دې شخه درې درجې وروسته وي. د خط استواء په ځای باندې په معتدلو ورځو کښې صبح صادق له صبح کاذب شخه دولس دقیقې وروسته راځي او ماسخوتن د مستطیلې سپینې رڼا له ډوبیدو شخه دولس دقیقې مخکښې راځي په نورو ځایونو

---

۱ - د نوي او زاړه تحقیقاتو تفصیل په راتلونکي "حواله جاتو" تر عنوان لاندې راځي

۲ - متقدمینو په قصد سره د صبح کاذب د وختونو د تخریج معمول درلود تر شو چه خلک د صبح صادق لپاره تیار واوسي ددې تفصیل په راتلونکي (د صبح صادق په اړه د مغالطې وجوهات) تر عنوان لاندې راځي

۳ - دحضرت مفتي محمد شفیع رحمه الله صدر دار العلوم کراچۍ په مشرۍ کښې د مشهورو علماء کرامو د یوې لویې ډلې د مشاهداتو روئیداد (لیکلې کارکردګي) دحضرت مفتي صاحب پخپل قلم سره مخکښې راځي

۴ - د دې حوالې هم مخکښې راځي

کښې او په نورو ورځو کښې له دې څخه هم زيات فرق وي. چنانچه په کراچۍ کښې صبح صادق په نقشو کښې له ورکړ شويو وختونو څخه په مختلفو موسمونو کښې له ۱٤ څخه تر ۱۹ دقيقو پورې وروسته وي. په نورو ځايونو کښې (چه عرض ئې له کراچۍ څخه زيات دی) له دې څخه به هم زيات فرق وي. په رمضان المبارک کښې په جنتريو کښې له ورکړ شوي وخت څخه يواځې لس دقيقې وروسته د کراچۍ په عامو جوماتونو کښې د سهار جماعت دريږي يعنې په رمضان المبارک کښې د سهار لمونځ د وخت له شروع کيدو څخه مخکښې ادا کيږي. او آذانونه خو تقريبا هميشه له وخت څخه مخکښې ورکول کيږي.

د لمانځه د وختونو د نقشو او جنتريو له خپروونکو حضراتو څخه هيله

۱- په راتلونکې خپرونې کښې د ماسخوتن او سهار د وختونو تصحيح وکړئ.

۲- په څو جنتريو کښې د مختلفو ځايونو د فرق فهرست مې تر سترګو شو. د وخت دا فرق يواځې د طول البلد له حسابه وي په داسې حال کښې چه له نصف النهار څخه پرته په نورو ټولو وختونو باندې د عرض البلد اثر هم لويږي او د يوه عرض البلد وختونه له بل عرض البلد سره ډير مختلف وي. لهذا په راتلونکي کښې داسې فهرست مه شائع کوی او که نه نو کم تر کمه دا خبرداري ضروري ورکړی چه د وخت دا فرق يواځې د نصف النهار فرق دی. نور وختونه په دې باندې قياسول صحيح نه دي. د نورو وختونو د تخريج قاعده بيله ده.

۳- په يوې جنترۍ کښې ئې د مظاهر حق نقشه د شيخ عبد الحق خوا ته منسوب کړې ده په داسې حال کښې چه دا کتاب د نواب قطب الدين دی او نقشه د خير الله منجم (نجومي) ده. بيا ناقل هم د دې نقشې د وختونو په پوهيدو کښې غلطي کړې ده. څلورمه غلطي دا چه دې نقشې لره ئې په کراچۍ باندې تطبيق کړي ده په داسې حال کښې چه دا نقشه د دهلي لپاره ده. دې نقشې لره په کراچۍ يا کوم بل ښار باندې تطبيقول هيځکله صحيح نه دي.

٤- په هرې جنترۍ باندې د دې خبرداری ليکل ضروري دي چه "په ټولو وختونو کښې درې يا څلور دقيقې احتياط ضروري دی" ځکه چه دا وختونه په حسابي طريقې سره مرتب کيږي. د کوم ځای په طول او عرض کښې د فرق پر بناء په دغو وختونو کښې معمولي فرق لويدلی شي. برسيره پر دې د هر کال وختونه د بل کال له وختونو سره څه نا څه مختلف وي او بيا هر څلور کاله وروسته مخکښيني وخت بيرته را ګرځي. د هر کال په وختونو کښې له دې معمولې غوندې فرق څخه د نظر تر اړولو پرته هيڅ يوه دائمي نقشه نه شي تياريدلی.

بنده محمد شفیع دار العلوم کراچي

محمد یوسف بنوري عفا الله عنه ، ولي حسن غفر له

د قدیمه تحقیقاتو (مخکښینیو څیړنو) حواله جات

۱۔ قال فی التصریح اذ قد علم بالتجربة ان انحطاط الشمس اول الصبح الکاذب و اخر الشفق ثمانیة عشر درجة. (تصریح ص۲۹)

۲۔ و فی حاشیة ابی الفضل محمد حفیظ الله رحمه الله علی التصریح و اعلم ان المراد من الانحطاط فی الجادیین انحطاط مرکز الشمس عن الافق الشرقی او الغربی و هو قدر ثمانیة عشر درجة و یقطعه الفلك الاعظم فی ساعة و خمس ساعة و هذه مجموع الصبحین الصادق و الکاذب و من ذلك المجموع خمس ساعة حصة الصبح الکاذب و الساعة الواحدة حصة الصبح الصادق و اما بیان تفریقها الیهما ففی ذکره اطناب لا یسعه الرسالة. (تصریح ص۲۹)

۳۔ و فی شرح الجغمینی و قد عرف بالتجربة ان اول الصبح و اخر الشفق انما یکون اذا کان انحطاط الشمس ثمانیة عشر جزءًا ففی بلد یکون عرضه اقل من تمام المیل بثمانیة عشر جزءًا یتصل الشفق بالصبح الکاذب اذا کانت الشمس فی المنقلب الصیفی. (شرح چغمینی ص۱۷۵)

٤۔ و نقل العلامة عبد الحکیم اللکنوی رحمه الله فی حاشیته علی شرح الچغمینی عن العلامة عبد العلی البرجندی رحمه الله فی شرح (قوله اذا کان انحطاط الشمس ثمانیة عشر جزءًا) هذا هو المشهور و وقع فی بعض کتب ابی ریحان انه سبعة عشر جزءًا و قیل انه تسعة عشر جزءا و هذا فی ابتداء الصبح الکاذب و اما فی ابتداء الصبح الصادق فقد قیل ان انحطاط الشمس حینئذ خمسة عشر جزءا و الله تعالی اعلم. (شرح چغمینی ص۱۷۵)

۵۔ قال البیرونی [1] و ذلك هو الفجر و هو ثلاثة انواع (ثم قال بعد ذکر الانواع الثلاثة) و بحسب

---

۱ - بعضي خلقوته دا وهم کیږی چه په علامه بیروني [۸] لاندي له افق نه چه کوم معیّار ښودلي دي هغه له فجر صادق سره تعلق لري. د دي په بطلان باندي دا لاندي شواهد دی

۱ - بیروني اول د فجر تعریف کړي دي. بیا یی دهغې دري قسمونه بیان کړی دی. بیا یی د فجر د ابتداء معیار ښودلي دي. له هغې نه صفا دا ښکاري چه دا د فجر د اول قسم یعنی فجر کاذب وخت دی. [۱]

الحاجة الی الفجر و الشفق رصد اصحاب هذه الصناعة امره فحصلوا من قوانین وقته ان انحطاط الشمس تحت الافق متی کان ثمانیة عشر جزءا کان لذلك وقت طلوع الفجر فی المشرق و وقت مغیب الشفق فی المغرب ولما لم یکن شیئا معینا بل بالاول مختلطا اختلف فی هذا القانون فراه بعضهم سبعة عشر جزءًا. (القانون المسعودی لابی ریحان البیرونی ج۲،ص ۳۹)

سیاني له عبارت نه د ښکاره کیدلو باوجود دنورو فلکیینو له طرز تحریر سره هم موافق دې خکه چه هغه له ۱۸° لاندې له افق نه دمطلق فجر تعبیر کولو سره فجر کاذب مراد کوی، د فجر صادق په بیان کښې د بیرونی قول «وتنعقد به شروط العبادات» نه دا نه ثابتیږی چه د دري قسمونو د بیان د ختمولونه وروسته چه کوم دسحر د ابتداء معیار بیان شوې دې هغه د فجر صادق دې، که چیرته د عباداتو د شرطونو په نظر کښې نیولو سره د معیار بیان مقصود وی نو سور شفق د غروب معیار دې هم بیان کړې شی. لکه څنګه چه «واختلاف الائمة فی اسم الشفق علی ایهما یقع اوجب ان یتنبه لهما معًا، نه دهغې علم اهمیت هم بیان کولې شی.

۲ - بیرونی د فجر صادق تعریف داسې کړې دې چه «منبسط فی عرض الافق مستدیر کنصف دائرة» ۱۸° لاندې د افق نه د نیمې دائرې په شکل کښې هیڅکله په نظر نه راځی، چه کله غواړئ او چیرته غواړئ مشاهده یې کړئ اوفیصله وکړئ. د فلکیاتو ټول ماهرین په دغه وقت کښې ښکاریدونکې رڼا مستطیله ښودلې ده. او د بورلس ۱۱ علماء کرامو د دري ورځو مشاهداتو نه هم دغه رڼا مستطیل په نظر راتله. لکه څنګه چه د حضرت مولانا مفتی محمد شفیع رحمه الله د لاس په لیکلو کښې موجوده ده.

۳ - د بیرونی عبارت: «وبحسب الحاجة الی الفجر والشفق رصد اصحاب هذه الصناعة امره فحصلوه من قوانین وقته - الی قوله - اختلف فی هذا القانون فراه بعضهم سبعة عشر جزءًا» نه ثابته شوه چه هغه په خپلې ذاتی مشاهدې او دهغې په بناء باندې په خودګویی فیصله نده لیکلې بلکه د نور د فلکیاتوماهرینو د مشاهداتو اودهغوئ مختلف اقوال یې نقل کړی دی او دا یې ثابته کړې ده چه نور ټول دفلکیاتو ماهرین دیته فجر کاذب وایی.

۴ - علامه برجندی رحمه الله تعالی له بیرونی نه ۱۷° زیر اُفق باندې د صبح کاذب قول نقل کړې دې. له دې نه ثابته شوه چه هغه هم دبیرونی دا عبارت له صبح کاذب سره متعلق کړې دې. د برجندی مکمل عبارت په تیرو صفحاتو کښې وګورئ.

۵ - د بیرونی له ذکر شوی عبارت نه ظاهرًا او دهغه د کتاب «تفهیم» عبارت «ثم یتلوه – الصبح الکاذب - الفجر الصادق معترضًا علیه منبسطًا فی الافق» کښې له «معترضًا علیه» جملې نه صراحةً ثابته شوه چه د بیرونی په نیزد باندې هم له مخکښې له صبح صادق نه متصل د صبح کاذب وجود ضروری دې. حالانکه ۱۸° زیر افق نه مخکښې متصل د پخوانو اومعاصرو فکلیاتو په اجماع سره هیڅ قسم رڼا نوی. دحضرت مفتی محمد شفیع رحمه الله په مشرئ کښې د بورلس ۱۱ علماء کرامو په مشاهداتو کښې هم له دې نه وراندې کومه رڼا په نظر نده راغلې

۶ - قال المحقق الطوسی فی الزبدۃ فی الباب الرابع و العشرین بعد ذکر الانواع الثلاثۃ من الفجر و الشفق و قد علم بالرصد ان اول الفجر و اخر الشفق یکون وقت انحطاط الشمس عن الافق ثمان عشرۃ درجۃ من دائرۃ ارتفاعہا.

و قال فی تبصرتہ فی الفصل التاسع من الباب الثالث و قد عرف بالتجربۃ ان انحطاط الشمس عند اول طلوع الفجر ثمانیۃ عشر جزءًا.

و قال فی بست باب: نظیر درجۂ آفتاب را بر مقنطرۂ ہجدہم درجہ نہم و مرئی رانشان کنم پس بر افق غربی نہم و مرئی رانشان کنم و میان ہر دو نشان بشمرم و بر پانزدہ قسمت کنم آنچہ بیرون آید ساعات مستوی باشد میان طلوع صبح (کاذب، شرح) و طلوع آفتاب (الی قولہ) و اگر نظیر درجۂ غربی بود بیشتر از ہژدہ درجہ ہنوز صبح برنیامدہ باشد و اگر کمتر از ہژدہ باشد صبح برآمدہ باشد و اگر ہژدہ درجہ بود اول وقت طلوع صبح ہست.

(بست باب للمحقق الطوسی باب نہم)

۷ - اذا صارت الشمس قریبۃ من الافق بقدر ثمانیۃ عشر جزءًا (الی) یری البیاض الطویل فی جناب المشرق ہو یسمی بالصبح الکاذب کأن کان الافق بعدہ مظلما یکذب کونہ نور الشمس والمنتشر فی الافق بعدہ بزمان یسمی بالصبح الصادق لکونہ اصدق ظہوراً من الاول قیل ابتدائہ حین انحطاط الشمس خمسۃ عشر جزءًا. (تحفۃ اولی الالباب شرح بست باب للعلامۃ عبد العلی الکتواری)

۸ - اعلم انہ قد علم بالتجربۃ ان اول الصبح الکاذب انما یکون اذا کان انحطاط الشمس من الافق الشرقی ثمانیۃ عشر جزءًا. (شرح لمر بر حاشیۃ بست باب)

۹ - ذکر العلامۃ المرحوم الشیخ خلیل الکامل فی حاشیتہ علی رسالۃ الاسطرلاب لشیخ مشائخنا العلامۃ المحقق علی أفندی الداغستانی ان التفاوت بین الفجرین و کذا بین الشفقین الاحمر و الابیض انما ہو بثلث درج. (شامیۃ ج۱ ص۲۴۲)

۱۰ - بدانکہ صبح دو باشد یکی کاذب کہ ہنگام انحطاط بر ہژدہ درجہ از درجات دائرۂ ارتفاع مارہ بمرکز شمس سپیدی ضعیف و دراز باریک بر اجزاء کثیفہ سطح مخروط ظل زمین مسمی بلیل نمودار شود و اورا کاذب

ازین جهت گویند که فق تکذیبش می کند که دراں حال مظلم باشد (الی قوله) و دوم صبح صادق و آن روشنی
نهار در افق شرقی باشد هنگام انحطاط آفتاب پانزده درجه قاله البرجندی. (حاشیة مالابدمنه ص۲۹)

پورته د شرح چغمني له حاشيې څخه هم د برجندي عبارت نقل شو. علامه برجندي رحمه الله د فقهې او فلکياتو دواړو منل شوی امام دی. په فلکياتو کښې د ده ډير کتابونه شته لکه شرح مجسطي. شرح رساله اسطرلاب للطوي. شرح التذکرة النصيرية. حاشية شرح چغمني

(الفوائد البهية للعلامة عبدالحي اللکنوی ص۱۰ وهدية العارفين لاسمعيل پاشا ج۱، ص۵۸٦)

په فقهه کښې د ده تصنيف شرح نقاية ډيره مشهوره ده. علامه شامي. شيخ اسمعيل. نوح. حموي. ابن نجيم او فتال رحمهم الله غوندې مشهورو فقهاوو د ده تحقيقات نقل کوي

د مخکښينيو تحقيقاتو د ژباړې خلاصه

۱- له تجربې څخه له شبهې پرته ثابته شوې ده چه د صبح کاذب ابتداء او د شفق په آخر کښې لمر له افق څخه اتلس درجې لاندې وي (تصريح ص۶۹)

۲ - له شرقي او غربي افق څخه د لمر د مرکز انحطاط مراد دی او هغه اتلس درجې دي. فلک اعظم دي مسافې لره په (۵/۱ = ۱) ساعت کښې ږهي او دا د صبح صادق او کاذب دواړو مجموعه ده په دې مجموعې کښې (۵/۱) ساعته د صبح کاذب برخه ده او يو ساعت د صبح صادق برخه ده. د دې تقسيم يا ويش په تفصيل کښې تطويل (اوږدوالی) دی چه په دې رسالې کښې نې گنجائش نشته (حاشية تصريح ص۶۹)

۳ - له تجربې څخه ثابته شوې ده چه د سهار ابتداء او د شفق انتهاء هغه وخت وي چه کله لمر له أفق څخه اتلس درجې لاندې وي لهذا چه د کوم ښار عرض له تمام الميل څخه اتلس درجې کم وي هلته انقلاب صيفي (د اوړي را گرځيدل) د ۲۲جون وخت شفق له صبح کاذب سره يو ځای کيږي (شرح چغمني ص۱۷۵)

۴ - دا (اتلس درجې تر افق لاندې) د صبح کاذب ابتداء ده او د صبح صادق د ابتداء په باره کښې بې له شبهې ويل شوي دي چه په دې وخت کښې لمر پنځلس درجې لاندې وي (حاشية شرح چغمني ص۱۷۵)

۵ - ابو ريحان بيروني د سهار د دريو ډولونو تر بيانولو وروسته فرمايي چه لمر کله اتلس درجې تر افق لاندې وي په دې وخت کښې د فجر (کاذب) ابتداء او د شفق انتهاء وي (القانون المسعودي ص۹۴۹، ج۲)

۶ - محقق طوسي د سهار او شفق د دريو ډولونو تر بيانولو وروسته لىکلي دي چه رصدگاه

څخه د مشاهداتو او تجرباتو څخه ثابته شوې ده چه د فجر ابتداء او د شفق انتهاء هغه وخت وي چه کله لمر له افق څخه اتلس درجې لاندې وي. (زبده، تبصره، بست باب)

۷ - چه کله لمر له افق څخه اتلس درجې لاندې وي په هغه وخت کښې د مشرق خوا ته یوه اوږده رڼا په نظر راځي هغې ته صبح کاذب ویل کیږي. له دې څخه څه وخت وروسته په اُفق کښې خپریدونکې رڼا ته صبح صادق ویل کیږي. داسې ویل کیږي چه د دې رڼا د ابتداء په وخت کښې لمر پنځلس درجې تر اُفق لاندې وي. (تحفه)

۸- ښه پوه شه چه له شک پرته د تجربې له مخې ثابته شوې ده چه د صبح کاذب د ابتداء په وخت کښې لمر اتلس درجې لاندې وي. (شرح لم)

۹- د صبح صادق او کاذب او شفق احمر او ابیض تر منځ د دریو درجو فرق وي. (شامي ج۱، ص۳۳۲)

۱۰- د صبح کاذب په وخت کښې لمر له اُفق څخه اتلس درجې لاندې وي او د صبح صادق په وخت کښې پنځلس درجې. (حاشية ما لا بد منه ص ۲۹ بحوالة برجندي)

تحقیقات جدیده (نوې څیړنې)

۱ - معیار الاوقات. د دې کتاب په سر پاڼه کښې دا لیکلي دي چې "مصنفه مولوي عبد الواسع صاحب پروفیسر دینیات کلیه جامعه عثمانیه متفقه مجلس علماء منعقده محکمه صدارتِ عالیه سرکار عالي منظوره بارگاه خسروي جهان پناهي حیدر آباد دکن" له دې څخه ثابته شوه چه د دې کتاب په صحیح والي باندې د علماوو د یوه داسې مجلس اتفاق دی چه نواب حیدر خان د دکن متعین کړی وو. بیا نواب صاحب د دې کتاب څیړنې منظورې کړې، دا کتاب د خاص انجمن ترقي اردو. اردو پوهنتون کراچی کښې موجود دی. د دې کتاب په ۱۴، ۱۵، ۲۵، ۲۸ مخ کښې دا وضاحت موجود دی چه د صبح کاذب په وخت کښې لمر اتلس درجې او د صبح صادق په وخت پنځلس درجې لاندې وي.

۲- ایډ مرلټي مینول آف نیوي گیشن ص ۱۳۷، ج۲.

۳ - بیسک ایر نیوي گیشن درلز

۴ - ایسټرونومیکل افیمیریز

۵- ناټیکل المینک

۶ . د ډائرکټر هائیډرو ګرافي نیول هیډ کوارټرز حکومتِ پاکستان کراچي لخوا رالیږلې شوی خط[۱]:

۶ مراسلہ ڈائرکٹر ہائیڈروگرافی نیول ہیڈ کواٹرز حکومتِ پاکستان کراچی

HYDROGRAPHIC DIRECTORATE
NAVAL STAFF BRANCH
NAVAL HEADQUARTERS
KARACHI

D.O.No. HD/0102121. 13 October, 1970.

From:- Captain S.R. Islam, P.N.
Director of Hydrography.

Dear Sir,

Reference your letter dated 24-6-1970 and Mufti Rashid Ahmad's letter dated 7-10-1970.

The Nautical Almanac is a standard publication of the Royal Navy and its contents are extensively used for the computation of the rising and setting phenomena of the heavenly bodies and other astronomical information mainly connected with navigation. The accuracy of tables in the nautical almanac meets these requirements and is considered sufficient to cover the problems indicated by you From the nautical almanac of 1970 the times of sunrise and twilight have been calculated to compare your computations. The results are as under:-

Place	Date	Stated time of صبح صادق	Calculated time when sun is 15° below horizon.
Goth Fakir (Lat. 25° 45' N Long. 68° 40' E)	11.6.70	04 hrs. 19 min. (Zone + 5 hours)	04 hrs. 20 min. (Zone + 5 hours)
Karachi (Lat. 24° 52.5' N Long. 67° 2.5' E)	20.6.70	04 hrs. 30 min.	04 hrs. 29½ min.
	20.9.70	05 hrs. 17 min.	05 hrs. 18 min.
	20.12.70	06 hrs. 203 min.	06 hrs. 02 min.

2. The calculated time as given above is based upon the following data given in the Nautical Almanac (Page 258) and Admiralty Manual of Navigation Vol. II (Page 137) :-

EXTRACT from Nautical Almanac 1970 (Page 258)

Basis of the tabulations. At sunrise and sunset 16' is allowed for semi-diameter and 34' for horizontal refraction, so that the times given the Sun's upper limb is on the visible horizon; all times refer to phenomena as seen from sea level with a clear horizon.

حاشیہ: جدید تعلیم یافتہ طبقہ کے اطمینان کی خاطر ان محکموں سے تصدیق کروائی گئی ورنہ مجھے اسکی حاجت نہ تھی ۱۲ رشید احمد

صبح صادق

---

۱. د نوي تعلیم یافته طبقې د اطمینان په خاطر د هغوئ د محکمو نه تصدیق کول کیږي او که نه نو مونږ ته دهغې هیڅ ضرورت نه وو (رشید احمد عفي عنه)

At the times given for the beginning and end of twilight, the Sun's zenith distance is 96° for civil, and 102° for nautical twilight. The degree of illumination at the times given for civil twilight (in good conditions and in the absence of other illumination) is such that th brightest stars are visible and the horizon is clearly defined. At the times given for nautical twilight the horizon is in general not visible, and it is too dark for observation.

Times corresponding to other depressions of the Sun may be obtained by interpolation or, for depressions of more than 12° less reliably, by extrapolation; times so obtained will be subject to considerable uncertainty near extreme conditions.

EXTRACT From Admiralty Manual of Navigation Vol.II. (Page 137).

Astronomical twilight. This is said to end or begin when the Sun's centre is 18° below the horizon, at which moment absolute darkness is assumed to begin or end so far as the Sun is concerned.

3. The times of صبح صادق or صبح کاذب and other requirements can be obtained from the above stated arguments according to the definitions of the terms.

4. A comparison of the times given by you for 22nd September and 22nd December, 1970 indicates that they relate to Astronomical twilight (morning) when the sun is 18° below the horizon. For 22nd June 1970 the time given is a little earlier.

5. The chart of time supplied by you has also been compared and the times given for صبح صادق as well as sunrise generally tally with other times calculated from the Nautical Almanac for Astronomical twilight and sunrise respectively.

Yours Sincerely

(S.R. ISLAM)
CAPTAIN PAKISTAN NAVY

Molana Ehtishamul Haq Thanvi,
56, Jacob Lines,
Karachi.

Copy to:- Mufti Rashid Ahmad
Daruliftae wal Irshad
Nazimabad,
Karachi.

۷. د دایرکټر محکمۀ موسمیات حکومت پاکستان لخوا رالیږل شوی خط د مولانا احتشام الحق تهانوي صاحب په نوم:

⑦ مراسلہ ڈائرکٹر محکمہ موسمیات حکومت پاکستان بنام مولانا احتشام الحق تھانوی

PAKISTAN METEOROLOGICAL DEPARTMENT
Office of the Deputy Direc or, Climatology, Hydrometeorology
Oceanography, University Road, Karachi.

No. Cl-11(7)/68

Karachi,
dated the 18th September, 1970.

To

Maulana Ehtishamul Haq Thanvi,
56, Jacob Lines,
Karachi.

Dear Sir,

Kindly refer to your letter dated the 21st June, 1970. Replies to the queries at the end of page 4 of the report received alongwith your letter, are given below seriatrim:

1. We have no comments to offer.

2. The time for the begining of moring astronomical twilight for 12th June is $4^h\ 11^m$. The begining of morning astronomical twilight is taken to be the time when the Sun is 18° below horizon. We have no comments to offer on the timings in the different charts given, the timings of Sub-he-Sadiq for Karachi.

3. When the Sun is 18° below horizon, all light from the sun is cut off.

4. This Department has not undertaken any work on the determination of the timings of Sub-he-Sadiq according to the definition given in the 'note' at the end of page 4 of the Report enclosed with your letter. These timings can, however, be calculated for any location if the phenomena Sub-he-Sadiq is precisely defined with respect to the position of the Sun below horizon. With out this the calculation of the timings will not be possible and as you have yourself noticed, will be subject to the personal error of the observer.

Delay in the reply to your letter is deeply regretted.

Yours faithfully,

(T.H. SIDDIQUI) 18/9/70
for DIRECTOR

۸ خط له بنده رشيد احمد بنام ډپټي ډائرکټر محکمهٔ موسمیات حکومت پاکستان کراچي

بسم الله الرحمن الرحيم

بناغلی محترم ډپټي ډائرکټر صاحب محکمهٔ موسمیات پاکستان

السلام علیکم و رحمة الله و برکاته د لاندینی امورو په اره د خپلې محکمې تحقيق وليکئ

۱۔ د کراچۍ په عامو نقشو کښې د صبح صادق وختونه دا دي ۲۲جون ۴ بجې ۱۱ دقيقې، ۲۲ستمبر ۵ بجې ۳ دقيقې، ۲۲ دسمبر ۵ بجې ۴۹ دقيقې به دې وخت کښې لمر له أفق څخه څومره درجې لاندې وي؟

۲۔ چه کله لمر له أفق څخه اتلس درجې لاندې وي په دې وخت کښې په أفق باندې کوم ډول رڼا وي او که نه وي؟

۳۔ د کراچۍ لپاره د صبح صادق (پنځلس درجې تر افق لاندې) وختونه وليکئ فقط و السلام عليکم

رشيد احمد ۳۰ رجب سنه ۱۳۹۰ هجري، مطابق ۲ اکتوبر سنه ۱۹۷۰ء

دار الافتاء و الارشاد ناظم اباد کراچي

د خط ځواب له طرف د این اې قريشي ډپټي ډائرکټر محکمهٔ موسمیات حکومت پاکستان کراچې څخه

No.C1-11(17)/68/1667
PAKISTAN METEOROLOGICAL DEPARTMENT
OFFICE OF THE DEPUTY DIRECTOR
CLIMATOLOGY HYDROMETEOROLOGY &
OCEANOGRAPHY

From:- N. A. Qureshi,
Deputy Director.

To :- Mufti Rashid Ahmed,
Darulifta wal Irshad
Nazimabad IV
Karachi-18.

Karachi, the 21st October, 1970.

Dear Sir,

Reference your letter dated 2.10.1970.

2. The replies to your queries are as follows seriatim :-

(1) The sun is approximately 18 degrees below the horizon at the times given on the dates specified.

(2) When the sun is 18 degrees below the horizon all light from the sun is cut off.

(3) The times, correct to the nearest half min., calculated for meteorological Observatory at Karachi Airport (coordinates 24°54 N & 67°08'E) when the sun is 15° below the horizon on the dates specified are as follows:

22.6.1970 :	04 hrs	29½ min.W.P.S.T.
22.9.1970 :	05 hrs	17 " " " "
22.12.1970:	06 hrs	4½ " " " "

Kindly acknowledge receipt.

Yours faithfully,

21/X/1970

(N. A. QURESHI)
Deputy Director
Phone : 415549

د ډائرکټر هائیډرو ګرافي نیول هیډکوارټرز حکومت پاکستان کراچي د خط د ترجمې خلاصه :

اوقات ١٥ درجې تر افق لاندې	صبح صادق	تاريخ	مقام	
٤ بجې ½ ٢٩ دقيقې	٤ بجې ٣٠ دقيقې	٢٠,٦,٧٠	كراچي	
٥ بجې ١٨ دقيقې	٥ بجې ١٧ دقيقې	٢٠,٩,٧٠	٢٤ ٥٢.٥	عرض البلد
٦ بجې ٢ دقيقې	٦ بجې ٣ دقيقې	٢٠,١٢,٧٠	٦٧.٢.٥	عرض البلد

د سهار په وخت چه کله لمر اتلس درجې تر افق لاندې وي دا وخت د پوره تیاره د ختمیدو او د ماښام په وخت په اتلسو درجو باندې د پوره تیاره ابتداء وي.

٢٢ ستمبر او ٢٢ دسمبر ورکړ شوي وخت کښې لمر ١٨ درجې تر افق لاندې وي او د ٢٢ جون وخت له دې ښخه هم څه مخکښې وي.

ستاسو په را لیږل شویو «زرو» نقشو کښې د صبح صادق وخت د اتلسو درجو تر افق لاندې سره مطابق دې.

دستخط ایس. آر اسلام کیپټن پاکستان نیوي

دمولانا احتشام الحق تهانوي ۵۶ جيکب لائن کراچي په نوم باندې خط :

د خط را ليږل شوی نقل په نامه د مفتي رشيد احمد دار الافتاء و الارشاد ناظم آباد کراچي

د ډائرکټر محکمه موسميات حکومت پاکستان کراچي د مراسلې خلاصه ترجمه

۱ - ۱۲ جون ايسټرونوميکل ټوائيلائټ ۴ بجې ۱۱ دقيقو باندې شروع کيږي (لکه څرنګه چه په مروجه نقشو کښې دي) دا وخت لمر اتلس درجې تر افق لاندې وي.

۲ - چه کله لمر ۱۸ درجې تر افق لاندې وي هغه وخت د لمر هر ډول رڼا له افق څخه منقطع وي.

دستخط ټي ايچ صديقي براى ډائرکټر

د ډپټي ډائرکټر محکمه موسميات حکومت پاکستان کراچي د مراسلې د ترجمې خلاصه

۱ - تاسو چه د کومو تاريخونو وختونه ليکلي دي دا وخت لمر اتلس درجې تر افق لاندې وي.

۲ - چه کله لمر اتلس درجې تر افق لاندې وي په دې وخت کښې ټې رڼا بالکل منقطع وي.

۲۲جنوري سنـ۱۹۷۰عيسوي	۴ بجې ½ ۲۹ دقيقې
۲۲ ستمبر سنـ۱۹۷۰ زيږديز	۵ بجې ۱۷ دقيقې
۲۲ دسمبر سنـ۱۹۷۰ زيږديز	۶ بجې ½ ۴ دقيقې

دستخط اين اے قريشي ډپټي ډائرکټر

تليفون ۴۱۵۵۴۹

له ماسخوتن سره د اړونده وخت حواله جات

قال الامام الطحاوی رحمه الله و كان النظر فى ذلك عندنا انهم قد اجمعوا ان الحمرة التى قبل البياض من وقتها و انما اختلافهم فى البياض الذى بعده فقال بعضهم حكمه حكم الحمرة و قال بعضهم حكمه خلاف حكم الحمرة فنظرنا فى ذلك فرأينا الفجر يكون قبله حمرة ثم يتلوها بياض الفجر فكانت الحمرة و البياض فى ذلك وقتا لصلوة واحدة و هو الفجر فاذا خرجا خرج وقتها فالنظر على ذلك ان يكون البياض و الحمرة فى المغرب ايضاً وقت الصلوة واحدة و حكمهما حكم واحد اذا خرجا خرج وقت الصلوة اللذان هما وقتها. (شرح معانى الآثار ج۱،ص۸۶)

د امام طحاوي رحمه الله له دې تحقيق څخه ثابته شوه چه کوم ډول بياض (سپينوالى) په سهار کښې معتبر دى په ماسخوتن کښې به هم د هغه اعتبار وي.

وقال الامام الكاسانی رحمه الله فی بیان اول وقت العشاء ولابی حنیفة رحمه الله النص والاستدلال اما النص فقوله تعالیٰ اقم الصلوٰة لدلوك الشمس الی غسق اللیل جعل الغسق غایة لوقت المغرب ولا غسق مابقی النور المعترض و روی عن عمرو بن العاص رضی الله عنه انه قال اٰخر وقت المغرب ما لم یسقط نور الشفق و بیاضه و المعترض نوره وفی حدیث ابی هریرة رضی الله عنه وان اٰخر وقت المغرب حین یسود الافق ونام یسود باختفائها بالظلام. (الی قوله) و اما الفقهی فهو ان صلاتین یؤدیان فی اثر الشمس و هو المغرب مع الفجر الخ. (بدائع الصنائع ج۱، ص۱۲۴)

د (النور المعترض او حین یسود الافق) الفاظ صریح نص دي چه له شفق ابیض څخه ابیض معترض مرد دی، تر دې وروسته په فقهي دلیل کښې هم ماښام او سهار دواړو لره د لمر په اثر کښې له یو ځای کولو څخه ثابته شوه چه د سهار غوندې په ماښام کښې هم بیاض مستطیل معتبر نه دی.

وقال العلامة حسام الدین الحسین بن علی رحمه الله ان المغرب بمنزلة الفجر ثم البیاض المعترض فی باب الفجر فی حکم الحمرة فلیکن کذلك فی مسئلتنا هٰذه. (نهایة علی هامش الهدایة ج۱، ص۸۲)

وقال الشیخ الانور رحمه الله ولنا ما عند الترمذی رحمه الله حتی یسود الافق ولیس هٰذا السواد الا بعد البیاض فا لتحقیق فیه عندی ان الشفق من الاشفاق و الشفقة هی الرقة فهو امر بین البیاض الناصع و الحمرة القانیة واعلم ان الوقت فی الیوم الواحد من انبلاج الصبح الصادق الی طلوع الشمس یکون کما بین غروبها و غروب الشفق الابیض فی ذلك الیوم کذا حققه الریاضیون. (فیض الباری ج۲، ص۱۳۱)

په دې عبارت کښې درې خبرې دې حقیقت لره واضح کړې شوې دی. اولاً (حتی یسود الافق) څخه. د معترض بیاض په ډوبیدو سره په افق باندې تیاره خورېږي. ثانیاً د شفق تعریف (فهو امر بین البیاض الناصع و الحمرة القانیة) څخه. دا کیفیت په بیاض معترض کښې وي، بیاض مستطیل ناصع وي. د مغرب په طرف د بیاض معترض غوندې د مشرق په طرف د صبح صادق په بیاض کښې هم د سوروالي اثر وي (کما سیأتی ان شاء الله تعالیٰ) . ثالثاً په آخر کښې بالکل تصریح کوي چه د سهار او ماښام وختونه برابر وي

وفی اعلاء السنن ان الحمرة و البیاض البادیین فی الافق بعد غروب الشمس کلاهما نظیر البیاض و الحمرة البادیین قبل طلوع الشمس لکون کلیهما من اٰثار اشعتها فمقدار ما بین غروب الشمس الی غیبوبة بیاض الشفق هی المدة التی ما بین ظهور بیاض الفجر الی طلوع الشمس سواء بسواء کما صرح به اصحاب الریاضی و الهیئة. قال فی حاشیة شرح الچغمینی الشفق و الفجر هما متشابهان شکلاً و متقابلان وضعاً اذ الفجر یبدو من بیاض ضعیف

مستطيل ثم بياض عريض ثم حمرة و الشفق يبدو بعد الغروب من حمرة ثم بياض عريض ثم بياض مستطيل الخ. و لعلك تفطنت من هذا الكلام ان الشفق الابيض ايضاً مثل الفجر الثاني بياض مستطير عريض و بياض ضعيف مستطيل فكما ان المعتبر في الفجر هو البياض العريض كذلك في الشفق المعتبر هذا الا البياض المستطيل (اعلاء السنن ج۲، ص۹) و نقل العلامة العثماني رحمه الله ايضاً عن اعلاء السنن ما قدمنا من عبارته. (فتح الملهم ج۲، ص۱۹۵)

د حضرت مفتي شفيع صاحب په مشري کنبي د علماوو د ډلي مشاهدات

په جون سنه ۱۹۷۰ء کنبي د حضرت مفتي محمد شفيع رحمه الله صدر دار العلوم کراچي په مشري د مشهورو علماوو يوې ډلې يواځې د مشاهداتو لپاره له ټنډو آدم څخه تقريباً د درې ميلو په مسافه باندې په شمال مشرق کښې واقع مدرسهٔ محمديه (طول ۶۸/ ۴۰ ، عرض ۲۵/ ۴۶) پورې سفر وکړ. حضرت مفتي صاحب د مشاهداتو نتائج پخپل قلم سره وليکل کوم چه نورو حضراتو هم دستخطونه پرې وکړل. د دې مشاهداتو د نتائجو ضروري اقتباسات په لاندې ډول دي.

د سفر د شريکانو نومونه:

۱- مولانا مفتي رشيد احمد صاحب — دار الافتاء و الارشاد ناظم آباد کراچي

۲- مولانا مفتي محي الدين صاحب — مدرسهٔ اشرف العلوم ډهاکه مشرقي پاکستان

۳- مولانا مفتي ولي حسن صاحب — مدرسهٔ عربيه نيو ټاؤن کراچي

۴- مولانا عاشق الهي صاحب — مدرس دار العلوم کراچي

۵- مولانا محمد رفيع صاحب — مدرس دار العلوم کراچي

۶- مولانا محمد تقي صاحب — مدرس دار العلو کراچي

۷- مولانا محمد علي صاحب — مدرس دار العلوم کراچي

۸- جناب کليم صاحب — ليکچرار شعبهٔ تاريخ اسلام کراچي يونيورستي

۹- احقر محمد شفيع — صدر دار العلوم کراچي

له دغې علماوو څخه لاندېني حضرات په دې مشاهداتو کښې شريک وو

۱۰- مولوي محمد صديق صاحب (فقير منتهار) مهتمم مدرسهٔ محمديه نزد ټنډو آدم

۱۱- مولوي عبد الواحد صاحب مدرس مدرسهٔ محمديه نزد ټنډو آدم

۱۱جون: بيا يوه رڼا عرضاً خپريدونکې د أفق په سر باندې شروع شوه، د رڼا تو له ښکاريدنه چه تولو ليدونکو اتفاق پرې وکړ په ۴/ ۱۹ باندې وو. د دې رڼا تر دې هم د لږ مخکښې پيدا کيدو خينو ته شبهه پاتې شوه

۱۲ جون سهار تقریباً ½ ۳ بجې میدان ته تول حضرات را ورسیدل په دې وخت کښې د مشرق په افق باندې هیڅ ډول رڼا موجوده نه وه، پوره څلور بجې په افق باندې مخروطي شکل اوږده رڼا ښکاره شوه کومه چه تولو ولیدله او صبح کاذب ئې وګاڼه او تر دې اوولس دقیقې یعنې ۱۷/٤ دقیقو باندې د صبح صادق په واضحه توګه مشاهده وشوه، په دې باندې د تولو اتفاق راغی لمر په ۳۲/٥ باندې را وخوت.

۱۳ جون: نن په کراچۍ کښې د کورنګي سوکواټر ته نژدې د سمندر مشرقي ساحل ته لاړو د مشاهدې کوشش مو وکړ چه په دې کښې مفتي رشید احمد صاحب، مولانا محی الدین صاحب، مولانا عاشق الهی صاحب، مولوي محمد علي صاحب، مولانا محمد رفیع صاحب او احقر محمد شفیع شامل وو.

دومره خو تولو محسوسه کړه چه ۱۱/٤ کوم وخت د صبح صادق په زړو نقشو کښې د نن تاریخ لیکل شوی دی په دې وخت کښې هیڅ ډول رڼا په افق باندې نه وه. له دې وروسته هغه رڼا چه هغې ته صبح کاذب ویل کیږي ښکاره شوه، بیا تر دې وروسته د صبح صادق معترضاً خپریدونکې رڼا مخې ته راغله.

محمد شفیع ۱۳۹۰/٤/۷ هجري

رشید احمد	ولي حسن ټونکي غفر الله له	محمد عاشق الهی
محمد رفیع عثماني	محمد تقي	عبده محی الدین عفا عنه

نتائج

د کراچۍ د مشاهدې نتیجه دومره عام فهمه ده چه د هغې په اړه د څه پوهولو ضرورت نشته او د ټنډو آدم د مشاهدې په نتائجو باندې اهل فن غور کوي نو ثابته به شي چه هلته د بنده د تحقیق عین مطابق صبح کاذب اتلس درجې تر افق لاندې او صبح صادق پنځلس درجې تر افق لاندې وخت باندې وشو. او عوام د دې تصدیق داسې کوي چه په تاریخونو کښې د کراچۍ وختونه په زړو نقشو کښې داسې ورکړ شوي دي.

تاریخ	صبح صادق	طلوع
۱۱ جون	٤ بجې ۱۲ دقیقې	٥ بجې ٤١ دقیقې
۱۲ جون	٤ بجې ۱۱ دقیقې	٥ بجې ٤١ دقیقې

په ټنډو آدم کښې لمر له کراچۍ څخه ۹ دقیقې مخکښې په ٥ بجې ۳۲ دقیقې را وخوت نو صبح صادق او صبح کاذب هم تقریباً ۹ دقیقې بلکه د حساب له مخې باید ۱۰، ۱۱ دقیقې وي په داسې حال کښې چه هلته صبح صادق د کراچۍ له وخت څخه په ۱۲ جون کښې ٦ دقیقې وروسته ٤

بجې او ۱۷ دقيقو باندې وشو او په ۱۱ جون كښې ۷ دقيقې وروسته ٤ بجې ۱۹ دقيقې باندې وشو. البته صبح كاذب ۱۱ دقيقې مخكښې ٤ بجو باندې وشو. له دې څخه هر ادنئ فهم او پوه لرونكى سړى هم په ښه توګه پوه كيدلى شي چه د كراچۍ په زړو نقشو كښې د صبح صادق تر عنوان لاندې وركړ شوي وختونه په حقيقت كښې صبح صادق نه بلكه دا د صبح كاذب وختونه دي

د نومورو مشاهداتو پر بناء حضرت مفتي محمد شفيع صاحبؒ د يوه سوال په خواب كښې لاندينۍ فتوىٰ ليكلې ده.

د حضرت مولانا مفتي محمد شفيع صاحب

صدر دار العلوم كراچۍ فتوىٰ ۳۶/۳۶۰

حامداً و مصلّيا، دومره خبره خو يقيني ده چه په نقشو او جنتريو كښې چه كوم وخت د صبح صادق ليكل شى دى هغه د صبح صادق اصلي وخت نه دى بلكه غالباً دا وخت د صبح كاذب دى كوم چه د سهار د انتهاء لپاره د احتياط له وجې ليكل شوى دى. له دې وروسته څه وخت وي چه اندازه ئې په هر ځاى كښې ۱۲ دقيقې نه وي بلكه په هر موسم او هرې علاقې كښې د تفاوت څرنګوالى بيل دى لهذا دنقشو مطابق فوراً د آذان په وركولو سره د سړي يا د ښځې لپاره د لمانځه ادا كول صحيح نه دي. د نقشو له وخت څخه شل دقيقې وروسته د سهار د آذان وركولو او له هغه وروسته د سهار د لمانځه ادا كول په هر موسم كښې له شبهې او شك پرته لمونځ صحيح كيږي. لهذا په دې باندې بايد عمل وشي.

مهر دار الافتاء دار العلوم كراچي

بنده محمد شفيع عفي عنه، دار العلوم كراچي ۱۴،

۱۱.۲۸ ۱۳۹۰ هجري

د تحقيق د مجلس د فيصلې اقتباسات (غورچاڼ)

منعقده دار العلوم كراچي ۱۳ ذي قعده سـ۹۲ـه هجري

په دې مجلس كښې حضرت مولانا مفتي رشيد احمد صاحب د صبح صادق د رسالې دلائل باندې غور وشو او د اړوندو كتابونو ته مراجعت وشو. همدارنګه د مسئلې د تحقيق او مشاهداتو لپاره د تندو آدم چه كوم سفر شوى وو د هغه نتائج تر غور لاندې راغلل. له بحث او تمحيص وروسته لاندينۍ خبرې د ثبوت تر مرتبې وروسيدلې

د مسئلې د غور لاندې تر راتلو وروسته په مختلفو ورځو كښې چه څومره مشاهدات شوي وو په هغو كښې يوه هم د مروجه جنتريو په مطابق صبح صادق و نه شو بلكه صبح صادق د هغو تر

وخت وروسته پیل شو.
له دغو ټولو امورو څخه دا ثابتیږي چه په مروجه جنتریو کښې د صبح صادق په نامه چه کوم وخت لیکل شوی دی هغه په حقیقت کښې صبح کاذب دی.
حضرت مولانا مفتي رشید احمد صاحب چه د صبح صادق کوم وختونه ایستلي دي هغه د ټنډو آدم له مشاهداتو سره مقابله شول فرق یو اځي یوه دقیقه وو.
په هر صورت له پورتني نوموړي تحقیق څخه هم دا ظن غالب راځي چه مولانا مفتي رشید احمد صاحب په حسابي طریقې سره کوم وختونه را ایستلي دي هغه صحیح دي.

احقر محمد تقي عثماني عفي عنه ۱۴ ذي قعده ۱۳۹۲ هجري

محمد شفیع رشید احمد محمد عاشق الهی محمد رفیع عثماني عفا الله عنه

په مشاهده کښې د غلط فهمۍ اسباب

۱ - د اګست له نیمائي څخه د اکتوبر تر نیمائي پورې د مشرق په طرف تر صبح کاذب دیر مخکښې زوډیکل لائټ ښکاریږي کوم چه له سهار سره هیڅ اړه نه لري. همدارنګه دا رڼا د مغرب په طرف د فروري له نیمائي څخه د اپریل تر نیمائي پورې ښکاریږي. جارج ایبل پخپل کتاب "ایکس پلوریشن آف دي یونیورس" مطبوع سـ۱۹٦٤ـۂ کښې د زوډیکل لائټ په اړه لیکلي دي چه "دې ته کله کله صبح کاذب هم ویل کیږي" له دې څخه دا غلط فهمي کیدلی شي چه تر دې وروسته ښکاریدونکی ایسترو نو میکل ټوائیلائټ به صبح صادق وي. لهذا په دې باندې ښه پوه شی چه د شریعت په اصطلاح کښې د سهار په ابتداء کښې له افق څخه په پوره لوړوالي سره ښکاریدونکې مستطیل شکله رڼا ته صبح کاذب ویل کیږي. بیا همدغه رڼا چه کله لاندې راشي نو په عرض یعنې پلنوالي وغوړیږي او له طول (اوږدوالي) څخه ئې عرض (پلنوالی) زیاتیږي او څه ناڅه د سوروالي اثر هم پرې راځي نو دې ته صبح صادق ویل کیږي.

عن سمرة بن جندب رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لا یغرنکم اذان بلال ولا بیاض الافق المستطیل هکذا حتی یستطیر هکذا (رواه مسلم) عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه عن النبي ﷺ لیس ان یقول الفجر او الصبح و قال باصابعه و رفعها الی فوق وطأطأ الی اسفل حتی یقول هکذا و قال زهیر بسبابتیه احدهما فوق الاخری ثم مدهما عن یمینه و عن شماله. (رواه البخاری) قول (وطأطأ) ای خفض اصبعیه الی اسفل و هذا هو الاشارة الی کیفیة الصبح الصادق. (عمدة القاری ۵ ص۱۳۵) الفجر الصادق یطلع معترضا ثم یعم الافق ذاهبا یمینا و شمالا بخلاف الفجر الکاذب و هو الذی تسمیه العرب ذنب السرطان فانه یظهر فی اعلی السماء ثم ینخفض و الی

ذلك اشار بقوله رفع وطأطأ رأسه. (فتح الباري ج۲، ص۸۶) وفي حديث طلق بن علي وكلوا واشربوا حتى يعترض لكم الاحمر، اخرجه ابن ابي شيبة واحمد وابو داؤد والترمذي وحسنه واخرج احمد ليس الفجر المستطيل في الافق ولكنه المعترض الاحمر. (در منثور ج۱، ص۲۰۰ / ابن كثير ج۱، ص۲۲۲) قال الخطابي معنى الاحمر ههنا ان يستبطن البياض المعترض اوائل حمرة. (الفتح الملهم ج۳، ص۱۱۹) و ما روى عن الخليل انه قال رأيت البياض بمكة شرفها الله تعالى فما ذهب الا بعد نصف الليل محمول على بياض الجو وذلك يغيب آخر الليل واما بياض الشفق وهو رقيق الحمرة فلا يتأخر عنها الا قليلا قدر ما يتأخر طلوع الحمرة عن البياض في الفجر. (زيلعي ج۱، ص۸۱) و الصبح ما جمع بياضا و حمرة. (المغني لابن قدامة ج۱، ص۲۸۸) قال الازهري ولون الصبح الصادق يضرب الى الحمرة قليلاً كانها لون الشفق الاول في اول الليل. (لسان العرب) قال في التصريح فيرى الضوء مرتفعاً عن الافق مستطيلاً ويرى ما بينه وبين الافق مظلما وهو الصبح الكاذب لكذبه في الاخبار عن قرب الشمس لان الافق بعد مظلم. وفي الحاشية (قوله لكذبه) والدفع به ما قيل سمي بذلك لانه يعقبه ظلمة يكذبه فانه اذا طلع الصبح الثاني انعدم ضوء الصبح الاول وجه الاندفاع انه لا يعقبه ظلمة بل يخفى عند البصر لضعفه وغلبة الضوء الشديد الطاري عليه كما يخفى ضياء المشاعل والكواكب في ضوء الشمس آه. مولانا ابو الفضل محمد حفيظ الله (تصريح ص۱۹) يسمى بالصبح الكاذب كأن كون الافق بعد مظلما يكذب كونه نور الشمس. (شرح چغميني ص۱۷۰) والنوع الثاني منبسط في عرض الافق مستدير كنصف دائرة يضيء به العالم فيحتشر له الحيوانات والناس للعادات وتتعلق به شروط العبادات. (القانون المسعودي لابي ريحان البيروني ج۲، ص۹۷۳) فاما بياض الصبح الصادق فهو بياض مستدير في الافق. (تفسير كبير ج۲، ص۲۰۲)

دا خبره د هيئت د علماوو له تصريحاتو برسيره له مشاهداتو څخه هم ثابته شوې ده چه د لمر په اتلسو درجو کښې تر افق لاندې مستطيله رڼا ظاهرېږي کوم چه لږ غوندې سوروالی هم پکښې نه وي. په پلنوالي خپرېدونکې د صبح صادق رڼا پنځلس درجې تر افق لاندې وي. په حقيقت کښې عرفي ورځ د لمر له ختلو څخه شروع کيږي ليکن شريعت په زمکې باندې د لمر د شعاعو ظهور لره هم حکماً ورځ ګڼلې دی. او له پنځلسو درجو تر افق لاندې څخه مخکښې د لمر شعاعوې په زمکې باندې قطعاً نه ښکارېږي نو ځکه دا صبح کاذب دی کوم چه د عرف په مطابق شرعاً په شپه کښې داخل دی. د لمر د شعاعو يوازې په فلک باندې ظهور لره هم شريعت د ورځې حکم نه دی ورکړی. او که نه نو صبح کاذب به هم بيا په ورځ کښې شمار واې.

لنډه دا چه د زوډيکل لائټ اصطلاح له شريعت سره هيڅ تعلق نه لري بلکه دا د قوس قزح

غونډې يوه انعکاسي رڼا ده کوم چه په ټول کال کښې يواځې دوه مياشتې د اګست له نيمائي د اکتوبر تر نيمائي پورې په ځينو ځايونو کښې ښکارېږي او ايسټرونوميکل ټوائيلائټ څخه ډير مخکښې پای ته رسيږي همدارنګه اورورا، ګګن شين لائټ او نورې څو ډوله رڼاوې په مختلفو زمانو کښې په مختلفو ځايونو باندې په مختلفو سمتونو کښې د شپې په مختلفو برخو کښې ښکاريدونکې وې کومې چه سهار سره هيڅ ډول تعلق نه وي وګوری ايکس پلوريشن آف دي يونيورس د جارج ايبل تصنيف چاپ شوی ۱۹٦٤ء،ص۳۱۵ اوص۳۳۸، د پان بک آف ايسټرو نومي د جيمس ميوريډن ايف. آر. اے. ايس تصنيف چاپ شوی ۱۹٦٤ء، ص۹۹ دی ايلمنينټس آف ايسټرونومي د ايډورډ آرتخر فيتهہ تصنيف. چاپ شوی ۱۹۵۵ء ص۲۱۲۔

د خليل غونډې ځينې نور حضرات هم د زوډيکل لائټ او کهکشان د صبح کاذب په ګڼلو کښې په مغالطه کښې لويدلي دي چه اهل تحقيقو د هغه ترديد کړی دی چنانچه علامه حطّاب مالکي رحمه الله فرمايي:

قال فی الذخیرة و کثیر من الفقهاء لا یعرف حقیقة هذا الفجر و یعتقد انه عام الوجود فی سائر الازمنة و هو خاص ببعض الشتاء و سبب ذلك انه المجرة فمتی کان الفجر بالبلدة و نحوها طلعت المجرة قبل الفجر و هو بیضاء فیعتقد انها الفجر فاذا بأینت الافق ظهر من تحتها الظلام ثم یطلع الفجر بعد ذلك و اما فی غیر الشتاء فتطلع المجرة اول اللیل او نصفه فلا یطلع اٰخر اللیل الا الفجر الحقیقی العلی و نازعه غیره فی ذلك و قال انه مستمر فی جمیع الازمنة و هو الظاهر. (مواهب الجلیل شرح مختصر خلیل ج۱،ص۳۹۹)

وقال العلامة ابن حجر الهیتمی الشافعی رحمه الله فی تحفة المحتاج بشرح المنهاج و نقل الاصبحی ابراهیم ان بعضهم ذکر انه یذهب بعد طلوعه و یعود مکانه لیلا و ان ابا جعفر البصری بعد ان عرفه بانه عند بقاء ساعتین یطلع مستطیلاً الی نحو ربع السماء کأنه عمود و ربما لم یر اذا کان الجو کدرا صیفا اعلاه دقیق و اسفله واسع و تحته سواد ثم بیاض ثم یظهر ضوء یغشی ذلك کله ثم یعترض رده بانه رصده نحو خمسین سنة فلم یره غاب و انما یبعد لیلتقی مع المعترض فی السواد و یصیر ان فجرا واحدا او زعم غیبته ثم عودة و هم او رأه یختلف باختلاف الفصول فظنه یذهب و بعض الموقتین یقول هو المجرة اذا کان الفجر بالسعود و یلزمه انه لا یوجد الا نحو شهرین فی السنة اه قال الشیخ عبد الحمید الشروانی فی حاشیته علی تحفة المحتاج (قوله بالسعود) منازل للقمر کردی عبارة القاموس و سعود النجوم عشرة سعد بلع و سعد الاخبیة و سعد الذابح و سعد السعود و هذه الاربعة من منازل القمر ثم قال بعد ذکر البقیة و هذه الستة لیست من المنازل کل منها کوکبان بینهما نحو

دراع. آه (تحفة المحتاج ج۱، ص۴۲۷)

وعلامہ شیرازی در تحفۂ شاہی می آرد وجہ تسمیہ اش بصبح صادق آنست کہ روشنیش از اول صادق تراست نہ ازین جہت کہ سیاہی طاری بر صبح اول مکذب می شود نہ بر ثانی زیرانکہ صحیح آنست کہ روشنی اول معدوم نمی شود بلکہ روشنی ثانی مغلوب ومخفی میگردد مثل روشنی چراغ پیش پرتو آفتاب. (حاشیۂ مالا بد منہ ص۲۹)

له پورتنيو عبارتونو څخه ثابته شوه چه کوم حضراتو تر صبح کاذب وروسته بيا د پوره تياره کيدو قول کړی دی هغوی د زوډيکل لائټ يا کهکشان سره په مغالطه کښې لويدلي دي. يا د هغو مقصد دا دی چه د صبح صادق په رڼا کښې د صبح کاذب د ورکيدو له وجې هلته تياره په نظر راځي

وذكر الامام الغزالي رحمه الله في اداب المسافر من الاحياء ولفظ الاحياء مع شرحه "الاتحاف" ويمالي بين الصبحين قدر ثلثي منزلة بالتقريب يشك فيه من وقت الصبح الصادق والكاذب. (معارف السنن ج۲، ص۲۹)

له دې څخه هم ثابته شوه چه د صبح صادق او صبح کاذب تر منځ کوم بيلتون نشته بلکه دواړه پخپل منځ کښې په يوه او بل پسې دي.

۲- د علامه حطاب مالکي او علامه هيثمي شافعي له تحقيق څخه کوم چه پورته نقل شو دا ښکاره شوه چه په ژمي کښې تقريباً دوه مياشتې کهکشان د سهار په وخت کښې د مشرق په طرف را خيژي او تر هغه وروسته فوراً د سهار د رڼا د را ښکاريدو له وجې کهکشان ورکيږي او ليدونکي ته دا احساس نه کيږي چه دا رڼا د کهکشان وه بلک د سهار رڼا ئې ګڼي.

له حساب او مشاهداتو څخه ثابته شوه چه په عرض شمالي کښې دا کيفيت په جنوري او فروري کښې وي، همدارنګه په جولائي او اګست کښې د مغرب خوا ته د کهکشان د ډوبيدو هم بايد همدغه حالت وي او په عرض جنوبي کښې به بيا معامله برعکس (سرچپه) وي.

۳- په دسمبر سنه ۱۹۷۱ ء کښې د پاکستان او هندوستان د جنګ په دوران کښې د بنديز له وجې په ښار کښې د اوسيدو له مخې د مشاهداتو بهترينه موقع په لاس راغله. زه ډير حيران شوم چه تر صبح کاذب ډير مخکښې د مشرق خوا ته او له ماسخوتن څخه ډير وروسته د مغرب خوا ته مستطيله رڼا په نظر راتله. ما د دې عقدې د حلولو خاص اهتمام وکړ. د ۱۹ دسمبر په ماښام کښې تر غرب وروسته فوراً ما د غربي افق مراقبه شروع کړه، و مې ليدل چه د لمر د ډوبيدو له ځای څخه لږ غوندې د جنوب خوا ته يوه غير معمولي غوندې روښانه سيّاره (زهره) خاص په همدې ځای باندې دی چيرته چه په لومړي ورځ تر ماسخوتن وروسته هم رڼا په نظر راتله. دا سياره پاو کمې اته بجې ډوبه شوه ليکن په سر باندې ئې مستطيله رڼا تقريباً تر لس نيمو بجو پورې په ښکاره توګه

په نظر راتله په داسې حال کښې چه په دې ورځ پنځلس درجې تر افق لاندې (د ماسخوتن وخت د صبح صادق مقابل) وخت ۶/۵۵ او ۱۸ درجې تر افق لاندې (د صبح کاذب مقابل) وخت ۷/۹ دی. تر دې وروسته داسې محسوس شول چه له دې مقام څخه تر ثریا پورې د کهکشان غوندې لیکن تر دې هم سپینوالي ته ډیر نژدې سرک دی. په دې ټولې مشاهدې کښې له ما سره یو بل ملګری هم وو. له ۲۰ تر ۲۲ دسمبره پورې مو د وریخ له وجې د سهار مشاهده و نه شوای کړی. ۲۳ دسمبر چه که ٤ نیمې بجې را پورته شولو و مو کتل نو د مشرق خوا ته مستطیله رڼا موجوده ئه. په ۲٤ دسمبر باندې ما د شپې په درې بجې باندې کار شروع کړ. له مشاهدې څخه را ته محسوسه شوه چه له مشرق څخه د کهکشان غوندې لیکن له هغه څخه پوره مدهم سپین والی پورته روانه وه او د ثریا په برابر له مشهور کهکشان سره لګیږي. تقریباً تر ٤ نیمو بجو وروسته د مشرق په طرف په دې سپین والي کښې څه زیاتوالی او له پاسه څه کموالی محسوس شو او د صبح کاذب تر وختته پورې همدا کیفیت پاتې وو. د صبح کاذب د ابتداء څه احساس مې و نه شوای کړی. د حساب له مخې په دې ورځ د صبح کاذب وخت ۵/٤۹ او د صبح صادق وخت ۶/۹ دی. تر څلور نیمو بجو وروسته په رڼا کښې له زیاتوالي څخه اندازه ولګیده چه د مغرب غوندې د شرقي افق لاندې هم کومه غیر معمولي روښانه ستوری د دې باعث جوړیږي. لکه څرنګه چه په جنوري کښې دا ستوری د سهار په وخت کښې په نظر راتللو کوم چه ذنب عقرب (د لړم لکی) ته نژدې د مشهور کهکشان په دننه کښې واقع دی. نتیجه دا وونله چه تر مشهور کهکشان پرته یو بل مدهم کهکشان هم شته چه له هغه سره د ځینو نورو معمولي روښانه ستورو رڼا هم شاملیږي کوم چه د مغالطې باعث یا سبب جوړیږي

د صبح صادق په اړه د مغالطې وجوهات

۱- ځینو علماوو د سهار د پای او د لمر د ختلو تر منځ څه وخت (مثلاً یو نیم ساعت یا کم او زیات) ټاکلی دی. له دې څخه د هغوی هیڅکله دا مقصد نه دی چه په هر موسم کښې په هر ځای باندې دطلوع او صبح صادق تر منځ همدومره وقفه وي ځکه چه دا خبره خو په ښکاره توګه غلطه ده هر سړي پوهیږي چه دا وقفه په هر تاریخ او ځای کښې مختلفه وي او تصدیق ئې په مشاهدې سره هم کیدلی شي او د مختلفو ځایونو د لمانځه له زړو نقشو څخه هم. لهذا د هغو حضراتو له لیکنې څخه د هغو مقصد دا دی چه د هغوی په ملک کښې چه په کوم ځای او کوم تاریخ کښې له زیات څخه زیاته وقفه وي هغه دې د سهار پای وټاکل شي نو د پوره ملک د حدودو په دننه کښې په هر ځای او هر موسم کښې له شبهې پرته روژه به صحیح وي او له غروب څخه همدومره ځنډ وروسته د ماسخوتن لمونځ له شبهې پرته صحیح کیږي مثلاً د متحد هندوستان په زمانه کښې

که چیرته کوم یوه عالم د دې وخت اندازه وباکله نو هغه د متحد هندوستان (په شمول د خیبر، مردان. مالاکنډ، چترال او داسې نور) له حدودو څخه په کوم ځای او کوم تاریخ کښې چه له زیات څخه زیاته وقفه وه هغه ئې د سهار پای ټاکلې. چنانچه حضرت حکیم الامت حضرت مولانا تهانوي قدس الله سرّه د امداد الفتاویٰ په دویم جلد ص۷۵ کښې فرمایي چه "د هیشت د قاعدې له مخې د لمر د طلوع له وخت څخه یو نیم ساعت مخکښې یوې پیشلمي کولی شي". بیا په حاشیه کښې لیکي "په ځینو موسمونو کښې له دې څخه هم زیات گنجایش شته. دا مې احتیاطاً ولیکله".

لنډه دا چه له دې څخه هیڅکله هم دا مقصد نه دی چه په هر ځای باندې او هر تاریخ کښې په دې وخت باندې صبح صادق کیږي او فوراً په آذان ورکولو سره د سهار د لمانځه ادا کول هم جائز دي او نه دا مقصد دی چه په هیڅ یوه ځای او موسم کښې هم تر غروب وروسته د دومره وخت له تیریدو څخه مخکښې د ماسخوتن وخت نه وي. له دې څخه ثابته شوه چه کوم حضرات زما تحقیق د اکابرو د تحقیق په خلاف گڼي هغو د اکابرو په خبرو کښې د غور د نه کولو له وجې په غلط فهمی کښې لویدلي دي او که نه نو حقیقت دا دی چه زما د تحقیق هیڅ یوه برخه هم د اکابرو د هیڅ یوې لیکنې په خلاف نه دی.

۲- ځینو مصنفینو لیکلي دي چه د صبح صادق ټول وخت د ټولې شپې له وخت سره کوم ځانگړې نسبت لري. د دې حقیقت هم هغه دی چه کوم چه پورته په اول نمبر شماره کښې تیر شو.

۳- د فلکیاتو د مخکښینیو علماوو دا معمول دی چه هغوی لومړی مطلقاً د صبح یا د سهار وخت یادوي او په آخر کښې د دې تصریح کوي چه دا د صبح کاذب وخت دی او صبح صادق له دې څخه درې درجې وروسته وي چه له دې څخه د هغوی مقصد دا وو چه خلک له مخکښې څخه د صبح صادق لپاره تیار و اوسي لیکن د لمانځه د وختونو د خپرونې شوق لرونکو حضراتو کم نظریو مطلق سهار لره صبح صادق وباله او تر وروسته راتلونکې تصریح پورې و نه رسیدل

٤ - د دین د اهل فن علماوو چه کله د لمانځه د وختونو نقشې جوړې کړې نو په هغو کښې د مذکوره احتیاط او مصلحت پر بناء د صبح صادق په ځای په قصد سره ئې د صبح کاذب وختونه ولیکل لکه څرنگه چه د منجم خیر الله نقشه چه د مشکوٰة شریف د شرح په مظاهر حق کښې د مطلق صبح تر عنوان لاندې ۱۸ درجې تر افق لاندې وختونه لیکلي دي کوم چه په اجماع سره صبح کاذب دی لیکن د کراچی په یوې جنتری کښې ئې دې نقشې لره د شیخ عبد الحق دهلوي رحمه الله خوا ته منسوب کړې ده او مطلق صبح ئې صبح صادق گرځولی دی او د دهلي نقشه ئې په کراچی باندې جاري کړې ده بیا ئې د گړی او ثانیې په ساعتونو او دقیقو جوړولو کښې هم غلطي کړې ده همدارنگه ئې د معیار الاوقات په نقشه مطبوع حیدر آباد دکن کښې د ۱۸ درجې تر افق لاندې وختونه ورکړي دي. په داسې حال کښې چه په دې کتاب کښې په څلورو مختلفو ځایونو باندې د

دې وضاحت موجود دی چه ۱۸ درجې تر افق لاندې د صبح کاذب وخت دی او صبح صادق پنځلس درجې تر افق لاندې وي. همدارنګه په دې کتاب کښې ئې صبح کاذب څو ځایه له مطلق صبح څخه تعبیر کړی دی، دا هم څرګند دلیل دی چه نورو حضراتو هم چه چیرته مطلق صبح لیکلی دی له هغه څخه صبح کاذب مراد دی او تولو نقشې هم په صبح کاذب باندې مرتبې کړي دي او دا تصریح ئې کړي چه دا د صبح کاذب وخت دی. د دې کتاب د حوالې تفصیل د "تحقیقات جدیده" تر عنوان لاندې تیر شول.

۵- په مغربي ملکونو له صبح صادق سره هیڅ سر و کار نه درلود لهذا هغو هم په مکمله تیاره کښې د ښکاریدونکې رڼا د لومړی څرک (صبح کاذب) نقشې تیارې کړې دي.

له دې وروسته د بې خبره شوقیانو دور راغی او د بحري، هوائي یا موسمیاتو کوم ملازم یا نوکر ته ئې د نقشې د جوړولو فرمائش ورکړ، هغه د ګرینویچ له شاهي مقامه خپریدونکي ناټیکل المینک را پورته کړ او نقشه ئې ترې جوړه کړه، نه فرمائش کوونکي دا فکر وکړ چه د نقشې مرتب کوونکي ته د صبح صادق او کاذب فرق ور وښائي او نه پخپله د مرتب دې خوا ته کومه توجه وشوه. دا یوه منل شوې خبره ده چه تولې زړې نقشې خاص د ناټیکل المینک له مخې تیاره شوې ده. چه په کومو حضراتو کښې د پردې محنت د ځان خوا ته د منسوبولو مرض نشته هغو په ښکاره تکو کښې د دې اعتراف هم کوي چنانچه حضرت تهانوي قدس سرّه د امداد الفتاوی په لومړي جلد صفحه ۱۱۴ او د دار العلوم کورنګي په کتب خانه کښې موجودو په ځینو ډیرو زړو جنتریو کښې - د دې تصریح شته چه دا وختونه له ناټیکل المینک څخه اخیستل شوي دي.

۶- قال ابن عابدین رحمه الله فی نیة الصوم تحت (قوله الضحوة الکبری) "تنبیه" قد علمت ان النهار الشرعی من طلوع الفجر الی الغروب واعلم ان کل قطر نصف نهاره قبل زواله بنصف حصة فجره فمتی کان الباقی للزوال اکثر من هذا النصف صح والا فلا فتصح النیة فی مصر والشام قبل الزوال بخمس عشرة درجة لوجود النیة فی اکثر النهار لان نصف حصة الفجر لا تزید علی ثلاث عشرة درجة فی مصر واربع عشرة ونصف فی الشام فاذا کان الباقی الی الزوال اکثر من نصف هذه الحصة ولو بنصف درجة صح الصوم کذا حرره شیخ مشائخنا السائحانی رحمه الله (رد المحتار ج۲،ص۹۳)

په ظاهره له دې عبارت څخه څرګندیږي چه په مصر کښې د صبح صادق تر تولو زیات وخت یو ساعت ۴۴ دقیقې او په شام کښې تر تولو زیات یو ساعت ۵۶ دقیقې دی، حالانکه دا حساب د پنځلس درجې تر افق لاندې په ځای په اتلس درجو تر افق لاندې باندې تطبیق خوري. په موجودو نقشو کښې د شام منتهی العرض تقریباً ۳۷ درجې دی، د دې په مطابق نوموړی وخت صحیح دی لیکن د مصر د عرض منتهی په موجوده نقشو کښې تقریباً ۳۱ درجې دی او یاد شوی وخت د ۳۳ درجې د عرض البلد دی. امکان لري چه په هغې زمانه کښې د مصر وسعت (پراخوالی) تر ۳۳ درجو

عرض پورې وو یا د وخت ایستونکو د مصر منتهی عرض ۴۳ درجې ګڼلی وي، په هر صورت اشکال دا دی چه په دې عبارت کښې ۱۸ درجې تر افق لاندې لره ئې صبح صدادق ټاکلی دی

د دې اشکال ځواب هم له پورتني تفصیل څخه حاصلیږي یعنې د فلکیاتو د ماهریښو دستور دا پاتې شوی دی چه هغو صبح کاذب لره په مطلق صبح باندې تعبیروي نو په دې سره ځینې حضرات په اشتباه کښې ولویدل چه هغو صبح صادق وګڼل، همدارنګه د سهار د پای یا انتهاء په باب کښې د احتیاط له مخې په قصد سره هم د صبح کاذب د وختونو د لیکلو رواج پاتې شوی دی مونږ په تیر شوي مضمون کښې د دې ځو مثالونه هم وړاندې کړل. په هر صورت د مصر او شام یاد شوي وختونه د صبح صادق نه بلکه د صبح کاذب دي. چه کله علامه شامي رحمه الله پخپله په کتاب الصلوة کښې دوه ځایه د دې تصریح نقل کړې دی چه د صبح کاذب او صادق تر منځ د دریو درجو فرق موجود دی نو دا به څنګه و منل شي چه دلته د هغه په خلاف نقل راوړي او د تطبیق یا ترجیح وجه ئې ذکر نه کړي.

۷ - یوه بناغلي دا اشکال لیکلی او را لیږلی دی چه د فقهاوو د تصریح مطابق په بلغاریه کښې ځو ورځې د ماسخوتن وخت نه راځي په داسې حال کښې چه په نقشو کښې د بلغاریه عرض ۴۳ درجې دی چیرته چه په هر موسم کښې ۱۵ درجې تر افق لاندې سپینوالی په یقیني توګه دوبیږي له دې څخه څرګندیږي چه د صبح صادق او مغرب وخت تر ۱۵ درجې تر افق لاندې څخه زیات دی.

دې ښاغلي ته په بلغار او بلغاریه کښې اشتباه ور لویدلې ده، حقیقت دا دی چه دا دوه ځان ځانته ځایونه دي. د بلغاریه عرض البلد ۴۳ درجې دی او بلغار تقریباً په ۶۳ درجې عرض البلد باندې پروت دی.

د ائمه ثلاثه وو رحمهم الله په نزد د ماسخوتن د وخت ابتداء د شفق احمر له غروب څخه کیږي قولاً واحداً. د احنافو رحمهم الله په نزد د شفق احمر او ابیض دواړو قول راغلی دی لیکن راجح او مفتٰی به قول د شفق احمر دی. د شفق ابیض په قول باندې ابیض مستطیر مراد دی. ابیض مستطیل به اتفاق سره په ماسخوتن کښې داخل دی. په دې اړوند حواله جات پورته لیکل شوي دي او دا هم ثابته شوې ده چه د سپین مستطیل د غروب کیدو په وخت لمر ۱۸ درجې تر افق لاندې وي او د مستطیر شفق ابیض د غروب کیدو په وخت ۱۵ درجې تر افق لاندې وي. د سره شفق د غروب په وخت کښې لمر ۱۲ درجې تر افق لاندې وي. د دې تعیین د علامه شامي رحمه الله له دې عبارت څخه کیږي.

ذکر العلامة المرحوم الشیخ الکامل فی حاشیته علی رسالة الاسطرلاب لشیخ مشائخنا العلامة المحقق علی آفندی الداغستانی ان التفاوت بین الفجرین و کذا بین الشفقین الاحمر والابیض انما هو بثلاث درج. (رد

المعارج،ج،ص۳۲) برسیره پر دې د نوي تحقیقاتو او مشاهداتو څخه هم د دې تائید کیږي
په لویو ورځو کښې د سپین مستطیل شفق (۱۸ درجې تر افق لاندې) د عدم غروب مقام ۴۸/۵ درجې له عرض البلد څخه لوړ دی او سپین مستطیر شفق (۱۵ درجې تر افق لاندې) د عدم غروب ۵۱/۵ درجې څخه لوړ او شفق احمر (۱۲ درجې تر افق لاندې) د عدم غروب له ۵۴/۵ درجې څخه لوړ دی، له دې څخه ثابته شوه چه ۵۱/۵ درجې عرض البلد پورې په اتفاق سره د ماسخوتن وخت میندل کیږي بلکه له دې څخه هم لوړ یعنې تر ۵۴/۵ عرض البلد پورې هم د ماسخوتن د وخت فقدان (نشتوالي) د قول هیڅ گنجائش نشته، ځکه چه د عرض البلد تر دې اندازې پورې شفق احمر په هر موسم کښې ډوبیږي او د ماسخوتن د وخت لپاره مفتٰی به قول همدغه دی، د شفق ابیض قائلین هم ښکاره خبره ده چه په داسې موقع باندې د لمانځه د پریښودو د اجازت ورکولو په ځای خاص د شفق احمر قول لره واجب العمل گڼي، په بلغاریه (۴۳ درجې عرض البلد) کښې خو سپین مستطیل شفق (۱۸ درجې تر افق لاندې) هم په هر موسم کښې ډوبیږي لهذا که چیرته کوم ضدي د ماسخوتن د وخت لپاره د سپین مستطیل شفق په غروب باندې مُصر وي نو د ده د نظریې په مطابق هم په بلغاریه کښې په هر موسم کښې د ماسخوتن وخت میندل کیږي.

البته د بلغار عرض البلد چونکه له ۵۴/۵ درجې څخه زیات دی د دې لپاره هلته په لویو ورځو کښې شفق احمر هم نه ډوبیږي او په اتفاق سره د ماسخوتن وخت مفقود دی، د بلغار له محل وقوع په اړه څو عبارتونه ملاحظه کړی.

قال یاقوت الحموی بلغار بالضم و الغین المعجمة مدینة الصقالبة ضاربة فی الشمال شدیدة البرد لا یکاد الثلج یقلع عن ارضها صیفا و لا شتاءً و قل ما یری اهلها ارضا ناشفة و بناؤهم بالخشب وحدة و هو ان یر کبوا عوداً فوق عود و یسمرونها باوتاد من خشب ایضاً محکمة و الفواکه و الخیرات بارضهم لا تنجب و بین اتل مدینة الخزر و بلغار علی طریق المفاوز نحو شهر و یصعد الیها فی نهر اتل نحو شهرین و فی الحدور نحو عشرین یوما و من بلغار الی اول حد الروم نحو عشر مراحل و منها الی کویابه مدینة الروس عشرون یوما و من بلغار الی بشجرد خمس و عشرون مرحلة (ثم قال) و اذا الشفق الذی قبل المغرب لا یغیب بتة. (معجم البلدان ج، ص۴۸۶)

په دې عبارت کښې دا صراحت دی چه په بلغار کښې سور شفق نه ډوبیږي چه له دې څخه ثابته شوه چه د بلغار عرض البلد له ۵۴/۵ څخه زیات دی.

مولانا غیاث الدین رامپوري د اووم اقلیم په بیان کښې فرمایي چه: وبلغار شهریست که درین اقلیم در اوائل فصل گرما شفق در آنجا غائب نمیشود که سفیدۀ صبح ظاهر میگردد و کوتاهی روز در بلغار بچهار ساعت و شب بر بست ساعت و باز بر عکس میشود. (غیاث اللغات، بیان هفت اقلیم) له دې څخه ثابته شوه چه په بلغار

کښې تر ټولو لويه ورځ شل ساعته وي. ما د دې حساب ولګاوه نو ثابته شوه چه د ورځې دومره اوږدوالی په ۶۲/۶ عرض البلد باندې وي.

وقال الفاضل الرومي وابتداء (الاقليم) السابع حيث النهارية مه اى خمس عشرة ساعة ونصف وربع و العرض مزيب اى سبع واربعون درجة واثنتا عشرة دقيقة وفيه بعض بلاد الصقالبة والروس وبلغار و غياض وجبال يأوي اليها اتراك كالوحوش وشمال بلاد يأجوج ومأجوج ونهايات مساكن اتراك الشرق (الى قال) ان في عرض سج اى ثلاث وستين درجة جزيرة معمورة تسمى تولى اهلها يسكنون الحمامات لشدة البرد في اوانه والنهار هناك عشرون ساعة. (شرح چغميني ص ۶۰)

په دې کښې د شلو ساعتونو ورځ په ۶۳ درجې عرض البلد باندې ښودل شوې ده ليکن دا قول تقريبي دی. د صحيح حساب له تخريج څخه ثابتيږي چه په ۶۲/۶ درجې عرض البلد باندې تر ټولو لويه ورځ شل ساعته وي. لنډه دا چه له دغو عباراتو څخه دا خبره ښکاره شوه چه بلغار په اووم اقليم کښې دی او عرض البلد ئې تقريباً ۶۳ درجې دی په داسې حال کښې چه بلغاريه په شپږم اقليم کښې په ۴۳ درجې عرض البلد باندې واقع دی.

په منجد کتاب کښې ئې هم بلغار او بلغاريه جلا جلا ليکلي دي. **بُلغار: شعب تكونت منه دولتان في اوائل القرون الوسطى احدها على نهر اتيل و الاخرى على نهر الطونة. بُلغارية: دولة في البلقان عاصمتها صوفيا الخ.**

۸ - د معارف السنن ج۲، صفحه۲۸ـه کښې دا حقيقت ليکلی دی چه د ۱۸ درجې تر افق لاندې وخت صبح کاذب او ۱۵ درجې تر افق لاندې وخت باندې صبح صادق وي. د دواړو تر منځ د دريو درجو فرق دی چه لمر ئې په ۱۲ دقيقو کښې طی کوي.

له دې وروسته حضرت مولانا انور شاه صاحب قدس سرّه په حوالې سره ليکل شوي دي چه ابن حجر هيتمي رحمه الله په تحفة المحتاج کښې په دې باندې داسې رد کړی دی چه کله کله ډير زر سهار کيږي او کله کله په ځنډ سره. حضرات فقهاء رحمهم الله هم همدا ډول فرمايي. د ابن حجر هيتمي دې قول لره علامه آلوسي رحمه الله هم په روح المعاني تفسير کښې نقل کړی دی. انتهى.

د معارف السنن د دې ليکنې په اړوند لانديني ګذارشونه دي:

۱- مؤلف پخپله لـيکلي دي چه د زما د پلټنې تر څنګ په روح المعاني کښې د علامه هيتمي دا قول پيدا نه شو. د نور اطيمنان لپاره بنده هم په روح المعاني کښې ددې خبرې ډيره پلټنه وکړه ليکن داسې کوم قول مې تر لاسه نه شو.

۲- مؤلف وايي چه تحفة المحتاج له ما سره نشته د دې لپاره هغه د هغه خوا ته مراجعت نه شي کولی. بنده تحفة المحتاج هم وکوت ليکن په دې کښې هم دا جزر اصم مې تر لاسه نه شو. البته په

هغه کښې دا عبارت شته چه:

وهو (الصبح الکاذب) ما يبدو مستطيلا و اعلاه اضوأ من باقيه ثم تعقبه ظلمة (تنبيه) فی تحقيق هذا و کونه مستطيلا کلام طويل لاهل الهيئة مبنی علی الحدس المبنی علی قواعد الحکماء الباطلة شرعا من الخرق و الالتئام او التی لم يشهد بصحتها. علی انه لا يفی ببيان سبب کون اعلاه اضوأ مع انه ابعد من اسفله عن مستمده وهو الشمس ولا ببيان سبب انعدامه بالکلية حتی تعقبه ظلمة کما صرح به الائمة وقدروها بساعة و الظاهر ان مرادهم مطلق الزمن لانها تطول تارة و تقصر اخری الخ. (تحفة المحتاج ج۱، ص۴۲۶) په دې کښې د درجاتو او داسې نورو هيڅ يادونه نشته بلکه درې شيان مذکور دي. کونه مستطيلاً. اعلاه اضوأ. تعقبه ظلمة. علامه هيتمي رحمه الله د دغو دريو خبرو انکار نه کوي بلکه د دغو تر تسليمولو وروسته اهل هيئت کوم چه د دغو اسباب بيانوي په ده باندې رد کوي او تر نومړي عبارت وروسته په يوه حديث سره د مذکوره امورو اسباب بيانوي.

۳- له تجربې څخه ثابته شوې ده چه د متاخريون په امالي کښې په ناقلينو باندې اختلاط او التباس غالب دی. اهل نظر خلکو په فيض الباري کښې محوله کتابونو ته په مراجعت سره د دې تصديق کړی دی. اوس د معارف السنن له مذکوره حوالې څخه هم د دې تصديق کيږي په داسې ډول سره چه لومړی خو د روح المعاني او تحفة المحتاج حوالې صحيح نه دي. دويم په رد المحتار کښې راغلې دي چه (ان التفاوت بين الفجرين۔الخ) جملې لره د شيخ علي داغستاني خوا ته منسوب کړې ده په داسې حال کښې چه دا د شيخ خليل کاملي قول دی.

د حضرت مولانا انور شاه صاحب قدس سرّه مقام له دې څخه ډير لوړ دی چه هغه داسې غلطې حوالې او غلط نسبتونه بيان کړي. بيا د کومې خبرې چه حواله ورکول کيږي هغه داسې ښکاره بطلان او بې معنی ده چه د علامه هيتمي او حضرت شاه صاحب رحمهما الله لمن په يقيني توګه له دې څخه پاکه ده، او دا يواځې او يواځې د امالي ناقلينو د اختلاط کرشمه يا نخره ده.

۴- د اهل هيئت له خوا څخه د صبح صادق او کاذب د درجاتو د تعيين د سهار د تقدم او تأخر منافي نه دي څکه چه له دغو درجاتو څخه د دائرة الارتفاع درجات مراد دي، چونکه په مختلفو موسمونو او مختلفو علاقو کښې د لمر مدار په مختلفو حالاتو باندې وي د دې لپاره لمر ته د دائرة الارتفاع د متعينو درجاتو په طی کولو کښې مختلفې زماني په کار دي، پخپله په معارف السنن کښې د احياء العلوم او دهغه د شرحې اتحاف په حوالې سره د دې مثال داسې منقول دی چه.

ان بعض المنازل تطلع معترضة منحرفة فيقصر زمان طلوعها و بعضها منتصبة فيطول زمان طلوعها و يختلف ذلك فی البلاد باختلاف الاقاليم اختلافا يطول ذکره. (معارف السنن ج۲، ص۲۹)

د دې دويم مثال دا دی چه د مازديګر د وخت لپاره مثلين تعين شوی دی سره له دې په دې کښې تقدّم او تأخر کيږي

آيا علامه هيتمي او حضرت شاه صاحب رحمهما الله غوندې د علم غرونه د سهار لپاره د اهل هيئت د درجاتو د تعيين د څرګند مفهوم له پوهيدنې څخه عاجز وو؟ او آيا دومره غټه خبره هم د دوی په خيال کښې را نه غله چه د درجاتو د تعيين او د سهار په تقدم او تأخر کښې تکر نشته؟

أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ.

٥ - که چيرته دا عجوبه بلکه اضحوکه هم و منل شي چه د درجاتو تعيين د سهار د تقدم او تأخر تکر ُدی نو پوښتنه دا ده چه د لمانځه د وختونو په زړو نقشو کښې هم خو د متعينو درجاتو په حساب باندې مبني دي هغه ولې صحيح تسليميږي؟

د حضرت مولانا مفتي محمد شفيع او مولانا محمد يوسف بنوري رجوع

ما د مسئلې د نزاکت له مخې د دې د انفرادي څېړونې په ځای دې مسئلې لره دار العلوم کراچي. مدرسهٔ عربيه نيو ټاؤن او د دار الافتاء و الارشاد د څيړنې او تحقيق ګډ مجلس ته وړاندې کړه چه استاذ محترم مفتي محمد شفيع او مولانا محمد يوسف بنوري صاحب رحمهما الله په سرپرستي کښې د تازه مسائلو د تنقيح او تحقيق لپاره جوړه شوې وه. د مجلس د سرپرستانو او غړو د متفقه فيصلې نه وروسته دا مسئله د عوامو مخې ته وړاندې شوه او د ټولو په ذُستخطونو سره خپره شوه. د حضرت مفتي صاحب په مشرۍ کښې تر درېو ورځو پورې مشاهدات وشول چه نتائج ئې پخپله مفتي صاحب پخپل قلم سره وليکل چه په هغه کښې ئې درې وارې دا تصريح کړې ده چه په دغو مشاهداتو باندې د ټولو شريکانو اتفاق دی. د دغو ذاتي مشاهداتو پر بناء حضرت مفتي صاحب د دې په تائيد کښې ځينې فتواوې هم وليکلې، بيا د څيړنې مجلس دويم ځل د خپلې مخکښينۍ فيصلې توثيق وکړ، د دغو ټولو امورو تفصيل پورته تير شوی دی، د دې ټولو سترېو نه وروسته حضرت مفتي صاحب او مولانا بنوري صاحب له دې تحقيق څخه رجوع وکړه.

په زړه کښې د اکابرو د محبّت او عظمت او د هغوی علمي او عملي لوړ مقام د وقعت تر څنګ په شرعي مسائلو کښې د دلائلو له مخې له هغوی سره د رأيې اختلاف واجب دی. د دې لپاره د دغو دواړو بزرګانو د رجوع په اړه د څو امورو په وړاندې کولو مجبوره يم.

١ - چه کله ما دا مسئله په لومړي ځل د تحقيق او څيړنې مجلس ته وړاندې کړې وو او خاص زما په تحريک باندې د مشاهداتو او د تحقيق د مجلس فيصلې کيدلې نو د دې خو مقتضی دا وه چه که چيرته کوم نوی انکشاف پکښې شوی وای نو له هغه څخه ئې زه هم خبر کړی وای او په هغه باندې د اجتماعي غور لپاره زه هم شريک کړی وای ليکن داسې و نه شول بلکه زما په خبريدو

باندې هم له مخکښېنيو فيصلو څخه د رجوع وجه را ته و نه ويل شول.

۲- حقيقت دا دی چه يوه چالاکه سړي زما په ليکنه کښې د يوه انګريزي کتاب په حوالې سره د زوډيکل لائټ بيان وليده نو دا کتاب ئې دغو اکابرو ته په ور ښوولو سره هغو ته د دې باور په ورکولو سره کامياب شو چه زوډيکل لائټ پخپله صبح کاذب دی. حالانکه ما ډير مخکښې په دلائلو سره دا ثابته کړې وه چه زوډيکل لائټ له صبح کاذب سره هيڅ تعلق نه لري. غالباً زما دا ليکنه به د اکابرو تر نظر نه وي تير شوی. د دې مفصل بحث د "په مشاهده کښې د غلط فهمی اسباب" تر عنوان لاندې په نمبر ۱ شماره کښې تير شو.

۳- د دواړو حضراتو ليکنه بالکل مجمله بلکه مبهمه هم ده، په هغو کښې خو نه زما د کوم دليل د خواب خوا ته اشاره شته او نه پخپل تائيد کښې کوم دليل. د دواړو بزرګانو په ليکنو کښې چه د کوم نوي انکشاف يادونه شوې ده هغه هم هغه زوډيکل لائټ دی چه حقيقت ئې ما ډير مخکښې ليکلی وو.

٤- په دلائلو باندې له مبني فيصلې څخه خو رجوع ممکنه ده ليکن تر درې ورځو پورې د يوولسو علماوو له متفقه عيني مشاهداتو څخه د رجوع کولو څه معنی ده؟

۵- د دغو حضراتو له دليل پرته اختلاف څخه دې متفقې مسئلې لره د اختلافي مسائلو په فهرست کښې د راوړلو هيڅ جواز نشته. څکه چه د ۱۸ درجې تر افق لاندې په صبح صادق باندې په دنيا کښې تر ننه پورې هيڅ يو فرد هم قائل شوی نه دی، د داسې متفق عليه حقيقت څخه انکار ته اختلاف نه ويل کيږي بلکه دې ته له دليل پرته خلاف ويل کيږي

اوس د دغو حضراتو ليکنې ملاحظه کړئ:

د حضرت مولانا مفتي محمد شفيع صاحب رحمه الله ليکنه

په سنه ۱۳۶۸ سنه هجري او سنه ۱۹٤۸ سنه کښې چه کله احقر پاکستان کراچۍ ته راغی او همدلته پاتې شو نو د دې ځای په عامو جوماتونو کښې د لمانځه د وختونو يوه جنتري طبع کرده حضرت حاجي وجيه الدين صاحب مهاجر مدني رحمه الله مې زړېدلې وليدله او له ډيرو د اعتماد وړو حضراتو څخه څرګنده شوه چه هغو د دې جنترۍ طلوع او غروب په مختلفو مقاماتو باندې په مختلفو زمانو کښې کره کتنه کړې ده او صحيح ئې پيدا کړې ده. پخپله ما ته هم چه کله د کره کتلو موقع په لاس راغله نو د دې نقشې طلوع او غروب مې صحيح پيدا کړل، د دې لپاره د نورو اوقاتو په معامله کښې هم په همدې باندې اعتماد وشو.

له اوس څخه څو کاله مخکښې له خپلو دوستانو څخه څينو اهل علم حضراتو څه نوي تحقيقاتو په کولو سره دا فيصله وکړه چه په دې جنترۍ کښې چه د صبح صادق کوم وخت ورکړ

شوی دی هغه په حقیقت کښې صبح کاذب دی او په دې باندې ئې د جدید او قدیم د څو اهل فن خلکو اقوال ئې هم وړاندې کړل، چونکه دا احتمال غالب وو چه د اهل فن نوي کسانو د صبح کاذب او صادق تر منځ د فرق په نه کولو سره صبح کاذب لره صبح صادق بللي دی د دې لپاره ما ته هم د صبح صادق په معامله کښې تردّد پیدا شو. په دې بناء باندې په هر رمضان کښې د اوقاتو د نقشې سره مې د دې خبرداری خپرول شروع کړل چه د پیشلمي خوراک د زړو جنتریو په وخت باندې ختم کړی لیکن د سهار لمونځ له هغه څخه پنځلس یا شل دقیقې تر انتظار وروسته ادا کړی.

په روان کال کښې ځینو اهل فن حضراتو سره د بحث او تمحیص او جدید فلکیاتو ځینو کتابونو ته له مراجعت څخه دا ثابته شوه چه د فلکیاتو نوي ماهرینو پخپله صبح کاذب لره بیل بیان کړی دی او هغه په حقیقت کښې د شپې یوه برخه ده، له دې وروسته چه کوم صبح صادق را څیرګي هغه ته هغو صبح ویلی دی. له دې نوي تحقیق او بحث څخه زما تردّد رفع شو او زه د زړې جنتری وختونه په حسابي اعتبار سره صحیح ګڼم، البته دا حسابونه پخپله یقیني نه دي، د روژې او لمانځه په معامله کښې خاص د احتیاط اړخ باید غوره شي. و الله سبحانه و تعالی اعلم.

بنده محمد شفیع عفا الله عنه ۲۴ ذی الحجة سنه ۱۳۹۳ سنه هجري

د مولانا محمد یوسف بنوري صاحب لیکنه

له څه زمانې راهیسې په کراچۍ او څو نورو ښارونو کښې د سهار د لمانځه او د پیشلمي د وختونو مختلفې نقشې مخې ته راغلې چه د هغو له وجې عوام په یو ډول خاصې پریشانۍ کښې مبتلا شول چه په کومې جنتری باندې عمل وکړو او کومه یوه صحیح وګڼو. په دې وخت کښې لکه څرنګه چه د پوره تحقیق موقع په لاس را نه غله نو ځکه مې د احتیاط له مخې دا فتوی ورکړه چه د لمانځه په حق کښې په هغو نقشو باندې عمل وکړی چه په هغو کښې صبح صادق وخت وروسته پورې دی او د پیشلمي آخري وخت له هغو جنتریو څخه واخلی په کومو کښې چه د پیشلمي وخت مخکښې پای ته رسیږي. لیکن وروسته د ځینو مخلصینو له کوشش څخه چه کوم معلومات حاصل شول له هغو څخه دا خبره د تحقیق مرتبې ته ورسیده چه په ټولو نقشو کښې هغه مخکښیني نقشه کومه چه حضرت حاجي وجیه الدین صاحب خان بهادر ترتیب کړې او چاپ کړې وه هغه با لکل صحیح ده، البته چه د چا زړه غواړي چه لمونځ ناوخته وکړي تر څو چه هغه ته هم دا یقین وشي چه وخت داخل شوی دی نو دا نوره هم ښه خبره ده، د دین په خبرو کښې د ضد حاجت نشته. کومه خبره چه صحیح وي د هغې منل او له غلطۍ څخه رجوع کول پخپله د دین خبره ده، الله تعالی دې ټولو ته د صحیح فکر او صحیح عمل توفیق ورکړي.

محمد یوسف بنوري ۲ رمضان المبارک سنه ۱۳۹۳ سنه هجري

قائل اوّل

احمد رضا خان بریلوي صاحب پخپلې رسالې «درء القبح عن درک وقت الصبح» کښې لیکي چه: دا هغه علم دی چه اکثره په هیئت پوهانو باندې مخفی پاتې شوی دی، رجماً با لغیب خبرې ئې را پورته کړې، د صبح کاذب په وخت د لمر په انحطاط کښې مختلف شول. چا اولس درجې وښوولې. چا نولس او تر تولو مشهور اتلس درجې دی. او په دې باندې شرح چغمني تللې دې، او د صبح صادق لپاره څینو پنځلس درجې ښوولي دي، دې لره علامه برجندي د چغمني په حاشیه کښې په لفظ د «قد قیل» را نقل کړی دی او مقرر ئې پرېښود. او همدې خبرې علامه خلیل کاملي ته دوکه ورکړه چه په دواړو صبحونو کښې یواځې د دریو درجو فاصله ښوولې، چه په رد المحتار کښې ئې را نقل کړې ده او معتمد ئې بللی دی په داسې حال کښې چه دا ټول بې معنی هوسونه دي (فتاوی رضویه ص۶۴۶، ج۴)

د فلکیاتو ټولو پوهانو او شامي او برجندي غوندې فقهاء کرامو ته خطا کاران بلکه د بې معنی هوسونو ښکار شوي، د شرعي مسائلو په لیکنو کښې غفلت شعار او له تحقیق پرته د رجماً با لغیب خبرو را پورته کولو مجرمین بولي او خپل تحقیق وړاندې کوي چه ۱۸ درجې تر افق لاندې د صبح صادق وخت دی. له دې څخه ثابته شوه چه له ده څخه مخکښې هیڅوک هم د دې قائل نه دی تیر شوی.

د حقیقت اعتراف

د احمد رضا خان صاحب ځانګړی ترجمان امجد علي رضوي صاحب کوم چه پخپل مکتب فکر کښې د دویم صدر الشریعة په لقب یاد شوی دی. د بهار شریعت دریمې حصې په دیارلسم مخ کښې دا حقیقت لیکي «د صبح صادق او کاذب تر منځ هیڅ جلاوالی نه وي، بلکه دواړه یو په بل پسې وي، همدارنګه دا چه صبح صادق په افق باندې شمالاً جنوباً خپریږي» . د دې حقیقت تر منلو وروسته فیصله ډیر آسانه ده. هر سړی هم چه کله غواړي او چه چیرته ئې غواړي د زړو نقشو په وختونو باندې د مشاهدې په کولو سره فیصله کولی شي چه په هغه وخت کښې رڼا په افق باندې شمالاً جنوباً خپره شوې نه وي بلکه له افق څخه پورته مستطیله وي. همدارنګه له دې رڼا څخه مخکښې متصل هیڅ دول هم هیڅ رڼا هیڅکله په نظر نه راځي چه هغې ته صبح کاذب وویل شي. د پرله پسې مشاهداتو برسیره د مخکښینیو او نویو فلکیاتو د پوهانو په دې باندې اجماع ده چه له دې څخه مخکښې متصل هیڅ دول هیڅ رڼا نه وي

د لمونځ د وقتونو نقشه

تر ۶۰ عرض البلد شمالي او جنوبي پورې

هدايات:

(۱) د اشراق د وقت لپاره د لمر له ختو نه ارتفاع ۱/۴ اخستل شوې ده او دا معيار وروسته له مشاهداتو نه متعين شوې دې.

(۲) په نقشه کښې د مازديګر او ماسخوتن دوه وقتونه ورکړې شوي دي. له عصر نمبر اول نه مثل اول او له عشاء نمبر اول نه د سور شفق دوبيدل او غروب مراد دي، وروسته له مثل اول نه د مازديګر لمونځ د شفق د سُرخي له غروب سره سم د ماسخوتن لمونځ اداء کول جائز دي. ليکن احتياط په دې کښې دې چه د مازديګر لمونځ وروسته له مثل ثاني څخه اداء کړې شي او د ماسخوتن لمونځ د سپين مستطير شفق له غروب نه وروسته.

(۳) په کومو ځايونو کښې چه سپين مستطير شفق غروب نوی کړي يعنی نمبر د اُفق نه ۱۵ درجې لاندې نوی تللې هلته وروسته له نيمې شپې نه د سحر وقت شروع کيږي له همدې وجې نه په نقشه کښې په دغه مقاماتو کښې صفر ساعت او صفر دقيقه لګول کيږي. د نصف النهار په وقت کښې له دولسو ۱۲ ساعتونو جمع کولو نه د سحر وقت جوړيږي.

(۴) د هر تاريخ لاندې چه کوم مثبت يا منفي عدد ليکل شوې دې له هغې نه مثبت عدد د نقشې په وقت کښې جمع او منفي تفريق کړئ. همدارنګه دمثبت عدد له دولسو ۱۲ سره دجمع کولو او منفي عدد له دولسو نه په منفي کولو سره د نصف النهار وقت جوړيږي. له همدې کبله په نقشه کښې د نصف النهار لپاره مستقله نقشه نده جوړه شوې. له نصف النهار نه احتياطًا پنځه دقيقې وړاندې او پنځه دقيقې وروسته پورې لمونځ مه کوئ.

(۵) په بعضې خانو کښې دوه تاريخونه ليکل شوي دي، هغې ته مخامخ ليکلې شوې وقت دهغه دواړو تاريخونو مينځنې وقت دې، د هر تاريخ د صحيح وقت د راويستلو لپاره د تيرشوی يا آينده تاريخ له وقت نه دې د فرق مطابق حساب ولګولې شي.

(۶) له ۴۰ عرض البلد نه په اضافه عرض سره وقتونه په تيزئ سره بدليږي، لهذا د هر تاريخ د وقت په نمر پريوانه او ماسخوتن کښې تر آينده تاريخ پورې د وقت د فرق لپاره د نيم حساب لګولې کيږي او د سحر وقت او په لمر خاته کښې تر تير شوی تاريخ پورې د وقت د فرق نيم حساب شمير کيږي، مثلاً ۴۰ عرض شمالي باندې ۱۶ / د شپاړسم اګست د سحر وقت په نقشه کښې يو ساعت او يوولس ۱۱ دقيقې ورکړې شوې دې او ۱۳ / اګست وقت يو ساعت او ۴۰ دقيقې

ورکړې شوې دې، تقریبًا لس دقیقې روزانه فرق کیږی دهغې نیم (پنځه دقیقې) له یوساعت او یوولس ۱۱ دقیقو نه کمیږی، همدارنګه د ۱۶ / اګست د ماسخوتن وقت ۱۰ ساعته او ۴۹ دقیقې لیکلې شوې دې او د ۱۹ / اګست وقت ۱۰ ساعته ۲۸ دقیقې دې، نو روزانه اوه دقیقې فرق کیږی، دهغې نیم (څلور دقیقې) له ۱۰ ساعته او ۴۹ دقیقو څخه کمیږی.

(۷) په شرقی پاکستان کښې ۹۰ درجې اوپه غربی پاکستان کښې ۷۵ درجې د طول البلد وقت مروج دې، لهذا چه د کوم ښار وقت راویستل غواړئ نو دهغې د طول البلد ۹۰ یا ۷۵ نه فرق ویستلو سره په یوه درجه کښې د څلورو دقیقو حساب ولګوئ. نو که چیرته د دې ښار طول له ۹۰ یا ۷۵ نه کم وؤ نو ذکر شوې وقت د نقشې په وقت کښې جمع کړئ اوکه د ښار طول زیات وؤ نو همدومره وقت د نقشې له وقت نه کم کړئ، د مثال په ډول د کراچۍ طول ۶۷ درجې دې لهذا ۷۵ – ۶۷ = ۸ × ۴ = ۳۲ دقیقې د نقشې په وقت کښې جمع کړئ. آیا په نورو ملکونو کښې معیاری وقت په څومره طول البلد باندې بناء دې . دهغې تفصیل له نقشې نه وروسته وګورئ.

(۸) په نقشه کښې چه کوم عرض البلد ورکړې شوې دې د هغې د منځنیو وقتونو د معلوملو قاعده داده چه که چیرته د دوه عرض البلدو مینځنې وقت دوه دیرش ۳۲ دقیقې اویا له هغې نه کم وی نو دهغې اوسط وقت راویستل پکار دی، چونکه تر دیرش ۳۰ عرض البلد پورې په مینځنی وقتونو کښې له دوه دیرش ۳۲ دقیقونه زیات فرق نه وی نو له همدې جهته په هغې کښې د اوسط راویستل کافی دی.

مثال د کراچی په (۲۵ عرض البلد) کښې د ۲۰ / دسمبر د صبح صادق وقت دغه رنګه راویستل کیږی چه: عرض ۲۰ – ۵ ساعته ۲۷ دقیقې، عرض ۳۰ – ۵ ساعته ۴۳ دقیقې (اوسط – ۵ ساعته ۳۵ دقیقې) – (د نصف النهار فرق – ۲ دقیقې) + (دطول البلد فرق – ۳۲ دقیقې) – ۶ ساعته ۵ دقیقې . صحیح وقت ۶ ساعته ۲ دقیقې دې ، له اوسط اخستلو نه فقط یوه دقیقه فرق راځی لکه څنګه چه معمول دې .

په کومو ځایونو کښې چه له دوه دیرش ۳۲ دقیقونه زیات فرق وی نو هلته دې له دې لاندې جدول نه کار واخستل شی :

بتیس منٹ سے زیادہ فرق ہو تو مندرجہ ذیل جدول سے کام لیں۔

فرق عرض البلد ۵°	۲°	فرقِ وقت منٹ ۳۵	منٹ ۴۰	منٹ ۴۵	منٹ ۵۰	منٹ ۵۵	منٹ ۶۰	منٹ ۶۵	منٹ ۷۰	منٹ ۷۵	منٹ ۸۰
۰-۱۵	۰-۶	۱	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۳
۰-۳۰	۰-۱۲	۳	۳	۳	۳	۳	۵	۵	۵	۵	۵
۰-۴۵	۰-۱۸	۴	۵	۵	۶	۷	۷	۷	۷	۷	۷
۱-۰۰	۰-۲۴	۶	۷	۷	۸	۹	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱-۱۵	۰-۳۰	۸	۹	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۳	۱۲	۱۳
۱-۳۰	۰-۳۶	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۳	۱۵	۱۵	۱۶	۱۶
۱-۴۵	۰-۴۲	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۶	۱۷	۱۸	۱۸	۱۹	۱۹
۲-۰۰	۰-۴۸	۱۳	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۲
۲-۱۵	۰-۵۴	۱۵	۱۶	۱۸	۱۹	۲۱	۲۲	۲۳	۲۳	۲۵	۲۶
۲-۳۰	۰-۰۰	۱۶	۱۸	۲۰	۲۲	۲۳	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹
۲-۴۵	۱-۶	۱۸	۲۰	۲۲	۲۳	۲۶	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲
۳-۰۰	۱-۱۲	۲۰	۲۲	۲۳	۲۶	۲۹	۳۱	۳۲	۳۳	۳۳	۳۶
۳-۱۵	۱-۱۸	۲۲	۲۳	۲۶	۲۹	۳۱	۳۳	۳۶	۳۷	۳۸	۴۰
۳-۳۰	۱-۲۴	۲۳	۲۶	۲۹	۳۱	۳۳	۳۷	۳۹	۴۱	۴۲	۴۳
۳-۴۵	۱-۳۰	۲۵	۲۸	۳۱	۳۴	۳۷	۴۰	۴۳	۴۳	۴۶	۴۸
۴-۰۰	۱-۳۶	۲۷	۳۰	۳۳	۳۷	۴۱	۴۴	۴۷	۴۸	۵۱	۵۳
۴-۱۵	۱-۴۲	۲۹	۳۳	۳۶	۴۰	۴۳	۴۸	۵۱	۵۳	۵۶	۵۸
۴-۳۰	۱-۴۸	۳۱	۳۵	۳۹	۴۳	۴۷	۵۲	۵۵	۵۸	۶۱	۶۳
۴-۴۵	۱-۵۴	۳۳	۳۸	۴۳	۴۷	۵۱	۵۶	۶۰	۶۳	۶۸	۷۲
۵-۰۰	۲-۰۰	۳۵	۴۰	۴۵	۵۰	۵۵	۶۰	۶۵	۷۰	۷۵	۸۰

توضیح : هغه عرض البلد چه په آینده نقشه کښې د پنځو دقیقو له فرق نه لیکل کیږی یعنی له ۳۰ نه تر ۵۰ پورې، له هغې نه د دوو په وقتونو کښې ۳۵ دقیقې فرق وی. نو له مینځنی عرض نه ۱۵ دقیقو باندې یوه دقیقه فرق راځی، اوکوم عرض البلد چه د دوه درجو په فرق سره لیکل شوې وی یعنی ۵۰ نه تر ۶۰ پورې له هغې نه په دوه وقتونو کښې ۳۵ دقیقې فرق وی. نو په مینځنی عرض کښې په شپږو دقیقو کښې یوه دقیقه فرق راووځی.

تنبیه : په وقتونو کښې د دوه یا درې دقیقو احتیاط لازم دې ، خصوصاً چه له ۴۵ درجونه اضافه عرض وی هلته د احتیاط ډیر ضرورت دې.

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
دسمبر	دسمبر	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جون	جون
۲۰	۲۳	فجر	۴	۵۵	۵	۱۲	۵	۲۷	۵	۳۳	۵	۵۱	۵	۵۹	۶	۸	۶	۱۸	۶	۲۳	۶	۲۷	۶	۳۲	۶	۳۷	۶	۳۳	۱۹	۲۳
-۲	-۱	طلوع	۵	۵۷	۶	۱۳	۶	۳۳	۶	۵۳	۷	۶	۷	۲۰	۷	۳۷	۷	۵۸	۸	۸	۸	۱۹	۸	۳۲	۸	۴۷	۹	۳	+۱	+۳
میل ۲۳°-۲۶'		اشراق	۶	۶	۶	۲۲	۶	۴۳	۷	۵	۷	۱۹	۷	۳۳	۷	۵۲	۸	۱۶	۸	۲۷	۸	۳۰	۸	۵۵	۹	۱۲	۹	۳۴		
		عصر (۱)	۳	۲۶	۳	۱۸	۳	۶	۲	۴۸	۲	۳۶	۲	۲۲	۲	۵	۱	۳۵	۱	۳۶	۱	۳۶	۱	۱۵	۱	۳	۰	۵۰		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۹	۳	۵۲	۳	۳۰	۳	۱۷	۲	۵۹	۲	۳۰	۲	۱۴	۲	۶	۱	۵۳	۱	۳۱	۱	۲۷	۱	۸		
		غروب	۶	۳	۵	۴۶	۵	۲۷	۵	۶	۴	۵۳	۴	۴۰	۴	۲۳	۴	۲	۳	۵۲	۳	۳۱	۳	۲۸	۳	۱۳	۲	۵۶		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۶	۳۵	۶	۱۹	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۳	۵	۳۳	۵	۲۳	۵	۱۷	۵	۱۱	۵	۵	۴	۵۸	۴	۵۱		
		عشاء (۲)	۷	۵	۶	۴۸	۶	۳۳	۶	۱۷	۶	۹	۶	۱	۵	۵۲	۵	۴۳	۵	۳۸	۵	۳۳	۵	۲۸	۵	۲۳	۵	۱۷		
۱۷	۲۵	فجر	۴	۵۵	۵	۱۲	۵	۲۷	۵	۳۲	۵	۵۱	۵	۵۹	۶	۸	۶	۱۷	۶	۲۲	۶	۲۶	۶	۳۱	۶	۳۶	۶	۳۳	۱۶	۲۵
-۳	۲۶	طلوع	۵	۵۹	۶	۱۳	۶	۳۲	۶	۵۳	۷	۶	۷	۲۰	۷	۳۶	۷	۵۷	۸	۷	۸	۱۸	۸	۳۱	۸	۴۵	۹	۳		۲۶
میل ۲۳°-۲۲'	+۱	اشراق	۶	۶	۶	۲۲	۶	۴۳	۷	۵	۷	۱۸	۷	۳۳	۷	۵۲	۸	۱۵	۸	۲۶	۸	۳۹	۸	۵۴	۹	۱۲	۹	۳۳	+۱	+۳
		عصر (۱)	۳	۲۶	۳	۱۸	۳	۶	۲	۴۸	۲	۳۶	۲	۲۲	۲	۵	۱	۳۶	۱	۳۶	۱	۲۹	۱	۱۶	۱	۴	۰	۵۱		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۹	۳	۵۲	۳	۳۰	۳	۱۶	۳	۰	۲	۴۱	۲	۱۶	۲	۶	۱	۵۳	۱	۴۱	۱	۲۷	۱	۱۰		
		غروب	۶	۳	۵	۴۷	۵	۲۸	۵	۷	۴	۵۳	۴	۴۰	۴	۲۳	۴	۳	۳	۵۳	۳	۳۲	۳	۲۹	۳	۱۵	۲	۵۷		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۶	۳۵	۶	۱۹	۶	۳	۵	۵۴	۵	۴۵	۵	۳۳	۵	۲۳	۵	۱۷	۵	۱۲	۵	۵	۴	۵۹	۴	۵۱		
		عشاء (۲)	۷	۵	۶	۴۸	۶	۳۳	۶	۱۸	۶	۹	۶	۱	۵	۵۲	۵	۴۳	۵	۳۸	۵	۳۳	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۱۷		

صبح صادق ——— ۲۰

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
دسمبر	دسمبر	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جون	جون
۱۴	۲۸	فجر	۳	۵۵	۵	۱۱	۵	۲۷	۵	۳۲	۵	۵۰	۵	۵۸	۶	۷	۶	۱۷	۶	۲۱	۶	۲۶	۶	۳۱	۶	۳۶	۶	۴۲	۱۳	۲۱
	۲۹	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۴	۶	۳۲	۶	۵۳	۷	۵	۷	۳۰	۷	۳۶	۷	۵۷	۸	۷	۸	۱۸	۸	۳۰	۸	۴۵	۹	۳		۲۹
۵-	+۲	اشراق	۶	۶	۶	۲۴	۶	۴۳	۷	۵	۷	۱۸	۷	۴۳	۷	۵۱	۸	۱۴	۸	۲۵	۸	۳۸	۸	۵۳	۹	۱۰	۹	۳۱		+۳
میل ۲۳°-۲۳-۱۴		عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۹	۲	۴۸	۲	۳۶	۲	۲۳	۲	۶	۱	۴۶	۱	۳۷	۱	۲۷	۱	۱۷	۱	۵	۰	۵۲		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۹	۳	۵۳	۳	۳۰	۳	۱۶	۳	۰	۲	۴۱	۲	۱۸	۲	۷	۱	۵۵	۱	۴۲	۱	۲۸	۱	۱۱		
		غروب	۶	۳	۵	۴۶	۵	۲۸	۵	۷	۴	۵۵	۴	۴۰	۴	۲۴	۴	۳	۳	۵۳	۳	۴۲	۳	۳۰	۳	۱۵	۲	۵۸		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۶	۳۶	۶	۱۹	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۵	۵	۳۵	۵	۲۳	۵	۱۸	۵	۱۳	۵	۶	۵	۰	۴	۵۲		
		عشاء(۲)	۷	۵	۶	۴۹	۶	۳۳	۶	۱۸	۶	۱۰	۶	۲	۵	۵۳	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۴	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۱۸		
دسمبر	جنوری	فجر	۳	۵۵	۵	۱۱	۵	۲۷	۵	۳۲	۵	۴۹	۵	۵۸	۶	۶	۶	۱۶	۶	۲۰	۶	۲۵	۶	۲۹	۶	۳۴	۶	۴۰	جون	جولائی
۱۱	۱	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۴	۶	۳۱	۶	۵۲	۷	۴	۷	۱۸	۷	۳۵	۷	۵۵	۸	۵	۸	۱۵	۸	۲۸	۸	۴۲	۸	۵۹	۱۰	۲
۷-	+۳ ۲	اشراق	۶	۶	۶	۲۳	۶	۴۲	۷	۴	۷	۱۷	۷	۳۲	۷	۵۰	۸	۱۳	۸	۲۳	۸	۳۶	۸	۵۱	۹	۸	۹	۲۹	-۱	+۳
میل ۲۳°-۲۳-۴	+۲	عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۷	۲	۴۹	۲	۳۷	۲	۲۳	۲	۷	۱	۴۷	۱	۳۸	۱	۲۸	۱	۱۸	۱	۹	۰	۵۳		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۹	۳	۵۳	۳	۳۰	۳	۱۷	۳	۱	۲	۴۲	۲	۱۹	۲	۹	۱	۵۷	۱	۴۳	۱	۳۰	۱	۱۳		
		غروب	۶	۳	۵	۴۷	۵	۲۹	۵	۸	۴	۵۶	۴	۴۲	۴	۲۵	۴	۵	۳	۵۵	۳	۴۵	۳	۳۲	۳	۱۸	۳	۱		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۶	۳۶	۶	۲۰	۶	۴	۵	۵۵	۵	۴۶	۵	۳۶	۵	۲۴	۵	۱۹	۵	۱۳	۵	۸	۵	۱	۴	۵۳		
		عشاء(۲)	۷	۵	۶	۴۹	۶	۳۳	۶	۱۸	۶	۱۱	۶	۲	۵	۵۳	۵	۴۴	۵	۴۰	۵	۳۵	۵	۳۱	۵	۲۶	۵	۲۰		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
دسمبر	جنوری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جون	جولائی
۸	۴	فجر	۴	۵۵	۵	۱۱	۵	۲۶	۵	۳۱	۵	۳۹	۵	۵۷	۶	۵	۶	۱۵	۶	۱۹	۶	۲۳	۶	۲۸	۶	۳۳	۶	۳۸	۷ ۶	۵
-۹	۵	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۳	۶	۳۱	۶	۵۲	۷	۴	۷	۱۷	۷	۳۳	۷	۵۴	۸	۳	۸	۱۳	۸	۳۶	۸	۴۰	۸	۵۶	-۱	+۴
میل ۲۳ ـ ۴۴م	+۵	اشراق	۶	۶	۶	۲۳	۶	۴۲	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۱	۷	۴۹	۸	۱۱	۸	۲۲	۸	۳۳	۸	۳۸	۹	۵	۹	۲۵		
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۷	۲	۴۹	۲	۳۸	۲	۲۳	۲	۸	۱	۴۹	۱	۳۰	۱	۳۰	۱	۲۰	۱	۸	۰	۵۵		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۹	۳	۵۳	۳	۳۱	۳	۱۸	۳	۰	۲	۴۳	۲	۲۱	۲	۱۱	۱	۵۹	۱	۴۶	۱	۳۲	۱	۱۶		
		غروب	۶	۴	۵	۴۷	۵	۲۹	۵	۸	۴	۵۶	۴	۴۳	۴	۲۶	۴	۶	۳	۵۷	۳	۴۶	۳	۳۳	۳	۲۰	۳	۴		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۶	۳۶	۶	۲۰	۶	۴	۵	۵۶	۵	۴۷	۵	۳۷	۵	۲۶	۵	۲۱	۵	۱۵	۵	۹	۵	۳	۴	۵۶		
		عشاء (۲)	۷	۵	۶	۴۹	۶	۳۳	۶	۱۹	۶	۱۱	۶	۳	۵	۵۵	۵	۴۵	۵	۴۱	۵	۳۷	۵	۳۲	۵	۲۷	۵	۲۲		
۵	۷ ۸	فجر	۴	۴۵	۵	۱۱	۵	۲۶	۵	۴۰	۵	۴۸	۵	۵۵	۶	۳	۶	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۱	۶	۲۵	۶	۳۰	۶	۳۶	۴ ۳	۸
-۹	+۶	طلوع	۵	۵۷	۶	۱۳	۶	۳۱	۶	۵۱	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۳	۷	۵۳	۸	۱	۸	۱۱	۸	۲۳	۸	۳۷	۸	۵۳	-۲	+۵
میل ۲۳-۳۵		اشراق	۶	۶	۶	۲۳	۶	۴۱	۷	۲	۷	۱۵	۷	۳۰	۷	۴۷	۸	۹	۸	۱۹	۸	۳۱	۸	۴۵	۹	۱	۹	۲۱		
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۷	۲	۵۰	۲	۳۹	۲	۲۵	۲	۹	۱	۵۰	۱	۴۲	۱	۳۲	۱	۲۲	۱	۱۰	۰	۵۸		
		عصر (۲)	۴	۲۳	۴	۱۰	۳	۵۴	۳	۳۲	۳	۱۹	۳	۴	۲	۴۵	۲	۲۳	۲	۱۳	۲	۱	۱	۴۹	۱	۳۵	۱	۲۰		
		غروب	۶	۳	۵	۴۷	۵	۲۹	۵	۹	۴	۵۷	۴	۴۳	۴	۲۸	۴	۸	۳	۵۹	۳	۴۹	۳	۳۷	۳	۲۳	۳	۷		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۶	۳۶	۶	۲۰	۶	۵	۵	۵۷	۵	۴۸	۵	۳۸	۵	۲۷	۵	۲۲	۵	۱۷	۵	۱۲	۵	۵	۴	۵۹		
		عشاء (۲)	۷	۵	۶	۴۹	۶	۳۴	۶	۲۰	۶	۱۳	۶	۵	۵	۵۶	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۵	۵	۳۰	۵	۲۴		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
دسمبر	جنوری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جون	جولائی
۲		فجر	۳	۵۵	۵	۱۱	۵	۲۶	۵	۳۰	۵	۳۴	۵	۵۳	۶	۲	۶	۱۱	۶	۱۵	۶	۱۹	۶	۲۳	۶	۲۹	۶	۳۳	۱	۱۱
-۱۰	-۷	طلوع	۵	۵۷	۶	۱۳	۶	۳۰	۶	۵۰	۷	۳	۷	۱۵	۷	۳۰	۷	۳۹	۷	۵۸	۸	۸	۸	۲۰	۸	۳۳	۸	۴۸	مئی	+۵
میل ۲۳°-۱۰'		اشراق	۶	۶	۶	۲۲	۶	۴۰	۷	۱	۷	۱۳	۷	۲۸	۷	۴۵	۸	۶	۸	۱۹	۸	۲۸	۸	۴۱	۸	۵۷	۹	۱۶	۳۱	۲
		عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۸	۲	۵۱	۲	۴۰	۲	۲۷	۲	۱۱	۱	۵۲	۱	۴۲	۱	۳۳	۱	۲۳	۱	۱۳	۱	۱	-۲	+۶
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۰	۳	۵۴	۳	۳۳	۳	۲۱	۳	۵	۲	۴۷	۲	۲۵	۲	۱۵	۲	۳	۱	۵۲	۱	۳۸	۱	۲۳		
		غروب	۶	۳	۵	۴۷	۵	۳۰	۵	۱۰	۴	۵۸	۴	۴۵	۴	۳۰	۴	۱۱	۴	۳	۳	۵۴	۳	۳۰	۳	۲۷	۳	۱۳		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۶	۳۶	۶	۳۱	۶	۶	۵	۵۸	۵	۴۹	۵	۳۰	۵	۲۹	۵	۲۵	۵	۲۰	۵	۱۳	۵	۸	۵	۳		
		عشاء(۲)	۷	۵	۶	۳۹	۶	۳۳	۶	۲۰	۶	۱۳	۶	۶	۵	۵۸	۵	۴۹	۵	۴۵	۵	۴۱	۵	۳۷	۵	۳۲	۵	۲۷		
نومبر	جنوری	فجر	۴	۵۶	۵	۱۱	۵	۲۵	۵	۳۹	۵	۴۵	۵	۵۳	۶	۰	۶	۹	۶	۱۲	۶	۱۹	۶	۳۰	۶	۳۵	۶	۳۹	۲۸	۱۳
۲۹	۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۲	۶	۲۹	۶	۴۸	۶	۵۹	۷	۱۳	۷	۲۷	۷	۴۹	۷	۵۴	۸	۳	۸	۱۵	۸	۲۸	۸	۴۳		۱۵
-۱۲	+۸	اشراق	۶	۶	۶	۲۲	۶	۴۰	۷	۰	۷	۱۳	۷	۲۶	۷	۴۲	۸	۳	۸	۱۳	۸	۲۲	۸	۳۷	۸	۵۳	۹	۱۰	-۳	+۶
میل ۲۱°-۳۲'		عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۱۹	۳	۹	۲	۵۲	۲	۴۱	۲	۲۸	۲	۱۳	۱	۵۵	۱	۴۹	۱	۳۷	۱	۲۷	۱	۱۹	۱	۴		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۰	۳	۵۵	۳	۳۵	۳	۲۳	۳	۷	۲	۵۰	۲	۲۸	۲	۱۸	۲	۷	۱	۵۵	۱	۴۲	۱	۲۷		
		غروب	۶	۳	۵	۴۸	۵	۳۱	۵	۱۳	۵	۱	۴	۴۸	۴	۳۳	۴	۱۳	۴	۶	۳	۵۹	۳	۴۵	۳	۳۳	۳	۱۷		
		عشاء(۱)	۶	۵۳	۶	۳۶	۶	۲۲	۶	۷	۵	۵۹	۵	۵۱	۵	۴۲	۵	۳۳	۵	۲۷	۵	۲۲	۵	۱۷	۵	۱۲	۵	۵		
		عشاء(۲)	۷	۴	۶	۴۹	۶	۳۵	۶	۲۱	۶	۱۵	۶	۷	۶	۰	۵	۵۱	۵	۴۸	۵	۴۳	۵	۴۰	۵	۳۵	۵	۳۱		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
نومبر	جنوری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مئی	جولائی
۲۶	۱۶	فجر	۴	۵۶	۵	۱۱	۵	۲۳	۵	۳۷	۵	۴۳	۵	۵۱	۵	۵۸	۶	۶	۶	۹	۶	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۱	۶	۲۵	۲۵	۱۸
-۱۳	+۱۰	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۱	۶	۲۸	۶	۴۷	۶	۵۷	۷	۱۰	۷	۲۵	۷	۴۳	۷	۵۱	۸	۰	۸	۱۱	۸	۲۳	۸	۳۷	-۳	+۲
میل ۲۱°-۱		اشراق	۶	۶	۶	۲۲	۶	۳۹	۶	۵۸	۷	۱۰	۷	۲۳	۷	۴۰	۸	۰	۸	۹	۸	۲۰	۸	۳۲	۸	۴۷	۹	۳		
		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۰	۳	۹	۲	۵۳	۲	۴۳	۲	۳۰	۲	۱۵	۱	۵۷	۱	۴۹	۱	۴۰	۱	۳۰	۱	۱۹	۱	۸		
		عصر(۲)	۴	۲۳	۴	۱۱	۳	۵۶	۳	۳۶	۳	۲۴	۳	۹	۲	۵۲	۲	۳۱	۲	۲۲	۲	۱۱	۱	۵۹	۱	۴۶	۱	۳۲		
		غروب	۶	۴	۵	۴۹	۵	۳۲	۵	۱۳	۵	۳	۴	۵۰	۴	۳۵	۴	۱۸	۴	۹	۴	۰	۳	۴۹	۳	۳۷	۳	۲۳		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۶	۳۷	۶	۲۲	۶	۸	۶	۱	۵	۵۳	۵	۴۴	۵	۳۴	۵	۳۰	۵	۲۵	۵	۲۰	۵	۱۵	۵	۹		
		عشاء(۲)	۷	۴	۶	۴۹	۶	۳۶	۶	۲۳	۶	۱۶	۶	۹	۶	۲	۵	۵۴	۵	۵۱	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۵		
۲۳	۱۹	فجر	۴	۵۶	۵	۱۰	۵	۲۳	۵	۳۶	۵	۴۳	۵	۴۹	۵	۵۶	۶	۳	۶	۶	۶	۱۰	۶	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۱	۲۲	۲۱
-۱۴	+۱۱	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۱	۶	۲۷	۶	۴۵	۶	۵۵	۷	۸	۷	۲۳	۷	۳۹	۷	۴۷	۷	۵۶	۸	۶	۸	۱۸	۸	۳۱	-۳	+۲
میل ۲۰°-۲۵		اشراق	۶	۶	۶	۲۱	۶	۳۸	۶	۵۷	۷	۸	۷	۲۱	۷	۳۷	۷	۵۶	۸	۵	۸	۱۵	۸	۲۷	۸	۴۱	۸	۵۷		
		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۰	۳	۱۰	۲	۵۵	۲	۴۴	۲	۳۳	۲	۱۸	۲	۰	۱	۵۳	۱	۴۳	۱	۳۳	۱	۲۳	۱	۱۲		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۱	۳	۵۷	۳	۳۸	۳	۲۶	۳	۱۲	۲	۵۵	۲	۳۴	۲	۲۵	۲	۱۵	۲	۳	۱	۵۱	۱	۳۷		
		غروب	۶	۴	۵	۴۹	۵	۳۳	۵	۱۵	۵	۵	۴	۵۳	۴	۳۸	۴	۲۱	۴	۱۳	۴	۴	۳	۵۳	۳	۴۲	۳	۲۹		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۶	۳۷	۶	۲۳	۶	۹	۶	۲	۵	۵۵	۵	۴۷	۵	۳۷	۵	۳۳	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۱۹	۵	۱۳		
		عشاء(۲)	۷	۴	۶	۵۰	۶	۳۷	۶	۲۳	۶	۱۸	۶	۱۱	۶	۴	۵	۵۷	۵	۵۴	۵	۵۰	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۹		

صبح صادق

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۳۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
نومبر	جنوری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مئی	جولائی
۲۰	۲۳	فجر	۴	۵۶	۵	۱۰	۵	۲۳	۵	۳۵	۵	۴۱	۵	۴۷	۵	۵۳	۶	۰	۶	۳	۶	۶	۶	۹	۶	۱۳	۶	۱۷	۱۹	۲۴
-۱۴	+۱۲	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۱	۶	۲۸	۶	۴۴	۶	۵۳	۷	۶	۷	۱۹	۷	۳۶	۷	۴۴	۷	۵۲	۸	۲	۸	۱۳	۸	۲۵	۱۸	
	میل ۱۹ - ۴۶	اشراق	۶	۹	۶	۲۱	۶	۳۶	۶	۵۵	۷	۹	۷	۱۸	۷	۳۳	۷	۵۲	۸	۱	۸	۱۰	۸	۲۲	۸	۳۵	۸	۵۰	-۴	+۶
		عصر(۱)	۳	۲۴	۳	۲۰	۳	۱۱	۲	۵۶	۲	۴۶	۲	۳۴	۲	۲۰	۲	۳	۱	۵۵	۱	۴۷	۱	۳۸	۱	۲۷	۱	۱۶		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۲	۳	۵۸	۳	۴۰	۳	۲۸	۳	۱۴	۲	۵۸	۲	۳۸	۲	۲۹	۲	۱۹	۲	۸	۱	۵۶	۱	۴۲		
		غروب	۶	۳	۵	۴۹	۵	۳۳	۵	۱۶	۵	۶	۴	۵۴	۴	۴۱	۴	۲۴	۴	۱۶	۴	۸	۳	۵۸	۳	۴۷	۳	۳۵		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۶	۳۷	۶	۲۴	۶	۱۱	۶	۴	۵	۵۷	۵	۴۹	۵	۴۱	۵	۳۷	۵	۳۳	۵	۲۸	۵	۲۴	۵	۱۸		
		عشاء(۲)	۷	۳	۶	۵۰	۶	۳۷	۶	۲۵	۶	۱۹	۶	۱۳	۶	۷	۶	۰	۵	۵۷	۵	۵۴	۵	۵۱	۵	۴۷	۵	۴۳		
۱۷	۲۵	فجر	۴	۵۷	۵	۱۰	۵	۲۲	۵	۳۳	۵	۳۹	۵	۴۴	۵	۵۱	۵	۵۴	۵	۵۹	۶	۲	۶	۵	۶	۸	۶	۱۲	۱۶	۲۷
-۱۵	+۱۲	طلوع	۵	۵۶	۶	۱۰	۶	۲۵	۶	۴۳	۶	۵۳	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۱	۷	۳۹	۷	۴۷	۷	۵۶	۸	۷	۸	۱۹	۱۵	۲۸
	میل ۱۹ - ۴	اشراق	۶	۶	۶	۲۰	۶	۳۵	۶	۵۳	۷	۴	۷	۱۶	۷	۳۰	۷	۴۸	۷	۵۶	۸	۵	۸	۱۶	۸	۲۸	۸	۴۲	-۳	+۶
		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۰	۳	۱۲	۲	۵۷	۲	۴۸	۲	۳۷	۲	۲۳	۲	۶	۱	۵۹	۱	۵۱	۱	۴۲	۱	۳۲	۱	۲۱		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۲	۳	۵۹	۳	۴۱	۳	۲۹	۳	۱۷	۳	۱	۲	۴۲	۲	۳۳	۲	۲۲	۲	۱۳	۲	۱	۱	۴۸		
		غروب	۶	۳	۵	۵۰	۵	۳۵	۵	۱۸	۵	۸	۴	۵۷	۴	۴۴	۴	۲۹	۴	۲۱	۴	۱۳	۴	۴	۳	۵۳	۳	۴۱		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۶	۳۷	۶	۲۵	۶	۱۲	۶	۶	۵	۵۹	۵	۵۲	۵	۴۴	۵	۴۰	۵	۳۷	۵	۳۳	۵	۲۸	۵	۲۳		
		عشاء(۲)	۷	۳	۶	۵۰	۶	۳۸	۶	۲۷	۶	۲۱	۶	۱۲	۶	۹	۶	۳	۶	۱	۵	۵۸	۵	۵۵	۵	۵۲	۵	۴۸		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
نومبر	جنوری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مئی	جولائی
۱۴	۲۸	فجر	۴	۵۷	۵	۱۰	۵	۲۱	۵	۳۲	۵	۳۷	۵	۴۲	۵	۴۸	۵	۵۳	۵	۵۶	۵	۵۸	۶	۱	۶	۳	۶	۷	۱۳	۳۰
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۹	۶	۲۳	۶	۴۰	۶	۴۹	۶	۵۹	۷	۱۳	۷	۲۷	۷	۳۳	۷	۴۳	۷	۵۰	۸	۰	۸	۱۱	۱۲	۳۱
میل ۱۸ - ۱۹		اشراق	۶	۶	۶	۱۹	۶	۳۴	۶	۵۱	۷	۱	۷	۱۳	۷	۲۶	۷	۴۳	۷	۵۱	۸	۰	۸	۱۰	۸	۲۱	۸	۳۵	-۴	+۶
		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۰	۳	۱۳	۲	۵۹	۲	۵۰	۲	۳۹	۲	۲۶	۲	۱۰	۲	۲	۱	۵۴	۱	۴۶	۱	۳۶	۱	۲۶		
		عصر(۲)	۴	۲۳	۴	۱۳	۴	۰	۳	۴۳	۳	۳۲	۳	۲۰	۳	۵	۲	۴۶	۲	۳۷	۲	۲۸	۲	۱۸	۲	۷	۱	۵۴		
		غروب	۶	۴	۵	۵۱	۵	۳۷	۵	۲۰	۵	۱۱	۵	۱	۴	۴۸	۴	۳۳	۴	۲۶	۴	۱۸	۴	۱۰	۴	۰	۳	۴۹		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۶	۳۸	۶	۲۶	۶	۱۴	۶	۹	۶	۴	۵	۵۵	۵	۴۸	۵	۴۴	۵	۴۱	۵	۳۷	۵	۳۳	۵	۲۹		
		عشاء(۲)	۷	۴	۶	۵۰	۶	۳۹	۶	۲۸	۶	۲۳	۶	۱۸	۶	۱۲	۶	۷	۶	۴	۶	۲	۵	۵۹	۵	۵۶	۵	۵۳		
۱۱	۳۱	فجر	۴	۵۷	۵	۹	۵	۲۰	۵	۳۰	۵	۳۵	۵	۳۹	۵	۴۴	۵	۴۹	۵	۵۲	۵	۵۴	۵	۵۶	۵	۵۹	۶	۱	مئی	اگست
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۹	۶	۲۳	۶	۳۸	۶	۴۷	۶	۵۷	۷	۸	۷	۲۳	۷	۲۹	۷	۳۷	۷	۴۵	۷	۵۴	۸	۵		۲
میل ۱۴ - ۳۱		اشراق	۶	۶	۶	۱۹	۶	۳۳	۶	۴۹	۶	۵۸	۷	۹	۷	۲۲	۷	۳۸	۷	۴۶	۷	۵۴	۸	۴	۸	۱۴	۸	۲۷	۹	۳
		عصر(۱)	۳	۲۲	۳	۲۱	۳	۱۳	۳	۱	۲	۵۲	۲	۴۱	۲	۲۹	۲	۱۴	۲	۶	۱	۵۹	۱	۵۰	۱	۴۱	۱	۳۱	-۴	+۶
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۱۳	۴	۲	۳	۴۵	۳	۳۵	۳	۲۳	۳	۸	۲	۵۰	۲	۴۳	۲	۳۳	۲	۲۳	۲	۱۳	۲	۱		
		غروب	۶	۴	۵	۵۱	۵	۳۷	۵	۲۲	۵	۱۳	۵	۳	۴	۵۲	۴	۳۷	۴	۳۱	۴	۲۳	۴	۱۵	۴	۶	۳	۵۵		
		عشاء(۱)	۶	۵۰	۶	۳۸	۶	۲۷	۶	۱۶	۶	۱۰	۶	۴	۵	۵۸	۵	۵۱	۵	۴۸	۵	۴۵	۵	۴۲	۵	۳۸	۵	۳۳		
		عشاء(۲)	۷	۳	۶	۵۱	۶	۴۰	۶	۳۰	۶	۲۵	۶	۲۱	۶	۱۶	۶	۱۱	۶	۸	۶	۶	۶	۴	۶	۱	۵	۵۹		

صبح صادق

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
نومبر	فروری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مئی	اگست
۸	۳	فجر	۴	۵۷	۵	۹	۵	۱۹	۵	۲۸	۵	۳۲	۵	۳۷	۵	۴۱	۵	۴۵	۵	۴۷	۵	۴۹	۵	۵۱	۵	۵۳	۵	۵۵	۶	۶
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۷	۶	۹	۶	۲۲	۶	۳۶	۶	۴۳	۶	۵۳	۷	۵	۷	۱۸	۷	۲۴	۷	۳۱	۷	۳۹	۷	۴۷	۷	۵۷	-۳	+۶
میل ۱۶-۳۴		اشراق	۶	۶	۶	۱۸	۶	۳۱	۶	۴۷	۶	۵۶	۷	۶	۷	۱۹	۷	۳۳	۷	۴۱	۷	۴۹	۷	۵۷	۸	۷	۸	۱۹		
		عصر (۱)	۳	۲۲	۳	۲۱	۳	۱۳	۳	۲	۲	۵۴	۲	۴۴	۲	۳۲	۲	۱۷	۲	۱۰	۲	۳	۱	۵۵	۱	۴۶	۱	۳۶		
		عصر (۲)	۴	۲۳	۴	۱۴	۴	۳	۳	۴۷	۳	۳۸	۳	۲۶	۳	۱۳	۲	۵۵	۲	۴۷	۲	۳۸	۲	۲۹	۲	۱۹	۲	۷		
		غروب	۶	۳	۵	۵۱	۵	۳۸	۵	۲۴	۵	۱۶	۵	۶	۴	۵۵	۴	۴۳	۴	۳۶	۴	۲۹	۴	۲۱	۴	۱۳	۴	۳		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۶	۳۹	۶	۲۸	۶	۱۸	۶	۱۳	۶	۷	۶	۲	۵	۵۵	۵	۵۳	۵	۵۰	۵	۴۷	۵	۴۴	۵	۴۰		
		عشاء (۲)	۷	۳	۶	۵۱	۶	۴۱	۶	۳۲	۶	۲۸	۶	۲۳	۶	۱۹	۶	۱۵	۶	۱۳	۶	۱۱	۶	۹	۶	۷	۶	۵		
۵	۶	فجر	۴	۵۸	۵	۸	۵	۱۸	۵	۲۶	۵	۳۰	۵	۳۳	۵	۳۷	۵	۴۱	۵	۴۳	۵	۴۳	۵	۴۴	۵	۴۷	۵	۴۹	۳	۹
-۱۶	+۱۴	طلوع	۵	۵۷	۶	۷	۶	۲۰	۶	۳۴	۶	۴۲	۶	۵۱	۷	۱	۷	۱۳	۷	۱۹	۷	۲۵	۷	۳۳	۷	۴۱	۷	۴۹	-۳	+۵
میل ۱۵-۳۷		اشراق	۶	۶	۶	۱۷	۶	۳۰	۶	۴۳	۶	۵۳	۷	۳	۷	۱۴	۷	۲۸	۷	۳۵	۷	۴۳	۷	۵۱	۸	۰	۸	۱۱		
		عصر (۱)	۳	۲۱	۳	۲۱	۳	۱۵	۳	۴	۲	۵۶	۲	۴۷	۲	۳۵	۲	۲۱	۲	۱۴	۲	۷	۲	۰	۱	۵۱	۱	۴۲		
		عصر (۲)	۴	۲۱	۴	۱۴	۴	۴	۳	۴۹	۳	۴۰	۳	۲۹	۳	۱۵	۲	۵۹	۲	۵۲	۲	۴۴	۲	۳۵	۲	۲۵	۲	۱۴		
		غروب	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۰	۵	۲۶	۵	۱۸	۵	۹	۴	۵۹	۴	۴۷	۴	۴۱	۴	۳۵	۴	۲۷	۴	۱۹	۴	۱۱		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۶	۳۹	۶	۲۹	۶	۲۰	۶	۱۵	۶	۱۰	۶	۵	۶	۰	۵	۵۷	۵	۵۵	۵	۵۳	۵	۵۰	۵	۴۷		
		عشاء (۲)	۷	۲	۶	۵۲	۶	۴۲	۶	۳۳	۶	۳۰	۶	۲۶	۶	۲۳	۶	۱۹	۶	۱۷	۶	۱۶	۶	۱۳	۶	۱۳	۶	۱۱		

عرض شمالی		درجہ	۰۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
نومبر	فروری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	اپریل	اگست
۲	۹	فجر	۴	۵۸	۵	۸	۵	۱۶	۵	۲۳	۵	۲۶	۵	۳۱	۵	۳۳	۵	۳۶	۵	۳۸	۵	۳۹	۵	۴۰	۵	۴۱	۵	۴۲	۳۰	۱۳
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۷	۶	۸	۶	۱۹	۶	۳۲	۶	۳۹	۶	۴۷	۶	۵۷	۷	۸	۷	۱۳	۷	۲۰	۷	۲۶	۷	۳۳	۷	۴۲	-۳	+۵
میل ۱۴°-۵۲'		اشراق	۶	۶	۶	۱۷	۶	۲۸	۶	۴۲	۶	۵۰	۶	۵۹	۷	۱۰	۷	۲۳	۷	۳۰	۷	۳۶	۷	۴۳	۷	۵۳	۸	۳		
		عصر (۱)	۳	۲۰	۳	۲۱	۳	۱۶	۳	۶	۲	۵۸	۲	۴۹	۲	۳۸	۲	۲۵	۲	۱۹	۲	۱۲	۲	۴	۱	۵۶	۱	۴۸		
		عصر (۲)	۴	۳۱	۴	۱۵	۴	۵	۳	۵۲	۳	۴۳	۳	۳۲	۳	۱۹	۳	۳	۲	۴۷	۲	۳۹	۲	۳۱	۲	۲۱	۲	۱۱		
		غروب	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۱	۵	۲۸	۵	۲۱	۵	۱۳	۵	۳	۴	۵۲	۴	۴۶	۴	۴۰	۴	۳۳	۴	۲۷	۴	۱۸		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۶	۴۰	۶	۳۰	۶	۲۲	۶	۱۸	۶	۱۳	۶	۹	۶	۳	۶	۲	۶	۰	۵	۵۸	۵	۵۶	۵	۵۳		
		عشاء (۲)	۷	۲	۶	۵۲	۶	۴۳	۶	۳۶	۶	۳۳	۶	۲۹	۶	۲۶	۶	۲۳	۶	۲۲	۶	۲۱	۶	۲۰	۶	۱۹	۶	۱۸		
اکتوبر	فروری	فجر	۴	۵۸	۵	۸	۵	۱۶	۵	۲۲	۵	۲۵	۵	۲۸	۵	۳۰	۵	۳۳	۵	۳۳	۵	۳۴	۵	۳۵	۵	۳۵	۵	۳۶	۲۷	۱۵
۳۰	۱۲	طلوع	۵	۵۶	۶	۷	۶	۱۶	۶	۲۹	۶	۳۶	۶	۴۳	۶	۵۳	۷	۳	۷	۸	۷	۱۴	۷	۲۰	۷	۲۶	۷	۳۳	-۲	+۴
-۱۶	+۱۳	اشراق	۶	۶	۶	۱۶	۶	۲۸	۶	۴۰	۶	۴۷	۶	۵۶	۷	۶	۷	۱۸	۷	۲۳	۷	۳۰	۷	۳۷	۷	۴۵	۷	۵۵		
میل ۱۴°-۵۴'		عصر (۱)	۳	۱۹	۳	۲۱	۳	۱۶	۳	۷	۳	۱	۲	۵۲	۲	۴۲	۲	۲۹	۲	۲۳	۲	۱۶	۲	۹	۲	۳	۱	۵۳		
		عصر (۲)	۴	۳۱	۴	۱۵	۴	۷	۳	۵۴	۳	۴۵	۳	۳۵	۳	۲۳	۳	۹	۳	۲	۲	۵۵	۲	۴۷	۲	۳۸	۲	۲۸		
		غروب	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۳	۵	۳۱	۵	۲۳	۵	۱۶	۵	۷	۴	۵۷	۴	۵۳	۴	۴۹	۴	۴۰	۴	۳۳	۴	۲۶		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۶	۴۰	۶	۳۳	۶	۲۴	۶	۲۰	۶	۱۶	۶	۱۳	۶	۹	۶	۷	۶	۵	۶	۳	۶	۲	۶	۰		
		عشاء (۲)	۷	۲	۶	۵۴	۶	۴۵	۶	۳۸	۶	۳۵	۶	۳۲	۶	۳۰	۶	۲۷	۶	۲۷	۶	۲۶	۶	۲۵	۶	۲۵	۶	۲۴		

صبح صادق —— ۱۸

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۳		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اکتوبر	فروری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	اپریل	اگست
۲۷	۱۵	فجر	۴	۵۸	۵	۷	۵	۱۴	۵	۳۰	۵	۲۲	۵	۲۴	۵	۲۶	۵	۲۸	۵	۲۸	۵	۲۹	۵	۲۹	۵	۲۹	۵	۲۹		۱۸
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۷	۶	۶	۶	۱۶	۶	۲۷	۶	۳۳	۶	۴۰	۶	۴۸	۶	۵۸	۷	۳	۷	۸	۷	۱۳	۷	۱۹	۷	۲۶	۲۳	۱۹
		اشراق	۶	۶	۶	۱۵	۶	۲۵	۶	۳۷	۶	۴۳	۶	۵۲	۷	۱	۷	۱۳	۷	۱۸	۷	۲۴	۷	۳۰	۷	۳۸	۷	۴۶	-۲	+۴
		عصر(۱)	۳	۱۸	۳	۲۱	۳	۱۸	۳	۹	۳	۳	۲	۵۵	۲	۴۵	۲	۳۳	۲	۲۷	۲	۲۱	۲	۱۴	۲	۷	۱	۵۹		
		عصر(۲)	۴	۲۱	۴	۱۹	۴	۸	۳	۵۶	۳	۴۸	۳	۳۹	۳	۲۷	۳	۱۳	۳	۸	۳	۰	۲	۵۳	۲	۴۳	۲	۳۵		
		غروب	۶	۳	۵	۵۳	۵	۴۳	۵	۳۳	۵	۲۷	۵	۲۰	۵	۱۲	۵	۲	۴	۵۷	۴	۵۲	۴	۴۷	۴	۴۱	۴	۳۴		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۴۱	۶	۳۳	۶	۲۶	۶	۲۳	۶	۲۰	۶	۱۷	۶	۱۳	۶	۱۲	۶	۱۱	۶	۱۰	۶	۸	۶	۷		
		عشاء(۲)	۷	۲	۶	۵۳	۶	۴۶	۶	۴۰	۶	۳۸	۶	۳۶	۶	۳۴	۶	۳۲	۶	۳۲	۶	۳۱	۶	۳۱	۶	۳۱	۶	۳۱		
میل ۱۲°- ۵۴'																														
۲۴	۱۸	فجر	۴	۵۹	۵	۷	۵	۱۴	۵	۱۸	۵	۲۰	۵	۲۱	۵	۲۲	۵	۲۳	۵	۲۳	۵	۲۳	۵	۲۳	۵	۲۳	۵	۲۳	۲۱	۲۱
-۱۶	+۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۵	۶	۱۳	۶	۲۳	۶	۳۰	۶	۳۷	۶	۴۴	۶	۵۳	۶	۵۷	۷	۱	۷	۶	۷	۱۲	۷	۱۸	۳۰	۲۲
		اشراق	۶	۶	۶	۱۴	۶	۲۳	۶	۳۵	۶	۴۱	۶	۴۸	۶	۵۷	۷	۷	۷	۱۲	۷	۱۸	۷	۲۳	۷	۳۰	۷	۳۸	-۱	+۳
		عصر(۱)	۳	۱۷	۳	۲۱	۳	۱۸	۳	۱۱	۳	۵	۲	۵۸	۲	۴۸	۲	۳۷	۲	۳۲	۲	۲۶	۲	۲۰	۲	۱۳	۲	۵		
		عصر(۲)	۴	۲۰	۴	۱۷	۴	۹	۳	۵۸	۳	۵۱	۳	۴۲	۳	۳۱	۳	۱۹	۳	۱۳	۳	۶	۲	۵۹	۲	۵۰	۲	۴۲		
		غروب	۶	۴	۵	۵۵	۵	۴۶	۵	۳۷	۵	۳۰	۵	۲۴	۵	۱۶	۵	۷	۵	۳	۴	۵۹	۴	۵۴	۴	۴۸	۴	۴۳		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۴۱	۶	۳۴	۶	۲۸	۶	۲۶	۶	۲۳	۶	۲۱	۶	۱۸	۶	۱۷	۶	۱۶	۶	۱۶	۶	۱۵	۶	۱۴		
		عشاء(۲)	۷	۱	۶	۵۳	۶	۴۷	۶	۴۳	۶	۴۰	۶	۳۹	۶	۳۸	۶	۳۷	۶	۳۷	۶	۳۷	۶	۳۷	۶	۳۷	۶	۳۸		
میل ۱۱°- ۵۲'																														

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۳		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اکتوبر	فروری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	اپریل	اگست
۲۱	۲۱	فجر	۴	۵۹	۵	۶	۵	۱۱	۵	۱۵	۵	۱۷	۵	۱۷	۵	۱۰	۵	۱۰	۵	۱۸	۵	۱۷	۵	۱۱	۵	۱۶	۵	۱۵	۱۸	۳۳
-۱۵	+۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۵	۶	۱۳	۶	۲۲	۶	۲۷	۶	۳۳	۶	۳۹	۶	۴۷	۶	۵۱	۶	۵۵	۷	۰	۷	۵	۷	۱۰	-۱	۲۵
میل ۰-۲۹		اشراق	۶	۶	۶	۱۳	۶	۲۲	۶	۲۲	۶	۲۸	۶	۳۵	۶	۵۲	۷	۳	۷	۶	۷	۱۱	۷	۱۷	۷	۲۳	۷	۳۰	۱۷	+۲
		عصر(۱)	۳	۱۶	۳	۲۱	۳	۱۱	۳	۱۳	۳	۷	۳	۰	۲	۵۲	۲	۴۱	۲	۳۶	۲	۳۱	۲	۲۵	۲	۱۸	۲	۱۱		
		عصر(۲)	۳	۳۰	۳	۱۷	۳	۱۱	۳	۱	۳	۵۳	۳	۴۹	۳	۳۶	۳	۲۳	۳	۱۸	۳	۱۱	۳	۵	۲	۵۷	۲	۳۹		
		غروب	۶	۳	۵	۵۵	۵	۴۷	۵	۳۸	۵	۳۳	۵	۲۷	۵	۲۱	۵	۱۳	۵	۹	۵	۵	۵	۰	۴	۵۵	۴	۵۰		
		عشاء(۱)	۶	۳۹	۶	۴۲	۶	۳۶	۶	۳۱	۶	۲۹	۶	۲۷	۶	۲۵	۶	۲۳	۶	۲۳	۶	۲۲	۶	۲۲	۶	۲۱	۶	۲۱		
		عشاء(۲)	۷	۱	۶	۵۳	۶	۴۹	۶	۴۵	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۲	۶	۴۲	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۴	۶	۳۵		
۱۸	۲۳	فجر	۴	۵۹	۵	۵	۵	۱۰	۵	۱۳	۵	۱۳	۵	۱۳	۵	۱۳	۵	۱۳	۵	۱۲	۵	۱۱	۵	۱۰	۵	۹	۵	۷	۱۵	۲۷
-۱۵	+۱۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۳	۶	۱۱	۶	۱۹	۶	۲۳	۶	۲۹	۶	۳۵	۶	۴۲	۶	۴۵	۶	۴۹	۶	۵۳	۶	۵۷	۷	۳	۱۴	۲۸
میل ۹-۴۵		اشراق	۶	۶	۶	۱۳	۶	۲۰	۶	۲۹	۶	۳۵	۶	۴۱	۶	۴۸	۶	۵۹	۷	۰	۷	۵	۷	۱۰	۷	۱۵	۷	۲۱	۰	+۱
		عصر(۱)	۳	۱۵	۳	۲۰	۳	۲۰	۳	۱۳	۳	۱۰	۳	۳	۲	۵۵	۲	۴۵	۲	۴۰	۲	۳۵	۲	۳۰	۲	۲۳	۲	۱۷		
		عصر(۲)	۳	۲۹	۳	۱۷	۳	۱۳	۳	۳	۳	۵۷	۳	۴۹	۳	۳۰	۳	۲۸	۳	۲۳	۳	۱۷	۳	۱۱	۳	۴	۲	۵۶		
		غروب	۶	۳	۵	۵۷	۵	۴۹	۵	۴۱	۵	۳۷	۵	۳۱	۵	۲۵	۵	۱۸	۵	۱۵	۵	۱۱	۵	۷	۵	۳	۴	۵۸		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۴۲	۶	۳۷	۶	۳۳	۶	۳۱	۶	۳۰	۶	۲۹	۶	۲۸	۶	۲۸	۶	۲۸	۶	۲۸	۶	۲۸	۶	۲۸		
		عشاء(۲)	۷	۱	۶	۵۵	۶	۵۰	۶	۴۷	۶	۳۶	۶	۳۶	۶	۳۹	۶	۴۷	۶	۴۸	۶	۴۹	۶	۵۰	۶	۵۱	۶	۵۳		

صبح صادق ——— ۵۰

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اکتوبر	فروری	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	اپریل	اگست
۱۵	۲۷	فجر	۴	۵۹	۵	۵	۵	۸	۵	۱۰	۵	۱۱	۵	۱۱	۵	۶	۵	۸	۵	۷	۵	۵	۵	۳	۵	۲	۵	۰	۱۲	۳۰
-۱۴	+۱۳	طلوع	۵	۵۸	۶	۳	۶	۹	۶	۱۶	۶	۲۱	۶	۲۵	۶	۳۱	۶	۳۷	۶	۴۰	۶	۴۳	۶	۴۶	۶	۵۰	۶	۵۴	۱۱	+۱
میل ۸ - ۳۹		اشراق	۶	۲	۶	۱۱	۶	۱۹	۶	۲۶	۶	۳۱	۶	۳۸	۶	۴۳	۶	۵۱	۶	۵۴	۶	۵۸	۷	۳	۷	۸	۷	۱۳	+۱	۳۱
		عصر (۱)	۳	۱۳	۳	۲۰	۳	۲۰	۳	۱۹	۳	۱۳	۳	۶	۲	۵۹	۲	۴۹	۲	۴۵	۲	۴۰	۲	۳۵	۲	۲۹	۲	۲۳		
		عصر (۲)	۴	۱۹	۴	۱۸	۴	۱۳	۴	۵	۳	۵۹	۳	۵۲	۳	۴۴	۳	۳۳	۳	۲۸	۳	۲۳	۳	۱۷	۳	۱۱	۳	۴		
		غروب	۶	۳	۵	۵۶	۵	۵۱	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۵	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۲۰	۵	۱۷	۵	۱۳	۵	۱۰	۵	۶		
		عشاء (۱)	۶	۲۹	۶	۲۳	۶	۳۹	۶	۳۶	۶	۳۴	۶	۳۳	۶	۳۳	۶	۳۳	۶	۳۳	۶	۳۲	۶	۳۵	۶	۳۵	۶	۳۶		
		عشاء (۲)	۷	۱	۶	۵۵	۶	۵۲	۶	۵۰	۶	۴۹	۶	۴۹	۶	۵۰	۶	۵۴	۶	۵۳	۶	۵۵	۶	۵۶	۶	۵۸	۷	۰		
اکتوبر	مارچ	فجر	۵	۰	۵	۴	۵	۷	۵	۸	۵	۸	۵	۷	۵	۶	۵	۲	۵	۱	۴	۵۹	۴	۵۶	۴	۵۵	۴	۵۲	اپریل	ستمبر
۱۲	۱	طلوع	۵	۵۶	۶	۲	۶	۷	۶	۱۳	۶	۱۸	۶	۲۱	۶	۲۵	۶	۳۱	۶	۳۳	۶	۳۶	۶	۳۹	۶	۴۳	۶	۴۶	۹	۲
-۱۳	+۱۲	اشراق	۶	۶	۶	۱۱	۶	۱۸	۶	۲۰	۶	۲۸	۶	۳۳	۶	۳۹	۶	۴۵	۶	۴۸	۶	۵۳	۶	۵۹	۷	۰	۷	۵	۸	۳
میل ۶ - ۳۴		عصر (۱)	۳	۱۳	۳	۲۰	۳	۲۱	۳	۱۸	۳	۱۳	۳	۹	۳	۳	۲	۵۳	۲	۴۹	۲	۴۵	۲	۴۰	۲	۳۵	۲	۲۹	+۲	-۱
		عصر (۲)	۴	۱۹	۴	۱۸	۴	۱۴	۴	۷	۴	۲	۳	۵۴	۳	۴۸	۳	۳۸	۳	۳۴	۳	۲۹	۳	۲۳	۳	۱۸	۳	۱۰		
		غروب	۶	۳	۵	۵۸	۵	۵۳	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۵	۵	۲۹	۵	۲۶	۵	۲۴	۵	۲۱	۵	۱۸	۵	۱۳		
		عشاء (۱)	۶	۲۸	۶	۲۳	۶	۳۰	۶	۳۸	۶	۳۸	۶	۳۷	۶	۳۸	۶	۳۹	۶	۳۹	۶	۳۰	۶	۳۱	۶	۳۴	۶	۳۳		
		عشاء (۲)	۷	۰	۶	۵۶	۶	۵۳	۶	۵۲	۶	۵۲	۶	۵۳	۶	۵۳	۶	۵۸	۶	۵۹	۷	۱	۷	۳	۷	۵	۷	۸		

عرض شمالی		درجه	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اکتوبر	مارچ	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	اپریل	ستمبر
۹	۳	فجر	۵	۰	۵	۳	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۳	۵	۱	۳	۵۷	۳	۵۵	۳	۵۳	۳	۵۰	۳	۴۷	۳	۳۳	۶	۶
-۳	۳	طلوع	۵	۵۶	۶	۱	۶	۶	۶	۱۱	۶	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۱	۶	۲۶	۶	۲۸	۶	۳۰	۶	۳۳	۶	۳۵	۶	۳۸	+۲	-۳
+۳		اشراق	۶	۶	۶	۱۰	۶	۱۵	۶	۲۱	۶	۲۵	۶	۲۹	۶	۳۳	۶	۴۰	۶	۴۲	۶	۴۵	۶	۴۹	۶	۵۲	۶	۵۴	۵	
		عصر(۱)	۳	۱۱	۳	۱۹	۳	۲۲	۳	۱۹	۳	۱۶	۳	۱۱	۳	۵	۲	۵۷	۲	۵۴	۲	۵۰	۲	۴۵	۳	۴۰	۲	۳۵	+۳	
		عصر(۲)	۳	۱۸	۳	۱۹	۳	۱۶	۳	۹	۳	۵	۳	۵۹	۳	۵۲	۲	۴۳	۳	۳۹	۳	۳۳	۳	۲۹	۳	۴۳	۳	۱۷		
		غروب	۶	۳	۵	۵۹	۵	۵۳	۵	۴۹	۵	۴۶	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۳	۵	۳۲	۵	۳۰	۵	۲۷	۵	۲۵	۵	۲۲		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۱	۶	۴۱	۶	۴۱	۶	۴۲	۶	۴۴	۶	۴۵	۶	۴۶	۶	۴۸	۶	۵۰	۶	۵۳		
		عشاء(۲)	۷	۰	۶	۵۷	۶	۵۵	۶	۵۳	۶	۵۵	۶	۵۷	۶	۵۹	۷	۳	۸	۵	۷	۷	۷	۱۰	۷	۱۳	۷	۱۶		
۶	۶	فجر	۵	۰	۵	۳	۵	۳	۵	۳	۵	۱	۳	۵۹	۴	۵۶	۴	۵۳	۴	۴۹	۴	۴۶	۴	۳۳	۳	۳۰	۴	۳۵	۳	۹
-۳	۷	طلوع	۵	۵۶	۶	۰	۶	۳	۶	۸	۶	۱۱	۶	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۰	۶	۲۲	۶	۲۴	۶	۲۶	۶	۲۸	۶	۳۰	+۳	-۳
+۱۱		اشراق	۶	۶	۶	۹	۶	۱۳	۶	۱۹	۶	۲۲	۶	۲۵	۶	۲۹	۶	۳۳	۶	۳۶	۶	۳۹	۶	۴۳	۶	۴۵	۶	۴۸	۲	
		عصر(۱)	۳	۹	۳	۱۹	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۸	۳	۱۴	۳	۹	۳	۱	۲	۵۸	۲	۵۴	۲	۵۰	۲	۴۶	۲	۴۰	+۲	-
		عصر(۲)	۳	۱۸	۳	۱۹	۳	۱۶	۳	۱۲	۳	۸	۳	۳	۳	۵۶	۳	۴۸	۳	۴۴	۳	۴۰	۳	۳۵	۳	۳۰	۳	۲۲		
		غروب	۶	۳	۶	۰	۵	۵۶	۵	۵۲	۵	۴۹	۵	۴۶	۵	۴۳	۵	۴۰	۵	۳۸	۵	۳۶	۵	۳۳	۵	۳۲	۵	۳۰	〃	〃
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۵	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۳	۶	۴۵	۶	۴۷	۶	۵۰	۶	۵۱	۶	۵۳	۶	۵۵	۶	۵۷	۷	۰		
		عشاء(۲)	۷	۰	۶	۵۷	۶	۵۶	۶	۵۷	۶	۵۹	۷	۱	۷	۳	۷	۸	۷	۱۱	۷	۱۳	۷	۱۷	۷	۲۰	۷	۲۵		

میل ۰۶ - ۲۴

میل ۰۵ - ۱۵

صبح صادق

عرض شمالی — اکتوبر ۳، -۱۱ ؛ مارچ ۹، +۱۱، ۱۰، +۱۰ ؛ میل ۳°-۱۰'
عرض جنوبی — مارچ ۳۱، ۳۰، +۳ ؛ ستمبر ۱۳، -۴

درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰	
وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
فجر	۵	۰	۵	۲	۵	۲	۵	۰	۴	۵۸	۴	۵۵	۴	۵۱	۴	۴۶	۴	۴۳	۴	۴۰	۴	۳۲	۴	۳۳	۴	۲۶
طلوع	۵	۵۶	۶	۰	۶	۳	۶	۶	۶	۷	۶	۹	۶	۱۲	۶	۱۵	۶	۱۶	۶	۱۷	۶	۱۸	۶	۲۱	۶	۲۳
اشراق	۶	۶	۶	۹	۶	۱۲	۶	۱۶	۶	۱۸	۶	۲۱	۶	۲۳	۶	۲۸	۶	۳۰	۶	۳۲	۶	۳۵	۶	۳۷	۶	۴۰
عصر(۱)	۳	۷	۳	۱۸	۳	۲۳	۳	۲۲	۳	۲۰	۳	۱۷	۳	۱۳	۳	۵	۳	۲	۲	۵۹	۲	۵۵	۲	۵۱	۲	۴۶
عصر(۲)	۴	۱۷	۴	۱۹	۴	۱۸	۴	۱۳	۴	۱۰	۴	۶	۴	۰	۳	۵۳	۳	۴۹	۳	۴۵	۳	۴۱	۳	۳۷	۳	۳۱
غروب	۶	۳	۶	۰	۵	۵۶	۵	۵۴	۵	۵۳	۵	۵۱	۵	۴۸	۵	۴۵	۵	۴۴	۵	۴۳	۵	۴۲	۵	۳۹	۵	۳۸
عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۶	۶	۴۵	۶	۴۶	۶	۴۷	۶	۴۹	۶	۵۱	۶	۵۵	۶	۵۷	۶	۵۹	۷	۲	۷	۵	۷	۸
عشاء(۲)	۷	۰	۶	۵۸	۶	۵۸	۷	۰	۷	۲	۷	۵	۷	۹	۷	۱۳	۷	۱۷	۷	۲۰	۷	۲۳	۷	۲۸	۷	۳۳
فجر	۵	۰	۵	۱	۵	۰	۴	۵۷	۴	۵۵	۴	۵۱	۴	۴۷	۴	۴۰	۴	۳۶	۴	۳۳	۴	۲۹	۴	۲۴	۴	۱۸
طلوع	۵	۵۷	۵	۵۹	۶	۱	۶	۳	۶	۵	۶	۷	۶	۸	۶	۹	۶	۹	۶	۱۱	۶	۱۲	۶	۱۳	۶	۱۳
اشراق	۶	۶	۶	۸	۶	۱۰	۶	۱۳	۶	۱۵	۶	۱۷	۶	۲۰	۶	۲۳	۶	۲۳	۶	۲۶	۶	۲۸	۶	۳۰	۶	۳۲
عصر(۱)	۳	۵	۳	۱۸	۳	۲۳	۳	۲۳	۳	۲۲	۳	۱۹	۳	۱۵	۳	۹	۳	۷	۳	۳	۳	۰	۲	۵۶	۲	۵۲
عصر(۲)	۴	۱۷	۴	۱۹	۴	۱۹	۴	۱۶	۴	۱۳	۴	۹	۴	۴	۳	۵۷	۳	۵۳	۳	۵۱	۳	۴۷	۳	۴۳	۳	۳۸
غروب	۶	۳	۶	۱	۵	۵۹	۵	۵۷	۵	۵۵	۵	۵۳	۵	۵۲	۵	۵۱	۵	۵۱	۵	۴۹	۵	۴۸	۵	۴۷	۵	۴۶
عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۷	۶	۴۷	۶	۴۹	۶	۵۰	۶	۵۳	۶	۵۶	۷	۱	۷	۳	۷	۶	۷	۹	۷	۱۲	۷	۱۹
عشاء(۲)	۷	۰	۶	۵۹	۷	۰	۷	۳	۷	۵	۷	۹	۷	۱۳	۷	۲۰	۷	۲۳	۷	۲۶	۷	۳۱	۷	۳۶	۷	۴۲

عرض شمالی (دوسرا حصہ) — ستمبر ۳۰، -۱۰ ؛ مارچ ۱۲، +۱۰، ۱۳، +۹ ؛ میل ۰°-۵'
عرض جنوبی (دوسرا حصہ) — مارچ ۲۸، ۲۷، +۵ ؛ ستمبر ۱۵، -۵

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
ستمبر	مارچ	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مارچ	ستمبر
۲۷	۱۵	فجر	۵	۰	۵	۰	۴	۵۸	۴	۵۵	۴	۵۱	۴	۴۷	۴	۴۲	۴	۳۳	۴	۳۰	۴	۲۶	۴	۲۱	۴	۱۶	۴	۹	۲۵	
-۹	۱۶	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۸	۵	۵۹	۶	۱	۶	۱	۶	۲	۶	۳	۶	۴	۶	۴	۶	۴	۶	۵	۶	۵	۶	۶	۲۳	۱۸
	+۹	اشراق	۶	۶	۶	۷	۶	۹	۶	۱۱	۶	۱۲	۶	۱۳	۶	۱۵	۶	۱۷	۶	۱۸	۶	۱۹	۶	۲۱	۶	۲۲	۶	۲۳	+۶	-۶
میل ۰ – ۲۰′ ۳		عصر(۱)	۳	۳	۳	۱۷	۳	۲۳	۳	۲۵	۳	۲۴	۳	۲۳	۳	۱۸	۳	۱۳	۳	۱۱	۳	۸	۳	۵	۳	۱	۲	۵۸		
		عصر(۲)	۴	۱۵	۴	۳۰	۴	۳۰	۴	۱۸	۴	۱۶	۴	۱۲	۴	۸	۴	۲	۳	۵۹	۳	۵۶	۳	۵۳	۳	۴۹	۳	۳۵		
		غروب	۶	۳	۶	۲	۶	۱	۵	۵۹	۵	۵۹	۵	۵۸	۵	۵۷	۵	۵۶	۵	۵۶	۵	۵۶	۵	۵۵	۵	۵۵	۵	۵۳		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۷	۶	۴۸	۶	۵۱	۶	۵۴	۶	۵۷	۷	۱	۷	۷	۷	۹	۷	۱۲	۷	۱۶	۷	۲۰	۷	۲۵		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۰	۷	۲	۷	۵	۷	۹	۷	۱۳	۷	۱۸	۷	۲۶	۷	۳۰	۷	۳۴	۷	۳۹	۷	۴۴	۷	۵۱		
۲۳	۱۸	فجر	۵	۰	۵	۰	۴	۵۶	۴	۵۲	۴	۴۸	۴	۴۳	۴	۳۷	۴	۲۸	۴	۲۳	۴	۱۹	۴	۱۳	۴	۷	۴	۰	۲۲	۲۱
-۸	۱۹	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۷	۵	۵۷	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۵	۵۸	۲۱	
	+۸	اشراق	۶	۶	۶	۶	۶	۷	۶	۸	۶	۹	۶	۹	۶	۱۰	۶	۱۲	۶	۱۲	۶	۱۳	۶	۱۳	۶	۱۵	۶	۱۵	+۷	-۷
میل جنوبی ۰ – ۲۰′ ۳		عصر(۱)	۳	۱	۳	۱۶	۳	۲۳	۳	۲۶	۳	۲۶	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۷	۳	۱۵	۳	۱۲	۳	۱۰	۳	۴	۳	۳		
		عصر(۲)	۴	۱۳	۴	۳۰	۴	۳۱	۴	۲۰	۴	۱۸	۴	۱۵	۴	۱۲	۴	۷	۴	۳	۴	۰	۳	۵۹	۳	۵۶	۳	۵۳		
		غروب	۶	۳	۶	۳	۶	۳	۶	۲	۶	۳	۶	۲	۶	۳	۶	۲	۶	۳	۶	۳	۶	۲	۶	۳	۶	۲		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۸	۶	۵۰	۶	۵۳	۶	۵۷	۷	۱	۷	۶	۷	۱۲	۷	۱۶	۷	۱۹	۷	۲۳	۷	۲۸	۷	۳۴		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۰	۷	۳	۷	۸	۷	۱۳	۷	۱۷	۷	۲۳	۷	۳۲	۷	۳۶	۷	۴۱	۷	۴۷	۷	۵۳	۸	۰		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
ستمبر	مارچ	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مارچ	ستمبر
۲۱	۲۱	فجر	۵	۰	۴	۵۹	۴	۵۴	۴	۴۹	۴	۴۵	۴	۳۹	۴	۳۲	۴	۲۲	۴	۱۷	۴	۱۲	۴	۶	۳	۵۹	۳	۵۱	۱۹	۲۴
-۷	۲۲	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۶	۵	۵۶	۵	۵۵	۵	۵۵	۵	۵۳	۵	۵۳	۵	۵۳	۵	۵۲	۵	۵۲	۵	۵۱	۵	۵۰	۵	۵۰	۱۸	
	+۷	اشراق	۶	۶	۶	۵	۶	۵	۶	۵	۶	۵	۶	۵	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۷	۶	۷	۶	۷	+۸	-۸
		عصر(۱)	۳	۱	۳	۱۵	۳	۲۴	۳	۲۸	۳	۲۸	۳	۲۷	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۹	۳	۱۷	۳	۱۴	۳	۱۲	۳	۹		
		عصر(۲)	۴	۱۳	۴	۲۰	۴	۲۳	۴	۲۲	۴	۲۱	۴	۱۹	۴	۱۶	۴	۱۱	۴	۹	۴	۷	۴	۴	۴	۲	۳	۵۸		
		غروب	۶	۳	۶	۴	۶	۴	۶	۵	۶	۵	۶	۶	۶	۷	۶	۷	۶	۸	۶	۸	۶	۹	۶	۱۰	۶	۱۰		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۴۹	۶	۵۳	۶	۵۷	۷	۰	۷	۵	۷	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۲	۷	۲۶	۷	۳۱	۷	۳۶	۷	۴۳		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۱	۷	۴	۷	۱۱	۷	۱۵	۷	۲۱	۷	۲۸	۷	۳۸	۷	۴۳	۷	۴۸	۷	۵۴	۸	۱	۸	۹		
۱۸	۲۴	فجر	۵	۰	۴	۵۸	۴	۵۳	۴	۴۶	۴	۴۱	۴	۳۵	۴	۲۶	۴	۱۹	۴	۱۱	۴	۵	۳	۵۸	۳	۵۰	۳	۴۱	۱۶	۲۷
-۶	۲۵	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۵	۵	۵۴	۵	۵۲	۵	۵۱	۵	۵۰	۵	۴۸	۵	۴۷	۵	۴۶	۵	۴۵	۵	۴۴	۵	۴۳	۵	۴۳	۱۵	
	+۶	اشراق	۶	۶	۶	۴	۶	۳	۶	۳	۶	۲	۶	۳	۶	۱	۶	۰	۶	۰	۶	۰	۶	۰	۵	۵۹	۵	۵۹	+۹	-۹
		عصر(۱)	۳	۳	۳	۱۳	۳	۲۴	۳	۲۹	۳	۲۹	۳	۲۹	۳	۲۷	۳	۲۴	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۹	۳	۱۷	۳	۱۴		
		عصر(۲)	۴	۱۵	۴	۲۰	۴	۲۳	۴	۲۴	۴	۲۳	۴	۲۲	۴	۱۹	۴	۱۶	۴	۱۴	۴	۱۲	۴	۱۰	۴	۸	۴	۵		
		غروب	۶	۳	۶	۵	۶	۶	۶	۸	۶	۹	۶	۱۰	۶	۱۲	۶	۱۳	۶	۱۴	۶	۱۵	۶	۱۶	۶	۱۷	۶	۱۸		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۵۰	۶	۵۴	۷	۰	۷	۴	۷	۹	۷	۱۹	۷	۲۴	۷	۲۸	۷	۳۳	۷	۳۹	۷	۴۵	۷	۵۳		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۲	۷	۷	۷	۱۳	۷	۱۹	۷	۲۵	۷	۳۴	۷	۴۴	۷	۴۹	۷	۵۵	۸	۲	۸	۱۰	۸	۱۹		

میل شمالی ۰ - ۳۵

میل ۰ - ۴۵

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۳		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
ستمبر	مارچ	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مارچ	ستمبر
۱۵	۲۷	فجر	۵	۰	۴	۵۷	۴	۵۲	۴	۴۳	۴	۳۷	۴	۳۰	۴	۲۱	۴	۱۰	۴	۳	۳	۵۷	۳	۵۰	۳	۴۱	۳	۳۱	۱۳	۳۰
-۵	۲۸	طلوع	۵	۵۶	۵	۵۵	۵	۵۲	۵	۴۹	۵	۴۸	۵	۴۶	۵	۴۳	۵	۴۱	۵	۳۹	۵	۳۸	۵	۳۷	۵	۳۶	۵	۳۳	+۹	-۱۰
میل ۲°-۴۳' ۵	+۵	اشراق	۶	۶	۶	۳	۶	۲	۶	۰	۵	۵۹	۵	۵۸	۵	۵۶	۵	۵۵	۵	۵۴	۵	۵۴	۵	۵۳	۵	۵۲	۵	۵۱		
		عصر (۱)	۳	۵	۳	۱۳	۳	۲۳	۳	۳۰	۳	۳۱	۳	۳۱	۳	۳۰	۳	۲۸	۳	۲۶	۳	۲۵	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۹		
		عصر (۲)	۴	۱۶	۴	۲۰	۴	۲۴	۴	۲۶	۴	۲۶	۴	۲۵	۴	۲۳	۴	۲۰	۴	۱۹	۴	۱۸	۴	۱۶	۴	۱۴	۴	۱۳		
		غروب	۶	۳	۶	۵	۶	۸	۶	۱۱	۶	۱۲	۶	۱۳	۶	۱۶	۶	۱۹	۶	۲۱	۶	۲۲	۶	۲۳	۶	۲۴	۶	۲۶		
		عشاء (۱)	۶	۴۸	۶	۵۱	۶	۵۵	۷	۲	۷	۷	۷	۱۳	۷	۲۱	۷	۳۰	۷	۳۵	۷	۴۰	۷	۴۶	۷	۵۳	۸	۱		
		عشاء (۲)	۷	۰	۷	۳	۷	۸	۷	۱۴	۷	۲۳	۷	۳۰	۷	۳۹	۷	۵۰	۷	۵۶	۸	۳	۸	۱۰	۸	۱۹	۸	۲۹		
۱۳	۳۰	فجر	۵	۰	۴	۵۶	۴	۵۰	۴	۴۰	۴	۳۳	۴	۲۶	۴	۱۶	۴	۳	۳	۵۷	۳	۵۰	۳	۴۱	۳	۳۲	۳	۲۰	مارچ	اکتوبر
-۴	۳۱	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۴	۵	۵۱	۵	۴۷	۵	۴۵	۵	۴۲	۵	۳۹	۵	۳۶	۵	۳۴	۵	۳۲	۵	۲۹	۵	۲۷	۵	۲۴	۱۰	۳
میل ۳°-۴۳'	+۴	اشراق	۶	۶	۶	۳	۶	۰	۵	۵۸	۵	۵۶	۵	۵۳	۵	۵۲	۵	۵۰	۵	۴۹	۵	۴۸	۵	۴۶	۵	۴۵	۵	۴۳	+۱۰	-۱۱
		عصر (۱)	۳	۷	۳	۱۲	۳	۲۳	۳	۳۱	۳	۳۳	۳	۳۳	۳	۳۳	۳	۳۱	۳	۳۰	۳	۲۹	۳	۲۸	۳	۲۶	۳	۲۴		
		عصر (۲)	۴	۱۷	۴	۱۹	۴	۲۵	۴	۲۸	۴	۲۸	۴	۲۸	۴	۲۷	۴	۲۵	۴	۲۴	۴	۲۳	۴	۲۱	۴	۲۰	۴	۱۸		
		غروب	۶	۳	۶	۶	۶	۹	۶	۱۳	۶	۱۵	۶	۱۸	۶	۲۱	۶	۲۴	۶	۲۶	۶	۱۸	۶	۳۱	۶	۳۳	۶	۳۴		
		عشاء (۱)	۶	۴۸	۶	۵۲	۶	۵۷	۷	۵	۷	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۶	۷	۳۷	۷	۴۲	۷	۴۸	۷	۵۳	۸	۲	۸	۱۱		
		عشاء (۲)	۷	۰	۷	۳	۷	۱۰	۷	۲۰	۷	۲۶	۷	۳۴	۷	۴۳	۷	۵۷	۸	۳	۸	۱۰	۸	۱۹	۸	۲۸	۸	۴۰		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۳		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
ستمبر	اپریل	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	مارچ	اکتوبر
۹	۳	فجر	۵	۰	۴	۵۵	۴	۴۸	۴	۳۷	۴	۳۰	۴	۲۲	۴	۱۱	۳	۵۷	۳	۵۰	۳	۴۲	۳	۳۳	۳	۲۲	۳	۹	۷	۶
-۳	+۳	طلوع	۵	۵۶	۵	۵۳	۵	۴۹	۵	۴۴	۵	۴۱	۵	۳۸	۵	۳۵	۵	۳۰	۵	۲۸	۵	۲۶	۵	۲۳	۵	۳۱	۵	۱۷	+۱۱	-۱۳
	۳	اشراق	۶	۶	۶	۲	۵	۵۸	۵	۵۵	۵	۵۲	۵	۵۰	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۳	۵	۳۱	۵	۲۹	۵	۲۰	۵	[illegible]		
	+۳	عصر(۱)	۳	۹	۳	۱۰	۳	۲۳	۳	۳۳	۳	۳۴	۳	۲۵	۳	۳۵	۳	۳۳	۳	۳۲	۳	۳۳	۳	۳۲	۳	۳۱	۳	۲۹		
میل ۵-۱۲		عصر(۲)	۴	۱۷	۴	۱۹	۴	۲۶	۴	۳۰	۴	۳۱	۴	۳۱	۴	۳۰	۴	۲۹	۴	۲۸	۴	۲۸	۴	۲۷	۴	۲۶	۴	۲۳		
		غروب	۶	۳	۶	۷	۶	۱۱	۶	۱۶	۶	۱۹	۶	۲۳	۶	۲۵	۶	۳۰	۶	۳۲	۶	۳۳	۶	۳۷	۶	۳۹	۶	۴۳		
		عشاء(۱)	۶	۳۸	۶	۵۳	۶	۵۹	۷	۸	۷	۱۴	-	۲۱	۷	۳۱	۷	۴۳	۷	۳۸	۷	۵۵	۸	۲	۸	۱۰	۸	۲۰		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۵	۷	۱۲	۷	۲۳	۷	۳۰	۷	۳۸	۷	۴۹	۸	۳	۸	۱۰	۸	۱۸	۸	۲۷	۸	۳۸	۸	۵۱		
۶	۵	فجر	۵	۰	۴	۵۳	۴	۴۶	۴	۳۳	۴	۲۷	۴	۱۸	۴	۶	۳	۵۰	۳	۴۲	۳	۳۳	۳	۲۳	۳	۱۳	۲	۵۸	۳	۹
-۲	+۳	طلوع	۵	۵۶	۵	۵۲	۵	۴۷	۵	۴۱	۵	۳۸	۵	۳۴	۵	۳۰	۵	۲۵	۵	۲۲	۵	۱۹	۵	۱۷	۵	۱۳	۵	۹	+۱۳	-۳
	۶	اشراق	۶	۶	۶	۱	۵	۵۷	۵	۵۲	۵	۴۹	۵	۴۶	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۷	۵	۳۵	۵	۳۲	۵	۳۰	۵	۲۷		
	+۲	عصر(۱)	۳	۱۱	۳	۸	۳	۲۳	۳	۳۳	۳	۳۵	۳	۳۷	۳	۳۸	-	۳۸	۳	۳۷	۳	۳۷	۳	۳۶	۳	۳۵	۳	۳۳		
میل ۰-۱۹		عصر(۲)	۴	۱۸	۴	۱۹	۴	۲۷	۴	۳۱	۴	۳۳	۴	۳۳	۴	۳۳	۴	۳۳	۴	۳۳	۴	۳۲	۴	۳۲	۴	۳۱	۴	۳۰		
		غروب	۶	۳	۶	۸	۶	۱۳	۶	۱۹	۶	۲۲	۶	۲۶	۶	۳۰	۶	۳۵	۶	۳۸	۶	۴۱	۶	۴۳	۶	۴۷	۶	۵۱		
		عشاء(۱)	۶	۳۸	۶	۵۳	۷	۱	۷	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۶	۷	۳۶	۷	۴۹	۷	۵۵	۸	۲	۸	۱۰	۸	۱۹	۸	۳۰		
		عشاء(۲)	۷	۰	۷	۶	۷	۱۳	۷	۲۶	۷	۳۳	۷	۴۲	۷	۵۳	۸	۱۰	۸	۱۸	۸	۲۶	۸	۳۶	۸	۴۸	۹	۲		

عرض شمالی		درجه	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
ستمبر	اپریل	وقت	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	گھنٹه	منټ	مارچ	اکتوبر
۳	۸	فجر	۳	۵۹	۳	۵۳	۳	۴۳	۳	۳۱	۳	۲۳	۳	۱۳	۳	۰	۳	۳۳	۳	۳۵	۳	۲۶	۳	۱۵	۳	۲	۲	۳۶	۱	۱۱
-۱	۹	طلوع	۵	۵۶	۵	۵۱	۵	۴۵	۵	۳۹	۵	۳۵	۵	۳۱	۵	۲۵	۵	۱۹	۵	۱۶	۵	۱۳	۵	۹	۵	۶	۵	۱		-۱۳
	+۲	اشراق	۶	۶	۶	۰	۵	۵۵	۵	۴۹	۵	۴۶	۵	۴۲	۵	۳۸	۵	۳۳	۵	۳۱	۵	۲۸	۵	۲۶	۵	۲۳	۵	۱۹	+۱۳	۱۳
میل ۰ - ۲۶		عصر(۱)	۳	۱۲	۳	۷	۳	۲۳	۳	۳۳	۳	۳۷	۳	۳۹	۳	۴۰	۳	۴۱	۳	۴۱	۳	۴۰	۳	۴۰	۳	۴۰	۳	۳۹		-۱۴
		عصر(۲)	۴	۱۸	۴	۱۹	۴	۲۷	۴	۳۳	۴	۳۵	۴	۳۶	۴	۳۷	۴	۳۷	۴	۳۷	۴	۳۷	۴	۳۶	۴	۳۷	۴	۳۶		
		غروب	۶	۴	۶	۹	۶	۱۵	۶	۲۱	۶	۲۵	۶	۲۹	۶	۳۵	۶	۴۱	۶	۴۴	۶	۴۷	۶	۵۱	۶	۵۳	۶	۵۹		
		عشاء(۱)	۶	۴۸	۶	۵۵	۷	۳	۷	۱۳	۷	۲۱	۷	۳۰	۷	۴۱	۷	۵۵	۸	۲	۸	۱۰	۸	۱۸	۸	۲۹	۸	۴۱		
		عشاء(۲)	۷	۱	۷	۸	۷	۱۶	۷	۲۹	۷	۳۷	۷	۴۷	۸	۰	۸	۱۶	۸	۲۵	۸	۳۴	۸	۴۵	۸	۵۸	۹	۱۳		
اگست	اپریل	فجر	۳	۵۹	۳	۵۲	۳	۴۳	۳	۲۸	۳	۱۹	۳	۹	۳	۵۵	۳	۳۷	۳	۲۸	۳	۱۷	۳	۶	۲	۵۱	۲	۳۳	فروری	اکتوبر
۳۱	۱۱	طلوع	۵	۵۷	۵	۵۰	۵	۴۳	۵	۳۶	۵	۳۲	۵	۲۷	۵	۲۱	۵	۱۴	۵	۱۱	۵	۷	۵	۳	۴	۵۸	۴	۵۳	۳۷	۱۴
۰	+۱	اشراق	۶	۶	۶	۰	۵	۵۳	۵	۴۷	۵	۴۳	۵	۳۹	۵	۳۳	۵	۲۸	۵	۲۵	۵	۲۲	۵	۱۹	۵	۱۶	۵	۱۲	+۱۳	۱۵
میل ۸ - ۳۱		عصر(۱)	۳	۱۳	۳	۵	۳	۲۳	۳	۳۳	۳	۳۸	۳	۴۱	۳	۴۳	۳	۴۴	۳	۴۴	۳	۴۳	۳	۴۴	۳	۴۴	۳	۴۳		-۱۴
		عصر(۲)	۴	۱۸	۴	۱۹	۴	۲۸	۴	۳۵	۴	۳۷	۴	۳۹	۴	۴۰	۴	۴۱	۴	۴۲	۴	۴۲	۴	۴۳	۴	۴۳	۴	۴۲		
		غروب	۶	۳	۶	۱۰	۶	۱۶	۶	۲۴	۶	۲۸	۶	۳۳	۶	۳۹	۶	۴۶	۶	۴۹	۶	۵۳	۶	۵۷	۷	۲	۷	۷		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۵۵	۷	۵	۷	۱۷	۷	۲۵	۷	۳۳	۷	۴۶	۸	۱	۸	۹	۸	۱۷	۸	۲۷	۸	۳۸	۸	۵۱		
		عشاء(۲)	۷	۱	۷	۸	۷	۱۸	۷	۳۳	۷	۴۱	۷	۵۱	۸	۵	۸	۲۳	۸	۳۳	۸	۳۳	۸	۵۴	۹	۹	۹	۲۶		

عرض شمالی		درجه	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اگست	اپریل	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	فروری	اکتوبر
۲۸	۱۲	فجر	۴	۵۹	۴	۵۱	۴	۴۰	۴	۲۵	۴	۱۲	۴	۳	۳	۴۹	۳	۳۰	۳	۲۰	۳	۹	۲	۵۶	۲	۳۰	۲	۲۰	۲۵	۱۷
+۱		طلوع	۵	۵۶	۵	۵۰	۵	۴۲	۵	۳۴	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۱۶	۵	۹	۵	۵	۵	۱	۴	۵۶	۴	۵۱	۴	۳۵	۲۴	۱۸
میل ۹° - ۳۶		اشراق	۶	۶	۵	۵۹	۵	۵۲	۵	۴۳	۵	۴۰	۵	۳۵	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۲۰	۵	۱۶	۵	۱۲	۵	۸	۵	۴	+۱۳	-۱۵
		عصر(۱)	۳	۱۵	۳	۳	۳	۲۲	۳	۳۵	۳	۳۶	۳	۳۳	۳	۳۵	۳	۳۷	۳	۳۷	۳	۳۸	۳	۳۸	۳	۳۸	۳	۳۸		
		عصر(۲)	۴	۱۹	۴	۱۹	۴	۲۹	۴	۳۷	۴	۳۹	۴	۴۲	۴	۴۴	۴	۴۵	۴	۴۶	۴	۴۶	۴	۴۷	۴	۴۷	۴	۴۸		
		غروب	۶	۳	۶	۱۰	۶	۱۸	۶	۲۶	۶	۳۱	۶	۳۷	۶	۴۴	۶	۵۱	۶	۵۵	۶	۵۹	۷	۳	۷	۹	۷	۱۵		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۵۶	۷	۶	۷	۲۰	۷	۲۸	۷	۳۹	۷	۵۱	۸	۸	۸	۱۶	۸	۲۵	۸	۲۵	۸	۳۸	۹	۲		
		عشاء(۲)	۷	۱	۷	۹	۷	۲۰	۷	۳۵	۷	۴۴	۷	۵۶	۸	۱۱	۸	۳۰	۸	۳۰	۸	۵۱	۹	۳	۹	۳۰	۹	۳۰		
۲۵	۱۷	فجر	۴	۵۹	۴	۵۰	۴	۳۸	۴	۲۳	۴	۱۴	۴	۰	۳	۴۴	۳	۲۳	۳	۱۲	۳	۰	۲	۴۴	۲	۲۸	۲	۶	۲۳	۳۱
+۲		طلوع	۵	۵۶	۵	۴۹	۵	۴۱	۵	۳۱	۵	۲۶	۵	۱۹	۵	۱۲	۵	۳	۴	۵۹	۴	۵۴	۴	۴۹	۴	۴۴	۴	۳۶	۲۱	۳۰
میل ۱۰° - ۳۶		اشراق	۶	۶	۵	۵۸	۵	۵۰	۵	۴۳	۵	۳۷	۵	۳۱	۵	۲۵	۵	۱۷	۵	۱۴	۵	۱۰	۵	۶	۵	۱	۴	۵۶	+۱۳	-۱۵
		عصر(۱)	۳	۱۶	۳	۳	۳	۲۲	۳	۳۵	۳	۴۰	۳	۴۴	۳	۴۷	۳	۴۹	۳	۵۰	۳	۵۱	۳	۵۱	۳	۵۲	۳	۵۲		
		عصر(۲)	۴	۲۰	۴	۲۰	۴	۲۹	۴	۳۸	۴	۴۱	۴	۴۴	۴	۴۷	۴	۴۹	۴	۵۰	۴	۵۱	۴	۵۱	۴	۵۲	۴	۵۳		
		غروب	۶	۳	۶	۱۱	۶	۱۹	۶	۲۹	۶	۳۴	۶	۴۱	۶	۴۸	۶	۵۷	۷	۱	۷	۶	۷	۱۱	۷	۱۴	۷	۲۳		
		عشاء(۱)	۶	۴۹	۶	۵۷	۷	۸	۷	۲۳	۷	۳۲	۷	۴۴	۷	۵۷	۸	۱۴	۸	۲۳	۸	۳۳	۸	۴۳	۸	۵۴	۹	۱۳		
		عشاء(۲)	۷	۱	۷	۱۰	۷	۲۳	۷	۳۷	۷	۴۸	۸	۰	۸	۱۷	۸	۳۷	۸	۴۸	۹	۰	۹	۱۳	۹	۳۳	۹	۵۳		

عرض شمالی		درجه	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اگست	اپریل	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	فروری	اکتوبر
۲۲	۲۰	فجر	۴	۵۹	۴	۴۹	۴	۳۷	۴	۱۹	۴	۹	۳	۵۵	۳	۳۹	۳	۱۶	۳	۳	۲	۵۱	۲	۳۶	۲	۱۶	۱	۵۰	۱۹	۲۳
+۳	-۱	طلوع	۵	۵۷	۵	۴۸	۵	۳۹	۵	۲۹	۵	۲۳	۵	۱۶	۵	۸	۴	۵۸	۴	۵۳	۴	۴۸	۴	۴۲	۴	۳۶	۴	۲۹	۱۸	۲۴
میل ۱۱°-۲۰م		اشراق	۶	۶	۵	۵۸	۵	۴۹	۵	۳۹	۵	۳۴	۵	۲۸	۵	۲۱	۵	۱۳	۵	۸	۵	۳	۴	۵۹	۴	۵۳	۴	۴۸	+۱۳	-۱۶
		عصر (۱)	۳	۱۷	۳	۷	۳	۲۱	۳	۳۵	۳	۴۱	۳	۴۶	۳	۴۹	۳	۵۲	۳	۵۳	۳	۵۴	۳	۵۵	۳	۵۶	۳	۵۶		
		عصر (۲)	۴	۲۰	۴	۲۰	۴	۳۰	۴	۳۹	۴	۴۳	۴	۴۶	۴	۵۰	۴	۵۳	۴	۵۴	۴	۵۵	۴	۵۶	۴	۵۷	۴	۵۹		
		غروب	۶	۳	۶	۱۲	۶	۲۱	۶	۳۱	۶	۳۷	۶	۴۴	۶	۵۲	۷	۲	۷	۷	۷	۱۲	۷	۱۸	۷	۲۴	۷	۳۱		
		عشاء (۱)	۶	۴۹	۶	۵۸	۷	۱۰	۷	۲۵	۷	۳۵	۷	۴۷	۸	۲	۸	۲۱	۸	۳۰	۸	۴۱	۸	۵۳	۹	۸	۹	۲۶		
		عشاء (۲)	۷	۱	۷	۱۱	۷	۲۳	۷	۴۱	۷	۵۱	۸	۵	۸	۲۱	۸	۴۳	۸	۵۹	۹	۹	۹	۲۳	۹	۴۳	۱۰	۱۰		
۱۹	۲۳	فجر	۴	۵۸	۴	۴۸	۴	۳۵	۴	۱۶	۴	۵	۳	۵۱	۳	۳۳	۳	۹	۲	۵۶	۲	۴۴	۲	۲۵	۲	۳	۱	۳۲	۱۴	۳۶
+۳	-۲	طلوع	۵	۵۷	۵	۴۸	۵	۳۸	۵	۲۶	۵	۲۰	۵	۱۲	۵	۳	۴	۵۲	۴	۴۷	۴	۴۲	۴	۳۶	۴	۲۹	۴	۲۱	۱۵	۲۷
میل ۱۲°-۲۰م		اشراق	۶	۶	۵	۵۷	۵	۴۷	۵	۳۷	۵	۳۱	۵	۲۴	۵	۱۴	۵	۷	۵	۳	۴	۵۸	۴	۵۳	۴	۴۷	۴	۴۱	+۱۳	-۱۴
		عصر (۱)	۳	۱۸	۳	۹	۳	۳۰	۳	۳۶	۳	۴۲	۳	۴۷	۳	۵۱	۳	۵۵	۳	۵۶	۳	۵۷	۳	۵۸	۳	۵۹	۴	۰		
		عصر (۲)	۴	۲۱	۴	۲۱	۴	۳۰	۴	۴۰	۴	۴۵	۴	۴۹	۴	۵۳	۴	۵۶	۴	۵۸	۴	۵۹	۵	۰	۵	۲	۵	۴		
		غروب	۶	۳	۶	۱۲	۶	۲۲	۶	۳۳	۶	۴۰	۶	۴۸	۶	۵۷	۷	۸	۷	۱۳	۷	۱۸	۷	۲۴	۷	۳۱	۷	۳۹		
		عشاء (۱)	۶	۴۹	۶	۵۹	۷	۱۲	۷	۲۸	۷	۳۹	۷	۵۱	۸	۷	۸	۲۷	۸	۳۷	۸	۴۹	۹	۲	۹	۱۸	۹	۳۸		
		عشاء (۲)	۷	۲	۷	۱۳	۷	۲۵	۷	۴۴	۷	۵۵	۸	۹	۸	۲۷	۸	۵۱	۹	۴	۹	۱۸	۹	۳۵	۹	۵۷	۱۰	۲۸		

عرض شمالی	درجہ	۰	۱۰	۲۰	۳۰	۳۵	۴۰	۴۵	۵۰	۵۲	۵۴	۵۶	۵۸	۶۰	عرض جنوبی
اپریل اگست	وقت	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	گھنٹہ منٹ	فروری اکتوبر
۱۶ ۲۶	فجر	۴ ۵۸	۴ ۴۷	۴ ۳۳	۴ ۱۳	۴ ۱	۳ ۴۶	۳ ۲۶	۳ ۱	۲ ۴۱	۲ ۳۲	۲ ۱۳	۱ ۴۸	۱ ۱۱	۱۳ ۲۹
+۴ -۳	طلوع	۵ ۵۷	۵ ۴۷	۵ ۳۶	۵ ۲۳	۵ ۱۶	۵ ۹	۴ ۵۹	۴ ۴۰	۴ ۴۲	۴ ۳۶	۴ ۳۰	۴ ۲۳	۴ ۱۳	+۱۳ -۱۹
میل ۱۴-۳۰	اشراق	۶ ۶	۵ ۵۶	۵ ۴۶	۵ ۳۵	۵ ۲۸	۵ ۲۱	۵ ۱۲	۵ ۲	۴ ۵۶	۴ ۵۲	۴ ۴۴	۴ ۳۰	۴ ۲۳	
	عصر (۱)	۳ ۱۹	۳ ۱۱	۳ ۱۹	۳ ۲۶	۳ ۳۲	۳ ۳۸	۳ ۵۳	۳ ۵۷	۳ ۵۹	۴ ۰	۴ ۱	۴ ۳	۴ ۳	
	عصر (۲)	۴ ۲۴	۴ ۲۲	۴ ۳۱	۴ ۴۲	۴ ۴۷	۴ ۵۱	۴ ۵۵	۵ ۰	۵ ۱	۵ ۳	۵ ۴	۵ ۷	۵ ۹	
	غروب	۶ ۳	۶ ۱۳	۶ ۲۳	۶ ۳۶	۶ ۴۳	۶ ۵۱	۷ ۱	۷ ۱۳	۷ ۱۸	۷ ۲۳	۷ ۳۰	۷ ۳۸	۷ ۴۷	
	عشاء (۱)	۶ ۴۹	۷ ۰	۷ ۱۲	۷ ۳۱	۷ ۴۲	۷ ۵۵	۸ ۱۲	۸ ۲۳	۸ ۴۳	۹ ۰	۹ ۱۱	۹ ۲۹	۹ ۵۲	
	عشاء (۲)	۷ ۲	۷ ۱۳	۷ ۲۶	۷ ۴۶	۷ ۵۹	۸ ۱۳	۸ ۳۳	۸ ۵۹	۹ ۱۲	۹ ۲۸	۹ ۴۶	۱۰ ۱۲	۱۰ ۳۹	
۱۳ ۲۹	فجر	۴ ۵۸	۴ ۴۶	۴ ۳۱	۴ ۱۱	۳ ۵۸	۳ ۴۲	۳ ۲۲	۲ ۵۳	۲ ۳۰	۲ ۲۲	۲ ۱	۱ ۳۲	۰ ۳۰	فروری نومبر
+۵ -۳	طلوع	۵ ۵۷	۵ ۴۷	۵ ۳۵	۵ ۲۲	۵ ۱۳	۵ ۵	۴ ۴۵	۴ ۳۲	۴ ۳۶	۴ ۳۰	۴ ۲۳	۴ ۱۵	۴ ۵	۱۰ ۱
میل ۱۴-۴۳	اشراق	۶ ۶	۵ ۵۵	۵ ۴۵	۵ ۳۲	۵ ۲۰	۵ ۱۴	۵ ۸	۴ ۵۶	۴ ۵۲	۴ ۴۷	۴ ۳۶	۴ ۲۲	۴ ۱۹	+۱۳ -۱۹
	عصر (۱)	۳ ۲۰	۳ ۱۳	۳ ۱۹	۳ ۳۶	۳ ۳۳	۳ ۳۹	۳ ۵۵	۳ ۵۹	۴ ۱	۴ ۳	۴ ۵	۴ ۶	۴ ۸	
	عصر (۲)	۴ ۲۱	۴ ۲۳	۴ ۳۱	۴ ۴۳	۴ ۴۸	۴ ۵۳	۴ ۵۸	۵ ۳	۵ ۵	۵ ۷	۵ ۹	۵ ۱۱	۵ ۱۳	
	غروب	۶ ۴	۶ ۱۳	۶ ۲۵	۶ ۳۸	۶ ۴۶	۶ ۵۵	۷ ۵	۷ ۱۸	۷ ۲۳	۷ ۳۰	۷ ۳۷	۷ ۴۵	۷ ۵۵	
	عشاء (۱)	۶ ۵۰	۷ ۱	۷ ۱۵	۷ ۳۳	۷ ۴۵	۷ ۵۹	۸ ۱۷	۸ ۴۰	۸ ۵۲	۹ ۵	۹ ۲۱	۹ ۴۱	۱۰ ۶	
	عشاء (۲)	۷ ۳	۷ ۱۳	۷ ۲۹	۷ ۴۹	۸ ۲	۸ ۱۸	۸ ۳۸	۹ ۲	۹ ۳۰	۹ ۳۸	۹ ۵۹	۱۰ ۲۸	۱۱ ۳۰	

عرض شمالی	درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی
اگست مئی	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	فروری نومبر
۱۰ ۲	فجر	۴	۵۸	۴	۴۵	۴	۲۹	۴	۸	۳	۵۴	۳	۳۷	۳	۱۶	۲	۴۶	۲	۳۱	۲	۱۲	۱	۳۸	۱	۱۲	۰	۰	۷ ۴
+۵ -۳	طلوع	۵	۵۷	۵	۴۵	۵	۳۳	۵	۱۹	۵	۱۱	۵	۲	۴	۵۱	۴	۳۷	۴	۳۱	۴	۲۴	۴	۱۷	۴	۸	۳	۵۸	+۱۳ -۱۴
میل ۱۵° - ۲۸'	اشراق	۶	۹	۵	۵۵	۵	۴۳	۵	۳۰	۵	۲۳	۵	۱۳	۵	۳	۴	۵۳	۴	۴۷	۴	۴۱	۴	۳۵	۴	۲۷	۴	۱۸	
	عصر(۱)	۳	۲۱	۳	۱۴	۳	۱۸	۳	۳۶	۳	۴۴	۳	۵۱	۳	۵۶	۴	۲	۴	۴	۴	۶	۴	۸	۴	۹	۴	۱۱	
	عصر(۲)	۴	۲۱	۴	۲۴	۴	۳۱	۴	۴۴	۴	۵۰	۴	۵۵	۵	۱	۵	۶	۵	۸	۵	۱۱	۵	۱۳	۵	۱۵	۵	۱۸	
	غروب	۶	۳	۶	۱۵	۶	۲۷	۶	۴۱	۶	۴۹	۶	۵۸	۷	۹	۷	۲۳	۷	۲۹	۷	۳۶	۷	۴۳	۷	۵۲	۸	۲	
	عشاء(۱)	۶	۵۰	۷	۲	۷	۱۷	۷	۳۶	۷	۴۹	۸	۴	۸	۲۲	۸	۴۷	۸	۵۹	۹	۱۳	۹	۳۱	۹	۵۳	۱۰	۲۲	
	عشاء(۲)	۷	۲	۷	۱۵	۷	۳۱	۷	۵۲	۸	۶	۸	۲۳	۸	۴۳	۹	۱۴	۹	۳۹	۹	۴۸	۱۰	۱۳	۱۰	۴۸	—	—	
۷ ۵	فجر	۴	۵۷	۴	۴۴	۴	۲۷	۴	۵	۳	۵۱	۳	۳۳	۳	۱۰	۲	۳۹	۲	۲۲	۲	۲	۱	۳۴	۰	۴۸	۰	۰	۵ ۷
+۶ -۳	طلوع	۵	۵۷	۵	۴۵	۵	۳۲	۵	۱۷	۵	۸	۴	۵۹	۴	۴۷	۴	۳۳	۴	۲۶	۴	۱۸	۴	۱۰	۴	۱	۳	۵۰	۴
میل ۱۶° - ۲۰'	اشراق	۶	۹	۵	۵۴	۵	۴۲	۵	۲۸	۵	۲۰	۵	۱۱	۵	۱	۴	۴۸	۴	۴۳	۴	۳۶	۴	۲۹	۴	۲۱	۴	۱۱	+۱۴ -۱۴
	عصر(۱)	۳	۲۲	۳	۱۶	۳	۱۷	۳	۲۷	۳	۳۵	۳	۵۲	۳	۵۸	۴	۴	۴	۶	۴	۸	۴	۱۰	۴	۱۲	۴	۱۵	
	عصر(۲)	۴	۲۱	۴	۲۵	۴	۳۱	۴	۴۵	۴	۵۱	۴	۵۶	۵	۳	۵	۹	۵	۱۲	۵	۱۴	۵	۱۷	۵	۲۰	۵	۲۳	
	غروب	۶	۴	۶	۱۵	۶	۲۸	۶	۴۳	۶	۵۲	۷	۱	۷	۱۳	۷	۲۷	۷	۳۴	۷	۴۲	۷	۵۰	۷	۵۹	۸	۱۰	
	عشاء(۱)	۶	۵۰	۷	۳	۷	۱۹	۷	۳۹	۷	۵۳	۸	۸	۸	۲۷	۸	۵۳	۹	۶	۹	۲۲	۹	۴۱	۱۰	۵	۱۰	۳۰	
	عشاء(۲)	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۳	۷	۵۵	۸	۹	۸	۲۷	۸	۵۰	۹	۲۱	۹	۳۸	۹	۵۸	۱۰	۲۶	۱۱	۱۴	—	—	

عرض شمالی		درجه	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
اگست	مئی	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	فروری	نومبر
۴	۸	فجر	۴	۵۷	۴	۴۳	۴	۲۹	۴	۲	۳	۴۷	۳	۲۹	۳	۵	۲	۳۳	۲	۱۳	۱	۵۱	۱	۱۸	۰	۰	۰	۰	۲	۹
+۶	-۳	طلوع	۵	۵۷	۵	۴۳	۵	۳۰	۵	۱۵	۵	۶	۴	۵۹	۴	۴۳	۴	۲۸	۴	۲۱	۴	۱۳	۴	۴	۳	۵۳	۳	۴۳	۱	۱۰
		اشراق	۶	۶	۵	۵۴	۵	۴۱	۵	۲۶	۵	۱۷	۵	۸	۴	۵۷	۴	۴۴	۴	۳۷	۴	۳۱	۴	۲۳	۴	۱۴	۴	۴	+۱۳	-۱۶
میل [illegible]		عصر(۱)	۳	۲۲	۳	۱۷	۳	۱۹	۳	۳۷	۳	۴۵	۳	۵۳	۳	۵۹	۴	۹	۴	۸	۴	۱۰	۴	۱۳	۴	۱۵	۴	۱۸		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۲۹	۴	۳۲	۴	۳۹	۴	۵۳	۴	۵۹	۵	۵	۵	۱۲	۵	۱۵	۵	۱۸	۵	۲۱	۵	۲۳	۵	۲۷		
		غروب	۶	۳	۶	۱۹	۶	۳۰	۶	۴۵	۶	۵۳	۷	۳	۷	۱۹	۷	۳۲	۷	۳۹	۷	۴۷	۷	۵۶	۸	۶	۸	۱۷		
		عشاء(۱)	۶	۵۰	۷	۴	۷	۲۰	۷	۳۷	۷	۵۵	۸	۱۱	۸	۳۳	۹	۰	۹	۱۳	۹	۳۰	۹	۵۱	۱۰	۱۹	۱۱	۳		
		عشاء(۲)	۷	۳	۷	۱۷	۷	۳۳	۷	۵۸	۸	۱۳	۸	۳۱	۸	۵۵	۹	۲۸	۹	۳۷	۱۰	۹	۱۰	۴۳	—	—	—	—		
۱	۱۱	فجر	۴	۵۷	۴	۴۲	۴	۲۳	۴	۰	۳	۴۳	۳	۲۵	۳	۰	۲	۳۳	۲	۴	۱	۳۹	۱	۰	۰	۰	۰	۰	جنوری	نومبر
+۶	-۴	طلوع	۵	۵۹	۵	۴۳	۵	۲۹	۵	۱۲	۵	۳	۴	۵۲	۴	۳۰	۴	۲۳	۴	۱۹	۴	۸	۳	۵۸	۳	۴۸	۳	۳۹	۳۰	۱۳
		اشراق	۶	۶	۵	۵۳	۵	۳۹	۵	۲۳	۵	۱۵	۵	۵	۴	۵۳	۴	۳۹	۴	۳۲	۴	۲۵	۴	۱۶	۴	۸	۳	۵۶	۲۹	۱۳
میل [illegible]		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۱۹	۳	۱۵	۳	۳۷	۳	۴۵	۳	۵۳	۴	۱	۴	۸	۴	۱۰	۴	۱۳	۴	۱۶	۴	۱۸	۴	۲۱	+۱۳	-۱۴
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۲۷	۴	۳۳	۴	۴۷	۴	۵۳	۵	۱	۵	۸	۵	۱۵	۵	۱۸	۵	۲۱	۵	۲۵	۵	۲۸	۵	۳۱		
		غروب	۶	۳	۶	۱۷	۶	۳۱	۶	۴۸	۶	۵۷	۷	۸	۷	۲۰	۷	۳۷	۷	۴۳	۷	۵۲	۸	۳	۸	۱۲	۸	۳۳		
		عشاء(۱)	۶	۵۰	۷	۵	۷	۲۳	۷	۴۳	۷	۵۸	۸	۱۵	۸	۳۷	۹	۶	۹	۲۱	۹	۳۰	۱۰	۳	۱۰	۳۴	۱۱	۳۴		
		عشاء(۲)	۷	۳	۷	۱۸	۷	۳۶	۸	۰	۸	۱۴	۸	۲۵	۹	۰	۹	۳۶	۹	۵۶	۱۰	۲۱	۱۱	۰	—	—	—	—		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
جولائی	مئی	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جنوری	نومبر
۲۹	۱۳	فجر	۴	۵۷	۴	۴۲	۴	۲۳	۳	۵۸	۳	۳۱	۳	۲۰	۲	۵۳	۲	۱۶	۱	۵۵	۱	۲۶	۰	۳۲	۰	۰	۰	۰	۲۷	۱۵
+۶	-۴	طلوع	۵	۵۶	۵	۴۳	۵	۲۸	۵	۱۰	۵	۰	۴	۴۹	۴	۳۶	۴	۱۹	۴	۱۱	۴	۲	۳	۵۲	۳	۴۲	۳	۲۹		۱۶
میل ۱۸°–۱۴'		اشراق	۶	۶	۵	۵۳	۵	۳۸	۵	۲۲	۵	۱۳	۵	۲	۴	۵۰	۴	۳۵	۴	۲۸	۴	۲۰	۴	۱۲	۴	۲	۳	۵۰	+۱۳	-۱۵
		عصر (۱)	۳	۲۳	۳	۲۰	۳	۱۴	۳	۳۷	۳	۴۶	۳	۵۳	۴	۲	۴	۹	۴	۱۲	۴	۱۵	۴	۱۸	۴	۲۱	۴	۲۳		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۲۸	۴	۳۲	۴	۴۸	۴	۵۵	۵	۳	۵	۱۰	۵	۱۶	۵	۲۱	۵	۲۳	۵	۲۸	۵	۳۱	۵	۳۵		
		غروب	۶	۳	۶	۱۸	۶	۳۳	۶	۵۰	۷	۰	۷	۱۱	۷	۲۳	۷	۴۱	۷	۴۹	۷	۵۸	۸	۸	۸	۱۸	۸	۳۱		
		عشاء (۱)	۶	۵۱	۷	۹	۷	۲۳	۷	۴۶	۸	۱	۸	۱۹	۸	۴۳	۹	۱۲	۹	۲۸	۹	۴۸	۱۰	۱۳	۱۰	۵۱	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۳	۷	۱۸	۷	۳۷	۸	۳	۸	۱۹	۸	۴۰	۹	۶	۹	۴۳	۱۰	۵	۱۰	۳۳	۱۱	۲۸	—	—	—	—		
۲۶	۱۷	فجر	۴	۵۶	۴	۴۱	۴	۲۱	۳	۵۵	۳	۳۸	۳	۱۶	۲	۴۹	۲	۹	۱	۴۶	۱	۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۳	۱۸
+۶	-۴	طلوع	۵	۵۶	۵	۴۳	۵	۲۷	۵	۹	۴	۵۸	۴	۴۶	۴	۳۱	۴	۱۵	۴	۷	۳	۵۷	۳	۴۷	۳	۳۵	۳	۲۲	+۱۳	-۱۵
میل ۱۹°–۴۲'		اشراق	۶	۶	۵	۵۳	۵	۳۷	۵	۲۰	۵	۱۱	۵	۰	۴	۴۷	۴	۳۱	۴	۲۳	۴	۱۶	۴	۶	۳	۵۶	۳	۴۳		
		عصر (۱)	۳	۲۳	۳	۲۱	۳	۱۳	۳	۳۹	۳	۴۶	۳	[illegible]	۴	۳	۴	۱۱	۴	۱۳	۴	۱۷	۴	۲۰	۴	۲۳	۴	۲۶		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۲۹	۴	۳۳	۴	۴۹	۴	۵۶	۵	۳	۵	۱۳	۵	۲۰	۵	۲۳	۵	۲۷	۵	۳۱	۵	۳۵	۵	۳۹		
		غروب	۶	۴	۶	۱۸	۶	۳۳	۶	۵۱	۷	۳	۷	۱۳	۷	۲۹	۷	۴۵	۷	۵۳	۸	۳	۸	۱۳	۸	۱۵	۸	۳۸		
		عشاء (۱)	۶	۵۱	۷	۶	۷	۲۵	۷	۴۹	۸	۴	۸	۲۳	۸	۴۶	۹	۱۸	۹	۳۵	۹	۵۷	۱۰	۲۵	۱۱	۱۳	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۳	۷	۱۹	۷	۳۹	۸	۵	۸	۲۳	۸	۴۳	۹	۱۱	۹	۵۱	۱۰	۱۳	۱۰	۴۷	—	—	—	—	—	—		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
جولائی	مئی	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جنوری	نومبر
۲۳	۳۰	فجر	۳	۵۶	۳	۳۰	۴	۱۹	۳	۵۲	۳	۳۵	۳	۱۳	۲	۳۳	۲	۲	۱	۳۶	۰	۵۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۱	۲۱
+۶	-۲	طلوع	۵	۵۹	۵	۴۱	۵	۲۶	۵	۷	۴	۵۶	۴	۴۳	۴	۲۹	۴	۱۱	۴	۳	۳	۵۳	۳	۳۲	۳	۲۹	۳	۱۵	+۱۱	-۱۴
		اشراق	۶	۹	۵	۵۱	۵	۳۶	۵	۱۹	۵	۸	۴	۵۶	۴	۴۳	۴	۲۴	۴	۲۰	۴	۱۱	۳	۱	۳	۵۱	۳	۳۸		
میل ۲۰-۱		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۲	۳	۱۲	۳	۳۹	۳	۴۶	۳	۵۹	۴	۳	۴	۱۲	۳	۱۵	۳	۱۹	۳	۲۲	۰	۲۵	۳	۲۹		
		عصر(۲)	۳	۳۲	۳	۲۹	۳	۳۳	۳	۳۹	۳	۵۶	۵	۵	۵	۱۳	۵	۲۳	۵	۲۷	۵	۲۹	۵	۳۳	۵	۳۸	۵	۴۳		
		غروب	۶	۳	۶	۱۹	۶	۳۳	۶	۵۳	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۱	۷	۴۹	۷	۵۷	۸	۷	۸	۱۸	۸	۳۱	۸	۴۵		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۷	۷	۷	۲۶	۷	۵۱	۸	۷	۸	۳۶	۸	۵۰	۹	۳۳	۹	۴۲	۱۰	۵	۱۰	۳۷	—	—	—	—		
		عشاء(۲)	۷	۳	۷	۲۰	۷	۴۱	۸	۸	۸	۲۵	۸	۴۸	۹	۱۴	۹	۵۸	۱۰	۲۳	۱۱	۳	—	—	—	—	—	—		
۳۰	۲۳	فجر	۳	۵۶	۴	۳۹	۴	۱۸	۳	۵۰	۳	۳۳	۳	۱۰	۲	۳۰	۱	۵۳	۱	۲۶	۰	۳۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۹	۲۴
+۶	-۳	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۱	۵	۲۵	۵	۶	۴	۵۳	۴	۴۱	۴	۲۹	۴	۸	۳	۵۹	۳	۴۹	۳	۳۷	۳	۲۳	۳	۸	+۱۱	
		اشراق	۶	۹	۵	۵۱	۵	۳۵	۵	۱۶	۵	۷	۴	۵۵	۴	۴۱	۴	۲۳	۴	۱۶	۴	۷	۳	۵۷	۳	۳۶	۳	۳۳	۱۸	
میل ۲۰ - ۲۹		عصر(۱)	۳	۲۳	۳	۲۳	۳	۱۳	۳	۳۶	۳	۴۷	۳	۵۹	۴	۵	۴	۱۳	۳	۱۶	۳	۲۰	۳	۲۳	۳	۲۷	۳	۳۱	+۱۰	-۱۴
		عصر(۲)	۳	۲۲	۳	۲۹	۳	۳۳	۳	۵۰	۳	۵۸	۵	۷	۵	۱۵	۵	۲۳	۵	۲۸	۵	۳۲	۵	۳۶	۵	۳۱	۵	۴۱		
		غروب	۶	۳	۶	۱۹	۶	۳۵	۶	۵۳	۷	۶	۷	۱۹	۷	۳۳	۷	۵۲	۸	۱	۸	۱۱	۸	۲۳	۸	۳۹	۸	۵۳		
		عشاء(۱)	۶	۵۱	۷	۸	۷	۲۸	۷	۵۳	۸	۹	۸	۳۹	۸	۵۳	۹	۳۰	۹	۴۹	۱۰	۱۴	۱۰	۵۰	—	—	—	—		
		عشاء(۲)	۷	۳	۷	۲۱	۷	۴۲	۸	۱۰	۸	۲۸	۸	۵۰	۹	۲۰	۱۰	۶	۱۰	۳۳	۱۱	۲۵	—	—	—	—	—	—		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
جولائی	مئی	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جنوری	نومبر
۱۶	۲۶	فجر	۴	۵۲	۴	۳۸	۴	۱۶	۳	۴۸	۳	۲۹	۳	۶	۲	۳۶	۱	۳۷	۱	۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۷	۲۶
+۶	−۳	طلوع	۵	۵۲	۵	۳۱	۵	۲۳	۵	۳	۴	۵۳	۴	۳۹	۴	۲۳	۴	۳	۳	۵۵	۳	۳۵	۳	۳۳	۳	۱۸	۳	۳	+۱۰	
میل ۲۱° - ۱۰'		اشراق	۶	۶	۵	۵۱	۵	۳۳	۵	۱۶	۵	۵	۴	۵۳	۴	۳۸	۴	۲۱	۴	۱۳	۴	۳	۳	۵۳	۳	۴۱	۳	۲۷	۱۵	−۱۴
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۲۳	۳	۱۵	۳	۳۶	۳	۴۷	۳	۵۸	۴	۶	۴	۱۵	۴	۱۸	۴	۲۲	۴	۲۵	۴	۲۹	۴	۳۳	+۹	
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۳۰	۴	۳۳	۴	۵۱	۴	۵۹	۵	۸	۵	۱۷	۵	۲۶	۵	۳۰	۵	۳۳	۵	۳۹	۵	۴۳	۵	۴۵		
		غروب	۶	۳	۶	۱۹	۶	۳۹	۶	۵۶	۷	۷	۷	۲۱	۷	۳۷	۷	۵۶	۸	۵	۸	۱۵	۸	۲۷	۸	۴۲	۸	۵۹		
		عشاء (۱)	۶	۵۱	۷	۸	۷	۲۹	۷	۵۵	۸	۱۱	۸	۳۲	۸	۵۸	۹	۳۵	۹	۵۶	۱۰	۲۳	۱۱	۵	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۳	۷	۲۲	۷	۳۳	۸	۱۲	۸	۳۱	۸	۵۳	۹	۲۳	۱۰	۱۳	۱۰	۴۵	—	—	—	—	—	—	—	—		
۱۴	۲۹	فجر	۴	۵۲	۴	۳۷	۴	۱۵	۳	۴۶	۳	۲۷	۳	۳	۲	۳۱	۱	۳۱	۱	۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۳	۲۹
+۶	−۳	طلوع	۵	۵۲	۵	۳۰	۵	۲۳	۵	۳	۴	۵۱	۴	۳۸	۴	۲۱	۴	۱	۳	۵۲	۳	۳۱	۳	۲۸	۳	۱۳	۲	۵۶	+۸	−۱۲
میل ۲۱° - ۲۸'		اشراق	۶	۶	۵	۵۰	۵	۳۳	۵	۱۳	۵	۳	۴	۵۱	۴	۳۶	۴	۱۸	۴	۹	۳	۵۹	۳	۴۹	۳	۳۶	۳	۲۲		۳۰
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۲۵	۳	۱۷	۳	۳۹	۳	۴۷	۳	۵۷	۴	۶	۴	۱۶	۴	۱۹	۴	۲۳	۴	۲۷	۴	۳۱	۴	۳۵		−۱۱
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۳۰	۴	۳۵	۴	۵۱	۵	۰	۵	۹	۵	۱۸	۵	۲۸	۵	۳۳	۵	۳۶	۵	۴۱	۵	۴۶	۵	۵۱		
		غروب	۶	۳	۶	۲۰	۶	۳۷	۶	۵۷	۷	۹	۷	۲۲	۷	۳۹	۷	۵۹	۸	۸	۸	۱۹	۸	۳۲	۸	۴۶	۹	۳		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۷	۹	۷	۳۰	۷	۵۶	۸	۱۳	۸	۳۳	۹	۲	۹	۴۰	۱۰	۲	۱۰	۳۱	۱۱	۲۳	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۳	۷	۲۳	۷	۴۵	۸	۱۳	۸	۳۳	۸	۵۷	۹	۲۹	۱۰	۱۹	۱۰	۵۵	—	—	—	—	—	—	—	۰		

صبح صادق

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
جولائی	جون	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جنوری	دسمبر
۱۱	۱	فجر	۳	۵۵	۳	۳۷	۳	۱۵	۳	۲۵	۳	۲۶	۳	۱	۲	۲۷	۱	۳۳	۰	۵۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰	۲
+۵	-۲	طلوع	۵	۵۶	۵	۴۰	۵	۲۲	۵	۱	۴	۴۹	۴	۳۵	۴	۱۸	۳	۵۸	۳	۴۸	۳	۳۷	۳	۲۳	۳	۹	۲	۵۲	+۷	۳
میل ۲۳°-۲۳'		اشراق	۶	۶	۵	۵۰	۵	۳۳	۵	۱۳	۵	۲	۴	۴۹	۴	۳۳	۴	۱۵	۴	۶	۳	۵۶	۳	۴۵	۳	۳۲	۳	۱۸		-۱۰
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۲۵	۳	۱۸	۳	۳۹	۳	۳۷	۳	۵۴	۴	۷	۴	۱۷	۳	۲۰	۳	۲۳	۳	۲۸	۴	۳۲	۴	۳۶		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۳۱	۴	۳۶	۴	۵۱	۵	۱	۵	۱۰	۵	۱۹	۵	۲۹	۵	۳۳	۵	۳۸	۵	۴۳	۵	۴۸	۵	۵۳		
		غروب	۶	۳	۶	۲۰	۶	۳۸	۶	۵۹	۷	۱۱	۷	۲۵	۷	۴۲	۸	۲	۸	۱۲	۸	۲۳	۸	۳۶	۸	۵۱	۹	۸		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۷	۱۰	۷	۳۱	۷	۵۸	۸	۱۵	۸	۳۷	۹	۵	۹	۴۵	۱۰	۸	۱۰	۴۰	—	—	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۵	۷	۲۳	۷	۴۵	۸	۱۵	۸	۳۳	۸	۵۹	۹	۳۳	۱۰	۲۶	۱۱	۶	—	—	—	—	—	—	—	—		
۸	۴	فجر	۳	۵۵	۳	۳۷	۳	۱۳	۳	۴۳	۳	۳۴	۳	۵۸	۲	۲۳	۱	۲۸	۰	۴۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۵
+۵	-۲	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۹	۵	۲۲	۵	۱	۴	۴۸	۴	۳۳	۴	۱۷	۳	۵۶	۳	۴۵	۳	۳۳	۳	۲۱	۳	۶	۲	۴۷	+۹	-۹
میل ۲۲°-۲۷'		اشراق	۶	۶	۵	۵۰	۵	۳۲	۵	۱۳	۵	۱	۴	۴۷	۴	۳۲	۴	۱۳	۴	۴	۳	۵۳	۳	۴۲	۳	۲۹	۳	۱۴		
		عصر (۱)	۳	۲۵	۳	۲۶	۳	۱۹	۳	۳۶	۳	۴۷	۳	۵۸	۴	۸	۴	۱۷	۴	۲۱	۴	۲۵	۳	۳۹	۳	۳۳	۴	۳۸		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۳۱	۴	۳۷	۴	۵۳	۵	۱	۵	۱۱	۵	۲۰	۵	۳۱	۵	۳۵	۵	۴۰	۵	۴۴	۵	۵۰	۵	۵۵		
		غروب	۶	۳	۶	۲۱	۶	۳۸	۶	۵۹	۷	۱۲	۷	۲۶	۷	۴۳	۸	۳	۸	۱۵	۸	۲۶	۸	۳۹	۸	۵۳	۹	۱۳		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۷	۱۰	۷	۳۲	۷	۵۹	۸	۱۷	۸	۳۹	۹	۸	۹	۴۹	۱۰	۱۳	۱۰	۴۸	—	—	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۵	۷	۲۳	۷	۴۶	۸	۱۷	۸	۳۶	۹	۲	۹	۳۶	۱۰	۳۲	۱۱	۱۸	—	—	—	—	—	—	—	—		

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۳۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۹۰		عرض جنوبی	
جولائی	جون	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	جنوری	دسمبر
۵	۷	فجر	۳	۵۵	۳	۳۶	۴	۱۳	۳	۳۲	۳	۲۳	۲	۵۹	۲	۲۱	۱	۳۲	۰	۲۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵	۸
+۳	-۱	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۹	۵	۲۱	۴	۵۹	۴	۴۶	۴	۳۲	۴	۱۵	۳	۵۳	۳	۴۳	۳	۳۱	۳	۱۶	۳	۲	۲	۳۳	۳	-۸
میل ۲۳°-۳۴		اشراق	۶	۹	۵	۴۹	۵	۳۱	۵	۱۱	۴	۵۹	۴	۴۲	۴	۳۰	۴	۱۱	۴	۲	۳	۵۱	۳	۳۹	۳	۲۲	۳	۱۰	-۵	
		عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۲۶	۳	۲۰	۳	۳۵	۳	۴۶	۳	۵۸	۴	۸	۴	۱۸	۴	۲۲	۴	۲۶	۴	۳۰	۴	۳۳	۴	۳۹		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۳۱	۴	۳۸	۴	۵۲	۵	۲	۵	۱۱	۵	۲۱	۵	۳۲	۵	۳۶	۵	۴۱	۵	۴۶	۵	۵۱	۵	۵۶		
		غروب	۶	۳	۶	۲۱	۶	۳۹	۷	۱	۷	۱۳	۷	۲۸	۷	۴۵	۸	۷	۸	۱۷	۸	۲۹	۸	۴۳	۸	۵۸	۹	۱۷		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۷	۱۰	-	۳۳	۸	۱	۸	۱۹	۸	۳۱	۹	۱۰	۹	۵۳	۱۰	۱۸	۱۰	۵۶	-	-	-	-	-	-		
		عشاء(۲)	۷	۵	۷	۲۳	۷	۴۶	۸	۱۸	۸	۳۸	۹	۴	۹	۳۹	۱۰	۳۸	۱۱	۳۳	-	-	-	-	-	-	-	-		
۴	۱۰	فجر	۳	۵۵	۳	۳۶	۴	۱۳	۳	۳۱	۳	۲۰	۲	۵۵	۲	۱۸	۱	۱۸	۰	۰		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۱۱
+۳	-۱	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۹	۵	۲۱	۴	۵۹	۴	۴۹	۴	۳۲	۴	۱۳	۳	۵۲	۳	۴۲	۳	۳۰	۳	۱۷	۲	۵۹	۲	۴۰	+۳	-۷
میل ۲۳°-۱	۱۱	اشراق	۶	۹	۵	۴۹	۵	۳۱	۵	۱۱	۴	۵۹	۴	۳۵	۴	۲۹	۴	۹	۴	۰	۳	۴۹	۳	۳۷	۳	۲۳	۳	۷	۱ +۳	
	۰	عصر(۱)	۳	۲۵	۳	۲۶	۳	۲۰	۳	۳۵	۳	۴۶	۳	۵۸	۴	۸	۴	۱۹	۴	۲۳	۴	۲۷	۴	۳۱	۴	۳۵	۴	۴۰		
		عصر(۲)	۴	۲۲	۴	۳۱	۴	۳۸	۴	۵۳	۵	۲	۵	۱۲	۵	۲۲	۵	۳۲	۵	۳۷	۵	۴۲	۵	۴۷	۵	۵۲	۵	۵۸		
		غروب	۶	۳	۶	۲۱	۶	۳۹	۷	۱	۷	۱۳	۷	۲۸	۷	۴۶	۸	۸	۸	۱۸	۸	۳۰	۸	۴۴	۹	۱	۹	۳۰		
		عشاء(۱)	۶	۵۲	۷	۱۱	۷	۳۳	۸	۱	۸	۲۰	۸	۴۲	۹	۱۳	۹	۵۶	۱۰	۴۲	۱۱	۳	-	-	-	-	-	-		
		عشاء(۲)	۷	۵	۷	۲۳	۷	۴۸	۸	۱۹	۸	۴۰	۹	۵	۹	۴۲	۱۰	۴۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

صبح صادق

عرض شمالی		درجہ	۰		۱۰		۲۰		۳۰		۳۵		۴۰		۴۵		۵۰		۵۲		۵۴		۵۶		۵۸		۶۰		عرض جنوبی	
جون	جون	وقت	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	دسمبر	دسمبر
۲۹	۱۳	فجر	۴	۵۵	۴	۳۵	۴	۱۲	۳	۳۰	۳	۲۰	۲	۵۴	۲	۱۷	۱	۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۹	۱۴
+۲	۰	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۹	۵	۲۰	۴	۵۸	۴	۴۵	۴	۳۱	۴	۱۳	۳	۵۰	۳	۳۰	۳	۲۸	۳	۱۳	۲	۵۷	۲	۳۷	+۲	-۵
میل ۲۳° - ۲۳ - ۱۴		اشراق	۶	۶	۵	۳۹	۵	۳۱	۵	۱۰	۴	۵۸	۴	۴۴	۴	۲۸	۴	۸	۳	۵۸	۳	۴۸	۳	۳۵	۳	۲۲	۳	۵		
		عصر (۱)	۳	۲۶	۳	۲۷	۳	۲۱	۳	۲۵	۳	۴۷	۳	۵۸	۴	۹	۴	۱۹	۴	۲۳	۴	۲۷	۴	۳۳	۴	۳۶	۴	۴۱		
		عصر (۲)	۴	۲۳	۴	۳۲	۴	۳۸	۴	۵۳	۵	۳	۵	۱۲	۵	۲۳	۵	۳۳	۵	۳۸	۵	۴۳	۵	۴۸	۵	۵۳	۵	۵۹		
		غروب	۶	۴	۶	۲۱	۶	۴۰	۷	۲	۷	۱۵	۷	۲۹	۷	۴۸	۸	۱۰	۸	۲۰	۸	۳۲	۸	۴۶	۹	۳	۹	۲۳		
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۷	۱۱	۷	۳۳	۸	۲	۸	۲۱	۸	۴۴	۹	۱۳	۹	۵۹	۱۰	۲۵	۱۱	۹	—	—	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۵	۷	۲۵	۷	۴۸	۸	۲۰	۸	۴۰	۹	۶	۹	۴۳	۱۰	۴۶	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
۲۶	۱۶	فجر	۴	۵۵	۴	۳۵	۴	۱۱	۳	۳۰	۳	۱۹	۲	۵۳	۲	۱۶	۱	۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳۶	۱۴
+۳	۱۷	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۹	۵	۲۰	۴	۵۸	۴	۴۵	۴	۳۰	۴	۱۲	۳	۵۰	۳	۳۹	۳	۲۷	۳	۱۳	۲	۵۶	۲	۳۹	+۱	۱۷
	+۱	اشراق	۶	۶	۵	۳۹	۵	۳۰	۵	۱۰	۴	۵۸	۴	۴۴	۴	۲۷	۴	۷	۳	۵۷	۳	۴۶	۳	۳۴	۳	۲۰	۳	۴		-۴
میل ۲۳° - ۲۳ - ۲۱		عصر (۱)	۳	۲۶	۳	۲۷	۳	۲۱	۳	۳۵	۳	۴۷	۳	۵۸	۴	۹	۴	۱۹	۴	۲۳	۴	۲۸	۴	۳۳	۴	۳۶	۴	۴۱		
		عصر (۲)	۴	۲۲	۴	۳۲	۴	۳۸	۴	۵۳	۵	۳	۵	۱۳	۵	۲۳	۵	۳۳	۵	۳۸	۵	۴۳	۵	۴۹	۵	۵۳	۶	۰		
		غروب	۶	۴	۶	۲۱	۶	۴۰	۷	۲	۷	۱۵	۷	۳۰	۷	۴۸	۸	۱۰	۸	۲۱	۸	۳۳	۸	۴۷	۹	۴	۹	۲۳		
		عشاء (۱)	۶	۵۰	۷	۱۱	۷	۳۳	۸	۳	۸	۲۱	۸	۴۴	۹	۱۵	۱۰	۰	۱۰	۲۸	۱۱	۱۳	—	—	—	—	—	—		
		عشاء (۲)	۷	۵	۷	۲۵	۷	۴۹	۸	۳۰	۸	۳۱	۹	۷	۹	۴۴	۱۰	۴۹	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		

عرض شمالی جون	جون	وقت	۰ گھنٹہ	۰ منٹ	۱۰ گھنٹہ	۱۰ منٹ	۲۰ گھنٹہ	۲۰ منٹ	۳۰ گھنٹہ	۳۰ منٹ	۳۵ گھنٹہ	۳۵ منٹ	۴۰ گھنٹہ	۴۰ منٹ	۴۵ گھنٹہ	۴۵ منٹ
۲۳	۱۹	فجر	۴	۵۵	۴	۳۵	۴	۱۱	۳	۳۹	۳	۱۹	۲	۵۲	۲	۱۵
۲+	۱+	طلوع	۵	۵۶	۵	۳۸	۵	۱۹	۴	۵۰	۴	۳۳	۴	۲۹	۴	۱۱
میل ۲۳°-۲۶		اشراق	۶	۶	۵	۴۹	۵	۳۰	۵	۹	۴	۵۷	۴	۴۳	۴	۲۷
		عصر (۱)	۳	۲۶	۳	۲۷	۳	۲۱	۳	۳۵	۳	۴۷	۳	۵۸	۴	۹
		عصر (۲)	۴	۴۲	۴	۳۳	۴	۳۸	۴	۵۳	۵	۳	۵	۱۳	۵	۲۳
		غروب	۶	۴	۶	۲۲	۶	۴۱	۷	۳	۷	۱۶	۷	۳۱	۷	۴۹
		عشاء (۱)	۶	۵۲	۷	۱۱	۷	۳۳	۸	۳	۸	۲۳	۸	۲۵	۹	۱۵
		عشاء (۲)	۷	۵	۷	۲۵	۷	۳۹	۸	۲۱	۸	۴۱	۹	۸	۹	۴۵

وقت	۵۰ گھنٹہ	۵۰ منٹ	۵۲ گھنٹہ	۵۲ منٹ	۵۴ گھنٹہ	۵۴ منٹ	۵۶ گھنٹہ	۵۶ منٹ	۵۸ گھنٹہ	۵۸ منٹ	۶۰ گھنٹہ	۶۰ منٹ	عرض جنوبی دسمبر	دسمبر
فجر	۱	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۳	۲۰
طلوع	۳	۴۹	۳	۳۸	۳	۲۶	۳	۱۱	۲	۵۵	۲	۳۴	۱-	۲-
اشراق	۴	۷	۳	۵۷	۳	۴۶	۳	۳۴	۳	۱۹	۳	۳		
عصر (۱)	۴	۱۹	۴	۲۳	۴	۲۸	۴	۳۲	۴	۳۷	۴	۴۱		
عصر (۲)	۵	۳۴	۵	۳۹	۵	۴۳	۵	۴۹	۵	۵۵	۶	۱		
غروب	۸	۱۱	۸	۲۲	۸	۳۴	۸	۴۹	۹	۵	۹	۲۶		
عشاء (۱)	۱۰	۱	۱۰	۳۹	۱۱	۱۹	—	—	—	—	—	—		
عشاء (۲)	۱۰	۵۱	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۹۳) جزا ابتداء فجر کا معیار بیان کیا ہے وہ محمد مبارق [illegible] مقصود تھا
کہ الآثر وطالع العلامات کے پیش نظر [illegible] بالخصوص جگہ واختلاف الاوقات
[illegible] کے درجہ کی بھی بیان کر کے [illegible] لہا معا سے آپ
(و دوسرے تحقیق امر) علی الا ابیضا [illegible] منبسط فی
لہ اسم الشفق بھی بیان کر چکے ہیں
کہ علامت [illegible] صادق کی تعریف یوں کی ہے: منتشر [illegible] وقت نصف
③ پیر ولی نے صبح صادق [illegible] دائرہ ۱۸ درجہ [illegible] مشاہدہ
عرض الافق [illegible] جب چاہیں جہاں چاہیں [illegible] والی روشنی کو
دائرہ کی تشکیل [illegible] تمام فلکیین اس وقت ظاہر ہونے والی [illegible] مشاہدات میں
کہ یہ فیصلہ کریں [illegible] کے تین روز تک [illegible] حضرت مفتی محمد شفیع
مستطیل بتاتے ہیں اور یہ [illegible] ہے جیسا کہ [illegible]
بھی یہ روشنی مستطیل ہی [illegible] فی التحیرو الشفق
صاحب [illegible] رحمہ اللہ تعالیٰ کی [illegible] الی الفجر والشفق
④ پیرولی کی عبارت [illegible] امر وقعصلوا من قوانین [illegible]
(وصد اصحاب هذه الصناعة [illegible] بعضهم [illegible]
(الی قولہ) اختلف فی هذا [illegible] ان کی بنا پر [illegible]
جزو [illegible] بلکہ [illegible] فلکیین کے مشاہدات [illegible] کیا جا چکا ہے
تنبلا [illegible] کو قرار دیتے ہیں
[illegible] ⑤ علامہ برجندی رحمہ اللہ تعالیٰ نے
(بقیہ صفحہ ۲۳۴)

صبح صادق

په مختلفو ملکونو کښې معياري وقت د لاندې طول البلد مطابق دې

مختلف ممالک میں معیاری وقت مندرجہ ذیل طول البلد کے مطابق ہے

طول شرقی

افغانستان	۶۷ ½
جزائر ایڈمیرلٹی	۱۵۰
اسپین	۱۵
اسپینی گینیا	۱۵
البانیہ	۱۵
جزائر امیرانٹی	۶۰
جزائر انڈمان	۸۲ ½
آنگولا (پرتگالی مغربی افریقہ)	۱۵
جمہوریہ وسطی افریقہ	۱۵
جمہوریات جنوبی افریقہ	۳۰
جزائر انوبون	۱۵
جنوبی آسٹریلیا	۱۴۲½
مغربی آسٹریلیا	۱۲۰
علاقہ دارالخلافہ آسٹریلیا	۱۵۰
شمالی آسٹریلیا	۱۴۲½
جزیرۂ اوشن	۱۶۵
آسٹریا	۱۵
اوکیناوہ	۱۳۵
ایسٹونیا	۴۵
جمہوریہ انڈونیشیا	
بالی، جنگکا، بیلی تانگ، جاوا،	۱۰۵
مدورا، سماٹرا	۱۰۵
بورنیو، سلیبس، فلوریس،	
لومبوک، سمبا، سمباوا، تیمور	۱۲۰
اریو، کیئی، مولوکاس، ثانمبر	
مغربی آئرین	۱۳۵
اسپٹزبرجن	۱۵
اردن	۳۰
ایران	۶۰
اسرائیل	۳۰
اومن (مسیرہ، مسقط، سلالا)	۶۰
اٹلی	۱۵۰
جزائر ایلیس	۱۸۰
بحرین	۶۰
بلجیم	۱۵
جزائر بیلیرک	۱۵
بوٹسوانہ	۳۰
برٹش نیوگنی	۱۵۰
بلغاریہ	۳۰
برما	۹۷½
پاکستان مغربی	۷۵
پاکستان مشرقی	۹۰

پنوا	۱۵۰
جزائر پیسکاڈورس	۱۲۰
پولینڈ	۱۵
پرتگال	۱۵
پرتگالی مغربی افریقہ (انگولا)	۱۵
پرتگالی مشرقی افریقہ (مضمبیق)	۳۰
ترکی	۳۰
تائیوان (فارموسا)	۱۲۰
تنزانیہ	۴۵
تسمانیہ	۱۵۰
تھائی لینڈ (سیام)	۱۰۵
تیمور	۱۲۰
جزائر ٹونگا	۱۹۵
ٹریپولی ٹانیہ	۳۰
ٹروشیل، عمان (شام)	۶۰
ٹرک	۱۶۵
ٹیونیسیہ	۱۵
جرمنی	۱۵
جبرالٹر (جبل الطارق)	۱۵
جاپان	۱۳۵
جزائر جاپان	۱۳۵
چیکوسلواکیہ	۱۵
چڈ	۱۵
چیگوس آرچی پیلاگو	۷۵
جزائر چیتھم	۱۹۱ ¼

چین	۱۲۰
حبش	۴۵
جمہوریہ داہومے	۱۵
ڈنمارک	۱۵
ری یونین	۶۰
روڈیشیا	۳۰
رومانیہ	۳۰
جزائر رائیوکیو	۱۳۵
روس	
طول ۴۰ تک	۴۵
۴۰ تا ۵۲½	۶۰
۵۲½ سے اوپر	۷۵
زمبیا	۳۰
سیلون	۸۲½
سائپرس	۳۰
سیرینائیکا	۳۰
سکھالن	
عرض ۵۰ سے جنوب	۱۳۵
عرض ۵۰ سے شمال	۱۵۰
جزائر سنٹاکروز	۱۶۵
سرڈینیا	۱۵
سعودیہ عربیہ	۴۵
جزائر سچوٹن	۱۳۵
سچلیز	۶۰
سیام (تھائی لینڈ)	۱۰۵

سائبیریا	
طول ۶۷½ تک	۷۵
۶۷½ تا ۸۲½	۹۰
۸۲½ تا ۹۷½	۱۰۵
۹۷½ تا ۱۱۲½	۱۲۰
۱۱۲½ تا ۱۲۷½	۱۳۵
۱۲۷½ تا ۱۴۲½	۱۵۰
۱۴۲½ تا ۱۵۷½	۱۶۵
۱۵۷½ تا ۱۷۲½	۱۸۰
۱۷۲½ سے اوپر	۱۹۵
سسلی	۱۵
سنگاپور	۱۱۲½
سقوطرہ	۴۵
جزائر سلیمان	۱۶۵
جمہوریہ سومالی	۴۵
جمہوریہ سوڈان	۳۰
سوازی لینڈ	۳۰
سویڈن	۱۵
سوئٹزر لینڈ	۱۵
شام	۳۰
عدن	۴۵
عراق	۴۵
فرنینڈوپو	۱۵
فجی	۱۸۰
جمہوریہ فلپائن	۱۲۰
فن لینڈ	۳۰
فارموسا (تائیوان)	۱۲۰
فرانس	۱۵
فرنچ سومالی لینڈ	۴۵
جزائر فرینڈلی	۱۹۵
قطر	۶۰
کمبوڈیا	۱۰۵
کوئنس لینڈ	۱۵۰
جمہوریہ کیمرون	۱۵
جزائر کیرولین	
طول ۱۶۰ تک	۱۵۰
۱۶۰ سے اوپر	۱۸۰
ٹرک، پونیپ	۱۶۵
جزائر کرسمس، بحر ہند	۱۰۵
جزائر کوکوس، کیلنگ	۹۷½
جزائر کومورو	۴۵
جمہوریہ کانگو	۱۵
جمہوریہ کانگولیز مغربی	۱۵
جمہوریہ کانگولیز مشرقی	۳۰
کورسیکا	۱۵
کریٹی	۳۰
جزیرہ نما کام چٹکا	۱۸۰
کینیا	۴۵
کوریا	۱۳۵
جزائر کورل	۱۶۵

کویت	۴۵
گابون	۱۵
جزائر گلبرٹ، ایلس	۱۸۰
گوام	۱۵۰
گوادر	۷۵
جزیرہ لکادیب	۸۲½
جزائر لیڈرون	۱۵۰
لاؤس	۱۰۵
لاٹ ویا	۴۵
لبنان	۳۰
لیسوتھو	۳۰
لیبیا	۳۰
لچٹینشٹین	۱۵
جزیرہ لارڈ ہو	۱۵۷½
لتھوانیا	۴۵
لکسمبرگ	۱۵
مصر	۳۰
مکاؤ	۱۲۰
جمہوریہ میلاگاسی	۴۵
ملاوی	۳۰
وفاق ملایا	۱۱۲½
ملیشیا (سباہ، سروک)	۱۲۰
جمہوریہ مالدیپ	۷۵
مالٹا	۱۵
منچوریا	۱۳۵
جزائر مریانہ	۱۵۰
جزائر مارشل	۱۸۰
موریشس	۶۰
موناکو	۱۵
مضمبیق (پرتگالی مشرقی افریقہ)	۳۰
منگلا (ہائیڈ راماؤنٹ)	۴۵
نانیو گنٹو	۱۳۵
نارو	۱۴۲½
نیدرلینڈ	۱۵
نیو کیلیڈونیا	۱۶۵
نیوگنی، برٹش	۱۵۰
نیو ہیبرائڈس	۱۶۵
نیوساؤتھ ویلس	۱۵۰
نیوزی لینڈ	۱۸۰
جزائر نکوبار	۸۲½
جمہوریہ نائجیریا	۱۵
جزیرہ نارفوک	۱۴۲½
ناروے	۱۵
نووا یاز میلیا	۷۵
وکٹوریہ آسٹریلیا	۱۵۰
ویتنام شمالی	۱۰۵
ویتنام جنوبی	۱۲۰
جزیرہ وارنگل	۱۹۵
ہالینڈ	۱۵
ہانگ کانگ	۱۲۰

ہنگری	۱۵	یوگنڈا	۴۵
ہندوستان	۸۲½	یونان	۳۰
یوگوسلاویہ	۱۵		

طول غربی

الاباما، یو، ایس، اے[1]	۹۰
الاسکا، یو، ایس، اے	
جنوب مشرقی ساحل مع کراس ساؤنڈ، ڈگلس، جونیو، کشم، کوو، پیٹرس برگ	۱۲۰
کراس ساؤنڈ کی شمالی جانب کا ساحل طول ۱۴۱ تک	۱۳۵
طول ۱۴۱ تا ۱۶۲ مع اینکرج، فیربنکس، سیوارڈ، ویلڈز	۱۵۰
ویسٹ کوسٹ (نوم)	
جزائر الیوشین	۱۶۵
البرٹا	۱۰۵
ارجن ٹائن	۶۰
اریزونا، یو، ایس، اے[1]	۱۰۵
ارکنساس یو، ایس، اے[1]	۹۰
جزائر آسٹرل	۱۵۰
آزورس	۱۵
ایکویڈر	۷۵
آئسلینڈ	۱۵
اڈاہو، یو، ایس، اے[1]	۱۰۵
الینوآئس یو، ایس، اے[1]	۹۰
انڈیانا یو، ایس، اے[1]	۹۰
آیووا، یو، ایس، اے[1]	۹۰
اوہیو، یو، ایس، اے[1]	۷۵
اوکلاہوما، یو، ایس، اے[1]	۹۰
اونٹیریو	
طول ۹۰ تک	۷۵
طول ۹۰ سے اوپر	۹۰
اوریگون یو، ایس، اے[1]	۱۲۰
اسکورسبائی ساؤنڈ گرین لینڈ	۳۰
بہاماس	۷۵
بربادوس	۶۰
برمودا	۶۰
بولیویا	۶۰
برازیل	
مشرقی	۴۵
علاقہ ایکرے	۷۵
مغربی	۶۰
برٹش کولمبیا	۱۲۰

[1] اس مقام کا وقت اپریل کی آخری اتوار سے اکتوبر کی آخری اتوار تک ایک گھنٹہ بڑھا دیا جاتا ہے ۱۲

برٹش ہونڈورس	۹۰
پرٹوریکو	۶۰
پناما نہر کا علاقہ	۷۵
جمہوریہ پناما	۷۵
پیراگوئے	۶۰
پینسلوانیا یو، ایس، اے[1]	۷۵
پیرو	۷۵
پرتگالی گائنا	۱۵
جزیرہ پرنس ایڈورڈ	۶۰
ٹینیسی یو، ایس، اے	۹۰
ٹیکساس یو، ایس، اے	۹۰
ٹوباگو	۶۰
جزائر ٹیرنڈاڈی، جنوبی اٹلانٹک	۳۰
ٹرینیڈاڈ	۶۰
ٹاموٹو آرچی پیلاگو	۱۵۰
جزائر ٹوبوائی	۱۵۰
جزائر کاکس، ٹرکس	۷۵
جارجیہ یو، ایس، اے[1]	۷۵
جنوبی جارجیہ	۳۰
جمیکا	۷۵
جزیرہ جانماتن	۱۵
جزیرہ جانسٹن	۱۶۵
جزیرہ جان فرنینڈیز	۶۰
چائل	۶۰

ڈیلاوارے یو، ایس، اے[1]	۷۵
جمہوریہ ڈومینکن	۷۵
ڈچ گائنا (سرینام)	۵۲ ½
جنوبی ڈکوٹا، یو، ایس، اے	
مشرقی[1]	۹۰
مغربی[1]	۱۰۵
شمالی ڈکوٹا، یو، ایس، اے[1]	۹۰
زیرو ٹونگا	۱۵۷ ½
جزیرہ روڈ، یو، ایس، اے[1]	۷۵
سرینام (ڈچ گائنا)	۵۲ ½
ایس ٹی - پیری، میکولین	۳۵
سلواڈور، ال	۹۰
سموآ	۱۶۵
سسکچیون	۱۰۵
جزیرہ سوسائٹی	۱۵۰
شمالی مغربی علاقے	
طول ۶۸ تک	۶۰
۶۸ تا ۸۵	۷۵
۸۵ تا ۱۰۲	۹۰
۱۰۲ تا ۱۲۰	۱۰۵
۱۲۰ سے اوپر	۱۲۰
جزائر فاکلینڈ	۶۰
اشارٹک میں جزیرہ نماؤ سے	۴۵
جزائر فیننگ	۱۵۰

[1] اس مقام کا وقت اپریل کی آخری اتوار سے اکتوبر کی آخری اتوار تک ایک گھنٹہ بڑھا دیا جاتا ہے ۱۲

صبح صادق ——— ۷۶

د دې مقام وقت د اپریل له آخري ...

فرنینڈو نورنہا	۳۰
فلوریڈا، یو، ایس، اے لہ	۷۵
فرانس گائنا	۶۰
کیلیفورنیا، یو، ایس، اے لہ	۱۲۰
کینیڈا (صوبجات دیکھئے)	۵۲½ تا ۱۳۵
جزیرہ کیپ ورڈ	۳۰
کنساس یو، ایس، اے لہ	۹۰
کینٹوکی یو، ایس، اے لہ	۹۰
شمالی کیرولینا، یو، ایس، اے لہ	۷۵
جنوبی کیرولینا، یو، ایس، اے لہ	۷۵
کیوبک	
طول ۶۸ تک	۶۰
۶۸ سے اوپر	۷۵
جزائر کیمین	۷۵
جزائر کرسمس، بحرالکاہل	۱۳۵
کولمبیا	۷۵
کولوراڈو، یو، ایس، اے لہ	۱۰۵
کونیکٹیکٹ یو، ایس، اے لہ	۷۵
جزیرہ کک (باستثنار نائیو)	۱۵۷½
کوسٹاریکا	۹۰
کیوبا	۷۵
جزیرہ کیوراکاؤ	۶۰
جزائر گلاپاگوس	۷۵
گرینلینڈ، اسکورسبائی ساؤنڈ	۳۰
اینگمگسالک، ویسٹ کورس	۴۵
تھلے ایریا	۶۰
گریناڈا	۶۰
گواڈے لوپ	۶۰
گوئیٹے مالا	۹۰
گائنا ڈچ	۵۲½
گائنا فرانس	۶۰
گیانا	۵۶¼
لیبراڈور	۵۲½
جزائر لی ورڈ	۶۰
لائبیریا	۱۱⅛
لوئیسیانہ یو، ایس، اے لہ	۹۰
لو آرچی پیلاگو	۱۵۰
مشرقی جزیرہ (آئی-ڈی پسکوا)	۱۰۵
مینی یو، ایس، اے لہ	۷۵
مانیٹوبا	۹۰
جزائر مارکوئیسس	۱۴۲½
مارٹینکوئی	۶۰
میری لینڈ یو، ایس، اے لہ	۷۵
مساچوسٹس یو، ایس، اے لہ	۷۵
میکسیکو	۹۰
مچیگن یو، ایس، اے لہ	۷۵
جزائر مڈوے	۱۶۵
منیسوٹا، یو، ایس، اے لہ	۹۰

لہ اس مقام کا وقت اپریل کی آخری اتوار سے اکتوبر کی آخری اتوار تک ایک گھنٹہ بڑھا دیا جاتا ہے۔ ۱۳

مکیلن	۴۵
میسیسپی یو، ایس، اے سلہ	۹۰
مسوری 〃 〃 〃 سلہ	۹۰
مونٹانا 〃 〃 〃 سلہ	۱۰۵
نیبراسکا 〃 〃 〃 سلہ	۹۰
نیواڈا 〃 〃 〃 سلہ	۱۲۰
نیوبرنس وک	۶۰
نیو فاؤنڈ لینڈ	۵۲ ½
نیو ہیمپشائر، یو، ایس، اے سلہ	۷۵
نیوجرسی 〃 〃 〃 سلہ	۷۵
نیومیکسیکو 〃 〃 〃 سلہ	۱۰۵
نیویارک 〃 〃 〃 سلہ	۷۵
نکاراگوا	۹۰
جزیرہ نیو	۱۶۵
نووا اسکوشیا	۶۰
وینیزولا	۶۰
ورمونٹ یو، ایس، اے سلہ	۷۵
جزائر ورجن	۶۰
ورجینیا یو، ایس، اے سلہ	۷۵
مغربی ورجینیا یو، ایس، اے سلہ	۷۵
واشنگٹن ڈی، سی، یو، ایس، اے سلہ	۷۵
واشنگٹن یو، ایس، اے سلہ	۱۲۰
جزائر ڈنڈورڈ	۶۰
وسکونسن یو، ایس، اے سلہ	۹۰
وائیومینگ 〃 〃 سلہ	۱۰۵
ہیٹی	۷۵
ہوائی یو، ایس، اے	۱۵۰
ہونڈیورس	۹۰
ہونڈیورس برٹش	۹۰
یوراگوئے	۵۲ ½
یوٹاہ یو، ایس، اے سلہ	۱۰۵
یوکون	۱۳۵

(بقیہ حاشیہ ص۲۲) بیرونی سے ۱۸° زیر افق پر صبح کاذب کا قول نقل فرمایا ہے، اس سے ثابت ہوا کہ انھوں نے بھی بیرونی کی اس عبارت کو صبحِ کاذب سے متعلق قرار دیا ہے، برجندی کی پوری عبارت صفحہ ۱۶۴ پر ملاحظہ فرمائیں

⑤ بیرونی کی عبارت مذکورہ سے ظاہرًا اور ان کی کتاب "تفہیم" کی عبارت "ثم یتلوہ الصبح الکاذب الفجر الصادق معترضًا علیہ منبسطًا فی الافق" میں "معترضًا علیہ" سے صراحۃً ثابت ہوا کہ بیرونی کے نزدیک بھی صبح صادق سے قبل متصلاً صبح کاذب کا وجود ضروری ہے، حالانکہ ۱۸° زیر افق سے قبل متصلاً باجماع فلکیات قدیمہ وجدیدہ کوئی روشنی نہیں ہوتی، حضرت مفتی محمد شفیع صاحب رحمہ اللہ تعالیٰ کی سرکردگی میں گیارہ علماء کے مشاہدات میں بھی اس سے قبل کوئی روشنی نظر نہیں آئی، ۱۲ منہ

سلہ اس مقام کا وقت اپریل کی آخری اتوار سے اکتوبر کی آخری اتوار تک ایک گھنٹہ بڑھا دیا جاتا ہے۔ ۱۲

د مختلفو ملکونو د لمانځه د وقتونو نقشه

۱ - په آینده صفحو کښې چه کومې نقشې ورکړې شوې دي نو هلته چه په کوم ځائ کښې د جمع علامه (+) وي نو هلته دې د کراچئ په وقت باندې همدومره دقیقې اضافه کړې شي او په کوم ځائ کښې چه د منفي علامه (-) ورکړې شوې وي نو هلته دې د کراچئ له وقت نه همدومره دقیقې منفي کړې شي .

۲ - د موسم د تبدیلي فرق په نصف النهار باندې کوم اثر نه غورزوي. له همدې کبله له هر ښار سره لیکل شوې د نصف النهار فرق تول کال یو شان وي .

۳ - د نورو وقتونو فرق په مختلفو تاریخونو کښې مختلف وي له همدې کبله د هرې میاشتې اولنې او اوولسم ۱۷ تاریخ فرق لیکل کیږي، د مینځنیو تاریخونو د خانو د پوره کولو لپاره په خله حساب ولګوئ .

۴ - د هرې ضلع (ولسوالی) د مرکز وقت لیکل کیږي، د ضلع خواوشا چه کوم مقامات شمال یا جنوب کښې واقع دي هلته هم تقریبًا همدغه وقتونه تطبیقیږي. البته په شرقي جانب کښې تقریبًا په اوولس ۱۷ میله کښې یوه دقیقه کمیږي او په غربي جانب کښې په اوولس ۱۷ میله کښې تقریبًا یوه دقیقه اضافه کیږي .

۵ - کوم ښارونه چه په یو عرض البلد باندې واقع دي له هغې نه د یو ښار د نقشو وقتونه لیکل شوي دي او د نورو ښارونو له هغې سره د وقت فرق د نقشې په آخر کښې ورکړې شوې دې .

۶ - د بنده په رساله (ارشاد العابد) کښې ذکر شوې نقشه د قبلې په طرف کښې دهغه ټولو ښارونو طول البلد اوعرض البلد موجود دې. دضرورت په وقت کښې دې هغې ته مراجعه وشي.

۷ - په ټولو وقتونو کښې د درې یا څلورو دقیقو احتیاط ضروري دې .

د لوړوالي له کبله په طلوع او غروب کښې د وقت د فرق نقشه

لوړوالي (فټ)	۵۰۰	۱۰۰۰	۲۰۰۰	۳۰۰۰	۴۰۰۰	۵۰۰۰	۱۰۰۰۰
د وقت فرق (دقیقې)	۲	۳	۴	۵	۵	۶	۸

(فټ) زره	۱۵	۲۰	۲۵	۳۰	۳۵	۴۰	۴۵	۵۰	۵۵	۶۰
(دقیقې)	۱۰	۱۱	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۷	۱۸	۱۹

د لوړوالي له کبله د صبح صادق. ماسخوتن او مازدیګر په وقت کښې معتد به وقت نه راځي .

فائده. فوکر طیاره له ۱۵ نه تر ۱۹ اور بوئینګ له ۲۹ نه تر ۳۵ زره فټ لوړوالي پورې پرواز کوي

مغربی پاکستان

	جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
اسلام آباد فرق نصف النہار — ۲۵																								
فجر	۱۲-	۱۳-	۱۴-	۲۱-	۲۳-	۳۰-	۳۹-	۴۱-	۴۹-	۵۱-	۵۵-	۵۹-	۵۶-	۵۳-	۵۰-	۴۵-	۳۰-	۳۳-	۲۶-	۲۲-	۱۹-	۱۴-	۱۳-	۱۱-
طلوع	۹-	۸-	۱۰-	۱۵-	۲۰-	۲۳-	۳۰-	۳۳-	۳۸-	۴۳-	۴۵-	۴۶-	۴۵-	۴۲-	۴۱-	۳۹-	۳۱-	۲۶-	۲۲-	۱۹-	۱۲-	۸-	۹-	۹-
اشراق	۳-	۵-	۹-	۱۳-	۱۸-	۲۲-	۲۸-	۳۲-	۳۶-	۴۰-	۴۲-	۴۴-	۴۳-	۴۱-	۳۹-	۳۵-	۳۱-	۲۵-	۲۱-	۱۹-	۱۱-	۸-	۵-	۳-
عصر (۱)	۳۳-	۳۱-	۳۴-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۱۹-	۱۵-	۱۰-	۶-	۳-	۱-	۲-	۳-	۷-	۱۱-	۱۶-	۲۱-	۲۹-	۳۱-	۳۵-	۳۹-	۳۲-	۳۳-
عصر (۲)	۳۹-	۳۵-	۴۳-	۳۸-	۳۵-	۲۸-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۲-	۹-	۷-	۷-	۹-	۱۳-	۱۶-	۲۰-	۲۴-	۲۹-	۳۵-	۳۹-	۴۲-	۳۹-	۴۶-
غروب	۳۵-	۳۳-	۳۰-	۳۹-	۳۱-	۲۶-	۲۰-	۱۶-	۱۲-	۸-	۵-	۳-	۳-	۷-	۹-	۱۴-	۱۹-	۲۳-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۴۰-	۴۲-	۴۰-
عشاء (۱)	۳۹-	۳۸-	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۲-	۱۶-	۱۱-	۵-	۰	۳+	۵+	۴+	۲+	۲-	۸-	۱۲-	۱۸-	۲۳-	۲۹-	۳۲-	۳۵-	۳۸-	۳۹-
عشاء (۲)	۳۸-	۳۶-	۳۳-	۳۹-	۲۹-	۲۰-	۱۳-	۹-	۳-	۱+	۵+	۸+	۷+	۳+	۰	۵-	۱۰-	۱۶-	۲۲-	۲۶-	۳۱-	۳۴-	۳۸-	۳۸-
بہاولپور فرق نصف النہار — ۱۹																								
فجر	۱۲-	۱۳-	۱۴-	۱۶-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۲-	۳۳-	۳۵-	۳۳-	۳۳-	۳۱-	۲۹-	۲۶-	۲۳-	۲۰-	۱۶-	۱۵-	۱۳-	۱۲-	۱۳-
طلوع	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۶-	۱۸-	۲۲-	۲۳-	۲۵-	۲۶-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۶-	۲۶-	۲۴-	۲۲-	۲۰-	۱۶-	۱۳-	۱۲-	۱۰-	۱۰-	۱۰-
اشراق	۹-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۹-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۳-	۲۹-	۲۸-	۲۶-	۲۶-	۲۹-	۲۵-	۲۳-	۲۱-	۱۹-	۱۹-	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-
عصر (۱)	۲۸-	۲۴-	۲۳-	۲۳-	۲۰-	۱۸-	۱۵-	۱۳-	۱۱-	۸-	۶-	۹-	۶-	۸-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۶-	۲۶-
عصر (۲)	۳۲-	۲۹-	۲۸-	۲۵-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۵-	۱۲-	۱۳-	۱۰-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۴-	۱۹-	۲۰-	۲۱-	۲۵-	۲۵-	۲۸-	۳۱-	۳۰-
غروب	۲۹-	۲۸-	۲۹-	۲۵-	۲۲-	۲۰-	۱۶-	۱۳-	۱۳-	۱۱-	۹-	۹-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۹-	۲۸-	۲۸-
عشاء (۱)	۲۶-	۲۶-	۲۲-	۲۱-	۱۹-	۱۸-	۱۵-	۱۲-	۹-	۷-	۵-	۵-	۶-	۶-	۸-	۱۱-	۱۲-	۱۵-	۱۸-	۱۹-	۲۲-	۲۲-	۲۵-	۲۵-
عشاء (۲)	۲۶-	۲۶-	۲۳-	۲۲-	۲۰-	۱۶-	۱۴-	۱۱-	۹-	۶-	۴-	۳-	۵-	۵-	۷-	۹-	۱۲-	۱۳-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۳-	۲۹-	۲۹-

صبح صادق ←

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
بہاولنگر فرق نصف النہار — ۳۵	فجر	۱۶-	۱۸-	۲۰-	۲۲-	۲۳-	۲۶-	۳۱-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۴۱-	۴۲-
	طلوع	۱۵-	۱۶-	۱۶-	۱۹-	۲۳-	۲۴-	۲۸-	۳۰-	۳۲-	۳۳-	۳۶-	۳۶-
	اشراق	۱۳-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۲-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۱-	۳۳-	۳۵-	۳۴-
	عصر (۱)	۳۵-	۳۳-	۳۲-	۳۰-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۲-	۱۱-
	عصر (۲)	۳۹-	۳۶-	۳۵-	۳۲-	۳۱-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۲۰-	۱۶-	۱۶-	۱۵-
	غروب	۳۶-	۳۵-	۳۳-	۳۲-	۲۸-	۲۶-	۲۲-	۲۰-	۱۸-	۱۶-	۱۴-	۱۴-
	عشاء (۱)	۳۳-	۳۳-	۲۹-	۲۸-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۱۸-	۱۴-	۱۲-	۱۰-	۹-
	عشاء (۲)	۳۳-	۳۳-	۲۹-	۲۸-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۹-	۸-
پشاور فرق نصف النہار — ۱۸	فجر	۳-	۶-	۹-	۱۳-	۱۶-	۲۳-	۲۹-	۳۴-	۴۰-	۴۵-	۴۹-	۵۳-
	طلوع	۲+	۰	۳-	۷-	۱۲-	۱۶-	۲۳-	۲۷-	۳۱-	۳۶-	۳۹-	۳۹-
	اشراق	۳+	۲+	۳-	۶-	۱۲-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۳۰-	۳۴-	۳۶-	۳۶-
	عصر (۱)	۳۷-	۳۵-	۳۱-	۲۸-	۲۲-	۱۸-	۱۳-	۸-	۴-	۱+	۴+	۶+
	عصر (۲)	۴۲-	۳۹-	۳۶-	۳۱-	۲۸-	۲۱-	۱۹-	۱۲-	۹-	۴-	۲-	۰
	غروب	۳۹-	۳۷-	۳۳-	۳۰-	۲۳-	۱۹-	۱۳-	۹-	۵-	۰	۳+	۳+
	عشاء (۱)	۳۳-	۳۲-	۲۷-	۲۲-	۱۹-	۱۵-	۱۰-	۴-	۲+	۷+	۱۰+	۱۳+
	عشاء (۲)	۳۲-	۳۱-	۲۹-	۲۶-	۱۹-	۱۳-	۷-	۲-	۳+	۹+	۱۳+	۱۶+

		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
بہاولنگر فرق نصف النہار — ۳۵	فجر	۴۱-	۴۰-	۳۸-	۳۶-	۳۳-	۲۹-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۱۸-	۱۶-	۱۶-
	طلوع	۳۵-	۳۳-	۳۲-	۳۰-	۲۸-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۵-	۱۵-	۱۵-
	اشراق	۳۴-	۳۳-	۳۳-	۳۱-	۲۸-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۶-	۱۶-	۱۴-	۱۳-
	عصر (۱)	۱۲-	۱۳-	۱۴-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۵-	۲۸-	۳۰-	۳۳-	۳۴-	۳۵
	عصر (۲)	۱۳-	۱۴-	۱۸-	۲۱-	۲۲-	۲۴-	۲۶-	۳۱-	۳۲-	۳۴-	۳۶-	۳۶-
	غروب	۱۴-	۱۵-	۱۶-	۱۹-	۲۲-	۲۴-	۲۶-	۳۰-	۳۲-	۳۳-	۳۵-	۳۵-
	عشاء (۱)	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۱-	۳۳-	۳۳-
	عشاء (۲)	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۴-	۱۶-	۲۰-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۰-	۳۳-	۳۳-
پشاور فرق نصف النہار — ۱۸	فجر	۵۱-	۴۸-	۴۴-	۳۹-	۳۳-	۲۶-	۲۱-	۱۵-	۱۲-	۹-	۵-	۴-
	طلوع	۳۸-	۳۶-	۳۴-	۳۰-	۲۳-	۲۰-	۱۲-	۹-	۴-	۱-	۲+	۲+
	اشراق	۳۴-	۳۵-	۳۳-	۲۹-	۲۳-	۱۹-	۱۲-	۹-	۴-	۱-	۲+	۳+
	عصر (۱)	۵+	۳+	۰	۵-	۱۰-	۱۵-	۲۰-	۲۵-	۲۹-	۳۳-	۳۶-	۳۷-
	عصر (۲)	۰	۲-	۵-	۱۰-	۱۳-	۱۹-	۲۲-	۲۹-	۳۲-	۳۹-	۴۰-	۴۰-
	غروب	۳+	۱+	۲-	۶-	۱۲-	۱۷-	۲۲-	۲۶-	۳۱-	۳۲-	۳۸-	۳۸-
	عشاء (۱)	۱۱+	۹+	۵+	۱-	۵-	۱۱-	۱۶-	۲۰-	۲۶-	۲۹-	۳۲-	۳۳-
	عشاء (۲)	۱۵+	۱۲+	۸+	۳+	۳-	۸-	۱۳-	۲۰-	۲۴-	۲۸-	۳۲-	۳۳-

	جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
جیکب آباد فرق نصف النہار – ۴																								
فجر	۱-	۱-	۳-	۴-	۵-	۷-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۱۸-	۱۷-	۱۹-	۱۵-	۱۴-	۱۲-	۸-	۶-	۴-	۳-	۱-	۱-	۱-
طلوع	۰	۰	۰	۲-	۵-	۵-	۸-	۹-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۲-	۱۲-	۱۱-	۸-	۶-	۴-	۱-	۰	۰	۰	۰
اشراق	۱+	۱+	۱-	۳-	۴-	۵-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۰-	۸-	۶-	۵-	۲-	۱-	۰	۱+	۱+
عصر (۱)	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۹-	۷-	۶-	۳-	۲-	۱-	۲+	۲+	۳+	۲+	۲+	۱+	۱-	۲-	۴-	۶-	۸-	۹-	۱۱-	۱۲-	۱۳-
عصر (۲)	۱۶-	۱۴-	۱۳-	۱۱-	۱۱-	۸-	۶-	۳-	۴-	۱-	۱-	۱+	۲+	۰	۲-	۴-	۴-	۷-	۷-	۱۱-	۱۱-	۱۲-	۱۵-	۱۴-
غروب	۱۴-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۷-	۴-	۳-	۱-	۰	۲+	۲+	۱+	۱+	۰	۲-	۴-	۶-	۸-	۱۰-	۱۱-	۱۱-	۱۳-	۱۳-
عشاء (۱)	۱۱-	۱۱-	۹-	۸-	۶-	۶-	۴-	۲-	۱+	۲+	۳+	۴+	۳+	۳+	۱+	۱-	۲-	۴-	۶-	۶-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-
عشاء (۲)	۱۱-	۱۱-	۸-	۸-	۷-	۵-	۲-	۰-	۲+	۳+	۵+	۵+	۵+	۴+	۳+	۲+	۰-	۳-	۵-	۷-	۹-	۹-	۱۱-	۱۱-
جھنگ فرق نصف النہار – ۲۱																								
فجر	۱۱-	۱۲-	۱۴-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۹-	۳۳-	۳۶-	۴۰-	۴۳-	۴۵-	۴۳-	۴۲-	۳۹-	۳۶-	۳۲-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۱۱-
طلوع	۷-	۹-	۱۰-	۱۳-	۱۸-	۲۰-	۲۵-	۲۸-	۳۰-	۳۳-	۳۶-	۳۶-	۳۵-	۳۳-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۲-	۱۸-	۱۳-	۱۱-	۸-	۷-	۷-
اشراق	۱۸-	۱۹-	۲۲-	۲۳-	۲۸-	۳۰-	۳۵-	۳۸-	۴۱-	۴۳-	۴۶-	۴۶-	۴۶-	۴۵-	۴۳-	۴۰-	۳۷-	۳۲-	۲۹-	۲۵-	۲۲-	۲۱-	۱۹-	۱۸-
عصر (۱)	۳۵-	۳۳-	۳۱-	۲۸-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۴-	۱۱-	۷-	۶-	۴-	۵-	۶-	۸-	۱۲-	۱۴-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۲-	۳۳-	۳۵-
عصر (۲)	۳۹-	۳۶-	۳۴-	۳۰-	۲۹-	۲۳-	۲۱-	۱۶-	۱۴-	۱۱-	۱۰-	۸-	۷-	۹-	۱۲-	۱۵-	۱۶-	۲۲-	۲۴-	۲۹-	۳۱-	۳۳-	۳۷-	۳۷-
غروب	۳۷-	۳۴-	۳۲-	۳۰-	۲۵-	۲۲-	۱۷-	۱۴-	۱۲-	۹-	۶-	۶-	۶-	۸-	۹-	۱۳-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۷-	۳۰-	۳۳-	۳۵-	۳۵-
عشاء (۱)	۳۳-	۳۲-	۲۸-	۲۶-	۲۳-	۲۰-	۱۹-	۱۲-	۸-	۴-	۲-	۱-	۲-	۳-	۶-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۷-	۲۹-	۳۲-	۳۲-
عشاء (۲)	۳۱-	۳۱-	۲۷-	۲۵-	۲۲-	۱۸-	۱۳-	۹-	۶-	۲-	۱+	۲+	۱+	۰	۳-	۶-	۱۰-	۱۳-	۱۸-	۲۲-	۲۶-	۲۸-	۳۱-	۳۱-

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶
جہلم فرق نصف النہار — ۲۷	فجر	۱۵-	۱۶-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۳۱-	۳۷-	۴۱-	۴۶-	۵۱-	۵۳-	۵۸-
	طلوع	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۲۳-	۲۶-	۳۴-	۳۵-	۳۹-	۴۳-	۴۵-	۴۶-
	اشراق	۸-	۹-	۱۳-	۱۶-	۲۱-	۲۵-	۳۰-	۳۳-	۳۷-	۴۰-	۴۳-	۴۳-
	عصر (۱)	۴۳-	۴۱-	۳۸-	۳۵-	۳۱-	۲۶-	۲۲-	۱۸-	۱۳-	۹-	۷-	۵-
	عصر (۲)	۴۹-	۴۵-	۴۳-	۳۹-	۳۶-	۳۰-	۲۵-	۲۱-	۱۹-	۱۵-	۱۳-	۱۱-
	غروب	۴۵-	۴۳-	۴۰-	۳۸-	۳۲-	۲۸-	۲۳-	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۹-	۸-
	عشاء (۱)	۴۰-	۳۹-	۳۳-	۳۱-	۲۸-	۲۳-	۱۹-	۱۴-	۹-	۵-	۲-	۰
	عشاء (۲)	۳۹-	۳۹-	۳۴-	۳۱-	۲۸-	۲۳-	۱۷-	۱۳-	۸-	۳-	۰	۳+
چترال فرق نصف النہار — ۱۹	فجر	۲-	۳-	۸-	۱۳-	۱۸-	۲۶-	۳۳-	۴۰-	۴۷-	۵۳-	۵۹-	۶۳-
	طلوع	۵+	۳+	۱-	۶-	۱۲-	۱۸-	۲۵-	۳۰-	۲۹-	۳۲-	۳۵-	۳۶-
	اشراق	۸+	۶+	۱+	۴-	۱۱-	۱۶-	۲۳-	۲۹-	۳۴-	۳۹-	۴۲-	۴۳-
	عصر (۱)	۴۲-	۴۱-	۳۶-	۳۲-	۲۶-	۲۰-	۱۳-	۷-	۲-	۳+	۷+	۱۰+
	عصر (۲)	۴۸-	۴۴-	۴۰-	۳۶-	۳۱-	۲۳-	۱۸-	۱۱-	۸-	۲-	۱+	۳+
	غروب	۴۳-	۴۲-	۳۷-	۳۳-	۲۷-	۲۰-	۱۴-	۸-	۲-	۳+	۷+	۸+
	عشاء (۱)	۳۸-	۳۶-	۳۰-	۲۶-	۲۰-	۱۵-	۸-	۱-	۷+	۱۳+	۱۸+	۲۰+
	عشاء (۲)	۳۶-	۳۵-	۲۹-	۲۴-	۲۰-	۱۲-	۵-	۱+	۹+	۱۵+	۲۱+	۲۴+

		جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
جہلم فرق نصف النہار — ۲۷	فجر	۵۵-	۵۳-	۵۰-	۴۵-	۴۰-	۳۵-	۲۹-	۲۳-	۲۱-	۱۶-	۱۵-	۱۳-
	طلوع	۴۵-	۴۳-	۴۱-	۳۷-	۳۲-	۲۵-	۲۳-	۱۹-	۱۵-	۱۳-	۱۰-	۱۰-
	اشراق	۴۳-	۴۱-	۳۹-	۳۴-	۳۲-	۲۷-	۲۳-	۱۸-	۱۳-	۱۱-	۹-	۷-
	عصر (۱)	۶-	۸-	۱۱-	۱۳-	۱۹-	۲۳-	۲۸-	۳۲-	۳۶-	۴۰-	۴۲-	۴۳-
	عصر (۲)	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۲۰-	۲۳-	۲۸-	۳۱-	۳۷-	۳۹-	۴۳-	۴۶-	۴۷-
	غروب	۸-	۱۰-	۱۴-	۱۷-	۲۲-	۲۵-	۳۰-	۳۲-	۳۸-	۴۰-	۴۳-	۴۴-
	عشاء (۱)	۱-	۳-	۷-	۱۱-	۱۵-	۲۰-	۲۵-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۳۹-
	عشاء (۲)	۱+	۱-	۴±	۹-	۱۴-	۱۸-	۲۴-	۲۹-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۳۹-
چترال فرق نصف النہار — ۱۹	فجر	۶۱-	۵۸-	۵۲-	۴۵-	۳۸-	۳۰-	۲۳-	۱۶-	۱۱-	۵-	۳-	۱-
	طلوع	۳۵-	۳۲-	۲۹-	۳۳-	۲۷-	۲۱-	۱۵-	۸-	۲-	۱+	۵+	۵+
	اشراق	۴۳-	۴۱-	۳۸-	۳۳-	۲۷-	۲۰-	۱۴-	۸-	۱-	۱+	۷+	۹+
	عصر (۱)	۹+	۶+	۲+	۳-	۱۰-	۱۵-	۲۲-	۲۸-	۳۳-	۳۸-	۴۲-	۴۳-
	عصر (۲)	۳+	۱+	۴-	۹-	۱۳-	۲۰-	۲۵-	۳۲-	۳۷-	۴۰-	۴۵-	۴۶-
	غروب	۸+	۵+	۱+	۴-	۱۱-	۱۷-	۲۲-	۲۹-	۳۵-	۳۸-	۴۴-	۴۳-
	عشاء (۱)	۱۸+	۱۴+	۱۰+	۴+	۲-	۱۰-	۱۶-	۲۱-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۳۷-
	عشاء (۲)	۲۳+	۲۰+	۱۳+	۷+	۰	۷-	۱۳-	۲۰-	۲۷-	۳۱-	۳۶-	۳۶-

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹	۱	۱۹
حیدرآباد فرق نصف النہار - ۶	فجر	-۵	-۵	-۵	-۶	-۶	-۷	-۷	-۸	-۸	-۸	-۹	-۱۰	-۸	-۸	-۸	-۸	-۸	-۷	-۶	-۵	-۵	-۴	-۵	-۵
	طلوع	-۵	-۶	-۶	-۶	-۷	-۷	-۷	-۷	-۷	-۷	-۸	-۸	-۷	-۷	-۷	-۷	-۶	-۶	-۵	-۴	-۴	-۴	-۵	-۵
	اشراق	-۵	-۵	-۵	-۵	-۶	-۶	-۷	-۶	-۶	-۶	-۷	-۵	-۶	-۶	-۷	-۷	-۶	-۵	-۵	-۵	-۴	-۵	-۵	-۵
	عصر (۱)	-۷	-۷	-۶	-۷	-۶	-۶	-۶	-۵	-۵	-۴	-۵	-۴	-۵	-۵	-۵	-۵	-۶	-۵	-۶	-۶	-۶	-۷	-۷	-۷
	عصر (۲)	-۱۰	-۹	-۹	-۹	-۹	-۷	-۶	-۶	-۶	-۵	-۵	-۳	-۲	-۳	-۶	-۶	-۷	-۷	-۷	-۸	-۸	-۸	-۹	-۹
	غروب	-۸	-۷	-۷	-۷	-۶	-۶	-۵	-۵	-۵	-۵	-۴	-۴	-۴	-۴	-۵	-۶	-۶	-۶	-۷	-۷	-۷	-۷	-۷	-۷
	عشاء (۱)	-۷	-۷	-۶	-۶	-۶	-۷	-۶	-۶	-۵	-۵	-۴	-۵	-۵	-۵	-۵	-۵	-۵	-۶	-۶	-۶	-۷	-۷	-۷	-۷
	عشاء (۲)	-۷	-۷	-۷	-۷	-۷	-۶	-۵	-۴	-۴	-۴	-۳	-۳	-۴	-۴	-۴	-۴	-۴	-۵	-۵	-۶	-۷	-۷	-۷	-۷
خیرپور فرق نصف النہار - ۷	فجر	-۳	-۲	-۴	-۵	-۶	-۸	-۱۰	-۱۲	-۱۳	-۱۴	-۱۶	-۱۷	-۱۵	-۱۵	-۱۴	-۱۳	-۱۱	-۹	-۷	-۵	-۵	-۴	-۳	-۳
	طلوع	-۲	-۲	-۲	-۴	-۶	-۶	-۹	-۱۰	-۱۰	-۱۲	-۱۳	-۱۳	-۱۳	-۱۲	-۱۲	-۱۰	-۸	-۷	-۵	-۳	-۲	-۲	-۲	-۲
	اشراق	-۱	-۲	-۳	-۳	-۶	-۶	-۸	-۹	-۱۰	-۱۱	-۱۲	-۱۱	-۱۱	-۱۱	-۱۱	-۱۰	-۹	-۷	-۶	-۴	-۲	-۲	-۱	-۱
	عصر (۱)	-۱۳	-۱۱	-۱۰	-۹	-۸	-۶	-۵	-۳	-۲	-۱	۰	+۱	۰	-۱	-۱	-۲	-۴	-۵	-۷	-۸	-۹	-۱۱	-۱۲	-۱۲
	عصر (۲)	-۱۵	-۱۳	-۱۳	-۱۱	-۱۱	-۹	-۷	-۵	-۵	-۳	-۳	-۱	۰	-۲	-۴	-۶	-۶	-۸	-۸	-۱۱	-۱۱	-۱۳	-۱۳	-۱۳
	غروب	-۱۳	-۱۳	-۱۳	-۱۱	-۹	-۸	-۵	-۳	-۳	-۲	-۱	-۲	-۱	-۱	-۳	-۴	-۶	-۷	-۹	-۱۰	-۱۱	-۱۱	-۱۳	-۱۳
	عشاء (۱)	-۱۱	-۱۱	-۹	-۸	-۷	-۷	-۵	-۳	-۲	۰	+۱	+۱	۰	۰	-۱	-۳	-۳	-۵	-۷	-۷	-۹	-۱۰	-۱۱	-۱۱
	عشاء (۲)	-۱۱	-۱۳	-۹	-۹	-۸	-۶	-۳	-۲	-۱	+۱	+۲	+۲	+۱	+۱	۰	-۱	-۳	-۳	-۶	-۸	-۹	-۹	-۱۱	-۱۱

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
خاران فرق نصف النہار + ۶	فجر	۱۳+	۱۱+	۱۰+	۸+	۷+	۳+	۲+	۱-	۲-	۳-	۶-	۷-	۵-	۵-	۳-	۲-	۰	۳+	۵+	۸+	۹+	۱۱+	۱۲+	۱۳+
	طلوع	۱۳+	۱۳+	۱۲+	۱۰+	۷+	۶+	۳+	۲+	۱+	۰	۲-	۲-	۱-	۰	۰	۲+	۳+	۵+	۸+	۱۱+	۱۲+	۱۳+	۱۳+	۱۳+
	اشراق	۱۳+	۱۳+	۱۲+	۱۱+	۸+	۷+	۵+	۳+	۲+	۱+	۰	۰	۰	۱+	۱+	۲+	۴+	۶+	۸+	۱۰+	۱۲+	۱۳+	۱۴+	۱۵+
	عصر (۱)	۱-	۰	۲+	۳+	۵+	۷+	۹+	۱۱+	۱۳+	۱۵+	۱۶+	۱۷+	۱۶+	۱۵+	۱۴+	۱۲+	۱۰+	۸+	۶+	۴+	۳+	۱+	۰	۰
	عصر (۲)	۵-	۲-	۲-	۱+	۱+	۴+	۷+	۹+	۹+	۱۳+	۱۲+	۱۴+	۱۵+	۱۳+	۱۱+	۸+	۸+	۵+	۵+	۱+	۱+	۰	۳-	۳-
	غروب	۲-	۱-	۰	۱+	۳+	۵+	۸+	۱۰+	۱۱+	۱۲+	۱۲+	۱۳+	۱۴+	۱۳+	۱۲+	۱۰+	۸+	۷+	۴+	۲+	۱+	۱+	۱-	۱-
	عشاء (۱)	۰	۰	۳+	۳+	۶+	۷+	۹+	۱۱+	۱۳+	۱۶+	۱۷+	۱۷+	۱۶+	۱۶+	۱۵+	۱۳+	۱۱+	۹+	۷+	۶+	۳+	۲+	۱+	۱+
	عشاء (۲)	۰	۰	۳+	۳+	۵+	۸+	۱۰+	۱۳+	۱۴+	۱۶+	۱۸+	۱۸+	۱۷+	۱۷+	۱۵+	۱۴+	۱۲+	۱۰+	۸+	۵+	۳+	۳+	۱+	۰
خیبر فرق نصف النہار – ۱۶	فجر	۲-	۳-	۷-	۱۱-	۱۵-	۲۱-	۲۷-	۳۳-	۳۹-	۴۴-	۴۸-	۵۲-	۵۰-	۴۷-	۴۳-	۳۷-	۳۲-	۲۵-	۱۹-	۱۳-	۹-	۳-	۳-	۱-
	طلوع	۲+	۲+	۰	۵-	۱۱-	۱۵-	۲۱-	۲۵-	۳۰-	۳۴-	۳۷-	۳۸-	۳۶-	۳۴-	۳۳-	۲۸-	۲۲-	۱۸-	۱۲-	۷-	۲-	۲+	۳+	۳+
	اشراق	۶+	۳+	۰	۳-	۱۰-	۱۳-	۲۰-	۲۴-	۲۸-	۳۲-	۳۵-	۳۴-	۳۶-	۳۳-	۳۱-	۲۸-	۲۳-	۱۷-	۱۳-	۷-	۱-	۲+	۵+	۷+
	عصر (۱)	۳۶-	۳۳-	۳۰-	۲۶-	۲۱-	۱۶-	۱۱-	۹-	۱-	۳+	۶+	۸+	۷+	۵+	۲+	۲-	۸-	۱۳-	۱۸-	۲۳-	۲۷-	۳۲-	۳۵-	۳۶-
	عصر (۲)	۴۱-	۳۷-	۳۵-	۳۰-	۲۶-	۱۹-	۱۳-	۹-	۷-	۲-	۱+	۳+	۳+	۱+	۳-	۸-	۱۱-	۱۷-	۲۱-	۲۶-	۳۱-	۳۴-	۳۸-	۳۹-
	غروب	۳۷-	۳۵-	۳۲-	۲۸-	۲۲-	۱۷-	۱۱-	۷-	۲+	۳+	۵+	۶+	۶+	۳+	۱+	۳-	۱۰-	۱۳-	۲۰-	۲۴-	۲۹-	۳۳-	۳۹-	۳۹-
	عشاء (۱)	۳۲-	۳۰-	۲۵-	۲۲-	۱۷-	۱۳-	۷-	۱-	۵+	۱۰+	۱۳+	۱۵+	۱۳+	۱۲+	۸+	۲+	۳-	۹-	۱۳-	۱۸-	۲۳-	۲۷-	۳۱-	۳۱-
	عشاء (۲)	۳۰-	۲۹-	۲۳-	۲۱-	۱۷-	۱۱-	۵-	۱+	۷+	۱۳+	۱۹+	۱۹+	۱۸+	۱۵+	۱۱+	۵+	۰	۹-	۱۲-	۱۸-	۲۳-	۲۹-	۳۰-	۳۰-

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	*۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
دادو فرق نصف النہار ـــ ۳	فجر	۰	۱-	۱-	۲-	۲-	۴-	۵-	۷-	۷-	۸-	۹-	۱۱-	۹-	۹-	۸-	۸-	۶-	۴-	۳-	۲-	۱-	۰	۰	۰
	طلوع	۰	۰	۰	۱-	۳-	۳-	۴-	۵-	۵-	۶-	۷-	۷-	۶-	۶-	۶-	۶-	۴-	۳-	۲-	۰	۱+	۱+	۱+	۰
	اشراق	۱+	۱+	۰	۰	۲-	۲-	۴-	۴-	۵-	۵-	۶-	۵-	۵-	۵-	۵-	۵-	۴-	۲-	۲-	۰	۰	۰	۱+	۱+
	عصر (۱)	۷-	۶-	۵-	۵-	۳-	۳-	۱-	۱-	۰	۲+	۲+	۳+	۲+	۱+	۱+	۰	۱-	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۶-	۶-
	عصر (۲)	۱۰-	۸-	۸-	۷-	۶-	۴-	۳-	۲-	۲-	۰	۰	۲+	۳+	۱+	۱-	۲-	۲-	۴-	۴-	۴-	۶-	۶-	۸-	۸-
	غروب	۷-	۷-	۶-	۶-	۴-	۴-	۲-	۱-	۱-	۰	۱+	۱+	۱+	۱+	۰	۱-	۲-	۳-	۴-	۵-	۵-	۵-	۶-	۶-
	عشاء (۱)	۶-	۶-	۴-	۴-	۳-	۳-	۲-	۱-	۱+	۲+	۲+	۳+	۲+	۲+	۱+	۰	۰	۲-	۳-	۳-	۴-	۵-	۶-	۵-
	عشاء (۲)	۶-	۶-	۴-	۴-	۴-	۲-	۱-	۱+	۱+	۳+	۳+	۴+	۳+	۳+	۲+	۲+	۰	۱-	۲-	۲-	۴-	۴-	۶-	۶-
دیر فرق نصف النہار ـــ ۱۹	فجر	۴-	۶-	۹-	۱۴-	۱۸-	۲۵-	۳۱-	۳۸-	۴۵-	۵۰-	۵۵-	۵۹-	۵۷-	۵۳-	۴۹-	۴۳-	۳۷-	۲۹-	۲۲-	۱۶-	۱۲-	۶-	۵-	۳-
	طلوع	۴+	۲+	۱-	۷-	۱۳-	۱۸-	۲۴-	۲۹-	۳۴-	۴۰-	۴۳-	۴۴-	۴۳-	۴۰-	۳۸-	۳۲-	۲۶-	۲۱-	۱۵-	۹-	۴-	۱+	۴+	۴+
	اشراق	۵+	۳+	۱-	۶-	۱۲-	۱۶-	۲۳-	۲۸-	۳۳-	۳۷-	۴۱-	۴۱-	۴۱-	۳۹-	۳۶-	۳۲-	۲۶-	۲۰-	۱۵-	۹-	۳-	۱+	۴+	۶+
	عصر (۱)	۴۴-	۳۹-	۳۵-	۳۱-	۲۵-	۲۰-	۱۴-	۹-	۳-	۲+	۵+	۷+	۴+	۶+	۰	۴-	۱۱-	۱۶-	۲۲-	۲۷-	۳۳-	۳۷-	۴۰-	۴۹-
	عصر (۲)	۴۷-	۴۳-	۴۰-	۳۴-	۳۰-	۲۲-	۱۶-	۱۲-	۹-	۴-	۱-	۲+	۲+	۱-	۵-	۱۰-	۱۴-	۲۰-	۲۴-	۳۱-	۳۶-	۴۰-	۴۴-	۴۵-
	غروب	۴۳-	۴۱-	۳۷-	۳۲-	۲۶-	۲۰-	۱۴-	۹-	۴-	۲+	۵+	۶+	۳+	۶+	۰	۴-	۱۲-	۱۷-	۲۳-	۲۸-	۳۳-	۳۷-	۴۲-	۴۴-
	عشاء (۱)	۳۷-	۳۵-	۲۹-	۲۶-	۲۱-	۱۹-	۹-	۳-	۴+	۹+	۱۴+	۱۶+	۱۴+	۱۳+	۷+	۱+	۴-	۱۱-	۱۷-	۲۱-	۲۸-	۳۳-	۳۵-	۳۶-
	عشاء (۲)	۳۴-	۳۳-	۲۸-	۲۴-	۲۰-	۱۳-	۷-	۰	۷+	۱۳+	۱۷+	۲۰+	۱۹+	۱۴+	۱۱+	۵+	۱-	۸-	۱۵-	۲۱-	۲۶-	۳۰-	۳۳-	۳۴-

صبح صادق

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
ڈیرہ اسمٰعیل خان فرق نصف النہار – ۱۵	فجر	۵-	۶-	۸-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۳-	۲۶-	۳۱-	۳۵-	۳۸-	۴۰-	۳۸-	۳۷-	۳۴-	۳۰-	۲۶-	۲۱-	۱۶-	۱۳-	۱۰-	۶-	۵-	۴-
	طلوع	۱-	۲-	۳-	۷-	۱۲-	۱۴-	۱۹-	۲۳-	۲۵-	۲۸-	۳۰-	۳۱-	۳۰-	۲۸-	۲۷-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۲-	۸-	۵-	۳-	۱-	۱-
	اشراق	۱+	۱-	۳-	۶-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۶-	۲۳-	۲۰-	۱۶-	۱۲-	۸-	۳-	۲-	۰	۱+
	عصر (۱)	۳۰-	۲۸-	۲۵-	۲۲-	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۸-	۴-	۰	۲+	۳+	۳+	۱+	۱-	۵-	۹-	۱۲-	۱۶-	۲۰-	۲۵-	۲۶-	۲۹-	۲۹-
	عصر (۲)	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۵-	۲۳-	۱۸-	۱۴-	۱۰-	۸-	۵-	۳-	۱-	۱-	۳-	۴-	۹-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۳-	۲۵-	۲۸-	۳۱-	۳۲-
	غروب	۳۰-	۲۹-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۱-	۸-	۵-	۲-	۰-	۱+	۱+	۱-	۴-	۷-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۲۹-
	عشاء (۱)	۲۷-	۲۶-	۲۲-	۲۰-	۱۶-	۱۳-	۹-	۵-	۰	۳+	۶+	۷+	۴+	۵+	۲+	۳-	۹-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۶-
	عشاء (۲)	۲۵-	۲۵-	۲۱-	۱۹-	۱۶-	۱۲-	۷-	۳-	۱+	۵+	۸+	۹+	۸+	۷+	۳+	۰	۳-	۸-	۱۳-	۱۶-	۲۰-	۲۳-	۲۵-	۲۵-
رحیم یار خان فرق نصف النہار – ۱۳	فجر	۷-	۸-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۲۰-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۶-	۲۴-	۲۳-	۲۲-	۲۱-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۸-	۷-	۷-
	طلوع	۶-	۷-	۷-	۹-	۱۲-	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۱۸-	۱۹-	۲۱-	۲۱-	۲۰-	۱۹-	۱۹-	۱۷-	۱۵-	۱۳-	۱۱-	۸-	۷-	۶-	۶-	۶-
	اشراق	۶-	۶-	۸-	۹-	۱۱-	۱۲-	۱۵-	۱۶-	۱۷-	۱۸-	۲۰-	۱۹-	۱۹-	۱۹-	۱۸-	۱۷-	۱۵-	۱۳-	۱۲-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-
	عصر (۱)	۲۰-	۱۹-	۱۸-	۱۶-	۱۴-	۱۳-	۱۱-	۹-	۷-	۵-	۵-	۳-	۴-	۵-	۶-	۸-	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۱۸-	۲۰-	۲۰-
	عصر (۲)	۲۳-	۲۱-	۲۱-	۱۸-	۱۸-	۱۵-	۱۲-	۱۰-	۱۰-	۷-	۷-	۵-	۴-	۶-	۸-	۱۱-	۱۱-	۱۳-	۱۴-	۱۸-	۱۸-	۱۹-	۲۲-	۲۲-
	غروب	۲۱-	۲۰-	۱۹-	۱۸-	۱۵-	۱۴-	۱۱-	۹-	۸-	۷-	۵-	۵-	۵-	۶-	۷-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۱۸-	۱۸-	۲۰-	۲۰-
	عشاء (۱)	۱۹-	۱۹-	۱۶-	۱۵-	۱۴-	۱۳-	۱۱-	۹-	۶-	۵-	۳-	۳-	۳-	۴-	۵-	۸-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۴-	۱۶-	۱۷-	۱۸-	۱۸-
	عشاء (۲)	۱۹-	۱۹-	۱۶-	۱۵-	۱۳-	۱۱-	۹-	۷-	۵-	۳-	۱-	۱-	۲-	۳-	۳-	۵-	۷-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۱۶-	۱۹-	۱۹-

سانگھڑ فرق نصف النهار – ۸

	جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
فجر	۶-	۷-	۷-	۷-	۷-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۷-	۵-	۴-	۴-
طلوع	۴-	۷-	۷-	۷-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۸-	۸-	۷-	۶-	۶-	۶-	۴-	۴-
اشراق	۴-	۵-	۴-	۴-	۸	۶-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-	۸-	۷-	۶-	۴-	۵-	۴-	۴	۶-
عصر(۱)	۱۰-	۶	۶	۹	۸	۷-	۷-	۴	۶-	۵-	۵-	۴-	۵-	۶-	۵-	۵-	۷-	۷-	۸-	۸-	۹-	۹-	۱۰-	۱۰-
عصر(۲)	۱۲-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۹-	۸-	۷-	۷-	۶-	۶-	۴-	۳-	۵-	۷-	۷-	۷-	۹-	۹-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۱-	۱۱-
غروب	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۹-	۹-	۷-	۷-	۷-	۶-	۵-	۶-	۶-	۶-	۶-	۷-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-	۱۰-	۱۰-
عشاء(۱)	۱۰-	۱۰-	۸-	۸-	۸-	۸-	۷-	۶-	۵-	۵-	۴-	۴-	۵-	۵-	۵-	۶-	۶-	۷-	۸-	۷-	۹-	۹-	۹-	۹-
عشاء(۲)	۱۰-	۱۰-	۸-	۸-	۸-	۸-	۷-	۶-	۵-	۵-	۴-	۴-	۴-	۵-	۵-	۵-	۶-	۷-	۷-	۸-	۹-	۹-	۱۰-	۱۰-

سکھر فرق نصف النهار – ۷

	جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
فجر	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۸-	۱۱-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۶-	۱۸-	۱۶-	۱۵-	۱۵-	۱۳-	۱۲-	۹-	۷-	۵-	۵-	۴-	۳-	۲-
طلوع	۲-	۲-	۳-	۳-	۶-	۶-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۰-	۸-	۷-	۵-	۳-	۲-	۱-	۱-	۳-
اشراق	۱-	۱-	۳-	۴-	۶-	۶-	۹-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۹-	۷-	۶-	۴-	۳-	۲-	۱-	۱-
عصر(۱)	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۸-	۷-	۵-	۴-	۲-	•	•	۱+	•	•	۱-	۲-	۴-	۶-	۷-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۳-
عصر(۲)	۱۴-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۱-	۹-	۷-	۵-	۵-	۳-	۲-	•	۱+	۳-	۳-	۵-	۵-	۸-	۸-	۹-	۱۱-	۱۱-	۱۴-	۱۴-
غروب	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۲-	۹-	۸-	۵-	۴-	۳-	۲-	۱-	۱-	۱-	۱-	۳-	۴-	۶-	۷-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-	۱۲-	۱۲-
عشاء(۱)	۱۲-	۱۲-	۹-	۹-	۸-	۷-	۵-	۳-	۱-	•	۱+	۲+	۱+	۱+	۱-	۳-	۳-	۵-	۷-	۸-	۱۰-	۱۰-	۱۲-	۱۲-
عشاء(۲)	۱۲-	۱۲-	۹-	۹-	۸-	۶-	۳-	۱-	۱-	۱+	۲+	۳+	۲+	۱+	۱+	•	۲-	۲-	۶-	۸-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۲-

صبح صادق ــــــ

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
ساہیوال فرق نصف النہار ۔ ۲۵	فجر	۱۹	۱۷	۱۹	۲۲	۲۳	۲۸	۳۲	۳۵	۳۸	۳۱	۳۳	۳۶	۳۳	۴۳	۴۰	۳۸	۳۴	۳۰	۲۶	۲۳	۳۱	۱۷	۱۹	۱۶
	طلوع	۱۳	۱۴	۱۴	۱۸	۲۲	۲۳	۲۸	۳۱	۳۳	۳۹	۳۸	۳۸	۳۷	۳۴	۳۵	۳۲	۲۹	۲۹	۲۳	۱۸	۱۲	۱۴	۱۳	۱۳
	اشراق	۱۱	۱۳	۱۵	۱۷	۲۱	۲۳	۲۶	۲۹	۳۲	۳۳	۳۶	۳۶	۳۶	۳۵	۳۳	۳۲	۲۸	۲۵	۲۲	۱۸	۱۵	۱۳	۱۲	۱۱
	عصر (۱)	۳۹	۳۵	۳۲	۳۰	۲۷	۲۳	۲۱	۱۸	۱۵	۱۱	۱۰	۸	۹	۱۱	۱۲	۱۵	۱۹	۲۲	۲۵	۲۸	۳۱	۳۳	۳۴	۳۶
	عصر (۲)	۴۱	۳۸	۳۷	۳۳	۳۲	۲۷	۲۳	۲۱	۱۹	۱۶	۱۵	۱۳	۱۳	۱۵	۱۷	۲۰	۲۳	۲۶	۲۷	۳۲	۳۳	۳۶	۳۹	۳۹
	غروب	۳۸	۳۷	۳۳	۳۳	۲۹	۲۶	۲۲	۱۹	۱۷	۱۳	۱۲	۱۲	۱۲	۱۳	۱۵	۱۸	۲۱	۲۴	۲۷	۳۱	۳۳	۳۴	۳۷	۳۷
	عشاء (۱)	۳۳	۳۴	۳۰	۲۸	۲۵	۲۳	۲۰	۱۶	۱۲	۹	۷	۶	۷	۸	۱۱	۱۳	۱۶	۲۰	۲۳	۲۶	۲۹	۳۱	۳۳	۳۳
	عشاء (۲)	۳۳	۳۴	۳۰	۲۸	۲۶	۲۲	۱۸	۱۵	۱۲	۹	۶	۵	۶	۷	۱۰	۱۳	۱۶	۱۹	۲۳	۲۶	۲۹	۳۱	۳۳	۳۲
سیالکوٹ فرق نصف النہار ۔ ۳۰	فجر	۱۸	۲۰	۲۲	۲۶	۲۹	۳۳	۳۹	۴۳	۴۸	۵۲	۵۶	۵۹	۵۷	۵۵	۵۱	۴۷	۴۳	۳۷	۳۲	۲۷	۲۳	۲۰	۱۹	۱۸
	طلوع	۱۳	۱۵	۱۷	۲۱	۲۶	۲۹	۳۳	۳۸	۴۱	۴۵	۴۷	۴۸	۴۷	۴۵	۴۳	۴۰	۳۵	۳۳	۲۷	۲۳	۱۸	۱۵	۱۴	۱۳
	اشراق	۱۳	۱۴	۱۷	۲۱	۲۵	۲۹	۳۳	۳۷	۴۰	۴۳	۴۶	۴۶	۴۶	۴۴	۴۳	۴۰	۳۶	۳۱	۲۷	۲۳	۱۸	۱۹	۱۴	۱۳
	عصر (۱)	۴۶	۴۴	۴۱	۳۹	۳۴	۳۰	۲۶	۲۲	۱۸	۱۳	۱۲	۱۰	۱۱	۱۳	۱۵	۱۹	۲۳	۲۷	۳۲	۳۶	۳۹	۴۲	۴۵	۴۶
	عصر (۲)	۵۱	۴۷	۴۵	۴۱	۳۹	۳۳	۲۸	۲۴	۲۲	۱۸	۱۶	۱۵	۱۳	۱۶	۱۹	۲۳	۲۶	۳۱	۳۷	۳۹	۴۲	۴۴	۴۸	۴۹
	غروب	۴۷	۴۹	۴۳	۴۰	۳۵	۳۱	۲۶	۲۲	۱۹	۱۵	۱۳	۱۳	۱۲	۱۳	۱۹	۲۰	۲۵	۲۸	۳۳	۳۷	۴۱	۴۳	۴۶	۴۹
	عشاء (۱)	۴۳	۴۲	۳۸	۳۵	۳۲	۲۹	۲۴	۱۹	۱۳	۱۰	۷	۹	۷	۸	۱۲	۱۹	۲۰	۲۵	۲۹	۳۲	۳۷	۳۹	۴۲	۴۳
	عشاء (۲)	۴۲	۴۱	۳۷	۳۷	۳۱	۲۶	۲۱	۱۶	۱۲	۸	۴	۲	۳	۵	۹	۱۳	۱۷	۲۲	۲۷	۳۲	۳۴	۳۸	۴۲	۴۲

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
بمبئی فرق نصف النہار — ۳	فجر	۳+	۲+	۱+	۱-	۳-	۶-	۹-	۱۲-	۱۴-	۱۶-	۱۹-	۲۰-	۱۸-	۱۸-	۱۶-	۱۴-	۱۱-	۸-	۵-	۲-	۰	۲+	۳+	۳+
	طلوع	۵+	۴+	۳+	۱+	۲-	۳-	۷-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۴-	۱۳-	۱۲-	۱۲-	۹-	۷-	۵-	۲-	۲+	۳+	۵+	۵+	۵+
	اشراق	۷+	۶+	۴+	۳+	۱-	۲-	۵-	۷-	۹-	۱۱-	۱۲-	۱۲-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۶-	۳-	۱-	۲+	۳+	۵+	۷+	۷+
	عصر (۱)	۱۳-	۱۱-	۹-	۸-	۵-	۳-	۰	۲+	۴	۷+	۸+	۱۰+	۹+	۸+	۶+	۴+	۱+	۱-	۴-	۶-	۸-	۱۰-	۱۲-	۱۲-
	عصر (۲)	۱۴-	۱۳-	۱۳-	۱۰-	۱۰-	۶-	۳-	۰	۰	۳+	۳+	۵+	۶+	۳+	۲+	۱-	۱-	۵-	۶-	۱۰-	۱۰-	۱۳-	۱۵-	۱۵-
	غروب	۱۳-	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۷-	۵-	۱-	۱+	۲+	۳+	۶+	۶+	۶+	۵+	۳+	۱+	۱-	۳-	۶-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۳-
	عشاء (۱)	۱۱-	۱۱-	۷-	۶-	۴-	۳-	۰	۳+	۶+	۹+	۱۰+	۱۱+	۱۰+	۱۰+	۸+	۵+	۳+	۰	۳-	۴-	۷-	۹-	۱۰-	۱۰-
	عشاء (۲)	۱۱-	۱۱-	۸-	۷-	۵-	۲-	۱+	۳+	۶+	۹+	۱۱+	۱۱+	۱۰+	۱۰+	۸+	۶+	۳+	۱+	۳-	۵-	۸-	۸-	۱۱-	۱۱-
شیخوپورہ فرق نصف النہار — ۲۸	فجر	۱۸-	۱۹-	۲۱-	۲۳-	۲۷-	۳۱-	۳۶-	۴۰-	۴۴-	۴۸-	۵۱-	۵۳	۵۱-	۵۰-	۴۷-	۴۳-	۳۹-	۳۳-	۳۰-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۸-	۱۷-
	طلوع	۱۳-	۱۵-	۱۷-	۲۰-	۲۵-	۲۷-	۳۲-	۳۵-	۳۸-	۴۱-	۴۴-	۴۴	۴۳-	۴۱-	۴۰-	۳۴	۳۲-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۳-	۱۳-
	اشراق	۱۲-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۳-	۲۹-	۳۱-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۴۱-	۴۱-	۴۱-	۴۰-	۳۸-	۳۶-	۳۲-	۲۸-	۲۵-	۲۱-	۱۷-	۱۵-	۱۳-	۱۱-
	عصر (۱)	۴۲-	۴۰-	۳۷-	۳۵-	۳۱-	۲۷-	۲۳-	۲۰-	۱۷-	۱۳-	۱۱-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۷-	۲۱-	۲۵-	۲۹-	۳۳-	۳۵-	۳۵-	۴۱-	۴۱-
	عصر (۲)	۴۷-	۴۴-	۴۲-	۳۸-	۳۶-	۳۱-	۲۷-	۲۳-	۲۱-	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۱۴-	۱۶-	۱۹-	۲۲-	۲۴-	۲۹-	۳۱-	۳۶-	۳۸-	۴۱-	۴۴-	۴۵-
	غروب	۴۳-	۴۲-	۳۹-	۳۷-	۳۳-	۲۹-	۲۴-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۳-	۱۲-	۱۲-	۱۴-	۱۶-	۲۰-	۲۴-	۲۶-	۳۱-	۳۴-	۳۷-	۴۰-	۴۲-	۴۲-
	عشاء (۱)	۳۹-	۳۸-	۳۴-	۳۲-	۲۹-	۲۶-	۲۲-	۱۶-	۱۳-	۱۰-	۷-	۶-	۷-	۸-	۱۱-	۱۵-	۱۸-	۲۳-	۲۴-	۲۹-	۳۳-	۳۴-	۴۰-	۳۹-
	عشاء (۲)	۳۸-	۳۸-	۳۴-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۰-	۱۶-	۱۲-	۸-	۵-	۳-	۵-	۶-	۹-	۱۳-	۱۶-	۲۱-	۲۵-	۲۹-	۳۳-	۳۵-	۳۹-	۳۹-

صبح صادق ———— ۹۰

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
قلات - فرق نصف النہار + ۲	فجر	۹+	۸+	۶+	۴+	۳+	۰	۳-	۶-	۷-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۹-	۷-	۵-	۱-	۱+	۴+	۵+	۸+	۹+	۹+
	طلوع	۱۰+	۹+	۹+	۷+	۳+	۳+	۱-	۲-	۴-	۵-	۷-	۷-	۶-	۵-	۵-	۳-	۰	۱+	۴+	۷+	۹+	۱۰+	۱۰+	۱۰+
	اشراق	۱۱+	۱۰+	۹+	۷+	۴+	۳+	۰	۱-	۳-	۵-	۶-	۵-	۵-	۵-	۴-	۳-	۱-	۲+	۴+	۶+	۹+	۹+	۱۱+	۱۱+
	عصر (۱)	۶-	۵-	۳-	۲-	۰	۲+	۵+	۷+	۹+	۱۱+	۱۲+	۱۴+	۱۳+	۱۲+	۱۱+	۹+	۶+	۴+	۲+	۱-	۲-	۴-	۶-	۶-
	عصر (۲)	۱۰-	۷-	۶-	۴-	۳-	۰	۳+	۵+	۶+	۸+	۹+	۱۱+	۱۳+	۹+	۸+	۵+	۴+	۱+	۰	۳-	۴-	۵-	۸-	۸-
	غروب	۷-	۶-	۵-	۴-	۰	۱+	۵+	۶+	۸+	۹+	۱۱+	۱۱+	۱۱+	۱۰+	۹+	۷+	۴+	۳+	۰	۲-	۴-	۴-	۶-	۶-
	عشاء (۱)	۵-	۵-	۳-	۱-	۱+	۲+	۵+	۸+	۱۰+	۱۳+	۱۳+	۱۵+	۱۴+	۱۳+	۱۱+	۹+	۸+	۵+	۴+	۱+	۲-	۳-	۴-	۴-
	عشاء (۲)	۵-	۵-	۱-	۰	۱+	۴+	۷+	۱۰+	۱۱+	۱۳+	۱۵+	۱۶+	۱۵+	۱۴+	۱۳+	۱۱+	۹+	۶+	۴+	۱+	۱-	۲-	۵-	۵-
کوہاٹ فرق نصف النہار - ۱۸	فجر	۵-	۷-	۱۱-	۱۴-	۱۷-	۲۳-	۲۸-	۳۳-	۳۹-	۴۳-	۴۷-	۵۱-	۴۹-	۴۶-	۴۲-	۳۷-	۳۲-	۲۹-	۲۰-	۱۵-	۱۳-	۷-	۶-	۴-
	طلوع	۰	۱-	۴-	۸-	۱۳-	۱۷-	۲۲-	۲۷-	۳۱-	۳۵-	۳۷-	۳۸-	۳۷-	۳۵-	۳۳-	۲۹-	۲۴-	۲۰-	۱۵-	۹-	۵-	۲-	۰	۰
	اشراق	۳+	۱+	۲-	۶-	۱۱-	۱۵-	۲۱-	۲۵-	۲۸-	۳۲-	۳۵-	۳۵-	۳۵-	۳۳-	۳۱-	۲۸-	۲۳-	۱۸-	۱۴-	۹-	۴-	۱-	۲+	۴+
	عصر (۱)	۳۶-	۳۳-	۳۰-	۲۷-	۲۳-	۱۷-	۱۲-	۸-	۳-	۱+	۴+	۶+	۵+	۳+	۰	۴-	۱۰-	۱۴-	۱۹-	۲۳-	۲۸-	۳۲	۳۳-	۳۵-
	عصر (۲)	۴۱-	۳۷-	۳۵-	۳۱-	۲۸-	۲۱-	۱۶-	۱۲-	۹-	۵-	۳-	۱-	۱-	۳-	۶-	۱۰-	۱۴-	۲۱-	۲۲-	۲۸-	۳۱-	۳۵-	۳۸-	۳۹-
	غروب	۳۷-	۳۶-	۳۲-	۲۹-	۲۴-	۱۹-	۱۴-	۹-	۵-	۱-	۱+	۲+	۴+	۰	۳-	۷-	۱۴-	۱۹-	۲۱-	۲۶-	۳۰-	۳۴-	۳۶-	۳۶-
	عشاء (۱)	۳۲-	۳۱-	۲۹-	۲۳-	۱۸-	۱۵-	۹-	۳-	۲+	۶+	۱۰+	۱۱+	۱۰+	۹+	۴+	۱-	۵-	۱۱-	۱۵-	۱۹-	۲۴-	۲۸-	۳۱-	۳۱-
	عشاء (۲)	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۲۲-	۱۹-	۱۳-	۸-	۳-	۳+	۷+	۱۱+	۱۲+	۱۳+	۱۰+	۶+	۱-	۴-	۹-	۱۵-	۲۰-	۲۴-	۲۷-	۳۱-	۳۱-

گجرانوالہ فرق نصف النہار ـ ۲۹

	جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶
فجر	۱۸-	۲۰-	۲۲-	۲۵-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۴۲-	۴۶-	۴۹-	۵۳-	۵۵-
طلوع	۱۳-	۱۶-	۱۶-	۲۱-	۲۵-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۴۲-	۴۵-	۴۵-
اشراق	۱۳-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۲-	۲۷-	۳۱-	۳۳	۳۷-	۴۰-	۴۳-	۴۳-
عصر (۱)	۴۳-	۴۱-	۳۹-	۳۶-	۳۲-	۲۸-	۲۳-	۲۱-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۹-
عصر (۲)	۴۰-	۳۵-	۴۳-	۳۹-	۳۶-	۳۲-	۲۸-	۲۳-	۲۲-	۱۸-	۱۶-	۱۵-
غروب	۴۵-	۴۳-	۴۱-	۳۸-	۳۴-	۳۰-	۲۵-	۲۳-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۴-
عشاء (۱)	۴۰-	۳۹-	۳۵-	۳۲-	۲۹-	۲۶-	۲۲-	۱۸-	۱۳-	۱۰-	۶-	۵-
عشاء (۲)	۴۰-	۳۹-	۳۵-	۳۳-	۳۰-	۲۵-	۲۱-	۱۹-	۱۲-	۹-	۵-	۳-

	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
فجر	۵۳-	۵۲-	۴۸-	۴۵-	۴۱-	۳۵-	۳۱-	۲۶-	۲۳-	۲۰-	۱۹-	۱۸-
طلوع	۴۳-	۴۳-	۴۲-	۳۸-	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۴-	۱۳-
اشراق	۴۳-	۴۱-	۴۰-	۳۷-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۶-	۱۵-	۱۳-	۱۱-
عصر (۱)	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۸-	۲۲-	۲۵-	۳۰-	۳۳-	۳۷-	۴۰-	۴۲-	۴۳-
عصر (۲)	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۳-	۵-	۳۰-	۳۲-	۳۶-	۴۰-	۴۴-	۴۹-	۴۹-
غروب	۱۳-	۱۵-	۱۶-	۲۰-	۲۴-	۲۸-	۳۲-	۳۶-	۳۹-	۴۱-	۴۲-	۴۳-
عشاء (۱)	۶-	۸-	۱۱-	۱۵-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۳۰-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۴۰-
عشاء (۲)	۵-	۶-	۱۰-	۱۳-	۱۶-	۲۲-	۲۹-	۳۰-	۳۳-	۳۹-	۴۰-	۴۰-

گجرات فرق نصف النہار ـ ۲۹

	جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶
فجر	۱۶-	۱۹-	۲۱-	۲۵-	۲۸-	۳۳-	۳۸-	۴۳-	۴۸-	۵۳-	۵۵-	۵۶-
طلوع	۱۳-	۱۳-	۱۹-	۲۰-	۲۵-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۴۰-	۴۴-	۴۶-	۴۶-
اشراق	۱۰-	۱۳-	۱۵-	۱۸-	۲۳-	۲۶-	۳۱-	۳۳-	۳۸-	۴۱-	۴۲-	۴۲-
عصر (۱)	۴۲-	۴۲-	۳۹-	۳۶-	۳۲-	۲۸-	۲۳-	۲۰-	۱۶-	۱۲-	۹-	۸-
عصر (۲)	۵۰-	۴۶-	۴۵-	۴۰-	۳۸-	۳۳-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۱۶-	۱۵-	۱۳-
غروب	۴۶-	۴۵-	۴۳-	۳۹-	۳۳-	۳۰-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۳-	۱۱-	۱۱-
عشاء (۱)	۴۱-	۴۰-	۳۵-	۳۲-	۲۹-	۲۶-	۲۱-	۱۹-	۱۲-	۸-	۶-	۳-
عشاء (۲)	۴۱-	۴۰-	۳۶-	۳۳-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۵-	۱۰-	۹-	۳-	۰

	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
فجر	۵۶-	۵۳-	۵۱-	۴۶-	۴۲-	۳۶-	۳۱-	۲۶-	۲۳-	۱۹-	۱۸-	۱۶-
طلوع	۴۹-	۴۴-	۴۳-	۳۹-	۳۳-	۳۱-	۲۹-	۲۱-	۱۶-	۱۳-	۱۲-	۱۲-
اشراق	۴۳-	۴۲-	۴۰-	۳۶-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۰-	۱۶-	۱۵-	۱۳-	۱۱-
عصر (۱)	۹-	۱۰-	۱۳-	۱۶-	۲۱-	۲۵-	۲۹-	۳۳-	۳۸-	۴۲-	۴۴-	۴۵-
عصر (۲)	۱۳-	۱۵-	۱۸-	۲۲-	۲۵-	۳۰-	۳۳-	۳۸-	۴۱-	۴۳-	۴۸-	۴۸-
غروب	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۳۳-	۳۶-	۴۰-	۴۳-	۴۶-	۴۶-
عشاء (۱)	۳-	۶-	۹-	۱۳-	۱۶-	۲۲-	۲۶-	۳۰-	۳۵-	۳۸-	۴۱-	۴۱-
عشاء (۲)	۱-	۳-	۶-	۱۱-	۱۴-	۲۱-	۲۹-	۳۱-	۳۵-	۳۶-	۴۱-	۴۱-

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
لاہور فرق نصف النہار - ۲۹	فجر	۱۹-	۲۰-	۲۲-	۲۵-	۲۸-	۳۲-	۳۶-	۴۱-	۴۲-	۴۸-	۵۱-	۵۳-	۵۱-	۵۰-	۴۶-	۴۲-	۴۰-	۳۵-	۳۱-	۲۶	۲۳-	۲۰-	۱۹-	۱۹-
	طلوع	۱۵-	۱۷-	۱۸-	۲۱-	۲۶-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۳۸-	۴۱-	۴۴-	۴۴-	۴۳-	۴۱-	۴۱-	۳۶-	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۲-	۱۹-	۱۹-	۱۵-	۱۵-
	اشراق	۱۴-	۱۵-	۱۸-	۲۰-	۲۵-	۲۷-	۳۲-	۳۲-	۳۷-	۴۰-	۴۲-	۴۲-	۴۲-	۴۱-	۳۹-	۳۷-	۳۳-	۲۹-	۲۶-	۲۲-	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۱۳-
	عصر (۱)	۳۳-	۳۱-	۳۸-	۳۹-	۳۲-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۴-	۱۳-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۵-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۳۰-	۳۳-	۳۶-	۳۹-	۴۲-	۴۲-
	عصر (۲)	۴۷-	۴۴-	۴۲-	۴۸-	۳۷-	۳۴-	۲۸-	۲۴-	۲۲-	۱۹-	۱۸-	۱۶-	۱۵-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۵-	۳۰-	۳۲-	۳۷-	۳۹-	۴۱-	۴۵-	۴۵-
	غروب	۴۴-	۴۲-	۴۰-	۳۸-	۳۳-	۳۰-	۲۵-	۲۲-	۲۰-	۱۶-	۱۴-	۱۴-	۱۴-	۱۹-	۱۶-	۲۱-	۲۵-	۲۸-	۳۲-	۳۵-	۳۸-	۴۰-	۴۲-	۴۴-
	عشاء (۱)	۴۰-	۳۹-	۳۵-	۳۳-	۳۰-	۲۷-	۲۳-	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۹-	۸-	۹-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۸-	۳۰-	۳۳-	۳۷-	۳۹-	۳۹-
	عشاء (۲)	۳۹-	۳۹-	۳۵-	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۱-	۱۶-	۱۳-	۱۰-	۷-	۹-	۷-	۸-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۲-	۲۹-	۳۰-	۳۴-	۳۶-	۳۹-	۳۹-
لورالائی فرق نصف النہار - ۶	فجر	۲+	۱+	۱-	۳-	۵-	۸-	۱۲-	۱۵-	۱۸-	۲۱-	۲۲-	۲۵-	۲۳-	۲۲-	۲۰-	۱۸-	۱۳-	۱۰-	۶-	۳-	۲-	۱+	۲+	۲+
	طلوع	۵+	۴+	۲+	۰	۳-	۵-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۴-	۱۸-	۱۸-	۱۸-	۱۹-	۱۵-	۱۲-	۹-	۶-	۴-	۰	۲+	۴+	۵+	۵+
	اشراق	۶+	۵+	۲+	۰	۳-	۵-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۶-	۱۶-	۱۶-	۱۹-	۱۵-	۱۳-	۱۰-	۶-	۳-	۱-	۲+	۴+	۵+	۶+
	عصر (۱)	۱۸-	۱۶-	۱۴-	۱۲-	۹-	۶-	۳-	۰	۳+	۶+	۷+	۹+	۸+	۶+	۵+	۲+	۱-	۳-	۶-	۱۰-	۱۲-	۱۵-	۱۴-	۱۴-
	عصر (۲)	۲۱-	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۱۲-	۸-	۵-	۲-	۱-	۲+	۳+	۵+	۵+	۳+	۱+	۲-	۳-	۶-	۸-	۱۲-	۱۳-	۱۹-	۱۹-	۱۹-
	غروب	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۱۳-	۹-	۶-	۳-	۱-	۱+	۳+	۶+	۶+	۶+	۵+	۳+	۰	۳-	۵-	۸-	۱۱-	۱۳-	۱۳-	۱۶-	۱۶-
	عشاء (۱)	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۱۰-	۷-	۶-	۲-	۱+	۵+	۸+	۱۰+	۱۱+	۹+	۹+	۶+	۳+	۱+	۳-	۶-	۷-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۵-
	عشاء (۲)	۱۳-	۱۲-	۱۰-	۹-	۷-	۴-	۰	۳+	۶+	۹+	۱۱+	۱۳+	۱۱+	۱۰+	۸+	۶+	۲+	۱+	۴-	۷-	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۳-

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
ملتان فرق نصف النہار – ۱۸	فجر	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۶-	۲۰-	۲۳-	۲۷-	۳۰-	۳۳-	۳۵-	۳۷-	۳۵-	۳۳-	۳۲-	۳۰-	۲۶-	۲۲-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۱۰-	۱۰-
	طلوع	۷-	۸-	۱۰-	۱۳-	۱۹-	۱۶-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۸-	۳۰-	۳۰-	۲۹-	۲۸-	۲۷-	۲۳-	۲۱-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۰-	۸-	۷-	۷-
	اشراق	۶-	۵-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۲-	۲۶-	۲۸-	۲۸-	۲۹-	۲۷-	۲۶-	۲۳-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۳-	۹-	۸-	۶-	۵-
	عصر (۱)	۲۹-	۲۷-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۷-	۱۳-	۱۲-	۹-	۶-	۳-	۳-	۳-	۵-	۶-	۹-	۱۳-	۱۵-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۶-	۲۸-	۲۸-
	عصر (۲)	۳۳-	۳۰-	۲۹-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۷-	۱۴-	۱۳-	۱۰-	۹-	۷-	۷-	۹-	۱۱-	۱۳-	۱۵-	۱۹-	۲۰-	۲۳-	۲۵-	۲۸-	۳۱-	۳۱-
	غروب	۳۰-	۲۹-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۹-	۱۵-	۱۳-	۱۱-	۸-	۹-	۹-	۹-	۷-	۹-	۱۲-	۱۵-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۵-	۲۷-	۲۹-	۲۹-
	عشاء (۱)	۲۷-	۲۶-	۲۲-	۲۱-	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۱۰-	۷-	۳-	۲-	۱-	۲-	۳-	۵-	۸-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۱۹-	۲۲-	۲۳-	۲۶-	۲۶-
	عشاء (۲)	۳۹-	۳۶-	۳۳-	۳۱-	۱۹-	۱۶-	۱۲-	۹-	۶-	۳-	۱-	۰۰	۱-	۲-	۴-	۹-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۱۹-	۲۲-	۲۳-	۲۶-	۲۶-
مظفرگڑھ فرق نصف النہار – ۱۴	فجر	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۲۸-	۳۱-	۳۳-	۳۵-	۳۳-	۳۲-	۳۰-	۲۸-	۲۵-	۲۱-	۱۸-	۱۵-	۱۳-	۱۰-	۹-	۹-
	طلوع	۷-	۸-	۹-	۱۱-	۱۵-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۳-	۲۶-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۹-	۲۹-	۲۳-	۲۰-	۱۸-	۱۵-	۱۱-	۹-	۷-	۷-	۷-
	اشراق	۵-	۶-	۸-	۱۰-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۷-	۲۶-	۲۷-	۲۶-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۷-	۱۵-	۱۱-	۹-	۷-	۶-	۵-
	عصر (۱)	۲۷-	۲۶-	۲۳-	۲۲-	۱۹-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۸-	۵-	۴-	۳-	۳-	۵-	۶-	۹-	۱۲-	۱۴-	۱۶-	۲۰-	۲۲-	۲۵-	۲۷-	۲۷-
	عصر (۲)	۳۱-	۲۸-	۲۶-	۲۴-	۲۳-	۱۹-	۱۹-	۱۳-	۱۲-	۹-	۹-	۷-	۶-	۸-	۱۰-	۱۳-	۱۴-	۱۸-	۱۹-	۲۳-	۲۲-	۲۶-	۲۹-	۲۹-
	غروب	۲۸-	۲۷-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۸-	۱۳-	۱۲-	۱۰-	۸-	۶-	۶-	۶-	۶-	۸-	۱۱-	۱۳-	۱۶-	۱۹-	۲۲-	۲۴-	۲۵-	۲۷-	۲۷-
	عشاء (۱)	۲۵-	۲۵-	۲۱-	۲۰-	۱۸-	۱۶-	۱۳-	۹-	۶-	۴-	۲-	۱-	۲-	۲-	۵-	۸-	۱۰-	۱۳-	۱۶-	۱۸-	۲۱-	۲۳-	۲۵-	۲۵-
	عشاء (۲)	۲۵-	۲۵-	۲۱-	۲۰-	۱۸-	۱۵-	۱۱-	۸-	۶-	۳-	۱-	۰	۱-	۲-	۴-	۶-	۹-	۱۲-	۱۵-	۱۸-	۲۱-	۲۲-	۲۵-	۲۵-

صبح صادق

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
میر پور خاص فرق نصف النہار — ۸	فجر	۷-	۷-	۷-	۸-	۸-	۹-	۹-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۷-	۶-	۷-	۷-
	طلوع	۷-	۷-	۷-	۷-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-	۱۰-	۹-	۹-	۹-	۹-	۹-	۸-	۸-	۷-	۶-	۶-	۶-	۷-	۷-
	اشراق	۷-	۷-	۷-	۷-	۸-	۸-	۹-	۸-	۸-	۹-	۹-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۸-	۸-	۷-	۷-	۶-	۷-	۷-	۷-
	عصر (۱)	۱۰-	۹-	۹-	۹-	۸-	۹-	۷-	۷-	۷-	۶-	۷-	۶-	۷-	۷-	۶-	۷-	۸-	۷-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-
	عصر (۲)	۱۲-	۱۱-	۱۱-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۸-	۸-	۷-	۷-	۵-	۴-	۶-	۸-	۸-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-
	غروب	۹-	۹-	۹-	۹-	۸-	۸-	۷	۷-	۷-	۷-	۶-	۷-	۷-	۷-	۷-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-	۹-	۹-
	عشاء (۱)	۹-	۱۰-	۸-	۸-	۸-	۹-	۸-	۷-	۷-	۶-	۶-	۶-	۷-	۶-	۷-	۸-	۷-	۸-	۸-	۸-	۹-	۸-	۹-	۹-
	عشاء (۲)	۹-	۹-	۹-	۹-	۹-	۸-	۷-	۶-	۶-	۶-	۵-	۵-	۶-	۶-	۶-	۶-	۶-	۷-	۷-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-
مالاکنڈ فرق نصف النہار — ۲۰	فجر	۶-	۸-	۱۰-	۱۵-	۱۹-	۲۶-	۳۱-	۳۷-	۴۳-	۴۸-	۵۳-	۵۷-	۵۵-	۵۲-	۴۷-	۴۲-	۳۶-	۲۹-	۲۲-	۱۷-	۱۲-	۸-	۷-	۵-
	طلوع	۱+	۱-	۴-	۹-	۱۳-	۱۹-	۲۵-	۳۰-	۳۴-	۳۹-	۴۲-	۴۳-	۴۲-	۳۹-	۳۷-	۳۲-	۲۷-	۲۲-	۱۶-	۱۰-	۶-	۲-	۱+	۱+
	اشراق	۴+	۲+	۲-	۷-	۱۲-	۱۶-	۲۳-	۲۸-	۳۳-	۳۶-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۸-	۳۵-	۳۱-	۲۶-	۲۰-	۱۵-	۹-	۳-	۰	۳+	۵+
	عصر (۱)	۴۰-	۳۸-	۳۴-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۳-	۹-	۴-	۱+	۴+	۶+	۵+	۳+	۰	۵-	۱۱-	۱۹-	۲۱-	۲۶-	۳۱-	۳۶-	۳۹-	۴۰-
	عصر (۲)	۴۶-	۴۲-	۳۹-	۳۴-	۳۱-	۲۳-	۱۸-	۱۳-	۱۰-	۶-	۳۰-	۱-	۱-	۳-	۷-	۱۱-	۱۵-	۲۱-	۲۵-	۳۱-	۳۵-	۳۹-	۴۳-	۴۴-
	غروب	۴۲-	۴۰-	۳۶-	۳۲-	۲۷-	۲۱-	۱۵-	۱۰-	۶-	۱-	۲+	۳+	۳+	۰	۳-	۸-	۱۳-	۱۸-	۲۲-	۲۹-	۳۳-	۳۶-	۴۱-	۴۲-
	عشاء (۱)	۳۶-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۶-	۱۰-	۴-	۲+	۸+	۱۳+	۱۴+	۱۳-	۱۰+	۶+	۰	۵-	۱۳-	۱۷-	۲۱-	۲۷-	۳۱-	۳۳-	۳۵-
	عشاء (۲)	۳۴-	۳۳-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۴-	۹-	۳-	۴+	۸+	۱۳+	۱۹+	۱۵+	۱۲+	۷+	۲+	۴-	۱۰-	۱۴-	۲۲-	۲۷-	۳۰-	۳۴-	۳۴-

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
مردان فرق نصف النہار — ۳۰	فجر	۹-	۸-	۱۱-	۱۵-	۱۹-	۲۵-	۳۱-	۳۷-	۴۳-	۴۸-	۵۲-	۵۶-	۵۲-	۵۱-	۴۷-	۴۱-	۳۶-	۲۹-	۲۳-	۱۷-	۱۳-	۸-	۷-	۵-
	طلوع	۰	۲-	۴-	۹-	۱۵-	۱۹-	۲۵-	۲۹-	۳۴-	۳۸-	۴۱-	۴۳-	۴۱-	۳۸-	۳۷-	۳۲-	۲۶-	۲۲-	۱۶-	۱۱-	۶-	۲-	۰	۰
	اشراق	۲+	۱+	۴-	۸-	۱۳-	۱۸-	۲۳-	۲۸-	۳۲-	۳۶-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۸-	۳۶-	۳۲-	۲۷-	۲۱-	۱۶-	۱۱-	۵-	۲-	۱+	۳+
	عصر (۱)	۴۰-	۳۸-	۳۴-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۵-	۱۰-	۵-	۰	۳+	۵+	۳+	۱+	۲-	۶-	۱۲-	۱۶-	۲۲-	۲۷-	۳۲-	۳۶-	۳۹-	۳۰-
	عصر (۲)	۴۵-	۴۱-	۳۹-	۳۴-	۳۰-	۲۳-	۱۸-	۱۳-	۱۱-	۶-	۳-	۱-	۱-	۳-	۷-	۱۲-	۱۵-	۲۱-	۲۵-	۳۱-	۳۵-	۳۸-	۴۲-	۴۴-
	غروب	۴۱-	۳۹-	۳۹-	۳۲-	۲۶-	۲۱-	۱۵-	۱۱-	۶-	۲-	۱+	۲+	۲+	۱-	۳-	۷-	۱۳-	۱۸-	۲۴-	۲۸-	۳۳-	۳۹-	۴۰-	۴۰-
	عشاء (۱)	۳۹-	۳۵-	۲۹-	۲۶-	۲۱-	۱۷-	۱۱-	۵-	۱+	۶+	۱۰+	۱۳+	۱۰+	۹+	۴+	۲-	۷-	۱۳-	۱۸-	۲۲-	۲۸-	۳۱-	۳۵-	۳۶-
	عشاء (۲)	۳۴-	۳۳-	۲۸-	۲۵-	۲۱-	۱۵-	۹-	۳-	۳+	۸+	۱۲+	۱۵+	۱۴+	۱۱+	۷+	۱+	۴-	۱۰-	۱۶-	۲۲	۲۷-	۳۰-	۳۳-	۳۴-
نواب شاہ فرق نصف النہار — ۹	فجر	۲-	۳-	۴-	۵-	۵-	۷-	۸-	۹-	۹-	۹-	۱۱-	۱۲-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۱۰-	۹-	۷-	۶-	۵-	۵-	۳-	۳-	۴-
	طلوع	۲-	۳-	۴-	۴-	۶-	۶-	۷-	۸-	۸-	۸-	۹-	۹-	۹-	۹-	۹-	۸-	۶-	۶-	۵-	۳-	۳-	۴-	۳-	۴-
	اشراق	۳-	۳-	۴-	۴-	۵-	۵-	۷-	۶-	۷-	۷-	۸-	۷-	۷-	۷-	۷-	۷-	۶-	۵-	۵-	۴-	۳-	۳-	۳-	۳-
	عصر (۱)	۹-	۸-	۷-	۷-	۶-	۵-	۵-	۳-	۳-	۲-	۲-	۲-	۲-	۳-	۲-	۳-	۳-	۵-	۶-	۶-	۷-	۸-	۸-	۸-
	عصر (۲)	۱۱-	۱۰-	۱۰-	۹-	۹-	۷-	۶-	۵-	۵-	۳-	۲-	۲-	۱-	۲-	۵-	۶-	۶-	۸-	۸-	۸-	۸-	۸-	۱۰-	۱۰-
	غروب	۹-	۹-	۹-	۹-	۷-	۷-	۵-	۳-	۲-	۲-	۲-	۳-	۳-	۲-	۳-	۵-	۶-	۶-	۷-	۸-	۸-	۸-	۸-	۸-
	عشاء (۱)	۸-	۸-	۶-	۹-	۶-	۶-	۵-	۳-	۳-	۲-	۲-	۲-	۳-	۲-	۳-	۴-	۴-	۵-	۶-	۵-	۷-	۷-	۸-	۷-
	عشاء (۲)	۸-	۸-	۷-	۷-	۷-	۵-	۴-	۳-	۳-	۲-	۱-	۱-	۲-	۲-	۳-	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۷-	۷-	۸-	۸-

صبح صادق

ذیل کے جدول میں بائیں جانب کے شہروں کے اوقات مگر درج نقشہ میں، صبح صادق جہاں ان سے دائیں جانب کے شہروں کا فرق وقت لکھا گیا ہے۔

اٹک	اسلام آباد	+۳
ایبٹ آباد	پشاور	−۹
بنوں	جہلم	+۱۳
بیلا	نواب شاہ	+۸
پسنی	حیدرآباد	+۳۰
پنجگور	دادو	+۱۵
تربت	سانگھڑ	+۲۴
ٹھٹھہ	کراچی	−۴
چاغی	بہاولپور	+۲۸
خضدار	سکھر	+۹
ڈیرہ غازی خان	مظفرگڑھ	+۲
راولپنڈی	اسلام آباد	۰
ژوب	جھنگ	+۱۱
سرگودھا	گوجرانوالہ	+۶
فیصل آباد	لاہور	+۵
کوئٹہ	ملتان	+۱۷
گلگت	چترال	−۱۰
گوادر	کراچی	+۱۹
لاڑکانہ	خیرپور	+۲
مظفرآباد	مردان	−۶
میانوالی	گجرات	+۱۰
نخند	نواب شاہ	+۲۶
نوشکی	سبی	+۸
نوکنڈی	قلات	+۱۵

مشرقی پاکستان معیاری وقت=طول ۹۰

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
پسنہ فرق نصف النہار-۲۹	فجر	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۵ -	۲۶ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۰ -
	طلوع	۳۱ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۵ -	۲۶ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -
	اشراق	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۷ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -
	عصر(۱)	۲۸ -	۱۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۷ -
	عصر(۲)	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۷ -
	غروب	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۷ -
	عشاء(۱)	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۷ -
	عشاء(۲)	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۸ -	۲۸ -
پتواکھالی فرق نصف النہار-۳۳	فجر	۳۷ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۶ -	۲۶ -	۲۵ -	۲۶ -	۲۷ -	۲۸ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۴ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۶ -
	طلوع	۳۹ -	۳۸ -	۳۷ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۴ -	۳۶ -	۳۷ -	۳۸ -	۳۸ -
	اشراق	۳۹ -	۳۸ -	۳۷ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۸ -	۲۷ -	۲۷ -	۲۸ -	۲۹ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۳ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۸ -	۳۹ -	۳۹ -
	عصر(۱)	۳۰ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۴ -	۳۵ -	۳۷ -	۳۹ -	۳۹ -	۴۱ -	۴۱ -	۴۱ -	۴۱ -	۳۹ -	۳۸ -	۳۷ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -
	عصر(۲)	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۴ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۸ -	۳۸ -	۳۹ -	۳۹ -	۳۹ -	۳۹ -	۳۸ -	۳۷ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۸ -
	غروب	۲۹ -	۳۰ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۴ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۸ -	۳۹ -	۳۹ -	۴۰ -	۳۹ -	۳۹ -	۳۸ -	۳۷ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -	۲۸ -
	عشاء(۱)	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۷ -	۳۸ -	۳۹ -	۴۰ -	۴۰ -	۴۱ -	۴۰ -	۳۹ -	۳۸ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۰ -	۲۹ -
	عشاء(۲)	۳۰ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۲ -	۳۳ -	۳۵ -	۳۶ -	۳۸ -	۳۹ -	۴۰ -	۴۱ -	۴۱ -	۴۲ -	۴۱ -	۳۹ -	۳۸ -	۳۶ -	۳۵ -	۳۳ -	۳۳ -	۳۲ -	۳۱ -	۳۱ -	۳۰ -

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
راجشاہی فرق نصف النہار-۳۲	فجر	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۴-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-
	طلوع	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۴-	۲۴-	۲۴-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-
	اشراق	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-	۲۵-	۲۵-	۲۴-	۲۴-	۲۴-	۲۵-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-
	عصر(۱)	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-
	عصر(۲)	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-
	غروب	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-
	عشاء(۱)	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۵-
	عشاء(۲)	۲۶-	۲۶-	۲۶-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۸-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۶-	۲۶-
فریدپور فرق نصف النہار-۳۱	فجر	۳۳-	۳۲-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۳۰-	۲۹-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۶-	۲۷-	۲۸-	۲۸-	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۰-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۳-
	طلوع	۳۳-	۳۳-	۳۳-	۳۲-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۴-
	اشراق	۳۴-	۳۴-	۳۲-	۳۲-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۲۹-	۲۸-	۲۷-	۲۷-	۲۷-	۲۸-	۲۹-	۳۰-	۳۰-	۳۰-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-
	عصر(۱)	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۴-	۳۵-	۳۵-	۳۵-	۳۵-	۳۵-	۳۴-	۳۳-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۳۰-	۲۹-
	عصر(۲)	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۳۳-	۳۴-	۳۴-	۳۵-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۴-	۳۴-	۳۳-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۳۰-	۲۸-
	غروب	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۲-	۳۴-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۴-	۳۲-	۳۳-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۲۹-	۲۸-
	عشاء(۱)	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۳-	۳۳-	۳۳-	۳۴-	۳۴-	۳۵-	۳۴-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۲-	۳۲-	۳۲-	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۲۹-	۲۹-
	عشاء(۲)	۲۹-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۴-	۳۴-	۳۵-	۳۵-	۳۵-	۳۴-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۳-	۳۲-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۳۰-	۲۹-

دائیں جانب کے شہروں کا بائیں جانب کے شہروں سے فرق وقت کا نقشہ

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
مجیدی فرق نصف النہار ۳۶	فجر	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۰-	۲۹-	۳۰-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۳۹-
	طلوع	۴۲-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۳-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۰-
	اشراق	۴۱-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۳-	۳۲-	۳۱-	۳۱-	۳۲-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۱-	۴۱-
	عصر (۱)	۳۳-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۱-	۴۲-	۴۲-	۴۲-	۴۲-	۴۱-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۳-
	عصر (۲)	۳۳-	۳۴-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۱-	۴۱-	۴۱-	۴۱-	۴۱-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۳-
	غروب	۳۳-	۳۳-	۳۴-	۳۶-	۳۶-	۳۷-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۱-	۴۱-	۴۲-	۴۱-	۴۱-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۳-	۳۳-	۳۱-
	عشاء (۱)	۳۳-	۳۳-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۱-	۴۱-	۴۲-	۴۲-	۴۲-	۴۱-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۳-
	عشاء (۲)	۳۳-	۳۵-	۳۵-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۴۰-	۴۱-	۴۴-	۴۳-	۴۳-	۴۲-	۴۲-	۴۱-	۴۰-	۳۹-	۳۸-	۳۷-	۳۶-	۳۵-	۳۴-	۳۴-	۳۴-

مشرقی پاکستان معیاری وقت طول ۹۰°			
بوگرا	کراچی	-	۳۰
باری سال	مجیدی	+	۳
تنگیل	پٹنہ	-	۳
جیسور	مجیدی	+	۸
چاٹگام	پتواکھالی	-	۲
دیناجپور	میرپورخاص	-	۱۸
ڈھاکہ	فریدپور	-	۳
رنگپور	میرپورخاص	-	۲۱
رنگامتی	مجیدی	-	۳
سلہٹ	کراچی	-	۳۹
کشور گنج	راجشاہی	-	۹
کومیلا	فریدپور	-	۲
کشتیا	پٹنہ	+	۱
کھلنا	مجیدی	+	۶
نصیرآباد	کراچی	-	۳۳
ایران معیاری وقت - طول ۶۰°			
ایرانشہر	میرپور	-	۲۹
پشتین	نوابشاہ	-	۳۳
تہران	دیر	+	۲۲
دشت	جیکب آباد	-	۳۱
زاہدان	بستی	-	۳۶
سراوان	خیرپور	-	۳۳
گرشت	سکھر	-	۳۳
افغانستان معیاری وقت - طول ۶۷.۵°			
کابل	مالاکنڈ	-	۱۸
قندھار	لاہور	+	۴

سعودیہ عربیہ معیاری وقت = طول ۴۵°

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
مکہ مکرمہ فرق نصف النہار - ۱۲	فجر	۱۰	۱۶	۱۵	۱۳	۱۳	۱۱	۹	۷	۵	۳	۲	۱	۱	۲	۳	۵	۷	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۲	۱۶	۱۸
	طلوع	۲۰	۱۹	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳	۱۱	۹	۸	۷	۵	۴	۵	۵	۶	۸	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۹	۲۰
	اشراق	۲۰	۱۸	۱۷	۱۵	۱۳	۱۲	۱۱	۹	۷	۵	۴	۳	۳	۴	۶	۸	۹	۱۰	۱۲	۱۳	۱۵	۱۷	۱۹	۱۹
	عصر (۱)	۵	۶	۷	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۲۰	۱۸	۱۳	۱۵	۲۲	۱۸	۱۸	۱۶	۱۴	۱۲	۱۰	۸	۷	۶	۵
	عصر (۲)	۴	۵	۶	۸	۱۰	۱۲	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۷	۱۶	۱۷	۱۸	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳	۱۱	۹	۷	۶	۵	۴
	غروب	۴	۵	۷	۸	۱۰	۱۲	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۸	۱۶	۱۵	۱۳	۱۱	۹	۷	۶	۵	۴
	عشاء (۱)	۶	۷	۷	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۹	۲۱	۲۱	۲۲	۲۱	۱۹	۱۸	۱۶	۱۴	۱۲	۱۰	۹	۷	۶	۵
	عشاء (۲)	۶	۷	۹	۱۰	۱۱	۱۳	۱۵	۱۷	۱۹	۲۱	۲۰	۲۳	۲۳	۲۰	۲۰	۱۹	۱۷	۱۵	۱۳	۱۱	۹	۸	۷	۶
طائف فرق نصف النہار - ۱۳	فجر	۱۹	۱۷	۱۷	۱۵	۱۳	۱۱	۱۰	۸	۶	۴	۳	۳	۲	۴	۵	۷	۹	۱۰	۱۲	۱۳	۱۵	۱۶	۱۸	۱۸
	طلوع	۲۱	۲۰	۱۸	۱۷	۱۶	۱۳	۱۲	۱۰	۸	۷	۶	۴	۵	۵	۷	۹	۱۰	۱۲	۱۴	۱۵	۱۷	۱۹	۲۰	۲۱
	اشراق	۲۲	۲۰	۱۹	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳	۱۱	۹	۷	۶	۵	۵	۶	۸	۱۰	۱۱	۱۲	۱۴	۱۶	۱۸	۲۰	۲۱	۲۱
	عصر (۱)	۸	۸	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۷	۱۹	۲۱	۲۳	۲۴	۲۴	۲۵	۲۴	۲۲	۲۰	۱۸	۱۶	۱۴	۱۲	۱۰	۹	۸	۷
	عصر (۲)	۸	۸	۹	۱۱	۱۳	۱۴	۱۵	۱۷	۱۹	۲۰	۲۲	۲۱	۲۱	۲۱	۲۰	۱۹	۱۷	۱۵	۱۳	۱۱	۹	۸	۸	۶
	غروب	۷	۷	۹	۱۱	۱۲	۱۴	۱۵	۱۷	۱۹	۲۱	۲۱	۲۲	۲۲	۲۱	۲۰	۱۸	۱۶	۱۵	۱۳	۱۱	۹	۷	۷	۵
	عشاء (۱)	۸	۹	۹	۱۱	۱۳	۱۵	۱۷	۱۹	۲۰	۲۱	۲۳	۲۳	۲۴	۲۳	۲۱	۲۰	۱۸	۱۶	۱۴	۱۳	۱۱	۹	۸	۷
	عشاء (۲)	۸	۱۰	۱۰	۱۲	۱۴	۱۶	۱۷	۱۹	۲۱	۲۳	۲۴	۲۴	۲۵	۲۴	۲	۲۰	۱۸	۱۶	۱۴	۱۳	۱۲	۱۰	۹	۸

صبح صادق

مدینہ منورہ کے سب اوقات کراچی کے اوقات سے ۱۲ منٹ کم ہیں ☆ جدہ کے سب اوقات مکہ مکرمہ کے اوقات سے ۳ منٹ زیادہ ہیں

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
رابغ فرق نصف النہار ۔ ۸	فجر	۱۱-	۱۰-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۳-	۲-	۲-	۲-	۱-	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۱-
	طلوع	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۴-	۳-	۲-	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۳-	۱۲-
	اشراق	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۴-	۳-	۲-	۳-	۴-	۵-	۶-	۷-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۲-	۱۲-	۱۳-
	عصر (۱)	۵-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۴-	۱۴-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۵-	۴-
	عصر (۲)	۵-	۵-	۶-	۷-	۸-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۲-	۱۲-	۱۲-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۵-	۴-
	غروب	۴-	۵-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۲-	۱۳-	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۱-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۴-	۳-
	عشاء (۱)	۵-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۴-	۱۳-	۱۴-	۱۴-	۱۳-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۴-
	عشاء (۲)	۵-	۵-	۶-	۷-	۸-	۹-	۱۰-	۱۱-	۱۲-	۱۳-	۱۴-	۱۴-	۱۵-	۱۴-	۱۳-	۱۲-	۱۱-	۱۰-	۹-	۸-	۷-	۶-	۵-	۴-
ریاض فرق نصف النہار ۔ ۳۹	فجر	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۷-	۳۷-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۹-	۳۹-
	طلوع	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۷-	۳۷-	۳۷-	۳۷-	۳۷-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۹-	۳۹-	۳۹-
	اشراق	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۷-	۳۷-	۳۷-	۳۸-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-
	عصر (۱)	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-
	عصر (۲)	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۷-
	غروب	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۷-
	عشاء (۱)	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۱-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-	۳۸-
	عشاء (۲)	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۴۱-	۴۰-	۴۰-	۴۰-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-	۳۹-

صبح صادق ———— ۱۰۲

ہندوستان معیاری وقت = ۸۲/۵ ڈ

		جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
بمبئی فرق نصف النہار + ۷	فجر	-۲	۰	+۲	+۳	+۶	+۹	+۱۳	+۱۵	+۱۸	+۲۱	+۲۲	+۲۴	+۲۴	+۲۳	+۲۰	+۱۶	+۱۳	+۱۱	+۸	+۵	+۳	+۱	-۱	-۱
	طلوع	-۵	-۳	-۱	+۱	+۳	+۶	+۹	+۱۳	+۱۵	+۱۷	+۱۹	+۲۱	+۲۰	-۱۹	+۱۶	+۱۵	+۱۲	+۹	+۶	+۳	۰	-۲	-۳	-۵
	اشراق	-۶	-۳	-۲	۰	+۲	+۵	+۸	+۱۱	+۱۳	+۱۶	+۱۹	+۲۰	+۲۰	+۱۸	+۱۷	+۱۴	+۱۱	+۸	+۵	+۲	-۱	-۳	-۵	-۶
	عصر (۱)	+۱۴	+۱۵	+۱۳	+۱۱	+۸	+۵	+۲	-۲	-۵	-۸	-۱۰	-۱۱	-۱۲	-۱۰	-۶	-۳	-۱	+۳	+۶	+۹	+۱۲	+۱۳	+۱۵	+۱۴
	عصر (۲)	+۱۶	+۱۶	+۱۴	+۱۲	+۱۰	+۶	+۴	+۱	-۲	-۴	-۵	-۶	-۵	-۴	-۳	-۱	+۲	+۵	+۸	+۱۱	+۱۳	+۱۶	+۱۸	+۱۹
	غروب	+۱۸	+۱۶	+۱۵	+۱۳	+۱۰	+۶	+۴	+۱	-۱	-۴	-۵	-۶	-۶	-۵	-۳	-۱	+۲	+۵	+۸	+۱۱	+۱۳	+۱۷	+۱۸	+۱۹
	عشاء (۱)	+۱۶	+۱۵	+۱۳	+۱۱	+۸	+۵	+۲	-۱	-۳	-۴	-۸	-۹	-۱۰	-۸	-۶	-۳	۰	+۳	+۶	+۹	+۱۲	+۱۳	+۱۵	+۱۶
	عشاء (۲)	+۱۵	+۱۴	+۱۳	+۱۰	+۶	+۳	+۱	-۲	-۵	-۶	-۹	-۱۰	-۱۱	-۹	-۶	-۴	۰	+۴	+۶	+۸	+۱۰	+۱۲	+۱۴	+۱۵
بنگلور فرق نصف النہار - ۱۳	فجر	-۳۰	-۲۸	-۲۴	-۱۹	-۱۳	-۸	-۲	+۳	+۹	+۱۳	+۱۶	+۱۹	+۲۰	+۱۶	+۱۲	+۶	+۱	-۴	-۱۰	-۱۷	-۲۱	-۲۵	-۲۹	-۲۹
	طلوع	-۳۵	-۳۲	-۲۸	-۲۴	-۲۰	-۱۳	-۸	-۲	+۳	+۶	+۱۱	+۱۳	+۱۲	+۱۰	+۴	+۱	-۲	-۹	-۱۵	-۲۰	-۲۵	-۳۰	-۳۲	-۳۵
	اشراق	-۳۶	-۳۲	-۳۰	-۲۵	-۲۱	-۱۵	-۹	-۳	+۲	+۶	+۱۰	+۱۲	+۱۱	+۹	+۵	۰	-۵	-۱۰	-۱۵	-۲۰	-۲۵	-۳۰	-۳۵	-۳۶
	عصر (۱)	+۴	+۳	-۲	-۶	-۱۲	-۱۸	-۲۵	-۳۲	-۴۰	-۴۹	-۵۲	-۵۴	-۵۴	-۵۰	-۴۲	-۳۶	-۳۰	-۲۲	-۱۶	-۱۰	-۴	۰	+۳	+۵
	عصر (۲)	+۸	+۶	+۲	-۳	-۸	-۱۳	-۱۹	-۲۵	-۳۱	-۳۵	-۳۹	-۳۹	-۳۹	-۳۶	-۳۳	-۲۸	-۲۲	-۱۶	-۱۱	-۴	۰	+۴	+۸	+۱۰
	غروب	+۱۰	+۸	+۳	-۲	-۶	-۱۲	-۱۶	-۲۳	-۲۸	-۳۴	-۳۵	-۳۶	-۳۹	-۳۴	-۳۱	-۲۶	-۲۲	-۱۶	-۱۰	-۳	+۱	+۴	+۹	+۱۱
	عشاء (۱)	+۲	+۳	+۱	-۳	-۱۰	-۱۶	-۲۲	-۲۶	-۳۲	-۳۶	-۴۰	-۴۲	-۴۲	-۳۹	-۳۵	-۳۰	-۲۴	-۱۸	-۱۳	-۶	-۲	+۲	+۵	+۶
	عشاء (۲)	+۴	+۳	۰	-۵	-۱۰	-۱۴	-۲۲	-۲۶	-۳۳	-۳۹	-۴۲	-۴۲	-۴۲	-۴۱	-۳۶	-۳۲	-۲۶	-۲۰	-۱۳	-۹	-۴	۰	+۳	+۵

		جنوری		فروری		مارچ		اپریل		مئی		جون		جولائی		اگست		ستمبر		اکتوبر		نومبر		دسمبر	
		۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶	۱	۱۶
حیدرآباد دکن فرق نصف النہار -۱۲	فجر	۲۶-	۲۵-	۲۳-	۲۰-	۱۶-	۱۳-	۹-	۵-	۱-	۲+	۴+	۵+	۴+	۳+	۰	۳-	۷-	۱۱-	۱۴-	۱۷-	۲۰-	۲۳-	۲۶-	۲۷-
	طلوع	۳۱-	۲۹-	۲۶-	۲۴-	۲۰-	۱۶-	۱۳-	۹-	۶-	۳-	۱-	۱+	۱+	۱-	۴-	۷-	۱۰-	۱۳-	۱۷-	۲۱-	۲۴-	۲۷-	۳۰-	۳۱-
	اشراق	۳۲-	۳۰-	۲۷-	۲۴-	۲۱-	۱۸-	۱۴-	۱۰-	۶-	۴-	۲-	۰	۰	۲-	۵-	۸-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۲-	۲۵-	۲۸-	۳۱-	۳۲-
	عصر (۱)	۵-	۶-	۸-	۱۱-	۱۵-	۱۹-	۲۳-	۲۷-	۳۲-	۳۶-	۳۹-	۴۰-	۴۰-	۳۸-	۳۴-	۳۰-	۲۶-	۲۲-	۱۸-	۱۴-	۱۰-	۷-	۵-	۴-
	عصر (۲)	۳-	۴-	۷-	۹-	۱۳-	۱۷-	۲۰-	۲۴-	۲۸-	۳۰-	۳۲-	۳۲-	۳۲-	۳۰-	۲۸-	۲۵-	۲۲-	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۷-	۴-	۳-	۰
	غروب	۲-	۳-	۶-	۹-	۱۳-	۱۵-	۱۹-	۲۳-	۲۶-	۲۹-	۳۱-	۳۲-	۳۲-	۳۰-	۲۸-	۲۵-	۲۲-	۱۹-	۱۵-	۱۱-	۷-	۴-	۲-	۰
	عشاء (۱)	۴-	۶-	۸-	۱۱-	۱۴-	۱۸-	۲۲-	۲۶-	۲۹-	۳۲-	۳۴-	۳۵-	۳۶-	۳۴-	۳۱-	۲۸-	۲۴-	۲۰-	۱۷-	۱۳-	۱۰-	۷-	۵-	۳-
	عشاء (۲)	۵-	۷-	۹-	۱۲-	۱۵-	۱۹-	۲۲-	۲۶-	۳۰-	۳۴-	۳۶-	۳۷-	۳۸-	۳۵-	۳۲-	۲۹-	۲۵-	۲۱-	۱۶-	۱۳-	۱۱-	۸-	۷-	۵-
کلکتہ فرق نصف النہار -۵۶	فجر	۵۹-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۴-	۵۳-	۵۲-	۵۱-	۵۰-	۴۹-	۴۸-	۴۸-	۴۹-	۵۰-	۵۱-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۸-
	طلوع	۶۱-	۶۰-	۵۹-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۳-	۵۲-	۵۱-	۵۰-	۴۹-	۴۹-	۵۰-	۵۱-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۹-	۶۰-	۶۰-
	اشراق	۶۱-	۶۰-	۵۹-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۳-	۵۲-	۵۱-	۵۰-	۴۹-	۵۰-	۵۱-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۶۰-	۶۱-	۶۱-
	عصر (۱)	۵۲-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۹-	۶۰-	۶۱-	۶۲-	۶۲-	۶۳-	۶۲-	۶۱-	۶۰-	۵۹-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۴-	۵۳-	۵۲-	۵۱-
	عصر (۲)	۵۲-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۹-	۶۰-	۶۱-	۶۱-	۶۱-	۶۱-	۶۰-	۵۹-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۴-	۵۲-	۵۱-	۵۰-
	غروب	۵۱-	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۹-	۶۰-	۶۱-	۶۱-	۶۱-	۶۱-	۶۰-	۵۹-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۴-	۵۳-	۵۲-	۵۱-	۵۰-
	عشاء (۱)	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۹-	۶۰-	۶۱-	۶۲-	۶۲-	۶۳-	۶۳-	۶۱-	۶۰-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۴-	۵۳-	۵۲-	۵۱-
	عشاء (۲)	۵۲-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۶-	۵۷-	۵۸-	۵۹-	۶۰-	۶۱-	۶۲-	۶۳-	۶۳-	۶۳-	۶۱-	۶۰-	۵۸-	۵۷-	۵۶-	۵۵-	۵۴-	۵۴-	۵۳-	۵۲-

مدراس فرق نصف النہار - ۲۳

	جنوری ۱	جنوری ۱۶	فروری ۱	فروری ۱۶	مارچ ۱	مارچ ۱۶	اپریل ۱	اپریل ۱۶	مئی ۱	مئی ۱۶	جون ۱	جون ۱۶	جولائی ۱	جولائی ۱۶	اگست ۱	اگست ۱۶	ستمبر ۱	ستمبر ۱۶	اکتوبر ۱	اکتوبر ۱۶	نومبر ۱	نومبر ۱۶	دسمبر ۱	دسمبر ۱۶
فجر	۴۱-	۳۸-	۳۵-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۳-	۸-	۲-	۳+	۲+	۸+	۹+	۲+	۱+	۳-	۹-	۱۵-	۲۱-	۲۶-	۳۰-	۳۶-	۴۰-	۳۰-
طلوع	۳۶-	۴۲-	۳۹-	۳۵-	۳۰-	۲۲-	۱۹-	۱۳-	۸-	۴-	۰	۲+	۲-	۰	۵-	۱۰-	۱۵-	۲۰-	۲۵-	۳۰-	۳۶-	۴۱-	۴۴-	۴۶-
اشراق	۴۷-	۴۳-	۴۰-	۳۵-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۳-	۹-	۵-	۲-	۱+	۰	۲-	۶-	۱۱-	۱۶-	۲۱-	۲۶-	۳۱-	۳۶-	۴۲-	۴۶-	۴۷-
عصر (۱)	۷-	۸-	۱۲-	۱۷-	۲۲-	۲۹-	۳۶-	۴۳-	۵۰-	۵۲-	۶۲-	۶۳-	۶۳-	۶۱-	۵۴-	۴۸-	۴۰-	۳۳-	۲۶-	۲۱-	۱۵-	۱۱-	۸-	۶-
عصر (۲)	۳-	۴-	۸-	۱۳-	۱۸-	۲۳-	۲۹-	۳۵-	۴۱-	۴۵-	۴۹-	۴۹-	۴۹-	۴۸-	۴۴-	۳۹-	۳۳-	۲۸-	۲۲-	۱۶-	۱۰-	۵-	۴-	۰
غروب	۱-	۳-	۶-	۱۲-	۱۶-	۲۲-	۲۸-	۳۳-	۳۸-	۴۳-	۴۶-	۴۸-	۴۶-	۴۵-	۴۲-	۳۷-	۳۲-	۲۷-	۲۱-	۱۵-	۱۰-	۵-	۲-	۰
عشاء (۱)	۵-	۷-	۹-	۱۳-	۲۰-	۲۶-	۳۲-	۳۸-	۴۲-	۴۷-	۵۰-	۵۲-	۵۳-	۵۰-	۴۶-	۴۱-	۳۶-	۳۰-	۲۴-	۱۸-	۱۳-	۹-	۶-	۴-
عشاء (۲)	۵-	۸-	۱۱-	۱۶-	۲۱-	۲۷-	۳۳-	۳۹-	۴۴-	۴۹-	۵۳-	۵۴-	۵۵-	۵۲-	۴۶-	۴۲-	۳۶-	۳۰-	۲۵-	۲۰-	۱۵-	۱۰-	۶-	۲-

دائیں جانب کے شہروں کا بائیں جانب کے شہروں سے سب اوقات میں حسب ذیل فرق ہے۔

الور	خیرپور	۱-
اجمیر	نواب شاہ	۵+
انبالہ	نورالائی	۳-
امرتسر	لاہور	۲۰+
آگرہ	خیرپور	۶-
اٹاوہ	دادو	۱۵-
الٰہ آباد	میرپور خاص	۱۸-
اعظم گڑھ	سانگھڑ	۲۶-
بہرائچ	خیرپور	۳۱-
بیکانیر	سکھر	۳+
بھرت پور	خیرپور	۵-
بریلی	رحیم یار خاں	۷-
بنارس	حیدرآباد	۲۰-
بستی	دادو	۳۰-
بجنور	بہاولپور	۳+
بھوپال	فرید پور	۳۰+
تھانہ بھون	بہاولپور	۰+
پیلی بھیت	خاران	۲۸-
پٹیالہ	ملتان	۱۰+
پٹنہ	میرپور خاص	۳۳-
پرتاب گڑھ	سانگھڑ	۲۲-
پونا	بمبئی	۲-
ٹونک	نواب شاہ	

بیج پور	دادو	- ۲	فیض آباد	دادو	- ۲۷
جوناگڑھ	کڈکرمسہ	+ ۲۹	فرخ آباد	خیرپور	- ۱۳
جودھپور	نواب شاہ	+ ۱۳	فتح پور ہسوا	سانگھڑ	+ ۱۷
جیسلمیر	دادو	+ ۱۸	کانپور	نواب شاہ	- ۱۰
جالندھر	جھنگ	+ ۱۷	کرنال	بمبئی	- ۲
جموں	گجرات	+ ۲۴	گورداس پور	گوجرانوالہ	+ ۲۵
جون پور	میرپور خاص	- ۲۵	جھانسی	خیرپور	- ۹
حصار	قلات	- ۷	گورکھپور	دادو	+ ۳۲
دیوبند	بھاولنگر	+ ۱۲	گوڑگانوہ	خاران	- ۱۲
دہلی	خاران	- ۱۶	گونڈا	دادو	- ۲۷
دہرہ دون	ملتان	+ ۴	لدھیانہ	ساہیوال	+ ۱۹
رہتک	قلات	- ۱۰	لکھنؤ	دادو	- ۲۳
راستہ بریلی	نواب شاہ	- ۱۷	لکھیم پور کھیری	سکھر	- ۱۸
سہارنپور	بھاولنگر	+ ۳	میرٹھ	قلات	- ۱۳
سرینگر	پشاور	+ ۱۵	مظفرنگر	بمبئی	- ۹
سلطان پور	نواب شاہ	- ۲۵	مرادآباد	قلات	- ۱۹
سیتاپور	خیرپور	- ۱۸	متھرا	خیرپور	- ۲
سرہند	ساہیوال	+ ۱۷	مغل سرائے	حیدرآباد	- ۲۹
سورت	کڈکرمسہ	+ ۱۹	نابھہ	ساہیوال	+ ۱۷
شملہ	جھنگ	+ ۱۱	ہشیارپور	لاہور	+ ۲۳
شاہجہان پور	سکھر	- ۱۳	ہردوار	بھاولنگر	+ ۱۰
علیگڈھ	سکھر	- ۷	ہردوئی	خیرپور	- ۱۲
فیروزپور	ساہیوال	+ ۲۳	ہوڑہ	کلکتہ	+ ۲

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	فجر		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۹	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۳۵	۳	۳۳	۴	۱۹	۵	۵۳	۶	۴۷	۷	۱
۲	۶	۹	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۳۶	۳	۳۵	۴	۱۹	۵	۵۵	۶	۴۸	۷	۲
۳	۶	۹	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۶	۳	۳۵	۴	۱۹	۵	۵۵	۶	۴۸	۷	۳
۴	۶	۱۰	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۷	۳	۳۶	۴	۲۰	۵	۵۶	۶	۴۹	۷	۴
۵	۶	۱۰	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۷	۳	۳۶	۴	۲۱	۵	۵۷	۶	۵۰	۷	۴
۶	۶	۱۰	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۸	۳	۳۷	۴	۲۱	۵	۵۷	۶	۵۱	۷	۵
۷	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۸	۳	۳۸	۴	۲۲	۵	۵۸	۶	۵۱	۷	۵
۸	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۸	۳	۳۸	۴	۲۲	۵	۵۹	۶	۵۱	۷	۶
۹	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۹	۳	۳۹	۴	۲۳	۶	۰	۶	۵۲	۷	۷
۱۰	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۳۹	۳	۴۰	۴	۲۴	۶	۰	۶	۵۳	۷	۷
۱۱	۶	۱۲	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۰	۳	۴۱	۴	۲۵	۶	۱	۶	۵۴	۷	۸
۱۲	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۰	۳	۴۱	۴	۲۶	۶	۱	۶	۵۴	۷	۸
۱۳	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۰	۳	۴۲	۴	۲۷	۶	۲	۶	۵۵	۷	۹
۱۴	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۱	۳	۴۳	۴	۲۸	۶	۳	۶	۵۶	۷	۱۰
۱۵	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۱	۳	۴۳	۴	۲۸	۶	۴	۶	۵۷	۷	۱۱
۱۶	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۲	۳	۴۴	۴	۲۹	۶	۵	۶	۵۸	۷	۱۲
۱۷	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۲	۳	۴۴	۴	۳۰	۶	۶	۶	۵۸	۷	۱۲
۱۸	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۲	۳	۴۵	۴	۳۱	۶	۶	۶	۵۸	۷	۱۳
۱۹	۶	۱۲	۷	۱۹	۷	۳۰	۱۲	۴۳	۳	۴۶	۴	۳۲	۶	۷	۶	۵۹	۷	۱۴
۲۰	۶	۱۲	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۳	۳	۴۷	۴	۳۳	۶	۸	۷	۰	۷	۱۴
۲۱	۶	۱۲	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۳	۳	۴۷	۴	۳۳	۶	۸	۷	۰	۷	۱۵
۲۲	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۳	۳	۴۸	۴	۳۴	۶	۹	۷	۱	۷	۱۵
۲۳	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۴	۳	۴۹	۴	۳۵	۶	۱۰	۷	۲	۷	۱۶
۲۴	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۴	۳	۴۹	۴	۳۵	۶	۱۱	۷	۲	۷	۱۷
۲۵	۶	۱۱	۷	۱۸	۷	۲۹	۱۲	۴۴	۳	۵۰	۴	۳۶	۶	۱۱	۷	۳	۷	۱۷
۲۶	۶	۱۱	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۴۴	۳	۵۰	۴	۳۶	۶	۱۲	۷	۴	۷	۱۸
۲۷	۶	۱۱	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۴۵	۳	۵۱	۴	۳۷	۶	۱۳	۷	۵	۷	۱۸
۲۸	۶	۱۱	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۴۵	۳	۵۱	۴	۳۷	۶	۱۴	۷	۵	۷	۱۹
۲۹	۶	۱۱	۷	۱۶	۷	۲۷	۱۲	۴۵	۳	۵۲	۴	۳۸	۶	۱۵	۷	۶	۷	۱۹
۳۰	۶	۱۰	۷	۱۶	۷	۲۷	۱۲	۴۵	۳	۵۳	۴	۳۹	۶	۱۵	۷	۶	۷	۲۰
۳۱	۶	۱۰	۷	۱۵	۷	۲۶	۱۲	۴۵	۳	۵۴	۴	۴۰	۶	۱۶	۷	۶	۷	۲۰

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۱۰	۷	۱۵	۷	۲۷	۱۲	۴۶	۳	۵۵	۴	۴۲	۶	۱۷	۷	۷	۷	۲۱
۲	۶	۹	۷	۱۵	۷	۲۶	۱۲	۴۶	۳	۵۵	۴	۴۳	۶	۱۷	۷	۸	۷	۲۲
۳	۶	۹	۷	۱۴	۷	۲۵	۱۲	۴۶	۳	۵۵	۴	۴۲	۶	۱۸	۷	۹	۷	۲۳
۴	۶	۹	۷	۱۴	۷	۲۵	۱۲	۴۶	۳	۵۵	۴	۴۲	۶	۱۸	۷	۹	۷	۲۳
۵	۶	۸	۷	۱۳	۷	۲۴	۱۲	۴۶	۳	۵۶	۴	۴۳	۶	۱۹	۷	۱۰	۷	۲۴
۶	۶	۸	۷	۱۳	۷	۲۳	۱۲	۴۶	۳	۵۶	۴	۴۳	۶	۲۰	۷	۱۱	۷	۲۴
۷	۶	۸	۷	۱۲	۷	۲۲	۱۲	۴۶	۳	۵۷	۴	۴۴	۶	۲۱	۷	۱۱	۷	۲۴
۸	۶	۷	۷	۱۲	۷	۲۲	۱۲	۴۶	۳	۵۷	۴	۴۳	۶	۲۱	۷	۱۲	۷	۲۵
۹	۶	۶	۷	۱۱	۷	۲۱	۱۲	۴۶	۳	۵۸	۴	۴۵	۶	۲۲	۷	۱۲	۷	۲۶
۱۰	۶	۶	۷	۱۰	۷	۲۰	۱۲	۴۶	۳	۵۸	۴	۴۶	۶	۲۳	۷	۱۳	۷	۲۶
۱۱	۶	۵	۷	۱۰	۷	۲۰	۱۲	۴۶	۳	۵۹	۴	۴۶	۶	۲۳	۷	۱۳	۷	۲۷
۱۲	۶	۴	۷	۹	۷	۱۹	۱۲	۴۶	۳	۵۹	۴	۴۷	۶	۲۳	۷	۱۴	۷	۲۸
۱۳	۶	۴	۷	۸	۷	۱۸	۱۲	۴۶	۳	۵۹	۴	۴۸	۶	۲۵	۷	۱۴	۷	۲۸
۱۴	۶	۳	۷	۸	۷	۱۸	۱۲	۴۶	۴	۰	۴	۴۹	۶	۲۶	۷	۱۵	۷	۲۹
۱۵	۶	۳	۷	۷	۷	۱۷	۱۲	۴۶	۴	۰	۴	۴۹	۶	۲۶	۷	۱۶	۷	۲۹
۱۶	۶	۲	۷	۶	۷	۱۶	۱۲	۴۶	۴	۱	۴	۵۰	۶	۲۷	۷	۱۶	۷	۳۰
۱۷	۶	۱	۷	۵	۷	۱۵	۱۲	۴۶	۴	۱	۴	۵۰	۶	۲۷	۷	۱۷	۷	۳۱
۱۸	۶	۱	۷	۵	۷	۱۵	۱۲	۴۶	۴	۱	۴	۵۱	۶	۲۸	۷	۱۷	۷	۳۱
۱۹	۶	۰	۷	۴	۷	۱۴	۱۲	۴۶	۴	۲	۴	۵۱	۶	۲۹	۷	۱۸	۷	۳۲
۲۰	۵	۵۹	۷	۳	۷	۱۳	۱۲	۴۶	۴	۲	۴	۵۲	۶	۳۰	۷	۱۹	۷	۳۳
۲۱	۵	۵۹	۷	۲	۷	۱۲	۱۲	۴۶	۴	۳	۴	۵۲	۶	۳۰	۷	۱۹	۷	۳۳
۲۲	۵	۵۸	۷	۱	۷	۱۱	۱۲	۴۶	۴	۳	۴	۵۳	۶	۳۱	۷	۲۰	۷	۳۴
۲۳	۵	۵۷	۷	۰	۷	۱۰	۱۲	۴۶	۴	۴	۴	۵۳	۶	۳۲	۷	۲۱	۷	۳۴
۲۴	۵	۵۶	۶	۵۹	۷	۹	۱۲	۴۵	۴	۳	۴	۵۴	۶	۳۲	۷	۲۱	۷	۳۴
۲۵	۵	۵۵	۶	۵۹	۷	۹	۱۲	۴۵	۴	۳	۴	۵۴	۶	۳۳	۷	۲۱	۷	۳۵
۲۶	۵	۵۵	۶	۵۸	۷	۸	۱۲	۴۵	۴	۴	۴	۵۵	۶	۳۳	۷	۲۱	۷	۳۶
۲۷	۵	۵۴	۶	۵۷	۷	۷	۱۲	۴۵	۴	۴	۴	۵۶	۶	۳۳	۷	۲۲	۷	۳۶
۲۸	۵	۵۳	۶	۵۶	۷	۶	۱۲	۴۵	۴	۵	۴	۵۶	۶	۳۳	۷	۲۳	۷	۳۷
۲۹	۵	۵۲	۶	۵۶	۷	۶	۱۲	۴۵	۴	۵	۴	۵۷	۶	۳۳	۷	۲۳	۷	۳۷

صبح صادق ——— ۱۰۸

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۵۱	۶	۵۵	۷	۵	۱۲	۴۴	۴	۵	۴	۵۷	۶	۳۴	۷	۲۳	۷	۳۶
۲	۵	۵۱	۶	۵۴	۷	۴	۱۲	۴۴	۴	۵	۴	۵۷	۶	۳۵	۷	۲۳	۷	۳۸
۳	۵	۵۰	۶	۵۳	۷	۳	۱۲	۴۴	۴	۵	۴	۵۷	۶	۳۵	۷	۲۵	۷	۳۹
۴	۵	۴۹	۶	۵۲	۷	۲	۱۲	۴۴	۴	۵	۴	۵۸	۶	۳۶	۷	۲۵	۷	۳۹
۵	۵	۴۸	۶	۵۱	۷	۱	۱۲	۴۴	۴	۶	۴	۵۸	۶	۳۷	۷	۲۶	۷	۴۰
۶	۵	۴۷	۶	۵۰	۷	۰	۱۲	۴۳	۴	۶	۴	۵۹	۶	۳۷	۷	۲۶	۷	۴۰
۷	۵	۴۶	۶	۴۹	۶	۵۹	۱۲	۴۳	۴	۶	۴	۵۹	۶	۳۷	۷	۲۶	۷	۴۱
۸	۵	۴۵	۶	۴۸	۶	۵۸	۱۲	۴۳	۴	۶	۴	۵۹	۶	۳۸	۷	۲۷	۷	۴۱
۹	۵	۴۴	۶	۴۷	۶	۵۷	۱۲	۴۳	۴	۶	۴	۵۹	۶	۳۸	۷	۲۸	۷	۴۱
۱۰	۵	۴۳	۶	۴۶	۶	۵۶	۱۲	۴۲	۴	۶	۵	۰	۶	۳۹	۷	۲۸	۷	۴۱
۱۱	۵	۴۳	۶	۴۵	۶	۵۵	۱۳	۴۲	۴	۶	۵	۰	۶	۴۰	۷	۲۸	۷	۴۱
۱۲	۵	۴۱	۶	۴۴	۶	۵۴	۱۲	۴۲	۴	۶	۵	۰	۶	۴۰	۷	۲۹	۷	۴۲
۱۳	۵	۴۰	۶	۴۳	۶	۵۳	۱۲	۴۱	۴	۶	۵	۰	۶	۴۰	۷	۲۹	۷	۴۲
۱۴	۵	۳۹	۶	۴۲	۶	۵۲	۱۲	۴۱	۴	۶	۵	۰	۶	۴۱	۷	۳۰	۷	۴۳
۱۵	۵	۳۸	۶	۴۱	۶	۵۱	۱۲	۴۱	۴	۶	۵	۱	۶	۴۱	۷	۳۱	۷	۴۴
۱۶	۵	۳۷	۶	۴۰	۶	۵۰	۱۲	۴۱	۴	۶	۵	۱	۶	۴۲	۷	۳۲	۷	۴۵
۱۷	۵	۳۶	۶	۳۹	۶	۴۹	۱۲	۴۰	۴	۶	۵	۱	۶	۴۲	۷	۳۲	۷	۴۵
۱۸	۵	۳۵	۶	۳۸	۶	۴۸	۱۲	۴۰	۴	۶	۵	۱	۶	۴۲	۷	۳۲	۷	۴۵
۱۹	۵	۳۴	۶	۳۷	۶	۴۷	۱۲	۴۰	۴	۶	۵	۱	۶	۴۳	۷	۳۳	۷	۴۶
۲۰	۵	۳۳	۶	۳۶	۶	۴۶	۱۲	۳۹	۴	۵	۵	۲	۶	۴۳	۷	۳۳	۷	۴۶
۲۱	۵	۳۲	۶	۳۵	۶	۴۵	۱۲	۳۹	۴	۵	۵	۲	۶	۴۴	۷	۳۴	۷	۴۷
۲۲	۵	۳۱	۶	۳۴	۶	۴۴	۱۲	۳۹	۴	۵	۵	۳	۶	۴۴	۷	۳۴	۷	۴۷
۲۳	۵	۳۰	۶	۳۳	۶	۴۳	۱۲	۳۹	۴	۵	۵	۲	۶	۴۵	۷	۳۵	۷	۴۸
۲۴	۵	۲۹	۶	۳۲	۶	۴۲	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۳	۶	۴۵	۷	۳۵	۷	۴۸
۲۵	۵	۲۸	۶	۳۱	۶	۴۱	۱۳	۳۸	۴	۵	۵	۳	۶	۴۵	۷	۳۵	۷	۴۸
۲۶	۵	۲۷	۶	۳۰	۶	۴۰	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۳	۶	۴۶	۷	۳۶	۷	۴۹
۲۷	۵	۲۶	۶	۲۹	۶	۳۹	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۳	۶	۴۶	۷	۳۶	۷	۴۹
۲۸	۵	۲۴	۶	۲۸	۶	۳۸	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۳	۶	۴۷	۷	۳۷	۷	۵۰
۲۹	۵	۲۳	۶	۲۷	۶	۳۷	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۳	۶	۴۷	۷	۳۸	۷	۵۰
۳۰	۵	۲۲	۶	۲۶	۶	۳۶	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۳	۶	۴۷	۷	۳۸	۷	۵۱
۳۱	۵	۲۱	۶	۲۵	۶	۳۵	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۳	۶	۴۸	۷	۳۸	۷	۵۱

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء وسط	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۲۰	۶	۲۴	۶	۳۴	۱۲	۳۶	۴	۳	۵	۳	۶	۴۸	۷	۳۹	۷	۵۲
۲	۵	۱۹	۶	۲۳	۶	۳۳	۱۲	۳۶	۴	۳	۵	۴	۶	۴۸	۷	۳۹	۷	۵۲
۳	۵	۱۸	۶	۲۲	۶	۳۲	۱۲	۳۵	۴	۳	۵	۴	۶	۴۹	۷	۳۹	۷	۵۳
۴	۵	۱۷	۶	۲۱	۶	۳۱	۱۲	۳۵	۴	۳	۵	۴	۶	۴۹	۷	۳۹	۷	۵۳
۵	۵	۱۶	۶	۲۰	۶	۳۰	۱۲	۳۵	۴	۳	۵	۵	۶	۵۰	۷	۴۰	۷	۵۴
۶	۵	۱۵	۶	۱۹	۶	۲۹	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۵	۶	۵۰	۷	۴۰	۷	۵۴
۷	۵	۱۳	۶	۱۸	۶	۲۸	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۵	۶	۵۱	۷	۴۱	۷	۵۵
۸	۵	۱۲	۶	۱۷	۶	۲۷	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۵	۶	۵۱	۷	۴۱	۷	۵۵
۹	۵	۱۱	۶	۱۶	۶	۲۶	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۵	۶	۵۲	۷	۴۲	۷	۵۶
۱۰	۵	۱۰	۶	۱۵	۶	۲۵	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	۵	۶	۵۲	۷	۴۲	۷	۵۶
۱۱	۵	۹	۶	۱۴	۶	۲۴	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	۵	۶	۵۲	۷	۴۳	۷	۵۷
۱۲	۵	۸	۶	۱۳	۶	۲۳	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	۵	۶	۵۳	۷	۴۴	۷	۵۸
۱۳	۵	۶	۶	۱۱	۶	۲۱	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۵	۶	۵۴	۷	۴۴	۷	۵۸
۱۴	۵	۶	۶	۱۱	۶	۲۱	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۵	۶	۵۴	۷	۴۴	۷	۵۹
۱۵	۵	۵	۶	۱۰	۶	۲۰	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۵	۶	۵۴	۷	۴۵	۷	۵۹
۱۶	۵	۴	۶	۹	۶	۱۹	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۵	۶	۵۵	۷	۴۶	۸	۰
۱۷	۵	۳	۶	۸	۶	۱۸	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۵	۶	۵۶	۷	۴۷	۸	۰
۱۸	۵	۲	۶	۷	۶	۱۷	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۵	۶	۵۶	۷	۴۷	۸	۱
۱۹	۵	۱	۶	۶	۶	۱۶	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۵	۶	۵۷	۷	۴۷	۸	۱
۲۰	۵	۰	۶	۵	۶	۱۵	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۶	۶	۵۷	۷	۴۸	۸	۲
۲۱	۴	۵۹	۶	۴	۶	۱۴	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۶	۶	۵۸	۷	۴۹	۸	۳
۲۲	۴	۵۷	۶	۳	۶	۱۳	۱۲	۳۰	۳	۵۹	۵	۶	۶	۵۸	۷	۴۹	۸	۳
۲۳	۴	۵۷	۶	۳	۶	۱۳	۱۲	۳۰	۳	۵۹	۵	۶	۶	۵۸	۷	۴۹	۸	۴
۲۴	۴	۵۶	۶	۲	۶	۱۲	۱۲	۳	۳	۵۸	۵	۶	۶	۵۸	۷	۵۰	۸	۵
۲۵	۴	۵۵	۶	۱	۶	۱۱	۱۲	۳۰	۳	۵۸	۵	۶	۶	۵۹	۷	۵۱	۸	۵
۲۶	۴	۵۴	۶	۱	۶	۱۱	۱۲	۳۰	۳	۵۸	۵	۷	۶	۵۹	۷	۵۱	۸	۶
۲۷	۴	۵۳	۶	۰	۶	۱۰	۱۲	۳۰	۳	۵۸	۵	۷	۷	۰	۷	۵۲	۸	۶
۲۸	۴	۵۱	۵	۵۹	۶	۹	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۵	۷	۷	۱	۷	۵۳	۸	۷
۲۹	۴	۵۱	۵	۵۸	۶	۸	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۵	۷	۷	۱	۷	۵۳	۸	۸
۳۰	۴	۵۰	۵	۵۷	۶	۷	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۵	۷	۷	۲	۷	۵۳	۸	۸

صبح صادق ——— ۱۱۰

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	فجر		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۴	۴۹	۵	۵۶	۶	۶	۱۲	۲۹	۳	۵۶	۵	۸	۷	۳	۷	۵۴	۸	۹
۲	۴	۴۹	۵	۵۶	۶	۶	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۵	۸	۷	۳	۷	۵۵	۸	۹
۳	۴	۴۸	۵	۵۵	۶	۵	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۵	۸	۷	۳	۷	۵۶	۸	۱۰
۴	۴	۴۷	۵	۵۴	۶	۴	۱۲	۲۹	۳	۵۶	۵	۸	۷	۴	۷	۵۶	۸	۱۱
۵	۴	۴۶	۵	۵۴	۶	۴	۱۲	۲۹	۳	۵۶	۵	۸	۷	۴	۷	۵۷	۸	۱۲
۶	۴	۴۵	۵	۵۳	۶	۳	۱۲	۲۹	۳	۵۶	۵	۸	۷	۵	۷	۵۸	۸	۱۳
۷	۴	۴۴	۵	۵۲	۶	۲	۱۲	۲۸	۳	۵۵	۵	۸	۷	۵	۷	۵۸	۸	۱۲
۸	۴	۴۳	۵	۵۲	۶	۲	۱۲	۲۸	۳	۵۵	۵	۸	۷	۵	۷	۵۸	۸	۱۳
۹	۴	۴۲	۵	۵۱	۶	۱	۱۲	۲۸	۳	۵۵	۵	۸	۷	۶	۷	۵۹	۸	۱۴
۱۰	۴	۴۱	۵	۵۰	۶	۰	۱۲	۲۸	۳	۵۴	۵	۸	۷	۷	۷	۵۹	۸	۱۵
۱۱	۴	۴۱	۵	۵۰	۶	۰	۱۲	۲۸	۳	۵۴	۵	۸	۷	۷	۸	۰	۸	۱۵
۱۲	۴	۴۰	۵	۵۰	۶	۰	۱۲	۲۸	۳	۵۴	۵	۸	۷	۷	۸	۱	۸	۱۶
۱۳	۴	۳۹	۵	۴۹	۵	۵۹	۱۲	۲۸	۳	۵۴	۵	۸	۷	۸	۸	۱	۸	۱۷
۱۴	۴	۳۹	۵	۴۹	۵	۵۹	۱۲	۲۸	۳	۵۴	۵	۸	۷	۸	۸	۲	۸	۱۸
۱۵	۴	۳۸	۵	۴۸	۵	۵۸	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۸	۷	۹	۸	۳	۸	۱۸
۱۶	۴	۳۷	۵	۴۷	۵	۵۷	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۸	۷	۱۰	۸	۳	۸	۱۹
۱۷	۴	۳۷	۵	۴۷	۵	۵۷	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۸	۷	۱۰	۸	۴	۸	۱۹
۱۸	۴	۳۷	۵	۴۶	۵	۵۷	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۸	۷	۱۱	۸	۴	۸	۲۰
۱۹	۴	۳۶	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۸	۷	۱۲	۸	۵	۸	۲۰
۲۰	۴	۳۵	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۲۸	۳	۵۳	۵	۹	۷	۱۲	۸	۶	۸	۲۱
۲۱	۴	۳۵	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۹	۷	۱۲	۸	۷	۸	۲۲
۲۲	۴	۳۴	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۹	۷	۱۳	۸	۸	۸	۲۳
۲۳	۴	۳۴	۵	۴۴	۵	۵۵	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۰	۷	۱۴	۸	۸	۸	۲۳
۲۴	۴	۳۳	۵	۴۴	۵	۵۵	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۰	۷	۱۴	۸	۹	۸	۲۴
۲۵	۴	۳۳	۵	۴۴	۵	۵۵	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۱	۷	۱۵	۸	۹	۸	۲۵
۲۶	۴	۳۳	۵	۴۳	۵	۵۴	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۱	۷	۱۵	۸	۱۰	۸	۲۵
۲۷	۴	۳۳	۵	۴۳	۵	۵۴	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۱	۷	۱۵	۸	۱۰	۸	۲۶
۲۸	۴	۳۲	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۶	۸	۱۱	۸	۲۶
۲۹	۴	۳۲	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۲	۷	۱۶	۸	۱۱	۸	۲۷
۳۰	۴	۳۱	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۲۹	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۷	۸	۱۲	۸	۲۸
۳۱	۴	۳۱	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۷	۸	۱۳	۸	۲۹

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

جون	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۴	۳۱	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۸	۸	۱۳	۸	۲۹
۲	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۸	۸	۱۳	۸	۲۹
۳	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۸	۸	۱۳	۸	۳۰
۴	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۳	۷	۱۹	۸	۱۴	۸	۳۰
۵	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۰	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۱۹	۸	۱۵	۸	۳۱
۶	۴	۳۰	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۱	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۲۰	۸	۱۶	۸	۳۱
۷	۴	۳۰	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۱	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۲۱	۸	۱۶	۸	۳۲
۸	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۱	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۲۱	۸	۱۷	۸	۳۲
۹	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۱	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۲۱	۸	۱۷	۸	۳۳
۱۰	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۱	۳	۵۳	۵	۱۴	۷	۲۱	۸	۱۷	۸	۳۳
۱۱	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۲	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۲	۸	۱۸	۸	۳۴
۱۲	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۲	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۲	۸	۱۸	۸	۳۴
۱۳	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۲	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۳	۸	۱۸	۸	۳۵
۱۴	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۲	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۳	۸	۱۹	۸	۳۵
۱۵	۴	۲۹	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۲	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۳	۸	۱۹	۸	۳۵
۱۶	۴	۳۰	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۳	۳	۵۴	۵	۱۵	۷	۲۴	۸	۲۰	۸	۳۶
۱۷	۴	۳۰	۵	۴۱	۵	۵۲	۱۲	۳۳	۳	۵۴	۵	۱۶	۷	۲۴	۸	۳۰	۸	۳۶
۱۸	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۳	۳	۵۴	۵	۱۶	۷	۲۴	۸	۲۰	۸	۳۶
۱۹	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۳	۳	۵۴	۵	۱۶	۷	۲۴	۸	۳۰	۸	۳۶
۲۰	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۳	۳	۵۴	۵	۱۷	۷	۲۴	۸	۲۰	۸	۳۶
۲۱	۴	۳۰	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۴	۳	۵۵	۵	۱۷	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۲۲	۴	۳۱	۵	۴۲	۵	۵۳	۱۲	۳۴	۳	۵۵	۵	۱۷	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۲۳	۴	۳۱	۵	۴۳	۵	۵۳	۱۲	۳۴	۳	۵۵	۵	۱۷	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۲۴	۴	۳۱	۵	۴۳	۵	۵۴	۱۲	۳۴	۳	۵۵	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۱	۸	۳۷
۲۵	۴	۳۱	۵	۴۳	۵	۵۴	۱۲	۳۵	۳	۵۶	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۲۶	۴	۳۲	۵	۴۳	۵	۵۴	۱۲	۳۵	۳	۵۶	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۲۷	۴	۳۲	۵	۴۳	۵	۵۵	۱۲	۳۵	۳	۵۶	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۲۸	۴	۳۲	۵	۴۳	۵	۵۵	۱۲	۳۵	۳	۵۶	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۲۹	۴	۳۲	۵	۴۳	۵	۵۵	۱۲	۳۵	۳	۵۷	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۳۰	۴	۳۲	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۳	۸	۳۹

صبح صادق ——— ۱۱۳

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر اول		عصر دوم		غروب		عشاء اول		عشاء دوم	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۴	۳۳	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۳	۸	۳۹
۲	۴	۳۴	۵	۴۵	۵	۵۶	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۳	۴	۳۴	۵	۴۶	۵	۵۷	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۴	۴	۳۴	۵	۴۶	۵	۵۷	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۸	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۵	۴	۳۵	۵	۴۶	۵	۵۷	۱۲	۳۶	۳	۵۸	۵	۱۹	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۶	۴	۳۵	۵	۴۷	۵	۵۸	۱۲	۳۷	۳	۵۹	۵	۱۹	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۸
۷	۴	۳۶	۵	۴۷	۵	۵۹	۱۲	۳۷	۳	۵۹	۵	۱۹	۷	۲۶	۸	۲۲	۸	۳۷
۸	۴	۳۷	۵	۴۸	۵	۵۹	۱۲	۳۷	۴	۰	۵	۱۹	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۹	۴	۳۷	۵	۴۸	۵	۵۹	۱۲	۳۷	۴	۰	۵	۱۹	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۱۰	۴	۳۷	۵	۴۹	۶	۰	۱۲	۳۷	۴	۰	۵	۱۹	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۱۱	۴	۳۸	۵	۴۹	۶	۰	۱۲	۳۷	۴	۰	۵	۱۹	۷	۲۵	۸	۳۱	۸	۳۷
۱۲	۴	۳۸	۵	۵۰	۶	۱	۱۲	۳۸	۴	۱	۵	۲۰	۷	۲۵	۸	۲۱	۸	۳۷
۱۳	۴	۳۹	۵	۵۰	۶	۱	۱۲	۳۸	۴	۱	۵	۲۰	۷	۲۵	۸	۲۰	۸	۳۶
۱۴	۴	۴۰	۵	۵۰	۶	۱	۱۲	۳۸	۴	۱	۵	۲۰	۷	۲۵	۸	۳۰	۸	۳۶
۱۵	۴	۴۰	۵	۵۱	۶	۲	۱۲	۳۸	۴	۱	۵	۲۰	۷	۲۵	۸	۲۰	۸	۳۶
۱۶	۴	۴۱	۵	۵۱	۶	۲	۱۲	۳۸	۴	۲	۵	۲۰	۷	۲۴	۸	۱۹	۸	۳۵
۱۷	۴	۴۲	۵	۵۲	۶	۳	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۲۰	۷	۲۴	۸	۱۸	۸	۳۴
۱۸	۴	۴۲	۵	۵۲	۶	۳	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۲۰	۷	۲۴	۸	۱۸	۸	۳۴
۱۹	۴	۴۲	۵	۵۳	۶	۴	۱۲	۳۸	۴	۲	۵	۲۰	۷	۲۳	۸	۱۸	۸	۳۴
۲۰	۴	۴۳	۵	۵۳	۶	۳	۱۲	۳۸	۴	۲	۵	۲۰	۷	۲۳	۸	۱۷	۸	۳۳
۲۱	۴	۴۳	۵	۵۴	۶	۵	۱۲	۳۸	۴	۲	۵	۱۹	۷	۲۲	۸	۱۷	۸	۳۲
۲۲	۴	۴۴	۵	۵۴	۶	۵	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۱۹	۷	۲۲	۸	۱۶	۸	۳۱
۲۳	۴	۴۵	۵	۵۵	۶	۶	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۱۹	۷	۲۲	۸	۱۵	۸	۳۱
۲۴	۴	۴۵	۵	۵۵	۶	۶	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۱۹	۷	۲۱	۸	۱۵	۸	۳۰
۲۵	۴	۴۶	۵	۵۵	۶	۶	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۱۹	۷	۲۱	۸	۱۴	۸	۳۰
۲۶	۴	۴۷	۵	۵۶	۶	۷	۱۲	۳۸	۴	۳	۵	۱۹	۷	۲۱	۸	۱۳	۸	۲۹
۲۷	۴	۴۸	۵	۵۶	۶	۷	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۲۰	۸	۱۳	۸	۲۸
۲۸	۴	۴۸	۵	۵۷	۶	۸	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۹	۸	۱۳	۸	۲۸
۲۹	۴	۴۹	۵	۵۷	۶	۸	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۹	۸	۱۲	۸	۲۷
۳۰	۴	۴۹	۵	۵۸	۶	۹	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۸	۸	۱۱	۸	۲۷
۳۱	۴	۵۰	۵	۵۸	۶	۹	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۸	۸	۱۱	۸	۲۶

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر اول		عصر ثانی		غروب		عشاء اول		عشاء ثانی	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۴	۵۱	۵	۵۹	۶	۱۰	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۷	۸	۱۰	۸	۳۵
۲	۴	۵۱	۵	۵۹	۶	۱۰	۱۲	۳۸	۴	۴	۵	۱۸	۷	۱۷	۸	۹	۸	۳۴
۳	۴	۵۲	۶	-	۶	۱۱	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۸	۷	۱۶	۸	۹	۸	۳۴
۴	۴	۵۳	۶	۰	۶	۱۱	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۷	۷	۱۶	۸	۸	۸	۳۳
۵	۴	۵۳	۶	۱	۶	۱۲	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۷	۷	۱۵	۸	۷	۸	۳۳
۶	۴	۵۴	۶	۱	۶	۱۲	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۷	۷	۱۴	۸	۷	۸	۳۳
۷	۴	۵۵	۶	۲	۶	۱۳	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۷	۷	۱۳	۸	۶	۸	۲۱
۸	۴	۵۵	۶	۲	۶	۱۳	۱۲	۳۸	۴	۵	۵	۱۶	۷	۱۳	۸	۵	۸	۳۰
۹	۴	۵۶	۶	۳	۶	۱۴	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۶	۷	۱۲	۸	۴	۸	۱۹
۱۰	۴	۵۶	۶	۳	۶	۱۴	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۵	۷	۱۱	۸	۳	۸	۱۸
۱۱	۴	۵۷	۶	۴	۶	۱۵	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۵	۷	۱۱	۸	۳	۸	۱۷
۱۲	۴	۵۸	۶	۴	۶	۱۵	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۴	۷	۱۰	۸	۱	۸	۱۶
۱۳	۴	۵۹	۶	۵	۶	۱۶	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۴	۷	۹	۸	۱	۸	۱۵
۱۴	۴	۵۹	۶	۵	۶	۱۶	۱۲	۳۷	۴	۵	۵	۱۳	۷	۸	۸	-	۸	۱۳
۱۵	۴	۵۹	۶	۶	۶	۱۷	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۱۳	۷	۷	۷	۵۹	۸	۱۳
۱۶	۵	۰	۶	۶	۶	۱۷	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۱۳	۷	۶	۷	۵۸	۸	۱۳
۱۷	۵	۰	۶	۶	۶	۱۷	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۱۳	۷	۶	۷	۵۷	۸	۱۱
۱۸	۵	۱	۶	۷	۶	۱۸	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۱۱	۷	۵	۷	۵۶	۸	۱۰
۱۹	۵	۲	۶	۷	۶	۱۸	۱۲	۳۶	۴	۴	۵	۱۱	۷	۴	۷	۵۵	۸	۱۰
۲۰	۵	۲	۶	۷	۶	۱۸	۱۲	۳۵	۴	۴	۵	۱۰	۷	۳	۷	۵۳	۸	۸
۲۱	۵	۳	۶	۸	۶	۱۹	۱۲	۳۵	۴	۴	۵	۱۰	۷	۲	۷	۵۳	۸	۷
۲۲	۵	۴	۶	۹	۶	۲۰	۱۲	۳۵	۴	۴	۵	۹	۷	۱	۷	۵۲	۸	۶
۲۳	۵	۴	۶	۹	۶	۲۰	۱۲	۳۵	۴	۴	۵	۹	۷	۰	۷	۵۱	۸	۵
۲۴	۵	۴	۶	۹	۶	۲۰	۱۲	۳۴	۴	۴	۵	۸	۷	۰	۷	۵۰	۸	۴
۲۵	۵	۵	۶	۱۰	۶	۲۱	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۸	۶	۵۹	۷	۴۹	۸	۳
۲۶	۵	۶	۶	۱۰	۶	۲۱	۱۲	۳۴	۴	۳	۵	۷	۶	۵۸	۷	۴۸	۸	۲
۲۷	۵	۶	۶	۱۰	۶	۲۱	۱۲	۳۳	۴	۳	۵	۶	۶	۵۷	۷	۴۷	۸	۱
۲۸	۵	۶	۶	۱۱	۶	۲۲	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	۶	۶	۵۶	۷	۴۶	۸	۰
۲۹	۵	۷	۶	۱۱	۶	۲۲	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	[illegible]	۶	۵۵	۷	۴۵	۷	۵۹
۳۰	۵	۷	۶	۱۲	۶	۲۳	۱۲	۳۳	۴	۲	۵	۵	۶	۵۴	۷	۴۴	۷	۵۸
۳۱	۵	۸	۶	۱۲	۶	۲۳	۱۲	۳۲	۳	۱	۵	۴	۶	۵۳	۷	۴۲	۷	۵۶

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	فجر		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۹	۶	۱۲	۶	۲۳	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۳	۶	۵۲	۷	۴۱	۷	۵۵
۲	۵	۹	۶	۱۳	۶	۲۳	۱۲	۳۲	۴	۱	۵	۳	۶	۵۰	۷	۴۱	۷	۵۳
۳	۵	۹	۶	۱۳	۶	۲۴	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۲	۶	۴۹	۷	۳۹	۷	۵۳
۴	۵	۱۰	۶	۱۴	۶	۲۴	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۲	۶	۴۸	۷	۳۸	۷	۵۲
۵	۵	۱۰	۶	۱۴	۶	۲۵	۱۲	۳۱	۴	۰	۵	۱	۶	۴۷	۷	۳۷	۷	۵۱
۶	۵	۱۱	۶	۱۵	۶	۲۶	۱۲	۳۰	۳	۵۹	۵	۰	۶	۴۶	۷	۳۶	۷	۴۹
۷	۵	۱۱	۶	۱۵	۶	۲۶	۱۲	۳۰	۳	۵۸	۵	۰	۶	۴۵	۷	۳۵	۷	۴۸
۸	۵	۱۱	۶	۱۵	۶	۲۶	۱۲	۳۰	۳	۵۸	۴	۵۹	۶	۴۴	۷	۳۴	۷	۴۸
۹	۵	۱۲	۶	۱۶	۶	۲۶	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۴	۵۸	۶	۴۳	۷	۳۳	۷	۴۶
۱۰	۵	۱۲	۶	۱۶	۶	۲۶	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۴	۵۷	۶	۴۲	۷	۳۲	۷	۴۵
۱۱	۵	۱۳	۶	۱۶	۶	۲۶	۱۲	۲۹	۳	۵۷	۴	۵۷	۶	۴۱	۷	۳۱	۷	۴۳
۱۲	۵	۱۳	۶	۱۷	۶	۲۷	۱۲	۲۸	۳	۵۶	۴	۵۶	۶	۴۰	۷	۳۰	۷	۴۳
۱۳	۵	۱۴	۶	۱۷	۶	۲۷	۱۲	۲۸	۳	۵۶	۴	۵۵	۶	۳۹	۷	۲۹	۷	۴۲
۱۴	۵	۱۴	۶	۱۷	۶	۲۷	۱۲	۲۷	۳	۵۵	۴	۵۴	۶	۳۸	۷	۲۷	۷	۴۰
۱۵	۵	۱۵	۶	۱۸	۶	۲۸	۱۲	۲۷	۳	۵۴	۴	۵۳	۶	۳۷	۷	۲۶	۷	۳۹
۱۶	۵	۱۵	۶	۱۸	۶	۲۸	۱۲	۲۷	۳	۵۴	۴	۵۳	۶	۳۶	۷	۲۵	۷	۳۸
۱۷	۵	۱۵	۶	۱۸	۶	۲۸	۱۲	۲۶	۳	۵۴	۴	۵۲	۶	۳۵	۷	۲۴	۷	۳۷
۱۸	۵	۱۶	۶	۱۹	۶	۲۹	۱۲	۲۶	۳	۵۳	۴	۵۱	۶	۳۴	۷	۲۳	۷	۳۶
۱۹	۵	۱۶	۶	۱۹	۶	۲۹	۱۲	۲۶	۳	۵۳	۴	۵۰	۶	۳۳	۷	۲۲	۷	۳۵
۲۰	۵	۱۷	۶	۱۹	۶	۲۹	۱۲	۲۵	۳	۵۲	۴	۴۹	۶	۳۲	۷	۲۱	۷	۳۴
۲۱	۵	۱۷	۶	۲۰	۶	۳۰	۱۲	۲۵	۳	۵۱	۴	۴۸	۶	۳۱	۷	۱۹	۷	۳۳
۲۲	۵	۱۸	۶	۲۰	۶	۳۰	۱۲	۲۵	۳	۵۱	۴	۴۷	۶	۳۰	۷	۱۸	۷	۳۲
۲۳	۵	۱۸	۶	۲۰	۶	۳۰	۱۲	۲۴	۳	۵۰	۴	۴۶	۶	۲۹	۷	۱۸	۷	۳۱
۲۴	۵	۱۸	۶	۲۱	۶	۳۱	۱۲	۲۴	۳	۵۰	۴	۴۶	۶	۲۸	۷	۱۷	۷	۳۰
۲۵	۵	۱۹	۶	۲۱	۶	۳۱	۱۲	۲۴	۳	۴۹	۴	۴۵	۶	۲۷	۷	۱۵	۷	۲۹
۲۶	۵	۱۹	۶	۲۱	۶	۳۱	۱۲	۲۳	۳	۴۸	۴	۴۴	۶	۲۶	۷	۱۴	۷	۲۸
۲۷	۵	۲۰	۶	۲۲	۶	۳۲	۱۲	۲۳	۳	۴۸	۴	۴۳	۶	۲۵	۷	۱۳	۷	۲۶
۲۸	۵	۲۰	۶	۲۳	۶	۳۳	۱۲	۲۳	۳	۴۸	۴	۴۲	۶	۲۳	۷	۱۲	۷	۲۵
۲۹	۵	۲۱	۶	۲۳	۶	۳۳	۱۲	۲۲	۳	۴۷	۴	۴۱	۶	۲۲	۷	۱۱	۷	۲۳
۳۰	۵	۲۱	۶	۲۳	۶	۳۳	۱۲	۲۲	۳	۴۶	۴	۴۰	۶	۲۲	۷	۱۰	۷	۲۳

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۲۱	۶	۲۳	۶	۳۳	۱۲	۲۲	۳	۴۶	۴	۳۹	۶	۲۰	۷	۹	۷	۲۲
۲	۵	۲۲	۶	۲۴	۶	۳۴	۱۲	۲۱	۳	۴۵	۴	۳۹	۶	۱۹	۷	۸	۷	۲۱
۳	۵	۲۲	۶	۲۵	۶	۳۵	۱۲	۲۱	۳	۴۴	۴	۳۸	۶	۱۸	۷	۷	۷	۲۰
۴	۵	۲۲	۶	۲۵	۶	۳۵	۱۲	۲۱	۳	۴۳	۴	۳۷	۶	۱۷	۷	۶	۷	۱۹
۵	۵	۲۲	۶	۲۵	۶	۳۵	۱۲	۲۰	۳	۴۳	۴	۳۶	۶	۱۶	۷	۵	۷	۱۸
۶	۵	۲۳	۶	۲۶	۶	۳۶	۱۲	۲۰	۳	۴۲	۴	۳۵	۶	۱۵	۷	۴	۷	۱۷
۷	۵	۲۳	۶	۲۶	۶	۳۶	۱۲	۲۰	۳	۴۲	۴	۳۴	۶	۱۳	۷	۳	۷	۱۶
۸	۵	۲۳	۶	۲۷	۶	۳۷	۱۲	۲۰	۳	۴۲	۴	۳۴	۶	۱۳	۷	۲	۷	۱۶
۹	۵	۲۴	۶	۲۷	۶	۳۷	۱۲	۱۹	۳	۴۱	۴	۳۳	۶	۱۲	۷	۱	۷	۱۴
۱۰	۵	۲۵	۶	۲۷	۶	۳۷	۱۲	۱۹	۳	۴۰	۴	۳۲	۶	۱۱	۷	۰	۷	۱۳
۱۱	۵	۲۵	۶	۲۸	۶	۳۸	۱۲	۱۹	۳	۴۰	۴	۳۲	۶	۱۰	۶	۵۹	۷	۱۲
۱۲	۵	۲۵	۶	۲۸	۶	۳۸	۱۲	۱۸	۳	۳۹	۴	۳۱	۶	۹	۶	۵۸	۷	۱۱
۱۳	۵	۲۶	۶	۲۹	۶	۳۹	۱۲	۱۸	۳	۳۹	۴	۳۰	۶	۸	۶	۵۷	۷	۱۱
۱۴	۵	۲۷	۶	۲۹	۶	۳۹	۱۲	۱۸	۳	۳۸	۴	۲۹	۶	۷	۶	۵۶	۷	۱۰
۱۵	۵	۲۷	۶	۲۹	۶	۳۹	۱۲	۱۸	۳	۳۸	۴	۲۸	۶	۶	۶	۵۵	۷	۹
۱۶	۵	۲۷	۶	۳۰	۶	۴۰	۱۲	۱۸	۳	۳۷	۴	۲۸	۶	۵	۶	۵۴	۷	۸
۱۷	۵	۲۸	۶	۳۱	۶	۴۱	۱۲	۱۷	۳	۳۷	۴	۲۸	۶	۴	۶	۵۳	۷	۷
۱۸	۵	۲۸	۶	۳۱	۶	۴۱	۱۲	۱۷	۳	۳۶	۴	۲۷	۶	۳	۶	۵۲	۷	۶
۱۹	۵	۲۹	۶	۳۲	۶	۴۲	۱۲	۱۷	۳	۳۶	۴	۲۶	۶	۲	۶	۵۲	۷	۵
۲۰	۵	۳۰	۶	۳۲	۶	۴۲	۱۲	۱۷	۳	۳۵	۴	۲۵	۶	۲	۶	۵۱	۷	۴
۲۱	۵	۳۰	۶	۳۳	۶	۴۳	۱۲	۱۷	۳	۳۴	۴	۲۴	۶	۱	۶	۵۰	۷	۴
۲۲	۵	۳۰	۶	۳۳	۶	۴۳	۱۲	۱۶	۳	۳۳	۴	۲۳	۶	۰	۶	۴۹	۷	۳
۲۳	۵	۳۱	۶	۳۴	۶	۴۴	۱۲	۱۶	۳	۳۲	۴	۲۲	۵	۵۹	۶	۴۸	۷	۲
۲۴	۵	۳۱	۶	۳۴	۶	۴۴	۱۲	۱۶	۳	۳۱	۴	۲۱	۵	۵۸	۶	۴۷	۷	۱
۲۵	۵	۳۱	۶	۳۵	۶	۴۵	۱۲	۱۶	۳	۳۱	۴	۲۰	۵	۵۷	۶	۴۷	۷	۱
۲۶	۵	۳۲	۶	۳۶	۶	۴۶	۱۲	۱۶	۳	۳۱	۴	۳۰	۵	۵۷	۶	۴۶	۷	۰
۲۷	۵	۳۳	۶	۳۶	۶	۴۶	۱۲	۱۶	۳	۳۰	۴	۱۹	۵	۵۶	۶	۴۶	۶	۵۹
۲۸	۵	۳۳	۶	۳۷	۶	۴۷	۱۲	۱۶	۳	۳۰	۴	۱۹	۵	۵۵	۶	۴۵	۶	۵۹
۲۹	۵	۳۳	۶	۳۷	۶	۴۷	۱۲	۱۶	۳	۲۹	۴	۱۸	۵	۵۴	۶	۴۴	۶	۵۹
۳۰	۵	۳۴	۶	۳۸	۶	۴۸	۱۲	۱۶	۳	۲۹	۴	۱۸	۵	۵۴	۶	۴۴	۶	۵۸
۳۱	۵	۳۴	۶	۳۸	۶	۴۸	۱۲	۱۶	۳	۲۹	۴	۱۷	۵	۵۳	۶	۴۳	۶	۵۸

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر		عصر		غروب		عشاء		عشاء	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۳۵	۶	۳۹	۶	۴۹	۱۲	۱۶	۳	۲۸	۴	۱۶	۵	۵۲	۶	۴۳	۶	۵۷
۲	۵	۳۶	۶	۴۰	۶	۵۰	۱۲	۱۶	۳	۲۸	۴	۱۶	۵	۵۲	۶	۴۳	۶	۵۶
۳	۵	۳۶	۶	۴۰	۶	۵۱	۱۲	۱۶	۳	۲۸	۴	۱۶	۵	۵۱	۶	۴۲	۶	۵۶
۴	۵	۳۷	۶	۴۱	۶	۵۲	۱۲	۱۶	۳	۲۷	۴	۱۵	۵	۵۱	۶	۴۱	۶	۵۵
۵	۵	۳۸	۶	۴۱	۶	۵۲	۱۲	۱۶	۳	۲۶	۴	۱۴	۵	۵۰	۶	۴۱	۶	۵۴
۶	۵	۳۸	۶	۴۲	۶	۵۳	۱۲	۱۶	۳	۲۶	۴	۱۳	۵	۴۹		۴۰	۶	۵۴
۷	۵	۳۸	۶	۴۳	۶	۵۴	۱۲	۱۶	۳	۲۵	۴	۱۳	۵	۴۸	۶	۳۹	۶	۵۳
۸	۵	۳۹	۶	۴۳	۶	۵۵	۱۲	۱۶	۳	۲۵	۴	۱۳	۵	۴۷	۶	۳۹	۶	۵۳
۹	۵	۳۹	۶	۴۳	۶	۵۵	۱۲	۱۶	۳	۲۵	۴	۱۲	۵	۴۷	۶	۳۸	۶	۵۲
۱۰	۵	۴۰	۶	۴۵	۶	۵۶	۱۲	۱۶	۳	۲۴	۴	۱۱	۵	۴۷	۶	۳۸	۶	۵۲
۱۱	۵	۴۰	۶	۴۵	۶	۵۶	۱۲	۱۶	۳	۲۴	۴	۱۱	۵	۴۶	۶	۳۸	۶	۵۲
۱۲	۵	۴۱	۶	۴۶	۶	۵۷	۱۲	۱۶	۳	۲۳	۴	۱۰	۵	۴۶	۶	۳۷	۶	۵۲
۱۳	۵	۴۱	۶	۴۷	۶	۵۸	۱۲	۱۶	۳	۲۳	۴	۹	۵	۴۵	۶	۳۷	۶	۵۱
۱۴	۵	۴۲	۶	۴۸	۶	۵۹	۱۲	۱۶	۳	۲۳	۴	۹	۵	۴۵	۶	۳۷	۶	۵۰
۱۵	۵	۴۳	۶	۴۹	۷	۰	۱۲	۱۷	۳	۲۳	۴	۸	۵	۴۴	۶	۳۷	۶	۵۰
۱۶	۵	۴۳	۶	۴۹	۷	۰	۱۲	۱۷	۳	۲۳	۴	۸	۵	۴۳	۶	۳۶	۶	۵۰
۱۷	۵	۴۴	۶	۵۰	۷	۱	۱۲	۱۷	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۶	۶	۵۰
۱۸	۵	۴۴	۶	۵۰	۷	۱	۱۲	۱۷	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۴	۶	۳۵	۶	۵۰
۱۹	۵	۴۵	۶	۵۱	۷	۲	۱۲	۱۷	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۵	۶	۵۰
۲۰	۵	۴۶	۶	۵۲	۷	۳	۱۲	۱۸	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۵	۶	۵۰
۲۱	۵	۴۶	۶	۵۳	۷	۴	۱۲	۱۸	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۲	۵	۴۷	۶	۵۳	۷	۴	۱۲	۱۸	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۳	۵	۴۷	۶	۵۴	۷	۵	۱۲	۱۸	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۴	۵	۴۸	۶	۵۵	۷	۶	۱۲	۱۹	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۵	۵	۴۹	۶	۵۶	۷	۷	۱۲	۱۹	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۶	۵	۴۹	۶	۵۶	۷	۷	۱۲	۱۹	۳	۲۲	۴	۶	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۴۹
۲۷	۵	۴۹	۶	۵۷	۷	۸	۱۲	۲۰	۳	۲۲	۴	۶	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۵۰
۲۸	۵	۵۰	۶	۵۷	۷	۸	۱۲	۲۰	۳	۲۲	۴	۶	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۵۰
۲۹	۵	۵۱	۶	۵۸	۷	۹	۱۲	۲۰	۳	۲۲	۴	۶	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۵۰
۳۰	۵	۵۲	۶	۵۹	۷	۱۰	۱۲	۲۱	۳	۲۲	۴	۶	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۵۰

نقشہ اوقات نماز برائے کراچی

تاریخ	صبح		طلوع		اشراق		نصف النہار		عصر (۱)		عصر (۲)		غروب		عشاء (۱)		عشاء (۲)	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۵	۵۳	۷	۰	۷	۱۱	۱۲	۲۱	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۵	۶	۵۰
۲	۵	۵۴	۷	۱	۷	۱۲	۱۲	۲۲	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۶	۶	۵۰
۳	۵	۵۴	۷	۱	۷	۱۳	۱۲	۲۲	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۶	۶	۵۰
۴	۵	۵۵	۷	۲	۷	۱۳	۱۲	۲۲	۳	۲۲	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۶	۶	۵۰
۵	۵	۵۶	۷	۳	۷	۱۴	۱۲	۲۳	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۲	۶	۳۶	۶	۵۰
۶	۵	۵۶	۷	۳	۷	۱۴	۱۲	۲۳	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۶	۶	۵۰
۷	۵	۵۷	۷	۴	۷	۱۵	۱۲	۲۴	۳	۲۳	۴	۷	۵	۴۳	۶	۳۶	۶	۵۰
۸	۵	۵۷	۷	۵	۷	۱۶	۱۲	۲۴	۳	۲۳	۴	۸	۵	۴۳	۶	۳۶	۶	۵۱
۹	۵	۵۸	۷	۵	۷	۱۶	۱۲	۲۴	۳	۲۳	۴	۸	۵	۴۴	۶	۳۶	۶	۵۱
۱۰	۵	۵۹	۷	۶	۷	۱۷	۱۲	۲۵	۳	۲۴	۴	۹	۵	۴۴	۶	۳۷	۶	۵۱
۱۱	۵	۵۹	۷	۷	۷	۱۸	۱۲	۲۵	۳	۲۴	۴	۹	۵	۴۴	۶	۳۷	۶	۵۱
۱۲	۵	۵۹	۷	۷	۷	۱۸	۱۲	۲۶	۳	۲۴	۴	۹	۵	۴۴	۶	۳۸	۶	۵۲
۱۳	۶	۰	۷	۸	۷	۱۹	۱۲	۲۶	۳	۲۴	۴	۹	۵	۴۴	۶	۳۸	۶	۵۲
۱۴	۶	۱	۷	۸	۷	۱۹	۱۲	۲۷	۳	۲۵	۴	۹	۵	۴۵	۶	۳۹	۶	۵۳
۱۵	۶	۱	۷	۹	۷	۲۰	۱۲	۲۷	۳	۲۵	۴	۹	۵	۴۵	۶	۳۹	۶	۵۳
۱۶	۶	۱	۷	۱۰	۷	۲۱	۱۲	۲۸	۳	۲۶	۴	۹	۵	۴۵	۶	۳۹	۶	۵۴
۱۷	۶	۲	۷	۱۰	۷	۲۱	۱۲	۲۸	۳	۲۶	۴	۱۰	۵	۴۶	۶	۳۹	۶	۵۳
۱۸	۶	۲	۷	۱۱	۷	۲۲	۱۲	۲۹	۳	۲۷	۴	۱۰	۵	۴۶	۶	۴۰	۶	۵۵
۱۹	۶	۳	۷	۱۱	۷	۲۲	۱۲	۲۹	۳	۲۷	۴	۱۱	۵	۴۶	۶	۴۰	۶	۵۵
۲۰	۶	۳	۷	۱۲	۷	۲۳	۱۲	۳۰	۳	۲۸	۴	۱۲	۵	۴۷	۶	۴۱	۶	۵۶
۲۱	۶	۴	۷	۱۳	۷	۲۴	۱۲	۳۰	۳	۲۸	۴	۱۲	۵	۴۸	۶	۴۱	۶	۵۶
۲۲	۶	۴	۷	۱۳	۷	۲۴	۱۲	۳۱	۳	۲۹	۴	۱۲	۵	۴۸	۶	۴۲	۶	۵۷
۲۳	۶	۵	۷	۱۳	۷	۲۴	۱۲	۳۱	۳	۲۹	۴	۱۳	۵	۴۸	۶	۴۲	۶	۵۷
۲۴	۶	۶	۷	۱۴	۷	۲۵	۱۲	۳۲	۳	۳۰	۴	۱۳	۵	۴۹	۶	۴۳	۶	۵۷
۲۵	۶	۶	۷	۱۴	۷	۲۵	۱۲	۳۲	۳	۳۰	۴	۱۴	۵	۴۹	۶	۴۳	۶	۵۸
۲۶	۶	۷	۷	۱۵	۷	۲۶	۱۲	۳۳	۳	۳۱	۴	۱۴	۵	۵۰	۶	۴۴	۶	۵۹
۲۷	۶	۷	۷	۱۵	۷	۲۶	۱۲	۳۳	۳	۳۱	۴	۱۵	۵	۵۱	۶	۴۴	۶	۵۹
۲۸	۶	۷	۷	۱۶	۷	۲۷	۱۲	۳۴	۳	۳۲	۴	۱۶	۵	۵۱	۶	۴۵	۷	۰
۲۹	۶	۸	۷	۱۶	۷	۲۷	۱۲	۳۴	۳	۳۲	۴	۱۷	۵	۵۲	۶	۴۶	۷	۰
۳۰	۶	۸	۷	۱۶	۷	۲۷	۱۲	۳۵	۳	۳۳	۴	۱۸	۵	۵۳	۶	۴۷	۷	۱
۳۱	۶	۹	۷	۱۷	۷	۲۸	۱۲	۳۵	۳	۳۳	۴	۱۹	۵	۵۳	۶	۴۷	۷	۱

باب الاذن و الاقامة

په ناستي سره اذان مكروه تحريمي دى

سوال: كه چيرته يوه داسې خوږ آوازي، صحيح التلفظ ګډ او شل مؤذن (كوم چه په ولاړې د آذان له وركولو څخه قاصر وي) په ناستې سره په لاسپيكر يا بغير لاسپيكر د آذان موقع وركړل شي نو آيا شرعاً صحيح دى او كه نه؟ او د نورو مؤذنينو په موجودوالي كښې هم نوموړى آذان وركولى شي او كه نه؟ نور مؤذنين البته په خوش آوازي كښې تر ده كم دي بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په ناستې سره آذان كول مكروه تحريمي دي، كه چيرته وشي نو بيرته را ګرځول ئې مندوب دي.

قال في التنوير ويكره آذان جنب (الى قوله) وقاعد الا اذا اذن لنفسه ويعاد اذان جنب وفي الشرح ندبا وقيل وجوباً وفي الحاشية (قوله ويعاد اذان جنب الخ) زاد القهستاني والفاجر والراكب والقاعد والماشي والمنحرف عن القبلة وعلل الوجوب في الكل بانه غير معتد به والندب بانه معتد به الا انه ناقص قال وهو الاصح كما في التمرتاشي. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۵)

فقط والله تعالى اعلم ۱۲ ذى قعدة ۸۶ هجرى

د مؤذن له خوښې پرته د اقامت ويلو حكم

سوال: د مؤذن له اجازې پرته كه چا اقامت ووايه نو ثواب ئې مؤذن ته وركول كيږي او كه اقامت ويونكي دته او اقامت ويونكي ته له اجازې پرته د اقامت ويل كبيره ګناه ده او كه صغيره په داسې حال كښې چه مؤذن ئې په تكبير ويلو ناراض وي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د اقامت ثواب پخپله اقامت ويونكي ته وركول كيږي، د مؤذن له اجازې پرته اقامت ويل جائز دي ليكن د اولى خلاف دي.

قال في شرح التنوير (اقام غير من اذن بغيبته اى المؤذن لا يكره مطلقاً) وان بحضورة كره ان لحقه وحشة، ونقل ابن عابدين رحمه الله عن الخلاصة والامام الطحاوى معزيا الى ائمتنا الثلاثة وعن البحر والكافي انه لا بأس به مطلقاً ولكن الافضل ان يكون المؤذن هو المقيم. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۷)

فقط والله تعالى اعلم ۲۴ ذى قعدة ۸۶ هجرى

د كوچني په غوږونو كښې د اذان كولو وخت

سوال: د نوي پيدا شوي كوچني په غوږونو كښې د آذان ويلو كوم وخت ټاكل شوى دى؟ كه

چیرته په لومړي ورځ آذان و نه شي نو آیا وروسته ئې کولی شي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب . د دې آذان لپاره د وخت او ورځې کوم قید نشته. تر ځېله وسه پورې باندې مخکښې وشي. که چیرته د غفلت له وجې څو ورځې پاتې شي نو بیا به هم تر خبریدلو وروسته آذان کیږي.

عن ابی رافع رضی الله عنه قال رأیت رسول الله ﷺ اذن فی اذن الحسن بن علی حین ولدته فاطمة بالصلوٰة قال الملا علی القاری رحمه الله (حین ولدته فاطمة) یحتمل السابع وقبله. (مرقاة ج۸ ص۱۵۹)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۳ شوال ۸۶ هجری

د کوچني په غوږ کښې د اقامت ویلو حکم

سوال : څه فرمایي د شرع متین مفتیان کرام چه د نوي پیدا شوي بچي په کیڼ غوږ کښې د اقامت ویل سنت دي او که نه؟ بینوا توجروا.

ځواب : د کوچني په ښي غوږ کښې آذان او په کیڼ غوږ کښې د اقامت ویل سنت دي.

عن حسین بن علی رضی الله تعالیٰ عنهما قال قال رسول الله ﷺ من ولد له مولود فاذن فی اذنه الیمنی واقام فی اذنه الیسری لم یضره ام الصبیان (عمل الیوم واللیلة لابن السنی والجامع الصغیر للسیوطی) وروی عن عمر بن عبدالعزیز رحمه الله انه کان یؤذن فی الیمنی ویقیم فی الیسری اذا ولد الصبی (شرح السنة) وقال الرافعی رحمه الله قال السندی رحمه الله فیرفع المولود عند الولادة علی یدیه مستقبل القبلة و یؤذن فی اذنه الیمنی و یقیم فی الیسری ویلتفت فیهما بالصلوٰة لجهة الیمین وبالفلاح لجهة الیسار وفائدة الاذان فی اذنه انه یدفع ام الصبیان عنه. (التحریر المختار ج۱ ص۴۵)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۸ ربیع الاول ۸۷ هجری

د حضرت بلال او ابن ام مکتوم د اذان تر منځ فاصله

سوال : د حضرت بلال رضی الله عنه او حضرت ابن ام مکتوم رضی الله عنه د آذان تر منځ به یو اخې د را کښته کیدو او ختو فاصله وه. په ظاهره خو دا وخت ډیر مختصر دی په دې کښې به په پیشلمی کښې خوراک څنګه کیده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: له (ینزل هذا ویصعد هذا) څخه مقصد دا دی چه د دغو حضراتو د آذان تر منځ به وخت ډیر کم وو لکه څرنګه چه د دوو آذانونو تر منځ اوږد وخت وي دا هغسې نه وو (فهو من قبیل تزوج زید فولد) د حضرت بلال له آذان څخه د صبح صادق د نژدې والي خبرداری

مقصود وو تر څو چه کوم حضرات په تهجد کښې مشغول دي هغه لږ آرام وکړي او ویده خلک را ویښ شي او د سهار لپاره تیار شي او څوک لږ پیشلمي یا لږ نفل ادا کول وغواړي هغه ئې ادا کړی شي.

قال الحافظ العسقلانی رحمه الله والصبح يأتي غالباً عقب نوم فناسب ان ينصب من يوقظ الناس قبل دخول وقتها ليتأهبوا ويدركوا فضيلة اول الوقت (ثم نقل عن ابن التين) ان قوله ان بلالا ينادي بليل خبر يتعلق به فائدة للسامعين قطعا وذلك اذا كان وقت الاذان مشتبها محتملا لان يكون عند طلوع الفجر فبين ﷺ ان ذلك لا يمنع الاكل والشرب بل الذي يمنعه طلوع الفجر الصادق قال وهذا يدل على تقارب وقت آذان بلال رضي الله عنه من الفجر انتهى ويقويه ايضاً ما تقدم من ان الحكمة في مشروعيته التأهب لادراك الصبح في اول وقتها. (فتح الباري ج۲، ص۸۷) وقال الحافظ العيني رحمه الله معزياً الى الكرماني معناه انه انما يؤذن بالليل ليعلمكم ان الصبح قريب فيرد القائم المتهجد الى راحته لينام لحظة ليصبح نشيطا ويوقظ نائمكم ليتأهب للصبح بفعل ما اراده من تهجد قليل او تسحر او اغتسال. قلت اولا يعاران كان نائمًا عن الوتر. (عمدة القاري ج۵ ص۱۳۳)

فقط والله تعالى اعلم ۸ رمضان المبارك ۸۷ هجری

د نوي پیدا شوي بچي په غوږونو کښې د اذان په وخت کښې قبلې ته مخامخ والی او ښي او کیڼې خوا ته کتل سنت دي

سوال: د بچي تر پیدا کیدو وروسته چه کوم آذان د شریعت له مخې ثابت دی هغه د کمیت او کیفیت له پلوه د لمانځه د آذان غوندې دی او که څه فرق ور سره لري؟ بینوا توجروا.

جواب: د کمیت له پلوه د لمانځه د آذان غوندې دی لیکن د کیفیت له پلوه په دې کښې د آواز لوړوالی نشته. د دې لپاره په غوږونو کښې د ګوتو نیول هم مسنون نه دي ځکه چه له دې څخه مقصد د آواز لوړوالی وی. نور کیفیتونه لکه قبلې ته مخامخ والی. ښي او چپ طرف ته د مخ ګرځول، ترسل او داسې نور ئې د لمانځه د آذان غوندې د کوچني په آذان کښې هم سُنت دي.

عن ابي رافع رضي الله عنه قال رأيت رسول الله ﷺ اذن في اذن الحسن بن علي حين ولدته فاطمة بالصلوة. قال علي القاري رحمه الله والمعنى اذن بمثل آذان الصلوة. (مرقاة ج۸ ص۱۵۱) وفي العلائية ويلتفت فيه وكذا فيها مطلقا وقيل ان المحل متسعاً يميناً ويساراً فقط لئلا يستدبر القبلة بصلوة وفلاح ولو وحده او لمولود لانه سنة الاذان مطلقاً وفي الشامية (قوله مطلقاً) للمنفرد وغيره والمولود وغيره ط (رد المحتار ج۱ ص۳۶۰) وقال الرافعي رحمه الله قال السندي رحمه الله فيرفع المولود عند الولادة على يديه مستقبل القبلة ويؤذن في اذنه اليمنى

ویلتم فی الیسری ویلتفت فیهما بالصلوٰة لجهة الیمین وب الفلاح لجهة الیسار فائدة الأذان فی اذنه انه یدفع ام الصبیان عنه. (التحریر المختار ج۱، ص۴۵)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۷ محرم ۸۸ هجری

په اذان کښې دې درود شريف د رسالت د شهادت په ځای تر اذان وروسته وويل شي

سوال: په آذان او اقامت کښې چه کله لفظ د اشهد انّ محمداً رسول الله واوري نو درود شريف په اوريدونکي باندې واجب ګرځي او که مستحب؟ بينوا توجروا.

جواب: په آذان او اقامت کښې د نبي کريم ﷺ له نوم مبارک سره درود شريف ويل نه منقول دي او نه معمول. بلکه د دې برعکس د نبي کريم ﷺ وينا ده چه تاسو هم هغه کلمات وايې کوم چه مؤذن ئې وائي. بيا تر آذان وروسته لومړی درود شريف ووايې او بيا دُعا.

عن عبدالله ان عمرو بن العاص رضی الله عنه انه سمع النبی ﷺ یقول اذا سمعتم المؤذن فقولوا مثل ما یقول ثم صلوا علیّ فانه من صلی علیّ صلوٰة صلی الله علیه بها عشراً ثم سلوا الله لی الوسیلة فانه منزلة فی الجنة لا تنبغی الا لعبد من عباد الله وارجوان اکون انا هو فمن سأل لی الوسیلة حلت علیه الشفاعة. (مسلم ج۱، ص۱۶۶) واما ما قیل من انه یستحب ان یقول عند سماع الاولی من الشهادتین صلی الله علیك یا رسول الله الخ فلم یصح فی المرفوع من کل هذا شیٔ کذا فی الشامیة معزیا الی الجراحی. (ردالمحتار ج۱، ص۲۷۰)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۴ جمادی الآخر ۹۳ هجری

په جومات کښې تر جماعت وروسته د منفرد لپاره د اقامت ويل مکروه دي

سوال: يو څوک چه له جماعت څخه پاتې وي او بيا جومات ته راشي او لمونځ ادا کوي آيا اقامت به وايي او که نه؟ د جومات او کور تر منځ فرق شته او که نه؟ په بهشتي زيور کښې ئې اقامت ويل مکروه ليکلی دی. ليکن له دليل څخه يواځې د آذان کراهيت څرګنديږي، د بهشتي زيور عبارت دا دی: "په کوم جومات کښې چه په آذان او اقامت سره جماعت شوی وی په هغه کښې که چيرته يو څوک لمونځ ادا کوي نو آذان او اقامت ويل ورته مکروه دي". (اصلي بهشتي ګوهر حص ۱۱، ص۲۵)

الجواب باسم ملهم الصواب: په علائیه کښې ئې د اقامت په کراهیت باندې هم تصریح کړې ده.

قال فی شرح التنویر و کره ترکهما معاً لمسافر ولو منفرداً و کذا ترکها لا ترکه لحضور الرفقة بخلاف مصل ولو بجماعة فی بیته بمصر او قریة لها مسجد فلا یکره ترکهما اذا آذان الحی یکفیه او مصل فی مسجد بعد صلاة جماعة فیه بل یکره فعلهما. (ردالمحتار ج۱، ص۳۹۴)

فائده: په جومات کښې د قضائي لمونځونو لپاره د آذان او اقامت د مکروه والي علت تشویش، تغلیط او د ګناه اظهار دی. د دې لپاره علامه شامي رحمه الله له طحطاوي نه په پټه سره د آذان او اقامت نه مکروه والی نقل کړی دی. لیکن د مسئوله صورت په اره علامه شامي رحمه الله دا تعلیل او تفریق نه دی بیان کړی. له دې نه ثابتیږي چه دلته د کراهیت علت تشویش او د ګناه اظهار نه دی. دا علت خو له جماعت نه مخکښې هم موجود دی. په داسې حال کښې چه په کراهیت کښې د بعد الجماعة قید شته. دلته د کراهیت علت دا معلومیږي چه تر جماعت وروسته د همدې لمانځه لپاره د یواځې لمونځ کوونکي آذان او اقامت د جماعت د عظمت خلاف دی. لهذا په پټه سره به هم مکروه وي. البته تر جماعت مخکښې په جومات کښې په یواځې توګه د لمونځ کوونکي لپاره په آذان او اقامت کښې یواځې جهر به مکروه وي او په سراً کښې کراهیت نشته.

(لان العلة فیهما هو التشویش. فقط والله تعالیٰ اعلم).

د لمانځه لپاره د اذان او اقامت د مواقعو تفصیل

سوال: د منفرد (یواځې لمونځ کوونکي) لپاره اقامت ویل سنت دي او که مستحب؟ همدارنګه قضائي لمونځ وي نو اقامت به وایي او که نه؟ په جهر سره به ئې وایي او که په پټه؟ بینوا بالتفصیل واجرکم الجلیل.

الجواب باسم ملهم الصواب: قال فی التنویر و هو سنة مؤکدة للفرائض فی وقتها و لو قضاءً و فی الشامیة دخلت الجمعة بحر وشمل حالة السفر والحضر والانفراد والجماعة (الی قوله) لکن لا یکره ترکه لمصل فی بیته فی المصر لان اذان الحی یکفیه کما سیأتی وفی الامداد انه یأتی به ندباً. (ردالمحتار ج۱، ص۳۸۴) وفی التنویر و الاقامة کالاذان. (ردالمحتار ج۱، ص۳۹۰) وفی العلائیة ویسن ان یؤذن ویقیم لفائتة رافعاً صوته لو بجماعة او صحراء لا ببیته منفرداً قال فی الشامیة (قوله لو بجماعة) ای فی غیر المسجد بقرینة ما یذکره قریبا من انه لا یؤذن فیه للفائتة ثم هذا القید لقوله رافعاً صوته وقد ذکره فی البحر بحثا و قال لم ارہ فی کلام ائمتنا واستدل لرفع المنفرد فی الصحراء بحدیث الصحیح اذا کنت فی غنمك او بادیتك فاذنت للصلوٰة فارفع صوتك بالنداء

فانه لا يسمع مدى صوت المؤذن انس ولا جن ولا مدر الا شهد له يوم القيمة آه والرة فى الجهر. اقول يخالفه ما فى القهستانى من انه يجب يعنى يلزم الجهر بالاذان لاعلام الناس فلو اذن لنفسه خافت لانه الاصل فى الشرع كما فى كشف المنار آه. على ان ما استدل به يقيد رفع الصوت للمنفرد فى بيته ايضاً لتكثير الشهود يوم القيامة الا ان يقال المراد المبالغة فى رفع الصوت و المؤذن فى بيته يرفع دون ذلك فوق ما يسمع نفسه و عليه يحمل ما فى القهستانى فليتأمل. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۳) و فى شرح التنوير و لا فيما يقضى من الفوائت فى مسجد لان فيه تشويشاً و تغليطاً و يكره قضاءها فيه لان التأخير معصية فلا يظهرها بزازية. و فى الشامية (قوله لان فيه تشويشاً الخ) انما يظهر ان لو كان الاذان لجماعة واما اذا كان منفرداً و يؤذن بقدر ما يسمع نفسه فلا، و فى الامداد انه اذا كان التفويت لامر عام فالاذان فى المسجد لا يكره لانتفاء العلة كفعله ﷺ ليلة التعريس آه لكن ليلة التعريس كانت فى الصحراء لا فى المسجد. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۳) وفيه و كره تركهما معاً لمسافر ولو منفرداً و كذا تركها لا تركه لحضور الرفقة بخلاف مصل ولو بجماعة فى بيته بمصر او قرية لها مسجد فلا يكره تركهما اذا اذان الحى يكفيه. قال فى الشامية (قوله لمسافر) اى سفراً لغوياً او شرعياً كما فى ابى السعود ط (قوله ولو منفرداً) لانه ان اذن و اقام صلى خلفه من جنود الله ما لا يرى طرفاه رواه عبد الرزاق الخ. (قوله لا تركه) الظاهر ان المراد نفى الكراهة الموجبة للاساءة والا فقد صرح فى الكنز بعد ذلك بندبه للمسافر و للمصلى فى بيته فى المصر الخ. (قوله اذا اذان الحى يكفيه) لان اذان المحلة و اقامتها كاذانه و اقامته لان المؤذن نائب اهل المصر كلهم (الى قوله) و ظاهره انه اذان الحى و اقامته و ان كانت صلوته فى آخر الوقت تأمل و قد علمت تصريح الكنز بندبه للمسافر و للمصلى فى بيته فى المصر فالمقصود من كفاية اذان الحى نفى الكراهة المؤثمة. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۰)

له پورتني عبارتونو څخه لاندېني امور ثابت شول:

۱ - آذان او اقامت د هر فرض لمانځه لپاره سنت مؤکد دي که هغه د وخت لمونځ وي او که قضائي. مسافر وي یا مقیم. له جماعت سره وي او که منفرد.

۲- که چیرته په کور کښې یو څوک په جماعت سره یا په منفرده توګه لمونځ کوي او د کلي په جومات کښې آذان او اقامت شوی وي نو په کور کښې آذان او اقامت مستحب دی لیکن په منفرده توګه دلمانځه د ادا کولو په صورت کښې به آذان په زیات لوړ آواز سره نه کوي

۳- که چیرته د چا په مخکښې په منفرده توګه چا لمونځ کاوه که په جومات کښې وي یا بل خای کښې نو آذان او اقامت به په پټه سره وایي تر څو چه د قضائي لمانځه اظهار و نه شي څکه

چه د معصیت یعنې گناه اظهار هم گناه دی.

٤ - که چیرته د کومې عامې حادثې له وجې د ټولو لمونځ قضاء شوی وي نو د هغه لپاره دې آذان او اقامت په لوړ آواز سره وویل شي اګرکه په جومات کښې وي.

٥ - په سفر کښې که چیرته ټول ملګري حاضر وي نو آذان مستحب دی او اقامت سنت مؤکد دی. د اقامت پریښودل مکروه دي نه د آذان. سفر عام دی که شرعي وي یا لغوي. له دې څخه ثابته شوه چه په سفر کښې د منفرد لپاره آذان سنت مؤکد نه دی بلکه مستحب دی.

فقط و الله تعالی اعلم ۲۶ محرم ۸۸ هجری

له اذان پرته د جماعت د ادا کولو حکم

سوال : که چیرته له آذان پرته په جومات کښې یا له جومات څخه د باندې د جماعت لمونځ وشي نو آیا لمونځ کیږي او که کوم فساد پکښې راځي؟ او که چیرته له وخت څخه مخکښې آذان وکړي نو د دې څه حکم دی؟ په عمومي توګه د سهار آذان په نقشه کښې د صبح صادق د لیکل شوي وخت څخه فوراً وروسته ورکول کیږي. حالانکه له مشاهدې څخه دا ثابته ده چه دا وخت صبح صادق نه وي را بر شوی. آیا دا خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : لمونځ خو کیږي لیکن د سنت مؤکده د پریښودلو به سخته گناه وي. البته که چیرته د همدې ښار په یوه جومات کښې آذان شوی وي او دې خلکو اوریدلی وي نو د آذان په پریښودو سره نه گنهگاریږي.

قال فی شرح التنویر و هو سنّة للرجال فی مکان عال مؤکدة هی کا لواجب فی لحوق الاثم و قال ابن عابدین رحمه الله قال فی النهر ولم ار حکم البلدة الواحدة اذا اتسعت اطرافها کمصر و الظاهر ان اهل کلّ محلّة سمعوا الأذان ولو من محلّة اخرٰی یسقط عنهم لا ان لم یسمعوا آه. (ردالمحتار ج ۱، ص ۳۵۷)

تر څو پورې چه د سهار د کیدو یقین نه وي تر هغو پورې آذان صحیح نه دی. که چیرته د آذان یوه کلمه هم تر وخت مخکښې وویل شي نو د ټول آذان بیرته را ګرځول لازم دي.

قال فی العلائیة فیعاد اذان وقع بعضه قبله کالاقامة خلافاً للثانی فی الفجر، و فی الشامیة هذا راجع الی الأذان فقط فان ابا یوسف یجوز الأذان قبل الفجر بعد نصف اللیل ح. (ردالمحتار ج ۱، ص ۳۵۸) فقط والله تعالی اعلم

۲۹ ذی قعدة ۸۸ هجری

د اذان او اقامت لپاره هیڅ ځای متعین نه دی

سوال پوښتنه دا ده چه نن د تاج کمپنی په جومات کښې د ماسپښین د لمانځه په وخت کښې جپ طرف ته اقامت وویل شو چه څو کسانو اعتراض پرې وکړ او څو کسانو خو دا سې هم وویل چه

لمونځ نه وشو. او دا مسائل د خلکو له خانه جوړې کړې مسائل دي. مهرباني وکړئ له صحيح مسئلې څخه مو خبر کړئ. د آذان په اړه هم که چيرته په کيڼ طرف کښې ادا شي نو صحيح به وي او که نه؟ ډيره مهرباني به مو وي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د اقامت لپاره کوم خاص ځای نه دی ټاکل شوی لهذا کيڼې خوا ته د اقامت په ويلو باندې اعتراض و په ښي طرف باندې ئې د کولو اصرار ټول بدعت او په دين کښې زياتوالی دی. په خاصه توګه چه کومو خلکو دا فتویٰ ورکړې ده چه لمونځ و نه شو په هغو باندې توبه لازمه ده. همدارنګه د آذان لپاره هم کوم خاص ځای نه دی ټاکل شوی. له جوماتَ څخه د باندې که ښي خوا ته وي او که کيڼې خوا ته. فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۱ جمادی الثانی ۸۸ هجری

ښځه دې بې له اقامته لمونځ وکړي

سوال: ښځه که چيرته يواځې لمونځ کوي يا که د ښځو جماعت وي نو په هغې کښې د دوی لپاره اقامت شته او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: ښځه دې له اقامت پرته لمونځ کوي. د ښځو جماعت مکروه تحريمي دی. سره له دې که چيرته دوی جماعت وکړي نو اقامت پکښې نشته.

قال فی العلائیة ولا یسن ذلك فیما تصلیه النساء اداء وقضاء ولو جماعة کجماعة صبیان وعبید وقال ابن عابدین رحمه الله وکان الاولی للشارح ان یقول ولو منفردة لان جماعتهن الآن غیر مشروعة فتفطن. (رد المحتار ج۱،ص۳۶۲)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۱ رجب ۸۹ هجری

په اُجرت باندې د اذان او امامت ثواب ورکول کيږي او که نه؟

سوال: د آذان او امامت د اجرت اخيستلو خو متاخرينو اجازه ورکړې ده ليکن آيا د آذان ورکولو او امامت کولو ثواب ورکول کيږي او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د ثواب حاصليدل د کار کوونکي تر نيت پورې اړه لري. که چيرته ئې نيت يواځې د پيسو لاس ته راوړل وي نو ثواب نه ورکول کيږي او که نيت ئې د عبادت وي ليکن د ضرورت له وجې اجرت قبلوي نو ثواب هم ورکول کيږي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۴ صفر ۸۹ هجری

د اذان په وخت کښې چپ اوغلی اوسيدل مستحب دي

سوال: د آذان په وخت کښې دنيوي خبرې څنګه دي؟ آيا مکروه دي او که نه؟ بينوا توجروا

جواب: د آذان په وخت کښې غلی اوسيدل مستحب دي. له دې وجې له ضرورت پرته خبرې بايد

څوک و نه کړي.

قال ابن عابدين رحمه الله تحت (قوله لا يرد السلام) قال في المعراج وفي التحفة وينبغي للسامع ان لا يتكلم و لا يشتغل بشئ في حالة الأذان والاقامة ولا يرد السلام ايضاً لان الكل يخل بالنظم آه اقول يظهر من هذا ان قوله لا يرد السلام ليس للوجوب وانه يتفرع على القولين (وجوب اجابة الأذان وندبها) والا لزم وجوب ذلك في الاقامة مع ان اصل اجابة الاقامة مستحبة الخ. (ردالمحتار ج۱، ص۳۶۱)

فقط والله تعالىٰ اعلم غره جمادى الاولى ۸۹ هجرى

د اذان په وخت په غوږونو كښې د ګوتو د نه نيولو حكم

سوال: ۱ - آيا د آذان وركوونكي لپاره ضروري دي چه د آذان وركولو په وخت غوږونو ته ګوتې واچوي؟ آيا داسې كول سُنت دي؟

۲ - كه چيرته مؤذن د آذان كولو په وخت كښې ګوتې غوږونو ته ور نه وړي بلكه يو اخې لاس پرې كيږدي نو صحيح به وي او كه نه؟

۳ - كه چيرته مؤذن د آذان وركولو په وخت لاسونه خلاص و نيسي نو صحيح به وي او كه نه؟ نن صبا اكثره لاسپيكر استعماليږي كه چيرته غوږونو ته ګوتې ور نه وړي نو څه پروا لري؟

۴ - غوږونو ته د مؤذن ګوتو په نه وړولو باندې په هغه باندې حمله كول. بښكنځا كول او سخت مخالفت كول شرعاً جائز دي او كه نه؟ او د داسې خلكو په اړه څه حكم دى؟ بينوا توجروا.

جواب: ۱ - د آذان په وخت كښې غوږونو ته د ګوتو وړول مستحب دي. ضروري نه دي.

۲ - په دواړو غوږونو يا يوه غوږ باندې د لاس كيښودلو باندې هم دا استحباب ادا كيږي.

۳ - كه چيرته لاس همداسې خلاص ونيسي او آذان وكړي نو بيا هم هيڅ پروا نه لري. په غوږونو باندې د لاس نيولو حكمت دا دى چه آواز پرې لوړيږي د لاسپيكر په صورت كښې د دې حاجت نشته سره له دې د تشبّه په غرض سره په غوږونو كښې ګوتې وركول بهتر دي.

قال في شرح التنوير ويجعل ندباً اصبعيه في صماخ اذنيه فأذانه بدونه حسن وبه احسن وفي الشامية (قوله و يجعل اصبعيه الخ) لقوله ﷺ لبلال رضي الله عنه اجعل اصبعيك في اذنيك فانه ارفع لصوتك وان جعل يديه على اذنيه وكذا احسن يديه على ما روى عن الامام امداد و قهستاني عن التحفة. (قوله فأذانه) تفريع على قوله ندباً قال في البحر والامر اى في الحديث المذكور للندب بقرينة التعليل فلذا لو لم يفعل كان حسناً فان قيل ترك السنة كيف يكون حسناً قلنا ان الأذان معه احسن فاذا تركه بقي الأذان حسناً كذا في الكافي آه فافهم. (ردالمحتار ج۱ ص۳۶۰)

٤. په دې فعل باندې مؤذن مجبورول او د هغه بې عزتي كول كبيره گناه وه. په حاكم باندې لازم دي چه داسې جاهلانو ته سخته سزا وركړي تر څو چه په راتلونكي كښې دا دول ظلم او لويه گناه و نه كړي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۷ جمادی الآخر ۸۹ هجری

د اذان په كلماتو كښې وړاندې والی او وروسته والی

سوال كه چيرته مؤذن آذان يا اقامت غلط ووائي مثلاً حيّ على الفلاح تر حيّ على الصلوة مخكښې ووائي نو د آذان بيرته را گرځول سنت دي او كه نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د حيّ على الفلاح د مخكښې ويلو په صورت كښې دې تر حيّ على الصلوة وروسته بيا حيّ على الفلاح ووائي د ټول آذان بيرته را گرځول پرې نشته

قال فی شرح التنویر ولو قدم فيهما مؤخراً اعاد ما قدم فقط. وفی الشامية كما لو قدم الفلاح علی الصلوة يعيده فقط ای ولا يستأنف الأذان من اوّله. (رد المحتار ج۱، ص۳٦۱)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۳ رجب ۸۹ هجری

كه چيرته د اذان كومه كلمه پاتې شي نو څه به كوي؟

سوال په آذان او اقامت كښې كه چيرته كوم لفظ په هيره پاتې شي او تر آذان او اقامت وروسته ور په ياد شي نو آذان او اقامت هم هغه كافي دی او كه به ئې بيرته را گرځوي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: كه چيرته تر آذان او اقامت فوراً وروسته ور په ياد شي نو چه كومه كلمه پاتې شوې وي له هم هغه ځايه دې بيرته له سره ووائي او كه چيرته څه وخت وروسته ور په ياد شي نو بيا دې ټول له سره بيرته را گرځوي

قال فی العلائية ويترسل فيه بسكتة بين كل كلمتين ويكره تركه وتندب اعادته. (رد المحتار ج۱، ص۳۵۸)

ثم قال ولو قدم فيهما مؤخراً اعاد ما قدم فقط ولا يتكلم فيهما اصلا ولو رد سلام فان تكلم استأنفه وفی الشامية (قوله اعاد ما قدم فقط) كما لو قدم الفلاح علی الصلوة يعيده فقط ای ولا يستأنف الأذان من اوله (قوله استأنفه) الا اذا كان الكلام يسيراً خانية. (رد المحتار ج۱، ص۳٦۱)

په دغو عباراتو كښې د صفت له نقص څخه د بيرته را گرځولو حكم مذكور دی. پس د ذات د نقص په صورت كښې به په طريقهٔ اولی سره بيرته را گرځول كيږي

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۰ صفر ۹۱ هجری

که چیرته الصَّلٰوةُ خَیْرٌ مِّنَ النَّوم پاتې شي نو څه به کوي؟

سوال: د سهار په آذان کښې که چیرته الصلوة خیر من النوم ویل د چا هیر شي نو آیا آذان وشو او که دوباره به ئې کوي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د سهار په آذان کښې د الصلوةُ خیر مّنَ النّوم ویل سنت مؤکد نه بلکه مندوب دي، له دې څخه څرګندیږي چه که چیرته تر آذان فوراً وروسته ور په زړه شي نو بهتره دا ده چه د دې کلماتو په ویلو سره تر دوی وروسته نور کلمات هم له سره ووائي او که چیرته ئې وروسته ور په زړه شي نو بیا دې نه را ګرځوي.

قال فی شرح التنویر و یقول ندباً بعد فلاح اذان الفجر اَلصَّلٰوةُ خَیْرٌ مِّنَ النَّوْمِ مرّتین و قال ابن عابدین رحمه الله فیه رد علی من یقول ان محلّه بعد الأذان بتمامه و هو اختیار الفضلی بحر عن المستصفی. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۰) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۵ رجب ۹۱ هجری

که چیرته د اذان په کلماتو کښې توقف و نه شي نو اعاده مستحبه ده

سوال: په آذان کښې ترسل او په اقامت کښې حدر مسنون دی. د دې سنت په ترک سره د آذان او اقامت بیرته را ګرځول شته او که نه؟ بینوا توجروا.

جواب: د آذان تر هر کلمې وروسته دومره توقف (دریدل یا ځنډ کول) چه په هغه کښې خواب ورکوونکی ځواب ورکړی شي مسنون دی، د دې سنت پریښودل مکروه دی. او په دې صورت کښې د آذان بیرته را ګرځول مستحب دي. د اقامت په کلماتو کښې سنت دا دی چه توقف و نه کړي بلکه زر زر دې وائي. لیکن په اقامت کښې د دې سنت په پریښودو سره اعاده مستحبه نه ده.

قال فی العلائیة و یترسل فیه بسکتة بین کل کلمتین ویکره ترکه و تندب اعادته ثم قال و یحدر فیها فلو ترسل لم یعدها فی الاصح وفی الشامیة بخلاف ما لو حدر فی الأذان حیث تندب اعادته کما مرّ لان تکرار الاذان مشروع ای کما فی یوم الجمعة بخلاف الاقامة و علیه فما فی الخانیة من انه یعید الاقامة مبنی علی خلاف الاصح و تمامه فی النهر. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۱) فقط والله تعالیٰ اعلم ۸ ربیع الآخر ۹۹ هجری

تر اذان مخکښې د اعوذ با لله او بسم الله ویلو حکم

سوال: تر آذان مخکښې د اعوذ با لله او بسم الله الخ په پټه یا په زوره ویل جائز او مسنون دي او که نه؟ بینوا توجروا.

جواب: د دې هیڅ ثبوت نشته. د دې لپاره دې اعوذ با لله او بسم الله الخ نه په پټه وائي او نه په

زوره. فقط و الله تعالی اعلم ٤ ذی الحجة ۸۹ هجری

د فاسق اذان او اقامت دواړه مکروه تحریمي دي

سوال. د فاسق د آذان او اقامت ورکولو حکم څه دی؟ آیا بیرته را ګرځول ئې ضروري دي او که نه؟ بینوا توجروا.

جواب د فاسق آذان او اقامت مکروه تحریمي دي. د آذان بیرته را ګرځول مستحب دي لیکن د اقامت نه

قال فی شرح التنویر ویکره آذان جنب واقامته واقامة محدث لا اذانه علی المذهب وامرأة وفاسق (الی قوله) ویعاد اذان جنب ندبا وقیل وجوبا لا اقامته لمشروعیة تکراره فی الجمعة دون تکرارها وقال فی الشامیة تحت (قوله ویکره آذان جنب) وظاهره ان الکراهة تحریمیة بحر. (قوله ویعاد اذان الجنب الخ) زاد القهستانی والفاجر والراکب والقاعد والماشی والمنحرف عن القبلة وعلل الوجوب فی الکل بأنه غیر معتد به والندب بأنه معتد به الا انه ناقص قال وهو الاصح کما فی التمرتاشی. (ردالمحتار ج۱، ص۳٦۵)

فقط والله تعالی اعلم ۲ محرم ۹۰ هجری

د ږیرې د خریونکي اذان او اقامت دواړه مکروه تحریمي دي

سوال. د ږیرې د خریونکي او انګریزي ویښتانو د پرېښودونکي سرې آذان او اقامت صحیح دي او که نه؟ بینوا توجروا.

جواب د ږیرې د خریونکي یا لنډوونکي او انګریزي ویښتانو پرېښودنکي فاسق دی. د دې لپاره د داسې سړي آذان او اقامت مکروه تحریمي دی. د آذان بیرته را ګرځول مستحب دي لیکن د اقامت مستحب نه دی.

قال فی التنویر ویکره آذان جنب واقامته واقامة محدث لا آذانه وامرأة وفاسق (الی قوله) ویعاد آذان جنب لا اقامته وفی الشرح ندبا وفی الحاشیة زاد القهستانی والفاجر الخ. (ردالمحتار ج۱، ص۳٦۵)

فقط والله تعالی اعلم ۱٤ جمادی الثانی ۹۱ هجری

سود خور او ږیرې خریونکي او لنډونکي اذان نه شي ورکولی

سوال. څه فرمائي د دین علماء کرام و د شرع متین مفتیان کرام د دې مسئلې په باره کښې چه زید او عُمر دواړه لمونځ ګذاره دي، عُمر حاجي دی او زید حاجي نه دی. زید ږیره خریي او عمر ئې نه خریي لیکن سود خور دی. په ډاک خانه کښې روپۍ جمع کوي او بیا ئې سود اخلي اوس په

دغو دوارو کښې د آذان لپاره کوم يو بهتر دی؟ يو مولوي صاحب وائي چه زيد بهتر دی هغه اګر که فاسق دی ليکن سود قطعي حرام دی. په داسې حال کښې چه خو خو خلی ورته ويل شوي هم دي خو بيا هم سود خوري نو څکه د ده آذان بهتر نه دی. اوس پوښتنه دا ده چه د کوم يوه آذان بهتر دی؟ د کتابونو په حوالې سره ځواب وليکی؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دواړه فاسقان دي، د دې لپاره په دواړو کښې يوه ته هم د آذان ورکولو اجازه نشته. د دواړو ګناهونه ډير لوی دي، د سود لعنت خو ښکاره دی. همدارنګه د ږيرې خريل او لندول هم ډيره لويه ګناه ده. بلکه دا په علانيه سره د مطهره شريعت توهين دی. د نبي کريم ﷺ وينا ده چه په ښکاره يا علانيةً سره ګناه کوونکی د عفو لائق نه دی. (کل امتی معافی الا المجاهرين) حضرات فقهاء کرام رحمهم الله فرمايي په رمضان شريف کښې په ښکاره خوړونکی واجب القتل دی، د ږيرې خريونکی او لندوونکی خو په رمضان شريف کښې د ښکاره خوړونکي نه هم زيات مجرم دي. د خوراک کوونکي لره خو يو څو کسانويني او هغه هم په يوه وخت کښې. ليکن د ږيرې خريونکی يا لندوونکی دومره بې حياء دی چه هميشه شپه او ورځ د ټولو له مخې له شريعت څخه دبغاوت اوسرکشي اظهارکوي. الله تعالی دې موږ ته د آخرت ويره را په برخه کړي. آمين.

فقط و الله تعالی اعلم　　۲۵محرم ۹۸ هجری

د اذان په وخت کښې د تلاوت پريښودل مستحب دي

سوال : د تلاوت په دوران کښې که چيرته آذان شروع شي نو په تلاوت باندې مشغوله پاتې کيدل صحيح دي او که تلاوت پريښودل او آذان ته غوږ نيول، او له آذان نه وروسته بيا تلاوت شروع کول؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: مستحبه دا ده چه تلاوت پريښودل شي او د آذان خوا ته سړی متوجه شي او د هغه ځواب ورکړي.

نقل العلاء رحمه الله عن النهر معزيا الى المحيط و غيره انه لا يرد السلام و لا يسلم و لا يقرأ بل يقطعها و يجيب ولا يشتغل بغير الاجابة وقال ابن عابدين رحمه الله فى المعراج وفى الحفة وينبغى للسامع ان لايتكلم ولا يشتغل بغير الاجابة وقال ابن عابدين رحمه الله فى المعراج وفى التحفة وينبغى للسامع ان لا يتكلم ولا يشتغل بشئ فى حالة الأذان و الاقامة ولا يرد السلام ليس للوجوب و انه يتفرع على القولين (وجوب اجابة الأذان و ندبها) والالزم وجوب ذلك فى الاقامة مع ان اصل اجابة الاقامة مستحبة الخ. (رد المحتار ج ۱،ص ۲۷۱)

فقط والله تعالی اعلم　　۲۰شوال ۹۲ هجری

د نابالغ هلک اذان د اولی خلاف دی

سوال: د نابالغ هلک کوم چه د آذان کلمات صحیح ادا کوي آذان ئې د فقهې له مخې خو جائز دی لیکن پوښتنه دا ده چه د هغه له اجازې پرته چه بالغ سړی اقامت ووائي نو جائز به وي او که نه؟ ځکه چه که چیرته دی پخپله اقامت ووائي نو د صف په منځ کښې د ده په دریدو سره د صف انقطاع (پریکړون) راځي نو آیا د دې نابالغ مؤذن اقامت ویل جائز دي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په سوال کښې څو خبرې اصلاح غوښتونکي دي:

۱- د بالکل ناپوهه هلک آذان صحیح نه دی، او د پوه هلک آذا د اولی خلاف دی.

۲- د اقامت لپاره د لومړي صف ځانګړتیا وجود نه لري. له دې امله هلک چه شا ته ولاړ هم وي بیا هم اقامت ویلی شي.

۳- د اقامت د ویلو لپاره له مؤذن څخه د اجازې اخیستل کومه ضروري خبره نه ده بلکه یواځې بهتري لري.

۴- یوه هلک چه کله د لویانو په صف کښې ودریږي نو د صف انقطاع نه راځي یواځې د بهتري یا اولی خلاف دی هغه په هغه صورت کښې چه څو هلکان وي، که چیرته هلک یو وي نو هغه ته د لویانو په صف کښې دریدل لازم دي.

لنډه دا چه د نابالغ په آذان باندې په سوال کښې یاد شوي اشکالات نه واردیږي. البته پوښتنه پیدا کیږي چه په دې صورت کښې بهتره طریقه کومه یوه ده؟ اقامت هم که چیرته همدغه نابالغ ووائي یا کوم بالغ اقامت ووائي؟ د بنده په خیال کښې د بالغ اقامت ترجیح لري. فقط و الله تعالی اعلم

۲۵ جمادی الاولی ۹۱ هجری

د یوه سړي په دوو جوماتونو کښې د اذان ورکولو حکم

سوال: یو مؤذن په دوو جوماتونو کښې په یوه وخت آذان ورکولی شي او که نه؟ بینوا توجروا.

جواب: د یوه سړي لپاره په یوه وخت کښې په دوو جوماتونو کښې آذان ورکول مکروه تحریمي دي که دا سړی د کوم جومات مؤذن وي او که نه؟

قال فی العلائیة یکره له ان یؤذن فی مسجدین وفی الشامیة لانه اذا صلی فی المسجد الاول یکون متنفلاً بالاذان فی المسجد الثانی یصلی النافلة فلا ینبغی ان یدعو الناس الی المکتوبة وهو لا یساعدهم فیها آه بدائع الصنائع (رد المحتار ج۱ص۲۶۲)

فقط والله تعالی اعلم

۲۹ جمادی الاولی ۹۱ هجری

په اذان کښې د "الله" د لفظ زيات اوږدول غلط دي

سوال نن صبا آذانونه په عمومي توګه په داسې ډول وي چه د الله او اله لفظ ښه زيات اوږدوي او نور کلمات هم په همدې ډول اوږدوي نو آيا داسې کول جائز دي؟ بينوا توجروا.

جواب: د الله او اله د لفظ لام د يوه الف له اندازې څخه زيات اوږدول غلط دي

قال ابن عابدين رحمه الله ان المدّان كان في الله فاما في اوّله او وسطه او آخره (الى قوله) وان كان في وسطه فان بالغ حتى حدث الف ثانية بين اللام والهاء كره قيل والمختار انها لا تفسد وليس ببعيد. (رد المحتار ج۱، ص۳۸۶) همدا ډول په الصّلوة خيرمّنَ النّوم کښې د الصلوة لام له يوه الف څخه زيات اوږدول غلط دي

فقط و الله تعالى اعلم. ۲۰ شوال ۹۲ هجری

،نور تحقيق په تتمه کښې دی،

د تر وخت مخکښې اذان بيرته راګرځول ضروري دي

سوال: يوه سړي د سهار آذان د وخت له شروع کولو څخه مخکښې وکړ او څه الفاظ ئې په وخت کښې د ننه ادا کړ نو آيا داسې آذان به بيرته را ګرځوي او که څنګه؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: که چيرته د آذان يوه کلمه هم له وخت څخه مخکښې ادا شي نو د ټول آذان را ګرځو ضروري دي.

قال في العلائية فيعاد آذان وقع بعضه قبله كالاقامة خلافا للثاني في الفجر وفي الشامية (قوله خلافا للثاني) هذا راجع الى الآذان فقط فان ابا يوسف رحمه الله يجوز الآذان قبل الفجر بعد نصف الليل. (رد المحتار ج۱، ص۳۵۸)

فقط والله تعالى اعلم ۱۵ رجب ۹۶ هجری

د تهجدو لپاره اذان منسوخ دی

سوال د تهجد لپاره آذان مسنون دی او که نه؟ بينوا توجروا!

الجواب باسم ملهم الصواب: حضرت بلال رضي الله عنه له صبح صادق څخه څه مخکښې آذان کاوه تر څو چه په تهجد کښې مشغول خلک څه ناڅه آرام وکړي او ويده خلک را بيدار شي او د سهار لپاره تياري وکړي. ليکن وروسته دا آذان منسوخ شو. د دې لپاره صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم به دې باندې عمل نه دی کړی

قال ابن نجيم رحمه الله وعند ابي حنيفة و محمد رحمهما الله تعالى لا يؤذن في الفجر قبله لما رواه البيهقي انه عليه الصلوة والسلام قال يا بلال لا تؤذن حتى يطلع الفجر قال في الامام رجال اسناده ثقات. (البحر الرائق ج۱، ص۲۶۳) واخرج الامام ابو جعفر الطحاوى رحمه الله عن ابراهيم قال شيعنا علقمة الى مكة فخرج بليل

فسمع مؤذنا يؤذن بليل فقال اما هذا فقد خالف سنة اصحاب رسول الله ﷺ لو كان نائماً كان خيراً له فاذا طلع الفجر اذن قال الطحاوى رحمه الله فاخبر علقمة ان التاذين قبل طلوع الفجر خلاف لسنة اصحاب رسول الله ﷺ. (شرح معانى الآثار ج۱ ص۱۰۹)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۱ رمضان ۹۰ هجری

تر اذان وروسته له جومات څخه د تللو حکم

سوال: تر آذان وروسته پرته له کوم شرعي عذر څخه له جومات څخه وتل څنګه دي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: کوم سړی چه د جومات په حدودو کښې د ننه وي د هغه لپاره تر آذان وروسته پرته له کوم سخت ضرورت څخه وتل مکروه دي. البته که چیرته بیرته د راتلو او په جومات کښې د لمانځه د ادا کولو اراده ولري نو بيا ئې وتل پرته له کراهیت جائز دي. که چیرته د جومات له شرعي حدودو څخه د باندې وي یا په جومات کښې د ننه یواځې وي نو بیا هم تلل پرته له کراهیت څخه جائز دی

فقط و الله تعالی اعلم ۱۱ ذی قعده ۹۰ هجری

په ګڼو اذانونو کښې به سړی د کوم یوه ځواب ورکوي؟

سوال که چیرته له څو جوماتونو څخه د آذان آوازونه اوریدل کیده نو د کوم جومات د آذان ځواب به ورکوي؟ آیا یواځې د خپل کلي د جومات ځواب ورکول کافي دي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب بهتره دا ده چه د ټولو آذانونو ځواب ورکړي. که چیرته په دې کښې تکلف وي نو د لومړي آذان زیات حق دی د هغه ځواب دې ورکړي که د خپله کلي د جومات آذان وي او که د بل ځای

قال فى العلائية ولو تكرر اجاب الاول وفى الشامية سواء كان مؤذن مسجده او غيره بحر عن الفتح بحثا (الى قوله) و يظهر لى اجابة الكل بالقول لتعدد السبب وهو السماع كما اعتمده بعض الشافعية. (ردالمحتار ج۱ ص۲۶۹)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۲ ربیع الآخر ۹۰ هجری

«نور تحقیق به تتمه کښې دی»

که چیرته له اذان سره یو ځای جواب و نه ویل شي نو بیا دې وروسته ورکړي

سوال یوه چا د غلفت له مخې له آذان سره یو ځای د هغه ځواب ور نه کړ او آذان پای ته ورسید. نو آیا اوس د ټول آذان ځواب ورکولی شي او که نه؟ بینوا توجروا

جواب که چیرته تر آذان وروسته ډیر وخت نه وي تیر شوی نو ځواب ورکول مندوب دي

قال فى العلائية ولو لم يجبه حتى فرغ لم اره و ينبغى تداركه ان قصر الفصل وفى الشامية (قوله لم اره الخ)

المصف لصاحب البحر وصرح به ابن حجر فی شرح المنهاج حيث قال فلو سكت حتى فرغ كل الاذان ثم اجاب قبل فاصل طويل كفى فى اصل سنة الاجابة كما هو ظاهر آه. (ردالمحتار ج۱، ص۳۶۹)

فقط والله تعالى اعلم ۱۳ ربيع الآخر ۹۹ هجری

د نفل كوونكي اقامت مكروه دی

سوال: يوه سړي كه چيرته فرض ادا كړی وي او بيا له جماعت سره يو خای شي نو آيا اقامت ويلی شي او كه نه؟ بينوا توجروا.

جواب: له لاندیني عبارت څخه څرګنديږي چه د نفل كوونكي اقامت مكروه دی.

قال فى العلائية يكره له ان يؤذن فى مسجدين وفى الشامية لانه اذا صلى فى المسجد الاول يكون متنفلاً بالاذان فى المسجد الثانى والتنفل بالاذان غير مشروع ولان الاذان للمكتوبة وهو فى المسجد الثانى يصلى النافلة فلا ينبغى ان يدعوا الناس الى المكتوبة وهو لا يساعدهم فيها آه. بدائع (ردالمحتار ج۱، ص۲۶۲)

فقط والله تعالى اعلم ۱۳ ربيع الاول ۹۵ هجری

په لاسپيكر باندې په اذان وركولو كښې هم ښی او كيڼ خوا ته كتل سنت دي

سوال: په لاسپيكر باندې د آذان وركولو په وخت ښی او كيڼ خوا ته مخ ګرځول ضروري دي او كه نه؟ بينوا توجروا.

جواب: د حی على الصلوة او حی على الفلاح ويلو په وخت كښې ښی او كيڼ خوا ته كتل په آذان او اقامت كښې په هر حال سنت دي، تر دې پورې چه د كوچني په غوږ كښې د آذان وركولو په وخت هم ښی او كيڼ خوا ته كتل سنت دي، په لاسپيكر باندې د آذان كولو هم همدغه حكم دی.

فقط و الله تعالى اعلم ۲۹ ربيع الآخر ۹۷ هجری

په اقامت كښې هم ښی او كيڼ خوا ته كتل سنت دي

سوال: د آذان غوندې په اقامت كښې د حی على الصلوة او حی على الفلاح ويلو په وخت كښې ښی او كيڼ خوا مخ ګرځول سنت دي او كه نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: هو! په اقامت كښې هم سنت دي.

فقط والله تعالى اعلم ۱۳ ربيع الآخر ۹۹ هجری

په ریل ګاډي کښې د اذان د ورکولو حکم

سوال: په ریل ګاډي کښې که چیرته په جماعت سره لمونځ ادا شي نو آیا آذان ورته سنت دی او که نه؟ که چیرته سنت وي نو په هرې خانې یا ډبې کښې ئې ځان ځان ته آذان مستحب دی او که د یوې خانې یا ډبې آذان د ټول ریل ګاډي د خلکو لپاره به کافي وي؟ که ئې د نورو ډبو خلک واوري او که ئې وا نه وري؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: سفر که شرعي دي یا لغوي چه ټول ملګري یو ځای وي نو آذان کول مستحب دي. او اقامت سنت مؤکد دی. په سفر کښې د یواځې لمونځ کولو هم همدغه حکم دی. د ریل په خانه یا ډبه کښې لکه څرنګه چه خلک یو ځای وي د دې لپاره که یواځې لمونځونه کوي او که په جماعت سره په دواړو صورتونو کښې آذان مستحب دی او اقامت سنت مؤکد دی. په روان ریل ګاډي کښې د یوې خانې مسافرین د بلې خانې له مسافرینو سره هیڅ ډول تعلق نه لري نو ځکه په هرې ډبې کښې به مستقل آذان او اقامت کیږي اګر که دویمې ډبې ته د آذان آواز رسیدلی وي.

فقط و الله تعالی اعلم ۲۸ صفر ۹۸ هجری

د جومات په داخل کښې د اذان ورکولو حکم

سوال: په بهشتي ګوهر کښې لیکلي دي چه د جومات په دننه کښې آذان ورکول مکروه تنزیهي دي او نوره تشریح ئې نه ده لیکلې، د مهربانۍ له مخې د دې له تشریح او تفصیل څخه مو خبر کړی چه د مکروه والي سبب څه دی؟ بینوا توجروا.

جواب: په بهشتي ګوهر کښې مسئله صحیح لیکل شوې ده. په جومات کښې آذان ورکول د اولی خلاف دی ځکه چه له آذان څخه مقصد دا دی چه تر ټولو زیات خلک په دې خبر شي چه د جماعت لمونځ کیدونکی دی. او ښکاره خبره ده چه د جومات په دننه کښې د آذان په ورکولو سره آواز دومره لرې نه ځي څومره چه د جومات له باهر څخه په یوه لوړ ځای باندې د آذان په ورکولو سره ځي.

قال في الهندية وينبغي ان يؤذن على المأذنة او خارج المسجد ولا يؤذن في المسجد كذا في فتاوى قاضي خان والسنة ان يؤذن في موضع عال يكون اسمع لجيرانه ويرفع صوته ولا يجهد نفسه كذا في البحر الرائق. (عالمگيرية ج، ص ٥٥) وفي الشامية تحت (قوله في مكان عال) في القنية ويسن الأذان في موضع عال والاقامة على الارض (الى قوله) وفي السراج وينبغي للمؤذن ان يؤذن في موضع يكون اسمع للجيران ويرفع صوته ولا يجهد نفسه لانه يتضرر اه (ردالمحتار ج، ص ٣٥٤)

له دغو عباراتو څخه څرګندیږي چه د جومات په خارج کښې د آذان له ورکولو څخه مقصد

یواخې د آواز رسول دي. لکه څرنګه چه د جُمعې د ورځې دویم آذان په جومات کښې دننه کیږي خکه چه په دې آذان کښې یواخې تر حاضرینو پورې د آواز رسیدل مقصود دي. نن صبا په عامه توګه په لاسپیکرونو کښې آذانونه کیږي چه له دې وجې په جومات یا کوم بل تیټ ځای کښې آذان ورکول کیږي. په دې کښې په هر حال د آواز د لورِوالي مقصد پوره کیږي نو ځکه په لاسپیکر باندې په جومات کښې د ننه د آذان په ورکولو کښې هیڅ دول کراهیت نه څرګندیږي. همدارنګه د قاضي په مذکوره عبارت کښې (على المأذنة او خارج المسجد) على سبيل الترديد څرګنده شوه چه آذان على المأذنة په صورت کښې د جومات نه د باندې د آذان کولو ضرورت پاتې نه شو. بلکه عام عادت هم همدغه دی چه مأذنة د جومات پر سر باندې وي او د جومات نه د باندې نه وي.

و يؤيده العبارات الآتية قال ابن عابدين رحمه الله قلت و الظاهر ان هذا في مؤذن الحي اما من اذن لنفسه او لجماعة حاضرين فالظاهر انه لا يسن له المكان العالي لعدم الحاجة تأمل (رد المحتار ج۱،ص۳۸۴) وفي الهندية و يكره الاذان قاعداً و ان اذان لنفسه قاعداً فلا بأس به. (عالمگیریة ج۱،ص۵۴) وفي الشامية و قال ابن سعد بالسند الى أم زيد بن ثابت رضي الله عنه كان بيتي اطول بيت حول المسجد فكان بلال يؤذن فوقه من اول ما اذن الى ان بنى رسول الله ﷺ مسجده فكان بعد يؤذن على ظهر المسجد و قد رفع له شيء فوق ظهره. (رد المحتار ج۱،ص۳۶۰)

د شامي له دې آخري عبارت څخه په ښه توګه څرګنده شوه چه په جومات کښې د ننه د آذان د مکروه والي علت یواځې د آواز نه رسیدل دي او که نه نو که چیرته له نفس جومات سره د کراهیت کوم تعلق وای نو د جومات په سر باندې به هم آذان مکروه وای. حالانکه د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې په همدې باندې عمل کیده. همدارنګه د جُمعې د ورځې دویم آذان په اتفاق سره په جومات کښې دننه جائز دی چه له دې څخه هم ثابتیږي چه د نورو آذانونو لپاره د خارج المسجد حکم یواخې د آواز د رسیدنې لپاره دی.

وفي اعلاء السنن و اعلم ان الاذان لا يكره في المسجد مطلقاً كما فهم بعضهم من بعض العبارات الفقهية و عمومه هذا الاذان (الاذان بين يدي الخطيب) بل مقيداً بما اذا كان المقصود اعلام ناس غير حاضرين (الى قوله) في الجلابي انه يؤذن في المسجد او ما في حكمه لا في البعيد عنه قال الشيخ قوله في المسجد صريح في عدم كراهة الاذان في داخل المسجد و انما هو خلاف الاولى اذا مست الحاجة الى الاعلان البالغ و هو المراد بالكراهة المنقولة في بعض الكتب فافهم. (اعلاء السنن ج۲،ص۱۲۹)

البته په جومات کښې دننه جهر مفرط (یعنې ډیر لوړ آواز) په خانګړې توګه مسقّف (چت) ته نژدې برخه کښې د ادب خلاف څرګندیږي د دې لپاره بهتره دا ده چه لاسپیکر له جومات څخه د

باندې کیښودل شي که چیرته د باندې د کیښودلو کوم انتظام نه وي نو بیا په جوماتو کښې دننه ئې هم کیښودل څه پروا نه لري.

فقط و الله تعالی اعلم. ۳ ربیع الاول ۹۶ھ هجری

د اذان او اقامت صحیح طریقه

سوال: په عامه توګه قاریان صاحبان اقامت داسې وایي اَللّٰهُ اَكْبَرُ اللّٰهُ اَكْبَرْ یعنې د لومړي تکبر راء مرفوع ادا کوي او په دویم تکبیر کښې د الله د نامه الف ساقطوي او له راء سره ئې لګوي او ادا کوي ئې. همدارنګه په هرې لومړۍ کلمې باندې اعراب لګوي. اَشْهَدُ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ. اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ. اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ همدارنګه حی علی الصلوةِ. حی علی الفلاحِ. قد قامتِ الصلوةُ وایي دا طریقه خو د اصولو مطابق ده لیکن څرګندیږي چه تاسو دې ته خلاف سنت وایی. لهذا د دې وضاحت مطلوب دی. بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د آذان او اقامت مسنونه طریقه دا ده چه هره کلمه ساکنه وویل شي. په آذان کښې په هرې کلمې باندې وقف وشي او په اقامت کښې له هرو دوو کلمو وروسته باید وقف وشي لیکن لومړۍ کلمه به هم د وقف په نیت سره ساکنه ادا کوي. قد قامت الصلوة به هم دوه وارې همداسې وایي. په آذان او اقامت کښې دوه تکبیرنه یوه کلمه ګڼل کیږي. په آذان کښې په هرو دوو تکبیرونو کښې لومړی تکبیر او په اقامت کښې د مخکښینیو دریو تکبیرونو په راء باندې رفع (پیښ) لګول د سنتو خلاف دی. دا باید ساکن وویل شي یا د فتحې په لګولو سره له دویم تکبیر سره لګولی ادا شي

قال فی شرح التنویر ویفتح راء اکبر والعوام یضمونها وقال ابن عابدین رحمه الله بعد ذکر النقول المختلفة والحاصل ان التکبیرة الثانیة فی الاذان ساکنة الراء للوقف حقیقة ورفعها خطأ واما التکبیرة الاولی من کل تکبیرتین منه وجمیع تکبیرات الاقامة فقیل محرکة الراء بالفتحة علی نیة الوقف وقیل بالضمة اعرابا وقیل ساکنة بلا حرکة علی ما هو ظاهر کلام الامداد والزیلعی والبدائع وجماعة من الشافعیة (وبعد اسطر) ثم رأیت لسیدی عبد الغنی رسالة فی هذه المسئلة سماها تصدیق من اخبر بفتح راء الله اکبر اکثر فیها النقل وحاصلها ان السنة ان یسکن الراء من الله اکبر الاول او یصلها بالله اکبر الثانیة فان سکنها کفی وان وصلها نوی السکون فحرک الراء بالفتحة فان ضمها خالف السنة لان طلب الوقف علی اکبر الاول صیرة کالساکن اصالة فحرک بالفتح. (رد المحتار ج۱ ص۳۸۴)

فقط والله تعالی اعلم

۱۳ ذی قعده ۹۸ھ هجری

د اذان او اقامت په تکبیر کښې په راء باندې پیښ لوستل غلط دي

سوال: څه فرمايي د دين علماء کرام او د شرع متين مفتيان کرام د دې مسئلې په باره کښې چه د اکبر د لفظ راء د جلاله د اسم سره وصل کول صيح دي او که نه؟ که چيرته صحيح وي نو راء به مفتوح ادا کيږي او که مضموم؟ که چيرته مفتوح ادا کيږي نو وجه ئې بيان کړئ؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: د دې دوه صورتونه دي، يو دا چه راء دې ساکنه ادا شي، په دې صورت کښې د الله د لفظ همزه نه ساقطيږي، دويم صورت دا دی چه راء ته فتحه ورکړ شي او د الله له اسم سره دې وصل شي او همزه ساقطه شي. راء لره مرفوع ادا کول غلط دي. ځکه چه د الاذان جزم حديث له وجې راء د اصلي ساکن په حکم کښې ده. لهذا د وصل په حالت کښې د ساکنينو د التقاء څخه د حفاظت لپاره په راء باندې فتحه ادا کيږي. و التفصيل فی الشامية

فقط والله تعالى اعلم. ۲۱ جمادى الاولى ۹۹ هجرى

د اقامت په وخت کښې د لاسونو تر نامه لاندې نیول د سنتو خلاف دی

سوال: چه کله مؤذن اقامت وايي نو په دې وخت کښې عام مقتديان لاسونه تر نامه لاندې تړي او دريږي ليکن سنت ئې نه ګڼي. بيا تر تکبير تحريمه وروسته د سنتو مطابق لاسونه تړي. څرګنديږي چه تاسو له دې څخه خلک منع کوی، آيا دا خبره صحيح ده؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: تر تکبير تحريمه مخکښې د لاسونو تړل ثابت نه دي. که چيرته سنت هم و نه ګڼل شي نو بيا هم چونکه د شريعت په حدودو باندې زياتوالی دی ځکه مکروه دی. برسيره پر دې زورند لاسونه د تکبير تحريمه په وخت کښې غوږونو ته په پورته کولو کښې چه څومره د احکم الحاکمين ذات د شان د عظمت اظهار کيږي د تړلو لاسونو په پورته کولو کښې دومره نه کيږي. لهذا د دې رسم پريښودل او نور خلک له دې څخه منع کول لازم دي. فقط و الله تعالى اعلم. ۵ ذى القعدة ۹۸ هجرى

تر اذان وروسته په دعاء کښې د لاسونو پورته کول ثابت نه دي

سوال: د اکابرو علماوو له معمول څخه څرګنديږي چه تر آذان وروسته دعاء کښې لاسونه نه پورته کوي. په داسې حال کښې چه په ګڼو حديثونو کښې د لاسونو پورته کول د دعاء له آدابو څخه دی

عن الفضل بن عباس رضي الله تعالى عنهما قال قال رسول الله ﷺ الصلوة مثنى مثنى تشهد في كل ركعتين و تخشع و تضرع و تمسكن ثم تقنع يديك يقول ترفعهما الى ربك مستقبلا ببطونهما وجهك و تقول يا رب يا رب من لم يفعل ذلك فهى كذا و كذا رواه الترمذي و النسائي و ابن خزيمة في صحيحه و رجاله ثقات (اعلاء السنن ج۳، ص۲۰۸)

نور هم څو حديثونه شته د حافظ سيوطي رحمه الله مستقله رساله "فض الوعاء في احاديث رفع اليدين في الدعاء" هيله ده چه د مفصل ځواب په ليکلو سره موږ ته تسلي راکړئ. جزاکم الله

تعالی احسن الجزاء

الجواب باسم ملهم الصواب: د دعاء دوه ډولونه دي. یو دا چه پرته له وظیفي د مخصوصو الفاظو مطلقاً د کوم حاجت غوښتنه. دویمه دا چه د وظیفي الفاظ که چیرته له کوم خاص وخت سره متعین وي او که مطلق وي، په احادیثو کښې د دعاوو د مواقعو له پلټنې څخه ثابتیږي چه د لاسونو پورته کول د احادیثو له مخې په اول ډول پورې اړه لري، په دویم ډول پورې هیڅ تعلق نه لري الا ما ورد فیه النص.

لکه څرنګه چه تر اوداسه وروسته، جومات ته د ننوتلو او وتلو، کور ته د وتلو او ننوتلو، بیت الخلاء د ننوتلو او وتلو، د سفر ابتداء او انتهاء، موټر ته د سپریدو په وخت، بازارته د ننوتلو په وخت، د کوم شي د اخیستلو په وخت، دکوم مصیبت وهلي د لیدو په وخت، د مریض پوښتنه او داسې نورو امورو په اړه په ماثوره دعا ګانو کښې هیڅوک د فع الیدینو قائل نه دي. د جماع او انزال په وخت پورې تړلي دعاګانې هم منقول دي، په هغو کښې د لاسونو د پورته کولو حکم همداسې هم مستبعد دي. له بي بي سره په لومړي خلوت کښې او د غلام، وینځې یا څناور د اخیستلو په وخت باندې راغلي دي چه د هغه د تندي ویښتان به په لاس کښې نیول کیږي او دا دعاء به ویل کیږي چه (اللهم انی اسئلك من خیرها وخیر ما جبلتها علیه واعوذبك من شرها وشر ما جبلتها علیه) په دې وخت کښې د لاسونو د پورته کولو په ځای د تندي د ویښتانو د نیولو حکم دی بلکه په دې صورت کښې لاسونه پورته کیدلی هم نه شي.

همدارنګه د کوم فوري حاجت لپاره لنډه دُعا او د چا په غوښتنې باندې د هغه لپاره په دُعائیه کلماتو کښې د لاسونو پورته کول ثابت نه دي بلکه د نبي کریم ﷺ دا عمل وو چه پرته د لاسونو د پورته کولو د دُعا غوښتونکي د اورولو په مقصد په لوړ آواز سره به ئې دا کلمات ویل چه.

روی البخاری رحمه الله عن جریر رضی الله عنه قال کنت لا اثبت علی الخیل فضرب النبی ﷺ فی صدری حتی رأیت اثر اصابعه فی صدری وقال اللهم اجعله هادیاً مهدیاً.

په دې موقعه باندې نبي کریم ﷺ د حضرت جریر رضی الله عنه لپاره په دعا کښې د رفع یدین په ځای د هغه په سینې باندې د لاس په وهلو سره دعائیه کلمات لوستل.

د مثال په توګه باندې دا یوه واقعه را نقل شوې ده او که نه نو په احادیثو کښې د دې مثالونه بیخي زیات دي چه نبي کریم ﷺ د چا له خوا څخه د دُعا په غوښتنې باندې هغه ته په ور اورولو سره لنډې دعائیه کلمې لوستلي، په دې مواقعو کښې د لاسونو نه پورته کول ثابت دي او د ابن جریر رضی الله عنه په کیسه کښې د لاسونو نه پورته کول متیقن دي للمنافاة الظاهرة بین الرفع والضرب فی الصدر.

فقط والله تعالی اعلم ۳ ذیقعده ۹۹ هـ

قال رسول الله ﷺ

اذا سمعتم النداء فقوموا فانها عزمة من الله (رواه السيوطي عن الحلية)

ارشاد الانام

بجواب ازالة الاوهام

حدیث، فقه، تعامل صحابه رضی الله تعالی عنهم او له څلورګوني مذاهبو څخه د دې ثبوت چه مقتدیان به د اقامت د لومړي تکبیر په اوریدو سره لمانځه ته باید را ولاړ شي.

- تاریخ تالیف ——— ۳/ صفر، سنه: ۱۳۷۲ هـ
- اول اشاعت: ——— سنه: ۱۳۷۹.
- موضوع: ——— مقتدی باید د اقامت په کوم لفظ ویلو سره ودریږي.

- په عقلی طریقې سره بحث
- د احادیثو په طریقې سره بحث
- د فقهې په طریقې سره بحث
- د صحابه کرامو رضی الله عنهم تعامل
- د فقهاء کرامو رحمهم الله نصوص
- د څلور واړه مذاهبو تعامل.

د دې رسالې وروسته له تالیف نه یو څو کاپیانې د ازالة الاوهام مؤلف اونورو حضراتو ته لیږل شوې وې په دې اراده چه دا فتنه په همدې ځای ختمه شی. له همدې وجهې نه په هغه وقت کښې د هغې عمومی اشاعت او خپرونه ودریدلې وه لیکن متأسفانه چه دا سلسله ختمه نشوه. لهذا په کال (۱۳۷۹) کښې دا شائع او خپره شوه.

بسم الله الرحمٰن الرحيم

حامداً و مصلياً و مسلماً

اما بعد: بنده رشيد احمد لدهيانوي عفا الله عنه د پوهې او فراست د خاوندانو په خدمت کښې د دې خبرې څرګندونه کوي چه د فتنې په دې ډک دور کښې د دجل او الحاد وريځ په ځلور کنجه دُنيا باندې را خپره شوې ده، د ارتداد باد او طوفان عالمګير دی. د صداقت بيړۍ د باطل د صرصر باد له موجونو څخه په لړزان دی. د مسلمه امت بيړۍ د کفر او ارتداد خطرناکې کندې ته لويدلې دی د انګريزانو د وقار د ساتنې لپاره د انګريزانو د نبي غلامان د سيد الکونين، ختم المرسلين، آقای نامدار (فداه ابي و امي) ﷺ مبارک نوم او د ناموسِ رسالت له دُنيا څخه د ختمولو منصوبې جوړوي، په داسې حالت کښې په مسلمانانو فرض دی چه ټول جزئي اختلافات پريږدي او سره يو شي او د ناموسِ رسالت د ساتنې لپاره د خدای او د هغه د رسول ﷺ نوم په دنيا کښې د لوړ ساتلو لپاره، د خدای په زمکه کښې د خدای په مخلوق باندې د خدائي قانون د نافذولو لپاره، همدارنګه د خپل محبوب ملک پاکستان د استحکام او د خپل خان، مال، عزت او خويندو لونړو د عصمت او پردې د محفوظ ساتنې لپاره هر ډول عيش او آرام، سکون او راحت پريږدي او سر تر پايه مستعد يعنې تيار او سر په ورغوي کښې کښيږدي. زمانې مونږ ته له دواړو اوړو نيولي يو او کشوي مو ليکن مونږ يو چه تر اوس پورې د غفلت له خوب څخه نه را ويښيږو. ليکن په ياد ولرئ چه «زمانه بهترين استاذ دی» که چيرته خدای مکړه د مرزائي امت د منحوسو او سپيرو خوبونو تعبيرونه پوره شول نو په ياد ولرئ چه له مسلمانانو سره به تر دې زيات کومه معامله کيږي کومه چه په مشرقي پنجاب کښې تر سره شوه.

نہ سمجھو گے تو مٹ جاؤ گے اے اربابِ پاکستان

تمہاری داستاں تک بھی نہ ہوگی داستانوں میں

افسوس او سل افسوسه چه مونږ تر اوسه پورې د زمانې په رفتار باندې پوه نه شولو او خپل منځي جزئي اختلافاتو باندې (هغه هم با لکل معمولي يعنې مستحب او مندوب مسائلو باندې) جګړې کوو او فتنې فسادونه برپا کوو. نن زمونږ بعينه هغه حالت دی په کوم وخت کښې چه له عيسايانو څخه بادشاهي لاندې کيدلې او د هغوی پادريان په دې وخت کښې د مسيح عليه السلام د بول و براز (غټي او وړې متيازې) په باره کښې پخپل منځ کښې مناظرې کولې. او همدغه حالات د مسلمانانو په لاس د دوی د اقتدار د واګيو د سلب کيدو باعث وګرځيدل ـ

جب چلی بغداد میں تاتار کی تیغ نیام مفتیانِ شرع میں جاری تھی اک جنگِ کلام

ایک کہتا تھا کہ کوا ثلث و سالم حلال   دوسرا کہتا کہ کالی چونچ سے تا دم حرام
اس زمانے کے مؤرخ نے جو دیکھا تو کہا   مفتیاں را مژدہ کار ملّتِ بیضا تمام

لیکن څه وکړو مجبوره یو، تر څو پورې چه د مسلمه امت د تعامل په خلاف یوه نه یوه مسئله را پورته نه شي تر هغه وخته پورې شهرت نه راځي. عنایت الله مشرقي د ټولو مسلمانانو د قبلې سمت غلط او لمونځونو لره ئې د فاسد بللو له مخې د علامه لقب پیدا کړ چه غاښ ماتوونکې ځواب ئې مونږ پخپلې رسالې ((المشرفي علی المشرقي)) کښې ورکړی دی او بیا د تعجب خبره دا ده چه د دې ډول د شهرت غوښتونکې حضرات د دې په ښکارولو سره چه دا مسئله تر ټولو مخکښې یواځې مونږ دا مسئله را پورته او حل کړې ده. له عوامو څخه د مجدد د خطاب لاس ته راوړلو غواړي. په داسې حال کښې چه د قبلې سمت، د کارغه حلال والی او حراموالی. د جُمعې دویم آذان په جومات کښې کیدل، په اقامت کښې د حی علی الفلاح د ویلو په وخت لمانځه ته را پورته کیدل او داسې نورې پوښتنې څو څو ځلې را پورته شوي دي او حقاني علماوو هغه فتنې په هم هغه وخت له منځه وړي دي. اوس دا د تجدید یا نوي والي مدعیان یا خو د خپل جهالت له وجې د دغو فتنو په ماضي کښې له شویو فیصلو څخه ناخبره دي او یا د معلوم والي تر څنګ ځان په ناپوهي کښې د اچولو په ذریعې سره ځان مشهورول غواړي. د دې سلسلې یوه سخته رساله ((ازالۀ اوهام)) ده چه په هغې کښې د دې د ثابتولو ناکام کوشش شوی دی چه کله مؤذن د اقامت ویلو په وخت کښې حی علی الفلاح ووائي نو د مقتدیانو لپاره په دې وخت دریدل په اتفاق سره سنت دي او له دې څخه مخکښې دریدل ګناه ده. مونږ تر یوه وخته پورې خو دا بحث د بې فائدې ګڼلو له وجې دې خوا ته هیڅ توجه و نه کړه او په دې باره کښې چه کومې پوښتنې راتلې هغه مو هم ځندولې. البته په دې مضمون باندې حیران خو خامخا وم.

سر خدا کہ عابد و زاہد کسے نہ گفت   در حیرتم کہ بادہ فروش از کجا شنید

اوس په داسې حال کښې چه دا فتنه له حد څخه زیاته شوه او د دې په باره کښې د پوښتنو یوه کوره زما په مخکښې پرته ده نو د مجبورۍ له مخې په نه زړه مې په دې باره کښې قلم را پورته کړ ځرګنده دې وي چه په دې مسئله کښې په دریو طریقو سره بحث او استدلال کیدلی شي. عقل، حدیث، فقه لهذا په دریواړو طریقو سره لنډ او په قدر د ضرورت لیکنې کیږي

بحث په طریقه د عقل

شرعاً، عرفاً، وضعاً لنډه دا چه د هر حیثیت له مخې امام امیر دی. د لمانځه قانون د هغه په اختیار کښې دی. له دې امله اقامت او د خلکو دریدل دواړه د امام تابع دي د خلکو دریدل د

اقامت له یوه لفظ سره هم تړاو نه لري. البته په اقامت کښې د امام امر د اقامة الصلوة اعلام یا خبرداري ده. د دې لپاره د مقیم د الله اکبر په ویلو سره مقتدي پوهیږي چه امام د اقامتِ صلوة امر کړی دی. لهذا د امام د امر د په ځای کولو لپاره باید فوراً خلک ودریږي.

بحث په طریقه د حدیثو

د حدیثو دذخیرې له پلټنې څخه هم دا څرګندیږي چه د اقامت له هیڅ یوه لفظ سره د خلکو د دریدو هیڅ تعلق نشته. بلکه دا دواړه د امام تابع دي. لکه څرنګه چه د صحیح مسلم له دې روایت څخه ښکاره ده چه اقامت د امام تابع دی.

عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال کان بلال رضي الله عنه یؤذن اذا دحضت الشمس فلا یقیم حتی یخرج النبي ﷺ فاذا خرج الامام اقام الصلوٰة حین یراه. (مسلم)

او په دې حدیث کښې مذکور دي چه د خلکو دریدل هم د امام تابع دي: عن عبد الله بن ابي قتادة عن ابیه رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا اقیمت الصلوٰة فلا تقوموا حتی ترونی. (بخاری)

څرګنده شوه د خلکو دریدل د اقامت په له یوه لفظ سره تعلق نه لري. چنانچه حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله په فتح الباري کښې فرمایي:

وقوله حتی ترونی تسویغ للقیام عند الرؤیة وهو مطلق غیر مقید بشئ من الفاظ الاقامة ومن ثم اختلف المشائخ فیه کما سیأتی.

د مقیم (اقامت ویونکي) الله اکبر ویل د اعلان دی چه د لمانځه د اقامت امر شوی دی. په دې باندې دا حدیث دلیل دی:

عن عبد الرزاق عن ابن جریج عن ابن شهاب ان الناس کانوا ساعة یقول المؤذن الله اکبر یقومون الی الصلوٰة فلا یأتی النبي ﷺ مقامه حتی تعتدل الصفوف. (فتح الباری)

او امام سیوطي رحمه الله له حلیه ابي نعیم څخه روایت کړی دی: اذا سمعتم النداء فقوموا فانها عزمة من الله. د دې حدیث په شرح کښې علامه مناوي رحمه الله فرمایي: ای اسعوا الی الصلوٰة او المراد بالنداء الاقامة والعزمة بالفتح الامر.

اوس دا سوال پاتې شو چه کله حضرت بلال رضي الله عنه به د نبي کریم ﷺ تر وتلو وروسته اقامت وایه او صحابهٔ کرام رضی الله عنهم د اقامت تکبیر لره د نبي کریم ﷺ د وتلو خبرداري ګڼله او دریدل نو د (اذا اقیمت الصلوٰة فلا تقوموا حتی ترونی) څه مطلب شو؟ ځکه چې له دې حدیث څخه څرګندیږي چه اقامت د نبي کریم ﷺ تر وتلو مخکښې ویل کیده نو د اقامت تکبیر د نبي کریم ﷺ د خروج اعلام

نه شو د دې لپاره د خلکو دريدل ئې د نبي كريم ﷺ له خروج (وتلو) سره متعلق كړ؟ د دې خواب دا دى چه په ابتداء كښې حضرت بلال رضي الله عنه كله كله د نبي كريم ﷺ تر وتلو مخكښې اقامت وايه نو د دې په اړه دا "اذا اقيمت الصلوة" وويل شول. چنانچه په فتح الباري كښې دي:

وبان صنيعهم فى حديث ابى هريرة رضي الله عنه كان سبب النهى عن ذلك فى حديث ابى قتادة رضي الله عنه وانهم كانوا يقومون ساعة تقام الصلوة ولو لم يخرج النبى ﷺ فنهاهم عن ذلك.

وروسته د حضرت بلال همدغه معمول شو چه د نبي كريم ﷺ تر وتلو وروسته به ئې اقامت وايه لكه څرنګه چه د مسلم شريف په تير شوي حديث كښې ښكاره دى. لهذا تر دې وروسته به خلك له دې وجې دريدل چه د اقامت له تكبير څخه به دا خبرداري وه چه نبي كريم ﷺ را وتلى دى لكه څرنګه چه د عبد الرزاق په حديث كښې تير شول.

لنډه دا چه امام كه له جومات څخه د باندې وي يا له محراب سره نژدې وي په هر صورت كښې ئې د خلكو دريدل د امام له دريدلو سره تړلى دى.

د همدې لپاره په فيض الباري شرح د بخاري كښې فرمايي: (ان الامام ان كان خارج المسجد ينبغى للمقتدين ان يقوموا التسوية الصفوف اذا دخل المسجد وان كان فى المسجد فالمعتبر قيامه من موضعه).

او امام مالك په موطاء كښې فرمايي: (لم اسمع فى قيام الناس بحد محدود الا انى ارى ذلك على طاقة الناس فان منهم الثقيل والخفيف).

له دې څخه څرګنده شوه چه د خلكو دريدل د اقامت له هيڅ يوه لفظ سره نه دى تړلى ليكن صحابهٔ كرامو رضوان الله عليهم چونكه د اقامت تكبير د امام د دريدلو علامه ګڼله نو څكه د هغوى تعامل په دې ډول باندې وو چه د الله اكبر د لفظ په اوريدو سره به و دريدل.

د امام له وتلو څخه مخكښې د دريدلو ممانعت كوم چه په حديث كښې راغلى دى هغه هم تنزيهي دى. د لانديني دلائلو له مخې دا خبره څرګنديږي.

۱ - په فيض الباري شرح د بخاري كښې دي: (اما القيام قبل رؤيته فعده عبثاً كما قال مرة اربعوا على انفسكم انكم لا تدعون اصم ولا غائبا حين راهم يبالغون فى الجهر فليس فيه ان الجهر ممنوع كما فهمه بعضهم بل فيه ايذان يكون الجهر عبثاً فهكذا القيام من قبل).

۲ - حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله په فتح الباري كښې فرمايي: واما حديث ابى هريرة رضي الله عنه الاتى قريباً بلفظ اقيمت الصلوة فسوى الناس صفوفهم فخرج النبى ﷺ ولفظه فى مستخرج ابى نعيم فصف الناس صفوفهم ثم خرج علينا ولفظه عند مسلم اقيمت الصلوة فقمنا فعدلنا الصفوف قبل ان يخرج الينا النبى ﷺ

فاني لقام مقامه الحديث وعنه في رواية ابي داؤد ان الصلوة كانت تقام لرسول الله ﷺ فيأخذ الناس مقامهم قبل ان يجيء النبي ﷺ فيجمع بينه وبين حديث ابي قتادة رضي الله عنه بان ذلك ربما وقع لبيان الجواز.

همدا ډول مضمون په عمدة القاري او داسې نورو کښې هم شته. له دې ځخه ثابته شوه چه د امام له وتلو ځخه مخکښې هم دريدل جائز دي له دې امله لا محاله نهي په تنزيه باندې محمولیږي.

۳. علامه بدر الدين عيني رحمه الله په عمدة القاري کښې فرمايي: قال العلماء والنهي عن القيام قبل ان يروه لئلا يطول عليهم القيام. او په فتح الباري شرح د بخاري کښې دي: فنهاهم عن ذلك لاحتمال ان يقع له شغل يبطئ فيه عن الخروج فيشق عليهم انتظاره.

له دې ځخه ځرگنده شوه چه دا نهي محض د شفقت پر بناء ده.

د ټولو حديثونو خلاصه دا شوه چه د امام له دريدو ځخه مخکښې د خلکو دريدل مکروه تنزيهي دي. بهتره دا ده چه خلک د امام تر دريدو وروسته ودريږي او د امام د دريدلو اعلام (خبرداري) د اقامت له شروع (د الله اکبر له لفظ) ځخه کيږي د دې لپاره مقتدي دې بايد د الله اکبر د لفظ په اوريدو سره ودريږي. په همدې باندې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم اجمعين تعامل وو.

عن كهمس قال قمنا الى الصلوة بمنى و الامام لم يخرج فقعد بعضنا فقال لي شيخ من اهل الكوفة ما يقعدك قلت ابن بريدة قال هذا السمود فقال لي الشيخ حدثني عبد الرحمن بن عوسجة عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال كنا نقوم في الصفوف على عهد رسول الله ﷺ طويلا قبل ان يكبر الخ قال ابو الحسن السندي هذا لا يدل على ان قيامهم كان لانتظار النبي ﷺ بل يجوز ان يكون بعد حضوره ﷺ (فتح الودود) و قال في البذل فثبت بهذا ان القيام في انتظار الامام غير منهي عنه وثبت ان ما قال ابن بريدة رضي الله عنه ان هذا السمود المنهي عنه غير صحيح. (بذل المجهود)

بحث د فقهې په طريقې سره

لکه ځرنگه چه په حديثو کښې ثې د خلکو دريدل د امام د دريدلو تابع وگرځاوه د دې لپاره په فقهې کښې ثې هم همدا معمول به بللی دی. چنانچه په عالمگيري کښې دي.

فاما اذا كان الامام خارج المسجد فان دخل المسجد من قبل الصفوف فكلما جاوز صفا قام ذلك الصف و اليه مال شمس الائمة الحلواني و السرخسي و شيخ الاسلام خواهر زاده و ان كان الامام دخل المسجد من قدامهم يقومون كما رأوا الامام. همدا مضمون په رد المحتار. بدائع الصنائع او تبيين الحقائق کښې هم شته. په بدائع کښې دا عبارت هم شته. ولان القيام لاجل الصلوة ولا يمكن اداءها بدون

الامام فلم یکن القیام مفیداً.

له دغو عبارتونو څخه څرګنده شوه چه د خلکو دریدل له اقامت سره هیڅ تړاو نه لري بلکه د امام د دریدلو تابع دي. چنانچه پخه د ازالۂ اوهام مؤلف هم دا تسلیم کړی دی او د ازالۂ اوهام په اولسم (۱۷) مخ کښې فرمایي "دا د دې لپاره چه د جماعت لمونځ پرته له امام څخه ناممکن وي او خلک د لمانځه لپاره دریږي نو د امام له دریدلو پرته دریدل لا حاصل او دا د مسلمان شان نه دی چه په لا حاصل (بې فائدې کار) پسې شي" نو څرګنده شوه چه د امام د دریدو په حالت کښې د مقتدي په دریدلو کښې هیڅ کراهیت نشته اګر که له اقامت څخه مخکښې وي.

بله دا پوښتنه پاتې شوه چه که چیرته امام په جومات کښې موجود وي نو هغه به د اقامت په کوم لفظ باندې دریږي چه د هغه په متابعت کښې مقتدي هم د هغه لفظ په اوریدو سره ودریږي. په دې باره کښې چونکه په حدیث کښې کوم حد نه دی ټاکل شوی د دې لپاره امام مالک رحمه الله او جمهورو علماوو کوم حد نه دی ټاکلی البته د اقامت لومړي تکبیر لره د اعلام په ګڼلو سره هغو د اقامت له ابتداء څخه دریدل مستحب ګڼلی دی. علامه بدر الدین عینی رحمه الله په عمدة القاري کښې فرمایي: فذهب مالک وجمهور العلماء الی انه لیس لقیامهم حد ولکن استحب عامتهم القیام اذا اخذ المؤذن فی الاقامة.

سعید بن المسیب او عمر بن عبد العزیز رحمهما الله دا خیال وکړ د اعلام تکبیر د امام په قیام پورې اړه لري، همدارنګه د صحابۂ کرامو رضوان الله علیهم تعامل هم په همدې باندې دی چه د الله اکبر د لفظ په اوریدو سره به دریدل. له دې امله د مؤذن د الله اکبر په ویلو سره د دریدلو د وجوب قول کړی دی.

وعن سعید بن المسیب وعمر بن عبد العزیز رحمهما الله تعالی اذا قال المؤذن الله اکبر وجب القیام واذا قال حی علی الصلوة اعتدلت الصفوف واذا قال لا اله الا الله کبر الامام. (عمدة القاری)

له امام اعظم رحمه الله څخه د حی علی الفلاح په وخت د دریدلو مندوب والی راغلی دی لیکن له دې څخه دا مقصد نه دی چه له دې څخه مخکښې دریدل د مندوب خلاف دی بلکه له دې څخه ناوخته دریدل ئې د ندب خلاف ګڼل منظور دي.

قال الطحاوی رحمه الله (تحت قوله والقیام لامام ومؤتم الخ) والظاهر انه احتراز عن التاخیر لا التقدیم حتی لو قام اول الاقامة لا بأس وحرر. (طحطاوی علی الدر المختار)

له حی علی الفلاح څخه مخکښې د دریدلو د کراهیت قول نه له امام څخه چیرته منقول دی او نه له حنفي مشائخو څخه. د در المختار د باب الاذان جزئیه (دخل المسجد والمؤذن یقیم قعد الی قیام

الامام فی مصلاه) او په دې باندې چه په شامیه کښې له مضمراتو څخه د هندیه په واسطه را نقل کړی دی: (ویکره له الانتظار قائما - الخ) همدارنګه طحطاوي علی مراقی الفلاح کې هم د مضمراتو جزئیه راغلې ده. دا جزئیات له هغه صورت سره مخصوص دي چه امام دریدلی نه وي یا له جومات څخه د باندې وي. په دې باندې څو دلائل وجود لري.

۱- د دې عباراتو له سیاق څخه دا تخصیص ښکاره دی.

۲- په در مختار کښې (الی قیام الامام) لفظ د دې وضاحت کوي.

۳- په شامیه او طحطاوي کښې چه د مضمراتو کومه جزئیه ده په هغې کښې د انتظار لفظ قرینهٔ بیّنه ده.

۴- همدا صورت د مذکوره حدیثونو مطابق دی چه د خلکو د دریدلو تعلق د امام له دریدلو سره دی نه د اقامت د الفاظو سره.

۵- علامه طحطاوي رحمه الله (و القیام لامام و مؤتم) لاندې فرمایلي دي: (و الظاهر انه احتراز عن التأخیر. الخ) په داسې حال کښې چه د مراقی الفلاح په حاشیه کښې پخپله هم له مضمراتو څخه د کراهیت د جزئیې تر نقل کولو وروسته کراهیت لره په ډیر اهتمام سره بیانوي او وئي فرمایل: (و الناس عنه غافلون) نو لا محاله د علامه طحطاوي دواړه قولونه له تدافع او تعارض څخه د ساتلو لپاره ضروري شوه چه د دواړو محمل جلا جلا شي.

۶- که چیرته له حی علی الفلاح څخه مخکښې دریدل مطلقاً مکروه وای نو د امام له جومات څخه د باندې د راتللو په صورت کښې د امام په لیدلو سره دریدل (اګر که مؤذن حی علی الفلاح ته نه وي رسیدلی) به مندوب نه وای. له دې څخه ښرګنده شوه چه د کراهیت جزئیه د امام له عدم قیام سره مخصوصه ده او بیا دا کراهیت هم تنزیهي ده. د در مختار د حاشیې د باب الاذان په آخر کښې طحطاوي رحمه الله فرمایي: (قوله فقعد) لم یبین حکمه و الظاهر انه مندوب. بیا په کراهیت تنزیهي کښې هم طحطاوي صاحب اعتراض کړی دی: و فیه ان القیامه تهیؤ للعبادة فلا مانع منه (طحطاوی علی الدر المختار ج، ص۱۸۹)

لنډه دا چه د امام اعظم رحمه الله مذهب دا دی چه تر حی علی الفلاح پورې دریدل مندوب دي او له دې وروسته دریدل د ادبو خلاف دی، مخکښې دریدل خلاف نه دي. او که چیرته امام و نه درید یا له جومات څخه د باندې وو نو د دریدلو کراهیت له حنفي ائمه وو څخه منقول نه دي. البته حنفي مشائخو په دې صورت کښې دریدلو ته مکروه تنزیهي ویلي دي لیکن علامه طحطاوي رحمه الله په دې باندې اعتراض کړی دی. پس حنفي مشائخ د دې په تنزیهي کراهیت کښې مختلف دي.

که چیرته علی سبیل التنزل د امام طحطاوي رحمه الله د تصریح خلاف د امام اعظم رحمه الله د قول هم هغه مطلب را واخلو کوم چه مؤلف په ازالهٔ اوهام کښې را اخیستی دی نو بیا په دې صورت کښې لاندینی خبرې د غور قابلې دي:

۱- په مندوب باندې اصرار او په پرېښودونکي باندې ئې انکار ګناه او بدعت دی.

کما صرح به الطیبی فی شرح المشکوٰة تحت حدیث ابن مسعود رضی الله عنه فی التزام الانصراف عن الیمین بعد الصلوٰة مانصه فیه ان من اصرّ علی مندوب وجعله عزماً ولم یعمل بالرخصة فقد اصاب منه الشیطان.

په تنویر الابصار کښې دې مسئلې لره په آدابو کښې ذکر کړې ده او په در مختار کښې د ادب تعریف په دې الفاظو سره کوي:

ترکه لا یوجب اساءة ولا عتاباً کترك سنة الزوائد لکن فعله افضل او په فیض الباري شرح د بخاري کښې دي: **و کیف ما کان لیست المسألة من مسائل نفس الصلوٰة بل من الأداب فان قام احد قبله لا یکون عاصیاً.**

۲- د لمانځه له آدابو څخه دا هم دی چه د قد اقامت الصلوٰة د ویلو په وخت امام تکبیر تحریمه ووائي لیکن د یوه عارض له وجې تأخیر افضل دی. هغه عارض دا دی چه مؤذن په تکبیر تحریمه کښې له امام سره شاملیدلی شي. په در مختار کښې دي:

وشرع الامام فی الصلوٰة مذ قیل قد قامت الصلوٰة ولو اخّر حتی اتمها لا بأس به اجماعاً وهو قول الثانی و الثلاثة وهو اعدل المذاهب کما فی شرح المجمع لمصنفه وفی القهستانی معزیاً للخلاصة انه الاصح او په رد المحتار کښې دي **(قوله انه الاصح) لان فیه محافظة علی فضیلة متابعة المؤذن واعانة له علی الشروع مع الامام.**

همدارنګه د دریدو په مسئله کښې هم د یوه عارض له وجې کوم چه د عوامو د لحاظ له مخې لکه واجب داسې دی. له اقامت څخه مخکښې دریدلو ته افضل ویل کیږي او دا عارض د صفونو د برابرولو اهتمام او تاکید او په عوامو کښې سستوالی او تکاسل (لټي) ده.

که چیرته وویل شي چه په موطاء امام مالک رحمه الله کښې روایت دی چه حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله تعالی عنهما تر اقامت وروسته صفونه برابرول نو خواب ئې دا دی چه د هغو تر اقامت وروسته د صفونو برابرول د عذر له وجې وو. دا هیچرته هم ثابت نه دی چه خلک به اول منتشر (تیت پرک) ناست وو او د حی علی الفلاح په وخت به ودریدل او بیا به ئې صفونه برابر کړل بلکه پورته ثابت شول چه په صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم اجمعین کښې تعامل دا وو چه د الله اکبر د لفظ په اوریدو سره به دریدل او د صفونو برابرول به ئې شروع کړل. بیا که چیرته د اقامت تر پایه پورې صفونه برابر نه شول نو د اقامت او تکبیر تحریمه تر منځ جدا والی به د همدې عذر له

وجې وو. په دې کښې هیڅ کراهیت نشته په خلاف د دې صورت چه لومړی دې په آرام سره خلک ناست وي او تر اقامت ویلو وروسته دې د صفونو برابرول شروع کړي نو دا جلا والی د اقامت او تکبیر تحریمه تر منځ پرته له عذر څخه دی نو څکه مکروه دی.

۴. لاندیني شیان له آدابو څخه دي:

۱. د حی علی الفلاح په وخت کښې دریدل

۲. د اقامت ځواب ورکول.

۳. د قد قامت الصلوة په وخت د امام لپاره تکبیر تحریمه ویل

۴. د مقتدي تکبیر تحریمه د امام له تکبیر تحریمه سره متصل کیدل.

۵. تر تکبیر تحریمه مخکښې إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَّمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعٰلَمِينَ ویل

۶. د امام د قرائت له شروع کولو څخه مخکښې د مقتدي له ثناء څخه فارغیدل او داسې نور.

له دغو سره سره د صفونو برابرول هم ډیر مؤکد یا ضروري دي. ښکاره خبره ده چه دا ټول آداب په یوه وخت سره څنګه ادا کیدلی شي له دې وجې خامخا د څینو آدابو پریښودل لازم راځي

۷. د صفونو د برابرولو په غرض سره په دوه ادبونو «د حی علی الفلاح په وخت دریدل. او د قد قامت الصلوة په وخت د امام لپاره تکبیر تحریمه ویلو» کښې یو ئې خامخا پریښودل کیږي. پس لومړی په ادا کولو او د دیم په پریښودلو کښې د ترجیح وجه څه ده؟

۸. پورتنې دواړو ادبونو په ځای کول لکه څرنګه چه مشکل وو د دې لپاره د حی علی الفلاح په وخت د دریدلو ادب اُمت پریښود او په دویم باندې ئې عمل جاري وساته. او س په ټولو اسلامي بلادو کښې په اتفاق سره معمول به ادب لره متروک او متروک لره معمول به په جوړولو او په دې باندې زور اچول او د فتنې د پیدا کولو څه ضرورت دی؟

دا ټولې خبرې مې یواځې علی سبیل الفرض ولیکلې او که نه نو د ندب د معنی حقیقت پورته د علامه طحطاوي رحمه الله په الفاظو کښې تیر شول شه له حی علی الفلاح څخه تاخیر نه کول د آدابو له جملې څخه دی. نه دا چه له دې څخه مخکښې دریدل د ادبو خلاف دی

تر دې وروسته د ازالة اوهام د رسالې د حقیقت را برسیره کول هم غواړو نو څرګنده دې وي چه د رسالې زیاتره برخه یعنې تر کومه ځایه چه د احادیثو مضمون دی هغه د مصنف له دعوې سره لږ تعلق هم نه لري. د ټولو حدیثونو مطلب دا دی چه تر څو پورې امام نه وي راغلی مقتدیان باید و نه دریږي کیدای شي مصنف محض د تبرک یا یواځې د رسالې د حجم د زیاتوالي په غرض سره د دغو روایتونو د نقل کولو تکلیف پورته کړی وي. داسې یو حدیث ئې هم نه شوای وړاندې کړی

چه د ده د دعوې ثابتوونکی وي.

تر دې وروسته د فقهې د کتابونو عبارتونه دي چه په هغو کښې تصریح دی چه په حی علی الفلاح باندې خلک باید ودریږي لیکن په هغو کښې چیرته هم دا نه دي راغلي چه په دې وخت کښې دریدل مسنون دي او تر دې مخکښې گناه دی بلکه فقهاوو رحمهم الله تعالی دا په دې معنی سره په اداېو کښې شمار کړی دی چه له دې څخه تاخیر و نه شي چه بیان ئې پورته لیکل شوی دی.

له دې وروسته د فقهې هغه عبارتونه دي چه په هغو کښې د امام په نه موجودوالي کښې دریدلو لره مکروه لیکلی دی. دا عبارات هم د ده له دعوې سره هیڅ سر او کار نه لري.

مخکښې حضرت مصنف صاحب فرمایي:

«سره له دې چه په امامانو کښې سل گونه اختلافات دي لیکن د اقامت په ناستې سره د اوریدلو په سنت والي کښې د هیچا اختلاف نشته. امام مالک، امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهم الله او د دوی متبعین ټول د دې د سنت والي قائل دي او د احنافو د امامانو تصریحات د کفایت له اندازې څخه زیات پورته نقل شوي دي» .

معاذ الله څومره لوی بهتان عظیم دی د ملت په بزرگانو باندې. مونږ له عمدة القاري، فتح الباري او داسې نورو د حدیثو له شروح څخه په تفصیل سره بیان کړل چه ځینې حضرات په اقامت کښې د الله اکبر د لفظ په ویلو سره دریدلو ته واجب وائي او د امام مالک رحمه الله په نزد د دریدو هیڅ حد نشته. له موطاء څخه د ده قول هم پورته راوړل شو او مونږ د حدیثو له مخې ثابته کړه چه د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم عمل په همدې باندې وو چه په اقامت کښې د الله اکبر د لفظ په اوریدو سره به دریدل. بیا نادره خو دا ده چه د احنافو فقهاوو رحمهم الله خو دا په آداېو کښې شماروي هغه هم د ترک تاخیر په معنی سره، لیکن د ازالۀ اوهام مؤلف په فقهاوو باندې د سنیت د قول الزام لگوي او له نورو ائمۀ کرامو څخه د کومې تصریح یا اشارې له نقل کولو پورته په هغو باندې خپلې نظریه ور اړوي. له دې څخه لوی ظلم به څه وي؟ او په حقیقت کښې خو دا ظلم پخپل نفس باندې دی.

مخکښې فرمایي:

«اوس پاتې شو د ځینو ناپوهانو دا جاهلانه اعتراض چه که چیرته د اقامت په وخت کښې خلک ناست وي او په حی علی الفلاح یا تر دې وروسته ودریږي نو صفونه به کله جوړوي؟ د دې ازاله هم له احادیثو او د ائمه وو له تصریحاتو څخه واخلی» .

له دې وروسته ئې د موطاء دوه حدیثونه نقل کړي دي چه په هغو کښې راغلي چه حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهما تر اقامت وروته د صفونو د برابرولو انتظار کاوه. د دې خواب مونږ مخکښې ورکړی دی چه له دغو حدیثونو څخه دا هیچرته هم نه ده ثابته چه خلک له مخکښې

شخه په آرام سره به تیت پرک ناست وو او له اقامت شخه وروسته به ئې د صفونو برابرول شروع کړل بلکه صحابهٔ کرام رضوان الله علیهم اجمعین د عمل له طرز شخه ثابته شوې ده چه د اقامت له پیل شخه به ئې د صفونو برابرول شروع کړل اګرکه د صفونو برابرول به کله کله د اقامت تر ختمیدو پورې هم اوږد شو.

حضرت علامه بالکل په آخر کښې په حاشیه باندې داسې خبره لیکلې ده چه کومه چه د ده د لیاقت د پردې پاتې برخه هم شیرلې ده او مرکب جهالت ئې ور پاشلې ده. مطالعه ئې کړئ: قال محمد ینبغی للقوم اذا قال المؤذن حی علی الفلاح ان یقوموا الی الصلوٰة الخ.

په حاشیه کښې لیکي:

«شینو حضراتو ته د امام د (ینبغی) لفظ په شبهه کښې وا نه چوي له دې امله د دې معنٰی د علامه شامي رحمه الله له ژبې شخه واورئ چه فرمایي: ینبغی فی عرف المتأخرین غلب استعماله فی المندوب واما فی عرف القدماء فاستعماله فی عام حتی یشمل الوجوب ایضاً.

له حضرت علامه شخه مونږ دا پوښتنه کوو چه د امام محمد رحمه الله قول «ینبغی» لره تاسو په «یندب» باندې محمول کوئ او که په «یجب» باندې. که چیرته په «یندب» باندې محمول وي نو د دغې دوه لیکې حاشیې بلکه د دوو صفحو د کتاب چاپولو شه ضرورت وو؟ او که چیرته ئې په «یجب» باندې محمول کوئ لکه شرنګه چه د بیان له طرز شخه مو شرګندیږي نو بیا مو دعوٰی خاص ده او دلیل مو عام

مونږ اګر که د «ینبغی» د لفظ په اړه د شه لیکلو ضرورت نه لرو شکه چه دا د مدعي فریضه ده. البته مونږ دا خبرداري ورکوو چه ټولو فقهاء کرامو رحمهم الله دې مسئلې لره په آدابو کښې شمار کړې ده د دې لپاره دلته «ینبغی» په معنٰی د «یجب» سره هیڅکله نه شي کیدلی.

د دویم سوال په ځواب کښې لیکي:

«داسې شرعي مسئلې ته چه په هغې کښې د هیڅ یوه فرد اختلاف نه وي بدعت او حادث ویل سخت حرام دي».

مونږ پورته دا ثابته کړې ده چه په دې کښې اختلاف شته او دا د جمهورو په خلاف ده. همدارنګه تر حی علی الفلاح پورې یا له حی علی الفلاح شخه وروسته دریدل او دا د ادب خلاف بلل او دې ته بدعت ویل اګر که ګناه ده لیکن له دې شخه مخکښې دریدلو ته د ادب خلاف ویل لند نظري او سنت یا واجب ورته ویل او په دې باندې اصرار او په تارک باندې ئې انکار کول یقیناً بدعت او ضلالت دی.

مخکښې فرمایي:

«د نبي كريمﷺ وينا ته يا په هغه باندې عمل كوونكي ته د عمل كولو له وجې معاذ الله د ذلت په سترگه کتل کفر دی» .

په دې عبارت کښې مؤلف دا دعوه کړې ده چه په حی علی الفلاح باندې دریدل د نبي کریمﷺ مبارکه وینا ده. په داسې حال کښې چه دا په سید الکونینﷺ باندې دروغ او بهتان دی. له کوم ضعیف څخه ضعیف حدیث څخه هم دا نه ده ثابته. نبي كريمﷺ فرمايلي دي: من كذب على متعمداً فليتبوأ مقعده من النار. پس د تالیف په شوق کښې له ځانه حدیث جوړوونکی او په نبي کريمﷺ باندې دروغ لگوونکی دې باید خپل موعود ځای د ورتلو ته انتظار وباسي. (اعاذنا الله منه)

مونږ په آخر کښې له مؤلف څخه یواځې د لاندینیو دریو پوښتنو ځوابونه غواړو:

۱- کوم له ضعیف څخه ضعیف حدیث وړاندې کړی چه په هغه کښې دا راغلی وي چه د امام په موجودوالي کښې دې مقتدیان باید په حی علی الفلاح باندې ودریږي. مونږ له یوه قولي حدیث څخه دا ثابته کړې ده چه په اقامت کښې دې باید د الله اکبر د لفظ په ویلو سره خلک ودریږي. او له یوه فعلي حدیث څخه مو واضحه کړې ده چه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم به په اقامت کښې د الله اکبر د لفظ په اوریدو سره دریدل.

۲- له امام اعظم څخه کوم له ضعیف څخه ضعیف روایت را وښایی چه ده مبارک له حی علی الفلاح څخه مخکښې دریدلو څخه منع کړې وي یا ئې دا مکروه بللی وي.

۳- د فقهې د یوه کتاب څه عبارت وړاندې کړی چه په هغه کښې په حی علی الفلاح باندې د دریدلو سنت والی راغلی وي. ټول فقهاء کرام ئې مندوب لیکي او په آدابو کښې ئې ذکر کوي سنت هیڅوک هم نه ورته وایي او مندوب هم په دې معنی چه له دې څخه تاخیر مه کوی.

په آخر کښې له مؤلف څخه دویم ځل هیله ده چه د اوږدو او گنو تقریرونو په ځای په لنډه توگه د دغو دریو پوښتنو ځوابونه راکړی. او دا غوښتنه هم ده چه که چیرتې د جُمعې د آذان په باره کښې مو هم د څه لیکلو اراده وي نو هغه هم زر چاپ کړی تر څو چه ستاسو د حضور له قطعي دلائلو په مطالعې باندې مونږ هم مشرف شو.

فقط والله الهادی الی سبیل الرشاد والعاصم من ظلمات الفتن والفساد.

۳ صفر ۷۲ هـ

باب استقبال القبلة

حدّ الانحراف عن القبلة (له قبلې څخه د انحراف اندازه)

سوال: یو جومات د قبلې له سمت څخه ډیر منحرف (ګرځیدلی) دی. د داسې جومات شرعي حکم څه دی؟ بینوا بیاناً شافیاً توجروا اجراً وافیاً.

الجواب باسم ملهم الصواب: له بیت الله څخه تر پنځه څلویښتو درجو پورې انحراف د لمانځه مفسد نه دی. له دې څخه زیات انحراف مفسد دی. لهذا د ریاضیاتو له کوم عالم څخه معلومات وکړی چه دا جومات له قبلې څخه څومره درجې منحرف دی. که چیرته کوم ریاضي پوه په لاس در نه شي نو د قبلې خوا ته د دیوال اوږدوالی او قطب نما پرې کښیږدی او د دیوال د دواړو خواوو تفاوت (فرق) په ډیر احتیاط سره اندازه کړی او احقر ته ئې را ولیږی. د دیوال د اوږدوالي او شمالي او جنوبي تفاوت د اندازه کولو لپاره د کوم پوه او معتبر شخص ضرورت دی. فقط والله تعالی اعلم

دربیع الآخر اوله ۷٤ هجری

د شکاګو د قبلې سمت

سوال: په شکاګو کښې لمونځ باید کومې خوا ته ادا شي؟ دلته په دې کښې اختلاف دی. او ستاسو فیصلې ته خلک انتظار دي.

الجواب باسم ملهم الصواب: مکه مکرمه: طول شرقي = ۳۹/۹° عرض شمالی = ۲۱/۲°

شکاګو (امریکه) طول غربي = ۸۷/۸° عرض شمالی = ۴۲/۸° سمت قبله = ۴۸/۴° له شمال څخه د مشرق خوا ته.

مم عرض موقع - مم عرض مکه جم فرق طول ،

مس: بسمط قبله - جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البلد)

۰۴۰۶۸ + ۱۷۸۶۴ آ (-) = ۱۹۳۲ ۰ (-) = ۷° / ۳۲ (-) = عرض موقع - ۸° / ۴۲ = ۷۵ / ۵ (-) ۹۲۵۱ / آ + ۱۱۹ آ / . + ۱۴۱ . / . (-) = ۵۱۱ . / . = ۴° / ۴۸ .

خبرداری: څرګنده شوه چه هلته خلک د مشرق خوا ته مخ اړوي او لمونځ کوي کوم چه بالکل غلط دی. خلکو ته د قبلې د صحیح سمت د ورښوولو تدبیر وکړی.

فقط و الله تعالی اعلم.

درمضان المبارک شروع ۱۰۱ هجری

د هوستن د قبلې سمت

سوال: د تیکساس (U.S.A) د ښار هوستن (Houston) کښې زما زوی زده کړه کوي. لهذا د ځانی له مخې د هغه ځای د قبلې صحیح سمت معلوم کړی او را وئې لیږی. چه څومره کیدلی شي خواب زر راکړی. الله تعالی دې تاسو ته جزائے خیر درکړي.

الجواب باسم ملهم الصواب: د هوستن د ښار د قبلې سمت له شمال څخه مشرق خوا ته په ۴۵ درجې او ۳۲ دقیقو باندې پروت دی، یعني د شمال او مشرق تقریباً په منځ کښې واقع دی.

مکه مکرمه، طول شرقی = ۹ / ۳۹ عرض شمالی = ۴ / ۲۱.

هوستن: طول غربی = ۲ / ۹۵، عرض شمالی = ۸ / ۲۹ او سمت قبله = ۵ / ۴۵.

مم عرض موقع = مم عرض مکه جم فرق طول.

مس، سمت قبله جم عرض موقع مس فرق طول، قم (عرض موقع – عرض البلد).

(-) ۵۸ / ۱۸ = ۲۹ / ۸ - عرض موقع (-) ۲۹° = / -) . / ۲۵۷۰ = ۷ -) آ /۸۵۰۲ + / ۴۰۶۸

۱/ ۹۴۱۸ + ۱/ ۹۹۸۵ / ۱ (-) + ۰۶۷۸ (-) = ۸۱ .. / = ۴۵۶۵° ، له شمال نه د مشرق طرفته.

فقط و الله تعالی اعلم. ۴ رجب المرجب ۹۳ هجری

د نیویارک د قبلې سمت

سوال: د نیویارک د قبلې سمت وښائی، دلته خلک له مشرق څخه لس درجې د جنوب خوا ته مخ ونه اړوي؟

الجواب باسم ملهم الصواب: دا سمت غلط دی، د لاندیني صحیح سمت خلکو ته تبلیغ او خپرونه وکړئ.

مکه مکرمه، طول شرقی = ۹ / ۳۹ عرض شمالی = ۴ / ۲۱.

نیویارك طول غربی = ۷۴/۱۰، عرض شمالی = ۴۰/ ۴۸ سمت قبله = ۲۲/۵۸ له شمال څخه مشرق خوا ته.

مم عرض موقع = مم عرض مکه جم فرق طول.

مس، سمت قبله = جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع – عرض البلد).

۲۶ /۸۴° = ۴۸ /۴۰° - عرض موقع = (-) ۴۸ /۴۲° = (-) ۰ ۰۱۸۳ = (-) آ ۰٫۶۱۰۴ + ۰٫۴۰۷۹

(-) ۰٫۸۵۸۴ + آ ۰٫۳۵۰۱ (-) + ۱۹ ۰ ۰ ۰ (-) = ۰٫۲۱۰۴ = ۲۲ /۵۸° فقط و الله تعالی اعلم

۲۹ ذی الحجة ۹۳ هجری

د جهلم د قبلې سمت

سوال: په جهلم کښې یو ځای د نوي جومات د جوړولو ضرورت دی. مونږ ئې د قبلې د سمت د صحیح کولو کوشش کوو، د اکثرو قدیمي جوماتونو د قبلې خوا په ۹۰ درجو باندي کیښودل شوي ده. که چیرته مونږ د دې نوي جومات د قبلې سمت ۹۰ درجې ولګوو نو د مدرسې ډیره زمکه له ضائع کیدو ځخه ساتل کیږي. له تاسو ځخه هیله ده چه د مهربانۍ او کرم له مخې د جومات د قبلې د صحیح سمت د څرګندولو لپاره صحیح طریقه را وښائی؟

الجواب باسم ملهم الصواب: د جهم د قبلې صحیح سمت ل شمال ځخه په ۱۰۲° — ۴۲ درجو باندي دی. د تخریج لپاره د بنده د "ارشاد العابد" رساله مطالعه کړی، په جهلم کښې مقناطیسي قطب ۱ـ ۱۰ له حقیقي قطب ځخه د مشرق خوا ته دی. لهذا د قطب نما په ذریعې سره چه سمت قائم کړی شي نو صحیح سمت له شمال ځخه ۱۰۳° ـ ۴۲ درجې کیږي. لیکن شرعاً د دې پابندي ضروري نه ده. له صحیح سمت ځخه تر دواړو خواوو ته تر ۴۵° درجو پورې له انحراف ځخه هم لمونځ صحیح کیږي. لهذا له شمال ځخه په ۹۰ درجو باندې د جومات د جوړیدو ګنجائش شته. البته بهتره دا ده چه صحیح سمت ته څومره نژدې کیدلی شي هغه غوره کړی. له ضرورت پرته انحراف مه کوی. فقط و الله تعالی اعلم.

۲۴ جمادی الاولی ۹۳ هجری

د تورنتو د جزیرې د قبلې سمت

سوال: د تورنتو د جزیرې د قبلې سمت ولیکئ؟

الجواب باسم ملهم الصواب: د تورنتو جزیرې طول غربی - ۷۰° /۲۲´، عرض شمالی - ۴۸/۴۳°، سمت قبله - ۳۵/۵۴° له شمال ځخه د مشرق خوا ته.

مم عرض موقع - مم عرض مکه جم فرق طول، مس، سمت قبله- جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البل).

۰٫۴۰۷۹ + ۱٫۴۸۹۲ (-) = ۰٫۰۹۷۱ (-) = ۳۸° / ۳۹´ (-) = عرض موقع.

۳۸° / ۳۹´ (-) - ۳۸° / ۴۳´ = ۱۷ / ۸۲´ (-).

۱٫۸۹۲۴ + ۰٫۲۵۱۵ (-) + ۰٫۰۰۳۹ (-) = ۰٫۴۸۰ (+) - ۳۵ / ۵۴°.

فقط و الله تعالی اعلم

۳۰ جمادی الاولی ۹۶ هجری

د نیو جرسي د قبلې سمت

سوال: د نیو جرسي د قبلې سمت را وباسئ او را وي لیږی مهرباني به مو وي؟

الجواب باسم ملهم الصواب: طول غربی °۷۴/ ۲۰ ، عرض شمالی - °۴۰/ ۱۵ ، سمت قبله - ۸°/ ۵۸ له شمال څخه د مشرق خوا ته.

مم عرض موقع - مم عرضِ مکه، جم فرقِ طول.

مس، سمت قبله - جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البلد).

۴۰۷۹ ء ۰ + ۱۶۱۶۱ ء ۱ (-) = ۲۳۰ ۰ ء ۰ (-) = °۴۳ / ۲۹ (-) = عرض موقع.

°۴۳/ ۲۹ (-) - °۱۵/۴۰ - °۴۴/۸۳ (-).

۱ء۸۶۰۵ + ۳۴۳۳ ء ۰ (-) + ۲۶ ۰۰ ء ۰ (-)= ۰ء۲۰۶۴ (+) = ۸/۵۸ .

فقط و الله تعالی اعلم ۳۰ جمادی الاولی ۹۶ هجری

د لندن د قبلې سمت

سوال د لندن (مغرب ° - ۵. شمال °۵۱- ۳۱) د قبلې سمت ولیکئ؟

الجواب باسم ملهم الصواب: مکه مکرمه طول شرقی - °۳۹/۹. عرض شمالی °۳۵ء ۲۱.

لندن (طول غربی - ۸ ء ۰) عرض شمالی °۵۲ ء ۵۱، سمتِ قبله °۱۱۹ له شمال څخه د مشرق خوا ته

فقط و الله تعالی اعلم

۲۹ شوال ۹۹ هجری

د ونيپګ (کاناډا) د قبلې سمت

احسن الفتاوی جلد۲ ۳۱۷ باب استقبال القبلۃ

سمت قبلہ ونیپگ (کینیڈا)

LN 58 ASQ883

LT 332P CB WINNIPGE MAN 7 38

LT

MUFTI RASHID AHMED LUDHANVI DAR AL-IFTA'E WAL-IRSHAD

NAZIM ABAD NO.4

KARACHI

DETERMINE THE DIRCTION OF QIBLA FOR WINNIPEG 97 DEGREE 15 MINUTES WEST 49 DEGREE 54 MINUTES NORTH INFORM BY CABLE URGENT PLEASE

AYUB HAMID 529 STYLES STREET WINNIPEG

الجواب باسم ملهم الصواب

LT

800P-9

AYUB HAMID

529 STYLESSTREET

WINNIPEG

WINNIPEG WEST 97.25° NORTH 49.9° QIBLA DIRECTION 39.93° NORTH TO EAST

REFER MY BOOK IRSHADULABID FORMULA NO: 1/2

MUFTI RASHID AHMAD.

۸ ذی الحجہ سنہ ۹۸ھ

حطيم ته په مخ اړولو سره لمونځ نه کیږي

سوال: حطیم ته د مخ په اړولو سره لمونځ کیږي او که نه؟ که چیرته نه کیږي نو وجه ئې څه ده؟ په داسې حال کښې چه حطیم هم په حقیقت کښې خاص د بیت الله شریف یوه برخه ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: ټول حطیم د بیت الله شریف برخه نه ده بلکه په دې کښې شپږ ذراع (گزه) د بیت الله حصه ده. لومړی د بیت الله شریف حصه توب او دويم اندازه کول ئې په شپږو گزونو دا دواړه ظني خبرې دي او د استقبال حکم (قبلې ته د مخ اړولو حکم) قطعي دي د دې لپاره حطیم ته لمونځ نه صحیح کیږي.

قال فی الشامیة فانه اذا استقبله المصلی لم تصح صلاته لان فرضیة استقبال القبلة ثبتت بالنص القطعی و کون الحطیم من الکعبة ثبتت بالآحاد فصار کأنه من الکعبة من وجه دون وجه الخ. (رد المحتار ج۲، ص۱۸۲، مبحث الطواف) فقط والله تعالی اعلم ۱۱ محرم الحرام ۹۸ هجری

که چیرته قبله معلومه نه وي نو څه به کوي؟

سوال: زید د بې خبرۍ له مخې د قبلې خوا ته د مخ په اړولو سره لمونځ ادا نه کړ بلکه څه فرق پاتې شو. وروسته څرګنده شوه چه غلطې خوا ته ئې مخ ګرځولی دی. نو آیا د لمانځه را ګرځول پرې واجب دي او که نه؟ په داسې حال کښې چه زید ته قبله معلومه نه وي، که له دې واقعې سره په سفر کښې مخامخ شوی وي او که په کور کښې نو حکم ئې څه دی؟

الجواب باسم ملهم الصواب: که چیرته د قبلې د معلومولو هیڅ یوه ذریعه نه وي لکه نه د جومات له محراب څخه. نه له ستورو څخه نه د قطب نما او داسې نورو څخه او نه هلته یو داسې څوک موجود وي چه د قبلې لارښوونه وکړی شي نو په دې صورت کښې تحرّی فرض دی. یعنې د وس مطابق د غور. فکر او پلټنې باندې چه کومې خوا ته زړه ګواهي ورکړي هغې خوا ته دې لمونځ وکړي. له لمانځه څخه تر فارغیدو وروسته که چیرته د قبلې خوا غلطه ثابته شي نو د لمانځه را ګرځول واجب نه دي. او که چیرته د قبلې د معلومولو یوه نه یوه ذریعه موجوده وي او سره له دې ئې له هغې څخه کار وا نه خیست بلکه تحرّی ئې وکړه او لمونځ ئې ادا کړ نو په دې صورت کښې که چیرته ئې قبلې ته مخ کړی وي یعنې د بیت الله شریف دواړو خواوو ته د ۴۵ درجو په دننه کښې ئې لمونځ کړی وي نو لمونځ ئې شوی دی او که نه نو د لمانځه بیرته را ګرځول پرې واجب دي که چیرته د قبلې د معلومولو د هیڅ یوې ذریعې د نه موجودوالي په حالت کښې له تحرّی پرته لمونځ وکړي نو دا لمونځ به ئې صحیح نه وي اګر که ئې د قبلې صحیح سمت خوا ته ئې ادا کړی هم وي

بلکه که چیرته د لمانځه په حالت کښې ئې دا یقین هم جوړ شي چه مخ ئې د صحیح سمت خوا ته
روان دی نو بیا ئې هم لمونځ نه کیږي. البته که چیرته له لمانځه څخه تر فارغیدو وروسته ئې د
سمت د صحیح والي یقین وشو نو بیا د دې لمانځه را گرځول واجب نه دي.

قال في العلائية ويتحرى هو بذل المجهود لنيل المقصود عاجز عن معرفة القبلة بما مرّ فان ظهر خطؤه لم يعد وفي الشامية (قوله بما مرّ) متعلق بمعرفة والذي مرّ هو الاستدلال بالمحاريب و النجوم و السؤال من العالم بها فافاد انه لا يتحرى مع القدرة على احد هذه حتى لو كان بحضرته من يسئله ولم يسأله ان اصاب القبلة جاز لحصول المقصود و الا فلا الخ. (رد المحتار ج۱، ص۲۰۳) وفي العلائية و ان شرع بلا تحرّ لم يجز و ان اصاب لتركه فرض التحري الا اذا علم اصابته بعد فراغه فلا يعيد اتفاقاً وقال ابن عابدين رحمه الله (قوله و ان شرع) الضمير راجع الى العاجز اى اذا اشتبهت عليه القبلة و عجز عن معرفتها بالادلة المارة فقبلته جهة تحريه فلو شرع بلا تحرّ لم تجز صلوته ما لم يتيقن بعد فراغه انه اصاب القبلة لان الاصل عدم الاستقبال استصحاباً للحال فاذا تيقن يقيناً انه اصاب ثبت الجواز من الابتداء وبطل الاستصحاب حتى لو كان اكبر رأيه انه اصاب فالصحيح انه لا يجوز كما في الحلية عن الخانية ولو تيقن في اثناء صلوته لا يجوز خلافاً لابي يوسف رحمه الله لان حاله بعد العلم اقوى وبناء القوى على الضعيف لا يجوز (رد المحتار ج۱، ص۲۵۱)

فقط والله تعالى اعلم ۱۶ رجب ۸۸ هجری

په مکه مکرمه کښې کعبې مبارکې ته د مخ گرځولو حکم

سوال: د مکې مکرمې په ښار کښې له مسجد حرام څخه د باندې د قبلې د سمت تعین او استقبال باید څرنگه وشي په داسې حال کښې چه مخې ته لوړ لوړ عمارتونه د دې لپاره خنډ یا حائل دي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: کوم سړی چه لوړ ځای ته په ختو سره کعبه مبارکه لیدلی شي نو د هغه لپاره عین کعبې ته مخ اړول ضروري دي او که نه نو په تحرّی سره د کعبې مبارکې د جهت تعیین کافي دی.

قال في شرح التنوير فللمكي اصابة عينها يعم المعاين و غيره لكن في البحر انه ضعيف و الاصح ان من بينه و بينها حائل كالغائب وفي الحاشية عن الفتح وعندي في جواز التحري مع امكان صعوده اشكال لان المصير الى الدليل الظني وترك القاطع مع امكانه لا يجوز و قد قال في الهداية و الاستخبار فوق التحري فاذا امتنع المصير الى ظني لامكان ظني اقوى منه فكيف يترك اليقين مع الظن آه. (رد المحتار ج۱، ص۳۹)

فقط والله تعالى اعلم ۱۷ رجب ۹۰ هجری

په لمانځه کښې له قبلې څخه د سینې د ګرځیدلو حکم

سوال: د دې مسئلې په باره کښې د شریعت څه حکم دی چه په لمانځه کښې د ننه د عذر له مخې یا پرته له عذر څخه د چا سینه له قبلې څخه واوړي نو آیا لمونځ ئې فاسدیږي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: له بیت الله شریف څخه که چیرته د ۴۵ درجو په منځ کښې انحراف شوی وي نو په هر صورت سره لمونځ ادا کیږي. لې دې څخه زیات انحراف که چیرته قصداً وي نو په هر صورت سره ئې لمونځ فاسدیږي، او که چیرته پرته لې اختیار څخه سینه له قبلې څخه واوړي نو او بیا د درې ځله سبحان الله ویلو په اندازه همداسې پاتې شي نو لمونځ ئې فاسدیږي او که نه وي نو نه فاسدیږي.

فی مفسدات الصلوة من التنویر و تحویل صدره فسدت و ان کان فی المسجد اذا کان من غیر عذر کما علیه عامة الکتب اه. و اطلقه فشمل ما لو قل او کثر و هذا لو باختیاره و الا فان لبث مقدار رکن فسدت و الا فلا. کما فی شرح المنیة من فصل المکروهات. (رد المحتار ج۱، ص۵۸۶)

فقط والله تعالیٰ اعلم

۱۸ ذی قعده ۹۵ هجری

بسم الله الرحمن الرحیم

بنما بصاحب نظرے گوهرخود را عیسی نتوان گشت بتصدیق خرے چند

المشرفي على المشرقي

عنايت الله مشرقي او د قبلې طرف

((عجيبه جهل مركب))

المشرفي

د تاليف تاريخ ــــــــ ۲۹/ كال ۱۳۶۳ھ

اول ځل خپريدنه ــــــــ ۱۳۶۳ھ

دبحث عنوانات

- په لمونځ كښې د استقبال قبلې ضروري حد
- په لرې پرتو هيوادونو كښې د قبلې د معلومولو شرعي طريقه
- د سمت قبلې په تخريج كښې د رياضي د قواعدو استعمال
- بې مثاله جهل مركب
- مستر مشرقي او علم رياضي
- د غرور له وبال نه سمتونه سرچپه شول
- سرسري دماغو د ځمكې كُره سرسري جوړه كړه
- انف في الماء واست في السماء
- له مشرق او مغرب نه دجهالت يو بل سند
- له عرض البلد نه نابلد
- لكې لرونكې ستورې په ځمكې باندې
- مستر مشرقي او جغرافيه
- مستر مشرقي او تاريخ
- پخپله مشرقي ليكن په زړه كښې مغربي
- مستر معصي
- مغرور مستر او مسكين ملاً

عنایت الله مشرقی او د قبلې طرف (سمت)

بسم الله الرحمن الرحیم

ورسته له الحمد او صلوة نه : د اخبار مدینه بجنور په ۲۵مارچ سنه۱۹۴۴ء کښې یو مضمون په عنوان د (قبله چیرې ده) په نامه مې له نظره تیر شو. چه په هغه کښې د مستر عنایت الله مشرقي د قبلې په سمت باندې اعتراض را نقل شوی وو.

بنائې چه ځینو خلکو ته د پریشانی سبب جوړ شوی وي د دې لپاره د شرعي حیثیت له مخې په دې مسئلې باندې په لنډه توګه رڼا اچول ضروري بولم. تر مقصده مخکښې لومړی په دې باندې پوهیدل ضروري دي چه دا اعتراض کوم نوې اعتراض نه دی چه مشرقي صاحب پرې ویاړي بلکه له پیړیو څخه په دې مسئلې باندې بحث را روان دی. د شرعي او فلکیاتي حیثیت له مخې د أمت د علماء کرامو په دې باندې ګڼ تصنیفونه په مختلفو ژبو سره پیدا کیږي. حضرت مولانا رشید احمد ګنګوهي صاحب او د حضرت مولانا محمد لدهیانوي صاحب تر منځ د پنجاب د یوه جومات په اړه مکالمه هم شوې وه.

دویم دا چه غلطي خو له انسانه کیږي لیکن په غلطی باندې الوتل او فخر کول د دې مثال مې له مشرقي څخه مخکښې په چا کښې نه لیدلی او نه اوریدلی دی. البته څرګنده دې وی چه په دې مسئلې کښې د نظر وړ شیان درې دي

۱- استقبال قبله کوم چه په لمانځه کښې فرض دی د دې ضروري حد څه دی؟

۲- په لرې پرتو ښارونو کښې د قبلې د ضروري سمت د معلومولو شرعي طریقه څه ده؟

۳- د ریاضي قواعدو استعمال د دې کار لپاره جائز او معتبر دي او که نه؟ که چیرته وي نو تر کومې درجې پورې؟ دا درې واړه مسئلې جلا جلا په ذهن کښې کښېنوئ نو د بحث لاندې مسئله پخپله حل کیږي

لومړی مسئله د دې په اړه قرآني حکم دی چه : (فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) او (فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ) یعنې د لمانځه په وخت کښې خپل مخونه د مسجد حرام خوا ته واړوی. په دې آیت کښې د بیت الله په ځای د مسجد حرام (کوم چه تر بیت الله ډیر وسیع دی) خوا ته د مخ د ګرځولو له حکم ورکولو څخه څرګندیږي چه د قبلې د استقبال په مسئله کښې سهله شریعت تضییق (تنګوالی) نه دی اېښی بلکه څه نا څه وسعت (پراخي) شته چه تائید او تحدید ئې له راتلونکي بیان څخه کیږي.

و مدینې منورې او همدارنګه له مکې معظمې څخه په نورو شمالي علاقو په اړه د نبي کریم ﷺ ارشاد دی چه ((ما بين المشرق والمغرب قبلة)) یعنې ستاسو لپاره د مشرق او مغرب منځ قبله ده له دې حدیث څخه د مشرق او مغرب منځنی قوس یعنې نیمه دائره ۱۸۰ درجه، د اندازې متعلق د قبلې د جهت د موجودوالي دعوی کیدله لیکن د أمت محققینو د دومره وسعت مراد ترې وا نه خیست بلکه حدیث ئې په عام عرف باندې محمول کړ له مشرق او مغرب څخه ئې د مشرق او مغرب د نقطې په ځای د مشرق او مغرب د جهت مراد واخیست د دې منځنی جهت د جنوب خلورمه برخه دائره ۹۰ درجې، مراد ئې ترې واخیست. یعنې د بیت الله دواړو خواوو ته ۴۵ـ ۴۵ درجو پورې. او د همدې تفصیل مطابق د مشرق د خلکو لپاره د شمال او جنوب په منځ کښې د مغرب جهت قبله ده دا شی فقهاء کرامو رحمهم الله تعالى داسې بیان کړی دی چه د لمونځ کوونکي د تندي له منځنۍ برخې څخه د مستقیم خط په را ایستلو سره چه خط په عین کعبه باندې تیر شي نو دا قبله مستقیمه ده او که چیرته د تندي له منځنۍ برخې څخه را ایستونکی خط خو په عین کعبه باندې و نه رسیږي لیکن د مصلي د تندي له اطرافو څخه له هر یوه طرف څخه را وتونکی خط په عین کعبه باندې ورسیږي نو دا لږ انحراف دی او که نه نو ډیر انحراف دی کوم چه د لمانځه فاسدوونکی دی او د هیئت او ریاضي علماوو د لږ او ډیر انحراف تعین داسې کړی دی چه تر ۴۵ درجو پورې انحراف وي نو لږ دی او که تر دې زیات وي نو بیا ډیر دی او د لمانځه مفسد دی، کما في الخيرية، د قبلې د استقبال په مسئله کښې د شریعت له پورتني وسعت څخه دا هم څرګنده شوه چه لږ انحراف کوم چه په عامه توګه باندې کله کله شمالاً او کله کله جنوباً واقع کیږي نو دا د التفات وړ نه دي له دې وجې څخه نه د کوم جومات د قبلې د جهت د بدلولو ضرورت دی او نه په همدې حالت کښې ئې کوم طرف ته د مائل کولو حاجت دی. لیکن د چا طبیعت چه له تنګي څخه ډک وي او د شریعت له سماحت او وسعت څخه بې خبره وي نو هغه د ټول أمت د لمونځونو د فاسدوالي او د جوماتونو د ورانولو حکم ورکوي:

سرّ خدا که عابد و زاهد کسے نه گفت   در حیرتم که باده فروش از کجا شنید

دویمه مسئله په لرې پرتو ښارونو کښې د قبلې د سمت د معلومولو شرعي طریقه څه ده او صحابهٔ کرامو، تابعینو او د أمت جمهورو په دې باندې څه ډول تعامل وو؟ په دې باره کښې تر ټولو مخکښې د مقدمې په توګه دا ویل مناسب دي چه د شریعت د ټولو حکمونو بنیاد په یُسر، سهولت، آسانتیا، سادګي او بې تکلفي باندې دی. په فلسفیانه تدقیقاتو، مشکلو پلټنو، باندې نه دی ځکه چه د دې شریعت د حکومت دائره د ټول عالم په وچه او لمده، تورو او سپینو، ښاري او بانده چي آبادیو او د هغو په اوسیدونکو باندې چارپیر دی. اسلامي فرائض یعنې لمونځونه او

روژې لکه څرنګه چه په ښاریانو باندې عائد دي همدا رنګه په بانده چیانو، کلیوالو، غرونو، درو او جزائرو په اوسېدونکو باندې چه هېڅ ئې زده نه وي او یا لکل ناخبره وي هم عائد دي او کوم احکام چه دومره عام وي په هغو کښې د عقل او حکمت او رحمت تقاضا همدغه ده چه هغه په فلسفي تدقیقاتو، ریاضي قواعدو یا په رصدي آلاتو اسبابو باندې موقوف نه شي تر څو چه هر خاص او عام که ئې په زده وي او که نه په آسانۍ سره خپل فرائض سر ته و رسولی شي د رمضان د روژې مدار د میاشتې په لیدو باندې موقوف دی او ریاضي حسابونو ته پکښې اعتبار نه دی ورکړ شوی میاشتې ئې قمري وټاکلې چه مدار ئې په رؤیت هلال (د میاشتې په لیدو) باندې دی شمسي میاشتې ئې و نه ټاکلې د دې لپاره چه د هغو مدار په ریاضي حسابونو باندې دی همدارنګه د اسلامي احکامو له پلټنې څخه د دې مثالونه ډیر څرګندېدلی شي. د دې لنډې مقدمې نه وروسته د بحث لاندې مسئلې کښې هم دا فیصله آسانه شوه چه د قبلې د سمت کوم چه هر مسلمان په ورځ کښې پنځه ځلې په دې باندې مامور دی چه مخ ور واړوي. د دې لپاره به خامخا شریعت مبارکه کومه آسانه او ساده طریقه غوره کړې وي چه هر ښاري او بانده چي سړی ئې په آسانۍ سره په عمل کښې راوستلی شي. لکه څرنګه چه د دې په اره د نبي کریم ﷺ او صحابهٔ کرامو رضی الله تعالی عنهم د عمل طرز ته لږ ځیر شو.

۱- په دې باندې اتفاق دی چه تر مسجد حرام وروسته تر ټولو لومړی جومات کوم چه په اسلام کښې جوړ شوی دی هغه مسجد قبا دی. د دې جومات بُنیاد په هغه وخت کښې کېښود شوی وو چه د مسلمانانو قبله لا بیت المقدس وه. بیا چه کله د قبلې د بدلولو آیات نازل شو نو دا خبره یوه صحابي په داسې وخت را ورسوله چه د قبا په جومات کښې خلک په لمانځه ولاړ وو. د دې خبرې په اورېدو سره امام او ټول جماعت د بیت الله خوا ته مخونه واړول. دا واقعه د حدیثو او تفاسیرو په عامو کتابونو کښې راغلې ده. د دې واقعې اطلاع نبي کریم ﷺ ته وشوه نو هغه د دغو خلکو دا فعل او عمل تصویب کړ. ښکاره خبره ده چه د لمانځه په حالت کښې چه د قبا خلکو د قبلې کوم سمت غوره کړ په هغه کښې د ریاضي آلاتو او اسبابو او اصطرلاب دخل نه شي کېدلی بواځې د تخمین او تحرّي له مخې د قبلې سمت تعین شو او بیا تر لمانځه وروسته هم چیرته دا نه دي راغلي چه د دې تحرّي او تخمین نه پرته کوم بل انتظام نیول شوی وي

۲- حضرت عمر ﷺ د خپل خلافت په دوره کښې په ټول اسلامي قلمرو کښې د هر ولایت د عامل په نامه فرمان ولیږه چه په هر ولایت کښې دې جوماتونه جوړ شي د حکومت عمالو حکم په ځای راوړ لیکن د قبلې د سمت دمعلومولو لپاره نه حضرت عمر ﷺ کوم انتظام وکړ او نه د حکومت عمالو د ریاضي حسابات استعمال کړل بلکه د تحرّي او تخمین له مخې جوماتونه جوړ شول

۳- علامه مقریزي په کتاب الخطط ص۲٤٦ جلد ۲ کښې له پوره وضاحت سره لیکلي دي چه حضراتو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په مصر او نورو ښارونو کښې په همدا ډول لویو لویو آثارو او نښانو کښې د لمر او سپوږمۍ په ذریعې سره د اندازې او تحری له مخې کار واخیست او جوماتونه ئې آباد کړل او عامو مسلمانانو د هغو اتباع وکړه البته احمد بن طولون چه کله په مصر کښې د جامع جومات بنیاد کیښود نو مدینې طیبې ته ئې سړی ولیږه او د نبوي جومات د قبلې سمت ئې په ښانګړې توګه معلوم کړ او د هغه موافق ئې جومات جوړ کړ کوم چه د عمرو بن العاص فاتح مصر له جامع جومات څخه لږ غوندې منحرف دی لیکن علماوو د عمرو بن العاص د جامع جومات اتباع بهتره وګڼله او د مصر او شاوخوا عام جوماتونه د همدې مطابق دي. په داسې حال کښې د مصر غوندې ښار د ریاضي قواعدو له پوهانو څخه خالي نه شي کیدلی.

٤- د اُمت د علماوو اتفاق دی چه د دُنیا ټول جوماتونه صرف د تخمین او تحری له مخې جوړ شوي دي لیکن د نبوي جومات سمت د وحی او مکاشفې له مخې قائم شوی دی. حق تعالیٰ ﷻ د نبي کریم ﷺ په مخ کښې بیت الله شریف د معجزې په توګه حاضره کړه د هغې په لیدو سره ده مبارک ﷺ د نبوي جومات بنیاد کیښود (کذا فی البحر الرائق و رد المحتار) د دې لپاره د اُمت د اجماع له مخې د نبوي جومات سمت با لکل یقیني دی. لیکن د ریاضي حساباتو له مخې چه کله وکتل شو نو هغه هم صحیح ثابت نه شو. چنانچه د مصر امیر ابن طولون چه کله په مصر کښې د خپل جامع جومات د جوړولو اراده وکړه نو د هندسې څو ماهرین یا پوهان ئې مدینې منورې ته ولیږل لومړی ئې د نبوي جومات د قبلې سمت په ریاضي آلاتو باندې وکاچه نو څرګنده شوه چه د آلاتو په ذریعې سره را ایستل شوی خط د قبلې له سمت څخه د نبوي جومات سمت لس درجې جنوب خوا ته مائل دی. لکه څرنګه چه مقریزي په کتاب الخطط ج۲، ص۲٥٦ کښې په لاندینیو ټکو کښې د دې یادونه کړې ده

((ان احمد بن طولون لما عزم علی بناء هذا المسجد بعث الی محراب رسول الله ﷺ من اخذ سمته فاذا هو مائل عن خط سمت القبلة المستخرج بالصناعة نحو عشر درج الی جهة الجنوب)) [۱] انتهی.

اوس هغه خلک چه په رصدي آلاتو باندې د قبلې مدار کیښودل غواړي او په هغو باندې فخر کوي هغه دې وګوري چه د هغو په تجویز سره خو د نبوي جومات قبله هم پوره ثابته نه شوه معلومه نه ده چه مشرقي صاحب چه په کومو هندوستاني جوماتونو کښې د همدې حساباتو پر بناء

[۱]- د دغو ماهرینو تخریج غلط وو، صحیح تخریج د نبوي جومات د قبلې د سمت عین مطابق وو. ۰۰ رشید
احمد عفا الله عنه

لمونځ ناجائز بولي د نبوي جومات په اړه به کومه فتوی ورکوي چه مشرقي صاحب هر څه وائي لیکن پورتني یاد شوی تعامل د مسلمانانو لپاره انشاء الله کافي او وافي ده.

تر دې ځایه پورې د تقریر خلاصه دا ده چه د قبلې د سمت په معلومولو کښې د سلفو طریقه دا ده چه په کومو ښارونو کښې چه قدیمي جوماتونه موجود وي د هغو پیروي دې وشي او په کومو ځنګلاتو یا نوي آبادیو کښې چه پخواني جوماتونه موجود نه وي هلته دې د لمر، سپوږمۍ، قطب او داسې نورو مشهورو او معروفو ذرائعو له مخې د اندازې په قائمولو سره سمت تعین شي که په دې کښې لږ غوندې میلان او انحراف پاتې هم شي نو هغه به له نظره غورځول کیږي ځکه چه د تصریح مطابق د بدائع الصنائع مصنف په دغو لړې پرتو ښارونو کښې د تحرّی او اندازې څخه قائم شوی جهت د کعبې قائم مقام دی او په همدې باندې احکام دائر دي. لکه څرنګه چه شریعت خوب لره د ریح د را وتلو قائم مقام ګرځولی او د اوداسه د ماتوالي حکم ئې پرې کړی دی یا ئې سفر لره د مشقت قائم مقام ګرځولی او مطلقاً رخصت ئې پرې مرتب کړی که په حقیقت کښې مشقت وي او که نه همدارنګه په لرې پرتو ښارونو کښې د مشهورو او معروفو نښانو په ذریعې سره چه د قبلې کوم سمت د تحرّی او اندازې له مخې ټاکل کیږي هغه به د کعبې قائم مقام وي.

دریمه مسئله د قبلې د معلومولو لپاره د ریاضي آلاتو استعمال جائز دی او که نه؟ د دې په اړه نتیجې ته ترسیدو مخکښې څو مقدمې د یادونې وړ دي:

(۱) - پورته ذکر شول چه د شریعت هر فعل په آسانۍ او سهولت باندې مبني دی. چه څومره یو کار عام کیږي هم هغومره په هغه کښې سهولت زیاتیږي او ریاضي آلات او حسابات دومره عام نه دي چه هر سړي ته په هر ځای کښې په لاس ورشي.

(۲) د ریاضي حسابونو او آلات رصدیه په ذریعې سره هم عین کعبې ته مخ کول یا مسجد حرام ته بلکه مکې مکرمې ته هم استقبال یقیني نشي کیدې د لاندې وجوهو په بنا باندې:

۱ د فلکیاتو په عامو کتابونو کښې چه د قبلې د سمت کومې طریقې لیکل کیږي اویا د سمت قبلې کومې نقشې مرتب کیږي هغه ټولې تقریبي وي.

۲- د قبلې د سمت د معلومولو لپاره که چیرته هغه طریقې استعمال هم شي کومو ته چه تحقیقي ویل کیږي نو بیا هم با لکل صحیح سمت نه شي را ایستل کیدلی ځکه چه د هر ځای با لکل صحیح طول البلد او عرض البلد معلومول مشکل دي له لږ غوندې تفاوت څخه هم نتیجه مختلفه کیږي او په نتیجه کښې لږ غوندې فرق هم چه کله لرې لاړ شي نو په میلونو فرق لویږي

۳- په یوه ښار کښې د یوه مخصوص ځای طول او عرض چه را واخیستل شي او د قبلې سمت ترې را و ایستل شي نو د همدې ښار د نورو ځایونو طول او عرض له همدې ځای سره د مختلف والي له وجې د هغو د قبلې سمت هم د دې ځای د قبلې له سمت سره به مختلف وي او د دې ښار د

شاوخوا د قبلې په سمت کښې خو به نور زيات فرق وي او د هر هر ځای ځلا ځلا د قبلې سمت ايستل ناممکن دي.

٤. که چيرته با لکل صحيح سمت هم فرض کړی شي نو په عملي توګه د کعبې يا مسجد حرام بلکه مکې مکرمې ته د استقبال هم يقين نه شي کيدلی ځکه چه کومې خوا ته د وينبته په اندازه هم انحراف وشي نو د لمونځ کوونکي مخ له مکې مکرمې څخه په ميلونو ميلونو لرې اوړي.

(۳) - په دې فن کښې د ماهرينو په نسبت د مشرقي مستر غونډې د مدعينو تعداد ډير زيات دی کوم چه د قبلې د سمت د ايستلو شوق لري ځکه چه دوی په دې کار کښې تر ټولو مخکښې مخکښې وي ليکن په فن کښې د مهارت د نه درلودو له وجې غلط سمت را باسي. يا د فلکياتو د عامو کتابونو په مطابق تقريبې طريقې او اندازې استعمالوي او يا د تقريبي نقشو په ذريعې سره د قبلې سمت معلوموي د دې لپاره په هغو کښې اختلاف پيدا کيږي بلکه د طول البلد او عرض البلد د لږ غونډې مختلف را اخيستلو له وجې د فن د ماهرينو را ايستل شوی د قبلې سمت هم له يوه او بل سره مختلف وي چه له دې وجې په عوامو کښې اختلاف او انتشار پيدا کيږي.

(۴) - پرته له کومې وجې په فلسفي او رياضي شبهاتو کښې لويدل د شريعت له مخې بد او د تشويش موجب دي. ډير خله په دغو تدقيقاتو کښې د لويدلو نتيجه دا را ووځي چه په نبي کريمﷺ. صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم اجمعين، تابعينو رحمهم الله تعالی او عامو مسلمانانو باندې بدګماني هم را منځ ته کيږي چه د دوی لمونځونه او قبله صحيح نه دي. په داسې حال کښې چه دا محض باطل او د دين په کارونو کښې سخت جسارت يعنې زړورتيا ده.

له دغو مقدماتو څخه د رڼا ورځې غونډې ځرګنده شوه چه د قبلې په سمت کښې د رياضي آلاتو يا اسبابو التزام مذموم يعنې بد دی. د اتمې هجري پيړۍ مشهور او معروف عالم علامه ابن رجب حنبلي رحمه الله په همدې بناء باندې د قبلې په سمت کښې په رصدي آلاتو او رياضي تدقيقاتو پسې لويدل منع کړي دي. له امام احمد څخه هم د قبلې په سمت کښې د رصدي آلاتو د استعمالولو منع راغلې ده.

مذکور الصدر مضمون د يوه سالم طبيعت لرونکي او حق غوښتونکي مسلمان لپاره کافي او وافي ده. البته د چا په طبيعت کښې چه ضد، عناد و اعتساف ځای نيولی وي نو د هغه هيڅ علاج نشته. ((ومن يضلل الله فلا هادي له))

مشرقي صاحب علماء له علم رياضي څخه ناخبره ګڼي او خپل ځان په دې فن کښې تر ټولو يوه او عالم بولي او ځينې سادګان خلک ئې د علامه په لقب سره يادوي. هغه ته دې ځرګنده وي چه د د سمت د شرعي حيثيت له مخې تعين او د هغه له مخې د لمانځه د صحت يا فساد حکم لګول

يواځې د شريعت د علماوو کار دی. مشرقي صاحب اګر که په شرعي علومو کښې هم پخپل ګومان سره ښه مثال نه ويني ليکن حقيقت دا دی چه هغه په شرعي علومو کښې د مدرسې د يوه کوچني طالب يا چړي حيثيت هم نه لري. البته که چيرته رسول الله ﷺ (فداه ابي و امي) او د ده صحابهٔ کرام او تابعين او ټول امت د ګمراهي خوا ته منسوبولو ته علم ويل کيږي نو داسې علم دې ده ته مبارک وي "و نعوذ با لله من ذالک". د مشرقي صاحب علمي مرتبه هغه خلک په ښه توګه پيژندلی شي چه په عربي علومو کښې څه ناڅه خبرتيا ولري ليکن ځينې داسې شيان دي چه معمولي غوندې پوه سړی ئې هم چه ووينې د مشرقي صاحب قابليت ترې څرګندولی شي. د نمونې په توګه يواځې يو مثال ستاسو په مخکښې وړاندې کوم.

د دې قرآني آيت چه (وَ كَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ الْقِتَالَ) ترجمه داسې بيانوي:

((د مؤمن لپاره يواځې يو عمل کفايت کوي او هغه دا شه عسکر جوړ شي او وجنګيږي))

دا قطع نظر له دې چه د ماثور تفسير او الهي مراد په خلاف دی بلکه يو ادنی غوندې د صرف او نحو طالب علم هم پوهيدلی شي چه د دې عبارت هيڅکله دا ترجمه نه شي کيدلی.

بې شانه جهل مرکب

د مسټر مشرقي په اړه خو له مخکښې څخه دا څرګنده وه چه له ديني علم څخه با لکل خالي دې. له ديني علم سره لرې واسطه هم نه لري. د اکبر مرحوم دا شعر په هغه باندې با لکل صحيح تطبيقيږي چه:

انھوں نے دین کب سیکھا ہے رہ کر شیخ کے گھر میں

پلے کالج کے چکر میں مرے صاحب کے دفتر میں

ليکن د هغه د ډول په آواز سره دعوې. د مختلفو علومو او فنونو له ولايت څخه په درځنو ډګرې د حاصلولو تشهير (مشهورتيا) او د بې بصيرته (ناپوهو) عوامو له خوا څخه تر لاسه شوی خطاب "علامه" له مخې دا خيال ورته وشو چه دی په دنيوي فنونو کښې خو په يقين سره مهارت لري. ليکن د ده په رساله "د مولوي غلط مذهب" په نهم مخ کښې د قبلې د سمت په اړه د ده د مضمون په ليدو سره زمونږ دا خوش فهمي هم په حيرانتيا او تعجب بدله شوه او دا حقيقت روښانه شو چه په دنيوي فنونو کښې هم د ده د علم قيمت يواځې تر څو اصطلاحي الفاظو پورې محدود دی. البته که چيرته په واقعيت کښې هم دی د څو ولايتي ډګريو مالک دی نو د دې پرته له دې چه د اروپا خلکو له داسې احمق څخه د اسلام د تخريب او په اسلام کښې د ارتداد د خپرولو کار اخيستل مقصود وو بله وجه نه وه

اوس په مختلفو فنونو کښې د ده د قابلیت څو نمونې وګورئ:

مستر مشرقي او د رياضي علم

ده يواځې په يوه مضمون «د قبلې سمت» کښې د رياضي په علم کښې څو ښکاره غلطۍ کړې دي

۱- **د غرور له وبال څخه سمتونه سرچپه شول**: وايي: «د لاهور د جوماتونو محرابونه له صحيح سمت څخه تقريبا ۲۵ درجې جنوب خواته اوښتي دي».

د ده مقصد دا دی چه د لاهور د جوماتونو سمت د مغرب د نقطې خوا ته دي کوم چه د قبلې له صحيح سمت څخه ۲۵ درجې د جنوب خوا ته دي، يعنې د لاهور د قبلې صحيح سمت له مغرب څخه ۲۵ درجې د شمال خوا ته دی.

تر ننه پورې هيچا بلکه دکمې پوهې درلودونکی هم د لاهور د قبلې د سمت انحراف شمالي نه دې بللی. په مُلايانو باندې مسخره کوونکی له غروره ډک دماغ څخه الله تعالی د جنوب او شمال فرق له منځه يوړ او کوږ دماغ د کړې پوهې د ښکارولو لپاره مستر مشرقي په خيال کښې له شمال څخه جنوب او له جنوب څخه شمال جوړ کړ.

۲- **د لاهور د قبلې سمت**:

دی فرمائي چه د لاهور جوماتونه د مغرب د نقطې خوا ته دي او له صحيح سمت څخه ۲۵ درجې منحرف دي يعنې د ده په خيال کښې د لاهور د قبلې صحيح سمت د مغرب له نقطې څخه ۲۵ درجې منحرف دی. په داسې حال کښې چه د لاهور د قبلې سمت د مغرب له نقطې څخه ۲۵ درجې نه بلکه ۹/۹ درجې جنوب ته مائل دی. د تخريج صووت ئې ملاحظه کړئ.

مکه مکرمه. طول - ۹° / ۳۹. عرض - ۴° / ۲۱.

لاهور. طول - ۳° / ۷۴. عرض - ۶° / ۳۱. سمت قبله - ۹° / ۹ د جنوب طرفته.

مم عرض موقع - مم عرض مکه جم فرق طول.

مس > سمت قبله - جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البلد)

۴۰۶۸ ۰ + ۹۱۶۵ - ۴۲۳۳ / ۰ - ۴° ، ۲۵ (عرض موقع) . ۶ ، ۳۱ - ۲° / ۶ (-)

۹۵۵۸ / آ - ۸۳۵۵ : آ - ۹۶۶۶ / ۰ (-) - ۷۵۷۹ / ۰ (-) - ۱° / ۸۰ (-) = ۹° / ۹۹ - ۹۰° - ۹° / ۹

جنوبي طرفته

۳- **له لاهور څخه د مکې مکرمې فاصله**.

ده له لاهور څخه تر مکي مکرمې پورې تول فاصله ۲۳۰۰ ميله بيان کړې ده په داسې حال کښې چه صحيح فاصله ۲۲۳۰.۵ ميله ده د تخريج صورت ئې دا دى مابين البلدين - جم عرض مکه . طول قه > د قبلې سمت

۹۶۹۰. آ ، ۷۵۲۰ أ + ۶۵ . . . . . ۷۲۷۵ آ - ۲۸' ۳۲ × ۱ / ۴۹ ميله = ۲۲۳۰/۵ ميله

دويمه قاعده مه عرض موقع - مه عرض مکه جه فرق طول. جم مابين البلدين - جب عرض مکه ته عرض موقع جم (عرض موقع - عرض البلد)

۴.۶۸ . . ۹۱۶۵ . . آ ۳۲۳۳ . . - ۴۲ / ۲۵ (عرض موقع- عرض البلد).

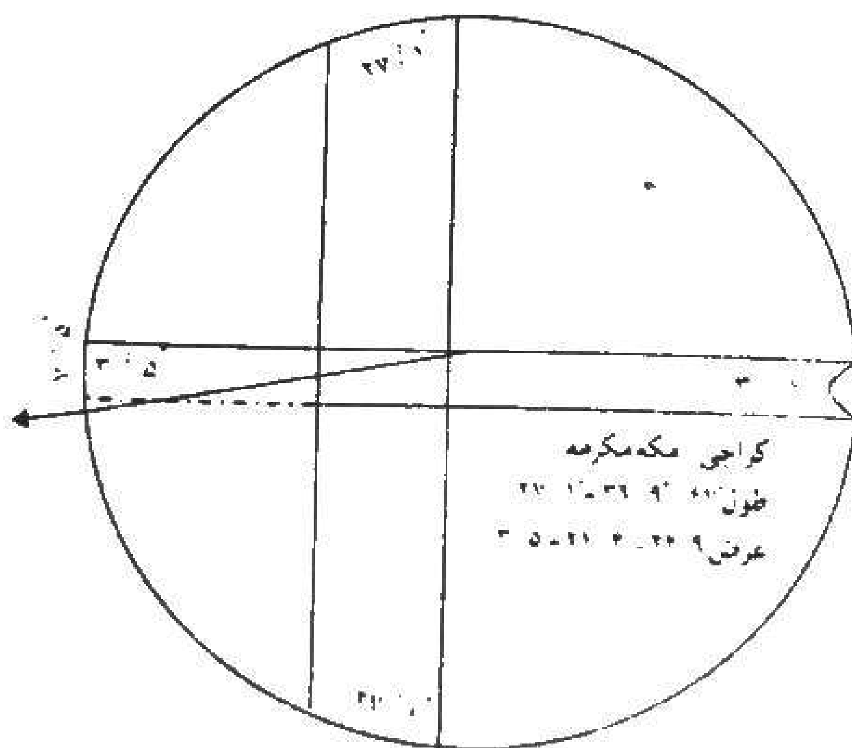
۵۶۲۱ آ ، ۳۶۷۳ . آ + ۹۹۷۵ / آ - ۹۲۶۹/آ = ۲۸' / ۳۲ .

مستر مشرقي که چيرته د فاصلې د معلومولو طريقه نه پيژندلى نو د زمکې په کُرې (گلوب) باندې دې تار اينبى او کچلې دې واى

٤ سطحي دماغو د زمکې کُره هم سطحي وگرځوله

دى وايي

"د اصلاح نقشه يا تر دې ښه نقشه يعني د سکولونو را وباسئ او دکوم ښار چه د قبلې د سمت معلومول غواړى د هغه ښار او مکې معظمې تر منځ ليکه وباسئ چه کوم سمت معلوم شو کړه يا سيخه چه څه ډول ليکه وي.



همدا ډول سيخ يا کوږ د قبلې سمت دى"

مستر مشرقي ته تر اوسه پورې دا هم معلوم نه دي چه زمکه گول (گرده) ده څکه هغه د قبلې د سمت د تخريج لپاره د مسطح نقشې د استعمالولو مشوره ورکوي په داسې حال کښې چه د کُرې او مسطحې دواړو حسابونه ډير مختلف دي حتى چه د مُسطحې نقشې مطابق کراچۍ د قبلې سمت ۵ ۷ جنوب ته مايل دى لکه څرنگه چه په دې شکل کښې ښکاره ده

او په کُروي حساب سره د کراچۍ د قبلې سمت یواځې ۲/۴ درجې د جنوب خوا ته دی او همدا صحیح دی. په دواړو طریقو کښې ۰/۱ درجې معمولي تفاوت نه بلکه ډیر تفاوت دی

د مثلث کروي له حسابه د تخریج صورت دا دی:

مم عرض موقع - مم عرض مکه جم فرق طول.

مس > سمت قبله - جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البلد)

۰/۴۰۶۸ + ۰/۹۴۹۵ آ = ۰/۳۵۶۴ - ۷۷°/ ۲۳ = عرض موقع - ۹°/ ۲۴ - ۱۳° ، ۱ (۰)

۹۶۱۴/آ + ۷۰۹۰/آ ۱/۷۰۳۸ (۰) = ۱/۳۷۷۱ (۰) - ۴°/ ۸۷ (۰) . ۱۸۰° - ۴°/ ۸۷ = ۴°/ ۹۲ =

زاویه سمت قبله - ۹۰° - ۴°/ ۲ مائل جنوب طرفته.

مستر مشرقي د زمکې د کُرویت (گول والي) علم نه لري خو کاش چه د هغه یوه عقلمند ملګري هغه ته د زمکې په کُرې (ګلوب) باندې تار یا فیته ایښې وای او په هغه باندې ئې د قبلې د صحیح سمت مشاهده کړې وای لیکن د هغه که چیرته کوم عقلمند ملګری وای نو د هغه به ولې دوست جوړ شوی وای.

۰ - **انف فی الماء و است فی السماء** : (پزه په اوبو کښې او کونه په آسمان کښې) فرمایي:

«په ټول هندوستان کښې له سورت. ناګپور. کټک او داسې نورو ښخه پرته کوم چه په هغه عرض البلد باندې واقع دي په کوم باندې چه مکه معظمه واقع ده د هندوستان د نورو ټولو جوماتونو قبله غلطه ده. یو جومات هم داسې نه دی چه په هغه کښې لمونځ کوونکي تر اوسه پورې یو لمونځ هم قبلې ته مخامخ ادا کړی وي د لاهوریانو او امرتسر د خلکو قبله بیت المقدس ده. د راولپنډۍ د خلکو قبله بغداد او دمشق. د پېښور د خلکو بیروت. د دهلي د خلکو بوشهر. د ملتان کوفه. د کراچۍ مدینه. د مدراس عدن او د بمبئي د خلکو د سواکن بندرګاه»

مقصد دا دی چه د هندوستان د ټولو جوماتونو مخ د مغرب خوا ته دی. چونکه سورت. ناګپور او کټک د مکې معظمې په عرض البلد باندې پراته دي د دې لپاره د هغه ځایونو جوماتونه صحیح دي. له هغو پرته د هندوستان جوماتونه کوم چه د مغرب په سمت باندې دي د هغو مخونه د مکې مکرمې په ځای د هغو ښارونو خوا ته دي چه د هغو په عرض البلد باندې واقع دي. له دې ښخه ثابته شوه چه د مستر مشرقي په نزد د مشرق او مغرب معنی په یوه عرض البلد باندې وقوع ده له دې ښخه پورته به د «انف فی الماء» مثال څه وي چه د اروپا د درځنونو ډګریو د لاس ته راوړلو نر ښنګ د مشرق او مغرب له حقیقت سره نابلده دی.

د «است فی السماء» هم د نمونې په توګه یواځې یو مثال ملاحظه کړی دا د شمال. جنوب. مشرق او مغرب له سمتونو ښخه نابلده مستر مُلاّ ته وایي

((ستاسو بلا پوهيږي چه د مکې د سمت معلومول څه ته وائي. تاسو ته معلومه ده چه جغرافيه د کوم غوائي نوم دی، علم نجوم څه ته وائي. دوربين چه شی دی. د سرطان خط کوم مرض ته ويل کيږي، تاسو يواځې د شپې پاتې شوې سرې مرۍ ګنل او خرڅول نه پيژنئ او که چيرته مرۍ زياتې شي او ....))

له نخوت او غرور څخه ډک مدعي چه په هر څه پوهيږي او وايي چه زما غونډې بل څوک نشته په دماغو باندې ئې د قدرت له خوا څخه دا ښکاره عذاب نه دی نور څه دي چه د مشرق او مغرب غونډې د بديهي (ښکاره) شيانو د پيژندلو شعور هم نه لري. کاش چه دومره لويه خبره ئې د شپې د پاتې شوي سرې مرۍ خرڅوونکي مُلا څخه معلومه کړې وای. راشي اوس لا هم وخت شته له ملا څخه د مشرق او مغرب يو سبق ووايي او که نه چه کوم مشرقي ته چه د مشرق معلومات نه وي نو هغه د ((رنګي کو نارنګي)) او ((نام کافور براى زنګي)) مصداق دی.

د أفق دائرې او د معدل النهار د تقاطع (پرې کيدو) نقطې ته مشرق او مغرب ويل کيږي او کوم ځايونه چه د کوم مقام د اول السمت تر دائرې لاندې واقع شي هغه به د هغه ځای د مشرق او مغرب په سمت کښې وي. علامه بهاؤ الدين عاملي په تشريح الافلاک کښې فرمايي:

((السادسة الافق و هى واسطة بين النصف الفوقانى و التحتانى و تنصف الاولى (اى المعدل) على نقطتى المشرق و المغرب و الخط الواصل بينهما خط الاعتدال، و قال العلامة امام الدين المهندس اللاهورى فى شرحه المسمى بالتصريح فى شرح التشريح و يلاحظ فى مفهومها الارض و قطبها سمتا الرأس و القدم)) . (تصريح ص۲۸)

که چيرته په يوه عرض البلد باندې د وقوع نوم مشرق او مغرب وي نو مُلا به هم د مستر غونډې آسانه خبره کړې وای چه کوم ښار د مکې مکرمې په عرض البلد باندې واقع دي د هغو قبله مغرب ده. په دې حالت کښې د قبلې د سمت د تخريج لپاره د هيڅ تکليف ضرورت نه وو حالانکه په دې صورت کښې د قبلې د سمت تخريج نسبتًا زيات مشکل دی چنانچه په تشريح الافلاک کښې د قبلې د سمت د تخريج د يوې ساده او عام فهمې طريقې تر بيانولو وروسته له مکې مکرمې سره د مساوي عرض البلد مقاماتو لپاره د اصطرلاب په ذريعې سره تر غونډې پيچلې طريقه بيانوي

((و ان ساوى عرضه عرضها فضع ثامنة الجوزاء او الثالثة و العشرين من السرطان حال كون الشمس فى احدهما على خط وسط السماء فى صفيحة الاصطرلاب المعمولة لعرض البلد و اعلم موضع المرئى من اجزاء المجرة ثم ادر العنكبوت بقدر ما بين الطولين الى المغرب ان كان طوله اكثر و ادرها بخلاف ان كان اقل احد الجزئين من مقنطرات الارتفاع فظل المقياس وقت بلوغ الشمس اليه على صوب القبلة)) . (تصريح ص۰۰)

له دې تحقیق څخه ثابته شوه چه د استواء له لیکې پرته پاتې په ټولې دنیا کښې چه چیرته هم کوم دوه ځایونه په یوه عرض البلد باندې واقع شي نو په هغو کښې یو مقام د بل مقام په مشرق یا مغرب کښې هیڅکله نه شي واقع کیدلی. د دې لپاره چه د هر مقام د اول السموت دائره له زیات څخه زیات عرض د همدې ځای د نصف النهار په دائرې باندې وي. بیا د هغه قوس چه څومره د مشرق او مغرب نقطو ته نژدې کیږي همدومره د هغه عرض هم کمیږي. تر دې پورې چه د مشرق او مغرب په نقطو باندې عرض البلد صفر وي. د مثال په توګه د لاهور په مشرق یا مغرب کښې چه کوم مقام واقع دی د هغه عرض البلد په لازمي توګه د لاهور د عرض البلد څخه کم وي او کوم مقام چه د لاهور په عرض البلد باندې وي هغه هیڅکله د لاهور په مغرب یا مشرق کښې نه شي کیدلی بلکه د لاهور له مشرق یا مغرب څخه به د شمال خوا ته مائل وي. دا ښکاره حقیقت چه همداسې په پوهه کښې را نه شي نو په کُرهٔ ارضې (ګلوب) باندې د دې مشاهده کیدلی شي. د نور وضاحت لپاره مونږ د هغو ښارونو صحیح سمتونه لیکو کوم ښارونه چه مشرقي د عرض البلد د یو والي پر بناء د مغرب خوا ته ګڼلي دي. لومړی سورت، ناګپور او کټک را واخلی چه د قبلې سمت ئې مشرقي صاحب د مغرب په طرف بولي.

د قبلې د سمت د تخریج هغه قاعده چه د لاهور او کراچۍ د قبلې د سمت په بیان کښې تیر شو د هغه په مطابق د هغو د قبلې د سمت تخریج به داسې وي

سورت ، طول- ۹۲۴۱/آ- ۰/۳۳۲۰ - ۲۴/۹۷° - عرض موقع ۲۱/۲° - ۳/۷۷° .

۰/۴۰۷۹ + ۹۲۴۱/آ ۰/۳۳۲۰ - ۲۴/۹۷° - عرض موقع - ۲۱/۲° - ۳/۷۷°

۹۵۷۴/آ + ۸۱۰۹/آ + ۱/۱۸۲۵ - ۰/۹۵۰۸ - ۸۳/۶° . ۹۰° - ۸۳/۶° - ۶/۴° .

ناګپور، طول ۷۹/۱° ، عرض ۲۱/۱° ، سمت قبله ۷/۷° له مغرب نه شمال طرفته .

۰/۴۰۷۹ + ۸۸۹۳/آ - ۰/۲۹۷۲ - ۲۶/۷۷° - عرض موقع - ۲۱/۱° - ۵/۶۷° ،

۹۵۰۷/آ + ۹۱۱۵/آ + ۱/۰۰۵۵ - ۰/۸۴۷۷ - ۸۲/۳° . ۹۰° - ۸۲/۳° - ۷/۷° .

کټک ، طول ۸۵/۹° ، عرض ۲۰/۵° ، سمت قبله ۹/۷° مغرب نه شمال طرف ته .

۰/۴۰۷۹ + ۸۴۱۸/آ - ۰/۲۴۹۷ - ۲۹/۳۷° - عرض موقع - ۲۰/۵° - ۸/۸۷° .

۹۴۰۹/آ + ۰/۰۱۵۴ + ۰/۸۱۲۰ - ۰/۷۶۸۱ - ۸۰/۳° . ۹۰° - ۸۰/۳° - ۹/۷

اوس هغه ښارونه را واخلی د کومو په عرض البلد باندې واقع شوي ځایونه مشرقي صاحب د هغو قبله بللې ده.

له لاهور څخه بیت المقدس

لاهور، طول ۷۴/۳° ، عرض ۳۱/۶° ، بیت المقدس طول ۳۵/۲° عرض ۳۱/۸°

۰/۲۰۷۶ + ۸۸۹۹/آ - ۰/۰۹۷۵ - ۳۸/۴۲° - عرض موقع - ۳۱/۶° - ۷/۰۲°

۸۹۲۸/آ + ۹۰۹۹/آ + ۰/۹۱۱۰ = ۰/۷۱۳۷ = ۰°۱/ ۷۹ ، ۹۰°- ۷۹/۱°= ۱۰/۹° له مغرب

نه شمال طرفته .

له امرتسر ځخه بيت المقدس

امرتسر . طول °۸/ ۷۴ . عرض °۶/ ۳۱ . بيت المقدس طول °۲/ ۳۵ . عرض °۸/ ۳۱

۰/۲۰۷۶ + ۸۸۶۸/ آ - ۰/۰۹۴۴ = ۰°- ۳۸/۸۲ = عرض موقع - °۶/ ۳۱ = °۷/۲۲ .

۸۹۱۶/آ + ۹۱۷۶/آ + ۰/۹۰۰۹ = ۰/۷۱۰۱ = ۰° ۷۹ ، ۹۰ - °۷۹ = ۱۱° له مغرب نه شمال

طرفته .

له راولپنډی ځخه بغداد

۰/۱۷۱۰ + ۹۴۰۶/آ - ۰/۱۱۱۶ = ۰°۳۷/۷۲ عرض موقع - °۶/ ۳۳ = °۴/۱۲

۸۹۸۰/آ + ۷۴۹۱/آ + ۱/۱۴۴۰ = ۰/۷۹۱۱ = ۰°۸/ ۸۰ ، ۹۰° - ۸۰/۸° = ۹/۲° له مغرب

نه شمال طرفته .

له راولپنډی ځخه دمشق

راولپنډئ . طول °۱/ ۷۳ . عرض °۶/ ۳۳ . دمشق. طول °۳/ ۳۶ . عرض °۵/ ۳۳

۰/۱۷۹۲ ۹۰۳۵/آ ۰/۰۸۲۷ = ۰°۳۹/۵۸ = عرض موقع - °۶/ ۳۳ = °۵/۹۸

۸۸۶۹/آ + ۸۷۴۰/آ + ۰/۹۸۲۰ = ۰/۷۴۲۹ = ۰°۸/ ۷۹ ، ۹۰° - ۷۹/۸° = ۱۰/۲° له

مغرب نه شمال طرفته ته .

له پيښور ځخه بيرت

پيښور . طول °۵/ ۷۱ . عرض °۳۴ . بيروت . طول °۵/ ۳۵ . عرض °۹/ ۳۳

۰/۱۷۲۶ + ۹۰۸۰/آ - ۰/۰۸۰۴ = ۰° - ۳۹/۷۲ = عرض موقع - °۳۴ = °۵/۷۲ .

۸۸۶۱/آ ۸۶۱۳/آ + ۱/۰۰۱۷ = ۰/۷۴۹۱ = ۰°۹/ ۷۹ ، ۹۰° - ۷۹/۹° = ۱۰/۱° له مغرب

نه شمال طرفته .

له دهلي ځخه بوشهر

دهلی . طول °۲/ ۷۷ . عرض °۶/ ۲۸ . بوشهر . طول °۹/ ۵۰ . عرض °۲۹ .

۰/۲۵۶۲ + ۹۵۲۵/آ - ۰/۲۰۸۷ = ۰° - ۳۱/۷۳ = عرض موقع - °ی۶/ ۲۸ = °۳/۱۳

۹۲۹۶/آ - ۶۹۳۹/آ + ۱/۲۶۳۲ = ۰/۸۸۵۸ = ۰°۶/ ۸۲ ، ۹۰° - ۸۲/۶° = ۷/۴° له مغرب

نه شمال طرفته .

له ملتان ځخه کوفه

ملتان . طول °۳/ ۷۱ . عرض °۲/ ۳۰ . کوفه. طول °۴/ ۴۴ . عرض °۳۲ .

۰/۲۰۴۲ + ۹۴۹۹/آ - ۰/۱۵۴۱ = ۰ - ۳۵/۰۵ = عرض موقع - °۲/ ۳۰ = °۴/۸۵

آ/۹۱۳۷ + آ/۷۰۷۲ + ۱/۰۷۲۹ - ۰/۶۹۳۸ - °۷۸/۶ ، °۹۰ - °۷۸/۶ - °۱۱/۴ له مغرب نه شمال طرفته.

له کراچي څخه مدینه منوره

کراچي . طول °۶۷ ، عرض °۲۴/۹ . مدینه منوره، طول °۴۰ ، عرض °۲۴/۶

۰/۳۳۹۳ + آ/۹۴۹۹ - ۰/۲۸۹۲ - °۲۷/۲۰ - عرض موقع - °۲۴/۹ - °۲/۳

آ/۹۴۹۱ + آ/۷۰۷۲ + ۳۹۶۵ - ۱/۰۵۲۸ - °۸۴/۹ ، °۹۰ - °۸۴/۹ - °۵/۱ له مغرب نه شمال طرفته.

له مدراس څخه عدن

مدارس ، طول °۸۰/۳ . عرض °۱۳/۱ . عدن ، طول °۴۵/۱ . عرض °۱۲/۹

۰/۶۴۰۱ + آ/۹۱۲۳ - ۰/۵۵۲۴ - °۱۵/۶۷ - عرض موقع - °۱۳/۱ - °۲/۵۷

آ/۹۸۳۶ + آ/۸۴۸۴ ۱/۳۴۸۹ - ۱/۱۸۰۹ - °۸۶/۲ . °۹۰ - °۸۴/۲ - °۳/۸ له مغرب نه شمال طرفته.

له بمبئي څخه سواکن

بمبئ ، طول °۷۲/۹ ، عرض °۱۹ ، سواکن، طول °۳۷/۳ . عرض °۱۹/۱

۰/۴۴۰۶ + ۰/۹۱۰۱آ - ۰/۳۷۰۷ - °۲۳/۰۷ - عرض موقع - °۱۹ - ۴/۰۷

آ/۹۶۳۸ + آ/۸۵۴۹ + ۱/۱۴۹۲ - ۰/۹۶۷۶ °۸۳/۹ . °۹۰ - °۸۳/۹ - °۶/۱ له مغرب نه شمال طرفته.

اوس تاسو ته اندازه ولګیده چه له مغرب څخه په درخنونو دګریو لاس ته راورونکی د مشرقي له مشرق او مغرب څخه د ناپوهي څه حال دی. تر دې زیاته تو که خو دا چه ده کتک د مکې مکرمې په عرض البلد باندې او ملتان د کوفې په عرض البلد باندې بولي حالانکه د کتک او مکې مکرمې په عرض البلد کښې د یوې درجې او د ملتان او کوفې په عرض البلد کښې د دوه درجو فرق دی.

٦ - له مشرق او مغرب څخه د ناپوهي یوه بله ډګري (سند).

مدعي «تول هفه دی» د جهلِ مرکب مجسمه فرمایي:

«له مکې معظمې څخه سورت چیرته چه په لومړي پیړه کښې تر تولو مخکښې راغلي وو تیک د مشرق خوا ته وو».

تر دې مخکښې مونږ د مستر مشرقي عبارت نقل کړی وو چه حاصل ئې دا دی چه د سورت، ناګپور او کتک جوماتونه په صحیح سمت باندې دي ځکه چه مکه مکرمه له هغه ځای څخه خاص په مغرب کښې دی. د دغو دوارو عبارتونو له لګولو څخه دا ثابته شوه چه له څو همجنسو جهال

(ناپوهانو) څخه د "علامه" د خطاب لاس ته راوړونکي او ملایانو ته د سرې مرګ شماروونکي مستر مشرقي د رياضي پوهنولي پرواز تر همدې ځایه دی چه د هغه په خیال کښې که چیرته یو ځای د بل ځای په مشرق کښې دی نو بل به د لومړي په مغرب کښې وي:

بنما بصاحب نظرے گوہر خود را عیسیٰ نتوان گشت بتصدیق خرے چند

حقیقت دا دی چه د استواء له لیکې پرته په ټوله دُنیا کښې دا په یوه صورت کښې هم نه شي کیدلی چه دوه مقامونه پخپل منځ کښې د یوه او بل په مشرق او مغرب کښې واقع وي. که چیرته یو مقام د بل مقام په مشرق کښې دی نو بل هیڅکله د هغه په مغرب کښې نه شي کیدلی. همدارنګه یو مقام د بل مقام په مغرب کښې دی نو بل مقام هیڅکله د هغه په مشرق کښې نه شي کیدلی.

د دې تفصیل مونږ پورته بیان کړ چه د معدل النهار او أفق دائرو د تقاطع نقطو ته نقطة المشرق و المغرب ویل کیږي او د هر مقام د اول السموت دائرې (هغه دائره چه د کوم مقام په سر باندې له تیریدو سره له نقطة المشرق و المغرب څخه تیره شي) تر لاندې راتلونکي ځایونه به د هغه مقام په مشرق او مغرب باندې وي.

د هر مقام د اول السموت د دائرې له زیات څخه زیات عرض البلد د هغه مقام د نصف النهار په دائرې باندې وي، تر دې وروسته مشرق او مغرب دواړو خواوو ته د هغه عرض البلد کمیږي تر دې پورې چه د اول السموت دائره په نقطة المشرق و المغرب باندې له معدلې دائرې سره تقاطع کوي چیرته چه د هغه عرض البلد با لکل صفر وي، د دې لپاره د هر مقام په مشرق او مغرب کښې چه کوم مقامات راځي د هغو عرض البلد د همدې مقام له عرض البلد څخه لازماً کم وي. اوس که چیرته کوم ناقص العقل مستر «ب» لره د «الف» په مغرب کښې وبولي نو په هغه باندې به لازمیږي چه د «ب» عرض د «الف» له عرض څخه کم وي. په داسې حال کښې چه په داسې حال کښې چه د «ب» عرض د «الف» له عرض څخه زیات وو. لیکن د مستر مشرقي غوندې غټ عقل لرونکي سړي بنائي د ریاضي په داسې بدیهي مسئلې باندې په پوهولو سره هم پوه نه شي مستر له ریاضي سره دومره نسبت هم نه لري لکه څومره نسبت چه سوسمار ئې له کب سره لري کاش چه د مستر کوم ملګري د زمکې په کُرې (ګلوب) باندې ده ته د أفق او اول السموت په دائرو سره د دې حقیقت مشاهده پرې کړې وای. اګر که دا خطره بې خامخا وي چه مستر به خپل ملګری یا همدرد احمق وبولي او سپک ئې کړي. د دې لپاره مونږ مخکښې لیکلي دي چه مستر د زمکې له ګول والي غوندې شي څخه نابلده دی چنانچه هغه د قبلې د سمت د ایستلو لپاره مسطحه نقشه استعمالوي.

تر دې وروسته مونږ د مثال په توګه د کُروي مثلث په ذريعې سره سمت باسو او دا ښيو چه مکه مکرمه له اروليي غر څخه په مغرب کښې ده، د مغرب له نقطې څخه يواځې °۰/۱ درجه شمال ته مائل ده او اروليي غر د مکې مکرمې په شمال کښې نه بلکه لهمشرق څخه °۱۳/۳ درجې شمال خوا ته منحرف ده.

له اروليي غره څخه مکه مکرمه

اروليي غر، طول °۳/ ۷۳ ، عرض °۲۵ ، مکه مکرمه ، طول °۹/ ۳۹ ، عرض °۳۵/ ۲۱

۰/۴۰۷۹ + ۰/۹۲۱۶ آ = ۰/۳۲۹۵ = ۰۸/ ۲۵ = عرض موقع - °۲۵ = ۰/۰۸

۰/۹۵۷۴ آ + ۰/۸۱۹۱ آ + ۲/۸۳۷۰ = ۲/۶۱۳۷ = °۹/ ۸۹ ، °۹۰ - °۹/ ۸۹ = °۰/۱ له مغرب نه شمال طرفته.

له مکې مکرمې څخه اروليي غر

۰/۳۳۱۳ + ۰/۹۲۱۶ آ = ۰/۲۵۲۹ = ۱۸/ ۲۹ = عرض موقع - ۳۵/ ۲۱ = ۷/۸۳

۰/۹۲۱۸ آ + ۰/۸۱۹۱ آ + ۰/۸۶۵۵ = ۰/۶۲۶۴ = ۷/ ۷۶ ، ۹۰ - ۷/ ۷۶ = ۳/ ۱۳ له مشرق نه شمال طرفته.

مونږ دا حسابونه وليکل ليکن د مشرق او مغرب له سمتونو څخه نابلده مستر په مخکښې داسې دي لکه د ميښې په مخکښې فرياد يا نوحه.

۷ - له عرض البلد څخه نابلد.

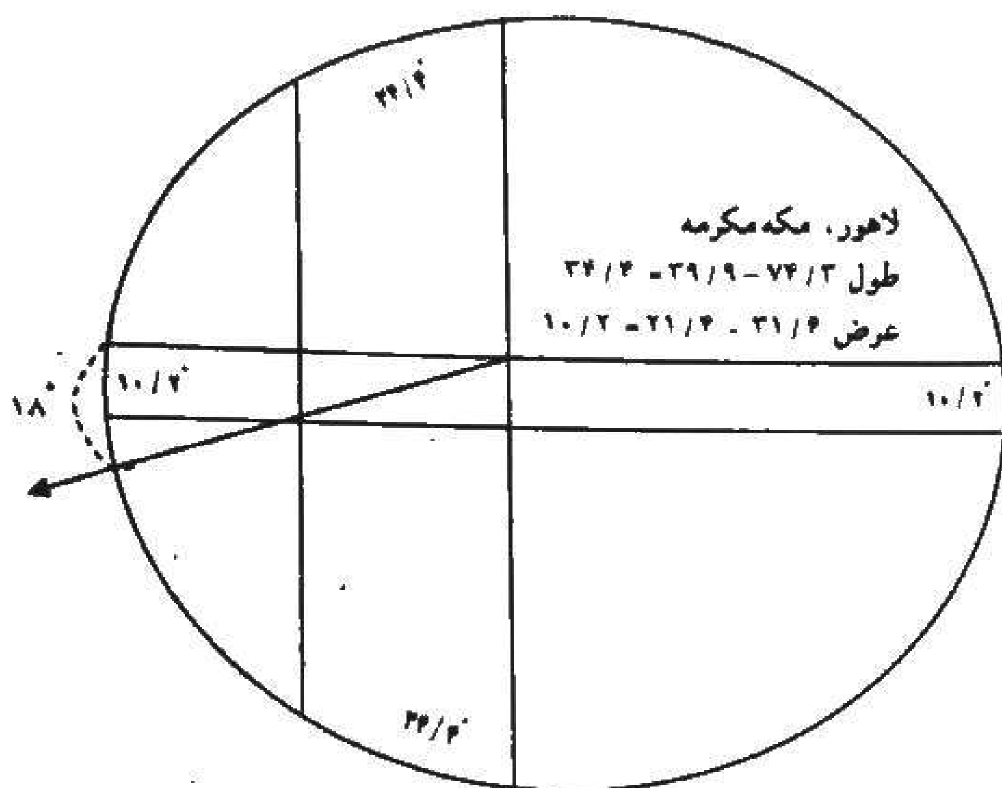
له رياضي څخه نابلده مستر د رياضي په ذريعې سره خو پريږده چه د کوم ځای طول او عرض معلوم کړي حيرانتيا خو په دې باندې ده چه له کومې نقشې څخه د طول او عرض د ليدلو هم صلاحيت نه لري خو مثالونه ملاحظه کړی.

۱- د مستر په خيال کښې د کټک او مکې مکرمې عرض البلد يو دی په داسې حال کښې چه په دوارو کښې د يوې درجې فرق دی.

۲- کوفه د ملتان په عرض البلد باندې دی په داسې حال کښې چه په هغو کښې دوه درجې فرق دی

۳- مستر د اصلاح (په معنی د فساد سره) په نقشه کښې د څو ښارونو طول او عرض غلط دي.

۴- مستر د لاهور د قبلې د سمت انحراف ۲۵ درجې ښوولی دی او د قبلې د سمت دا ايستل د هغې غلطې طريقې مطابق هم نه ده کومه چه مستر ليکلې ده څرګنديږي چه په دې کښې هم مستر د طول او عرض په اخيستلو کښې غلطي کړې ده او که نه پخپله د مستر د غلطې طريقې مطابق هم د لاهور د قبلې د سمت انحراف ۱۸ درجې جوړيږي. شکل ملاحظه کړی.



د لاهور د قبلې دا سمت د مستر د قاعدې مطابق دی چه تر اوسه پورې نه دی پوه شوی چه زمکه ګول (دائروي) ده او که نه نو د کُروي مثلث په حساب سره صحيح سمت ۹/۹ درجې له مغرب څخه د جنوب خوا ته دی. چه تخريج ئې مونږ مخکښې کړی دی.

۸ لکی لرونکی ستوری په زمکې بائدې

مستر مشرقي ملايانو ته وايي:

«ستاسو بلا په دې پوهيږې چه د مکې د سمت معلومول څه ته وائې؟ تا ته دا معلومه ده چه جغرافيه د کوم غوائې نوم دی؟ علم نجوم څه ته وائې؟ دوربين څه شی دی؟ د سرطان ليکه کوم مرض ته وائې؟»

مخکښې فرمايي:

«ما يو سړیٔ د لاهور ملايانو او معمارانو ته وليږه چه هغوی د جومات جوړولو په وخت کښې د قبلې طرف څرنګه ټاکې؟ د يوه لوی عمر جاهل ووېل! واه واه دا خو ډير آسانه دی، د قطب ستوري خواته ئې لاس وغزاوه او د اوږې خوا ته ئې وکتل او ودريد او و ئې ويل چه د پوزې ته مخامخ قبله ده. خير زه پوه شوم چه د مُلا نجوم پوهنه څومره له خطاء پاکه ده».

لیکن مستر له دې لوی عمر جاهل (ناپوه) څخه هم ناپوه دی، ځکه چه دا د لوی عمر سړی د قطب د ستوري په مدد سره خو د مغرب صحیح سمت پیژانده لیکن مستر خو د مشرق او مغرب له سمت څخه هم بې خبره دی. د مستر مشرقي غوندې نجوم پوه په اره یوه چا څومره ښه ویلي دي:

مجھ پہ فقط آسمان ہی نہیں	یہاں پر عجائب نظارے بہت
فلک پر ہی دمدار تارا نہیں	زمین پر بھی دمدار تارے بہت

تر دې پورې د مستر د ریاضي پوهنې بیان وو، اوس لږ غوندې په نوروفنونو کښې هم د ده کمالات ملاحظه کړئ.

۹. **مستر مشرقي او جغرافیه**:

مونږ مخکښې لیکلي دي چه مستر مشرقي له نقشې څخه د طول البلد او عرض البلد د معلومولو هم صلاحیت نه لري او د دې څو مثالونه هم پورته بیان شول. هغه چه خپله کومه نقشه شائع کړې ده په هغې کښې ئې هم ډیرې غلطۍ کړي دي. د څو ښارونو محل وقوع ئې غلط لیکلي، د خپلې نقشې په باره کښې دی پخپله فرمایي:

«زه غواړم چه د هندوستان ټول لمونځ کوونکي مسلمانان که چیرته غواړي چه لمونځونه ئې د خدای په دربار کښې قبول شي نو تر ټولو مخکښې دې خپلې غلطې قبلې له دې نقشې څخه صحیح کړي کوم چه ما په «الاصلاح» کښې ورکړې ده یا ده له هغې څخه هم د غوره نقشې له مخې خپلې قبلې صحیح کړي.»

پوښتنه دا ده چه که چیرته تاسو د بهترې نقشې په جوړولو نه پوهیږئ نو د خپلې پرچې «الاصلاح» کښې د غلطې نقشې په شائع کولو سره د افساد د خدمت په سر ته رسولو کښې د مغربي خدایانو د حکم له تعمیل پرته نوره څه فائده پکښې ده؟

۱۰. **مستر مشرقي او تاریخ**

ده ویلي دي:

«د عربو غوندې جاهل او ناپوه قوم په څو کلونو کښې د ننه د ننه د دوه زره میله لرې ځای صحیح سمت ئې پیدا کولی شوای حالانکه په هغه وخت کښې د جغرافیې نوم او نښان هم موجود نه وو او د زمکې په مخ باندې طول البلد او عرض البلد چا پیژانده».

د مستر له تاریخ څخه مرکبه ناپوهي هم بې مثله ده. د ده په خیال کښې د عربو مسلمانانو هندوستان ته د راتلو تر وخته پورې په دُنیا کښې د جغرافیې د علم نوم او نښان نه وو او طول البلد او عرض البلد باندې کوم متنفس خبر نه وو حالانکه په دویمې عیسوي پیړۍ کښې د

جغرافيې علم تدوين شوی وو، بطليموس له مجسطي څخه وروسته د جغرافيې په فن کښې يو کتاب هم وليکه کوم چه د جغرافيې په نامه سره مشهور دی.
حاجي خليفه په کشف الظنون کتاب کښې د جغرافيې داسې ليکي:
وهو كلمة يونانية بمعنى صورة الارض ويقال جغراويا بالواو على الاصل وهو علم يتعرف منه احوال الاقاليم السبعة الواقعة في الربع المسكون من كرة الارض وعروض البلدان الواقعة فيها واطوالها وعدد مدنها وجبالها وبراريها وبحارها وانهارها الى غير ذلك كذا في مفتاح السعادة قال الشيخ داؤد في تذكرته جغرافيا علم باحوال الارض من حيث تقسيمها الى الاقاليم والجبال والانهار وما يختلف حال السكان باختلافه انتهى. وهو الصواب لشموله على غير السبعة وجغرافيا علم لم ينقل له في العربية لفظ مخصوص و اول من صنف فيه بطليموس القلوزي فانه صنف كتابه المعروف بجغرافيا ايضاً بعد ما صنف المجسطي.
(كشف الظنون ج۱، ص۵۹۰)
د بطليموس په اړه معلم بطرس بستاني په دائرة المعارف کښې فرمايي:
بطليموس كلوديوس بطلميوس رياضي فلكي جغرافي يوناني مصري يقال انه ولد في بيلو سيوم و نشأ في الاسكندرية في القرن الثاني للميلاد. (دائرة المعارف ج۵ ص۲۲۳ مطبوع بيروت)
۱۱ - پخپله مشرقي ليکن په زړه کښې مغربي:
مستر مشرقي له مغرب څخه خپل مرعوبيت بيان کړی دی يا د پخپلو تا لائق توبونو باندې له مغرب څخه د دګريو (مرتبو) د انعاماتو په بدله کښې د مغرب بې خايه مدح کوي او فرمايي.
((که چيرته همدغه ((فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)) حکم په کوم مغربي قوم باندې نازل شوی وای نو زما دا يقين دی چه د اروپا په هرې برخې کښې په ميلونونو انتهائي باريک بين رصدي آلات به ئې د دې مطلب لپاره په ښار ښار کښې نصب کړي وای چه د خدای ﷻ د آسماني حکم له مخې شطر المسجد الحرام په صحيح توګه پيدا کړي. هغه قوم دومره دقيق بوه او نازک آلات ايجادوي چه د شمال او مغرب تر منځ درې لکه څلورويشت زره سمتونو څخه د يوه ګز فرق به هم نه پيدا کيدلی. د هغو د قبلې سمت به عين د کعبې د تور غلاف په نيمائي باندې په راغلی وای کومه چه شپږ فته لوړه او شپږ فته پلنه ده".
له مستر څخه دې خوک پوښتنه وکړي چه آيا په مغربي قوم باندې بيت المقدس ته د مخ اړولو حکم نه وو نازل شوی د خدای د دې حکم د تعميل په خاطر هغو بيت المقدس ته د استقبال لپاره په کوم ښار کښې په ميلونونو انتهائي باريک بين آلات نصب کړي دي؟ حقيقت دا دی چه مستر

مغربي مستر مشرقي لره خو احمق جوړ کړی دی لیکن هغه پخپله احمق نه دی بلکه بل لره احمق جوړوونکی دی. هغه د شطرالمسجد صحیح مفهوم هغه کڼي کوم چه یو عام مسلمان ئې ګڼي

۱۲ - مستر معمّی ۱

د ټولې دُنیا پوهانو ته اعلان دی چه لاندینی "مستر معمّی" دې حل کړي او که نه نو د مستر مشرقي د قابلیت جرات ومنی. مستر معمّی ملاحظه کړی.

کعبہ کا سیاہ غلاف چھ فٹ لمبا چھ فٹ چوڑا
میری سیلی بوجھ پہیلی گھوڑا فکر اپنے کا دوڑا

بیت الله		
عرض	-	۱۰/۱ میټره
طول	-	۲۲ .....
ارتفاع	-	۱۶ ....

۱۳ - مستر معمّی ۲

تاسو د بیت الله یوه کُنج ته مخامخ داسې ودریږی او وښایی چه ستاسو سمت د کعبې د کوم دیوال په عین نیمائي باندې راشي او لویږي.

۱۴ - مستر معمّی ۳

که چیرته تاسو د د مستر د قیمتي تحقیق مطابق د کعبې د غلاف په عین نیمائي باندې د خپل سمت د اچولو لپاره د کعبې له کنجونو څخه بلې خوا ته د دریدلو کوشش وکړی نو د جماعت په لمانځه کښې داسې صف بندي را وښایي چه د هر لمونځ کوونکي سمت د کعبې د غلاف په عین نیمائي باندې راشي.

معذرت

د مستر په تعاقب کښې بَت ماتوونکي قلم څو شوخې فقرې هم چُستې کړې دي کوم چه د مستر د هرزه سرائي (بیهوده وینا) انعکاس دی بلکه حقیقت دا دی چه د مستر ناپاکو لیکنو او د هغه د زړه او ژبې او قلم د ناپاکیو په مقابله کښې دا فقرې ډیرې سپکې دي او د الهي قانون ((وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا اووَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ)) لاندې د انتقام د جواز له حدّ څخه د ډیرې کمې درجې دي. او که نه نو هر سړی پوهیږي چه د مرتد اصل سزا دا ده چه د هغه له ناپاک وجود څخه د الله زمکه پاکه شي

مغرور مستر او مسکین مُلاّ

د مستر یواځې یوه مضمون ((د قبلې سمت)) د سرسري کتنې څخه په هغه کښې له درخنونو څخه زیاتې ښکاره غلطۍ را ووتلې. د هغه عزيز ذوانتقام شان وګوری چه د مغربي خدایانو د

خوشحالولو لپاره په ملايانو باندې د مسخرې کوونکي مشرقي غرور د يوه بوريا نشين مُلا په ذريعې سره له خاورو څخه خاورې شو. د اروپا د درخښونو ډګرې درلودونکي مستر د خپل خان پوهنې ګومان د يوه داسې ناچيزه مُلا په لاسونو درې ورې شو چا چه په سکول يا مکتب کښې له لومړې ټولګي څخه زيات سبق پکښې نه دی ويلی. واه مسکين مُلا! تا خو د اروپا د ډګريو بخيې تر بيخه پورې خلاصې کړې (ټول حقيقت دې ښکاره کړ)

زما کريمه ربه! دا يواځې ستا کرم او مهرباني ده چه تا د ملايانو په کورنۍ کښې او د ملا په کور کښې پيدا کړم او پخپله دې زه هم ملا جوړ کړم داسې علم دې را نصيب کړ چه د مسترانو دماغونه ئې تر پيزار لاندې دي. زما کريمه ربه ستا له دې کرم څخه زار شم چه په ملائيت کښې دې ژوندې کړم او په همدغه ملائيت کښې مرګ هم راکړه او د ملايانو په پاکې ټولۍ کښې مې را پورته کړه او تر قيامته پورې مې اولاد ته د ملائيت دولت ور په برخه کړه او هغوی ته د عملي صلاح او فلاح تر څنګ داسې علمي فضل او کمال هم ور په برخه کړه چه ستا د معرفت او د دين دخدمت ذريعه وګرځي او د هغو مخې ته د مسترانو غرور تر پښو لاندې شي. يا الله! تا خو دا مستران په مسلمانو کورنيو کښې پيدا کړي دي د خپل کرم په طفيل سره هغوی ريښتيني مسلمانان جوړ کړه، له اسلام سره د هغوی بغض په محبت بدل کړه، د هغوی زړونه د اروپا له محبت څخه پاک کړه او پخپل محبت ئې منور کړه. آمين.

کیمیا داری کہ تبدیلش کنی　　　جوئے خوں باشد اگر نیلش کنی

فقط والله تعالىٰ اعلم.　　　۲۹ رجب ۶۳ ھجری

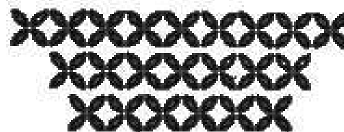
الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۝ وَّالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۝

ارشاد العابد

الی تخریج الاوقات و توجیه المساجد

د لمانځه د وختونو تخریج او د قبلې د سمت د تعین انتهائي قیمتي قاعدې
دا کتاب پخپلې موضوع کښې د جامعیّت او تحقیق له لحاظه مثال نه لري

تالیف: حضرت مولانا مفتي رشید احمد صاحب



* د دنیا د هر مقام د لمونځونو وقتونه او د قبلې د طرف د تخریج قاعدې
* د دوه ښارونو ترمینځ د فاصلې معلومولو قاعدې
* په هجری او عیسوی کلونو او تاریخونو کښې تطبیق او دهر تاریخ دورځې معلومولو قاعدې
* د پاکستان او هندوستان د هر ښار د قبلې طرف او د طول البلد او عرض البلد درجې

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾﴾

﴿يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾﴾

اشاب الصغیر وافنی الکبیر — کرّ الغداة و مرّ العشی

صبح ہوتی ہے شام ہوتی ہے — عمر یونہی تمام ہوتی ہے

وقت طلوع دیکھا وقت غروب دیکھا — اب فکر آخرت کر دُنیا کو خوب دیکھا

* په مختلفو ښارونو کښې له سیوری نه د قبلې معلومولو وقتونه.
* انتهائی مفید گراف چه له هغې نه د دنیا د هر مقام قبله په ډیرې آسانی سره معلومیدلې شی
* د لمونځونو د وقتونو د تخریج او سمت قبلې او رؤیت هلال کمپیوتری پروگرام
* د ټولې دنیا د مشهورو ښارونو د سمتِ قبلې نقشې



تر ډېرې زمانې پورې د عقلیه فنونو (کومو ته چه نن صبا علوم جدیده ویل کیږي) لیکن ښائي چه هیڅوک هم دا و نه شي ویلی چه دغو تر ټولو مخکښینیو علومو ته نوي علوم ولې ویل کیږي، له حاملینو سره تر ملاقاتونو او مختلفو خبرو اترو وروسته څرګنده شوه چه د دیني علومو غونډې په عقلیه فنونو کښې هم د پوهانو په نسبت سره د تش په نامه مدّعینو تعداد ډېر زیات دی. چنانچه د جومات د بناء په باره کښې تجرب وشوه چه اکثره انجینران د قبلې سمت باسي او د وختونو د تخریج په سلسله کښې خو د جرأت دا حال دی چه کومو خلکو باندې چه د دې فن هوا هم نه وي لګیدلې او بالکل له ابتدائي اصطلاحاتو څخه ئې هم خبر نه دي هغوی د لمانځه د وختونو نقشې خپروي.

د دې ناخبرۍ نتائج دي چه:

د ګرینویچ له شاهي رصدګاه څخه په خپریدونکې ناټیکل المینک کښې د صبح کاذب ورکړ شوی وخت لره لومړني مرتب صبح صادق ګڼلی دی او تر هغه وروسته د لمانځه د وختونو په نقشو کښې د خپرونې شوقیانو له کلونو کلونو راهیسې د همدې په تقلید کښې را روان دي. تر دې هم پورته د خندا خبره خو دا ده چه د مختلفو مقاماتو د نصف النهار په فرق باندې ټول وختونه قیاس کیږي او د دې فراست به څه اندازه وي چه د دهلي نقشې په کراچۍ باندې ور تپي.

د دغو حالاتو په رڼا کښې د قبلې د سمت تخریج او د لمانځه د وختونو څو محققې او ګټورې طریقې لیکل کیږي. الله تعالی دې طالبینو (غوښتونکو) ته له دې څخه د استفادې او د اوقات نماز د جنتریو شوقیانو ته دې د دې په مطابق د عمل کولو توفیق ورکړي آمین.

بر رسولان بلاغ باشد و بس.

اللّٰهم اجعلني ممن يحاسب حسابا يسيرا و ينقلب الى اهله مسرورا۔

رشید احمد ۱۶ ذی قعده ۱۳۸۹ هجری

مقدمہ

$\frac{\text{ا ب}}{\text{ب ج}}$ = سائن ج ، (جیب، جب)

$\frac{\text{ب ج}}{\text{ا ج}}$ = کوسائن ج ، (جیب التمام، جم)

$\frac{\text{ا ب}}{\text{ب ج}}$ = تینجنٹ ج ، (مماس، ظل، مس)

$\frac{\text{ب ج}}{\text{ا ب}}$ = کوتینجنٹ ج ، (مماس التمام، مم ، ظم)

$\frac{\text{ا ج}}{\text{ب ج}}$ = سیکنٹ ج ، (قاطع ، قع)

$\frac{\text{ا ج}}{\text{ا ب}}$ = کوسیکنٹ ج ، (قاطع التمام، قم)

جب ج = $\frac{\text{ج (۱۸۰ - ج)}}{\text{ج (۱۸۰ - ج)}}$ تقریباً ـــــــ ۱۰۱۲۵

جم ج = $\sqrt[۴]{\text{۱ - جب}^{۲}\text{ ج}}$

مس ج = $\frac{\text{جب ج}}{\text{جم ج}}$

مم ج = $\frac{\text{جم ج}}{\text{جب ج}}$ یا $\frac{\text{۱}}{\text{مس ج}}$

قع ج = $\frac{\text{۱}}{\text{جم ج}}$

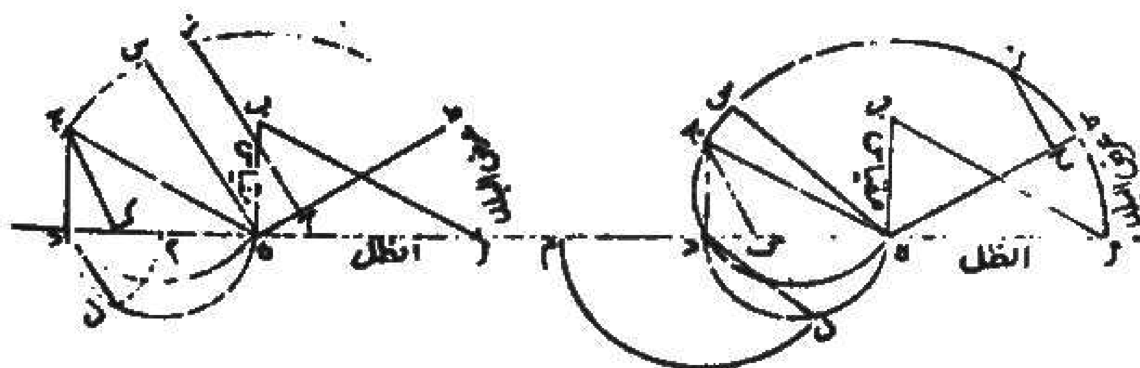
قم ج = $\frac{\text{۱}}{\text{جب ج}}$

جب ج - ۱۸۰ يا ۳۶۰، يا ، ۱۸۰ يا ۳۶۰ -ج، - جب ج، دغه رنګې جم حاصل د تفريق -
جم ، ج - جم ج ۹۰ يا ۲۷۰، يا ، ۹۰ يا ۲۷۰ -ج، - جب ج ، اوجب حاصل د تفريق - جم ، ج .

طرق معرفة نصف النهار

(د نصف النهار د پيژندلو طريقې)

۱ - طريق البيروني : قال في القانون المسعودي (بعد ابطال الطرق المعتمدة منها الدائرة الهندية) فاذا نعدل عنه الى عمل آخر يحصل منه المطلوب اى وقت اتفق القياس فيه وذلك ان يكون الظل وقت القياس: اه ونقيم عليه عمود: هب مساويا للمقياس ونصل: اب قطر الظل ونخرج: ه ج موازياله ومساويا له: ها، وندير على مركز: ه ببعد الظل: اط ج وعلى قطر: ه ج نصف دائرة: ه د ج ونخرج: اه على استقامته الى: د وندير على قطر: ه د نصف دائرة: ه ل د في خلاف الجهة التي فيها خط نصف النهار اعني الجانب الذي منه تأتي الشمس قبل نصف النهار والذي اليه تذهب بعده ثم نأخذ: اط مساوية لعرض البلد و: ط ز مساوية لتمام ميل الشمس ا كان شماليا ولمجموع ميلها وتسعين ان كان جنوبيا ونخرج: ز ح عمودا على: ه ط و: ج ك موازياله ونقدر: ك م مساويا له: ه ح ان كان الميل شماليا فنحو: د وان كان جنوبيا فالى مركز: ه ثم ندير على: د ببعد: د م قوساً ينتهي الى: ل ونصل: د ل ونخرج: ه س على موازاته فيكون خط نصف النهار.



۲ - د قطب نما په ذريعې سره

مقناطيسي قطب له جغرافيائي قطب څخه مختلف دى، د هغه مقام طولاً او عرضاً بدليږي را بدليږي په کال ۱۹۶۷ء کښې طول غربي ۱۰۱ درجې باندې وو. د هغه حرکت د مشرق خوا ته دى او په ۹۶۰ کلونو کښې خپل دَور پوره کوي. د زمکې په منځ کښې مقناطيسي لهرونه يا موجونه د مقناطيسي قطب خوا ته سيده نه دي د دې لپاره قطب نما په مقناطيسي قطب باندې نه منطبق

لهذا د قطب نما له جغرافیائي قطب څخه د فرق د معلومو لپاره د مقناطیسي قطب د ځای پیدا کول کافي نه دي بلکه د دې مقصد لپاره هر ځای ته په ور رسیدلو باندې عمل او مشاهده کیږي په کال ۱۹۶۰ء کښې د اندازې مطابق په څو ښارونو کښې د قطب نما له جغرافیائي قطب څخه انحراف درج کیږي دا فرق په هر کال کښې ۴/۱ ۲ دقیقې کمیږي.

ګلګت	۲ ۱/۲	درجه مائل مشرق طرفته	ساهیوال، ملتان	۵/۶	درجه مائل مشرق ته
اټک، پښاور	۱ ۵/۶	....	بهاولپور	۵/۶	....
راولپنډي	۱ ۲/۳	....	رحیم یارخان، لاړکانه	۱/۲	....
جهلم کویټه	۱ ۱/۶	....	خیرپور	۱/۳	....
سیالکوټ	۱ ۱/۱۲	....	نواب شاه	۱/۱۲	....
لاهور، ګجرانواله	۱	....	ټنډو محمد خان	۰	....
جهنګ، شیخوپوره، قلات	۱	....	حیدر آباد، کراچي	۰	....

۲- د ستوري د قطب په ذریعه:

لکه څرنګه چه ستوری د حقیقي قطب په شاوخوا کښې د ۴۵ دقیقو په لرې والي (نیم قطر) باندې را ګرځي له دې امله د صحیح شمال د معلومولو لپاره ضروري ده چه د ستوري د قطب د انتهائي لوړوالي او انتهائي ټیټوالي وخت څرګند کړی شي کوم چه له ګرینویچ څخه په خپرویدونکي ایر المینک څخه معلومیدلی شي.

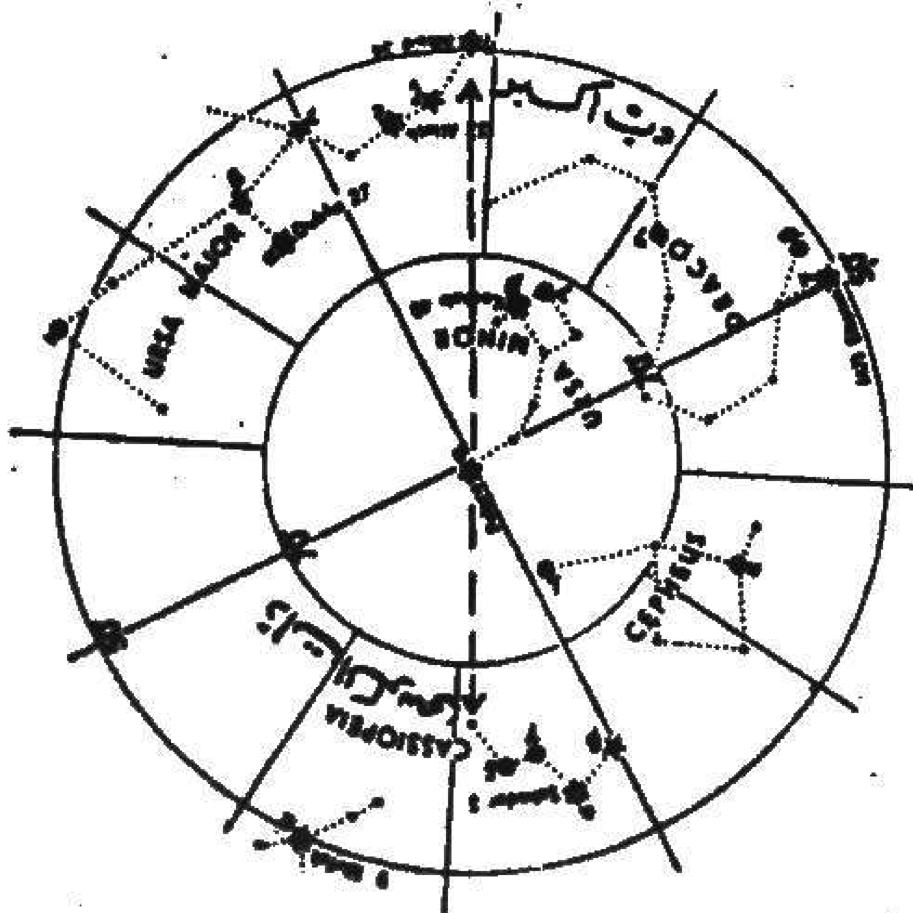
چنانچه له ایر المینک څخه څرګنده شوه چه په کراچي کښې په ۱۶ دسمبر ۱۹۳۹ء کښې د انتهائي لوړوالي وخت د شپې اته بجې، ۵۳ دقیقې او ۳۹ ثانیې دي

د ستوري قطب هم د نورو ستورو غوندې په ۲۳ ساعتونو . ۵٦ دقيقو او ۴/۰۹۰۱٦ ثانيو کښې خپل ګردش پوره کوي يعنې هره ورځ ۳ دقيقې ۵۵/۹۰۹۸۴ ثانيې فرق لويږي. همدارنګه يو کال (۳٦۵) ورځو په تيريدو سره له لومړني وخت څخه ۵٦/۹۹۸۵٦ ثانيې وروسته خاص په همدې مخکښيني ځای باندې راځي او د ليپ د کال له وجې هر څلور کاله وروسته هم هغه وخت بيرته راګرځي.

له دې څخه د هر تاريخ او هرې مياشتې حساب لګول کيدلی شي.

تر ټولو آسانه طريقه

چه کله د ذات الکرسي آخري ستوری د قطب د ستوري وج برسيره د نصف النهار په دائرې باندې ورسيږي دا وخت د قطب ستوری په انتهائي لوړوالي باندې وي او د قطب دستوري د انتهائي ټيټوالي په وخت کښې د دبّ اکبر (بنات النعش) آخري ستوری د قطب د ستوري برسيره د نصف النهار له دائرې څخه لږ غوندې مخکښې تيريږي. دا طريقه تر ټولو د آسان والي له وجې ډيره قيمتي ده.



نصف النہار کا مقامی وقت اور درجات میل شمس

تاریخ	جنوری گھنٹہ	جنوری منٹ	جنوری درجہ جز	فروری گھنٹہ	فروری منٹ	فروری درجہ جز	مارچ گھنٹہ	مارچ منٹ	مارچ درجہ جز
۱	۱۲	۳	۲۳/۱	۱۲	۱۳	۱۷/۳	۱۲	۱۲	۷/۵
۲	۱۲	۳	۲۳/۰	۱۲	۱۳	۱۷/۰	۱۲	۱۲	۷/۱
۳	۱۲	۳	۲۲/۹	۱۲	۱۳	۱۶/۷	۱۲	۱۲	۶/۷
۴	۱۲	۵	۲۲/۸	۱۲	۱۳	۱۶/۴	۱۲	۱۲	۶/۳
۵	۱۲	۵	۲۲/۷	۱۲	۱۳	۱۶/۱	۱۲	۱۲	۵/۹
۶	۱۲	۶	۲۲/۶	۱۲	۱۳	۱۵/۸	۱۲	۱۱	۵/۵
۷	۱۲	۶	۲۲/۵	۱۲	۱۳	۱۵/۵	۱۲	۱۱	۵/۱
۸	۱۲	۶	۲۲/۳	۱۲	۱۳	۱۵/۲	۱۲	۱۱	۴/۸
۹	۱۲	۷	۲۲/۲	۱۲	۱۳	۱۴/۹	۱۲	۱۱	۴/۴
۱۰	۱۲	۷	۲۲/۱	۱۲	۱۳	۱۴/۶	۱۲	۱۰	۴/۰
۱۱	۱۲	۸	۲۱/۹	۱۲	۱۳	۱۴/۲	۱۲	۱۰	۳/۶
۱۲	۱۲	۸	۲۱/۸	۱۲	۱۳	۱۳/۹	۱۲	۱۰	۳/۲
۱۳	۱۲	۸	۲۱/۶	۱۲	۱۳	۱۳/۶	۱۲	۹	۲/۸
۱۴	۱۲	۹	۲۱/۴	۱۲	۱۳	۱۳/۲	۱۲	۹	۲/۴
۱۵	۱۲	۹	۲۱/۲	۱۲	۱۳	۱۲/۹	۱۲	۹	۲/۰
۱۶	۱۲	۱۰	۲۱/۱	۱۲	۱۳	۱۲/۶	۱۲	۹	۱/۶
۱۷	۱۲	۱۰	۲۰/۹	۱۲	۱۳	۱۲/۲	۱۲	۸	۱/۲
۱۸	۱۲	۱۰	۲۰/۷	۱۲	۱۳	۱۱/۹	۱۲	۸	۰/۸
۱۹	۱۲	۱۱	۲۰/۵	۱۲	۱۳	۱۱/۵	۱۲	۸	۰/۴
۲۰	۱۲	۱۱	۲۰/۳	۱۲	۱۳	۱۱/۲	۱۲	۷	۰/۰
۲۱	۱۲	۱۱	۲۰/۰	۱۲	۱۳	۱۰/۸	۱۲	۷	شمالی ۰/۳
۲۲	۱۲	۱۱	۱۹/۸	۱۲	۱۳	۱۰/۳	۱۲	۷	۰/۸
۲۳	۱۲	۱۲	۱۹/۶	۱۲	۱۳	۱۰/۱	۱۲	۷	۱/۲
۲۴	۱۲	۱۲	۱۹/۳	۱۲	۱۳	۹/۷	۱۲	۶	۱/۶
۲۵	۱۲	۱۲	۱۹/۱	۱۲	۱۳	۹/۳	۱۲	۶	۱/۹
۲۶	۱۲	۱۲	۱۸/۹	۱۲	۱۳	۹/۰	۱۲	۶	۲/۳
۲۷	۱۲	۱۳	۱۸/۶	۱۲	۱۳	۸/۶	۱۲	۵	۲/۷
۲۸	۱۲	۱۳	۱۸/۴	۱۲	۱۳	۸/۲	۱۲	۵	۳/۱
۲۹	۱۲	۱۳	۱۸/۱	۱۲	۱۳	۷/۸	۱۲	۵	۳/۵
۳۰	۱۲	۱۳	۱۷/۸				۱۲	۴	۳/۹
۳۱	۱۲	۱۳	۱۷/۶				۱۲	۴	۴/۳ جنوبی
			۳۰			۳۰			

تاریخ		اپریل			مئی			جون	
	گھنٹہ	منٹ	درجہ قمی	گھنٹہ	منٹ	درجہ قمی	گھنٹہ	منٹ	درجہ قمی
۱	۱۲	۴	۴/۷	۱۱	۵۷	۱۵/۲	۱۱	۵۸	۲۲/۱
۲	۱۲	۴	۵/۱	۱۱	۵۷	۱۵/۵	۱۱	۵۸	۲۲/۲
۳	۱۲	۳	۵/۴	۱۱	۵۷	۱۵/۸	۱۱	۵۸	۲۲/۴
۴	۱۲	۳	۵/۸	۱۱	۵۷	۱۶/۱	۱۱	۵۸	۲۲/۵
۵	۱۲	۳	۶/۲	۱۱	۵۷	۱۶/۴	۱۱	۵۸	۲۲/۶
۶	۱۲	۲	۶/۶	۱۱	۵۷	۱۶/۶	۱۱	۵۹	۲۲/۷
۷	۱۲	۲	۷/۰	۱۱	۵۶	۱۶/۹	۱۱	۵۹	۲۲/۸
۸	۱۲	۲	۷/۳	۱۱	۵۶	۱۷/۲	۱۱	۵۹	۲۲/۹
۹	۱۲	۲	۷/۷	۱۱	۵۶	۱۷/۵	۱۱	۵۹	۲۳/۰
۱۰	۱۲	۱	۸/۱	۱۱	۵۶	۱۷/۷	۱۱	۵۹	۲۳/۰
۱۱	۱۲	۱	۸/۴	۱۱	۵۶	۱۸/۰	۱۲	۰	۲۳/۱
۱۲	۱۲	۱	۸/۸	۱۱	۵۶	۱۸/۲	۱۲	۰	۲۳/۲
۱۳	۱۲	۰	۹/۲	۱۱	۵۶	۱۸/۵	۱۲	۰	۲۳/۲
۱۴	۱۲	۰	۹/۵	۱۱	۵۶	۱۸/۷	۱۲	۰	۲۳/۳
۱۵	۱۲	۰	۹/۹	۱۱	۵۶	۱۸/۹	۱۲	۰	۲۳/۳
۱۶	۱۲	۰	۱۰/۲	۱۱	۵۶	۱۹/۲	۱۲	۱	۲۳/۴
۱۷	۱۲	۰	۱۰/۶	۱۱	۵۶	۱۹/۴	۱۲	۱	۲۳/۴
۱۸	۱۱	۵۹	۱۰/۹	۱۱	۵۶	۱۹/۶	۱۲	۱	۲۳/۴
۱۹	۱۱	۵۹	۱۱/۳	۱۱	۵۶	۱۹/۸	۱۲	۱	۲۳/۴
۲۰	۱۱	۵۹	۱۱/۶	۱۱	۵۶	۲۰/۱	۱۲	۱	۲۳/۴
۲۱	۱۱	۵۹	۱۲/۰	۱۱	۵۷	۲۰/۳	۱۲	۲	۲۳/۴
۲۲	۱۱	۵۸	۱۲/۳	۱۱	۵۷	۲۰/۵	۱۲	۲	۲۳/۴
۲۳	۱۱	۵۸	۱۲/۶	۱۱	۵۷	۲۰/۶	۱۲	۲	۲۳/۴
۲۴	۱۱	۵۸	۱۳/۰	۱۱	۵۷	۳۰/۸	۱۲	۲	۲۳/۴
۲۵	۱۱	۵۸	۱۳/۳	۱۱	۵۷	۲۱/۰	۱۲	۳	۲۳/۴
۲۶	۱۱	۵۸	۱۳/۶	۱۱	۵۷	۲۱/۲	۱۲	۳	۲۳/۴
۲۷	۱۱	۵۸	۱۳/۹	۱۱	۵۷	۲۱/۴	۱۲	۳	۲۳/۳
۲۸	۱۱	۵۷	۱۴/۳	۱۱	۵۷	۲۱/۵	۱۲	۳	۲۳/۳
۲۹	۱۱	۵۷	۱۴/۶	۱۱	۵۷	۲۱/۷	۱۲	۳	۲۳/۲
۳۰	۱۱	۵۷	۱۴/۹	۱۱	۵۷	۲۱/۸	۱۲	۴	۲۳/۲
۳۱			ش	۱۱	۵۸	۲۲/۰ ش			ش

تاریخ	جولائی گھنٹہ	جولائی منٹ	جولائی درجہ میل شمس	اگست گھنٹہ	اگست منٹ	اگست درجہ میل شمس	ستمبر گھنٹہ	ستمبر منٹ	ستمبر درجہ میل شمس
۱	۱۲	۴	۲۳/۱	۱۲	۶	۱۷/۹	۱۲	۰	۸/۲
۲	۱۲	۴	۲۳/۰	۱۲	۶	۱۷/۷	۱۲	۰	۷/۸
۳	۱۲	۴	۲۲/۹	۱۲	۶	۱۷/۴	۱۱	۵۹	۷/۴
۴	۱۲	۴	۲۲/۹	۱۲	۶	۱۷/۲	۱۱	۵۹	۷/۱
۵	۱۲	۴	۲۲/۸	۱۲	۶	۱۶/۹	۱۱	۵۹	۶/۷
۶	۱۲	۵	۲۲/۷	۱۲	۶	۱۶/۶	۱۱	۵۸	۶/۳
۷	۱۲	۵	۲۲/۶	۱۲	۶	۱۶/۳	۱۱	۵۸	۵/۹
۸	۱۲	۵	۲۲/۴	۱۲	۶	۱۶/۱	۱۱	۵۸	۵/۶
۹	۱۲	۵	۲۲/۳	۱۲	۵	۱۵/۸	۱۱	۵۷	۵/۲
۱۰	۱۲	۵	۲۲/۲	۱۲	۵	۱۵/۵	۱۱	۵۷	۴/۸
۱۱	۱۲	۵	۲۲/۱	۱۲	۵	۱۵/۲	۱۱	۵۷	۴/۴
۱۲	۱۲	۶	۲۱/۹	۱۲	۵	۱۴/۹	۱۱	۵۶	۴/۱
۱۳	۱۲	۶	۲۱/۸	۱۲	۵	۱۴/۶	۱۱	۵۶	۳/۷
۱۴	۱۲	۶	۲۱/۶	۱۲	۵	۱۴/۳	۱۱	۵۵	۳/۳
۱۵	۱۲	۶	۲۱/۵	۱۲	۴	۱۴/۰	۱۱	۵۵	۲/۹
۱۶	۱۲	۶	۲۱/۳	۱۲	۴	۱۳/۶	۱۱	۵۵	۲/۵
۱۷	۱۲	۶	۲۱/۱	۱۲	۴	۱۳/۳	۱۱	۵۴	۲/۱
۱۸	۱۲	۶	۲۱/۰	۱۲	۴	۱۳/۰	۱۱	۵۴	۱/۷
۱۹	۱۲	۶	۲۰/۸	۱۲	۴	۱۲/۷	۱۱	۵۴	۱/۴
۲۰	۱۲	۶	۲۰/۶	۱۲	۳	۱۲/۳	۱۱	۵۳	۱/۰
۲۱	۱۲	۶	۲۰/۴	۱۲	۳	۱۲/۰	۱۱	۵۳	۰/۶
۲۲	۱۲	۶	۲۰/۳	۱۲	۳	۱۱/۷	۱۱	۵۳	ج /۲
۲۳	۱۲	۶	۲۰/۰	۱۲	۳	۱۱/۳	۱۱	۵۲	۰/۲
۲۴	۱۲	۶	۱۹/۸	۱۲	۲	۱۱/۰	۱۱	۵۲	۰/۶
۲۵	۱۲	۶	۱۹/۶	۱۲	۲	۱۰/۶	۱۱	۵۲	۱/۰
۲۶	۱۲	۶	۱۹/۴	۱۲	۲	۱۰/۳	۱۱	۵۱	۱/۴
۲۷	۱۲	۶	۱۹/۱	۱۲	۱	۱۰/۰	۱۱	۵۱	۱/۸
۲۸	۱۲	۶	۱۸/۹	۱۲	۱	۹/۶	۱۱	۵۱	۲/۲
۲۹	۱۲	۶	۱۸/۷	۱۲	۱	۹/۲	۱۱	۵۰	۲/۵
۳۰	۱۲	۶	۱۸/۴	۱۲	۱	۸/۹	۱۱	۵۰	۲/۹
۳۱	۱۲	۶	۱۸/۲	۱۲	۰	۸/۵	۱۱		
			ش			ش			ج

تاریخ	اکتوبر گھنٹہ	اکتوبر منٹ	اکتوبر درجہ برج	نومبر گھنٹہ	نومبر منٹ	نومبر درجہ برج	دسمبر گھنٹہ	دسمبر منٹ	دسمبر درجہ برج
۱	۱۱	۵۰	۳/۳	۱۱	۴۳	۱۳/۵	۱۱	۴۹	۲۱/۹
۲	۱۱	۴۹	۳/۷	۱۱	۴۳	۱۳/۹	۱۱	۵۰	۲۲/۰
۳	۱۱	۴۹	۴/۱	۱۱	۴۳	۱۵/۲	۱۱	۵۰	۲۲/۲
۴	۱۱	۴۹	۴/۵	۱۱	۴۳	۱۵/۵	۱۱	۵۰	۲۲/۳
۵	۱۱	۴۸	۴/۹	۱۱	۴۳	۱۵/۸	۱۱	۵۱	۲۲/۴
۶	۱۱	۴۸	۵/۲	۱۱	۴۳	۱۶/۱	۱۱	۵۱	۲۲/۵
۷	۱۱	۴۸	۵/۶	۱۱	۴۳	۱۶/۴	۱۱	۵۲	۲۲/۷
۸	۱۱	۴۸	۶/۰	۱۱	۴۳	۱۶/۷	۱۱	۵۲	۲۲/۸
۹	۱۱	۴۷	۶/۴	۱۱	۴۳	۱۷/۰	۱۱	۵۲	۲۲/۹
۱۰	۱۱	۴۷	۶/۸	۱۱	۴۳	۱۷/۲	۱۱	۵۳	۲۲/۹
۱۱	۱۱	۴۷	۷/۲	۱۱	۴۳	۱۷/۵	۱۱	۵۳	۲۳/۰
۱۲	۱۱	۴۶	۷/۵	۱۱	۴۳	۱۷/۸	۱۱	۵۴	۲۳/۱
۱۳	۱۱	۴۶	۷/۹	۱۱	۴۳	۱۸/۱	۱۱	۵۴	۲۳/۲
۱۴	۱۱	۴۶	۸/۳	۱۱	۴۳	۱۸/۳	۱۱	۵۵	۲۳/۲
۱۵	۱۱	۴۶	۸/۶	۱۱	۴۵	۱۸/۶	۱۱	۵۵	۲۳/۳
۱۶	۱۱	۴۶	۹/۰	۱۱	۴۵	۱۸/۸	۱۱	۵۶	۲۳/۳
۱۷	۱۱	۴۵	۹/۴	۱۱	۴۵	۱۹/۱	۱۱	۵۶	۲۳/۴
۱۸	۱۱	۴۵	۹/۷	۱۱	۴۵	۱۹/۳	۱۱	۵۷	۲۳/۴
۱۹	۱۱	۴۵	۱۰/۱	۱۱	۴۵	۱۹/۵	۱۱	۵۷	۲۳/۴
۲۰	۱۱	۴۵	۱۰/۵	۱۱	۴۶	۱۹/۸	۱۱	۵۸	۲۳/۴
۲۱	۱۱	۴۵	۱۰/۸	۱۱	۴۶	۲۰/۰	۱۱	۵۸	۲۳/۴
۲۲	۱۱	۴۴	۱۱/۲	۱۱	۴۶	۲۰/۲	۱۱	۵۹	۲۳/۴
۲۳	۱۱	۴۴	۱۱/۵	۱۱	۴۶	۲۰/۴	۱۱	۵۹	۲۳/۴
۲۴	۱۱	۴۴	۱۱/۹	۱۱	۴۷	۲۰/۶	۱۲	۰	۲۳/۴
۲۵	۱۱	۴۴	۱۲/۳	۱۱	۴۷	۲۰/۸	۱۲	۰	۲۳/۴
۲۶	۱۱	۴۴	۱۲/۶	۱۱	۴۷	۲۱/۰	۱۲	۱	۲۳/۴
۲۷	۱۱	۴۴	۱۲/۹	۱۱	۴۸	۲۱/۲	۱۲	۱	۲۳/۳
۲۸	۱۱	۴۴	۱۳/۲	۱۱	۴۸	۲۱/۴	۱۲	۲	۲۳/۳
۲۹	۱۱	۴۴	۱۳/۶	۱۱	۴۸	۲۱/۵	۱۲	۲	۲۳/۲
۳۰	۱۱	۴۴	۱۳/۹	۱۱	۴۹	۲۱/۷	۱۲	۳	۲۳/۱
۳۱	۱۱	۴۴	۱۳/۳	۱۱			۱۲	۳	۲۳/۱
			ج			ج			ج

د طول البلد د معلومولو طريقه

په مغربي پاکستان کښې ۷۵ درجې او مشرقي پاکستان کښې د ۹۰ درجو مقامي وخت رائج دی. تاسو د مطلوب مقام د نصف النهار د تيرې نقشې له نصف النهار څخه د فرق په ايستلو سره د فې درجې څلورو دقيقو په حساب سره له مجموعي درجاتو يعنې ۷۵ يا ۹۰ سره يو ځای يا ترې منفي کړی.

د عرض البلد د معلومولو طريقه

۱- د قطب ستوری چه کله په انتهائي لوړوالي يا انتهائي ټيټوالي باندې وي په دې وخت کښې د اصطرلاب يا د مجيب د ربع يا د مقنطر د ربع او داسې نورو په ذريعه د هغه لوړوالی معلوم کړی د هغه د مدار نيم قطر (۵٤ دقيقې) جمع يا ترې منفي کړی.

۲- خاص د نصف النهار په وخت مس (عمود/ظل) په ذريعې سره د لمر د ارتفاع درجې معلومې کړی او له نوي (۹۰) څخه ئې منفي کړی بيا له نقشې څخه[1] د لمر د ميل درجې معلومې کړی. که چيرته د لمر ميل جنوبي وي نو د ميل درجې د لومړي تفريق له حاصل څخه تفريق يا منفي کړی او که ميل شمالي وي نو د هغه درجې د تفريق له حاصل سره جمع کړی. په دواړو صورتونو کښې ئې نتيجه عرض البلد وي. مثلاً په ۲۳ دسمبر کراچۍ کښې د نصف النهار په وخت د لمر د ارتفاع درجې ٤۳/٤۱ دي او ميل ۲۶/۲۳ دی. لهذا د کراچۍ عرض البلد ۹۰ ۰ _ ٤۱ ٤۳ _ ۲۳ ۲۲ - ۲۵ ۵۱ دی

د وختونو تخريج

لارښوونې

۱ - د طلوع او غروب د وختونو د معلومولو لپاره د لمر له أفق څخه ۰/۸ درجې کښته را اخيستل کيږي چه تفصيل ئې دا دی. د لمرنيماني قطر ۱۶ دقيقې + د حقيقي او ترسي أفق فرق ۳٤[2] دقيقې - ۵ دقيقه - ۰/۸ درجه

۲- د صبح صادق او ماسخوتن لپاره لمر ۱۵ درجې تر افق لاندې را اخيستل کيږي په عامو جنتريو کښې او د لمانځه د وختونو په نقشو کښې ۱۸ درجې را اخيستل شوي دي کوم چه صحيح

---

[1] - په نقشه کښې په صفر طول البلد باندې د نصف النهار په وخت د لمر ميل ورکړ شوی دی. د وختونو او داسې نورو په تخريج کښې د زيات صحيح عمل لپاره بايد مقامي ميل بايد را واخيستل شي ۱۲ منه

[2] - په دې کښې د افق د اثر له وجې څه فرق دی او څه د شعاعوو د انعکاس اثر دی ۱۲ منه

نه دي، دا وخت د صبح کاذب دی. صبح صادق له دې څخه درې درجې وروسته وي، د سره شفق ۱۲ درجې تر افق لاندې د غروب وخت وي.

۳ - له مشاهداتو څخه ثابته شوه چه د اشراق د وخت په شروع کېدو لمر له افق څخه ۱/۴ درجې لوړ وي.

۴ - د مازدیگر د وخت د ایستلو لپاره لومړی د مثلینو په ذخ کېدو د لمر د ارتفاع درجې څرګندول کیږي چه قاعده ئې دا ده چه د نصف النهار په وخت د ارتفاع (لوروالي) درجې داسې معلومې کړی: ۹۰ ـ عرض البلد ـ میل شمس مخالف یا ۹۰ـ عرض البلد+ میل شمس موافق. مثلاً په کراچۍ کېدو په ۲۳ دسمبر کېدو د لمر ارتفاع په وخت د نصف النهار ۹۰ـ۲۴/۹ـ۲۳/۴ـ ۴۱/۷ .

بیا مم ۴۱/۷-۱/۱۲۲۳۸-۱/۱۲۲۳۸+۲(مثلین)-۱۲۲۳۸-۱۷/۸ درجې په وخت د مازدیگر.

د وقتونو د تخریج قواعد

(۱) ب = قوس (مدارشمس په مابین د افق او مرکز د شمس کېدو).

$$\frac{\text{(جب میل × جب عرض) + جب درجه (+) طلوع یا صبح صادق (+) یا عصر (-)}}{\text{جم میل × جم عرض}}$$

په میل مخالف کېدو چه کله میل (-) وی او په میل موافق کېدو (+) وی ، مثلاً ۲۳ / دسمبر کېدو د کراچۍ د طلوع وقت داسې را ویستلې کیږي.

جب میل	۲۳ / ۴ (-)	-	۰ / ۳۹۷۱ (-)
جب عرض	۲۴ / ۹	-	۰ / ۴۲۱۰
جب درجه طلوع	۰ / ۸	-	۰ / ۰۱۴۰
جم میل	۲۳ / ۴	-	۰ / ۹۱۷۸
جم عرض	۲۴ / ۹	-	۰ / ۹۰۷۰

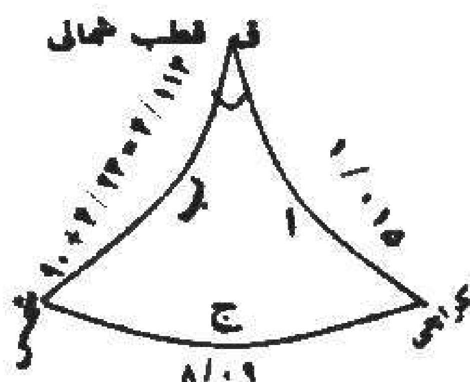
$$\frac{\text{۰ / ۰۱۴۰ + [۰ / ۴۲۱۰ × (-) ۰ / ۳۹۷۱]}}{\text{۰ / ۹۰۷۰ × ۰ / ۹۱۷۸}} = \frac{\text{۰ / ۰۱۴۰ + (-) ۱۶۷۲}}{\text{/ ۸}}$$

$$\frac{\text{(-) ۰ / ۱۵۳۲}}{\text{۰ / ۸۳۲۴}}$$ = ۰ / ۱۸۴۰ (-) = ۱۰ / ۶ (-) ـ ۴ / ۴۲ (-) + ۶ ـ ساعته ، دقیقه

(۹۰) ـ ۵۰ ساعته / ۶ / ۱۷ دقیقې.

د نصف النهار وقت ۱۲ / ۰ ساعته / ۴۱ دقیقي - ۵ ساعته / ۱۸ دقیقي - ۷ ساعته ۱۳ دقیقي . وقت د طلوع په تاریخ د ۲۳ دسمبر .

(۲) ن = ۱ + ب + ج / ۲



مس ق / ۲ = جب (ن - ۱) × جب (ن - ب) / جب ن × جب (ن - ج)

(۱ / ۶۵ + ۱۱۳ + ۸ / ۹۰) + ۲ = ۱۳۴ / ۶۵

۶۹ / ۵۵ = ۶۵ / ۱ - ۱۳۴ / ۶۵

۲۱ / ۲۵ = ۱۱۳ / ۴ ۱۳۴ / ۶۵

۴۳ / ۸۵ = ۹۰ / ۸ - ۱۳۴ / ۶۵

(لوک جب ۵۵ / ۶۹ = ۹۷۱۷ / آ) + (لوک جب ۲۵ / ۲۱ = ۵۵۹۳ / آ) = ۵۳۱۰ / آ)

(لوک جب ۸۵ / ۴۳ = ۸۴۰۶ / آ) + (لوک جب ۶۵ / ۱۳۴ = ۸۵۲۱ / آ) = ۶۹۲۷ / آ =

= ۸۳۸۳ / آ + ۲ = ۹۱۹۱ / آ = ۷ / ۳۹ = ۲ / ق . ق = ۲ / ۷۹ = ۵ ساعته / ۶ / ۱۷ دقیقي

(۳) ن = ۱ + ب + ج / ۲ جب ف / ۲ = جب (ن - ۱) جب (ن - ب) / جب ۱ جب ب ، ۸ (۹۷۱۷ آ ، ۵۵۹۳ / آ = ۵۳۱۰ آ)

(۹۵۷۶ آ + ۹۶۲۷ / آ = ۹۲۰۳ / آ) - ۶۱۰۷ / آ + ۲ / جب ۱ جب ب = ۲ = ۸۰۵۳ / آ = ۷ / ۳۹ ق / ۲

۴- نر تولو آسانه قاعده ن = ج + عرض + میل مخالف یا - میل موافق / ۲ جب ق / ۲ = جب ن جب (ج - ن) / جم میل جم عرض ۸

(۹۷۱۷ / آ + ۵۵۹۳ / آ) = (۹۶۲۷ / آ + ۹۵۷۶ / آ) = ۶۱۰۷ / آ + ۲ = ۸۰۵۳ / آ = ۷ / ۳۹ = ق / ۲

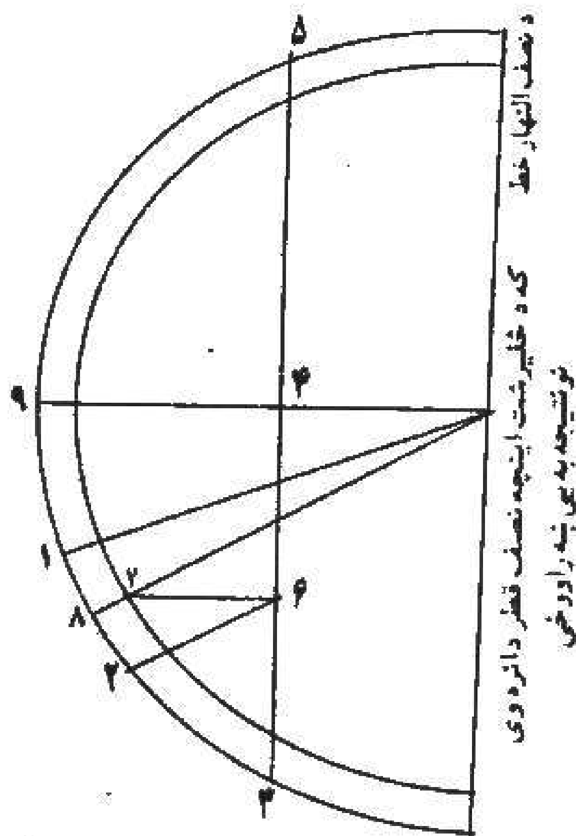
(هـ) - ۰ تر ۳۵ درجو عرض البلد پوري يواځي د طلوع او غروب لپاره تر ټولو آسانه طريقه.

جب تعديل النهار - مس عرض مس ميل. په آخر کښي د طلوع او غروب درجه (۸ / ۰)، درجي په

مطابق څلور دقيقې کمې زياتې کړي. همدارنگه په يوه وخت څلور ورځې، دوه ميله د موافق او دوه د مخالف، وختونه را ايستل کيدلی شي.

تنبيه: له ۴۰ درجو عرض البلد څخه په زيات عرض باندې وختونه په تيزۍ سره بدليږي لهذا د سهار او ماښام لپاره د لمر ميل ځان ځانته را اخيستل کيږي يا د عمل د اختصار لپاره د هر تاريخ د غروب او ماسخوتن په وخت کښې تر راتلونکي تاريخ پورې د وخت د فرق نيم حساب هم لگول کيږي او په وخت د سهار او طلوع کښې تر تير تاريخ پورې ف وخت د فرق نيمائي شمارل کيږي.

۶ - د نصف النهار په ليکې باندې د ۹۰ درجو عمود جوړ کړي. بيا که ميلِ شمالي وي نو له ۹۰ درجو څخه ښې طرف ته او که ميلِ جنوبي وي نو کيڼ طرف ته د ميل په درجاتو باندې د «۱» نقطه ولگوی. بيا له دې څخه ښې طرف ته دمثل يا مثلينو درجې او کيڼ طرف ته د طلوع يا صبح صادق د درجو مطابق د «۲» نقطه ولگوی. لکه څرنگه چه په شکل کښې مونږ د صبح صادق لپاره له «۱» نقطې څخه ښې طرف ته په ۱۵ درجو باندې نقطه «۲» لگولې ده. بيا د نصف النهار له خط څخه د عرض البلد د درجاتو په بُعد باندې د نصف النهار له خط څخه متوازي خط ۵.۴.۳ وباسی. بيا له «۱» څخه تر مرکزه پورې له تلونکې ليکې څخه متوازي «۲» نقطې څخه تر ۵.۴.۳ پورې ۶.۲ ليکې وباسی او له نقطه ۶ څخه تر ننني دائرې پورې ليکه وباسی چه له ۷ نقطې څخه تيره شي او په بهرنۍ دائرې باندې د وقوع محل نقطه ۸ وټاکی. اوس له نصف النهار څخه تر ۸ نقطې پورې د قوس درجې معلومې



کړي. همدارنگه په يوه وخت د طلوع، عصر او صبح صادق د درجو په لگولو سره ټول وختونه را ايستل کيدلی شي. په شکل کښې شمالي ميل ۲۰ درجې اخيستل شوی دی کوم چه په ۲۰ مائي کښې وي او د کراچۍ عرض البلد ۲۵ درجې اخيستل شوی دی له دې حسابه د شکل مطابق د صبح صادق د طلوع ۲۸/۲+۹۰ درجات جوړيږي او په شلم مائي باندې نصف النهار ۱۲ ساعته ۲۸ دقيقو باندې دی له دې امله صبح صادق به ۴ بجې ۳۵ دقيقې باندې وي. په عامو نقشو کښې ورکړ شوی وخت صحيح نه دی. د تفصيل لپاره د بنده د «صبح صادق» رساله وگوری

۷ - د زمکې په کُړې باندې د ارتفاع د دائرې په ذریعې سره د صبح صادق، طلوع، غروب او داسې نورو ذَ درجاتو مطابق د لمر په مدار باندې تنبه ولګوی بیا له دې تنبنانې څخه تر نصف النهار پورې د مدار درجې شمار کړی د فې درجې څلور دقیقې حساب ولګوی.

ضروري تنبیه: په ټولو وختونو کښې د دوه دريو دقیقو احتیاط ضروري دی ځکه چه د کوم ځای په طول او عرض کښې د فرق پر بناء په دغو وختونو کښې معمولي فرق راتللی شي برسیره پر دې په هر کال کښې د لمر میل هم څه نا څه مختلف وي کوم چه هر څلور کاله وروسته د لیپ د کال په ذریعې سره بیرته مخکښینی معیار ته را ګرځي.

د طلوع او غروب لپاره

د لوړوالي له وجې د وختونو د فرق نقشه

لوړوالي (فټ)	۵۰۰	۱۰۰۰	۲۰۰۰	۳۰۰۰	۴۰۰۰	۵۰۰۰	۱۰۰۰۰
د درجو فرق	۰/۵°	۰/۷°	۰/۹°	۱/۱°	۱/۳°	۱/۴°	۲/۰°

زره	۱۵	۲۰	۲۵	۳۰	۳۵	۴۰	۴۵	۵۰	۵۵	۶۰
	۲/۴°	۲/۸°	۳/۱°	۳/۴°	۳/۶°	۳/۹°	۴/۱°	۴/۳°	۴/۵°	۴/۷°

په صبح صادق او ماسخوتن کښې، سول ټوائیلائټ (۶ درجې تر افق لاندې) د ۳۵ زره فټو په لوړوالي باندې یواځې ۱/۱ درجه فرق لویږي له دې څخه ثابتیږي چه صبح صادق او ماسخوتن (۱۵ درجې تر افق لاندې) په وختونو باندې د لوړوالي له وجې کوم معتد به اثر نه لویږي.

ماذیګر چونکه لمر ډیر لوړ دی ځکه په لوړوالي باندې په ټلو سره د ماذیګر په وخت کښې کوم فرق نه راځي.

فائده فوکر طیّاره له ۱۵ څخه تر ۱۹ پورې او بوئنګ طیاره له ۲۹ څخه تر ۳۵ زره فټو په لوړ والي باندې پرواز کوي.

د قبلې د سمت د ایستلو طریقې

(۱) - ۲۷ مائي او ۱٦ جولائي کښې لمر د مکې مکرمې په عرض باندې تیریږي له دې امله د وخت د فرق له حسابه لمر د مکې مکرمې په نصف النهار باندې د رسیدو وخت معلوم کړی. خاص په همدې وخت باندې د عمود سیوری د قبلې په سمت باندې وي مثلاً د مغربي پاکستان د معیاري وخت په مطابق طول °۷۵ ، ۰ - طول مکه °۳۹ ، ۵۴ = ۳۵ ، ۶ = ۲ ساعته ۲۰ دقیقې.

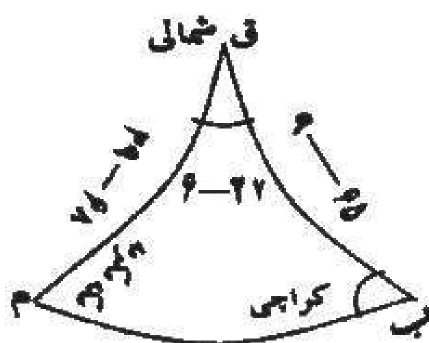
۲۷ مئ مقامي نصف النهار ۱۱ ساعته ۵۷ دقیقې + ۲ ساعته ۲۰ دقیقې = ۱۴ ساعته ۱۷ دقیقې. ۱۹ جولائي کښې مقامي نصف النهار ۱۲ ساعته ۶ دقیقې + ۲ ساعته ۲۰ دقیقې = ۱۴ ساعته ۲۶ دقیقې

يعنې په مغربي پاکستان کښې په ۲۷ مانې ۲ بجې او ۱۷ دقيقې باندې او ۱۶ جولانې ۲ بجې او ۲۶ دقيقو باندې د عمود سيورى د قبلې په سمت باندې وي.

د دغو ځايونو لپاره کوم چه له مکې مکرمې څخه په مشرق يا مغرب کښې له ۹۰ درجو څخه لرې دي همدا عمل په ۲۸ نومبر او ۱۴ جنوري کښې تر سره کيږي. په دغو تاريخونو کښې چه کله لمر د مکې مکرمې له نصف النهار څخه په ۱۸۰ درجو باندې وي په دې وخت کښې د عمود سيورى د قبلې په سمت باندې وي.

طرق المثلث الکُروي

۸ - د زمکې په کُرې باندې د أفق دائره متعينه کړى بيا له ښار څخه په مکې مکرمې باندې ليکه تيره کړى او د أفق تر دائرې ئې ورسوى او د انحراف لپاره درجې شمار کړى.



$\frac{۱}{۲}$ ق م = ۹۰ - د مکې مکرمې عرض

ق ب = ۹۰ - د کراچي عرض.

ق^ = د کراچي طول - د مکې طول.

مم ب = (جب ق ب × مم ق م) - (جم ق ب × جم ق^) / جب ق^

(۰/۸۹۰۲ × ۰/۴۲۰۲) - (۰/۳۹۰۹ × ۰/۹۰۷۴) / ۰/۴۵۵۵ = (-) ۰/۰۴۲۳ = (-) ۳۵/۸۷° (-)

۰/۱۸۰° ۳۵/۸۷° = ۲۵/۹۲° = (ب) - ۹۰° / ۰ = ۲° / ۲۵ جنوب ته مائل.

$\frac{۲}{۳}$ مس ب = جب ق^ / (جم عرض البلد مس عرض مکه) - (جب عرض البلد جم ق^)

$\frac{۳}{۴}$ مم ب = (مس عرض مکه جم عرض البلد قم فرق طول) - (جب عرض البلد مم فرق طول)

$\frac{۴}{۵}$ مم عرض موقع[۱] = مم عرض مکه جم فرق طول. مس ب + جم عرض موقع مس فرق طول قم (عرض موقع - عرض البلد)

---

۱ - په نصف النهار باندې د هغه عمود محل وقوع کوم چه د مکې په سر باندې تيريږي.

۰/۴۰۷۹ ۰/۹۴۹۵ آ - ۰/۳۵۷۴ - ۰/۳۲° = عرض موقع - ۲۴° / ۱۵ = ۱ / ۸ (ـ)
۰/۹۶۱۸ + آ/۷۰۹۰ + ۱/۷۰۳۸ (ـ) = ۱/۳۷۴۶ (ـ) = ۵۴/۸۷ (ـ)

۵/۶ ب = م + ن . مس م = مم ق، × جب (ق م - ق ب)/۲ ÷ جب (ق م + ق ب)/۲ مس ن = مم ق، × جم (ق م - ق ب)/۲ ÷ جم (ق م + ق ب)/۲

(لوک جب (ق م - ق ب)/۲ = ۲/۴۸۴۸)، - (لوک جم (ق م + ق ب)/۲ = آ/۵۹۳۷) - ۰/۴۰۶۱ +

(لوک مم ق۲ = ۰/۶۱۷۹)، = ۰/۱۳۹۰ آ = ۵۰/۷° (م).

(لوک جم (ق م - ق ب)/۲ = آ/۹۹۹۸)، - (لوک جم (ق م + ق ب)/۲ = آ/۵۹۳۷)، ۰/۴۰۶۱ +

(لوک مم ق، = ۰/۶۱۷۹)، = ۱/۰۲۴۰ = ۳۵/۸۴ (ن) + ۷/۵۰ = ۲۵/۹۲°

۷ - د ځمکې په کره باندې د افق دائره معینه کړئ بیا له بلد نه په مکې مکرمې باندې خط واچوئ او د افق دائرې پورې ورسیږئ او د انحراف درجې وشمیرئ.

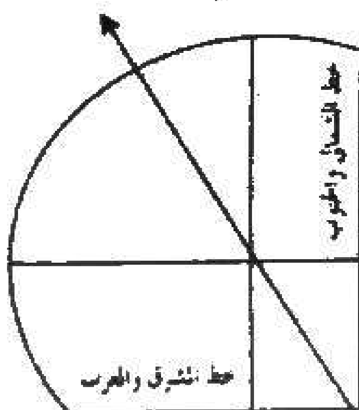
۹ - د ابي ریحان البیروني طریقه: د «ه» په مرکز باندې دائره وباسئ او په هغې باندې د «ا.ه.ج د» نصف النهار لیکه وباسئ او د جنوب نقطه «ا» وټاکئ. بیا د عرض البلد مطابق د مشرق خوا ته د «ج.ط» د قوس ټکر له «ه.ط» سره ولګوی او «ط.ز» د مکې د تول عرض مطابق جوړ کړی. بیا په «ه.ط» باندې عمودي «ز.ک» وباسی او «ک» له مرکز جوړ کړی د «ز» په بُعد باندې نیمه دائره «ز.ح.د» جوړه کړی. بیا د بلد او مکې تر منځ د طول د فرق له تمام څخه د مساوي قوس «ط.ب» ټکر «ه.ب» سره ولګوی او د هغه په موازاة باندې د «ک.ح» لیکه وباسب بیا «ا» مرکز وګرځوئ د «ز.ح» په بُعد باندې د «م.س» قوس جوړ کړئ او په «ک.ز» باندې د «ح.ل» او «ا.ه.ج» باندې د «ل.ی» عمود واچوی. پس که چیرته د مکې طول زیات وي نو د «م» له نقطې څخه ع متعین کړئ بیا له مرکز څخه په هغه باندې د «ه.ع.ص» لیکه وباسئ دا به د قبلې سمت وي

لاندې پخپله د بیروني عبارت سره له برهانه له القانون المسعودي څخه را نقل کیږي. په کتابت کښې ډیرې غلطۍ دي. له سترې پرته چه کوم الفاظ په ذهن کښې راغلل د هغه مطابق مې تصحیح کړې ده. د کتابت اصل عبارت پخپل ځای کښې د پریښودلو تر څنګ د تصحیح الفاظ مې د دوه قوسونو تر منځ لیکلی دی.

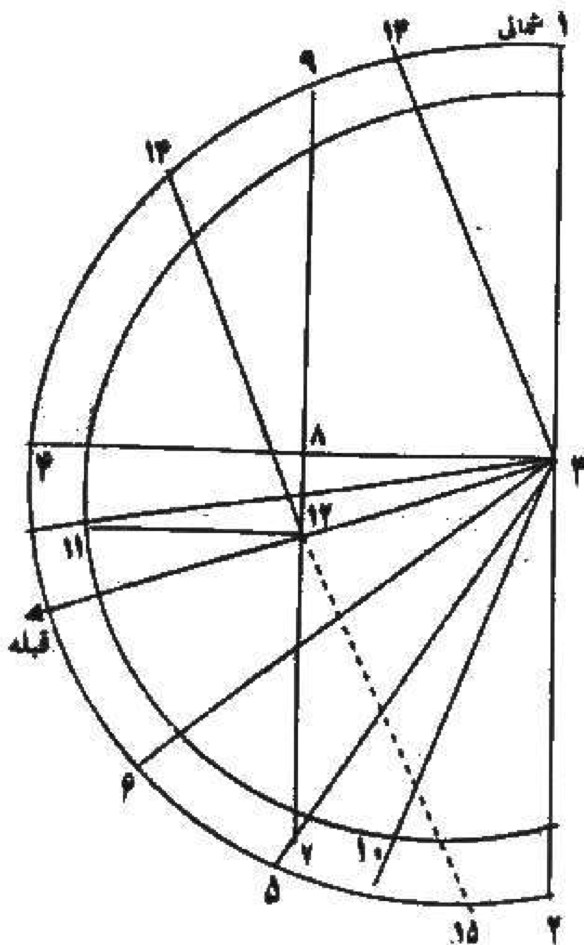
ادرنا علی سطح مستوی (مستوٍ) فی موازاة الافق دائرة واخرجنا فیها خط نصف النهار و قسمنا محیطها بثلاث مأة وستین جزءًا مستویة. ولیکن تلك الدائرة: اب ج ص علی مرکز: ہ. وخط نصف النهار فیها: اہ ج و: ا. نقطة الجنوب و نقرر قوس: ج ط ز علی ا (الی) الجنوب مساویة لعرض بلدنا و نصل: ہ ط. و نجعل: ط ز. تمام عرض مکة او البلد الذی نرید سمته و ننزل علی: ہ ط. عمود: ز ك. و ندیر علی مرکز: ك. و ببعد: ك ز. نصف دائرة: ز ح د. ثم نفصل: ط ب. مساویا لتمام ما بین بلدنا و بین مکة او ذلك البلد فی (من) الطول و نصل: ی ہ (ب ہ) و نخرج ك ح علی موازاة (موازته) و ندیر علی مرکز: ا. و ببعد: ز ح قوس: م س. و ننزل عمود: ح ل. علی: ك ز. و نخرج: ل ع قائما (علی): اہ ج فان کان طول مکة اکثر من طول بلدنا اخرجنا من نقطة: م. الشرقیة عن: ا. خطاً موازیاً لقط: اہ ج وان کان طول مکة اقل اخرجناہ من: س. موازیا ل: اہ ج ولیکن ملتقاہ مع خط: ل ع علی نقطة: ع. و نخرج من المرکز علیه خط: ہ ع ص. فیکون خط القبلة الذی یصلی علیه المصلی من مرکز: ہ. فیکون مواجهاً لمکة او البلد الذی نفرض للاستقبال.

برهان ذلك انا نتوهم نصف دائرة: اب ج و نصف فلك نصف النهار قائماً على نصف دائرة: اص ج اللتى للافق و اذا كان: ج ط. عرض البلد كان: ط. قطب الكل و: ةط. من المحور و متى فرضنا: ط ز. مساوياً لتمام عرض مكة كان: ك. مركز المدار المار عليها و لذلك يكون نصف هذا المدار: ز ح. هو في الوهم قائم على فلك نصف النهار فاذا جعلنا: ط ب. مساوياً لتمام ما بين الطولين و فضل (فصل) خط: ك ح. الموازي لـ: ةب. من المدار ما بين الطولين لتوازي خطي: ك ز. و الخارج من: ة عمود: ا ع ل. (عموداً على): ط ة و تساوي زاويتي: ح ك ز. و التي محيط بها: ب ة. و الخط المذكور مقابلة (و الخط المذكور. و هي مقابلة) لازمان ما بين الطولين و نقطة: ح في هذا المدار القائم مسامتة لمكة و العمود النازل منها على افق بلدنا و ليقع على: ع. و هي في سطح دائرة الارتفاع المارة على مكة و الاستقبال يكون في سطحها فلذلك صار و كدنا مقصوراً على معرفة وضع نقطة: ى ع. (نقطة: ع) و معلوم ان: ع (: ى ع.) يوازي: ح ل. و يساويه لتوازي: ل ى. (: ل ع.) مع العمود النازل من: ح على: ع. فان ادرنا الكرة على محور: اة ج. رسم خط: ل ى. (: ل ع.) القائم عليه سطحاً مستقيماً يقاطع الافق على: ى ع. و ينطبق: ى ل. فيه على استقامته فنقطة: ع. على خط: ى ل. عند موافاته الافق، و كذا ادرنا دائرة: س م. ببعد: ز ح. ساوى جيب: س ا. فيها: ح ل. و لذلك يفضل (يفصل) خط: س ع. الموازي لـ: اة ج. خط: ى ع. مساوياً لـ: خ ل. و يصير وضع نقطة: ع. التي مسقط جهر مكة في افقنا معلوماً.

(القانون المسعودي ج۲، ص۵۲۶تا۵۲۸)



۹ - په یوې دائرې باندې خط المشرق و المغرب او خط الشمال و الجنوب وباسی بیا د بین الطولین د فرق مطابق له خط الشمال و الجنوب څخه متوازي او د فرق بین العرضین په مطابق له خط المشرق و المغرب څخه متوازي لیکې وباسی د دواړو د تقاطع په ځای باندې له مرکز څخه مستقیمه لیکه وباسی. د قبلې دا سمت تقریبي ده. چنانچه په دې طریقې سره د کراچۍ د قبلې سمت له مغرب څخه ۷/۵ درجې جنوب ته مائل را ووځي په داسې حال کښې چه صحیح سمت ۲/٤ درجې د جنوب په طرف دی دا طریقه اګر که تقریبي ده لیکن د آسان والي له وجې د صاحب تصریح او داسې نورو دې لره بیان کړې ده



۱۰ - په دائره یا نیمې دائرې باندې خط المشرق و المغرب او خط الشمال و الجنوب وباسی. د ۱ نقطه د شمال په طرف وي. په ۴،۲ باندې زاویه ۵،۲ د طول د فرق په برابر جوړ کړی. او د ۶،۵ زاویه د مکې د عرض په برابر جوړه کړی. او د ۷،۶ خط لره په ۵،۳ باندې عموداً واچوی او د ۹،۸،۷ خط د ۳،۲،۱ خط متوازي وباسی. بیا له مرکز څخه د ۹،۸ په برابر د نیم قطر منحني دائره وباسی او د ۱۰،۷ خط له ۴،۳ خط په متوازي وباسی. د ۱۰ نقطه په منحنی دائرې باندې واقع وي. او د ۱۱،۳،۱۰ زاویه د تول عرض البلد په برابر جوړه کړی او د ۹،۸،۷ په خط باندې د ۱۲،۱۱ خط عموداً ولویده، که ضرورت پیښ شي نو د ۹،۸،۷ خط نور هم اوږد کړی بیا ۱۲،۳ له خط مستقیم سره ولګوی دا به د قبلې سمت وي.

له مکې مکرمې څخه د فاصلې د معلوم ولو طریقه

۱ - په مذکور شکل کنبې ۱۳،۳ په ۱۲،۳ باندې عمود جوړ کړی، که چیرته د ۱۱ نقطې قوس د ۲،۴،۱ په طرف واقع وي نو ۱۴،۱۲ خط لره په ۱۲،۳ خط باندې عموداً واچوی او که چیرته د دائرې د نقطې د ښې خوا په نیمائي باندې وي نو ۱۵،۱۲ خط لره په ۱۲،۳ خط باندې عموداً واچوی. په شکل مسطور کښې لومړنی صورت واقع شوی دی لهذا د ۱۳، ۱۴ قوس اندازه وکړی او د ښي درجې ۶۹/۱ میله حساب ولګوی

۲ - د قبلې د سمت د تخریج په طریقې سره د قبلې د سمت زاویه معلومه کړی او دا کلیه استعمال کړئ.

جب مابین البلدین = جم عرض مکه جب فرق طول قم > سمت قبله مثلاً کراچی نه تر مکې مکرمې پورې: ۱۷۳۴/۴۱ = ۶۹/۱ × ۲۵ /i = آ/۶۲۷۹ = ۰/۰۰۰۴ + آ/۶۵۸۵ آ/۹۶۹۰ میله.

۳ - مم عرض موقع = مم عرض مکه جم فرق طول.

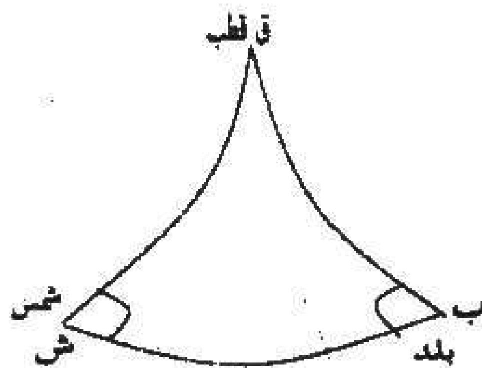
۴ - د زمکې په کُرې باندې د دوارو ښارونو فاصله په تار سره اندازه کړی او په خط استواء باندې ئې کښېږدی درجات ئې معلوم کړی.

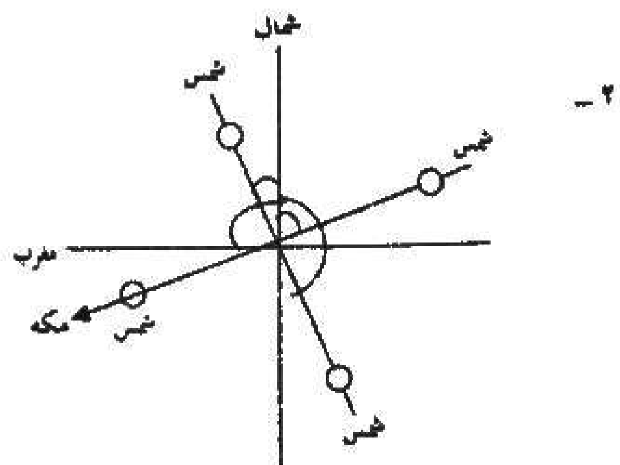
د قبلې د سمت د درجاتو د قائمولو قاعدې

(الف) د سیورې په ذریعه

۱ - د زمکې په کُرې باندې د قبلې د سمت او د لمر د مدار د تقاطع وخت وباسی په دې وخت کښې د عمود سیورې د قبلې په سمت باندې وي. او که چیرته د قبلې د سمت په دائرې باندې د شمال له نقطې څخه د شمس تر مدار پورې تلونکي خط لره د عمود په توګه تیر کړی نو د لمر په مدار باندې د هغه د وقوع ځای په وخت د عمود سیورې د قبلې د سمت په خط باندې عمود واقع کیږي. د جومات شرقي یا غربي دیوال د دې په مطابق جوړ کړی.

۲ -





اوله زاویه ب له لاندې جدول څخه معلومه کړی

د مشاهدې نمبر	د سیورې کیفیت	چه کله زاویه د قبلې له سمت څخه تر ۹۰ درجو زیاته وي	چه کله زاویه د قبلې له سمت څخه تر ۹۰ درجو کمه وي
۱	دقبلې په سمت باندې مخکښې له غرمې	۱۸۰ ــ زاویه د قبلې سمت	۱۸۰ ــ زاویه د قبلې سمت
۲	عمود = = = =	۲۷۰ ــ زاویه د قلبې سمت	۹۰ زاویه د قبلې سمت
۳	د قبلې په سمت باندې	زاویه د قبلې سمت	زاویه د قبلې سمت

	وروسته تر غرمې		
۱	عمود = - - =	زاویه د قبلې سمت — ۹۰	۹۰ ، زاویه د قبلې سمت

مثلا د کراچۍ د قبلې د سمت زاویه ۹۲/۴ درجې ده. له دې امله ب (۱)، ۸۷/۶ (۲)، ۱۷۷/۶ (۳)، ۹۲/۴ (۴)، ۲/۴. بیا د لاندیني جدول له مخې دا څرګنده کړی چه د ب د زاویې کوم قیمت د مشاهدې لپاره ګټوره ده. په ځینو حالاتو کښې خاص د یوه دول مشاهدې لپاره دوه مختلف وختونه تر لاس راتللی شي لکه څرنګه چه په لاندیني جدول کښې دي.

لومړی صورت عام

(عرض شمالي او جنوبي)

	صورت	کیفیت	د اوقاتو تعداد
ا	ق ب او ق ش کښې له ۹۰ درجو څخه زیات فرق وي	۲۴ ساعته شپه وي	صفر
ب	د دوارو مجموعه له ۹۰ درجو څخه کمه وي یا له ۲۷۰ درجو څخه زیاته وي	۲۴ ساعته ورځ وي، د ب هر قیمت ګټمنه وي	۱
ج	ق ب - ق ش وي	په دې شرط چه ب له مط څخه لویه وي او له ۹۰ درجو څخه کمه وي	۱

دویم صورت شمالي عرض البلد

	صورت	شرط	
د	ق ش، له ق ب څخه لوی وي لیکن له ق ش — ق ب ۹۰ څخه کم وي	ب له مط څخه لوی وي	۱
ه	ق ب، له ق ش څخه لوی وي لیکن ق ب — له ق ش ۹۰ څخه کم وي	(۱) ب له مط څخه لوی وي (۲) له مط څخه لوی او له ما څخه کم وي	۱ ۲

دریم صورت جنوبي عرض البلد

صورت		شرط	
و	ق ب، له ق ش څخه لوی وي لیکن له ق ب — ق ش ۹۰ څخه کم وي	ب له مط څخه لوی وي	۱
ز	ق ش، له ق ب څخه لوی وي لیکن ق ش — له ق ب ۹۰ درجو څخه کم وي	(۱) ب له مط څخه لوی وي (۲) له مط څخه کم او له	۱ ۲

	ما څخه لوی وي		

لومړی دې اولنی صورت وکتل شي که چیرته د هغه شرائط حاصل نه شي نو بیا دویم یا دریم وکتل شي. له مط څخه مراد د «ب» هغه اندازه ده چه د طلوع په وخت کښې وي یعنې چه کله ضلع ب ش ۹۰/۸ درجې وي. له ما څخه مراد د ب هغه اندازه ده چه کله د ش زاویه - ۹۰ درجې وي.

د مط او ما د اندازې د معلومولو قاعده

جب ضلع ب ق - ۹۰ درجې ي په دې وخت کښې له مط او ما څخه د هر یو ضلع به له ق ش سره برابره وي، او که نه نو په لاندینۍ طریقې سره ئې معلومه کړی.

مط، ن - ب ش + عرض + میل مخالف یا - میل موافق، جب مط / ۲ = جب ن جب (ش ق - ن) / چم عرض جب ب ش

«ما» جب ما - جب ش ق، / جب ق ب

د «ما» له دوه مختلفو قیمتونو څخه هغه قیمت را اخیستل کیږي چه په شمالي عرض البلد کښې له ۹۰ درجو څخه کم او په جنوبي کښې له ۹۰ درجو څخه زیات وي.

بیا د «ش» زاویه داسې معلومه کړئ. جب ش - جب ب × جب ق ب / جب ق ش

له جدول څخه د ه (۲) او ز (۲) کښې د دې قاعدې له مخې را اخیستل شوی د ش دواړه قیمتونه به صحیح وي. پاتې په ټولو صورتونو کښې یواځې یو قیمت صحیح وي. دا د لاندیني کلیاتو څخه معلوم کړی.

۱ - که چیرته ق ب + ق ش - ۱۸۰ وي نو ش + ب - ۱۸۰ وي. که چیرته ق ب + ق ش ۱۸۰ څخه کم وي نو ش + ب ۱۸۰ څخه کم وي، که چیرته ق ب + ق ش ۱۸۰ څخه زیات وي نو ش + ب ۱۸۰ څخه زیات وي.

۲ - که چیرته د ش په دواړو قیمتونو کښې دا شرط پیدا شي نو د دواړو قیمتونو سره بیل بیل دا عمل وکړی چه ب + ش / ۲ او د ۹۰ فرق معلوم کړی په کوم صورت کښې چه فرق کم شي د ش هم هغه قیمت به صحیح وي. مثلاً د ش یو قیمت ۶۰ درجې او دویم قیمت ئې ۱۲۰ درجې وي او ب - ۱۱۰ وي نو ۱۱۰ + ۶۰ / ۲ - ۸۵، ۹۰ _ ۸۵ = ۵ او ۱۱۰ + ۱۲۰ / ۲ - ۱۱۵ _ ۹۰ - ۲۵، معلومه شوه چه د

ش قیمت ۶۰ درجې صحیح دی. بیا د ق زاویه معلومه کړی. د دې دوه قاعدې دي. که چیرته د ش زاویه + د ب زاویه- ۱۸۰ وي یا دې ته ډیر نژدې وي (اګر که څه کم یا زیات وي) نو بیا لومړی قاعده نه استعمالیږي. او که چیرته د ش زاویه - د ب زاویه وي نو دویمه قاعده نه استعمالیږي. په ش او ب کښې چه لږ غوندې تفاوت وي نو استعمالیدلی شي. په نورو حالاتو کښې دواړه قاعدې استعمالیدلی شي.

۱ - مم ق - مس ب+ش/۲ × جم ق ش + ق ب/۲ / جم ق ش - ق ب

۲ - مم ق- مس ب - ش/۲ × جب ق ش + ق ب/۲ / جب ق ش - ق ب

د کراچی د ۱۳ اپریل لپاره په جدول کښې د ۵ صورت جوړیږ له دې امله مط - ۷۹/۷ درجه

۱ - صبح ۷ بجې ـــ ۲۹ دقیقې قبلې ته مخامخ

۲ - صبح ۱۲ بجې ـــ ۳۰ دقیقې عمود

۳ - ماښام ٤ بجې ـــ ٤۹ دقیقې قبلې ته مخامخ

٤ - د د په صورت کښې د ب له مط څخه زیاتوالی شرط دی کوم چه دلته مقصود دی لهذا دا مشاهده نه شي کیدلی.

(۳) ویره آسانه قاعده ق - م ـــ ن

جب م- جب ق ب مس ب مم ق ش / √(۱ + (جم ق ب مس ب)) مس ن- جم ق ب مس ب

په دې شرط چه د م ـــ ن قیمت مثبت وي او له نصف النهار څخه له طلوع تر غروبه پورې له قوس څخه کم وي که چیرته د م په دواړو قیمتونو کښې دا شرط پیدا شي نو دواړه به ګټور وي.

مثلا ۱۵ اپریل د کراچی لپاره

د سهار د قبلې سمت (هر=۱) (۲۲/۱)-(ن=۸۳/۳)=(-)۶۱/۲ غیر مفید

۱۸۰ - ۲۲/۱ - ۸۳/۳ = ۶۳/۹ مفید

عمود له غرمې مخکښې ۰/۶/۴ = ۱/۰ + (-) ۰/۴ مفید

۱۸۱/۴ = ۱/۰ + ۰/۴ + ۱۸۰ غیر مفید

د ماښام د قبلې سمت ۶۲/۲ = ۸۴/۳ + (-) ۲۲/۱ مفید

۲۸۶/۴ = ۸۴/۳ + ۲۲/۱ + ۱۸۰ غیر مفید

عمود وروسته له غرمې (-) ۰/۶ = ۱/۰ - ۰/۴ غیر مفید

۱۶۸/۶ = ۱/۰ - ۰/۴ - ۱۸۰ غیر مفید

د م په دوارو قیمتونو کښې د ګټمن کیدو مثال. چاټګام کښې په ۲۰جون د ماښام د قبلې سمت.

۶ / ۸۰ - ۱ / ٦٤ = ۱۳ / ۵ مفید

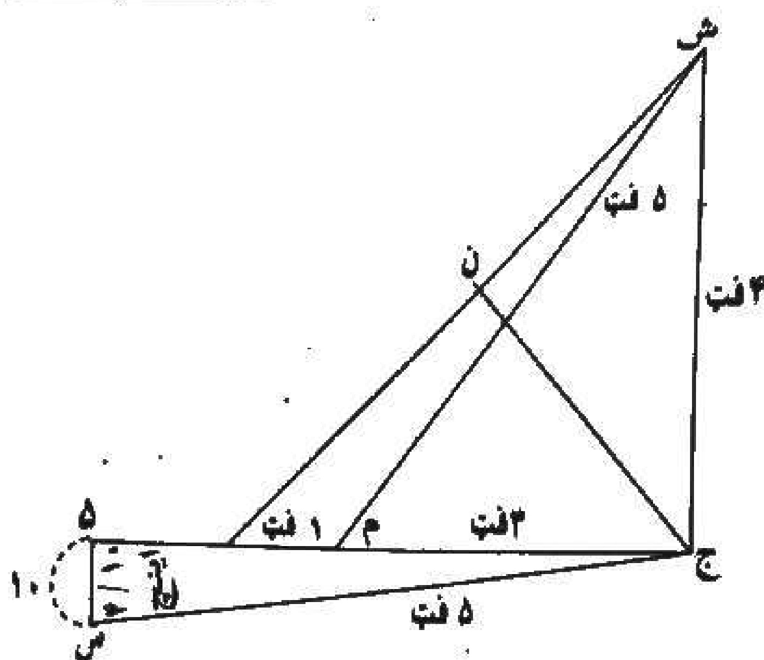
۱۸۰ - ۶ / ۸۰ - ۱ / ٦٤ = ۳۲ / ۳ مفید

(ب) په ذریعه د پیمائش د درجاتو د قائمولو قاعدې

۱- د نیمې زاویې جب چه کله د ساق له ضعف (دوه چنده) سره ضرب کړی نو د زاویې وسعت (پراخوالی) معلومیږي. مثلاً زاویه ۱۰ درجې او ساق ۳۰ فټه وي نو جب ۵ـ۰٫۰۸۷۲ـ۶۰×۰/۰۸۷۲ـ۵٫۲۳۲ به د زاویې وسعت وي.

۲- د قطب نما یا د قطب د ستوري په ذریعې سره د شمال او جنوب خط ش ج ٤ فټه لوړ وباسی بیا د ج په نقطې باندې عمود ج م ۳ فټه اوږد داسې ډول جوړ کړی چه د ش م خط ۵ فټه وي نو د ج زاویه به ۹۰ درجې وي.

بیا ج م لره د م په طرف یو فټ زیات کړی تر څو چه د ج ع خط ٤ فټه شي. بیا د ش ع خط په نیمائي باندې د ج ن خط کش کړی نو د ج زاویه به دوه برابرې برخې شي هره یوه حصه به ئې ٤۵ درجې وي.



ا ب له مطلوب سمت څخه د ش ج خط. ن ج، ع ج خط چه کوم یوه ته دیر نژدې وي دا خط د ه تر نقطې پورې دومره کش کړی چه د ج ه خط ۵ فټه شي. بیا د تار یا فیتې یو طرف د ج په مرکز باندې قائم ولړی او دویم طرف د ه له نقطې څخه د مطلوب سمت خواته د قوس په جوړولو سره راوړی بیا ۱/۰۴ انچه په فی درجه حساب ولګوی د هغه په برابر مستقیم خط د ه س داسې کش کړی چه د س نقطه په نوموړي قوس باندې واقع شي او ج س پنځه فټه شي. دا د ج س خط به د قبلې سمت وي.

مثلا د کراچۍ د قبلې سمت ۲/٤ د جنوب په طرف دی لهذا ۲/٤ × ۱/۰٤ = ۲/٤۹٦ انچه یعنې د ۵ فټه په جګوالي باندې د زاویې وسعت به تقریبا ½ ۲ انچه وي.

څو مفیدې قاعدې:

(زیاتی تحقیق په تتمه کښې دی)

۱ - د قمري میاشتې د تاریخ د ورځې د معلومولو طریقه:

د قمري تاریخ د ورځې صحیح تعین او همدارنګه د هجري او عیسوي تاریخونو صحیح تقابل (له یوه او بل سره موازنه) مشکل دی. لاندیني قواعد تقریبي دي د هغو په ذریعه په لاس ته راغلې نتیجې کښې د یوې ورځې تاخیر او تقدیم کیدلی شي. که چیرته د قمري تاریخ ورځ، د شمسي تاریخ ورځ او د هجري او عیسوي تاریخونو تقابل. د دغو دریوارو د حساب په لګولو سره له یوه او بل سره مقابله کړی شي نو نتیجه ئې نوره هم صحیح را ایستل کیدلی شي.

۱- هجري سنه په اتو باندې تقسیم کړی د باقي قائم مقام لپاره عدد له راتلونکي جدول څخه واخلې په هغه کښې د میاشتې قائم مقام عدد او مطلوب تاریخ جمع کړی. بیا مجموعه په اوه (۷) باندې تقسیم کړی. که چیرته باقي څه پاتې نه شي نو مطلوب تاریخ به د شنبې یا هفتې په ورځ وي. که چیرته یو باقي شي نو یکشنبه. دوه باقي شي نو دوشنبه بهوي، همدارنګه چه شپږ باقي شي نو د جمعې ورځ به وي.

دا قاعده له سنه ۱هجري څخه تر سنه ۱۲۶ هجري پورې ده له دې وروسته يوه ورځ کميږي همدارنگه په هر ۱۲۶ کلونو کښې يوه يوه ورځ کمږی. په دې حساب کښې قمري کال - ۳۵۴/۳۶۷۰۵۶ ورځې را اخيستل شوی دی او د محرم غره د سـ۱ـه هجري د پنجشنبې ورځ تاکل شوې ده او همدغه راجح هم دی.

هجري سنه پراتو له تقسيم کيدو وروسته	۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
د باقي قائمقام عدد	۰	۴	۱	۶	۴	۰	۵	۲

میاشت	محرم	صفر	ربيع الاول	ربيع الثانی	جمادی الاولی	جمادی الاخری	رجب	شعبان	رمضان	شوال	ذی قعده	ذی الحجه
قائمقام عدد	۰	۲	۳	۵	۶	۱	۲	۴	۵	۰۹	۱	۳

مثال:

«الف» په دې باندې اجماع ده چه حجة الوداع په سنه ۱۰ـه هجري کښې د جُمعې په ورځ وه. لهذا ۱۰÷ ۸ باقي ۲، د دې قائم مقام ۱،۱ او د ذو الحجې قائم مقام ۳. مطلوب تاريخ ۹. پس ۱+۳+۹= ۱۳ ÷۷، باقي ۶، معلومه شوه چه ۹ ذی الحجة د جُمعې په ورځ وه.

«ب» په سنه ۱۴۰۰ـه هجري کښې د محرم لومړی ورځ داسې را ووځي. ۱۴۰۰ ÷۸ باقي ۰، د هغه قائم مقام ۰ د محرم قائم مقام ۰ تاريخ ۱=۱، بيا ۱۴۰۰÷ ۱۲۶ = ۱،۱۱ - ۱۰ ÷۷، باقي ۳ =۴، پس د محرم لومړی ورځ د سنه ۱۴۰۰ـه هجري به د چهار شنبې ورځ وي.

۲- هجري سن په اتو باندې تر تقسيمولو وروسته د باقي د قائم مقام عدد "جزدبوجهاه" څخه داسې معلوم کړی چه تر تقسيم وروسته څه پاتې نه شي نو د ج عدد يعنې ۳ را واخلی او که يو پاتې شي نو د ز عدد ۷ را واخلی. على هذا القياس چه اوه پاتې شي نو د ه عدد ۵ را واخلی.

او د مياشتې قائم مقام عدد داسې لاس ته راوړی چه د محرم لپاره صفر او تر هغه وروسته په هرې مياشتې باندې ۱/۷ ۱ اضافه کړی. چه چيرته د جمع په حاصل کښې کسر راشي هغه پوره کړی. مثلا د ذوا الحجې قائم مقام عدد ۱۱× ۱/۷ ۱ - ۱/۷ ۱۶ + ۱/۷ - ۷۱۷ د سنه او مياشتې په قائم مقام عدد کښې مطلوب تاريخ جمع کړی او په اوه ئې تقسيم کړی.

دا قاعده له سنه ۱۳۸۷ـه هجري څخه واخله تر سنه ۱۵۱۲ـه هجري پورې پورې د ۱۲۶ کلونو لپاره ده. د سنه ۱۳۸۷ـه څخه د مخکښې کلونو لپاره له ۱۵۱۲ څخه مطلوب سنه تفريق کړی باقي ئې په ۱۲۶ باندې تقسيم کړی. د تقسيم حاصل له لومړي مجموع سره جمع کړی او په اوه ئې تقسيم

کړی او د سنه۱۵۱۲ــه هجري نه وروسته لپاره له مطلوب سنه څخه ۱۳۸۷ تفریق کړی باقي ئې په ۱۲۶ باندې تقسیم کړی او حاصل تقسیم له لومړی مجموعې څخه تفریق کړی او په اوه باندې ئې تقسیم کړی.

(الف) د سنه۱۴۰۰ــه هجري د محرم لومړی ورځ داسې را وباسی ۱۴۰۰ + ۸ باقي ۰، د هفه قائم مقام عدد ۳+ د محرم قائم مقام عدد ۰+ لومړی تاریخ -٤- چار شنبه.

(ب) د حجة الوداع د ورځې تخریج داسې را ووځي. ۱۰+ ۸ باقي ۲، د دې قائم مقام عدد ٤+ د ذوا الحجې قائم مقام ۱۷+ تاریخ ۹ - ۳۰

بیا ۱۵۱۲ـ ۱۰ - ۱۵۰۲ + ۱۲۶ - ۱۱ + ۳۰ - ٤۱ + ۷ باقي ۶ - د جُمعې ورځ.

د محسن اعظم حضرت محمد ﷺ د ولادت تاریخ

د نبي کریم ﷺ مبارک عمر د هجرت په وخت کښې ۵۳ کاله وو ،له دې څخه د ده د ولادت د تاریخ حساب داسې کیږي. ۵۳ (ــ) + ۸ باقي ۵ (ــ) - ٤ یعنې د سپوږمۍ له اته کلني دورې څخه پنځه کلونه منفي شول نو مثبت به ئې څلورم کال وي، د ٤ قائم مقام عدد ۳ + د ربیع الاول قائم مقام عدد ۳ +اول تاریخ + له ۱۲۶ کاله معهود دَور څخه تقدم ۱ - ۸ + ۷ باقي ۱ - یکشنبه. په اتفاق سره د ده مبارک ولادت دوشنبه - ۲ یا ۹ ربیع الاول. مغلطائي صاحب اول ته ترجیح ورکړی دی لیکن حضرت عبد الله ابن عباس او جبیر بن مطعم رضی الله تعالی عنهم څخه ۸ ربیع الاول منقول دي او جمهورو محدثینو او مؤرخینو هم همدغه مختار کړی دی. په حسابي قاعده کښې د یوې ورځې فرق معمولي خبره ده

د وفات تاریخ

په هیڅ یوه روایت کښې د وفات د تاریخ یادونه په لاس نه راځي. یواځې د ربیع الاول په لومړی ورځې او د دوشنبې ورځ ثابته ده. د مذکوره حساب ل مخې د ربیع الاول لومړی تاریخ د سنه۱۱ـه هجري د سه شنبې ورځ راځي ۱۱ + ۸ باقي ۳، د دې قائم مقام عدد ۶ + د ربیع الاول قائم مقام عدد ۳ + اول تاریخ - ۱۰ + ۷ باقي ۳ - سه شنبه پس دوشنبه - ۷ یا ۱٤ شو. د سیر د خاوندانو قول ۱ او ۲ د ربیع الاول هم د حساب په مطابق صحیح دی. اکثرو ۲ غوره کړی دی، ۱۲ ربیع الاول خیال بدیهي البطلان دی د دې لپاره چه له دې څخه مخکښې ۹ ذی الحجة سه ۱۰ــه هجري د جُمعې ورځ وه پس د دوشنبې په ورځ د ۱۲ ربیع الاول حساب په هیڅ صورت کښې هم نه شي صحیح کیدلی حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چه د ربیع الاول د شهر (میاشتې) دویم ثاني عشر (دولسم) وبل شوی دی نو ځکه ۱۲ د ربیع الاول مشهور شوی دی.

۲ - د شمسي میاشتې د تاریخ د ورځې معلومولو طریقه

۱- د عیسوي سنه پیړۍ په څلورو باندې تقسیم کړئ. د باقي قائم مقام عدد او د کلونو او میاشتو قائم مقام عددونه د راتلونکي جدول څخه واخلئ د هغو په مجموعې باندې مطلوب تاریخ اضافه کړئ په اوه ئې تقسیم کړئ. که یو پاتې شي نو یکشنبه، دوه پاتې شي نو دوشنبه، درې پاتې شي نو سه شنبه به وي

مثال د ۲ فروري سنه ۱۹۷۰ ـه عیسوي د ورځې معلومول غواړئ نو ۱۹ ÷ ٤ باقي ۳، د دې قائم مقام عدد ٦، د ۷ قائم مقام عدد ٤، د فروري قائم مقام ٤، مطلوب تاریخ ۲، ۲+٤+٤+٦=۱٦ ÷ ۷ باقي ۲ ثابته شوه چه ۲ فروري د دوشنبې ورځ ده.

د لیپ په کال کښې د جنوري قائم مقام صفر او د فروري درې را اخیستل کیږي کومه پیړۍ چه په څلورو باندې برابر تقسیم نه شي د هغه آخري کال د لیپ نه ګڼل کیږي، اګر که هغه په څلورو باندې تقسیمیږي او ۳٦ پیړۍ په څلورو باندې د تقسیمېدلو تر څنګ ۳٦۰۰ د لیپ نه دی

ماه	قائم مقام
جنوری	۱/۰
فروری	۴/۳
مارچ	۴
اپریل	۰
مئی	۲
جون	۵
جولائی	۰
اگست	۳
ستمبر	۶
اکتوبر	۱
نومبر	۴
دسمبر	۶

صدی کو ۴ پر تقسیم کرنیکے بعد باقی	۱	۲	۳	۰
باقی کا قائم مقام	۳	۱	۶	۵

سنین							
	۰	۱	۲	۳	—	۴	۵
	۶	۷	—	۸	۹	۱۰	۱۱
	—	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	—	۱۶
	۱۷	۱۸	۱۹	—	۲۰	۲۱	۲۲
	۲۳	—	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	—
	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	—	۳۲	۳۳
	۳۴	۳۵	—	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹
	—	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	—	۴۴
	۴۵	۴۶	۴۷	—	۴۸	۴۹	۵۰
	۵۱	—	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	—
	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	—	۶۰	۶۱
	۶۲	۶۳	—	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷
	—	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	—	۷۲
	۷۳	۷۴	۷۵	—	۷۶	۷۷	۷۸
	۷۹	—	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	—
	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	—	۸۸	۸۹
	۹۰	۹۱	—	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵
	—	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹		—
قائم مقام	۱	۲	۳	۴	۵	۶	

(۲) ویره آسانه قاعده

د عیسوي سنې په لومړي کال کښې د هغه ¼ د کسر په حذف سره جمع کړی په دې کښې د کال تیرې شوې ورځې د مطلوب تاریخ په شمول ور جمع کړی، بیا له هغه څخه د پیړۍ ¾ د کسر په تکمیل سره تفریق کړی باقي ئې په اوه باندې تقسیم کړی، چه یو پاتې شي نو دوشنبه، دوه پاتې شي سه شنبه، درې پاتې شي نو چارشنبه به وي.

مثال: ۳ مارچ ۱۹۷۹عیسوي ورځ داسې وباسی، ۱۹۷۸ + ٤۹٤ + ٦۲ = ۲۵۳٤، ۱۹ × ¾ = ۱٤ ¼ په تکمیل د کسر سره ۱۵، ۲۵۳٤ ـ ۱۵ = ۲۵۱۹ ÷ ۷ باقي ٦ = دوشنبه،

تنبیه : د سنہ ۳٦۰۰ ـه لیپ نشته، څکه تر ۳۵۹۹ وروسته د مذکور حساب له مخې یوه ورځ کمیږي.

۳ - د هجري کال په مطابق د عیسوي سنې د معلومولو طریقه

د هجري او عیسوي کلونو او تاریخونو صحیح تقابل په دوو امورو باندې موقوف دي. یوه داچه له اول محرم سنه ۱ هجري کښې د عیسوي سن او تاریخ څه وو، دویم دا چه د لمر د دَور او د سپوږمۍ د دَور صحیح اندازه څه ده تر څو چه د دې په مطابق د دواړو کلونو خپلي منځي نسبت ښکاره شي لیکن په دغو دواړو امورو کښې د اختلاف د موجودوالي له وجې په قمري او شمسي تاریخونو کښې بالکل صحیح تطبیق مشکل دی. راجحه دا څرګندیږي چه د محرم اوله سنہ۱ـه هجري له ۱۸ جولائي سنہ ٦۲۲ـه ء په مطابق د پنجشنبې په ورځ ده. د دې لپاره په دې قاعده کښې همدغه غوره شوی دی. په منجد کښې درج شوی تقابلي جدول او په ځینو نورو تقویمونو کښې د محرم اوله په مطابق د ۱٦ جولائي سنہ٦۲۲ـه ء د جُمعې ورځ لیکل شوې ده. په قمري تاریخ کښې د یوې ورځې فرق معمولي خبره ده او په شمسي تاریخ کښې د دریو ورځو د فرق وجه دا ده چه هر څلورم کال ۳٦٦ ورځې تر ټاکلو وروسته تر شپاړلسمې پیړۍ عیسوي پورې ۱۰ ورځې اضافه شوې دي د دې لپاره پوپ ګریګوري په سنہ۱۵۸۲ـه ء کښې لس ورځې کمې ۱۹ اکتوبر ئې ۲۹ اکتوبر د ټاکلو اعلان وکړ او د راتلونکي لپاره ئې د حساب د صحیح ساتلو په غرض سره هره هغه پیړۍ چه په ٤۰۰ تقسیم نه شي د هغه آخري کال ئې ۳٦۵ ورځې وټاکه. په منجد او داسې نورو کښې یو تسامح خو دا شوی دی چه په اکتوبر سنہ۱۵۸۲ـه ء کښې د لسو ورځو تر کمولو وروسته د هغه د ماقبل تقویم لره د هغه مطابق جوړ نه کړ، دویم تسامح دا چه له نوموړي سن څخه د ما قبل هغه پیړۍ چه په ٤۰۰ نه تقسیمیږي د هغه ئې هم آخري کال د ۳٦٦ ورځو را اخیستی دی. داسې له سنہ٦۲۲ـهٔ څخه تر سنہ۱۵۸۲ـهٔ پورې اوه ورځې اضافه شوې، پس ۱۰ (سـ) + ۷ = ۳ (سـ) یعنې په دغو تقویمونو کښې لس تاریخونه له اصل حساب څخه کم را اخیستل شوي دي او اوه زیات، په

نتیجه کښې درې تاریخونه کم شول ځکه د ۱۹ جولائي په ځای ۱۶ جولائي شو، د شمسي تاریخ د ورځې د معلومولو د پورتنیو دوو قاعدو په مطابق هم د جُمعې په ورځ ۱۹ جولائي او د پنجشنبې په ورځ ۱۸ جولائي دی.

د قمري او شمسي کال په اندازه کښې له مختلفو اقوالو څخه دې قول ته ترجیح معلومیږي چه قمري کال ۳۵۴/۳۶۷۰۵۶ ورځې او شمسي کال ۳۶۵/۲۴۲۲۱۸ ورځې دی د دې لپاره قمري کال له شمسي کال سره تر ټولو نژدې نسبت ۰/۹۷۰۲۲۴۷۹۴ دی، لاندینی قاعده په همدې باندې مبني دی.

له هجري سنې څخه مخکښې سنې ته په ۰/۹۷۰۲۲۴۷۹۴ کښې ضرب ورکړی له حاصل ضرب سره د۶۲۱/۵۴۲۴۶۵۷ له جمع کولو څخه چه کوم صحیح عدد را ووځي د هغه په مطابق دعیسوي کلونو په تیریدو سره تر هغه وروستنی کال به چلیږي. او کسر لره په ۳۶۵ کښې د ضرب په ورکولو سره د همدې روان کال تیرې شوې ورځې ښکاریږي. که چیرته دا کال د لیپ وي نو کسر لره په ۳۶۶ کښې ضرب ورکړی.

مثال: د سنه۱۳۹۰ـه هجري په مطابق عیسوي سنه داسې معلومو.

۱۳۸۹× ۰٫۹۷۰۲۲۴۷۹۴ = ۱۳۴۷٫۶۴۲۲۳۹ + ۶۲۱٫۵۴۲۴۶۵۷ = ۱۹۶۹٫۱۸۴۷۰۵، پس سنه۱۹۷۰ـۀ ښکاره شوه، او ۰٫۱۸۴۷۰۵ × ۳۶۵ = ۶۷٫٤، معلومه شوه چه له اول محرم سنه۱۳۹۰ـه هجري څخه مخکښې د سنه۱۹۷۰ـۀ ۶۷ ورځې به تیرې شوې وي یعنې ۹ مارچ به د محرم اوله وي.

۴- د عیسوي سنې په مطابق د هجري سنې د معلومولو طریقه

له تیر شوي عیسوي کال څخه ۶۲۱٫۵۴۲۴۶۵۷ تفریق کړی او د تفریق حاصل په ۰٫۹۷۰۲۲۴۷۹۴ باندې تقسیم کړی د تقسیم په جواب کښې به صحیح عدد د هجري د سنې وي بیا اعشاریه لره په ۳۵۴ کښې ضرب کړی نو د هجري سنې تیرې شوې ورځې ترې را ووځي.

مثال: د سنه۱۹۷۰ـۀ په مطابق د سن هجري تخریج: (په دې باندې اشکال او ځواب ئې د تتمّه په "مسائل شتّی" کښې دي.

۱۹۶۹ــ ۶۲۱٫۵۴۲۴۶۵۷ = ۱۳۴۷٫۴۵۷۵۳۴ ÷ ۰٫۹۷۰۲۲۴۷۹۴ = ۱۳۸۸٫۸۰۹۶۲۷، معلومه شوه چه د سنه۱۹۷۰ـۀ شروع په سنه۱۳۸۹ـه هجري کښې شوې ده. او ۰٫۸۰۹۶۲۷ × ۳۵۴ = ۲۸۶٫۹، یعنې له اول جنوري سنه۱۹۷۰ـۀ څخه مخکښې د سنه۱۳۸۹ـه هجري ۲۸۷ ورځې تیرې دي چه د دې د شمار قاعده دا ده چه د محرم دیرش ورځې او د صفر ۲۹ ورځې، بیا د ربیع الاول ۳۰، همدارنګه په ترتیب سره جمع کړی نو ثابتیږي چه د شوال د یو ویشتو ورځو تر تیریدو وروسته په ۲۲ د شوال د جنوري اوله ورځ وه،

مکہ مکرمہ زادھا اللہ تعالیٰ شرفاً۔ طول ۳۹ — ۵۴، عرض ۲۱ — ۲۱

وہ مقامات جن کا قبلہ مائل بجنوب ہے

نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ		نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ	
	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ		درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ
اسلام آباد	۷۳	۸	۳۳	۴۳	۱۴	۱۳	بہاول پور	۷۱	۴۱	۲۹	۲۴	۸	۱۷
اسلام آباد کشمیر	۷۵	۱۴	۳۳	۴۲	۱۲	۲۵	بہرائچ	۸۱	۳۶	۲۷	۳۳	۰	۶
اٹک	۷۲	۲۲	۳۳	۴۶	۱۵	۰	بوشہر	۵۰	۵۳	۲۹	۰	۳۵	۷
ایبٹ آباد	۷۳	۱۳	۳۴	۷	۱۴	۳۵	بریلی	۷۹	۳۴	۲۸	۲۱	۱	۵۶
الور	۷۶	۳۴	۲۷	۳۷	۲	۲۷	پشاور	۷۱	۳۰	۳۴	۵۹	۱۶	۱۰
اجمیر	۷۴	۳۷	۲۶	۲۸	۱	۳۹	پیلی بھیت	۷۹	۴۸	۲۸	۳۸	۲	۱۲
انبالہ	۷۶	۴۷	۳۰	۲۴	۶	۲۵	پٹیالہ	۷۶	۳۴	۳۰	۱۷	۶	۳۰
امرتسر	۷۴	۴۸	۳۱	۳۷	۹	۳۸	تربت	۶۳	۵	۲۵	۵۶	۷	۱۹
الموڑہ	۷۹	۳۷	۲۹	۳۶	۳	۳۴	تھانہ بھون	۷۷	۳۴	۲۹	۳۴	۳	۵۰
آگرہ	۷۷	۵۹	۲۷	۱۰	۱	۴	ٹونک	۷۵	۵۳	۲۶	۸	۰	۳۴
احمدپور لمّا	۷۱	۱۵	۲۹	۱۰	۸	۱۱	ٹھٹھہ	۶۷	۵۴	۲۴	۴۵	۱	۳۷
اسکردو	۷۵	۳۳	۳۵	۸	۱۴	۱۵	بجے پور	۷۵	۵۲	۲۶	۵۶	۱	۴۶
اٹاوہ	۷۹	۲	۲۶	۴۶	۰	۲	جودھپور	۷۲	۵۸	۲۶	۲۶	۲	۲۶
بجنور	۷۸	۸	۲۹	۲۳	۴	۹	جیسلمیر	۷۰	۵۲	۲۶	۵۴	۴	۲۱
بدین	۶۸	۵۱	۲۴	۳۷	۱	۵	جھیل سانبھر	۷۵	۲۱	۲۷	۰	۲	۸
بیکانیر	۷۳	۱۸	۲۸	۱	۴	۵۳	جھنگ	۷۲	۱۸	۳۱	۱۷	۱۱	۳
بیلا	۶۶	۳۰	۲۶	۱۳	۵	۴۵	جہلم	۷۳	۴۱	۳۲	۵۶	۱۳	۳۲
بھرت پور	۷۷	۱۶	۲۷	۲۰	۱	۳۹	جالندھر	۷۵	۲۸	۳۱	۱۹	۸	۴۱
بنوں	۷۰	۳۵	۳۲	۵۹	۱۵	۲۲	جیکب آباد	۶۸	۲۷	۲۸	۱۵	۸	۳۱
بہاول نگر	۷۳	۱۴	۲۹	۵۸	۸	۸	جلال آباد	۷۰	۳۸	۳۴	۲۷	۱۷	۴۷

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ	نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
جلال پور	۷۳	۲۱	۳۲	۴۳	۱۲	۸	سکھر	۶۸	۴۸	۲۷	۴۸	۷	۳۲
جموں	۷۵	۰	۳۲	۴۳	۱۱	۱۰	سانگھڑ	۶۸	۵۸	۲۶	۲	۳	۴۸
چاغی	۶۴	۴۳	۲۹	۱۹	۱۳	۵۲	سرینگر	۷۴	۵۵	۳۴	۰	۱۳	۸
چتوڑگڑھ	۷۴	۳۸	۲۴	۵۴	-	۵۳	ساہیوال	۷۳	۵	۳۰	۳۸	۹	۲۱
چترال	۷۱	۴۵	۳۵	۵۰	۱۸	۵۴	سبی	۶۷	۵۳	۲۹	۳۱	۱۱	۲۵
حیدرآباد سندھ	۶۸	۲۴	۲۵	۲۳	۲	۵۱	سیالکوٹ	۷۴	۳۶	۳۲	۳۱	۱۱	۹
حصار	۷۵	۴۳	۲۹	۹	۵	۱۲	سراوان	۶۲	۱۹	۲۷	۲۵	۱۱	۳۸
خاران	۶۵	۲۷	۲۸	۳۳	۱۱	۳۰	سہارنپور	۷۷	۳۳	۲۹	۵۸	۵	۱۸
خیرپور	۶۸	۴۷	۲۷	۳۳	۶	۵۱	سرگودھا	۷۲	۴۰	۳۲	۵	۱۲	۳
خیبر	۷۱	-	۳۴	۱۴	۱۷	۴	سرہند	۷۶	۲۵	۳۰	۳۶	۶	۵۸
دھولپور	۷۷	۵۳	۲۶	۴۰	-	۲۴	سبھراؤں	۷۴	۳۹	۳۱	۶	۸	۵۰
دادو	۶۷	۴۶	۲۶	۴۶	۵	۵۸	سیتاپور	۸۰	۴۱	۲۷	۳۳	۰	۲۰
دہلی	۷۷	۱۲	۲۸	۳۷	۳	۳۵	شاہ پور	۷۲	۳۲	۳۲	۱۸	۱۳	۳۰
دیوبند	۷۷	۴۱	۲۹	۴۲	۴	۵۱	شیخوپورہ	۷۳	۵۸	۳۱	۴۳	۱۰	۲۶
دھرم سالہ	۷۶	۲۰	۳۲	۱۷	۹	۲۹	شملہ	۷۷	۸	۳۱	۷	۷	۱۴
دیر	۷۱	۴۹	۳۵	۱۰	۱۷	۴۵	شاہجہانپور	۷۹	۵۳	۲۷	۵۲	۱	۷
دہرہ دون	۷۸	۱	۳۰	۱۸	۵	۳۰	شکارپور	۶۸	۳۸	۲۷	۵۶	۷	۴۳
ڈیرہ اسمٰعیل خان	۷۰	۵۳	۳۱	۴۹	۱۳	۶	صادق آباد	۷۰	۷	۲۸	۱۱	۷	۱۳
ڈیرہ غازیخاں	۷۰	۳۷	۳۰	۵	۱۰	۱۹	علیگڑھ	۷۸	۵	۲۷	۵۳	۳	۲
راولپنڈی	۷۳	۳	۳۳	۳۶	۱۳	۸	غزنی	۶۸	۱۷	۳۳	۳۴	۱۸	۳۱
رحیم یارخاں	۷۰	۱۸	۲۸	۲۳	۷	۳۶	فریدکوٹ	۷۴	۴۷	۳۰	۴۲	۸	۱۳
رہتک	۷۶	۳۵	۲۸	۵۳	۴	۱۹	فیروزپور	۷۴	۳۶	۳۰	۵۵	۸	۳۱
زاہدان	۶۰	۵۵	۲۹	۲۷	۱۸	۸	فیصل آباد	۷۳	۲	۳۱	۲۸	۱۰	۴۳

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ	نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
فرخ آباد	۹	۳۳	۲۷	۲۲	۰	۳۸	مری	۷۳	۲۳	۳۳	۵۱	۱۳	۱۴
قلات	۶۶	۳۴	۲۹	۲	۱۱	۳۴	مالاکنڈ	۷۱	۵۳	۳۴	۳۶	۱۶	۳۷
قندھار	۶۵	۴۲	۳۱	۳۶	۱۷	۳۲	میانوالی	۷۱	۳۴	۳۲	۳۵	۱۳	۳۸
کراچی	۶۷	۰	۲۴	۵۱	۲	۲۵	مردان	۷۲	۱	۳۴	۲۱	۱۶	۱۵
کوئٹہ	۶۷	۴	۳۰	۱۴	۱۳	۳۳	میرپورخاص	۶۹	۲	۲۵	۳۰	۲	۳۳
کوہاٹ	۷۱	۲۳	۳۳	۳۳	۱۵	۳۴	ملتان	۷۱	۲۶	۳۰	۱۳	۹	۵۳
کرنال	۷۶	۵۷	۲۹	۳۹	۵	۱۳	مظفرآباد	۷۳	۲۸	۳۴	۲۳	۱۴	۵۹
کابل	۶۹	۱۱	۳۴	۳۱	۱۹	۲۱	مظفرگڑھ	۷۱	۱۲	۳۰	۴	۹	۳۸
کرولی	۷۷	۴	۲۶	۲۷	۰	۲۸	مظفرنگر	۷۷	۴۱	۲۹	۱۸	۴	۲۱
گلگت	۷۴	۱۸	۳۵	۵۳	۱۶	۲۸	مین پوری	۷۹	۱	۲۷	۱۳	۰	۳۹
گوجرانوالہ	۷۴	۸	۳۲	۵	۱۰	۵۱	میرٹھ	۷۷	۴۱	۲۹	۰	۳	۵۱
گوادر	۶۲	۳۰	۲۵	۸	۵	۴۶	مرادآباد	۷۸	۳۴	۲۸	۵۰	۳	۷
گجرات	۷۴	۸	۳۲	۳۹	۱۱	۴۳	متھرا	۷۷	۴۱	۲۷	۲۸	۱	۳۹
گورداسپور	۷۵	۳۳	۳۲	۲	۹	۴۱	نابھہ	۷۶	۱۶	۳۰	۳۵	۷	۱۶
گوڑگانوہ	۷۷	۴	۲۸	۳۰	۳	۲۸	نواب شاہ	۶۸	۲۶	۲۶	۱۴	۴	۳۱
لاڑکانہ	۶۸	۱۳	۲۷	۳۲	۷	۱۴	نصیرآباد	۷۴	۴۴	۲۶	۲۰	۱	۲۳
لوہارو	۷۵	۵۰	۲۸	۲۳	۴	۰	ہوشیارپور	۷۵	۵۹	۳۱	۳۰	۸	۳۵
لکھیم پور کھیری	۸۰	۵۰	۲۷	۵۷	۰	۴۵	ہانسی	۷۵	۵۹	۲۹	۴	۴	۵۶
لاہور	۷۴	۱۶	۳۱	۳۳	۹	۵۵	ہردوئی	۸۰	۷	۲۷	۳۵	۰	۲۴
لدھیانہ	۷۵	۵۵	۳۰	۵۲	۷	۴۱	ہردوار	۷۸	۱۵	۲۹	۵۵	۴	۳۸
لورالائی	۶۸	۳۶	۳۰	۲۰	۱۲	۲۴	یارقند	۷۶	۲۰	۳۸	۲۰	۱۴	۵۷
وہ مقامات جنکا قبلہ مائل بشمال ہے													
احمد آباد	۷۲	۳۲	۲۳	۲	۳	۱۳	انڈمان	۹۳	۰	۱۲	۰	۱۷	۵۲

نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ	
	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ
اکیاب	۹۲	۳۸	۳۰	۸	۱۱	۱۸
ارکان	۹۳	۲۷	۲۰	۳۸	۱۱	۱
ایمرسٹ	۹۷	۳۳	۱۶	۳	۱۵	۵
اندور	۷۵	۴۶	۲۳	۴۱	۳	۱۰
امراؤتی	۷۷	۳۶	۲۰	۵۵	۷	۲۴
اتلام	۷۴	۵۶	۲۳	۱۷	۳	۳۱
اجین	۷۵	۴۳	۲۳	۹	۳	۵۸
اگرتلہ	۹۱	۱۸	۲۳	۴۷	۷	۴۴
اودے پور (ریاست)	۷۳	۴۳	۲۴	۳۷	۰	۵۸
اودے پور	۸۳	۲۱	۳۲	۴۰	۶	۴۳
انگلش بازار	۸۸	۱۳	۲۵	۰	۵	۳۶
ارکاٹ	۷۹	۲۱	۱۲	۵۲	۱۸	۱۳
الہ آباد	۸۰	۴۳	۲۵	۴۳	۲	۵
اعظم گڑھ	۸۳	۱۱	۲۶	۴	۲	۳۶
اورنگ آباد	۷۵	۲۰	۱۹	۵۲	۸	۵۴
ایلچ پور	۷۷	۳۰	۲۱	۱۶	۷	۱۲
ایورسٹ	۸۶	۵۶	۲۷	۵۷	۲	۱
اڑیسہ (ضلع)	۸۶	۲۰	۲۰	۳۰	۹	۷۴
احمد نگر	۷۴	۴۳	۱۹	۸	۹	۵۸
اکولا	۷۷	۳	۲۰	۴۰	۷	۵۸
اسائی	۷۵	۵۷	۲۰	۱۳	۸	۲۷
انگنور	۸۰	۲۷	۱۶	۱۵	۱۴	۴
بری سال	۹۰	۱۸	۲۲	۴۶	۸	۲۳

نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ	
	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ
بنکورا	۸۷	۲۰	۲۳	۱۱	۷	۱۲
بوگرا	۸۹	۲۳	۲۴	۵۳	۶	۷
بردوان	۸۷	۵۳	۲۳	۱۳	۷	۲۰
بھاگلپور	۸۶	۵۹	۲۵	۱۳	۴	۵۸
بالاپور	۸۶	۵۳	۲۱	۳۰	۸	۵۰
بڑودہ	۷۳	۱۳	۲۲	۱۶	۴	۴۳
بلگام	۷۴	۳۱	۱۵	۵۰	۱۴	۵۷
بیجاپور	۷۵	۴۴	۱۶	۴۸	۱۳	۲۷
بمبئی	۷۲	۵۱	۱۸	۵۷	۱۰	۸
بڑوچ	۷۲	۵۸	۲۱	۴۴	۵	۳۱
بانسدہ	۷۳	۲۳	۲۰	۴۶	۷	۱۳
بھوج	۶۹	۴۳	۲۳	۱۸	۱	۴۹
بسین	۹۴	۴۳	۱۶	۴۵	۱۴	۱۷
"	۷۳	۴۹	۱۹	۳۰	۹	۳۶
"	۷۷	۱۱	۲۰	۵	۸	۴۹
بھوپال	۷۷	۲۰	۲۳	۱۴	۴	۲۰
بوندی	۷۵	۳۷	۲۵	۳۶	۰	۲۷
بنسواڑہ	۷۴	۱۵	۲۳	۲۸	۳	۳
بلاری	۷۶	۵۷	۱۵	۵	۱۵	۴۴
برہم پور	۸۸	۱۳	۲۴	۵	۶	۳۲
بنگلور	۷۷	۳۵	۱۲	۵۷	۱۸	۲۵
باندہ	۸۰	۲۱	۲۵	۲۷	۲	۱۷
بنارس	۸۳	۰	۲۵	۳۰	۳	۳۶

ارشاد العابد ——— ۳۳

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ	نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
بیدر	۷۷	۳۰	۱۷	۵۳	۱۱	۵۵	ترچناپلی	۷۸	۴۳	۱۰	۴۷	۳۰	۳۹
باقر گنج	۹۰	۱۸	۲۲	۲۹	۸	۴۰	توتیکورن	۷۸	۸	۸	۴۷	۲۳	۱۸
بندھیلکھنڈ	۷۹	۰	۲۵	۴۰	۱	۲۸	تناسرم	۸۹	۵۵	۱۲	۳	۱۷	۵۸
بنکاک	۱۰۰	۲۷	۱۳	۳۸	۱۶	۵۲	تنجور	۷۹	۷	۱۰	۴۵	۲۰	۴۳
برہان پور	۷۶	۱۷	۲۱	۱۸	۶	۵۴	ٹونگو	۹۶	۲۲	۱۸	۵۷	۱۲	۵۲
بستی	۸۲	۴۳	۲۶	۴۸	۱	۳۲	ٹراونڈرم	۷۶	۵۶	۸	۳۰	۲۳	۳
پرتابگڈھ	۸۲	۰	۲۵	۵۵	۲	۲۰	ٹیٹولی	۷۷	۴۲	۸	۵۲	۲۳	۳
پیشہ	۸۹	۱۴	۲۴	۳	۶	۵۲	ٹراونکور	۷۶	۵۰	۹	۱۰	۲۳	۱۸
پتواکھالی	۹۰	۱۹	۲۲	۲۳	۸	۴۶	جالون	۷۹	۲۱	۲۶	۹	۰	۵۷
پناکھا	۸۹	۵۲	۲۷	۳۹	۳	۳۴	جیسور	۸۹	۸	۲۳	۸	۷	۴۴
پورنیا	۸۷	۳۱	۲۵	۳۶	۴	۳۳	جیباسا	۸۵	۴۲	۲۲	۳۸	۷	۲۱
پوری (جگناتھ)	۸۵	۵۰	۱۹	۴۶	۱۰	۲۷	جلپائی گوری	۸۸	۵۰	۲۶	۲۸	۴	۲۰
پروم	۹۵	۱۷	۱۸	۴۷	۱۲	۴۹	جبلپور	۸۰	۵	۲۳	۹	۵	۱۴
پیگو	۹۶	۱۸	۱۷	۲۶	۱۳	۵۹	جھانسی	۷۸	۳۵	۲۷	۱۳	۰	۵۲
پانڈیچری	۷۹	۴۸	۱۱	۵۶	۱۹	۱۴	جوناگڑھ	۷۰	۲۲	۲۱	۲۹	۵	۲۶
پلاسی	۸۸	۱۰	۲۳	۴۶	۶	۵۰	جونپور	۸۲	۴۱	۲۵	۴۴	۲	۵۰
پونا	۷۳	۵۳	۱۸	۲۹	۱۰	۵۴	جزیرہ لکادیب	۷۲	۳۰	۱۱	۲۰	۲۲	۱
پٹنہ	۸۵	۱۱	۲۵	۳۳	۳	۵۸	جعفر آباد	۷۶	۰	۲۰	۵۰	۷	۳۲
-	۸۳	۴	۲۰	۳۳	۹	۹	جزیرہ تمر	۱۲۵	۰	۹	۰	۲۰	۳۰
پل آدم	۷۹	۳۵	۹	۵	۲۱	۳۰	چاٹگام	۹۱	۵۰	۲۲	۲۱	۹	۱۱
پالمراس	۸۷	۲۰	۲۰	۳۷	۹	۵۱	چھپرا	۸۴	۳۰	۲۵	۴۵	۳	۲۹
تنگیل	۸۹	۵۵	۲۴	۱۸	۶	۵۰	چاندا	۷۹	۱۸	۱۹	۵۵	۹	۲۰
تریپورہ کی پہاڑیاں	۹۲	۱۰	۲۳	۳۰	۸	۱۴	چاندپور	۹۰	۴۲	۲۳	۱۵	۸	۳

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
چکل پٹ	۷۹	۵۹	۱۳	۴۱	۱۸	۳۰
چتوڑ	۷۹	۶	۱۳	۱۰	۱۷	۵۳
حیدرآباد دکن	۷۸	۳۰	۱۷	۱۸	۱۲	۴۴
حسن	۷۶	۱۵	۱۳	۵۵	۱۸	۴۴
خاندیس	۷۴	۳۰	۲۱	۳	۶	۵۶
دارجلنگ	۸۸	۱۸	۲۷	۳	۳	۳۳
دیناجپور	۸۸	۳۳	۲۵	۳۵	۵	۸
دمو	۷۹	۳۷	۲۳	۴۷	۴	۱۵
دہوبری	۸۹	۵۸	۲۶	۲	۵	۱۰
دھارواڑ	۷۵	۲	۱۵	۳۶	۱۵	۲۸
دریائے کرشنا	۷۷	۱۰	۱۷	۲۰	۱۳	۴۰
دریائے گوداوری	۸۰	۲۵	۱۸	۳۰	۱۱	۱۷
ڈھاکہ	۹۰	۲۳	۲۳	۳۵	۷	۳۰
راجشاہی	۸۸	۲۶	۲۴	۲۳	۶	۱۸
رانچی	۸۵	۳۰	۲۳	۱۲	۶	۳۱
رتناگری	۷۳	۱۹	۱۷	۰	۱۳	۱۶
راجکوٹ	۷۰	۳۶	۲۲	۳۰	۳	۵۷
رنگون	۹۶	۴	۱۶	۳۵	۱۳	۳۳
رنگامتی	۹۲	۱۱	۲۲	۴۰	۸	۵۹
رائے پور	۸۱	۳۳	۲۱	۱۱	۸	۶
راجہ مندری	۸۱	۳۹	۱۷	۸	۱۳	۱
رام ند	۷۸	۳۸	۹	۳۲	۲۲	۲۵
رائے بریلی	۸۱	۱۳	۲۶	۱۲	۱	۳۰

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
رنگپور	۸۹	۱۳	۲۵	۴۱	۵	۱۵
ریوا	۸۱	۱۸	۲۴	۳۲	۳	۵۰
سراج گنج	۸۹	۴۳	۲۴	۲۸	۶	۳۶
سلہٹ	۹۱	۵۰	۲۴	۵۳	۶	۵۴
سنبل پور	۸۳	۵۷	۲۱	۳۱	۸	۱۱
ستارا	۷۴	۱	۱۷	۴۱	۱۲	۹
سولاپور	۷۵	۵۴	۱۷	۳۹	۱۲	۱۲
سورت	۷۲	۵۰	۲۱	۱۰	۶	۲۴
سیلون	۸۰	۵۰	۷	۴۰	۲۳	۳۹
سلیم	۷۸	۱۰	۱۱	۳۷	۱۹	۵۷
سلطان پور	۸۲	۴	۲۶	۱۶	۱	۵۶
سکندرآباد	۷۸	۳۱	۱۷	۲۴	۱۲	۳۶
سنگاپور	۱۰۳	۵۱	۱	۱۵	۲۳	۰
سیاک	۱۰۲	۴	۰	۴۰	۲۳	۳۳
شیلونگ	۹۰	۵۸	۲۵	۳۱	۶	۱
شاہ آباد	۷۹	۵۶	۲۶	۳۶	۰	۳۶
عدن	۳۵	۴	۱۳	۵۲	۹۰	۳۲
غازی پور	۸۳	۳۳	۲۵	۳۵	۳	۳۰
فتحپور ہسوا	۸۰	۳۸	۲۵	۵۵	۱	۵۲
فتح پور	۸۱	۱۷	۲۷	۱۳	۰	۲۳
فرید پور	۸۹	۴۵	۲۳	۳۴	۷	۳۰
فینی	۹۱	۲۲	۲۳	۱	۸	۲۷
فیض آباد	۸۲	۸	۲۶	۴۸	۱	۱۹

نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ		نام شہر	طول		عرض		سمت قبلہ	
	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ		درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ	درجہ	دقیقہ
کوئمبٹور	۷۶	۵۷	۱۰	۵۸	۲۱	۴	کالپی	۷۹	۴۵	۲۶	۶	۱	۲۳
کاکس بازار	۹۲	۱	۲۱	۲۸	۱۰	۷	کھٹمنڈو	۸۵	۱۷	۲۷	۴۳	۱	۳۴
کلکتہ	۸۸	۳۳	۲۲	۳۶	۸	۷	کھلنا	۸۹	۳۳	۲۲	۳۸	۸	۱۱
کرشنا نگر	۸۸	۲۷	۲۳	۲۴	۷	۱۸	گونڈا	۸۱	۵۶	۲۷	۸	۰	۴۷
کشن گنج	۸۸	۰	۲۶	۷	۴	۲۳	گوہاٹی	۹۱	۴۱	۲۶	۸	۵	۴۲
کوچ بہار	۸۹	۴۹	۲۶	۱۶	۴	۵۴	گارو کی پہاڑیاں	۹۰	۳۰	۲۵	۳۵	۵	۴۸
کشتیا	۸۹	۶	۲۳	۵۶	۶	۵۷	گوالپاڑہ	۹۰	۳۵	۲۶	۹	۵	۱۷
کٹک	۸۵	۵۳	۲۰	۲۸	۹	۴۳	گیا	۸۴	۴۷	۲۴	۴۶	۴	۴۳
کشور گنج	۹۰	۴۶	۲۴	۲۵	۷	۰	گورکھپور	۸۳	۲۳	۲۶	۴۳	۱	۵۴
کاٹھیاواڑ	۷۱	۰	۲۱	۴۰	۵	۱۲	گوا	۷۳	۵۳	۱۵	۲۷	۱۵	۳۴
کومیلا	۹۱	۱۱	۲۳	۲۸	۷	۵۹	گوا	۹۴	۳۶	۱۷	۳۴	۱۳	۳۹
کچھ	۶۹	۲۹	۲۲	۲۰	۳	۳۶	گوالیار	۷۸	۱۵	۲۶	۱۲	۰	۳۶
کولاپور	۷۴	۱۳	۱۶	۴۳	۱۳	۳۹	گنجام	۸۵	۷	۱۹	۲۴	۱۰	۳۴
کتارا فتلح	۷۵	۰	۱۳	۰	۱۸	۵۵	لکھنؤ	۸۰	۵۶	۲۶	۵۱	۰	۴۳
کیوک ٹیو	۹۳	۳۰	۱۹	۲۲	۱۲	۴	لکھیم پور	۹۴	۰	۲۷	۱۳	۵	۳۶
کوٹہ	۷۵	۴۷	۲۵	۸	۰	۵۷	منی پور	۹۴	۳	۲۴	۴۳	۷	۴۴
کالی کٹ	۷۵	۴۸	۱۱	۱۲	۲۱	۶	مالوہ	۸۸	۸	۲۵	۱	۵	۳۴
کوچین	۷۶	۱۵	۹	۵۶	۲۲	۲۳	مولوی بازار	۹۱	۳۳	۲۴	۳۶	۷	۴
کڈا نور	۷۹	۳۶	۱۱	۴۳	۱۹	۲۹	منگھیر	۸۶	۳۰	۲۵	۲۲	۴	۳۸
کڈاپا	۷۸	۵۱	۱۴	۲۶	۱۶	۲۲	مظفر پور	۸۵	۲۴	۲۶	۵	۳	۲۷
کیونول	۷۸	۵	۱۵	۴۷	۱۴	۴۴	مانڈلے	۹۶	۹	۲۲	۱	۱۰	۳۰
کانپور	۸۰	۱۹	۲۶	۲۸	۰	۵۷	مے اکٹیلا	۸۸	۳۸	۲۲	۲۰	۸	۲۵
کوہ اردلی	۷۳	۲۰	۲۵	۰	۰	۱۰	مولمین	۹۷	۳۶	۱۶	۲۳	۱۴	۵۲

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ
مدراس	۸۰	۱۷	۱۳	۵	۱۷	۵۰
مدورا	۷۸	۷	۹	۵۶	۲۱	۰۰
مچھلی پٹم	۸۱	۱۰	۱۶	۱۰	۱۴	۶
میسور	۷۶	۴۰	۱۲	۱۸	۱۹	۲۷
میجدی	۹۱	۵	۲۲	۵۴	۸	۲۹
مرزاپور	۸۲	۳۴	۲۵	۷	۳	۳۲
منگاپور	۷۴	۵۰	۱۲	۵۲	۱۹	۸
سیدناپور	۸۷	۶	۲۳	۲۷	۷	۵۴
مغلسرائے	۸۳	۷	۲۵	۱۸	۳	۳۱
نوگنگ	۹۲	۴۸	۲۶	۱۶	۵	۵۹
نوشائی ضلع	۹۳	۰	۲۴	۰	۸	۲
ناسک	۷۴	۴۴	۲۰	۰	۸	۲۷
نیمک	۷۴	۴۹	۲۴	۲۷	۱	۳۸
ناگپور	۷۹	۵	۲۱	۸	۷	۴۱
نیلگری	۷۶	۴۵	۱۱	۲۵	۲۰	۳۲
نیگاپٹم	۷۹	۵۲	۱۰	۴۳	۳۰	۳۶
ناندیر	۷۷	۲۱	۱۹	۸	۱۰	۱۰
نصیرآباد	۷۵	۳۷	۳۰	۵۸	۷	۳۷
نصیرآباد	۹۰	۲۳	۲۴	۴۷	۶	۴۱
نیلور	۷۹	۵۸	۱۴	۲۵	۱۶	۱۸
ہگلی	۸۸	۱۹	۲۲	۵۷	۷	۴۳
ہزاری باغ	۸۵	۳۰	۲۳	۴۵	۶	۵
ہوشنگ آباد	۷۷	۳۹	۲۲	۴۳	۵	۱۰
ہوڑا	۸۸	۸	۲۲	۴۰	۷	۵۷

سعودیہ عربیہ

نام شہر	طول درجہ	طول دقیقہ	عرض درجہ	عرض دقیقہ	سمت قبلہ درجہ	سمت قبلہ دقیقہ	
مدینہ منورہ	۳۹	۵۸	۲۴	۳۶	۱	۶	جنوب سے مغرب کی طرف
جدہ	۳۹	۱۲	۲۱	۳۰	۱۲	۵۰	مشرق سے شمال 〃
رابغ	۳۹	۱	۲۲	۴۸	۲۹	۳۱	جنوب سے مشرق 〃
ریاض	۴۶	۴۳	۲۴	۳۸	۲۶	۱۴	مغرب سے جنوب 〃
طائف	۴۰	۲۴	۲۱	۱۶	۱۰	۱۴	مغرب سے شمال 〃

فقط والحمد للہ اولاً وآخراً والصلوٰۃ والسلام علی نبیہ لرحمۃ الی یوم القیام

رشید احمد

یوم العرفہ سنہ ۱۳۸۹ ہجری

له سیوري څخه د قبلې د سمت د معلومولو د وختونو نقشه

په عامه توګه د قطب د ستوري یا د قطب نما په ذریعې سره د قبلې سمت قائمیږي لیکن په هغو کښې څو مشکلاتونه شته.

۱- د قطب د ستوري په صحیح توګه په شمال کښې د موجودوالي وقت معلومول غواړي یا د قطب نما ضرورت پیښیږي.

۲- له جغرافیائي قطب څخه د مقناطیسي قطب د درجاتو د انحراف علم ضروري دی.

۳ - د قبلې د سمت درجې باید معلومې وي.

۴ - د زاویې د جوړولو لپاره په درجاتو باندې د تنبي په لګیدو ښه لویه نیمه دائره یا د سمت د قائمولو خوردبین لویه قطب نما وي یا په طریقې د علم المثلث الکروي د پیمائش په ذریعې سره زاویه جوړه شي.

د سیوري په ذریعې سره د قبلې دسمت په قائمولو کښې د دغو شیانو ضرورت نشته. د دې طریقې د افادیت (ګټمن والي) او سهولت (آسانتیا) له مخې څو ځلې دا خیال راغلی چه د پاکستان په هر لوی ښار کښې د سیوري په ذریعې سره د قبلې د سمت د پیدا کولو د وختونو نقشه مرتبه شي او له ارشاد العابد سره ولګول شي لیکن د دې کار د اوږدوالي او د فرصت د نه درلودلو له وجې مې همت و نه شو کړی. یو ځل مې له خپل مخلص ملګری ملک بشیر احمد صاحب بګوی ایکسئین انجنئیر انچیف بر انچ جنرل هیډ کوارټر راولپنډي سره د دې یادونه وکړه. الله تعالی د هغه په زړه کښې د دې کار دومره شوق ور واچاوه چه هغه په مختلفو ادارو کښې د څلورو حسابي ماشینونو (کمپیوټرونو) په ذریعې سره د ۷۰ ښارونو وختونه مرتب کړل او د څلوروارو د نتائجو په مقابله کولو او ډاډمن نظر ثاني په کولو سره ما ته را وسپاره. ماهم د زیات اطمینان لپاره د څو وختونو امتحان وکړ او په سرسري کتنې سره مې ټول وکتل په ځینو ځایونو کښې څه نا څه خامی په نظر راغلې هغه مې صحیح کړې. الله دې دا محنت قبول او نافع وګرځوي. آمین.

هدایات: ۱ - کوم لرګی یا بل شی با لکل سیده ودروی نو د سهار او ماښام په خانو کښې په ورکړ شوي وختونو کښې د هغه سیوری د قبلې په سمت باندې وي او په عمودي خانې په وخت کښې سیوری د قبلې د سمت په خط باندې عمود واقع کیږي.

۲ - په ګرمیو کښې غرمه سیوری ډیر زر را ګرځي نو ځکه د عمودي وخت په نسبت سره د سهار او ماښام د وختونو نتیجه ډیره صحیح را ووځي خصوصاً له ۲۶ درجو څخه کم عرض لرونکي ځایونو باندې په ګرمیو کښې له عمودي وخت څخه کار اخیستل بهتر نه وي.

رشید احمد ۲ ربیع‌الاول ۹۵ هجری

اسلام آباد

طول ۱ر۷۳ — عرض ۷ر۳۳

زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۶ر۱۰۳ مقناطیسی ۹ر۱۰۵

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	◆		۱۱	۱۸	◆		◆		۱۱	۳۵	◆		◆		۱۱	۴۱	۵	۲۳
۵	◆			۲۱	◆		◆			۳۶	◆		◆			۴۳		۱۳
۱۰	◆			۲۳	◆		◆			۳۷	◆		◆			۴۲		۱
۱۵	◆			۲۶	◆		◆			۳۹	◆		◆			۴۳	۴	۴۹
۲۰	◆			۲۹	◆		◆			۴۰	۵	۴۶	◆			۴۳		۳۶
۲۵	◆			۳۱	◆		◆			۴۱		۳۳	◆			۴۳		۲۵

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	◆		۱۱	۴۴	۳	۸	۵	۵۴	۱۱	۴۶	۲	۵۹	۶	۴۲	۱۱	۵۳	۲	۱۳
۵	◆			۴۳	۲	۵۸	۶	۱		۴۷		۵۲		۴۶		۵۴		۹
۱۰	◆			۴۳		۴۶		۹		۴۷		۴۳		۵۰		۵۵		۷
۱۵	◆			۴۳		۳۴		۱۶		۴۸		۳۳		۵۳		۵۶		۶
۲۰	۵	۳۳		۴۳		۲۳		۲۵		۴۹		۲۶		۵۵		۵۷		۶
۲۵		۴۳		۴۵		۱۲		۳۳		۵۱		۲۰		۵۷		۵۹		۸

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۵۶	۱۲	۰	۲	۱۱	۶	۳۰	۱۱	۵۷	۲	۵۱	◆		۱۱	۴۳	۳	۴۳
۵		۵۴		۰		۱۳		۱۳		۵۶		۵۸	◆			۴۰		۵۲
۱۰		۵۰		۰		۱۹		۳		۵۴	۳	۶	◆			۳۷	۴	۰
۱۵		۴۶		۰		۲۵	۵	۵۳		۵۲		۱۴	◆			۳۳		۹
۲۰		۳۹		۰		۳۲		۴۲		۴۹		۲۳	◆			۳۰		۱۷
۲۵		۳۲	۱۱	۵۹		۳۹	◆			۴۷		۳۲	◆			۲۷		۲۶

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	◆		۱۱	۲۳	۳	۳۸	◆		۱۱	۷	◆		◆		۱۱	۵	◆	
۵	◆			۲۰		۴۳	◆			۶	◆		◆			۷	◆	
۱۰	◆			۱۷		۵۳	◆			۶	◆		◆			۸	◆	
۱۵	◆			۱۴	۵	۳	◆			۵	◆		◆			۱۰	◆	
۲۰	◆			۱۲		۱۳	◆			۴	◆		◆			۱۳	◆	
۲۵	◆			۹		۲۳	◆			۵	◆		◆			۱۵	◆	

طول ۷۲/۲۲ | عرض ۳۳/۸ | **اٹک** | زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۵ مقناطیسی ۱۰۶/۸

تاریخ	جنوری صبح	جنوری عمود	جنوری شام	فروری صبح	فروری عمود	فروری شام	مارچ صبح	مارچ عمود	مارچ شام
	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ	گھنٹا منٹ
۱	÷	۱۱ ۱۸	÷	÷	۱۱ ۳۵	÷	÷	۱۱ ۳۲	۵ ۲۰
۵	÷	۳۰	÷	÷	۳۶	÷	÷	۳۳	۱۱
۱۰	÷	۳۳	÷	÷	۳۷	÷	÷	۳۳	۴ ۵۹
۱۵	÷	۲۶	÷	÷	۳۹	÷	÷	۳۳	۴۷
۲۰	÷	۲۹	÷	÷	۴۱	۵ ۴۳	÷	۳۲	۳۴
۲۵	÷	۳۱	÷	÷	۴۱	۳۱	÷	۳۲	۲۳
	اپریل			**مئی**			**جون**		
۱	÷	۱۱ ۳۵	۴ ۶	۵ ۵۰	۱۱ ۴۷	۲ ۵۹	۶ ۳۸	۱۱ ۵۵	۲ ۱۳
۵	÷	۳۵	۳ ۵۷	۵۸	۴۸	۵۱	۴۲	۵۶	۹
۱۰	÷	۳۵	۴۳	۶ ۵	۴۹	۴۲	۴۶	۵۷	۷
۱۵	÷	۳۵	۳۳	۱۳	۵۰	۳۴	۴۹	۵۸	۶
۲۰	÷	۳۶	۲۲	۲۳	۵۱	۲۵	۵۱	۵۹	۶
۲۵	۵ ۴۰	۳۶	۱۱	۲۹	۵۳	۲۰	۵۳	۱۲ ۱	۸
	جولائی			**اگست**			**ستمبر**		
۱	۶ ۵۲	۱۲ ۲	۳ ۱۱	۶ ۱۷	۱۱ ۵۹	۲ ۵۰	۵	۱۱ ۴۴	۳ ۳۳
۵	۴۹	۲	۱۳	۱۰	۵۸	۵۷	÷	۴۱	۵۰
۱۰	۴۶	۲	۱۹	۰	۵۶	۳ ۵	÷	۳۸	۵۹
۱۵	۴۲	۲	۲۵	۵۰	۵۳	۱۲	÷	۳۴	۷
۳۰	۳۵	۱	۳۲	۳۹	۵۱	۲۳	÷	۳۰	۱۵
۳۵	۲۸	۰	۳۹	÷	۴۸	۳۱	÷	۲۸	۳۵
	اکتوبر			**نومبر**			**دسمبر**		
۱	÷	۱۱ ۲۳	۴ ۳۵	÷	۱۱ ۷	÷	÷	۱۱ ۵	÷
۵	÷	۲۰	۴۲	÷	۶	÷	÷	۷	÷
۱۰	÷	۱۸	۵۱	÷	۵	÷	÷	۸	÷
۱۵	÷	۱۵	۵ ۰	÷	۵	÷	÷	۱۰	÷
۲۰	÷	۱۳	۱۰	÷	۴	÷	÷	۱۳	÷
۲۵	÷	۱۰	۱۹	÷	۴	÷	÷	۱۵	÷

طول ۷۳ر۲	عرض ۳۴ر۱	**ایبٹ آباد**	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳ر۷ مقناطیسی ۱۰۶ر۵

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۱	۱۶		÷		÷	۱۱	۳۲		÷		÷	۱۱	۳۹	۵	۱۹
۵		÷		۱۸		÷		÷		۳۳		÷		÷		۴۱		۱۱
۱۰		÷		۲۱		÷		÷		۳۵		÷		÷		۴۰	۴	۵۸
۱۵		÷		۲۳		÷		÷		۳۶		÷		÷		۴۱		۴۷
۲۰		÷		۲۷		÷		÷		۳۸	۵	۴۲		÷		۴۱		۳۳
۲۵		÷		۲۹		÷		÷		۳۹		۳۰		÷		۴۱		۲۳
	اپریل						**مئی**						**جون**					
۱		÷	۱۱	۴۳	۴	۶	۵	۴۹	۱۱	۴۴	۲	۵۹	۶	۳۷	۱۱	۵۲	۲	۱۳
۵		÷		۴۲	۳	۵۶		۵۷		۴۵		۵۱		۴۰		۵۲		۹
۱۰		÷		۴۲		۴۴	۶	۴		۴۵		۴۲		۴۳		۵۳		۷
۱۵		÷		۴۲		۳۳		۱۲		۴۷		۳۴		۴۸		۵۵		۶
۲۰	۵	۳۲		۴۳		۲۳		۲۰		۴۸		۲۶		۴۹		۵۶		۶
۲۵		۳۹		۴۳		۱۱		۲۸		۵۰		۲۰		۵۱		۵۸		۸
	جولائی						**اگست**						**ستمبر**					
۱	۶	۵۰	۱۱	۵۹	۲	۱۲	۶	۱۵	۱۱	۵۶	۲	۵۰	۶	۰	۱۱	۴۱	۳	۴۲
۵		۴۸		۵۸		۱۳		۹		۵۵		۵۷		÷		۳۹		۵۰
۱۰		۴۳		۵۹		۱۹	۵	۵۹		۵۲	۳	۵		÷		۳۵		۵۸
۱۵		۴۰		۵۹		۲۶		۴۹		۵۰		۱۳		÷		۳۱	۴	۶
۲۰		۳۳		۵۸		۳۲		۳۸		۴۸		۲۳		÷		۲۸		۱۳
۲۵		۲۷		۵۷		۳۹		÷		۴۵		۳۱		÷		۲۵		۲۳
	اکتوبر						**نومبر**						**دسمبر**					
۱		÷	۱۱	۲۱	۴	۳۵		÷	۱۱	۵		÷		÷	۱۱	۳		÷
۵		÷		۱۸		۴۱		÷		۴		÷		÷		۴		÷
۱۰		÷		۱۵		۵۱		÷		۳		÷		÷		۶		÷
۱۵		÷		۱۳	۵	۰		÷		۳		÷		÷		۸		÷
۲۰		÷		۱۰		۹		÷		۲		÷		÷		۱۰		÷
۲۵		÷		۷		۱۸		÷		۲		÷		÷		۱۲		÷

طول ۶۱ عرض ۲۷ر۲ **ایرانشہر (ایران)** زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۳۴ر۱۰۳ مقناطیسی ۳۴ر۱۰۳

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	✣		۱۲	۲۵	✣		✣		۱۲	۳۱	✣		✣		۱۲	۳۷	۶	۳۴
۵	✣			۲۷	✣		✣			۳۲	✣		✣			۳۸		۱۵
۱۰	✣			۳۰	✣		✣			۳۳	✣		✣			۳۸	۵	۵۹
۱۵	✣			۳۳	✣		✣			۳۵	✣		✣			۳۹		۳۶
۲۰	✣			۳۶	✣		✣			۳۶	۶	۵۶	✣			۳۸		۳۸
۲۵	✣			۳۸	✣		✣			۳۷		۳۱	✣			۳۹		۱۳

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
۱	✣		۱۲	۳۹	۳	۵۲	۷	۱۲	۱۲	۵۰	۳	۲۳	۸	۳۱	۱۳	۵۷	۲	۱۸
۵	✣			۳۹		۳۰		۲۳		۵۱		۱۳		۲۷		۵۸		۱۳
۱۰	✣			۳۸		۲۳		۳۳		۵۱		۱		۳۳		۵۹		۸
۱۵	✣			۳۹		۱۰		۳۵		۵۲	۲	۵۰		۳۷		۰		۵
۲۰	۶	۳۵		۳۹	۳	۵۶		۵۷		۵۳		۳۸		۳۰		۱		۵
۲۵		۵۷		۵۰		۳۱	۸	۸		۵۵		۲۹		۳۲		۳		۷

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۸	۳۹	۱	۳	۲	۱۲	۷	۳۵	۱	۱	۳	۹	✣		۱۲	۳۷	۴	۲۳
۵		۳۵		۳		۱۵		۳۶		۱		۱۸	✣			۳۵		۳۳
۱۰		۲۹		۳		۲۳		۲۳	۱۲	۵۸		۳۰	✣			۴۲		۴۳
۱۵		۲۲		۵		۳۲		۹		۵۶		۳۱	✣			۳۸		۵۶
۲۰		۱۳		۳		۴۲	۶	۵۳		۵۳		۵۳	✣			۳۵	۵	۷
۲۵		۳		۳		۵۳	✣			۵۱	۴	۷	✣			۳۲		۳۰

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	✣		۱۲	۲۹	۵	۳۴	✣		۱۲	۱۳	✣		✣		۱۲	۱۳	✣	
۵	✣			۲۵		۴۳	✣			۱۲	✣		✣			۱۴	✣	
۱۰	✣			۲۳		۵۶	✣			۱۱	✣		✣			۱۵	✣	
۱۵	✣			۲۰	۶	۹	✣			۱۱	✣		✣			۱۷	✣	
۲۰	✣			۱۸		۲۲	✣			۱۱	✣		✣			۲۰	✣	
۲۵	✣			۱۵	✣		✣			۱۱	✣		✣			۲۲	✣	

طول ۹ر۷۰						عرض ۳۳	بنوں						زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۲ر۱۰۵ مقناطیسی ۱۰۷					
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۳۱	÷		÷		۱۱	۳۹	۵	۲۳
۵	÷			۲۷	÷		÷			۳۲	÷		÷			۵۰		۱۵
۱۰	÷			۲۹	÷		÷			۳۳	÷		÷			۵۰		۲
۱۵	÷			۳۲	÷		÷			۳۶	۵	۵۸	÷			۵۱	۳	۵۰
۲۰	÷			۳۵	÷		÷			۳۷		۴۷	÷			۵۱		۳۷
۲۵	÷			۳۷	÷		÷			۳۸		۳۵	÷			۵۱		۳۶
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۵۲	۳	۸	۵	۵۵	۱۱	۵۵	۳	۰	۶	۴۳	۱۲	۳	۲	۱۳
۵	÷			۵۲	۳	۵۹	۶	۳		۵۶	۲	۵۲		۳۸		۳		۹
۱۰	÷			۵۲		۴۶		۱۰		۵۶		۴۳		۵۲		۵		۷
۱۵	÷			۵۳		۳۵		۱۹		۵۷		۳۴		۵۵		۶		۵
۲۰	÷			۵۳		۲۴		۲۷		۵۹		۲۵		۵۷		۷		۵
۲۵	۵	۴۳		۵۳		۱۳		۳۵	۱۲	۱		۲۰		۵۹		۹		۷
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۶	۵۸	۱۲	۱۰	۲	۱۱	۶	۲۲	۱۲	۶	۲	۵۱	÷		۱۱	۵۱	۳	۳۵
۵		۵۵		۱۰		۱۳		۱۵		۵		۵۸	÷			۴۹		۵۳
۱۰		۵۲		۱۰		۱۹		۵		۳	۳	۶	÷			۴۵	۴	۱
۱۵		۴۷		۱۰		۲۵	۵	۵۳۰		۱		۱۴	÷			۴۱		۹
۲۰		۴۱		۹		۳۲	÷		۱۱	۵۸		۲۳	÷			۳۷		۱۸
۲۵		۳۳		۸		۳۹	÷			۵۵		۳۳	÷			۳۵		۲۸
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۰	۳	۳۸	÷		۱۱	۱۴	÷		÷		۱۱	۱۱	÷	
۵	÷			۲۷		۳۵	÷			۱۳	÷		÷			۱۳	÷	
۱۰	÷			۲۴		۵۵	÷			۱۱	÷		÷			۱۴	÷	
۱۵	÷			۲۳	۵	۴	÷			۱۱	÷		÷			۱۶	÷	
۲۰	÷			۱۹		۱۴	÷			۱۱	÷		÷			۱۹	÷	
۲۵	÷			۶		۲۳	÷			۱۱	÷		÷			۲۱	÷	

طول ۲ر۳ر۷۳	عرض ۳۰	بہاولنگر	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱ر۹۸ مقناطیسی ۴ر۹۸

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۲	÷		÷		۱۱	۵۶	÷		÷		۱۱	۵۹	÷	
۵	÷			۴۴	÷		÷			۵۷	÷		÷		۱۲	۰	۵	۵۵
۱۰	÷			۴۷	÷		÷			۵۸	÷		÷		۱۱	۵۹		۳۰
۱۵	÷			۴۹	÷		÷			۵۹	÷		÷			۵۹		۲۶
۲۰	÷			۵۲	÷		÷			۵۹	÷		÷			۵۸		۱۱
۲۵	÷			۵۳	÷		÷			۵۹	÷		÷			۵۸	۴	۵۷

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۷	۴	۳۶	۶	۴۸	۱۱	۵۶	۳	۱۳	۷	۵۲	۱۲	۰	۲	۱۱
۵	÷			۵۷		۲۵		۵۸		۵۶		۳		۵۷		۱		۶
۱۰	۶	۰		۵۶		۱۰	۷	۸		۵۶	۲	۵۱	۸	۳		۲		۳
۱۵		۱۱		۵۶	۳	۵۶		۱۹		۵۷		۴۰		۷		۳		۰
۲۰		۲۳		۵۶		۴۳		۳۰		۵۷		۲۹		۹		۴		۰
۲۵		۳۴		۵۶		۲۹		۴۰		۵۹		۲۲		۱۱		۶		۲

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	۸	۹	۱۲	۷	۳	۶	۷	۲۰	۱۲	۶	۲	۵۹	۵	۵۹	۱۱	۵۵	۳	۸
۵		۶		۷		۱۰		۱۱		۵	۳	۸		۴۸		۵۳		۱۷
۱۰		۰		۷		۱۷	۶	۵۹		۳		۱۹	÷			۵۰		۲۸
۱۵	۷	۵۴		۸		۲۶		۴۶		۲		۲۹	÷			۴۷		۳۹
۲۰		۴۵		۸		۳۵		۳۲		۰		۴۱	÷			۴۴		۵۰
۲۵		۳۵		۷		۴۴		۱۸	۱۱	۵۸		۵۳	÷			۴۲		۲

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۹	۵	۱۶	÷		۱۱	۲۸	÷		÷		۱۱	۲۹	÷	
۵	÷			۳۷		۲۴	÷			۲۷	÷		÷			۳۰	÷	
۱۰	÷			۳۵		۳۶	÷			۲۶	÷		÷			۳۲	÷	
۱۵	÷			۳۳	÷		÷			۲۶	÷		÷			۳۴	÷	
۲۰	÷			۳۱	÷		÷			۲۷	÷		÷			۳۷	÷	
۲۵	÷			۲۹	÷		÷			۲۷	÷		÷			۳۹	÷	

زاویہ سمت قبلہ از شمال

طول ۷۱ ، ۴۲ عرض ۲۹ ، ۲۴ **بہاولپور** حقیقی ۹۸ ، ۳ مقناطیسی ۹۹ ، ۱

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۷	÷		÷		۱۲	۲	÷		÷		۱۲	۵	۶	۱۱
۵	÷			۵۰	÷		÷			۲	÷		÷			۶	۵	۵۹
۱۰	÷			۵۲	÷		÷			۳	÷		÷			۵		۴۳
۱۵	÷			۵۵	÷		÷			۴	÷		÷			۵		۳۰
۲۰	÷			۵۷	÷		÷			۵	÷		÷			۴		۱۳
۲۵	÷			۵۹	÷		÷			۵	÷		÷			۴		۰

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳	۴	۳۹	۶	۵۳	۱۲	۲	۳	۱۴	۸	۰	۱۲	۷	۲	۱۰
۵	÷			۳		۲۷	۷	۴		۲		۴		۵		۷		۵
۱۰	۶	۴		۲		۱۲		۱۵		۲	۲	۵۱		۱۱		۸		۱
۱۵		۱۶		۲	۳	۵۸		۲۶		۳		۳۰		۱۶		۹	۱	۵۹
۲۰		۲۸		۲		۴۳		۳۷		۳		۲۹		۱۸		۱۰		۵۸
۲۵		۴۰		۲		۳۰		۴۷		۵		۲۱		۲۰		۱۲	۲	۰

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۸	۱۷	۱۲	۱۳	۲	۵	۷	۲۶	۱۲	۱۲	۳	۰	۶	۴	۱۲	۱	۴	۱۰
۵		۱۴		۱۳		۸		۱۸		۱۲		۸	÷		۱۱	۵۹		۲۰
۱۰		۸		۱۳		۱۶		۵		۱۰		۱۹	÷			۵۶		۳۱
۱۵		۱		۱۳		۲۵	۶	۵۱		۸		۳۱	÷			۵۳		۴۳
۲۰	۷	۵۳		۱۳		۳۳		۳۷		۶		۴۳	÷			۵۰		۵۳
۲۵		۴۲		۱۳		۴۳		۲۳		۴		۵۵	÷			۴۸	۵	۶

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۵	۵	۱۹	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۳۴	÷	
۵	÷			۴۲		۲۸	÷			۳۳	÷		÷			۳۶	÷	
۱۰	÷			۴۰		۴۱	÷			۳۳	÷		÷			۳۸	÷	
۱۵	÷			۳۸	÷		÷			۳۲	÷		÷			۳۹	÷	
۲۰	÷			۳۶	÷		÷			۳۲	÷		÷			۴۲	÷	
۲۵	÷			۳۵	÷		÷			۳۳	÷		÷			۴۳	÷	

طول ۶۶/۳ عرض ۲۶/۴

بیلا

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۹۵/۰ مقناطیسی ۹۶/۱

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	منٹ	جنوری عمود گھنٹا	منٹ	جنوری شام گھنٹا	منٹ	فروری صبح گھنٹا	منٹ	فروری عمود گھنٹا	منٹ	فروری شام گھنٹا	منٹ	مارچ صبح گھنٹا	منٹ	مارچ عمود گھنٹا	منٹ	مارچ شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۹	÷		÷		۱۲	۳۳	÷		÷		۱۲	۳۳	÷	
۵	÷			۲۱	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۵	÷	
۱۰	÷			۲۳	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۳	۶	۲۶
۱۵	÷			۲۶	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۳		۹
۲۰	÷			۲۸	÷		÷			۳۵	÷		÷			۳۲	۵	۵۱
۲۵	÷			۳۰	÷		÷			۳۴	÷		÷			۳۱		۳۵

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	منٹ	اپریل عمود گھنٹا	منٹ	اپریل شام گھنٹا	منٹ	مئی صبح گھنٹا	منٹ	مئی عمود گھنٹا	منٹ	مئی شام گھنٹا	منٹ	جون صبح گھنٹا	منٹ	جون عمود گھنٹا	منٹ	جون شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۳۰	۵	۱۰	۷	۵۱	۱۲	۲۷	۳	۳۰	۹	۱۶	۱۲	۳۱	۲	۷
۵	۶	۳۷		۳۰	۴	۵۷	۸	۳		۲۸		۱۸		۲۳		۳۱	۱	۵۹
۱۰		۵۰		۲۹		۳۹		۱۷		۲۷		۳		۳۲		۳۲		۵۳
۱۵	۷	۵		۲۸		۲۳		۳۱		۲۸	۲	۴۹		۳۸		۳۴		۴۹
۲۰		۱۹		۲۸		۷		۴۶		۲۸		۳۳		۴۱		۳۵		۴۹
۲۵		۳۴		۲۸	۳	۵۰		۵۹		۳۰		۲۳		۴۳		۳۷		۵۱

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	منٹ	جولائی عمود گھنٹا	منٹ	جولائی شام گھنٹا	منٹ	اگست صبح گھنٹا	منٹ	اگست عمود گھنٹا	منٹ	اگست شام گھنٹا	منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	منٹ	ستمبر عمود گھنٹا	منٹ	ستمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	۹	۳۹	۱۲	۳۷	۱	۵۷	۸	۲۹	۱۲	۳۷	۳	۱۱	۶	۵۰	۱۲	۲۸	۴	۳۷
۵		۳۳		۳۷	۲	۲		۱۸		۳۷		۲۲		۳۷		۲۶		۴۹
۱۰		۲۵		۳۸		۱۳		۲		۳۵		۳۵		۱۹		۲۳	۵	۲
۱۵		۱۵		۳۹		۲۴	۷	۴۶		۳۴		۴۹	÷			۲۱		۱۶
۲۰		۳		۳۸		۳۷		۲۹		۳۲	۴	۴	÷			۱۸		۲۹
۲۵	۸	۵۰		۳۸		۵۰		۱۳		۳۱		۱۹	÷			۱۶		۴۴

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹا	منٹ	اکتوبر شام گھنٹا	منٹ	نومبر صبح گھنٹا	منٹ	نومبر عمود گھنٹا	منٹ	نومبر شام گھنٹا	منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	منٹ	دسمبر عمود گھنٹا	منٹ	دسمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۳	۶	۰	÷		۱۲	۳	÷		÷		۱۲	۶	÷	
۵	÷			۱۱		۱۱	÷			۳	÷		÷			۷	÷	
۱۰	÷			۹	÷		÷			۲	÷		÷			۹	÷	
۱۵	÷			۸	÷		÷			۳	÷		÷			۱۱	÷	
۲۰	÷			۶	÷		÷			۳	÷		÷			۱۳	÷	
۲۵	÷			۴	÷		÷			۴	÷		÷			۱۶	÷	

طول ۶۳ر۵	عرض ۲۵ر۲	**پسنی**	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۵ر۵ مقناطیسی ۹۵ر۹

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	فروری صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	مارچ صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ
۱		〃	۱۲	۳۱		〃		〃	۱۲	۳۳		〃		〃	۱۲	۳۶		〃
۵		〃		۳۳		〃		〃		۳۵		〃		〃		۳۷		〃
۱۰		〃		۳۶		〃		〃		۳۵		〃		〃		۳۵	۶	۳۸
۱۵		〃		۳۸		〃		〃		۳۶		〃		〃		۳۵		۳۱
۲۰		〃		۴۰		〃		〃		۳۷		〃		〃		۳۴		۲
۲۵		〃		۴۳		〃		〃		۳۶		〃		〃		۳۳	۵	۳۵

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	مئی صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	جون صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ
۱	۶	۳۸	۱۲	۴۲	۵	۲۰	۸	۹	۱۲	۳۹	۳	۳۵	۹	۴۲	۱۲	۴۳	۲	۳
۵		۵۰		۴۲		۶		۲۲		۳۹		۲۲		۵۲		۴۳	۱	۵۳
۱۰	۷	۵		۴۰	۳	۴۷		۳۷		۳۹		۵	۱۰	۱		۴۴		۴۷
۱۵		۲۰		۴۰		۳۰		۵۳		۳۹	۲	۵۰		۸		۴۵		۴۳
۲۰		۳۵		۴۰		۱۳	۹	۸		۴۰		۳۳		۱۱		۴۶		۴۱
۲۵		۵۰		۳۹	۳	۵۶		۲۳		۴۱		۲۱		۱۳		۴۸		۴۳

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	اگست صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ
۱	۱۰	۸	۱۲	۴۹	۱	۵۰	۸	۴۹	۱۲	۴۹	۳	۱۳	۷	۵	۱۲	۴۰	۳	۳۵
۵		۲		۴۹		۵۷		۳۷		۴۹		۲۵	۶	۵۰		۳۸		۵۸
۱۰	۹	۵۱		۵۰	۲	۹		۲۰		۴۷		۴۰		۳۲		۳۵	۵	۱۲
۱۵		۳۰		۵۰		۲۲		۳		۴۶		۵۴		〃		۳۳		۳۶
۲۰		۲۱		۵۰		۳۶	۷	۴۶		۴۳	۴	۱۰		〃		۳۰		۴۰
۲۵		۱۱		۵۰		۵۱		۲۸		۴۲		۲۶		〃		۲۸		۵۵

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	نومبر صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ
۱		〃	۱۲	۲۵	۷	۱۲		〃	۱۲	۱۵		〃		〃	۱۲	۱۸		〃
۵		〃		۲۳		۲۳		〃		۱۵		〃		〃		۱۹		〃
۱۰		〃		۲۱		〃		〃		۱۳		〃		〃		۲۱		〃
۱۵		〃		۲۰		〃		〃		۱۵		〃		〃		۲۳		〃
۲۰		〃		۱۸		〃		〃		۱۵		〃		〃		۲۶		〃
۲۵		〃		۱۶		〃		〃		۱۶		〃		〃		۲۸		〃

طول ۶۴/۱	عرض ۲۶/۹	پنجگور	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۹/۱ مقناطیسی ۹۹/۸

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	÷		۱۲	۱۶	÷		÷		۱۲	۳۱	÷		÷		۱۲	۳۵	۶	۳۳
۵	÷			۱۸	÷		÷			۳۲	÷		÷			۳۶		۲۳
۱۰	÷			۲۱	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۵		۵
۱۵	÷			۲۳	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۵	۵	۳۹
۲۰	÷			۲۶	÷		÷			۳۵	÷		÷			۳۴		۳۳
۲۵	÷			۲۸	÷		÷			۳۵	÷		÷			۳۴		۱۷
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۲	۳۴	۳	۵۳	۷	۲۳	۱۲	۳۳	۳	۲۱	۸	۴۰	۱۲	۳۸	۳	۸
۵	÷			۳۳		۴۳		۳۵		۳۳		۱۰		۴۶		۳۹		۱
۱۰	۶	۲۸		۳۳		۲۵		۴۷		۳۳	۲	۵۶		۵۳		۴۰	۱	۵۶
۱۵		۴۱		۳۳		۱۰	۸	۰		۳۴		۴۴		۵۸		۴۱		۵۳
۲۰		۵۴		۳۳	۳	۵۵		۱۳		۳۵		۳۰	۹	۱		۴۲		۵۲
۲۵	۷	۸		۳۳		۳۹		۲۵		۳۷		۲۱		۳		۴۳		۵۴
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۸	۵۹	۱۲	۳۵	۲	۰	۷	۵۹	۱۲	۴۴	۳	۳	۶	۲۸	۱۲	۳۳	۴	۲۳
۵		۵۵		۳۵		۴		۳۹		۴۳		۱۳	÷			۳۰		۳۴
۱۰		۴۸		۳۵		۱۳		۳۵		۴۱		۲۶	÷			۲۷		۴۷
۱۵		۴۰		۳۶		۲۳		۲۰		۳۹		۳۹	÷			۲۴		۵۹
۲۰		۲۹		۳۵		۳۴		۴		۳۷		۵۳	÷			۲۱	۵	۱۱
۲۵		۱۷		۳۵		۴۶	۶	۴۹		۳۵	۳	۶	÷			۱۸		۲۵
													÷					
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۲	۱۵	۵	۴۰	÷		۱۲	۳	÷		÷		۱۲	۳	÷	
۵	÷			۱۳		۵۰	÷			۲	÷		÷			۵	÷	
۱۰	÷			۱۰	۶	۴	÷			۱	÷		÷			۶	÷	
۱۵	÷			۸	÷		÷			۱	÷		÷			۸	÷	
۲۰	÷			۶	÷		÷			۱	÷		÷			۱۱	÷	
۲۵	÷			۳	÷		÷			۲	÷		÷			۱۳	÷	

۸ ۳۸۱ صفحہ نہ تر ۵۶۳ پوری برای سکن

طول ۶۱/۸	عرض ۲۶/۱	پلیشین (ایران)	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۸/۸ مقناطیسی ۹۹/۵

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳۱	÷		÷		۱۲	۵۶	÷		÷		۱۲	۵۹	۷	۰
۵	÷			۴۳	÷		÷			۵۶	÷		÷		۱	۰	۶	۳۸
۱۰	÷			۴۶	÷		÷			۵۷	÷		÷			۰		۳۱
۱۵	÷			۴۸	÷		÷			۵۸	÷		÷			۰		۱۳
۲۰	÷			۵۱	÷		÷			۵۹	÷		÷		۱۲	۵۹	۵	۵۷
۲۵	÷			۵۳	÷		÷			۵۹	÷		÷			۵۹		۴۱

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۵۸	۵	۱۷	۷	۵۳	۱۲	۵۷	۳	۴۰	۹	۱۳	۱	۳	۲	۲۳
۵	÷			۵۸		۴	۸	۵		۵۸		۳۹		۲۱		۳		۱۵
۱۰	۶	۵۳		۵۷	۳	۴۷		۱۷		۵۸		۱۳		۲۸		۴		۹
۱۵	۷	۸		۵۷		۳۱		۳۱		۵۹		۱		۳۳		۵		۶
۲۰		۲۳		۵۷		۱۵		۴۵		۵۹	۲	۴۶		۳۷		۶		۵
۲۵		۳۶		۵۷	۳	۵۹		۵۷	۱	۱		۳۶		۳۸		۸		۷

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۹	۳۵	۱	۹	۲	۱۳	۸	۳۰	۱	۸	۳	۲۳	۶	۵۳	۱۲	۵۶	۴	۴۵
۵		۳۰		۹		۱۷		۱۹		۷		۳۲	÷			۵۳		۵۶
۱۰		۲۲		۱۰		۲۷		۴		۵		۳۵	÷			۵۱	۵	۹
۱۵		۱۳		۱۰		۳۸	۷	۴۸		۴		۵۹	÷			۴۸		۲۳
۲۰		۱		۱۰		۵۰		۳۲		۳	۴	۱۳	÷			۳۵		۳۵
۲۵	۸	۳۹		۹	۳	۲		۱۶		۰		۲۷	÷			۳۳		۳۹

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳۰	۶	۵	÷		۱۲	۲۷	÷		÷		۱۲	۲۸	÷	
۵	÷			۳۷		۱۶	÷			۲۷	÷		÷			۳۰	÷	
۱۰	÷			۳۵		۳۰	÷			۲۶	÷		÷			۳۱	÷	
۱۵	÷			۳۳	÷		÷			۲۶	÷		÷			۳۳	÷	
۲۰	÷			۳۱	÷		÷			۲۶	÷		÷			۳۶	÷	
۲۵	÷		۳	۲۹	÷		÷			۲۷	÷		÷			۳۸	÷	

طول ۵ ر ۷۱	عرض ۳۴	**پشاور**	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۲ ر ۱۰۶ مقناطیسی ۱۰۸

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۷	÷		÷		۱۱	۳۴	÷		÷		۱۲	۴۲	۵	۱۶
۵	÷			۱۹	÷		÷			۳۵	÷		÷			۴۴		۷
۱۰	÷			۲۲	÷		÷			۳۷	÷		÷			۴۳	۴	۵۵
۱۵	÷			۲۵	÷		÷			۳۹	۵	۳۸	÷			۴۴		۴۳
۲۰	÷			۲۸	÷		÷			۴۰		۳۹	÷			۴۴		۳۱
۲۵	÷			۳۰	÷		÷			۴۱		۲۷	÷			۴۵		۳۰

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۴۶	۴	۳	۵	۴۵	۱۱	۴۹	۲	۵۷	۶	۳۱	۱۱	۵۷	۲	۱۳
۵	÷			۴۶	۳	۵۳		۵۳		۵۰		۵۰		۳۵		۵۸		۹
۱۰	÷			۴۶		۴۲	۶	۰		۵۱		۴۱		۳۹		۵۹		۷
۱۵	÷			۴۷		۳۱		۷		۵۲		۳۳		۴۲	۱۲	۱		۶
۲۰	÷			۴۷		۲۰		۱۵		۵۳		۲۵		۴۴		۲		۶
۲۵	۵	۳۵		۴۸		۱۰		۲۳		۵۵		۲۰		۴۶		۴		۸

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	۶	۳۵	۱۲	۳	۲	۱۳	۶	۱۱	۱۲	۱	۲	۵۰	÷		۱۱	۴۵	۳	۴۰
۵		۴۳		۴		۱۴		۴		۰		۵۶	÷			۴۳		۴۸
۱۰		۳۹		۴		۱۹	۵	۵۵	۱۱	۵۷	۳	۳	÷			۳۹		۵۶
۱۵		۳۵		۵		۲۵		۴۵		۵۵		۱۳	÷			۳۵	۴	۴
۲۰		۲۹		۴		۳۲	÷			۵۲		۲۰	÷			۳۱		۱۳
۲۵		۲۲		۳		۳۸	÷			۴۹		۲۹	÷			۲۸		۲۱

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۲۳	۴	۳۲	÷		۱۱	۷	÷		÷		۱۱	۳	÷	
۵	÷			۲۰		۳۸	÷			۶	÷		÷			۶	÷	
۱۰	÷			۱۸		۴۷	÷			۴	÷		÷			۷	÷	
۱۵	÷			۱۵		۵۶	÷			۳	÷		÷			۹	÷	
۲۰	÷			۱۲	۵	۶	÷			۴	÷		÷			۱۳	÷	
۲۵	÷			۹		۱۳	÷			۳	÷		÷			۱۴	÷	

طول ۶۳ر۱ — عرض ۲۵ر۹ — **تربت** — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۹۷ر۳ مقناطیسی ۹۷ر۹

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱	÷		۱۲	۲۷	÷		÷		۱۲	۳۱	÷		÷		۱۲	۳۳	÷	
۵	÷			۲۹	÷		÷			۳۱	÷		÷			۴۳	۶	۳۱
۱۰	÷			۳۱	÷		÷			۴۲	÷		÷			۴۳		۲۳
۱۵	÷			۳۴	÷		÷			۴۳	÷		÷			۴۳		۷
۲۰	÷			۳۶	÷		÷			۴۴	÷		÷			۴۳	۵	۳۹
۲۵	÷			۳۸	÷		÷			۴۴	÷		÷			۴۲		۳۳

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱	÷		۱۲	۴۱	۵	۹	۷	۴۹	۱۲	۳۹	۳	۲۹	۹	۱۳	۱۲	۴۳	۳	۷
۵	÷			۴۱	۴	۵۶	۸	۳		۴۰		۱۷		۲۳		۴۴	۱	۵۹
۱۰	۶	۳۹		۴۰		۳۸		۱۵		۳۹		۲		۲۹		۴۵		۵۳
۱۵	۷	۳		۳۹		۲۱		۲۹		۴۰	۲	۴۸		۳۶		۴۶		۴۹
۲۰		۱۷		۳۹		۵		۴۴		۴۰		۳۳		۳۸		۴۷		۴۸
۲۵	۰	۳۲		۳۹	۳	۳۹		۵۷		۴۲		۲۲		۴۰		۴۹		۵۰

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۹	۳۶	۱۲	۵۰	۱	۵۶	۸	۲۷	۱۲	۴۹	۳	۱۰	۶	۴۸	۱۲	۳۹	۴	۳۹
۵		۳۱		۵۰	۲	۱		۱۶		۴۹		۲۱		۳۵		۳۷		۴۷
۱۰		۲۲		۵۱		۱۳		۰		۴۰		۳۳	÷			۳۴	۵	۱
۱۵		۱۳		۵۱		۲۳	۷	۳۳		۴۵		۴۸	÷			۳۱		۱۳
۲۰		۰		۵۱		۳۶		۲۷		۴۳	۴	۳	÷			۲۸		۲۷
۲۵	۸	۴۷		۵۰		۴۹		۱۱		۴۲		۱۷	÷			۲۶		۴۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۲	۲۳	۵	۵۸	÷		۱۲	۱۲	÷		÷		۱۲	۱۳	÷	
۵	÷			۲۱	۶	۹	÷			۱۱	÷		÷			۱۵	÷	
۱۰	÷			۱۹		۲۳	÷			۱۱	÷		÷			۱۷	÷	
۱۵	÷			۱۸	÷		÷			۱۱	÷		÷			۱۸	÷	
۲۰	÷			۱۵	÷		÷			۱۱	÷		÷			۲۱	÷	
۲۵	÷			۱۳	÷		÷			۱۲	÷		÷			۲۳	÷	

طول ۵۱ر۳ عرض ۳۵ر۴ **تہران (ایران)** زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۳۱ر۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۸	۵۱	۳	۱۳	÷		۹	۲۵	۳	۹	÷		۹	۲۸	۲	۳۳
۵	÷			۵۳		۱۵	÷			۲۹		۶	÷		۱۰	۴		۳۹
۱۰	÷			۵۹		۱۵	÷			۳۵		۲	÷			۸		۳۳
۱۵	÷		۹	۵		۱۵	÷			۴۱	۲	۵۸	÷			۱۳		۳۷
۲۰	÷			۱۰		۱۳	÷			۴۷		۵۳	÷			۱۹		۲۰
۲۵	÷			۱۶		۱۲	÷			۵۳		۴۸	÷			۲۴		۱۵

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۰	۳۲	۲	۶	÷		۱۱	۳	۱	۳۳	÷		۱۱	۳۰		۱۶
۵	÷			۳۶		۱	÷			۶		۳۰	÷			۳۲		۱۵
۱۰	÷			۱۰	۱	۵۵	÷			۱۰		۲۶	÷			۳۳		۱۳
۱۵	÷			۴۵		۵۰	÷			۱۵		۲۳	÷			۳۷		۱۵
۲۰	÷			۵۰		۴۴	÷			۱۹		۱۹	÷			۳۸		۱۵
۲۵	÷			۵۶		۳۹	÷			۲۴		۱۸	÷			۴۰		۱۷

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۰	۱	۱۹	÷		۱۱	۲۱	۱	۳۵	÷		۱۰	۳۰	۱	۵۳
۵	÷			۳۹		۲۰	÷			۱۷		۳۸	÷			۳۳		۵۶
۱۰	÷			۳۷		۲۳	÷			۱۱		۴۰	÷			۳۵		۵۹
۱۵	÷			۳۵		۲۶	÷			۳		۴۳	÷			۱۶	۲	۱
۲۰	÷			۳۱		۲۸	÷		۱۰	۵۷		۴۷	÷			۸		۴
۲۵	÷			۲۷		۳۱	÷			۵۰		۵۰	÷			۰		۷

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱۰	÷		۹	۵۱	۲	۱۱	÷		۹	۵	۲	۳۲	÷		۸	۴۲	۲	۵۷
۵	÷			۴۳		۱۳	÷			۱		۳۵	÷			۴۲	۳	۰
۱۰	÷			۳۶		۱۶	÷		۸	۵۵		۳۹	÷			۴۱		۳
۱۵	÷			۲۸		۲۰	÷			۵۱		۴۳	÷			۴۲		۷
۲۰	÷			۲۱		۲۳	÷			۴۷		۴۸	÷			۴۴		۱۰
۲۵	÷			۱۴		۲۶	÷			۴۳		۵۳	÷			۴۶		۱۳

طول	عرض	کوئٹہ	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۷،۹	۲۲،۴		حقیقی ۹۱،۸ مقناطیسی ۹۱،۴

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱		÷	۱۲	۲۶		÷		÷	۱۲	۳۷		÷		÷	۱۲	۳۷		÷
۵		÷		۲۸		÷		÷		۳۸		÷		÷		۳۷		÷
۱۰		÷		۳۰		÷		÷		۳۸		÷		÷		۳۵		÷
۱۵		÷		۳۲		÷		÷		۳۸		÷		÷		۳۴		÷
۲۰		÷		۳۴		÷		÷		۳۸		÷		÷		۳۳	۶	۱۸
۲۵		÷		۳۵		÷		÷		۳۷		÷	۶	۳۴		۳۲		۱

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	۶	۵۶	۱۲	۳۰	۵	۳۴	۸	۳۳	۱۲	۲۴	۳	۴۴	۱۰	۱۶	۱۲	۲۶	۲	۳
۵	۷	۹		۲۹		۳۰		۴۷		۲۴		۳۰		۲۷		۲۶	۱	۵۱
۱۰		۲۳		۲۷		۰	۹	۲		۲۳		۱۳		۳۸		۲۷		۴۲
۱۵		۴۰		۲۷	۴	۴۳		۱۹		۲۳	۲	۵۵		۴۷		۲۸		۳۵
۲۰		۵۶		۲۶		۲۳		۳۷		۲۳		۳۷		۵۱		۲۹		۳۳
۲۵	۸	۱۳		۲۵		۶		۵۴		۲۵		۲۳		۵۳		۳۱		۳۵

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۱۰	۴۶	۱۲	۳۲	۱	۴۵	۹	۱۵	۱۲	۳۴	۳	۱۹	۷	۲۳	۱۲	۲۶	۴	۵۸
۵		۳۸		۳۲		۵۳		۲		۳۳		۳۲		۹		۲۵	۵	۱۱
۱۰		۲۵		۳۳	۲	۷	۸	۴۴		۳۲		۳۸	۶	۵۰		۲۳		۲۶
۱۵		۱۲		۳۴		۲۳		۳۶		۳۱	۴	۲		۳۱		۲۱		۴۱
۲۰	۹	۵۶		۳۴		۳۹		۷		۳۰		۲۱		÷		۱۹		۵۵
۲۵		۳۹		۳۴		۵۵	۷	۳۹		۲۹		۳۷		÷		۱۷	۶	۱۲

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱		÷	۱۲	۱۵		÷		÷	۱۲	۸		÷		÷	۱۲	۱۳		÷
۵		÷		۱۳		÷		÷		۸		÷		÷		۱۳		÷
۱۰		÷		۱۲		÷		÷		۷		÷		÷		۱۶		÷
۱۵		÷		۱۰		÷		÷		۸		÷		÷		۱۸		÷
۲۰		÷		۹		÷		÷		۹		÷		÷		۲۱		÷
۲۵		÷		۸		÷		÷		۱۰		÷		÷		۲۳		÷

طول	عرض	جھنگ	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۲/۳	۳۱/۴		حقیقی ۱۰۱ مقناطیسی ۱۰۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹا	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹا	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹا	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹا	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹا	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹا	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹا	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹا	مارچ شام منٹ
۱		÷	۱۱	۳۵		÷		÷	۱۱	۵۰		÷		÷	۱۱	۵۵	۵	۴۷
۵		÷		۳۷		÷		÷		۵۱		÷		÷		۵۶		۳۷
۱۰		÷		۳۹		÷		÷		۵۲		÷		÷		۵۵		۲۳
۱۵		÷		۴۲		÷		÷		۵۳		÷		÷		۵۵		۱۰
۲۰		÷		۴۵		÷		÷		۵۴		÷		÷		۵۵	۴	۵۶
۲۵		÷		۴۷		÷		÷		۵۵	۶	۰		÷		۵۵		۴۳
	اپریل						مئی						جون					
۱		÷	۱۱	۵۵	۴	۲۳	۶	۳۵	۱۱	۵۵	۳	۷	۷	۲۲	۱۲	۱	۳	۱۲
۵		÷		۵۵		۱۳		۳۴		۵۶	۲	۵۸		۲۶		۲		۸
۱۰		÷		۵۴	۳	۵۹		۴۳		۵۶		۴۷		۳۱		۳		۴
۱۵	۵	۵۱		۵۴		۴۶		۵۲		۵۷		۳۷		۳۵		۴		۲
۲۰	۶	۲		۵۵		۳۴	۷	۲		۵۸		۲۷		۳۷		۵		۲
۲۵		۱۳		۵۵		۲۱		۱۱		۵۹		۲۱		۳۹		۷		۳
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۳۷	۱۲	۸	۲	۸	۶	۵۳	۱۲	۶	۲	۵۵		÷	۱۱	۵۳	۳	۵۷
۵		۳۴		۸		۱۱		۴۶		۵	۳	۳		÷		۵۱	۴	۶
۱۰		۳۰		۸		۱۸		۳۵		۳		۱۳		÷		۴۸		۱۶
۱۵		۲۴		۹		۲۵		۲۳		۱		۲۳		÷		۴۵		۲۶
۲۰		۱۶		۸		۳۳		۱۰	۱۱	۵۹		۳۳		÷		۴۱		۳۶
۲۵		۸		۷		۴۲	۵	۵۸		۵۷		۴۳		÷		۳۹		۴۷
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱		÷	۱۱	۳۶	۴	۵۹		÷	۱۱	۲۳		÷		÷	۱۱	۲۲		÷
۵		÷		۳۳	۵	۷		÷		۲۱		÷		÷		۲۳		÷
۱۰		÷		۳۰		۱۸		÷		۲۰		÷		÷		۲۵		÷
۱۵		÷		۲۸		۲۹		÷		۲۰		÷		÷		۲۶		÷
۲۰		÷		۲۶		÷		÷		۲۰		÷		÷		۲۹		÷
۲۵		÷		۲۳		÷		÷		۲۰		÷		÷		۳۱		÷

طول ۷۳/۷		عرض ۳۲/۹					جہلم					زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۲/۵ مقناطیسی ۱۰۳/۷						
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		〃	۱۱	۲۳		〃		〃	۱۱	۳۹		〃		〃	۱۱	۳۳	۵	۳۲
۵		〃		۲۵		〃		〃		۳۰		〃		〃		۳۵		۲۲
۱۰		〃		۲۸		〃		〃		۳۱		〃		〃		۳۵		۹
۱۵		〃		۳۰		〃		〃		۳۲		〃		〃		۳۵	۳	۵۷
۲۰		〃		۳۳		〃		〃		۳۳		〃		〃		۳۵		۴۳
۲۵		〃		۳۵		〃		〃		۳۴	۵	۴۳		〃		۳۵		۳۱
	اپریل						مئی						جون					
۱		〃	۱۲	۳۵	۳	۱۳	۶	۵	۱۱	۳۶	۳	۲	۶	۵۷	۱۱	۵۳	۳	۱۲
۵		〃		۳۵		۳		۱۳		۳۷	۲	۵۳	۷	۱		۵۳		۸
۱۰		〃		۳۵	۳	۵۰		۲۱		۳۷		۴۳		۵		۵۵		۷
۱۵		〃		۳۵		۳۸		۳۰		۳۸		۳۵		۹		۵۶		۴
۲۰	۵	۴۳		۳۵		۲۷		۳۹		۳۹		۳۶		۱۱		۵۷		۳
۲۵		۵۳		۳۶		۱۵		۴۷		۵۱		۳۰		۱۳		۵۹		۲
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۱۱	۱۲	۰	۳	۱۰	۶	۳۳	۱۱	۵۷	۳	۵۳		〃	۱۱	۴۳	۳	۳۹
۵		۸		۰		۱۲		۲۶		۵۷		۵۹		〃		۴۲		۵۴
۱۰		۳		۰		۱۸		۱۵		۵۵	۴	۸		〃		۳۸	۴	۶
۱۵		۰		۰		۲۵		۴		۵۲		۱۷		〃		۳۵		۱۵
۲۰	۶	۵۳		۰		۳۳	۵	۵۲		۵۰		۲۷		〃		۳۳		۲۳
۲۵		۴۵	۱۱	۵۹		۴۰		۴۱		۴۸		۳۶		〃		۲۹		۳۳
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱		〃	۱۱	۲۵	۴	۳۵		〃	۱۱	۱۱		〃		〃	۱۱	۱۰		〃
۵		〃		۲۳		۵۳		〃		۱۰		〃		〃		۱۱		〃
۱۰		〃		۲۰	۵	۳		〃		۹		〃		〃		۱۳		〃
۱۵		〃		۱۷		۱۲		〃		۹		〃		〃		۱۵		〃
۲۰		〃		۱۵		۲۳		〃		۹		〃		〃		۱۸		〃
۲۵		〃		۱۳		〃		〃		۹		〃		〃		۱۹		〃

طول ۶۸/۲۰	عرض ۲۸/۲		جیکب آباد									زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۸ر۵ مقناطیسی ۹۸ر۸						
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۰	÷		÷		۱۲	۱۵	÷		÷		۱۲	۱۸	۶	۲۳
۵	÷			۳	÷		÷			۱۶	÷		÷			۱۹		۱۱
۱۰	÷			۵	÷		÷			۱۶	÷		÷			۱۸	۵	۵۵
۱۵	÷			۸	÷		÷			۱۷	÷		÷			۱۸		۳۹
۲۰	÷			۱۰	÷		÷			۱۸	÷		÷			۱۷		۲۳
۲۵	÷			۱۲	÷		÷			۱۸	÷		÷			۱۷		۹
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۲	۱۷	۴	۳۷	۷	۹	۱۲	۱۵	۳	۱۸	۸	۱	۱۲	۲۰	۲	۹
۵	÷			۱۷		۳۵		۱۹		۱۶		۷		۲۵		۲۱		۳
۱۰	۶	۱۶		۱۶		۱۹		۳۱		۱۶	۲	۵۴		۳۱		۲۲	۱	۵۹
۱۵		۲۹		۱۶		۴		۴۲		۱۷		۴۲		۳۶		۲۳		۵۶
۲۰		۴۱		۱۵	۳	۵۰		۵۵		۱۷		۳۰		۳۹		۲۴		۵۶
۲۵		۵۴		۱۵		۳۵	۸	۵		۱۹		۲۱		۴۱		۲۶		۵۸
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۸	۳۸	۱۲	۲۷	۲	۳	۷	۴۳	۱۲	۳۶	۳	۲	۶	۱۶	۱۲	۱۵	۴	۱۷
۵		۳۴		۲۷		۷		۳۳		۳۵		۱۱	÷			۱۳		۲۷
۱۰		۲۷		۲۸		۱۵		۱۹		۳۴		۲۳	÷			۱۰		۳۹
۱۵		۲۰		۲۸		۲۴		۶		۳۲		۳۵	÷			۷		۵۰
۲۰		۱۰		۲۸		۳۴	۶	۵۱		۳۰		۴۸	÷			۴	۵	۲
۲۵	۷	۵۹		۲۷		۴۵		۳۶		۱۸	۴		÷			۲		۱۵
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۵۹	۵	۳۰	÷		۱۱	۴۶	÷		÷		۱۱	۴۷	÷	
۵	÷			۵۶		۳۹	÷			۴۶	÷		÷			۴۹	÷	
۱۰	÷			۵۴		۵۲	÷			۴۵	÷		÷			۵۱	÷	
۱۵	÷			۵۲	÷		÷			۴۵	÷		÷			۵۲	÷	
۲۰	÷			۵۰	÷		÷			۴۵	÷		÷			۵۵	÷	
۲۵	÷			۴۸	÷		÷			۴۶	÷		÷			۵۷	÷	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۴/۷	۲۹/۳	چاغی	حقیقی ۱۰۳/۹ مقناطیسی ۱۰۳/۲

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۵۶	÷		÷		۱۲	۱۲	÷		÷		۱۲	۱۹	۵	۵۳
۵	÷			۵۸	÷		÷			۱۳	÷		÷			۲۱		۴۳
۱۰	÷		۱۲	۱	÷		÷			۱۵	÷		÷			۲۰		۲۹
۱۵	÷			۴	÷		÷			۱۶	÷		÷			۲۱		۱۶
۲۰	÷			۶	÷		÷			۱۸	۶	۳۱	÷			۲۱		۱
۲۵	÷			۹	÷		÷			۱۹		۷	÷			۲۱	۴	۳۸

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۲۲	۴	۲۸	۶	۳۳	۱۲	۲۴	۳	۸	۷	۳۳	۱۲	۳۳	۲	۱۱
۵	÷			۲۲		۱۷		۴۳		۲۵	۲	۵۹		۳۸		۳۳		۹
۱۰	÷			۲۲		۳		۵۲		۲۵		۴۸		۴۳		۳۳		۳
۱۵	÷			۲۲	۳	۴۹	۷	۲		۲۶		۳۸		۴۷		۳۵		۱
۲۰	۶	۱۲		۲۳		۳۷		۱۲		۱۸		۲۸		۴۹		۳۶		۱
۲۵		۳۰		۲۳		۲۴		۲۱		۲۹		۲۰		۵۱		۳۸		۳

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۴۹	۱۲	۳۹	۲	۷	۷	۳	۱۲	۳۵	۲	۵۶	÷		۱۲	۲۱	۴	۱
۵		۴۶		۳۸		۱۰	۶	۵۶		۳۵	۳	۳	÷			۱۸		۱۰
۱۰		۴۱		۳۹		۱۷		۴۳		۳۳		۱۳	÷			۱۵		۲۰
۱۵		۳۵		۳۹		۲۵		۳۱		۳۰		۲۴	÷			۱۱		۳۰
۲۰		۲۷		۳۸		۳۳		۱۸		۲۷		۳۶	÷			۷		۴۰
۲۵		۱۸		۳۷		۴۲	÷			۲۵		۴۷	÷			۵		۵۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۱	۵	۵	÷		۱۱	۴۵	÷		÷		۱۱	۳۳	÷	
۵	÷		۱۱	۵۷		۱۳	÷			۴۴	÷		÷			۳۳	÷	
۱۰	÷			۵۵		۲۵	÷			۴۳	÷		÷			۳۶	÷	
۱۵	÷			۵۲		۳۶	÷			۴۳	÷		÷			۴۷	÷	
۲۰	÷			۵۰		۴۷	÷			۴۳	÷		÷			۵۰	÷	
۲۵	÷			۴۷		۵۸	÷			۴۳	÷		÷			۵۳	÷	

چترال

طول ۷۱/۷ عرض ۳۵/۸

زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۸/۹ مقناطیسی ۱۱۱/۴

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۴	÷		÷		۱۱	۲۲	÷		÷		۱۱	۳۲	۵	۰
۵	÷			۷	÷		÷			۲۴	÷		÷			۳۳	۴	۵۳
۱۰	÷			۱۰	÷		÷			۲۶	۵	۳۸	÷			۳۴		۳۱
۱۵	÷			۱۳	÷		÷			۲۸		۳۹	÷			۳۵		۳۰
۲۰	÷			۱۶	÷		÷			۳۰		۲۱	÷			۳۵		۱۹
۲۵	÷			۱۸	÷		÷			۳۱		۱۰	÷			۳۶		۹

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۷	۳	۵۳	۵	۲۵	۱۱	۴۲	۲	۵۳	۶	۹	۱۱	۵۱	۲	۱۴
۵	÷			۳۸		۴۵		۳۱		۴۳		۴۶		۹		۵۳		۱۰
۱۰	÷			۳۸		۳۴		۳۸		۴۴		۳۸		۱۳		۵۴		۹
۱۵	÷			۳۹		۲۴		۴۵		۴۵		۳۱		۱۶		۵۵		۸
۲۰	÷			۴۰		۱۴		۵۲		۴۷		۲۴		۱۸		۵۶		۸
۲۵	÷			۴۱		۴		۵۸		۴۹		۱۹		۲۰		۵۸		۱۰

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۱۹	۱۱	۵۹	۲	۱۳	۵	۴۹	۱۱	۵۴	۲	۴۷	÷		۱۱	۳۷	۳	۳۲
۵		۱۷		۵۸		۱۵		۴۳		۵۳		۵۳	÷			۳۴		۳۸
۱۰		۱۴		۵۸		۲۰		۳۴		۵۰		۵۹	÷			۳۰		۳۶
۱۵		۱۰		۵۸		۲۵	÷			۴۷	۳	۶	÷			۲۶		۵۳
۲۰		۵		۵۷		۳۱	÷			۴۵		۱۴	÷			۲۲	۴	۰
۲۵	۵	۵۹		۵۶		۳۷	÷			۴۲		۲۲	÷			۱۹		۹

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۴	۴	۱۸	÷		۱۰	۵۹	۵	۸	÷		۱۰	۵۲	÷	
۵	÷			۱۱		۲۳	÷			۵۴	÷		÷			۵۳	÷	
۱۰	÷			۸		۳۴	÷			۵۳	÷		÷			۵۵	÷	
۱۵	÷			۵		۳۹	÷			۵۲	÷		÷			۵۶	÷	
۲۰	÷			۱		۴۸	÷			۵۱	÷		÷			۵۹	÷	
۲۵	÷		۱۰	۵۸		۵۶	÷			۵۱	÷		÷		۱۱	۱	÷	

طول	عرض	حیدر آباد	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۸ر۳	۲۵ر۴		حقیقی ۸ر۹۲ مقناطیسی ۸ر۹۲

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۳۰	÷		÷		۱۲	۳۲	÷		÷		۱۲	۳۳	÷	
۵	÷			۲۲	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۳	÷	
۱۰	÷			۲۵	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۱	÷	
۱۵	÷			۲۷	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۰	۶	۳۶
۲۰	÷			۲۹	÷		÷			۳۴	÷		÷			۲۹		۷
۲۵	÷			۳۰	÷		÷			۳۳	÷		÷			۲۸	۵	۵۰

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۴۳	۱۲	۳۶	۵	۲۵	۸	۱۶	۱۲	۲۱	۳	۳۹	۹	۵۱	۱۲	۲۳	۲	۶
۵		۵۶		۳۶		۱۱		۳۰		۲۲		۲۵	۱۰	۱		۲۴	۱	۵۹
۱۰	۷	۱۱		۳۳	۴	۵۲		۴۴		۲۱		۹		۱۰		۲۵		۳۹
۱۵		۳۶		۲۳		۳۵		۵۹		۲۱	۳	۵۳		۱۸		۲۶		۳۳
۲۰		۳۱		۲۳		۱۸	۹	۱۶		۲۱		۳۶		۲۱		۲۷		۳۲
۲۵		۵۷		۲۲		۰		۳۱		۲۲		۲۴		۲۳		۲۹		۳۳

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۱۰	۱۷	۱۲	۳۰	۱	۵۲	۸	۵۷	۱۲	۳۱	۳	۱۶	۷	۱۱	۱۲	۲۳	۳	۵۰
۵		۱۱		۳۰		۵۸		۴۴		۳۱		۲۸	۶	۵۶		۲۲	۵	۲
۱۰		۰		۳۱	۲	۱۱		۲۷		۲۹		۴۳		۳۸		۱۹		۱۴
۱۵	۹	۳۹		۳۲		۲۴		۱۰		۲۸		۵۹		۲۰		۱۴		۳۱
۲۰		۳۴		۳۱		۳۹	۷	۵۲		۲۷	۳	۱۵	÷			۱۵		۳۵
۲۵		۱۹		۳۱		۵۴		۳۵		۲۶		۳۰	÷			۱۳	۶	۱

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۲	۱۱	÷		÷		۱۲	۳	÷		÷		۱۲	۷	÷	
۵	÷			۹	÷		÷			۳	÷		÷			۸	÷	
۱۰	÷			۷	÷		÷			۳	÷		÷			۱۰	÷	
۱۵	÷			۶	÷		÷			۳	÷		÷			۱۳	÷	
۲۰	÷			۵	÷		÷			۴	÷		÷			۱۵	÷	
۲۵	÷			۳	÷		÷			۵	÷		÷			۱۷	÷	

طول ۶۵/۴ ش — عرض ۲۸/۵ ش

خاران

زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۱۰۱/۵ — مقناطیسی ۱۰۲/۳

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۲	۲	÷		÷		۱۲	۱۸	÷		÷		۱۲	۲۳	۶	۱۰
۵	÷			۳	÷		÷			۱۸	÷		÷			۲۴	۵	۵۸
۱۰	÷			۶	÷		÷			۳۰	÷		÷			۲۳		۴۳
۱۵	÷			۹	÷		÷			۲۱	÷		÷			۲۴		۳۹
۲۰	÷			۱۲	÷		÷			۲۲	÷		÷			۲۳		۱۳
۲۵	÷			۱۳	÷		÷			۲۳	۶	۲۳	÷			۲۴		۵۹
	اپریل						**مئی**						**جون**					
۱	÷		۱۲	۲۴	۳	۳۸	۶	۵۳	۱۲	۲۴	۳	۱۳	۷	۵۸	۱۲	۳۱	۲	۱۰
۵	÷			۲۴		۲۷	۷	۳		۲۵		۳	۸	۳		۳۱		۵
۱۰	÷			۲۳		۱۱		۱۳		۲۵	۲	۵۱		۹		۳۳		۱
۱۵	۶	۱۵		۲۳	۳	۵۷		۲۴		۲۶		۴۰		۱۴		۳۴	۱	۵۹
۲۰		۲۶		۲۴		۴۴		۳۵		۲۷		۲۹		۱۶		۳۵		۵۸
۲۵		۳۹		۲۴		۳۰		۴۵		۲۹		۲۱		۱۸		۳۷	۲	۰
	جولائی						**اگست**						**ستمبر**					
۱	۸	۱۵	۱۲	۳۸	۲	۵	۷	۲۵	۱۲	۳۵	۲	۵۹	÷		۱۲	۲۴	۴	۹
۵		۱۲		۳۷		۸		۱۶		۳۵	۳	۸	÷			۲۰		۱۹
۱۰		۶		۳۸		۱۶		۳		۳۳		۱۹	÷			۱۷		۳۰
۱۵		۰		۳۸		۲۵	۶	۵۰		۳۰		۳۰	÷			۱۳		۴۱
۲۰	۷	۵۰		۳۸		۳۴		۳۶		۲۸		۴۳	÷			۱۰		۵۲
۲۵		۴۱		۳۷		۴۴		۲۲		۲۶		۵۴	÷			۸	۵	۵
	اکتوبر						**نومبر**						**دسمبر**					
۱	÷		۱۲	۴	۵	۱۸	÷		۱۱	۵۰	÷		÷		۱۱	۴۹	÷	
۵	÷			۱		۲۷	÷			۴۹	÷		÷			۵۰	÷	
۱۰	÷		۱۱	۵۸		۳۰	÷			۴۸	÷		÷			۵۲	÷	
۱۵	÷			۵۶		۵۱	÷			۴۸	÷		÷			۵۴	÷	
۲۰	÷			۵۴	÷		÷			۴۸	÷		÷			۵۷	÷	
۲۵	÷			۵۱	÷		÷			۴۸	÷		÷			۵۹	÷	

طول ۶۶/۶ — عرض ۲۷ر۸ — **خضدار** — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۹۹ مقناطیسی ۹۹ر۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱		÷	۱۲	۶		÷		÷	۱۲	۲۱		÷		÷	۱۲	۲۵	۶	۲۵
۵		÷		۸		÷		÷		۲۲		÷		÷		۲۵		۱۳
۱۰		÷		۱۱		÷		÷		۲۲		÷		÷		۲۴	۵	۵۷
۱۵		÷		۱۳		÷		÷		۲۳		÷		÷		۲۵		۴۲
۲۰		÷		۱۶		÷		÷		۲۳		÷		÷		۲۴		۳۶
۲۵		÷		۱۸		÷		÷		۲۳		÷		÷		۲۴		۱۱

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱		÷	۱۲	۲۳	۴	۴۹	۷	۱۲	۱۲	۲۲	۳	۱۹	۸	۳۴	۱۲	۲۸	۲	۹
۵		÷		۲۳		۳۷		۲۳		۲۳		۸		۳۰		۲۸		۳
۱۰	۶	۱۹		۲۲		۲۰		۳۵		۲۳	۲	۵۵		۳۶		۲۹	۱	۵۹
۱۵		۳۲		۲۲		۵		۴۶		۲۴		۴۳		۴۱		۳۱		۵۶
۲۰		۴۴		۲۲	۳	۵۱		۵۹		۲۴		۳۰		۴۴		۳۲		۵۶
۲۵		۵۷		۲۲		۳۶	۸	۱۰		۲۶		۲۱		۴۶		۳۳		۵۸

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۸	۴۳	۱۲	۳۴	۲	۳	۷	۲۶	۱۲	۳۳	۳	۳	۶	۱۹	۱۲	۲۱	۴	۱۹
۵		۳۹		۳۳		۶		۳۷		۳۲		۱۲		÷		۱۹		۲۹
۱۰		۳۲		۳۵		۱۵		۲۳		۳۱		۲۴		÷		۱۶		۳۱
۱۵		۲۵		۳۵		۲۴		۹		۲۹		۳۶		÷		۱۳		۵۳
۲۰		۱۳		۳۵		۳۵	۶	۵۴		۲۷		۴۹		÷		۱۰	۵	۴
۲۵		۴		۳۴		۴۵		۳۹		۲۵	۴	۲		÷		۸		۱۸

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱		÷	۱۲	۵	۵	۳۲		÷	۱۱	۵۲		÷		÷	۱۱	۵۳		÷
۵		÷		۲		۲۲		÷		۵۲		÷		÷		۵۵		÷
۱۰		÷		۰		۵۵		÷		۵۱		÷		÷		۵۶		÷
۱۵		÷	۱۱	۵۸		÷		÷		۵۱		÷		÷		۵۸		÷
۲۰		÷		۵۶		÷		÷		۵۱		÷		÷	۱۲	۱		÷
۲۵		÷		۵۴		÷		÷		۵۲		÷		÷		۳		÷

طول ۶۸٫۸ عرض ۲۷٫۵ **خیرپور** زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۶٫۸ مقناطیسی ۹۷٫۱

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۵		÷		÷	۱۲	۱۹		÷		÷	۱۲	۲۱		÷
۵		÷		۷		÷		÷		۱۹		÷		÷		۲۲	۶	۲۳
۱۰		÷		۹		÷		÷		۲۰		÷		÷		۲۱		۷
۱۵		÷		۱۲		÷		÷		۲۱		÷		÷		۲۰	۵	۵۱
۲۰		÷		۱۴		÷		÷		۲۱		÷		÷		۱۹		۳۳
۲۵		÷		۱۶		÷		÷		۲۱		÷		÷		۱۹		۱۹

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۱۸	۴	۵۶	۷	۲۵	۱۲	۱۶	۳	۲۳	۸	۳۱	۱۲	۲۰	۲	۹
۵	۶	۱۷		۱۸		۴۳		۳۷		۱۶		۱۱		۳۸		۲۰		۳
۱۰		۲۹		۱۷		۲۶		۳۹		۱۶	۲	۵۷		۵۵		۲۱	۱	۵۴
۱۵		۳۳		۱۶		۱۱	۸	۱		۱۶		۴۵	۹	۰		۲۳		۵۳
۲۰		۵۶		۱۶	۳	۵۶		۱۵		۱۷		۳۱		۲		۲۳		۵۳
۲۵	۷	۹		۱۶		۴۰		۲۶		۱۸		۲۲		۳		۲۶		۵۵

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۹	۱	۱۲	۲۷	۲	۱	۸	۱	۱۲	۲۹	۳	۵	۶	۲۹	۱۲	۱۶	۴	۳۵
۵	۸	۵۷		۲۶		۵	۷	۵۱		۲۶		۱۵		۱۹		۱۳		۳۵
۱۰		۳۹		۲۷		۱۳		۳۶		۲۳		۲۸		÷		۱۱		۳۸
۱۵		۳۱		۲۸		۲۳		۲۱		۲۳		۴۰		÷		۸	۵	
۲۰		۳۰		۲۷		۳۵		۶		۲۰		۵۳		÷		۶		۱۳
۲۵		۱۹		۲۷		۴۷	۶	۵۰		۱۹	۴	۷		÷		۳		۳۶

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۱	۵	۳۱		÷	۱۱	۵۰		÷		÷	۱۱	۵۲		÷
۵		÷	۱۱	۵۸		۵۲		÷		۴۹		÷		÷		۵۳		÷
۱۰		÷		۵۶		÷		÷		۴۹		÷		÷		۵۵		÷
۱۵		÷		۵۵		÷		÷		۴۹		÷		÷		۵۷		÷
۲۰		÷		۵۳		÷		÷		۵۰		÷		÷	۱۲	۰		÷
۲۵		÷		۵۱		÷		÷		۵۰		÷		÷		۳		÷

طول ۳۹ | **خیبر** | عرض ۲۶،۴۳

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۱۰۷٫۱ مقناطیسی ۱۰۴

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱	♦		۱۱	۱۵	♦		♦		۱۱	۳۳	♦		♦		۱۱	۳۱	۵	۱۳
۵	♦			۱۸	♦		♦			۳۴	♦		♦			۳۳		۴
۱۰	♦			۲۰	♦		♦			۳۶	♦		♦			۳۳	۴	۵۲
۱۵	♦			۲۳	♦		♦			۳۸	۵	۴۳	♦			۳۳		۴۱
۲۰	♦			۲۷	♦		♦			۳۹		۳۳	♦			۳۳		۲۸
۲۵	♦			۲۹	♦		♦			۴۰		۲۳	♦			۳۵		۱۷

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
۱	♦		۱۱	۳۶	۴	۱	۵	۴۰	۱۱	۴۹	۲	۵۶	۶	۳۶	۱۱	۵۸	۲	۱۳
۵	♦			۳۶	۳	۵۲		۳۸		۵۱		۴۹		۲۹		۵۹		۹
۱۰	♦			۳۶		۳۰		۵۵		۵۱		۴۰		۳۳	۱۲	۰		۷
۱۵	♦			۳۷		۲۹	۶	۲		۵۲		۳۲		۳۶		۲		۶
۲۰	♦			۳۸		۱۹		۱۰		۵۳		۲۳		۳۸		۳		۶
۲۵	♦			۳۸		۸		۱۷		۵۶		۱۹		۴۰		۵		۸

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۳۹	۱۲	۵	۲	۱۲	۶	۶	۱۲	۱	۲	۴۹	♦		۱۱	۴۵	۳	۳۸
۵		۳۷		۵		۱۴	♦			۰		۵۵	♦			۴۳		۴۵
۱۰		۳۳		۵		۱۹	۵	۵۰	۱۱	۵۸	۳	۲	♦			۳۹		۵۳
۱۵		۳۰		۵		۲۵		۴۰		۵۵		۱۰	♦			۳۵	۴	۱
۲۰		۲۳		۴		۳۱	♦			۵۲		۱۹	♦			۳۱		۹
۲۵		۱۷		۳		۳۸	♦			۵۰		۲۷	♦			۲۸		۱۸

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	♦		۱۱	۲۳	۴	۲۸	♦		۱۱	۶	۵	۲۳	♦		۱۱	۳	♦	
۵	♦			۲۰		۳۵	♦			۵	♦		♦			۴	♦	
۱۰	♦			۱۷		۴۴	♦			۳	♦		♦			۶	♦	
۱۵	♦			۱۳		۵۲	♦			۲	♦		♦			۷	♦	
۲۰	♦			۱۱	۵	۲	♦			۲	♦		♦			۱۰	♦	
۲۵	♦			۸		۱۰	♦			۲	♦		♦			۱۳	♦	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۷ر۸	۲۶ر۸	**دادو**	حقیقی ۹۶ مقناطیسی ۹۶ر۲

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۱۲		÷		÷	۱۲	۲۵		÷		÷	۱۲	۲۷		÷
۵		÷		۱۳		÷		÷		۲۶		÷		÷		۲۸		÷
۱۰		÷		۱۶		÷		÷		۲۹		÷		÷		۲۶	۶	۱۷
۱۵		÷		۱۹		÷		÷		۲۷		÷		÷		۲۶		۱
۲۰		÷		۲۱		÷		÷		۲۸		÷		÷		۲۵	۵	۴۳
۲۵		÷		۲۳		÷		÷		۲۷		÷		÷		۲۵		۳۸

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
۱		÷	۱۲	۲۴	۵	۴	۷	۳۰	۱۲	۳۱	۳	۲۷	۹	۰	۱۲	۲۵	۲	۸
۵	۶	۳۸		۲۳	۴	۵۱		۵۲		۲۱		۱۵		۸		۲۵		۱
۱۰		۴۱		۲۲		۳۳	۸	۳		۲۱		۰		۱۵		۲۶	۱	۵۶
۱۵		۵۵		۲۲		۱۸		۱۸		۲۱	۲	۴۷		۲۱		۲۷		۵۳
۲۰	۷	۹		۲۱		۲		۳۲		۲۲		۳۳		۲۴		۲۸		۵۱
۲۵		۲۳		۲۱	۳	۴۶		۴۴		۲۳		۲۲		۲۶		۳۰		۵۳

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۹	۲۲	۱۲	۳۱	۱	۵۹	۸	۱۶	۱۲	۳۱	۳	۸	۶	۳۱	۱۲	۲۱	۳	۳۲
۵		۱۷		۳۱	۲	۴		۶		۳۰		۱۹		۲۸		۱۹		۴۳
۱۰		۹		۳۲		۱۳	۷	۵۱		۲۹		۳۲		÷		۱۷		۵۶
۱۵		۰		۳۲		۲۵		۳۵		۲۷		۳۵		÷		۱۳	۵	۹
۲۰	۸	۳۸		۳۲		۳۶		۱۹		۲۶	۴	۰		÷		۱۱		۲۲
۲۵		۳۶		۳۲		۳۹		۳		۲۳		۱۳		÷		۱۰		۳۶

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱		÷	۱۲	۷	۵	۵۲		÷	۱۱	۵۶		÷		÷	۱۱	۵۸		÷
۵		÷		۳	۶	۲		÷		۵۶		÷		÷	۱۲	۰		÷
۱۰		÷		۲		÷		÷		۵۵		÷		÷		۲		÷
۱۵		÷		۱		÷		÷		۵۶		÷		÷		۴		÷
۲۰		÷	۱۱	۵۹		÷		÷		۵۶		÷		÷		۷		÷
۲۵		÷		۵۷		÷		÷		۵۷		÷		÷		۹		÷

طول ۶۱/۳ عرض ۲۸/۲ **دشت (ایران)** زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۲۸ء۸-۱۰۴۲-۱ مقناطیسی آ ۱۰۶/۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۷	÷		÷		۱۲	۳۳	÷		÷		۱۲	۳۲	۶	۱۰
۵	÷			۲۰	÷		÷			۳۵	÷		÷			۳۳	۵	۵۹
۱۰	÷			۲۲	÷		÷			۳۷	÷		÷			۳۳		۳۳
۱۵	÷			۳۵	÷		÷			۳۹	۶	۵۰	÷			۳۳		۳۰
۲۰	÷			۲۸	÷		÷			۴۰		۳۸	÷			۳۳		۱۵
۲۵	÷			۳۰	÷		÷			۴۱		۲۳	÷			۳۵		۲

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۴۵	۴	۴۲	۶	۵۰	۱۲	۴۸	۳	۳۰	۷	۵۲	۱۲	۵۹	۲	۳۱
۵	÷			۴۶		۳۱	۷	۰		۴۹		۱۱		۵۷		۵۷		۱۶
۱۰	÷			۴۵		۱۶		۱۰		۵۰	۳	۵۹	۸	۲		۵۸		۱۳
۱۵	÷			۴۶		۲		۳۰		۵۱		۴۹		۶	۱	۰		۱۰
۲۰	÷			۴۷	۳	۳۹	۰	۳۱		۵۲		۳۸		۹		۱		۱۰
۲۵	۶	۳۷		۴۷		۳۶		۳۰		۵۳		۳۱		۱۱		۳		۱۳

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	۸	۸	۱	۳	۲	۱۶	۷	۳۱	۱	۰	۳	۷	÷		۱۲	۴۳	۳	۱۳
۵		۵		۳		۳۰		۱۳	۱۲	۵۹		۱۶	÷			۴۲		۲۳
۱۰		۰		۳		۲۷		۱		۵۶		۳۶	÷			۳۸		۳۳
۱۵	۷	۵۳		۳		۳۵	۶	۴۸		۵۴		۳۷	÷			۳۳		۳۳
۲۰		۴۵		۳		۴۳	÷			۵۱		۳۸	÷			۳۱		۵۵
۲۵		۳۶		۲		۵۳	÷			۴۹		۵۹	÷			۲۸	۵	۷

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۳۳	۵	۳۰	÷		۱۲	۷	÷		÷		۱۲	۳	÷	
۵	÷			۳۰		۲۸	÷			۶	÷		÷			۶	÷	
۱۰	÷			۱۷		۳۰	÷			۴	÷		÷			۷	÷	
۱۵	÷			۱۵		۵۱	÷			۳	÷		÷			۹	÷	
۲۰	÷			۱۲	۶	۴	÷			۳	÷		÷			۱۳۰	÷	
۲۵	÷			۹		۱۵	÷			۴	÷		÷			۱۳	÷	

طول ۷۱ر۸ — عرض ۳۵ر۴ — **دیر** — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۱۰۷ر۵ مقناطیسی ۱۰۹ر۹

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۹	÷		÷		۱۱	۲۷	÷		÷		۱۱	۳۵	۵	۶
۵	÷			۱۲	÷		÷			۲۸	÷		÷			۳۷	۴	۵۸
۱۰	÷			۱۳	÷		÷			۳۰	۵	۴۶	÷			۳۷		۴۷
۱۵	÷			۱۷	÷		÷			۳۲		۳۷	÷			۳۸		۳۶
۲۰	÷			۲۰	÷		÷			۳۳		۲۸	÷			۳۸		۲۳
۲۵	÷			۲۳	÷		÷			۳۵		۱۷	÷			۳۹		۱۳

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۴۰	۳	۵۷	۵	۳۳	۱۱	۴۳	۳	۵۵	۶	۱۴	۱۱	۵۳	۳	۱۳
۵	÷			۴۱		۳۹		۴۰		۴۵		۴۸		۱۹		۵۴		۱۱
۱۰	÷			۴۱		۳۷		۴۶		۴۶		۴۰		۲۳		۵۵		۹
۱۵	÷			۴۱		۲۷		۵۳		۴۷		۳۲		۲۶		۵۶		۸
۲۰	÷			۴۲		۱۷	۶	۱		۴۹		۲۵		۲۸		۵۸		۸
۲۵	÷			۴۳		۷		۸		۵۱		۲۰		۳۰	۱۲	-		۱۰

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۲۹	۱۲	۰	۲	۱۳	۵	۵۷	۱۱	۵۶	۲	۴۸	÷		۱۱	۴۰	۳	۳۶
۵		۲۷		۰		۱۵		۵۲		۵۵		۵۳	÷			۳۷		۴۳
۱۰		۲۴		۰		۲۰		۴۲		۵۲	۳	۱	÷			۳۳		۵۰
۱۵		۲۰		۰		۲۶		۳۳		۵۰		۹	÷			۲۹		۵۷
۲۰		۱۳	۱۱	۵۹		۳۲	÷			۴۷		۱۷	÷			۲۵	۴	۵
۲۵		۸		۵۸		۳۸	÷			۴۴		۲۵	÷			۲۲		۱۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۸	۴	۲۳	÷		۱۱	۰	۵	۱۶	÷		۱۰	۵۶	÷	
۵	÷			۱۴		۲۹	÷		۱۰	۵۹	÷		÷			۵۸	÷	
۱۰	÷			۱۱		۳۸	÷			۵۷	÷		÷			۵۹	÷	
۱۵	÷			۸		۴۶	÷			۵۶	÷		÷		۱۱	۱	÷	
۲۰	÷			۵		۵۵	÷			۵۶	÷		÷			۳	÷	
۲۵	÷			۳	۵	۳	÷			۵۶	÷		÷			۶	÷	

طول	عرض			
۷۰/۹	۳۱/۸	ڈیرہ اسمٰعیل خاں	ناویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳ر۱ مقناطیسی ۱۰۳ر۶	

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۲	÷		÷		۱۱	۴۸	÷		÷		۱۱	۵۵	۵	۳۸
۵	÷			۳۵	÷		÷			۴۹	÷		÷			۵۶		۲۸
۱۰	÷			۳۷	÷		÷			۵۱	÷		÷			۵۵		۱۵
۱۵	÷			۴۰	÷		÷			۵۳	÷		÷			۵۶		۲
۲۰	÷			۴۳	÷		÷			۵۴	۶	۳	÷			۵۵	۴	۴۸
۲۵	÷			۴۵	÷		÷			۵۴	۵	۵۰	÷			۵۶		۳۶

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۶	۴	۱۷	۶	۱۳	۱۱	۵۸	۳	۳	۷	۶	۱۲	۵	۲	۱۲
۵	÷			۵۶		۱۷		۳۱		۵۹	۲	۵۵		۱۱		۵		۷
۱۰	÷			۵۶	۳	۵۴		۳۰		۵۹		۴۵		۱۵		۷		۵
۱۵	÷			۵۶		۴۱		۳۹	۱۲	۰		۳۶		۱۹		۸		۳
۲۰	۵	۵۱		۵۷		۳۰		۳۸		۱		۲۶		۲۱		۹		۳
۲۵	۶	۱		۵۷		۱۷		۵۹		۳		۲۰		۲۳		۱۱		۵

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۷	۲۱	۱۲	۱۲	۲	۹	۶	۳۱	۱۲	۹	۲	۵۳	÷		۱۱	۵۵	۳	۵۲
۵		۱۸		۱۱		۱۲		۳۴		۸	۳	۱	÷			۵۳	۴	۰
۱۰		۱۳		۱۲		۱۸		۲۳		۶		۹	÷			۴۹		۰
۱۵		۹		۱۳		۲۵		۱۱		۴		۱۹	÷			۴۶		۱۹
۲۰		۲		۱۱		۳۲	۵	۵۹		۱		۲۹	÷			۴۴		۲۸
۲۵	۶	۵۳		۱۰		۴۰	÷		۱۱	۵۹		۳۹	÷			۴۰		۳۹

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۶	۴	۵۱	÷		۱۱	۲۱	÷		÷		۱۱	۱۹	÷	
۵	÷			۳۳		۵۸	÷			۲۰	÷		÷			۲۱	÷	
۱۰	÷			۳۰	۵	۹	÷			۱۹	÷		÷			۲۲	÷	
۱۵	÷			۲۸		۱۹	÷			۱۸	÷		÷			۲۴	÷	
۲۰	÷			۲۵		۳۰	÷			۱۸	÷		÷			۲۷	÷	
۲۵	÷			۲۳	÷		÷			۱۸	÷		÷			۲۹	÷	
							÷				÷		÷				÷	

طول ۷۰،۶°　　عرض ۳۰،۱°

ڈیرہ غازیخاں

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۱۰۰،۳° مقناطیسی ۱۰۱،۱°

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹا	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹا	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹا	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹا	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹا	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹا	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹا	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹا	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۵	÷		÷		۱۲	۰	÷		÷		۱۲	۴	۵	۵۹
۵	÷			۴۷	÷		÷			۰	÷		÷			۵		۴۸
۱۰	÷			۴۹	÷		÷			۱	÷		÷			۴		۳۴
۱۵	÷			۵۲	÷		÷			۳	÷		÷			۵		۲۰
۲۰	÷			۵۵	÷		÷			۴	÷		÷			۴		۵
۲۵	÷			۵۶	÷		÷			۴	۶	۱۲	÷			۴	۴	۵۲

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹا	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹا	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹا	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹا	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹا	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹا	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹا	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹا	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۴	۴	۳۱	۶	۴۰	۱۲	۴	۳	۱۰	۷	۴۱	۱۲	۹	۲	۱۱
۵	÷			۴		۳۰		۴۹		۴		۱		۴۶		۱۰		۶
۱۰	÷			۳		۵		۵۹		۴	۲	۴۹		۵۱		۱۱		۳
۱۵	۶	۴		۳	۳	۵۲	۷	۹		۵		۳۹		۵۵		۱۳		۱
۲۰		۱۵		۳		۳۹		۲۰		۶		۲۸		۵۷		۱۳		۱
۲۵		۲۶		۳		۲۶		۲۹		۸		۲۱		۵۹		۱۵		۳

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹا	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹا	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹا	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹا	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹا	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹا	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹا	ستمبر شام منٹ
۱	۷	۵۷	۱۲	۱۶	۲	۷	۷	۱۰	۱۲	۱۴	۲	۵۸	÷		۱۲	۲	۴	۴
۵		۵۳		۱۶		۱۰		۲		۱۴	۳	۶	÷			۰		۱۳
۱۰		۴۹		۱۶		۱۷	۶	۵۰		۱۲		۱۶	÷		۱۱	۵۷		۲۴
۱۵		۴۳		۱۷		۲۵		۳۷		۱۰		۲۶	÷			۵۴		۳۴
۲۰		۳۴		۱۶		۳۴		۲۴		۸		۳۸	÷			۵۰		۴۴
۲۵		۲۵		۱۶		۴۳		۱۱		۶		۴۹	÷			۴۸		۵۶

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹا	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹا	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹا	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹا	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹا	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹا	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹا	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۵	۵	۹	÷		۱۱	۳۲	÷		÷		۱۱	۳۱	÷	
۵	÷			۴۲		۱۸	÷			۳۱	÷		÷			۳۳	÷	
۱۰	÷			۴۰		۲۹	÷			۳۰	÷		÷			۳۵	÷	
۱۵	÷			۳۷		۳۱	÷			۳۰	÷		÷			۳۶	÷	
۲۰	÷			۳۵	÷		÷			۳۰	÷		÷			۳۹	÷	
۲۵	÷			۳۳	÷		÷			۳۰	÷		÷			۴۱	÷	

طول ۷۳			عرض ۳۳٫۶				**راولپنڈی**					زاویۂ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳٫۱ مقناطیسی ۱۰۵٫۵						
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۹	÷		÷		۱۱	۳۶	÷		÷		۱۱	۴۲	۵	۲۳
۵	÷			۲۲	÷		÷			۳۷	÷		÷			۴۳		۱۵
۱۰	÷			۲۴	÷		÷			۳۸	÷		÷			۴۳		۲
۱۵	÷			۲۷	÷		÷			۴۰	÷		÷			۴۴	۴	۵۰
۲۰	÷			۳۰	÷		÷			۴۱	۵	۴۷	÷			۴۳		۳۷
۲۵	÷			۳۲	÷		÷			۴۲		۳۵	÷			۴۴		۲۶
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۳	۴	۸	۵	۵۵	۱۱	۴۶	۳	۰	۶	۴۳	۱۱	۵۴	۲	۱۳
۵	÷			۴۵	۳	۵۹	۶	۳		۴۷	۲	۵۲		۴۸		۵۴		۹
۱۰	÷			۴۴		۴۶		۱۰		۴۸		۴۳		۵۲		۵۶		۷
۱۵	÷			۴۵		۳۵		۱۸		۴۹		۳۴		۵۵		۵۷		۶
۲۰	۵	۳۵		۴۵		۲۴		۲۷		۵۰		۲۶		۵۷		۵۸		۶
۲۵		۴۳		۴۶		۱۳		۳۳		۵۲		۲۰		۵۹	۱۲	۰		۸
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۶	۵۸	۱۲	۱	۲	۱۱	۶	۲۲	۱۱	۵۸	۲	۵۱	÷		۱۱	۴۳	۳	۴۵
۵		۵۵		۰		۱۳		۱۵		۵۷		۵۸	÷			۴۱		۵۲
۱۰		۵۱		۱		۱۹		۵		۵۵	۳	۹	÷			۳۷	۴	۱
۱۵		۴۷		۱		۲۶	۵	۵۳		۵۲		۱۴	÷			۳۳		۹
۲۰		۴۰		۰		۳۲		۴۳		۵۰		۲۳	÷			۳۰		۱۸
۲۵		۳۳	۱۱	۵۹		۳۹	÷			۴۷		۳۳	÷			۲۸		۲۸
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۲۳	۳	۳۸	÷		۱۱	۸	÷		÷		۱۱	۶	÷	
۵	÷			۳۰		۴۵	÷			۷	÷		÷			۸	÷	
۱۰	÷			۱۸		۵۵	÷			۶	÷		÷			۹	÷	
۱۵	÷			۱۵	۵	۴	÷			۵	÷		÷			۱۱	÷	
۲۰	÷			۱۳		۱۴	÷			۵	÷		÷			۱۳	÷	
۲۵	÷			۱۰	÷		÷			۵	÷		÷			۱۶	÷	

طول ۷۳، ۳، ہ	عرض ۳۳، ہ	راولاکوٹ	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳، ۸، ہ مقناطیسی ۱۰۵، ۴، ہ

تاریخ	جنوری صبح		جنوری عمود		جنوری شام		فروری صبح		فروری عمود		فروری شام		مارچ صبح		مارچ عمود		مارچ شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱		÷	۱۱	۱۷		÷		÷	۱۱	۳۳		÷		÷	۱۱	۳۰	۵	۲۳
۵		÷		۱۹		÷		÷		۳۴		÷		÷		۳۱		۱۴
۱۰		÷		۲۲		÷		÷		۳۶		÷		÷		۳۰		۱
۱۵		÷		۲۵		÷		÷		۳۷		÷		÷		۳۱	۴	۳۹
۲۰		÷		۲۸		÷		÷		۳۹	۵	۳۶		÷		۳۱		۳۶
۲۵		÷		۳۰		÷		÷		۳۹		۳۴		÷		۳۱		۳۵

تاریخ	اپریل صبح		اپریل عمود		اپریل شام		مئی صبح		مئی عمود		مئی شام		جون صبح		جون عمود		جون شام	
۱		÷	۱۱	۴۲	۴	۸	۵	۵۴	۱۱	۴۳	۲	۵۹	۶	۴۲	۱۱	۵۱	۲	۱۳
۵		÷		۴۲	۳	۵۸	۶	۱		۴۳		۵۲		۴۶		۵۱		۹
۱۰		÷		۴۱		۴۶		۹		۴۳		۴۲		۵۰		۵۲		۷
۱۵		÷		۴۲		۳۴		۱۷		۴۶		۳۴		۵۴		۵۳		۵
۲۰	۵	۳۳		۴۲		۲۳		۲۶		۴۷		۲۵		۵۷		۵۵		۵
۲۵		۴۳		۴۳		۱۲		۳۳		۴۹		۳۰		۵۸		۵۷		۷

تاریخ	جولائی صبح		جولائی عمود		جولائی شام		اگست صبح		اگست عمود		اگست شام		ستمبر صبح		ستمبر عمود		ستمبر شام	
۱	۶	۵۶	۱۱	۵۷	۲	۱۱	۶	۲۰	۱۱	۵۵	۲	۵۱		÷	۱۱	۴۰	۳	۴۴
۵		۵۴		۵۷		۱۳		۱۴		۵۴		۵۷		÷		۳۸		۵۱
۱۰		۵۰		۵۸		۱۹		۴		۵۴	۳	۵		÷		۳۵	۴	۰
۱۵		۴۶		۵۸		۲۵	۵	۵۳		۴۹		۱۴		÷		۳۱		۹
۲۰		۳۹		۵۷		۳۲		۴۲		۴۷		۲۳		÷		۲۸		۱۷
۲۵		۳۲		۵۶		۳۹		÷		۴۴		۳۲		÷		۲۵		۲۷

تاریخ	اکتوبر صبح		اکتوبر عمود		اکتوبر شام		نومبر صبح		نومبر عمود		نومبر شام		دسمبر صبح		دسمبر عمود		دسمبر شام	
۱		÷	۱۱	۲۱	۴	۳۸		÷	۱۱	۶		÷		÷	۱۱	۴		÷
۵		÷		۱۸		۴۴		÷		۵		÷		÷		۶		÷
۱۰		÷		۱۵		۵۴		÷		۳		÷		÷		۷		÷
۱۵		÷		۱۳	۵	۳		÷		۳		÷		÷		۹		÷
۳۰		÷		۱۰		۱۳		÷		۳		÷		÷		۱۳		÷
۲۵		÷		۸		÷		÷		۳		÷		÷		۱۴		÷

رحیم یار خاں

طول ۷۰ر۳ — عرض ۲۸ر۴ — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۹۷ر۴ مقناطیسی ۹۷ر۹

تاریخ	جنوری صبح گھنٹے	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹے	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹے	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹے	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹے	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹے	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹے	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹے	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹے	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۷	÷		÷		۱۲	۱۱	÷		÷		۱۲	۱۳	÷	
۵	÷			۵۹	÷		÷			۱۱	÷		÷			۱۳	۶	۱۲
۱۰	÷		۱۲	۱	÷		÷			۱۳	÷		÷			۱۳	۵	۵۶
۱۵	÷			۴	÷		÷			۱۳	÷		÷			۱۳		۴۱
۲۰	÷			۶	÷		÷			۱۳	÷		÷			۱۳		۲۵
۲۵	÷			۸	÷		÷			۱۳	÷		÷			۱۳		۱۰

تاریخ	اپریل صبح گھنٹے	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹے	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹے	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹے	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹے	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹے	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹے	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹے	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹے	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۱۱	۴	۳۸	۷	۱۱	۱۲	۹	۳	۱۹	۸	۲۱	۱۲	۱۳	۲	۱۰
۵	۶	۵		۱۱		۳۶		۲۱		۹		۸		۲۸		۱۴		۳
۱۰		۱۸		۹		۳۰		۳۳		۹	۲	۵۵		۳۴		۱۵		۰
۱۵		۳۰		۹		۵		۴۴		۱۰		۴۳		۳۹		۱۶	۱	۵۷
۲۰		۴۳		۹	۳	۵۱		۵۷		۱۰		۳۱		۴۱		۱۷		۵۶
۲۵		۵۶		۹		۳۶	۸	۸		۱۳		۲۲		۴۳		۱۹		۵۸

تاریخ	جولائی صبح گھنٹے	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹے	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹے	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹے	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹے	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹے	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹے	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹے	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹے	ستمبر شام منٹ
۱	۸	۴۰	۱۲	۳۰	۲	۳	۷	۴۵	۱۲	۱۹	۳	۳	۶	۱۷	۱۲	۸	۴	۱۸
۵		۳۶		۳۰		۷		۳۵		۱۹		۱۲		۵		۷		۲۸
۱۰		۳۰		۳۰		۱۶		۲۱		۱۷		۲۴	÷			۴		۴۰
۱۵		۲۳		۳۱		۲۵		۷		۱۵		۳۶	÷			۱		۵۲
۲۰		۱۲		۳۰		۳۵	۶	۵۲		۱۳		۴۹	÷		۱۱	۵۸	۵	۳
۲۵		۲		۳۰		۴۶		۳۸		۱۳	۴	۲	÷			۵۶		۱۵

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹے	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹے	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹے	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹے	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹے	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹے	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹے	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹے	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹے	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۳	۵	۳۱	÷		۱۱	۴۱	÷		÷		۱۱	۴۳	÷	
۵	÷			۵۰		۴۱	÷			۴۱	÷		÷			۴۵	÷	
۱۰	÷			۴۹		۵۳	÷			۴۱	÷		÷			۴۷	÷	
۱۵	÷			۴۷	÷		÷			۴۱	÷		÷			۴۸	÷	
۲۰	÷			۴۵	÷		÷			۴۱	÷		÷			۵۱	÷	
۲۵	÷			۴۳	÷		÷			۴۳	÷		÷			۵۳	÷	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۰٫۹	۲۹٫۵	**زاہدان (ایران)**	حقیقی ۱۰۸٫۳ مقناطیسی ۱۰۹٫۹

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	✤		۱۲	۳	✤		✤		۱۲	۲۰	✤		✤		۱۲	۳۰	۵	۴۳
۵	✤			۴	✤		✤			۲۲	۶	۴۳	✤			۳۲		۳۵
۱۰	✤			۷	✤		✤			۲۴		۳۳	✤			۳۳		۲۱
۱۵	✤			۱۰	✤		✤			۲۶		۲۰	✤			۳۳		۸
۲۰	✤			۱۳	✤		✤			۲۸		۹	✤			۳۴	۴	۵۵
۲۵	✤			۱۶	✤		✤			۲۹	۵	۵۶	✤			۳۵		۴۲

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	✤		۱۲	۳۶	۴	۲۳	✤		۱۲	۴۱	۳	۱۰	۷	۱۳	۱۲	۵۱	۲	۱۹
۵	✤			۳۷		۱۳	۶	۲۷		۴۳		۲		۱۷		۵۲		۱۵
۱۰	✤			۳۷		۰		۳۶		۴۴	۲	۵۲		۲۱		۵۳		۱۲
۱۵	✤			۳۸	۳	۴۸		۴۵		۴۵		۴۳		۲۵		۵۵		۱۰
۲۰	✤			۳۹		۳۶		۵۴		۴۷		۳۳		۲۷		۵۶		۱۰
۲۵	✤			۴۰		۲۳	۷	۲		۴۹		۲۷		۲۹		۵۸		۱۲

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۲۷	۱۲	۵۹	۲	۱۶	۶	۴۷	۱۲	۵۳	۳	۰	✤		۱۲	۳۶	۳	۵۹
۵		۲۵		۵۸		۱۹		۴۰		۵۳		۷	✤			۳۳	۴	۷
۱۰		۲۰		۵۸		۲۵		۲۹		۵۰		۱۶	✤			۲۹		۱۶
۱۵		۱۶		۵۸		۳۲	✤			۴۷		۲۶	✤			۲۵		۲۶
۲۰		۸		۵۷		۳۹	✤			۴۳		۳۶	✤			۲۱		۳۵
۲۵		۰		۵۶		۴۷	✤			۴۱		۴۶	✤			۱۸		۴۶

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	✤		۱۲	۱۳	۴	۵۷	✤		۱۱	۵۴	۶	۱	✤		۱۱	۵۰	✤	
۵	✤			۹	۵	۵	✤			۵۳		۱۰	✤			۵۱	✤	
۱۰	✤			۶		۱۵	✤			۵۱	✤		✤			۵۲	✤	
۱۵	✤			۳		۲۵	✤			۵۰	✤		✤			۵۴	✤	
۲۰	✤			۰		۳۶	✤			۴۹	✤		✤			۵۶	✤	
۲۵	✤		۱۱	۵۷		۴۶	✤			۴۹	✤		✤			۵۸	✤	

طول ۶۹؍۲۰ — عرض ۳۱ و ۳۰ — **ژہوب** — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۱۰۱؍۲۰ — مقناطیسی ۱۰۳؍۴۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱	⁘		۱۱	۳۳	⁘		⁘		۱۱	۵۹	⁘		⁘		۱۲	۳	۵	۵۳
۵	⁘			۳۶	⁘		⁘		۱۲	۰	⁘		⁘			۵		۴۳
۱۰	⁘			۴۸	⁘		⁘			۱	⁘		⁘			۵		۲۹
۱۵	⁘			۵۱	⁘		⁘			۲	⁘		⁘			۵		۱۶
۲۰	⁘			۵۴	⁘		⁘			۳	⁘		⁘			۵		۲
۲۵	⁘			۵۶	⁘		⁘			۳	⁘		⁘			۵	۴	۴۹

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
۱	⁘		۱۲	۵	۴	۳۰	۶	۳۰	۱۲	۶	۳	۱۳	۷	۲۶	۱۲	۱۲	۴	۳۰
۵	⁘			۵		۲۰		۳۹		۷		۵		۳۱		۱۳		۱۵
۱۰	⁘			۴		۶		۴۷		۷	۲	۵۴		۳۵		۱۴		۱۲
۱۵	۵	۵۶		۵	۳	۵۳		۵۷		۸		۴۵		۳۹		۱۵		۱۰
۲۰	۶	۷		۵		۴۱	۷	۷		۹		۳۵		۴۱		۱۶		۱۰
۲۵		۱۷		۵		۳۰		۱۵		۱۰		۲۸		۴۳		۱۸		۱۲

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۳۱	۱۲	۱۹	۴	۱۶	۶	۵۹	۱۲	۱۷	۵	۳	⁘		۱۲	۴	۴	۴
۵		۳۸		۱۹		۱۹		۵۱		۱۶		۱۰	⁘			۱		۱۳
۱۰		۳۴		۱۹		۲۶		۴۰		۱۴		۲۰	⁘			۵۸		۲۴
۱۵		۲۹		۲۰		۳۳		۲۸		۱۲		۲۹	⁘			۵۵		۳۴
۲۰		۲۱		۱۹		۴۱		۱۶		۱۰		۴۰	⁘			۵۱		۴۴
۲۵		۱۲		۱۸		۴۹		۳		۷		۵۰	⁘			۴۹		۵۳

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	⁘		۱۱	۴۵	۵	۵	⁘		۱۱	۳۱	⁘		⁘		۱۱	۳۰	⁘	
۵	⁘			۴۲		۱۳	⁘			۳۰	⁘		⁘			۳۲	⁘	
۱۰	⁘			۴۰		۲۴	⁘			۲۹	⁘		⁘			۳۳	⁘	
۱۵	⁘			۳۸		۳۴	⁘			۲۹	⁘		⁘			۳۵	⁘	
۲۰	⁘			۳۵	⁘		⁘			۲۹	⁘		⁘			۳۸	⁘	
۲۵	⁘			۳۳	⁘		⁘			۲۹	⁘		⁘			۴۰	⁘	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۹	۲۶	سانگھڑ	حقیقی ۹۳ر۰۸ مقناطیسی ۹۳ر۰۹

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۵	÷		÷		۱۲	۲۵	÷		÷		۱۲	۲۸	÷	
۵	÷			۱۷	÷		÷			۲۷	÷		÷			۲۸	÷	
۱۰	÷			۱۹	÷		÷			۲۸	÷		÷			۲۶	÷	
۱۵	÷			۲۱	÷		÷			۲۸	÷		÷			۲۶	۶	۱۵
۲۰	÷			۲۳	÷		÷			۲۹	÷		÷			۲۳	۵	۵۶
۲۵	÷			۲۵	÷		÷			۲۸	÷		÷			۲۳		۴۰

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	۰۶	۳۳	۱۲	۲۳	۵	۱۵	۸	۰	۱۲	۱۸	۳	۳۳	۹	۲۹	۱۲	۲۱	۲	۹
۵		۳۳		۲۲		۲		۱۳		۱۸		۳۰		۳۸		۲۱	۱	۵۷
۱۰		۵۸		۲۰	۴	۴۳		۲۷		۱۸		۴		۴۶		۲۳		۵۱
۱۵	۷	۱۳		۲۰		۲۷		۴۱		۱۸	۲	۵۰		۵۳		۲۳		۴۴
۲۰		۲۷		۱۹		۱۰		۵۷		۱۸		۳۳		۵۶		۲۳		۴۵
۲۵		۴۲		۱۹	۳	۵۳	۹	۱۱		۲۰		۲۲		۵۸		۲۶		۴۷

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	۹	۵۳	۱۲	۲۷	۱	۵۳	۸	۳۹	۱۲	۲۸	۳	۱۲	۶	۵۸	۱۲	۱۹	۴	۳۲
۵		۴۷		۲۷	۲	۰		۲۸		۲۷		۲۳		۴۳		۱۸		۵۳
۱۰		۳۸		۲۸		۱۱		۱۱		۲۶		۳۸		۲۶		۱۶	۵	۷
۱۵		۲۸		۲۹		۲۳	۷	۵۵		۲۵		۵۲	÷			۱۳		۳۱
۲۰		۱۳		۲۸		۳۷		۳۸		۲۳	۴	۸	÷			۱۱		۴۳
۲۵		۰		۲۸		۵۱		۲۱		۲۳		۲۲	÷			۹		۵۰

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲	۷	۶	۶	÷		۱۱	۵۸	÷		÷		۱۲	۱	÷	
۵	÷			۴	÷		÷			۵۸	÷		÷			۳	÷	
۱۰	÷			۳	÷		÷			۵۷	÷		÷			۵	÷	
۱۵	÷			۱	÷		÷			۵۸	÷		÷			۶	÷	
۲۰	÷			۰	÷		÷			۵۸	÷		÷			۹	÷	
۲۵	÷		۱۱	۵۸	÷		÷			۵۹	÷		÷			۱۱	÷	

طول ۷۳ر۱		عرض ۳۰ر۶					ساہیوال					زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۹ر۳ و مقناطیسی ۱۰۰ر۱						
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۸	÷		÷		۱۱	۵۳	÷		÷		۱۱	۵۶	۵	۵۷
۵	÷			۳۰	÷		÷			۵۳	÷		÷			۵۷		۴۷
۱۰	÷			۳۳	÷		÷			۵۳	÷		÷			۵۶		۳۳
۱۵	÷			۳۵	÷		÷			۵۵	÷		÷			۵۶		۱۸
۲۰	÷			۳۸	÷		÷			۵۶	÷		÷			۵۶		۳
۲۵	÷			۳۹	÷		÷			۵۶	÷		÷			۵۶	۴	۵۰
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۵۵	۴	۳۰	۶	۳۷	۱۱	۵۴	۳	۹	۷	۳۸	۱۲	۰	۲	۱۱
۵	÷			۵۵		۱۹		۴۶		۵۵		۰		۴۳		۰		۶
۱۰	۵	۵۰		۵۳		۴		۵۶		۵۵	۲	۴۹		۴۸		۱		۳
۱۵	۶	۲		۵۳	۳	۵۱	۷	۶		۵۶		۳۸		۵۲		۲		۱
۲۰		۱۲		۵۳		۳۸		۱۷		۵۶		۲۸		۵۴		۳		۱
۲۵		۲۳		۵۳		۲۵		۲۶		۵۸		۲۱		۵۶		۵		۳
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۵۳	۱۲	۶	۲	۷	۷	۸	۱۲	۵	۲	۵۷	۵	۵۰	۱۱	۵۳	۴	۳
۵		۵۱		۶		۱۰	۶	۵۹		۴	۳	۵	÷			۵۱		۱۲
۱۰		۴۶		۷		۱۷		۴۷		۲		۱۵	÷			۴۸		۲۲
۱۵		۴۰		۷		۲۵		۳۵		۱		۲۶	÷			۴۵		۳۳
۲۰		۳۱		۷		۳۳		۲۲	۱۱	۵۹		۳۷	÷			۴۲		۳۳
۲۵		۲۲		۶		۴۲		۸		۵۷		۳۸	÷			۴۰		۵۵
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۷	۵	۸	÷		۱۱	۲۴	÷		÷		۱۱	۲۵	÷	
۵	÷			۳۴		۱۶	÷			۲۳	÷		÷			۲۶	÷	
۱۰	÷			۳۲		۲۷	÷			۲۳	÷		÷			۲۸	÷	
۱۵	÷			۳۰	÷		÷			۲۳	÷		÷			۳۰	÷	
۲۰	÷			۲۸	÷		÷			۲۳	÷		÷			۳۳	÷	
۲۵	÷			۲۶	÷		÷			۲۳	÷		÷			۳۵	÷	

طول	عرض	سبی	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۷٫۹	۲۹٫۵		حقیقی ۱۰۱٫۳ مقناطیسی ۱۰۲٫۳

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۲	÷		÷		۱۲	۷	÷		÷		۱۲	۱۲	۶	۱
۵	÷			۵۳	÷		÷			۸	÷		÷			۱۴	۵	۵۰
۱۰	÷			۵۷	÷		÷			۹	÷		÷			۱۳		۳۶
۱۵	÷			۵۹	÷		÷			۱۱	÷		÷			۱۳		۲۱
۲۰	÷		۱۲	۲	÷		÷			۱۲	÷		÷			۱۳		۶
۲۵	÷			۳	÷		÷			۱۲	۶	۱۴	÷			۱۳	۴	۵۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۱۳	۴	۳۲	۶	۴۲	۱۲	۱۴	۳	۱۱	۷	۴۳	۱۲	۳۰	۳	۱۱
۵	÷			۱۳		۳۱		۵۱		۱۵		۱		۳۹		۳۰		۹
۱۰	÷			۱۳		۹	۷	۱		۱۵	۲	۴۹		۵۳		۲۲		۳
۱۵	۶	۶		۱۳	۳	۵۳		۱۲		۱۵		۳۹		۵۹		۲۳		۰
۲۰		۱۷		۱۳		۳۰		۲۲		۱۶		۲۸	۸	۱		۲۳		۰
۲۵		۲۸		۱۳		۲۶		۳۲		۱۸		۲۱		۳		۲۶		۲

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۸	۰	۱۲	۲۷	۳	۶	۷	۱۳	۱۲	۲۵	۲	۵۸	÷		۱۲	۱۲	۳	۵
۵	۷	۵۷		۲۷		۱۰		۵		۲۳	۳	۶	÷			۹		۱۳
۱۰		۵۲		۲۷		۱۷	۶	۵۲		۲۲		۱۶	÷			۶		۲۵
۱۵		۴۶		۲۸		۲۵		۴۰		۲۰		۲۷	÷			۳		۳۵
۲۰		۳۷		۲۷		۳۴		۲۶		۱۷		۳۹	÷		۱۱	۵۹		۴۶
۲۵		۲۸		۲۶		۴۳		۱۳		۱۵		۵۰	÷			۵۷		۵۸

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۳	۵	۱۱	÷		۱۱	۳۹	÷		÷		۱۱	۳۹	÷	
۵	÷			۵۰		۲۰	÷			۳۸	÷		÷			۴۰	÷	
۱۰	÷			۴۸		۲۱	÷			۳۷	÷		÷			۴۲	÷	
۱۵	÷			۴۶		۴۳	÷			۳۷	÷		÷			۴۴	÷	
۲۰	÷			۴۳	÷		÷			۳۶	÷		÷			۴۶	÷	
۲۵	÷			۴۱	÷		÷			۳۸	÷		÷			۴۸	÷	

طول ۷۲ر۴۲ — عرض ۳۲ر۱

سرگودھا

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۱۰۲ مقناطیسی ۱۰۳ر۲

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۱	۲۹		÷		÷	۱۱	۴۵		÷		÷	۱۱	۵۰	۵	۳۹
۵		÷		۳۱		÷		÷		۴۶		÷		÷		۵۱		۲۹
۱۰		÷		۳۳		÷		÷		۴۷		÷		÷		۵۱		۱۶
۱۵		÷		۳۷		÷		÷		۴۸		÷		÷		۵۱		۳
۲۰		÷		۳۹		÷		÷		۴۹		÷		÷		۵۰	۴	۳۹
۲۵		÷		۴۱		÷		÷		۵۰	۵	۵۱		÷		۵۱		۳۴

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۱	۵۱	۴	۱۸	۶	۱۳	۱۱	۵۲	۳	۴	۷	۸	۱۱	۵۸	۲	۱۳
۵		÷		۵۱		۸		۳۲		۵۳	۲	۵۶		۱۲		۵۹		۸
۱۰		÷		۵۰	۳	۵۳		۳۱		۵۳		۴۵		۱۷	۱۲	۰		۵
۱۵	۵	۴۲		۵۱		۴۲		۳۰		۵۳		۳۶		۲۰		۱		۳
۲۰		۵۲		۵۱		۳۰		۴۹		۵۳		۲۷		۲۳		۲		۴
۲۵	۶	۲		۵۱		۱۸		۵۸		۵۶		۳۰		۳۳		۳		۶

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۲۳	۱۲	۵	۲	۹	۶	۴۲	۱۲	۳	۲	۵۳		÷	۱۱	۳۹	۳	۵۳
۵		۳۰		۵		۱۳		۳۵		۲	۳	۱		÷		۳۷	۴	۱
۱۰		۱۶		۵		۱۸		۲۳		۰		۱۰		÷		۳۳		۱۰
۱۵		۱۱		۶		۲۵		۱۳	۱۱	۵۸		۱۹		÷		۳۱		۲۰
۲۰		۳		۵		۳۳		۰		۵۵		۳۰		÷		۳۷		۲۹
۲۵	۶	۵۵		۴		۴۱	۵	۴۸		۵۳		۴۰		÷		۳۵		۴۰

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۱	۳۱	۳	۵۲		÷	۱۱	۱۷		÷		÷	۱۱	۱۶		÷
۵		÷		۲۸		۵۹		÷		۱۶		÷		÷		۱۸		÷
۱۰		÷		۲۶	۵	۱۰		÷		۱۵		÷		÷		۱۹		÷
۱۵		÷		۲۳		۲۰		÷		۱۵		÷		÷		۲۱		÷
۲۰		÷		۲۱		۳۱		÷		۱۵		÷		÷		۲۳		÷
۲۵		÷		۱۹		÷		÷		۱۷		÷		÷		۲۶		÷

طول ۶۲/۳　　عرض ۲۷/۴　　**سراوان** (ایران)　　زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۱/۶ مقناطیسی ۱۰۲/۵

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۳۳		÷		÷	۱۲	۴۹		÷		÷	۱۲	۵۴	۶	۳۹
۵		÷		۳۵		÷		÷		۵۰		÷		÷		۵۵	۶	۲۷
۱۰		÷		۳۸		÷		÷		۵۱		÷		÷		۵۵		۱۱
۱۵		÷		۴۱		÷		÷		۵۲		÷		÷		۵۵	۵	۵۶
۲۰		÷		۴۳		÷		÷		۵۳		÷		÷		۵۵		۴۰
۲۵		÷		۴۵		÷		÷		۵۴	۶	۵۳		÷		۵۵	۵	۳۶

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۵۵	۵	۴	۷	۲۴	۱۲	۵۶	۳	۳۶	۸	۴۴	۱	۳	۲	۳۸
۵		÷		۵۵	۴	۵۲		۳۵		۵۷		۲۵		۴۰		۳		۲۳
۱۰		÷		۵۵		۳۶		۴۶		۵۷		۱۳		۴۶		۴		۱۸
۱۵		÷		۵۵		۲۱		۵۸		۵۸		۱		۵۱		۶		۱۶
۲۰	۶	۵۷		۵۵		۷	۸	۱۰		۵۹	۲	۴۸		۵۳		۷		۱۵
۲۵	۷	۱۰		۵۵	۳	۵۳		۲۰	۱	۱		۴۰		۵۵		۹		۱۷

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱	۸	۵۲	۱	۹	۲	۲۲	۷	۵۸	۱	۷	۳	۲۰		÷	۱۲	۵۴	۴	۳۲
۵		۴۸		۹		۲۶		۴۹		۶		۳۰		÷		۵۲		۴۴
۱۰		۴۲		۱۰		۳۴		۳۵		۴		۴۱		÷		۴۸		۵۶
۱۵		۳۵		۱۰		۴۳		۲۱		۲		۵۳		÷		۴۵	۵	۸
۲۰		۲۵		۹		۵۳		۶		۰	۴	۶		÷		۴۱		۱۹
۲۵		۱۵		۸	۳	۴	۶	۵۲	۱۲	۵۷		۱۸		÷		۳۹		۳۲

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	عمود گھنٹہ	منٹ	شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۳۵	۵	۴۶		÷	۱۲	۲۱		÷		÷	۱۲	۲۰		÷
۵		÷		۳۲		۵۶		÷		۲۰		÷		÷		۲۳		÷
۱۰		÷		۳۰	۶	۹		÷		۱۹		÷		÷		۲۳		÷
۱۵		÷		۲۷		۲۱		÷		۱۹		÷		÷		۲۵		÷
۲۰		÷		۲۵		۳۴		÷		۱۹		÷		÷		۲۸		÷
۲۵		÷		۲۳		÷		÷		۱۹		÷		÷		۳۰		÷

سکھر

طول ۶۸ / ۸ عرض ۲۷ / ۸

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۹۷ / ۳ مقناطیسی ۹۷ / ۸

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹا	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹا	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹا	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹا	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹا	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹا	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹا	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹا	مارچ شام منٹ
۱		÷	۱۲	۳		÷		÷	۱۳	۱۷		÷		÷	۱۳	۲۰		÷
۵		÷		۵		÷		÷		۱۷		÷		÷		۳۰	۶	۱۸
۱۰		÷		۷		÷		÷		۱۸		÷		÷		۱۹		۲
۱۵		÷		۱۰		÷		÷		۱۵		÷		÷		۱۹	۵	۳۶
۲۰		÷		۱۲		÷		÷		۳۰		÷		÷		۱۸		۳۰
۲۵		÷		۱۴		÷		÷		۳۰		÷		÷		۱۸		۱۵

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹا	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹا	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹا	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹا	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹا	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹا	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹا	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹا	جون شام منٹ
۱		÷	۱۲	۱۷	۴	۵۲	۷	۱۹	۱۲	۱۵	۳	۳۰	۸	۳۲	۱۲	۲۰	۲	۹
۵	۶	۱۱		۱۷		۴۰		۳۰		۱۶		۹		۳۹		۲۰		۲
۱۰		۲۴		۱۶		۲۳		۴۱		۱۵	۲	۵۶		۴۵		۲۱	۱	۵۸
۱۵		۳۷		۱۶		۸		۵۴		۱۶		۴۳		۵۰		۲۲		۵۵
۲۰		۵۰		۱۵	۳	۵۳	۸	۶		۱۷		۳۱		۵۳		۲۳		۵۵
۲۵	۷	۳		۱۵		۳۸		۱۸		۱۸		۲۱		۵۵		۲۵		۵۷

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹا	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹا	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹا	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹا	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹا	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹا	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹا	ستمبر شام منٹ
۱	۸	۵۱	۱۲	۲۶	۲	۲	۷	۵۳	۱۲	۲۵	۳	۳	۶	۲۴	۱۲	۱۵	۳	۴۱
۵		۴۷		۲۶		۶		۴۳		۲۵		۱۴		۱۱		۱۳		۳۳
۱۰		۴۰		۲۷		۱۵		۲۹		۲۳		۲۶		÷		۱۰		۴۴
۱۵		۳۳		۲۷		۲۴		۱۵		۲۲		۳۸		÷		۷		۵۶
۲۰		۲۲		۲۷		۳۵		۰		۲۰		۵۲		÷		۴	۵	۸
۲۵		۱۱		۲۶		۳۶	۶	۴۵		۱۸	۴	۵		÷		۳		۲۲

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹا	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹا	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹا	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹا	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹا	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹا	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹا	دسمبر شام منٹ
۱		÷	۱۱	۵۹	۵	۳۷		÷	۱۱	۴۸		÷		÷	۱۲	۴۹		÷
۵		÷		۵۷		۴۷		÷		۴۸		÷		÷		۵۱		÷
۱۰		÷		۵۵	۶	۰		÷		۴۷		÷		÷		۵۳		÷
۱۵		÷		۵۳		÷		÷		۴۷		÷		÷		۵۵		÷
۲۰		÷		۵۱		÷		÷		۴۸		÷		÷		۵۸		÷
۲۵		÷		۴۹		÷		÷		۴۸		÷		÷		۰		÷

طول ۹ ، ۷۴	عرض ۵″ ، ۳۲	سیالکوٹ																زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۱/۱ مقناطیسی ۱۰۳/۲
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۳۰	÷		÷		۱۱	۴۵	۵	۳۸
۵	÷			۲۸	÷		÷			۳۱	÷		÷			۴۶		۲۸
۱۰	÷			۲۹	÷		÷			۳۲	÷		÷			۴۵		۱۵
۱۵	÷			۳۱	÷		÷			۳۳	÷		÷			۴۵		۲
۲۰	÷			۳۲	÷		÷			۳۳	÷		÷			۴۵	۴	۴۸
۲۵	÷			۳۰	÷		÷			۳۳	۵	۵۰	÷			۴۵		۳۶
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۵	۴	۱۷	۶	۱۳	۱۱	۴۵	۳	۳	۷	۷	۱۱	۵۱	۲	۱۲
۵	÷			۴۵		۷		۲۱		۴۶	۲	۵۵		۱۱		۵۱		۸
۱۰	÷			۴۳	۳	۵۳		۳۰		۴۶		۴۵		۱۵		۵۳		۵
۱۵	۵	۳۱		۴۴		۴۲		۳۹		۴۶		۳۶		۱۹		۵۴		۴
۲۰		۵۱		۴۳		۳۰		۴۸		۴۷		۲۷		۲۱		۵۵		۴
۲۵	۶	۱		۴۳		۱۸		۵۶		۴۹		۲۰		۲۳		۵۷		۶
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۲۱	۱۱	۵۸	۲	۹	۶	۴۱	۱۱	۵۶	۲	۵۳	÷		۱۱	۴۳	۳	۵۳
۵		۱۹		۵۷		۱۲		۳۴		۵۵	۳	۱	÷			۴۱	۴	۰
۱۰		۱۳		۵۸		۱۸		۲۳		۵۳		۱۰	÷			۳۸		۱۰
۱۵		۹		۵۸		۲۵		۱۲		۵۱		۱۹	÷			۳۴		۱۹
۲۰		۳		۵۸		۳۳	۵	۵۹		۴۹		۲۹	÷			۳۱		۲۸
۲۵	۶	۵۳		۵۷		۴۱		۴۷		۴۷		۳۹	÷			۲۹		۳۹
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۲۵	۴	۵۱	÷		۱۱	۱۲	÷		÷		۱۱	۱۱	÷	
۵	÷			۲۲		۵۸	÷			۱۱	÷		÷			۱۳	÷	
۱۰	÷			۲۰	۵	۹	÷			۱۰	÷		÷			۱۵	÷	
۱۵	÷			۱۸		۱۹	÷			۱۰	÷		÷			۱۶	÷	
۲۰	÷			۱۶	÷		÷			۱۰	÷		÷			۱۹	÷	
۲۵	÷			۱۳	÷		÷			۱۰	÷		÷			۲۱	÷	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۲٫۳	۳۴٫۷	**سیدو شریف**	حقیقی ۱۰۶٫۹ مقناطیسی ۱۰۸٫۸

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۲	÷		÷		۱۱	۲۹	÷		÷		۱۱	۳۷	۵	۱۲
۵	÷			۱۳	÷		÷			۳۱	÷		÷			۳۹		۳
۱۰	÷			۱۷	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۹	۴	۵۲
۱۵	÷			۲۰	÷		÷			۳۴	۵	۴۳	÷			۴۰		۴۰
۲۰	÷			۲۳	÷		÷			۳۶		۳۴	÷			۳۹		۳۸
۲۵	÷			۲۵	÷		÷			۳۶		۲۲	÷			۴۰		۱۷

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۴۱	۴	۱	۵	۳۹	۱۱	۴۳	۲	۵۷	۶	۲۳	۱۱	۵۳	۲	۱۳
۵	÷			۴۱	۳	۵۲		۴۶		۴۶		۵۰		۲۸		۵۳		۱۱
۱۰	÷			۴۱		۴۰		۵۳		۴۶		۴۱		۳۱		۵۵		۹
۱۵	÷			۴۲		۳۰	۶	۱		۴۷		۳۳		۳۵		۵۶		۸
۲۰	÷			۴۳		۱۹		۹		۴۹		۲۶		۳۶		۵۷		۸
۲۵	۵	۲۹		۴۳		۹		۱۶		۵۱		۲۱		۳۸		۵۹		۱۰

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۳۷	۱۲	۰	۲	۱۳	۶	۵	۱۱	۵۶	۲	۵۰	÷		۱۱	۴۰	۳	۳۹
۵		۳۵		۰		۱۵	۵	۵۸		۵۵		۵۶	÷			۳۸		۴۶
۱۰		۳۲		۰		۲۰		۴۹		۵۳	۳	۳	÷			۳۳		۵۳
۱۵		۲۸		۰		۲۶		۳۹		۵۰		۱۱	÷			۳۰	۴	۱
۲۰		۲۲	۱۱	۵۹		۳۲	÷			۴۷		۱۹	÷			۲۶		۹
۲۵		۱۵		۵۸		۳۹	÷			۴۵		۲۸	÷			۲۳		۱۸

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۹	۴	۲۸	÷		۱۱	۲	÷		÷		۱۰	۵۹	÷	
۵	÷			۱۶		۳۴	÷			۱	÷		÷		۱۱	۱	÷	
۱۰	÷			۱۳		۴۳	÷		۱۰	۵۹	÷		÷			۲	÷	
۱۵	÷			۱۰		۵۲	÷			۵۹	÷		÷			۳	÷	
۲۰	÷			۷	۵	۱	÷			۵۹	÷		÷			۷	÷	
۲۵	÷			۵		۹	÷			۵۹	÷		÷			۹	÷	

طول ۷۴ | عرض ۳۱ر۴ | **شیخوپورہ** | زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۱۰۰ر۴ مقناطیسی ۱۰۱ر۴

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۰	÷		÷		۱۱	۴۵	÷		÷		۱۱	۴۹	۵	۳۵
۵	÷			۳۲	÷		÷			۴۶	÷		÷			۵۰		۳۵
۱۰	÷			۳۵	÷		÷			۴۷	÷		÷			۵۰		۲۱
۱۵	÷			۳۷	÷		÷			۴۸	÷		÷			۵۰		۸
۲۰	÷			۴۰	÷		÷			۴۹	÷		÷			۴۹	۴	۵۳
۲۵	÷			۴۲	÷		÷			۴۹	÷		÷			۴۹		۴۱

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۹	۴	۲۲	۶	۲۲	۱۱	۴۹	۳	۹	۷	۱۹	۱۱	۵۴	۲	۱۱
۵	÷			۴۹		۱۲		۳۱		۴۹	۲	۵۷		۲۳		۵۵		۷
۱۰	÷			۴۸	۳	۵۸		۳۰		۴۹		۴۶		۲۸		۵۶		۴
۱۵	۵	۴۹		۴۸		۴۵		۴۹		۵۰		۳۷		۳۲		۵۷		۲
۲۰		۵۹		۴۸		۳۳		۵۹		۵۱		۲۷		۳۴		۵۸		۲
۲۵	۶	۱۰		۴۸		۲۰	۷	۸		۵۳		۲۰		۳۶	۱۲	۰		۴

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۳۴	۱۲	۱	۲	۸	۶	۵۱	۱۱	۵۹	۲	۵۵	÷		۱۱	۴۷	۳	۵۶
۵		۳۱		۱		۱۱		۴۴		۵۹	۳	۳	÷			۴۵	۴	۵
۱۰		۲۶		۳		۱۸		۳۴		۵۷		۱۲	÷			۴۲		۱۴
۱۵		۲۱		۲		۲۵		۲۱		۵۵		۲۱	÷			۳۹		۲۳
۳۰		۱۳		۱		۳۳		۸		۵۳		۳۲	÷			۳۶		۳۴
۲۵		۵		۱		۴۱	۵	۵۶		۵۱		۴۲	÷			۳۳		۴۵

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۰	۴	۵۷	÷		۱۱	۱۷	÷		÷		۱۱	۱۷	÷	
۵	÷			۲۷	۵	۵	÷			۱۶	÷		÷			۱۸	÷	
۱۰	÷			۲۵		۱۶	÷			۱۵	÷		÷			۲۰	÷	
۱۵	÷			۲۳		۲۶	÷			۱۵	÷		÷			۲۳	÷	
۲۰	÷			۲۰	÷		÷			۱۵	÷		÷			۲۵	÷	
۲۵	÷			۱۸	÷		÷			۱۵	÷		÷			۲۷	÷	

فیصل آباد

طول ۷۳° — عرض ۳۱، ۵°

زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۱۰۰، ۲° — مقناطیسی ۱۰۱، ۸°

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۴۸	÷		÷		۱۱	۵۳	۵	۴۷
۵	÷			۳۵	÷		÷			۴۹	÷		÷			۵۳		۳۷
۱۰	÷			۳۸	÷		÷			۵۰	÷		÷			۵۳		۲۳
۱۵	÷			۴۰	÷		÷			۵۱	÷		÷			۵۳		۱۰
۲۰	÷			۴۳	÷		÷			۵۲	÷		÷			۵۲	۳	۵۵
۲۵	÷			۴۵	÷		÷			۵۲	۶		÷			۵۳		۴۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۲	۴	۲۳	۶	۲۴	۱۱	۵۲	۳	۷	۷	۲۱	۱۱	۵۸	۲	۱۲
۵	÷			۵۲		۱۳		۳۳		۵۳	۲	۵۸		۲۵		۵۹		۸
۱۰	÷			۵۲	۳	۵۹		۴۲		۵۳		۴۷		۳۰	۱۲	۰		۵
۱۵	۵	۵۱		۵۲		۴۶		۵۱		۵۴		۳۸		۳۴		۱		۳
۲۰	۶	۱		۵۲		۳۴	۷	۱		۵۵		۲۸		۳۶		۲		۳
۲۵		۱۲		۵۲		۲۱		۱۰		۵۷		۲۱		۳۸		۳		۵

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۷	۳۶	۱۲	۵	۲	۹	۶	۵۳	۱۲	۳	۲	۵۶	÷		۱۱	۵۱	۳	۵۷
۵		۳۳		۵		۱۳		۴۶		۳	۳	۳	÷			۴۹	۴	۶
۱۰		۲۹		۵		۱۸		۳۳		۱		۱۳	÷			۴۶		۱۹
۱۵		۲۳		۶		۲۶		۲۳	۱۱	۵۹		۲۲	÷			۴۲		۲۶
۲۰		۱۵		۵		۳۴		۱۰		۵۶		۳۳	÷			۳۹		۳۵
۲۵		۷		۵		۴۳	۵	۵۷		۵۴		۴۴	÷			۳۷		۴۷

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۳۳	۴	۵۹	÷		۱۱	۲۰	÷		÷		۱۱	۲۰	÷	
۵	÷			۳۰	۵	۷	÷			۱۹	÷		÷			۲۱	÷	
۱۰	÷			۲۸		۱۸	÷			۱۸	÷		÷			۲۳	÷	
۱۵	÷			۲۶		۲۸	÷			۱۸	÷		÷			۲۵	÷	
۲۰	÷			۲۳	÷		÷			۱۸	÷		÷			۲۸	÷	
۲۵	÷			۲۲	÷		÷			۱۹	÷		÷			۳۰	÷	

طول ۶ر۶۶	عرض ۲۹	قلات	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۶ر۱۰۱ مقناطیسی ۶ر۱۰۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۵۶	÷		÷		۱۲	۱۳	÷		÷		۱۲	۱۸	۶	۴
۵	÷			۵۹	÷		÷			۱۳	÷		÷			۱۹	۵	۵۳
۱۰	÷		۱۲	۱	÷		÷			۱۴	÷		÷			۱۸		۳۸
۱۵	÷			۴	÷		÷			۱۶	÷		÷			۱۸		۲۳
۲۰	÷			۷	÷		÷			۱۷	÷		÷			۱۸		۹
۲۵	÷			۹	÷		÷			۱۷	۶	۱۸	÷			۱۸	۴	۵۵

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۸	۴	۳۳	۶	۳۶	۱۲	۱۹	۳	۱۱	۷	۵۰	۱۲	۲۶	۳	۱۰
۵	÷			۱۸		۲۳		۵۶		۲۰		۳		۵۵		۲۶		۵
۱۰	÷			۱۸		۸	۷	۶		۲۰	۲	۵۰	۸	۰		۲۷		۱
۱۵	۶	۹		۱۸	۳	۵۴		۱۷		۲۱		۳۹		۵		۲۹	۱	۵۹
۲۰		۳۱		۱۸		۴۱		۲۸		۲۳		۲۸		۷		۳۰		۵۹
۲۵		۳۲		۱۹		۲۷		۳۷		۲۴		۲۰		۹		۳۲	۲	۱

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	۸	۶	۱۲	۳۲	۲	۵	۷	۱۸	۱۲	۳۰	۲	۵۸	÷		۱۲	۱۷	۳	۶
۵		۳		۳۲		۹		۹		۲۹	۳	۶	÷			۱۵		۱۶
۱۰	۷	۵۸		۳۳		۱۶	۶	۵۷		۲۷		۱۷	÷			۱۱		۲۷
۱۵		۵۱		۳۳		۲۴		۴۳		۲۵		۲۸	÷			۸		۳۷
۲۰		۴۲		۳۲		۳۳		۳۰		۲۳		۴۰	÷			۵		۴۸
۲۵		۳۳		۳۱		۴۳		۱۶		۲۱		۵۱	÷			۲	۵	۰

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۵۹	۵	۱۴	÷		۱۱	۴۴	÷		÷		۱۱	۳۳	÷	
۵	÷			۵۵		۲۳	÷			۴۳	÷		÷			۳۵	÷	
۱۰	÷			۵۳		۳۴	÷			۴۲	÷		÷			۳۷	÷	
۱۵	÷			۵۱		۴۶	÷			۴۲	÷		÷			۳۸	÷	
۲۰	÷			۴۸		۵۸	÷			۴۲	÷		÷			۵۱	÷	
۲۵	÷			۴۷	÷		÷			۴۲	÷		÷			۵۳	÷	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی
۶۹/۱°	۳۴/۵	**کابل**	۱۰۵/۳°

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱		✣	۱۰	۳۴		✣		✣	۱۱	۲		✣		✣	۱۱	۱۲	۳	۳۵
۵		✣		۳۹		✣		✣		۳	۵	۲۴		✣		۱۳		۲۷
۱۰		✣		۴۶		✣		✣		۶		۱۵		✣		۱۳		۱۶
۱۵		✣		۵۲		✣		✣		۸		۶		✣		۱۵		۵
۲۰		✣		۵۵		✣		✣		۱۰	۴	۵۷		✣		۱۵		۵۳
۲۵		✣		۵۸		✣		✣		۱۱		۴۶		✣		۱۷		۴۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱		✣	۱۱	۱۸	۳	۲۷		✣	۱۱	۲۳	۲	۲۳	۵	۴۵	۱۱	۳۳	۱	۴۳
۵		✣		۱۸		۱۸	۵	۸		۲۵		۱۸		۴۸		۳۳		۴۰
۱۰		✣		۱۹		۶		۱۵		۲۵		۹		۵۱		۳۵		۳۸
۱۵		✣		۲۰	۲	۵۶		۲۲		۲۷		۲		۵۵		۳۶		۳۷
۲۰		✣		۲۱		۴۶		۳۰		۲۸	۱	۵۳		۵۷		۳۸		۳۸
۲۵		✣		۲۲		۳۶		۳۷		۳۰		۵۰		۵۹		۴۰		۴۰

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۵	۵۸	۱۱	۴۰	۱	۴۳	۵	۲۶	۱۱	۳۵	۲	۱۸		✣	۱	۱۸	۳	۵
۵		۵۵		۴۰		۳۵		۳۰		۳۴		۲۴		✣		۱۵		۱۳
۱۰		۵۲		۴۰		۵۰		۱۱		۳۱		۳۱		✣		۱۱		۱۹
۱۵		۴۹		۴۰		۵۵		✣		۲۹		۳۸		✣		۷		۲۷
۲۰		۴۳		۳۹	۲	۱		✣		۲۶		۴۶		✣		۳		۳۳
۲۵		۳۷		۳۸		۷		✣		۲۳		۵۴		✣	۱۰	۵۹		۴۳

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱		✣	۱۰	۵۵	۲	۵۲		✣	۱۰	۳۶	۴	۳۵		✣	۱۰	۳۱		
۵		✣		۵۱		۵۸		✣		۳۳		۵۲		✣		۳۳		✣
۱۰		✣		۳۸	۳	۷		✣		۳۲		✣		✣		۳۴		✣
۱۵		✣		۳۵		۱۵		✣		۳۲		✣		✣		۳۵		✣
۲۰		✣		۳۱		۲۳		✣		۳۱		✣		✣		۳۸		✣
۲۵		✣		۳۸		۳۲		✣		۳۱		✣		✣		۳۰		✣
														✣				✣

طول ۶۷ — عرض ۲۴ر۸ — **کراچی** — زاویہ سمت قبلہ از شمال: حقیقی ۹۲ر۲° مقناطیسی ۹۲ر۴°

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۲۷	÷		÷		۱۲	۳۹	÷		÷		۱۲	۳۹	÷	
۵	÷			۲۹	÷		÷			۳۰	÷		÷			۳۹	÷	
۱۰	÷			۳۱	÷		÷			۳۰	÷		÷			۳۷	÷	
۱۵	÷			۳۳	÷		÷			۳۰	÷		÷			۳۷	۶	۳۵
۲۰	÷			۳۶	÷		÷			۳۰	÷		÷			۳۵		۱۶
۲۵	÷			۳۷	÷		÷			۳۰	÷		۶	۳۲		۳۳	۵	۵۹

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۶	۵۳	۱۲	۳۳	۵	۳۲	۸	۲۹	۱۲	۲۷	۳	۳۳	۱۰	۱۱	۱۲	۳۰	۲	۳
۵	۷	۶		۳۲		۱۸		۳۲		۲۸		۲۹		۲۲		۳۰	۱	۵۲
۱۰		۲۳		۳۰	۴	۵۹		۵۹		۲۷		۱۱		۳۳		۳۱		۴۳
۱۵		۳۸		۳۰		۴۱	۹	۱۵		۲۷	۳	۵۵		۴۱		۳۲		۳۷
۲۰		۵۳		۲۹		۲۳		۳۳		۲۷		۳۷		۴۵		۳۳		۳۵
۲۵	۸	۱۰		۲۸		۸		۴۹		۲۸		۲۳		۳۷		۳۵		۳۷

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۱۰	۳۰	۱۲	۳۶	۱	۴۶	۹	۱۳	۱۲	۳۷	۳	۱۹	۷	۲۲	۱۲	۲۹	۴	۵۷
۵		۳۳		۳۶		۵۴	۸	۵۹		۳۷		۳۲		۷		۲۸	۵	۱۰
۱۰		۳۰		۳۷	۲	۸		۴۱		۳۵		۴۷	۶	۴۸		۲۶		۲۴
۱۵		۷		۳۷		۲۳		۲۳		۳۴	۴	۳		۲۹		۲۳		۳۹
۲۰		۵۱		۳۷		۳۹		۴		۳۳		۲۰	÷			۲۱		۵۳
۲۵		۳۶		۳۷		۵۵	۷	۴۶		۳۳		۳۶	÷			۲۰	۶	۱۰

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۲	۱۸	÷		÷		۱۲	۱۰	÷		÷		۱۲	۱۳	÷	
۵	÷			۱۵	÷		÷			۱۰	÷		÷			۱۵	÷	
۱۰	÷			۱۳	÷		÷			۹	÷		÷			۱۷	÷	
۱۵	÷			۱۳	÷		÷			۱۰	÷		÷			۱۹	÷	
۲۰	÷			۱۱	÷		÷			۱۱	÷		÷			۲۲	÷	
۲۵	÷			۱۰	÷		÷			۱۴	÷		÷			۲۳	÷	

طول ۶۷ر۱	عرض ۳۰ر۲	کوئٹہ	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳ر۵ مقناطیسی ۱۰۴ر۷

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۷	÷		÷		۱۲	۳	÷		÷		۱۲	۱۰	۵	۳۹
۵	÷			۴۹	÷		÷			۴	÷		÷			۱۱		۳۸
۱۰	÷			۵۲	÷		÷			۴	÷		÷			۱۱		۲۳
۱۵	÷			۵۵	÷		÷			۷	÷		÷			۱۱		۱۱
۲۰	÷			۵۸	÷		÷			۹	۶	۱۵	÷			۱۱	۴	۵۶
۲۵	÷		۱۲	۰	÷		÷			۹		۱	÷			۱۳		۴۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۱۲	۴	۲۴	۶	۲۶	۱۲	۱۴	۳	۷	۷	۲۴	۱۲	۲۱	۲	۱۱
۵	÷			۱۲		۱۴		۳۵		۱۵	۲	۵۸		۲۸		۲۲		۷
۱۰	÷			۱۲	۳	۵۹		۴۴		۱۵		۴۷		۳۳		۲۳		۴
۱۵	÷			۱۲		۴۷		۵۳		۱۶		۳۷		۳۷		۲۴		۲
۲۰	۶	۳		۱۳		۳۳	۷	۳		۱۷		۲۷		۳۹		۲۶		۳
۲۵		۱۳		۱۳		۲۱		۱۳		۱۹		۲۰		۴۱		۲۸		۴

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۷	۳۹	۱۲	۲۸	۲	۸	۶	۵۶	۱۲	۲۵	۲	۵۵	÷		۱۲	۱۱	۳	۵۸
۵		۳۶		۲۸		۱۱		۴۸		۲۳	۳	۳	÷			۹	۴	۷
۱۰		۳۲		۲۸		۱۷		۳۶		۲۲		۱۳	÷			۵		۱۷
۱۵		۲۶		۲۹		۲۵		۲۵		۲۰		۲۳	÷			۱		۲۶
۲۰		۱۸		۲۸		۳۳		۱۲		۱۷		۳۳	÷		۱۱	۵۸		۳۶
۲۵		۱۰		۲۷		۴۱	÷			۱۵		۴۴	÷			۵۵		۴۸

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۵۱	۵	۰	÷		۱۱	۳۶	÷		÷		۱۱	۳۳	÷	
۵	÷			۴۸		۸	÷			۳۵	÷		÷			۳۶	÷	
۱۰	÷			۴۵		۱۹	÷			۳۳	÷		÷			۳۷	÷	
۱۵	÷			۴۳		۳۰	÷			۳۳	÷		÷			۳۹	÷	
۲۰	÷			۴۰		۴۱	÷			۳۳	÷		÷			۴۳	÷	
۲۵	÷			۳۸	÷		÷			۳۳	÷		÷			۴۳	÷	

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۱ر۴۱	۳۳ر۵	# کوہاٹ	حقیقی ۶ر۱۰۵ مقناطیسی ۴ر۱۰۷

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱		÷	۱۱	۳۰		÷		÷	۱۱	۳۷		÷		÷	۱۱	۴۰	۵	۳۰
۵		÷		۲۳		÷		÷		۳۸		÷		÷		۴۲		۱۱
۱۰		÷		۲۵		÷		÷		۴۰		÷		÷		۳۹	۴	۵۹
۱۵		÷		۲۸		÷		÷		۴۱	۵	۵۳		÷		۳۷		۴۷
۲۰		÷		۳۱		÷		÷		۴۳		۴۳		÷		۳۶		۳۴
۲۵		÷		۳۳		÷		÷		۴۴		۳۱		÷		۳۵		۲۳

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
۱		÷	۱۱	۴۸	۴	۹	۵	۵۰	۱۱	۵۱	۲	۵۸	۶	۳۸	۱۱	۵۹	۲	۱۳
۵		÷		۴۸	۳	۵۹		۵۸		۵۳		۵۱		۴۲		۵۹		۸
۱۰		÷		۴۸		۴۴	۶	۵		۵۲		۴۱		۴۶	۱۲	۱		۶
۱۵		÷		۴۹		۳۳		۱۳		۵۳		۳۳		۴۹		۲		۵
۲۰		÷		۴۹		۲۲		۲۱		۵۵		۲۵		۵۱		۳		۵
۲۵	۵	۳۹		۵۰		۱۱		۲۹		۵۷		۱۹		۵۳		۵		۷

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۶	۵۳	۱۲	۶	۳	۱۱	۶	۱۶	۱۲	۲	۲	۵۰		÷	۱۱	۴۷	۳	۴۲
۵		۳۹		۶		۱۳		۱۰		۱		۵۶		÷		۴۵		۵۰
۱۰		۳۶		۶		۱۹		۰	۱۱	۵۹	۳	۴		÷		۴۱		۵۸
۱۵		۳۱		۶		۲۵	۵	۵۰		۵۷		۱۲		÷		۳۷	۴	۶
۲۰		۳۵		۵		۳۱		÷		۵۴		۲۲		÷		۳۳		۱۵
۲۵		۲۸		۴		۳۸		÷		۵۱		۳۱		÷		۳۰		۲۴

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱		÷	۱۱	۲۶	۴	۳۵		÷	۱۱	۱۰		÷		÷	۱۱	۷		÷
۵		÷		۲۳		۴۳		÷		۸		÷		÷		۹		÷
۱۰		÷		۲۰		۵۱		÷		۷		÷		÷		۱۰		÷
۱۵		÷		۱۷	۵	۰		÷		۷		÷		÷		۱۲		÷
۲۰		÷		۱۵		۱۰		÷		۶		÷		÷		۱۵		÷
۲۵		÷		۱۳		۱۹		÷		۶		÷		÷		۱۷		÷

طول	عرض	گجرات	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۴ ، ۱	۳۲ ، ۶		حقیقی ۱۰۱ ، ۷ مقناطیسی ۱۰۲ ، ۷

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۴	÷		÷		۱۱	۴۰	÷		÷		۱۱	۴۵	۵	۳۶
۵	÷			۳۸	÷		÷			۴۱	÷		÷			۴۶		۳۱
۱۰	÷			۳۹	÷		÷			۴۲	÷		÷			۴۵		۱۳
۱۵	÷			۴۲	÷		÷			۴۳	÷		÷			۴۶		۰
۲۰	÷			۴۳	÷		÷			۴۳	÷		÷			۴۵	۴	۴۶
۲۵	÷			۴۶	÷		÷			۴۵	۵	۴۸	÷			۴۵		۳۳

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۵	۴	۱۶	۶	۱۰	۱۱	۴۶	۳	۳	۷	۳	۱۱	۵۲	۲	۱۲
۵	÷			۴۵		۶		۱۸		۴۷	۲	۵۵		۷		۵۳		۸
۱۰	÷			۴۵	۳	۵۷		۲۷		۴۷		۴۴		۱۳		۵۴		۵
۱۵	۵	۳۹		۴۵		۴۰		۳۵		۴۸		۳۶		۱۵		۵۵		۳
۲۰		۴۸		۳۵		۲۹		۴۵		۴۹		۲۶		۱۷		۵۶		۳
۲۵		۵۸		۴۶		۱۷		۵۳		۵۰		۲۰		۱۹		۵۸		۶

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۱۸	۱۱	۵۹	۳	۹	۶	۳۸	۱۱	۵۷	۳	۵۳	÷		۱۱	۴۳	۳	۵۱
۵		۱۵		۵۹		۱۲		۳۱		۵۶	۴	۰	÷			۴۲		۵۹
۱۰		۱۱		۵۹		۱۸		۲۰		۵۳		۹	÷			۳۹	۴	۸
۱۵		۶	۱۲	۰		۲۵		۹		۵۲		۱۸	÷			۳۵		۱۷
۲۰	۶	۵۹	۱۱	۵۹		۳۲	۵	۵۷		۵۰		۲۸	÷			۳۲		۲۷
۲۵		۵۱		۵۸		۴۰		۴۵		۴۸		۳۸	÷			۲۹		۳۷

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۶	۴	۳۹	÷		۱۱	۱۲	÷		÷		۱۱	۱۱	÷	
۵	÷			۲۳		۵۶	÷			۱۱	÷		÷			۱۳	÷	
۱۰	÷			۲۰	۵	۷	÷			۱۰	÷		÷			۱۴	÷	
۱۵	÷			۱۸		۱۶	÷			۱۰	÷		÷			۱۶	÷	
۲۰	÷			۱۶	÷		÷			۱۰	÷		÷			۱۹	÷	
۲۵	÷			۱۳	÷		÷			۱۰	÷		÷			۲۱	÷	

طول	عرض	گجرانوالہ	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۳ر۱ْ	۳۲ر۱ْ		حقیقی ۸ْر۱۰۰ مقناطیسی ۸ْر۱۰۱

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۲۸	÷		÷		۱۱	۴۳	÷		÷		۱۱	۴۸	۵	۳۲
۵	÷			۳۰	÷		÷			۴۳	÷		÷			۴۹		۳۲
۱۰	÷			۳۳	÷		÷			۴۵	÷		÷			۴۸		۱۹
۱۵	÷			۳۵	÷		÷			۴۶	÷		÷			۴۸		۶
۲۰	÷			۳۸	÷		÷			۴۷	÷		÷			۴۷	۴	۵۲
۲۵	÷			۴۰	÷		÷			۴۷	۵	۵۳	÷			۴۸		۳۹

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۴۸	۴	۲۰	۶	۱۸	۱۱	۴۷	۳	۵	۷	۱۳	۱۱	۵۳	۳	۱۲
۵	÷			۴۷		۱۰		۲۶		۴۸		۵۷		۱۷		۵۴		۸
۱۰	÷			۴۷	۳	۵۶		۳۵		۴۸		۴۶		۲۲		۵۵		۵
۱۵	۵	۳۵		۴۷		۴۳		۴۳		۴۹		۳۷		۲۶		۵۶		۴
۲۰		۵۵		۴۷		۳۲		۵۳		۵۰		۲۷		۲۸		۵۷		۴
۲۵	۶	۴		۴۶		۱۹	۷	۲		۵۲		۲۱		۳۰		۵۹		۶

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۲۸	۱۲	۰	۲	۹	۶	۴۷	۱۱	۵۸	۲	۵۵	÷		۱۱	۴۶	۳	۵۵
۵		۲۵		۰		۱۲		۳۹		۵۸	۳	۳	÷			۴۳	۴	۳
۱۰		۲۱		۱		۱۱		۲۸		۵۶		۱۱	÷			۴۱		۱۳
۱۵		۱۶		۱		۲۶		۱۷		۵۳		۲۱	÷			۳۷		۲۲
۲۰		۸		۰		۳۳		۴		۵۲		۳۱	÷			۳۴		۳۲
۲۵		۰		۰		۴۱	۵	۵۲		۴۹		۴۱	÷			۳۲		۴۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۲۸	۴	۵۳	÷		۱۱	۱۵	÷		÷		۱۱	۱۵	÷	
۵	÷			۲۵	۵	۲	÷			۱۴	÷		÷			۱۶	÷	
۱۰	÷			۲۳		۱۳	÷			۱۳	÷		÷			۱۸	÷	
۱۵	÷			۲۱		۲۳	÷			۱۳	÷		÷			۲۰	÷	
۲۰	÷			۱۹	÷		÷			۱۳	÷		÷			۲۳	÷	
۲۵	÷			۱۷	÷		÷			۱۳	÷		÷			۲۵	÷	

طول	عرض		زاویہ سمتِ قبلہ از شمال
۷۴/۳	۳۵/۹	# گلگت	حقیقی ۱۰۶/۵ مقناطیسی ۱۰۸/۹

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	منٹ	جنوری عمود گھنٹا	منٹ	جنوری شام گھنٹا	منٹ	فروری صبح گھنٹا	منٹ	فروری عمود گھنٹا	منٹ	فروری شام گھنٹا	منٹ	مارچ صبح گھنٹا	منٹ	مارچ عمود گھنٹا	منٹ	مارچ شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۳	÷		÷		۱۱	۲۱	÷		÷		۱۱	۲۸	۵	۵
۵	÷			۶	÷		÷			۲۳	÷		÷			۳۰	۴	۵۷
۱۰	÷			۸	÷		÷			۲۳	÷		÷			۳۰		۴۵
۱۵	÷			۱۱	÷		÷			۲۵	۵	۳۵	÷			۳۱		۳۴
۲۰	÷			۱۳	÷		÷			۲۷		۳۶	÷			۳۰		۲۳
۲۵	÷			۱۷	÷		÷			۲۸		۱۵	÷			۳۱		۱۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	منٹ	اپریل عمود گھنٹا	منٹ	اپریل شام گھنٹا	منٹ	مئی صبح گھنٹا	منٹ	مئی عمود گھنٹا	منٹ	مئی شام گھنٹا	منٹ	جون صبح گھنٹا	منٹ	جون عمود گھنٹا	منٹ	جون شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۲	۳	۵۹	۵	۳۱	۱۱	۳۵	۲	۵۳	۶	۱۳	۱۱	۴۳	۲	۱۳
۵	÷			۳۳		۴۸		۳۸		۳۶		۴۷		۱۷		۴۴		۱۰
۱۰	÷			۳۲		۳۹		۴۳		۳۷		۳۹		۲۱		۴۵		۸
۱۵	÷			۳۳		۲۶		۵۲		۳۸		۳۲		۲۴		۴۷		۷
۲۰	÷			۳۳		۱۶		۵۹		۳۹		۲۳		۲۶		۴۸		۸
۲۵	۵	۲۱		۳۴		۶	۶	۶		۴۱		۲۰		۲۸		۵۰		۱۰

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	منٹ	جولائی عمود گھنٹا	منٹ	جولائی شام گھنٹا	منٹ	اگست صبح گھنٹا	منٹ	اگست عمود گھنٹا	منٹ	اگست شام گھنٹا	منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	منٹ	ستمبر عمود گھنٹا	منٹ	ستمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	۶	۲۷	۱۱	۵۱	۲	۱۳	۵	۵۹	۱۱	۴۷	۲	۴۰	÷		۱۱	۳۱	۳	۳۵
۵		۲۵		۵۰		۱۵		۵۰		۴۶		۵۴	÷			۲۹		۴۱
۱۰		۲۱		۵۱		۲۰		۴۱		۴۳	۳	۱	÷			۲۵		۴۹
۱۵		۱۸		۵۱		۲۵		۳۱		۴۱		۸	÷			۲۱		۵۶
۲۰		۱۲		۵۰		۳۱	÷			۳۸		۱۹	÷			۱۷	۴	۴
۲۵		۶		۴۹		۳۷	÷			۳۶		۲۴	÷			۱۴		۱۳

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹا	منٹ	اکتوبر شام گھنٹا	منٹ	نومبر صبح گھنٹا	منٹ	نومبر عمود گھنٹا	منٹ	نومبر شام گھنٹا	منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	منٹ	دسمبر عمود گھنٹا	منٹ	دسمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۰	۴	۲۳	÷		۱۰	۵۳	÷		÷		۱۰	۵۱	÷	
۵	÷			۷		۲۸	÷			۵۲	÷		÷			۵۲	÷	
۱۰	÷			۴		۳۶	÷			۵۱	÷		÷			۵۳	÷	
۱۵	÷			۱		۴۵	÷			۵۰	÷		÷			۵۵	÷	
۲۰	÷		۱۰	۵۸		۵۳	÷			۵۰	÷		÷			۵۸	÷	
۲۵	÷			۵۶	۵	۱	÷			۵۰	÷		÷		۱۱	۰	÷	

گوادر

طول ۶۲ر۳ عرض ۲۵ر۱

زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۵ر۰ مقناطیسی ۹۶ر۳

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳۵	÷		÷		۱۲	۴۸	÷		÷		۱۲	۵۰	÷	
۵	÷			۳۷	÷		÷			۴۹	÷		÷			۵۱	÷	
۱۰	÷			۳۹	÷		÷			۴۹	÷		÷			۴۹	۶	۳۰
۱۵	÷			۴۲	÷		÷			۵۰	÷		÷			۴۹		۲۳
۲۰	÷			۴۴	÷		÷			۵۱	÷		÷			۴۸		۴
۲۵	÷			۴۶	÷		÷			۵۱	÷		÷			۴۸	۵	۴۷

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳۶	۵	۲۲	۸	۱۱	۱۲	۴۴	۳	۳۷	۹	۴۵	۱۲	۴۷	۲	۵
۵	۶	۵۲		۴۶		۸		۲۵		۴۴		۳۳		۵۳		۴۸	۱	۵۶
۱۰	۷	۷		۴۵	۴	۳۹		۳۹		۴۴		۷	۱۰	۳		۴۹		۴۹
۱۵		۲۲		۴۵		۳۲		۵۳		۴۴	۲	۵۳		۱۱		۵۰		۴۳
۲۰		۳۷		۴۳		۱۵	۹	۱۱		۴۵		۳۵		۱۴		۵۱		۴۲
۲۵		۵۳		۴۳	۳	۵۷		۲۵		۴۶		۲۳		۱۶		۵۳		۴۲

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۱۰	۱۰	۱۲	۵۴	۱	۵۲	۸	۵۱	۱۲	۵۳	۳	۱۳	۷	۷	۱۲	۴۴	۴	۴۷
۵		۳		۵۴		۵۸		۳۹		۵۳		۲۶	۶	۵۳		۴۲		۵۹
۱۰	۹	۵۳		۵۵	۲	۱۰		۲۳		۵۲		۴۱	÷			۴۰	۵	۱۳
۱۵		۴۲		۵۵		۲۳		۶		۵۰		۵۶	÷			۳۷		۲۸
۲۰		۲۸		۵۵		۳۸	۷	۴۸		۴۹	۴	۱۲	÷			۳۴		۴۲
۲۵		۱۴		۵۴		۵۲		۳۰		۴۷		۲۷	÷			۳۳		۵۷

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۲	۳۰	۶	۱۴	÷		۱۲	۲۰	÷		÷		۱۲	۲۲	÷	
۵	÷			۲۷		۲۶	÷			۱۹	÷		÷			۲۳	÷	
۱۰	÷			۲۵	÷		÷			۱۸	÷		÷			۲۵	÷	
۱۵	÷			۲۳	÷		÷			۱۹	÷		÷			۲۷	÷	
۲۰	÷			۲۲	÷		÷			۱۹	÷		÷			۳۰	÷	
۲۸	÷			۲۰	÷		÷			۲۰	÷		÷			۳۲	÷	

طول ۹ر۶۱	عرض ۲۷ر۸	گشت (ایران)	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳ر۲ مقناطیسی ۱۰۳ر۳۰

تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	منٹ	جنوری عمود گھنٹا	منٹ	جنوری شام گھنٹا	منٹ	فروری صبح گھنٹا	منٹ	فروری عمود گھنٹا	منٹ	فروری شام گھنٹا	منٹ	مارچ صبح گھنٹا	منٹ	مارچ عمود گھنٹا	منٹ	مارچ شام گھنٹا	منٹ
۱	✣		۱۲	۲۵	✣		✣		۱۲	۳۲	✣		✣		۱۲	۳۸	۶	۳۳
۵	✣			۲۸	✣		✣			۳۳	✣		✣			۵۰		۱۳
۱۰	✣			۳۰	✣		✣			۳۳	✣		✣			۳۹	۵	۵۸
۱۵	✣			۳۳	✣		✣			۳۶	✣		✣			۵۰		۳۳
۲۰	✣			۳۶	✣		✣			۳۷	۶	۵۳	✣			۵۰		۲۸
۲۵	✣			۳۸	✣		✣			۳۸		۳۸	✣			۵۰		۱۳

تاریخ	اپریل صبح گھنٹا	منٹ	اپریل عمود گھنٹا	منٹ	اپریل شام گھنٹا	منٹ	مئی صبح گھنٹا	منٹ	مئی عمود گھنٹا	منٹ	مئی شام گھنٹا	منٹ	جون صبح گھنٹا	منٹ	جون عمود گھنٹا	منٹ	جون شام گھنٹا	منٹ
۱	✣		۱۲	۵۱	۳	۵۳	۷	۸	۱۲	۵۲	۳	۲۸	۸	۱۳	۱	۰	۲	۲۵
۵	✣			۵۱		۳۱		۱۸		۵۳		۱۸		۱۸		۰		۱۹
۱۰	✣			۵۰		۲۶		۲۸		۵۳		۹		۲۳		۲		۱۶
۱۵	✣			۵۱		۱۳		۳۹		۵۵	۲	۵۵		۲۸		۳		۱۳
۲۰	۶	۳۱		۵۱	۳	۵۸		۵۰		۵۶		۳۳		۳۱		۳		۱۳
۲۵		۵۳		۵۲		۳۳	۸	۰		۵۸		۳۵		۳۳		۶		۱۵

تاریخ	جولائی صبح گھنٹا	منٹ	جولائی عمود گھنٹا	منٹ	جولائی شام گھنٹا	منٹ	اگست صبح گھنٹا	منٹ	اگست عمود گھنٹا	منٹ	اگست شام گھنٹا	منٹ	ستمبر صبح گھنٹا	منٹ	ستمبر عمود گھنٹا	منٹ	ستمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	۸	۳۰	۱	۷	۲	۲۰	۷	۳۰	۱	۳	۳	۱۳	✣		۱۲	۳۹	۳	۲۳
۵		۳۷		۷		۲۳		۳۱		۳		۲۳	✣			۳۷		۳۳
۱۰		۲۱		۷		۳۱		۱۸		۱		۳۳	✣			۳۳		۴۵
۱۵		۱۳		۷		۳۹		۵	۱۲	۵۸		۳۵	✣			۳۰		۵۹
۲۰		۵		۶		۳۹	۶	۵۱		۵۶		۵۷	✣			۳۶	۵	۷
۲۵	۷	۵۵		۵		۵۸	✣			۵۳	۳	۹	✣			۳۳		۳۰

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹا	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹا	منٹ	اکتوبر شام گھنٹا	منٹ	نومبر صبح گھنٹا	منٹ	نومبر عمود گھنٹا	منٹ	نومبر شام گھنٹا	منٹ	دسمبر صبح گھنٹا	منٹ	دسمبر عمود گھنٹا	منٹ	دسمبر شام گھنٹا	منٹ
۱	✣		۱۲	۳۰	۵	۳۳	✣		۱۲	۱۳	✣		✣		۱۲	۱۳	✣	
۵	✣			۲۷		۳۲	✣			۱۳	✣		✣			۱۴	✣	
۱۰	✣			۲۳		۵۳	✣			۱۳	✣		✣			۱۹	✣	
۱۵	✣			۳۲	۶	۶	✣			۱۲	✣		✣			۱۷	✣	
۲۰	✣			۱۹		۱۹	✣			۱۳	✣		✣			۲۰	✣	
۲۵	✣			۱۶	✣		✣			۱۳	✣		✣			۲۳	✣	

طول	عرض			زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۴ر۳°	۳۱ر۶°	**لاہور**		حقیقی ۹۹ر۹° مقناطیسی ۱۰۰ر۸°

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۰	÷		÷		۱۱	۳۵	÷		÷		۱۱	۴۹	۵	۳۸
۵	÷			۳۳	÷		÷			۴۶	÷		÷			۵۰		۳۸
۱۰	÷			۳۵	÷		÷			۴۷	÷		÷			۵۰		۲۴
۱۵	÷			۳۸	÷		÷			۴۸	÷		÷			۵۰		۱۰
۲۰	÷			۴۰	÷		÷			۴۹	÷		÷			۴۹	۴	۵۶
۲۵	÷			۴۲	÷		÷			۴۹	÷		÷			۴۹		۴۳
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۹	۴	۲۴	۶	۲۵	۱۱	۴۸	۳	۷	۷	۲۲	۱۱	۵۴	۲	۱۳
۵	÷			۴۹		۱۳		۳۴		۴۹	۲	۵۸		۲۷		۵۴		۷
۱۰	۵	۴۱		۴۸	۳	۵۹		۴۳		۴۹		۴۷		۳۲		۵۵		۴
۱۵		۵۲		۴۸		۴۶		۵۳		۵۰		۳۸		۳۶		۵۷		۳
۲۰	۶	۲		۴۸		۳۴	۷	۳		۵۰		۲۸		۳۸		۵۸		۳
۲۵		۱۳		۴۸		۲۳		۱۱		۵۲		۲۱		۴۰	۱۲	۰۰		۵
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۳۸	۱۲	۰	۲	۹	۶	۵۵	۱۱	۵۹	۲	۵۶	۵	۴۱	۱۱	۴۷	۳	۵۸
۵		۳۵		۰		۱۱		۴۷		۵۸	۳	۳	÷			۴۵	۴	۹
۱۰		۳۰		۱		۱۸		۳۵		۵۶		۱۳	÷			۴۲		۱۶
۱۵		۲۵		۱		۲۵		۲۴		۵۴		۲۳	÷			۳۹		۲۶
۲۰		۱۷		۱		۳۳		۱۱		۵۲		۳۳	÷			۳۶		۳۶
۲۵		۸		۰		۴۲	۵	۵۸		۵۰		۴۳	÷			۳۳		۴۷
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۰	۴	۵۹	÷		۱۱	۱۷	÷		÷		۱۱	۱۷	÷	
۵	÷			۲۷	۵	۷	÷			۱۶	÷		÷			۱۹	÷	
۱۰	÷			۲۵		۱۸	÷			۱۵	÷		÷			۲۱	÷	
۱۵	÷			۲۳		۲۹	÷			۱۶	÷		÷			۲۲	÷	
۲۰	÷			۲۱	÷		÷			۱۶	÷		÷			۲۵	÷	
۲۵	÷			۱۹	÷		÷			۱۶	÷		÷			۲۷	÷	

طول ۶۸٫۲ | عرض ۲۷٫۵ | **لاڑکانہ** | زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۷٫۲ مقناطیسی ۹۷٫۶

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۶		÷		÷	۱۲	۲۰		÷		÷	۱۲	۲۳		÷
۵		÷		۸		÷		÷		۲۰		÷		÷		۲۳	۶	۳۳
۱۰		÷		۱۰		÷		÷		۲۱		÷		÷		۲۲		۹
۱۵		÷		۱۳		÷		÷		۲۲		÷		÷		۲۲	۵	۵۰
۲۰		÷		۱۵		÷		÷		۲۳		÷		÷		۲۱		۳۳
۲۵		÷		۱۷		÷		÷		۲۳		÷		÷		۲۱		۱۸

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۲۰	۴	۵۵	۷	۲۳	۱۲	۱۸	۳	۲۳	۸	۳۹	۱۲	۲۲	۲	۹
۵	۶	۱۵		۲۰		۴۲		۳۵		۱۸		۱۱		۴۶		۲۳		۳
۱۰		۳۸		۱۹		۲۶		۴۷		۱۸	۲	۵۷		۵۳		۲۴	۱	۵۸
۱۵		۳۳		۱۸		۱۰	۸	۰		۱۹		۴۴		۵۸		۲۵		۵۳
۲۰		۵۳		۱۸	۳	۵۶		۱۳		۱۹		۳۱	۹	۰		۲۶		۵۳
۲۵	۷	۸		۱۸		۴۰		۲۳		۲۱		۲۲		۳		۲۸		۵۶

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱	۸	۵۹	۱۲	۲۹	۲	۱	۷	۵۹	۱۲	۲۸	۳	۵	۶	۲۸	۱۲	۱۸	۴	۲۳
۵		۵۵		۲۹		۵		۴۹		۲۸		۱۵		۱۵		۱۶		۳۵
۱۰		۴۸		۲۹		۱۳		۳۵		۲۶		۲۷		÷		۱۳		۴۷
۱۵		۴۰		۳۰		۲۳		۳۰		۲۴		۴۰		÷		۱۰		۵۹
۲۰		۲۹		۲۹		۳۵		۳		۲۲		۵۳		÷		۷	۵	۱۲
۲۵		۱۷		۲۹		۴۷	۶	۴۹		۲۱	۴	۷		÷		۵		۲۵

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
۱		÷	۱۲	۲	۵	۴۰		÷	۱۱	۵۱		÷		÷	۱۱	۵۳		÷
۵		÷		۰		۵۱		÷		۵۱		÷		÷		۵۳		÷
۱۰		÷	۱۱	۵۸		÷		÷		۵۰		÷		÷		۵۶		÷
۱۵		÷		۵۶		÷		÷		۵۰		÷		÷		۵۸		÷
۲۰		÷		۵۳		÷		÷		۵۱		÷		÷	۱۲	۱		÷
۲۵		÷		۵۲		÷		÷		۵۱		÷		÷		۳		÷

طول	عرض	لورالائی	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۶۸ر۶	۳۰ر۳		حقیقی ۲ر۱۰۲ مقناطیسی ۹ر۱۰۳

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۴۵	÷		÷		۱۲	۱	÷		÷		۱۲	۷	۵	۵۱
۵	÷			۴۷	÷		÷			۲	÷		÷			۸		۴۱
۱۰	÷			۵۰	÷		÷			۳	÷		÷			۷		۲۷
۱۵	÷			۵۳	÷		÷			۴	÷		÷			۸		۱۳
۲۰	÷			۵۵	÷		÷			۶	÷		÷			۷	۴	۵۸
۲۵	÷			۵۷	÷		÷			۶	۶	۴	÷			۸		۴۵

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۲	۸	۴	۲۶	۶	۲۹	۱۲	۹	۳	۷	۷	۲۸	۱۲	۱۶	۲	۱۱
۵	÷			۸		۱۵		۳۸		۱۰	۲	۵۸		۳۳		۱۶		۶
۱۰	÷			۷		۱		۴۸		۱۰		۴۷		۳۷		۱۸		۳
۱۵	÷			۸	۳	۴۸		۵۷		۱۱		۳۶		۴۱		۱۹		۱
۲۰	۶	۶		۸		۳۵	۷	۸		۱۲		۲۷		۴۳		۲۰		۱
۲۵		۱۷		۹		۲۳		۱۷		۱۳		۲۰		۴۶		۲۲		۳

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۴۳	۱۲	۲۳	۲	۷	۶	۵۹	۱۲	۲۰	۲	۵۶	÷		۱۲	۷	۳	۵۹
۵		۴۱		۲۲		۱۰		۵۱		۱۹	۳	۳	÷			۴	۴	۸
۱۰		۳۶		۲۳		۱۷		۴۰		۱۷		۱۳	÷			۱		۱۸
۱۵		۳۰		۲۳		۲۵		۲۸		۱۵		۲۳	÷		۱۱	۵۸		۲۸
۲۰		۲۲		۲۳		۳۳		۱۳		۱۳		۳۳	÷			۵۳		۳۸
۲۵		۱۳		۲۲		۴۲		۲		۱۰		۴۵	÷			۵۲		۵۰

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۴۸	۵	۲	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۳۲	÷	
۵	÷			۴۵		۱۰	÷			۳۲	÷		÷			۳۳	÷	
۱۰	÷			۴۲		۲۱	÷			۳۱	÷		÷			۳۵	÷	
۱۵	÷			۴۰		۲۳	÷			۳۱	÷		÷			۳۷	÷	
۲۰	÷			۳۷		۴۳	÷			۳۱	÷		÷			۴۰	÷	
۲۵	÷			۳۵	÷		÷			۳۱	÷		÷			۴۲	÷	

طول ۷۱ر۹ | عرض ۳۴ر۶ | **مالاکنڈ** | زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۸ر۱۰۶ مقناطیسی ۱ر۱۰۹

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	❖		۱۱	۱۳	❖		❖		۱۱	۳۰	❖		❖		۱۱	۳۸	۵	۱۱
۵	❖			۱۵	❖		❖			۳۱	❖		❖			۳۰		۳
۱۰	❖			۱۸	❖		❖			۳۳	❖		❖			۳۰	۳	۵۱
۱۵	❖			۲۱	❖		❖			۳۵	۵	۳۳	❖			۳۱		۳۰
۲۰	❖			۲۳	❖		❖			۳۶		۳۳	❖			۳۱		۲۷
۲۵	❖			۲۶	❖		❖			۳۷		۲۳	❖			۳۱		۱۷
	اپریل						مئی						جون					
۱	❖		۱۱	۴۲	۳	۰	۵	۳۹	۱۱	۴۱	۲	۵۶	۶	۲۲	۱۱	۵۳	۲	۱۳
۵	❖			۴۳	۳	۵۱		۳۶		۴۷		۴۹		۲۷		۵۵		۱۰
۱۰	❖			۴۳		۳۹		۵۳		۴۷		۴۰		۳۱		۵۶		۸
۱۵	❖			۴۳		۲۹	۶	۰		۴۹		۳۳		۳۴		۵۸		۷
۲۰	❖			۴۳		۱۸		۸		۵۰		۲۵		۳۶		۵۹		۷
۲۵	۵	۲۹		۴۵		۸		۱۵		۵۲		۳۰		۳۸	۱۳	۱		۹
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۶	۳۷	۱۲	۱	۲	۱۲	۶	۳	۱۱	۵۸	۲	۴۹	❖		۱۱	۴۲	۳	۳۸
۵		۳۵		۱		۱۳	۵	۵۸		۵۶		۵۵	❖			۳۹		۴۵
۱۰		۳۱		۱		۱۹		۴۹		۵۳	۳	۲	❖			۳۵		۵۳
۱۵		۲۸		۲		۲۵		۳۹		۵۲		۱۰	❖			۳۱	۴	۰
۲۰		۲۱		۱		۳۱	❖			۴۹		۱۹	❖			۲۸		۸
۲۵		۱۵		۰		۳۸	❖			۴۶		۲۷	❖			۲۵		۱۴
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	❖		۱۱	۲۰	۳	۲۷	❖		۱۱	۳	❖		❖		۱۱	۰	❖	
۵	❖			۱۷		۳۳	❖			۲	❖		❖			۱	❖	
۱۰	❖			۱۳		۴۳	❖				❖		❖			۳	❖	
۱۵	❖			۱۱		۵۱	❖			۰	❖		❖			۴	❖	
۲۰	❖			۸	۵	۰	❖		۱۰	۵۹	❖		❖			۷	❖	
۲۵	❖			۵		۹	❖			۵۹	❖		❖			۹	❖	

طول ۷۲ | عرض ۳۴،۳ | **مردان** | زاویہ سمتِ قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۶،۲ مقناطیسی ۱۰۸،۲

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱		÷	۱۱	۱۵		÷		÷	۱۰	۳۲		÷		÷	۱۱	۴۰	۵	۱۳
۵		÷		۱۷		÷		÷		۳۳		÷		÷		۴۱		۶
۱۰		÷		۲۰		÷		÷		۳۵		÷		÷		۴۱	۴	۵۴
۱۵		÷		۲۳		÷		÷		۳۶	۵	۴۶		÷		۴۲		۴۲
۲۰		÷		۲۶		÷		÷		۳۸		۱۷		÷		۴۲		۳۰
۲۵		÷		۲۸		÷		÷		۳۹		۲۵		÷		۴۳		۱۹
	اپریل						**مئی**						**جون**					
۱		÷	۱۱	۴۳	۴	۲	۵	۴۳	۱۱	۴۷	۲	۵۶	۶	۳۹	۱۱	۵۵	۲	۱۳
۵		÷		۴۳	۳	۵۳		۵۰		۴۸		۵۰		۳۳		۵۵		۹
۱۰		÷		۴۴		۴۱		۵۷		۴۸		۴۱		۳۶		۵۷		۸
۱۵		÷		۴۴		۳۰	۶	۵		۴۹		۱۳		۴۰		۵۸		۶
۲۰		÷		۴۵		۳۰		۱۳		۵۱		۲۵		۴۱		۵۹		۷
۲۵	۵	۳۳		۴۶		۹		۲۰		[illegible]		۳۰		۴۳	۱۲	۱		۹
	جولائی						**اگست**						**ستمبر**					
۱	۶	۴۲	۱۲	۲	۳	۱۲	۶	۹	۱۱	۵۸	۳	۴۹		÷	۱۱	۴۳	۳	۴۰
۵		۴۰		۳		۱۴		۲		۵۷		۵۶		÷		۴۰		۴۷
۱۰		۳۶		۳		۱۹	۵	۵۳		۵۵	۳	۳		÷		۳۶		۵۵
۱۵		۳۳		۲		۲۵		۴۳		۵۳		۱۱		÷		۳۵	۴	۳
۲۰		۲۶		۱		۳۲		÷		۵۰		۳۰		÷		۲۹		۱۱
۲۵		۲۰		۰		۳۸		÷		۴۷		۳۸		÷		۲۶		۲۰
	اکتوبر						**نومبر**						**دسمبر**					
۱		÷	۱۱	۲۳	۴	۳۰		÷	۱۱	۵		÷		÷	۱۱	۲		÷
۵		÷		۱۸		۳۷		÷		۳		÷		÷		۳		÷
۱۰		÷		۱۵		۴۶		÷		۲		÷		÷		۵		÷
۱۵		÷		۱۳		۵۴		÷		۲		÷		÷		۶		÷
۲۰		÷		۱۰	۵	۴		÷		۱		÷		÷		۹		÷
۲۵		÷		۸		۱۳		÷		۱		÷		÷		۱۱		÷

طول	عرض	مظفر گڑھ	زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۱ر۱۰	۳۰ر۱		حقیقی ۸ر۹۹ مقناطیسی ۶ر۱۰۰

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ	گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۳	÷		÷		۱۱	۵۹	÷		÷		۱۲	۳	۶	۱
۵	÷			۳۶	÷		÷		۱۲	۰	÷		÷			۳	۵	۵۰
۱۰	÷			۳۹	÷		÷			۱	÷		÷			۳		۳۵
۱۵	÷			۵۱	÷		÷			۲	÷		÷			۳		۳۱
۲۰	÷			۵۳	÷		÷			۳	÷		÷			۳		۶
۲۵	÷			۵۶	÷		÷				÷		÷			۳	۳	۵۳
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۲	۲	۴	۳۲	۶	۳۱	۱۱	۲	۳	۱۱	۷	۳۳	۱۲	۷	۳	۱۱
۵	÷			۲		۲۱		۵۱		۲		۱		۳۸		۸		۶
۱۰	۵	۵۳		۱		۶	۷	۱		۲	۲	۵۰		۵۳		۹		۳
۱۵	۶	۵		۱	۳	۵۳		۱۱		۳		۳۹		۵۸		۱۰		۱
۲۰		۱۶		۱		۴۰		۲۳		۳		۲۹	۸	۰		۱۱		۱
۲۵		۳۸		۱		۲۶		۳۱		۶		۲۱		۲		۱۳		۳
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۸	۰	۱۲	۱۳	۲	۷	۷	۱۳	۱۲	۱۲	۳	۵۸	۵	۵۳	۱۲	۰	۳	۵
۵	۷	۵۶		۱۳		۱۰		۴		۱۳	۳	۶	÷		۱۱	۵۸		۱۳
۱۰		۵۱		۱۳		۱۸	۶	۵۲		۱۰		۱۷	÷			۵۵		۲۵
۱۵		۴۵		۱۵		۲۷		۳۹		۸		۲۷	÷			۵۲		۳۵
۲۰		۳۶		۱۳		۳۳		۲۹		۶		۳۹	÷			۴۹		۴۶
۲۵		۲۴		۱۳		۴۳		۱۳		۳		۵۰	÷			۴۷		۵۸
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۳۳	۵	۱۱	÷		۱۱	۳۱	÷		÷		۱۱	۳۱	÷	
۵	÷			۳۱		۱۹	÷			۳۰	÷		÷			۳۳	÷	
۱۰	÷			۳۸		۳۱	÷			۲۹	÷		÷			۳۴	÷	
۱۵	÷			۳۶		۴۲	÷			۲۹	÷		÷			۳۶	÷	
۲۰	÷			۳۳	÷		÷			۲۹	÷		÷			۳۹	÷	
۲۵	÷			۳۲	÷		÷			۲۹	÷		÷			۴۱	÷	

طول ۷۳ر۵	عرض ۳۳ر۴						**مظفر آباد**						زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۵ر۵ مقناطیسی ۱۰۶ر۸					
تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۱۳	÷		÷		۱۱	۳۰	÷		÷		۱۱	۳۷	۵	۱۶
۵	÷			۱۶	÷		÷			۳۱	÷		÷			۳۸		۸
۱۰	÷			۱۸	÷		÷			۳۳	÷		÷			۳۸	۴	۵۶
۱۵	÷			۲۱	÷		÷			۳۴	÷		÷			۳۹		۳۳
۲۰	÷			۲۴	÷		÷			۳۶	۵	۳۹	÷			۳۹		۳۱
۲۵	÷			۲۶	÷		÷			۳۶		۲۷	÷			۳۹		۲۰
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۳۰	۴	۳	۵	۳۶	۱۱	۳۲	۲	۵۷	۶	۳۲	۱۱	۵۰	۲	۱۳
۵	÷			۳۰	۳	۵۴		۵۳		۳۳		۵۰		۳۶		۵۰		۹
۱۰	÷			۳۰		۴۲	۶	۰		۳۴		۴۱		۴۰		۵۲		۷
۱۵	÷			۳۰		۳۱		۸		۳۵		۳۳		۴۳		۵۳		۶
۲۰	÷			۳۱		۲۱		۱۶		۳۶		۲۵		۴۵		۵۴		۶
۲۵	۵	۳۵		۳۱		۱۰		۲۳		۳۸		۲۰		۴۷		۵۶		۸
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۶	۴۶	۱۱	۵۷	۲	۱۱	۶	۱۱	۱۱	۵۳	۲	۵۰	÷		۱۱	۳۹	۳	۴۱
۵		۴۳		۵۷		۱۳		۵		۵۳		۵۶	÷			۳۶		۴۸
۱۰		۴۰		۵۷		۱۹	۵	۵۵		۵۰	۳	۳	÷			۳۳		۵۶
۱۵		۳۶		۵۷		۲۵		۴۵		۴۸		۱۲	÷			۲۹	۴	۳
۲۰		۳۰		۵۶		۳۲		۳۴		۴۶		۲۱	÷			۲۵		۱۲
۲۵		۲۳		۵۵		۳۸	÷			۴۳		۲۹	÷			۲۳		۲۲
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۱۹	۴	۳۳	÷		۱۱	۳	÷		÷		۱۱	۰	÷	
۵	÷			۱۵		۳۸	÷			۱	÷		÷			۲	÷	
۱۰	÷			۱۳		۴۸	÷			۰	÷		÷			۳	÷	
۱۵	÷			۱۰		۵۶	÷			۰	÷		÷			۵	÷	
۲۰	÷			۷	۵	۶	÷			۰	÷		÷			۸	÷	
۲۵	÷			۵		۱۵	÷				÷		÷			۱۰	÷	

طول ۷۱ ر ۴ — عرض °۳۰ ر ۲ — **ملتان** — زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی °۹۹ ر ۹ مقناطیسی °۱۰۰ ر ۸

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۳	÷		÷		۱۱	۵۸	÷		÷		۱۲	۲	۵	۵۹
۵	÷			۴۵	÷		÷			۵۸	÷		÷			۳		۳۸
۱۰	÷			۴۷	÷		÷			۵۹	÷		÷			۲		۳۳
۱۵	÷			۵۰	÷		÷		۱۲	۰	÷		÷			۳		۳۰
۲۰	÷			۵۳	÷		÷			۲	÷		÷			۱		۵
۲۵	÷			۵۴	÷		÷			۲	÷		÷			۲	۳	۵۱

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	÷		۱۲	۱	۴	۳۱	۶	۲۰	۱۲	۱	۳	۱۰	۷	۳۱	۱۲	۶	۲	۱۱
۵	÷			۱		۲۰		۳۹		۱		۱		۴۴		۷		۶
۱۰	÷			۰		۵		۵۹		۱	۲	۴۹		۵۱		۸		۳
۱۵	۶	۴		۰	۳	۵۲	۷	۹		۲		۳۹		۵۵		۹		۰
۲۰		۱۵		۰		۳۹		۲۰		۳		۲۸		۵۷		۱۰		۰
۲۵		۳۶		۰		۲۶		۲۹		۵		۲۱		۵۹		۱۳		۳

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۷	۵۸	۱۲	۱۳	۲	۷	۷	۱۰	۱۲	۱۱	۲	۵۷	۵	۵۲	۱۱	۵۹	۳	۳
۵		۵۴		۱۳		۱۰		۳		۱۱	۳	۹	÷			۵۷		۱۳
۱۰		۴۹		۱۳		۱۷	۶	۵۰		۹		۱۹	÷			۵۴		۲۳
۱۵		۴۳		۱۳		۲۵		۳۷		۷		۳۴	÷			۵۱		۳۳
۲۰		۳۳		۱۳		۳۳		۲۳		۵		۳۸	÷			۴۸		۴۳
۲۵		۲۵		۱۳		۴۳		۱۱		۳		۴۹	÷			۴۶		۵۶

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱	÷		۱۱	۴۲	۵	۹	÷		۱۱	۲۹	÷		÷		۱۱	۳۰	÷	
۵	÷			۳۹		۱۸	÷			۲۹	÷		÷			۳۱	÷	
۱۰	÷			۳۷		۲۹	÷			۲۸	÷		÷			۳۳	÷	
۱۵	÷			۳۵		۳۱	÷			۲۸	÷		÷			۳۵	÷	
۲۰	÷			۳۳	÷		÷			۲۸	÷		÷			۳۸	÷	
۲۵	÷			۳۱	÷		÷			۲۸	÷		÷			۳۹	÷	

زاویہ سمت قبلہ از شمال

طول ٦٢ | عرض ٢٦٫١ | **مسند** | حقیقی ۰ٔ ر ۹۸ مقناطیسی ۳ٔ ر ۹۹

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	منٹ	جنوری شام گھنٹہ	منٹ	فروری صبح گھنٹہ	منٹ	فروری عمود گھنٹہ	منٹ	فروری شام گھنٹہ	منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	منٹ	مارچ شام گھنٹہ	منٹ
١	÷		١٢	٢٦	÷		÷		١٢	٣١	÷		÷		١٢	٤٣	٦	٣٦
٥	÷			٢٨	÷		÷			٣٢	÷		÷			٣٥		٣٣
١٠	÷			٣١	÷		÷			٣٣	÷		÷			٤٣		١٦
١٥	÷			٣٣	÷		÷			٣٣	÷		÷			٣٥		٠
٢٠	÷			٣٦	÷		÷			٤٣	÷		÷			٤٣	٥	٤٣
٢٥	÷			٣٨	÷		÷			٤٢	÷		÷			٤٣		٢٧

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	منٹ	اپریل شام گھنٹہ	منٹ	مئی صبح گھنٹہ	منٹ	مئی عمود گھنٹہ	منٹ	مئی شام گھنٹہ	منٹ	جون صبح گھنٹہ	منٹ	جون عمود گھنٹہ	منٹ	جون شام گھنٹہ	منٹ
١	÷		١٢	٤٣	٥	٣	٧	٣٩	١٢	٤٢	٣	٢٦	٨	٥٩	١٢	٤٧	٢	٧
٥	÷			٤٣	٤	٥٠		٥١		٤٣		١٣	٩	٧		٤٨		٠
١٠	٦	٤٠		٤٢		٣٣	٨	٣		٤٣	٢	٥٩		١٣		٤٩	١	٥٥
١٥		٥٣		٤٢		١٧		١٧		٤٣		٤٦		٢٠		٥٠		٥١
٢٠	٧	٨		٤٢		١		٣١		٤٢		٣٢		٢٣		٥١		٥٠
٢٥		٢٣		٤٢	٣	٤٥		٤٣		٤٦		٢١		٢٥		٥٣		٥٢

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	منٹ	جولائی شام گھنٹہ	منٹ	اگست صبح گھنٹہ	منٹ	اگست عمود گھنٹہ	منٹ	اگست شام گھنٹہ	منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	منٹ
١	٩	٢١	١٢	٥٤	١	٥٨	٨	١٥	١٢	٥٣	٣	٧	٦	٤٠	١٢	٤١	٤	٣١
٥		١٦		٥٤	٢	٣		٥		٥٢		١٨	÷			٣٩		٤٢
١٠		٨		٥٤		١٣	٧	٥٠		٥٠		٣١	÷			٣٦		٥٥
١٥	٨	٥٩		٥٥		٢٣		٣٣		٤٨		٤٤	÷			٣٣	٥	٨
٢٠		٤٧		٥٤		٣٥		١٨		٤٦		٥٩	÷			٣٠		٢١
٢٥		٣٥		٥٣		٤٨		٢		٤٣	٤	١٣	÷			٢٨		٣٥

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	منٹ	نومبر شام گھنٹہ	منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	منٹ
١	÷		١٢	٢٥	٥	٥١	÷		١٢	١٣	÷		÷		١٢	١٣	÷	
٥	÷			٢٢	٦	١	÷			١٣	÷		÷			١٥	÷	
١٠	٧	÷		٢٠		١٥	÷			١١	÷		÷			١٩	÷	
١٥	÷			١٨	÷		÷			١١	÷		÷			١٨	÷	
٢٠	÷			١٦	÷		÷			١١	÷		÷			٢١	÷	
٢٥	÷			١٤	÷		÷			١٢	÷		÷			٢٣	÷	

طول ۷۳ر۸	عرض ۳۳ر۲	میرپور	زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۲ر۹ مقناطیسی ۱۰۴ر۲

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	÷		۱۱	۳۱	÷		÷		۱۱	۳۷	÷		÷		۱۱	۴۳	۵	۲۹
۵	÷			۲۳	÷		÷			۳۸	÷		÷			۴۳		۱۹
۱۰	÷			۲۶	÷		÷			۳۹	÷		÷			۴۳		۷
۱۵	÷			۲۸	÷		÷			۴۰	÷		÷			۴۴	۴	۵۴
۲۰	÷			۳۱	÷		÷			۴۲	۵	۵۳	÷			۴۳		۳۱
۲۵	÷			۳۳	÷		÷			۴۳		۳۰	÷			۴۳		۲۹
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۱	۴۴	۴	۱۱	۶	۱	۱۱	۴۵	۳	۱	۶	۵۲	۱۱	۵۲	۳	۱۴
۵	÷			۴۳		۲		۹		۴۶	۲	۵۳		۵۹		۵۲		۸
۱۰	÷			۴۳	۳	۴۹		۱۷		۴۶		۴۳	۷	۰		۵۴		۹
۱۵	÷			۴۳		۳۷		۲۶		۴۷		۳۵		۴		۵۵		۴
۲۰	۵	۳۰		۴۴		۲۶		۳۴		۴۸		۲۶		۵		۵۶		۵
۲۵		۵۰		۴۵		۱۳		۴۲		۵۰		۲۰		۷		۵۸		۷
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۹	۱۱	۵۹	۳	۱۰	۶	۲۸	۱۱	۵۶	۲	۵۲	÷		۱۱	۴۳	۳	۴۷
۵		۳		۵۹		۱۳		۲۲		۵۵		۵۹	÷			۴۰		۵۵
۱۰		۰		۵۹		۱۸		۱۱		۵۳	۳	۷	÷			۳۷	۴	۳
۱۵	۶	۵۵		۵۹		۲۵		۰		۵۱		۱۶	÷			۳۳		۱۳
۲۰		۴۸		۵۹		۳۲	۵	۴۹		۴۹		۲۵	÷			۳۰		۲۱
۲۵		۴۱		۵۸		۳۹		۳۷		۴۶		۳۵	÷			۲۷		۳۴
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۱	۲۳	۴	۴۳	÷		۱۱	۹	÷		÷		۱۱	۸	÷	
۵	÷			۲۱		۵۰	÷			۸	÷		÷			۹	÷	
۱۰	÷			۱۸	۵	۰	÷			۷	÷		÷			۱۱	÷	
۱۵	÷			۱۶		۹	÷			۷	÷		÷			۱۲	÷	
۲۰	÷			۱۳		۲۰	÷			۷	÷		÷			۱۵	÷	
۲۵	÷			۱۱	÷		÷			۷	÷		÷			۱۷	÷	

طول ۶۹　　عرض ۲۵/۵　　**میرپور خاص**　　زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۲۷/۲۹۲ مقناطیسی ۲۹۲/۸

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	جنوری صبح منٹ	جنوری عمود گھنٹہ	جنوری عمود منٹ	جنوری شام گھنٹہ	جنوری شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	فروری صبح منٹ	فروری عمود گھنٹہ	فروری عمود منٹ	فروری شام گھنٹہ	فروری شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	مارچ صبح منٹ	مارچ عمود گھنٹہ	مارچ عمود منٹ	مارچ شام گھنٹہ	مارچ شام منٹ
۱		⁘	۱۲	۱۸		⁘		⁘	۱۲	۳۰		⁘		⁘	۱۲	۳۰		⁘
۵		⁘		۲۰		⁘		⁘		۳۱		⁘		⁘		۳۰		⁘
۱۰		⁘		۲۲		⁘		⁘		۳۱		⁘		⁘		۲۹		⁘
۱۵		⁘		۲۵		⁘		⁘		۳۱		⁘		⁘		۲۸	۶	۳۵
۲۰		⁘		۲۷		⁘		⁘		۳۱		⁘		⁘		۲۶		۶
۲۵		⁘		۲۸		⁘		⁘		۳۱		⁘		⁘		۲۴	۵	۳۹

تاریخ	اپریل صبح گھنٹہ	اپریل صبح منٹ	اپریل عمود گھنٹہ	اپریل عمود منٹ	اپریل شام گھنٹہ	اپریل شام منٹ	مئی صبح گھنٹہ	مئی صبح منٹ	مئی عمود گھنٹہ	مئی عمود منٹ	مئی شام گھنٹہ	مئی شام منٹ	جون صبح گھنٹہ	جون صبح منٹ	جون عمود گھنٹہ	جون عمود منٹ	جون شام گھنٹہ	جون شام منٹ
۱	۶	۴۳	۱۲	۲۴	۶	۲۳	۸	۱۴	۱۲	۱۹	۳	۳۸	۹	۳۸	۱۲	۲۱	۲	۶
۵		۵۳		۲۳		۱۰		۲۷		۱۹		۲۵		۵۸		۲۱	۱	۵۶
۱۰	۷	۹		۲۲	۴	۵۱		۴۲		۱۸		۸	۱۰	۷		۲۲		۴۹
۱۵		۲۳		۲۱		۳۳		۵۷		۱۹	۲	۵۳		۱۳		۲۳		۴۳
۲۰		۳۹		۲۰		۱۷	۹	۱۳		۱۹		۳۶		۱۸		۲۵		۴۳
۲۵		۵۵		۲۰	۳	۵۹		۲۹		۲۰		۲۳		۲۰		۲۷		۴۴

تاریخ	جولائی صبح گھنٹہ	جولائی صبح منٹ	جولائی عمود گھنٹہ	جولائی عمود منٹ	جولائی شام گھنٹہ	جولائی شام منٹ	اگست صبح گھنٹہ	اگست صبح منٹ	اگست عمود گھنٹہ	اگست عمود منٹ	اگست شام گھنٹہ	اگست شام منٹ	ستمبر صبح گھنٹہ	ستمبر صبح منٹ	ستمبر عمود گھنٹہ	ستمبر عمود منٹ	ستمبر شام گھنٹہ	ستمبر شام منٹ
۱	۱۰	۱۳	۱۲	۲۸	۱	۵۲	۸	۵۴	۱۲	۲۹	۳	۱۶	۷	۹	۱۲	۲۱	۴	۳۹
۵		۸		۲۷		۵۸		۴۲		۲۸		۲۸	۶	۵۵		۲۰	۵	۱
۱۰	۹	۵۷		۲۸	۲	۱۱		۲۵		۲۷		۴۳		۳۶		۱۷		۱۶
۱۵		۴۶		۲۹		۲۴		۸		۲۶		۵۸		۱۸		۱۵		۳۰
۲۰		۳۱		۲۹		۳۹	۷	۵۰		۲۴	۴	۱۴		⁘		۱۳		۴۳
۲۵		۱۷		۲۹		۵۳		۳۳		۲۳		۲۹		⁘		۱۱		۵۹

تاریخ	اکتوبر صبح گھنٹہ	اکتوبر صبح منٹ	اکتوبر عمود گھنٹہ	اکتوبر عمود منٹ	اکتوبر شام گھنٹہ	اکتوبر شام منٹ	نومبر صبح گھنٹہ	نومبر صبح منٹ	نومبر عمود گھنٹہ	نومبر عمود منٹ	نومبر شام گھنٹہ	نومبر شام منٹ	دسمبر صبح گھنٹہ	دسمبر صبح منٹ	دسمبر عمود گھنٹہ	دسمبر عمود منٹ	دسمبر شام گھنٹہ	دسمبر شام منٹ
۱		⁘	۱۲	۹		⁘		⁘	۱۲	۱		⁘		⁘	۱۲	۴		⁘
۵		⁘		۷		⁘		⁘		۱		⁘		⁘		۶		⁘
۱۰		⁘		۵		⁘		⁘		۰		⁘		⁘		۸		⁘
۱۵		⁘		۳		⁘		⁘		۱		⁘		⁘		۱۰		⁘
۲۰		⁘		۳		⁘		⁘		۲		⁘		⁘		۱۳		⁘
۲۵		⁘		۱		⁘		⁘		۳		⁘		⁘		۱۵		⁘

طول	عرض		زاویہ سمت قبلہ از شمال
۷۱/۹	۳۲/۹	میانوالی	حقیقی ۸ر۱۰۳ مقناطیسی ۱ر۱۰۵

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		۰	۱۱	۲۹		۰		۰	۱۱	۴۳		۰		۰	۱۱	۴۹	۵	۳۱
۵		۰		۲۹		۰		۰		۴۴		۰		۰		۵۱		۲۱
۱۰		۰		۳۱		۰		۰		۴۵		۰		۰		۵۰		۸
۱۵		۰		۳۳		۰		۰		۴۷		۰		۰		۵۱	۴	۵۶
۲۰		۰		۳۷		۰		۰		۴۸	۵	۵۵		۰		۵۰		۴۳
۲۵		۰		۳۹		۰		۰		۴۹		۴۲		۰		۵۱		۳۱

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		۰	۱۱	۵۱	۴	۱۳	۶	۴	۱۱	۵۳	۳	۲	۶	۵۵	۱۲	۱	۲	۱۲
۵		۰		۵۲		۳		۱۲		۵۴	۲	۵۳		۵۹		۱		۸
۱۰		۰		۵۱	۳	۵۰		۲۰		۵۴		۴۳	۷	۳		۲		۶
۱۵		۰		۵۲		۳۸		۲۸		۵۶		۳۵		۷		۳		۳
۲۰	۵	۴۳		۵۲		۲۷		۳۷		۵۷		۲۶		۹		۵		۵
۲۵		۵۲		۵۳		۱۵		۴۵		۵۹		۲۰		۱۱		۷		۷

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱	۷	۹	۱۲	۸	۲	۱۰	۶	۳۱	۱۲	۵	۲	۵۲		۰	۱۱	۵۰	۳	۴۸
۵		۷		۷		۱۳		۲۲		۴		۵۹		۰		۴۸		۵۶
۱۰		۳		۸		۱۹		۱۴		۲	۳	۸		۰		۴۳	۴	۵
۱۵	۶	۵۸		۸		۲۵		۳	۱۱	۵۹		۱۶		۰		۴۱		۱۳
۲۰		۵۱		۷		۳۲	۵	۵۱		۵۷		۳۶		۰		۳۷		۲۳
۲۵		۴۳		۶		۴۰		۰		۵۳		۳۶		۰		۳۵		۳۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
۱		۰	۱۱	۳۱	۴	۴۴		۰	۱۱	۱۵		۰		۰	۱۱	۱۳		۰
۵		۰		۲۷		۵۳		۰		۱۴		۰		۰		۱۵		۰
۱۰		۰		۲۵	۵	۲		۰		۱۳		۰		۰		۱۷		۰
۱۵		۰		۲۲		۱۱		۰		۱۳		۰		۰		۱۸		۰
۲۰		۰		۲۰		۲۲		۰		۱۳		۰		۰		۲۱		۰
۲۵		۰		۱۷		۰		۰		۱۳		۰		۰		۲۳		۰

طول ۶۸٫۲۴ | عرض ۲۶٫۲۴ | **نواب شاہ** | زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۹۳٫۵ مقناطیسی ۹۳٫۹

تاریخ	جنوری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	فروری صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ	مارچ صبح گھنٹہ	صبح منٹ	عمود گھنٹہ	عمود منٹ	شام گھنٹہ	شام منٹ
۱	۰		۱۲	۱۵	۰		۰		۱۲	۲۷	۰		۰		۱۲	۲۸	۰	
۵	۰			۱۷	۰		۰			۲۸	۰		۰			۲۹	۰	
۱۰	۰			۱۹	۰		۰			۲۸	۰		۰			۲۷	۶	۲۸
۱۵	۰			۲۱	۰		۰			۲۹	۰		۰			۲۷		۱۱
۲۰	۰			۲۳	۰		۰			۲۹	۰		۰			۲۵	۵	۵۳
۲۵	۰			۲۵	۰		۰			۲۹	۰		۰			۲۵		۳۷
	اپریل						مئی						جون					
۱	۶	۲۸	۱۲	۲۳	۵	۱۳	۷	۵۵	۱۲	۳۰	۳	۳۱	۹	۲۱	۱۲	۲۳	۲	۷
۵		۳۹		۲۳	۴	۵۹	۸	۷		۳۰		۱۹		۳۰		۲۳	۱	۵۸
۱۰		۵۳		۲۲		۴۱		۲۱		۳۰		۳		۳۸		۲۴		۵۲
۱۵	۷	۸		۲۱		۲۴		۳۵		۳۰	۲	۴۹		۴۴		۲۵		۴۸
۲۰		۲۲		۲۱		۸		۵۰		۳۰		۳۳		۴۷		۲۶		۴۷
۲۵		۳۷		۲۰	۳	۵۱	۹	۴		۲۳		۲۳		۴۹		۲۸		۳۹
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۹	۴۳	۱۲	۲۹	۱	۵۶	۸	۳۳	۱۲	۳۰	۳	۱۱	۶	۵۳	۱۲	۲۱	۴	۳۹
۵		۳۹		۲۹	۲	۱		۲۳		۲۹		۲۳		۳۹		۱۹		۵۱
۱۰		۳۰		۳۰		۱۳		۶		۲۸		۳۹		۲۳		۱۷	۵	۳
۱۵		۳۰		۳۱		۲۳	۷	۵۰		۲۶		۵۰	۰			۱۴		۱۸
۲۰		۴		۳۱		۳۷		۳۲		۲۵	۳	۵	۰			۱۳		۳۱
۲۵	۸	۵۴		۳۰		۵۰		۱۶		۲۳		۲۰	۰			۱۰		۳۶
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	۰		۱۲	۸	۶	۳	۰		۱۱	۵۸	۰		۰		۱۲	۱	۰	
۵	۰			۵	۰		۰			۵۸	۰		۰			۳	۰	
۱۰	۰			۴	۰		۰			۵۷	۰		۰			۵	۰	
۱۵	۰			۲	۰		۰			۵۸	۰		۰			۷	۰	
۲۰	۰			۰	۰		۰			۵۹	۰		۰			۹	۰	
۲۵	۰		۱۱	۵۹	۰		۰			۵۹	۰		۰			۱۱	۰	

طول ۶۶ | عرض ۲۹ر۵ | **نوشکی** | زاویہ سمت قبلہ از شمال حقیقی ۱۰۳ر۱ مقناطیسی ۱۰۳ر۵

تاریخ	جنوری						فروری						مارچ					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱		۰	۱۱	۵۳		۰		۰	۱۲	۱۰		۰		۰	۱۲	۱۶	۵	۵۵
۵		۰		۵۶		۰		۰		۱۱		۰		۰		۱۷		۳۵
۱۰		۰		۵۸		۰		۰		۱۲		۰		۰		۱۷		۳۰
۱۵		۰	۱۲	۱		۰		۰		۱۳		۰		۰		۱۷		۱۷
۲۰		۰		۳		۰		۰		۱۵	۶	۲۳		۰		۱۷		۲
۲۵		۰		۶		۰		۰		۱۵		۸		۰		۱۷	۴	۳۹

تاریخ	اپریل						مئی						جون					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱		۰	۱۲	۱۸	۴	۲۹	۶	۳۵	۱۲	۱۹	۳	۹	۷	۳۵	۱۲	۲۶	۲	۱۱
۵		۰		۱۸		۱۸		۴۴		۲۰				۴۰		۲۷		۶
۱۰		۰		۱۷		۳		۵۳		۲۱	۲	۴۸		۴۵		۲۸		۳
۱۵		۰		۱۸	۳	۵۰	۷	۳		۲۲		۳۸		۴۹		۳۰		۱
۲۰	۶	۱۰		۱۸		۳۷		۱۳		۲۳		۲۸		۵۱		۳۱		۱
۲۵		۲۲		۱۹		۲۳		۲۳		۲۵		۲۰		۵۳		۳۳		۳

تاریخ	جولائی						اگست						ستمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱	۷	۵۱	۱۲	۳۳	۲	۷	۷	۵	۱۲	۳۱	۲	۵۹		۰	۱۲	۱۷	۴	۳
۵		۴۸		۳۳		۱۰	۶	۵۷		۳۰	۳	۵		۰		۱۳		۱۰
۱۰		۴۳		۳۴		۱۷		۴۵		۲۸		۱۵		۰		۱۱		۲۱
۱۵		۳۷		۳۴		۲۵		۳۳		۲۵		۲۵		۰		۷		۳۱
۲۰		۲۹		۳۳		۳۳		۱۹		۲۳		۳۶		۰		۳		۴۱
۲۵		۲۰		۳۳		۴۲		۰		۲۱		۴۷		۰		۱		۵۳

تاریخ	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
	صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام		صبح		عمود		شام	
	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ	گھنٹے	منٹ
۱		۰	۱۱	۵۷	۵	۶		۰	۱۱	۳۲		۰		۰	۱۱	۳۰		۰
۵		۰		۵۳		۱۳		۰		۳۱		۰		۰		۳۲		۰
۱۰		۰		۵۱		۲۶		۰		۳۰		۰		۰		۳۳		۰
۱۵		۰		۴۹		۳۷		۰		۲۹		۰		۰		۳۵		۰
۲۰		۰		۴۶		۴۹		۰		۲۹		۰		۰		۳۸		۰
۲۵		۰		۴۳		۰		۰		۲۹		۰		۰		۴۰		۰

نوکنڈی

طول ۶۲٫۷　　عرض ۲۸٫۸

زاویہ سمت قبلہ از شمال
حقیقی ۱۰۳٫۹ مقناطیسی ۱۰۶٫۳

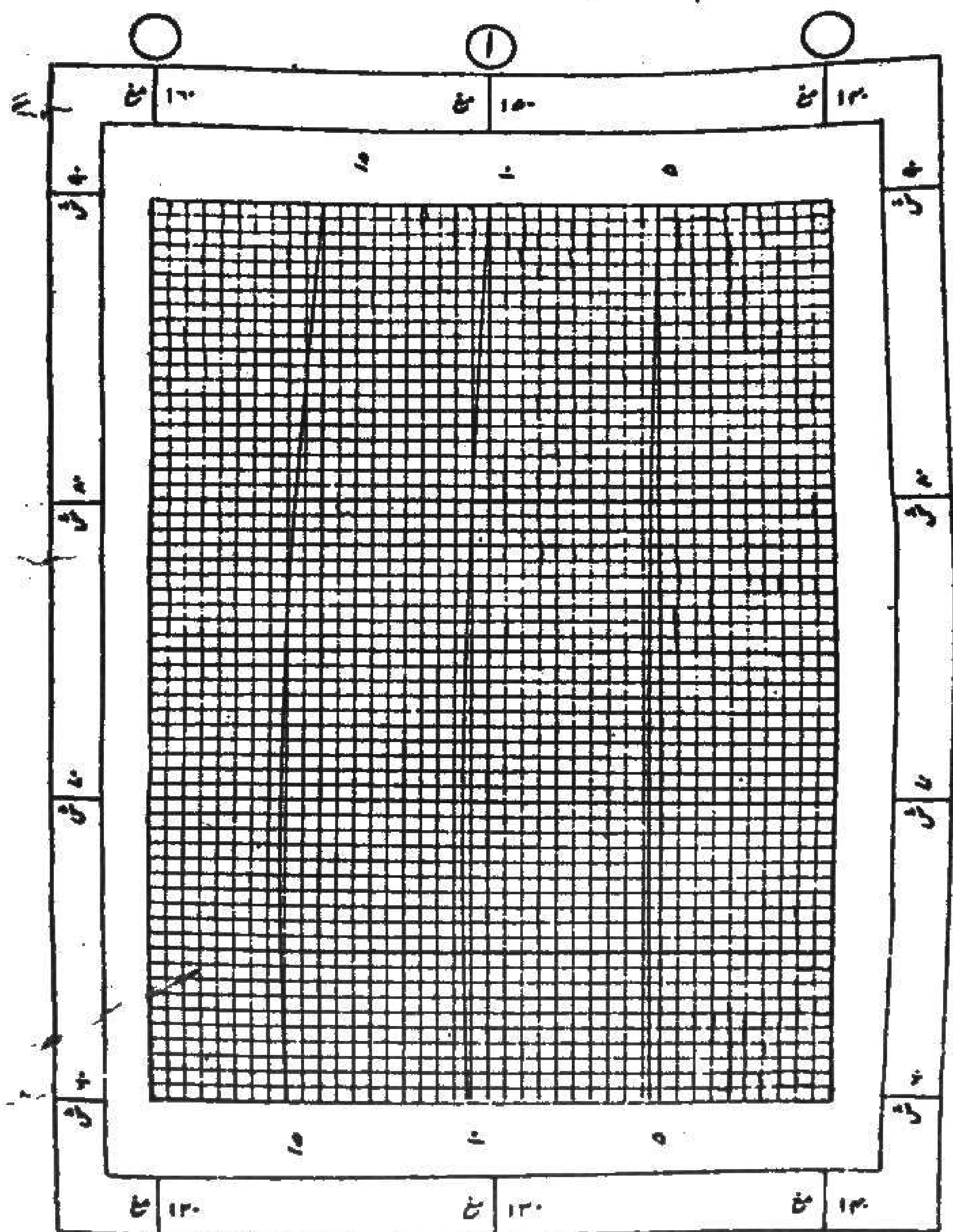
تاریخ	جنوری صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	فروری صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ	مارچ صبح گھنٹا	منٹ	عمود گھنٹا	منٹ	شام گھنٹا	منٹ
۱	÷		۱۲		÷		÷		۱۲	۱۸	÷		÷		۱۲	۲۵	۵	۵۳
۵	÷			۳	÷		÷			۱۹	÷		÷			۲۷		۴۳
۱۰	÷			۵	÷		÷			۲۰	÷		÷			۲۶		۳۹
۱۵	÷			۸	÷		÷			۲۲	۶	۳۳	÷			۲۷		۱۵
۲۰	÷			۱۱	÷		÷			۲۳		۳۱	÷			۲۷		۰
۲۵	÷			۱۳	÷		÷			۲۴		۷	÷			۲۸		۴۷
	اپریل						مئی						جون					
۱	÷		۱۲	۲۸	۴	۲۷	۶	۳۳	۱۲	۳۱	۳	۸	۷	۳۳	۱۲	۴۰	۳	۱۰
۵	÷			۲۹		۱۷		۴۲		۳۳	۲	۵۹		۳۸		۳۰		۵
۱۰	÷			۲۹		۲		۵۲		۳۳		۴۷		۴۳		۳۲		۳
۱۵	÷			۲۹	۳	۳۹	۷	۲		۳۴		۳۷		۴۷		۳۳		۰
۲۰	÷			۳۰		۳۶		۱۲		۳۵		۲۷		۳۹		۳۳		۰
۲۵	۶	۲۰		۳۱		۲۳		۲۱		۳۷		۲۰		۵۱		۳۶		۳
	جولائی						اگست						ستمبر					
۱	۷	۳۹	۱۲	۳۷	۳	۶	۷	۳	۱۲	۳۳	۲	۵۹	÷		۱۲	۲۸	۳	۰
۵		۳۶		۳۶		۹	۶	۵۵		۳۲	۳	۴	÷			۲۵		۹
۱۰		۴۱		۳۷		۱۶		۴۳		۳۰		۱۳	÷			۲۱		۳۰
۱۵		۳۵		۳۷		۲۳		۳۱		۲۷		۲۳	÷			۱۸		۳۰
۲۰		۲۷		۳۶		۳۲	÷			۳۵		۳۵	÷			۱۳		۴۰
۲۵		۱۸		۳۵		۴۱	÷			۳۲		۳۶	÷			۱۱		۵۲
	اکتوبر						نومبر						دسمبر					
۱	÷		۱۲	۷	۵	۵	÷		۱۱	۵۰	÷		÷		۱۱	۴۸	÷	
۵	÷			۳۰		۱۳	÷			۴۹	÷		÷			۴۹	÷	
۱۰	÷			۱		۲۳	÷			۴۸	÷		÷			۵۱	÷	
۱۵	÷		۱۱	۵۸		۳۵	÷			۴۷	÷		÷			۵۳	÷	
۲۰	÷			۵۵		۴۷	÷			۴۷	÷		÷			۵۵	÷	
۲۵	÷			۵۳		۵۸	÷			۴۷	÷		÷			۵۷	÷	

د قبلې د سمت گراف

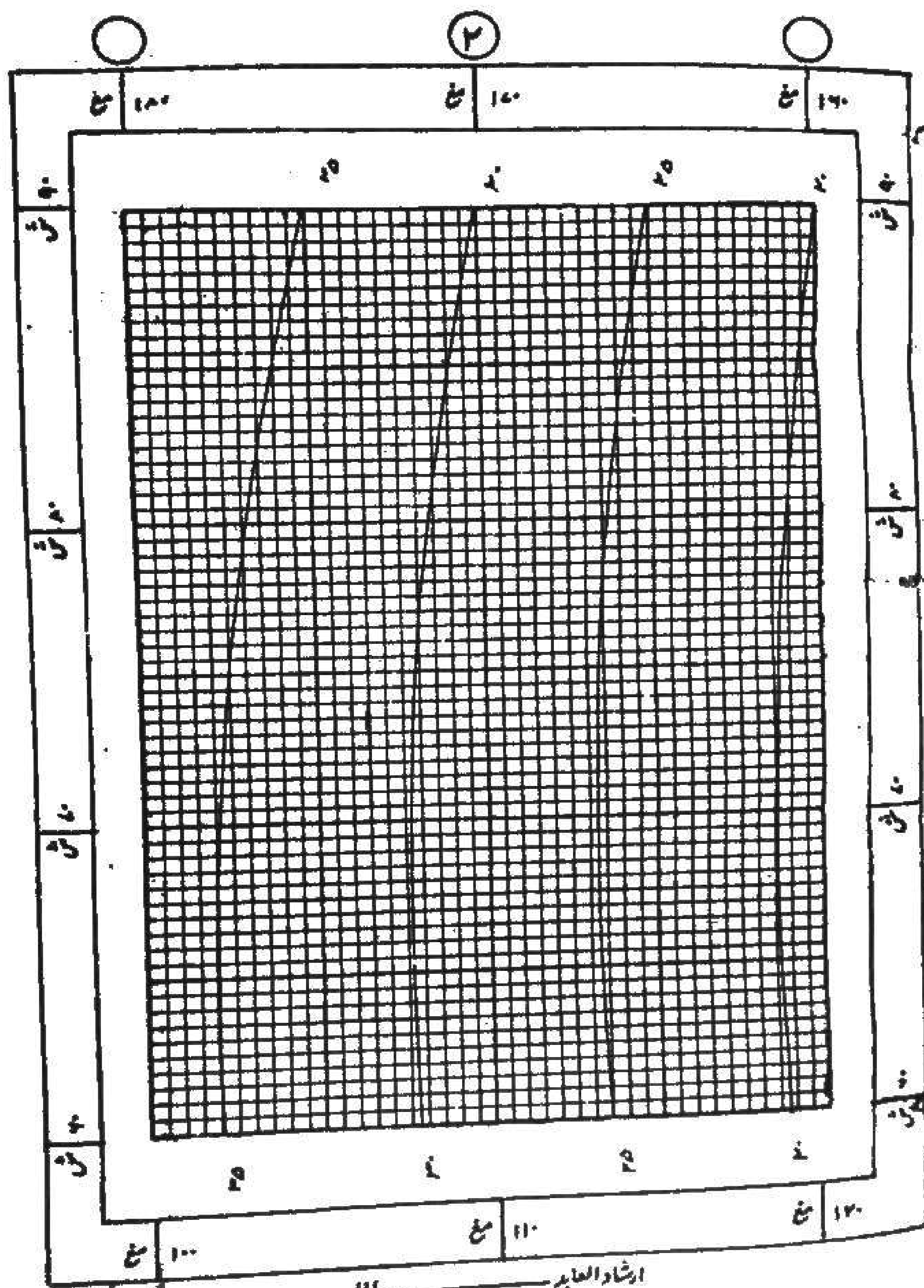
په آینده ۵۴ صفحو کښې له ورکړې شوی گراف نه د دنیا د هر مقام قبله په آسمانۍ سره معلومیدې شی، ۴۰ نه تر ۱۸ مش او له ۱۴۰ نه تر ۱۸۰ مغ کښې زاویه د سمت قبلې له شمال نه د مغرب په طرف وی. او تر ۱۴۰ مغ او تر ۴۰ مش کښې له شمال نه د مغرب طرف ته. مثال ئې په نقشه ۲۶ او ۲۹ کښې وگورئ

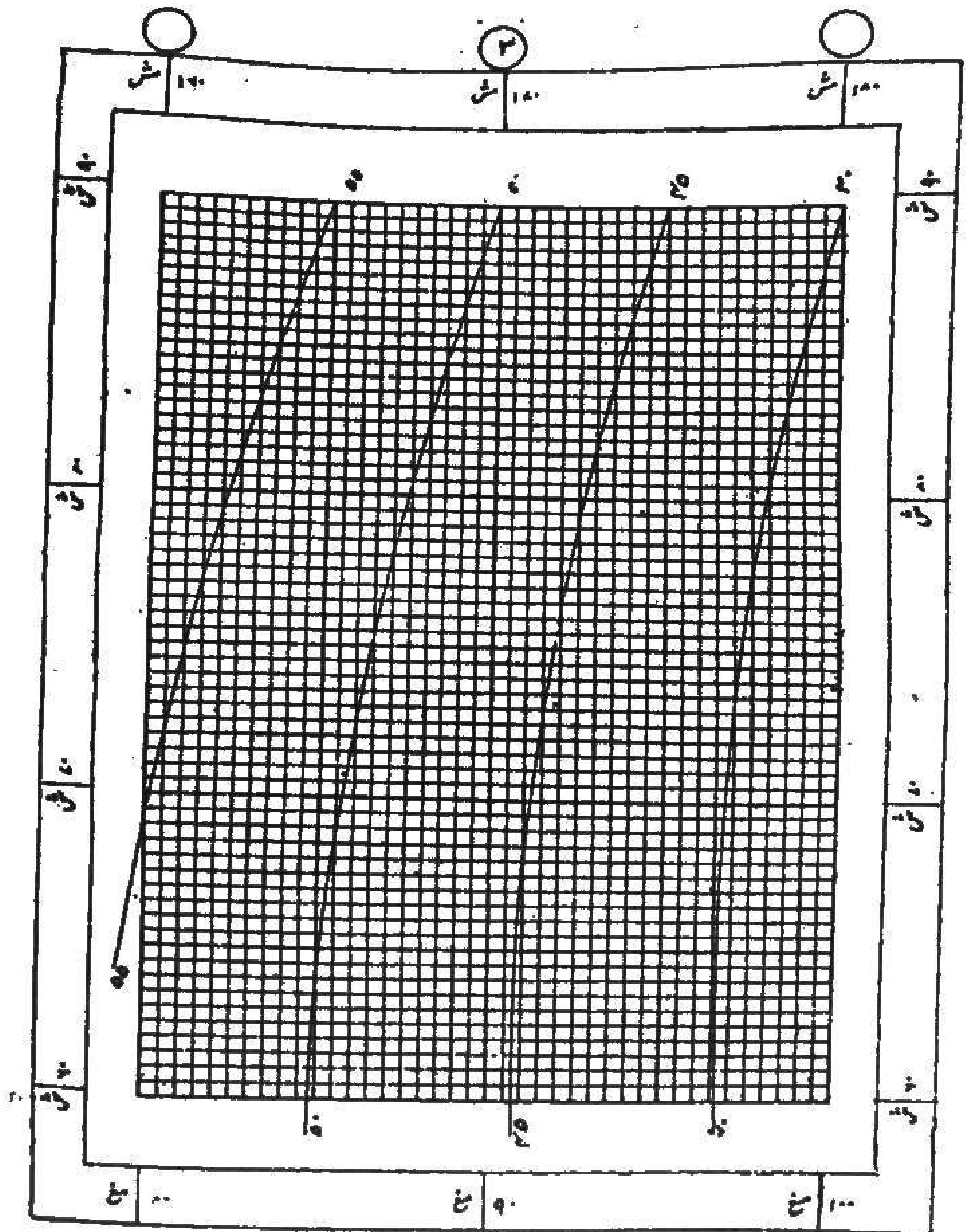
$$\text{جب بعد کر} = \frac{\text{جیب عرض کر جیب فرق طول}}{\text{جیب زاویه سمت قبله}}\text{، مس }\frac{\text{تمام عرض البلد}}{2} = \text{مس }\frac{\text{بعد کر} - \text{تمام عرض کر}}{}\ \text{جیب }\frac{\text{فرق طول} + \text{زاویه سمت قبله}}{\frac{\text{فرق طول} - \text{زاویه سمت قبله}}{2}}$$

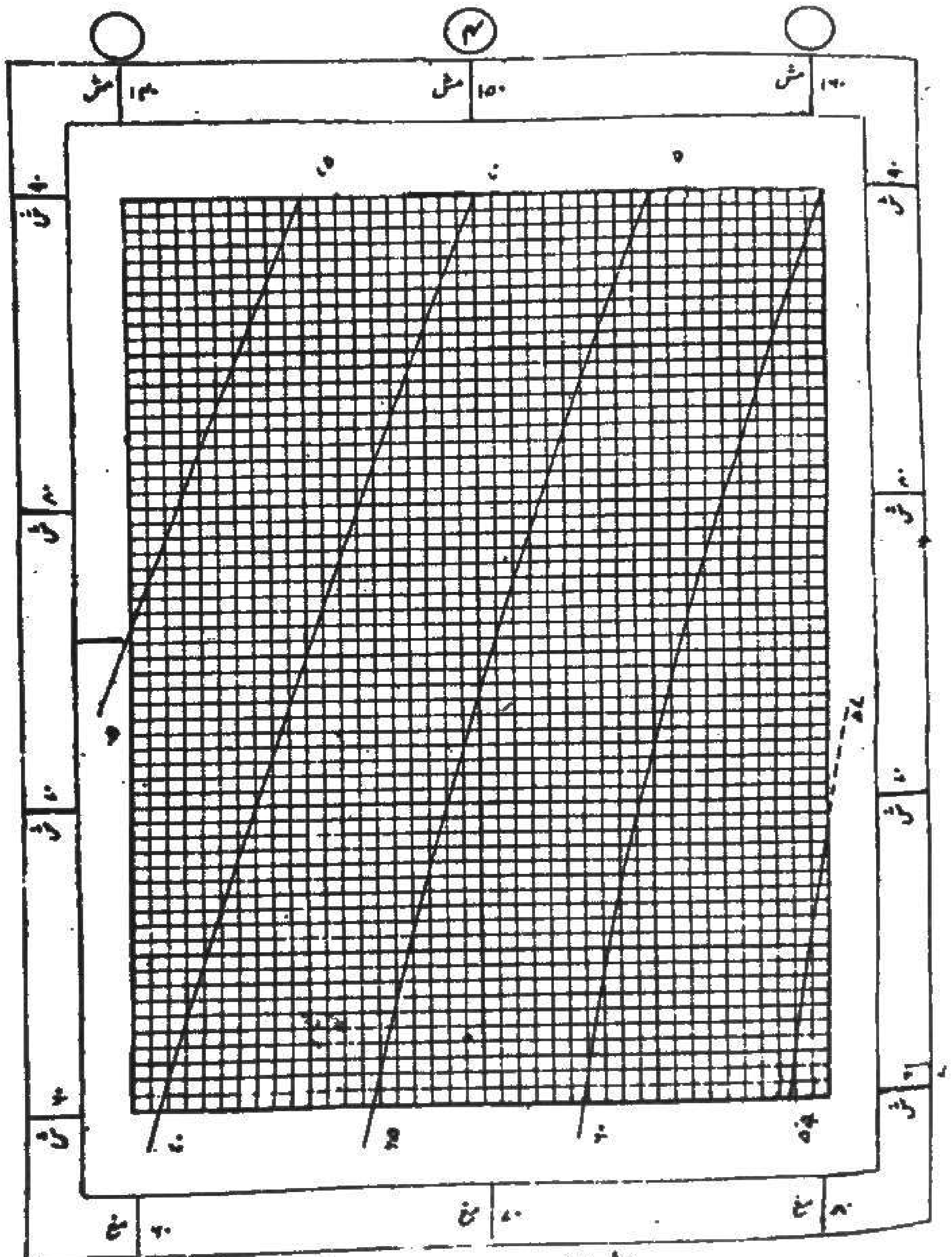
عرض البلد		عرض البلد		عرض البلد		طول البلد
۱	۲۰ تا ۰ شمال	۱۰	۴۰ تا ۲۰ شمال	۱۹	۶۰ تا ۴۰ شمال	۱۲۰ تا ۱۶۰ مغرب
۲		۱۱		۲۰		۱۰۰ تا ۱۲۰ 〃 ، ۱۶۰ تا ۱۸۰ مغرب
۳		۱۲		۲۱		۸۰ تا ۱۰۰ 〃 ، ۱۶۰ تا ۱۸۰ مشرق
۴		۱۳		۲۲		۶۰ تا ۸۰ 〃 ، ۱۴۰ تا ۱۶۰ 〃
۵		۱۴		۲۳		۴۰ تا ۶۰ 〃 ، ۱۲۰ تا ۱۴۰ 〃
۶		۱۵		۲۴		۲۰ تا ۴۰ 〃 ، ۱۰۰ تا ۱۲۰ 〃
۷		۱۶		۲۵		۰ تا ۲۰ 〃 ، ۸۰ تا ۱۰۰ 〃
۸		۱۷		۲۶		۰ تا ۲۰ مشرق ، ۶۰ تا ۸۰ 〃
۹		۱۸		۲۷		۲۰ تا ۶۰ 〃 ،
۲۸	۰ تا ۲۰ جنوب	۳۷	۲۰ تا ۴۰ جنوب	۴۶	۴۰ تا ۶۰ جنوب	۱۲۰ تا ۱۶۰ مغرب
۲۹		۳۸		۴۷		۱۰۰ تا ۱۲۰ 〃 ، ۱۶۰ تا ۱۸۰ مغرب
۳۰		۳۹		۴۸		۸۰ تا ۱۰۰ 〃 ، ۱۶۰ تا ۱۸۰ مشرق
۳۱		۴۰		۴۹		۶۰ تا ۸۰ 〃 ، ۱۴۰ تا ۱۶۰ 〃
۳۲		۴۱		۵۰		۴۰ تا ۶۰ 〃 ، ۱۲۰ تا ۱۴۰ 〃
۳۳		۴۲		۵۱		۲۰ تا ۴۰ 〃 ، ۱۰۰ تا ۱۲۰ 〃
۳۴		۴۳		۵۲		۰ تا ۲۰ 〃 ، ۸۰ تا ۱۰۰ 〃
۳۵		۴۴		۵۳		۰ تا ۲۰ مشرق ، ۶۰ تا ۸۰ 〃
۳۶		۴۵		۵۴		۲۰ تا ۶۰ 〃

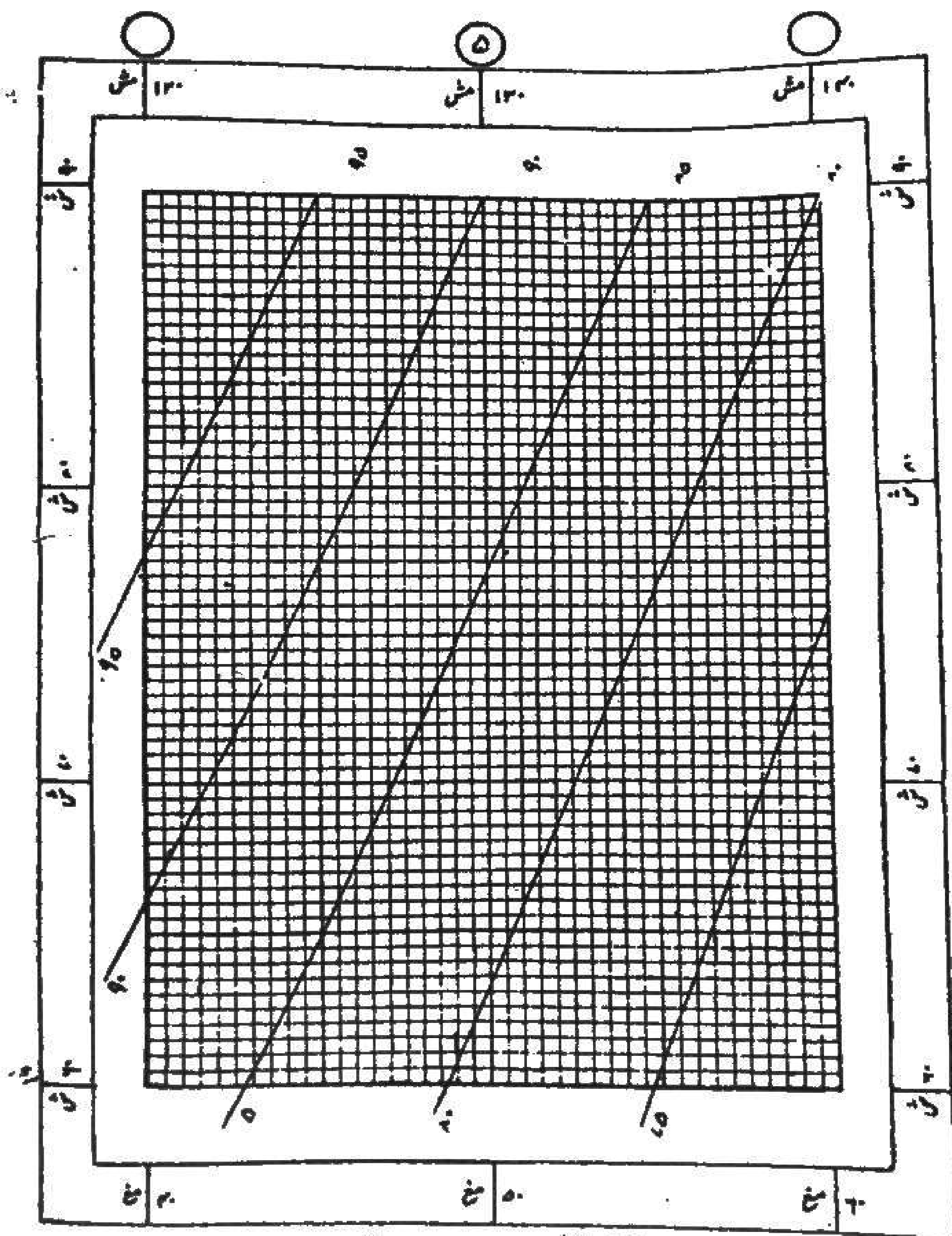


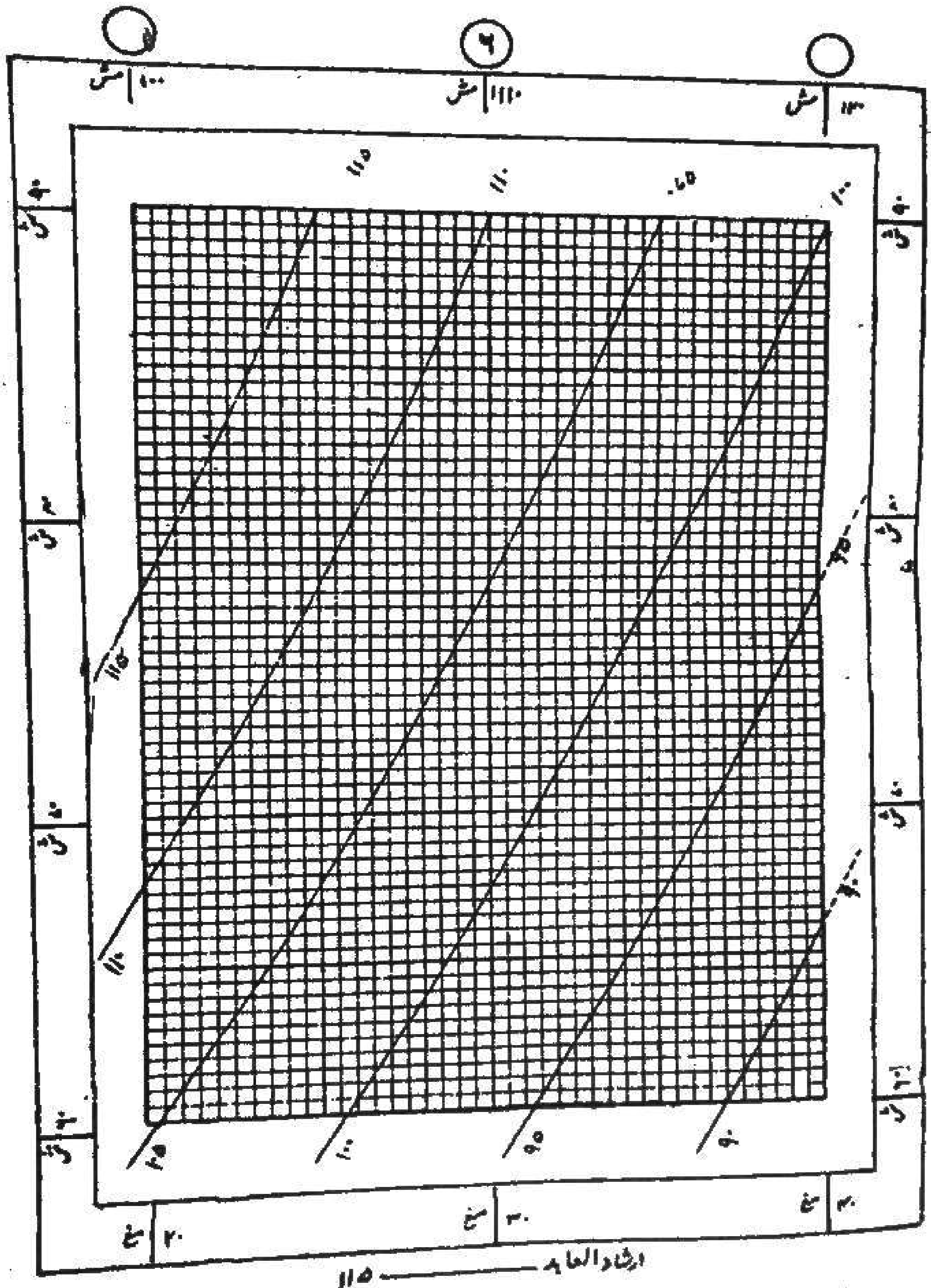
مخ ۱۶۰
مخ ۱۵۰
مخ ۱۴۰
مخ ۱۳۰
مخ ۱۳۰
مخ ۱۴۰

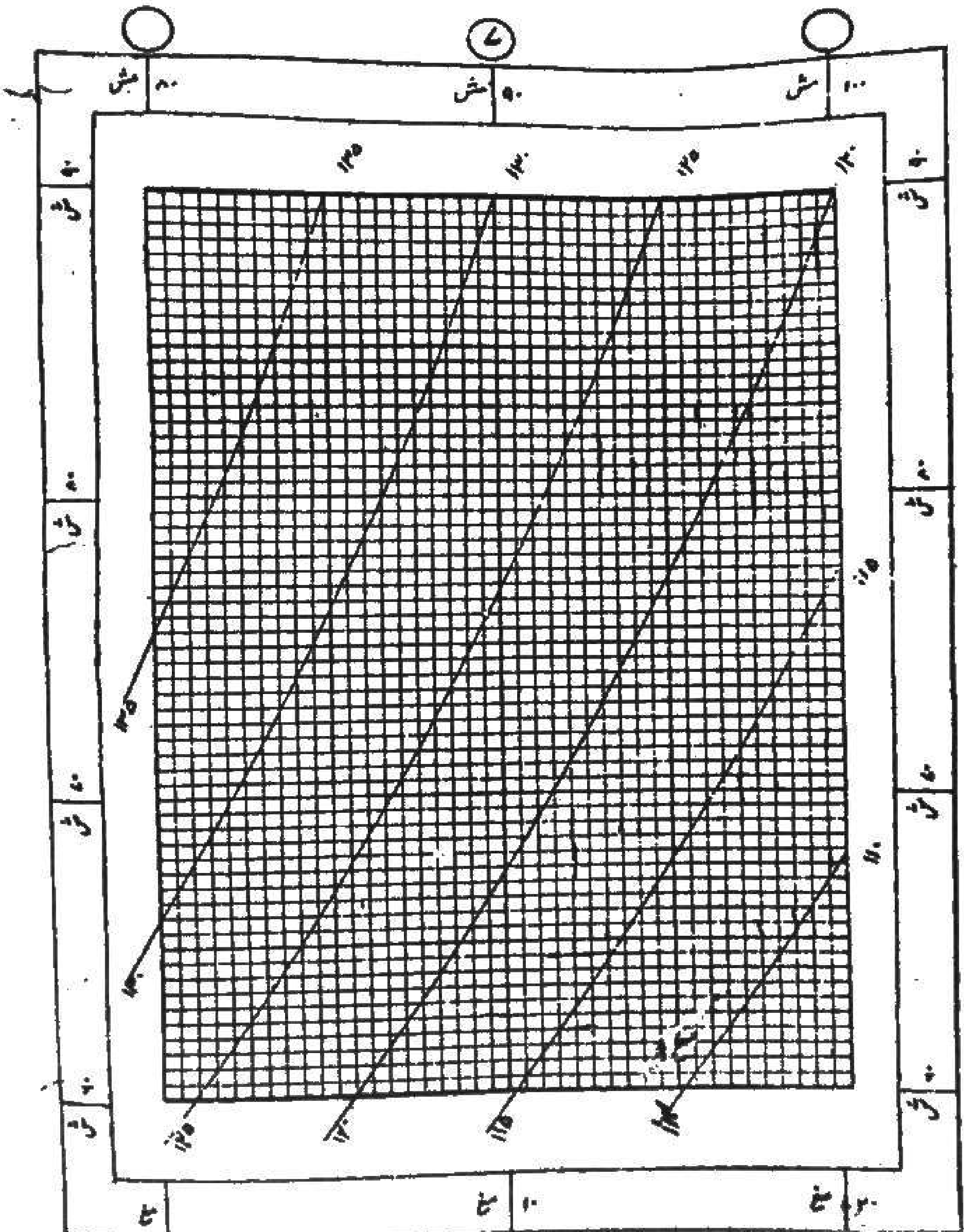

۲
مغ ۱۸۰
مغ ۱۷۰
مغ ۱۶۰
مغ ۱۰۰
مغ ۱۱۰
مغ ۱۲۰

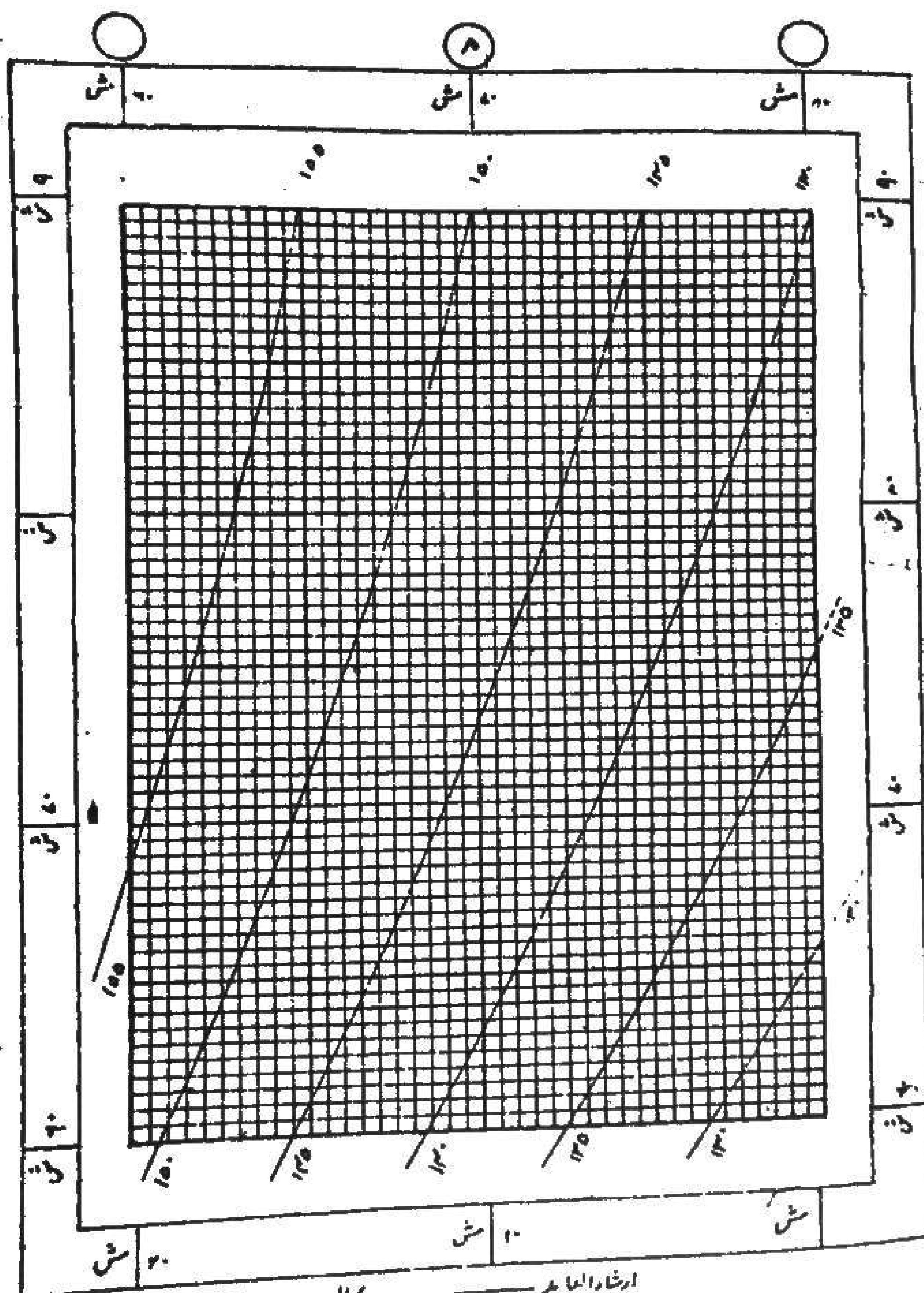

۳
ش ۱۹۰
ش ۱۸۰
ش ۱۷۰
غ ۱۰۰
غ ۹۰
غ ۸۰

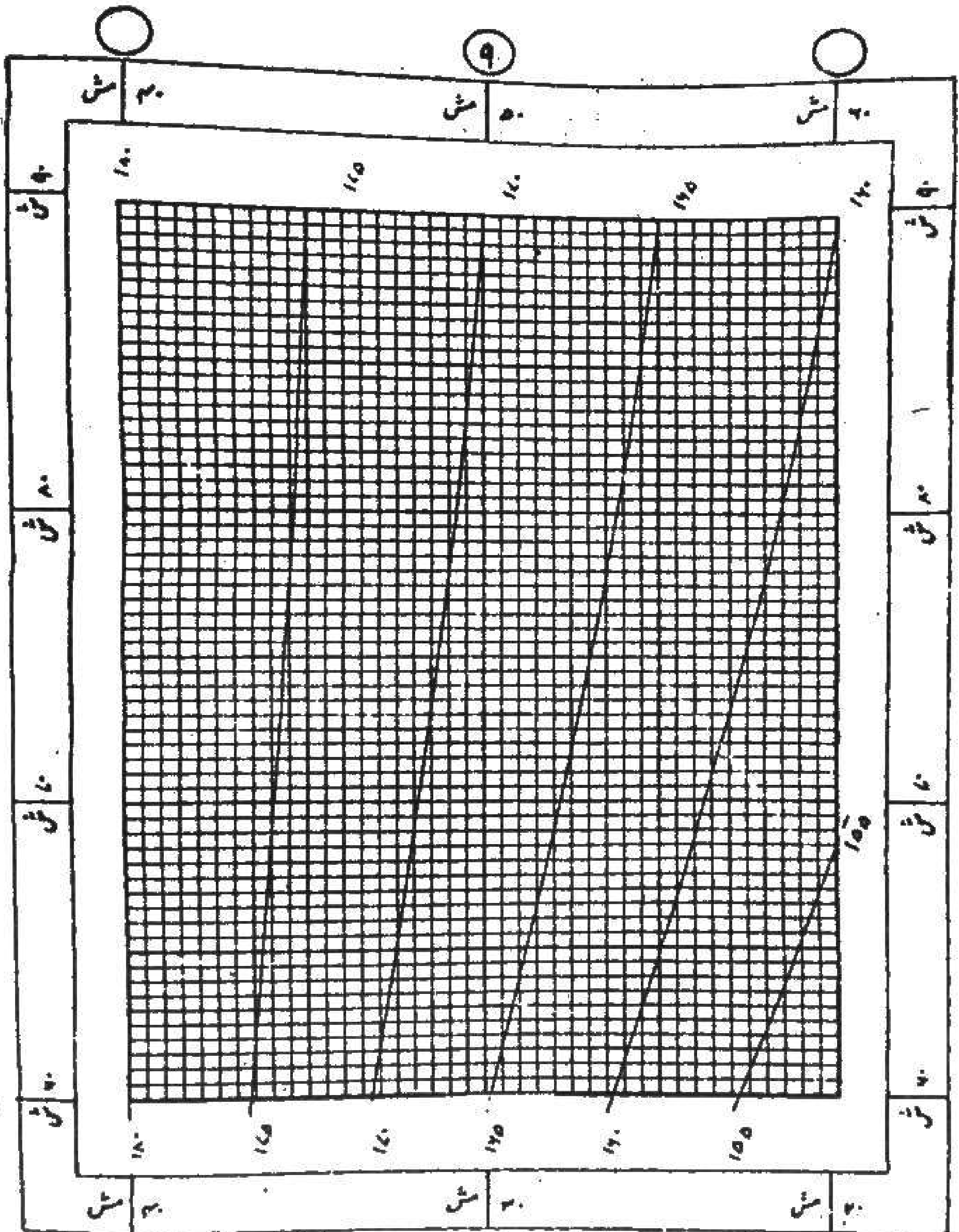

۴
مش ۱۴۰
مش ۱۵۰
مش ۱۶۰
مغ ۴۰
مغ ۶۰
مغ ۸۰

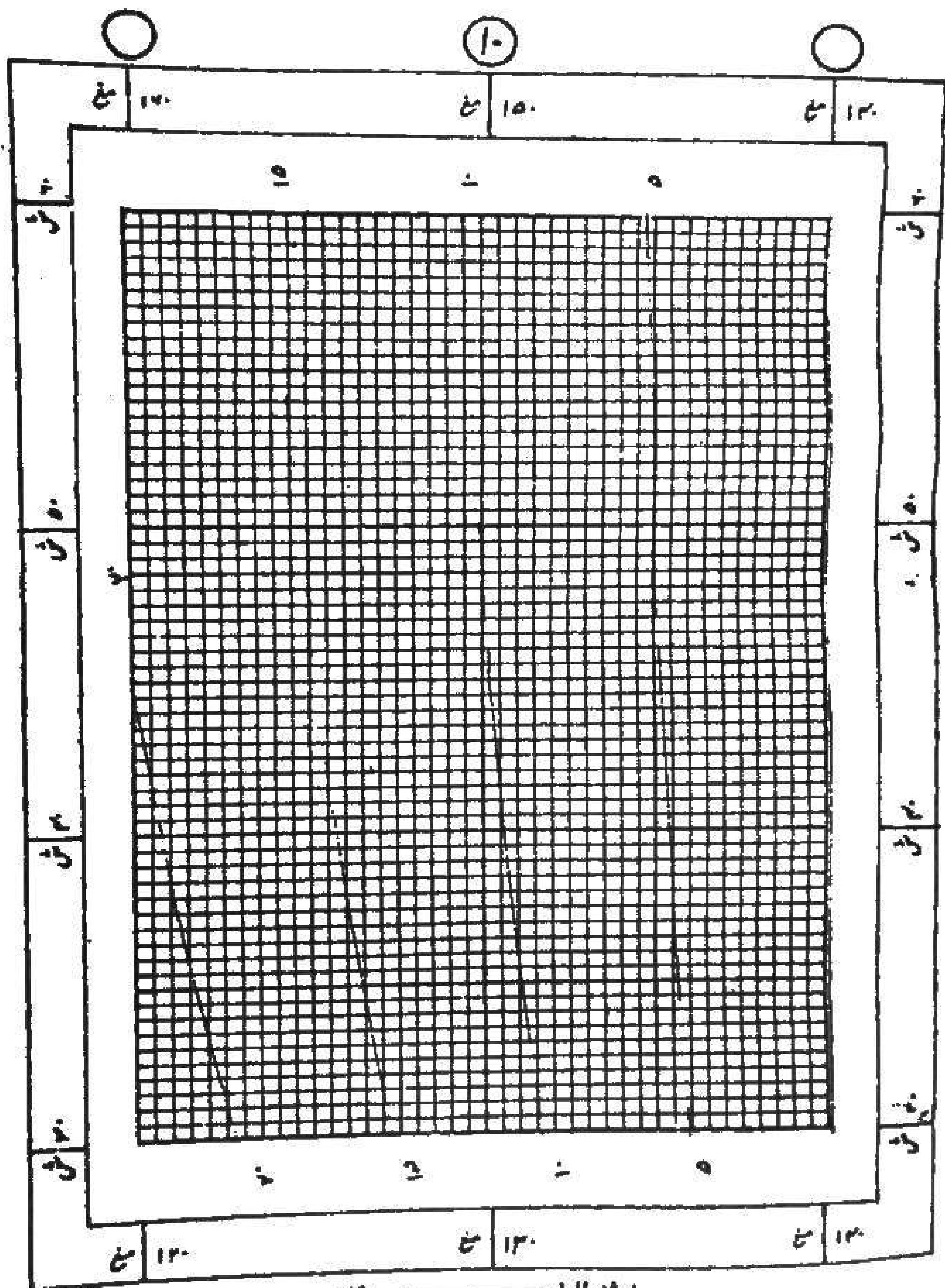


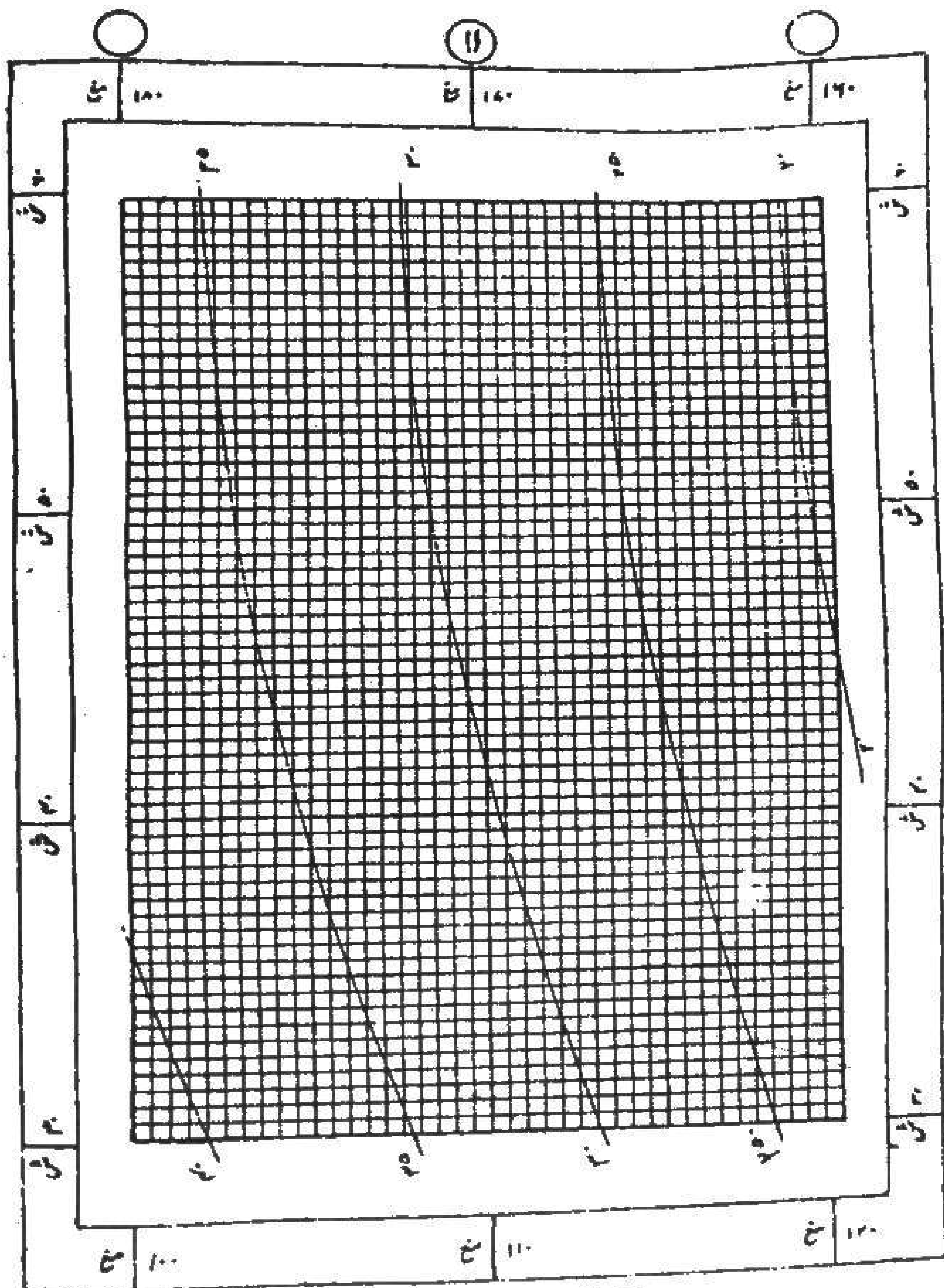

ارشاد العابد ۱۱۵

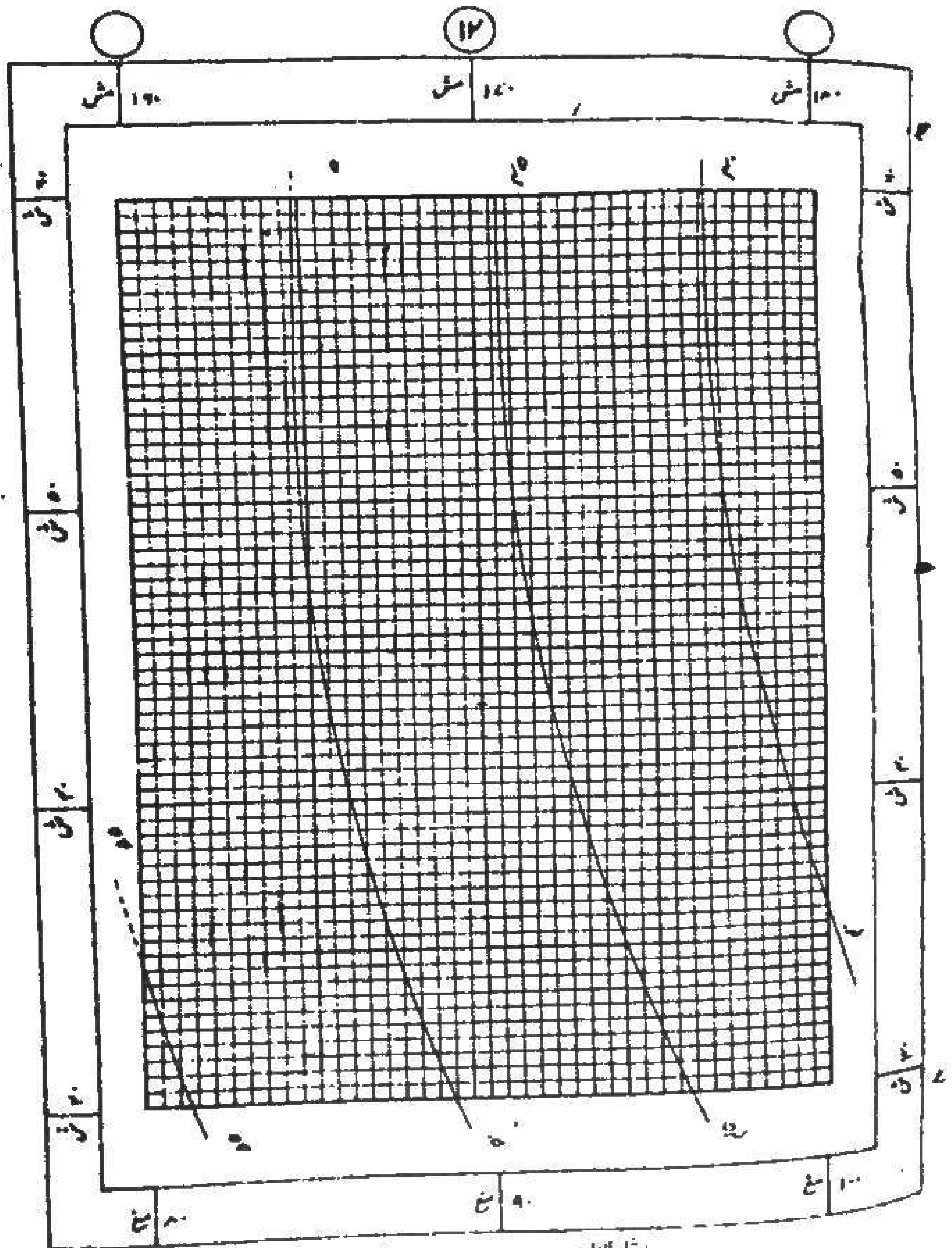

۸۰ مش
۹۰ مش
۱۰۰ مش
۱۳۵
۱۳۰
۱۲۵
۱۲۰
۱۱۵
۱۱۰
۱۰۵
۱۲۵
۱۲۰
۱۱۵
۱۱۰
۱۰ مغ
۲۰ مغ
ارشاد العابد ۱۱۶۰

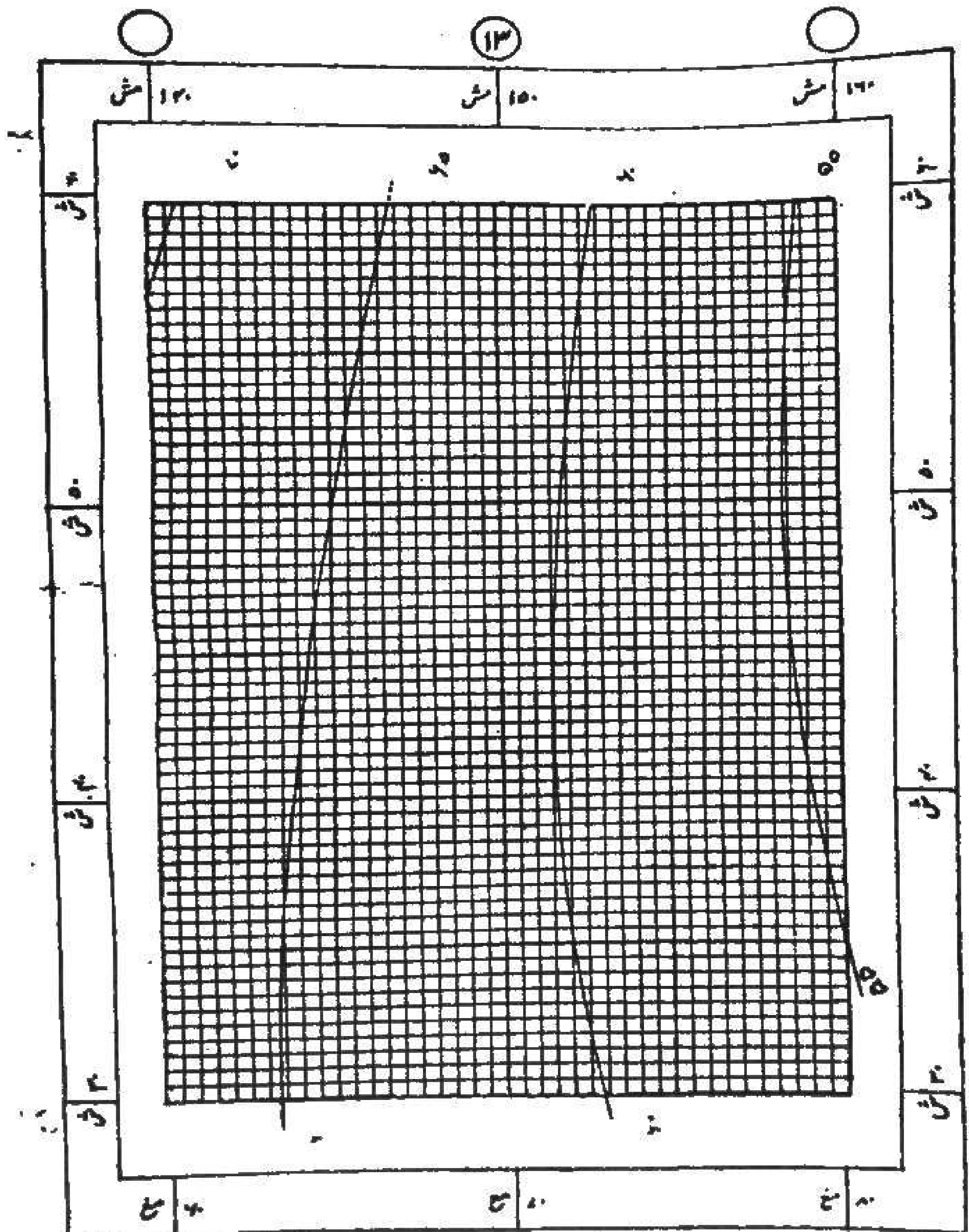


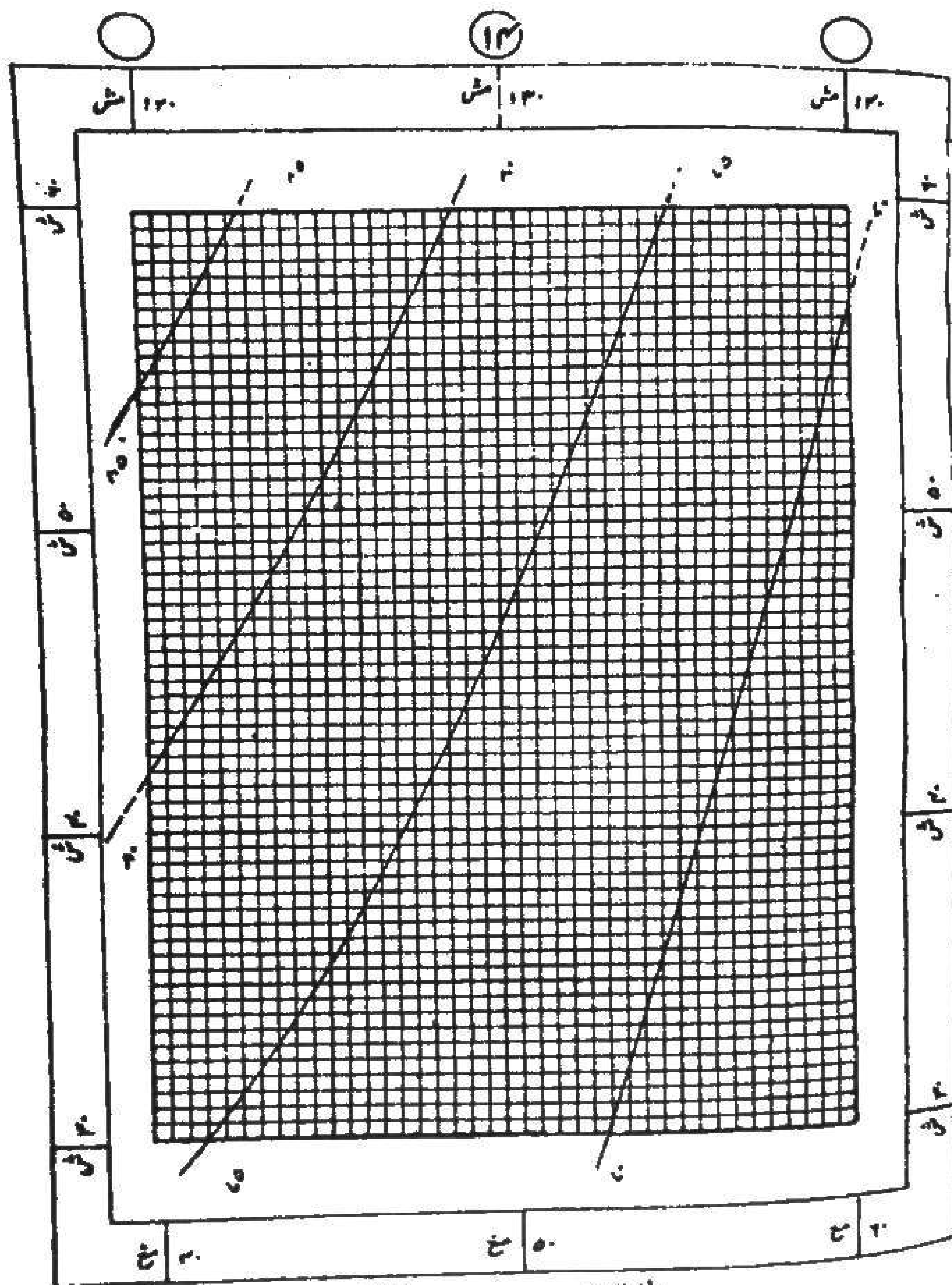

۹
مش
۵۰
مش
۶۰
مش
۱۸۰
۱۷۵
۱۷۰
۱۶۵
۱۶۰
۱۵۵
۱۸۰
۱۷۵
۱۷۰
۱۶۵
۱۶۰
۱۵۵
مش
۳۰
مش
۳۰
مش


۱۰
۱۷۰ منٹ
۱۵۰ منٹ
۱۳۰ منٹ
۱۳۰ منٹ
۱۳۰ منٹ
۱۳۰ منٹ

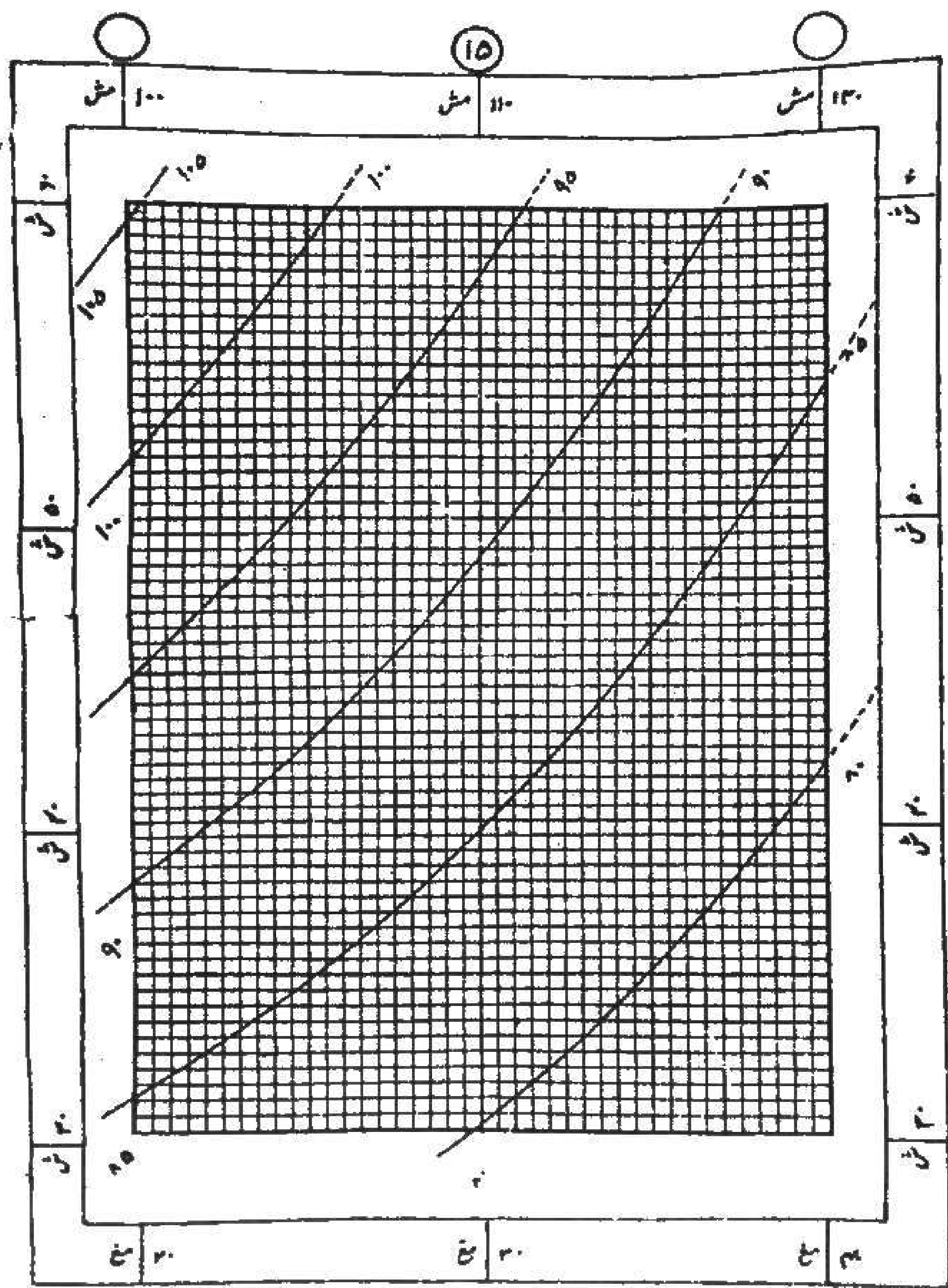

۱۸۰
۱۴۰
۱۶۰
۱۰۰
۱۱۰
۱۲۰

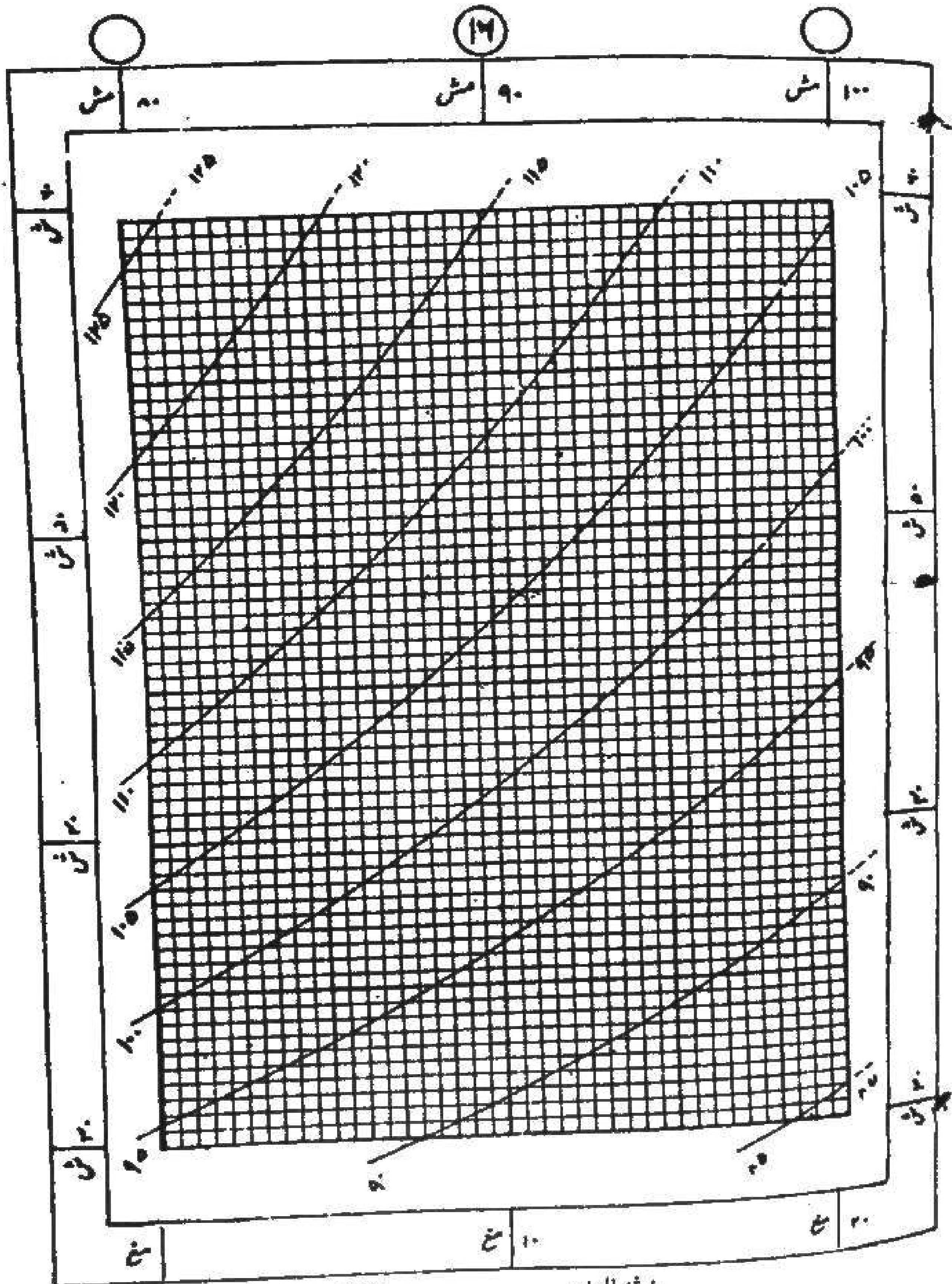



۱۳
۱۲۰ مش
۱۵۰ مش
۱۶۰ مش
۵۵
۵۵

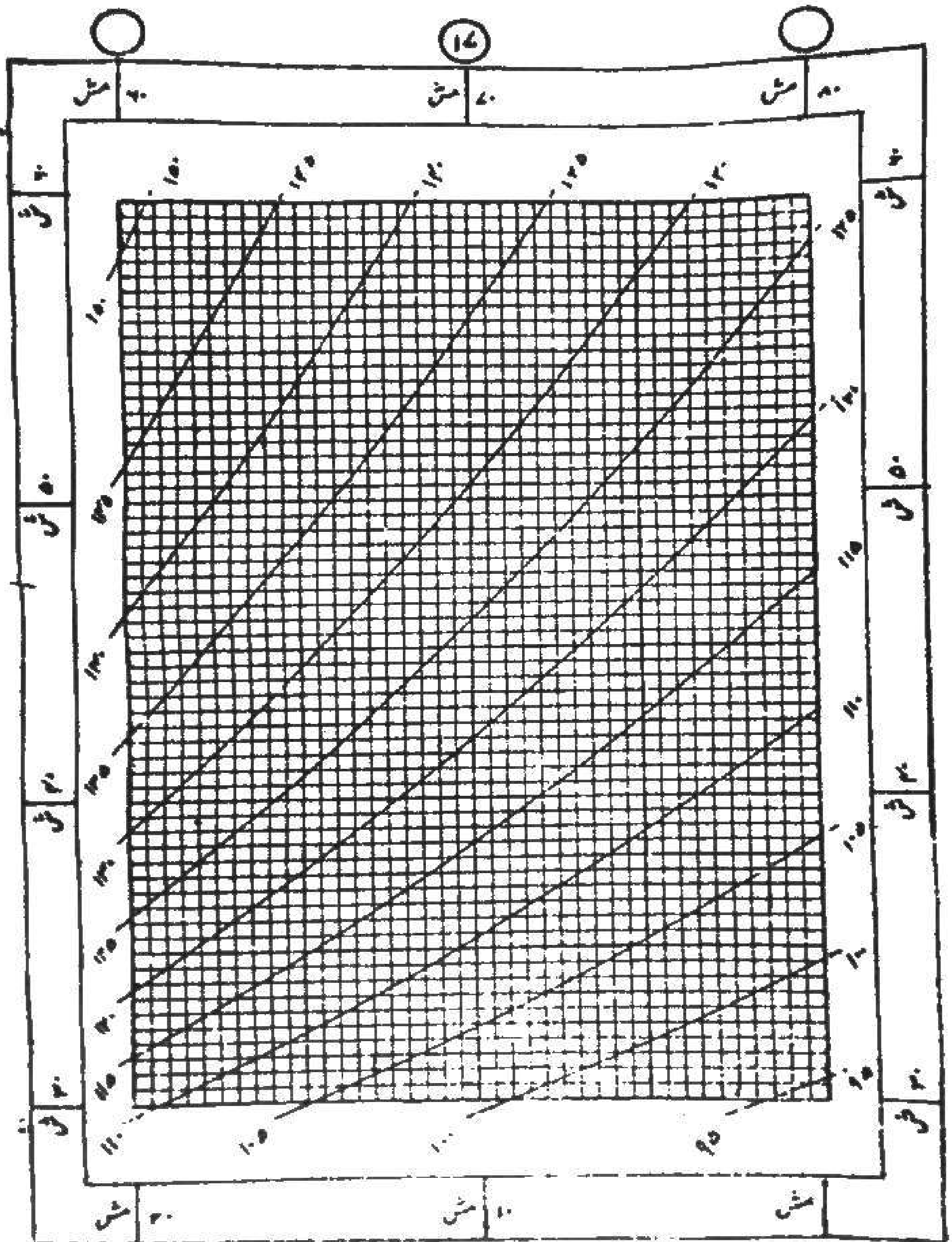


۱۴
۱۳۰ مش
۱۳۰ مش
۱۳۰ مش
۳۰ مغ
۵۰ مغ

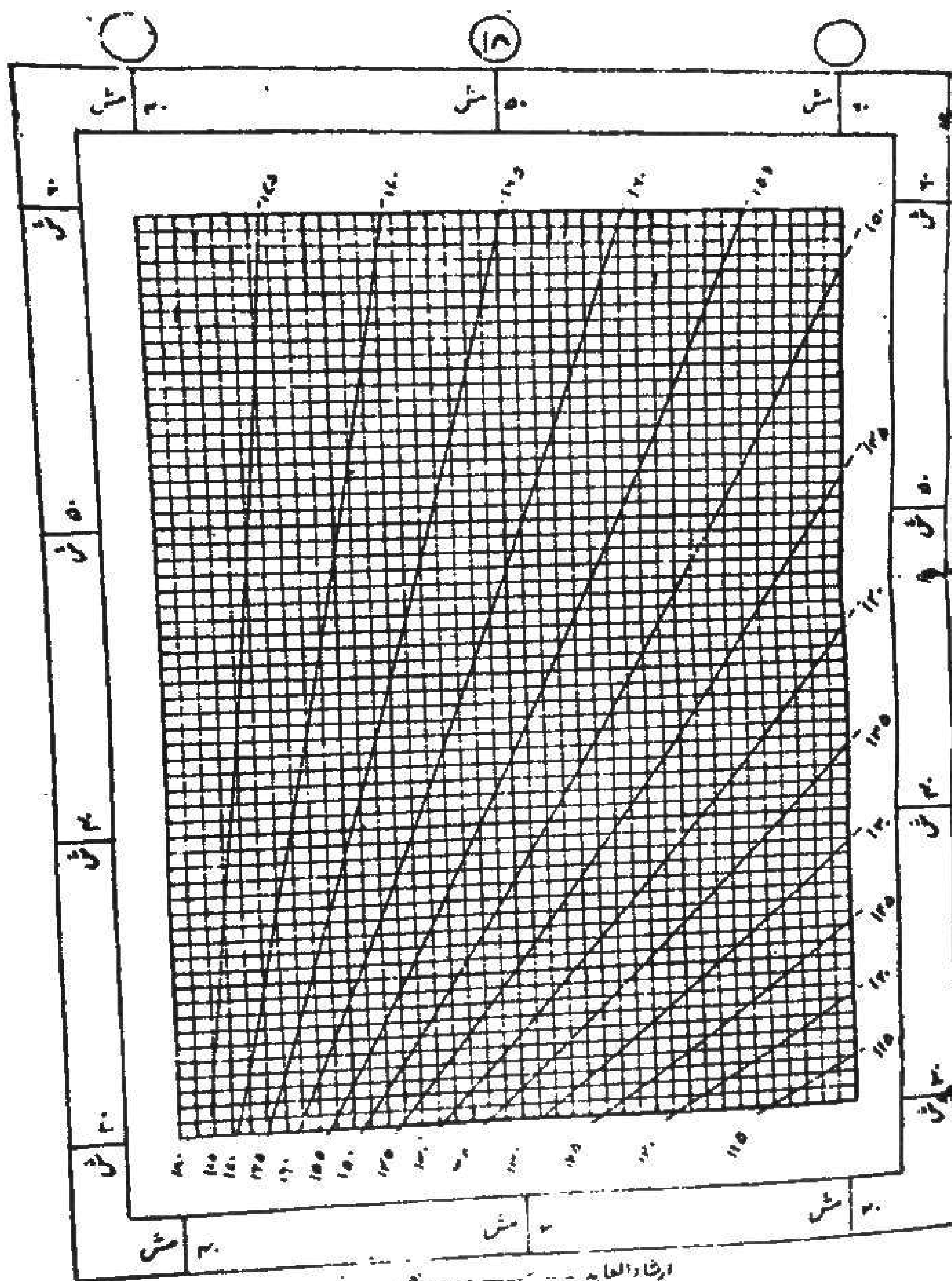

۱۵
۱۰۰ مش
۱۱۰ مش
۱۳۰ مش
۱۰۵
۱۰۰
۹۵
۹۰
۸۵
۸۰
۶۰ ش
۵۰ ش
۴۰ ش
۳۰ ش
۳۰ مغ
۳۰ مغ
۳۰ مغ

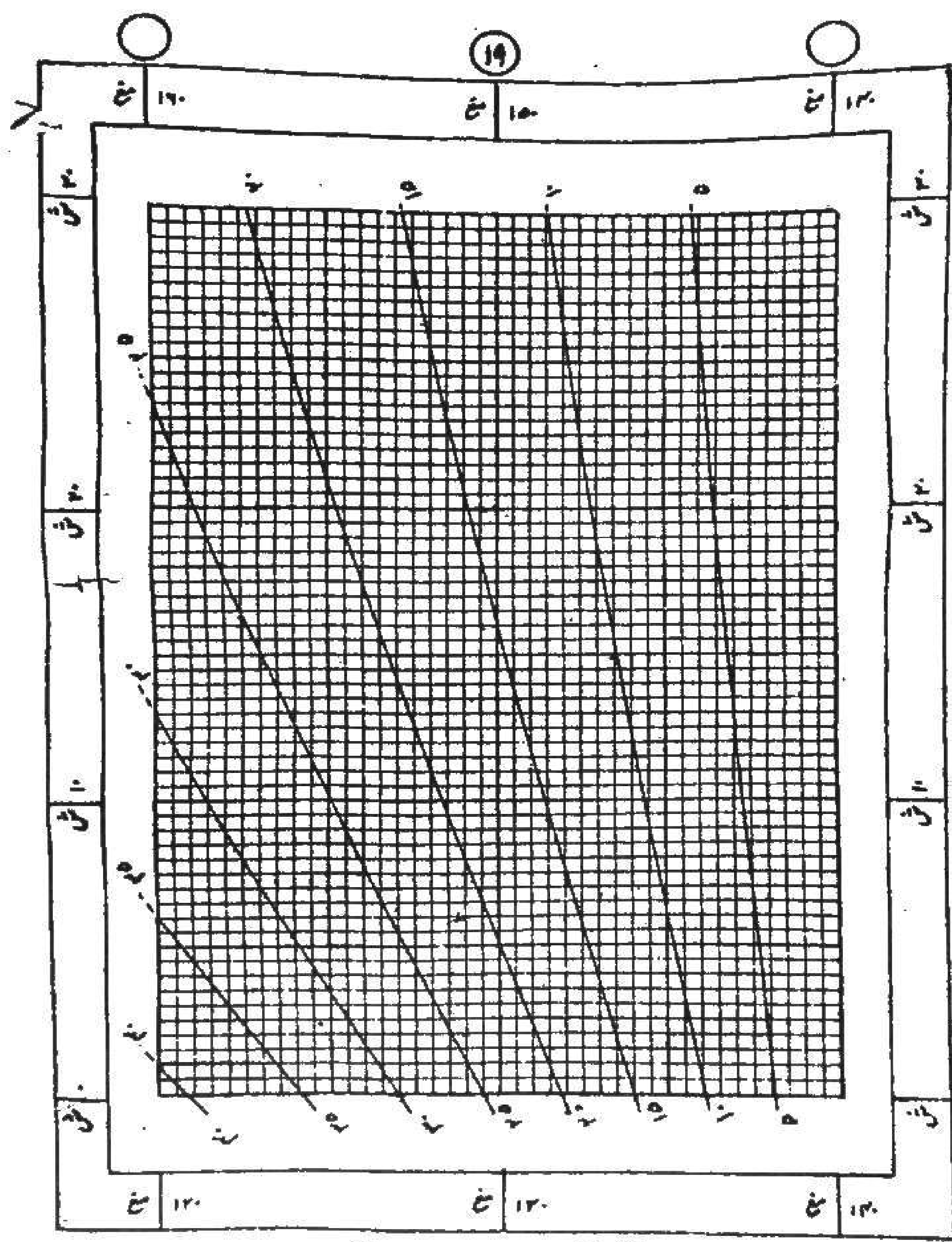


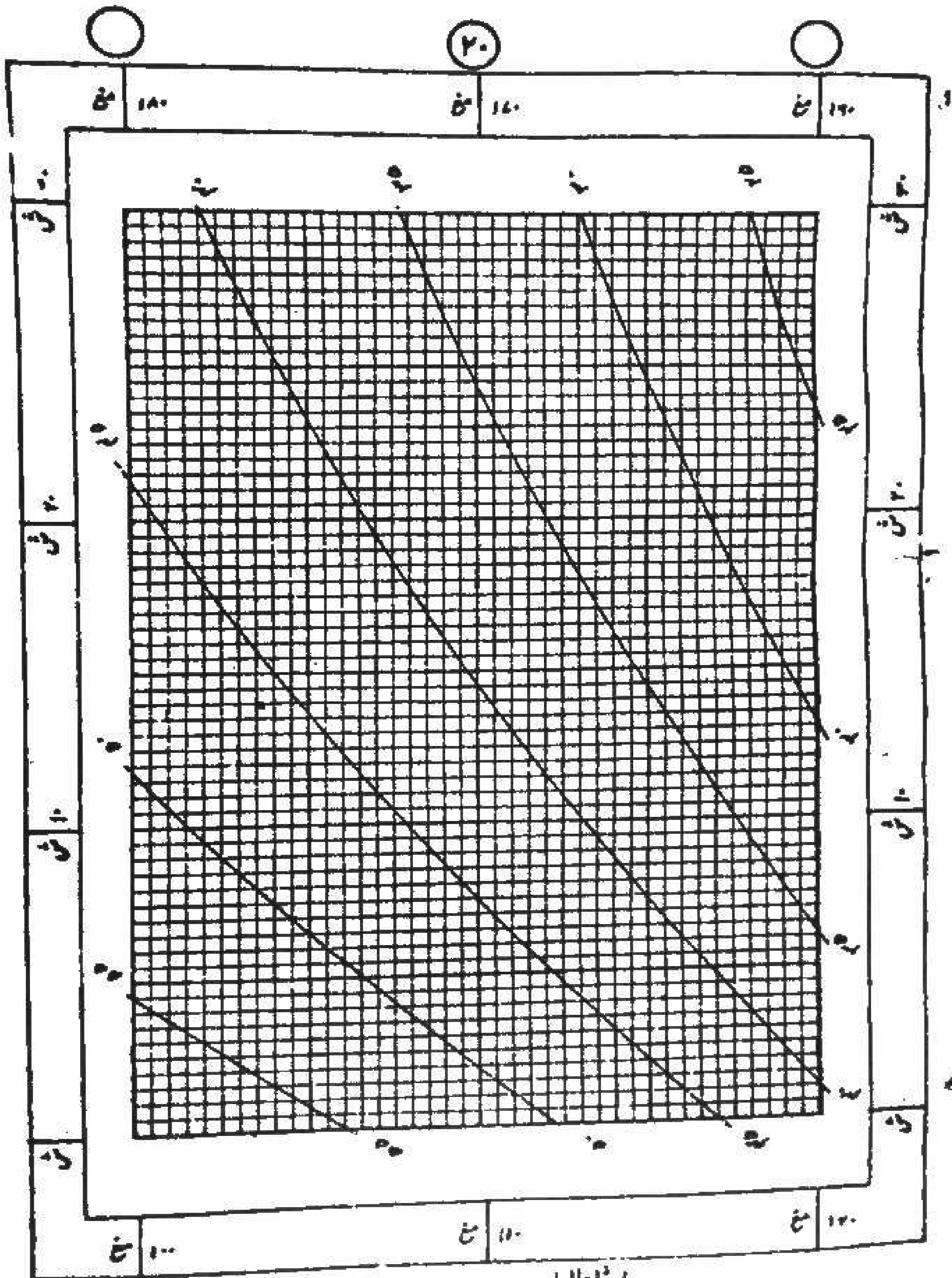
ارشاد العابد —————— ۱۲۵

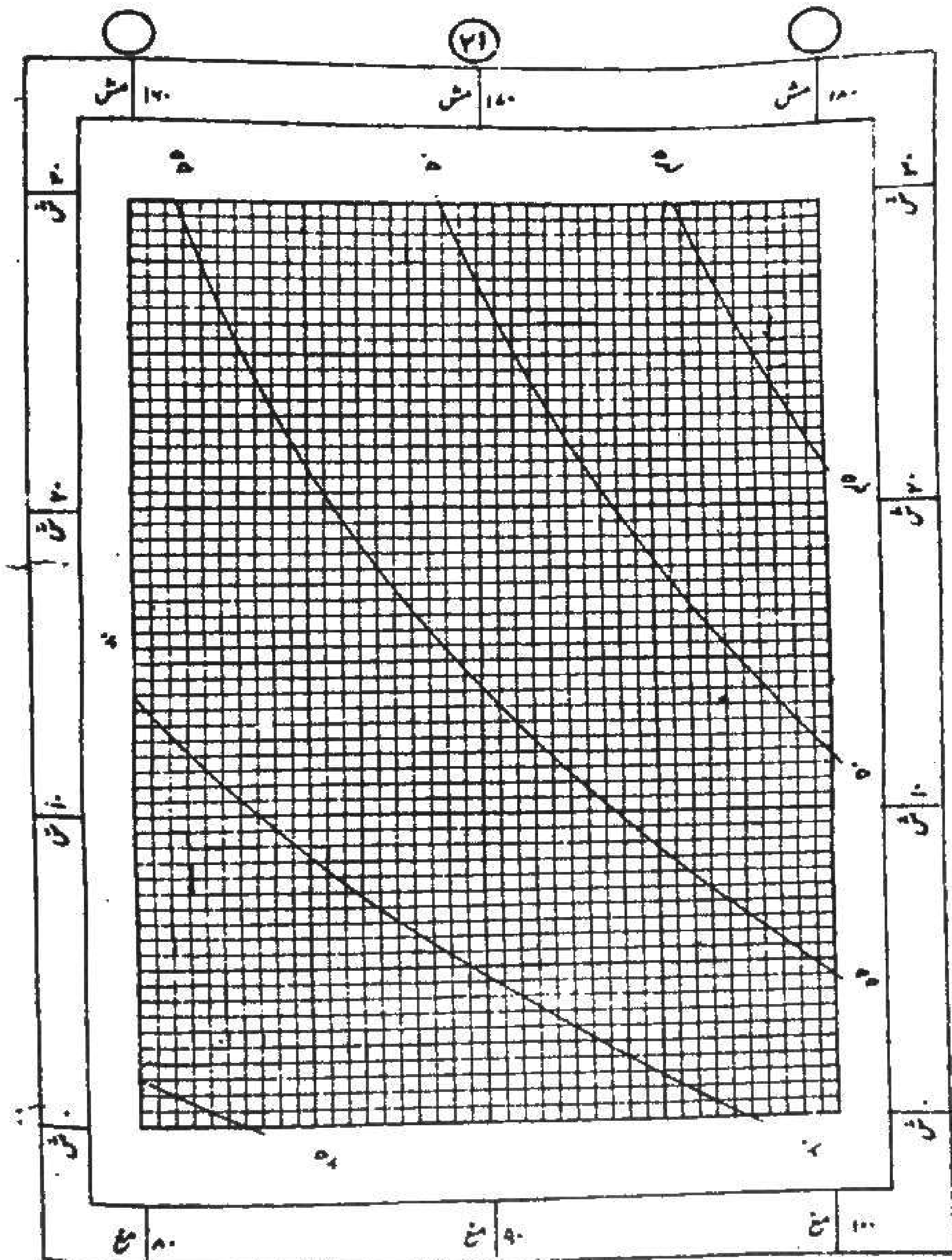


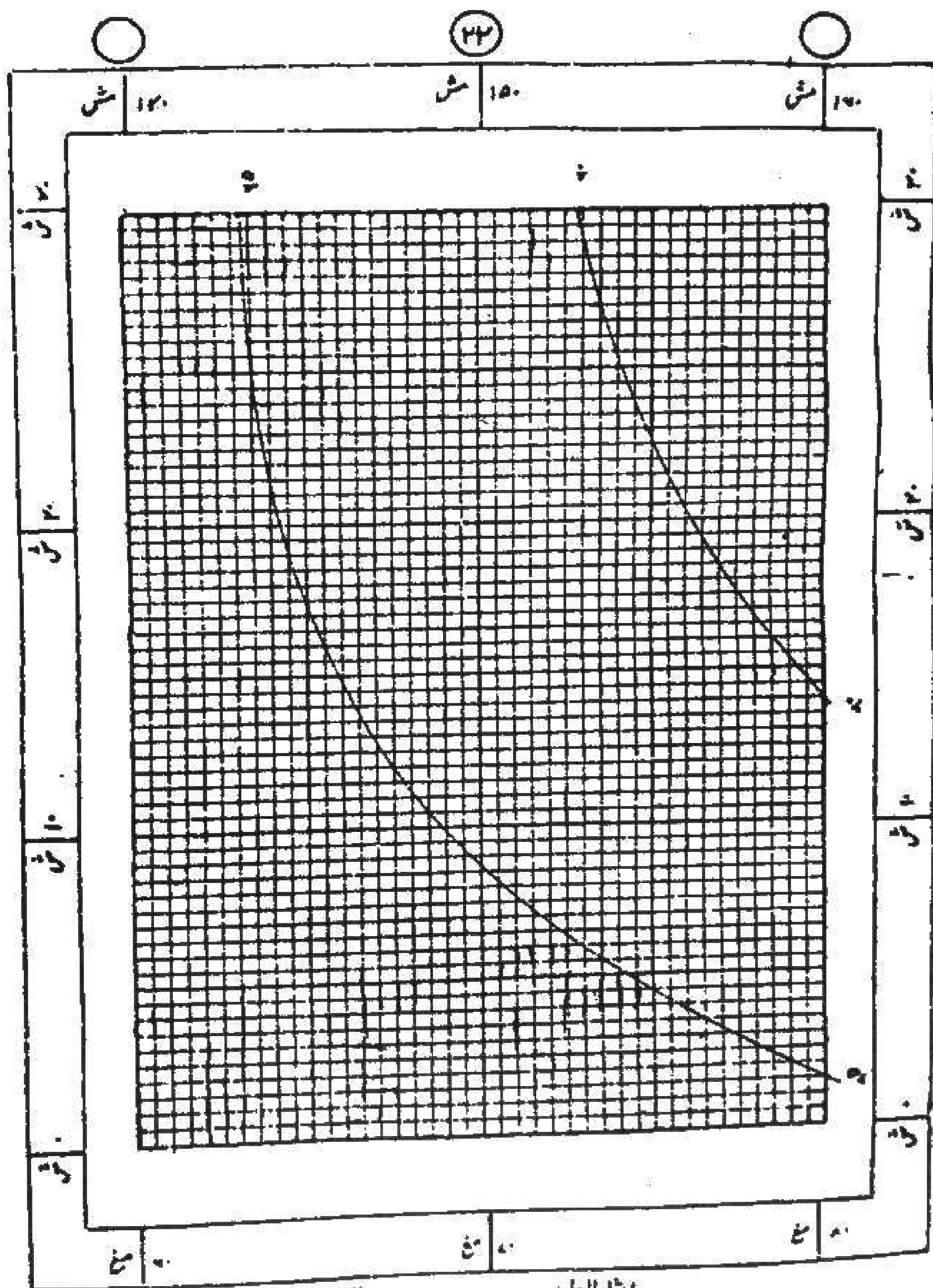
۱۶
۹۰ مش
۷۰ مش
۸۰ مش
۱۵۰
۱۴۵
۱۴۰
۱۳۵
۱۳۰
۱۲۵
۱۲۰
۱۱۵
۱۱۰
۱۰۵
۱۰۰
۹۵
۶۰ ش
۵۰ ش
۴۰ ش
۳۰ ش
۳۰ مش
۱۰ مش
مش

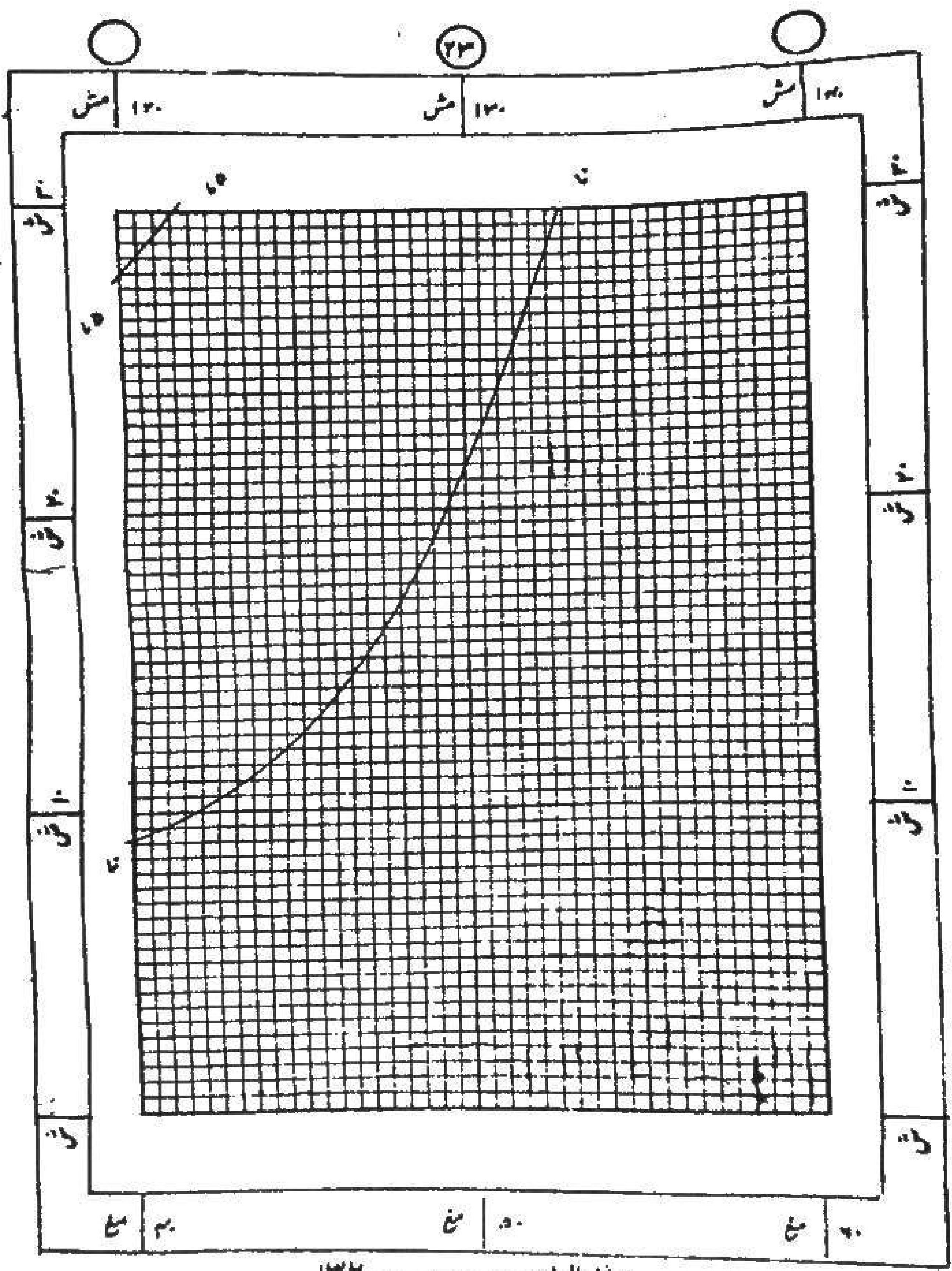


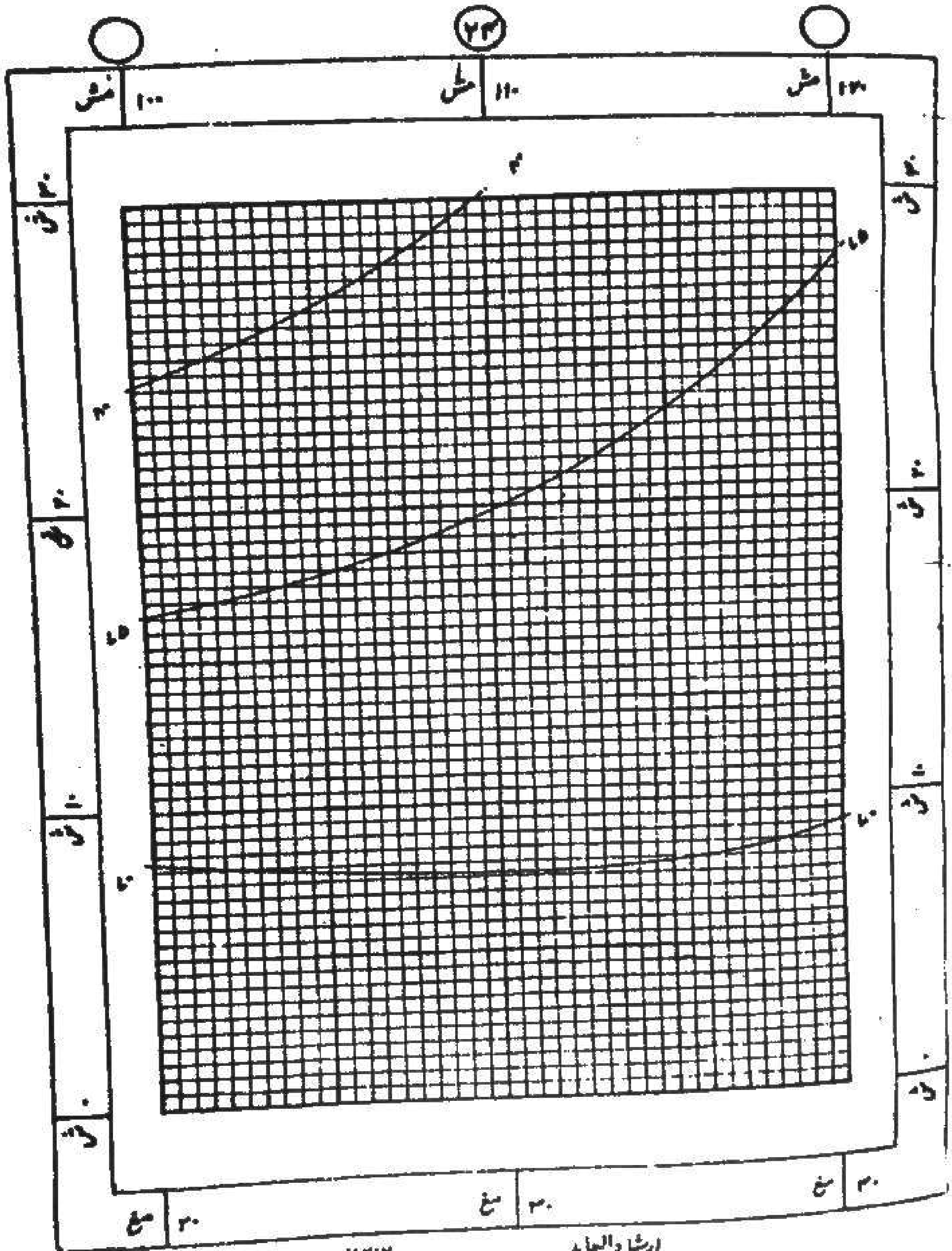


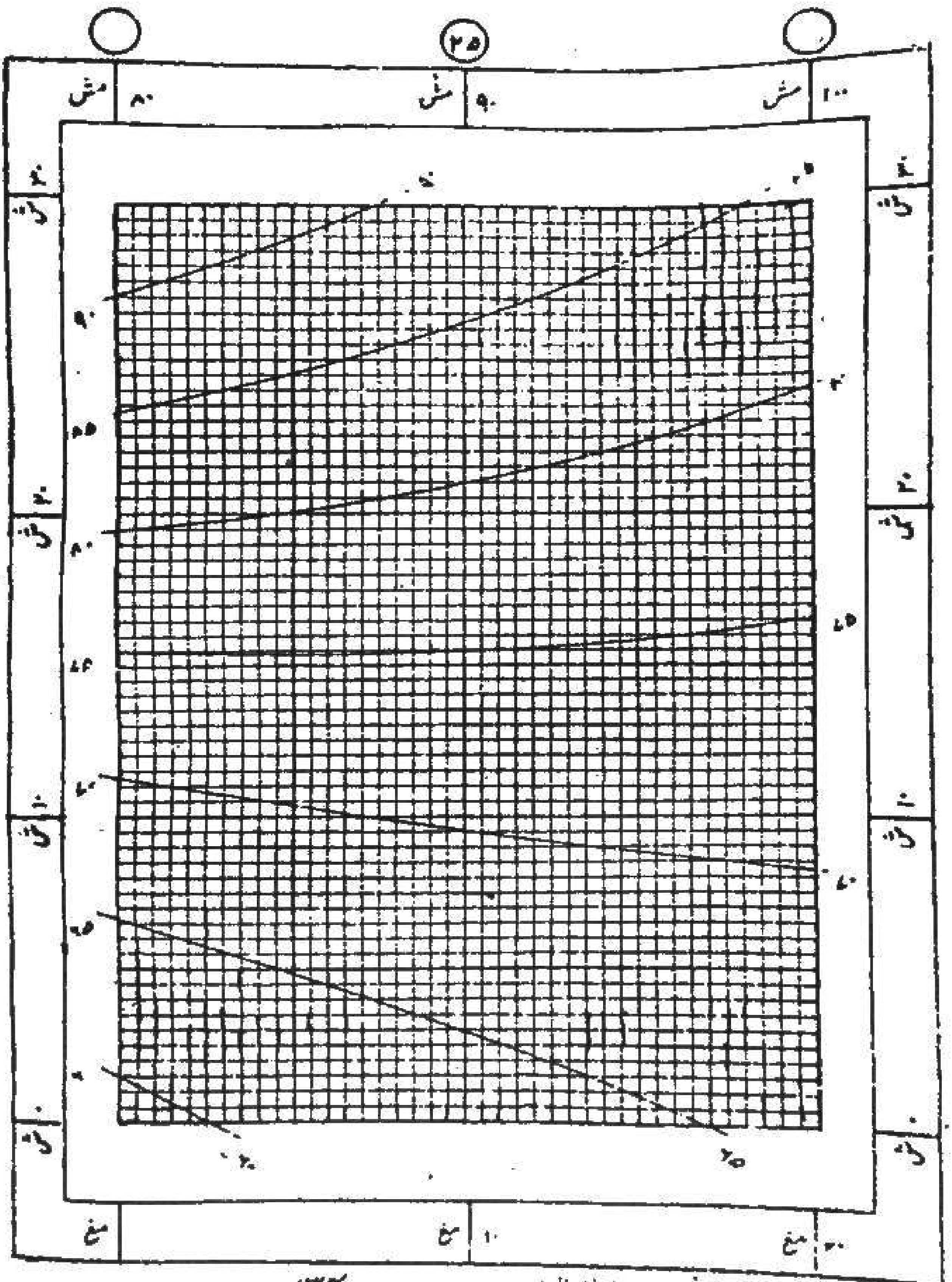

۲۰
۱۸۰
۱۶۰
۱۴۰
۱۰۰
۱۱۰
۱۲۰


۲۱
۱۲۰ مش
۱۴۰ مش
۱۶۰ مش
۸۰ مغ
۹۰ مغ
۱۰۰ مغ


۳۳
مش ۱۲۰
مش ۱۵۰
مش ۱۸۰
مغ ۹۰
مغ ۶۰
مغ ۳۰



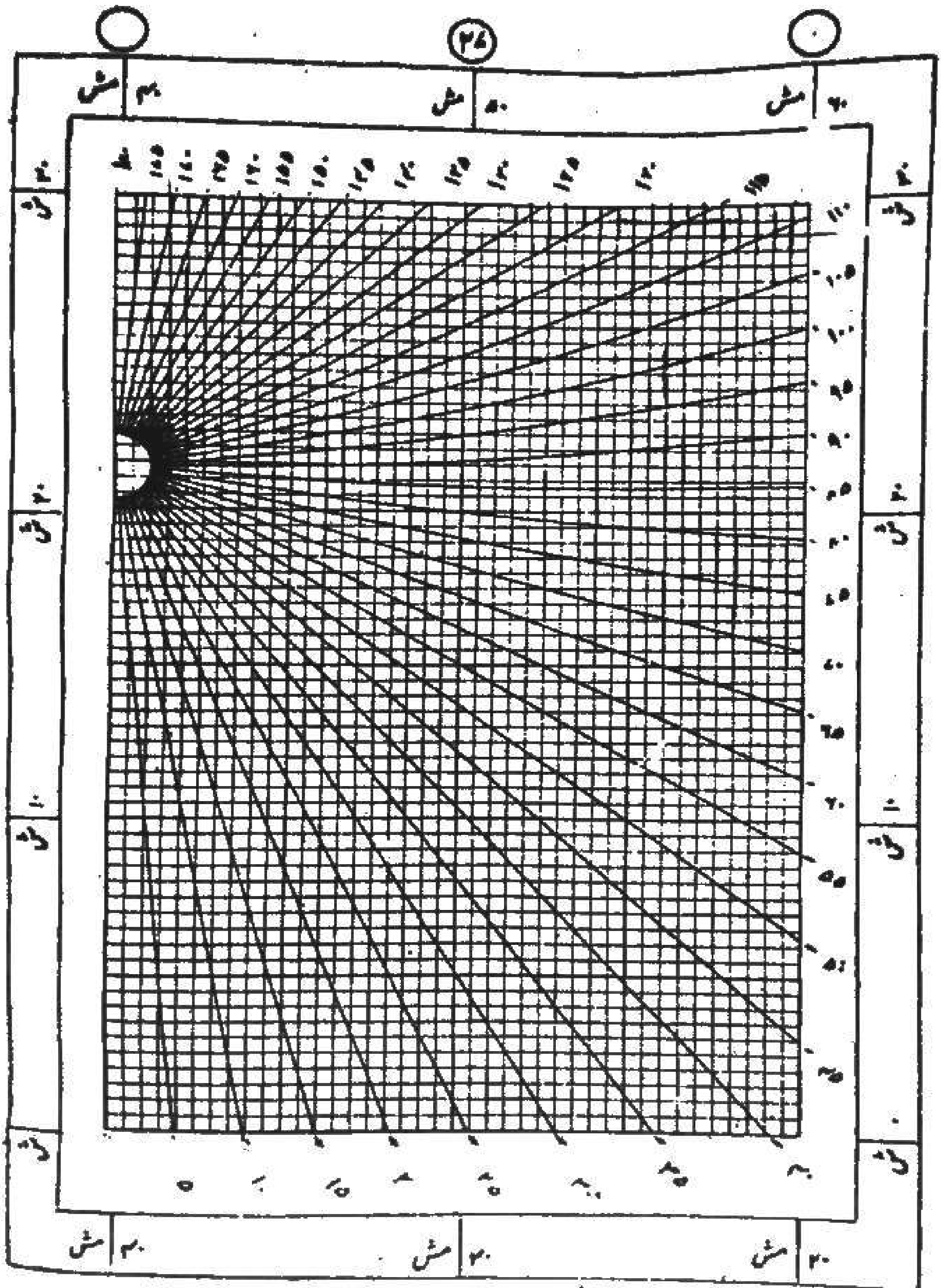

۲۳
۱۰۰ مش
۱۱۰ مش
۱۲۰ مش
۴۰
۴۵
۵۰
۳۰ مغ
۳۰ مغ
۳۰ مغ
ارشاد العابد ۱۳۳

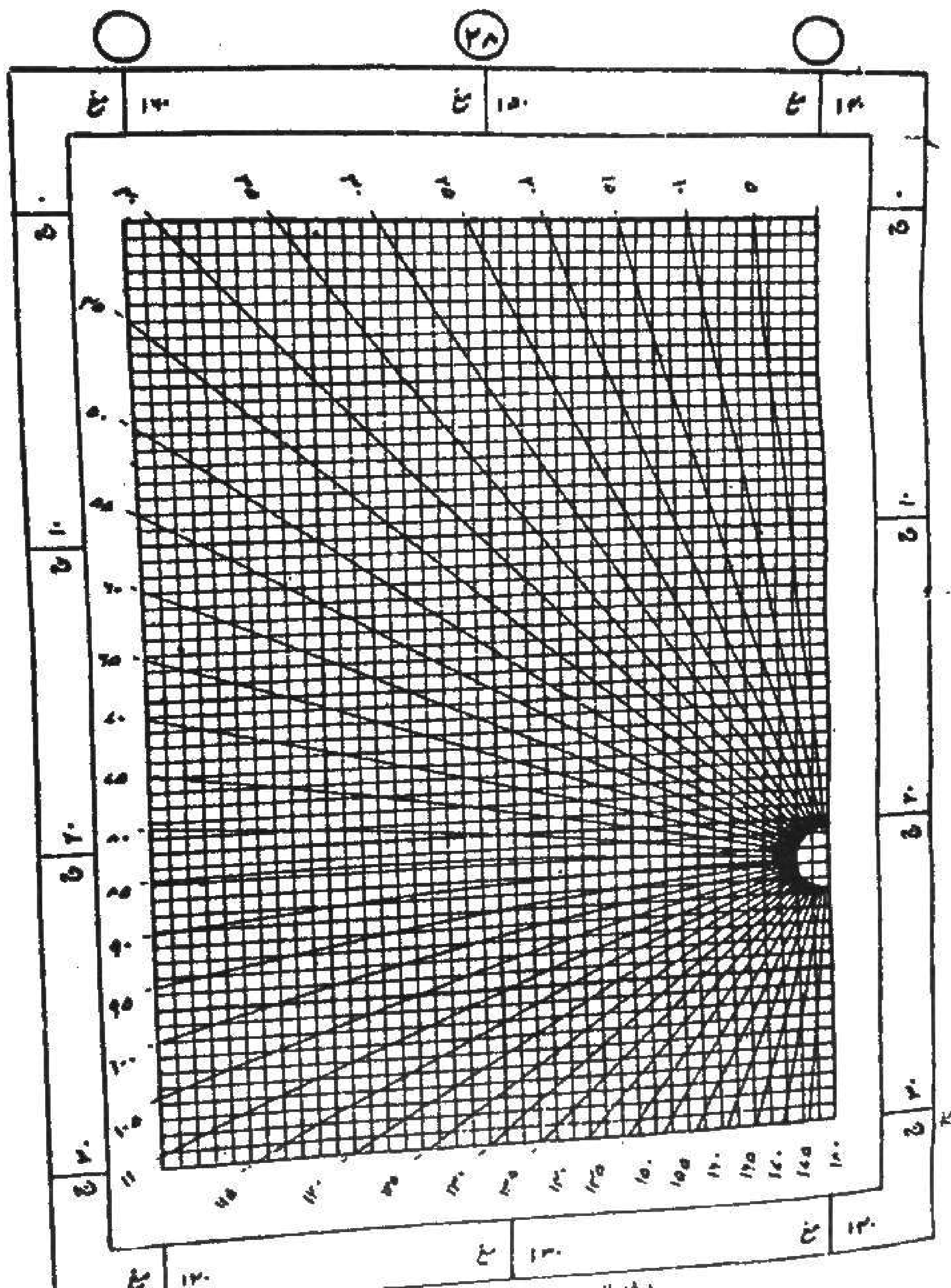

۲۵
مش ۸۰
مش ۹۰
مش ۱۰۰
مغ
مغ ۱۰
مغ ۲۰

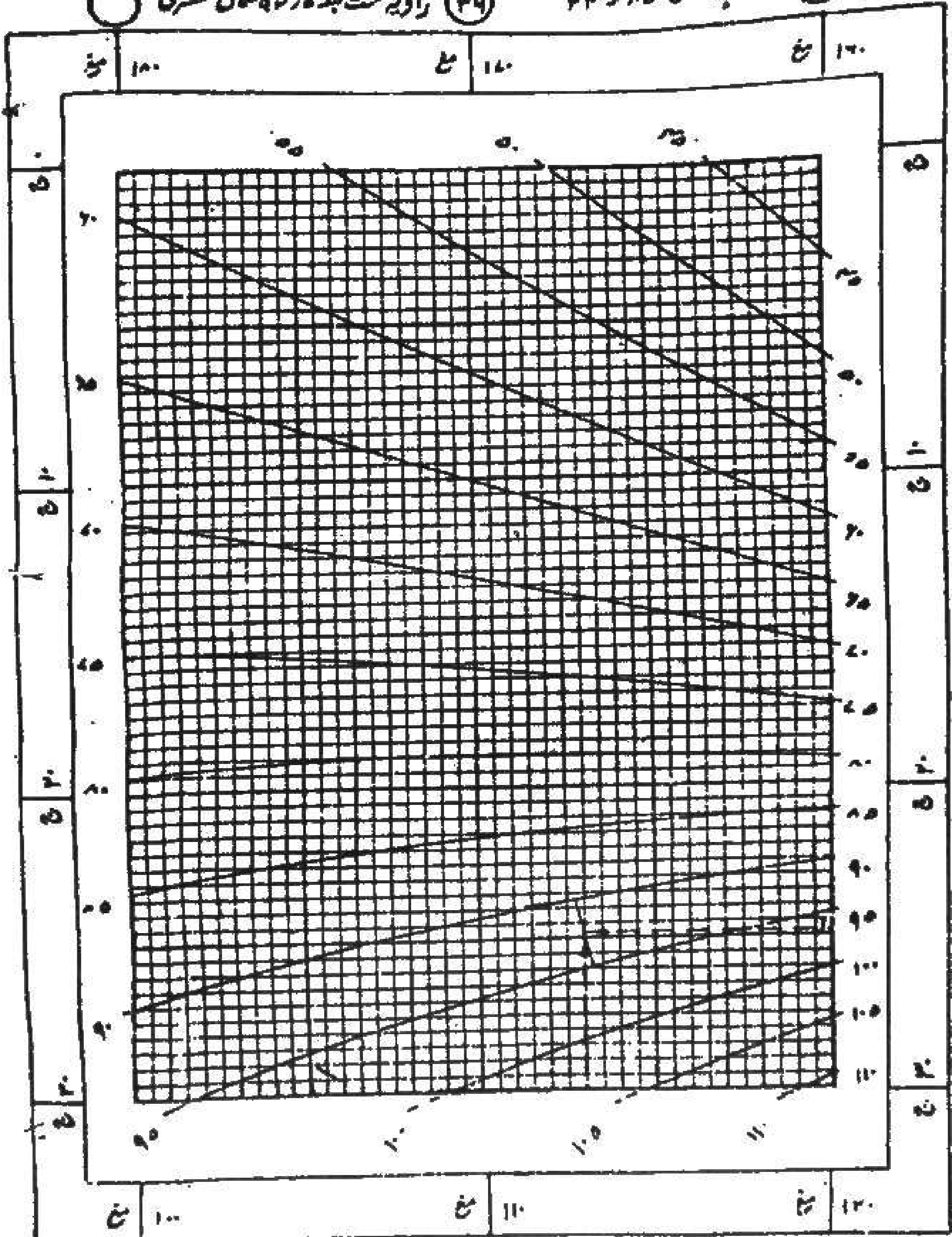
کراچی مش ۶۷٫۰۲ ش ۲۵٫۰ رر (۲۶) زاویہ سمت قبلہ ۲۶۶٫۹ شمال مغرب

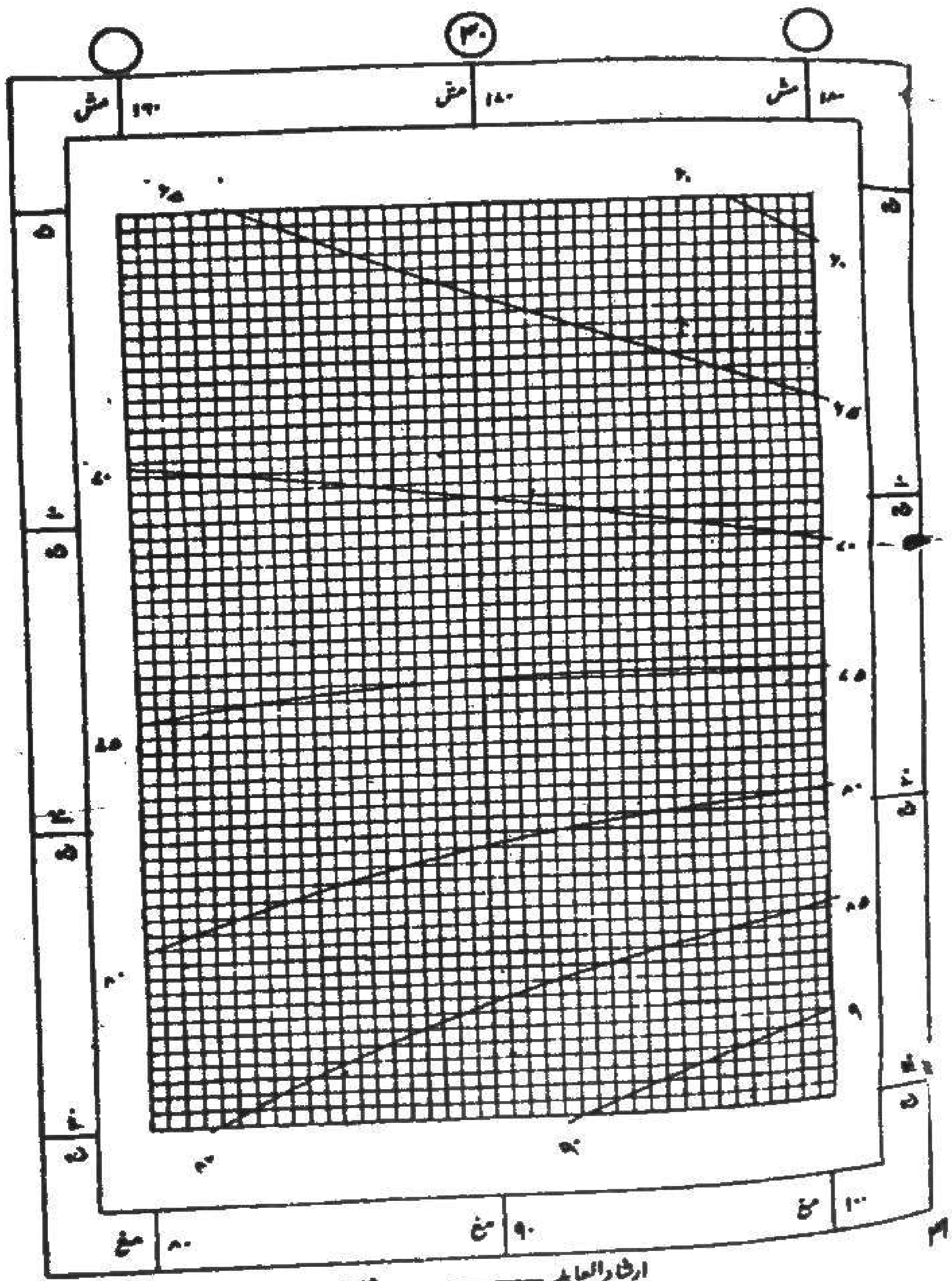
مش ۶۰ | مش ۷۰ | مش ۸۰

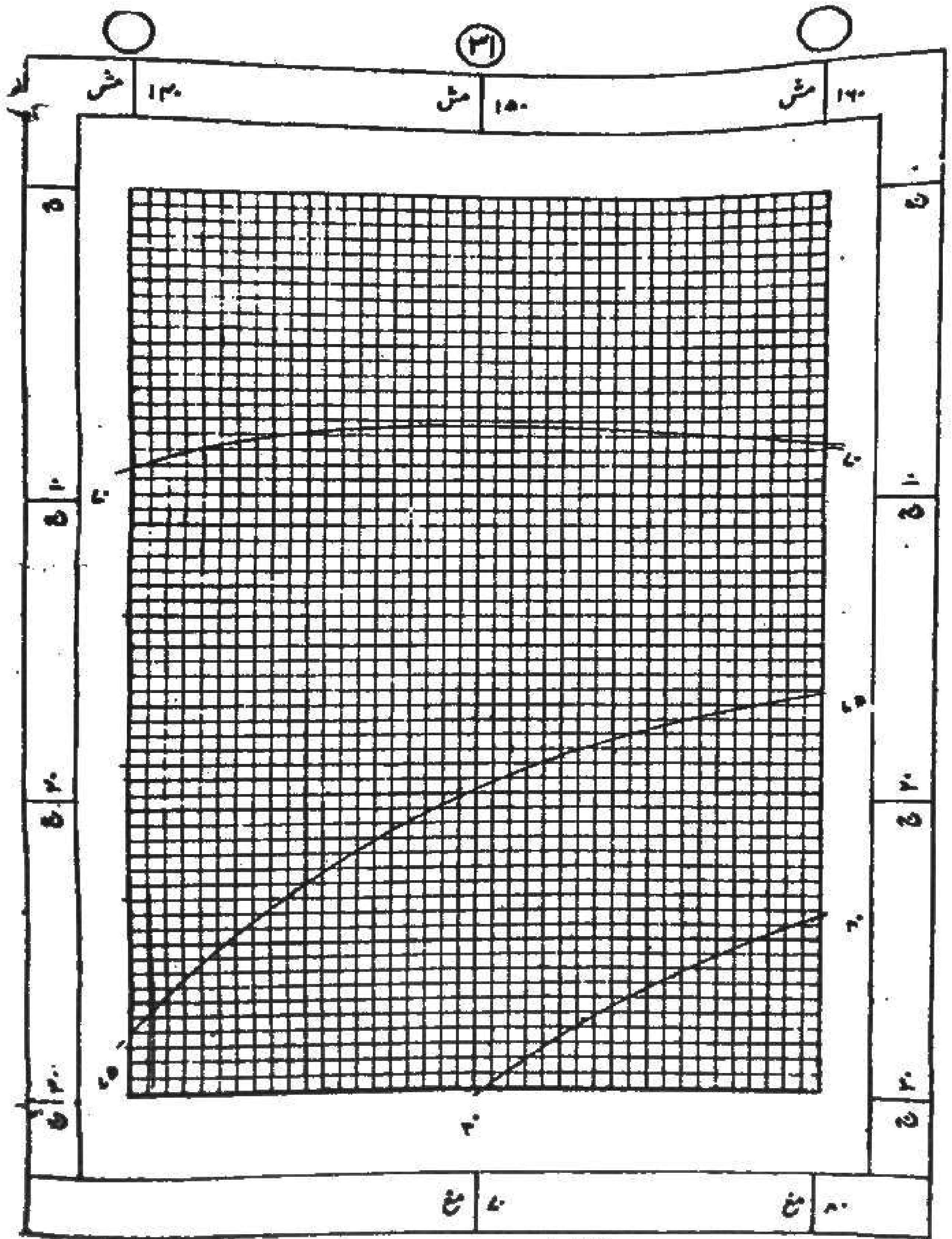
مش ۲۰ | مش ۱۰ | مش

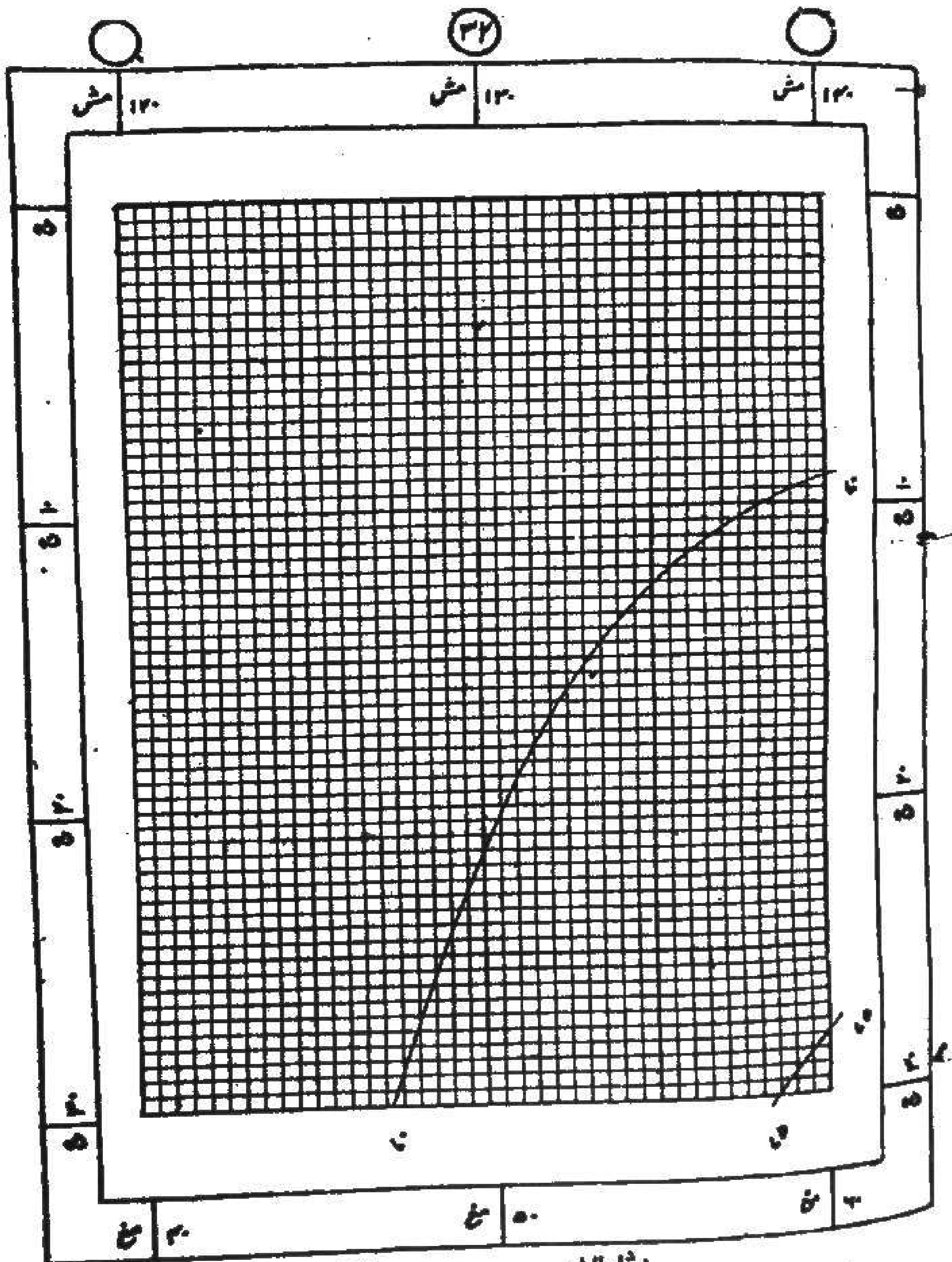


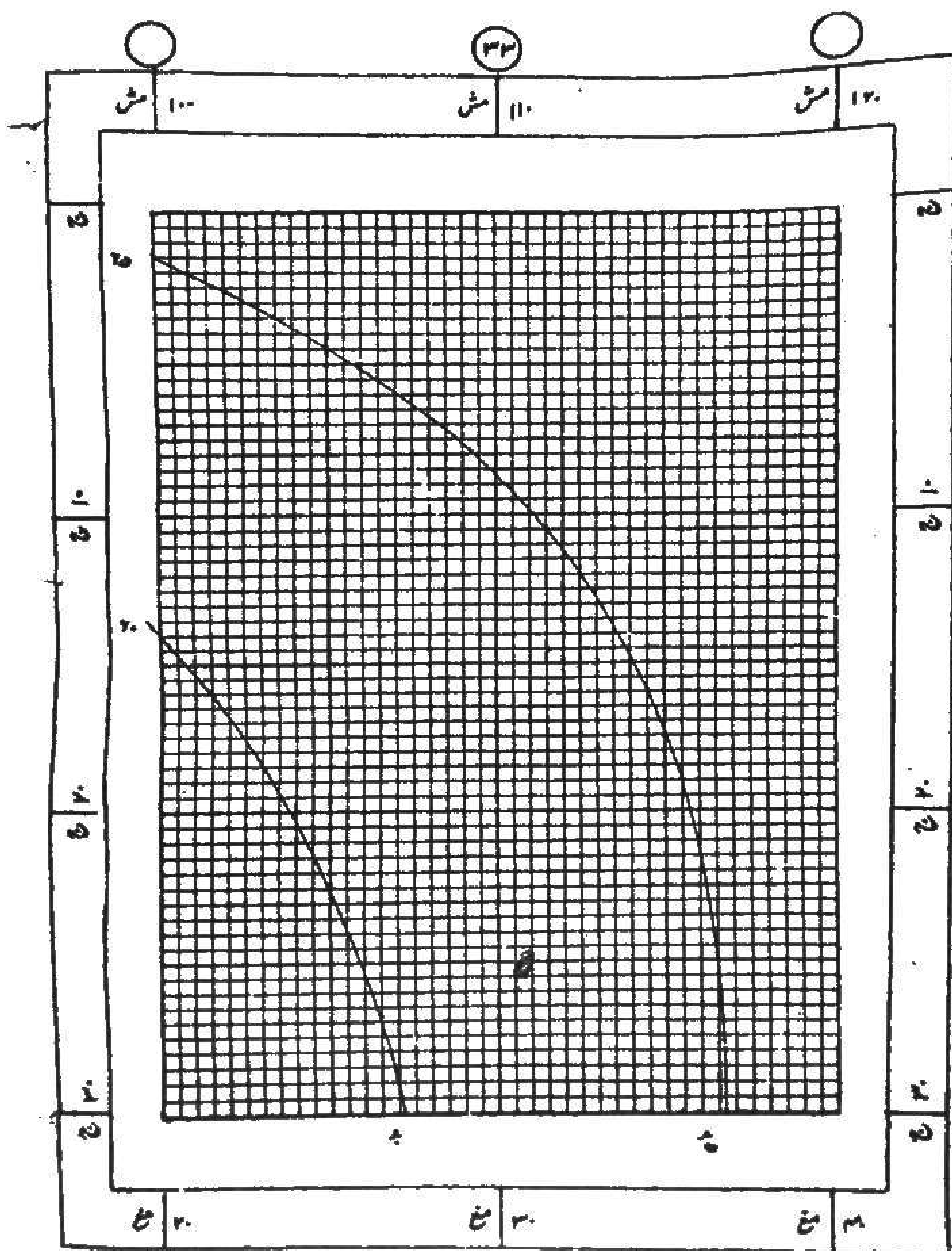

۲۸

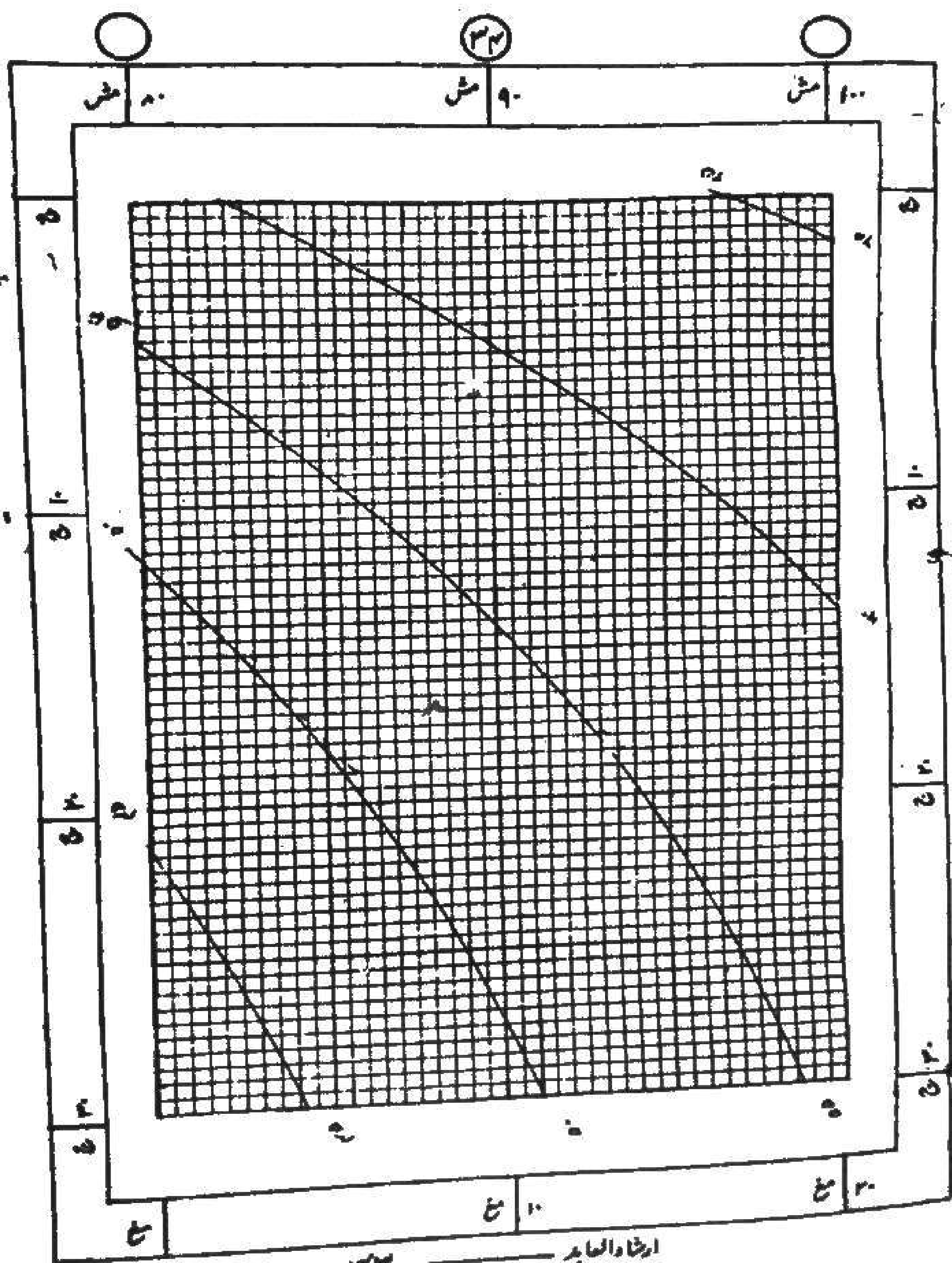

۳۹ زاویہ سمت قبلہ ۵°، ۲۰ شمال مشرقی
سمت ۵۵، ۰ ۱۰۰ / ۲۳ ۲۳
۱۸۰
۱۶۰
۱۴۰
۱۰۰
۱۱۰
۱۲۰
۹۵
۱۰۰
۱۰۵
۱۱۰


۳۰
۱۹۰ مش
۱۸۰ مش
۹۰ مغ
۸۰ مغ
۱۰۰ مغ

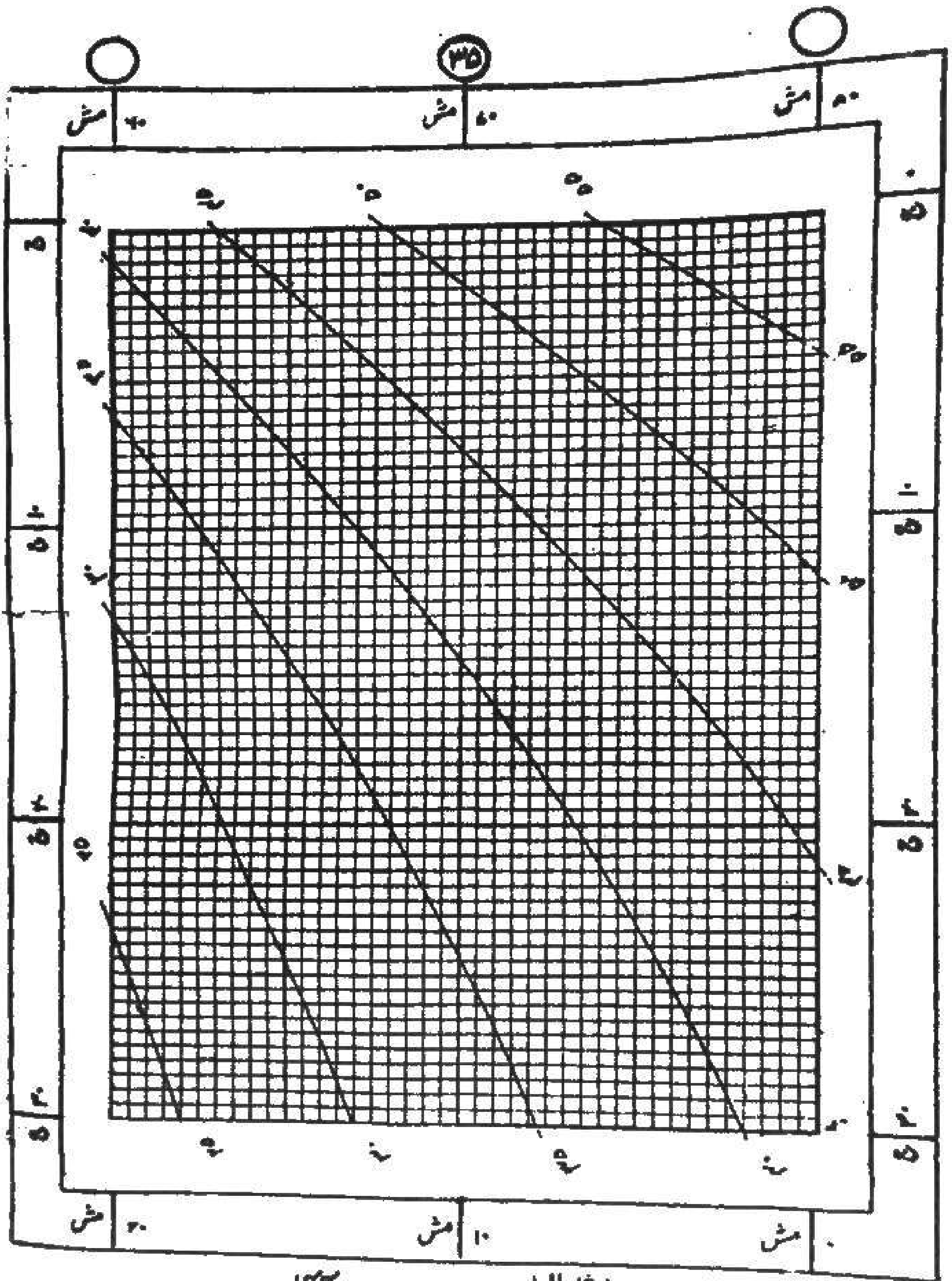

۳۱
مش ۱۴۰
مش ۱۵۰
مش ۱۶۰
مغ ۷۰
مغ ۸۰
۴۰
۴۵
۳۰

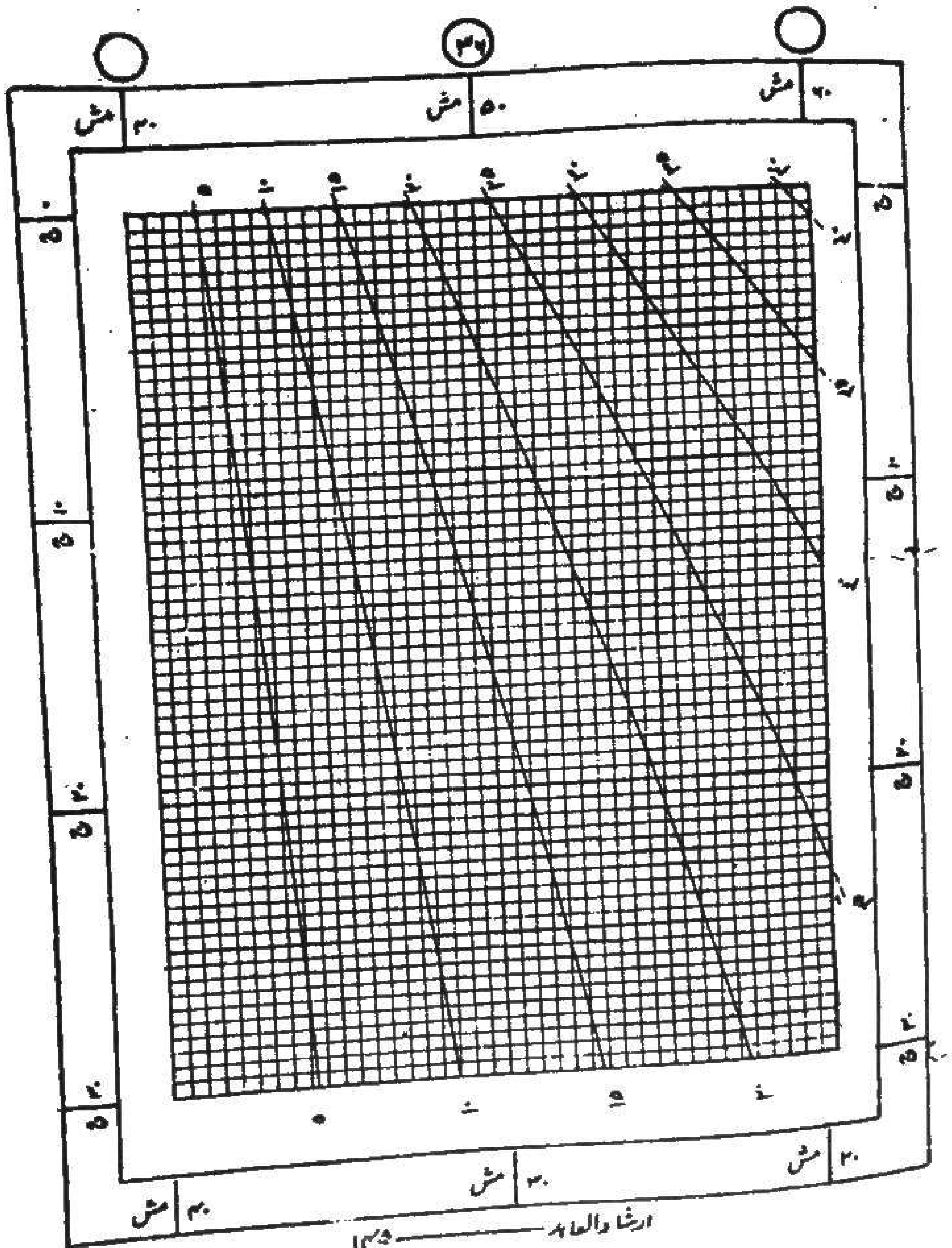

۳۲
۱۲۰ مش
۱۳۰ مش
۱۴۰ مش
۳۰ مغ
۵۰ مغ
۳۰ مغ

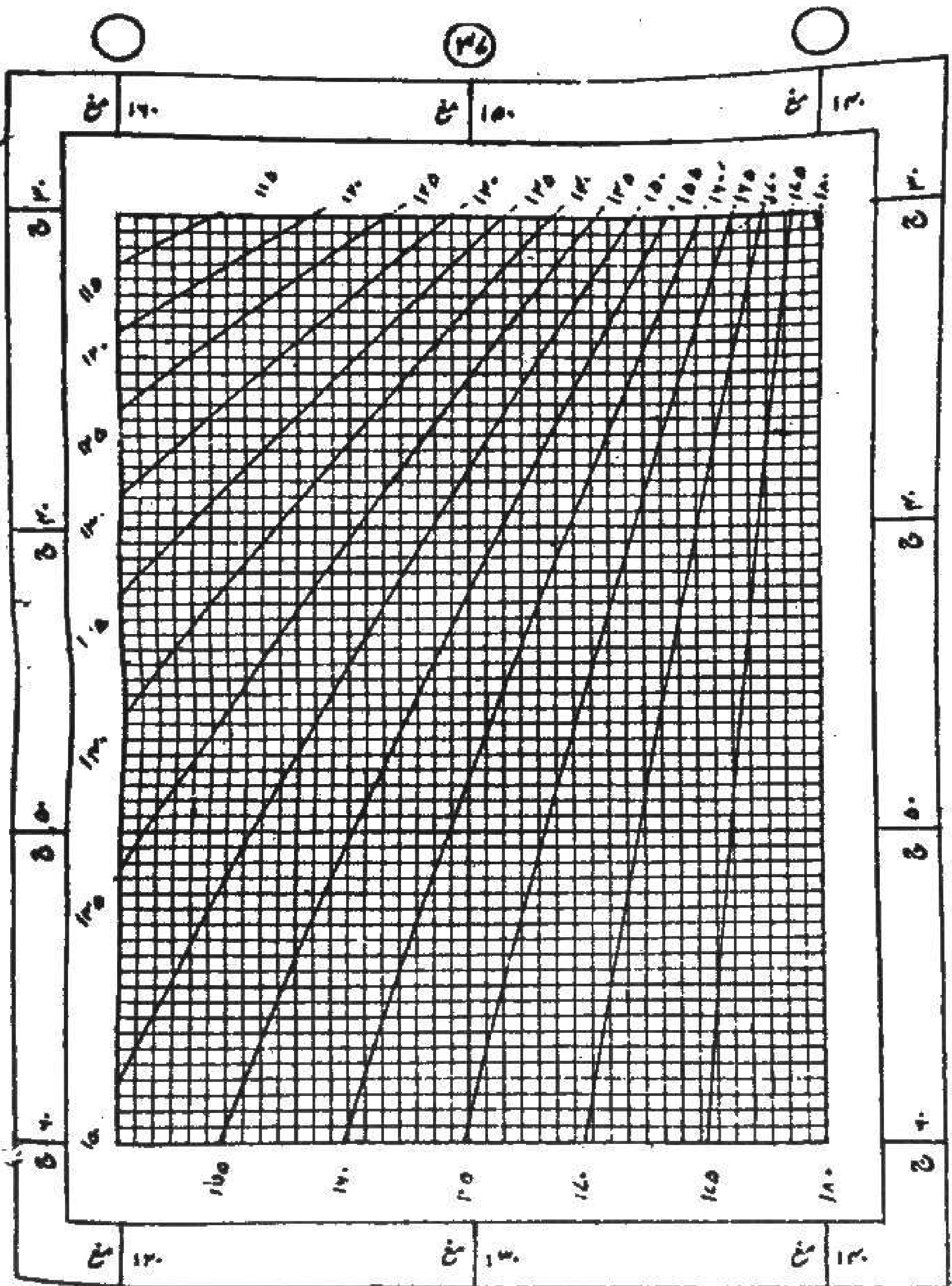

۳۴
مش ۱۰۰
مش ۱۱۰
مش ۱۲۰
۲۵
۲۰
مغ ۲۰
مغ ۳۰
مغ ۴۰

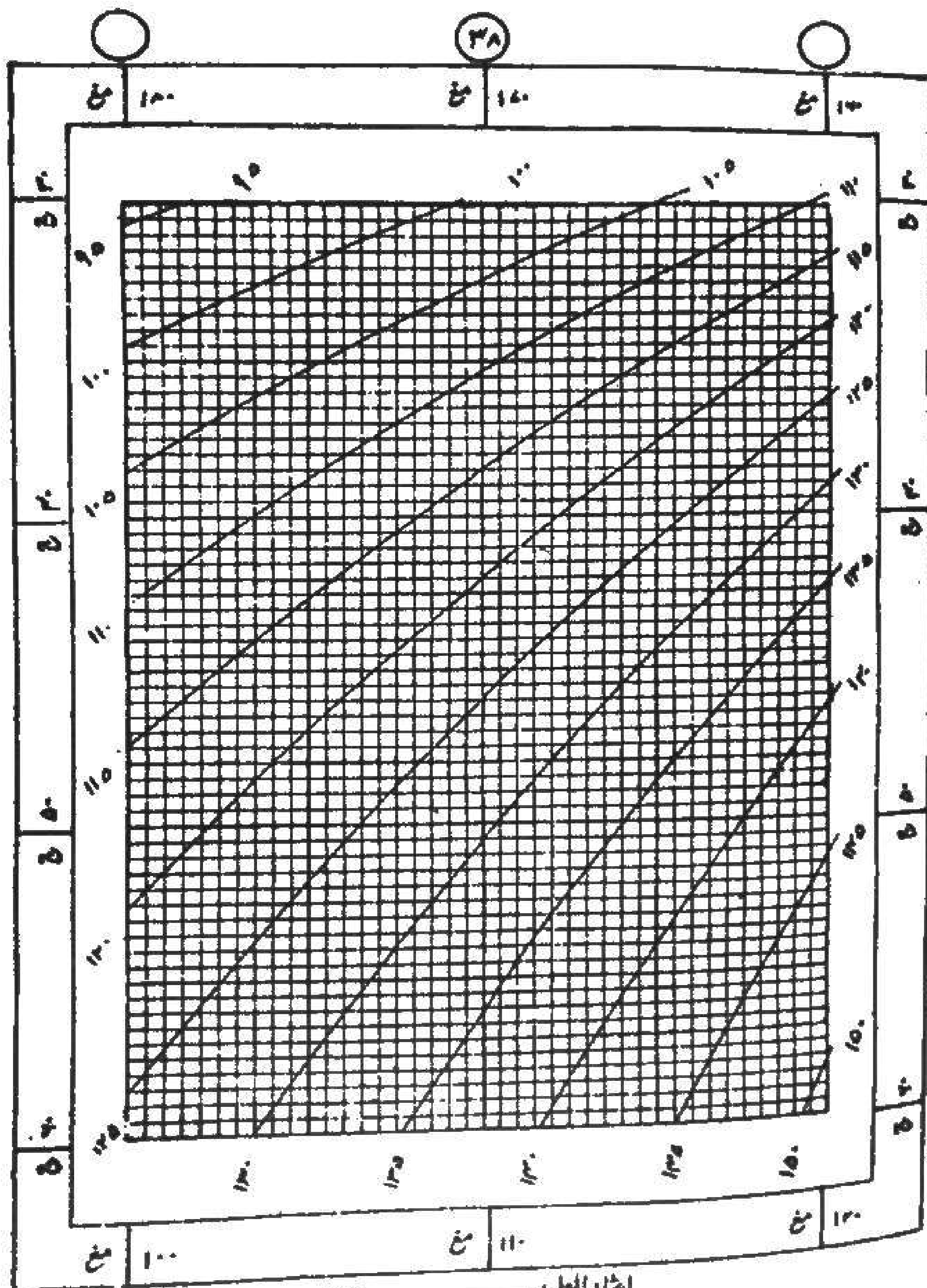


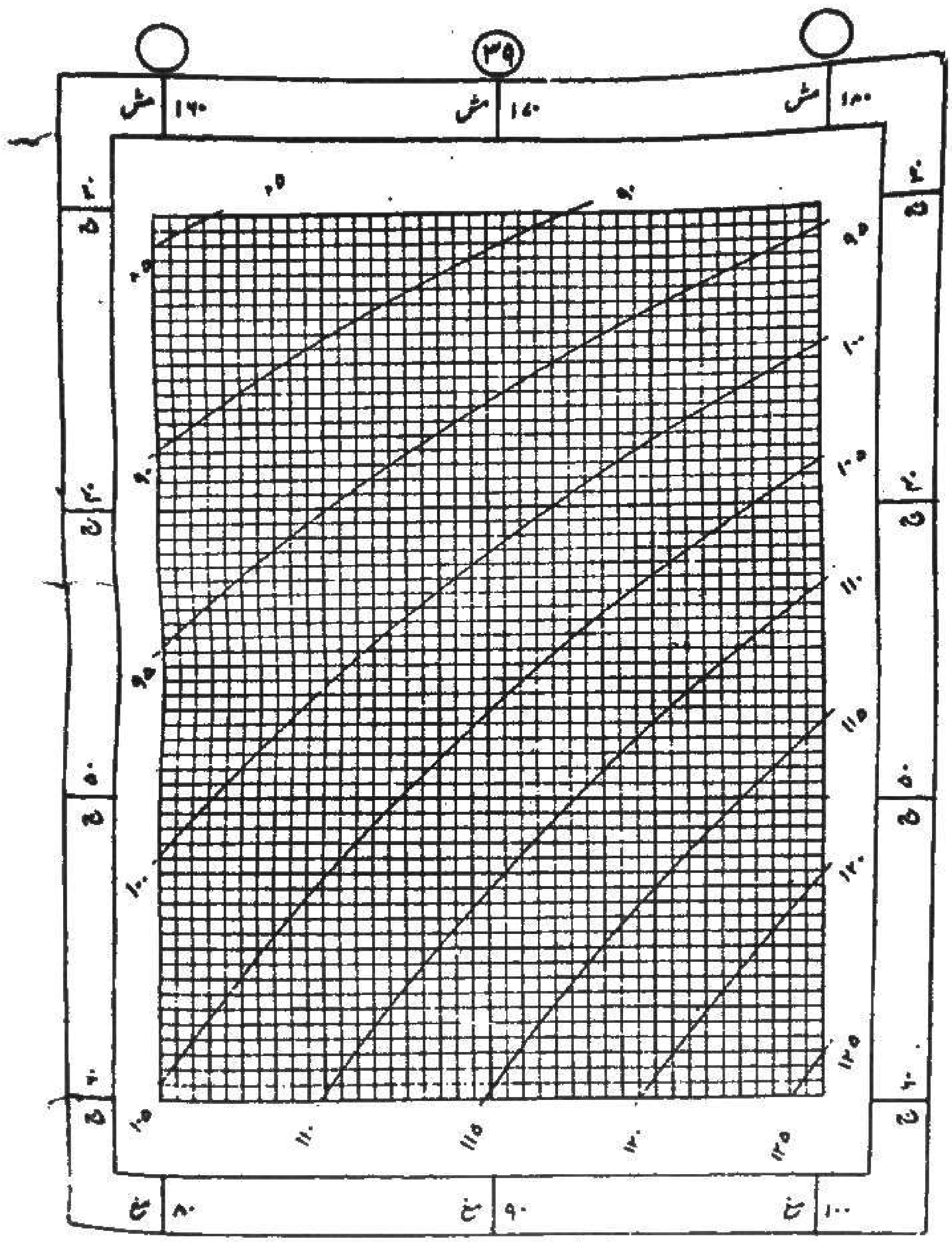
ارشاد العابد ــــــــــــــ ۱۳۴۳

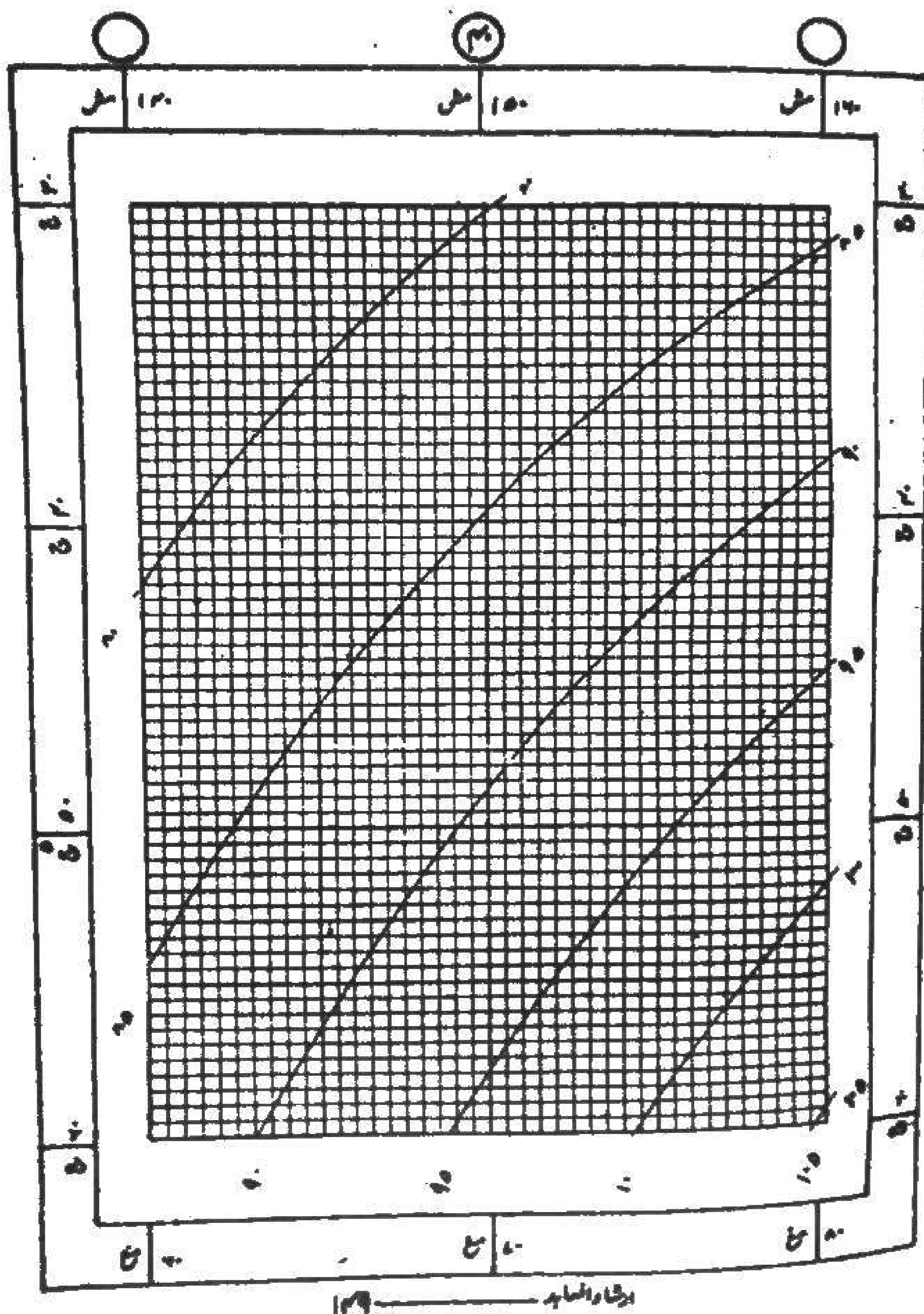

۳۵
مش
۲۰
مش
۵۰
مش
۱۰
مش
۲۰
مش
۱۰
مش

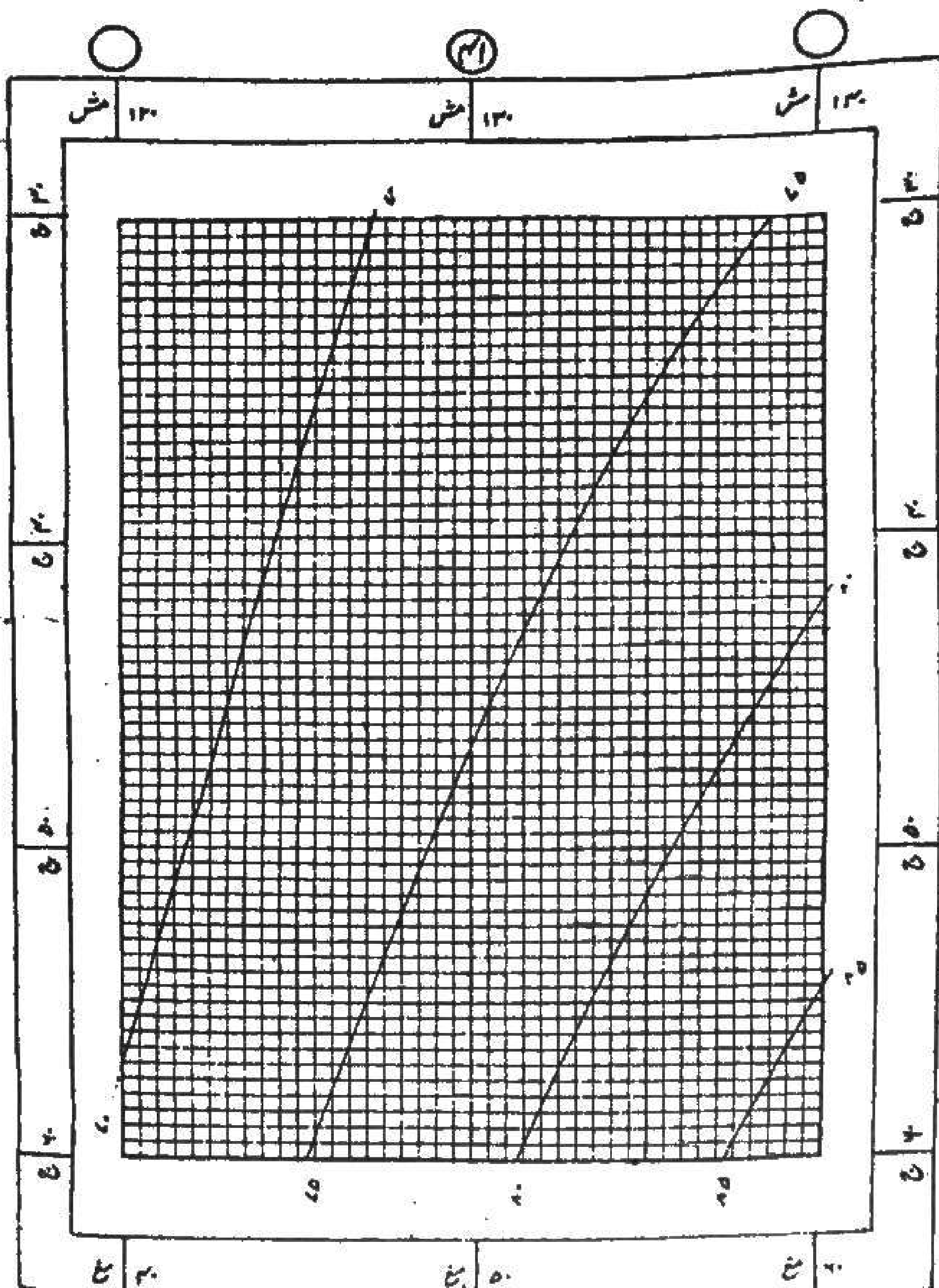

۳۶
۳۰ مش
۵۰ مش
۶۰ مش
۳۰ مش
۳۰ مش
۳۰ مش
ارشاد العابد ۱۴۵

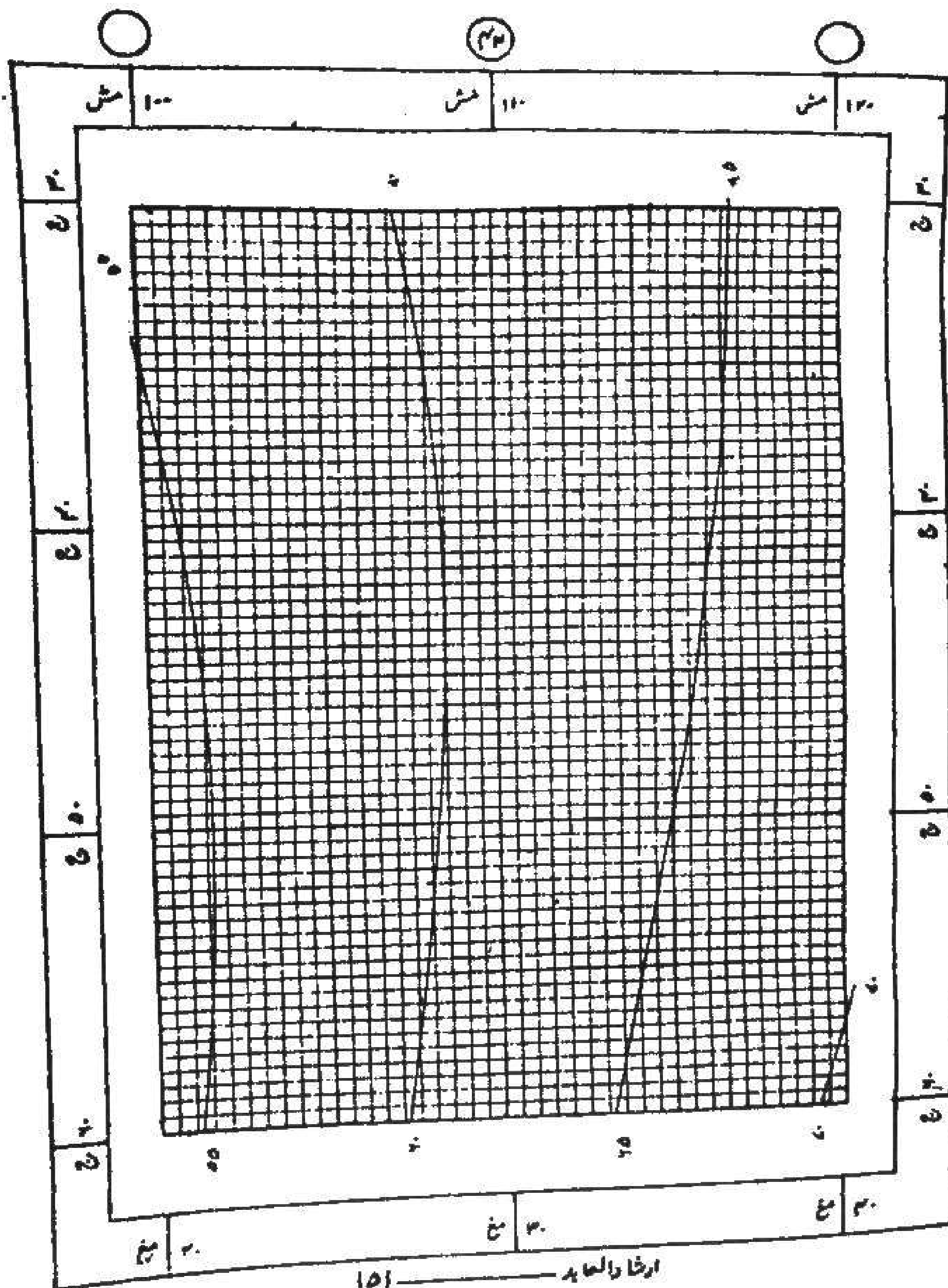

۳۶
مغ ۱۶۰
مغ ۱۵۰
مغ ۱۳۰
مغ ۱۳۰
مغ ۱۳۰
مغ ۱۳۰

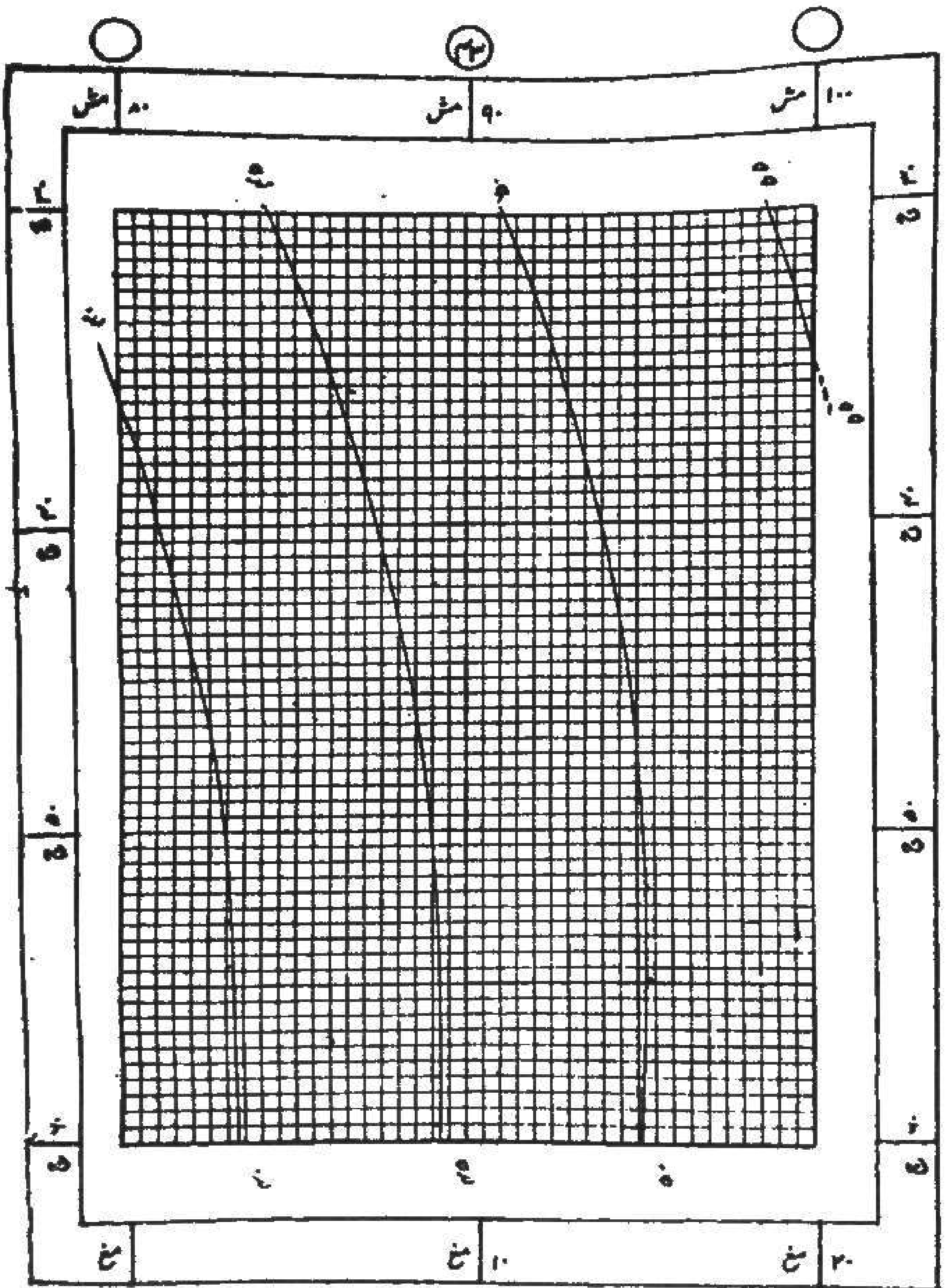

۳۸
مغ ۱۸۰
مغ ۱۴۰
مغ ۱۳۰
مغ ۱۰۰
مغ ۱۱۰
مغ ۱۲۰
ارشاد العابد

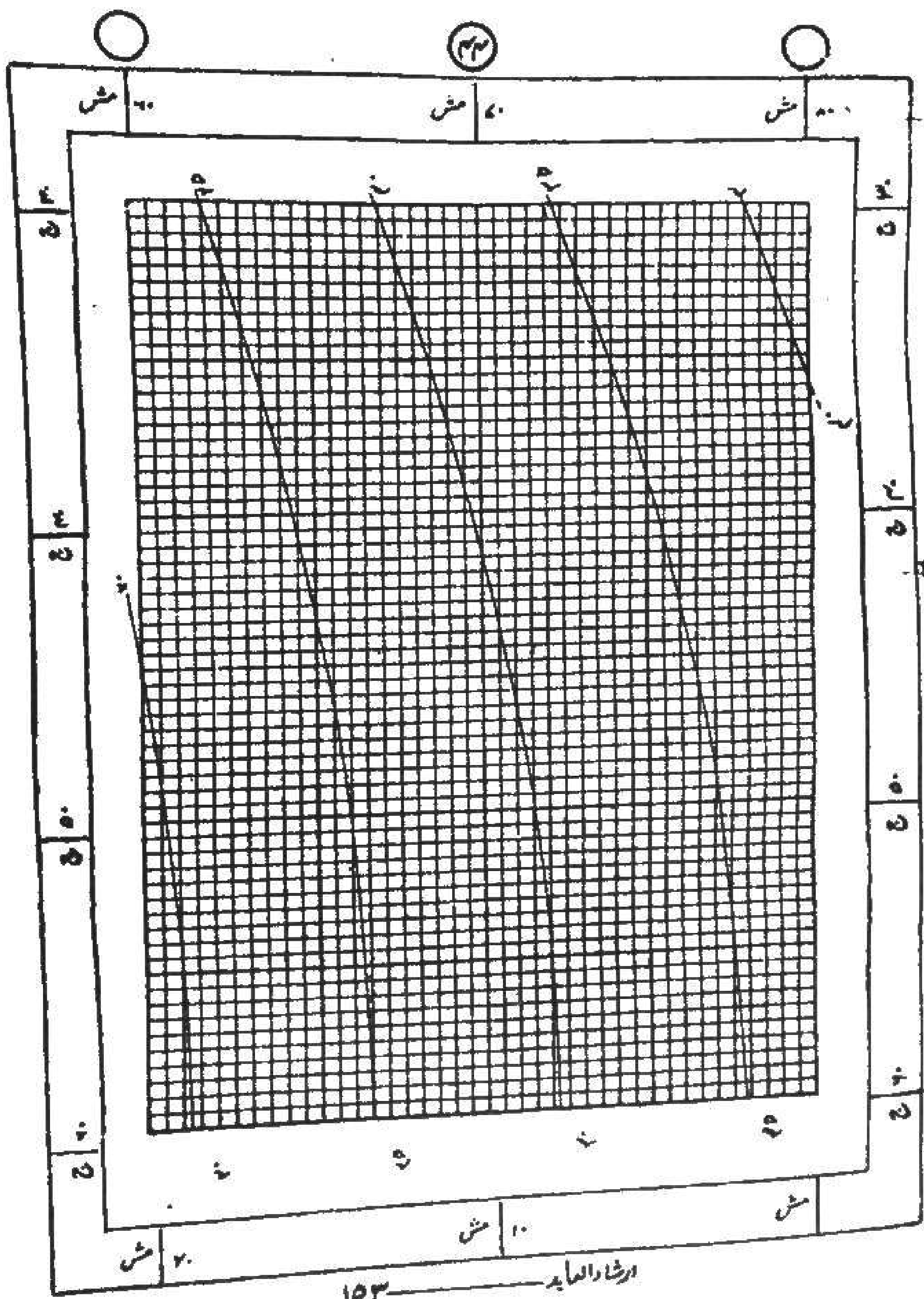

۳۹
۱۷۰ مش
۱۶۰ مش
۱۵۰ مش
۸۰ مغ
۹۰ مغ
۱۰۰ مغ
۸۵
۹۰
۹۵
۱۰۰
۱۰۵
۱۱۰
۱۱۵
۱۲۰
۱۲۵

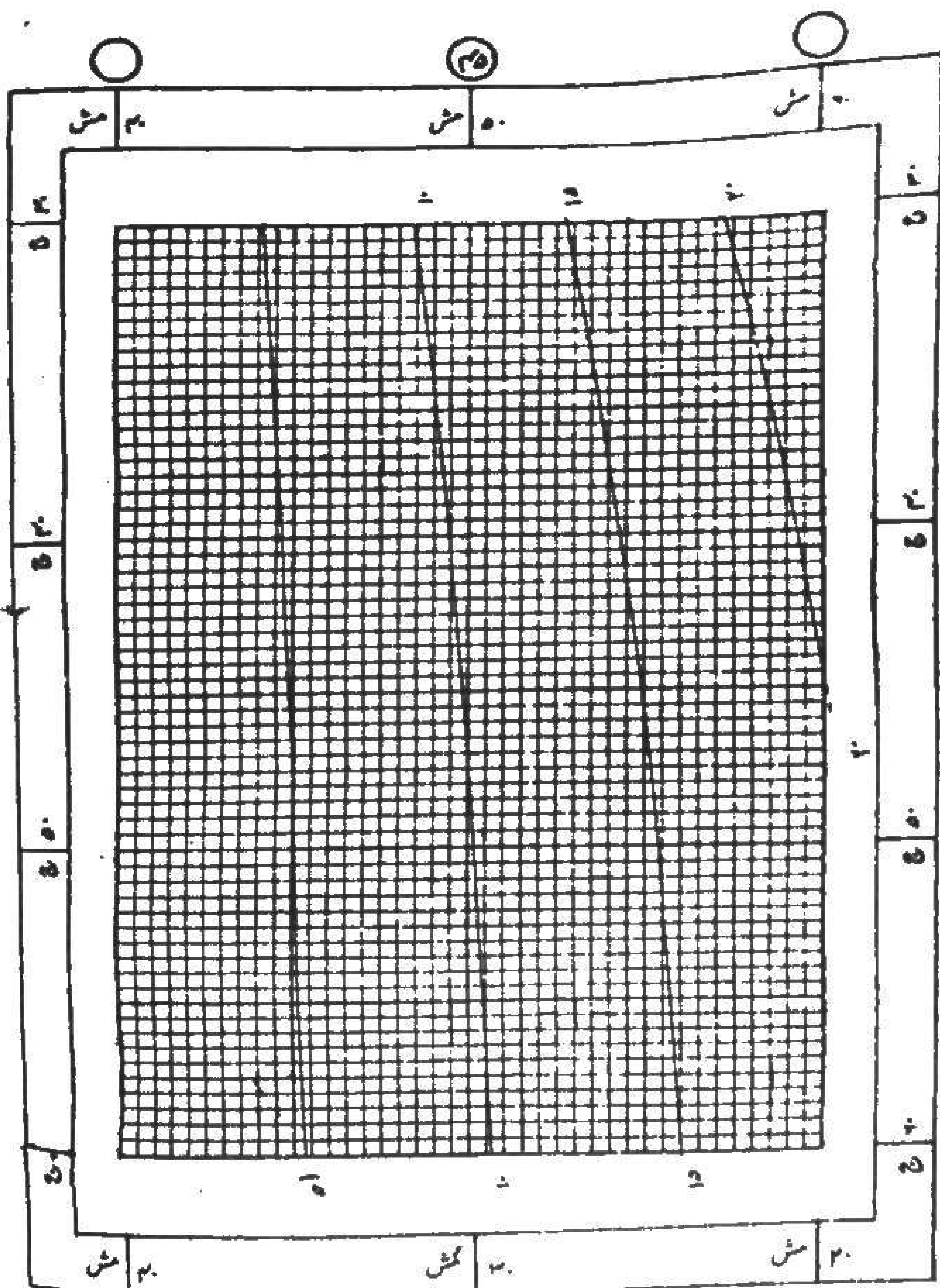



(۱۳)
۱۳۰ مش
۱۳۰ مش
۱۳۰ مش
۳۰ مغ
۵۰ مغ
۷۰ مغ

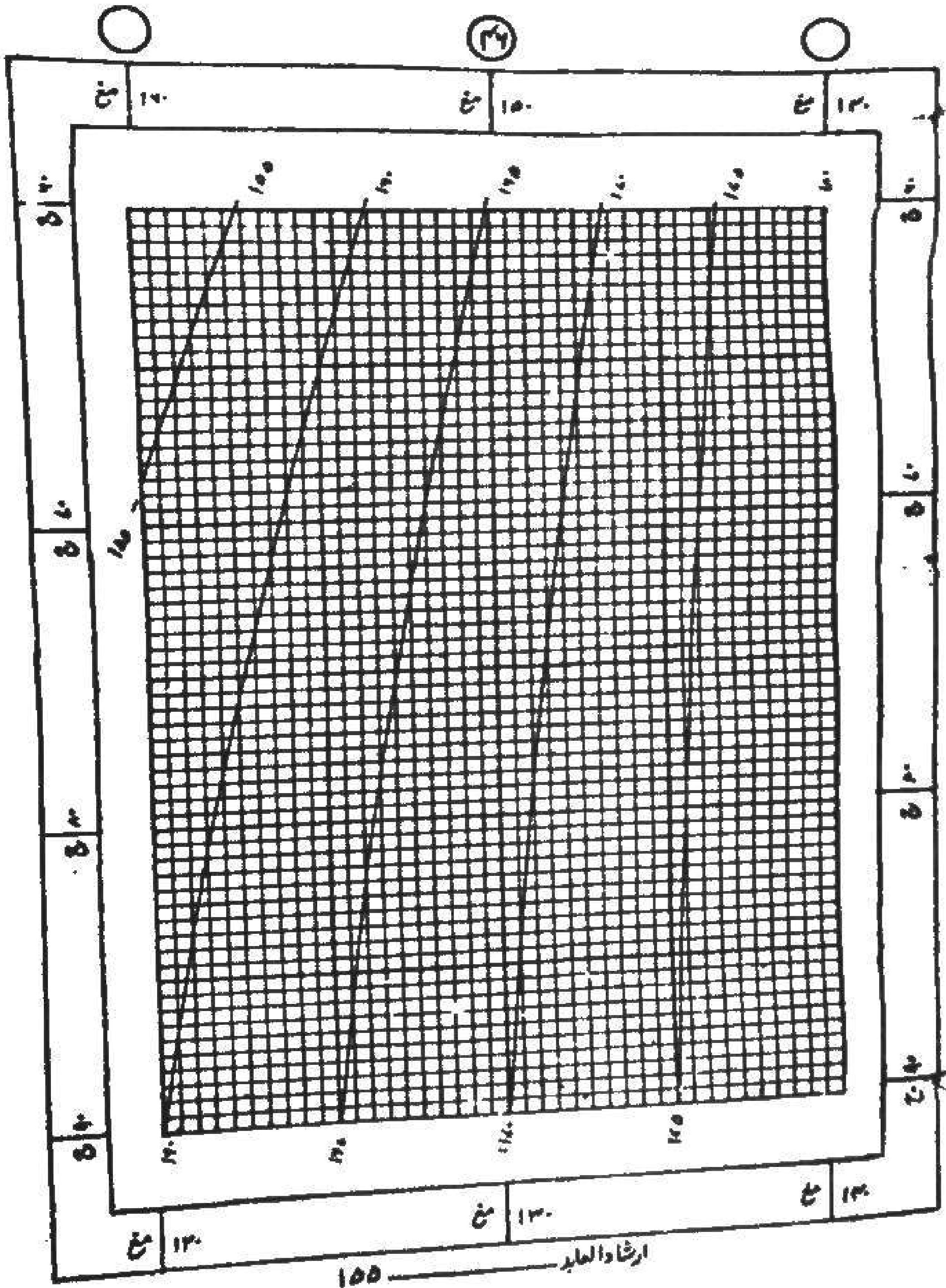

۱۰۰ مش
۱۱۰ مش
۱۲۰ مش
۳۰ مغ
۳۰ مغ
۳۰ مغ
ارشاد العابد ۱۵۱


١٠٠
٩٠
٨٠
١٠
٢٠

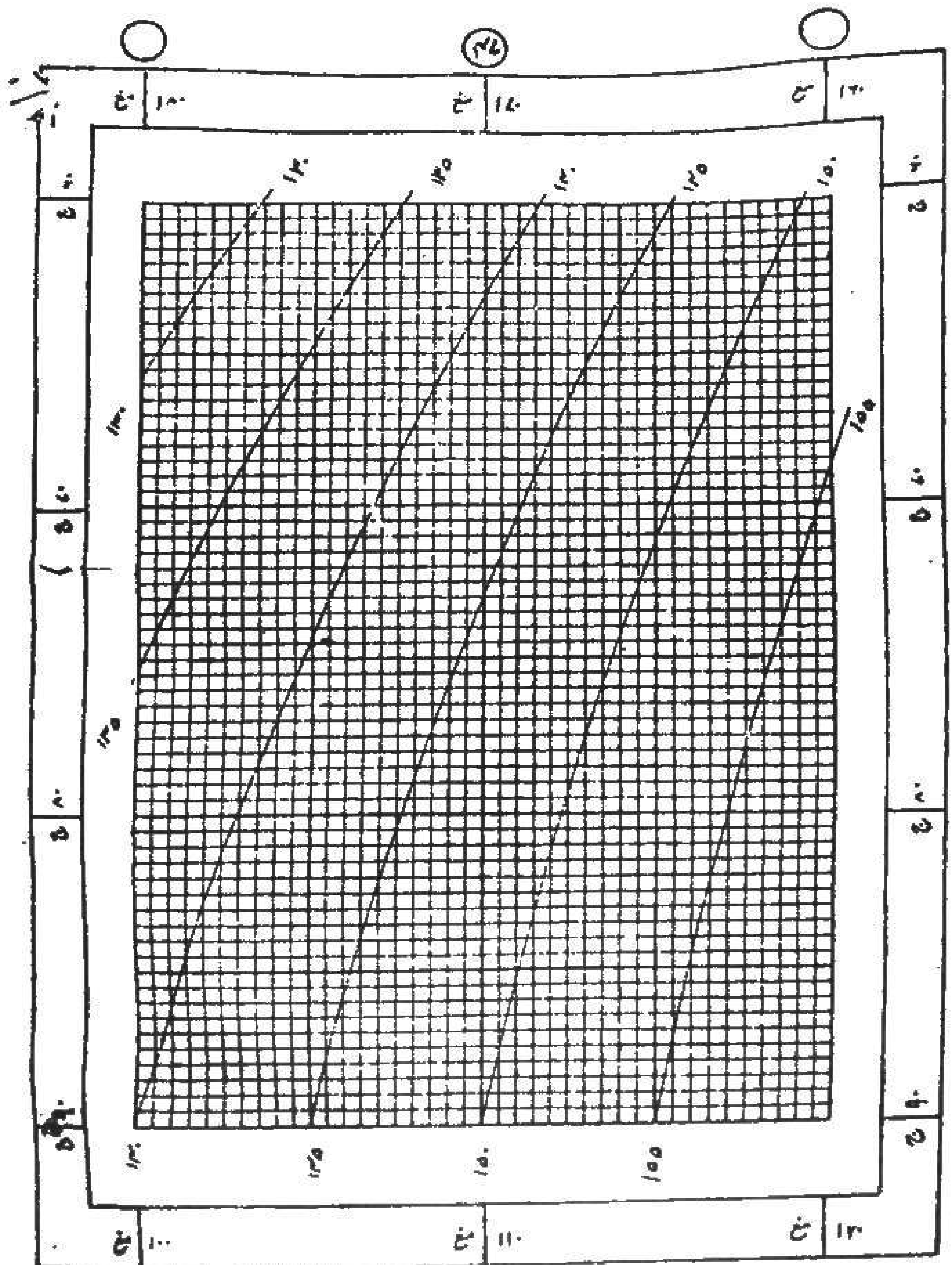

۴۴
مش
مش
مش
ارشاد العابد
۱۵۳

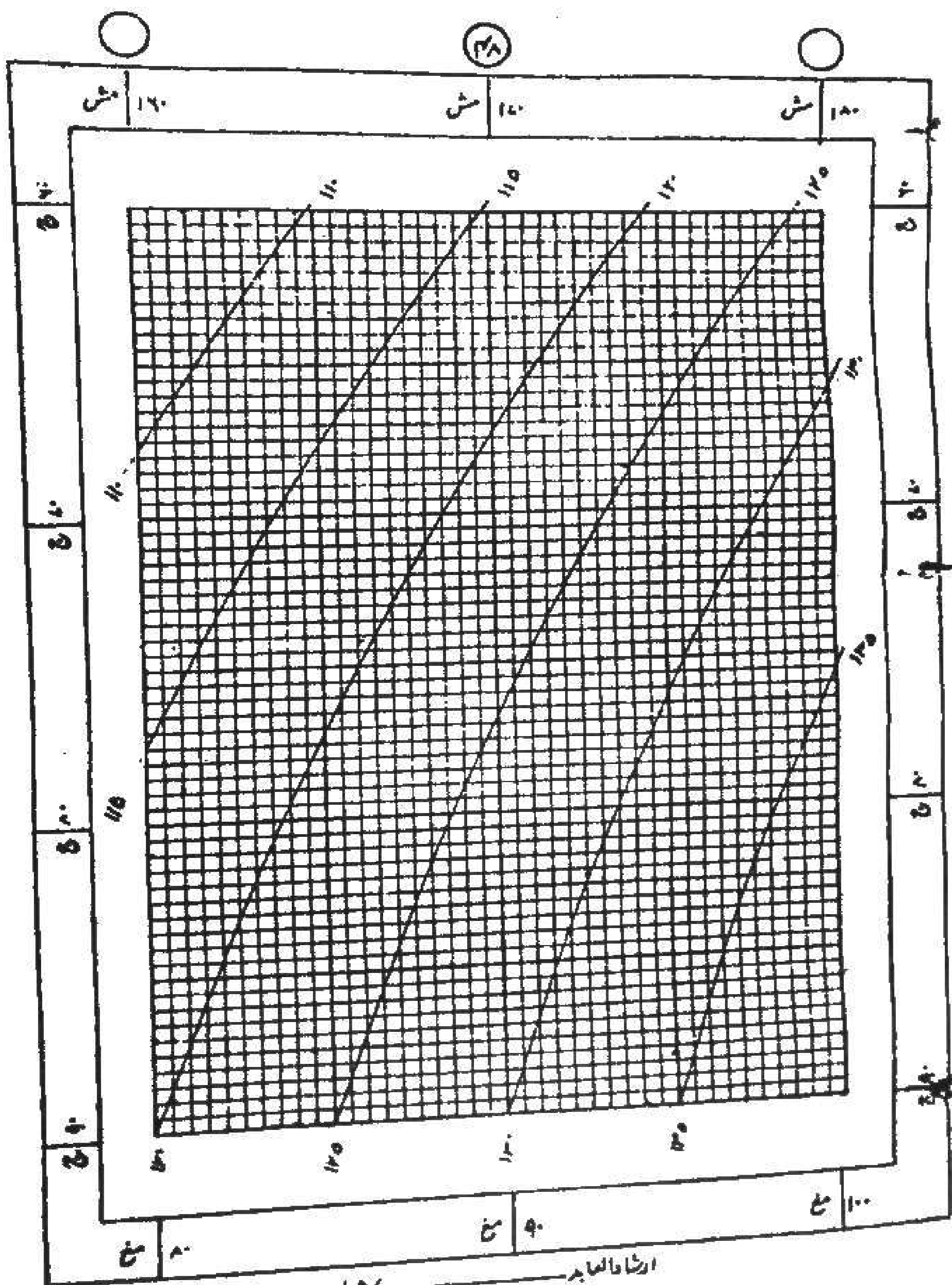


ارشاد العابد ——— ۱۵۳

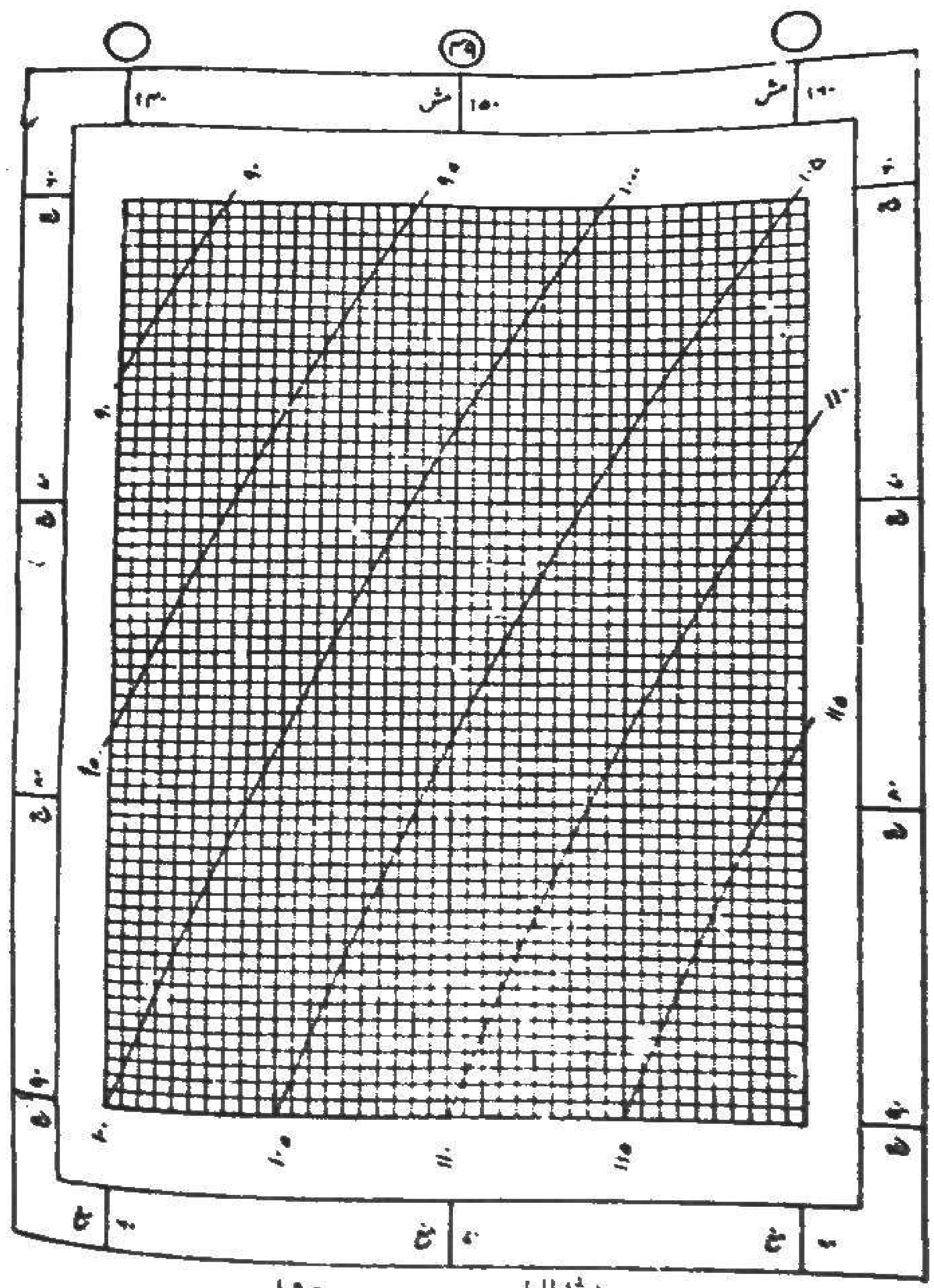


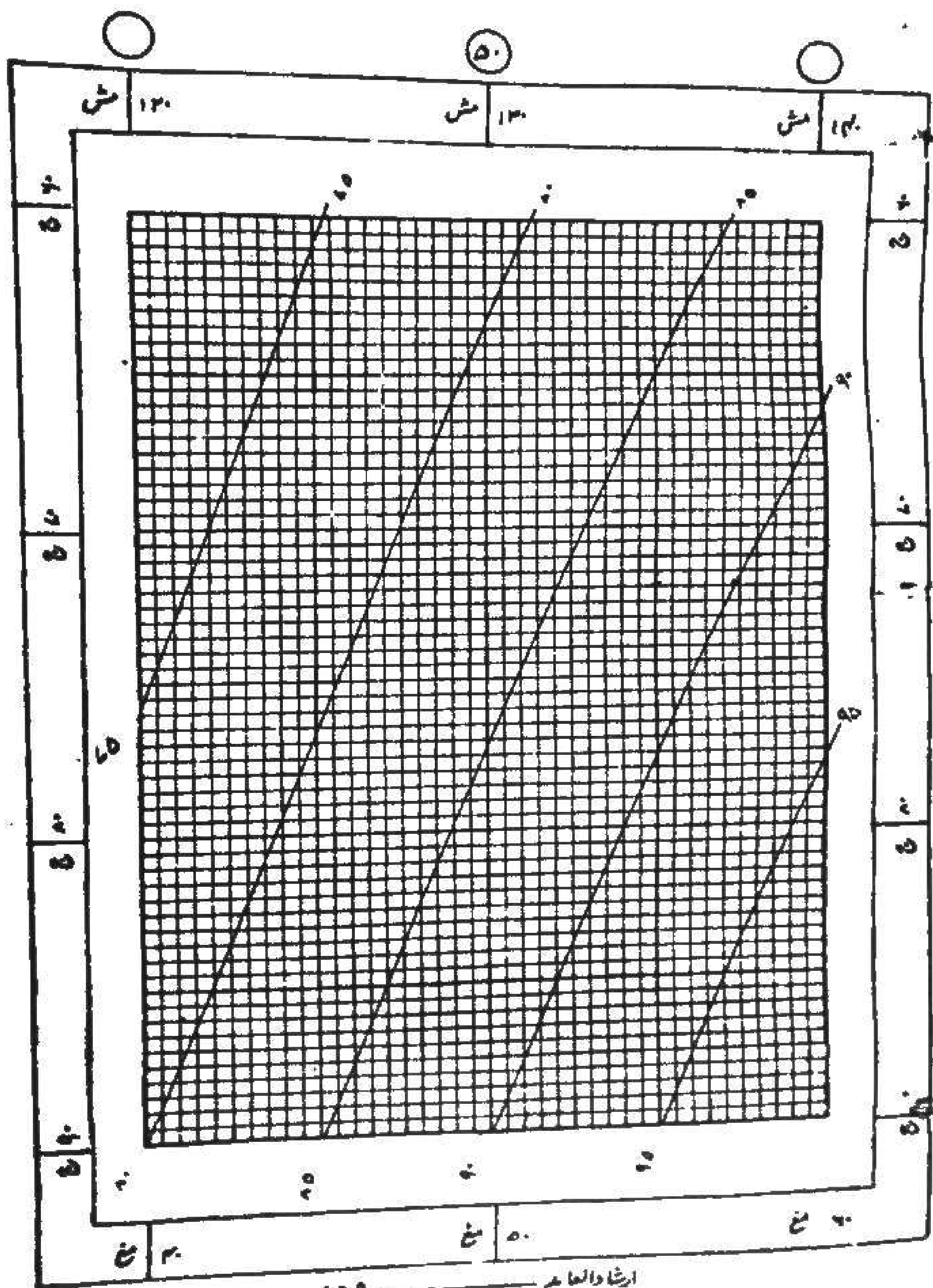
ارشاد العابد ـــــــ ١٥٥

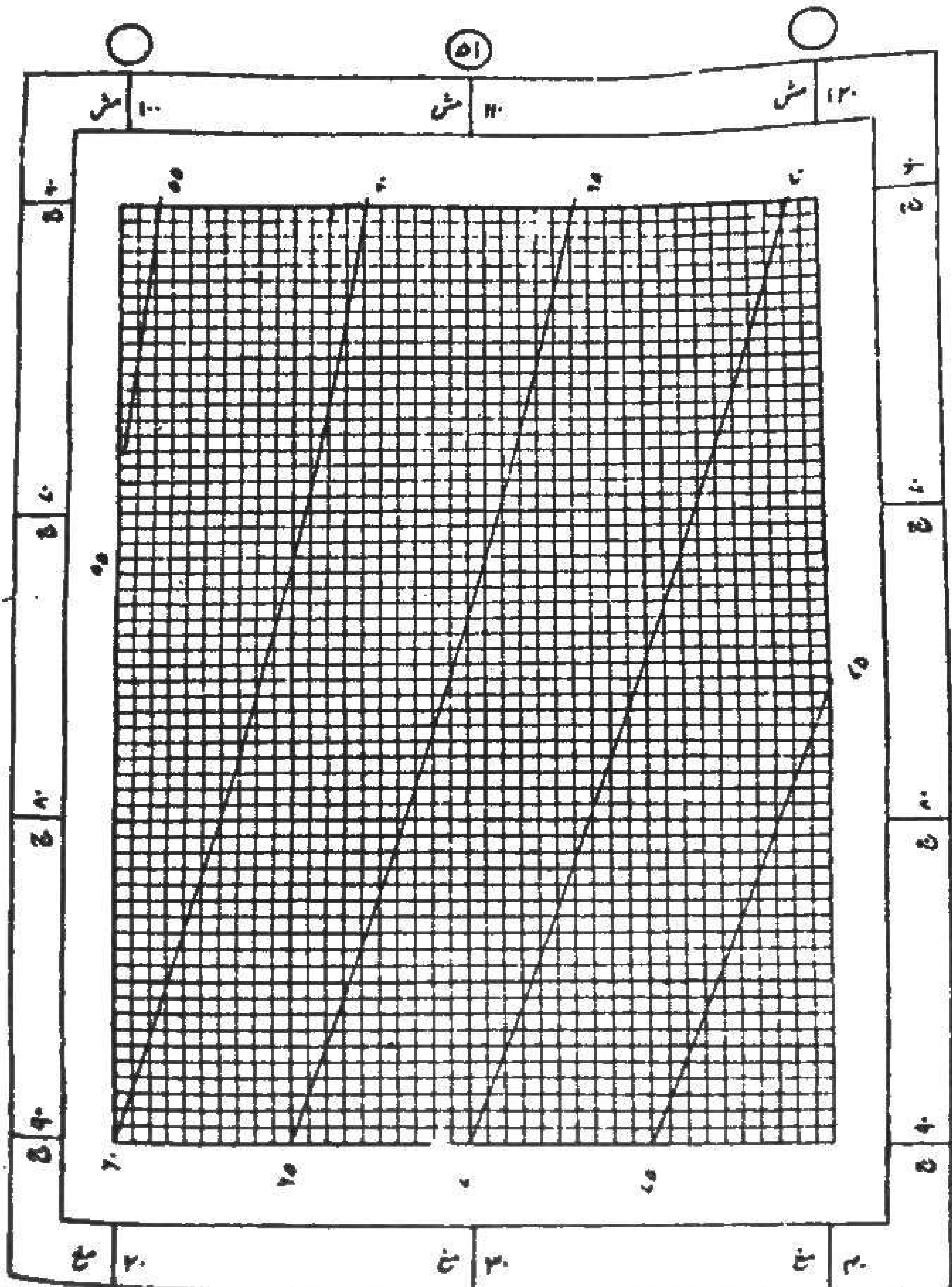


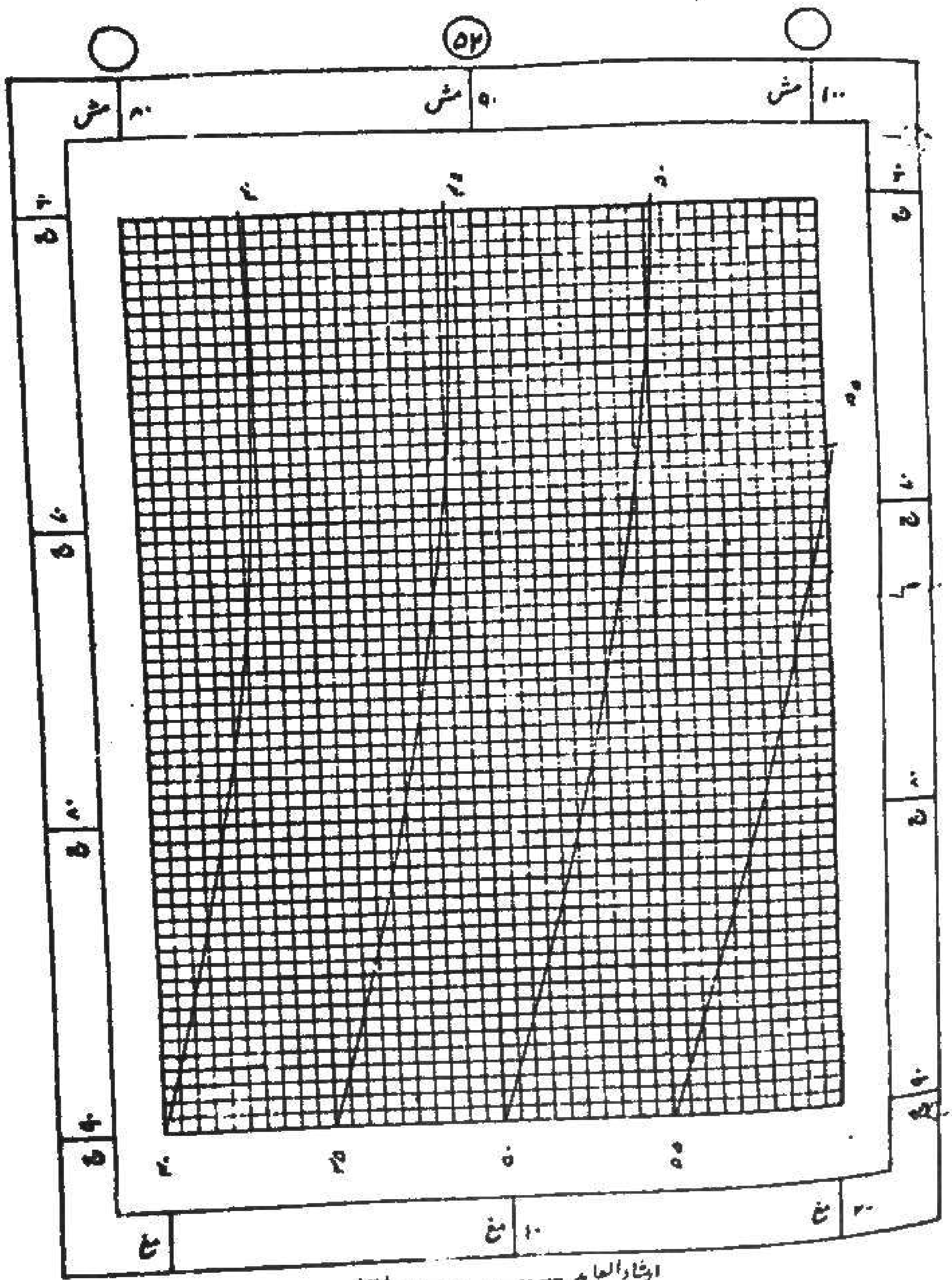


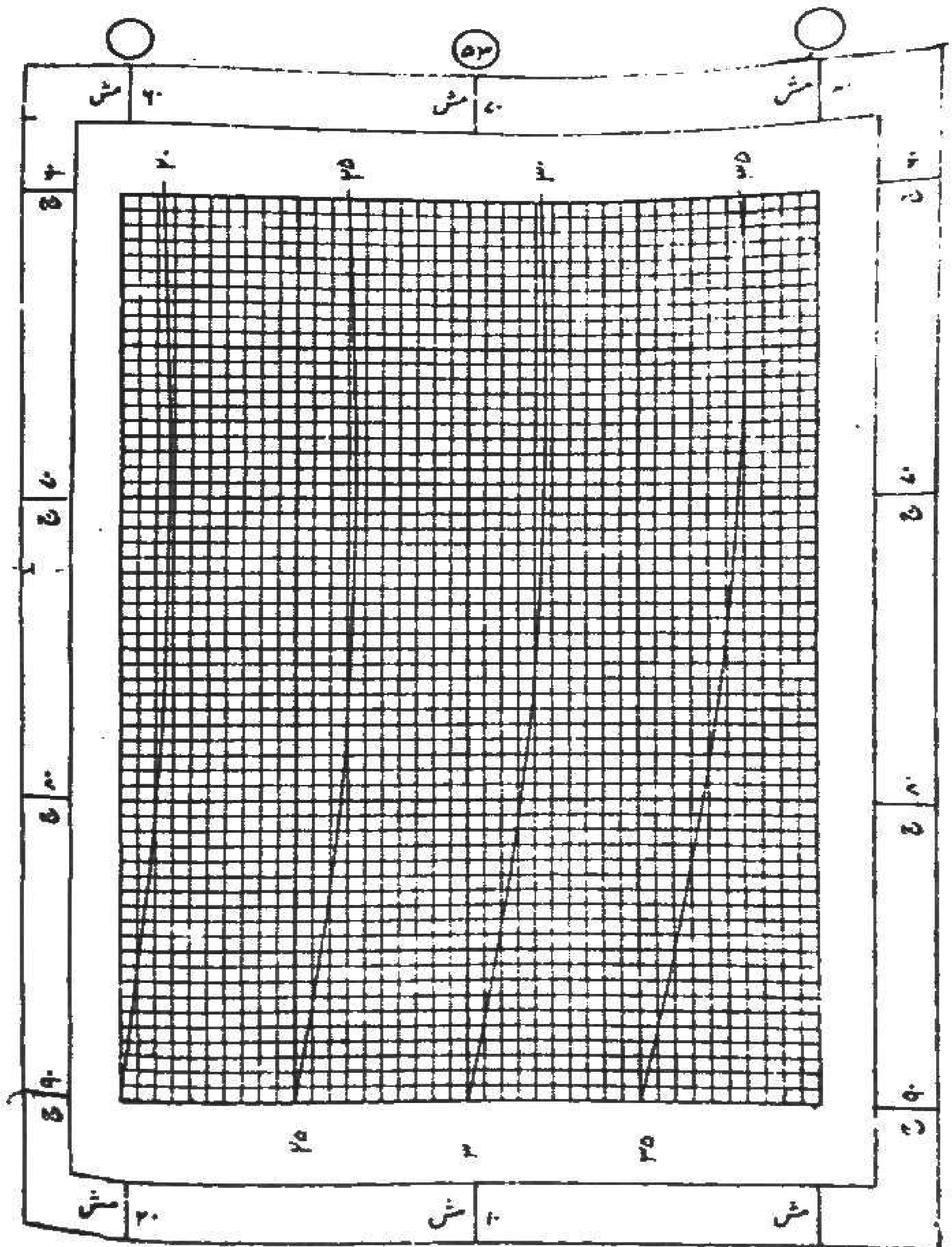
ارشاد العابر —— ۱۵۷

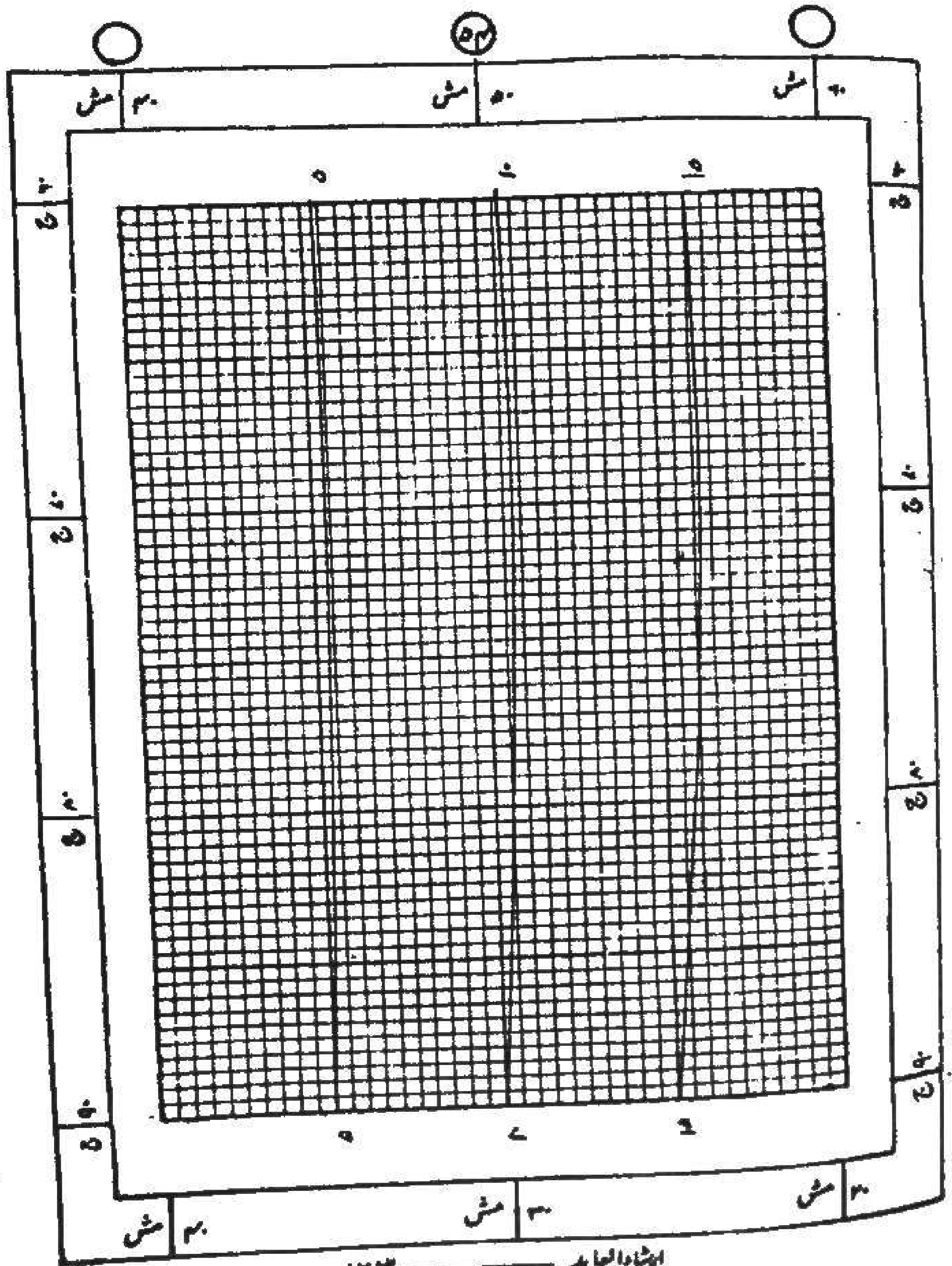

۳۹
۱۳۰
ش ۱۵۰
ش ۱۹۰
۹۰
۹۵
۱۰۰
۱۰۵
۱۱۰
۱۱۵
۹۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۵
۱۱۰
۱۱۵


۵۰
مش ۱۲۰
مش ۱۳۰
مش ۱۴۰
مغ ۳۰
مغ ۵۰
مغ ۶۰
ارشاد العابد


(۵۱)
۱۰۰ مش
۱۱۰ مش
۱۲۰ مش
۲۰ مغ
۳۰ مغ
۴۰ مغ




۵۳
مش ۲۰
مش ۱۰
مش
مش ۲۰
مش ۱۰
مش


مش
ارشاد العابد ۱۴۳

د کمپیوټري پروګرام مطابق د لمونځونو وقتونه او د قبلې سمت

پروفیسر داکټر کمال ابدال کمپیوټري پروګرام له امریکې نه په ټیپ ریکارډ سره رالیږلې دې. د هغې په واسطه د دنیا د هرځایٔ د لمونځونو او له سیوری نه د قبلې سمت معلومولو لپاره د وقتونو مستقله نقشه په یو څو دقیقو کښې تیاریږی.

دا پروګرام د آینده استعمال لپاره د پاکستان په لویو لویو کمپیوټرونو کښې د محفوظ پاتې کیدلو لپاره پیشنهادونه شوی دی. چه فی الحال په لاندې ډول دی:

(۱) پاکستان کمپیوٹر بیورو اسلام آباد　　(۲) قائداعظم یونیورسٹی اسلام آباد
(۳) واپڈا ہاؤس لاہور　　(۴) نیشنل بینک آف پاکستان کراچی

Prayer Schedule Computation

```
C     PROGRAM TO COMPUTE ISLAMIC PRAYER SCHEDULES AND QIBLA CHARTS
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C                              WRITTEN BY
C
C                          S.  KAMAL ABDALI
C                  MATHEMATICAL SCIENCES DEPARTMENT
C                  RENSSELAER POLYTECHNIC INSTITUTE
C                     TROY,  NEW YORK 12181,  USA
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C  INPUT DATA SHOULD BE PROVIDED ON LOGICAL UNIT 5.
C    THE PROGRAM STOPS UPON ENCOUNTERING THE END-OF-FILE ON UNIT 5.
C    FOR EACH SCHEDULE DESIRED, THE INPUT SHOULD INCLUDE THREE CARDS
C    WITH THE FOLLOWING DATA LAYOUT:
C
C    CARD 1:
C      COL.  1 - 20: NAME OF PLACE. IT IS REPRODUCED ON THE SCHEDULE.
C
C    CARD 2:
C      COL.  1 -  4: DEGREES IN LATITUDE OF PLACE.
C      COL.  5 -  8: MINUTES IN LATITUDE OF PLACE.
C      COL.  9 - 12: DEGREES IN LONGITUDE OF PLACE.
C      COL. 13 - 16: MINUTES IN LONGITUDE OF PLACE.
C      COL. 17 - 20: DEGREES IN LONGITUDE OF STANDARD TIME.
C      COL. 21 - 24: MINUTES IN LONGITUDE OF STANDARD TIME.
C
C      (N O T E : IF A LATITUDE OR LONGITUDE IS NEGATIVE, ONLY ITS
C                 DEGREES PART SHOULD BE PRECEDED BY A MINUS SIGN.)
C
C    CARD 3:
C      COL.  1 -  4: YEAR A.D.  (OR, 0 FOR "PERPETUAL" SCHEDULE).
C      COL.  5 -  8: 1, IF DAYLIGHT SAVING TIME ADJUSTMENT REQUIRED,
C                    0, OTHERWISE.
C      (N O T E : THIS ADJUSTMENT IS DONE BY ADDING ONE HOUR TO ALL
C                 TIMES FROM THE LAST SUNDAY IN APRIL TO THE LAST
C                 SUNDAY IN OCTOBER. FOR PERPETUAL SCHEDULES, ALL
C                 TIMES IN THE PERIOD FROM APRIL TO OCTOBER,
C                 INCLUSIVE, ARE ADVANCED BY ONE HOUR.)
C      COL.  9 - 12: 0 OR 1 FOR PRAYER SCHEDULES.
C                    2 FOR QIBLA INDICATOR CHART.
C                    1 FOR BOTH PRAYER SCHEDULE AND QIBLA CHART.
C      COL. 13 - 16: 1 IF 'ASR TIME IS TO BE COMPUTED ACCORDING TO
C                      HANAFI FIQH. (SHADOW RATIO = 2).
```

Prayer Schedule Computation

```
                          3 IF 'ASR TIME IS TO BE COMPUTED ACCORDING TO
C                              THE OTHER FIQHS. (SHADOW RATIO = 1).
C
C      (N O T E : THE DATA ON CARDS 2 AND 3 ARE ALL INTEGER. THEY
C       SHOULD BE RIGHT-JUSTIFIED IN THEIR RESPECTIVE FIELDS.)
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C  THE PROGRAM OUTPUT IS ON LOGICAL UNIT 6.
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
      INTEGER HOUR,YEAR,BEGDST,FINDST
      REAL LAT,LONG,LSTDM
      DIMENSION TIMEO(6),COALT(6)
      LOGICAL*1 BUS(6,10,31)
      DIMENSION NDMNTH(12),TIM(366,8)
      COMMON /MATH/PI
      COMMON /ASTR/OBL,SHADOW,DELONG,ANGRO,SALNGO,C1,C2,DELSID,SIDTMO
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDM
      COMMON /NOTES/ NOTE1
      DIMENSION NAME(7)
      DATA NDMNTH/31,28,31,30,31,30,31,31,30,31,30,31/
      RADIAN(X)=X*PI/180
      DEGREE(IDEG,MINUTE)=ISIGN(MINUTE,IDEG)/60.0+IDEG
    1 READ (5,5,END=600) NAME,LATD,LATM,LONGD,LONGM,LSTD,LSTM,YEAR,
     1   IDST,ISQ,IASR
    5 FORMAT(7A4/6I4/4I4)
C   0 FOR YEAR INDICATES THAT A PERPETUAL SCHEDULE IS DESIRED. USE 1982
      NYEAR=YEAR
      IF(YEAR.EQ.0) NYEAR=1982
C  'ASR SHADOW RATIO IS 2 FOR HANAFI FIQH, 1 FOR OTHERS
      TASR=1.0
      IF (IASR.NE.0) TASR=2.0
      CALL CONST(NYEAR)
      LAT=RADIAN(DEGREE(LATD,LATM))
      LONG=RADIAN(DEGREE(LONGD,LONGM))
      LSTDM=DEGREE(LSTD,LSTM)/15.0
C  FIND BEGINNING AND ENDING DAYS FOR DAYLIGHT SAVING TIME
      CALL DAYLIT(YEAR,LEAP,IDST,BEGDST,FINDST)
      NDMNTH(2)=28+LEAP
      DIRIC=QIBLA(0)
C  APPROXIMATE TIMES OF FAJR,SHURUQ,ASR,MAGHRIB,ISHA
      TIMEO(1)=6.0
      TIMEO(2)=7.50
      TIMEO(4)=14.5
      TIMEO(5)=16.50
      TIMEO(6)=19.0
C  COALTITUDES OF SUN AT FAJR,SHURUQ,MAGHRIB,ISHA
      COALT(1)=RADIAN(105.0)
      COALT(2)=RADIAN(90.83)
      COALT(5)=COALT(2)
      COALT(6)=COALT(1)
C  GET APPROXIMATE TIMES FOR FIRST DAY OF YEAR. APPROXIMATE TIMES FOR NEXT DAY
C  LATER ON, EACH DAY'S TIMES ARE USED AS APPROXIMATE TIMES FOR
      CALL NOON(1,T,COALTN)
      COALT(4)=ATAN(TASR+TAN(COALTN))
      DO 6 J=1,6
      IF (J.EQ.3) GO TO 6
      T=TIME(1,COALT(J),TIMEO(J))
      TIMEO(J)=T
C  IF TIME INDETERMINABLE, APPROX. TIMEO(J)=1,2,21,22,23 FOR J=1,2,4,5,6
      IF (T.GE.24.0) TIMEO(J)=(J-1)/3*17+J
    6 CONTINUE
C  COMPUTE TIMES FOR THE WHOLE YEAR
      NDAYS=365+LEAP
C  SCHEDULE MAKING. SKIP IF ONLY QIBLA INDICATOR CHART DESIRED
      IF (ISQ.EQ.2) GO TO 120
      DO 100 I=1,NDAYS
```

Prayer Schedule Computation

```
C  FOR PERPETUAL CALENDAR, FEBRUARY 29 AND MARCH 1 HAVE SAME TIMES
      K=I
      IF (I.GT.60 .AND. YEAR .EQ.0) K=I-1
      CALL NOON(K,TIM(I,3),COALTN)
      COALT(4)=ATAN(TASH+TAN(COALTN))
      DO 10 J=1,6
      IF (J.EQ.3) GO TO 10
      T=TIME(K,COALT(J),TIMEO(J))
      TIM(I,J)=T
      TIMEO(J)=T
C  IF TIME INDETERMINABLE, APPROX. TIMEO(J)=1,2,21,22,23 FOR J=1,2,4,5,6
      IF (T.GE.24.0) TIMEO(J)=(J-1)/3*17+J
   10 CONTINUE
  100 CONTINUE
C -CORRECT FOR DAYLIGHT SAVING TIME
      IF (FINDST.EQ.0) GO TO 120
      DO 110 I=BEGDST,FINDST
      DO 110 J=1,6
  110 TIM(I,J)=TIM(I,J)+1.0
C SCHEDULE COMPUTED. NOW PRINT IT OUT
  120 NDAYS0=1
      DO 300 N=1,4
C  IF ASTERISK PRINTED (IMPOSSIBLE TIME), NOTE1 WILL BE NONZERO
      NOTE1=0
      CALL TITLE(N,NAME,YEAR,ICST,DIREC)
      DO 235 M=1,3
      ND=NDMNTH(3*N-3+M)
      NDAYS1=NDAYS0-1+ND
      DO 220 L=NDAYS0,NDAYS1
      DO 210 J=1,6
C  TIME CONVERSION TO A.M. AND P.M. HOURS AND ROUNDED MINUTES
      T=TIM(L,J)
      HOUR=T
      MINUT=60.0*(T-INT(T))+0.5
      IF (MINUT.LT.60) GO TO 208
      MINUT=0
      HOUR=HOUR+1
  208 IF (HOUR.GT.12) HOUR=HOUR-12
  210 CALL HRMIN(HOUR,MINUT,NUM(1,6*M-6+J,L+1-NDAYS0))
  220 CONTINUE
      NDAYS0=NDAYS1+1
      IF (ND.EQ.31) GO TO 235
      ND1=ND+1
      DO 230 L=ND1,31
      DO 230 J=1,6
C  BLANK OUT TIME ON NON-EXISTENT DATES
  230 CALL HRMIN(-1,0,NUM(1,6*M-6+J,L))
  235 CONTINUE
      WRITE(6,240) (L,((NUM(K,J,L),K=1,6),J=1,6),L,((NUM(K,J,L),
     1 K=1,6),J=7,12),L,((NUM(K,J,L),K=1,6),J=13,18),L=1,31)
  240 FORMAT((3(4X,I2,1X,12A1,1X,24A1)))
      IF (NOTE1.EQ.0) GO TO 300
      WRITE (6,245)
  245 FORMAT(2(1X/),33X,'*  TIME NOT COMPUTABLE.  ON THIS DATE AT',
     1  ' THIS LOCATION, THE SUN DOES NOT'/36X,'ATTAIN THE ',
     2  'POSITION CONVENTIONALLY USED TO DEFINE THIS PRAYER TIME.')
  300 CONTINUE
C  QIBLA INDICATOR CHART MAKING. SKIP IF ONLY SCHEDULE DESIRED
  320 IF (ISQ.LE.1) GO TO 1
      DO 400 I=1,NDAYS
C  FOR PERPETUAL QIBLA CHART, FEBRUARY 29 AND MARCH 1 HAVE SAME TIMES
      K=I
      IF (I.GT.60 .AND. YEAR .EQ.0) K=I-1
      DO 350 J=1,8
      TIM(I,J)=TIMAD(K,DIREC-PI/4.0*(J-1))
  350 CONTINUE
  400 CONTINUE
C  CORRECT FOR DAYLIGHT SAVING TIME
      IF (FINDST.EQ.0) GO TO 408
```

Prayer Schedule Computation

```
      DO 405 I=NEGDST,FINIST
      DO 405 J=1,9
  405 TIM(I,J)=TIM(I,J)+1.0
  406 CONTINUE
C QIBLA CHART COMPUTED. NOW PRINT IT OUT
      NDAYS0=1
      DO 500 N=1,6
      CALL TITLE2(N,NAME,YEAR,IEST,SIBIC)
      DO 435 M=1,2
      ND=NDMNTH(2*N-2+M)
      NDAYS1=NDAYS0-1+ND
      DO 420 L=NDAYS0,NDAYS1
      DO 410 J=1,8
      T=TIM(L,J)
      HOUR=T
      MINUT=60.0*(T-INT(T))+0.5
      IF (MINUT.LT.60) GO TO 409
      MINUT=0
      HOUR=HOUR+1
  409 CALL HRMIN(HOUR,MINUT,NUM(1,8*M-8+J,L+1-NDAYS0))
  410 CONTINUE
  420 CONTINUE
      NDAYS0=NDAYS1+1
      IF (ND.EQ.31) GO TO 435
      ND1=ND+1
      DO 430 L=ND1,31
      DO 430 J=1,8
C  BLANK OUT TIME ON NON-EXISTENT DATES
  430 CALL HRMIN(-1,0,NUM(1,8*M-8+J,L))
  435 CONTINUE
      WRITE(6,440)  (L,(((NUM(K,J,L),K=1,6),J=1,8),L,((NUM(K,J,L),
     1   K=1,6),J=9,16),L=1,31)
  440 FORMAT((I3,8(1X,6A1),I4,8(1X,6A1)))
  500 CONTINUE
      GO TO 1
  600 WRITE(6,610)
  610 FORMAT('1')
      STOP
      END
C
C
      SUBROUTINE HRMIN(HOUR,MINUT,HR)
C  FORM STRING HHH:MM IN HR FROM HOUR AND MIN
C    IF HOUR TOO LARGE (IMPOSSIBLE TIME), MAKE STRING AN ASTERISK
C    AND MAKE NOTE1 NON-ZERO TO MARK THIS SITUATION
C    IF HOUR IS NEGATIVE(NO SUCH DATE), THIS MAKE STRING BLANK
      INTEGER HOUR
      LOGICAL*1 HR(6),DIG(10)/1H0,1H1,1H2,1H3,1H4,1H5,1H6,1H7,1H8,1H9/
      LOGICAL*1 BLANK/1H /,STAR/1H*/,COLON/1H:/
      COMMON /NOTES/ NOTE1
      DO 5 I=1,6
    5 HR(I)=BLANK
      IF (HOUR.LT.0) RETURN
      HR(6)=STAR
      K=HOUR
      IF (K.LE.360) GO TO 7
      NOTE1=1
      RETURN
    7 L=K/100
      IF (L.NE.0) HR(1)=DIG(L+1)
      K=MOD(K,100)
      IF(L.NE.0 .OR. K/10.NE.0) HR(2)=DIG(K/10+1)
      HR(3)=DIG(MOD(K,10)+1)
      HR(4)=COLON
      HR(5)=DIG(MINUT/10+1)
      HR(6)=DIG(MOD(MINUT,10)+1)
      RETURN
      END
```

Prayer Schedule Computation

```
      SUBROUTINE NOON(NDAY,TNOON,COALTN)
C  COMPUTE TIME OF NOON IS TNOON, SUN'S COALTITUDE IN COALTN
C    FOR DAY NO. NDAY OF YEAR
      REAL LAT,LONG,LOCMT,LONGH,LSTDH
      COMMON /MATH/PI
      COMMON /ASTR/OBL,DMANOM,DMLONG,ANOMO,SMLNGO,C1,C2,DELSID,SIDTMO
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDH
C  SMLONG = SUN'S MEAN LONGITUDE, SLONG = SUN'S TRUE LONGITUDE
C  LOCMT = LOCAL MEAN TIME OF NOON
      LONGH=LONG*12./PI
      DAYS=NDAY+(12.0+LONGH)/24.
      ANOMLY=ANOMO+DMANOM*DAYS
      SMLNG=SMLNGO+DMLONG*DAYS
      SLONG=SMLNG+C1*SIN(ANOMLY)+C2*SIN(ANOMLY*2)
      RA=ATAN2(COS(OBL)*SIN(SLONG),COS(SLONG))*12./PI
      IF (RA.LT.0.) RA=RA+24.0
      DECL=ARSIN(SIN(OBL)*SIN(SLONG))
      LOCMT=RA-DELSID*DAYS-SIDTMO
      TNOON=LOCMT+LONGH-LSTDH
      IF (TNOON.LT.0.) TNOON=TNOON+24.0
      IF (TNOON.GT.24.0) TNOON=TNOON-24.0
      COALTN=ABS(LAT-DECL)
      RETURN
      END
C
C
      FUNCTION TIME(NDAY,COALT,TIMEO)
C  RETURNS TIME OF DAY NO. NDAY OF YEAR WHEN SUN'S COALTITUDE IS COALT
C  IF NO SUCH TIME, THEN RETURNS A LARGE NUMBER.
C    TIMEO IS APPROXIMATE TIME OF PHENOMENON
      REAL LAT,LONG,LOCMT,LONGH,LSTDH
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON /ASTR/OBL,DMANOM,DMLONG,ANOMO,SMLNGO,C1,C2,DELSID,SIDTMO
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDH
C  SMLNG = SUN'S MEAN LONGITUDE AT TIMEO,   SLONG =  TRUE LONGITUDE
C  RA = SUN'S RIGHT ASCENSION, SINDCL = SIN(SUN'S DECLINATION)
C  HA = SUN'S HOUR ANGLE WEST
C  LOCMT = LOCAL MEAN TIME OF PHENOMENON
      TIME=1.0E7
      LONGH=LONG*12./PI
      DAYS=NDAY+(TIMEO+LONGH)/24.0
      ANOMLY=ANOMO+DMANOM*DAYS
      SMLNG=SMLNGO+DMLONG*DAYS
      SLONG=SMLNG+C1*SIN(ANOMLY)+C2*SIN(ANOMLY*2)
      RA=ATAN2(COS(OBL)*SIN(SLONG),COS(SLONG))*12.0/PI
      IF (RA.LT.0.) RA=RA+24.0
      SINDCL=SIN(OBL)*SIN(SLONG)
      COSHA=(COS(COALT)-SINDCL*SIN(LAT))/(SQRT(1.0-SINDCL**2)*COS(LAT))
C  IF COS(HA)>1, THEN TIME CANNOT BE EVALUATED
      IF (ABS(COSHA).GT.1.0) RETURN
      HA=ARCOS(COSHA)*12.0/PI
      IF (TIMEO.LT.12.0) HA=24.0-HA
      LOCMT=HA+RA-DELSID*DAYS-SIDTMO
      TIME=LOCMT+LONGH-LSTDH
      IF (TIME.LT.0.) TIME=TIME+24.0
      IF (TIME.GT.24.0) TIME=TIME-24.0
      RETURN
      END
C
C
      SUBROUTINE TITLE(N,NAME,YEAR,IDST,DIRIC)
C  PRINT TITLE FOR SCHEDULE, BIMONTHLY SECTION NO. N
C  IDST = 1 IF DAYLIGHT SAVING ADJUSTMENT DONE, 0 OTHERWISE
C  DIRIC = DIRECTION OF QIBLA, EASTWARD FROM NORTH IS POSITIVE
      INTEGER YEAR,TITL(4),IDSLNG,IDSLAT,NDACIE,DIRD,DIRM
      REAL LAT,LONG
      LOGICAL*1 LATCH(6),LONGCH(6),DIRCH(6)
      DIMENSION NAME(7)
```

Prayer Schedule Computation

```
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON/PCUN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LATDM
      DATA DIR/1HE,1HW,1HN,1HS/
      DEGREE(X)=X*180.0/PI
      CALL HRMIN(IABS(LATD),LATM,LATDM)
      SGNLAT=DIR(3)
      IF (LAT.LT.0.) SGNLAT=DIR(4)
      CALL HRMIN(IABS(LONGD),LONGM,LONGDM)
      SGNLNG=DIR(2)
      IF (LONG.LT.0.) SGNLNG=DIR(1)
      ABSQIB=ABS(DIRQC*180.0/PI)
      QIBD=ABSQIB
      QIBM=60.0*(ABSQIB-INT(ABSQIB))+0.5
      IF (QIBM.LT.60) GO TO 35
      QIBM=0
      QIBD=QIBD+1
 35   CALL HRMIN(QIBD,QIBM,QIBDM)
      SGNQIB=DIR(1)
      IF (DIRQC.LT.0.) SGNQIB=DIR(2)
      IF(YEAR.EQ.0) GO TO 40
      WRITE(6,37) YEAR,NAME
 37   FORMAT(1H1/2(1X/),41X,I4,' A.D.  PRAYER  SCHEDULE  FOR  ',7A4)
      GO TO 45
 40   WRITE(6,42) NAME
 42   FORMAT(1H1/2(1X/),41X,'PERPETUAL  PRAYER  SCHEDULE  FOR  ',7A4)
 45   WRITE(6,48) LATDM,SGNLAT,LONGDM,SGNLNG,QIBDM,SGNQIB
 48   FORMAT(1X/)1X,'LATITUDE =',6A1,1X,A1,6X,'LONGITUDE =',
     1   1X,6A1,1X,A1,6X,'QIBLA =',6A1,1X,A1,'  (FROM N)')
      GO TO (1,2,3,4),N
 1    WRITE(6,21)
 21   FORMAT(2(1X/),17X,'J A N U A R Y',30X,'F E B R U A R Y',
     1    32X,'M A R C H')
      GO TO 100
 2    IF(YEAR.EQ.0 .AND. TDST.NE.0) WRITE(6,51)
 51   FORMAT(2(1X/),43X,'(IN APRIL, ADD ONE HOUR TO ALL TIMES',
     1    ' AFTER LAST SATURDAY)')
      WRITE(6,22)
 22   FORMAT(2(1X/),19X,'A P R I L',37X,'M A Y'
     1     ,30X,'J U N E')
      GO TO 100
 3    WRITE(6,23)
 23   FORMAT(2(1X/),20X,'J U L Y',35X,'A U G U S T',
     1     30X,'S E P T E M B E R')
      GO TO 100
 4    IF (YEAR.EQ.0 .AND. TDST.NE.0) WRITE(6,52)
 52   FORMAT(2(1X/),35X,'(IN OCTOBER, SUBTRACT ONE HOUR FROM ALL',
     1    ' TIMES AFTER LAST SATURDAY)')
      WRITE(6,24)
 24   FORMAT(2(1X/),17X,'O C T O B E R',30X,'N O V E M B E R
     1    29X,'D E C E M B E R')
 100  WRITE(6,120)
 120  FORMAT(1X/4X,40(1H-),4X,40(1H-),4X,40(1H-)/4X,
     1    3(5X,'FAJR SHURUQ ZUHR    ASR MAGHRIB ISHA',4X)/4X,
     2    3('DATE DAWN SUNRISE NOON AFNOON SUNSET NIGHT',4X)/
     3    4X,40(1H-),4X,40(1H-),4X,40(1H-))
      RETURN
      END
C
C
      SUBROUTINE CONST(NYEAR)
C COMPUTES ASTRO CONSTANTS FOR JAN 0 OF GIVEN YEAR
C
C  TDAYS = TIME FROM 12 HR(NOON), JAN 0, 1900 TO 0 HR, JAN 0 OF NYEAR
C  T = SAME IN JULIAN CENTURIES(UNITS OF 36525 DAYS)
C  OBL = OBLIQUITY OF ECLIPTIC
C  DMANOM,DMLONG,DELSID = DAILY MOTION (CHANGE) IN SUN'S ANOMALY,
C        SUN'S MEAN LONGITUDE, SIDEREAL TIME
C  ANOMO,SMLONGO,SIDTMO = SUN'S MEAN ANOMALY, SUN'S MEAN LONGITUDE,
C        SIDEREAL TIME, ALL AT 0 HR, JAN 0 OF YEAR NYEAR
```

Prayer Schedule Computation

```
C  C1,C2 = COEFFICIENTS IN EQUATION OF CENTER
      DOUBLE PRECISION DMOD,DATAN
      DOUBLE PRECISION T,DPI,DDEG,SEC,DRAD,DEGREE,ELONG,DPGLEG,DX
      COMMON /MATH/PI
      COMMON /ASTR/OBL,DMANOM,DMLONG,ANOMO,SALEGO,C1,C2,DELSID,SIDTMO
      DRAD(DEGREE)=DMOD(DEGREE,360.0D0)*DPI/180.0D0
      DDEG(IDEG,MIN,SEC)=IDEG+MIN/60.0D0+SEC/3600.0D0
      DHOUR(IHOUR,MIN,SEC)=DDEG(IHOUR,MIN,SEC)
      DPI=DATAN(1.0D0)*4.0D0
      PI=DPI
      NDAYS=(NYEAR-1900)*365+(NYEAR-1901)/4
      T=(NDAYS-0.5D0)/36525.0D0
      OBL=DRAD(DDEG(23,27,8.26D0)-DDEG(0,0,46.845D0)*T)
      DMANOM=DRAD(DDEG(35999,2,59.10D0)/36525.0D0)
      DMLONG=DRAD(DDEG(36000,46,8.13D0)/36525.0D0)
      DX=DRAD(DDEG(279,41,48.04D0)+DDEG(0,0,1.089D0)*T*T)+
     1   DRAD(DDEG(36000,46,8.13D0)*T)
      SALEGO=DMOD(DX,2.0D0*DPI)
      DX=DRAD(DDEG(358,28,33.0D0)-DDEG(0,0,.54D0)*T*T)+
     1    DRAD(DDEG(35999,2,59.10D0)*T)
      ANOMO=DMOD(DX,2.0D0*DPI)
      DELSID=DHOUR(2400,3,4.542D0)/36525.0D0
      DX=DHOUR(6,38,45.836D0)+DMOD(DHOUR(2400,3,4.542D0)*T,24.0D0)
      SIDTMO=DMOD(DX,24.0D0)
      C1=DRAD(DDEG(1,55,10.057D0)-DDEG(0,0,17.24D0)*T-
     1       DDEG(0,0,0.052D0)*T*T)
      C2=DRAD(DDEG(0,1,12.339D0)-DDEG(0,0,0.361D0)*T)
      RETURN
      END
C
C
      SUBROUTINE DAYLIT(YEAR,LEAP,IDST,BEGIN,FINISH)
C  FINDS WHETHER YEAR IS LEAP (LEAP = 1 IF YES, 0 IF NO).
C  IF IDST IS NON-ZERO, THEN ALSO
C  COMPUTES DAY NOS. FOR DAYLIGHT SAVINGS TIME START AND END
C  DAY NO. OF LAST SUNDAY OF APRIL (BEGIN) AND
C  DAY NO. OF LAST SATURDAY OF OCTOBER
      INTEGER YEAR,BEGIN,FINISH,APR30,OCT31
      LEAP=0
      M4=MOD(YEAR,400)
      M1=MOD(YEAR,100)
      IF (M4.EQ.0 .OR. M1.NE.0 .AND. MOD(YEAR,4).EQ.0) LEAP=1
      IF (IDST.NE.0) GO TO 5
C  NO ADJUSTMENT FOR DAYLIGHT SAVING TIME (YEAR ZERO FOR PERPETUAL)
      BEGIN=367
      FINISH=0
      RETURN
    5 IF (YEAR.NE.0) GO TO 10
C  DAYLIGHT SAVING TIME IN PERPETUAL CALENDAR. MAY 1 THRU OCT 31
      BEGIN=31+29+31+30+1
      FINISH=BEGIN-1+31+30+31+31+30+31
      RETURN
C  NON-ZERO YEAR. FOR ANNUAL CALENDAR
C  JAN0,APR30,OCT31 = DAY OF WEEK ON THOSE DATES (FRI=0,SAT=1,SUN=2,...)
C  NAPR30,NOCT31 = NO. OF DAY IN YEAR ON THOSE DATES
   10 JAN0=MOD(M4/100+124+1+M1+M1/4-LEAP,7)
      NAPR30=31+28+LEAP+31+30
      NOCT31=365+LEAP-31-30
      APR30=MOD(NAPR30+JAN0,7)
      OCT31=MOD(NOCT31+JAN0,7)
      BEGIN=NAPR30+2-APR30
      IF (BEGIN.GT.NAPR30) BEGIN=BEGIN-7
      FINISH=NOCT31+1-OCT31
      IF(FINISH.GT.NOCT31) FINISH=FINISH-7
      RETURN
      END


      FUNCTION QIBLA(T)
```

Prayer Schedule Computation 8

```
C     RETURNS DIRECTION OF QIBLA IN RADIANS. EASTWARD FROM NORTH IS POS.
      REAL LAT,LONG,LONGO,LATO
C     LONGO,LATO ARE LONG AND LAT OF MECCA IN RADIANS
      COMMON /MATH/PI
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATH,LONG,LONGD,LONGH,LSTDH
      DATA LONGO,LATO/-.6937684,.3743731/
      DFLONG=LONG-LONGO
      QIBLA=ATAN2(SIN(DFLONG),COS(LAT)*TAN(LATO)-SIN(LAT)*COS(DFLONG))
      RETURN
      END
C
C
      FUNCTION TSHAD(NDAY,BEARNG)
C     RETURNS TIME WHEN SHADOW HAS GIVEN BEARING CLOCKWISE TO NORTH
C     IF NO SUCH TIME, THEN RETURNS A LARGE NUMBER
      REAL LAT,LONG,LOCMT,LONGH,LSTDH
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON /ASTR/OBL,DMANOM,DELONG,ANOMO,SMLNGO,C1,C2,DELSID,SIDTMO
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATH,LONG,LONGD,LONGH,LSTDH
      TSHAD=1.0E7
C     FIRST MAKE SUN'S AZIMUTH BETWEEN 0 AND 360 DEGREES, THEN BETWEEN
C     -180 AND +180.  IF AZIMUTH IS POSITIVE, TIME IS A.M., ELSE P.M.
C     APPROXIMATE TIMES ARE 8 AM AND 4 PM.
      AZMTH=AMOD(BEARNG+3.0*PI,2.0*PI)
      TIMEO=8.0
      IF (AZMTH.LT.PI) GO TO 20
      AZMTH=2.*PI-AZMTH
      TIMEO=16.0
   20 LONGH=LONG*12./PI
      DAYS=NDAY+(TIMEO+LONGH)/24.0
      ANOMLY=ANOMO+DMANOM*DAYS
      SMLNG=SMLNGO+DELONG*DAYS
      SLONG=SMLNG+C1*SIN(ANOMLY)+C2*SIN(ANOMLY*2)
      RA=ATAN2(COS(OBL)*SIN(SLONG),COS(SLONG))*12.0/PI
      IF (RA.LT.0.) RA=RA+24.0
      SINDCL=SIN(OBL)*SIN(SLONG)
      DECL=ARSIN(SINDCL)
      THETA1=ATAN2(COS(LAT)*COS(AZMTH),SIN(LAT))
      THETA2=ARCOS(SIN(DECL)*COS(THETA1)/SIN(LAT))
C     GET (POSSIBLY TWO) VALUES OF COALT. SELECT THE LARGER ONE SO
C       THAT WE HAVE COALT <= 90.83 DEGREES (I.E. SUN ABOVE HORIZON)
      COALT1=AMOD(2.0*PI+THETA1+THETA2,2.0*PI)
      COALT2=AMOD(4.0*PI+THETA1-THETA2,2.0*PI)
      IF (AMIN1(COALT1,COALT2).GT.90.83/180.0*PI) RETURN
      COALT=AMAX1(COALT1,COALT2)
      IF (COALT.GT.90.83/180.0*PI) COALT=AMIN1(COALT1,COALT2)
      COSHA=(COS(COALT)-SIN(DECL)*SIN(LAT))/COS(DECL)/COS(LAT)
      IF (ABS(COSHA).GT.1.0) RETURN
      HA=ARCOS(COSHA)*12.0/PI
      IF (TIMEO.LT.12.0) HA=24.0-HA
      LOCMT=HA+RA-DELSID*DAYS-SIDTMO
      TSHAD=LOCMT+LONGH-LSTDH
      IF (TSHAD.LT.0.) TSHAD=TSHAD+24.0
      IF (TSHAD.GT.24.0) TSHAD=TSHAD-24.0
      RETURN
C  90 IF (N.NE.0) RETURN
C     N=1
C     SOL=PI-SOL
C     GO TO 40
      END
C
C
      SUBROUTINE TITLE2(N,NAME,YEAR,IDST,DIREC)
C     TITLES FOR QIBLA INDICATOR CHART
      INTEGER YEAR,DIR(4),SGNLNG,SGNLAT,SGNCIR,QIBD,QIBM
      REAL LAT,LONG
      LOGICAL*1 LATDM(6),LONGDM(6),QIBDM(6)
      DIMENSION NAME(7)
      COMMON /MATH/ PI
```

9

Prayer Schedule Computation

```
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDM
      DATA DIR/1HE,1HW,1HN,1HS/
      DEGREE(X)=X*180.0/PI
      CALL HRMIN(IABS(LATD),LATM,LATDM)
      SGNLAT=DIR(3)
      IF (LAT.LT.0.) SGNLAT=DIR(4)
      CALL HRMIN(IABS(LONGD),LONGM,LONGDM)
      SGNLNG=DIR(2)
      IF (LONG.LT.0.) SGNLNG=DIR(1)
      ABSQIB=ABS(DIREC*180.0/PI)
      QIBD=ABSQIB
      QIBM=60.0*(ABSQIB-INT(ABSQIB))+0.5
      IF (QIBM.LT.60) GO TO 35
      QIBM=0
      QIBD=QIBD+1
   35 CALL HRMIN(QIBD,QIBM,QIBDM)
      SGNQIB=DIR(1)
      IF (DIREC.LT.0.) SGNQIB=DIR(2)
      IF(YEAR.EQ.0) GO TO 40
      WRITE(6,37) YEAR,NAME
   37 FORMAT(1H1/  1X/ ,40X,I4,' A.D.  QIBLA  INDICATOR  FOR  ',7A4)
      GO TO 45
   40 WRITE(6,42) NAME
   42 FORMAT(1H1/  1X/ ,40X,'PERPETUAL  QIBLA  INDICATOR  FOR  ',7A4)
   45 WRITE(6,48) LATDM,SGNLAT,LONGDM,SGNLNG,QIBDM,SGNQIB
   48 FORMAT(1X/31X,'LATITUDE =',6A1,1X,A1,6X,'LONGITUDE =',
     1  1X,6A1,1X,A1,6X,'QIBLA =',6A1,1X,A1,' (FROM N)')
      WRITE(6,49)
   49 FORMAT(2(1X/),37X,'TIME WHEN QIBLA IS AT GIVEN ANGLE TO SHADOW',
     1    ' OF VERTICAL OBJECT'//48X,'(*  INDICATES NO SUCH TIME ON ',
     2    'THAT DAY)')
      GO TO (1,2,3,4,5,6),K
    1 WRITE(6,21)
   21 FORMAT(2(1X/),29X,'J A N U A R Y',51X,'F E B R U A R Y')
      GO TO 100
    2 IF(YEAR.EQ.0 .AND. IDST.NE.0) WRITE(6,51)
   51 FORMAT(2(1X/),40X,'(IN APRIL, ADD ONE HOUR TO ALL TIMES',
     1           AFTER LAST SATURDAY)')
      WRITE(6,22)
   22 FORMAT(2(1X/),31X,'M A R C H',56X,'A P R I L')
      GO TO 100
    3 WRITE(6,23)
   23 FORMAT(2(1X/),33X,'M A Y',59X,'J U N E')
      GO TO 100
    4 WRITE(6,24)
   24 FORMAT(2(1X/),32X,'J U L Y',56X,'A U G U S T')
      GO TO 100
    5 IF (YEAR.EQ.0 .AND. IDST.NE.0) WRITE(6,52)
   52 FORMAT(2(1X/),35X,'(IN OCTOBER, SUBTRACT ONE HOUR FROM ALL'
     1    ,' TIMES AFTER LAST SATURDAY)')
      WRITE(6,25)
   25 FORMAT(2(1X/),27X,'S E P T E M B E R',50X,'O C T O B E R')
      GO TO 100
    6 WRITE(6,26)
   26 FORMAT(2(1X/),28X,'N O V E M B E R',50X,'D E C E M B E R')
  100 WRITE(6,120)
  120 FORMAT(1X/6X,59(1H-),6X,59(1H-)/6X,
     1    2(6X,'ANGLE (DEGREES) CLOCKWISE FROM SHADOW TO QIBLA',13X)/
     2    2(6X,'DAY    0       45      90      135     180     225     270
     3    '315   ')/,6X,59(1H-),6X,59(1H-))
      RETURN
      END
```

د رؤیت هلال لپاره د کمپیوټر پروګرام

دا پروګرام هم پروفیسر ډاکټر کمال ابدالی له امریکې نه د ټیپ په واسطه رالیږلی دی چه د یو مشهور مسلمان ماهر فلکیات (ابو ریحان البیرونی) د وضع شویو کلیاتو په رڼایی کښې مرتب شوی دی . د دې په واسطه د دنیا په هر مقام کښې د سپوږمۍ په نظر راتلو د امکاناتو اندازه کیدې شی

مثال په ۲۲/ ستمبر . سنه ۱۹۷۹ع کال کښې د کراچۍ لپاره لاندینی معلومات برابریدی شی:

د سپوږمۍ د مشاهدې تاریخ یعنی: ۲۲/ ۹/ ۱۹۷۹ ع .

د مشاهدې د مقام عرض البلد :'۹/ ۲۴ . طول البلد : '۶۷ . معیاری طول '۷۵

د دې اساسی امورو په ذریعه چه کوم معلومات تیاریږی له هغې جملې نه بعضی پدې ډول دی

کالم ۶ . سول ټوائیلائټ د غروب وقت ۶ بجې او ۵۲ دقیقې

کالم ۷ . د سپوږمۍ عمر ۷/ ۲۷ ساعته .

کالم ۸ . د سپوږمۍ زاویه له شمال نه '۸/ ۹۶ مغرب طرف ته .

کالم ۹ . د سپوږمۍ زاویه د غروب له مقام نه لمر '۶/ ۷ جنوب طرف ته .

کالم ۱۰ . د سپوږمۍ عمودی زاویه '۷/ ۹ .

کالم ۱۴ . د سپوږمۍ په نظر راتللو امکانات .

دا پروګرام هم د آینده استعمال لپاره د پاکستان په هر لوئ مرکزی کمپیوټر کښې د محفوظ کولو تجویز شوی دی

```
Prediction of Crescent's Visibility

C  PROGRAM TO COMPUTE OBSERVATION DATA FOR NEW CRESCENT OBSERVATION
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C                           WRITTEN BY
C
C
C                        S. KAMAL ABDALI
C                MATHEMATICAL SCIENCES DEPARTMENT
C                RENSSELAER POLYTECHNIC INSTITUTE
C                   TROY,  NEW YORK 12181,  USA
C
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C  THIS PROGRAM COMPUTES AND PRINTS OUT ALMANAC DATA FOR OBSERVING
C      THE MOON ON ANY EVENING OF PROBABLE NEW CRESCENT VISIBILITY.
C      IT ALSO DETERMINES THE LIKELIHOOD OF THE MOON'S VISIBILITY
C      AS "HIGH", "SOME", OR "POOR" BASED ON THE ALBIRUNI CRITERION.
C      (SEE ATTACHED WRITE-UP.)
C  THE MOON'S POSITION IS COMPUTED FROM TRIG SERIES VALID FOR
C  THE PERIOD 1900-2100 APPROXIMATELY
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
C
C   INPUT DATA TO DESCRIBE TIME SHOULD BE ON UNIT 5, AS FOLLOWS.
C
C     A CARD GIVING THE DATE AND THE GREENWICH MEAN TIME OF THE MOST
C     RECENT ASTRONOMICAL "NEW MOON" WHICH HAS OCCURRED BEFORE THE
C     EVENING FOR WHICH THE CRESCENT OBSERVATION DATA IS DESIRED.
C        COL.  1 -  4: YEAR A.D. (1800 THRU 2100)
C        COL.  5 -  8: MONTH (1 THRU 12)
C        COL.  9 - 12: DAY (0 THRU 31)
C        COL. 13 - 16: HOUR (0 THRU 23)
C        COL. 17 - 20: MINUTES (0 THRU 59)
C
C     ONE OR MORE CARDS EACH GIVING THE DATE(S) OF THE EVENING(S) FOR
C     WHICH THE CRESCENT OBSERVATION DATA IS DESIRED USING THE ABOVE
C     "NEW MOON" TIME.
C        COL.  1 -  4: YEAR A.D.
C        COL.  5 -  8: MONTH
C        COL.  9 - 12: DAY
C        COL. 15 - 34: TITLE WHICH WILL BE PRINTED ON DATA
C                      (E.G. "END OF RUMADHAN 1401")
C
C     A CARD CONTAINING A ZERO IN COLUMN 1 TO TERMINATE COMPUTATIONS
C     USING THE ABOVE "NEW MOON" TIME.
C     THE DATA ON LOGICAL UNIT 5 MAY HAVE MORE THAN ONE SET, EACH
C     OF WHICH CONTAINS FIRST A "NEW MOON" TIME, THEN SEVERAL DATES
C     FOR WHICH THE CRESCENT OBSERVATION DATA IS REQUIRED, AND
C     FINALLY A CARD CONTAINING A ZERO IN COLUMN 1. THE PROGRAM
C     EXECUTION TERMINATES WHEN AN END-OF-FILE IS ENCOUNTERED ON
C     UNIT 5.
C
C
C   INPUT DATA ABOUT LOCATIONS SHOULD BE PROVIDED ON LOGICAL UNIT 7,
C     WHICH SHOULD BE A TAPE OR DISK FILE CAPABLE OF BEING REWOUND.
C     FOR EACH LOCATION DESIRED, THE INPUT SHOULD INCLUDE THREE CARD
C     IMAGES WITH THE FOLLOWING DATA LAYOUT:
C
C     CARD 1:
C        COL.  1 - 28: NAME OF PLACE.
C
C     CARD 2:
C        COL.  1 -  4: DEGREES IN LATITUDE OF PLACE.
C        COL.  5 -  8: MINUTES IN LATITUDE OF PLACE.
C        COL.  9 - 12: DEGREES IN LONGITUDE OF PLACE.
C        COL. 13 - 16: MINUTES IN LONGITUDE OF PLACE.
C        COL. 17 - 20: DEGREES IN LONGITUDE OF STANDARD TIME.
C        COL. 21 - 24: MINUTES IN LONGITUDE OF STANDARD TIME.
C
C        (N O T E : IF A LATITUDE OR LONGITUDE IS NEGATIVE, ONLY ITS
C                   DEGREES PART SHOULD BE PRECEDED BY A MINUS SIGN.)
C
C     CARD 3:
C        COL.  1 -  4: IGNORED
C        COL.  5 -  8: 1, IF DAYLIGHT SAVING TIME ADJUSTMENT REQUIRED,
C                      0, OTHERWISE.
C        (N O T E : THIS ADJUSTMENT IS DONE BY ADDING ONE HOUR TO ALL
C                   TIMES FROM THE LAST SUNDAY IN APRIL TO THE LAST
C                   SUNDAY IN OCTOBER.
C
C   (N O T E : THE DATA ON CARDS 2 AND 3 ARE ALL INTEGER. THEY
C         SHOULD BE RIGHT-JUSTIFIED IN THEIR RESPECTIVE FIELDS.)
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C   THE PROGRAM PRODUCES THE OUTPUT ON LOGICAL UNIT 6.
C
C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C C
C
C
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
      REAL LAT,LONG,LONGH,LSTDH
      REAL MGHA,MLHA,MDCL,MAZIM,MALT,MAZIM1,MALT1
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON/PCSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDH
      COMMON /TIMES/ NDAY,STSUN,UTSUN,STMUN,STCVL,UTCVL
      COMMON /COORD/ SDCL,SLHA,SAZIM,MGHA,MDCL,MLHA,MALT,MAZIM,
     1     DAZIM,ANGDST,MAZIM1,MALT1
      INTEGER NAME(5),NEWMUN(5),SGNLAT,SGNLNG,SGNDAZ,DEGDST,FINDST
      INTEGER AMPM,HIJDAT(5)
      INTEGER SYM(6)/1HN,1HS,1HE,1HW,1HA,1HP/
      INTEGER MONTH(12)/3HJAN,3HFEB,3HMAR,3HAPR,3HMAY,3HJUN,3HJUL,
     1   3HAUG,3HSEP,3HOCT,3HNOV,3HDEC /
      REAL*8 POOR/'  POOR   '/,SOME/' SOME    '/,
     1     HIGH/' HIGH     '/,VSBLTY
      RADIAN(X)=X*PI/180.0
      DEGREE(IDEG,MINUTE)=ISIGN(MINUTE,IDEG)/60.0+IDEG
   10 REWIND 7
C   READ DATE AND TIME OF ASTRONOMICAL "NEW MOON".
      READ (5,20,END=260) NEWMUN
   20 FORMAT(5I4)
C   READ DATE FOR WHICH CRESCENT OBSERVATION DATA IS TO BE COMPUTED
  100 READ (5,105,END=260) IYEAR IMONTH,IDATE,HIJDAT
  105 FORMAT(3I4,2X,5A4)
C   TEST IF END OF SET OF DATES FOR WHICH PRESENT "NEW MOON" TIME
C   IS APPLICABLE. END SENTINEL HAS YEAR = 0 IN DATE.
      IF (IYEAR.EQ.0) GO TO 10
C   NOT A SENTINEL BUT A GOOD DATE. PRINT TABLE HEADING AND COMPUTE.
      WRITE (6,108) HIJDAT,MONTH(IMONTH),IDATE,IYEAR
  108 FORMAT(1H1,40X,'DATA  FOR  CRESCENT  OBSERVATION'/,
     1   1H0,'END OF ',5A4/1X,A3,I3,',',I4)
      WRITE(6,110)
  110 FORMAT(1H0,63X,'MOON',1H',''S POSITION AT SUNSET',4X,
     1 'AT CVL TWILT'/60X,32('-'),1X,12('-')/24X,'LAT',5X,
     2   'LONG',2X,'SUNSET',1X,'MOONSET',1X,'CVTWLT',2X,'AGE',
     3   2X,'AZIMTH',1X,'HOR DG',1X,'ALTIT',2X,
     4   'ANGLE',1X,'AZIMTH',1X,'ALTIT',1X,'VSBLITY',2X,'CRIT'
     5   /1X,'PLACE',17X,'DG MN',3X,'DG MN',2X,'HR MN',3X,'HR MN',2X,
     6   'HR MN',2X,'HOURS',1X,'FROM N',1X,'FR SUN',2X,'DEG',
     7   2X,'FR SUN',1X,'FROM N',2X,'DEG',2X,'CHANCES',2X,'DIFF'
     8   /1X,20('-'),2X,6('-'),1X,7('-'),1X,6('-'),1X,7('-'),
     9   1X,6('-'),1X,5('-'),1X,6('-'),1X,6('-'),1X,5('-'),
     A   1X,6('-'),1X,6('-'),1X,5('-'),1X,7('-'),2X,4('-'))
  115 READ (7,120,END=250) NAME,LATD,LATM,LONGD,LONGM,LSTD,LSTM,IDST
  120 FORMAT(5A4/6I4/4X,I4)
      CALL CONST(IYEAR)
      LAT=RADIAN(DEGREE(LATD,LATM))
      LONG=RADIAN(DEGREE(LONGD,LONGM))
      LSTDH=DEGREE(LSTD,LSTM)/15.0
C   FIND BEGINNING AND END OF DAYLIGHT SAVING PERIOD
      CALL DAYLIT(IYEAR,LEAP,IDST,BEGDST,FINDST)
C   FIND DAY NUMBER OF GIVEN DATE.
      NDAY=NUMDAY(IYEAR,IMONTH,IDATE,LEAP)
C   FIND SUNSET TIME, CIVIL TWILIGHT TIME, MOON'S POSITION AT
C   SUNSET AND AT CIVIL TWILIGHT, AND MOONSET TIME.
      CALL SUNSET
      CALL CIVIL
      CALL MPOSIT
      CALL MPOS1
      CALL MUNSET
C   PREPARE FOR PRINTING THE OBSERVATIONAL DATA
      LATABS=IABS(LATD)
      SGNLAT=SYM(1)
      IF(LATD.LT.0) SGNLAT=SYM(2)
      LATM1=LATM/10
      LATM2=MOD(LATM,10)
      LNGABS=IABS(LONGD)
      SGNLNG=SYM(4)
      IF (LONGD.LT.0) SGNLNG=SYM(3)
      LONGM1=LONGM/10
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
      LONGM2=MOD(LONGM,10)
C   PERFORM DAYLIGHT SAVING TIME ADJUSTMENT.
      IF (NDAY.LT.BEGDST .OR. NDAY.GE.FINDST) GO TO 220
      STSUN=STSUN+1.0
      STMON=STMON+1.0
      STCVL=STCVL+1.0
  220 INHSUN=STSUN
C   CONVERT TIMES INTO A.M. OR P.M. HOURS AND (ROUNDED) MINUTES.
      NMSUN=(STSUN-INHSUN)*60.0+0.5
      IF (NMSUN.LT.60) GO TO 222
      NMSUN=0
      INHSUN=INHSUN+1
  222 INHSUN=INHSUN-12
      NMSUN1=NMSUN/10
      NMSUN2=MOD(NMSUN,10)
      INHCVL=STCVL
      NMCVL=(STCVL-INHCVL)*60.0+0.5
      IF (NMCVL.LT.60) GOTO 223
      NMCVL=0
      INHCVL=INHCVL+1
  223 INHCVL=INHCVL-12
      NMCVL1=NMCVL/10
      NMCVL2=MOD(NMCVL,10)
      INHMON=STMON
      NMMON=(STMON-INHMON)*60.0+0.5
      IF (NMMON.LT.60) GO TO 224
      NMMON=0
      INHMON=INHMON+1
  224 AMPM=STM(5)
      IF (INHMON.LT.12) GO TO 230
      AMPM=STM(6)
      INHMON=INHMON-12
  230 NMMON1=NMMON/10
      NMMON2=MOD(NMMON,10)
C   COMPUTE MOON'S AGE AT SUNSET
      AGE=DTSUN-(NEWMON(5)/60.0+NEWMON(4))+
     1   (NDAY-NUMDAT(NEWMON(1),NEWMON(2),NEWMON(3),LEAP))*24.0
      DAZABS=ABS(DAZIM)
      SGNDAZ=STM(1)
      IF (DAZIM.LT.0.0) SGNDAZ=STM(2)
      THRESH=(-0.971437E-2*DAZABS-0.137141E-1)*DAZABS+10.3743
      DIFFER=(MALT-THRESH)/THRESH
      VSBLTY=SOME
      IF (DIFFER.LT.-0.1) VSBLTY=POOR
      IF (DIFFER.GT.0.1) VSBLTY=HIGH
      WRITE (6,280) NAME,LATABS,LATM1,LATM2,SGNLAT,LNGABS,LONGM1,
     1   LONGM2,SGNLNG,INHSUN,NMSUN1,NMSUN2,INHMON,NMMON1,NMMON2,
     2   AMPM,INHCVL,NMCVL1,NMCVL2,
     3   AGE,MAZIM,DAZABS,SGNDAZ,MALT,ANGDST,MAZIM1,MALT1,VSBLTY
     4   ,DIFFER
  280 FORMAT(1X,5A4,2X,I2,':',2I1,A1,1X,I3,':',2I1,A1,1X,I2,':',2I1,
     1   'P',2X,I2,':',2I1,A1,1X,I2,':',2I1,'P',
     2   1X,F5.1,1X,F5.1,'W',1X,F5.1,A1,1X,F5.1,1X,
     3   F5.1,2X,F5.1,'W',1X,F5.1,2X,A6,1X,F5.2)
      GO TO 115
  250 REWIND 7
      GO TO 100
  260 WRITE(6,270)
  270 FORMAT(1H1)
      STOP
      END
C
C
      FUNCTION NUMDAT(Y,M,D,LEAP)
C   RETURNS DAY NO. IN YEAR Y OF DATE D IN MONTH M
C     LEAP=1 IF YEAR IS LEAP, 0 IF NON-LEAP
      INTEGER Y,M,D,LEAP
      NUMDAT=D+(M-1)*30+5*M/9-(M+7)/10*(2-LEAP)
      RETURN
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
      END
C
C
      SUBROUTINE MPOSIT
COMPUTES MOON'S POSITION AT SUNSET TIME(NDAY, UNIVERSAL TIME UTSUN
C   MGHA,MLHA,MDCL = MOON'S GHA,LHA,DECLINATION
C   MALT,MAZIM,ANGDST=MOON'S ALTITUDE,AZIMUTH,ANGULAR DIST FROM SUN
C   DAZIM= MOON'S AZMUTH DIFFERENCE(+ IF NORTH) FROM SUN
C   MALT1,MAZIM1=MOON'S ALTITUDE,AZIMUTH AT END OF CIVIL TWILIGHT
      REAL LAT,LONG,LONGH,LSTDM
      REAL MGHA,MLHA,MDCL,MAZIM,MALT,MAZIM1,MALT1
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDM
      COMMON /TIMES/ NDAY,STSUN,UTSUN,STDUS,STCVL,UTCVL
      COMMON /COORD/ SDCL,SLHA,SAZIM,MGHA,MDCL,MLHA,MALT,MAZIM,
     1   DAZIM,ANGDST,MAZIM1,MALT1
      NAMELIST/MPOS/NDAY,UTSUN,DAYS,MGHA,MLHA,MDCL,MALT,MAZIM,
     1   SAZIM,DAZIM,ANGDST
      CALL MHADCL(UTSUN)
      MLHA=MGHA-LONG
      MALT=ARSIN(SIN(MDCL)*SIN(LAT)+COS(MDCL)*COS(LAT)*COS(MLHA))
      MAZIM=ABS(ATAN2(SIN(MLHA),COS(LAT)*TAN(MDCL)-SIN(LAT)*COS(MLHA)))
      SLHAR=SLHA*PI/12.0
      SAZIM=ABS(ATAN2(SIN(SLHAR),COS(LAT)*TAN(SDCL)-SIN(LAT)
     1   *COS(SLHAR)))
      DAZIM=SAZIM-MAZIM
      ALTSUN=-0.833333*PI/180.0
      ANGDST=ARCOS(SIN(ALTSUN)*SIN(MALT)+COS(ALTSUN)*COS(MALT)*
     1   COS(DAZIM))*180.0/PI
      MALT=MALT*180.0/PI
      MAZIM=MAZIM*180.0/PI
      DAZIM=DAZIM*180.0/PI
C     WRITE(6,MPOS)
      RETURN
      ENTRY MPOST
COMPUTES MOON'S POSITION AT END OF CIVIL TWILIGHT
      CALL MHADCL(UTCVL)
      MLHA=MGHA-LONG
      MALT1=ARSIN(SIN(MDCL)*SIN(LAT)+COS(MDCL)*COS(LAT)*COS(MLHA))
     1   *180.0/PI
      MAZIM1=ABS(ATAN2(SIN(MLHA),COS(LAT)*TAN(MDCL)-SIN(LAT)*
     1   COS(MLHA)))*180.0/PI
      RETURN
      END
      SUBROUTINE MOONSET
COMPUTES TIME OF MOONSET ON GIVEN DATE
C   UTMON,STMON=UNIVERSAL TIME(IN DAYS),STANDARD TIME(IN HRS) OF MOONSET
C   UTSUN=UNIV. TIME OF SUNSET, USED AS FIRST APPROX. TO MOONSET TIME
      REAL MGHA0,MGHA1,MLHA0,MLHA1
      REAL LAT,LONG,LONGH,LSTDM
      REAL MGHA,MLHA,MDCL,MAZIM,MALT,MAZIM1,MALT1
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDM
      COMMON /TIMES/ NDAY,STSUN,UTSUN,STMON,STCVL,UTCVL
      COMMON /COORD/ SDCL,SLHA,SAZIM,MGHA,MDCL,MLHA,MALT,MAZIM,
     1   DAZIM,ANGDST,MAZIM1,MALT1
      DOUBLE PRECISION DAYS
      STMON=1.0E7
      UTMON=UTSUN/24.0
      DAYS=NDAY+UTMON
      CALL MHADCL(UTSUN)
      MGHA1=MGHA
      MLHA0=MGHA1-LONG
      MELHA=347.81*PI/180.0
      COSLHA=(1.00233-SIN(LAT)*SIN(MDCL))/COS(LAT)/COS(MDCL)
      IF (ABS(COSLHA).GT.1.0) RETURN
      MLHA1=ARCOS(COSLHA)
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
      DELTIM=(MLHA1-MLHAO)/DELHA
      IF (DELTIM.LT. -0.5) DELTIM=DELTIM+2.0*PI/DELHA
      IF (DELTIM.GT. +0.5) DELTIM=DELTIM-2.0*PI/DELHA
      UTMUN=UTMUN+DELTIM
   10 IF (DELTIM.LT.0.005) GOTO 20
      MGHAO=MGHA1
      MLHAO=MLHA1
      CALL MHADCL(UTMUN*24.0)
      MGHA1=MGHA
      DELHA=(MGHA1-MGHAO)/DELTIM
      IF (DELHA.LT.0.0) DELHA=DELHA+2.0*PI/DELTIM
      COSLHA=(0.00233-SIN(LAT)*SIN(MDCL))/COS(LAT)/COS(MDCL)
      IF (ABS(COSLHA).GT.1.0) RETURN
      MLHA1=ARCOS(COSLHA)
      DELTIM=(MLHA1-MLHAO)/DELHA
      UTMUN=UTMUN+DELTIM
      GO TO 10
   20 STMUN=UTMUN*24.0-LSTDN
      RETURN
      END
C  FINDS WHETHER YEAR IS LEAP (LEAP = 1 IF YES, 0 IF NO)..
C  IF IDST IS NON-ZERO, THEN ALSO
C  COMPUTES DAY NOS. FOR DAYLIGHT SAVINGS TIME START AND END.
C  DAY NO. OF LAST SUNDAY OF APRIL (BEGIN) AND
C  DAY NO. OF LAST SATNDAY OF OCTOBER
C  IF IDST IS ZERO (DAYLIGHT SAVING TIME NOT OBSERVED), THEN MAKES
C  RANGE OF DAYLIGHT DAYS EMPTY BY SETTING BEGIN,FINISH=367,0
      INTEGER YEAR,BEGIN,FINISH,APR30,OCT31
      LEAP=0
      M4=MOD(YEAR,400)
      M1=MOD(YEAR,100)
      IF (M4.EQ.0 .OR. M1.NE.0 .AND. MOD(YEAR,4).EQ.0) LEAP=1
      IF (IDST.NE.0) GO TO 10
C  DAYLIGHT SAVING TIME NOT OBSERVED. SET DAYLIGHT RANGE TO EMPTY
      BEGIN=367
      FINISH=0
      RETURN
C  JANO,APR30,OCT31 = DAY OF WEEK ON THOSE DATES (FRI=0,SAT=1,SUN=2,...)
C  NAPR30,NOCT31 = NO. OF DAY IN YEAR ON THOSE DATES
   10 JANO=MOD(M4/100*124+1+M1+M1/4-LEAP,7)
      NAPR30=31+28+LEAP+31+30
      NOCT31=365+LEAP-31-30
      APR30=MOD(NAPR30+JANO,7)
      OCT31=MOD(NOCT31+JANO,7)
      BEGIN=NAPR30+2-APR30
      IF (BEGIN.GT.NAPR30) BEGIN=BEGIN-7
      FINISH=NOCT31+1-OCT31
      IF(FINISH.GT.NOCT31) FINISH=FINISH-7
      RETURN
      END
C
C
      SUBROUTINE MHADCL(UT)
C  COMPUTES MOON'S GHA AND DECL AT UNIV. TIME UT ON NDAY
C  USES SERIES VALID FOR PERIOD 1800-1900 APPROXIMATELY
C  REFERENCE: ALMANAC FOR COMPUTERS, 1978. (WE HAVE TRUNCATED THE
C  SERIES TO OBTAIN SUFFICIENT PRECISION FOR OUR PURPOSE)
      REAL LAT,LONG,LONGM,LSTDN ,LTSUN
      REAL MGHA,MLHA,MDCL,MAZIM,MALT,MAZIM1,MALT1
      COMMON /MATH/ PI
      COMMON/POSN/LAT,LATD,LATM,LONG,LONGD,LONGM,LSTDN
      COMMON /TIMES/ NDAY,STSUN,UTSUN,STMUN,STCVL,UTCVL
      COMMON /COORD/ SDCL,SLHA,SAZIM,MGHA,MDCL,MLHA,MALT,MAZIM,
     1    DAZIM,ANGDST,MAZIM1,MALT1
      DOUBLE PRECISION DMOD,DATAN
      DOUBLE PRECISION T,DPI,DRAD,DEGREE,SEC,DX
```

Prediction of Ctescent's Visibility 7

```
      DOUBLE PRECISION GO,AO,CO,NO,DO,BO,EO,WO,GMSTO,DG,DA,DC,DN,DD,
     1   DB,DE,DW,DGMST
      REAL G,A,C,N,D,B,E,W,GMST,RRA
      DRAD(DEGREE)=DMOD(DEGREE,360.0D0)*DPI/180.0D0
      DDEG(IDEG,MIN,SEC)=SEC/3600.0D0+MIN/60.0D0+IDEG
      DHOUR(IHOUR,MIN,SEC)=DDEG(IHOUR,MIN,SEC)
      DAYS=NDAY+UT/24.0
      G=DRAD(GO+DAYS*DG)
      A=DRAD(AO+DAYS*DA)
      C=DRAD(CO+DAYS*DC)
      N=DRAD(NO+DAYS*DN)
      D=DRAD(DO+DAYS*DD)
      B=DRAD(BO+DAYS*DB)
      E=DRAD(EO+DAYS*DE)
      W=DRAD(WO+DAYS*DW)
      GMST=DRAD(GMSTO+15.04106864395D0*(T+NDAY*DGMST)
      THETA=-0.01434*SIN(G+B-2*D+N)-0.01652*SIN(A+G+B-2*D+N)
     1 -0.01869*SIN(2*A+B-2*D+N)+0.027*SIN(2*A+B+N)-0.02994*SIN(A-B-2*D)
     2 -0.03759*SIN(G+B+N)-0.03982*SIN(G-B-N)+0.04732*SIN(B+2*D+N)
     3 -0.04771*SIN(B-N)-0.06505*SIN(A+B-2*D)+0.13622*SIN(A+B)
     4 -0.14511*SIN(A-B-2*D-N)-0.18354*SIN(B-2*D)-0.20017*SIN(B-2*D+N)
     5 -0.38899*SIN(A+B-2*D+N)+0.40248*SIN(A-B)+0.65973*SIN(A+B+N)
     6 +1.96763*SIN(A-B-N)+4.95372*SIN(B)+23.89684*SIN(B+N)
      RHO=1.50538*COS(A-2*D)-1.67417*COS(A+2*D)+1.99463*COS(A+G)
     1 +2.07579*COS(D)-2.455*COS(A-G)-2.74067*COS(A+G-2*D)
     2 -3.83002*COS(G-2*D)-5.37817*COS(2*A)+6.60763*COS(2*A-2*D)
     3 -53.97626*COS(2*D)-68.62152*COS(A-2*D)-395.1167*COS(A)+3649.337
      PHI=0.01722*SIN(A+2*D)+0.01410*SIN(A-2*D-N)-0.01424*SIN(A-2*B)
     1 +0.01481*SIN(A+2*B-2*D+N)+0.01424*SIN(A-2*B)-0.01567*SIN(2*B-2*D)
     2 +0.01506*SIN(A-2*B-2*D-2*N)-0.02527*SIN(A+G)-0.02952*SIN(A-N)
     3 +0.02077*SIN(2*B-2*D+2*N)-0.02527*SIN(A+G)+0.03684*SIN(A-G)
     4 -0.02952*SIN(A+2*B+N)-0.03983*SIN(2*B-2*D+N)
     5 -0.01983*SIN(2*D+N)+0.03983*SIN(2*B-2*D+N)-0.04273*SIN(G-2*D)
     6 +0.04037*SIN(A+2*B-2*D+2*N)+0.04221*SIN(2*A)-0.06886*SIN(A+2*B+2*N)
     7 -0.05566*SIN(2*A-2*D)-0.05657*SIN(A+G-2*D)-0.11463*SIN(2*B)
     8 -0.08724*SIN(A-2*B-N)-0.09724*SIN(A+N)+0.59616*SIN(2*D)
     9 -0.18647*SIN(G)-3.20417*SIN(A-2*B-2*N)-1.28658*SIN(A-2*D)
     A +1.07182*SIN(N)-1.07447*SIN(2*B+N)+6.32962*SIN(A)
     B -2.47970*SIN(2*B+2*N)
      RRA=C+ARSIN(PHI/SQRT(RHO-THETA*THETA))
      RDCL=ARSIN(THETA/SQRT(RHO))
      RGHA=AMOD(GMST-RRA+2.0*PI,2.0*PI)
      RETURN
C
C
      ENTRY CONST(NYEAR)
C                        FOR JAN 0 OF GIVEN YEAR
C COMPUTES ASTRO CONSTANTS FOR JAN 0 OF GIVEN YEAR
C   NDAYS = TIME FROM 12 HR(NOON), JAN 0, 1900 TO 0 HR, JAN 0 OF NYEAR
C   T = SAME IN JULIAN CENTURIES(UNITS OF 36525 DAYS)
       DPI=DATAN(1.0D0)*4.0D0
       PI=DPI
       NDAYS=(NYEAR-1900)*365+(NYEAR-1901)/4
       T=(NDAYS-0.5D0)/36525.0D0
       GO=DMOD(-1.5D-4*T*T+358.4758333D0+35999.04975D0*T,360.0D0)
       AO=DMOD(9.192D-3*T*T+296.1046083D0+477198.8491D0*T,360.0D0)
       CO=DMOD(-1.133D-3*T*T+270.4341642D0+481267.8831420D0*T,360.0D0)
       NO=DMOD(2.078D-3*T*T+259.1832750D0-1934.142008D0*T,360.0D0)
       DO=DMOD(-1.436D-3*T*T+350.7374861D0+445267.1142170D0*T,360.0D0)
       BO=DMOD(-3.211D-3*T*T+11.2508900D0+483202.0251500D0*T,360.0D0)
       EO=DMOD(99.69675D0+35999.372866D0*T,360.0D0)
       EO=DMOD(99.69675D0+58519.2119110D0*T,360.0D0)
       WO=DMOD(3.1D-4*T*T+95.6908383D0+36000.7689D0*T,360.0D0)
       GMSTO=DMOD(3.33D-4*T*T+99.6909833D0+36000.76892D0*T,360.0D0)
       DG=35999.04975D0/36525.0D0
       DA=477198.8491D0/36525.0D0
       DC=481267.8831420D0/36525.0D0
       DN=-1934.142008D0/36525.0D0
       DD=445267.1142170D0/36525.0D0
       DB=483202.0251500D0/36525.0D0
```

Prediction of Crescent's Visibility

```
      DG=35999.37280600/36525.000
      DM=58519.21191100/36525.CD0
      DGMST=36000.7689200/36525.000
C
C COMPUTE CONSTANTS OF SUN'S MOTION FOR JAN 0 OF GIVEN YEAR
C
C  NDAYS = TIME FROM 12 HR(NOON), JAN 0, 1900 TO 0 HR, JAN 0 OF NYEAR
C  T = SAME IN JULIAN CENTURIES(UNITS OF 36525 DAYS)
C  OBL = OBLIQUITY OF ECLIPTIC
C  DG,DGMST,DELSID = DAILY MOTION (CHANGE) IN SUN'S ANOMALY,
C        SUN'S MEAN LONGITUDE, SIDEREAL TIME
C  G0,SMLONG0,SIDTM0 = SUN'S MEAN ANOMALY, SUN'S MEAN LONGITUDE,
C        SIDEREAL TIME, ALL AT 0 HR, JAN 0 OF YEAR NYEAR
C  C1,C2 = COEFFICIENTS IN EQUATION OF CENTER
      OBL=DRAD(DDEG(23,27,8.26D0)-DDEG(0,0,46.845D0)*T)
      SMLNG0=DMOD(3.03D-4*T*T+279.6966780D0+36000.7689200*T,360.0D0)
      DELSID=DHOUR(2400,3,4.542D0)/36525.0D0
      DX=DHOUR(6,38,45.836D0)+DMOD(DHOUR(2400,3,4.542D0)*T,24.0D0)
      SIDTM0=DMOD(DX,24.0D0)
      C1=DRAD(DDEG(1,55,10.057D0)-DDEG(0,0,0.052D0)*T*T-
     1   DDEG(0,0,17.24D0)*T)
      C2=DRAD(DDEG(0,1,12.338D0)-DDEG(0,0,0.361D0)*T)
C     WRITE(6,CONSTS)
      RETURN
C
      ENTRY SUNSET
      NAMELIST/SNST/LONGH,LTSUN,NDAY,DAYS,SLONG,RA,SDCL,SLHA,UTSUN,
     1   STSUN
C  SMLNG = SUN'S MEAN LONGITUDE AT TZERO,   SLONG =  TRUE LONGITUDE
C  RA = SUN'S RIGHT ASCENSION, SINDCL - SIN(SUN'S DECLINATION)
C  SLHA = SUN'S LOCAL HOUR ANGLE WEST
C  LTSUN,STSUN,UTSUN = LOCAL, STANDARD, UNIVERSAL TIME OF SUNSET
      LONGH=LONG*12./PI
      LTSUN=18.0
      DO 10 I=1,2
      DAYS=NDAY+(LTSUN+LONGH)/24.0
      ANOMLY=DRAD(G0+DG*DAYS)
      SMLNG=DRAD(SMLNG0+DGMST*DAYS)
      SLONG=SMLNG+C1*SIN(ANOMLY)+C2*SIN(ANOMLY*2)
      RA=ATAN2(COS(OBL)*SIN(SLONG),COS(SLONG))*12.0/PI
      IF (RA.LT.0.) RA=RA+24.0
      SINDCL=SIN(OBL)*SIN(SLONG)
      SDCL=ARSIN(SINDCL)
      COSHA=(-0.0145439-SINDCL*SIN(LAT))/(SQRT(1.0-SINDCL**2)*COS(LAT))
C  IF COS(SLHA)>1, THEN TIME CANNOT BE EVALUATED
      IF (ABS(COSHA).GT.1.0) RETURN
      SLHA=ARCOS(COSHA)*12.0/PI
      LTSUN=SLHA+RA-DELSID*DAYS-SIDTM0
      IF (LTSUN.LT.0.) LTSUN=LTSUN+24.0
      IF (LTSUN.GT.24.0) LTSUN=LTSUN-24.0
   10 CONTINUE
      UTSUN=LTSUN+LONGH
      STSUN=UTSUN-LSTDH
C     WRITE(6,SNST)
      RETURN
C
      ENTRY CIVIL
COMPUTES TIME OF END OF CIVIL TWILIGHT (SUN'S ZENITH DIST = 96 DEG)
C  THIS ROUTINE MUST BE CALLED AFTER CALLING SUNSET
C  SMLNG,SLONG,RA,SINDCL,SLHA AS ABOVE (FOR SUNSET ABOVE)
C  LTSUN,STCVL,UTCVL = LOCAL,STANDARD,UNIVERSAL TIME OF CIVIL TWILIGHT
      COSHA=(-0.1045285-SINDCL*SIN(LAT))/(SQRT(1.0-SINDCL**2)*COS(LAT))
C  IF COS(SLHA)>1, THEN TIME CANNOT BE EVALUATED
      IF (ABS(COSHA).GT.1.0) RETURN
      LTSUN=ARCOS(COSHA)*12.0/PI+RA-DELSID*DAYS-SIDTM0
      IF (LTSUN.LT.0.) LTSUN=LTSUN+24.0
      IF (LTSUN.GT.24.0) LTSUN=LTSUN-24.0
      UTCVL=LTSUN+LONGH
      STCVL=UTCVL-LSTDH
      RETURN
```

اجتماع شمس وقمر کا گرینچ ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۸۰	جنوری	۱۷	۲۱	۲۱	۱۹۸۱	اکتوبر	۲۷	۲۰	۱۳
	فروری	۱۶	۸	۵۱		نومبر	۲۶	۱۴	۳۹
	مارچ	۱۶	۱۸	۵۷		دسمبر	۲۶	۱۰	۱۱
	اپریل	۱۵	۳	۴۷	۱۹۸۲	جنوری	۲۵	۴	۵۷
	مئی	۱۴	۱۲	۱		فروری	۲۳	۲۱	۱۴
	جون	۱۲	۲۰	۳۹		مارچ	۲۵	۱۰	۱۸
	جولائی	۱۲	۶	۴۶		اپریل	۲۳	۲۰	۲۹
	اگست	۱۰	۱۹	۱۰		مئی	۲۳	۴	۴۱
	ستمبر	۹	۱۰	۱		جون	۲۱	۱۱	۵۳
	اکتوبر	۹	۲	۵۱		جولائی	۲۰	۱۸	۵۸
	نومبر	۷	۲۰	۴۳		اگست	۱۹	۲	۴۶
	دسمبر	۷	۱۴	۳۶		ستمبر	۱۷	۱۲	۱۰
۱۹۸۱	جنوری	۶	۷	۲۵		اکتوبر	۱۷	۰	۵
	فروری	۴	۲۲	۱۵		نومبر	۱۵	۱۵	۱۱
	مارچ	۶	۱۰	۳۲		دسمبر	۱۵	۹	۱۹
	اپریل	۴	۲۰	۲۰	۱۹۸۳	جنوری	۱۴	۵	۹
	مئی	۴	۴	۲۰		فروری	۱۳	۰	۳۲
	جون	۲	۱۱	۳۳		مارچ	۱۴	۱۷	۴۵
	جولائی	۱	۱۹	۴		اپریل	۱۳	۷	۵۹
	جولائی	۳۱	۳	۵۳		مئی	۱۲	۱۹	۲۶
	اگست	۲۹	۱۴	۴۵		جون	۱۱	۴	۳۸
	ستمبر	۲۸	۴	۸		جولائی	۱۰	۱۲	۱۹

اجتماع شمس وقمر کا گرینج ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۸۳	اگست	۸	۱۹	۱۹	۱۹۸۵	مئی	۱۹	۲۱	۴۱
	ستمبر	۷	۲	۳۶		جون	۱۸	۱۱	۵۹
	اکتوبر	۶	۱۱	۱۷		جولائی	۱۷	۲۳	۵۸
	نومبر	۴	۲۳	۲۲		اگست	۱۶	۱۰	۷
	دسمبر	۴	۱۳	۲۷		ستمبر	۱۴	۱۹	۲۱
۱۹۸۴	جنوری	۳	۵	۱۶		اکتوبر	۱۴	۴	۳۴
	فروری	۱	۲۳	۴۷		نومبر	۱۲	۱۴	۲۱
	مارچ	۲	۱۸	۳۲		دسمبر	۱۲	۰	۵۵
	اپریل	۱	۱۲	۱۱	۱۹۸۶	جنوری	۱۰	۱۲	۲۳
	مئی	۱	۳	۴۶		فروری	۹	۰	۵۷
	مئی	۳۰	۱۶	۴۹		مارچ	۱۰	۱۴	۵۲
	جون	۲۹	۳	۲۰		اپریل	۹	۶	۹
	جولائی	۲۸	۱۱	۵۲		مئی	۸	۲۲	۱۰
	اگست	۲۶	۱۹	۲۶		جون	۷	۱۴	۱
	ستمبر	۲۵	۳	۱۲		جولائی	۷	۴	۵۶
	اکتوبر	۲۴	۱۲	۹		اگست	۵	۱۸	۳۶
	نومبر	۲۲	۲۲	۵۸		ستمبر	۴	۷	۱۱
	دسمبر	۲۲	۱۱	۴۸		اکتوبر	۳	۱۸	۵۵
۱۹۸۵	جنوری	۲۱	۲	۳۰		نومبر	۲	۶	۳
	فروری	۱۹	۱۸	۴۴		دسمبر	۱	۱۶	۴۴
	مارچ	۲۱	۱۱	۵۹		دسمبر	۳۱	۳	۱۱
	اپریل	۲۰	۵	۲۲	۱۹۸۷	جنوری	۲۹	۱۳	۴۶

اجتماع شمس وقمر کا گرینچ ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۸۷	فروری	۲۸	۰	۵۱
	مارچ	۲۹	۱۲	۴۷
	اپریل	۲۸	۱	۳۲
	مئی	۲۷	۱۵	۱۳
	جون	۲۶	۵	۳۷
	جولائی	۲۵	۲۰	۳۸
	اگست	۲۴	۱۲	۰
	ستمبر	۲۳	۳	۹
	اکتوبر	۲۲	۱۷	۲۹
	نومبر	۲۱	۶	۳۴
	دسمبر	۲۰	۱۸	۲۶
۱۹۸۸	جنوری	۱۹	۵	۲۷
	فروری	۱۷	۱۵	۵۶
	مارچ	۱۸	۲	۳
	اپریل	۱۶	۱۲	۱
	مئی	۱۵	۲۲	۱۱
	جون	۱۴	۹	۱۵
	جولائی	۱۳	۲۱	۵۳
	اگست	۱۲	۱۲	۳۲
	ستمبر	۱۱	۳	۵۱
	اکتوبر	۱۰	۲۱	۵۰
	نومبر	۹	۱۳	۲۱

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۸۸	دسمبر	۹	۵	۳۷
۱۹۸۹	جنوری	۷	۱۹	۲۳
	فروری	۶	۷	۳۸
	مارچ	۷	۱۸	۲۰
	اپریل	۶	۳	۳۴
	مئی	۵	۱۱	۴۸
	جون	۳	۱۹	۵۴
	جولائی	۳	۵	۰
	اگست	۱	۱۶	۶
	اگست	۳۱	۵	۴۵
	ستمبر	۲۹	۲۱	۴۸
	اکتوبر	۲۹	۱۵	۲۹
	نومبر	۲۸	۹	۴۲
	دسمبر	۲۸	۳	۲۱
۱۹۹۰	جنوری	۲۶	۱۹	۲۱
	فروری	۲۵	۸	۵۵
	مارچ	۲۶	۱۹	۴۹
	اپریل	۲۵	۴	۲۸
	مئی	۲۴	۱۱	۴۸
	جون	۲۲	۱۸	۵۶
	جولائی	۲۲	۲	۵۵
	اگست	۲۰	۱۲	۴۰

اجتماع شمس وقمر کا گرینج ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۹۰	ستمبر	۱۹	۰	۴۷	۱۹۹۲	جون	۳۰	۱۲	۱۹
	اکتوبر	۱۸	۱۵	۳۸		جولائی	۲۹	۱۹	۳۶
	نومبر	۱۷	۹	۵		اگست	۲۸	۲	۴۳
	دسمبر	۱۷	۴	۲۳		ستمبر	۲۶	۱۰	۴۱
۱۹۹۱	جنوری	۱۵	۲۳	۵۱		اکتوبر	۲۵	۲۰	۳۵
	فروری	۱۴	۱۷	۳۳		نومبر	۲۴	۹	۱۲
	مارچ	۱۶	۸	۱۱		دسمبر	۲۴	۰	۴۳
	اپریل	۱۴	۱۹	۳۸	۱۹۹۳	جنوری	۲۲	۱۸	۲۸
	مئی	۱۴	۴	۳۷		فروری	۲۱	۱۳	۶
	جون	۱۲	۱۳	۷		مارچ	۲۳	۷	۱۴
	جولائی	۱۱	۱۹	۷		اپریل	۲۱	۲۳	۴۹
	اگست	۱۰	۲	۲۸		مئی	۲۱	۱۴	۸
	ستمبر	۸	۱۱	۲		جون	۲۰	۱	۵۴
	اکتوبر	۷	۲۱	۳۹		جولائی	۱۹	۱۱	۲۵
	نومبر	۶	۱۱	۱۲		اگست	۱۷	۱۹	۲۹
	دسمبر	۶	۳	۵۷		ستمبر	۱۶	۳	۱۲
۱۹۹۲	جنوری	۴	۲۳	۱۱		اکتوبر	۱۵	۱۱	۳۷
	فروری	۳	۱۹	۰		نومبر	۱۳	۲۱	۳۵
	مارچ	۴	۱۳	۲۳		دسمبر	۱۳	۹	۲۸
	اپریل	۳	۵	۲	۱۹۹۴	جنوری	۱۱	۲۳	۱۱
	مئی	۲	۱۷	۴۶		فروری	۱۰	۱۴	۳۱
	جون	۱	۳	۵۷		مارچ	۱۲	۷	۶

اجتماع شمس وقمر کا گرینج ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۹۴	اپریل	۱۱	۰	۱۸	۱۹۹۶	جنوری	۲۰	۱۲	۵۱
	مئی	۱۰	۱۷	۸		فروری	۱۸	۲۳	۳۱
	جون	۹	۸	۲۸		مارچ	۱۹	۱۰	۴۶
	جولائی	۸	۲۱	۳۹		اپریل	۱۷	۲۲	۵۰
	اگست	۷	۸	۴۶		مئی	۱۷	۱۱	۴۷
	ستمبر	۵	۱۸	۳۴		جون	۱۶	۱	۳۷
	اکتوبر	۵	۳	۵۶		جولائی	۱۵	۱۶	۱۶
	نومبر	۳	۱۳	۳۷		اگست	۱۴	۷	۳۵
	دسمبر	۲	۲۳	۵۵		ستمبر	۱۲	۲۳	۹
۱۹۹۵	جنوری	۱	۱۰	۵۷		اکتوبر	۱۲	۱۳	۱۶
	جنوری	۳۰	۲۲	۴۸		نومبر	۱۱	۴	۱۷
	مارچ	۱	۱۱	۴۹		دسمبر	۱۰	۱۶	۵۸
	مارچ	۳۱	۲	۹	۱۹۹۷	جنوری	۹	۴	۲۶
	اپریل	۲۹	۱۷	۳۷		فروری	۷	۱۵	۸
	مئی	۲۹	۹	۲۸		مارچ	۹	۱	۱۵
	جون	۲۸	۰	۵۱		اپریل	۷	۱۱	۳
	جولائی	۲۷	۱۵	۱۵		مئی	۶	۲۰	۴۸
	اگست	۲۶	۴	۳۳		جون	۵	۷	۵
	ستمبر	۲۴	۱۶	۵۶		جولائی	۳	۱۸	۴۱
	اکتوبر	۲۴	۴	۳۷		اگست	۳	۸	۱۵
	نومبر	۲۲	۱۵	۴۴		ستمبر	۱	۲۳	۵۳
	دسمبر	۲۲	۲	۲۴		اکتوبر	۱	۳	۵۳

اجتماع شمس وقمر کا گرینج ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹہ	منٹ
۱۹۹۷	اکتوبر	۳۱	۱۰	۲	۱۹۹۹	اگست	۱۱	۱۱	۹
	نومبر	۳۰	۲	۱۵		ستمبر	۹	۲۲	۳
	دسمبر	۲۹	۱۶	۵۸		اکتوبر	۹	۱۱	۳۴
۱۹۹۸	جنوری	۲۸	۶	۲		نومبر	۸	۳	۵۳
	فروری	۲۶	۱۷	۲۶		دسمبر	۷	۲۲	۳۲
	مارچ	۲۸	۳	۱۵	۲۰۰۰	جنوری	۶	۱۸	۱۴
	اپریل	۲۶	۱۱	۴۳		فروری	۵	۱۳	۴
	مئی	۲۵	۱۹	۳۲		مارچ	۶	۵	۱۸
	جون	۲۴	۳	۵۲		اپریل	۴	۱۸	۱۴
	جولائی	۲۳	۱۳	۴۵		مئی	۴	۴	۱۳
	اگست	۲۲	۲	۴		جون	۲	۱۲	۱۴
	ستمبر	۲۰	۱۷	۲		جولائی	۱	۱۹	۲۱
	اکتوبر	۲۰	۱۰	۱۰		جولائی	۳۱	۲	۲۶
	نومبر	۱۹	۴	۲۸		اگست	۲۹	۱۰	۲۰
	دسمبر	۱۸	۲۲	۴۴		ستمبر	۲۷	۱۹	۵۴
۱۹۹۹	جنوری	۱۷	۱۵	۴۷		اکتوبر	۲۷	۷	۵۹
	فروری	۱۶	۶	۴۰		نومبر	۲۵	۲۳	۱۳
	مارچ	۱۷	۱۸	۴۹		دسمبر	۲۵	۱۷	۲۲
	اپریل	۱۶	۴	۲۳	۲۰۰۱	جنوری	۲۴	۱۳	۸
	مئی	۱۵	۱۲	۶		فروری	۲۳	۸	۲۲
	جون	۱۳	۱۹	۴		مارچ	۲۵	۱	۲۳
	جولائی	۱۳	۲	۲۵		اپریل	۲۳	۱۵	۲۷

اجتماع شمس وقمر کا گرینج ٹائم

سال	ماہ	تاریخ	گھنٹے	منٹ	سال	ماہ	تاریخ	گھنٹے	منٹ
۲۰۰۱	مئی	۲۳	۲	۴۷	۲۰۰۲	ستمبر	۷	۳	۱۱
	جون	۲۱	۱۱	۵۹		اکتوبر	۶	۱۱	۱۹
	جولائی	۲۰	۱۹	۴۶		نومبر	۴	۲۰	۳۶
	اگست	۱۹	۲	۵۷		دسمبر	۴	۷	۳۵
	ستمبر	۱۷	۱۰	۲۸	۲۰۰۳	جنوری	۲	۲۰	۲۴
	اکتوبر	۱۶	۱۹	۲۴		فروری	۱	۱۰	۵۰
	نومبر	۱۵	۶	۴۱		مارچ	۳	۲	۳۶
	دسمبر	۱۴	۲۰	۴۸		اپریل	۱	۱۹	۱۹
۲۰۰۲	جنوری	۱۳	۱۳	۳۰		مئی	۱	۱۲	۱۵
	فروری	۱۲	۷	۴۱		مئی	۳۱	۴	۲۰
	مارچ	۱۴	۲	۳		جون	۲۹	۱۸	۳۰
	اپریل	۱۲	۱۹	۲۲		جولائی	۲۹	۶	۵۳
	مئی	۱۲	۱۰	۴۷		اگست	۲۷	۱۷	۲۷
	جون	۱۰	۲۳	۴۷		ستمبر	۲۶	۳	۱۰
	جولائی	۱۰	۱۰	۲۶		اکتوبر	۲۵	۱۲	۵۱
	اگست	۸	۱۹	۱۶		نومبر	۲۳	۲۳	۱
					۲۰۰۳	دسمبر	۲۳	۹	۳۵

2

LOGARITHMS OF NUMBERS

N	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	J	ADD 1 2 3	4 5 6	7 8 9
10	·0000	0043	0086	0128	0170	0212					42	4 8 13	17 21 25	29 34 38
						0212	0253	0294	0334	0374	40	4 8 12	16 20 24	28 32 36
11	·0414	0453	0492	0531	0569	0607					39	4 8 12	16 19 23	27 31 35
						0607	0645	0682	0719	0755	37	4 7 11	15 18 22	26 30 33
12	·0792	0828	0864	0899	0934	0969					36	4 7 11	14 18 21	25 28 32
						0969	1004	1038	1072	1106	34	3 7 10	14 17 20	24 27 31
13	·1139	1173	1206	1239	1271	1303					33	3 7 10	13 16 20	23 26 30
						1303	1335	1367	1399	1430	32	3 6 10	13 16 19	22 26 29
14	·1461	1492	1523	1553	1584	1614	1644	1673	1703	1732	30	3 6 9	12 15 18	21 24 27
15	·1761	1790	1818	1847	1875	1903	1931	1959	1987	2014	28	3 6 8	11 14 17	20 22 25
16	·2041	2068	2095	2122	2148	2175	2201	2227	2253	2279	26	3 5 8	10 13 16	18 21 23
17	·2304	2330	2355	2380	2405	2430	2455	2480	2504	2529	25	2 5 7	10 12 15	17 20 22
18	·2553	2577	2601	2625	2648	2672	2695	2718	2742	2765	23	2 5 7	9 12 14	16 19 21
19	·2788	2810	2833	2856	2878	2900	2923	2945	2967	2989	22	2 4 7	9 11 13	15 18 20
20	·3010	3032	3054	3075	3096	3118	3139	3160	3181	3201	21	2 4 6	8 11 13	15 17 19
21	·3222	3243	3263	3284	3304	3324	3345	3365	3385	3404	20	2 4 6	8 10 12	14 16 18
22	·3424	3444	3464	3483	3502	3522	3541	3560	3579	3598	19	2 4 6	8 10 11	13 15 17
23	·3617	3636	3655	3674	3692	3711	3729	3747	3766	3784		2 4 6	7 9 11	13 15 17
24	·3802	3820	3838	3856	3874	3892	3909	3927	3945	3962	18	2 4 5	7 9 11	13 14 16
25	·3979	3997	4014	4031	4048	4065	4082	4099	4116	4133	17	2 3 5	7 9 10	12 14 15
26	·4150	4166	4183	4200	4216	4232	4249	4265	4281	4298		2 3 5	6 8 10	11 13 14
27	·4314	4330	4346	4362	4378	4393	4409	4425	4440	4456	16	2 3 5	6 8 9	11 13 14
28	·4472	4487	4502	4518	4533	4548	4564	4579	4594	4609	15	2 3 5	6 8 9	11 12 14
29	·4624	4639	4654	4669	4683	4698	4713	4728	4742	4757		1 3 4	6 7 9	10 12 13
30	·4771	4786	4800	4814	4829	4843	4857	4871	4886	4900	14	1 3 4	6 7 8	10 11 13
31	·4914	4928	4942	4955	4969	4983	4997	5011	5024	5038		1 3 4	5 7 8	10 11 12
32	·5051	5065	5079	5092	5105	5119	5132	5145	5159	5172		1 3 4	5 7 8	9 11 12
33	·5185	5198	5211	5224	5237	5250	5263	5276	5289	5302	13	1 3 4	5 6 8	9 10 12
34	·5315	5328	5340	5353	5366	5378	5391	5403	5416	5428		1 3 4	5 6 8	9 10 11
35	·5441	5453	5465	5478	5490	5502	5514	5527	5539	5551		1 2 4	5 6 7	9 10 11
36	·5563	5575	5587	5599	5611	5623	5635	5647	5658	5670	12	1 2 4	5 6 7	8 10 11
37	·5682	5694	5705	5717	5729	5740	5752	5763	5775	5786		1 2 3	5 6 7	8 9 10
38	·5798	5809	5821	5832	5843	5855	5866	5877	5888	5899		1 2 3	5 6 7	8 9 10
39	·5911	5922	5933	5944	5955	5966	5977	5988	5999	6010	11	1 2 3	4 5 7	8 9 10
40	·6021	6031	6042	6053	6064	6075	6085	6096	6107	6117		1 2 3	4 5 6	8 9 10
41	·6128	6138	6149	6160	6170	6180	6191	6201	6212	6222		1 2 3	4 5 6	7 8 9
42	·6232	6243	6253	6263	6274	6284	6294	6304	6314	6325		1 2 3	4 5 6	7 8 9
43	·6335	6345	6355	6365	6375	6385	6395	6405	6415	6425	10	1 2 3	4 5 6	7 8 9
44	·6435	6444	6454	6464	6474	6484	6493	6503	6513	6522		1 2 3	4 5 6	7 8 9
45	·6532	6542	6551	6561	6571	6580	6590	6599	6609	6618		1 2 3	4 5 6	7 8 9
46	·6628	6637	6646	6656	6665	6675	6684	6693	6702	6712		1 2 3	4 5 6	7 7 8
47	·6721	6730	6739	6749	6758	6767	6776	6785	6794	6803		1 2 3	4 5 5	6 7 8
48	·6812	6821	6830	6839	6848	6857	6866	6875	6884	6893	9	1 2 3	4 5 5	6 7 8
49	·6902	6911	6920	6928	6937	6946	6955	6964	6972	6981		1 2 3	4 4 5	6 7 8

USEFUL CONSTANTS WITH THEIR LOGARITHMS

	No.	Log.		No.	Log.		No.	Log
π	3·14159	0·4971	1 radian	57°·296	1·7581	e	2·71828	0·4343
$\frac{1}{\pi}$	0·3183	$\bar{1}$·5029		3437′·7	3·5363	M	0·4343	$\bar{1}$·6378
π^2	9·8696	0·9943		206265″	5·3144	$\frac{1}{M}$	2·3026	0·3622
$\sqrt{\pi}$	1·7725	0·2486	arc 1°	0·017 453 293	$\bar{2}$·2419			
$\frac{4}{3}\pi$	4·1888	0·6221	arc 1′	0·000 290 888	$\bar{4}$·4637			
			arc 1″	0·000 004 848	$\bar{6}$·6856			

$\log_e x = \frac{1}{M}\log_{10} x$

$\log_{10} x = M \log_e x$

LOGARITHMS OF NUMBERS

x	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Δ	ADD 1	2	3	4	5	6	7	8	9
50	·6990	6998	7007	7016	7024	7033	7042	7050	7059	7067		1	2	3	3	4	5	6	7	8
51	·7076	7084	7093	7101	7110	7118	7126	7135	7143	7152		1	2	3	3	4	5	6	7	8
52	·7160	7168	7177	7185	7193	7202	7210	7218	7226	7235		1	2	2	3	4	5	6	7	7
53	·7243	7251	7259	7267	7275	7284	7292	7300	7308	7316		1	2	2	3	4	5	6	6	7
54	·7324	7332	7340	7348	7356	7364	7372	7380	7388	7396	8	1	2	2	3	4	5	6	6	7
55	·7404	7412	7419	7427	7435	7443	7451	7459	7466	7474		1	2	2	3	4	5	5	6	7
56	·7482	7490	7497	7505	7513	7520	7528	7536	7543	7551		1	2	2	3	4	5	5	6	7
57	·7559	7566	7574	7582	7589	7597	7604	7612	7619	7627		1	2	2	3	4	5	5	6	7
58	·7634	7642	7649	7657	7664	7672	7679	7686	7694	7701		1	2	2	3	4	4	5	6	7
59	·7709	7716	7723	7731	7738	7745	7752	7760	7767	7774		1	1	2	3	4	4	5	6	7
60	·7782	7789	7796	7803	7810	7818	7825	7832	7839	7846	7	1	1	2	3	4	4	5	6	6
61	·7853	7860	7868	7875	7882	7889	7896	7903	7910	7917		1	1	2	3	4	4	5	6	6
62	·7924	7931	7938	7945	7952	7959	7966	7973	7980	7987		1	1	2	3	3	4	5	6	6
63	·7993	8000	8007	8014	8021	8028	8035	8041	8048	8055		1	1	2	3	3	4	5	6	6
64	·8062	8069	8075	8082	8089	8096	8102	8109	8116	8122		1	1	2	3	3	4	5	5	6
65	·8129	8136	8142	8149	8156	8162	8169	8176	8182	8189		1	1	2	3	3	4	5	5	6
66	·8195	8202	8209	8215	8222	8228	8235	8241	8248	8254		1	1	2	3	3	4	5	5	6
67	·8261	8267	8274	8280	8287	8293	8299	8306	8312	8319		1	1	2	3	3	4	4	5	6
68	·8325	8331	8338	8344	8351	8357	8363	8370	8376	8382		1	1	2	3	3	4	4	5	6
69	·8388	8395	8401	8407	8414	8420	8426	8432	8439	8445		1	1	2	3	3	4	4	5	6
70	·8451	8457	8463	8470	8476	8482	8488	8494	8500	8506		1	1	2	2	3	4	4	5	6
71	·8513	8519	8525	8531	8537	8543	8549	8555	8561	8567	6	1	1	2	2	3	4	4	5	5
72	·8573	8579	8585	8591	8597	8603	8609	8615	8621	8627		1	1	2	2	3	4	4	5	5
73	·8633	8639	8645	8651	8657	8663	8669	8675	8681	8686		1	1	2	2	3	4	4	5	5
74	·8692	8698	8704	8710	8716	8722	8727	8733	8739	8745		1	1	2	2	3	4	4	5	5
75	·8751	8756	8762	8768	8774	8779	8785	8791	8797	8802		1	1	2	2	3	3	4	5	5
76	·8808	8814	8820	8825	8831	8837	8842	8848	8854	8859		1	1	2	2	3	3	4	5	5
77	·8865	8871	8876	8882	8887	8893	8899	8904	8910	8915		1	1	2	2	3	3	4	4	5
78	·8921	8927	8932	8938	8943	8949	8954	8960	8965	8971		1	1	2	2	3	3	4	4	5
79	·8976	8982	8987	8993	8998	9004	9009	9015	9020	9025		1	1	2	2	3	3	4	4	5
80	·9031	9036	9042	9047	9053	9058	9063	9069	9074	9079		1	1	2	2	3	3	4	4	5
81	·9085	9090	9096	9101	9106	9112	9117	9122	9128	9133		1	1	2	2	3	3	4	4	5
82	·9138	9143	9149	9154	9159	9165	9170	9175	9180	9186		1	1	2	2	3	3	4	4	5
83	·9191	9196	9201	9206	9212	9217	9222	9227	9232	9238		1	1	2	2	3	3	4	4	5
84	·9243	9248	9253	9258	9263	9269	9274	9279	9284	9289		1	1	2	2	3	3	4	4	5
85	·9294	9299	9304	9309	9315	9320	9325	9330	9335	9340		1	1	2	2	3	3	4	4	5
86	·9345	9350	9355	9360	9365	9370	9375	9380	9385	9390	5	1	1	2	2	3	3	4	4	5
87	·9395	9400	9405	9410	9415	9420	9425	9430	9435	9440		0	1	1	2	2	3	3	4	4
88	·9445	9450	9455	9460	9465	9469	9474	9479	9484	9489		0	1	1	2	2	3	3	4	4
89	·9494	9499	9504	9509	9513	9518	9523	9528	9533	9538		0	1	1	2	2	3	3	4	4
90	·9542	9547	9552	9557	9562	9566	9571	9576	9581	9586		0	1	1	2	2	3	3	4	4
91	·9590	9595	9600	9605	9609	9614	9619	9624	9628	9633		0	1	1	2	2	3	3	4	4
92	·9638	9643	9647	9652	9657	9661	9666	9671	9675	9680		0	1	1	2	2	3	3	4	4
93	·9685	9689	9694	9699	9703	9708	9713	9717	9722	9727		0	1	1	2	2	3	3	4	4
94	·9731	9736	9741	9745	9750	9754	9759	9763	9768	9773		0	1	1	2	2	3	3	4	4
95	·9777	9782	9786	9791	9795	9800	9805	9809	9814	9818		0	1	1	2	2	3	3	4	4
96	·9823	9827	9832	9836	9841	9845	9850	9854	9859	9863		0	1	1	2	2	3	3	4	4
97	·9868	9872	9877	9881	9886	9890	9894	9899	9903	9908		0	1	1	2	2	3	3	4	4
98	·9912	9917	9921	9926	9930	9934	9939	9943	9948	9952		0	1	1	2	2	3	3	4	4
99	·9956	9961	9965	9969	9974	9978	9983	9987	9991	9996	4	0	1	1	2	2	2	3	3	4

Only the decimal portion (mantissa) of each logarithm is shown in this table
The integral portion (characteristic) must be determined independently

ANTILOGARITHMS

x	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	ADD 1	2	3	4	5	6	7	8	9
·00	1000	1002	1005	1007	1009	1012	1014	1016	1019	1021		0	0	1	1	1	1	1	2	2
·01	1023	1026	1028	1030	1033	1035	1038	1040	1042	1045	2	0	0	1	1	1	1	2	2	2
·02	1047	1050	1052	1054	1057	1059	1062	1064	1067	1069		0	0	1	1	1	1	2	2	2
·03	1072	1074	1076	1079	1081	1084	1086	1089	1091	1094		0	0	1	1	1	1	2	2	2
·04	1096	1099	1102	1104	1107	1109	1112	1114	1117	1119		0	1	1	1	1	2	2	2	2
·05	1122	1125	1127	1130	1132	1135	1138	1140	1143	1146		0	1	1	1	1	2	2	2	2
·06	1148	1151	1153	1156	1159	1161	1164	1167	1169	1172		0	1	1	1	1	2	2	2	2
·07	1175	1178	1180	1183	1186	1189	1191	1194	1197	1199		0	1	1	1	1	2	2	2	2
·08	1202	1205	1208	1211	1213	1216	1219	1222	1225	1227		0	1	1	1	1	2	2	2	3
·09	1230	1233	1236	1239	1242	1245	1247	1250	1253	1256		0	1	1	1	1	2	2	2	3
·10	1259	1262	1265	1268	1271	1274	1276	1279	1282	1285		0	1	1	1	1	2	2	2	3
·11	1288	1291	1294	1297	1300	1303	1306	1309	1312	1315		0	1	1	1	2	2	2	2	3
·12	1318	1321	1324	1327	1330	1334	1337	1340	1343	1346	3	0	1	1	1	2	2	2	2	3
·13	1349	1352	1355	1358	1361	1365	1368	1371	1374	1377		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·14	1380	1384	1387	1390	1393	1396	1400	1403	1406	1409		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·15	1413	1416	1419	1422	1426	1429	1432	1435	1439	1442		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·16	1445	1449	1452	1455	1459	1462	1466	1469	1472	1476		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·17	1479	1483	1486	1489	1493	1496	1500	1503	1507	1510		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·18	1514	1517	1521	1524	1528	1531	1535	1538	1542	1545		0	1	1	1	2	2	2	3	3
·19	1549	1552	1556	1560	1563	1567	1570	1574	1578	1581		0	1	1	1	2	2	3	3	3
·20	1585	1589	1592	1596	1600	1603	1607	1611	1614	1618		0	1	1	1	2	2	3	3	3
·21	1622	1626	1629	1633	1637	1641	1644	1648	1652	1656		0	1	1	2	2	2	3	3	3
·22	1660	1663	1667	1671	1675	1679	1683	1687	1690	1694		0	1	1	2	2	2	3	3	3
·23	1698	1702	1706	1710	1714	1718	1722	1726	1730	1734	4	0	1	1	2	2	2	3	3	4
·24	1738	1742	1746	1750	1754	1758	1762	1766	1770	1774		0	1	1	2	2	2	3	3	4
·25	1778	1782	1786	1791	1795	1799	1803	1807	1811	1816		0	1	1	2	2	2	3	3	4
·26	1820	1824	1828	1832	1837	1841	1845	1849	1854	1858		0	1	1	2	2	3	3	3	4
·27	1862	1866	1871	1875	1879	1884	1888	1892	1897	1901		0	1	1	2	2	3	3	3	4
·28	1905	1910	1914	1919	1923	1928	1932	1936	1941	1945		0	1	1	2	2	3	3	4	4
·29	1950	1954	1959	1963	1968	1972	1977	1982	1986	1991		0	1	1	2	2	3	3	4	4
·30	1995	2000	2004	2009	2014	2018	2023	2028	2032	2037		0	1	1	2	2	3	3	4	4
·31	2042	2046	2051	2056	2061	2065	2070	2075	2080	2084		0	1	1	2	2	3	3	4	4
·32	2089	2094	2099	2104	2109	2113	2118	2123	2128	2133		0	1	1	2	2	3	3	4	4
·33	2138	2143	2148	2153	2158	2163	2168	2173	2178	2183	5	1	1	2	2	3	3	4	4	5
·34	2188	2193	2198	2203	2208	2213	2218	2223	2228	2234		1	1	2	2	3	3	4	4	5
·35	2239	2244	2249	2254	2259	2265	2270	2275	2280	2286		1	1	2	2	3	3	4	4	5
·36	2291	2296	2301	2307	2312	2317	2323	2328	2333	2339		1	1	2	2	3	3	4	4	5
·37	2344	2350	2355	2360	2366	2371	2377	2382	2388	2393		1	1	2	2	3	3	4	4	5
·38	2399	2404	2410	2415	2421	2427	2432	2438	2443	2449		1	1	2	2	3	3	4	4	5
·39	2455	2460	2466	2472	2477	2483	2489	2495	2500	2506		1	1	2	2	3	3	4	5	5
·40	2512	2518	2523	2529	2535	2541	2547	2553	2559	2564		1	1	2	2	3	4	4	5	5
·41	2570	2576	2582	2588	2594	2600	2606	2612	2618	2624	6	1	1	2	2	3	4	4	5	5
·42	2630	2636	2642	2649	2655	2661	2667	2673	2679	2685		1	1	2	2	3	4	4	5	6
·43	2692	2698	2704	2710	2716	2723	2729	2735	2742	2748		1	1	2	3	3	4	4	5	6
·44	2754	2761	2767	2773	2780	2786	2793	2799	2805	2812		1	1	2	3	3	4	4	5	6
·45	2818	2825	2831	2838	2844	2851	2858	2864	2871	2877		1	1	2	3	3	4	5	5	6
·46	2884	2891	2897	2904	2911	2917	2924	2931	2938	2944		1	1	2	3	3	4	5	5	6
·47	2951	2958	2965	2972	2979	2985	2992	2999	3006	3013		1	1	2	3	3	4	5	5	6
·48	3020	3027	3034	3041	3048	3055	3062	3069	3076	3083	7	1	1	2	3	4	4	5	6	6
·49	3090	3097	3105	3112	3119	3126	3133	3141	3148	3155		1	1	2	3	4	4	5	6	6

ANTILOGARITHMS

5

x	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Δ	ADD 1	2	3	4	5	6	7	8	9
·50	3162	3170	3177	3184	3192	3199	3206	3214	3221	3228		1	1	2	3	4	4	5	6	7
·51	3236	3243	3251	3258	3266	3273	3281	3289	3296	3304		1	2	2	3	4	5	5	6	7
·52	3311	3319	3327	3334	3342	3350	3357	3365	3373	3381		1	2	2	3	4	5	5	6	7
·53	3388	3396	3404	3412	3420	3428	3436	3443	3451	3459		1	2	2	3	4	5	6	6	7
·54	3467	[illegible]	3483	3491	3499	3508	3516	3524	3532	3540	8	1	2	2	3	4	5	6	6	7
·55	3548	3556	3565	3573	3581	3589	3597	3606	3614	3622		1	2	2	3	4	5	6	7	7
·56	3631	3639	3648	3656	3664	3673	3681	3690	3698	3707		1	2	3	3	4	5	6	7	8
·57	3715	3724	3733	3741	3750	3758	3767	3776	3784	3793		1	2	3	3	4	5	6	7	8
·58	3802	3811	3819	3828	3837	3846	3855	3864	3873	3882		1	2	3	4	4	5	6	7	8
·59	3890	3899	3908	3917	3926	3936	3945	3954	3963	3972	9	1	2	3	4	5	5	6	7	8
·60	3981	3990	3999	4009	4018	4027	4036	4046	4055	4064		1	2	3	4	5	6	6	7	8
·61	4074	4083	4093	4102	4111	4121	4130	4140	4150	4159		1	2	3	4	5	6	7	8	9
·62	4169	4178	4188	4198	4207	4217	4227	4236	4246	4256		1	2	3	4	5	6	7	8	9
·63	4266	4276	4285	4295	4305	4315	4325	4335	4345	4355	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9
·64	4365	4375	4385	4395	4406	4416	4426	4436	4446	4457		1	2	3	4	5	6	7	8	9
·65	4467	4477	4487	4498	4508	4519	4529	4539	4550	4560		1	2	3	4	5	6	7	8	9
·66	4571	4581	4592	4603	4613	4624	4634	4645	4656	4667		1	2	3	4	5	6	7	9	10
·67	4677	4688	4699	4710	4721	4732	4742	4753	4764	4775	11	1	2	3	4	6	7	8	9	10
·68	4786	4797	4808	4819	4831	4842	4853	4864	4875	4887		1	2	3	4	6	7	8	9	10
·69	4898	4909	4920	4932	4943	4955	4966	4977	4989	5000		1	2	3	5	6	7	8	9	10
·70	5012	5023	5035	5047	5058	5070	5082	5093	5105	5117		1	2	4	5	6	7	8	9	11
·71	5129	5140	5152	5164	5176	5188	5200	5212	5224	5236	12	1	2	4	5	6	7	8	10	11
·72	5248	5260	5272	5284	5297	5309	5321	5333	5346	5358		1	2	4	5	6	7	9	10	11
·73	5370	5383	5395	5408	5420	5433	5445	5458	5470	5483		1	3	4	5	6	8	9	10	11
·74	5495	5508	5521	5534	5546	5559	5572	5585	5598	5610		1	3	4	5	6	8	9	10	12
·75	5623	5636	5649	5662	5675	5689	5702	5715	5728	5741	13	1	3	4	5	7	8	9	10	12
·76	5754	5768	5781	5794	5808	5821	5834	5848	5861	5875		1	3	4	5	7	8	9	11	12
·77	5888	5902	5916	5929	5943	5957	5970	5984	5998	6012		1	3	4	6	7	8	10	11	12
·78	6026	6039	6053	6067	6081	6095	6109	6124	6138	6152	14	1	3	4	6	7	8	10	11	13
·79	6166	6180	6194	6209	6223	6237	6252	6266	6281	6295		1	3	4	6	7	9	10	11	13
·80	6310	6324	6339	6353	6368	6383	6397	6412	6427	6442		1	3	4	6	7	9	10	12	13
·81	6457	6471	6486	6501	6516	6531	6546	6561	6577	6592	15	2	3	5	6	8	9	11	12	14
·82	6607	6622	6637	6653	6668	6683	6699	6714	6730	6745		2	3	5	6	8	9	11	12	14
·83	6761	6776	6792	6808	6823	6839	6855	6871	6887	6902		2	3	5	6	8	9	11	13	14
·84	6918	6934	6950	6966	6982	6998	7015	7031	7047	7063	16	2	3	5	6	8	10	11	13	14
·85	7079	7096	7112	7129	7145	7161	7178	7194	7211	7228		2	3	5	7	8	10	12	13	15
·86	7244	7261	7278	7295	7311	7328	7345	7362	7379	7396	17	2	3	5	7	9	10	12	14	15
·87	7413	7430	7447	7464	7482	7499	7516	7534	7551	7568		2	3	5	7	9	10	12	14	16
·88	7586	7603	7621	7638	7656	7674	7691	7709	7727	7745		2	4	5	7	9	11	12	14	16
·89	7762	7780	7798	7816	7834	7852	7870	7889	7907	7925	18	2	4	5	7	9	11	13	14	16
·90	7943	[illegible]	7980	7998	8017	8035	8054	8072	8091	8110		2	4	6	7	9	11	13	15	17
·91	8128	8147	8166	8185	8204	8222	8241	8260	8279	8299	19	2	4	6	8	10	11	13	15	17
·92	8318	8337	8356	8375	8395	8414	8433	8453	8472	8492		2	4	6	8	10	12	14	15	17
·93	8511	8531	8551	8570	8590	8610	8630	8650	8670	8690		2	4	6	8	10	12	14	16	18
·94	8710	8730	8750	8770	8790	8810	8831	8851	8872	8892	20	2	4	6	8	10	12	14	16	18
·95	8913	8933	8954	8974	8995	9016	9036	9057	9078	9099		2	4	6	8	10	12	15	17	19
·96	9120	9141	9162	9183	9204	9226	9247	9268	9290	9311	21	2	4	6	8	11	13	15	17	19
·97	9333	9354	9376	9397	9419	[illegible]	9462	9484	9506	9528		2	4	7	9	11	13	16	17	20
·98	9550	9572	9594	9616	9638	[illegible]	9683	9705	9727	9750	22	2	4		9	11	13	15	18	20
·99	9772	9795	9817	9840	9863	[illegible]	[illegible]	9931	9954	9977	23	2	5	7	9	11	14	16	18	21

LOGARITHMS OF SINES

x	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	Δ	ADD				
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9		1′	2′	3′	4′	5′
0°	—∞	$\bar{3}$·242	$\bar{3}$·543	$\bar{3}$·719	$\bar{3}$·844	$\bar{3}$·941	$\bar{2}$·020	$\bar{2}$·087	$\bar{2}$·145	$\bar{2}$·196		Differences here vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 10.				
1	$\bar{2}$·2419	2832	3210	3558	3880	4179	4459	4723	4971	5206						
2	·5428	5640	5842	6035	6220	6397	6567	6731	6889	7041						
3	·7188	7330	7468	7602	7731	7857	7979	8098	8213	8326						
4	·8436	8543	8647	8749	8849	8946	9042	9135	9226	9315						
5	$\bar{2}$·9403	9489	9573	9655	9736	9816	9894	$\bar{2}$·9970	$\bar{1}$·0046	$\bar{1}$·0120						
6	$\bar{1}$·0192	0264	0334	0403	0472	0539	0605	0670	0734	0797						
7	·0859	0920	0981	1040	1099	1157	1214	1271	1326	1381						
8	·1436	1489	1542	1594	1646	1697					52	9	17	26	35	43
						1697	1747	1797	1847	1896	49	8	16	25	33	41
9	·1943	1991	2038	2085	2131	2176					47	8	16	23	31	39
						2176	2221	2266	2310	2353	44	7	15	22	29	37
10	$\bar{1}$·2397	2439	2482	2524	2565	2606					42	7	14	21	28	35
						2606	2647	2687	2727	2767	40	7	13	20	27	33
11	·2806	2845	2883	2921	2959	2997					38	6	13	19	25	32
						2997	3034	3070	3107	3143	36	6	12	18	24	30
12	·3179	3214	3250	3284	3319	3353					35	6	12	17	23	29
						3353	3387	3421	3455	3488	34	6	11	17	23	28
13	·3521	3554	3586	3618	3650	3682					32	5	11	16	21	27
						3682	3713	3745	3775	3806	31	5	10	16	21	26
14	·3837	3867	3897	3927	3957	3986	4015	4044	4073	4102	29	5	10	15	19	24
15	$\bar{1}$·4130	4158	4186	4214	4242	4269	4296	4323	4350	4377	27	5	9	14	18	23
16	·4403	4430	4456	4482	4508	4533	4559	4584	4609	4634	26	4	9	13	17	22
17	·4659	4684	4709	4733	4757	4781	4805	4829	4853	4876	24	4	8	12	16	20
18	·4900	4923	4946	4969	4992	5015	5037	5060	5082	5104	23	4	8	11	15	19
19	·5126	5148	5170	5192	5213	5235	5256	5278	5299	5320	21	4	7	11	14	18
20	$\bar{1}$·5341	5361	5382	5402	5423	5443	5463	5484	5504	5523	20	3	7	10	13	17
21	·5543	5563	5583	5602	5621	5641	5660	5679	5698	5717	19	3	6	10	13	16
22	·5736	5754	5773	5792	5810	5828	5847	5865	5883	5901	18	3	6	9	12	15
23	·5919	5937	5954	5972	5990	6007	6024	6042	6059	6076	17	3	6	9	11	14
24	·6093	6110	6127	6144	6161	6177	6194	6210	6227	6243		3	6	8	11	14
25	$\bar{1}$·6259	6276	6292	6308	6324	6340	6356	6371	6387	6403	16	3	5	8	11	13
26	·6418	6434	6449	6465	6480	6495	6510	6526	6541	6556	15	3	5	8	10	13
27	·6570	6585	6600	6615	6629	6644	6659	6673	6687	6702		2	5	7	10	12
28	·6716	6730	6744	6759	6773	6787	6801	6814	6828	6842	14	2	5	7	9	12
29	·6856	6869	6883	6896	6910	6923	6937	6950	6963	6977		2	4	7	9	11
30	$\bar{1}$·6990	7003	7016	7029	7042	7055	7068	7080	7093	7106	13	2	4	6	9	11
31	·7118	7131	7144	7156	7168	7181	7193	7205	7218	7230		2	4	6	8	10
32	·7242	7254	7266	7278	7290	7302	7314	7326	7338	7349	12	2	4	6	8	10
33	·7461	7373	7384	7396	7407	7419	7430	7442	7453	7464		2	4	6	8	10
34	·7476	7487	7498	7509	7520	7531	7542	7553	7564	7575	11	2	4	6	7	9
35	$\bar{1}$·7586	7597	7607	7618	7629	7640	7650	7661	7671	7682		2	4	5	7	9
36	·7692	7703	7713	7723	7734	7744	7754	7764	7774	7785	10	2	3	5	7	8
37	·7795	7805	7815	7825	7835	7844	7854	7864	7874	7884		2	3	5	7	8
38	·7893	7903	7913	7922	7932	7941	7951	7960	7970	7979		2	3	5	6	8
39	·7989	7998	8007	8017	8026	8035	8044	8053	8063	8072	9	2	3	5	6	8
40	$\bar{1}$·8081	8090	8099	8108	8117	8125	8134	8143	8152	8161		1	3	4	6	7
41	·8169	8178	8187	8195	8204	8213	8221	8230	8238	8247		1	3	4	6	7
42	·8255	8264	8272	8280	8289	8297	8305	8313	8322	8330		1	3	4	6	7
43	·8338	8346	8354	8362	8370	8378	8386	8394	8402	8410	8	1	3	4	5	7
44	·8418	8426	8433	8441	8449	8457	8464	8472	8480	8487		1	3	4	5	6

Log Cosec x = − Log Sin x

LOGARITHMS OF SINES

x	0'	6'	12'	18'	24'	30'	36'	42'	48'	54'	ل	ADD				
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9		1'	2'	3'	4'	5'
45°	1̄·8495	8502	8510	8517	8525	8532	8540	8547	8555	8562		1	2	4	5	6
46	·8569	8577	8584	8591	8598	8606	8613	8620	8627	8634		1	2	4	5	6
47	·8641	8648	8655	8662	8669	8676	8683	8690	8697	8704	7	1	2	3	5	6
48	·8711	8718	8724	8731	8738	8745	8751	8758	8765	8771		1	2	3	4	6
49	·8778	8784	8791	8797	8804	8810	8817	8823	8830	8836		1	2	3	4	5
50	1̄·8843	8849	8855	8862	8868	8874	8880	8887	8893	8899		1	2	3	4	5
51	·8905	8911	8917	8923	8929	8935	8941	8947	8953	8959	6	1	2	3	4	5
52	·8965	8971	8977	8983	8989	8995	9000	9006	9012	9018		1	2	3	4	5
53	·9023	9029	9035	9041	9046	9052	9057	9063	9069	9074		1	2	3	4	5
54	·9080	9085	9091	9096	9101	9107	9112	9118	9123	9128		1	2	3	4	5
55	1̄·9134	9139	9144	9149	9155	9160	9165	9170	9175	9181		1	2	3	3	4
56	·9186	9191	9196	9201	9206	9211	9216	9221	9226	9231	5	1	2	3	3	4
57	·9236	9241	9246	9251	9255	9260	9265	9270	9275	9279		1	2	2	3	4
58	·9284	9289	9294	9298	9303	9308	9312	9317	9322	9326		1	2	2	3	4
59	·9331	9335	9340	9344	9349	9353	9358	9362	9367	9371		1	1	2	3	4
60	1̄·9375	9380	9384	9388	9393	9397	9401	9406	9410	9414		1	1	2	3	4
61	·9418	9422	9427	9431	9435	9439	9443	9447	9451	9455		1	1	2	3	3
62	·9459	9463	9467	9471	9475	9479	9483	9487	9491	9495	4	1	1	2	3	3
63	·9499	9503	9506	9510	9514	9518	9522	9525	9529	9533		1	1	2	3	3
64	·9537	9540	9544	9548	9551	9555	9558	9562	9566	9569		1	1	2	2	3
65	1̄·9573	9576	9580	9583	9587	9590	9594	9597	9601	9604		1	1	2	2	3
66	·9607	9611	9614	9617	9621	9624	9627	9631	9634	9637		1	1	2	2	3
67	·9640	9643	9647	9650	9653	9656	9659	9662	9666	9669		1	1	2	2	3
68	·9672	9675	9678	9681	9684	9687	9690	9693	9696	9699	3	1	1	2	2	3
69	·9702	9704	9707	9710	9713	9716	9719	9722	9724	9727		0	1	1	2	2
70	1̄·9730	9733	9735	9738	9741	9743	9746	9749	9751	9754		0	1	1	2	2
71	·9757	9759	9762	9764	9767	9770	9772	9775	9777	9780		0	1	1	2	2
72	·9782	9785	9787	9789	9792	9794	9797	9799	9801	9804		0	1	1	2	2
73	·9806	9808	9811	9813	9815	9817	9820	9822	9824	9826		0	1	1	1	2
74	·9828	9831	9833	9835	9837	9839	9841	9843	9845	9847		0	1	1	1	2
75	1̄·9849	9851	9853	9855	9857	9859	9861	9863	9865	9867	2	0	1	1	1	2
76	·9869	9871	9873	9875	9876	9878	9880	9882	9884	9885		0	1	1	1	2
77	·9887	9889	9891	9892	9894	9896	9897	9899	9901	9902		0	1	1	1	1
78	·9904	9906	9907	9909	9910	9912	9913	9915	9916	9918		0	1	1	1	1
79	·9919	9921	9922	9924	9925	9927	9928	9929	9931	9932		0	0	1	1	1
80	1̄·9934	9935	9936	9937	9939	9940	9941	9943	9944	9945		0	0	1	1	1
81	·9946	9947	9949	9950	9951	9952	9953	9954	9955	9956		0	0	1	1	1
82	·9958	9959	9960	9961	9962	9963	9964	9965	9966	9967	1	0	0	0	1	1
83	·9968	9968	9969	9970	9971	9972	9973	9974	9975	9975		0	0	0	1	1
84	·9976	9977	9978	9978	9979	9980	9981	9981	9982	9983		0	0	0	0	1
85	1̄·9983	9984	9985	9985	9986	9987	9987	9988	9988	9989		See Table below and on page 8.				
86	·9989	9990	9990	9991	9991	9992	9992	9993	9993	9994						
87	·9994	9994	9995	9995	9996	9996	9996	9996	9997	9997	-					
88	·9997	9998	9998	9998	9998	9999	9999	9999	9999	9999						
89	1̄·9999	9999	0·000	0·000	0·000	0·000	0·000	0·000	0·000	0·000						
90	0·0000															

Log Sine of Angles near 90° and Log Cosine of Small Angles

[Continued on page 8

Sin	84°51'		85°9'		85°19'		85°29'		85°39'		85°49'		86°1'		86°12'		86°24'		86°37'
Log		1̄·9984		1̄·9985		1̄·9986		1̄·9987		1̄·9988		1̄·9989		1̄·9990		1̄·9991		1̄·9992	
Cos	5°9'		4°51'		4°41'		4°31'		4°21'		4°11'		3°59'		3°48'		3°36'		3°23'

For tabulated angles read the log to the left, e.g., log sin 85°49' or log cos 4°11' 1̄·9988

LOGARITHMS OF COSINES

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	SUBTRACT 1′ 2′ 3′ 4′ 5′
0°	0·0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	$\bar{1}$·9999		See Table below and on page 7.
1	$\bar{1}$·9999	9999	9999	9999	9999	9999	9998	9998	9998	9998		
2	·9997	9997	9997	9996	9996	9996	9995	9995	9995	9994		
3	·9994	9994	9993	9993	9992	9992	9991	9991	9990	9990		
4	·9989	9989	9988	9988	9987	9987	9986	9985	9985	9984		
5	$\bar{1}$·9983	9983	9982	9981	9981	9980	9979	9978	9978	9977		0 0 0 0 1
6	·9976	9975	9975	9974	9973	9972	9971	9970	9969	9968		0 0 0 1 1
7	·9968	9967	9966	9965	9964	9963	9962	9961	9960	9959	1	0 0 0 1 1
8	·9958	9956	9955	9954	9953	9952	9951	9950	9949	9947		0 0 1 1 1
9	·9946	9945	9944	9943	9941	9940	9939	9937	9936	9935		0 0 1 1 1
10	$\bar{1}$·9934	9932	9931	9929	9928	9927	9925	9924	9922	9921		0 0 1 1 1
11	·9919	9918	9916	9915	9913	9912	9910	9909	9907	9906		0 1 1 1 1
12	·9904	9902	9901	9899	9897	9896	9894	9892	9891	9889		0 1 1 1 1
13	·9887	9885	9884	9882	9880	9878	9876	9875	9873	9871		0 1 1 1 2
14	·9869	9867	9865	9863	9861	9859	9857	9855	9853	9851	2	0 1 1 1 2
15	$\bar{1}$·9849	9847	9845	9843	9841	9839	9837	9835	9833	9831		0 1 1 1 2
16	·9828	9826	9824	9822	9820	9817	9815	9813	9811	9808		0 1 1 1 2
17	·9806	9804	9801	9799	9797	9794	9792	9789	9787	9785		0 1 1 2 2
18	·9782	9780	9777	9775	9772	9770	9767	9764	9762	9759		0 1 1 2 2
19	·9757	9754	9751	9749	9746	9743	9741	9738	9735	9733		0 1 1 2 2
20	$\bar{1}$·9730	9727	9724	9722	9719	9716	9713	9710	9707	9704		0 1 1 2 2
21	·9702	9699	9696	9693	9690	9687	9684	9681	9678	9675	3	1 1 2 2 3
22	·9672	9669	9666	9662	9659	9656	9653	9650	9647	9643		1 1 2 2 3
23	·9640	9637	9634	9631	9627	9624	9621	9617	9614	9611		1 1 2 2 3
24	·9607	9604	9601	9597	9594	9590	9587	9583	9580	9576		1 1 2 2 3
25	$\bar{1}$·9573	9569	9566	9562	9558	9555	9551	9548	9544	9540		1 1 2 2 3
26	·9537	9533	9529	9525	9522	9518	9514	9510	9506	9503		1 1 2 3 3
27	·9499	9495	9491	9487	9483	9479	9475	9471	9467	9463	4	1 1 2 3 3
28	·9459	9435	9451	9447	9443	9439	9435	9431	9427	9422		1 1 2 3 3
29	·9418	9414	9410	9406	9401	9397	9393	9388	9384	9380		1 1 2 3 4
30	$\bar{1}$·9375	9371	9367	9362	9358	9353	9349	9344	9340	9335		1 1 2 3 4
31	·9331	9326	9322	9317	9312	9308	9303	9298	9294	9289		1 2 2 3 4
32	·9284	9279	9275	9270	9265	9260	9255	9251	9246	9241		1 2 2 3 4
33	·9236	9231	9226	9221	9216	9211	9206	9201	9196	9191	5	1 2 3 3 4
34	·9186	9181	9175	9170	9165	9160	9155	9149	9144	9139		1 2 3 3 4
35	$\bar{1}$·9134	9128	9123	9118	9112	9107	9101	9096	9091	9085		1 2 3 4 5
36	·9080	9074	9069	9063	9057	9052	9046	9041	9035	9029		1 2 3 4 5
37	·9023	9018	9012	9006	9000	8995	8989	8983	8977	8971		1 2 3 4 5
38	·8965	8959	8953	8947	8941	8935	8929	8923	8917	8911	6	1 2 3 4 5
39	·8905	8899	8893	8887	8880	8874	8868	8862	8855	8849		1 2 3 4 5
40	$\bar{1}$·8843	8836	8830	8823	8817	8810	8804	8797	8791	8784		1 2 3 4 5
41	·8778	8771	8765	8758	8751	8745	8738	8731	8724	8718		1 2 3 4 6
42	·8711	8704	8697	8690	8683	8676	8669	8662	8655	8648	7	1 2 4 5 6
43	·8641	8634	8627	8620	8613	8606	8598	8591	8584	8577		1 2 4 5 6
44	·8569	8562	8555	8547	8540	8532	8525	8517	8510	8502		1 2 4 5 6

Log Sine of Angles near 90° and Log Cosine of Small Angles

Continued from page 7)

sin	86°38′		86°51′		87°7′		87°22′		87°42′		88°3′		88°29′		89°7′		90°0′
Log		$\bar{1}$·9993		$\bar{1}$·9994		$\bar{1}$·9995		$\bar{1}$·9996		$\bar{1}$·9997		$\bar{1}$·9998		$\bar{1}$·9999		0·0000	
Cos	3°22′		3°9′		2°53′		2°38′		2°18′		1°57′		1°31′		0°53′		0°0′

For tabulated angles read the log to the left; e.g., log sin 87°42′ or log cos 2°18′ = $\bar{1}$·9996

LOGARITHMS OF COSINES

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	1′	2′	3′	4′	5′
45°	$\bar{1}$·8495	8487	8480	8472	8464	8457	8449	8441	8433	8426		1	3	4	5	6
46	·8418	8410	8402	8394	8386	8378	8370	8362	8354	8346	8	1	3	4	5	7
47	·8338	8330	8322	8313	8305	8297	8289	8280	8272	8264		1	3	4	6	7
48	·8255	8247	8238	8230	8221	8213	8204	8195	8187	8178		1	3	4	6	7
49	·8169	8161	8152	8143	8134	8125	8117	8108	8099	8090		1	3	4	6	7
50	$\bar{1}$·8081	8072	8063	8053	8044	8035	8026	8017	8007	7998	9	2	3	5	6	8
51	·7989	7979	7970	7960	7951	7941	7932	7922	7913	7903		2	3	5	6	8
52	·7893	7884	7874	7864	7854	7844	7835	7825	7815	7805		2	3	5	7	8
53	·7795	7785	7774	7764	7754	7744	7734	7723	7713	7703	10	2	3	5	7	8
54	·7692	7682	7671	7661	7650	7640	7629	7618	7607	7597		2	4	5	7	9
55	$\bar{1}$·7586	7575	7564	7553	7542	7531	7520	7509	7498	7487	11	2	4	6	7	9
56	·7476	7464	7453	7442	7430	7419	7407	7396	7384	7373		2	4	6	8	10
57	·7361	7349	7338	7326	7314	7302	7290	7278	7266	7254	12	2	4	6	8	10
58	·7242	7230	7218	7205	7193	7181	7168	7156	7144	7131		2	4	6	8	10
59	·7118	7106	7093	7080	7068	7055	7042	7029	7016	7003	13	2	4	6	9	11
60	$\bar{1}$·6990	6977	6963	6950	6937	6923	6910	6896	6883	6869		2	4	7	9	11
61	·6856	6842	6828	6814	6801	6787	6773	6759	6744	6730	14	2	5	7	9	12
62	·6716	6702	6687	6673	6659	6644	6629	6615	6600	6585		2	5	7	10	12
63	·6570	6556	6541	6526	6510	6495	6480	6465	6449	6434	15	3	5	8	10	13
64	·6418	6403	6387	6371	6356	6340	6324	6308	6292	6276	16	3	5	8	11	13
65	$\bar{1}$·6259	6243	6227	6210	6194	6177	6161	6144	6127	6110		3	6	8	11	14
66	·6093	6076	6059	6042	6024	6007	5990	5972	5954	5937	17	3	6	9	11	14
67	·5919	5901	5883	5865	5847	5828	5810	5792	5773	5754	18	3	6	9	12	15
68	·5736	5717	5698	5679	5660	5641	5621	5602	5583	5563	19	3	6	10	13	16
69	·5543	5523	5504	5484	5463	5443	5423	5402	5382	5361	20	3	7	10	13	17
70	$\bar{1}$·5341	5320	5299	5278	5256	5235	5213	5192	5170	5148	21	4	7	11	14	18
71	·5126	5104	5082	5060	5037	5015	4992	4969	4946	4923	23	4	8	11	15	19
72	·4900	4876	4853	4829	4805	4781	4757	4733	4709	4684	24	4	8	12	16	20
73	·4659	4634	4609	4584	4559	4533	4508	4482	4456	4430	26	4	9	13	17	22
74	·4403	4377	4350	4323	4296	4269	4242	4214	4186	4158	27	5	9	14	18	23
75	$\bar{1}$·4130	4102	4073	4044	4015	3986	3957	3927	3897	3867						
76	·3837	3806	3775	3745	3713	3682 3682	3650	3618	3586	3554						
77	·3521	3488	3455	3421	3387	3353 3353	3319	3284	3250	3214						
78	·3179	6143	3107	3070	3034	2997 2997	2959	2921	2883	2845						
79	·2806	2767	2727	2687	2647	2606 2606	2565	2524	2482	2439						
80	$\bar{1}$·2397	2353	2310	2266	2221	2176 2176	2131	2085	2038	1991						
81	·1943	1895	1847	1797	1747	1697 1697	1646	1594	1542	1489						
82	·1436	1381	1326	1271	1214	1157	1099	1040	0981	0920						
83	·0859	0797	0734	0670	0605	0539	0472	0403	0334	0264						
84	$\bar{1}$·0192	0120	0046	$\bar{2}$·9970	$\bar{2}$·9894	$\bar{2}$·9816	$\bar{2}$·9736	$\bar{2}$·9655	$\bar{2}$·9573	$\bar{2}$·9489						
85	$\bar{2}$·9403	9315	9226	9135	9042	8946	8849	8749	8647	8543						
86	·8436	8326	8213	8098	7979	7857	7731	7602	7468	7330						
87	·7188	7041	6889	6731	6567	6397	6220	6036	5842	5640						
88	·5428	5206	4971	4723	4459	4179	3880	3558	3210	2832						
89	$\bar{2}$·242	$\bar{2}$·196	$\bar{2}$·145	$\bar{2}$·087	$\bar{2}$·020	$\bar{3}$·941	$\bar{3}$·844	$\bar{3}$·719	$\bar{3}$·543	$\bar{3}$·242						
90	−∞															

Δ	1′	2′	3′	4′	5′
29	5	10	15	19	24
31	5	10	16	21	26
32	5	11	16	21	27
34	6	11	17	23	28
35	6	12	17	23	29
36	6	12	18	24	30
38	6	13	19	25	32
40	7	13	20	27	33
42	7	14	21	28	35
44	7	15	22	29	37
47	8	16	23	31	39
49	8	16	25	33	41
52	9	17	26	35	43

Differences here vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 10.

LOGARITHMS OF SINES. 0° to 8°

° ′	0′	1′	2′	3′	4′	5′	6′	7′	8′	9′	10′	° ′
0 00	∞	$\bar{3}$·464	$\bar{3}$·765	$\bar{3}$·941	$\bar{3}$·066	$\bar{3}$·163	$\bar{3}$·242	$\bar{3}$·309	$\bar{3}$·367	$\bar{3}$·418	$\bar{3}$·464	89 50
0 10	$\bar{3}$·4637	5051	5429	5777	6099	6398	6678	6942	7190	7425	7648	89 40
0 20	$\bar{3}$·7648	7859	8061	8255	8439	8617	8787	8951	9709	9261	$\bar{3}$·9408	89 30
0 30	$\bar{3}$·9408	9551	9689	9822	$\bar{3}$·9952	$\bar{2}$·0078	$\bar{2}$·0200	$\bar{2}$·0319	$\bar{2}$·0435	$\bar{2}$·0548	$\bar{2}$·0658	89 20
0 40	$\bar{2}$·0658	0765	0870	0972	1072	1169	1265	1358	1450	1539	1627	89 10
0 50	$\bar{2}$·1627	1713	1797	1880	1961	2041	2119	2196	2271	2348	2419	89 00
1 00	$\bar{2}$·2419	2490	2561	2630	2699	2766	2832	2898	2962	3025	3088	88 50
1 10	·3088	3150	3210	3270	3329	3388	3445	3502	3558	3613	3668	88 40
1 20	·3668	3722	3775	3828	3880	3931	3982	4032	4082	4131	4179	88 30
1 30	$\bar{2}$·4179	4227	4275	4322	4368	4414	4459	4504	4549	4593	4637	88 20
1 40	·4637	4680	4723	4765	4807	4848	4890	4930	4971	5011	5050	88 10
1 50	·5050	5090	5129	5167	5206	5243	5281	5318	5355	5392	5428	88 00
2 00	$\bar{2}$·5428	5464	5500	5535	5571	5605	5640	5674	5708	5742	5776	87 50
2 10	·5776	5809	5842	5875	5907	5939	5972	6003	6035	6066	6097	87 40
2 20	·6097	6128	6159	6189	6220	6250	6279	6309	6339	6368	6397	87 30
2 30	$\bar{2}$·6397	6426	6454	6483	6511	6539	6567	6595	6622	6650	6677	87 20
2 40	·6677	6704	6731	6758	6784	6810	6837	6863	6889	6914	6940	87 10
2 50	·6940	6965	6991	7016	7041	7066	7090	7115	7140	7164	7188	87 00
3 00	$\bar{2}$·7188	7212	7236	7260	7283	7307	7330	7354	7377	7400	7423	86 50
3 10	·7423	7445	7468	7491	7513	7535	7557	7580	7602	7623	7645	86 40
3 20	·7645	7667	7688	7710	7731	7752	7773	7794	7815	7836	7857	86 30
3 30	$\bar{2}$·7857	7877	7898	7918	7939	7959	[illegible]	7999	8019	8039	8059	86 20
3 40	·8059	8078	8098	8117	8137	[illegible]	[illegible]	8194	8213	8232	8251	86 10
3 50	·8251	8270	8289	8307	8326	8345	[illegible]	8381	8400	8418	8436	86 00
4 00	$\bar{2}$·8436	8454	8472	8490	8508	8525	8543	8560	8578	8595	8613	85 50
4 10	·8613	8630	3647	8665	8682	8699	8716	8733	8749	8766	8783	85 40
4 20	·8783	8799	8816	8833	8849	8865	8882	8898	8914	8930	8946	85 30
4 30	$\bar{2}$·8946	8962	8978	8994	9010	9026	9042	9057	9073	9089	9104	85 20
4 40	·9104	9119	9135	9150	9166	9181	9196	9211	9226	9241	9256	85 10
4 50	·9256	9271	9286	9301	9315	9330	9345	9359	9374	9388	9403	85 00
5 00	$\bar{2}$·9403	9417	9432	9446	9460	9475	9489	9503	9517	9531	9545	84 50
5 10	·9545	9559	9573	9587	9601	9614	9628	9642	9655	9669	9682	84 40
5 20	·9682	9696	9709	9723	9736	9750	9763	9776	9789	9803	9816	84 30
5 30	$\bar{2}$·9816	9829	9842	9855	9868	9881	9894	9907	9919	9932	$\bar{2}$·9945	84 20
5 40	$\bar{2}$·9945	9958	9970	9983	$\bar{2}$·9996	$\bar{1}$·0008	$\bar{1}$·0021	$\bar{1}$·0033	$\bar{1}$·0046	$\bar{1}$·0058	$\bar{1}$·0070	84 10
5 50	$\bar{1}$·0070	0083	0095	0107	0120	0132	0144	0156	0168	0180	0192	84 00
6 00	$\bar{1}$·0192	0204	0216	0228	0240	0252	0264	0276	0287	0299	0311	83 50
6 10	·0311	0323	0334	0346	0357	0369	0380	0392	0403	0415	0426	83 40
6 20	·0426	0438	0449	0460	0472	0483	[illegible]	0505	0516	0527	0539	83 30
6 30	$\bar{1}$·0539	0550	0561	0572	0583	0594	0605	0616	0626	0637	0648	83 20
6 40	·0648	0659	0670	0680	0691	0702	0712	0723	0734	0744	0755	83 10
6 50	·0755	0765	0776	0786	0797	0807	0818	0828	0838	0849	0859	83 00
7 00	$\bar{1}$·0859	0869	0879	0890	0900	0910	0920	0930	0940	0951	0961	82 50
7 10	·0961	0971	0981	0991	1001	1011	1020	1030	1040	1050	1060	82 40
7 20	·1060	1070	1080	1089	1099	1109	1118	1128	1138	1147	1157	82 30
7 30	$\bar{1}$·1157	1167	1176	1186	1195	1205	1214	1224	1233	1242	1252	82 20
7 40	·1252	1261	1271	1280	1289	1298	1307	1317	1326	1336	1345	82 10
7 50	$\bar{1}$·1345	1354	1363	1372	1381	1390	1399	1408	1418	1427	$\bar{1}$·1436	82 00
	10′	9′	8′	7′	6′	5′	4′	3′	2′	1′	0′	x

LOGARITHMS OF COSINES. 82° to 90°

(Read up and from right to left)

x	S	log sin x
0	$\bar{4}$·4637	$\bar{3}$·5108
111	·4636	·6529
169	·4635	·7904
212	·4634	·8574
247	·4633	·9085
270	·4632	·9498
306	·4631	$\bar{3}$·9844
332	·4630	$\bar{1}$·0142
355	·4629	·0405
378	·4628	·0678
399	·4627	·0849
419	·4626	·1041
438	·4625	·1217
456	·4624	·1379
473	$\bar{4}$·4623	$\bar{1}$·1531
490		

°		
0·00	$\bar{2}$·2419	$\bar{3}$·2869
1·11	·2418	·6225
2·40	·2417	·7483
3·21	·2416	·8273
3·85	·2415	·8851
4·40	·2414	·9306
4·89	·2413	$\bar{2}$·9682
5·33	·2412	$\bar{1}$·0062
5·74	·2411	·0281
6·12	·2410	·0587
6·46	·2409	·0749
6·82	·2408	·0940
7·14	·2407	·1133
7·46	·2406	·1302
7·75	$\bar{2}$·2405	$\bar{1}$·1458
8·04		

rad.		
·0000	0·0000	
·0262	$\bar{1}$·9999	$\bar{2}$·4198
·0456	·9998	·6580
·0587	·9997	·7689
·0695	·9996	·8418
·0788	·9995	·8962
·0871	·9994	·9397
·0947	·9993	$\bar{2}$·9759
·1017	·9992	$\bar{1}$·0068
·1083	·9991	·0330
·1145	·9990	·0580
·1204	·9989	·0794
·1260	·9988	·0992
·1313	·9987	·1172
·1366	$\bar{1}$·9986	·1336
·1414		$\bar{1}$·1492

log sin x = log x + S
log x = log sin x − S

where S is taken from the table in the same units as x.

Example.

Find log sin x when x = 5°37′·4

x in mins	337·4
log 337·4	2·5281
S for 337·4 (Add)	$\bar{4}$·4630
log sin x	$\bar{2}$·9911

LOGARITHMS OF TANGENTS, 0° to 8°

x	0'	1'	2'	3'	4'	5'	6'	7'	8'	9'	10'	
° '												° '
0 00	−∞	$\bar{4}$·464	$\bar{4}$·765	$\bar{4}$·941	$\bar{3}$·066	$\bar{3}$·163	$\bar{3}$·242	$\bar{3}$·309	$\bar{3}$·367	$\bar{3}$·419	$\bar{3}$·464	89 50
0 10	$\bar{3}$·4637	5051	5429	5777	6099	6398	6678	6942	7190	7425	7648	89 40
0 20	$\bar{3}$·7648	7860	8062	8255	8439	8617	8787	8951	9109	9261	$\bar{3}$·9409	89 30
0 30	$\bar{3}$·9409	9551	9689	9823	$\bar{3}$·9952	$\bar{2}$·0078	$\bar{2}$·0200	$\bar{2}$·0319	$\bar{2}$·0435	$\bar{2}$·0548	$\bar{2}$·0658	89 20
0 40	$\bar{2}$·0658	0765	0870	0972	1072	1170	1265	1359	1450	1540	1627	89 10
0 50	$\bar{2}$·1627	1713	1797	1880	1962	2041	2120	2196	2272	2346	2419	89 00
1 00	$\bar{2}$·2419	2491	2562	2631	2700	2767	2833	2899	2963	3026	3089	88 50
1 10	·3089	3150	3211	3271	3330	3389	3446	3503	3559	3614	3669	88 40
1 20	·3669	3723	3776	3829	3881	3932	3983	4033	4083	4132	4181	88 30
1 30	$\bar{2}$·4181	4229	4276	4323	4370	4416	4461	4506	4551	4595	4638	88 20
1 40	·4638	4682	4725	4767	4809	4851	4892	4933	4973	5013	5053	88 10
1 50	·5053	5092	5131	5170	5208	5246	5283	5321	5358	5394	5431	88 00
2 00	$\bar{2}$·5431	5467	5503	5538	5573	5608	5643	5677	5711	5745	5779	87 50
2 10	·5779	5812	5845	5878	5911	5943	5975	6007	6038	6070	6101	87 40
2 20	·6101	6132	6163	6193	6223	6254	6283	6313	6343	6372	6401	87 30
2 30	$\bar{2}$·6401	6430	6459	6487	6515	6544	6571	6599	6627	6654	6682	87 20
2 40	·6682	6709	6736	6762	6789	6815	6842	6868	6894	6920	6945	87 10
2 50	·6945	6971	6996	7021	7046	7071	7096	7121	7145	7170	7194	87 00
3 00	$\bar{2}$·7194	7218	7242	7266	7290	7313	7337	7360	7383	7406	7429	86 50
3 10	·7429	7452	7475	7497	7520	7542	7565	7587	7609	7631	7652	86 40
3 20	·7652	7674	7696	7717	7739	7760	7781	7802	7823	7844	7865	86 30
3 30	$\bar{2}$·7865	7886	7906	7927	7947	7967	7988	8008	8028	8048	8067	86 20
3 40	·8067	8087	8107	8126	8146	8165	8185	8204	8223	8242	8261	86 10
3 50	·8261	8280	8299	8317	8336	8355	8373	8392	8410	8428	8446	86 00
4 00	$\bar{2}$·8446	8465	8483	8501	8518	8536	8554	8572	8589	8607	8624	85 50
4 10	·8624	8642	8659	8676	8694	8711	8728	8745	8762	8778	8795	85 40
4 20	·8795	8812	8829	8845	8862	8878	8895	8911	8927	8944	8960	85 30
4 30	$\bar{2}$·8960	8976	8992	9008	9024	9040	9056	9071	9087	9103	9118	85 20
4 40	·9118	9134	9150	9165	9180	9196	9211	9226	9241	9256	9272	85 10
4 50	·9272	9287	9302	9316	9331	9346	9361	9376	9390	9405	9420	85 00
5 00	$\bar{2}$·9420	9434	9449	9463	9477	9492	9506	9520	9534	9548	9563	84 50
5 10	·9563	9577	9591	9605	9619	9633	9646	9660	9674	9688	9701	84 40
5 20	·9701	9715	9729	9742	9756	9769	9782	9796	9809	9823	9836	84 30
5 30	$\bar{2}$·9836	9849	9862	9875	9888	9901	9915	9928	9940	9953	$\bar{2}$·9966	84 20
5 40	$\bar{2}$·9966	9979	$\bar{2}$·9992	$\bar{1}$·0005	$\bar{1}$·0017	$\bar{1}$·0030	$\bar{1}$·0043	$\bar{1}$·0055	$\bar{1}$·0068	$\bar{1}$·0080	$\bar{1}$·0093	84 10
5 50	$\bar{1}$·0093	0105	0118	0130	0143	0155	0167	0180	0192	0204	0216	84 00
6 00	$\bar{1}$·0216	0228	0240	0253	0265	0277	0289	0300	0312	0324	0336	83 50
6 10	·0336	0348	0360	0371	0383	0395	0407	0418	0430	0441	0453	83 40
6 20	·0453	0464	0476	0487	0499	0510	0521	0533	0544	0555	0567	83 30
6 30	$\bar{1}$·0567	0578	0589	0600	0611	0622	0633	0645	0656	0667	0678	83 20
6 40	·0678	0688	0699	0710	0721	0732	0743	0754	0764	0775	0786	83 10
6 50	·0786	0796	0807	0818	0828	0839	0849	0860	0871	0881	0891	83 00
7 00	$\bar{1}$·0891	0902	0912	0923	0933	0943	0954	0964	0974	0984	0995	82 50
7 10	·0995	1005	1015	1025	1035	1045	1055	1066	1076	1086	1096	82 40
7 20	·1096	1106	1116	1125	1135	1145	1155	1165	1175	1185	1194	82 30
7 30	$\bar{1}$·1194	1204	1214	1223	1233	1243	1252	1262	1272	1281	1291	82 20
7 40	·1291	1300	1310	1319	1329	1338	1348	1357	1367	1376	1385	82 10
7 50	$\bar{1}$·1385	1395	1404	1413	1423	1432	1441	1450	1460	1469	$\bar{1}$·1478	82 00
	10'	9'	8'	7'	6'	5'	4'	3'	2'	1'	0'	x

LOGARITHMS OF COTANGENTS, 82° to 90°

(Read up and from right to left)

x	T ↓	log tan x
″		
0	$\bar{4}$·4637	
44	·4638	$\bar{3}$·1087
100	·4639	·4062
135	·4640	·5948
162	·4641	·6750
185	·4642	·7336
206	·4643	·7796
225	·4644	·8176
242	·4645	·8499
259	·4646	·8781
274	·4647	·9030
288	·4648	·9254
302	·4649	·9457
315	$\bar{4}$·4650	·9643
328		$\bar{3}$·9814
°		
0·00	$\bar{2}$·2419	
1·28	·2420	$\bar{2}$·3502
1·97	·2421	·5382
2·48	·2422	·6376
2·90	·2423	·7055
3·27	·2424	·7572
3·60	·2425	·7989
3·90	·2426	·8339
4·18	·2427	·8641
4·44	·2428	·8906
4·69	·2429	·9142
4·92	·2430	·9356
5·15	·2431	·9550
5·36	$\bar{2}$·2432	·9728
5·57		$\bar{2}$·9893
rad.		
·0000	0·0000	
·0185	·0001	$\bar{2}$·2692
·0321	·0002	·5078
·0415	·0003	·6188
·0491	·0004	·6919
·0557	·0005	·7465
·0616	·0006	·7902
·0669	·0007	·8265
·0719	·0008	·8576
·0765	·0009	·8849
·0809	·0010	·9091
·0850	·0011	·9309
·0890	·0012	·9507
·0928	·0013	·9689
·0964	·0014	$\bar{2}$·9857
·0999	0·0015	$\bar{1}$·0012
·1033		$\bar{1}$·0158

log tan x = log x + T
log x = log tan x − T
where T is taken from the table in the same units as x.

Example.
Find x when log tan x = $\bar{2}$·6436
log tan x″ = $\bar{5}$·6436
T for $\bar{2}$·6436 (Subtract) $\bar{4}$·4639
log x = 2·0997
x″ = 125″·8
= 2°5′·8

LOGARITHMS OF TANGENTS

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
0°	$-\infty$	$\bar{3}$·242	$\bar{3}$·543	$\bar{3}$·719	$\bar{3}$·844	$\bar{3}$·941	$\bar{2}$·020	$\bar{2}$·087	$\bar{2}$·145	$\bar{2}$·196		Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 11.				
1	$\bar{2}$·2419	2833	3211	3559	3881	4181	4461	4725	4973	5208						
2	·5431	5643	5845	6038	6223	6401	6571	6736	6894	7046						
3	·7194	7337	7475	7609	7739	7865	7988	8107	8223	8336						
4	·8446	8554	8659	8762	8862	8960	9056	9150	9241	9331						
5	$\bar{2}$·9420	9506	9591	9674	9756	9836	9915	9992	$\bar{1}$·0068	$\bar{1}$·0143						
6	$\bar{1}$·0216	0289	0360	0430	0499	0567	0633	0699	0764	0828						
7	·0891	0954	1015	1076	1135	1194	1252	1310	1367	1423						
8	·1478	1533	1587	1640	1693	1745					53	9	18	27	35	44
						1745	1797	1848	1898	1948	50	8	17	26	33	42
9	·1997	2046	2094	2142	2189	2236					48	8	16	24	32	40
						2236	2282	2328	2374	2419	46	8	16	23	30	38
10	$\bar{1}$·2463	2507	2551	2594	2637	2680					43	7	14	22	29	36
						2680	2722	2764	2805	2846	41	7	14	21	27	34
11	·2887	2927	2967	3006	3046	3085					40	7	13	20	27	33
						3085	3123	3162	3200	3237	38	6	13	19	25	32
12	·3275	3312	3349	3385	3422	3458					37	6	12	18	25	31
						3458	3493	3529	3564	3599	35	6	12	17	23	29
13	·3634	3668	3702	3736	3770	3804					34	6	11	17	23	28
						3804	3837	3870	3903	3935	33	5	11	16	22	27
14	·3968	4000	4032	4064	4095	4127	4158	4189	4220	4250	31	5	10	16	21	26
15	$\bar{1}$·4281	4311	4341	4371	4400	4430	4459	4488	4517	4546	29	5	10	15	19	24
16	·4575	4603	4632	4660	4688	4716	4743	4771	4799	4826	28	5	9	14	19	23
17	·4853	4880	4907	4934	4961	4987	5014	5040	5066	5092	26	4	9	13	17	22
18	·5118	5143	5169	5195	5220	5245	5270	5295	5320	5345	25	4	8	13	17	21
19	·5370	5394	5419	5443	5467	5491	5516	5539	5563	5587	24	4	8	12	16	20
20	$\bar{1}$·5611	5634	5658	5681	5704	5727	5750	5773	5796	5819	23	4	8	12	15	19
21	·5842	5864	5887	5909	5932	5954	5976	5998	6020	6042	22	4	7	11	15	18
22	·6064	6086	6108	6129	6151	6172	6194	6215	6236	6257		4	7	11	14	18
23	·6279	6300	6321	6341	6362	6383	6404	6424	6445	6465	21	3	7	10	14	17
24	·6486	6506	6527	6547	6567	6587	6607	6627	6647	6667	20	3	7	10	13	17
25	$\bar{1}$·6687	6706	6726	6746	6765	6785	6804	6824	6843	6863		3	6	10	13	16
26	·6882	6901	6920	6939	6958	6977	6996	7015	7034	7053	19	3	6	10	13	16
27	·7072	7090	7109	7128	7146	7165	7183	7202	7220	7238		3	6	9	12	15
28	·7257	7275	7293	7311	7330	7348	7366	7384	7402	7420	18	3	6	9	12	15
29	·7438	7455	7473	7491	7509	7526	7544	7562	7579	7597		3	6	9	12	15
30	$\bar{1}$·7614	7632	7649	7667	7684	7701	7719	7736	7753	7771		3	6	9	12	15
31	·7788	7805	7822	7839	7856	7873	7890	7907	7924	7941	17	3	6	9	11	14
32	·7958	7975	7992	8008	8025	8042	8059	8075	8092	8109		3	6	8	11	14
33	·8125	8142	8158	8175	8191	8208	8224	8241	8257	8274		3	6	8	11	14
34	·8290	8306	8323	8339	8355	8371	8388	8404	8420	8436		3	5	8	11	14
35	$\bar{1}$·8452	8468	8484	8501	8517	8533	8549	8565	8581	8597	16	3	5	8	11	13
36	·8613	8629	8644	8660	8676	8692	8708	8724	8740	8755		3	5	8	11	13
37	·8771	8787	8803	8818	8834	8850	8865	8881	8897	8912		3	5	8	10	13
38	·8928	8944	8959	8975	8990	9006	9022	9037	9053	9068		3	5	8	10	13
39	·9084	9099	9115	9130	9146	9161	9176	9192	9207	9223		3	5	8	10	13
40	$\bar{1}$·9238	9254	9269	9284	9300	9315	9330	9346	9361	9376		3	5	8	10	13
41	·9392	9407	9422	9438	9453	9468	9483	9499	9514	9529		3	5	8	10	13
42	·9544	9560	9575	9590	9605	9621	9636	9651	9666	9681		3	5	8	10	13
43	·9697	9712	9727	9742	9757	9772	9788	9803	9818	9833	15	3	5	8	10	13
44	·9848	9864	9879	9894	9909	9924	9939	9955	9970	9985		3	5	8	10	13

LOGARITHMS OF TANGENTS

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
45°	0·0000	0015	0030	0045	0061	0076	0091	0106	0121	0136	15	3	5	8	10	13
46	·0152	0167	0182	0197	0212	0228	0243	0258	0273	0288		3	5	8	10	13
47	·0303	0319	0334	0349	0364	0379	0395	0410	0425	0440		3	5	8	10	13
48	·0456	0471	0486	0501	0517	0532	0547	0562	0578	0593		3	5	8	10	13
49	·0608	0624	0639	0654	0670	0685	0700	0716	0731	0746		3	5	8	10	13
50	0·0762	0777	0793	0808	0824	0839	0854	0870	0885	0901		3	5	8	10	13
51	·0916	0932	0947	0963	0978	0994	1010	1025	1041	1056		3	5	8	10	13
52	·1072	1088	1103	1119	1135	1150	1166	1182	1197	1213		3	5	8	10	13
53	·1229	1245	1260	1276	1292	1308	1324	1340	1356	1371		3	5	8	11	13
54	·1387	1403	1419	1435	1451	1467	1483	1499	1516	1532	16	3	5	8	11	13
55	0·1548	1564	1580	1596	1612	1629	1645	1661	1677	1694		3	5	8	11	14
56	·1710	1726	1743	1759	1776	1792	1809	1825	1842	1858		3	6	8	11	14
57	·1875	1891	1908	1925	1941	1958	1975	1992	2008	2025		3	6	8	11	14
58	·2042	2059	2076	2093	2110	2127	2144	2161	2178	2195	17	3	6	9	11	14
59	·2212	2229	2247	2264	2281	2299	2316	2333	2351	2368		3	6	9	12	15
60	0·2386	2403	2421	2438	2456	2474	2491	2509	2527	2545		3	6	9	12	15
61	·2562	2580	2598	2616	2634	2652	2670	2689	2707	2725	18	3	6	9	12	15
62	·2743	2762	2780	2798	2817	2835	2854	2872	2891	2910		3	6	9	12	16
63	·2928	2947	2966	2985	3004	3023	3042	3061	3080	3099	19	3	6	10	13	16
64	·3118	3137	3157	3176	3196	3215	3235	3254	3274	3294		3	6	10	13	16
65	0·3313	3333	3353	3373	3393	3413	3433	3453	3473	3494	20	3	7	10	13	17
66	·3514	3535	3555	3576	3596	3617	3638	3659	3679	3700	21	3	7	10	14	17
67	·3721	3743	3764	3785	3806	3828	3849	3871	3892	3914		4	7	11	14	18
68	·3936	3958	3980	4002	4024	4046	4068	4091	4113	4136	22	4	7	11	15	18
69	·4158	4181	4204	4227	4250	4273	4296	4319	4342	4366	23	4	8	12	15	19
70	0·4389	4413	4437	4461	4484	4509	4533	4557	4581	4606	24	4	8	12	16	20
71	·4630	4655	4680	4705	4730	4755	4780	4805	4831	4857	25	4	8	13	17	21
72	·4882	4908	4934	4960	4986	5013	5039	5066	5093	5120	26	4	9	13	17	22
73	·5147	5174	5201	5229	5256	5284	5312	5340	5368	5397	28	5	9	14	19	23
74	·5425	5454	5483	5512	5541	5570	5600	5629	5659	5689	29	5	10	15	19	24
75	0·5719	5750	5780	5811	5842	5873	5905	5936	5968	6000	31	5	10	16	21	26
76	·6032	6065	6097	6130	6163	6196	6230	6264	6298	6332	33	6	11	17	22	28
77	·6366	6401	6436	6471	6507	6542	6578	6615	6651	6688	36	6	12	18	24	30
78	·6725	6763	6800	6838	6877	6916	6954	6994	7033	7073	39	6	13	19	26	32
79	·7113	7154	7195	7236	7278	7320	7363	7406	7449	7493	42	7	14	21	28	35
80	0·7537	7581	7626	7672	7718	7764	7811	7858	7906	7954	47	8	16	23	31	39
81	·8003	8052	8102	8152	8203	8255	8307	8360	8413	8467	52	9	17	26	35	43
82	·8522	8577	8633	8690	8748	8806	8865	8924	8985	9046		Differences here vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See note below.				
83	·9109	9172	9236	9301	9367	9433	9501	9570	9640	9711						
84	0·9784	9857	9932	1·0008	1·0085	1·0164	1·0244	1·0326	1·0409	1·0494						
85	1·0580	0669	0759	0850	0944	1040	1138	1238	1341	1446						
86	·1554	1664	1777	1893	2012	2135	2261	2391	2525	2663						
87	·2806	2954	3106	3264	3429	3599	3777	3962	4155	4357						
88	·4569	4792	5027	5275	5539	5819	6119	6441	6789	7167						
89	1·758	1·804	1·855	1·913	1·980	2·059	2·156	2·281	2·457	2·758						
90	∞															

For untabulated angles greater than 89° use Log Tan x = − Log Tan (90° − x). See table on page 11

Example. Log tan 85°13′ = − log tan 4°47′ = − ($\bar{2}$·9226) = 1·0774

14

NATURAL SINES

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
0°	0·0000	0017	0035	0052	0070	0087	0105	0122	0140	0157		3	6	9	12	15
1	·0175	0192	0209	0227	0244	0262	0279	0297	0314	0332	18	3	6	9	12	15
2	·0349	0366	0384	0401	0419	0436	0454	0471	0488	0506		3	6	9	12	15
3	·0523	0541	0558	0576	0593	0610	0628	0645	0663	0680		3	6	9	12	15
4	·0698	0715	0732	0750	0767	0785	0802	0819	0837	0854		3	6	9	12	14
5	0·0872	0889	0906	0924	0941	0958	0976	0993	1011	1028		3	6	9	12	14
6	·1,045	1063	1080	1097	1115	1132	1149	1167	1184	1201		3	6	9	12	14
7	·1219	1236	1253	1271	1288	1305	1323	1340	1357	1374		3	6	9	12	14
8	·1392	1409	1426	1444	1461	1478	1495	1513	1530	1547		3	6	9	11	14
9	·1564	1582	1599	1616	1633	1650	1668	1685	1702	1719		3	6	9	11	14
10	0·1736	1754	1771	1788	1805	1822	1840	1857	1874	1891		3	6	9	11	14
11	·1908	1925	1942	1959	1977	1994	2011	2028	2045	2062		3	6	9	11	14
12	·2079	2096	2113	2130	2147	2164	2181	2198	2215	2233	17	3	6	9	11	14
13	·2250	2267	2284	2300	2317	2334	2351	2368	2385	2402		3	6	8	11	14
14	·2419	2436	2453	2470	2487	2504	2521	2538	2554	2571		3	6	8	11	14
15	0·2588	2605	2622	2639	2656	2672	2689	2706	2723	2740		3	6	8	11	14
16	·2756	2773	2790	2807	2823	2840	2857	2874	2890	2907		3	6	8	11	14
17	·2924	2940	2957	2974	2990	3007	3024	3040	3057	3074		3	6	8	11	14
18	·3090	3107	3123	3140	3156	3173	3190	3206	3223	3239		3	6	8	11	14
19	·3256	3272	3289	3305	3322	3338	3355	3371	3387	3404		3	6	8	11	14
20	0·3420	3437	3453	3469	3486	3502	3518	3535	3551	3567		3	5	8	11	14
21	·3584	3600	3616	3633	3649	3665	3681	3697	3714	3730		3	5	8	11	14
22	·3746	3762	3778	3795	3811	3827	3843	3859	3875	3891		3	5	8	11	13
23	·3907	3923	3939	3955	3971	3987	4003	4019	4035	4051	16	3	5	8	11	13
24	·4067	4083	4099	4115	4131	4147	4163	4179	4195	4210		3	5	8	11	13
25	0·4226	4242	4258	4274	4289	4305	4321	4337	4352	4368		3	5	8	11	13
26	·4384	4399	4415	4431	4446	4462	4478	4493	4509	4524		3	5	8	10	13
27	·4540	4555	4571	4586	4602	4617	4633	4648	4664	4679		3	5	8	10	13
28	·4695	4710	4726	4741	4756	4772	4787	4802	4818	4833		3	5	8	10	13
29	·4848	4863	4879	4894	4909	4924	4939	4955	4970	4985		3	5	8	10	13
30	0·5000	5015	5030	5045	5060	5075	5090	5105	5120	5135	15	3	5	8	10	13
31	·5150	5165	5180	5195	5210	5225	5240	5255	5270	5284		2	5	7	10	12
32	·5299	5314	5329	5344	5358	5373	5388	5402	5417	5432		2	5	7	10	12
33	·5446	5461	5476	5490	5505	5519	5534	5548	5563	5577		2	5	7	10	12
34	·5592	5606	5621	5635	5650	5664	5678	5693	5707	5721		2	5	7	10	12
35	0·5736	5750	5764	5779	5793	5807	5821	5835	5850	5864		2	5	7	9	12
36	·5878	5892	5906	5920	5934	5948	5962	5976	5990	6004	14	2	5	7	9	12
37	·6018	6032	6046	6060	6074	6088	6101	6115	6129	6143		2	5	7	9	12
38	·6157	6170	6184	6198	6211	6225	6239	6252	6266	6280		2	5	7	9	11
39	·6293	6307	6320	6334	6347	6361	6374	6388	6401	6414		2	4	7	9	11
40	0·6428	6441	6455	6468	6481	6494	6508	6521	6534	6547		2	4	7	9	11
41	·6561	6574	6587	6600	6613	6626	6639	6652	6665	6678	13	2	4	7	9	11
42	·6691	6704	6717	6730	6743	6756	6769	6782	6794	6807		2	4	6	9	11
43	·6820	6833	6845	6858	6871	6884	6896	6909	6921	6934		2	4	6	8	11
44	·6947	6959	6972	6984	6997	7009	7022	7034	7046	7059		2	4	6	8	10
45	0·7071	7083	7096	7108	7120	7133	7145	7157	7169	7181		2	4	6	8	10
46	·7193	7206	7218	7230	7242	7254	7266	7278	7290	7302	12	2	4	6	8	10
47	·7314	7325	7337	7349	7361	7373	7385	7396	7408	7420		2	4	6	8	10
48	·7431	7443	7455	7466	7478	7490	7501	7513	7524	7536		2	4	6	8	10
49	0·7547	7559	7570	7581	7593	7604	7615	7627	7638	7649		2	4	6	8	9

NATURAL SINES

x	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	Δ	ADD				
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9		1′	2′	3′	4′	5′
50°	0·7660	7672	7683	7694	7705	7716	7727	7738	7749	7760		2	4	6	7	9
51	·7771	7782	7793	7804	7815	7826	7837	7848	7859	7869		2	4	5	7	9
52	·7880	7891	7902	7912	7923	7934	7944	7955	7965	7976	11	2	4	5	7	9
53	·7986	7997	8007	8018	8028	8039	8049	8059	8070	8080		2	3	5	7	9
54	·8090	8100	8111	8121	8131	8141	8151	8161	8171	8181	10	2	3	5	7	8
55	0·8192	8202	8211	8221	8231	8241	8251	8261	8271	8281		2	3	5	7	8
56	·8290	8300	8310	8320	8329	8339	8348	8358	8368	8377		2	3	5	6	8
57	·8387	8396	8406	8415	8425	8434	8443	8453	8462	8471		2	3	5	6	8
58	·8480	8490	8499	8508	8517	8526	8536	8545	8554	8563		2	3	5	6	8
59	·8572	8581	8590	8599	8607	8616	8625	8634	8643	8652	9	1	3	4	6	7
60	0·8660	8669	8678	8686	8695	8704	8712	8721	8729	8738		1	3	4	6	7
61	·8746	8755	8763	8771	8780	8788	8796	8805	8813	8821		1	3	4	6	7
62	·8829	8838	8846	8854	8862	8870	8878	8886	8894	8902		1	3	4	5	7
63	·8910	8918	8926	8934	8942	8949	8957	8965	8973	8980	8	1	3	4	6	6
64	·8988	8996	9003	9011	9018	9026	9033	9041	9048	9056		1	3	4	5	6
65	0·9063	9070	9078	9085	9092	9100	9107	9114	9121	9128		1	2	4	5	6
66	·9135	9143	9150	9157	9164	9171	9178	9184	9191	9198	7	1	2	4	5	6
67	·9205	9212	9219	9225	9232	9239	9245	9252	9259	9265		1	2	3	4	6
68	·9272	9278	9285	9291	9298	9304	9311	9317	9323	9330		1	2	3	4	5
69	·9336	9342	9348	9354	9361	9367	9373	9379	9385	9391	6	1	2	3	4	5
70	0·9397	9403	9409	9415	9421	9426	9432	9438	9444	9449		1	2	3	4	5
71	·9455	9461	9466	9472	9478	9483	9489	9494	9500	9505		1	2	3	4	5
72	·9511	9516	9521	9527	9532	9537	9542	9548	9553	9558		1	2	3	3	4
73	·9563	9568	9573	9578	9583	9588	9593	9598	9603	9608	5	1	2	2	3	4
74	·9613	9617	9622	9627	9632	9636	9641	9646	9650	9655		1	2	2	3	4
75	0·9659	9664	9668	9673	9677	9681	9686	9690	9694	9699		1	1	2	3	4
76	·9703	9707	9711	9715	9720	9724	9728	9732	9736	9740	4	1	1	2	3	3
77	·9744	9748	9751	9755	9759	9763	9767	9770	9774	9778		1	1	2	2	3
78	·9781	9785	9789	9792	9796	9799	9803	9806	9810	9813		1	1	2	2	3
79	·9816	9820	9823	9826	9829	9833	9836	9839	9842	9845		1	1	2	2	3
80	0·9848	9851	9854	9857	9860	9863	9866	9869	9871	9874	3	0	1	1	2	2
81	·9877	9880	9882	9885	9888	9890	9893	9895	9898	9900		0	1	1	2	2
82	·9903	9905	9907	9910	9912	9914	9917	9919	9921	9923	2	0	1	1	1	2
83	·9925	9928	9930	9932	9934	9936	9938	9940	9942	9943		0	1	1	1	2
84	·9945	9947	9949	9951	9952	9954	9956	9957	9959	9960		0	1	1	1	1
85	0·9962	9963	9965	9966	9968	9969	9971	9972	9973	9974	1	0	0	1	1	1
86	·9976	9977	9978	9979	9980	9981	9982	9983	9984	9985		0	0	1	1	1
87	·9986	9987	9988	9989	9990	9990	9991	9992	9993	9993		See Table below.				
88	·9994	9995	9995	9996	9996	9997	9997	9997	9998	9998						
89	0·9998	9999	9999	9999	9999	1·000	1·000	1·000	1·000	1·000						
90	1·0000															

Sines of Angles near 90°

°	′	sine	°
			86·80
86	46	0·9985	86·91
86	54	0·9986	87·02
87	01	0·9987	87·13
87	08	0·9988	87·25
87	15	0·9989	87·37
87	22	0·9990	87·50
87	30	0·9991	87·63
87	38	0·9992	87·78
87	46		

°	′	sine	°
87	46	0·9993	87·7
87	56	0·9994	87·9
88	05	0·9995	88·0
88	16	0·9996	88·2
88	29	0·9997	88·4
88	43	0·9998	88·7
89	00	0·9999	89·0
89	25	1·0000	89·4
90	00		90·0

The values in the centre columns represent the sines for all angles lying between the successive ranges shown in the outer columns. Thus sin 87° 20′ is 0·9989. For inverse use, the best angle for a given sine is the one lying midway between the adjacent ranges; if the difference is odd, choose the angle nearer 90°. Thus if sin x = 0·9988, x = 87° 12′.

For tabulated angles read the sine value in the half-line above, e.g., sin 87° 38′ = 0·9991.

16

NATURAL COSINES

x	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	˩	SUBTRACT 1′	2′	3′	4′	5′
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9						
0°	1·000	1·000	1·000	1·000	1·000	1·000	0·9999	0·9999	0·9999	0·9999		See table at foot of page.				
1	0·9998	9998	9998	9997	9997	9997	9996	9996	9996	9995						
2	·9994	9993	9993	9992	9991	9990	9990	9989	9988	9987						
3	·9986	9985	9984	9983	9982	9981	9980	9979	9978	9977	1	0	0	1	1	1
4	·9976	9974	9973	9972	9971	9969	9968	9966	9965	9963		0	0	1	1	1
5	0·9962	9960	9959	9957	9956	9954	9952	9951	9949	9947		0	1	1	1	1
6	·9945	9943	9942	9940	9938	9936	9934	9932	9930	9928	2	0	1	1	1	2
7	·9925	9923	9921	9919	9917	9914	9912	9910	9907	9905		0	1	1	1	2
8	·9903	9900	9898	9895	9893	9890	9888	9885	9882	988′		0	1	1	2	2
9	·9877	9874	9871	9869	9866	9863	9860	9857	9854	9851	3	0	1	1	2	2
10	0·9848	9845	9842	9839	9836	9833	9829	9826	9823	9820		1	1	2	2	3
11	·9816	9813	9810	9806	9803	9799	9796	9792	9789	9785		1	[illegible]	[illegible]	2	3
12	·9781	9778	9774	9770	9767	9763	9759	9755	9751	9748		1	[illegible]	[illegible]	2	3
13	·9744	9740	9736	9732	9728	9724	9720	9715	9711	9707	4	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	3
14	·9703	9699	9694	9690	9686	9681	9677	9673	9668	9664		1	1	[illegible]	[illegible]	4
15	0·9659	9655	9650	9646	9641	9636	9632	9627	9622	9617		1	2	2	3	4
16	·9613	9608	9603	9598	9593	9588	9583	9578	9573	9568		1	2	2	3	4
17	·9563	9558	9553	9548	9542	9537	9532	9527	9521	9516	5	1	2	3	3	4
18	·9511	9505	9500	9494	9489	9483	9478	9472	9466	9461		1	2	3	4	5
19	·9455	9449	9444	9438	9432	9426	9421	9415	9409	9403		1	2	3	4	5
20	0·9397	9391	9385	9379	9373	9367	9361	9354	9348	9342		1	2	3	4	5
21	·9336	9330	9323	9317	9311	9304	9298	9291	9285	9278	6	1	2	3	4	5
22	·9272	9265	9259	9252	9245	9239	9232	9225	9219	9212		1	2	3	4	6
23	·9205	9198	9191	9184	9178	9171	9164	9157	9150	9143		1	2	4	5	6
24	·9135	9128	9121	9114	9107	9100	9092	9085	9078	9070	7	1	2	4	5	6
25	0·9063	9056	9048	9041	9033	9026	9018	9011	9003	8996		1	3	4	5	6
26	·8988	8980	8973	8965	8957	8949	8942	8934	8926	8918		1	3	4	5	6
27	·8910	8902	8894	8886	8878	8870	8862	8854	8846	8838	8	1	3	4	5	7
28	·8829	8821	8813	8805	8796	8788	8780	8771	8763	8755		1	3	4	6	7
29	·8746	8738	8729	8721	8712	8704	8695	8686	8678	8669		1	3	4	6	7
30	0·8660	8652	8643	8634	8625	8616	8607	8599	8590	8581		1	3	4	6	7
31	·8572	8563	8554	8545	8536	8526	8517	8508	8499	8490		2	3	5	6	8
32	·8480	8471	8462	8453	8443	8434	8425	8415	8406	8396		2	3	5	6	8
33	·8387	8377	8368	8358	8348	8339	8329	8320	8310	8300	9	2	3	5	6	8
34	·8290	8281	8271	8261	8251	8241	8231	8221	8211	8202		2	3	5	7	8
35	0·8192	8181	8171	8161	8151	8141	8131	8121	8111	8100		2	3	5	7	8
36	·8090	8080	8070	8059	8049	8039	8028	8018	8007	7997	10	2	3	5	7	9
37	·7986	7976	7965	7955	7944	7934	7923	7912	7902	7891		2	4	5	7	9
38	·7880	7869	7859	7848	7837	7826	7815	7804	7793	7782		2	4	5	7	9
39	0·7771	7760	7749	7738	7727	7716	7705	7694	7683	7672	11	2	4	6	7	9

Cosines of Small Angles

° ′	cosine	°	° ′	cosine	°
0 00		0·0	2 13		2·21
	1·0000			0·9992	
0 34		0·6	2 21		2·35
	0·9999			0·9991	
0 59		0·9	2 29		2·48
	0·9998			0·9990	
1 16		1·2	2 37		2·62
	0·9997			0·9989	
1 30		1·5	2 44		2·74
	0·9996			0·9988	
1 41		1·7	2 51		2·86
	0·9995			0·9987	
[illegible]		1·9	2 58		2·97
	0·9994			0·9986	
[illegible]		2·0	3 [illegible]		3·08
	0·9993			0·9985	
2 13		2·2	3 11		3·19

This table is similar to that given for sines on page 15; thus

cos 2° 40′ = 0·9989
0·9986 = cos 3° 2′

NATURAL COSINES

°	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	ل	SUBTRAC 1′	2′	3′	4′	5′
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9						
40°	0·7660	7649	7638	7627	7615	7604	7593	7581	7570	7559		2	4	6	8	9
41	·7547	7536	7524	7513	7501	7490	7478	7466	7455	7443		2	4	6	8	10
42	·7431	7420	7408	7396	7385	7373	7361	7349	7337	7325		2	4	6	8	10
43	·7314	7302	7290	7278	7266	7254	7242	7230	7218	7206	12	2	4	6	8	10
44	·7193	7181	7169	7157	7145	7133	7120	7108	7096	7083		2	4	6	8	10
45	0·7071	7059	7046	7034	7022	7009	6997	6984	6972	6959		2	4	6	8	10
46	·6947	6934	6921	6909	6896	6884	6871	6858	6845	6833		2	4	6	8	11
47	·6820	6807	6794	6782	6769	6756	6743	6730	6717	6704		2	4	6	9	11
48	·6691	6678	6665	6652	6639	6626	6613	6600	6587	6574	13	2	4	7	9	11
49	·6561	6547	6534	6521	6508	6494	6481	6468	6455	6441		2	4	7	9	11
50	0·6428	6414	6401	6388	6374	6361	6347	6334	6320	6307		2	4	7	9	11
51	·6293	6280	6266	6252	6239	6225	6211	6198	6184	6170		2	5	7	9	11
52	·6157	6143	6129	6115	6101	6088	6074	6060	6046	6032		2	5	7	9	12
53	·6018	6004	5990	5976	5962	5948	5934	5920	5906	5892	14	2	5	7	9	12
54	·5878	5864	5850	5835	5821	5807	5793	5779	5764	5750		2	5	7	9	12
55	0·5736	5721	5707	5693	5678	5664	5650	5635	5621	5606		2	5	7	10	12
56	·5592	5577	5563	5548	5534	5519	5505	5490	5476	5461		2	5	7	10	12
57	·5446	5432	5417	5402	5388	5373	5358	5344	5329	5314		2	5	7	10	12
58	·5299	5284	5270	5255	5240	5225	5210	5195	5180	5165		2	5	7	10	12
59	·5150	5135	5120	5105	5090	5075	5060	5045	5030	5015	15	3	5	8	10	13
60	0·5000	4985	4970	4955	4939	4924	4909	4894	4879	4863		3	5	8	10	13
61	·4848	4833	4818	4802	4787	4772	4756	4741	4726	4710		3	5	8	10	13
62	·4695	4679	4664	4648	4633	4617	4602	4586	4571	4555		3	5	8	10	13
63	·4540	4524	4509	4493	4478	4462	4446	4431	4415	4399		3	5	8	10	13
64	·4384	4368	4352	4337	4321	4305	4289	4274	4258	4242		3	5	8	11	13
65	0·4226	4210	4195	4179	4163	4147	4131	4115	4099	4083	16	3	5	8	11	13
66	·4067	4051	4035	4019	4003	3987	3971	3955	3939	3923		3	5	8	11	13
67	·3907	3891	3875	3859	3843	3827	3811	3795	3778	3762		3	5	8	11	13
68	·3746	3730	3714	3697	3681	3665	3649	3633	3616	3600		3	5	8	11	14
69	·3584	3567	3551	3535	3518	3502	3486	3469	3453	3437		3	5	8	11	14
70	0·3420	3404	3387	3371	3355	3338	3322	3305	3289	3272		3	5	8	11	14
71	·3256	3239	3223	3206	3190	3173	3156	3140	3123	3107		3	5	8	11	14
72	·3090	3074	3057	3040	3024	3007	2990	2974	2957	2940		3	6	8	11	14
73	·2924	2907	2890	2874	2857	2840	2823	2807	2790	2773		3	6	8	11	14
74	·2756	2740	2723	2706	2689	2672	2656	2639	2622	2605		3	6	8	11	14
75	0·2588	2571	2554	2538	2521	2504	2487	2470	2453	2436		3	6	8	11	14
76	·2419	2402	2385	2368	2351	2334	2317	2300	2284	2267		3	6	8	11	14
77	·2250	2233	2215	2198	2181	2164	2147	2130	2113	2096	17	3	6	9	11	14
78	·2079	2062	2045	2028	2011	1994	1977	1959	1942	1925		3	6	9	11	14
79	·1908	1891	1874	1857	1840	1822	1805	1788	1771	1754		3	6	9	11	14
80	0·1736	1719	1702	1685	1668	1650	1633	1616	1599	1582		3	6	9	11	14
81	·1564	1547	1530	1513	1495	1478	1461	1444	1426	1409		3	6	9	12	14
82	·1392	1374	1357	1340	1323	1305	1288	1271	1253	1236		3	6	9	12	14
83	·1219	1201	1184	1167	1149	1132	1115	1097	1080	1063		3	6	9	12	14
84	·1045	1028	1011	0993	0976	0958	0941	0924	0906	0889		3	6	9	12	14
85	0·0872	0854	0837	0819	0802	0785	0767	0750	0732	0715		3	6	9	12	14
86	·0698	0680	0663	0645	0628	0610	0593	0576	0558	0541		3	6	9	12	15
87	·0523	0506	0488	0471	0454	0436	0419	0401	0384	0366		3	6	9	12	15
88	·0349	0332	0314	0297	0279	0262	0244	0227	0209	0192		3	6	9	12	15
89	0·0175	0157	0140	0122	0105	0087	0070	0052	0035	0017	18	3	6	9	12	15
90	0·0000															

NATURAL TANGENTS

°	0'	6'	12'	18'	24'	30'	36'	42'	48'	54'	ل	ADD				
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9		1'	2'	3'	4'	5'
0°	0·0000	0017	0035	0052	0070	0087	0105	0122	0140	0157		3	6	9	12	15
1	·0175	0192	0209	0227	0244	0262	0279	0297	0314	0332	18	3	6	9	12	15
2	·0349	0367	0384	0402	0419	0437	0454	0472	0489	0507		3	6	9	12	15
3	·0524	0542	0559	0577	0594	0612	0629	0647	0664	0682		3	6	9	12	15
4	·0699	0717	0734	0752	0769	0787	0805	0822	0840	0857		3	6	9	12	15
5	0·0875	0892	0910	0928	0945	0963	0981	0998	1016	1033		3	6	9	12	15
6	·1051	1069	1086	1104	1122	1139	1157	1175	1192	1210		3	6	9	12	15
7	·1228	1246	1263	1281	1299	1317	1334	1352	1370	1388		3	6	9	12	15
8	·1405	1423	1441	1459	1477	1495	1512	1530	1548	1566		3	6	9	12	15
9	·1584	1602	1620	1638	1655	1673	1691	1709	1727	1745		3	6	9	12	15
10	0·1763	1781	1799	1817	1835	1853	1871	1890	1908	1926		3	6	9	12	15
11	·1944	1962	1980	1998	2016	2035	2053	2071	2089	2107		3	6	9	12	15
12	·2126	2144	2162	2180	2199	2217	2235	2254	2272	2290		3	6	9	12	15
13	·2309	2327	2345	2364	2382	2401	2419	2438	2456	2475		3	6	9	12	15
14	·2493	2512	2530	2549	2568	2586	2605	2623	2642	2661		3	6	9	12	15
15	0·2679	2698	2717	2736	2754	2773	2792	2811	2830	2849		3	6	9	13	16
16	·2867	2886	2905	2924	2943	2962	2981	3000	3019	3038	19	3	6	10	13	16
17	·3057	3076	3096	3115	3134	3153	3172	3191	3211	3230		3	6	10	13	16
18	·3249	3269	3288	3307	3327	3346	3365	3385	3404	3424		3	6	10	13	16
19	·3443	3463	3482	3502	3522	3541	3561	3581	3600	3620		3	7	10	13	16
20	0·3640	3659	3679	3699	3719	3739	3759	3779	3799	3819	20	3	7	10	13	17
21	·3839	3859	3879	3899	3919	3939	3959	3979	4000	4020		3	7	10	13	17
22	·4040	4061	4081	4101	4122	4142	4163	4183	4204	4224		3	7	10	14	17
23	·4245	4265	4286	4307	4327	4348	4369	4390	4411	4431		3	7	10	14	17
24	·4452	4473	4494	4515	4536	4557	4578	4599	4621	4642	21	4	7	11	14	18
25	0·4663	4684	4706	4727	4748	4770	4791	4813	4834	4856		4	7	11	14	18
26	·4877	4899	4921	4942	4964	4986	5008	5029	5051	5073	22	4	7	11	15	18
27	·5095	5117	5139	5161	5184	5206	5228	5250	5272	5295		4	7	11	15	18
28	·5317	5340	5362	5384	5407	5430	5452	5475	5498	5520		4	8	11	15	19
29	·5543	5566	5589	5612	5635	5658	5681	5704	5727	5750	23	4	8	12	15	19
30	0·5774	5797	5820	5844	5867	5890	5914	5938	5961	5985		4	8	12	16	20
31	·6009	6032	6056	6080	6104	6128	6152	6176	6200	6224	24	4	8	12	16	20
32	·6249	6273	6297	6322	6346	6371	6395	6420	6445	6469		4	8	12	16	20
33	·6494	6519	6544	6569	6594	6619	6644	6669	6694	6720	25	4	8	13	17	21
34	·6745	6771	6796	6822	6847	6873	6899	6924	6950	6976		4	9	13	17	21
35	0·7002	7028	7054	7080	7107	7133	7159	7186	7212	7239	26	4	9	13	17	22
36	·7265	7292	7319	7346	7373	7400	7427	7454	7481	7508	27	5	9	14	18	23
37	·7536	7563	7590	7618	7646	7673	7701	7729	7757	7785	28	5	9	14	19	23
38	·7813	7841	7869	7898	7926	7954	7983	8012	8040	8069		5	10	14	19	24
39	·8098	8127	8156	8185	8214	8243	8273	8302	8332	8361	29	5	10	15	19	24
40	0·8391	8421	8451	8481	8511	8541	8571	8601	8632	8662	30	5	10	15	20	25
41	·8693	8724	8754	8785	8816	8847	8878	8910	8941	8972	31	5	10	16	21	26
42	·9004	9036	9067	9099	9131	9163	9195	9228	9260	9293	32	5	11	16	21	27
43	·9325	9358	9391	9424	9457	9490	9523	9556	9590	9623	33	6	11	17	22	28
44	·9657	9691	9725	9759	9793	9827	9861	9896	9930	9965	34	6	11	17	23	28
45	1·0000	0035	0070	0105	0141	0176	0212	0247	0283	0319	36	6	12	18	24	30
46	·0355	0392	0428	0464	0501	0538	0575	0612	0649	0686	37	6	12	18	25	31
47	·0724	0761	0799	0837	0875	0913	0951	0990	1028	1067	38	6	13	19	26	32
48	·1106	1145	1184	1224	1263	1303	1343	1383	1423	1463	40	7	13	20	27	33
49	1·1504	1544	1585	1626	1667	1708					41	7	14	20	27	34
						1708	1750	1792	1833	1875	42	7	14	21	28	35

NATURAL TANGENTS

19

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9
50°	1·192	196	200	205	209	213	217	222	226	230
51	·235	239	244	248	253	257	262	266	271	275
52	·280	285	289	294	299	303	308	313	317	322
53	·327	332	337	342	347	351	356	361	366	371
54	·376	381	387	392	397	402	407	412	418	423
55	1·428	433	439	444	450	455	460	466	471	477
56	·483	488	494	499	505	511	517	522	528	534
57	·540	546	552	558	564	570	576	582	588	594
58	·600	607	613	619	625	632	638	645	651	658
59	·664	671	678	684	691	698	704	711	718	725
60	1·732	739	746	753	760	767	775	782	789	797
61	·804	811	819	827	834	842	849	857	865	873
62	·881	889	897	905	913	921	929	937	946	954
63	1·963	971	980	988	1·997	2·006	2·014	2·023	2·032	2·041
64	2·050	059	069	078	087	097	106	116	125	135
65	2·145	154	164	174	184	194	204	215	225	236
66	·246	257	267	278	289	300	311	322	333	344
67	·356	367	379	391	402	414	426	438	450	463
68	·475	488	500	513	526	539	552	565	578	592
69	·605	619	633	646	660	675	689	703	718	733
70	2·747	762	778	793	808	824	840	856	872	888
71	2·904	921	937	954	971	2·989	3·006	3·024	3·042	3·060
72	3·078	096	115	133	152	3·172				
						172	191	211	230	251
73	·271	291	312	333	354	376				
						376	398	420	442	465
74	·487	511	534	558	582	606				
						606	630	655	681	706
75	3·732	758	785	812	839	867				
						867	895	923	952	981
76	4·011	041	071	102	134	4·165				
						165	198	230	264	297
77	4·331	366	402	437	474	511				
						511	548	586	625	665
78	4·705	745	787	829	872	4·915				
						4·915	4·959	5·005	5·050	5·097
79	5·145	193	242	292	343	5·396				
						396	449	503	558	614
80	5·671	5·730	5·789	5·850	5·912	5·976				
						5·976	6·041	6·107	6·174	6·243
81	6·314	6·386	6·460	6·535	6·612	6·691				
						6·691	6·772	6·855	6·940	7·026
82	7·115	7·207	7·300	7·396	7·495	7·596	7·700	7·806	7·916	8·028
83	8·144	8·264	8·386	8·513	8·643	8·777	8·915	9·058	9·205	9·357
84	9·514	9·677	9·845	10·02	10·20	10·39	10·58	10·78	10·99	11·20
85	11·43	11·66	11·91	12·16	12·43	12·71	13·00	13·30	13·62	13·95
86	14·30	14·67	15·06	15·46	15·89	16·35	16·83	17·34	17·89	18·46
87	19·08	19·74	20·45	21·20	22·02	22·90	23·86	24·90	26·03	27·27
88	28·64	30·14	31·82	33·69	35·80	38·19	40·92	44·07	47·74	52·08
89	57·29	63·66	71·62	81·85	95·49	114·6	143·2	191·0	286·5	573·0
90	∞									

Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
	1	1	2	3	4
	1	2	2	3	4
	1	2	2	3	4
	1	2	2	3	4
5	1	2	3	3	4
	1	2	3	4	5
	1	2	3	4	5
6	1	2	3	4	5
	1	2	3	4	6
	1	2	3	5	6
7	1	2	4	5	6
	1	3	4	5	6
8	1	3	4	5	7
	1	3	4	6	7
9	2	3	5	6	8
10	2	3	5	7	8
11	2	4	5	7	9
12	2	4	6	8	10
13	2	4	6	9	11
14	2	5	7	9	12
16	3	5	8	11	13
17	3	6	9	11	14
19	3	6	9	13	16
20	3	7	10	13	17
21	4	7	10	14	18
22	4	7	11	15	18
24	4	8	12	16	20
25	4	8	13	17	21
27	4	9	14	18	22
29	5	10	14	19	24
31	5	10	15	21	26
33	6	11	17	22	28
36	6	12	18	24	30
39	6	13	19	26	32
42	7	14	21	28	35
46	8	15	23	31	38
50	8	17	25	33	42
55	9	18	28	37	46
	10	20	30	41	51
	11	23	34	45	56
	13	26	38	50	63
	14	28	42	57	71

Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See table on page 23.

P.P.s for differences exceeding 14, if not shown on this page, should be taken from the inside end cover of the book. For angles between 72° and 82½° P.P.s based on actual differences should be used.

NATURAL COTANGENTS

x	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	Δ	SUBTRACT 1′	2′	3′	4′	5′
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9						
0°	∞	573·0	286·5	191·0	143·2	114·6	95·49	81·85	71·62	63·66						
1	57·29	52·08	47·74	44·07	40·92	38·19	35·80	33·69	31·82	30·14		Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 22.				
2	28·64	27·27	26·03	24·90	23·86	22·90	22·02	21·20	20·45	19·74						
3	19·08	18·46	17·89	17·34	16·83	16·35	15·89	15·46	15·06	14·67						
4	14·30	13·95	13·62	13·30	13·00	12·71	12·43	12·16	11·91	11·66						
5	11·43	11·20	10·99	10·78	10·58	10·39	10·20	10·02	9·845	9·677						
6	9·514	9·357	9·205	9·058	8·915	8·777	8·643	8·513	8·386	8·264						
7	8·144	8·028	7·916	7·806	7·700	7·596	7·495	7·396	7·300	7·207						
8	7·115	7·026	6·940	6·855	6·772	6·691						14	28	42	57	71
						6·691	6·612	6·535	6·460	6·386		13	25	38	50	63
9	6·314	6·243	6·174	6·107	6·041	5·976						11	23	34	45	56
						5·976	5·912	5·850	5·789	5·730		10	20	30	41	51
10	5·671	614	558	503	449	396					55	9	18	28	37	46
						396	343	292	242	193	50	8	17	25	33	42
11	5·145	097	050	5·005	4·959	4·915					45	8	15	23	30	38
						4·915	872	829	787	745	42	7	14	21	28	35
12	4·705	665	625	586	548	511					39	6	13	19	26	32
						511	474	437	402	366	36	6	12	18	24	30
13	4·331	297	264	230	198	165					33	6	11	17	22	28
						165	134	102	071	041	31	5	10	16	21	26
14	4·011	3·981	3·952	3·923	3·895	3·867					29	5	10	14	19	24
						3·867	839	812	785	758	27	4	9	14	18	22
15	3·732	706	681	655	630	606					25	4	8	13	17	21
						606	582	558	534	511	24	4	8	12	16	20
16	3·487	465	442	420	398	376					22	4	7	11	15	18
						376	354	333	312	291	21	4	7	10	14	18
17	3·271	251	230	211	191	172					20	3	7	10	13	17
						172	152	133	115	096	19	3	6	9	13	16
18	3·078	060	042	024	3·006	2·989	2·971	2·954	2·937	2·921	17	3	6	9	11	14
19	2·904	888	872	856	840	824	808	793	778	762	16	3	5	8	11	13
20	2·747	733	718	703	689	675	660	646	633	619	14	2	5	7	9	12
21	·605	592	578	565	552	539	526	513	500	488	13	2	4	6	9	11
22	·475	463	450	438	426	414	402	391	379	367	12	2	4	6	8	10
23	·356	344	333	322	311	300	289	278	267	257	11	2	4	6	7	9
24	·246	236	225	215	204	194	184	174	164	154	10	2	3	5	7	8
25	2·145	135	125	116	106	097	087	078	069	059	9	2	3	5	6	8
26	2·050	041	032	023	014	2·006	1·997	1·988	1·980	1·971		1	3	4	6	7
27	1·963	954	946	937	929	921	913	905	897	889	8	1	3	4	5	7
28	·881	873	865	857	849	842	834	827	819	811		1	3	4	5	6
29	·804	797	789	782	775	767	760	753	746	739	7	1	2	4	5	6
30	1·732	725	718	711	704	698	691	684	678	671		1	2	3	5	6
31	·664	658	651	645	638	632	625	619	613	607		1	2	3	4	5
32	·600	594	588	582	576	570	564	558	552	546	6	1	2	3	4	5
33	·540	534	528	522	517	511	505	499	494	488		1	2	3	4	5
34	·483	477	471	466	460	455	450	444	439	433		1	2	3	4	5
35	1·428	423	418	412	407	402	397	392	387	381	5	1	2	3	3	4
36	·376	371	366	361	356	351	347	342	337	332		1	2	2	3	4
37	·327	322	317	313	308	303	299	294	289	285		1	2	2	3	4
38	·280	275	271	266	262	257	253	248	244	239		1	2	2	3	4
39	1·235	230	226	222	217	213	209	205	200	196		1	1	2	3	4

P.P.s for differences exceeding 14, if not shown on this page, should be taken from the inside end cover of the book. For angles between 72° and 82° P.P.s based on actual differences should be used.

NATURAL COTANGENTS

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	SUBTRACT 1′	2′	3′	4′	5′
0°	∞	573·0	286·5	191·0	143·2	114·6	95·49	81·85	71·62	63·66		Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 22.				
1	57·29	52·08	47·74	44·07	40·92	38·19	35·80	33·69	31·82	30·14						
2	28·64	27·27	26·03	24·90	23·86	22·90	22·02	21·20	20·45	19·74						
3	19·08	18·46	17·89	17·34	16·83	16·35	15·89	15·46	15·06	14·67						
4	14·30	13·95	13·62	13·30	13·00	12·71	12·43	12·16	11·91	11·66						
5	11·43	11·20	10·99	10·78	10·58	10·39	10·20	10·02	9·845	9·677						
6	9·514	9·357	9·205	9·058	8·915	8·777	8·643	8·513	8·386	8·264						
7	8·144	8·028	7·916	7·806	7·700	7·596	7·495	7·396	7·300	7·207						
8	7·115	7·026	6·940	6·855	6·772	6·691 6·691	6·612	6·535	6·460	6·386		14 13	28 25	42 38	57 50	71 63
9	6·314	6·243	6·174	6·107	6·041	5·976 5·976	5·912	5·850	5·789	5·730		11 10	23 20	34 30	45 41	56 51
10	5·671	614	558	503	449	396 396	343	292	242	193	56 50	9 8	18 17	28 25	37 33	46 42
11	5·145	097	050	5·005	4·959	4·915 4·915	872	829	787	745	46 42	8 7	15 14	23 21	31 28	38 35
12	4·705	665	625	586	548	511 511	474	437	402	366	39 36	6 6	13 12	19 18	26 24	32 30
13	4·331	297	264	230	198	165 165	134	102	071	041	33 31	6 5	11 10	17 15	22 21	28 26
14	4·011	3·981	3·952	3·923	3·895	3·867 3·867	839	812	785	758	29 27	5 4	10 9	14 14	19 18	24 23
15	3·732	706	681	655	630	606 606	582	558	534	511	25 24	4 4	8 8	13 12	17 16	21 20
16	3·487	465	442	420	398	376 376	354	333	312	291	22 21	4 4	7 7	11 10	15 14	18 18
17	3·271	251	230	211	191	172 172	152	133	115	096	20 19	3 3	7 6	10 9	13 13	17 16
18	3·078	060	042	024	3·006	2·989	2·971	2·954	2·937	2·921	17	3	6	9	11	14
19	2·904	888	872	856	840	824	808	793	778	762	16	3	5	8	11	13
20	2·747	733	718	703	689	675	660	646	633	619	14	2	5	7	9	12
21	·605	592	578	565	552	539	526	513	500	488	13	2	4	6	9	11
22	·475	463	450	438	426	414	402	391	379	367	12	2	4	6	8	10
23	·356	344	333	322	311	300	289	278	267	257	11	2	4	6	7	9
24	·246	236	225	215	204	194	184	174	164	154	10	2	3	5	7	8
25	2·145	135	125	116	106	097	087	078	069	059	9	2	3	5	6	8
26	2·050	041	032	023	014	2·006	1·997	1·988	1·980	1·971	8	1	3	4	6	7
27	1·963	954	946	937	929	921	913	905	897	889		1	3	4	5	7
28	·881	873	865	857	849	842	834	827	819	811	7	1	3	4	5	6
29	·804	797	789	782	775	767	760	753	746	739		1	2	4	5	6
30	1·732	725	718	711	704	698	691	684	678	671		1	2	3	5	6
31	·664	658	651	645	638	632	625	619	613	607		1	2	3	4	5
32	·600	594	588	582	576	570	564	558	552	546	6	1	2	3	4	5
33	·540	534	528	522	517	511	505	499	494	488		1	2	3	4	5
34	·483	477	471	466	460	455	450	444	439	433		1	2	3	4	5
35	1·428	423	418	413	407	402	397	392	387	381	5	1	2	3	3	4
36	·376	371	366	361	356	351	347	342	337	332		1	2	2	3	4
37	·327	322	317	313	308	303	299	294	289	285		1	2	2	3	4
38	·280	276	271	267	262	257	253	248	244	239		1	2	2	3	4
39	1·235	230	226	222	217	213	209	205	200	196		1	1	2	3	4

P.P.s for differences exceeding 14, if not shown on this page, should be taken from the inside end cover of the book. For angles between 72° and 82° P.P.s based on actual differences should be used.

NATURAL COTANGENTS

x	0'	6'	12'	18'	24'	30'	36'	42'	48'	54'	Δ	SUBTRACT				
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9		1'	2'	3'	4'	5'
40°	1·1918	1875	1833	1792	1750	1708	1667	1626	1585	1544	41	7	14	21	28	34
41	·1504	1463	1423	1383	1343	1303	1263	1224	1184	1145	40	7	13	20	27	33
42	·1106	1067	1028	0990	0951	0913	0875	0837	0799	0761	39	6	13	19	25	32
43	·0724	0686	0649	0612	0575	0538	0501	0464	0428	0392	37	6	12	19	25	31
44	·0355	0319	0283	0247	0212	0176	0141	0105	0070	0035	36	6	12	18	24	30
45	1·0000	0·9965	9930	9896	9861	9827	9793	9759	9725	9691	34	6	11	17	23	29
46	0·9657	9623	9590	9556	9523	9490	9457	9424	9391	9358	33	6	11	17	22	28
47	·9325	9293	9260	9228	9195	9163	9131	9099	9067	9036	32	5	11	16	21	27
48	·9004	8972	8941	8910	8878	8847	8816	8785	8754	8724	31	5	10	16	21	26
49	·8693	8662	8632	8601	8571	8541	8511	8481	8451	8421	30	5	10	15	20	25
50	0·8391	8361	8332	8302	8273	8243	8214	8185	8156	8127	29	5	10	15	20	24
51	·8098	8069	8040	8012	7983	7954	7926	7898	7869	7841		5	10	14	19	24
52	·7813	7785	7757	7729	7701	7673	7646	7618	7590	7563	28	5	9	14	18	23
53	·7536	7508	7481	7454	7427	7400	7373	7346	7319	7292	27	5	9	14	18	23
54	·7265	7239	7212	7186	7159	7133	7107	7080	7054	7028	26	4	9	13	18	22
55	0·7002	6976	6950	6924	6899	6873	6847	6822	6796	6771		4	9	13	17	21
56	·6745	6720	6694	6669	6644	6619	6594	6569	6544	6519	25	4	8	13	17	21
57	·6494	6469	6445	6420	6395	6371	6346	6322	6297	6273		4	8	12	16	20
58	·6249	6224	6200	6176	6152	6128	6104	6080	6056	6032	24	4	8	12	16	20
59	·6009	5985	5961	5938	5914	5890	5867	5844	5820	5797		4	8	12	16	20
60	0·5774	5750	5727	5704	5681	5658	5635	5612	5589	5566	23	4	8	12	15	19
61	·5543	5520	5498	5475	5452	5430	5407	5384	5362	5340		4	8	11	15	19
62	·5317	5295	5272	5250	5228	5206	5184	5161	5139	5117		4	7	11	15	18
63	·5095	5073	5051	5029	5008	4986	4964	4942	4921	4899	22	4	7	11	15	18
64	·4877	4856	4834	4813	4791	4770	4748	4727	4706	4684		4	7	11	14	18
65	0·4663	4642	4621	4599	4578	4557	4536	4515	4494	4473		4	7	11	14	18
66	·4452	4431	4411	4390	4369	4348	4327	4307	4286	4265	21	3	7	10	14	17
67	·4245	4224	4204	4183	4163	4142	4122	4101	4081	4061		3	7	10	14	17
68	·4040	4020	4000	3979	3959	3939	3919	3899	3879	3859		3	7	10	13	17
69	·3839	3819	3799	3779	3759	3739	3719	3699	3679	3659	20	3	7	10	13	17
70	0·3640	3620	3600	3581	3561	3541	3522	3502	3482	3463		3	7	10	13	16
71	·3443	3424	3404	3385	3365	3346	3327	3307	3288	3269		3	6	10	13	16
72	·3249	3230	3211	3191	3172	3153	3134	3115	3096	3076		3	6	10	13	16
73	·3057	3038	3019	3000	2981	2962	2943	2924	2905	2886	19	3	6	10	13	16
74	·2867	2849	2830	2811	2792	2773	2754	2736	2717	2698		3	6	9	13	16
75	0·2679	2661	2642	2623	2605	2586	2568	2549	2530	2512		3	6	9	12	15
76	·2493	2475	2456	2438	2419	2401	2382	2364	2345	2327		3	6	9	12	15
77	·2309	2290	2272	2254	2235	2217	2199	2180	2162	2144		3	6	9	12	15
78	·2126	2107	2089	2071	2053	2035	2016	1998	1980	1962		3	6	9	12	15
79	·1944	1926	1908	1890	1871	1853	1835	1817	1799	1781		3	6	9	12	15
80	0·1763	1745	1727	1709	1691	1673	1655	1638	1620	1602		3	6	9	12	15
81	·1584	1566	1548	1530	1512	1495	1477	1459	1441	1423		3	6	9	12	15
82	·1405	1388	1370	1352	1334	1317	1299	1281	1263	1246		3	6	9	12	15
83	·1228	1210	1192	1175	1157	1139	1122	1104	1086	1069		3	6	9	12	15
84	·1051	1033	1016	0998	0981	0963	0945	0928	0910	0892		3	6	9	12	15
85	0·0875	0857	0840	0822	0805	0787	0769	0752	0734	0717		3	6	9	12	15
86	·0699	0682	0664	0647	0629	0612	0594	0577	0559	0542		3	6	9	12	15
87	·0524	0507	0489	0472	0454	0437	0419	0402	0384	0367		3	6	9	12	15
88	·0349	0332	0314	0297	0279	0262	0244	0227	0209	0192		3	6	9	12	15
89	·0175	0157	0140	0122	0105	0087	0070	0052	0035	0017		3	6	9	12	15
90	0·0000										18	3	6	9	12	15

NATURAL TANGENTS, 82° to 90°

x	0'	1'	2'	3'	4'	5'	6'	7'	8'	9'	10'	
° '												° '
82 00	7·115	130	146	161	176	191	207	222	238	253	269	7 50
82 10	7·269	284	300	316	332	348	364	380	396	412	429	7 40
82 20	7·429	445	462	478	495	511	528	545	562	579	596	7 30
82 30	7·596	613	630	647	665	682	700	717	735	753	770	7 20
82 40	7·770	788	806	824	842	861	879	897	916	934	7·953	7 10
82 50	7·953	7·972	7·991	8·009	8·028	8·048	8·067	8·086	8·105	8·125	8·144	7 00
83 00	8·144	164	184	204	223	243	264	284	304	324	345	6 50
83 10	8·345	366	386	407	428	449	470	491	513	534	556	6 40
83 20	8·556	577	599	621	643	665	687	709	732	754	8·777	6 30
83 30	8·777	800	823	846	869	892	915	939	962	8·986	9·010	6 20
83 40	9·010	034	058	082	106	131	156	180	205	230	255	6 10
83 50	9·255	281	306	332	357	383	409	435	461	488	514	6 00
84 00	9·514	541	568	595	622	649	677	704	732	760	9·788	5 50
84 10	9·788	816	845	873	902	931	960	9·989	10·019	10·048	10·078	5 40
84 20	10·078	108	138	168	199	229	260	291	322	354	385	5 30
84 30	10·39	10·42	10·45	10·48	10·51	10·55	10·58	10·61	10·64	10·68	10·71	5 20
84 40	10·71	10·75	10·78	10·81	10·85	10·88	10·92	10·95	10·99	11·02	11·06	5 10
84 50	11·06	11·10	11·13	11·17	11·20	11·24	11·28	11·32	11·35	11·39	11·43	5 00
85 00	11·43	11·47	11·51	11·55	11·59	11·62	11·66	11·70	11·74	11·79	11·83	4 50
85 10	11·83	11·87	11·91	11·95	11·99	12·03	12·08	12·12	12·16	12·21	12·25	4 40
85 20	12·25	12·29	12·34	12·38	12·43	12·47	12·52	12·57	12·61	12·66	12·71	4 30
85 30	12·71	12·75	12·80	12·85	12·90	12·95	13·00	13·05	13·10	13·15	13·20	4 20
85 40	13·20	13·25	13·30	13·35	13·40	13·46	13·51	13·56	13·62	13·67	13·73	4 10
85 50	13·73	13·78	13·84	13·89	13·95	14·01	14·07	14·12	14·18	14·24	14·30	4 00
86 00	14·30	14·36	14·42	14·48	14·54	14·61	14·67	14·73	14·80	14·86	14·92	3 50
86 10	14·92	14·99	15·06	15·12	15·19	15·26	15·33	15·39	15·46	15·53	15·60	3 40
86 20	15·60	15·68	15·75	15·82	15·89	15·97	16·04	16·12	16·20	16·27	16·35	3 30
86 30	16·35	16·43	16·51	16·59	16·67	16·75	16·83	16·92	17·00	17·08	17·17	3 20
86 40	17·17	17·26	17·34	17·43	17·52	17·61	17·70	17·79	17·89	17·98	18·07	3 10
[illegible]	18·07	18·17	18·27	18·37	18·46	18·56	18·67	18·77	18·87	18·98	19·08	3 00
87 00	19·08	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	19·74	19·86	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2 50
87 10	20·21	20·33	20·45	20·57	20·69	20·82	20·95	21·07	21·20	21·34	21·47	2 40
87 20	21·47	21·61	21·74	21·88	22·02	22·16	22·31	22·46	22·60	22·75	22·90	2 30
87 30	22·90	23·06	23·21	23·37	23·53	23·69	23·86	24·03	24·20	24·37	24·54	2 20
87 40	24·54	24·72	24·90	25·08	25·26	25·45	25·64	25·83	26·03	26·23	26·43	2 10
87 50	26·43	26·64	26·84	27·06	27·27	27·49	27·71	27·94	28·17	28·40	28·64	2 00
88 00	28·64	28·88	29·12	29·37	29·62	29·88	30·14	30·41	30·68	30·96	31·24	1 50
88 10	31·24	31·53	31·82	32·12	32·42	32·73	33·05	33·37	33·69	34·03	34·37	1 40
88 20	34·37	34·72	35·07	35·43	35·80	36·18	36·56	36·96	37·36	37·77	38·19	1 30
88 30	38·19	38·62	39·06	39·51	39·97	40·44	40·92	41·41	41·92	42·43	42·96	1 20
88 40	42·96	43·51	44·07	44·64	45·23	45·83	46·45	47·09	47·74	48·41	49·10	1 10
88 50	49·10	49·82	50·55	51·30	52·08	52·88	53·71	54·56	55·44	56·35	57·29	1 00
89 00	57·29	58·26	59·27	60·31	61·38	62·50	63·66	64·86	66·11	67·40	68·75	0 50
89 10	68·75	70·15	71·62	73·14	74·73	76·39	78·13	79·94	81·85	83·84	85·94	0 40
89 20	85·94	88·14	90·46	92·91	95·49	98·22	101·1	104·2	107·4	110·9	114·6	0 30
89 30	114·6	118·5	122·8	127·3	132·2	137·5	143·2	149·5	156·3	163·7	171·9	0 20
89 40	171·9	180·9	191·0	202·2	214·9	229·2	245·6	264·4	286·5	312·5	343·8	0 10
89 50	343·8	382·0	429·7	491·1	573·0	687·5	859·4	1146	1719	3438	∞	0 00
	10'	9'	8'	7'	6'	5'	4'	3'	2'	1'	0'	x

NATURAL COTANGENTS, 0° to 8°

(Read up and from right to left)

x	r	cot x
″	↓	
0	3438	∞
50	3437	68·14
113	3437	30·31
152	3436	22·56
183	3435	18·78
209	3434	16·41
232	3433	14·76
253	3432	13·53
273	3431	12·56

′		
0·00	57·30	∞
0·36	57·29	156·6
1·36	57·28	42·09
1·88	57·27	30·31
2·30	57·26	24·90
2·64	57·25	21·62
2·95	57·24	19·38
3·23	57·23	17·71
3·48	57·22	16·41
3·72	57·21	15·36
3·94	57·20	14·49
4·16	57·19	13·75
4·36	57·18	13·11
4·55	57·17	12·56
4·74		12·06

rad.		
0·0000	1·0000	∞
·0122	0·9999	81·85
·0212	·9998	47·14
·0273	·9997	36·61
·0324	·9996	30·86
·0367	·9995	27·21
·0406	·9994	24·61
·0441	·9993	22·64
·0474	·99[illegible]	21·07
·0504	·9991	19·79
·0533	·9990	18·72
·0561	·9989	17·81
·0587	·99[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
·0636	·9986	15·70
·0659	·9985	15·15
·0681	·9984	14·65
·0703	0·9983	14·20
·0724		13·78

$\cot x = \frac{r}{x}$

$x = \frac{r}{\cot x}$

where r is taken from the table in the same units as x.

Example.

Find cot x when x = 30·77

r for 30·77 = 57·21

r = 57·21 59·18

x = 3·77

i.e. cot x = 15·[illegible]

NATURAL SECANTS, 82° to 90°

x	0'	1'	2'	3'	4'	5'	6'	7'	8'	9'	10'	
° '												° '
82 00	7·185	200	215	230	245	260	276	291	306	322	337	7 50
82 10	7·337	353	368	384	400	416	431	447	463	480	496	7 40
82 20	7·496	512	528	545	561	578	594	61·	628	644	661	7 30
82 30	7·661	678	695	712	730	747	764	782	799	817	7·834	7 20
82 40	7·834	852	870	888	906	924	942	960	979	7·997	8·016	7 10
82 50	8·016	034	053	072	091	109	128	148	167	186	206	7 00
83 00	8·206	225	245	264	284	304	324	344	364	384	405	6 50
83 10	8·405	425	446	466	487	508	529	550	571	592	614	6 40
83 20	8·614	635	657	679	700	722	744	767	789	811	8·834	6 30
83 30	8·834	856	879	902	925	948	971	8·994	9·018	9·041	9·065	6 20
83 40	9·065	089	113	137	161	185	210	235	259	284	309	6 10
83 50	9·309	334	360	385	411	436	462	488	514	540	567	6 00
84 00	9·567	593	620	647	674	701	728	756	783	811	9·839	5 50
84 10	9·839	867	895	924	952	9·981	10·010	10·039	10·068	10·098	10·128	5 40
84 20	10·128	157	187	217	248	278	309	340	371	402	433	5 30
84 30	10·43	10·47	10·50	10·53	10·56	10·59	10·63	10·66	10·69	10·73	10·76	5 20
84 40	10·76	10·79	10·83	10·86	10·89	10·93	10·96	11·00	11·03	11·07	11·10	5 10
84 50	11·10	11·14	11·18	11·21	11·25	11·29	11·32	11·36	11·40	11·44	11·47	5 00
85 00	11·47	11·51	11·55	11·59	11·63	11·67	11·71	11·75	11·79	11·83	11·87	4 50
85 10	11·87	11·91	11·95	11·99	12·03	12·08	12·12	12·16	12·20	12·25	12·29	4 40
85 20	12·29	12·34	12·38	12·42	12·47	12·51	12·56	12·61	12·65	12·70	12·75	4 30
85 30	12·75	12·79	12·84	12·89	12·94	12·99	13·03	13·08	13·13	13·18	13·23	4 20
85 40	13·23	13·29	13·24	13·39	13·44	13·49	13·55	13·60	13·65	13·71	13·76	4 10
85 50	13·76	13·82	13·87	13·93	13·99	14·04	14·10	14·16	14·22	14·28	14·34	4 00
86 00	14·34	14·40	14·46	14·52	14·58	14·64	14·70	14·77	14·83	14·89	14·96	3 50
86 10	14·96	15·02	15·09	15·16	15·22	15·29	15·36	15·43	15·50	15·57	15·64	3 40
86 20	15·64	15·71	15·78	15·85	15·93	16·00	16·07	16·15	16·23	16·30	16·38	3 30
86 30	16·38	16·46	16·54	16·62	16·70	16·78	16·86	16·94	17·03	17·11	17·20	3 20
86 40	17·20	17·28	17·37	17·46	17·55	17·64	17·73	17·82	17·91	18·01	18·10	3 10
86 50	18·10	18·20	18·30	18·39	18·49	18·59	18·69	18·79	18·90	19·00	19·11	3 00
87 00	19·11	19·21	19·32	19·43	19·54	19·65	19·77	19·88	20·00	20·11	20·23	2 50
87 10	20·23	20·35	20·47	20·59	20·72	20·84	20·97	21·10	21·23	21·36	21·49	2 40
87 20	21·49	21·63	21·77	21·90	22·04	22·19	22·33	22·48	22·62	22·77	22·93	2 30
87 30	22·93	23·08	23·24	23·39	23·55	23·72	23·88	24·05	24·22	24·39	24·56	2 20
87 40	24·56	24·74	24·92	25·10	25·28	25·47	25·66	25·85	26·05	26·25	26·45	2 10
87 50	26·45	26·66	26·88	27·09	27·29	27·51	27·73	27·96	28·18	28·42	28·65	2 00
88 00	28·65	28·89	29·14	29·39	29·64	29·90	30·16	30·43	30·70	30·98	31·26	1 50
88 10	31·26	31·54	31·84	32·13	32·44	32·75	33·06	33·38	33·71	34·04	34·38	1 40
88 20	34·38	34·73	35·08	35·45	35·81	36·19	36·58	36·97	37·37	37·78	38·20	1 30
88 30	38·20	38·63	39·07	39·52	39·98	40·45	40·93	41·42	41·93	42·45	42·98	1 20
88 40	42·98	43·52	44·08	44·65	45·24	45·84	46·46	47·10	47·75	48·42	49·11	1 10
88 50	49·11	49·83	50·56	51·31	52·09	52·89	53·72	54·57	55·45	56·36	57·30	1 00
89 00	57·30	58·27	59·27	60·31	61·39	62·51	63·66	64·87	66·11	67·41	68·76	0 50
89 10	68·76	70·16	71·62	73·15	74·74	76·40	78·13	79·95	81·85	83·85	85·95	0 40
89 20	85·95	88·15	90·47	92·91	95·49	98·22	101·1	104·2	107·4	110·9	114·6	0 30
89 30	114·6	118·5	122·8	127·3	132·2	137·5	143·2	[illegible]	[illegible]	163·7	171·9	0 20
89 40	171·9	180·9	191·0	202·2	214·9	229·2	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	343·8	0 10
89 50	343·8	387·0	429·7	491·1	573·0	687·5	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	0 00
	10'	9'	8'	7'	6'	5'	4'	3'	2'	1'	0'	x

NATURAL COSECANTS, 0° to 8°

(Read up and from right to left)

x	secant	x
0 00	1·0000	90 00
0 34	·0001	89 26
0 59	·0002	89 01
1 16	·0003	88 44
1 30	·0004	88 30
1 43	·0005	88 17
1 53	·0006	88 07
2 03	·0007	87 57
2 13	·0008	87 47
2 21	·0009	87 39
2 29	·0010	87 31
2 37	·0011	87 23
2 44	·0012	87 16
2 51	·0013	87 09
2 58	1·0014	87 02
3 05		86 55
	cosecant	

x '	φ	cosec x
0	3438	∞
124	3439	27·59
180	3440	19·10
239	3441	14·45
278	3442	12·38
312		11·00

°	φ	
0·00	57·30	∞
1·78	57·31	32·19
2·57	57·32	22·[illegible]
3·16	57·33	18·10
3·67	57·34	15·62
4·11	57·35	13·95
4·[illegible]	·36	12·72
4·8[illegible]	57·37	11·77
5·21		11·00

rad.	φ	
·0000	1·0000	∞
·0172	·0001	57·74
·0300	·0002	33·34
·0387	·0003	25·83
·0459	·0004	21·84
·0519	·0005	19·26
·0574	·0006	17·42
·0624	·0007	16·03
·0670	·0008	14·93
·0713	·0009	14·02
·0754	·0010	13·27
·0793	1·0011	12·62
·0830		12·06

$\text{cosec } x = \frac{\varphi}{x}$

$x = \frac{\varphi}{\text{cosec } x}$

where φ is taken from the table in the same units as x.

Example

Find x in radians when cosec x = 12·34

φ for 12·34 = 1·0011

$x = \frac{1·0011}{12·34} = 0·0811$

NATURAL SECANTS

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
0°	1·0000	0000	0000	0000	0000	0000	0001	0001	0001	0001		See small Table p. 23, top right.				
1	·0002	0002	0002	0003	0003	0003	0004	0004	0005	0006						
2	·0006	0007	0007	0008	0009	0010	0010	0011	0012	0013						
3	·0014	0015	0016	0017	0018	0019	0020	0021	0022	0023	1	0	0	0	1	1
4	·0024	0026	0027	0028	0030	0031	0032	0034	0035	0037		0	0	1	1	1
5	1·0038	0040	0041	0043	0045	0046	0048	0050	0051	0053		0	1	1	1	1
6	·0055	0057	0059	0061	0063	0065	0067	0069	0071	0073	2	0	1	1	1	2
7	·0075	0077	0079	0082	0084	0086	0089	0091	0093	0096		0	1	1	2	2
8	·0098	0101	0103	0106	0108	0111	0114	0116	0119	0122		0	1	1	2	2
9	·0125	0127	0130	0133	0136	0139	0142	0145	0148	0151	3	0	1	1	2	2
10	1·0154	0157	0161	0164	0167	0170	0174	0177	0180	0184		1	1	2	2	3
11	·0187	0191	0194	0198	0201	0205	0209	0212	0216	0220		1	1	2	2	3
12	·0223	0227	0231	0235	0239	0243	0247	0251	0255	0259	4	1	1	2	3	3
13	·0263	0267	0271	0276	0280	0284	0288	0293	0297	0302		1	1	2	3	4
14	·0306	0311	0315	0320	0324	0329	0334	0338	0343	0348		1	2	2	3	4
15	1·0353	0358	0363	0367	0372	0377	0382	0388	0393	0398	5	1	2	2	3	4
16	·0403	0408	0413	0419	0424	0429	0435	0440	0446	0451		1	2	3	4	4
17	·0457	0463	0468	0474	0480	0485	0491	0497	0503	0509		1	2	3	4	5
18	·0515	0521	0527	0533	0539	0545	0551	0557	0564	0570		1	2	3	4	5
19	·0576	0583	0589	0595	0602	0608	0615	0622	0628	0635			2	3	4	5
20	1·0642	0649	0655	0662	0669	0676	0683	0690	0697	0704		1	2	3	5	6
21	·0711	0719	0726	0733	0740	0748	0755	0763	0770	0778	7	1	2	4	5	6
22	·0785	0793	0801	0808	0816	0824	0832	0840	0848	0856		1	3	4	5	7
23	·0864	0872	0880	0888	0896	0904	0913	0921	0929	0938	8	1	3	4	5	7
24	·0946	0955	0963	0972	0981	0989	0998	1007	1016	1025		1	3	4	6	7
25	1·1034	1043	1052	1061	1070	1079	1089	1098	1107	1117	9	2	3	5	6	8
26	·1126	1136	1145	1155	1164	1174	1184	1194	1203	1213		2	3	5	6	8
27	·1223	1233	1243	1253	1264	1274	1284	1294	1305	1315	10	2	3	5	7	9
28	·1326	1336	1347	1357	1368	1379	1390	1401	1412	1423		2	4	5	7	9
29	·1434	1445	1456	1467	1478	1490	1501	1512	1524	1535	11	2	4	6	7	9
30	1·1547	1559	1570	1582	1594	1606	1618	1630	1642	1654	12	2	4	6	8	10
31	·1666	1679	1691	1703	1716	1728	1741	1753	1766	1779		2	4	6	8	10
32	·1792	1805	1818	1831	1844	1857	1870	1883	1897	1910	13	2	4	7	9	11
33	·1924	1937	1951	1964	1978	1992	2006	2020	2034	2048	14	2	5	7	9	12
34	·2062	2076	2091	2105	2120	2134	2149	2163	2178	2193		2	5	7	10	12
35	1·2208	2223	2238	2253	2268	2283	2299	2314	2329	2345	15	3	5	8	10	13
36	·2361	2376	2392	2408	2424	2440	2456	2472	2489	2505	16	3	5	8	11	13
37	·2521	2538	2554	2571	2588	2605	2622	2639	2656	2673	17	3	6	8	11	14
38	·2690	2708	2725	2742	2760	2778	2796	2813	2831	2849	18	3	6	9	12	15
39	·2868	2886	2904	2923	2941	2960	2978	2997	3016	3035	19	3	6	9	13	16
40	1·3054	3073	3093	3112	3131	3151	3171	3190	3210	3230	20	3	7	10	13	17
41	·3250	3270	3291	3311	3331	3352	3373	3393	3414	3435	21	3	7	10	14	17
42	·3456	3478	3499	3520	3542	3563	3585	3607	3629	3651	22	4	7	11	15	18
43	·3673	3696	3718	3741	3763	3786	3809	3832	3855	3878	23	4	8	11	15	19
44	·3902	3925	3949	3972	3996	4020	4044	4069	4093	4118	24	4	8	12	16	20
45	1·4142	4167	4192	4217	4242	4267	4293	4318	4344	4370	25	4	8	13	17	21
46	·4396	4422	4448	4474	4501	4527	4554	4581	4608	4635	27	4	9	13	18	22
47	·4663	4690	4718	4746	4774	4802	4830	4859	4887	4916	28	5	9	14	19	23
48	·4945	4974	5003	5032	5062	5092	5121	5151	5182	5212	30	5	10	15	20	25
49	1·5243	5273	5304	5335	5366	5398	5429	5461	5493	5525	31	5	10	16	21	26

NATURAL SECANTS

x	0′	6′	12′	18′	24′	30′	36′	42′	48′	54′	Δ	ADD 1′	2′	3′	4′	5′
	0°·0	0°·1	0°·2	0°·3	0°·4	0°·5	0°·6	0°·7	0°·8	0°·9						
50°	1·556	559	562	565	569	572	575	579	582	586	3	1	1	2	2	3
51	·589	592	596	599	603	606	610	613	617	621		1	1	2	2	3
52	·624	628	632	636	639	643	646	650	[illegible]	658		1	1	2	3	3
53	·662	666	669	673	677	681	685	689	[illegible]	697		1	1	2	3	3
54	·701	705	710	714	718	722	726	731	735	739	4	1	1	2	3	3
55	1·743	748	752	757	761	766	770	775	779	784		1	2	2	3	3
56	·788	793	798	802	807	812	817	821	826	831		1	2	2	3	4
57	·836	841	846	851	856	861	866	871	877	882	5	1	2	3	3	4
58	·887	892	898	903	908	914	919	925	930	936		1	2	3	4	5
59	·942	947	953	959	964	970	976	982	988	1·994	6	1	2	3	4	5
60	2·000	006	012	018	025	031	037	043	050	056		1	2	3	4	5
61	·063	069	076	082	089	096	103	109	116	123		1	2	3	4	6
62	·130	137	144	151	158	166	173	180	188	195	7	1	2	4	5	6
63	·203	210	218	226	233	241	249	257	265	273	8	1	3	4	5	7
64	·281	289	298	306	314	323	331	340	349	357		1	3	4	6	7
65	2·366	375	384	393	402	411	421	430	439	449	9	2	3	5	6	8
66	·459	468	478	488	498	508	518	528	538	549	10	2	3	5	7	8
67	·559	570	581	591	602	613	624	635	647	658	11	2	4	6	7	9
68	·669	681	693	705	716	729	741	753	765	778	12	2	4	6	8	10
69	·790	803	816	829	842	855	869	882	896	910	13	2	4	7	9	11
70	2·924	938	952	967	981	2·996	3·011	3·026	3·041	3·056	15	2	5	7	10	12
71	3·072	087	103	119	135	3·152	168	185	202	219	16	3	5	8	11	13
72	·236	254	271	289	307	326					18	3	6	9	12	15
						326	344	363	382	401	19	3	6	9	13	16
73	·420	440	460	480	500	521					20	3	7	10	13	17
						521	542	563	584	606	21	4	7	11	14	18
74	·628	650	673	695	719	742					23	4	8	11	15	19
						742	766	790	814	839	24	4	8	12	16	20
75	3·864	889	915	941	967	3·994					26	4	9	13	17	22
						3·994	4·021	4·049	4·077	4·105	28	5	9	14	19	23
76	4·134	163	192	222	253	4·284					30	5	10	15	20	25
						284	315	347	379	412	32	5	11	16	21	27
77	4·445	479	514	549	584	4·620					35	6	12	18	23	29
						620	657	694	732	771	38	6	13	19	25	32
78	4·810	850	890	931	4·973	5·016					41	7	14	21	27	34
						5·016	059	103	148	194	45	8	15	22	30	38
79	5·241	288	337	386	436	487					49	8	16	25	33	41
						487	540	593	647	702	54	9	18	27	36	45
80	5·759	5·816	5·875	5·935	5·996	6·059					60	10	20	30	40	50
						6·059	6·123	6·188	6·255	6·323	67	11	22	33	45	56
81	6·392	6·464	6·537	6·611	6·687	6·765					75	12	25	37	50	62
						6·765	6·845	6·927	7·011	7·097	84	14	28	42	56	70
82	7·185	7·276	7·368	7·463	7·561	7·661	7·764	7·870	7·979	8·091						
83	8·206	8·324	8·446	8·571	8·700	8·834	8·971	9·113	9·259	9·411						
84	9·567	9·728	9·895	10·07	10·25	10·43	10·63	10·83	11·03	11·25		Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 23.				
85	11·47	11·71	11·96	12·20	12·47	12·75	13·03	13·34	13·65	13·99						
86	14·34	14·70	15·09	15·50	15·93	16·38	16·86	17·37	17·91	18·49						
87	19·11	19·77	20·47	21·23	22·04	22·93	23·88	24·92	26·05	27·29						
88	28·65	30·16	31·84	33·71	35·81	38·20	40·93	44·08	47·75	52·09						
89	57·30	63·66	71·62	81·85	95·49	114·6	143·2	191·0	286·5	573·0						
90	∞															

P.P.s for differences exceeding 16, if not shown on this page, should be taken from the inside end cover of the book. For angles between 72° and 82° P.P.s based on actual differences should be used.

۵۵۳

26

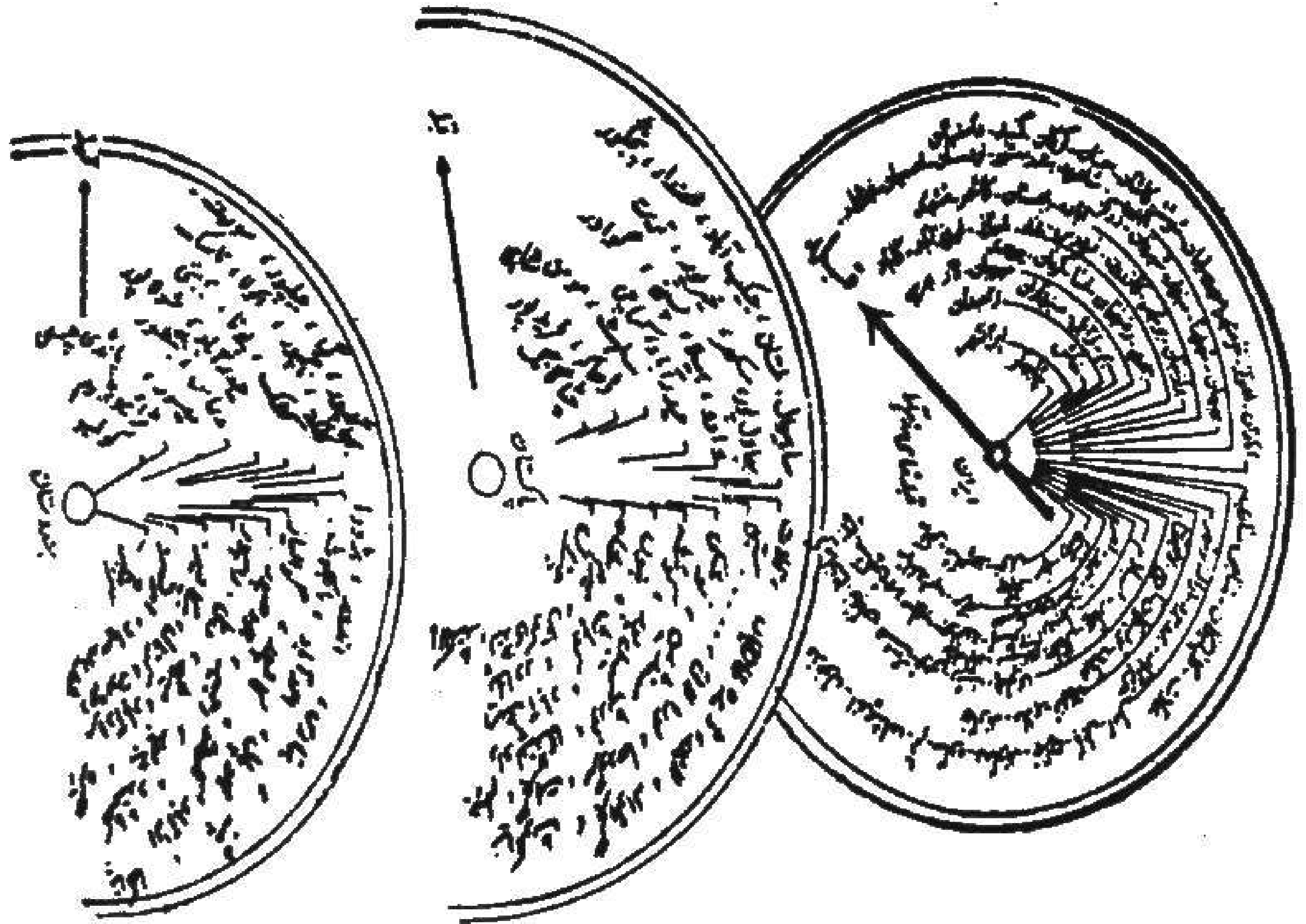
NATURAL COSECANTS

	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	SUBTRACT 1′	2′	3′	4′	5′
0°	∞	573·0	286·5	191·0	143·2	114·6	95·49	81·85	71·62	63·66						
1	57·30	52·09	47·75	44·08	40·93	38·20	35·81	33·71	31·84	30·16		Differences vary too rapidly for interpolation by P.P.s. See Table on page 23.				
2	28·65	27·29	26·05	24·92	23·88	22·93	22·04	21·23	20·47	19·77						
3	19·11	18·49	17·91	17·37	16·86	16·38	15·93	15·50	15·09	14·70						
4	14·34	13·99	13·65	13·34	13·03	12·75	12·47	12·20	11·95	11·71						
5	11·47	11·25	11·03	10·83	10·63	10·43	10·25	10·07	9·895	9·728						
6	9·567	9·411	9·259	9·113	8·971	8·834	8·700	8·571	8·446	8·324						
7	8·206	8·091	7·979	7·870	7·764	7·661	7·561	7·463	7·368	7·276						
8	7·185	7·097	7·011	6·927	6·846	6·765					84	14	28	42	56	70
						6·765	6·687	6·611	6·537	6·464	75	12	25	37	50	62
9	6·392	6·323	6·255	6·188	6·123	6·059					67	11	22	33	45	56
						6·059	5·996	5·935	5·875	5·816	60	10	20	30	40	50
10	5·759	702	647	593	540	487					54	9	18	27	36	45
						487	436	386	337	288	49	8	16	25	33	41
11	5·241	194	148	103	059	5·016					45	8	15	22	30	38
						5·016	4·973	4·931	4·890	4·850	41	7	14	21	27	34
12	4·810	771	732	694	657	4·620					38	6	13	19	25	32
						620	584	549	514	479	35	6	12	18	23	29
13	4·445	412	379	347	315	284					32	5	11	16	21	27
						284	253	222	192	163	30	5	10	15	20	25
14	4·134	105	077	049	4·021	3·994					28	5	9	14	19	23
						3·994	967	941	915	889	26	4	9	13	17	22
15	3·864	839	814	790	766	742					24	4	8	12	16	20
						742	719	695	673	650	23	4	8	11	15	19
16	·628	606	584	563	542	521					21	4	7	11	14	18
						521	500	480	460	440	20	3	7	10	13	17
17	·420	401	382	363	344	326					19	3	6	9	13	16
						326	307	289	271	254	18	3	6	9	12	15
18	·236	219	202	185	168	152	135	119	103	087	16	3	5	8	11	13
19	3·072	056	041	026	3·011	2·996	2·981	2·967	2·952	2·938	15	2	5	7	10	12
20	2·924	910	896	882	869	855	842	829	816	803	13	2	4	7	9	11
21	·790	778	765	753	741	729	716	705	693	681	12	2	4	6	8	10
22	·669	658	647	635	624	613	602	591	581	570	11	2	4	5	7	9
23	·559	549	538	528	518	508	498	488	478	468	10	2	3	5	7	8
24	·459	449	439	430	421	411	402	393	384	375	9	2	3	5	6	8
25	2·366	357	349	340	331	323	314	306	298	289		1	3	4	6	7
26	·281	273	265	257	249	241	233	226	218	210	8	1	3	4	5	7
27	·203	195	188	180	173	166	158	151	144	137	7	1	2	4	5	6
28	·130	123	116	109	103	096	089	082	076	069		1	2	3	4	6
29	·063	056	050	043	037	031	025	018	012	006		1	2	3	4	5
30	2·000	1·994	1·988	1·982	1·976	1·970	1·964	1·959	1·953	1·947	6	1	2	3	4	5
31	1·942	936	930	925	919	914	908	903	898	892		1	2	3	4	5
32	·887	882	877	871	866	861	856	851	846	841	5	1	2	3	3	4
33	·836	831	826	821	817	812	807	802	798	793		1	2	2	3	4
34	·788	784	779	775	770	766	761	757	752	748		1	2	2	3	3
35	1·743	739	735	731	726	722	718	714	710	705	4	1	1	2	3	3
36	·701	697	693	689	685	681	677	673	669	666		1	1	2	3	3
37	·662	658	654	650	646	643	639	635	632	628		1	1	2	3	3
38	·624	621	617	613	610	606	603	599	596	592		1	1	2	2	3
39	1·589	586	582	579	575	572	569	566	562	559	3	1	1	2	2	3

P.P.s for differences exceeding 15, if not shown on this page, should be taken from the inside end cover of the book. For angles between 8° and 10° P.P.s based on actual differences should be used

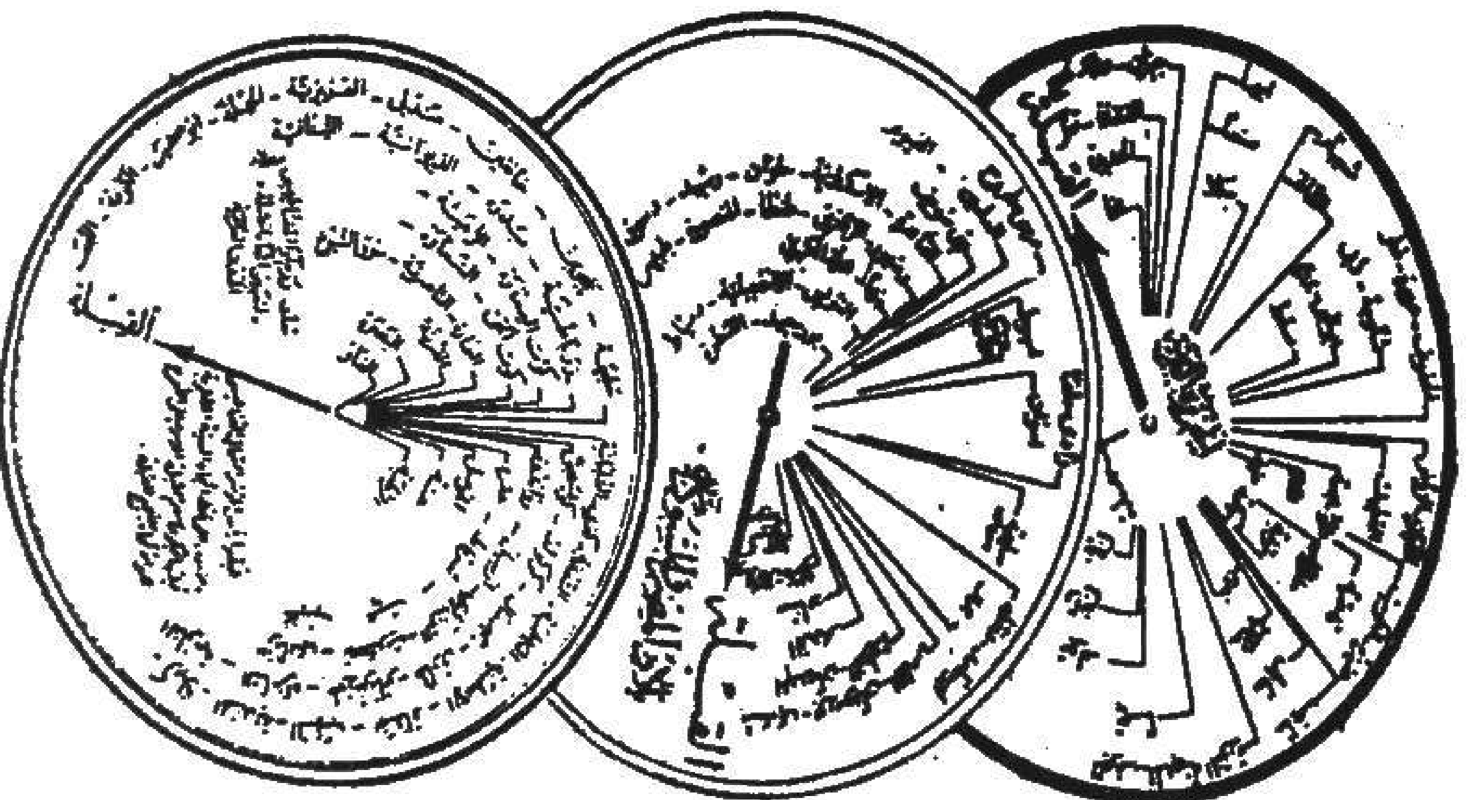
NATURAL COSECANTS

x	0′ 0°·0	6′ 0°·1	12′ 0°·2	18′ 0°·3	24′ 0°·4	30′ 0°·5	36′ 0°·6	42′ 0°·7	48′ 0°·8	54′ 0°·9	Δ	SUBTRACT 1′	2′	3′	4′	5′
40°	1·5557	5525	5493	5461	5429	5398	5366	5335	5304	5273	31	5	10	16	21	26
41	·5243	5212	5182	5151	5121	5092	5062	5032	5003	4974	30	5	10	15	20	25
42	·4945	4916	4887	4859	4830	4802	4774	4746	4718	4690	28	5	9	14	19	23
43	·4663	4635	4608	4581	4554	4527	4501	4474	4448	4422	27	4	9	13	18	22
44	·4396	4370	4344	4318	4293	4267	4242	4217	4192	4167	25	4	8	13	17	21
45	1·4142	4118	4093	4069	4044	4020	3996	3972	3949	3925	24	4	8	12	16	20
46	·3902	3878	3855	3832	3809	3786	3763	3741	3718	3696	23	4	8	11	15	19
47	·3673	3651	3629	3607	3585	3563	3542	3520	3499	3478	22	4	7	11	15	18
48	·3456	3435	3414	3393	3373	3352	3331	3311	3291	3270	21	3	7	10	14	17
49	·3250	3230	3210	3190	3171	3151	3131	3112	3093	3073	20	3	7	10	13	17
50	1·3054	3035	3016	2997	2978	2960	2941	2923	2904	2886	19	3	6	9	13	16
51	·2868	2849	2831	2813	2796	2778	2760	2742	2725	2708	18	3	6	9	12	15
52	·2690	2673	2656	2639	2622	2605	2588	2571	2554	2538	17	3	6	8	11	14
53	·2521	2505	2489	2472	2456	2440	2424	2408	2392	2376	16	3	5	8	11	13
54	·2361	2345	2329	2314	2299	2283	2268	2253	2238	2223	15	3	5	8	10	13
55	1·2208	2193	2178	2163	2149	2134	2120	2105	2091	2076		2	5	7	10	12
56	·2062	2048	2034	2020	2006	1992	1978	1964	1951	1937	14	2	5	7	9	12
57	·1924	1910	1897	1883	1870	1857	1844	1831	1818	1805	13	2	4	7	9	11
58	·1792	1779	1766	1753	1741	1728	1716	1703	1691	1679		2	4	6	8	10
59	·1666	1654	1642	1630	1618	1606	1594	1582	1570	1559	12	2	4	6	8	10
60	1·1547	1535	1524	1512	1501	1490	1478	1467	1456	1445	11	2	4	6	7	9
61	·1434	1423	1412	1401	1390	1379	1368	1357	1347	1336		2	4	5	7	9
62	·1326	1315	1305	1294	1284	1274	1264	1253	1243	1233	10	2	3	5	7	8
63	·1223	1213	1203	1194	1184	1174	1164	1155	1145	1136		2	3	5	6	8
64	·1126	1117	1107	1098	1089	1079	1070	1061	1052	1043	9	2	3	5	6	8
65	1·1034	1025	1016	1007	0998	0989	0981	0972	0963	0955		1	3	4	6	7
66	·0946	0938	0929	0921	0913	0904	0896	0888	0880	0872	8	1	3	4	5	7
67	·0864	0856	0848	0840	0832	0824	0816	0808	0801	0793		1	3	4	5	7
68	·0785	0778	0770	0763	0755	0748	0740	0733	0726	0719	7	1	2	4	5	6
69	·0711	0704	0697	0690	0683	0676	0669	0662	0655	0649		1	2	3	5	6
70	1·0642	0635	0628	0622	0615	0608	0602	0595	0589	0583		1	2	3	4	5
71	·0576	0570	0564	0557	0551	0545	0539	0533	0527	0521	6	1	2	3	4	5
72	·0515	0509	0503	0497	0491	0485	0480	0474	0468	0463		1	2	3	4	5
73	·0457	0451	0446	0440	0435	0429	0424	0419	0413	0408		1	2	3	4	4
74	·0403	0398	0393	0388	0382	0377	0372	0367	0363	0358	5	1	2	2	3	4
75	1·0353	0348	0343	0338	0334	0329	0324	0320	0315	0311		1	2	2	3	4
76	·0306	0302	0297	0293	0288	0284	0280	0276	0271	0267		1	1	2	3	4
77	·0263	0259	0255	0251	0247	0243	0239	0235	0231	0227	4	1	1	2	3	3
78	·0223	0220	0216	0212	0209	0205	0201	0198	0194	0191		1	1	2	2	3
79	·0187	0184	0180	0177	0174	0170	0167	0164	0161	0157		1	1	2	2	3
80	1·0154	0151	0148	0145	0142	0139	0136	0133	0130	0127	3	0	1	1	2	2
81	·0125	0122	0119	0116	0114	0111	0108	0106	0103	0101		0	1	1	2	2
82	·0098	0096	0093	0091	0089	0086	0084	0082	0079	0077		0	1	1	2	2
83	·0075	0073	0071	0069	0067	0065	0063	0061	0059	0057	2	0	1	1	1	2
84	·0055	0053	0051	0050	0048	0046	0045	0043	0041	0040		0	1	1	1	1
85	1·0038	0037	0035	0034	0032	0031	0030	0028	0027	0026		0	0	1	1	1
86	·0024	0023	0022	0021	0020	0019	0018	0017	0016	0015	1	0	0	0	1	1
87	·0014	0013	0012	0011	0010	0010	0009	0008	0007	0007						
88	·0006	0006	0005	0004	0004	0003	0003	0003	0002	0002		See small Table p. 23, top right.				
89	·0002	0001	0001	0001	0001	0000	0000	0000	0000	0000						
90	1·0000															



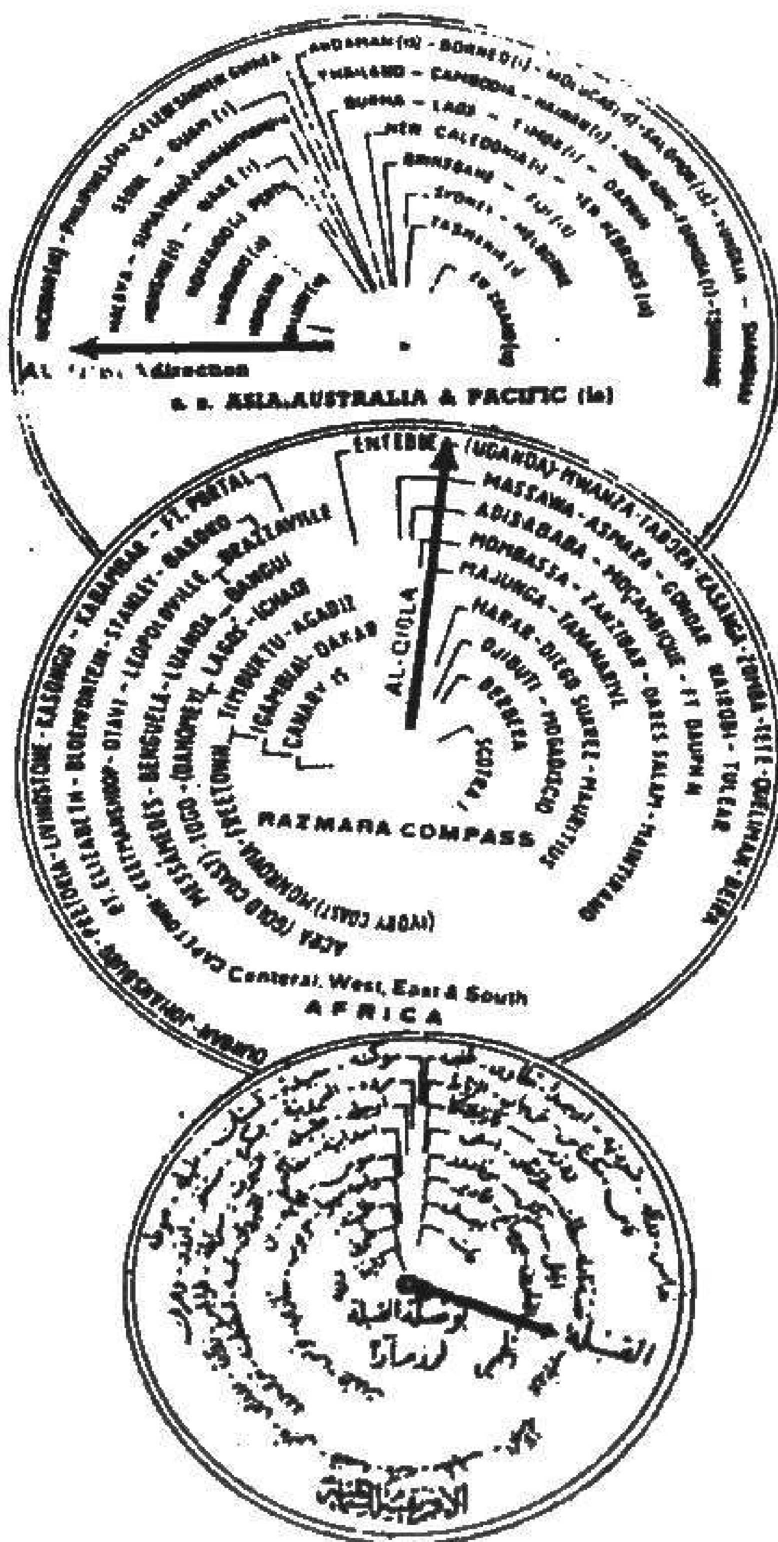
قطب نما کی سوئی شہر کی سمت پر رکھنے سے تیر کا نشان سمت قبلہ پر ہوگا۔ جغرافیائی قطب اور مقناطیسی قطب کا فرق ملحوظ رکھا گیا ہے۔

۵۵۶



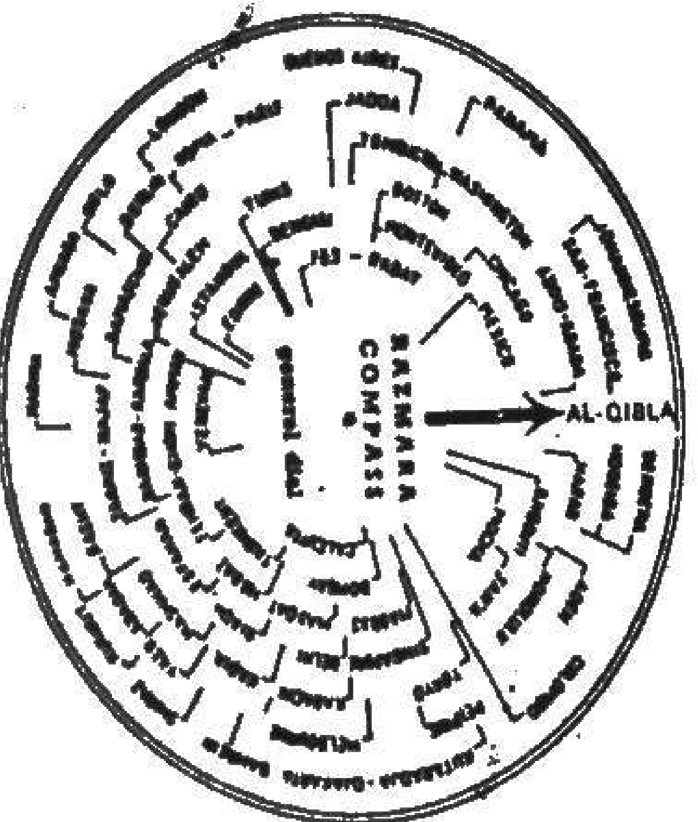
قطب نما کی سوئی شہر کی سمت پر رکھنے سے تیر کا نشان سمت قبلہ پر ہوگا۔ جغرافیائی قطب اور مقناطیسی قطب کا فرق ملحوظ رکھا گیا ہے۔

نقشہ ۱ میں قطب نما کی سوئی شہر کی سمت پر رکھنے سے تیر کا نشان سمت قبلہ پر ہوگا۔ نقشہ ۲ اور ۳ میں قطب نما کی سوئی شمالی تیر پر رکھنے سے چھوٹے تیر سمت قبلہ پر ہوں گے۔



قطب نما کی سوئی نمبر کی سمت پر رکھنے سے تیر کا نشان سمت قبلہ پر ہوگا ۔ جغرافیائی قطب اور مقناطیسی قطب کا فرق ملحوظ رکھا گیا ہے۔



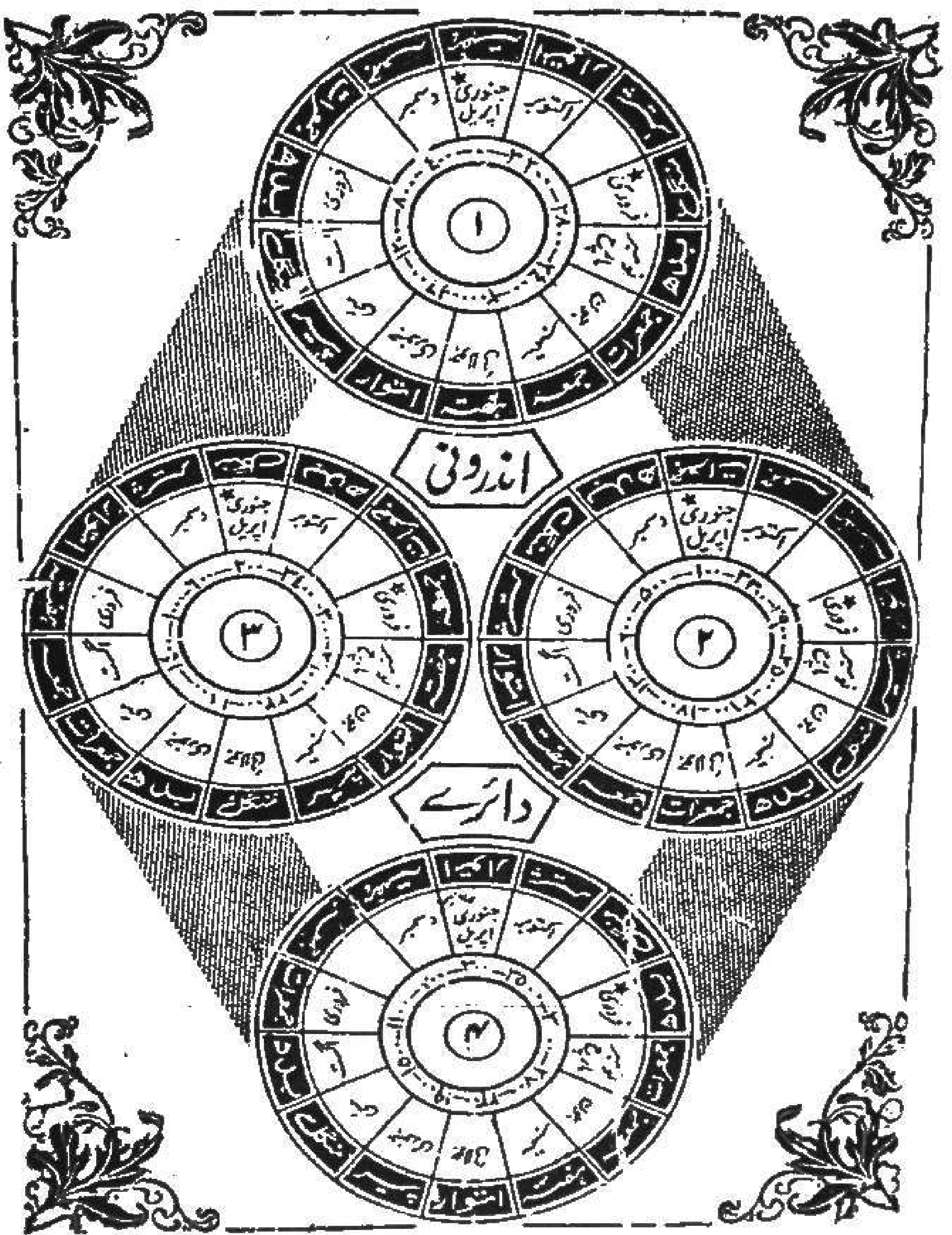


قطب نما کی سوئی شہر کی سمت پر رکھنے سے تیر کا نشان سمت قبلہ پر ہوگا۔ جغرافیائی قطب اور مقناطیسی قطب کا فرق ملحوظ رکھا گیا ہے۔

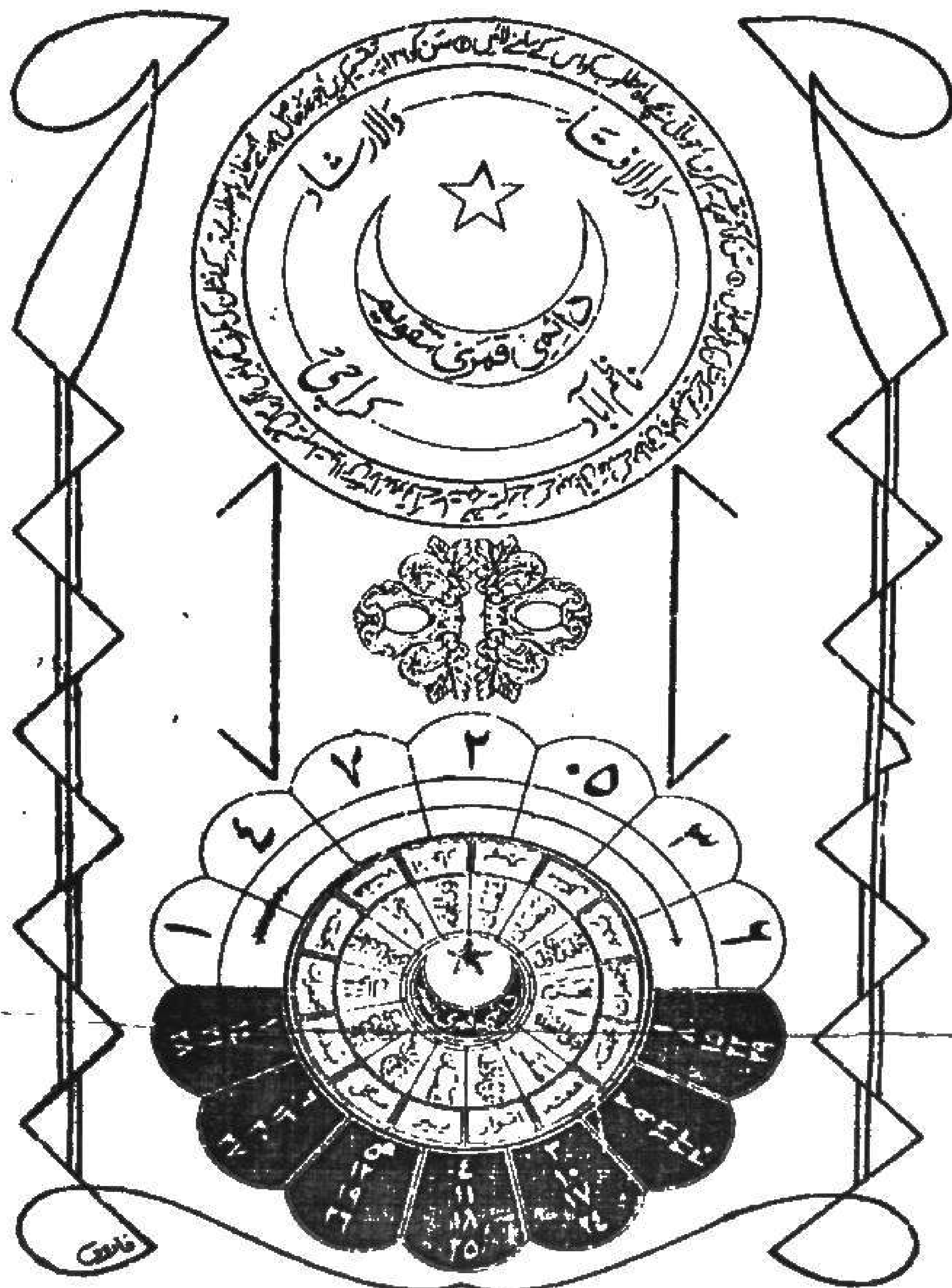
تقاویم


تقویم شمسی
دار الافتاء والارشاد
ناظم آباد کراچی
مطلوبہ صدی والے اندرونی دائرہ سے مطلوبہ ماہ کو بیرونی دائرہ میں مطلوبہ سال
اندرونی دائرے
صفحہ ۵۶۲
تقویم شمسی

تقاویم



تقادیم


دارالافتاء والارشاد
دائمی قمری تقویم
ناظم آباد کراچی
١ ٤ ٧ ٢ ٥ ٣ ٦

بسم الله الرحمن الرحيم

باب صفة الصلوة و ما يتعلق بها

تر تکبير تحريمه وروسته د نيت په کولو سره د لمانځه حکم

سوال زيد تکبير تحريمه ووايه. لاسونه ئې تر نامه لاندې وتړل او د لاسونو په تړلو سره ئې په ژبې باندې پوره نيت وکړ. تعوّذ. تسميه. فاتحه او قرائت په ويلو سره ئې لمونځ پای ته ورساوه آيا لمونځ ئې وشو او که نه؟ او سجدهٔ سهو پرې لازميږي او که نه؟ او آيا تکبير اولي ئې باطل شوی دی او که هم هغه تکبير ورته کافي دی؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب د تکبير تر پای ته رسولو مخکښې د نيت کول ضروري دی. د دې لپاره د زيد لمونځ نه دی شوی او که چيرته ئې د تکبير تحريمه د ختم کيدو نه مخکښې په زړه کښې نيت کړی وي نو اګر که د زړه په نيت سره د لمانځه ابتداء صحيح کيږي ليکن وروسته په ژبې باندې د نيت د الفاظو په ويلو سره ئې لمونځ فاسد شوی دی

قال في الدر المختار ولا عبرة بنية متأخرة عنها على المذهب وقال في رد المحتار لان الجزء الخالي عن النية لايقع عبادة فلا يبنى الباقي عليه وفي الصوم جوزت للضرورة بهنسي حتى لو نوى عند قوله الله قبل اكبر لا يجوز لان الشروع يصح بقوله الله فكأنه نوى بعد التكبير. حلية عن البدائع. (رد المحتار ج۱، ص۲۸۴) قلت هذا الفرع مبني على غير الظاهر من المذهب لما قرر الشارح والمحشي في بيان تأليف الصلوة ان المذهب انه لا يصير شارعاً باسه فقط ونص الشرح ولا يصير شارعاً بالمبتدأ فقط كالله وباكبر فقط هو المختار فلو قال الله مع الامام واكبر قبله او ادرك الامام راكعاً فقال الله قائماً واكبر راكعاً لم يصح في الاصح. (رد المحتار ج۱، ص۳۲۸) فقط والله تعالى اعلم

۳ ذي القعده ۸۶ هـ هجرى

په ژبې باندې د نيت لازم ګڼل بدعت دی

سوال زمونږ په کليو کښې عام رواج دی چه د جنازې او اخترونو د لمانځونو تر شروع کيدو مخکښې يو سړی په زوره زوره د هغو نيتونه په فارسي ژبې باندې بيانوي او خلک يا زده کوي او يا د تلقين په کولو سره ئې ورو ورو ورسره وائي. او په همدې نيت باندې خپل لمونځ شروع کوي. نه دې وجې څخه اکثره خلک پخپله د دغو لمونځونو نيتونه نه يادوي چه پخپل وخت کښې ئې هغه را ته بيانوي. که چيرته کوم امام دا رنګه نيت په لوړ آواز سره و نه وائي او له تلقين څخه خلک منع کړي نو هغه ته مطعون او جاهل ويل کيږي تر دې پورې چه ويل کيږي حه

ده خو د جنازې لمونځ و نه کړ. په داسې صورت کښې د داسې رواج شوي عمل په اړه څه باید وویل شي؟ اوشرعاً د دې حکم څه دی؟ دا مسئله زمونږ په علاقو کښې ډیر رواج میندلی دی، په همدې باندې د جنازې د لمانځه صحیح والی موقوف ګڼل کیږي. که چیرته دا مسئله په احسن الفتاویٰ کښې راشي نو ډیر مناسب دی.

الجواب باسم ملهم الصواب: د زړه نیت په اتفاق سره کافي دی، او که چیرته په ژبې سره هم نیت وشي نو دومره لنډ الفاظ کافي دي چه "د جنازې یا د اختر لمونځ له امام سره ادا کوم" اوږده او پلن نیتونه کوم چه مشهور دي د هغو هیڅ ضرور نشته، او نه ئې کوم ثبوت شته، لهذا ستاسو په علاقو کښې رواج شوي طریقه ضروري ګڼل او د لمانځه صحیح والی په هغې باندې موقوفول له شبهې پرته بدعت دی. فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۳ جمادی الآخر ۹۸ هجری

په لمانځه کښې په ژبې سره د نیت شرعي حیثیت

سوال: په لمانځه کښې د نیت د تلفظ په مسئله کښې زمونږ فقهاوو ګڼ شمیر قولونه ذکر کړي دي: (بأنّه مستحب وقیل سنّة وقیل بدعة ثم جعل بعضهم بدعة حسنة و بعضهم بدعة سیئة) تقریباً زمونږ په فقهاء کرامو رحمهم الله تعالیٰ کښې د عامو شارحینو او محققینو میلان د فلا عبرة به (دې ته کوم اعتبار نشته) خواته څرګندیږي. محقق ابن الهمام او داسې نور، مولانا عبد الحی لکهنوي او ملا علي قاري هم د عدم ثبوت تصریح کړې ده، بلکه له فقهاء کرامو رحمهم الله تعالیٰ څخه هیڅوک هم له رسالت له زمانې او زمانِ مشهود له با لخیر پورې د دې د ثبوت قائل نه دي. مجدد الف ثاني په مکتوباتو کښې لیکلي دي:

و کذلك استحسن العلماء بل بعضهم في نية الصلوة النطق باللسان مع ارادة قلبية والحال انه لم يثبت عن النبي ﷺ ولا عن اصحابه الكرام ولا عن التابعين العظام في النية النطق باللسان لا في رواية صحيحة ولا في رواية ضعيفة بل كانوا يكبرون للتحريمة عقب القيام فيكون النطق بدعة و قالوا ان ذلك بدعة حسنة و يقول هذا الفقير ان هذه البدعة رافعة للفرض فضلاً عن السنّة فان اكثر الناس يكتفون على هذا التقدير بالنطق باللسان يعني من غير استحضار النية بالجنان ومن غير مبالاة بالغفلة القلبية عن هذه الشأن فحينئذ يكون فرض من فرائض الصلوة و هو النية القلبية متروكاً بالكلية و يفضي الى فساد الصلوة. (مكتوبات الامام الرباني ج۱ ص۱۶۰، المكتوب السادس والثمانون والمائة)

چه کله له سنتو څخه د دې ثبوت لاس ته نه راځي بلکه د نه ثبوت وضاحت لاس ته راځي او په مبارکو حدیثونو کښې په دې باندې تصریح شوي ده چه (ما احدث قوم بدعة الا رفع مثلها من

المسئلة) (الجامع الصغیر للسیوطی ج۲،ص۷۶) نو دې ته د بدعت له ویلو څخه څه شی مانع دی؟ همدارنګه د سنتوالي، مستحب والي، کراهت او بدعت او داسې نورو ټولو اقوالو په موجودوالي کښې چه کله له فقهاء کرامو څخه د سنت والي د نفی تصریح ثابته ده او دا عمل په منځ د جائز او بدعت کښې واقع دی نو آیا د بدعت قول به ترجیح نه ورکول کیږي. کما صرح به الفقهاء رحمهم الله تعالیٰ. همدارنګه استحباب ئې که چیرته د عزیمت د اجتماع له وجې وي لکه څرنګه چه د هدایې مصنف ویلي دي نو د مجدّد الف ثاني د قول په موجب سره له دې څخه به د عزیمت اجتماع خو پریږده د اعظمې برخې انتفاء لازم راځي. یعنې په عمومي توګه د زړه اراده یا دې خوا ته غور او فکر باقي نه پاتې کیږي، او که چیرته د استحباب دلیل د علماوو استحسان دی نو هغه پرته د کوم دلیل له مخې باید د قبول ور نه وي. همدارنګه د جواز په صورت کښې که چیرته ئې څوک ضروري وبولي نو څه حکم لري؟ بینوا بالدلیل و البرهان أجرکم الرحمٰن.

الجواب باسم ملهم الصواب: شرعي بدعت څکه نه دی چه دا مقصود نه ګڼل کیږي بلکه د مقصود ذریعهٔ ګڼل کیږي او هغه د زړه حضور یعنې احضار القلب دې. او کوم کار چه یواځې د ذریعې په درجه کښې پریښودل شي په هغه باندې د بدعت تعریف نه صادقیږي **کالمدارس العربیة ومافیهامن الامور المحدثة** (لکه دیني عربي مدارس او په هغې کښې نوي پیدا شوي کارونه) البته دې لره مقصود او ضروري ګڼل له شبهې پرته بدعت دی. پاتې شوه دا خبره چه د قلب د احضار لپاره معین (مددګار) دی او که د قلب مغفل (په غفلت کښې اچوونکی) دی. په دې کښې لومړنی خبره راجحه ښکاریږي چه د قلب د احضار لپاره معین دی:

ذکر آرد فکر را در اهتزاز ذکر را خورشید این افسرده ساز

پرته له دې څخه د لمانځه د صحت لپاره دومره استحضار کافي دی چه د چا د ناڅاپي پوښتنې په ځواب کښې فوراً څوک وویلی شي چه فلانی لمونځ ادا کوم. فقط والله تعالیٰ اعلم

۲۳ جمادی الآخر ۹۸ هجری

په نیت کښې د غلطۍ حکم

سوال که چیرته د لمانځه د نیت کولو په وخت کښې د ماسپښین په ځای مازدیګر یا ماسخوتن او داسې نور په ژبې باندې راشي. یا د څلورو رکعتونو په ځای دوه رکعته وویل شي. یا د قصر نیت ئې کاوه لیکن د پوره لمونځ (څلورو رکعتونو) الفاظ ئې له ژبې را ووځي، یا ئې د څلورو رکعتونو په ځای د قصر د لمانځه نیت وکړ. یوائې سم له ژبې څخه الفاظ د زړه د ارادې په خلاف را ووتل، او دویم صورت دا چه که چیرته له ژبې څخه هم همدغه الفاظ را ووځي او په زړه

کنبی هم همدغه حال او نیت وي نو آیا په داسې دوو صورتونو کښې د لمانځه تر شروع کولو وروسته سری د خپل نیت صحیح کولی شي او که له سره به دوباره نیت تړي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب نیت یو اخې په ارادې سره ادا کیږي. په ژبې سره د الفاظو د ویلو ضرورت نشته. بلکه که له ژبې څخه د زړه د نیت په خلاف الفاظ هم را ووځي نو بیا هم لمونځ کیږي. د قلبي نیت ادنی درجه دا ده چه د چا د پوښتنې په وخت کښې فوراً دا وویلی شي چه د کوم لمانځه ادا کول غواړم. په قلبي نیت کښې هم د نفلو. سنتو او تراویحو کښې د هیڅ دول تعیین ضرورت نشته بلکه د مطلق لمانځه نیت کافي دی. البته په فرض او واجبو کښې یواځې دومره تعین ضروري دی چه د ماسپښین فرض دي یا د مازدیګر. او په واجبو کښې دا چه وتر دي یا نذر. په دغو کښې هم د ورځې او د رکعتونو د تعداد نیت ضروري نه دې بلکه په دې کښې د قلبي نیت غلطۍ هم تاواني نه دې

قال في الدر والمعتبر فيها عمل القلب اللازم للارادة فلا عبرة للذكر باللسان ان خالف القلب لانه كلام لا نية الا اذا عجز عن احضاره لهموم اصابته فيكفيه اللسان مجتبى وهو اي عمل القلب ان يعلم عند الارادة بداهة بلا تأمل اي صلوة يصلي فلو لم يعلم الا بتأمل لم يجز. وفي الشامية (قوله ان خالف القلب) فلو قصد الظهر و تلفظ بالعصر سهواً اجزأه كما في الزاهدي قهستاني آه (قوله ان يعلم عند الارادة الخ) قال الزيلعي و ادناه ان يصير بحيث لو سئل عنها امكنه ان يجيب من غير فكر آه (ردالمحتار ج۱،ص۳۸۶) وفي التنوير و كفى مطلق نية الصلوة لنفل وسنة و تراويح ولا بد من التعيين عند النية لفرض ولو قضاء وواجب دون عدد ركعاتها. وفي الشرح لحصولها ضمناً فلا يضر الخطأ في عددها. (ردالمحتار ج۱،ص۳۹۰) فقط والله تعالى اعلم

۱۳ ربيع الآخر ۸۹ھ هجرى

د لمانځه په منځ کښې د بل لمانځه د نیت حکم

سوال که چیرته یو څوک د ماسپښین په وخت کښې په هیره سره د مؤکدو سنتو د نیت په ځای د فرضو نیت وتړي. د لمانځه به منځ کښې ور په یاد شي او په زړه کښې بیرته د سنتو نیت وکړي نو آیا دا د سنتو په ځای دریږي او که د فرضو او که به له سره لمونځ کوي. شرعاً په دې کښې څه حکم دی؟ همدارنګه که چیرته یو څوک د ماسپښین فرض کاوه او په هیره سره ئې د فرضو په ځای د سنتو نیت وتاړه. د لمانځه په منځ کښې ور په یاد شو او اراده ئې بدله کړه چه زه خو فرض ادا کوم نو آیا دا فرض ئې کیږي او که نه؟ او که به له نوي سره د فرضو لمونځ ادا کوي په داسې حال کښې چه سنت ئې مخکښې ادا کړی وي؟

همدارنګه یو څوک د وترو لمونځ کوي او د نیت کولو په وخت کښې ئې د وترو په ځای سنت

وویل او د دُعاء قنوت په وخت ور په یاد شو او په زړه کښې ئې د وترو اراده په زړه کښې وکړه نو آیا دا وتر ئې کیږي او که به ئې دوباره کوي؟ که یو څوک وتر یواځې کوي او که ئې له تراویحو وروسته په جماعت سره کوي په دواړو صورتونو کښې ئې شرعاً څه حکم دی؟

جواب: په دې صورت کښې فرض صحیح شو سنت دې وروسته ادا کړي لیکن په نیت کښې د زړه اراده اعتبار لري ژبه په دې کښې اعتبار نه لري. د دې لپاره که چیرته په زړه کښې د مؤکدو سنتو د ادا کولو قصد وو لیکن له ژبې څخه د فرضو لفظ را ووځي نو سنت ئې ادا کیږي فرض ئې و نه شول. د سوال د نورو صورتونو هم همدغه حکم دی **فقط والله تعالیٰ اعلم**

۷ ذی قعده ۹۹ھجری

د پورتنې سوال په شان بل سوال

سوال: محترمه ستاسو لیکلې فتویٰ صادره شوه ډیره شکریه، په دې فتوی کښې دا خبره مبهمه پاتې شوه چه تاسو وویل چه په نیت کښې زړه ته اعتبار دی ژبه اعتبار نه لري د دې لپاره که چیرته په زړه کښې د سنتو د ادا کولو نیت وو لیکن له ژبې څخه فرض ووځي نو سنت وشول او فرض نه وشول. د سوال د نورو صورتونو هم همدغه حکم دی لیکن په فتاوی دار العلوم ج ۴ ص ۲۰۸ کښې مفتي عزیز الرحمن لیکلي دي چه که یو څوک د سنتو په ځای د فرضو نیت وتړي او د ور په یادیدو سره په زړه کښې د سنتو نیت وکړي نو لمونځ ئې صحیح دی او که نه؟ خواب نیت به ماتوي بیا به د سنتو نیت تړي او دوباره تکبیر به د سنتو په نیت وائي **رجل افتتح المکتوبة فظن انها تطوع فصلی علی نیة التطوع حتی فرغ فالصلوٰة هی المکتوبة ولو کان الامر بالعکس فالجواب بالعکس الخ والنیة بدون التکبیر لیس بمخرج (عالمگیری کشوری الفصل السابع فی النیة ج ۱ ص ۴۲ ج ۱ ص ۶۸)**

الجواب باسم ملهم الصواب: که چیرته تر لمانځه مخکښې په زړه او ژبه کښې اختلاف پیدا شي نو د زړه نیت ته اعتبار دی. د ژبې غلطي معتبره نه ده. او که چیرته د لمانځه تر شروع کولو وروسته د زړه نیت بدل شي نو دا معتبر نه دی. د عزیز الفتاوی د لیکنې مطلب همدا دی **فقط والله تعالیٰ اعلم**

۲۵ ذی قعده ۹۹ھجری

د سنتو په نیت کښې د سنت رسول الله ویلو حکم

سوال: څه فرمائي د دین علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې چه یو څوک که چیرته د لمانځه داسې نیت وکړي نو صحیح دی او که نه؟ که چیرته صحیح نه وي نو په عربي کښې به

سړی باید څنګه نیت وکړي؟ زید وائي چه که چیرته داسې نیت وکړي نو شرک لازمیږي او زید عالم هم دی.

د سهار د دوه رکعتو سنت لمانځه عربي نیت دا دی: نَوَیْتُ اَنْ اُصَلِّیَ لِلّٰهِ تَعَالٰی رَکْعَتَیْنِ صَلٰوةَ الْفَجْرِ سُنَّةَ رَسُوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی مُتَوَجِّهًا اِلٰی جِهَةِ الْکَعْبَةِ الشَّرِیْفَةِ اَللّٰهُ اَکْبَرُ

الجواب باسم ملهم الصواب: د نیت لپاره د دومره اوږدو الفاظو ضرورت نشته. د زړه نیت کافي دی. که څوک غواړي چه په ژبې سره هم نیت وکړي نو د فرض لمانځه لپاره یواځې دومره کافي ده چه د ماسپښین یا مازدیګر فرض ادا کوم. نه د رکعتونو تعیین ضروري دی او نه د ورځې او نه د وقتي فرض ویلو ضرورت. او په واجبو کښې یواځې د وترو یا نذر نیت کافي دی. د سنتو او نفلو په نیت کښې د سنت یانفل ویلو هم ضرورت نشته. د مطلق لمانځه نیت کافي دی. سره له دې که چیرته څوک په نیت کښې د سنتِ رسول الله الفاظ ووایي نو څه پروا نه کوي. دې ته شرک ویل ناپوهي ده. څکه چه له دې څخه د رسول الله ﷺ عبادت مقصود نه دی بلکه مقصد دا دی چه دا لمونځ له سنتو څخه ثابت دی. فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۵ محرم ۹۳ سـ هجری

د تکبیر تحریمه په وخت د ګوتو کیفیت

سوال: د تکبیر تحریمه په وخت د لاسونو په پورته کولو کښې به د لاسونو ګوتې باید په کوم حالت کښې پریښودلې شي، خلاصې او که سره لګیدلې؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د تکبیر تحریمه په وخت به نه د ګوتو د خلاصولو کوشش کوي او نه د سره لګولو بلکه پخپل اصلي حالت به ئې پریږدي. د بټې ګوتو سرونه دې د غوږونو په نرمیو پورې ولګوي او ورغوي به قبلې ته مخامخ کوي.

قال فی التنویر وسننها رفع الیدین للتحریمة ونشر الاصابع وفی الشرح ای ترکها بحاله اوفی الشامیة (قوله ای ترکها بحالها) قال فی الحلیة ظن بعضهم انه اراد بالنشر تفریج الاصابع وهو غلط بل اراد به النشر عن الطی، یعنی یرفعهما منصوبتین لا مضمومتین حتی تکون الاصابع مع الکف مستقبلة للقبلة ثم لا یخفی انه لا تتوقف السنة علی ضم الاصابع اولا بل لو کانت منشورة غیر متفرجة کل التفریج ولا مضمومة کل الضم ثم رفعهما کذلک مستقبلاً بهما القبلة فقد اتی بالسنة اه (رد المحتار ج ۱،ص ۴۴۳) وفی التنویر ورفع یدیه ماساً بابهامیه شحمتی اذنیه وقال الشارح هو المراد بالمحاذاة لانها لا تتیقن الا بذلک ویستقبل بکفیه القبلة و قیل خدیه. (رد المحتار ج ۱،ص ۴۵۰) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۲ جمادی الاولی ۸۶ هجری

تکبر تحریمه د لاسونو تر پورته کولو وروسته ویل نه دي

سوال: د تکبیر تحریمه د ویلو سره سره به لاس پورته کوي او که لومړی به لاسونه پورته کوي او بیا به تکبیر وایي؟ بینوا توجروا.

جواب: په دې کښې درې قولونه دي:

۱- د لاسونو تر پورته کولو مخکښې تکبیر ویل

۲- د لاسونو له پورته کولو سره تکبیر ویل، د رفع یدین له ابتداء سره دې تکبیر هم شروع کوي او د هغه په ختمولو سره دې تکبیر هم ختم کړي.

۳- دلاسونو تر پورته کولووروسته دې تکبیروائي بیا دې لاسونه وتړي.همدغه راجح قول دی

قال فی العلائیة ورفع یدیه قبل التکبیر وقیل معه وفی الشامیة الاوّل نسبه فی المجمع الی ابی حنیفة و محمد رحمهما الله تعالی وفی غایة البیان الی عامة علمائنا و فی المبسوط الی اکثر مشائخنا و صححه فی الهدایة و القائل اعتاره فی الخانیة والخلاصة و التحفة و البدائع و المحیط بان یبدأ بالرفع عند بدائته التکبیر و یختم به عند ختمه وعزاه البقالی الی اصحابنا جمیعاً ورجحه فی الحلیة وثمة قول ثالث وهو انه بعد التکبیر و الکل مروی عنه علیه الصلوة والسلام وما فی الهدایة اولی کما فی البحر و النهر ولذا اعتمده الشارح فافهم.(رد المحتار ج، ص۳۰۵)

فقط والله تعالی اعلم

۴ صفر ۸۹ھ هجری

په خولۍ کښې د لمانځه د ادا کولو حکم

سوال: زید وائي چه په خولۍ کښې لمونځ مکروه تحریمي دې ځکه چي خولۍ په ثیاب بذله کښې راځي. آیا د زید دا خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د زید خبره صحیح نه ده. ځکه چه لومړی خو خولۍ په ثیاب بذله کښې راتلل مسلم نه دي. ثیاب بذله هغه لباس ته ویل کیږي چه له هغه سره انسان مجلس ته له راتلو ځخه عار او شرم محسوسوي. که چیرته د یوچا خولۍ په سروي او مجلس ته ځي او راځي نو د هغه لپاره خولۍ له ثیاب بذله ځخه نه ده. دویم دا چه په ثیاب بذله کښې لمونځ مکروه تحریمي نه بلکه مکروه تنزیهي دی.

کما فی الشامیة (قوله وصلوته فی ثیاب بذلة) قال فی البحر وفسرها فی شرح الوقایة بما یلبسه فی بیته ولا یذهب الی الاکابر والظاهر ان الکراهة تنزیهیة اهـ (رد المحتار ج۱)

فقط والله تعالی اعلم

۹ ربیع الآخر ۷۳ھ هجری

د پورتني سوال غوندې بل سوال

سوال په خولۍ کښې لمونځ کول له کراهت نه پرته جائز دی او که نه؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب قال في شرح التنوير في مكروهات الصلوة و صلوته حاسراً اي كاشفاً رأسه للتكاسل ولا بأس به للتذلل و اما للاهانة بها فكفر ولو سقطت قلنسوته فاعادتها افضل و قال في الشامية و في الدر عن التاتارخانية و الظاهر ان افضلية اعادتها حيث لم يقصد بتركها التذلل على ما مر. (شامية ج ۱)

له دې عبارت څخه ځرګنده شوه چه پرته له تكاسل (لټي يا سستي) څخه لوڅ (لغړ) سر لمونځ كولو كښې هم كراهت نشته نو په خولۍ كښې خو به په طريقهٔ اولی سره مكروه نه وي. همدارنګه په (لوسقطت قلنسوته ـ الخ) باندې شارح په خولۍ كښې د لمانځه د ادا كولو په سر د كراهت حكم نه لګول په نه كراهت باندې ښكاره دليل دی لان السكوت في معرض البيان بيان.

له كومو عبارتونو څخه چه كراهت معلوميږي هغه په هغه سري باندې محمول دی چه مجلس ته په خولۍ كښې تګ او راتګ نه كوي او ثياب بذله ئې ګڼي.

له مختلفو روايتونو له مخې د صحابهٔ كرامو رضى الله تعالى عنهم او د امت د اسلافو په خولۍ كښې لمونځ كول ثابت دي چنانچه په صحيح البخاري كښې دي وضع ابو اسحٰق قلنسوته في الصلوة ورفعها (بخاری ج ۱ ص ۱۵۹) كان القوم يسجدون على العمامة والقلنسوة. (بخاری ج ۱ ص ۵۶)

فقط والله تعالى اعلم ۱۰/ربيع الآخر ۷۳ هجرى

په سجدې كښې د تندي اكثره برخه او پوزه په زمكې باندې كيښودل واجب دي

سوال يو سړی د لمانځه په وخت په سجده كښې د تندي اكثره برخه او پوزه په زمكې باندې نه ږدي په دې غرض سره چه په تندي مې داغ و نه لګيږي آيا په داسې كولو سره ئې لمونځ كيږي او كه نه؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب د تندي اكثره برخه او پوزه په زمكې باندې كيښودل واجب دي له دې امله د داسې لمانځه را ګرځول به واجب وي

قال في الشامية في فصل في بيان تأليف الصلوة الى انتهائها تحت (قوله و وضع اكثرها واجب الخ) اختلف هل الفرض وضع اكثر الجبهة ام بعضها وان قل قولان وارجحهما الثاني نعم وضع اكثر الجبهة واجب للمواظبة

وایضا تحت (قوله کما حررناه فی شرح الملتقی) فلا شبهه وجوب وضعهما معاً (ای الجبهة والانف) و کراهة ترک وضع کل تحریماً الخ. (ردالمحتار ج۱) فقط والله تعالی اعلم ۱۱ جمادی الاولی ۷۴ ــــ هجری

قومه او جلسه او په هغو کښې تعدیل واجب دی

سوال قومه او جلسه او تعدیل د ارکانو سنت دی او که واجب؟ او په سهو سره پرېښودل ئې سجدهٔ سهو واجبوي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب راجح قول د وجوب دی. لهذا په سهو سره پرېښودلو باندې ئې سجدهٔ سهو لازمیږي

قال فی الشامیة ومقتضی الدلیل وجوب الطمانینة فی الاربعة ای فی الرکوع والسجود فی القومة والجلسة و وجوب نفس الرفع من الرکوع و الجوس بین السجدتین للمواظبة علی ذٰلک کلّه و للامر فی حدیث المسیٔ صلوته ولما ذکره قاضی خان من لزوم السجود والسهو بترک الرفع من الرکوع ساهیاً الخ (ردالمحتار ج۱، ص۴۳۳) فقط والله تعالی اعلم ۱۸ محرم ۷۵ ــــ هجری

د فساد د توهّم پر بناء باندې د ماښام او وترو د لمانځه په ځا ګرځولو کښې دې څلور رکعته کوي

سوال د فساد د توهّم پر بناء باندې د احتیاط له مخې د لمانځه د قضائي ګرځولو په اړه د در مختار په باب النوافل کښې د صلوٰة علی الدابة څخه څو لیکې مخکښې دا عبارت راغلی دی چه ومانقل ان الامام قضی صلوٰة عمره فان صحّ فنقول کان یصلی الوتر و المغرب اربعاً بثلاث قعدات الخ له دې څخه دا شبهه پیدا کیږي چه د ماښام اولنی لمونځ صحیح دی نو په ځا ګرځولو کښې د څلورو رکعتو نفلو له جملې څخه په دریم رکعت باندې د قعدې له وجې باید سجدهٔ سهو لازمه شي او که چیرته اولنی لمونځ صحیح نه وي بلکه اعاده صحیح وي نو یو خو تر دریم رکعت وروسته د سلام د ځنډ یا تاخیر له وجې باید سجدهٔ سهو ادا شي، بله دا چه دا څلورم رکعت خو د نفلو دی او د نفلو تر شروع کولو وروسته شفع (د دویم رکعت یو ځای کول) واجبیږي. نو د دې مسئلې حل به څرنګه وي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب سجدهٔ سهو په عمد (قصداً) کښې نه وي. د دې لپاره په نوموړې صورتونو کښې د سجدهٔ سهو د وجوب هیڅ کومه وجه نشته او په نوافلو کښې له شروع کولو

وروسته شفع هلته واجبیږي چه نوافل ئې قصداً[1] شروع کړي وي. او نوموړی صورت په دې کښې داخل نه دی.

قال في شرح التنوير ولو سها عن القعود الاخير عاد ما لم يقيدها بسجدة وان قيدها تحول فرضه نفلا برفعه وضم سادسة ولو في العصر والفجر ان شاء لاختصاص الكراهة والاتمام بالقصد وفي الشامية (قوله لاختصاص الكراهة الخ) جواب عما قد يقال ان النفل بعد العصر والفجر مكروه وفي غيرهما وان لم يكره لكن يجب اتمامه بعد الشروع فيه فكيف قلتم ولو بعد العصر والفجر وقلتم انه مخير ان شاء ضم والا فلا والجواب انه لم يشرع في هذا النفل قصداً وما ذكرته من الكراهة ووجوب الاتمام خاص بالنفل قصداً وايضاً في الشرح ولا عهدة لو قطع وفي الحاشية اي لا يلزمه القضاء لو لم يضم وسلم لانه لم يشرع به مقصوداً كما مر. (رد المحتار، باب سجود السهو) په نوافلو کښې هم لزم نفل شرع فيه قصداً مقيد په قصد سره دی. مطلقاً په هرې شروع سره ئې د لزوم حکم نه دی ورکړی. فقط والله تعالیٰ اعلم

۲۲ رجب ۷۵ هجری

په مابنام یا وترو کښې چه سجدهٔ سهو و نه شي نو د راګرځولو په وخت کښې به سرې څو رکعته ادا کوي؟

سوال : په مابنام یا وترو کښې سجدهٔ سهو واجبه شوه لیکن سجدهٔ ئې و نه کړه نو د راګرځولو په وخت کښې به درې رکعته راګرځوي او که څلور؟ بینوا بالبرهان اجرکم الرحمٰن

الجواب باسم ملهم الصواب : که چیرته په وخت کښې د ننه ئې را وګرځوي نو درې رکعته دې را وګرځوي ځکه چه اعاده واجبه ده، او که چیرته ئې تر وخت وروسته را وګرځوله نو دا اعاده د بحر د مصنف په نزد مستحبه ده او واجبه نه ده. او د دې مقتضیٰ دا ده چه څلور رکعته په دریو قعدو سره ادا کړي لکه څرنګه چه د فساد د توهّم په وخت کښې د اعادې حکم دی. لیکن د شامي باب قضاء الفوائت ج ۱، ص ۶۷۸ کښې ئې د وخت تر وتلو مخکښې یا وروسته، په هر حال ئې د را ګرځولو وجوب ثابت کړی دی. همدا بحث د لمانځه د واجباتو او د سجدهٔ سهو په باب کښې هم شته. پس د مختار قول په بناء په هر حال دې په اعاده (را ګرځولو) کښې درې رکعته کوي. لنډه

---

۱ - فيه انه ان دام على النفل المشروع بغير قصد يجب اتمامه ايضا اما عدم الوجوب فلى صورة نقضه في الحال كذا في الشامية ج ۱، ص ۱۰۵ والجواب ان الدوام يوجب الاتمام لانه يدل على الالتزام ولهذا اليس كذلك لكنه لا يريد الالتزام الجديد بل اراد جبر النقصان والخروج عن العهدة ۱۲ منه

دا چه د دې مدار د اعادې په وجوب او په نه وجوب پورې دی. څینو د دې مدار دا ټاکلی دی چه «په واجب الاعاده لمانځه کښې لومړنی لمونځ (کوم چه اول ادا شوی دی) فرض دی او که دویم؟» نو دا صحیح نه ده ځکه چه که چیرته لومړنی لمونځ فرض و منل شي نو بیا هم را ګرځول شوی لمونځ د جبر نقصان لپاره خو خامخا واجب دی. او وجوب د تثلیث (درې رکعتیز لمانځه) لپاره خنډ نه دی. (کما في الوتر) لهذا د څلورو رکعتونو حاجت نشته. د لومړني لمانځه د فرضیت د قائلینو دا مطلب نه دی چه دویم لمونځ محض نفل دی. په شرح تنویر کښې دي چه: **والمختار انه جبر للاول لان الفرض لا یتکرر وفي الشامیة ای الفعل الثاني جابر للاول بمنزلة الجبر بسجود السهو الخ.**

څرګنده شوه چه دویم لمونځ د سجدهٔ سهو غوندې جابر (د مخکښیني لمانځه لپاره پتی) او واجب دی. بلکه شامي په باب د قضاء الفوائت ج۱، ص۹۸۶ کښې تصریح کړې ده چه کوم خلک د لومړني لمانځه د فرض د ساقطوالي قائل دي هغه دویم لمانځه ته هم فرض وايي. پوره تفصیل په شامیه کښې وګورئ.

د رکوع په هیئت کښې د سړي او ښځې تر منځ فرق

سوال: ما قولكم رحمكم الله هل تفارق المرأة الرجل في هيئة ركوع الصلوة ام لا؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: بينهما[1] فرق ذكره الفقهاء رحمهم الله تعالى كما قال في الشامية تحت (قوله ويسن ان يلصق كعبيه) هذا كله في حق الرجل اما المرأة فتنحني في الركوع يسيراً ولا تفرج ولكن تضم وتضع يديها على ركبتيها وضعاً وتحني ركبتيها ولا تجافي عضديها لان ذلك استر لها وفي شرح الوجيز الخنثى كالمرأة اهـ (رد المحتار ج۱، ص۳۶۱) فقط والله تعالى اعلم ۱٤ ربيع الاول ۷۶ هجری

دویده سړی د لمانځه لپاره د جګولو حکم

سوال: ویده سړی د لمانځه په وخت کښې را ویښول او پورته کول واجب دي او که نه؟ همدارنګه چه کله د لمانځه وخت داخل شي نو په داسې وخت کښې ویده کیدل جائز دي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: که د لمانځه وخت لږ پاتې وي نو د ویده سړي را پورته کول واجب

---

[1] ښځه دې لکه سړي غوندې په رکوع کښې ملا نه برابروي بلکه څه نا څه انحناء به کوي. ډیره دې نه ټیټیږي او د لاسونو ګوتې به سره یو ځای کوي په زنګنونو به ئې ږدي. د نارینه وو غوندې به ئې خلاصې نه نیسي او زنګنونې به لږ غوندې ټیټوي او متې به له اړخونو سره لګوي. ۱۲ منه

دي. البته که چيرته مريض وو او په را وينبولو سره د تکليف خطره وه نو بيائي جگول واجب نه دي. د لمانځه د وخت تر شروع کيدو وروسته ويده کيدل په دي شرط سره جائز دي چه د لمانځه د قضا کيده ويره نه وي. پخپله د راوينبيدو يقين ئې وي يا څوک د را پورته کولو موجود وي. د لمانځه له وخت څخه مخکښې ويده کيدل په هر صورت کښې جائز دي.

قال في الرد لا يجب انتباه النائم في اول الوقت و يجب اذا ضاق الوقت نقله المهري في شرح الاشباه عن البدائع من كتب الاصول و قال لم ارة في كتب الفروع فاغتنمه آه قلت لكن فيه نظر لتصريحهم انه لا يجب الاداء على النائم اتفاقاً فكيف يجب عليه الانتباه و روى مسلم في قصة التعريس عن ابي قتادة ﷺ انه قال ليس في النوم تفريط (الى قوله) انه بنومه قبل الوقت لا يكون مؤخراً و عليه فلا يأثم و اذا لم يأثم لا يجب انتباهه اذ لو وجب لكان مؤخراً لها و آثماً بخلاف اذا نام بعد دخول الوقت و يمكن حمل ما في المهري عليه (رد المحتار ج۱،ص ۳۲۲،باب المواقيت) و في صوم الشامية و مثل اكل الناسي النوم عن صلوة لان كلامنهما معصية في نفسه كما صرحوا انه يكره السهر اذا خاف فوت الصبح لكن الناسي او النائم غير قادر فسقط الاثم عنهما لكن وجب على من يعلم حالهما تذكير الناسي و ايقاظ النائم الا في حق الضعيف عن الصوم مرحمة له. (رد المحتار ج۲،ص ۱۰۶) روى انه عليه السلام دخل المسجد فرأى نائماً فقال يا علي نبهه ليتوضأ فايقظه علي ثم قال علي يا رسول الله انك سباق الى الخيرات فلم لم تنبهه قال لان رده علىّ كفر و رده عليك ليس بكفر ففعلت ذلك لتخف جنايته لو ابى. (تفسير كبير ج۸،ص ۱۲۹،سورة القدر) فقط والله تعالى اعلم.

۲۸ شوال ۸۴ھ هجري

د «السّلام» د لفظ په ويلو سره له لمانځه څخه ووځي

سوال: څه فرمائي د دين بزرگان د لاندينۍ مسئلې په باره کښې چه له لمانځه څخه د وتلو لپاره د السلام عليکم ويل واجب دي نو د پوښتنې خاى دا دى چه آيا د پوره سلام په ويلو سره له لمانځه څخه ووځي او که په نيم سلام سره يا تر دي هم په کمو الفاظو سره له لمانځه څخه سرى ووځي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: له عليکم څخه مخکښې يواځي د السلام د لفظ په ويلو سره له لمانځه څخه ووځي.

لما في واجبات الصلوة من شرح التنوير و لفظ "السلام" مرتين و الثاني واجب على الاصح برهان، دون "عليكم" و تنقضي قدوة بالاول قبل عليكم على المشهور عندنا و عليه الشافعية و في رد المحتار (قوله و

تنقض قدوة بالاوّل) ای بالسلام الاوّل قال فی التجنیس الامام اذا فرغ من صلوته فلما قال السلام جاء رجل و اقتدی به قبل ان یقول علیکم لا یصیر داخلاً فی صلوته لان هذا سلام. (رد المحتار ج ۱، ص ۳۳۶)

فقط والله تعالی اعلم ۱۷ محرم ۸۶ هجری

له لمانځه پرته يواځې د سجدې د کولو حکم

سوال د مطهره شريعت په دې باره کښې څه حکم دی چه له لمانځه څخه د باندې د سجدهٔ تلاوت څخه پرته بل کوم ډول سجده جائزه ده او که نه؟ همدارنګه تر لمانځه وروسته د سجدې کراهت فقهاوو ليکلی دی. آيا په دې کښې د فاطمي تسبيحاتو څخه وروسته سجده کول هم شامل دي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : قال شارح التنویر رحمه الله وسجدة الشکر مستحبة وبه یفتی لکنها تکره بعد الصلوٰة لان الجهلة یعتقدونها سنة او واجبة وکل مباح یؤدی الیه فمکروه وفی الشامیة وهی لمن تجددت عنده نعمة ظاهرة او رزقه الله تعالی مالاً او ولداً او اندفعت عنه نقمة ونحو ذٰلك یستحب له ان یسجد لله تعالی شکراً (قوله لکنها تکره بعد الصلوٰة) الضمیر للسجدة مطلقاً قال فی شرح المنیة آخر الکتاب عن شرح القدوری للزاهدی اما بغیر سبب فلیس بقربة ولا مکروه (الی قوله) وحاصله ان ما لیس لها سبب لا تکره ما لم یؤد فعلها الی اعتقاد الجهلة سنیتها کالتی یفعلها بعض الناس بعد الصلوٰة الخ (قوله فمکروه) الظاهر انها تحریمیة لانه یدخل فی الدین ما لیس منه. (رد المحتار ج ۱، ص ۶۳۱)

له پورتني عبارتونو څخه لاندينۍ خبرې ثابتې شوي:

(۱)- د شکر سجده اګر که څينو مکروه ليکلې ده ليکن د مفتٰی به قول له مخې دا يواځې هغه وخت مستحبه ده چه کله يو نوی نعمت چا ته حاصل شي. پرته له دې څخه مستحبه نه ده. اګر که مکروه هم نه ده

(۲)- د دُعا سجده او داسې نور په دې شرط سره جائزه ده چه عادت به ئې نه جوړوي او سنت يا مستحب ئې و نه ګڼي او د عوامو لپاره د عقيدې د فساد ذريعه و نه ګرځي.

(۳)- تر لمانځه وروسته هر ډول سجده تر دې پورې چه د تلاوت سجده هم مکره تحريمي ده. تر لمانځه وروسته له تسبيحاتو او داسې نورو څخه په فارغيدو سره هم په همدې ځای باندې سجده جائزه نه ده ځکه چه

[1] په حديث شريف کښې دي چه له لمانځه څخه تر فارغيدو وروسته لمونځ کوونکی چه تر څو پورې په همدې ځای باندې پاتې وي او بل کوم داسې کار د لمانځه په خلاف نه کوي تر هغه وخته پورې ګوا که هغه به لمانځه کښې د ننه دی.

۲ - که چیرته په سهو سره څوک د لمانځه کوم رکن پریږدي او په دې حالت کښې ور په یاد شي نو د لمانځه د را ګرځولو ضرورت نشته بلکه دا رکن دې ادا کړي او د سجدهٔ سهو په کولو سره ئې لمونځ ادا کیږي.

۳- په عرف کښې هم بعد التسبیحات (تر تسبیحاتو وروسته وخت) بعد الصلوة ګڼل کیږي.

۴ - د دعاء د قبول والي په ځایونو کښې تر لمانځه وروسته دعاء هم ده. او تر تسبیحات فاطمي وروسته دعاء په اتفاق سره دعاء بعد الصلوة ګڼل کیږي.

۵ - د نهی علّت یعنې د عقیدې د فساد ویره تر تسبیحاتو وروسته په سجدې کښې هم موجوده ده.

۶- د عوامو معمول کوم ته چه فقهاء کرامو مکروه ویلي دي هغه دا دی چه دوی تر تسبیحاتو وروسته سجدهٔ کوي، تر لمانځه وروسته فوراً څوک سجده کوونکی نه دی لیدل شوی.

لنډه دا چه تر لمانځه وروسته چه تر څو پورې په همدې ځای او هیئت باندې پاتې وي تر هغه وخته پورې هر ډول سجده هیڅکله جائزه نه ده البته که چیرته یو څوک کله کله په تنهائي کښې تر لمانځه وروسته سجده وکړي او عادت ئې جوړ نه کړي. او سنت یا مستحب ئې و نه بولي نو بیا جائزه ده. پس تر لمانځه وروسته د سجدې د جواز لپاره درې شرطونه دي

۱ - تنهائي وي چه څوک عام سړی ئې و نه ویني.

۲- خپل عادت ئې جوړ نه کړي.

۳- سنت یا مستحب ئې و نه بولي یعنې تر لمانځه وروسته د سجدې په کولو کښې د نورو وختونو په نسبت زیات ثواب و نه ګڼي. فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۹ جمادی الثانی ۸۹ هجری

تر لمانځه وروسته متصل هر ډول سجده مکروه تحریمي ده

سوال تر لمانځه وروسته متصل یا له څه وقفې وروسته یا علاوه له لمانځه څخه په سجدې کښې د دُعا غوښتلو څه حکم دی؟ او په داسې صورت کښې به لاسونه داسې نیسي لکه څرنګه چه د دُعا غوښتلو په وخت کښې ئې عموماً خلک نیسي (چه ورغوي ئې پورته خوا ته وي) او که هر ډول په سجدې کښې کیښودل کیږي (چه ورغوي د زمکې په خوا وي)؟

الجواب باسم ملهم الصواب تر لمانځه وروسته متصل هر ډول سجده تر دې پورې چه د تلاوت سجده هم مکروه تحریمي ده. په نورو حالاتو کښې د دُعاء لپاره سجده جائزه ده لیکن التزام ئې بدعت دی (تفصیل په پورتنی مسئلې کښې وګورئ. مرتب)

په سجده کښې د دُعاء په وخت ورغوي باید د زمکې خوا ته کیښودل شي

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۹ جمادی الاولی ۹۸ هجری

په درود کښې د «سیّدنا» لفظ زیاتول افضل دي

سوال: څه فرمایي د دین علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې چه په لمانځه کښې داسې درود شریف چه اللهم صل علی محمد ویل افضل دي او که داسې اللهم صل علی سیدنا محمد ویل افضل دي؟ بینوا توجروا.

جواب: د حضور اکرمﷺ او حضرت ابراهیم علیه السلام د دواړو سره د «سیّدنا» لفظ زیاتول بهتر دي. قال فی الدر وندب السیادة لان زیادة الاخبار بالواقع عین سلوك الادب فهو افضل من ترکه ذکره الرملی والشافعی وغیره وقال المحشی (قوله ذکره الرملی الشافعی) ای فی شرحه علی منهاج النووی ونصه والافضل الاتیان بلفظ السیادة کما قاله ابن ظهیرة وصرح به جمع وبه افتی الشارح لان فیه الاتیان بما امرنا به وزیادة الاخبار بالواقع الذی هو ادب فهو افضل من ترکه آه (الی قوله) وانه یأتی بها مع ابراهیم علیه السلام. (ردالمحتار ج۱،ص۴۷۹) فقط والله تعالی اعلم ۲ رجب ۸۶ هجری

له لمانځه څخه پخپل اختیار وتل فرض دي او سلام واجب دی

سوال: د خروج بفعل المصلی څه حکم دی؟ همدارنګه د سلام په ویلو سره له لمانځه څخه وتل واجب دي او که سنت؟ بینوا توجروا.

جواب: وتل په فعل د مصلي (لمونځ کوونکی) فرض دی. د وجوب قول هم راغلی دی لیکن اولنی قول راجح دی. او د سلام په لفظ سره وتل واجب دي.

قال فی ردالمحتار وقد انتصر العلّامة الشرنبلالی للبردعی فی رسالته المسائل البهیة الزکیة علی الاثنی عشریة بانه قد مشی علی افتراض الخروج بصنعه صاحب الهدایة و تبعه الشراح و عامة المشائخ و اکثر المحققین والامام النسفی فی الوافی والکافی والکنز وشروحه وامام اهل السنة الشیخ ابومنصور الماتریدی. (ردالمحتار ج۱،ص۱۸) وفی واجبات الصلوة من الدر المختار ولفظ السلام مرّتین. (ردالمحتار ج۱،ص۳۳۶)

څرګنده دې وي چه په لومړني سلام کښې یواځې د السلام په لفظ سره له لمانځه څخه سړی روځي لیکن دویم سلام هم واجب دی. فقط والله تعالی اعلم ۲۹ ربیع الاول ۸۶ هجری

په قومه او جلسه کښې ماثوره دُعاء

سوال: د قومې او جلسې په منځ کښې دُعاء ویل څنګه دي؟ همدارنګه په دې کښې د فرضو او نفلو فرق شته او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په قومه او جلسه کښې ماثوره دُعا ویل مستحب دي. په دې کښې

د فرضو او نفلو کوم فرق نشته. په جماعت کښې د ضعیفانو د رعایت له وجې باید و نه ویل شي

قال فی الشامیة قال ابو یوسف سألت الامام ایقول الرجل اذا رفع رأسه من الرکوع و السجود اللّٰهم اغفرلی قال یقول ربنا لک الحمد و سکت ولقد احسن فی الجواب اذ لم ینه عن الاستغفار نهر وغیره اقول بل فیه اشارة الی انه غیر مکروه اذ لو کان مکروهاً لنهی عنه کما ینهی عن القراءة فی الرکوع و السجود وعدم کونه مسنوناً لا ینافی الجواز کالتسمیة بین الفاتحة و السورة بل ینبغی ان یندب الدعاء بالمغفرة بین السجدتین خروجاً من خلاف الامام احمد لابطاله الصلوة بترکه عامداً و لم ار من صرح بذلک عندنا لکن صرحوا باستحباب مراعاة الخلاف. (و بعد اسطر) عن الحلیة علی انه ان ثبت فی المکتوبة فلیکن فی حالة الانفراد و الجماعة و المأمومون محصورون لا یتثقلون بذلک کما نص علیه الشافعیة ولا ضرر فی التزامه وان لم یصرح به مشائخنا الخ (ردالمحتار ج۱، ص۴۷۲) فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۹ ربیع الاول ۸۶ھ ہجری

گونګ سړی به څنګه لمونځ کوي؟

سوال : ګونګ او کوڼ سړی چه له موره ګونګ وي نه خبرې کولی شي او نه څه اوري داسې سړی به لمونځ څرنګه ادا کوي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب : ګونګ سړی د تکبیر تحریمه او قرائت لپاره خپله ژبه ښوروي. ځینو علماوو د ژبې ښورول فرض بللی دی لیکن راجحه دا ده چه د ژبې ښورول فرض نه دي بلکه مستحب دي.

قال فی الدر ولا یلزم العاجز عن النطق کاخرس و امی تحریک لسانه و کذا فی حق القراءة هو الصحیح لتعذر الواجب فلا یلزم غیره الا بدلیل فتکفی النیة (الی قوله) ثم فی الاشباه فی قاعدة التابع تابع فالمفتی به لزومه فی تکبیرة و تلبیة لا قراءة و فی الشامیة اقول عبارة الاشباه علی ما رأیته فی عدة نسخ و مما خرج ای عن القاعدة الاخرس یلزمه تحریک اللسان فی تکبیرة الافتتاح و التلبیة علی القول به و اما بالقراءة فلا علی المختار آه و فی بعض النسخ المفتی به بدل قوله علی القول به و الاولی احسن لموافقتها لما ذکره صاحب الاشباه فی بحره عند قوله فرضها التحریمة حیث نقل تصحیح عدم الوجوب فی التحریمة وجزم به فی المحیط ولکن یحتاج الی الفرق بین التحریمة و التلبیة فانه نص محمد علی انه شرط فی التلبیة و قال فی المحیط یستحب کما فی الصلوة کذا فی شرح لباب المناسک ثم قال قلت فینبغی ان لا یلزمه فی الحج بالاولی لان القراءة فرض قطعی و التلبیة امر ظنی. (ردالمحتار ج۱، ص۴۵۰) فقط والله تعالیٰ اعلم ۸ شوال ۹۶ھ ہجری

د درود شریف په نه ویلو سره لمونځ کیږي

سوال: زید په لمانځه کښې په قصد سره درود و نه وایه. بکر وایي چه لمونځ نې و نه شو او زید وائي چه وشو. نو دکوم یوه خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: لمونځ ئې کیږي ځکه چه درود شریف په لمانځه کښې ویل سنت دي او د سنتو په پرېښودو سره لمونځ کیږي لیکن د لمانځه بیرته را گرځول بهتر دي. په ځانګړې توگه د درود شریف په پرېښودو سره د لمانځه د اعادې اهمیّت له دې څخه نوره هم څرګندېږي چه د امام شافعي رحمه الله په نزد په آخري قعده کښې درود شریف فرض دی. لهذا که چیرته د چا بیره وي نو بیا دې هم د اللهم صل علی محمد پورې باید ووائي.

قال فی الدّر وسنّة فی الصلوٰة ومستحبة فی کل اوقات الامکان وفی الشامیة (قوله سنّة فی الصلوٰة) ای فی قعودا خیر مطلقا وکذا فی قعود اول فی النوافل غیر الرواتب تأمل وفی صلوٰة الجنازة. (رد المحتار ج۱،ص۳۸۲) و فی سنن الصلوٰة من الدّر ترک السّنة لا یوجب فسادا ولا سهوا بل اساءة لو عامدا غیر مستخف وفی الشامیة فلو غیر عامد فلا اساءة ایضا بل تندب اعادة الصلوٰة کما قدمناه فی اول بحث الواجبات. (رد المحتار ج۱،ص۳۳۲) ونصه هناک اقول وقد ذکر فی الامداد بحثا ان کون الاعادة بترک الواجب واجبة لا یمنع ان تکون الاعادة مندوبة بترک السّنة آه ونحوه فی القهستانی بل قال فی فتح القدیر والحق التفصیل بین کون تلک الکراهیة کراهة تحریم فتجب الاعادة او تنزیه فتستحب آه. (رد المحتار ج۱،ص۳۲۵)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۷ صفر ۸۷ ھجری

په تشهد (التحیات) کښې د گوتې اشاره مستحبه ده

سوال: څه فرمایي د دین علماء کرام چه د شهادت په گوتې سره په لمانځه کښې اشاره څه حکم لري، سنت ده او که مستحبه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: اشاره با تسبیحه مستحبه ده. په محیط کښې ئې سنت لیکلې ده. مراد ترې سنت غیر مؤکد دی

کما فی شرح التنویر وفی العینی عن التحفة الاصح انها مستحبة وفی المحیط سنّة وفی رد المحتار ویمکن التوفیق بأنها سنّة غیر مؤکدة. (رد المحتار ج۱،ص۴۷۶) فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۳ محرم ۹۰ ھجری

په تشهد کښې د اشارې د عقد کیفیت

سوال: په تشهد کښې د گوتې د اشارې په وخت کښې د گوتې حلقه څرنگه جوړېږي؟

همدارنگه تر اشارې وروسته به گوتې په همدې حالت باندې پرېږدي او که به ئې بيرته غوروي؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب - د منځنۍ گوتې او بټې گوتې سرونه به سره لگوي او حلقه به ترې جوړوي. قال ابن عابدين رحمه الله وفي القهستاني وعن اصحابنا جميعاً انه سنة فيحلق ابهامه اليمنى ووسطاها ملصقا رأسه برأسها ويشير بالسبابة اه (رد المحتار ج ص) تر اشارې وروسته د کيفيت په اره د افقهاء کرامو په عبارتونو کښې د "يضعها" الفاظ راغلي دي. له دې څخه د گوتو پوره غوړول مراد نه دي بلکه څه اندازه پورته نيول ئې ترې مراد دي.

صرح به الملا علي القاري رحمه الله لرواية ابي داؤد والنسائي رافعاً اصبعه الشهابة وقد حناها شيئاً اى امالها. (تزئين العبارة بتحسين الاشارة لعلي القاري ص) په امداد الفتاوىٰ کښې د دې په اره مفصل بحث شوی دی. فقط والله تعالىٰ اعلم ۲۳ محرم ۹۰ سـ هجرى

په ناستې سره د لمانځه کولو په صورت کښې د رکوع اندازه

سوال : في كتاب نفع المفتي والسائل صلى النفل قاعداً فكيف يركع فيه؟ المستحب ان يركع بحيث يحاذي جبهته قدام ركبتيه نقله الشامي عن حاشية القتال عن البرجندي. د دې صورت څنگه دی او له دې څخه څه مراد دي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : د نوموړي عبارت ښکاره مفهوم دا دی چه تندی د زنگنونو خوا ته د قبلې په طرف دومره ټيټ شي چه د زنگنونو سره برابر شي. يعنې د زنگنونو او تندي فاصله له زمکې څخه سره برابره وي. ليکن علامه طحاوي رحمه الله د دُر په حاشيه کښې له ابو السعود څخه او د مراقي الفلاح په حاشيه کښې له حموي څخه يحاذي جبهته ركبتيه را نقل کړې دی، د قدام لفظ نشته چه متبادر مفهوم ئې دا دی چه تندی دې د زنگنونو له سرونو سره برابر پورته راشي. برسيره پر دې علامه طحطاوي رحمه الله فرمايي چه په رکوع کښې دې دومره نه ټيټيږي چه سجدې ته نژدې شي ونصه وفي الحموي فان ركع جالساً ينبغي ان يحاذي جبهته ركبتيه ليحصل الركوع اه ولعل مراده انحناء الظهر عملاً بالحقيقة لا انه يبالغ فيه حتى يكون قريباً من السجود. (طحطاوي على المراقي ص)

فقط والله تعالىٰ اعلم ۲۴ ذى قعده ۸۹ سـ هجرى

په لمانځه کښې قيام په ښځې باندې هم فرض دی

سوال ښځې په عمومي توگه په ناستې سره لمونځ کوي، يا ئې په ولاړې شروع کوي ليکن په

دویم رکعت کښې بیا کښیني. که چیرته د فرضو یا واجبو یو رکعت په ناستې سره ادا کړي نو آیا لمونځ ئې کیږي او که نه؟ او آیا په سجدهٔ سهو سره ئې تلافي کیږي او که څنګه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: لمونځ ئې نه کیږي او سجدهٔ سهوه ئې هم ځای نه نیسي ځکه چې فرض او واجب بلکه په سنت مؤکدو کښې هم قیام په سړي او ښځې دواړو باندې فرض دی.

قال فی رد المحتار تحت قوله وسنة فجر فی الاصح عن الحلیة فلو صلی التراویح قاعداً بلا عذر قیل لا تجوز قیاساً علی سنة الفجر فان کلا منهما سنة مؤکدة وسنة الفجر لا تجوز قاعداً من غیر عذر باجماعهم کما هو روایة الحسن عن ابی حنیفة رحمه الله کما صرح به فی الخلاصة فکذا التراویح وقیل یجوز والقیاس علی سنة الفجر غیر تام فان التراویح دونها فی التاکید فلا تجوز التسویة بینهما فی ذلک قال قاضیخان و هو الصحیح اهـ (رد المحتار ج۱،ص۴۴۳) د ښځو د دې جهالت علاج او په هغو کښې د صحیح مسئلې خپرونه په نارینه وو باندې فرض دی او که نه نو د لمانځه د نه صحیح کیدو په عذاب کښې به نارینه هم ورسره شریک وي. فقط والله تعالی اعلم ۲ ربیع الاول ۹۳ھ هجری

لومړی د ښي زنګانه کیښودل مسنون نه دی

سوال: یو ښاغلی وایي چه سجدې ته د تلو په وخت کښې لومړی ښی زنګون په زمکې باندې لګول او بیا ښی لاس لګول بیا کیڼ لاس، همدارنګه له سجدې څخه د پورته کیدو په وخت د دې برعکس، آیا دا طریقه سنت ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د سنت طریقه دا ده چه لومړی دواړه زنګنونه یو ځای په زمکې باندې کښیږدي، همدارنګه دواړه لاسونه یو ځای په زمکې باندې کښیږدي او د را پورته کیدو په وخت کښې برعکس همداسې وکړي یعنې لومړی دواړه لاسونه په یوه ځای او بیا دواړه زنګنونه په یوه ځای له زمکې را پورته کړي. البته د عذر له وجې که چیرته لومړی د زنګنونو کیښودل مشکل وي او لومړی لاسونه په زمکې لګول نو بیا دې په دې حالت کښې لومړی ښی لاس په زمکې باندې ولګوي او بیا دې دواړه زنګنونه په یوه ځای ولګوي. لنډه دا چه دعذر په وخت کښې چه کله لاس لومړی کیښودل شي نو یواځې په لاسونو کښې تیامن (چه لومړی به ښی لاس ږدي) شته په زنګنونو کښې نشته

قال ابن عابدین رحمه الله تحت (قوله واضعاً رکبتیه ثم یدیه) ویضع الیمنی منهما اولاً ثم الیسری کما فی القهستانی لکن الذی فی الخزائن واضعاً رکبتیه ثم یدیه الا ان یعسر علیه لاجل خف او غیره فیبدأ بالیدین و یقدم الیمنی اهـ ومثله فی البدائع والتاتارخانیة والمعراج والبحر وغیرها ومقتضاه ان تقدیم الیمنی انما هو

عند العذر الداعي الى وضع اليدين اولاً و انه لا تيامن فى وضع الركبتين و هو الذى يظهر لعسر ذلك. (رد المحتار ج۱، ص۶۵) فقط والله تعالى اعلم ۲۵ محرم ۹۱ هجرى

د لمانځه فديه

سوال د مرض په ورځو کښې تقريباً يو کال لمونځونه مې په ذمې باندې پاتې شول. تر بيمارې مخکښې مې هم لمونځونه پوره نه وو. په دې کښې به غنم او که نقدې روپۍ د فديې په توګه ورکړم او که څنګه؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب دواړه ورکولی شې. په ورځ کښې له وترو سره شپږ لمونځونه دي، د يوه لمانځه فديه ۲/۳۲ کيلو ګرامه غنم دي، د وربشو د قيمت په برابر که کوم بل شی مو زړه وغواړي هغه هم ورکولی شی ليکن نقدې روپۍ ورکول بهتر دي.

قال فى العلائية و ما لم ينص عليه كذرة و خبز يعتبر فيه القيمة (الى قوله) و دفع القيمة اى الدراهم افضل من دفع العين على المذهب المفتى به. جوهرة و بحر عن الظهيرية. و قال ابن عابدين رحمه الله تحت (قوله اى الدراهم) و لعله اقتصر على الدراهم تبعاً للزيلعي لبيان انها افضل عند ارادة دفع القيمة لان العلة فى افضلية القيمة كونها اعون على دفع حاجة الفقير. (رد المحتار ج۲، ص۸۳) فقط والله تعالى اعلم

۱۹ صفر ۹۱ هجرى

سجدې ته د تلو مسنونه طريقه

سوال تاسو فرمايلي وو چه د سجدې خوا ته د تلو په وخت بايد سرې سيده کښته لاړ شي. د دې لږ غوندې تفصيل وليکى؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب د سجدې خوا ته د تلو په وخت ملا بايد با لکل سيده ونيسي، زنګنونه په زمکې باندې تر کيښودلو مخکښې بايد په ملا کښې کوږوالی را نه شي. که لږ غوندې هم ملا کږه شي نو په رکوع کښې تکرار لازميږي

قال فى الشامية و يخر للسجود قائماً مستوياً لا منحنياً لئلا يزيد ركوعاً اخرى يدل عليه ما فى التاتارخانية لو صلى فلما تكلم قد كراه ترك ركوعاً فان كان صلى صلوة العلماء الاتقياء اعاد وان صلى صلوة العوام فلا لان العالم التقي ينحط للسجود قائماً مستوياً و العامي ينحط منحنيا و ذلك ركوع لان قليل الانحناء محسوب من الركوع اھ تأمل (رد المحتار ج۱، ص۶۵) فقط والله تعالى اعلم ۱٤ شعبان ۹۲ هجرى

(... تحقيق په تتمه کښې دی)

د ثواب زیاتوالی په ټول حرم کښې په هر عبادت باندې دې

سوال: په مسجد حرام کښې د فرض لمانځه د ادا کولو ثواب آیا یواځې په مسجد حرم کښې دی او که د حرم د حدودو په ټولې علاقې کښې په کوم بل ځای کښې هم د لمانځه په ادا کولو سره همدومره ثواب حاصلیږي؟ همدارنګه آیا دا ثواب یواځې د لمانځه لپاره دی او که د ټولو عباداتو لپاره؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د ثواب زیاتوالی په ټول حرم کښې دی او د هر عبادت لپاره دی لیکن د دې مطلب دا نه دی چه په حرم شریف کښې په جوماتو او غیر جوماتو دواړو ځایونو کښې د لمانځه ثواب برابر دی. بلکه د مسجد حرم لمونځ د غیر حرم له جوماتو څخه یو لک چنده بهتر دی. او په حرم کښې بې له جوماته لمونځ په غیر حرم کښې بې له جوماته لمانځه څخه یو لک چنده بهتر دی.

قال فی ردّ المحتار وقال شیخ ولی الدین العراقی ولا یختص التضعیف بالمسجد الذی کان فی زمنه ﷺ بل یشمل جمیع ما زید فیه بل المشهور عند اصحابنا انه یعم جمیع مکة بل جمیع حرمها الذی یحرم صیده کما صححه النووی. (رد المحتار ج۲، ص۲۱۶) ونقل ابن عابدین رحمه الله عن شفاء الغرام للسید الفاسی وجاءت احادیث تدل علی تفضیل ثواب الصوم وغیره من القربات بمکة الا انها فی الثبوت لیست کاحادیث الصلٰوة فیها آه. (رد المحتار ج۲، ص۲۰۳) وقال الرافعی ان حسنات الحرم کل حسنة بمائة الف حسنة کما قال ابن عباس رضی الله عنهما کما نقله السندی عن الحموی عن ابن العماد. (التحریر المختار ج۲، ص۸۶)

فقط والله تعالی اعلم ۲۶ رجب ۹۲ هجری

په مسجد نبوي کښې په څلویښتو لمونځونو باندې بشارت (زیری) یواځې د نارینه وو لپاره دی

سوال: په حدیث شریف کښې په مسجد نبوي کښې چه کوم د څلویښتو لمونځونو فضیلت راغلی دی. آیا دا فضیلت یواځې د نارینه وو لپاره دی او که د ښځو لپاره هم دی. لکه څرنګه چه د ښځو لپاره د مسجد حرام په ځای په کور کښې لمونځ کول بهتر دي آیا همدارنګه په مدینه منوره کښې هم د نبوي جومات په ځای په کور کښې د لمانځه ادا کول بهتر دي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: په نبوي جومات کښې د څلویښتو لمونځونو په ادا کولو باندې له جهنم او نفاق څخه د برائت بشارت (د خلاصون زیری) یواځې د نارینه وو د فرض لمانځه له جماعت سره مخصوص دی. د ښځو لپاره د نبوي جومات په ځای په کور کښې د لمانځه ادا کول بهتر دي.

فقط والله تعالی اعلم ۲۵ ربیع الآخر ۹۳ هجری

آیا ښځو ته په کور کښې د لمانځه هم هغه ثواب ورکول کیږي کوم چه نارینه وو ته په مسجد حرام او مسجد نبوي کښې ورکول کیږي؟

سوال : آیا ښځو ته د مسجد حرام او مسجد نبوي په ځای په کور کښې د لمانځه په ادا کولو سره هم هغه ثواب ورکول کیږي کوم چه نارینه وو ته په همدغو دوو جوماتونو کښې په ادا کولو سره ورکول کیږي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : تضیعف اجر (د اجر څو چنده کیدل) د مکې د ټول حرم لپاره دی له دې امله په مکې مکرمې کښې ښځو ته په کور کښې په لمانځه سره هم هغه اجر ورکول کیږي چه نارینه وو ته ئې په مسجد حرام کښې ورکوي. د رسول الله ﷺ د مدینې په باره کښې مې داسې کوم روایت تر نظر نه دی تیر شوی. له دې څخه څرګندیږي چه په مسجد نبوي کښې د اجر د تضعیف فضیلت له نارینه وو سره خاص دی د ښځو لپاره په کورونو کښې د لمانځه په ادا کولو سره دا اجر نشته. خو سره له دې د جومات په نسبت ښځو ته په کور کښې لمونځ کول زیات ثواب لري. فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۵ ربیع الآخر ۹۳ ـــ هجری

په مسجد نبوي کښې په څلویښتو لمونځونو باندې بشارت په تسلسل پورې تړلی دی

سوال : آیا د نارینه وو لپاره د فضیلت د حاصلولو لپاره دا ضروري ده چه څلویښت ورځې لمونځونه په مسجد نبوي کښې پرله پسې او له جماعت سره ادا کړي او که څنګه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : عن انس ﷺ رفعه من صلّی فی مسجدی اربعین صلوة لا تفوته صلوة کتبت له براءة من النار وبراءة من العذاب وبراءة من النفاق. لاحمد والاوسط. (جمع الفوائد ج۱، ص ۲۳۳)

له دې حدیث څخه ثابتیږي چه څلویښت لمونځونه پر له پسې او له جماعت سره په ادا کولو باندې د جهنم، عذاب او نفاق څخه د برائت بشارت دی. په مطلقه توګه په یوه لمانځه باندې تر زر چنده پورې د اجر د زیاتوالي لپاره څلویښت لمونځونه او په هغو کښې د تسلسل قید نشته فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۵ ربیع الآخر ۹۳ ـــ هجری

د ولادت په حالت کښې د لمانځه په ادا کولو باندې اشکال او د هغه جواب

سوال که چیرته کومه ښځه بچی زیږوي او څه برخه ئې را وتلې او څه پاتې ده. نو آیا په داسې حالت کښې لمونځ کولی شي او که نه؟ ځکه چه د حیض او نفاس په حالت کښې خو لمونځ ورته معاف وي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب نفاس هغې وینې ته ویل کیږي چه د بچي تر پیدا کیدو وروسته

راخي. د بچي چه تر څو پورې اکثره برخه د باندې نه وي را وتلې تر هغه وخته پورې ښځه نه د حيض په حالت کښې وي او نه د نفاس په حالت کښې. له دې امله لمونځ نه معاف کيږي. اودس يا تيمم دې وکړي او په اشارې سره دې لمونځ ادا کړي، که چيرته په دې هم قدرت و نه لري نو بيا دې قضا کړي.

قال في التنوير والنفاس دم يخرج عقب ولد وفي الشرح او اكثره ولو متقطعاً عضواً عضواً لا اقله فتتوضأ ان قدرت او تتيمم و تؤمي بصلوة (رد المحتار ج۱ ص۲۷۶) فقط والله تعالى اعلم ۱۴ ربيع الآخر ۹۴ هجری

د جماعت تر کيدو وروسته د فرض لمانځه په جومات کښې د ادا کولو حکم

سوال: که چيرته د جماعت لمونځ تير شوی وي او يو څوک تر جماعت وروسته جومات ته لاړ نه شي او په کور لمونځ وکړي، نو آيا له جومات څخه کم ثواب ورکول کيږي او که برابر؟ زيد وائي چه په کور کښې د يوه لمانځه او جومات ته په تلو سره چه يواځې لمونځ وشي نو د ۲۵ لمونځونو ثواب ورکول کيږي. آيا د زيد دا خبره صحيح ده او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د جماعت پريښودل گناه ده، او فرض لمونځ په جومات کښې د يواځې ادا کولو په صورت کښې د گناه اظهار (ښکارول) دی کوم چه ناجائز دی. د دې لپاره چه کله جماعت تير شوی وي نو د فرض لمانځه لپاره بايد څوک جومات ته لاړ نه شي. د ثواب د زياتوالي چه کومه وعده ده هغه له جماعت سره په ادا کولو کښې ده. فقط والله تعالى اعلم

۲۰ جمادی الاولی ۹۴ هجری

په لمانځه کښې د نه ئې دا هير وو چه د کوم لمانځه نيت مې کړی دی؟

سوال: يوه سړي ته د لمانځه په حالت کښې دا په ياد کښې پاتې نه شو چه ما د کوم وخت د لمانځه نيت کړی دی او د څور رکعتونو نيت مې کړی دی؟ نه ئې په ژبې سره ويل ياد دي او نه ئې په زړه سره نيت کول ياد دي. همداسې ئې د غفلت په حالت کښې لمونځ شروع کړی وو. نو په داسې صورت کښې به دې څه کوي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: که چيرته ئې د کوم لمانځه نيت کړی وي ليکن دا ور په ياد نه وو چه د کوم لمانځه نيت مې کړی دی نو دوه رکعته دې پوره کړي او سلام دې واړوي نو دا لمونځ ئې نفل گرځي او که چيرته ئې نيت بالکل کړی نه وي نو همداسې په لمانځه کښې شروع کول هم صحيح نه دي. له دې امله دې له سره نيت وکړي او لمونځ دې شروع کړي فقط والله تعالى اعلم

۶ ذی القعده ۹۴ هجری

په رکوع کښې د ښنګرو سره له یوه او بل سره لګول

سوال: په در مختار کښې دي چه په رکوع کښې د نارینه وو لپاره د ښنګرو ل یوه او بل سره لګول مسنون دي. له شامي څخه هم د دې تائید کیږي. لیکن زید ئې نه مني په دې باره کښې خپل تحقیق ولیکی او مونږ ته داد حاصل کړی؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: چه کله د در مختار دا جزئیه مې له نظره تیر شو نو له هغه وخت څخه مې نه ده قبوله کړې ځکه چه د لاندینې کلیاتو خلاف ده

۱- د نارینه وو لپاره په رکوع او سجده کښې تجافي.

۲- د پښو د ګوتو قبلې ته مخامخ والی، د ښنګرو په لګولو سره ګوتې قبلې ته مخامخ نه شي پاتې کیدلی

۳- په لمانځه کښې له ضرورت پرته حرکت کول

پورتنې کلیات له صحیحو احادیثو څخه ثابت دي او په اتفاق سره منل شوي دي امام طحاوي ﷫ په رکوع کښې د تطبیق په قول باندې داسې رد کوي:

فرأينا السنة جاءت عن النبي ﷺ بالتجافي في الركوع والسجود واجمع المسلمون على ذلك فكان ذلك من تفريق الاعضاء. (شرح معاني الأثار ج۱، ص۱۱۳)

د مذکوره کلیاتو په خلاف کیدلو برسیره د کعبینو د الصاق نه له کوم حدیث څخه تائید کیږي او نه د مذهب له ائمه وو څخه د دې څه ثبوت شته، او نه جمهورو فقهاوو د دې یادونه کړې ده. د دې لپاره ما له ابتداء څخه قولاً او عملاً د دې په خلاف عمل کړی دی. لیکن د خپلې نظریې په تائید کښې له اکابرو څخه د یوه چا د لیکنو په لټه کښې وم. چنانچه بحمد الله تعالی په امداد الفتاوی کښې د سعایه په حوالې سره ئې تائید لاس ته راغی. د سعایه له مراجعت څخه ثابته شوه چ علامه لکهنوي د خپل شان مطابق په دې مسئلې باندې هم کافي مدلل او مفصل بحث کړی دی کوم چه په لنډه توګه لاندې ذکر کیږي.

ومنها الصاق الكعبين ذكره جمع من المتأخرين وجمهور الفقهاء لم يذكروه ولا اثر له في الكتب المعتمدة كالهداية وشروحها النهاية والعناية والبناية والكفاية وفتح القدير وغيرها والكنز وشرحه للعيني وشرح النقاية لالياس زاده والبرجندي والشمني وفتاوى قاضيخان والبزازية وغيرها وامام اللذين اوردوه في ذكره الزاهدي حيث قال في المجتبى برمز بط يسن في الركوع الصاق الكعبين واستقبال الاصابع القبلة و نقله عنه القهستاني في جامع الرموز وفي شرح الخلاصة الكيدانية والحلبي في الغنية وابن نجيم في البحر و تلميذه التمرتاشي في منح الغفار والقرية وذكره صاحب النهر وصاحب الدر المختار على سبيل الجزم لكن له

یمین واحد منهم المراد من الصاق الکعبین و قال غیر المتأخرین شیخ مشائخنا محمد عابد السندی المدنی فی طوالع الانوار شرح الدر المختار قوله والصاق کعبیه ای حالة الرکوع قال الشیخ الرحمتی مع بقاء تفریج ما بین القدمین قلت لعله اراد من الالصاق المحاذاة و ذلک بان یحاذی کل من کعبیه لأخر فلا یتقدم احدهما علی الأخر و ظاهر لفظ الشارح یقتضی اللصوق و نفی التفریج و لذا قال السید احمد هذا ای الصاق کعبیه ان تیسر له و رأیت کلاماً للشیخ محمد حیات السندی یقتضی اثبات سنیة التفریج و نفی سنیة الالصاق انتهی کلامه و قال ایضاً فی موضع اخر من الطوالع یسن فی حال الرکوع کما فی المجتبی و زاد ابو السعود فی السجود ایضاً ان یلصق کعبیه قال الشیخ ابو الحسن السندی فی تعلیقه علی الدر المختار هذه السنة انما ذکرها من ذکرها من المتأخرین تبعاً للمجتبی و لیس لها ذکر فی الکتب المتقدمة و لم یرد فی السنة علی ما وقفنا علیه و کان بعض مشائخنا یری انه من اوهام صاحب المجتبی و کأنهم توهموا مما ورد ان الصحابة کانوا یتمون بسد الخلل فی الصفوف حتی یضمون الکعاب و المناکب و لا یخفی ان المراد هنا الصاق کل کعب کعب صاحبه لا کعبه مع الکعب الأخر. انتهی کلام الشیخ.

قلت لقد دارت هذه المسئلة فی سنة اربع و ثمانین بعد الالف و المائتین بین علماء عصرنا فاجاب اکثرهم بان الصاق الکعبین فی الرکوع و السجود لیس بمسنون و لا اثر له فی الکتب المعتبرة و القول الفیصل ان یقال ان کان المراد بالصاق الکعبین ان یلزق المصلی احدی کعبیه بالاخری و لا یفرج بینهما کما هو ظاهر عبارة الدر المختار و النهر و غیرهما و سبق الیه فهم المفتی ابی السعود ایضاً فلیس هو من السنن علی الاصح کیف و قد ذکر المحققون من الفقهاء ان الاولی للمصلی ان یجعل بین قدمیه نحو اربعة اصابع و لم یذکروا انه یلزقهما فی حالة الرکوع او السجود و قال العینی فی البنایة نقلاً عن الواقعات ینبغی ان یکون بین قدمی المصلی قدر اربع اصابع الید لانه اقرب الی الخشوع و المراد من قوله عَلَیْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ الصقوا الکعاب بالکعاب اجتماعهما انتهی. فهذا صریح فی ان المسنون هو التفریج مطلقاً و الا لقیده بحالة القیام و ان المراد بالصاق الکعب بالکعب الوارد فی الخبر غیر الزاقهما و یؤیده ما اخرجه ابو داؤد و صححه ابن خزیمة و ذکره البخاری تعلیقاً عن النعمان بن بشیر قال رأیت الرجل منا یلزق کعبه بکعب صاحبه و فی رد المحتار نقلاً عن فتاوی سمرقند ینبغی ان یکون بین القدمین مقدار اربع اصابع و ما روی انهم الصقوا الکعاب بالکعاب ارید به الجماعة انتهی. و ان کان المراد به محاذاة احدی الکعبین بالاخری کما ابدع العلامة السندی فهو امر

حق ولا بعد فی حمل الالصاق علی المحاذاة فانه جاء استعماله فی العرب و یؤید عدم سنیة الزاق الکعبین بالمعنی الاول ای ترک التفریج بینهما انه یلزم فیه تحریک احدی الکعبین الی الاخری و تحریک عضو فی الصلوٰة من غیر ضرورة لیس بجائز عندهم حتی ان منهم من لم یجوز رفع السبابة فی التشهد لهذه العلة ومنهم من لم یجوز رفع الیدین عند الرکوع لهذه العلة و الظاهر ان حمل کلامهم علی المعنی الثانی اولی من حمله علی المعنی الاول علی انه من اوهام صاحب المجتبی فاحفظ هذا التحقیق فانه من النفائس المختصة بهذا الکتاب وقل من تنبه علیه من العلماء الا من شاء الله ان یحتبه. (سعایة ج۲، ص۱۸۲)

د امداد الفتاوٰی په مذکور سوال کښې سائل دا هم لیکلي دي چه: ونسبة زاهدی در نافع کبیرو فوائد بهیه نوشته اند و ان کان اماماً جلیلاً فی الفقه لکنه متساهل فی نقل الروایات و ایضاً هو معتزلی الاعتقاد و حنفی الفروع قال صاحب رد المحتار فی تنقیح الفتاوی الحامدیة فی کتاب الاجارة الحاوی الزاهدی مشهور بنقل الروایات الضعیفة ولهذا قال ابن وهبان وغیره انه لا عبرة بما یقوله الزاهدی مخالفا لغیره. (امداد الفتاوٰی ج۱، ص۱۴۲)

لیکن د سعایه د تحقیق مطابق د زاهدي د تخطئه په نسبت د هغه د قول تاویل بهتر دی. په مجتبٰی کښې د کعبینو د الصاق سره د ګوتو قبلې ته د مخامخ والي ذکر د دې ښکاره دلیل دی چه له الصاق څخه د هغه مراد هغه دی کوم چه په سعایه کښې له علامه سندهي رحمه الله څخه را نقل شوی دی. یعني په ښنګرو کښې محاذاة. د دې لپاره چه که چیرته الصاق په معنٰی د ضم (لګول) وشي نو په دې صورت کښې د پښو ګوتې قبلې ته نه شي مخامخ کیدلی.

په دې باندې دا اشکال وي چه په کعبینو کښې خو محاذاة د قیام په حالت کښې هم مسنون دی بیا ئې په رکوع کښې په ځانګړې توګه ولې بیان کړې ده؟

د دې دوه وجې کیدلی شي. یوه دا چه په اصل کښې په دې باندې مقصود تنبیه دی چه د پښو په قیام کښې کوم کیفیت مسنون دی په رکوع کښې هم هغه کیفیت مسنون دی، په رکوع او قیام کښې کوم فرق نشته. دویمه وجه دا کیدلی شي چه د رکوع په حالت کښې په پښو باندې نظر لویږي. د دې لپاره د دې سنت په تعمیل کښې که چیرته کوم نقص وي نو په رکوع کښې د هغه د اصلاح موقع شته.

د دغو توجیهاتو خکه هم ضرورت دی چه په رکوع کښې د ګوتو قبلې ته د مخامخ ګولو په بیانولو باندې بعینه همدغه اشکال واردیږي. چه کومه توجیه د دې وشي په کعبینو کښې د دې محاذاتو په برخه کښې هم وشي.

فقط والله تعالٰی اعلم ۶ رمضان ۹۸ هجری

سجده د یوې تسبیح په اندازه واجبه ده

سوال په سجده کښې تر څو مره څنډه پورې پاتې کیدل فرض دي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: مطلقه سجده فرض ده او د یوي تسبیح په اندازه پاتې کیدل واجب دي او د دریو تسبیحاتو په اندازه سنت مؤکد دی.

فی واجبات الصلوٰة من العلائیة وتعدیل الارکان ای تسکین الجوارح قدر تسبیحة فی الرکوع والسجود وکذا فی الرفع منهما الخ. (ردالمحتار ج۱، ص۳۲۲) فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۸ رمضان ۹۸ هجری

په لمانځه کښې د لاس د تړلو طریقه

سوال په لمانځه کښې د قیام (ولاړې) په حالت کښې د لاس د نیولو طریقه و لیکئ؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: په قیام کښې تر نامه لاندې لاسونه باید په داسې ډول وتړل شي چه د ښي لاس ورغوی د کیڼ لاس د ورغوي په شا باندې کیښودل شي او د ښي لاس له وړې او بټې ګوتې څخه حلقه جوړه شي او د کیڼ لاس په بند ئې را وګرځوي. او د ښي لاس منځنۍ درې ګوتې د کیڼ لاس په ساعد (تر بند لږ پورته ځای) باندې خورې پاتې شي. د یوه قول مطابق د وړې ګوتې سره لګیدلې ګوته دې هم په حلقه کښې شامل کړي او یواځې دوه ګوتې دې په بند د پاسه وغوړوي. دا حکم د نارینه وو لپاره دی. ښځې دې ښی ورغوی په کیڼ ورغوي باندې کښیږدي او نیسي دې نه او په سینې باندې به لاسونه تړي.

قال العلائی رحمه الله ووضع الرجل یمینه علی یساره تحت سرته آخذا رسغها بخنصره وابهامه هو المختار وتضع المرأة والخنثی الکف علی الکف تحت ثدییها وقال ابن عابدین رحمه الله ای یحلق الخنصر والابهام علی الرسغ ویبسط الاصابع الثلاث کما فی شرح المنیة ونحوه فی البحر والنهر والمعراج والکفایة والفتح والسراج وغیرها وقال فی البدائع ویحلق ابهامه وخنصره وبنصره ویبسط الوسطی والمسبحة علی معصمه وتبعه فی الحلیة ومثله فی شرح الشیخ اسمٰعیل عن المجتبی (قوله تحت ثدییها) کذا فی بعض نسخ المنیة وفی بعضها علی ثدییها قال فی الحلیة وکان الاولی ان یقول علی صدرها کما قاله الجم الغفیر لا علی ثدییها وان کان الوضع علی الصدر قد یستلزم ذلک بان یقع بعض ساعد کل ید علی الثدی لکن هذا لیس هو المقصود بالافادة (ردالمحتار ج۱، ص۴۵۴)

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۴ صفر ۹۸ هجری

په قيام کښې د پښو تر منځ فاصله

سوال : د لمانځه په قيام کښې د دوارو پښو تر منځ فاصله بايد څومره وي؟ او آيا دا فصله سنت ده، که واجب او که مستحب؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : تقريباً د څلورو گوتو په اندازه فاصله پريښودل مستحب دي او د دواړه پښو بالکل سيده کيښودل چه د گوتو څوکې قبلې ته مخامخ شي، سنت دي.

قال ابن عابدين رحمه الله ويلبغي ان يكون بينهما مقدار اربع اصابع اليد لانه اقرب الى الخشوع هكذا روى عن ابى نصر الدبوسى انه كان يفعله كذا فى الكبرى. (رد المحتار ج۱ ص۴۱۳) وفى التنوير ويستقبل باطراف اصابع رجليه القبلة ويكره ان لم يفعل وقال ابن عابدين رحمه الله كذا فى التجنيس لصاحب الهداية وقال الرملى فى حاشية البحر ظاهره انه سنة وبه صرح فى زاد الفقير اه (رد المحتار ج۱ ص۴۰۰)

فقط والله تعالى اعلم ۴ ذيقعده ۹۹ هجرى

(د څلورو گوتو فاصله پريښودل شرعي مستحب نه دي، تفصيل ئې په تتمه کښې دی)

سهواً کښيناستل او د بيرته پورته کيدلو په صورت کښې د دوباره تکبير ويلو حکم

سوال : امام په دريم رکعت کښې په سهو سره کښيناست ليکن د فتح حاصلولو باندې ودريد، د دې دريدو په وخت دوباره تکبير ويل مسنون دي او که له سجدې څخه ئې د پورته کيدو په وخت کوم تکبير ويلی وي هغه کافي دی، دلته د علماء کرامو په دې کښې اختلاف دی، ځينې لومړنی تکبير کافي بولي او فرمايي چه په يوه انتقال کښې د تکبير تعدّد چيرې نه دی راغلی ځکه به دويم ځل تکبير نه وائي؟ د نورو دليل دا دی چه لومړی تکبير خو د سنت په مطابق ادا نه شو، او سنت دا دی چه د انتقال د ختميدو سره تکبير هم ختم شي، له دې وجې دې دويم ځل تکبير ووائي. هيله ده چه ستاسو د فيصلې په ليکلو سره زمونږ تشفي وشي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د بنده په نزد په دې کښې تفصيل دا دی چه اورد قعود د سجدهٔ سهو د وجوب په صورت کښې چونکه دا هم قعود (ناسته) گڼل کيږي د دې لپاره په لومړني او دويم ځل انتقال کښې جدا والی راځي. او دواړه انتقاله مستقل وگرځيدل نو د هر انتقال لپاره به تکبير هم مستقل وي او که چيرته کمه ناسته وکړي کوم چه د سجدهٔ سهو موجب و نه گرځي نو دا جلسه د غير معتبر کيدو له وجې له سجدې څخه تر قيامه پورې به يوه انتقال کښې شمارل کيږي لهذا تکبير به هم يو وي. د نوي تکبير لپاره دا دليل معقول نه دی چه لومړی تکبير د سنتو خلاف دی. د دې لپاره چه نوی تکبير به هم بيا د سنتو خلاف وي ځکه چه د دې تکبير ابتداء له

سجدې ځخه د نهوض (پورته کیدا) له ابتداء ځخه نه دی شوی. فقط والله تعالیٰ اعلم
۲۹ جمادی الآخر ۹۸ھجری

د (رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ) د جملې تحقیق

سوال: له رکوع ځخه مې د پورته کیدو په وخت (رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ) وایه. یوه معتبر عالم یو ځل بیان وکړ چه له رکوع ځخه په پورته کیدو کښې د (رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ) په ویلو سره دا دا فضیلت دی او د دې بنده لپاره ملائکې ډیر خه کوي. له هغې ورځې مې د واو تکی ورسره زیات کړ. لیکن په زړه کښې مې اندیښنه وه، د دې لپاره د پوښتنې ځای دا دی چه کوم صورت باید غوره کړم. (رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ) بهتر دی او که (رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ). د کرم او مهربانۍ له مخې په دې اړوند مې امداد وکړی؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د دې ځلور طریقې دي:

۱. اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ۲. اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ ۳. رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ۴. رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ

په فضیلت کښې لومړنی تر ټولو زیات دی، بیا دویم بیا دریم او بیا ځلورم. قال فی العلائیة و افضله اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ثم حذف الواو ثم حذف اللهم فقط، و قال ابن عابدین و بقی رابعة و هی حذفهما والاربعة فی الافضلیة علی هذا الترتیب کما افاده بالعطف بثم. (رد المحتار ج۱، ص۳۶۲)

په حدیث کښې چه د دیرشو ځخه زیاتې ملائکې د کومو کلماتو په ورلو کښې له یوې او بلې ځخه د مخکښې کیدلو ذکر دی هغه کلمات دا دي: (رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ) (رواه البخاری) لیکن د احنافو د قاعدې مطابق دومره اوږده دعا په فرائضو کښې باید و نه ویل شي، یواځې په سنتو او نفلو کښې باید وویل شي. فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۰ ربیع الاول ۹۷ھجری

په تنګ وخت کښې د حاجت د پوره کولو له وجې د لمانځه پرېښودل جائز نه دي

سوال: یو سړی د قضاء حاجت سخته تقاضا لري لیکن دیخوا ته د لمانځه بالکل آخري وخت دی. اوس که چیرته دا سړی د خپل حاجت د پوره کیدو لپاره ځي نو لمونځ ئې قضا کیږي او که چیرته لمونځ کوي نو په کیده کښې ئې سخت تکلیف دی. اوس دا سړی باید څه وکړي، یعنې له همدې تکلیف سره دې لمونځ ادا کړي او که د تکلیف تر رفع کولو وروسته دې لمونځ وکړي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب : په دې حالت کښې د جماعت پرېښودل جائز دی ليکن د لمانځه پرېښودل جائز نه دې لهذا که چيرته د لمانځه د قضا کيدو ويره وي نو په همدې حالت کښې دې لمونځ وکړي، او په فرائضو او واجباتو دې اکتفاء وکړي، سنتونه دې پرېږدي. د لمانځه په دننه کښې هم سنتونه پرېښودلی شي. فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۰ شوال ۹۸ سـ هجری

د لمانځه په سجده کښې دُعاء

سوال : په مشکوة شريف کښې له حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه روايت دی چه: قال رسول الله ﷺ الا انی نهيت ان اقرأ القران راكعاً او ساجداً فاما الركوع فعظموا فيه الرب واما السجود فاجتهدوا فی الدعاء فقمن ان يستجاب لكم. په دې حديث کښې د لمانځه په سجده کښې د دُعا فضيلت ثابت شوی دی. آيا د احنافو همدغه مذهب دی چه د لمانځه په سجده کښې دعا بهتره ده. که چيرته نه وي نو د حديث مطلب څه دی؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : قال الملا علی القاری رحمه الله فی شرح الحديث المذكور و اما السجود فاجتهدوا ای بالغوا فی الدعاء ای حقيقةً وهو ظاهر اوحكماً كما فی سبحان ربی الاعلی. (مرقاة ج۲، ص۳۱۲) وقال ابن عابدين رحمه الله وقد ورد خير الدعاء دعاء يوم عرفة وخير ما قلت انا والنبيون من قبلی لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو علی كل شیء قدير. رواه مالك والترمذی واحمد وغيرهم شرح النقاية للقاری. وقيل لابن عيينة هذا ثناء فلم سماه رسول الله ﷺ دعاء فقال الثناء علی الكريم دعاء لانه يعرف حاجته فتح. قلت يشير بهذا الی خبر من شغله ذكری عن مسألتی اعطيته افضل ما اعطی السائلين ومنه قول امية بن ابی الصلت فی مدح بعض الملوك :

ءأذكر حاجتی ام قد كفانی ثناؤك ان شيمتك الحياء
اذا اثنی عليك المرأ يوماً كفاه من تعرضه الثناء

(ردالمحتار ج۲، ص۱۹۰)

له مذکوره تحقيق څخه ثابته شوه چه په حديث کښې تسبيحاتو ته دُعا ويل شوي دي يا دا مطلب دی چه تر تسبيحاتو دې وروسته دُعا کړي، د احنافو رحمهم الله په نزد تر تسبيحاتو وروسته دې دُعا په نوافلو کښې وکړي او په فرائضو کښې دې نه کوي. البته که چيرته فرائض يواځې ادا کوي يا په جماعت کښې په مقتديانو درُوند تمام نه شي نو په فرائضو کښې هم صحيح ده.

قال فی العلائیة و کذا لایأتی فی رکوعه و سجوده بغیر التسبیح علی المذهب و ما ورد محمول علی النفل قال ابن عابدین رحمه الله (قوله محمول علی النفل) ای تهجداً او غیره خزائن، و کتب فی هامشه فیه ردّ علی الزیلعی حیث خصّه بالتهجد اه ثم الحمل المذکور صرّح به المشائخ فی الوارد فی الرکوع والسجود وصرّح به فی الحلیة فی الوارد فی القومة والجلسة وقال علی انه ان ثبت فی المکتوبة فلیکن فی حالة الانفراد او الجماعة والمأمومون محصورون لایتثقلون بذلك کما نص علی الشافعیة ولاضرر فی التزامه وان لم یصرّح به مشائخنا فان القواعد الشرعیة لا تنبو عنه کیف والصلوٰة والتسبیح والتکبیر والقراءة کما ثبت فی السنّة اه (رد المحتار ج۱، ص۴۶۲) فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۲ محرم ۹۹ سـ ـ هجری

د مړي له خوا څخه د هغه زوی د لمانځه فدیه ادا کولی شي

سوال زما والد صاحب په سنه ۱۹۶۳ ء کښې په کراچۍ کښې وفات شو. زما په زړه دي چه د بیماري په دوران کښې ئې څه لمونځونه قضا شوي دي. هغه د قضائي لمونځونو د فدیې د ادا کولو هیڅ وصیت نه وو لیکلی. نو آیا مونږ په دې حیثیت سره چه د هغه زامن یو د هغه د قضائي لمونځونو فدیې ادا کولی شو؟ او که ئې ادا کولی شو نو په کوم حساب سره؟ یعنې د سنه ۱۹۶۳ ء د صدقهٔ فطر په قیمت او که د سنه ۱۹۷۸ ء د صدقهٔ فطر په قیمت؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : تاسو دخپل والد له خوا څخه فدیه اداکولی شئ. د ورځې د شپږو لمونځونو حساب ولګوئ. ځکه چه د وترو مستقله فدیه واجبه ده. چه کله فدیه ادا کوئ د هم هغه وخت نرخ او قیمت ولګوئ. فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۲ محرم ۹۹ سـ ـ هجری

په لمانځه کښې د را پورته کیدو په وخت په زنګنونو باندې د لاسونو تکیه کول مستحب دي

سوال څه فرمایي علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې چه له رکوع څخه د سجدې خوا ته او له سجدې څخه د قیام خوا ته د تلو په وخت کښې لاسونه باید چیرته ونیول شي مستحبه طریقه ئې څه ده؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب له قیام څخه د سجدې خوا ته د تلو په وخت کښې د لاسونو په زنګنونو باندې کیښودل مستحب نه دي لیکن عوام ئې مستحب ګڼي لهذا باید له دې څخه پرهیز وشي البته له قعدې څخه د قیام خوا ته د تلو په وخت په زنګنونو باندې د لاسونو تکیه کول مستحب دي

قال في العلائية ويكبر للنهوض على صدور قدميه بلا اعتماد وقعود استراحة ولو فعل لا بأس وفي الشامية (قوله بلا اعتماد الخ) اى على الارض قال في الكفاية اشار به الى خلاف الشافعي في موضعين احدهما يعتمد بيديه على ركبتيه عندنا و عنده على الارض و الثاني الجلسة الخفيفة قال شمس الائمة الحلواني الخلاف في الافضل حتى لو فعل كما مذهبنا لا بأس به عند الشافعي و لو فعل كما هو مذهبه لا بأس به عندنا كذا في المحيط. (رد المحتار ج۱ ص۴۷۳) فقط والله تعالى اعلم ۲۹ محرم ۹۹ هجری

چه کله د ۳/٤۰۲ گرامو سپینو زرو په برابر د نقصان ویره وي نو د لمانځه ماتول جائز دي

سوال: څه فرمايي علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې چه د بهشتي زيورپه دويمه حصه يوولسم باب مسئله نمبر پنځمه کښې ليکلي دي چه: «که چيرته څوک په لمانځه کښې وي او ديگ وه ايشي چه قيمت ئې درې يا څلور آنې وي نو د لمانځه ماتول جائز دي. لهذا چه کله د داسې شي د ضائع کيدو يا خرابيدو ويره وي چه قيمت ئې درې يا څلور آنې وي نو د هغه د حفاظت په خاطر د لمانځه ماتول صحيح دې» د دې تشريح وکړئ چه په دې زمانې کښې دا قيمت څومره وي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د درهم په اندازه چه د نقصان ويره وي نو د لمانځه ماتول صحيح دي. درهم = ½ ۳ ماشه= ۳/٤۰۲ گرامه سپين زر جوړيږي. د سپينو زرو قيمت کښته او پورته کيږي. په هرې زمانې کښې د هغه ځای ځانته قيمت لګول کيږي.

قال شارح التنوير ويباح قطعها لنحو قتل حية وندّ دابة وفور قدر وضياع ما قيمته درهم له اولغيره وقال ابن عابدين رحمه الله (قوله وفور قدر) الظاهر انه مقيد عما يخ من فوات ما قيمته درهم سواء كان ما في القدر له اولغيره رحمتي. (قوله وضياع ما قيمته درهم) قال في مجمع الروايات لان ما دونه حقير فلا يقطع الصلوة لاجله لكن ذكر في المحيط في الكفالة ان الحبس بالدانق يجوز فقطع الصلوة اولى وهذا في مال الغير واما في ماله لا يقطع والاصح جوازه فيهما آه وتمامه في الامداد والذى مشى عليه في الفتح التقييد بالدرهم. (رد المحتار ج۱ ص۶۱۲) فقط والله تعالى اعلم ۱۸ ربيع الثاني ۹۸ هجری

په لمانځه کښې قرائت حکايةً دي

سوال: په لمانځه کښې قرآنکريم حکايةً ويل کيږي او که انشاءً؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: په لمانځه كښې د لاندېني دلائلو له مخې قرآنكريم حكايةً تلاوت كيږي

۱. د قرآنكريم هغه برخه چه په هغې كښې قصې او اخبار دي كه چيرته په لمانځه كښې وويل شي نو لمونځ كيږي. په داسې حال كښې چه په دې كښې انشاء امكان نه لري.

۲. د قرآنكريم داسې انشائيه جملې دي چه مخاطب ئې په دې وخت كښې موجود نه وي مثلاً يا مريم، يا يحيىٰ، يا يوسف، يا ايها النبي، ياايها المدثر او داسې نورو په ويلو سره لمونځ كيږي. په داسې حال كښې چه دا انشاءات محض د حكايت له مخې ويل كيږي. د رسول الله ﷺ په ژوند كښې هم كه چيرته چا په لمانځه كښې د حكايت په ځاى د خطاب صيغې د تخاطب په نيت سره ووايه نو لمونځ ئې فاسديده. كما سيأتي.

۳. د قرآنكريم دعائيه جملې يا تسبيح و تهليل يا تسميه يا سورهٔ فاتحه كه چيرته حكايةً و نه ويل شي بلكه انشاءً د دُعا يا تسبيح او تهليل په نيت سره وويل شي نو دا جملې له قرآنيت څخه ووځي د دې لپاره د جنوب او حائضې لپاره په دې قصد سره د تلاوت اجازه شته په داسې حالت كښې د تلاوت په نيت سره يواځې د تسميه د ويلو اجازه هم نشته. كما في الشامية. له دې څخه ثابته شوه چه قرآنكريم كه په لمانځه كښې وي بغير له لمانځه نه وي په هر صورت كښې به حكايةً ويل كيږي.

۴ ـ قال في التنوير بيان ما يحرم بالحدث الاكبر وتلاوة قران بقصده. وفي الشرح حتى لو قصد بالفاتحة الثناء في الجنازة لم يكره الا اذا قرأ المصلي قاصدا الثناء فانها تجزيه لانها في محلها فلا يتغير حكمها بقصده وفي الحاشية (قوله حتى لو قصد) تفريع على مضمون ما قبله من ان القرآن يخرج عن القرآنية بقصد غيره (قوله فلا يتغير حكمها) وهو سقوط واجب القراءة بها. (ردالمحتار ج۱)

له دې څخه څرګنده شوه چه په لمانځه كښې كه چيرته سورهٔ فاتحه انشاءً ووائي نو نيت ئې هم معتبر نه دى. لنډه دا چه د قرآنكريم خبري جملې او اكثره ندائيه جملو كښې خو د انشاء احتمال نشته او په كومو ندائيه جملو كښې چه د نداء او خطاب د انشاء احتمال شته هغو لره د انشاء په قصد په ويلو سره لمونځ فاسديږي. كما سياتي باقي د دعاء، ثناء، تسبيح او داسې نورو جملو كښې اګر كه انشاء احتمال شته ليكن د انشاء په قصد سره دا جملې له قرآنيت څخه ووځي. كما مر

۵ ـ قال في شرح التنوير وكذا يفسدها كل ما قصد بها الجواب كأن قيل أمع الله اله فقال لا اله الا الله او ما مالك فقال الخيل والبغال والحمير او من اين جئت فقال وبئر معطلة وقصر مشيد او الخطاب كقوله لمن

اسمه يحيى او موسى يا يحيى خذ الكتاب بقوة او وما تلك بيمينك يا موسى مخاطباً لمن اسمه ذلك او لمن بالباب و من دخله كان آمناً وفي الشامية (قوله او الخطاب الخ) هذا مفسد بالاتفاق وهو مما اورد نقضاً على اصل ابي يوسف رحمه الله فانه قرآن لم يوضع خطاباً لمن خاطبه المصلي وقد اخرجه بقصد الخطاب عن كونه قرآناً و جعله من كلام الناس. (رد المحتار ج)

البته له (اذا قال العبد الحمد لله رب العلمين قال الله تعالى حمدني عبدي - الخ) څخه څرگنديږي چه د سورة فاتحه د ويلو په وخت کښې انشاء هم په لحاظ کښې نيول شوې ده، بالکل متروک نه ده.

د لمانځه په حقيقت باندې د غور له کولو څخه هم دا ثابتيږي ځکه چه لمونځ د جلالي شان مظهر دی. د خدای په دربار کښې انسان د حمد او ثناء تر وړاندې کولو وروسته په صراط مستقيم باندې د ثابت پاتې کيدلو د غوښتنې لپاره عريضه وړاندې کوي. د همدې لپاره د امام قرائت د مقتديانو لپاره کافي دی. ځکه چه عريضه وړاندې کوونکی يو سړی د ټول جماعت لپاره نمائنده وي. او د دربار آداب او سلام په هر سړي باندې لازم وي. غرض دا چه په لمانځه کښې قرآنکريم حکاية ويل کيږي ليکن په سورة فاتحه کښې انشاء هم ملحوظه ده. اصل مقصد په دې کښې هم د قرآن تلاوت دی. لقوله تعالی. (فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ).

البته قرائت ته په دې لحاظ سره انشاء ويل کيدلی شي چه قاري د خپل ځان له خوا څخه د قرائت انشاء کوي. د بل د قرائت حکايت نه کوي.

په تشهد کښې سلام انشاءً ويل کيږي

سوال: په لمانځه کښې (السلام عليك ايها النبي) انشاءً ويل کيږي او که حكايةً؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: (السلام عليك ايها النبي) بلکه ټول تشهد انشاءً ويل کيږي.

قال في شرح التنوير ويقصد بالفاظ التشهد معانيها مرادة له على وجه الانشاء كانه يحيي الله تعالى ويسلم على نبيه وعلى نفسه واوليائه لا الاخبار عن ذلك ذكره في المجتبى وظاهره ان ضمير علينا للحاضرين لا حكاية سلام الله تعالى وفي الشامية (قوله لا الاخبار عن ذلك) اي لا يقصد الاخبار والحكاية عما وقع في المعراج منه ﷺ ومن ربه سبحانه ومن الملائكة عليهم السلام وتمام بيان القصة مع شرح الفاظ التشهد في الامداد فراجعه. (قوله لا حكاية سلام الله تعالى) الصواب لا حكاية سلام رسول الله ﷺ. (رد المحتار ج)

له قرائت نه بغير د لمانځه ټول وظائف انشاءً ويل کيږي لکه څرنگه چه د لمانځه په حقيقت باندې د غور له کولو څخه ښکاريږي. د لمانځه د حقيقت د تفصيل د ليکلو په دې وخت کښې

ضرورت نشته او نه فرصت شته لهذا يواځې د «السلام عليك ايها النبي» حكمت ليكل كيږي. له سلطاني دربار څخه د بيرته راتلو په وخت كښې د څه نذرانه د وړاندې كولو دستور شته. د دې لپاره لمونځ كوونكي د التحيات لله و الصلوات و الطيبات نذرانه وړاندې كوي بيا يو په يو دا خيال ذهن ته راځي چه دا قرب الهي او خداى ته مناجات يواځې د سيد الكونين ﷺ د مسعود وجود له بركته دي. د نبي كريم ﷺ وجود يواځې او يواځې د هدايت ذريعه ده، نو لمونځ كوونكى بې اختياره خپل محسن اعظم او منعم اكرم ﷺ ته سلامونه ليږي.

باقي دا اعتراض بالكل لغو دى چه په داسې حال كښې نبي كريم ﷺ حاضر نه دى نو خطاب بې فائدې دى. ځكه چه صلوٰة او سلام د ملائكه وو په ذريعه د نبي كريم ﷺ خدمت ته رسيږي لكه څرنګه چه په خط كښې يو څوک د خطاب صيغې د دې لپاره ليكي چه هغه خط مخاطب ته ور رسيږي او مخاطب مخامخ موجود نه وي.

په سجدې كښې د ښنګرو لګول

سوال: نارينه به د سجدې په حالت كښې دواړه پښې سره نښلوي او كه نه؟ په عرف شذي كښې د ښنګرو د سره لګولو روايت شته. وفي صحيح ابن حبان عن عائشة رضي الله عنها الرص بين العقبين في السجدة اي ضمهما واكثر الناس عن هذا غافلون. (العرف الشذي ص١٣٥) په دې باره كښې خپل تحقيق وليكئ؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په اعلاء السنن كښې تر نوموړي حديث وروسته د دواړو پښو ترمنځ د فاصلې حديث هم منقول دى.

عن عائشة رضي الله عنها في حديث اوله فقدت رسول الله ﷺ وكان معي على فراشي فوجدته ساجدا راصا عقبيه مستقبلا باطراف اصابعه القبلة. رواه ابن حبان في صحيحه باسناد حسن. (التلخيص الحبير ج١، ص٩٢) وللنسائي وقد سكت عنه وهو ساجد وقدماه منصوبتان الحديث. (النسائي ج١، ص١٦٦)

عن البراء رضي الله عنه كان صلى الله عليه وسلم اذا ركع بسط ظهره واذا سجد وجه اصابعه قبل القبلة فتفاج. (يعني وسع بين رجليه ١٢ منه) رواه البيهقي. (التلخيص الحبير ج١، ص٩٢) قلت احتج به الحافظ ابن حجر بعد ما ضعف رواية الدار قطني عن عائشة رضي الله عنها وسكت عنه فهو حسن او صحيح عنده. (اعلاء السنن ج٣، ص١٣٨)

د تعارض په صورت كښې لومړى د تطبيق او بيا د ترجيح خوا ته رجوع كيدلى شي:

تطبيق: په لومړي حديث كښې رص بين العقبين په تقريب باندې محمول ليږي كما حمل عليه الطحاوي رحمه الله تعالى حديث ضم الكفين في الدعاء.

پخپله په دې حديث کښې په تقريب باندې د حمل کولو دوه قرائنه هم شته، يو قبلې ته د ګوتو د سرونو مخامخ والي. دويم د پښو درول. دا دواړه سنتونه د رص بين العقبين په صورت کښې په پوره توګه نه شي ادا کيدلی. برسيره پر دې په دې کښې له ضرورت پرته پښو ته دحرکت ورکولو قباحت هم شته.

ترجيح: دويم حديث د نارينه وو لپاره په رکوع او سجدې کښې د تجافي مطابق دی. و کلي به مرجحاً. **و بهذا رجح الامام الطحاوي رحمه الله حديث وضع اليدين على الركبتين في الركوع على حديث التطبيق**، همدارنګه په لمانځه کښې د خشوع د امر له وجې هم د همدې قول ترجيح ثابتيږي ځکه چه له ضرورت پرته حرکت د خشوع منافي ده. **قال ﷺ مصل يعبث بلحيته لو خشع قلبه لسكن جوارحه**. دا بحث مې تبرعاً وليکه او که نه نو حديث ته رجوع کول د مقلد وظيفه نه ده، په فقهه کښې د دې هيڅ ثبوت نشته، په شاميه کښې يو اخې له ابو السعود ځخه د نقل په کولو سره د نقل په صحت کښې خبره کړې د او په سعايه کښې په رکوع او سجدې کښې الصاق الكعبين د ښنګرو په لګول، په مفصله او مدلله توګه رد کړی دی. په احسن الفتاوی کښې په رکوع کښې د ښنګرو د لګولو په بحث کښې د سعايه تحقيق منقول دی. فقط والله تعالی اعلم

۲۷ شعبان ۱۴۰۰ هجری

د نارينه لپاره تر نامه لاندې د لاسونو تړل مسنون دي

سوال: يوه تبليغلي د تقرير په دوران کښې وويل چه نارينه دې لاسونه په نامه باندې وتړي نه تر نامه لاندې او نه تر نامه پورته بلکه خاص به ټې د نامه په سر باندې تړي. د لاسونو د تړلو صحيح ترکيب څه دی؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د نارينه وو لپاره د لاسونو تر نامه لاندې تړل سنت دي **قال في العلائية ووضع الرجل يمينه على يساره تحت سرته آخذا رسغها بخنصره وابهامه هو المختار. (ردالمحتار ج، ص۳۵۴)** فقط والله تعالی اعلم

۲۹ رجب ۹۹ هجری

سجدې ته د تلو په وخت کښې لاسونه بايد په زنګنونو کې نه ښودل شي

سوال: تر رکوع وروسته سجدې ته د تلو په وخت کښې لاسونه په زنګنونو باندې کيښودل سنت دي او که مستحب؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: له سجدې ځخه د پورته کيدو په وخت په زنګنونو باندې د لاسونو کښښودل مستحب دي ليکن سجدې خوا ته د تلو په حالت کښې په زنګنونو باندې

لاسونو کیښودل ثابت نه دي، د عدم ثبوت څخه علاوه په دې کښې نور دوه قباحتونه هم شته
۱- عوام دا مسنون یا مستحب ګڼلی دی.
۲ له قومې څخه سجدې ته د تلو مسنونه طریقه دا ده چه ګوندې په زمکې باندې تر لګولو مخکښې ملا او سینه باید ټیټه نه شي، په دې وخت کښې په زنګنونو باندې د لاسونو د کیښودلو دا اثر لیدل کیږي چه د زنګنونو په زمکې باندې تر لګولو مخکې د بدن پورتنی برخه ټیټیږي. لهذا دا عادت د سنتو د ترک کیدو له وجې د پریښودو وړ دی. فقط والله تعالیٰ اعلم

۱۲ رجب ۱٤۰۰ هجری

«زیاتی تحقیق په تتمه کښې دی»

په ناستې سره لمونځ کوونکی دې نظر په غیږ کښې ساتي

سوال: کوم سړی چه په ناستې سره لمونځ کوي هغه به د قرائت په حالت کښې خپل نظر د سجدې په ځای باندې ساتي او که د قعدې غوندې په غیږ باندې به خپل نظر ساتي؟ د څینو خیال دا دی چه نظر باید د سجدې په ځای باندې وساتل شي، آیا دا خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دې اړه مې کومه صریحه جزئیه تر نظر نه ده تیره شوې. د کلیې دا مقتضی ده چه په غیږ باندې دې نظر ساتي ځکه چه په یوه ځای باندې د نظر له ساتلو څخه په خشوع او خضوع کښې اعانت (امداد) مقصود دی. د ناستې په حالت کښې په غیږ باندې نظر ساتل آسانه دی. د همدې لپاره په قعده کښې دا حکم ورکړ شوی دی. له دې امله په ناستې سره د قرائت په حالت کښې هم باید په غیږ باندې نظر وساتل شي، با لفرض له سهولت څخه پرته که کوم بل حکمت هم وي نو بیا به هم دا ویل کیږي چه د قعدې په حالت کښې په غیږ باندې د نظر په ساتلو سره چه کوم حکمت دی هغه په ناستې سره د قرائت په حالت کښې هم شته.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۲ رجب ۱٤۰۰ هجری

په قنوت نازله کښې باید لاسونه وتړل شي

سوال: د قنوت نازله د ویلو په وخت کښې لاسونه باید تړلي و نیولی شي او که خلاص؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دې باره کښې کومه صریحه جزئیه لاس ته نه ده راغلې. د کلیې مطابق لاسونه باید وتړل شي. لانه قیام له قرار وفیه ذکر مسنون ولذا قالوا یوضع الیدین فی قنوت الوتر و قومة صلوٰة التسبیح.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۹ رجب ۱٤۰۰ هجری

په دعاء كښې د لاسونو تر منځ څه نا څه فاصله مستحبه ده

سوال: په دُعاء كښې لاسونه بايد تر كومه ځايه پورته شي، او دواړه لاسونه به له يوه او بل سره لګيدلي نيسي او كه څه فاصله به په منځ كښې پريږدي. يو مولوي صاحب وايي چه په امداد الفتاوى كښې ئې ليكلي دي چه لاسونه بايد سره لګيدلې وي. آيا دا صحيح ده او كه څنګه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دُعاء كښې لاسونه بايد تر سينې پورې پورته شي او د دواړو لاسونو تر منځ څه نا څه فاصله پريښودل افضل دي.

في الباب الرابع من كراهية الهندية والافضل في الدعاء ان يبسط كفيه ويكون بينهما فرجة وان قلت ولا يضع احدى يديه على الاخرى فان كان في وقت عذر او برد شديد فاشار بالمسبحة قام مقام بسط كفيه والمستحب ان يرفع يديه عند الدعاء بحذاء صدره كذا في القنية. (عالمگيريه ج۵، ص۳۱۸، المطبعة الكبرى الاميرية بمصر)

په امداد الفتاوىٰ كښې ئې ضم الكفين د حنبلي فقهې له كتاب شرح المقنع څخه را نقل كړې دى. **ونصه وتكون يداه مضمومتين لما روى الطبراني في الكبير عن ابن عباس رضي الله عنهما كان النبي ﷺ اذا دعا ضم كفيه وجعل بطونهما يلي وجهه وضعفه في المواهب.**

د دې روايت په بناء سره كه څوک د لاسونو د لګولو د افضليت قول وكړي نو د دې هم ګنجائش شته او داسې تطبيق هم وركول كيدلى شي چه له ضم څخه مراد نژدې والى دى كوم چه د لرې جلاوالي منافي (مانع) نه دى. **فقط والله تعالى اعلم ۲۴ جمادى الاولى ۹۶ هجرى**

د پورتني سوال غوندې يو بل سوال

سوال. آيا د دعاء په وخت كښې دواړه لاسونه بايد سره ولګول شي او كه خلاص ونيول شي؟ د دې په اړه مولانا محمد اجمل صاحب د آداب الدعاء په رساله كښې فرمايي: علامه طحطاوي د نهر الفائق په حوالې سره ليكي چه **(وفي النهر من فعل كيفية المستحبة ان يكون بين الكفين فرجة وان قلت)** او د دې مخته نوموړى علامه د حصنِ حصين په حوالې سره ليكي چه د دُعاء له آدابو څخه يو دا هم دى چه دواړه لاسونه به سره لګولي نيسي او د ګوتو مخونه بايد د قبلې خوا ته وي. **(وفي شرح الحصن والظاهر ان من الادب ايضا ضم اليدين وتوجيه اصابعهما نحو القبلة)**.

او مخكښې فرمايي چه له يوه او بل سره لګول ئې افضل او بهتر دي او كه چيرته لرې غوندې

جلا ئې ونیسي نو بیا جائز دی. او امام شعراني د لواقع الانوار په ۷۲۹ مخ باندې لیکي د آسمان په طرف د دُعاء په وخت د لاسونو د پورته کولو حکمت دا دی چه له خدائي دربار څخه د معنوي عطیاتو د حاصلولو لپاره لاس یوه ذریعه ده. پس دواړه باید له یوه او بل سره دومره سره ولګیږي لکه څرنګه چه د اوبو څښونکی خپل دواړه لاسونه سره لګوي . «رسالة آداب دعاء ص۰ ۴»

تر دې وروسته بنده د حدیثو ځیني کتابونه وکتل، په مرقات کښې ملا علي قاري رحمه الله د کتاب الدعوات په دریم فصل کښې د عن ابن عمر رضي الله تعالی عنهما انه یقول ان رفعکم ایدیکم۔ الخ حدیث په ذیل کښې دا حدیث را نقلوي وقد ورد انه ﷺ في الدعاء یوم عرفة جمع بین کفیه وجعلهما مقابل صدره کاستطعام المسکین. (مرقاة المصابیح ج۵ ص۴۲) لیکن د دې ئې هیڅ سند نه دی لیکلی. احقر په مجمع الزوائد کښې ولیدل نو په دې کښې د نوموړي حدیث تر نقل کولو وروسته حافظ نور الدین رحمه الله لیکي رواه الطبراني في الاوسط وفیه الحسین بن عبد الله بن عبید الله وهو ضعیف. او ملا علي قاري رحمه الله په مرقات ج۵، ص۴۲ باندې فرمایي: ان الضعیف حجة في الفضائل اتفاقا اھ

همدارنګه له لاندیني حدیثونو څخه هم د دعا په وخت کښې د لاسونو د لګولو تائید کیږي.

عن انس بن مالك رضي الله عنه قال رفع رسول الله ﷺ یدیه بعرفة یدعو فقال اصحاب النبي ﷺ هذا الابتهال ثم حاصت الناقة ففتح احدی یدیه فاخذها وهو رافع الاخری. رواه البزار والطبراني في الاوسط بنحوه الا انه قال فرفع یدیه فسقط زمام الناقة فتناوله ورفع یدیه وزاد هذا الابتهال والتضرع ورجال البزار رجال الصحیح غیر احمد بن یحیی الصوفي وهو ثقة ولکن الاعمش لم یسمع من انس رضي الله عنه. (مجمع الزوائد ج۱۰ ص۱۶۹)

وعن سلمان رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ ما رفع قوم اکفهم الی الله عز وجل یسئلونه شیئا الا کان حقا علی الله ان یضع في ایدیهم ما سألوا. قلت له حدیث في السنن غیر هذا رواه الطبراني ورجاله الصحیح (پورتنۍ حواله)

او هغه ټول حدیثونه هم د لاسونو د لګولو تائید کوونکي دي چه په هغو کښې تر دعا وروسته د لاسونو په مخ باندې مسح کول او د سماوي برکاتو د نزول او الهي انواراتو ذکر دی

همدارنګه د عقل له مخې هم احقر ته په ضم یدین کښې تواضع او انکساري محسوسیږي له دې برخلاف د لاسونو تر منځ په جلاوالي کښې تکلیف معلومیږي. همدارنګه د لاسونو تر منځ د جلاوالي په تائید کښې احقر ته تر اوسه پورې یو حدیث هم په لاس نه دی وراغلی

هيله ده چه له خپلې محاكمې او انيق تحقيق څخه احقر خبر كړي. لوی احسان او كرم به وي جزاكم الله احسن الجزاء.

الجواب باسم ملهم الصواب: د آداب الدعاء په رساله كښې د دې وضاحت نه دې شوې چه دعلامه طحطاوي رحمه الله مذكوره عبارت د دُر مختار په حاشيه كښې دی او كه مراقی الفلاح كښې، د دې لپاره مې دواړه كتابونه پسې وكتل. په طحطاوي علي الدر المختار كښې خو داسې كوم عبارت مې لاس ته را نه غی. البته په طحطاوي على مراقي الفلاح كښې شته ليكن د هغه لي يوه جزء څخه هم د دعاء په وخت كښې د ضم اليدين فضيلت نه دی ثابت شوی بلكه د دې برعكس د دواړو لاسونو تر منځ د جلاوالي مستحب والی ترې ثابتيږي. پوره عبارت ملاحظه كړی:

وفي النهر من فعل كيفية المستحبة ان يكون بين الكفين فرجة وان قلت وان لا يضع احدى يديه على الارض فان كان لا يقدر على رفع يديه لعذر او برد فاشار بالمسبحة اجزأ اه لكن في شرح الحصن الحصين و الظاهر ان من الادب ايضاً ضم اليدين و توجيه اصابعهما نحو القبلة وفي شرح المشكوة ورد انه ﷺ يوم عرفة جمع بين كفيه في الدعاء وان اريد بالضم في الكلام القرب التام لا ينافي وجود الفرجة القليلة واما قوله جمع بين كفيه لا ينافيه ايضاً لان المعنى جمع بينهما في الرفع ولا يفرد احدهما به. (طحطاوی على المراقی ص۱۶۲)

د آداب الدعاء د رسالې په عبارت كښې دویم تسامح (غلطي) دا شوی دی چه د ضم اليدين استحباب ئې د حصنِ حصين كتاب خوا ته منسوب كړی دی په داسې حال كښې چه دا عبارت د حصن حصين نه بلكه د شرح الحصن دی. ممكنه ده چه دا د ناسخ سهو او يا د كاتب غلطي وي.

علامه طحطاوي رحمه الله د شرح الحصن عبارت د نهر له جزئيې سره د تطبيق وركولو چه كوم صورت بيان كړی دی ما هم بعينه د تطبيق همدا وجه په تاريخ ۲۴ جمادي الاولی سنه ۹۶هـ هجري ليكل شوې فتوی د قنيه د جزئيې او شرح المقنع په عبارت كښې ليكلی وو. فلله الحمد علي توفيقه لموافقة الاكابر.

لواقع الانوار مې وريسې وكتلو د لطائف المنن په حاشيه باندې لاس ته راغی، مستقل مې تر لاسه نه شو. په دې حوالې كښې ليكل شوی د صفحې نمبر كار ور نه كړ. له سرسري پلټنې څخه مذكوره عبارت مې لاس ته را نه غی، كه چيرته د اعتماد له مخې د دې عبارت وجود په لواقع الانوار كښې ومنل شي نو د مؤلف له خوا څخه د طحطاوي د جزئيې غوندې په دې كښې هم د عبارت په پوهه يا نقل كښې د تسامح (غلطي) احتمال شته. پرته له دې څخه امام شعراني شافعي دی او د هغه قول د احنافو لپاره حجت نه دی. ممكنه ده چه د شوافعو په نزد ضم اليدين

افضل وي. لکه څرنګه چه په شرح المقنع کښې د حنابله وو په نزد هم د ضم اليدين فضيلت معلوميږي د احنافو په لانديني کتابونو کښې د «فرجه بين اليدين» لاسونو تر منځ د جلاوالي د استحباب تصريح موجوده ده:

۱- در مختار فصل في بيان تاليف الصلوة.

۲- د قنيه جزئيه چه د شاميه په فصل تاليف الصلوة او د عالمګيري په کتاب الکراهية کښې مذکور ده.

۳- په شاميه کښې علامه ابن عابدين رحمه الله په همدې باندې اعتماد کړی دی.

۴- په عالمګير کښې په همدې باندې اعتماد شوی دی.

۵- د النهر الفائق عبارت پورته د طحطاوي په حوالې سره تير شو.

۶- علامه طحطاوي رحمه الله د نهر د جزئيې په خلاف د شرح المشکوة روايت او د شرح الحصن عبارت د ذکر کولو تر څنګ د نهر جزئيې ته ترجيح ورکړې دی.

۷- حضرت مولانا عبد الحی لکهنوي صاحب رحمه الله د حصنِ حصين په حاشيه کښې د حصن حصين شرح الحرز الثمين لعليّ القاري رحمه الله تحقيقات دومره ډير راوړي دي چه په ظاهره دا څرګنديږي چه الحرز الثمين ئې له پلوه ټول را نقل کړي دی. سره له دې په دې موقع باندې د الحرز الثمين د عبارت په ځای ئې د قنيه جزئيه ذکر کړې ده چه په هغې کښې د فرجه بين اليدين مستحب والی مذکور دی.

د لته د فقهې ټول کتابونه پسې نه دي کتل شوي امکان لري چه په نورو ډيرو کتابونو کښې هم همدا حکم موجود وي.

طحطاوي چه له شرح المشکوة څخه کوم روايت نقل کړی دی دا بعينه په شرح د مشکوة لعليّ القاري رحمه الله کښې مذکور دی. له دې څخه څرګنديږي چه د طحطاوي رحمه الله په عبارت کښې له شرح المشکوة څخه مرقات او ل شرح الحصن الحصين څخه الحرز الثمين مراد دی. الحرز الثمين مې پيدا نه شوای کړی. که چيرته په رښتيا هم په هغه کښې ضم اليدين راغلی وي، نوعلامه طحطاوي د دې هم تاويل په "القرب التام" سره کړی او د عبارت اختلاف ئې رفع کړی دی با لفرض که چيرته د شرح الحصن عبارت د هغه په ظاهر باندې ونيول شي نو له دې څخه په احنافو کښې يواځې د يوه فرد تفرد ثابتيږي. په هر حال د شرح الحصن عبارت يا مؤوّل عن الظاهر «په ظاهر کښې ئې تاويل شوی» دی يا په دې کښې تفرّد «يواځې والی» دی. د دې لپاره حضرت مولانا عبد الحی صاحب رحمه الله د حصن حصين په حاشيه کښې د دې په ځای د قنيې جزئيه ذکر کړې ده.

حديث ته رجوع

حديثو ته رجوع د مقلد وظيفه نه ده. سره له دې د خام زړه د تسكين (تسلي) لپاره د ضرورت په اندازه څه ليكل كيږي.

۱- د شرح المشكوة روايت: د دې خواب له علامه طحطاوي رحمه الله څخه پورته نقل شو. حقيقت دا دی چه دا خواب محض تاويل نه دی بلكه متبادر مطلب همدغه دی. څكه چه د سوال لپاره د يوه لاس د غزولو او په يوه لاس د نيولو معمول دی. له دې وجې په دعاء كښې هم د دې گومان وو. دې گومان لره د رفع كولو په غرض سره د (جمع بين كفيه) (د دواړو ورغوو د يو ځای كولو) الفاظ راوړل شول، چنانچه د همدغو الفاظو په بناء باندې حضراتو فقهاء كرامو رحمهم الله د افراد يد (په دعاء كښې د يوه لاس د پورته كولو) په كراهت باندې فتوی وركړې ده. كما قدمنا عن العلامة الطحطاوي رحمه الله في النهر. دمرقات د الفاظو ((كاستطعام المسكين)) شرح نږدې راتلونكې ده.

۲ - رواية البزار و الطبراني عن انس بن مالك رضي الله عنه.

ده په دې روايت كښې ((فقتح احدی يديه)) څخه استدلال كړی دی حالانكه دا الفاظ د شرح المشكوة په روايت كښې د نومړي تاويل تائيد كوي. د مذكوره الفاظو معنٰی دا ده چه نبي كريم ﷺ د اوښ د مهار د نيولو لپاره يو لاس وغزاوه او دويم لاس ئې د دُعاء لپاره پورته نيولی وو. له دې څخه ثابته شوه چه په دُعاء كښې اصل دا دی چه دواړه لاسونه بايد پورته شي. په يوه لاس باندې اكتفاء كول د عذر په حالت باندې دی.لهذا په "جمع بين كفيه" كښې جمع في الرفع (د دواړو يو ځای پورته كول) مراد كيدل ښكاره دي.

۳ - في رواية الطبراني عن انس رضي الله عنه كان حقاً على الله ان يطع في ايديهم ماسألوا. او نور اروندہ احاديث د مسح اليدين علي الوجه بعد الدعاء او نزول بركات السماوية و الانوار الالهية.

په دغو حديثونو كښې د ضم اليدين هيڅ اشاره نشته. وضع في اليد كنايه له اعطاء څخه ده.

همدارنگه له (رفع اليدين كاستطعام الطعام و مسح علی الوجه) څخه صرف تمثيل مقصود دی. په لاندينيو امورو باندې د غور له كولو څخه د دې حقيقت په پوهيدلو كښې به نوره آسانتيا هم وي.

(۱) له رفع اليدينو څخه پرته په دُعاء كښې هم په يقيني توگه بركات او انوار وركول كيږي ليكن الله تعالى ئې په لاسونو كښې وركوي، د لاسونو د نه پورته كولو په صورت كښې خو ظرف موجود نه وي.

(۲) د لاسونو ظرف د هغه د عطاء (وركړې) په نسبت ډير كوچنی دی، په ځانگړې توگه چه د

چا لاسونه هم کوچني وي نو هغه ته به ډیر تاوان او خساره وي.

(۳) د دُعاء په وخت باید د لاسونو ګوتې د قبلې خوا ته وي، په دې حالت کښې ورغوي تقریباً سیده پاتې کیږي. د دې لپاره په ظرف (لوښي) کښې د خواک د نیولو صلاحیت ډیر کم پاتې کیږي. بالخصوص په داسې حال کښې چه مظروف سیّال (ډیر نرم او توئیدونکی) وي، کما زعم الشعراني رحمه الله. ګواکه د ظرف یواځې تل موجود دی او دیوالونه ئې نشته.

(۴) د دُعاء تر شروع کولو وروسته د لاسونو ظرف خو فوراً ډکیږي، د دې لپاره باید فوراً په مخ باندې مسح شي، او که نه نو د لاسونو تر ډکیدلو وروسته مظروف توئیږي بلکه مظروف سیّال دی نو لږ ځنډ وروسته هغه همداسې هم له لاسونو څخه توئیږي.

خپله یوه کیسه مې را یاده شوه، یو ځل ما ته وویل شول چه د جنازې لمونځ راکړه، ما ولیدل چه د مړي له کټ څخه څادر تر زمکې پورې را زړیږي او د کټ او د زمکې منځنی خلاء ئې بنده کړې ده. ما پوښتنه وکړه چه دا مو ولې داسې کړی دی، دوی ئې دا حکمت بیان کړ چه د دې لپاره تر څو دُعاء د کټ له لاندې څخه و نه وځي.

په دغو امورو باندې د توجّه له کولو څخه دا خبره ښه واضحه شوه چې د رب کریم عطاء (ورکړه) یواځې له لاسونو سره خاص نه ده او نه د هغه یدیه ملآء اللیل والنهار او یداه مبسوطتان ینفق کیف یشاء له شان سره ښائي. چه هغ یواځې د سوال کوونکي د لاسونو د ظرفیت په برابر عطاء وکړي. لهذا له رفع الیدین څخه مقصد یواځې له سائل سره مشابهت دی نه د عطاء حفاظت.

بالفرض که چیرته دا هم و منل شي چه په لاسونو سره د ورکړې حفاظت مقصود دی نو د ډیرې ورکړې د را نیولو او پورته کولو په حالت کښې د دواړو لاسونو تر منځ خامخا فرجه پاتې کیږي. ځکه چه ډیره ورکړه که چیرته سیّال یا جامد فتیت وي نو هغه کوم لوي لوښي ته اړول کیږي، او که چیرته جامد غیر فتیت وي لکه پوره ووزه یا داسې نور نو د هغه حجم خو ډیر لوی وي، په دواړو صورتونو کښې لاسونه فراخ او سره لرې نیول کیږي، د لاسونو ګوتې د قبلې خوا ته په نیولو کښې چه کوم اشکال وو هغه هم په دې صورت کښې له منځه ځي. ځکه چه د لوی حجم درلودونکي شي د را پورته کولو په وخت کښې د لاسونو نه پیاله نه شي جوړیدلی بلکه لاسونه سیده د تختې غوندې نیول کیږي. دا ټول مې ستا د ګومان مطابق ولیکل که نه نو حقیقت خو هغه دی چه له لاسونو څخه د عطاء یا د ورکړې حفاظت مقصود نه دی.

د دواړو لاسونو تر منځ د فرجې (جلاوالي) په اړه ممکنه ده چه حضراتو فقهاء کرامو رحمهم الله په نظر کښې کوم صریح حدیث وراغلی وي او که نه نو کم تر کمه له کوم حدیث څخه خو به ئې استنباط خامخا کړی وي. د دغو حضراتو فیصلې هوائي غیښی نه وي

حاصل دا چه د دُعاء په وخت کښې د دوارو لاسونو تر منځ فاصله مستحبه ده او د ضم اليدينو اجازه هم شته. فقط والله تعالیٰ اعلم ۸ ربيع الآخر ۱۳۹۸ هجری

په دُعاء کښې د لاسونو مخونه د اسمان خوا ته نيول مستحب دي

سوال: د دُعا د غوښتلو په وخت کښې بايد ورغوي د مخ خوا ته نيول کيږي او که پورته د آسمان په طرف. صحيح طريقه ئې کومه يوه ده؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دُعاء کښې د د ورغوي مخونه د آسمان په طرف نيول مستحب دي. قال العلاء رحمه الله تعالیٰ فيبسط يديه حذاء صدره نحو السماء لانها قبلة الدعاء ويكون بينهما فرجة. (رد المحتار ج۱، ص۴۷۳) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۷ جمادی الآخر ۱۳۹۹ هجری

په دُعاء کښې لاسونه تر کومه ځايه پورته کيږي؟

سوال: د دُعاء د غوښتلو په وخت کښې بايد لاسونه تر کوم ځايه پورې پورته شي؟ ځينې وائي چه تر اوږو پورې بايد پورته شي او ځينې بيا وائي تر سينې پورې، صحيح طريقه کومه يوه ده؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دواړه صحيح دي. قال شارح التنوير رحمه الله تعالیٰ فيبسط يديه حذاء صدره نحو السماء لانها قبلة الدعاء وقال ابن عابدين رحمه الله تعالیٰ كذا روى عن ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما من فعل النبی ﷺ قنية عن تفسير السمان. (رد المحتار ج۱، ص۴۷۳) وفی المراقی رافعی ايديهم حذاء الصدر وبطونها مما يلی الوجه. قال الطحطاوی رحمه الله تعالیٰ الذی فی الحصن الحصين وشرحه ان يرفعهما حذاء منكبيه باسطاً كفيه نحو السماء لانها قبلة الدعاء اه قال بعض الافاضل ولا منافاة بينهما لان المراد ان لا يجعل بطونهما جهة الارض والتفاوت فی مقدار الرفع قليل كما يشير اليه ما فی ابی داؤد عن ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما قال المسئلة ان ترفع يديك حذو منكبيك او نحوهما. (الطحطاوی علی المراقی ص۱۴۳) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۱ ربيع الآخر ۱۴۰۱ هجری

په دُعاء کښې د گوتو مخونه د قبلې خوا ته نيول مستحب دي

سوال: آيا په دُعاء کښې د گوتو قبلې ته مخامخ نيول سنت دي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: مستحب دي. كما نقل الطحطاوی رحمه الله تعالیٰ عن شرح الحصن الحصين. (الطحطاوی علی المراقی ص۱۴۳) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۱ ربيع الآخر ۱۴۰۱ هجری

د دُعاء مسنونه طریقه

سوال : د سنت مطابق د دُعاء غوښتلو صحیح طریقه څه ده چه د هغه مطابق دُعاء قبوله شي، په وضاحت سره ئې بیان کړی؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : په اوداسه سره قبلې ته مخامخ د التحیات په شکل کښیناستل او په خشوع او خضوع سره دُعاء کول، لومړی دې د الله تعالی حمد او ثناء ووائي یعنې الحمدلله رب العٰلمین الرحمٰن الرحیم ملك یوم الدین ،بیا درود شریف، بیا دُعاء، لومړی دې د خپلو والدینو، مور او پلار لپاره، بیا دې دې ټولو مؤمنانو لپاره دُعا وغواړي. د ټول اُمت پخپلې دُعاء کښې له شاملولو پرته دُعاء ناقصه پاتې کیږي، د دعا هر مضمون دې بار بار تکراروي یا دې کم تر کمه درې وارې خو تکرار کړي. د دُعاء په منځ کښې دې درود شریف ډیر ډیر وائي. د یاارحم الراحمین یا ذاالجلال والاکرام په الفاظو دې الله تعالی ﷻ ته ناري وهي، په آخر کښې دې بیا درود شریف ووائي او له درود شریف وروسته دې سبحان ربك رب العزة عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمدلله رب العٰلمین ووائي په آمین سره دې دُعاء پای ته ورسوي. فقط والله تعالی اعلم

۱۱ ربیع الآخر ۱٤۰۱ هجری

بسم الله الرحمن الرحيم

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِيْ وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ الْمَهْدِيِّيْنَ تَمَسَّكُوْا بِهَا وَعَضُّوْا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ (الحديث)

زُبدة الكلمات فی حکم الدعاء بعد الصلوات

تر فرائضو وروسته د دُعاء حکم

سوال: تر فرض لمونځونو وروسته د دُعا په اړه د خلکو تر منځ مختلفې نظريې پيدا کيږي، ځينې علماء کرام يو مخ د دې دُعاء منکرين دي او وائي چه تر فرائضو وروسته بايد فوراً د نوافلو لپاره خلک ودريږي، ځينې په دې دُعا کښې د لاسونو له پورته کولو څخه انکار کو. بيا چه څوک د رفع اليدين قائل دي په هغو کښې ځينې په پټه سره دعاء کوي او د جوماتونو اکثره امامان په لوړ آواز سره اوږدې دُعا ګانې کوي او مقتديان آمين وائي. په دغو ټولو کښې د شرعي نقطهٔ نظر له مخې د سنتو مطابق صحيح طريقه څه ده؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: تر فرائضو وروسته د دُعاء په اړه لومړی حديثونه او د فقهي عبارتونه ذکر کيږي، تر دې وروسته له هغو څخه ثابت شوي حکمونه ذکر کيږي:

احاديث:

۱- عن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال ما من عبد يبسط كفيه فی دبر كل صلوة يقول اللّٰهم الهی و اله ابراهيم و اسحٰق و يعقوب و اله جبرئيل و ميكائيل و اسرافيل اسألك ان تستجيب دعوتی فانی مضطر و تعصمنی فی دينی فانی مبتلی و تنالنی برحمتك فانی مذنب و تنفی عنی الفقر فانی متمسكن الا كان حقاً علی الله ان لا يرد يديه خائبتين وفی اسناده عبد العزيز بن عبد الرحمٰن فيه مقال. (عمل اليوم والليلة لابن السنی)

۲- عن الاسود العامری عن ابيه رضی الله عنه قال صليت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم الفجر فلما سلم انحرف و رفع يديه و دعا الحديث. رواه ابن ابی شيبة. (مجموعة الفتاوی بهامش الخلاصة ج۱، ص۱۰۰/ امداد الفتاوی ج۱، ص۵۶۱/ النفائس مرغوبة ص۳۹) د دې حوالې تحقيق په ضميمه کښې دی.

۳- وقال الحافظ السيوطی فی فض الوعاء فی احاديث رفع اليدين فی الدعاء اخرج ابن ابی شيبة قال حدثنا محمد بن يحيی الاسلمی قال رأيت عبد الله بن الزبير رضی الله تعالی عنهما و رای رجلا رافعاً يديه يدعو قبل ان

یفرغ من صلوته فلما فرغ منها قال له ان رسول الله ﷺ لم یکن یرفع یدیه حتی یفرغ من صلاته رجاله ثقات آه (فض الوعاء للسیوطی)

۴ - عن الفضل بن عباس رضی الله تعالی عنهما قال قال رسول الله ﷺ مثنی مثنی تشهد فی کل رکعتین و تخشع و تضرع و تمسکن ثم تقنع یدیک یقول ترفعهما الی ربک مستقبلاً ببطونهما وجهک و تقول یا رب یا رب من لم یفعل ذلک فهی کذا و کذا. رواه الترمذی و النسائی ابن خزیمة فی صحیحه و رجاله ثقات. (اعلاء السنن ج۳،ص۲۰۸)

۵ - اخرج عبد الرزاق عن النبی ﷺ ای الدعاء اسمع ای اقرب الی الاجابة قال شطر اللیل الاخیر و ادبار المکتوبة وصححه عبد الحق و ابن القطان. (مصنف عبد الرزاق)

۶ - ذکر الامام المحدث ابو الربیع فی کتاب مصباح الظلام عن النبی علیہ الصلاۃ والسلام انه قال من کانت له الی الله حاجة فلیسألها دبر صلوة مکتوبة آه. (مصباح الظلام)

۷ - عن ابی امامة رضی اللہ عنہ قال قیل یا رسول الله! ای الدعاء اسمع قال جوف اللیل الآخر و دبر الصلوات المکتوبات. اخرجه الترمذی وقال حسن. (فتح الباری ج۱۱،ص۱۱۳)

۸ - اخرج الطبرانی من روایة جعفر بن محمد الصادق قال الدعاء بعد المکتوبة افضل من الدعاء بعد النافلة کفضل المکتوبة علی النافلة. (المواهب للقسطلانی نقلا عن الحافظ ابن حجر)

۹ - عن ابی امامة رضی اللہ عنہ قال ما دنوت من رسول الله ﷺ فی دبر صلاة مکتوبة و لا تطوع الا سمعته یقول اللّٰهم اغفر لی ذنوبی و خطایای کلها اللّٰهم انعشنی و اجبرنی و اهدنی لصالح الاعمال و الاخلاق انه لا یهدی لصالح الاعمال و لا یصرف سیئها الا انت وروی النسائی و غیره اللّٰهم اصلح لی دینی الذی جعلته لی عصمة و اصلح لی دنیای التی جعلت فیها معاشی اعوذ برضاک من سخطک و اعوذ بعفوک من نقمتک و اعوذ بک منک لا مانع لما اعطیت و لا معطی لما منعت و لا ینفع ذا الجد منک الجد وروی ابو داؤد اذا انصرفت من المغرب فقل اللّٰهم اجرنی من النار سبع مرات اذا قلت ذلک ثم مت من لیلتک کتب لک جوار منها و اذا صلیت الصبح فقل کذلک فانک ان مت من یومک کتب لک جوار منها. (ابن السنی)

۱۰ - عن عطاء بن مروان عن ابیه ان کعبا رضی اللہ عنہ حلف له بالله الذی فلق البحر لموسی انا لنجد فی التوراة ان داؤد نبی الله علیه الصلوة و السلام کان اذا انصرف من صلوته قال اللّٰهم اصلح لی دینی الذی جعلته لی عصمة و

اصلح لی دنیای التی جعلت فیها معاشی اللّٰھم انی اعوذ برضاک من سخطک و اعوذ بعفوک من نقمتک و اعوذ بک منک لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا ینفع ذا الجد منک الجد قال وحدثنی کعب ان صہیبا حدثه ان محمدا ﷺ کان یقولھن عند انصرافه من صلوته. (نسائی)

١١ - عن معاذ بن جبل ؓ قال ان رسول الله ﷺ اخذ بیدی یوماً ثم قال یا معاذ والله انی لاحبک فقال معاذ بابی انت وامی یا رسول الله (ﷺ) وانا والله احبک فقال اوصیک یا معاذ لا تدعن فی دبر کل صلوة ان تقول اللّٰھم اعنی علی ذکرک وشکرک وحسن عبادتک قال واوصی بذلک معاذ الصنابحی واوصی الصنابحی ابا عبد الرحمٰن الحبلی واوصی ابو عبد الرحمٰن عقبة بن مسلم ھذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین ولم یخرجاه وقال الذھبی فی التلخیص علی شرطھما. (مستدرک ج۱، ص۲۷۳) واخرجه ابوداؤد والنسائی وصححه ابن حبان.

١٢ - عن المغیرة بن شعبة ؓ قال ان رسول الله ﷺ کان اذا فرغ من الصلوة وسلم قال لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملک وله الحمد وھو علی کل شیء قدیر اللّٰھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا ینفع ذا الجد منک الجد ولفظ البخاری فی کتاب الاعتصام انه ﷺ کان یقول ھذه الکلمات دبر کل صلوة وفی کتاب الصلوة فی دبر کل صلوة مکتوبة. (رواه البخاری ومسلم وابوداؤد والنسائی)

١٣ - عن انس ؓ ان النبی ﷺ کان اذا صلی وفرغ مسح بیمینه علی رأسه وقال بسم الله الذی لا اله الا ھو الرحمٰن الرحیم اللّٰھم اذھب عنی الھم والحزن. (رواه الطبرانی والبزار)

١٤ - عن انس ؓ قال ما صلی رسول الله ﷺ بنا الا قال حین اقبل علینا بوجھه اللّٰھم انی اعوذ بک من کل عمل یخزینی واعوذ بک من کل صاحب یؤذینی واعوذ بک من کل عمل یلھینی واعوذ بک من کل فقر ینسینی و اعوذ بک من کل غنی یطغینی. (رواه البزار وابو یعلی)

١٥ - عن علی ؓ قال کان النبی ﷺ اذا سلم من الصلوة قال اللّٰھم اغفر لی ما قدمت وما اخرت وما اسررت وما اعلنت وما اسرفت وما انت اعلم به منی انت المقدم والمؤخر لا اله الا انت. (رواه ابوداؤد)

١٦ - عن ثوبان ؓ ان النبی ﷺ کان اذا اراد ان ینصرف من صلوته استغفر ثلاث مرات ثم قال اللّٰھم انت السلام ـ الخ. (رواه ابوداؤد)

١٧ - عن زید بن ارقم ؓ قال کان رسول الله ﷺ یقول فی دبر کل صلوة اللّٰھم ربنا ورب کل شیء انا شھید انک الرب لا شریک لک اللّٰھم ربنا ورب کل شیء انا شھید ان محمداً عبدک ورسولک اللّٰھم ربنا ورب

كل شيء انا شهيد ان العباد كلهم اخوة اللهم ربنا ورب كل شيء اجعلني مخلصا لك واهلي في كل ساعة من الدنيا والآخرة ياذا الجلال والاكرام اسمع واستجب الله الاكبر الله الاكبر الله نور السموات والارض الله الاكبر حسبي الله ونعم الوكيل الله الاكبر الله الاكبر. (رواه ابو داؤد والنسائي واحمد)

۱۸ - عن عقبة بن عامر رضي الله عنه قال امرني رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اقرأ بالمعوذات دبر كل صلوة. (رواه ابو داؤد)

۱۹ - في مسند الامام احمد وسنن ابن ماجة و كتاب ابن السني عن ام سلمة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا صلى الصبح قال اللهم اني اسألك علما نافعاً وعملا متقبلاً ورزقا طيباً. (كتاب الاذكار للنووي)

۲۰ - وبعد صلوتي الصبح والمغرب ايضا قبل ان يتكلم اللهم اجرني من النار سبع مرات. رواه ابو داؤد والنسائي وابن حبان. (الحصن الحصين للجزري)

۲۱ - عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما فاذا فرغت فانصب يقول فاذا فرغت مما فرض عليك من الصلوة فاسأل الله وارغب اليه وانصب له. (تفسير ابن جرير طبري)

۲۲ - عن انس رضي الله عنه قال دخل النبي صلى الله عليه وسلم على ام سليم (الى قوله) ثم قام الى ناحية من البيت فصلى غير المكتوبة فدعا لام سليم واهلها الحديث. (رواه البخاري)

۲۳ - عن عبد الله بن الزبير رضي الله تعالى عنهما ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول في دبر الصلوات لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير لا حول ولا قوة الا بالله لا اله الا الله ولا نعبد الا اياه له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن الجميل لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون. (رواه مسلم)

۲۴ - عن عبد الرحمن بن غنم رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من قال قبل ان ينصرف و يثني رجليه من صلوة المغرب والصبح لا اله الا الله وحده لا شريك له الخ عشر مرات الخ. (رواه احمد)

۲۵ - كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا صلى الصبح وهو ثان رجليه يقول سبحان الله وبحمده واستغفر الله انه كان تواباً سبعين مرة ثم يقول سبعين بسبعمائة الحديث. (رواه الطبراني في الكبير)

په پورتني دريو حديثونو کښې د حمد او ثنا بيان دی کوم چه تر ټولو بهترينه دُعاء ده.

قال صلى الله عليه وسلم خير الدعاء دعاء يوم عرفة وخير ما قلت انا والنبيون من قبلي لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير رواه مالك والترمذي واحمد وغيرهم شرح النقاية للقاري وقيل لابن عيينة هذا ثناء فلم سماه رسول الله صلى الله عليه وسلم دعاء فقال الثناء على الكريم دعاء لانه يعرف حاجته فتح قلت

یغیر بهذا الی غیر من شغله ذکری عن مسألتی اعطیته افضل ما اعطی السائلین و منه قول امیة بن ابی الصلت فی مدح بعض الملوک.

الاذکر حاجتی ام قد کفانی   ثناؤک ان شیمتک الحیاء

اذا اثنی علیک المرء یوما   کفاه من تعرضک الثناء

(ردالمحتار ج۲، ص۱۸۰)

۲۲ - ان الله تعالٰی کره لم ثلاثا اللغو عند القرآن و رفع الصوت فی الدعاء و التخصر فی الصلوٰة (عب) عن یحیی بن کثیر مرسلاً (ح) (الجامع الصغیر ج ۱، ص ۷۰)

د فقهي عباراتونه :

حنفیه:

۱ - اذا دعا بالدعاء المأثور جهرا و جهر معه القوم ایضا لیتعلّموا الدعاء لا بأس به و اذا تعلموا حینئذٍ یکون الجهر بدعة. (هندیة ج۵ ص۳۱۸/بزازیة بهامش الهندیة ج۳، ص۱۰۰)

۲ - واعظ یدعوا کل اسبوع بدعاء مسنون جهراً لتعلیم القوم و بخافته القوم اذا تعلم القوم خافت هو ایضاً و ان جهر فهو بدعة. (بزازیة علی هامش العالمگیریة ج۳، ص۴۲)

۳ - و یستحب للامام (الی) و ان یستقبل بعده الناس (الی) ثم یدعون لانفسهم و للمسلمین رافعي ایدیهم ثم یمسحون بها وجوههم فی اٰخره. (نور الایضاح)

۴ - قال العلامة الشاه محمد انور قدس سرّه نعم اصل سنة الدعاء یحصل بغیر رفع الیدین و لذا قل النقل فی الرفع بعد الصلوٰة و انما الرفع کمال فی السنة تحصل سنته به و بغیره فلا سبیل الی تبدیع من رفع و لا الی تجهیل من ترک و اما الامور المحدثة من عقد صورة الجماعة للدعاء کجماعة الصلوٰة و الانکار علی تارکها و نصب امام ثم التزام به فیه و غیر ذٰلک من قلة العلم و کثرة الجهل و الجاهل اما مفرط او مفرّط و الله الموفق للصواب. (النفائس المرغوبة للمفتی کفایة الله رحمه الله ص۴۷)

مالکیه:

۵ - کره مالک رحمه الله و جماعة من العلماء لائمة المساجد و الجماعات الدعاء بعد الصلوات المکتوبة جهر للحاضرین الخ. (امداد الفتاوی ج۱، ص۵۲۶)

۶ . وقد اکثر الناس فی هذه المسئلة اعنی دعاء الامام عقب الصلوة و تأمین الحاضرین علی دعائه وحاصل ما انفصل عنه الامام ابن عرفة و الغبرینی ان ذلك ان کان علی نیة انه من سنن الصلوة وفضائلها فهو غیر جائز و ان کان مع السلامة من ذلك فهو باق علی حکم اصل الدعاء و الدعاء عبادة شرعیة فضلها من الشریعة معلوم عظمه. (امداد الفتاوی ج۱، ص۵۶۷)

۷ - فی فتح المعین مع المتن ویسن ذکر ودعاء سرا عقبها ای الصلوة ای یسن الاسرار بهما المنفرد و مأموم و امام لم یرد تعلیم الحاضرین ولا تأمینهم لدعائه بسماعه. (امداد الفتاوی ج۱، ص۵۶۸)

۸ - فی شرح العباب لابن حجر و فتاواه الکبری و یسن للمصلی اذا کان منفردا او [۱] مأموما کما فی المجموع عن النص بعد السلام عن الصلوة اکثار ذکر الله تعالی ع الدعاء سرا للاخبار الصحیحة لکن قال الاسنوی الحق انه یسن للامام ان یختصر فی الذکر و الدعاء بحضرة المأمومین فاذا انصرفوا طول. (امداد الفتاوی ج۱، ص۵۶۸)

حنابلة:

۹ - قال الشیخ المنصور بن ادریس الحنبلی فی شرح الاقناع مع المتن یسن ذکر الله و الدعاء و الاستغفار عقب الصلوة المکتوبة (الی ان قال) و یدعوا الامام بعد فجر و عصر لحضور الملٰئکة فیهما فیؤمنون علی الدعاء فیکون اقرب للاجابة و کذا یدعو بعد غیرهما من الصلوات لان من اوقات الاجابة ادبار المکتوبات (الی قوله) و یکره للامام استقبال القبلة بل یستقبل المأمومین لما تقدم انه ینحرف الیهم اذا سلم و یلح الداعی فی الدعاء و یکرره ثلاثا لانه نوع من الالحاح و الدعاء سرا افضل منه جهرا لقوله تعالی اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً لانه اقرب الی الاخلاص قال یکره رفع الصوت به فی الصلوة و غیرها الا الحاج فان رفع الصوت له افضل لحدیث افضل الحج العج و الثج. (امداد الفتاوی ج۱، ص۵۷۰)

له پورتني روایتونو او عباراتو څخه لاندیني خبرې ثابتې شوې:

۱. تر فرائضو وروسته دعاګانې او ذکرونه له ډیرو صریحو او صحیحو روایتونو څخه ثابت دي حضرات فقهاء کرام رحمهم الله فرمايي چه په ماسپښین، ماښام او ماسخوتن کښې دې امام تر سلام ګرځولو وروسته باید د سنتو لپاره ودریږي، خنډ پکښې مکروه دی، د دوی په نزد د نوموړي روایت دوه توجیهه دي

۱. د عبارت له سیاق څخه ثابتیږي چه دلته د "او اماما" لفظ پاتې شوی دی. ۱۲ منه.

۱- دا روایتونه د سهار او مازدیگر په اړه دي.

۲- تر فرائضو وروسته د سننو او نوافلو حکم د فرائضو د جبرِ نقصان لپاره دی ځکه دا په فرائضو پورې ملحق دي. لهذا له دبر المکتوبات څخه سره له ملحقاتو مراد دی. یعنې ت سننونو او نوافلو وروسته وخت کېږي.

په هر صورت تر فرائضو وروسته د ذکر او دُعاء په اړه دومره روایتونه دي چه د هغو د انکار هیڅ گنجائش نشته.

۲- په دُعاء وروسته تر فرضو کېږي د لاسونو پورته کول هم ثابت دي. اگر که په دې اړه ځینو روایتونو کېږي ضعف شته لیکن لومړی خو په فضائلو کېږي عمل په ضعیف سره هم جائز دی. دویم دې ته له نورو روایتونو څخه اعتضاد حاصل دی، دریم په مطلق دعاء کېږي د لاسونو پورته کول له صحیحو احادیثو څخه ثابت دي او په کلیه کېږي له فرائضو وروسته دعاء هم داخله ده. (له دې څخه د رجوع تفصیل په ضمیمه کېږي دی)

۳- تر فرائضو وروسته په دعاء کېږي د لاسونو په پورته کوونکي او نه پورته کوونکي باندې په یوه هم اعتراض او همدارنگه ملامتول ئې جائز نه دي. (العبارة الرابعة)

٤- په ماسپښین، ماښام او ماسخوتن کېږي دې امام له فرائضو څخه تر سلام وروسته د سنتو لپاره ودریږي. له اللّٰهم انت السلام الخ څخه زیات تاخیر مکروه دی.

۵- په دعاء کېږي اخفاء په اتفاق سره زیات بهتر دی او په دې صورت کېږي د قبلیده هیله زیاته موجوده ده.

٦- مسنونه طریقه دا ده چه امام د مقتدیانو په موجودوالي کېږي (انفراداً) لنډه دعا وکړي چه کله مقتدیان لاړ شي نو اوږده دُعاء کولی شي. (العبارة الثامنة)

لیکن نن صبا معامله برعکس ده. د مقتدیانو په مخکېږي خو ډیرې اوږدې اوږدې دعاگانې کوي لیکن چون بخلوت میروند؟

۷- په دعاء کېږي د امام او مقتدیانو پخپل منځ کېږي د تعلق درلودلو اگر که په پټه سره هم وي د هیڅ یوه حدیث له مخې ثبوت نشته.

۸- له امام سره یو ځای د دعاء کولو رواج که په پټه سره وي او که په جهر سره بدعت دی. کوم چه د علم د قلّت او د جهل د کثرت له مخې پیدا شوی دی او دا د جهالو افراط دی. (العبارة الرابعة و الخامسة)

۹ - که چیرته امام په دې نیت سره جهراً دعاء کوي چه خلک د هغه کلمات واوري او یاد ئې کړي نو په دې کښې څه حرج نشته، چه کله خلک دُعاء یاده کړي نو بیا جهر بدعت دی. (العبارة الاولی و الثانیة)

۱۰- ځینو مالکي علماوو تر فرضو وروسته له امام سره یو ځای اجتماعي دُعاء ته په دې شرط جائز ویلي دي چه د لمانځه له سنتو او فضائلو ئې څخه و نه ګڼي، که چیرته ئې د لمانځه له سنتو او فضائلو څخه وګڼل شي نو په اتفاق سره ناجائز دي. (العبارة السادسة)

دا روایت پخپله د مذهب د خاوند امام مالک او د ده د اصحابو رحمهم الله تعالی د دې نص په خلاف دی چه امام کله له لمانځه نه فارغ شي نو فوراً دې له خپل ځایه لرې شي. (المدونة ج۱، ص۱۴۴، الاعتصام للشاطبي ج۱، ص۳۵۳/۳۵۴)

۱۱- د شافعیه وو په نزد د امام په جهر سره دعاء کول د سنتو خلاف دی، البته که چیرته مقتدیانو ته د تعلیم او تامین مقصد وي نو جائز دی. په دې شرط چه د سنت ګڼلو ویره پکښې نه وي. (العبارة السادسة و السابعة)

له دریم او نهم عبارت څخه په دعاء کښې د امام او مقتدیانو پخپل منځ کښې رابطه ساتل نه ثابتیږي.

د مروجې دُعاء تجزیه

۱- عوام ئې د لمانځه له سنتونو څخه ګڼي.

۲- د دې دعاء دومره التزام شروع شوی دی چه څوک ئې و نه کړي نو هغه د ملامت هدف جوړیږي. که چیرته امام په دې طریقې سره دُعا و نه کړي نو له امامت څخه ئې باسي.

۳- د اخفاء په فضیلت باندې د اجماع تر څنګ په جهر باندې اصرار کیږي.

د دغو وجوهاتو پر بناء تر لمونځونو وروسته په جوماتونو کښې باید د دُعاء مروجې طریقې له منځه یوړل شي او علماء دې باید دې ته زیاته توجه ورکړي. شافعیه او مالکیه وو چه د کومو ځینو شرائطو اجازه ورکړې ده بنکاره ده چه هغه هم په **بالسلامة من القبائح المذکورة** پورې مقید دی. د التزام له وجې خو مندوب او مستحب کار هم واجب الترک ګرځي دا خو پریږده چه د هغه هیڅ ثبوت هم نه وي او بیا د لمانځه له اړوندو کارونو څخه وشمیرل شي. د دې لپاره د جوماتونو په امامانو باندې لازمه ده چه د جهر رواج خو په کلي توګه له منځه یوسي او په اجتماعي توګه د پټې دُعاء په اړه هم مقتدیانو ته دا تبلیغ وکړي چه دا طریقه له سنتو څخه ثابته نه ده ځکه د دې ډیر باید ډیر اهتمام و نه کړی بلکه ائمه حضرات کله کله په عملي توګه هم اجتماعي دعاء کله کله پریږدي تر څو چه د عوامو له ذهن څخه د دې طریقې سنت والی ووځي. لیکن تر عملي اقدام

مخکښې بايد په ښې طريقې سره د ملاطفت او نرمۍ له مخې خلک د دې مسئلې په حقيقت باندې پوه کړی او ښه ئې په ذهن کښې کينبنوی تر څو چه د انتشار او فتنې صورت پيدا نه شي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۹ جمادی الاولیٰ ۱۳۹۶ھ هجری

الحاق:

له لانديني رواياتو څخه د اجتماعي دُعاء د ثبوت اشتباه کيدلی شي

۱- من آداب الدعاء تأمين الداعي والمستمع. خ م د س (حصن حصين ص ۵)

۲- قوله تعالیٰ (قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا) لاندې د تفسير په کتابونو کښې دي چه حضرت موسیٰ عليه السلام دعاء کوله او حضرت هارون عليه السلام آمين وايه.

۳- حضرت سعد بن ابي وقاص او حضرت عبد الله بن حجش ﷺ د احد په غزا کښې داسې دُعاء وغوښتله چه اول يوه صحابي دعاء وکړه او بل آمين ووايه. بيا دويم صحابي دُعاء وکړه او اول صحابي آمين ووايه.

۴- لا يجتمع ملأ فيدعو بعضهم ويؤمن بعض الا اجابهم الله (تلخيص الذهبي مع المستدرك ج ۲، ص ۳۴۷)

دا روايتونه د لمانځه نه وروسته دُعاء پورې کوم تړاو نه لري. دا ټول په هغه صورت پورې اړه لري چه کوم سړی په اتفاقي توګه دُعاء کوي او بل سړی ئې واوري نو هغه آمين پرې ووائي. تر لمانځه وروسته د هر سړي لپاره خو د دعاء موقع شته. بيا د هر يوه مقصد جلا وي، هر سړی د خپل مقصد لپاره په دُعاء کښې مشغول وي نو د بل په دعاء باندې به آمين څنګه وائي؟

نبي کريم ﷺ هره ورځ پنځه ځلې په ښکاره توګه د جماعت لمونځ ادا کاوه. که چيرته ده مبارک ﷺ تر لمانځه وروسته کله هم اجتماعي دُعاء کړې نو کوم متنفس خو به را نقل کړې وای ليکن د حديثو په ذخيره کښې د دې هيڅ نښه نه ليدل کيږي. که چيرته د دې مستحب والی هم د منل شي نو التزام خو په هر صورت بدعت دی. وفقنا الله الجميع لما يحب ويرضى.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۰ ربيع الاول ۱۴۰۴ھ هجری

(ضميمه په تتمه کښې ده)

باب القرائت و التجوید

په قرائت کښې چه د اداء د صحیح والي کوشش و نه کړي نو لمونځ نه کیږي

سوال: څه فرمائي د دین علماء په دې باره کښې چه یو سړی په لمانځه کښې قرآنکریم غلط وائي، په اعراب (زور، زیر، پیښ) کښې ډیرې غلطۍ کوي، د پوهولو تر ځنګ خپل قرائت نه اصلاح کوي بلکه دا وائي چه دا ډول معمولي غلطۍ د لمانځه مفسد نه دي. د داسې سړي په اقتداء کښې لمونځ جائز دی او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د اعرابو غلطي اګر که د متاخرینو په نزد د لمانځه مفسد نه دی لیکن د بې احتیاطي او بې پرواهي له مخې د قرآنکریم غلط لوستل سخته ګناه ده. قال الله تعالی: ((وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا)). وقال العلامة الجزري والاخذ بالتجوید حتم لازم من لم یجود القرآن اثم. چه کوم سړی د قرآنکریم د حرکاتو او حروفو امتیازاو فق ضروري نه بلي د هغه په خیال کښې د قرآنکریم اعراب او متشابهة الصوت الفاظو تعدّد بې فائدې او باطل دی. وقال الله تعالی: ((لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ)).

الثغ: (هغه څوک چه ژبه ئې بندیږي) که چیرته د اداء د صحت کوشش و نه کړي نو لمونځ ئې صحیح نه دی.

قال فی شرح التنویر و حرر الحلبی و ابن الشحنة انه بعد بذل جهده دائماً حتما کالامی فلا یؤم الا مثله ولا تصح صلوته اذا امکنه الاقتداء بمن یحسنه او ترک جهده الخ. وفی الشامیة (قوله دائماً) ای فی آناء اللیل واطراف النهار لما دام فی التصحیح والتعلم ولم یقدر علیه فصلوته جائزة وان ترک جهده فصلوته فاسدة کما فی المحیط وغیره الخ (رد المحتار ج۱ ص۵۹۲)

چه کله د کوشش د نه کولو په صورت کښې د الثغ لمونځ فاسد دی په داسې حال کښې چه دی معذور هم دی، نو یو داسې څوک چه معذور نه وي او د اداء د صحیح والي کوشش نه کوي بلکه بې پرواهي پکښې کوي نو د هغه لمونځ خو په طریقهٔ اولی سره نه صحیح کیږي. غرض دا چه که چیرته کله په اتفاقي توګه په اعرابو کښې غلطي وشي نو لمونځ نه فاسدیږي او که چیرته د بې احتیاطۍ او بې پرواهۍ له وجې قرآنکریم غلط وائي او د صحیح اداء کولو کوشش نه کوي نو لمونځ ئې نه صحیح کیږي

د فرض قرائت اندازه

سوال: د فرض قرائت تر ټولو کمه درجه چه په هغې سره لمونځ صحيح کيږي څومره ده؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: ځينو د اتلسو حروفو قول را نقل کړی دی. ليکن احتياط په دې کښې دی چه ديرش حروفه وي.

قال العلاء و فرض القراءة اية على المذهب هي لغة العلامة و عرفا طائفة من القران مترجمة اقلها ستة احرف ولو تقديرا كَلَمْ يَلِدْ الا اذا كانت كلمة فالاصح عدم الصحة وان كررها مرارا (الى قوله) قرأ اية طويلة فى الركعتين فالاصح الصحة اتفاقا لانه يزيد على ثلاث ايات قصار. قال فى الشامية (قوله فالاصح عدم الصحة) كذا فى المنية و هو شامل لمثل مُدْهَآمَّتَانِ و مثل صٓ وقٓ ونٓ لكن ذكر فى الحلية و البحر ان الذى مشى عليه الاسبيجابى فى الجامع الصغير و شرح الطحاوى و صاحب البدائع الجواز فى مُدْهَآمَّتَانِ عنده من غير حكاية خلاف (قوله لانه يزيد على ثلاث ايات) تعليل للمذهبين لان نصف الاية الطويلة اذا كان يزيد على ثلاث ايات قصار يصح على قولهما فعلى قول ابى حنيفة المكتفى بالاية اولى ح قال فى البحر و علم من تعليلهم ان كون المقروء فى كل ركعة النصف ليس بشرط بل ان يكون البعض يبلغ ما يعد بقراءته قارئا عرفا. وايضا فيها لكن التعليل الاخير ربما يفيد اعتبار العدد فى الكلمات او الحروف (الى قوله) كقوله تعالى: ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ وقدرها من حيث الكلمات عشر [1] ومن حيث الحروف ثلاثون. (رد المحتار ج۱، ص۵۰۲)

وفى واجبات الصلوة من الشرح وضم اقصر سورة كالكوثر او ما قام مقامها وهو ثلاث ايات قصار نحو ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ و كذا لو كانت الاية او الايتان تعدل ثلاثا قصارا. وفى الشامية اى مثل ثُمَّ نَظَرَ الخ وهى ثلاثون حرفا فلو قرأ اية طويلة قدر ثلاثين حرفا كون قد اتى بقدر ثلاث ايات لكن سيأتى فى فصل يجهر الامام ان فرض القراءة اية وان الاية عرفا طائفة من القران مترجمة اقلها ستة احرف ولو تقديرا كَلَمْ يَلِدْ الا اذا كانت كلمة فالاصح عدم الصحة و مقتضاه انه لو قرأ اية طويلة قدر ثمانية عشر حرفا يكون قد اتى بقدر ثلاث ايات متوالية على النظم القرانى مثل ثُمَّ نَظَرَ الخ و لا يوجد ثلاث متوالية اقصر منها الخ. (رد المحتار ج۱، ص۴۲۶)

---

۱ - لس کلمات ضروری نه دي بلکې ديرش حروفه کافي دي. كما فى الشامية فى بيان كراهة اطالة الركعة الثانية على الاولى فالمعتبر عدد الحروف لا الكلمات. ۱۲ منه

وقال الرافعي المتبادر من قوله ثلاثاً قصاراً الاكتفاء بقدر الثلاث من الآية او الآيتين وان لم تكن الثلاث على ترتيب النظم القرآني واشتراط ذلك لاتدل عليه عبارة الحلبي اذقوله تعدل ثلاث آيات قصار شامل اما اذا كانت على الوجه المشروع بان تكون متوالية اولا واثباته لابدله من دليل فمع عدم وجوده يعمل باطلاق عبارة الحلبي من الاكتفاء بالآية التي بلغت ثمانية عشر حرفاً لاقامة واجب القراءة (التحرير المختار ج۱ ص۷۷) فقط والله تعالى اعلم ۲۵ شعبان ۱۳۷۴ هجری

د فرض په دوو آخري رکعتونو کښې سورة فاتحه واجبه نه ده

سوال: د فرض لمانځه په آخري دوو رکعتونو کښې که چیرته سورت فاتحه و نه ویل شي نو لمونځ کیږي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: لمونځ کیږي. د فرضو په آخري دوه رکعتونو کښې د سورة فاتحه لوستل مستحب دي، ضروري نه دی. یواځې د یوې تسبیح اندازه دریدل کافي دي.

قال في شرح التنوير وهو مخيّر بين قراءة الفاتحة وصحح العيني وجوبها وتسبيح ثلاثاً وسكوت قدرها وفي النهاية قدر تسبيحة فلا يكون مسيئاً بالسكوت على المذهب لثبوت التخيير عن علي وابن مسعود رضي الله تعالى عنهما وهو الصارف للمواظبة عن الوجوب وفي الشامية تحت قوله (وصحح العيني وجوبها) لكن الاصح عدمه (قوله وفي النهاية قدر تسبيحة) وهو اليق بالاصول حلية اى لان ركن القيام يحصل بها لما مرّ ان الركنية تتعلق بالادنى (ردالمحتار ج۱ ص۶۶۶) فقط والله تعالى اعلم ۱۴ ربيع الاوّل ۱۳۷۶ هجری

مسنون قرائت

سوال: خالد وائي چه کوم خلک په لمانځه کښې د طوال مفصل، قصارِ مفصل او اوساط مفصل څخه پرته د سورتونو څه حصې تلاوت کوي د هغوی لمونځونه د سنتو په خلاف وي. لکه څرنګه چه د سورتونو څه حصې تلاوت کول له نبي کريمﷺ څخه ثابت نه دي. له دې امله د دوی لمونځونه د سنتو په خلاف دي. زید وائي چه له رسول اللهﷺ څخه د اجزاء السور تلاوت کول ثابت دي د مشکوة شریف په باب القرائت کښې راغلي دي او علامه قاضي خان هم له اجزاء السور څخه تلاوت له نبي کريمﷺ څخه ثابت کړي د. کوم کار چه له نبي کريمﷺ څخه ثابت وي هغه ته خلاف سنت ويل ناپوهي یا عناد دی. نن صبا علماء او نور خلک په عامه توګه لیدل کیږي چه د طوالو. اوساطو او قصارو پابندي نه کوي. آیا دا ټول حضرات لمونځونه د سنتو په خلاف ادا کوي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: قال في شرح التنوير ويسن (في الحضر) لامام ومنفرد ذكره الحلبي والناس

عنهما فلون. (طوال المفصل) من الحجرات الى آخر البروج (فى الفجر والظهر) معهما الى آخر لم يكن (واوساطه فى العصر والعشاء) باقيه (قصاره فى المغرب) اى فى كل ركعة سورة مما ذكر. ذكره الحلبى. وقال ابن عابدين رحمه الله: اى من الطوال والاوساط والقصار ومقتضاه انه لا نظر الى مقدار معين من حيث عدد الآيات مع انه ذكر فى النهر ان القراءة من المفصل سنة والمقدار المعين سنة اخرى ثم قال وفى الجامع الصغير يقرأ فى الفجر فى الركعتين سورة الفاتحة وقدر اربعين او خمسين واقتصر فى الاصل على الاربعين وفى المجرد ما بين الستين الى المائة والكل ثابت من فعله عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلام ويقرأ فى العصر والعشاء خمسة عشر فى الركعتين فى ظاهر الرواية كذا فى شرح الجامع لقاضى خان وجزم به فى الخلاصة وفى المحيط وغيره يقرأ عشرين وفى المغرب خمس آيات فى كل ركعة آه اقول كون المقروء من سور المفصل على الوجه الذى ذكره المصنف هو المذكور فى المتون كالقدورى والكنز والمجمع والوقاية والنقاية وغيرها وحصر المقروء بعدد على ما ذكره فى النهر والبحر مما علمته مخالف لما فى المتون من بعض الوجوه كما نبه عليه فى الحلية فانه لو قرأ فى الفجر او الظهر سورتين من طوال المفصل تزيدان على مائة آية كالرحمن والواقعة او قرأ فى العصر او العشاء سورتين من اوساط المفصل تزيدان على عشرين او ثلاثين آية كالغاشية والفجر يكون ذلك موافقاً للسنة على ما فى المتون لا على الرواية الثانية ولا تحصل الموافقة بين الروايتين الا اذا كانت السورتان موافقة للعدد المذكور ويلزم على ما مر عنه من ان المقدار المعين سنة اخرى ان تكون قراءة السورتين الزائدتين على ذلك المقدار خارجة عن السنة الا ان يقتصر من كل سورة منهما على ذلك المقدار مع انهم صرحوا بان الافضل فى كل ركعة الفاتحة وسورة تامة فالذى ينبغى المصير اليه انهما روايتان متخالفتان اختار اصحاب المتون احداهما ويؤيده انه فى متن الملتقى ذكر اولاً ان السنة فى الفجر حضرا اربعون آية او ستون ثم قال واستحسنوا طوال المفصل فيها وفى الظهر الخ فذكر ان الثانى استحسان فيترجح على الرواية الاولى لتأيده بالاثر الوارد عن عمر رضي الله عنه انه كتب الى ابى موسى الاشعرى رضي الله عنه ان اقرأ فى الفجر والظهر بطوال المفصل وفى العصر والعشاء باوساط المفصل وفى المغرب بقصار المفصل قال فى الكافى وهو كالمروى عن النبى ﷺ لان المقادير لا تعرف الا سماعاً آه (رد المحتار ج، ص ٥٠٠)

له مذکوره تحقیق ښځه ثابته شوه چه د قرائت د سنیت په اره دوه روایتونه راغلي دي په یوه کښې ئې د آیتونو تاکل شوی تعداد سنت ګڼلی دی او په بل کښې ئې مفصل سورتونه په نهر کښې ئې د تطبیق صورت دا بیان کړی دی چه له مفصلو سورتونو ښځه د آیتونو تاکلی تعداد مسنون دی، علامه شامي په دې باندې نیوکه ښکاره کړې ده او دې خبرې ته ئې ترجیح ورکړې ده

چه دا دواړه مستقل روایتونه دي او د مفصلو سورتونو روایت د عامو متونو روایت دي او همدغه راجح دی

بیا په دې کښې دا تفصیل دی چه پوره سورت تلاوت کول بهتر دی او که څوک وغواړي چه د سورت کومه برخه تلاوت کړي نو د سورت له آخر څخه دې واني. د سورت د آخرې برخې پرېښودل مکروه تنزیهي دی غرض دا چه مفصل سورت ویل سنت دي. د دې په خلاف چه کوم عادت جوړ شوی دی هغه صحیح نه دی. په خانیه او منیه کښې د مفصل سورت قرائت مستحب والی راغلی دی. لیکن علامه حلبي رحمه الله فرمایي چه دلته له استحباب څخه مراد سنت دی. او که فرضاً استحباب هم وي نو ترک ئې مکروه تنزیهي بللی دی د سنتو یا استحبابو پرېښودل او د تنزیهي کراهت ارتکاب په خانګړې توګه په دې باندې دوام او اصرار کول د اصلاح وړ خبره ده. د مفصلو سورتونو څخه پرته چه چیرته په کوم ځای کښې د کوم سورت ثبوت پیدا کیږي هغه احیاناً د حال په مقتضاء باندې مبني دی.

قال ابن عابدین رحمه الله (قوله واختار في البحر عدم التقدير الخ) والظاهر ان المراد عدم التقدير بمقدار معين لكل احد وفي كل وقت كما يفيده تمام العبارة بل تارة يقتصر على ما ورد كاقصر سورة من طوال المفصل في الفجر او اقصر سورة من قصاره عند ضيق وقت او نحوه من الاعذار لانه عليه الصلاة والسلام قرأ في الفجر با لمعوذتين لما سمع بكاء صبي خشية ان يشق على امه وتارة يقرأ اكثر ما ورد اذا لم يمل القوم فليس المراد الغاء الوارد ولو بلا عذر ولذا قال في البحر عن البدائع والجملة فيه انه ينبغي للامام ان يقرأ مقدار ما يخف على القوم ولا يثقل عليهم بعد ان يكون على التمام وكذا في الخلاصة اهـ (رد المحتار ج ۱، ص ۵۰۰)

فقط والله تعالی اعلم ۸ محرم ۱۳۸٤ هجری

د فرض په لومړیو دوه رکعتونو کښې که چیرته سورت و نه ویل شي نو په اخري دوه رکعتونو کښې ئې ویل مستحب دي

سوال څه فرمائي مفتیان کرام د دې مسئلې په باره کښې چه که چیرته د فرض په دوه اولنیو رکعتونو کښې له سورۀ فاتحه سره بل سورت یو ځای نه شي نو په آخرنیو دوه کښې ئې د لوستلو درجه څه ده؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب که چیرته په لومړیو دوه رکعتونو او یا په یوه رکعت کښې په هیڅ سره سورت ونه واني نو په دواړو آخرنیو او یا په یوه رکعت کښې د سورت یو ځای کول مستحب دي

قال في الدر ولو ترك سورة اولیي العشاء مثلاً ولو عمداً قرأها وجوباً وقيل ندباً مع الفاتحة جهراً في الاخريين

الی احدٍ و کأنه اهله من
فی الشامیة (قوله ولو عمداً) هذا ظاهر اطلاق المتون وبه صرح فی النهر ولم ..... تأمل افادة الخیر الرملی وقال
الاطلاق والا فصحیح الفتاوی والشروح یقتضی ان وضع المسألة فی النسیان
تحت (قوله وجوباً وقیل ندباً) والحاصل ان اختیار صاحب الفتح والبحر والنهر الندب لانه صریح کلام محمد (رد
المحتار ج۱،ص۵۰۰) فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۸ ربیع الاول ۱۳۸۶ھ ہجری

د سورهٔ فاتحه او بل سورت تر منځ د بسم الله ویل بهتر دي

سوال: د سورت په شروع کښې د بسم الله ویل مستحب دي او که نه؟ په بهشتي زیور کښې ئې د بسم الله ویلو ته ترجیح ورکړی دی او په مستخلص کښې ئې نه ویلو ته ترجیح ورکړی دی. عبارت دا دی.

واما عند رأس کل سورة فلا یأتی به فی الصلوٰة عند ابی حنیفة وابی یوسف رحمهما الله تعالیٰ وقال محمد رحمه الله تعالیٰ یأتی بها احتیاطاً والصحیح قولهما. بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په سنت والي کښې ئې اختلاف دی او نه سنت والی ئې راجح دی لیکن په بهتري کښې ئې هیڅ اختلاف نشته. لهذا د بهشتي زیور مسئله صحیح ده.

قال فی شرح التنویر لا تسن بین الفاتحة والسورة مطلقاً ولو سریة ولا تکره اتفاقاً وفی الشامیة (قوله لا تسن) مقتضی کلام المتن ان یقال لا یسمی لکنه عدل عنه لایهامه الکراهة بخلاف نفی السنیة ثم ان هذا قولهما وصححه فی البدائع وقال محمد تسن ان خافت لا ان جهر بحر ونسب ابن الضیاء فی شرح الغزنویة الاول الی ابی یوسف فقط فقال وهذا قول ابی یوسف وذکر فی المصفی ان الفتوی علی قول ابی یوسف انه یسمی فی اول کل رکعة ویخفیها وذکر فی المحیط المختار قول محمد وهو ان یسمی قبل الفاتحة وقبل کل سورة وفی کل رکعة وفی روایة الحسن ابن زیاد انه یسمی فی الرکعة الاولیٰ لا غیره وانما اختیر قول ابی یوسف لان لفظة الفتویٰ آکد وابلغ من لفظة المختار ولان قول ابی یوسف وسط وخیر الامور اوسطها کذا فی شرح عمدة المصلی اهـ ما فی شرح الغزنویة ووقع فی النهر هنا خطأ وخلل فی النقل ایضاً عن شرح الغزنویة فاجتنبه فافهم (قوله ولا تکره اتفاقاً) ولهذا صرح فی الذخیرة والمجتبی بانه ان سمی بین الفاتحة والسورة المقروءة سراً او جهراً کان حسناً عند ابی حنیفة رحمه الله ورجحه المحقق ابن الهمام وتلمیذه الحلبی لشبهة الاختلاف فی کونها اٰیة من کل سورة بحر (رد المحتار ج۱،ص۳۵۸) فقط والله تعالیٰ اعلم ۸ ربیع الاول ۱۳۸۷ھ ہجری

په قرائت کښې د غږ د لوړ والي اندازه

سوال: په بهشتي زيور کښې دي چه که په لمانځه کښې الحمد لله او سورت په دومره ټيټ آواز سره وويل شي چه خپل آواز څوک وا نه وري نو لمونځ ئې نه کيږي. نو آيا دومره په زوره لمونځ کول چه خپل غږ واوريدل شي فرض دی او که واجب. که چيرته ئې په غلطۍ سره ټيټ يا سوکه ووائي نو آيا په سجدهٔ سهو سره لمونځ صحيح کيږي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دا يو قول دی، دويم قول دا دی چه که چيرته له خولې څخه حروف صحيح را ووځي نو لمونځ کيږي اګر که ئې پخپله وا نه وريدلی شي. په لومړي قول باندې له عمل کولو څخه اکثره وهم پيدا کيږي او اکثره خلک د همدې وهم له وجې په زوره زوره لمونځ کوي چه له وجې ئې د نورو خلکو په لمونځونو کښې خلل پيدا کيږي. د دې لپاره زما په خيال په دويم قول باندې بايد عمل وشي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۵ ذی قعده ۱۳۹۸ هجری

په دواړو رکعتونو کښې يو سورت ويل

سوال: که چيرته په اول او دويم رکعت دواړو کښې سورت اخلاص وويل شي نو لمونځ مکروه کيږي او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په فرائضو کښې په قصد سره داسې کول مکروه تنزيهي دي او په نوافلو کښې کوم کراهت نشته.

قال فی العلائية لا بأس ان يقرأ سورة ويعيدها فی الثانية وفی الشامية افاد انه يکره تنزيها. (رد المحتار ج۱، ص۵۱۰) وفی العلائية ولا يکره فی النفل شیء من ذلك. (رد المحتار ج۱، ص۵۱۱) فقط والله تعالیٰ اعلم

۲۷ شعبان ۱۳۸۸ هجری

په يوه رکعت کښې دوه سورتونه ويل

سوال: د فرض لمانځه په لومړي يا دويم رکعت کښې د دوه سورتونو ويل جائز دي او که نه؟ که چيرته قصداً يا سهواً وويل شي نو سجدهٔ سهو واجبيږي او که نه؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: د فرض لمانځه په يوه رکعت کښې دوه سورتونه يو ځای کول او ويل د اولی خلاف دی او د دوه سورتونو په منځ کښې يو يا زيات سورتونه پريښودل مکروه دي. البته په نوافلو کښې کوم کراهت نشته.

که چيرته دوه سورتونه په قصد سره ووائي يا په سهو سره سجدهٔ سهو پرې نه واجبيږي قال ابن عابدين رحمه الله تحت (قوله و يکره الفصل بسورة قصيرة) و هذا لو فی رکعتين اما فی رکعة فيکره الجمع بين

سورتين بينهما سُوَرٌ او سورة (فتح) وفي التاتارخانية اذا جمع بين سورتين في ركعة رأيت في موضع انه لا بأس به وذكر شيخ الاسلام لا ينبغي له ان يفعل على ما هو ظاهر الرواية اه وفي شرح المنية الاولى ان لا يفعل في الفرض ولو فعل لا يكره الا ان يترك بينهما سورة او اكثر. (ردالمحتار ج۱، ص۵۱۰)

فقط والله تعالى اعلم ۳ شعبان ۹۲ ھجری

يو سورت په دوه ركعتونو كښې د ويلو حكم

سوال: كه څيرته په يوه ركعت كښې نيم سورت وويل شي او په دويم ركعت كښې پاتې نيمائي ووېل شي نو په دې كښې كوم كراهت شته او كه نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: له كراهت پرته جائز دى. البته په منځ كښې د يوه آيت پرېښودل مكروه دي. د دوه يا زياتو آيتونو په پرېښودلو كښې كراهت نشته ليكن د اولى خلاف دى.

قال في شرح التنوير لا بأس ان يقرأ سورة ويعيدها في الثانية وان يقرأ في الاولى من محل وفي الثانية من من آخر ولو من سورة ان كان بينهما آيتان فاكثر. وقال ابن عابدين رحمه الله قال في النهر وينبغي ان يقرأ في الركعتين آخر سورة واحدة لا آخر سورتين اه (قوله ولو من سورة الخ) واصل عما قبله اى لو قرأ من محلين بان انتقل من آية الى اخرى من سورة واحدة لا يكره اذا كان بينهما آيتان فاكثر لكن الاولى ان لا يفعل بلا ضرورة لانه يوهم الاعراض والترجيح بلا مرجح شرح المنية وانما فرض المسألة في الركعتين. (ردالمحتار ج۱، ص۵۱۰)

فقط والله تعالى اعلم ۱۷ صفر ۹۹ ھجری

د فاتحه خلف الامام، په زوره آمين ويل او د لاسونو په پورته كولو كښې د مذهب د امامانو تفصيل

سوال: امام شافعي، امام احمد او امام مالك يعنې درې ګونې امامان رحمهم الله تعالى د امام شا ته د سورت فاتحه دويلو قائل وو او كه نه. رفع يدين او آمين ئې په زوره وايه او كه نه او د كوم امام په نزد دا جائز دي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د امام اعظم، امام مالك او امام احمد رحمهم الله په نزد په جهري لمانځه كښې قرائت خلف الامام جائز نه دى. البته په سرّي (پټ لمانځه) كښې د امام مالك او امام احمد په نزد مستحب دى. په ائمه اربعه وو كښې يواځې امام شافعي رحمه الله د دې قائل دى چه په سرّي لمانځه كښې قرائت خلف الامام واجب دى په جهري لمانځه كښې هغه هم له قرائت څخه منع كوله. شوافع وائي چه "امام شافعي رحمه الله په آخر عمر كښې په جهر لمانځه كښې هم د قرائت خلف الامام په وجوب باندې قائل شوى وو" ليكن لومړى دا فيصل كول مشكل دي چه د دوه آخري قول

شه دی؟ ده په کتاب الام کښې له دې څخه منع فرمايلې ده، دا کتاب څينو په قديمي کتابونو کښې شمار کړی دی ليکن صحيح دا ده چه کتاب الام د ده له نوي کتابونو څخه دی كما صرح به السيوطي في حسن المحاضرة ج۱، ص۱۲۲، والحافظ ابن کثير في البداية والنهاية ج۱۰، ص۲۵۲ دويم که چيرته د منع کولو قول مخکښيني يا قديم هم فرض کړی شي نو له دې څخه ئې رجوع د ايجاب په صورت کښې کړې دی او که د استحباب يا جواز په صورت کښې؟ درې واړه قولونه دي. غرض دا چه له امام شافعي رحمه الله څخه په جهري لمانځه کښې د فاتحه خلف الامام د وجوب کوم يقيني ثبوت نه پيدا کيږي. همدارنګه ده له امام سره د قرائت کولو اجازه نه ده ورکړې. بلکه د امام په سکته ګانو کښې د قرائت قائل دی (مغني لابن قدامة ج۱، ص۶۰۶/ تحفة الاحوذي ج۱، ص۲۵۷/ فيض الباري ج۲، ص۲۷۱/ تفسير ابن کثير ج۲، ص۲۸۰/ کتاب القراءة للبيهقي ص۱۷/ مختصر المزني ج۱، ص۷۶/ تنوع العبادات لابن تيمية ص۸۴/ فصل الخطاب للشيخ انور شاه).

د آمين ويل: د امام اعظم او امام مالک رحمهما الله تعالی په نزد پټ ويل ئې افضل دي او امام شافعي او احمد رحمهما الله په نزد جهراً ويل ئې مندوب دي. (فيض الباري ج۲، ص۲۹۱، فتح الملهم ج۲، ص۴۹)

همدارنګه د لاسونو پورته کول هم د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله تعالی په نزد مستحب دي او د امام اعظم او امام مالک رحمهما الله په نزد ئې نه پورته کول مستحب دي.

فقط والله تعالی اعلم ۲۹ ربيع الآخر ۹۳ هجری

له ضرورت څخه په زيات لوړ آواز سره قرائت جائز دی

سوال: په لمانځه کښې جهري قرائت په ډير لوړ آواز سره شرعاً صحيح دی او که نه او د دې آيت چه وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا څه مطلب دی؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: له ضرورت څخه په زيات لوړ آواز باندې قرائت جائز دی. البته په جهر کښې تکلف کول يا دومره په لوړ آواز سره جهر کول چه په لمانځه کښې د تشويش سبب وګرځي يا چا ته پکښې ضرر وي ناجائز دی.

في الشامية تحت (قوله فان زاد عليه اساء) وفي الزاهدي عن ابي جعفر لو زاد على الحاجة فهو افضل الا اذا اجهد نفسه او آذى غيره قهستاني (رد المحتار ج۱، ص۴۹۷)

د آيت شان نزول دا دی چه نبي کريم ﷺ په لوړ آواز سره قرائت کولو نو مشرکينو به واوريده او زيات به ئې ويل. په دې باندې دا حکم نازل شو چه په معتدل (درميانه) آواز سره قرائت وکړه چه ‌يوا‌خې ئې صحابه کرام واوري او مشرکينو ته آواز و نه رسيږي. په دې سره مطلقاً په لوړ آواز سره

د قرائت ممانعت نه ثابتیږي فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۲ رجب ۱۳۹۴ هجری

په (فَادْخُلِيْ فِيْ عِبَادِيْ) کښې چې (فِيْ) پاتې شي؟

سوال: امام صاحب په لمانځه کښې د فَادْخُلِيْ فِيْ عِبَادِيْ په ځای فَادْخُلِيْ عِبَادِيْ ووایه آیا په دې سره لمونځ فاسدیږي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په معنیٰ کښې خو کوم فساد نه راځي د دې لپاره ئې لمونځ کیږي فانه یجوز حذف اداة الظرف فیما فی ادخلوا الجنة. فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۹ شعبان ۱۳۹۴ هجری

چا ته چه کوم سورت یاد نه وي هغه به لمونځ څرنګه ادا کوي؟

سوال: که چیرته چا ته یو آیت هم یاد نه وي نو هغه به څه کوي؟ حضرت مولانا مفتي کفایت الله رحمه الله د دې ځواب دا سې لیکلی دی چه سبحان الله والحمد لله دې د قرائت په ځای ووائي او په زر نه زر به ده باندې د قرآن مجید زدل کول او یادول فرض دي. د فرض قرائت په اندازه قرآنکریم یادول فرض او د واجب په اندازه واجب دی. او په نه زده کولو سره به سخت ګنهګار وي. د مفتي صاحب رحمه الله دا فتویٰ صحیح ده او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د حضرت مفتي کفایت الله صاحب رحمه الله دا فتویٰ صحیح ده

قال فی الهندیة وفی المبسوط الوبری والاخرس والأمّی الذی لا یحسن شیئا یصیر شارعا بالنیة ولا یلزمه التحریك باللسان کذا فی التبیین. (عالمگیریة ج۱، ص۶۹)

په نوي مسلمان باندې د دې ډول لمونځونو بیرته را ګرځول واجب نه دي البته که چیرته کوم مسلمان په داسې غفلت کښې ډوب پاتې شوی وي او اوس ئې د توبې توفیق پیدا کړی وي نو په مذکوره طریقې سره به فوراً لمونځ شروع کوي لیکن په اندازه دې ضرورت د قرآنکریم تر یادولو وروسته به دا لمونځونه بیرته را ګرځوي فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۲ ربیع الاوّل ۱۳۹۶ هجری

منفرد چه د جهري لمونځونو قضاءي اړوي نو په قرائت کښې د جهر اختیار لري

سوال: که چیرته له چا څخه جهري لمونځ قضاء شوي وي اوس هغه سړی په ورځ کښې همدغه قضائي لمونځ منفرداً (یواځې) بیرته را ګرځول غواړي نو قرائت دې به زوره وائي او که په پټه؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: منفرد (یواځې لمونځ کوونکي) ته لکه څرنګه چه به جهري لمانځه

کښې د وخت په دننه کښې د جهر او اخفاء دواړو اختيار دی همدارنګه د جهري لمانځه په قضائي کښې هم د دې اختيار لري.

قال فی الدر المختار و یخافت المنفرد حتماً ای وجوباً ان قضی الجهریة فی وقت المخافتة کان صلی العشاء بعد طلوع الشمس کذا ذکرہ المصنف بعد عد الواجبات قلت و هکذا ذکرہ ابن الملك فی شرح المجار من بحث القضاء علی الاصح کما فی الهدایة لکن تعقبه غیر واحد و رجحوا تخییرہ کمن سبق برکعة من الجمعة فقام یقضیها یخیر. (رد المحتار ج۱، ص۴۹۸) فقط والله تعالی اعلم ۶ر رجب ۱۳۹۷ هجری

چه کله د جهري لمانځه قضائي د ورځې په جماعت سره را ګرځوي نو جهر واجب دی

سوال: که چیرته د یوې ورځې جهري لمونځ قضاء شي، اوس ئې هغوی د ورځې په جماعت سره را ګرځوي نو امام به قرائت په زوره کوي او که په پټه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په نوموړي صورت کښې په امام باندې جهر واجب دی. قال فی التنویر و یجهر الامام فی الفجر و اولی العشائین اداءً او قضاءً و جمعة و عیدین و تراویح و وتر بعدها. (رد المحتار ج۱، ص۴۹۷) فقط والله تعالی اعلم ۶ر رجب ۱۳۹۷ هجری

د سهار په سنتو او وترو کښې د ټاکلي سورتونو د ويلو حکم

سوال: څه فرمائي د دين علماء کرام او د شرع متين مفتيانِ عظام د دې مسئلې په باره کښې چه په لمونځونو کښې ټاکل شوي سورتونو ويل لکه د سهار د سنتو په لومړي رکعت کښې سورة الکافرون او دويم رکعت کښې سورة اخلاص او د وترو په لومړي رکعت کښې سورة التکاثر او په دويم رکعت کښې سورة الکافرون او دريم رکعت کښې سورة اخلاص د تل لپاره ويل څنګه دي؟ بينوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: د سهار په سنتو کښې د سورة الکافرون او اخلاص او په وترو کښې سورة اعلی، کافرون او اخلاص ويل له نبي کريم ﷺ څخه ثابت دي. د وترو په اول رکعت کښې د سورة تکاثر د تخصيص هيڅ وجه نشته سره له دې که چيرته غير ماثوره سورت د سهولت په غرض سره يا سورة ماثوره د تبرّک په نيت سره غوره کړي نو په دې کښې هيڅ کراهت نشته ليکن دا به لازم نه ګڼي او کله کله ئې ناغه کول بهتر دي. البته د وترو په امامت کښې په دغو سورتونو باندې دوام مکروه دی. ځکه چه له دې څخه ناخبره سړي ته د وجوب شبهه ور لويږي. د

دې لپاره د فرائضو په امامت کښې هم په کوم مخصوص سورت باندې همیشه والی مکروه دی

په عوامو کښې په غیر معروف طریقې سره تلاوت جائز نه دی

سوال: څه فرمایي د دین علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې په یوه کلي کښې ناپوه خلک ډیر دي او د هغو په مخکښې چه قرآن پاک څنګه لیکلی دی عین په هغه ډول ویل ئې صحیح ګڼي او که چیرته ئې له روایت سره مثلاً (قل هو الله احد، الله الصمد) ووائي نو په امام باندې دا مقتدیان اعتراض کوي. په دې صورت کښې امام صاحب باید څه وکړي. آیا الله الصمد دې لکه څرنګه چه مشهور دی هغسې دې وائي او که په غیر معروف طریقې سره یعني ن الله الصمد ئې هم ویلی شي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په عوامو کښې په غیر معروف طریقې سره د قرآنکریم په ویلو کښې انتشار او بدګماني پیدا کیږي. نو ځکه جائز نه دي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۱ شوال ۱۳۹۷ هجری

په سورۀ زلزال کښې د «خیراً» په ځای «شرًا» په ویلو سره لمونځ کیږي

سوال: په سورۀ زلزال کښې چا د خیراً په ځای شرًا ووایه، وروسته ئې بیا خیراً ووایه نو آیا په دې سره سجدۀ سهو واجبیږي او که نه؟ لمونځ ئې مات شوی دی او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په معنیٰ کښې کوم فساد نه راځي د دې لپاره لمونځ کیږي، سجدۀ سهو نه ده واجبه.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۲۸ شوال ۱۳۹۷ هجری

د جُمعې په ورځ د سهار په لمانځه کښې دسورۀ سجده ویلو حکم

سوال زید وایي چه د جُمعې په ورځ د سهار په لمانځه کښې په لومړي رکعت کښې سورۀ سجده او په دویم رکعت کښې سورۀ دهر ویل مستحب دي. عمرو وائي چه حنفي فقهاء کرامو دا مکروه لیکلی دی په دوی دواړو کښې د کوم یوه خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د جُمعې په ورځ د سهار په لمانځه کښې په لومړي رکعت کښې د سورۀ سجده ویل او په دویم رکعت کښې د سورۀ دهر ویل في نفسه مستحب دی لیکن په دې باندې همیشه والی مکروه دی. تر څو چه عوام ئې واجب و نه ګڼي نن صبا د جوماتونو امامانو دا مستحب بالکل ترک کړی دی. دا غفلت دی او اصلاح ئې لازمه ده

قال في الدر و يكره التعيين كالسجدة و هل اتي لفجر كل جمعة بل يندب قراءتهما احياناً و قال ابن

عابدين رحمه الله، وفي فتح القدير لان مقتضى الدليل عدم المداومة لا المداومة على العدم كما يفعله حنفية العصر فيستحب ان يقرأ ذلك احياناً تبركاً بالمأثور فان لزوم الايهام ينتفي بالترك احياناً. (الى قوله) وقيد الطحاوي و الاسبيجابي الكراهة بما اذا راى ذلك حتماً لا يجوز غيره اما لو قرأه للتيسير عليه او تبركاً بقراءته عليه الصلاة والسلام فلا كراهة لكن بشرط ان يقرأ غيرها احياناً لئلا يظن الجاهل ان غيرها لا يجوز.

(ردالمحتار ج۱، ص۵۰۸) فقط والله تعالى اعلم ۳ ربيع الاول ۱۳۹۸ هجری

آمین سوکه ویل بهتر دي

سوال: د جماعت په لمانځه کښې آمين بايد په لوړ آواز سره وويل شي او که په ټيټ آواز سره، په ابو داؤد او ابن ماجه کښې د (ابن کثير په حوالې سره) په لوړ آواز سره آمين ويل ثابت دي؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دواړه جائز دي ليکن سوکه ويل ئې بهتر دي بهتري ئې له قرآنکريم او د حضرت شعبه رضي الله عنه له حديث څخه ثابته ده کوم چه په ترمذي شريف کښې دی. په قرآنکريم کښې ارشاد دی چه اُدْعُوْا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّ خُفْيَةً له دې څخه د دُعاء اخفاء ثابتيږي او آمين هم دُعاء ده. کما نقل الامام البخاري عن عطاء رحمهما الله تعالى. د شعبه رضي الله عنه حديث د قرآنکريم د آيت مطابق دی. له دې وجې دا بايد غوره شي. او په نورو حديثونو کښې د تطبيق په کولو سره هغو ته له قرآنکريم سره تطبيق ورکول کيږي. فقط والله تعالى اعلم ٤ ربيع الاول ۱۳۹۸ هجری

د سورهٔ فاتحه په هر آيت باندې وقف افضل دی

سوال يو مولوي صاحب وائي چه په لمانځه کښې چه کله سورهٔ فاتحه ويل کيږي نو په هر آيت باندې وقف کول مستحب او بهتر دي. يو بل مولوي صاحب وائي چه له وقف پرته په پرله پسې توګه ويل ئې مستحب دي. په دې دواړو کښې د کوم يوه قول صحيح دی؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: د سورهٔ فاتحه په هر آيت باندې وقف کول بهتر دي.

عن ابن جريج عن ابن ابي مليكة عن أم سلمة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقطع قراءته يقول الحمد لله رب العلمين ثم يقف ثم يقول الرحمن الرحيم ثم يقف رواه الترمذي. (مشكوة ص۱۹۱/ شمائل ترمذي ص۲۲) و في كنز العمال عن ابي عثمان النهدي عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يقطع قراءته بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العلمين الى آخرها. السلفي في انتخاب... حديث القراء، و رجاله ثقات. (كنز العمال ج۴ ص۱)

له لاندي حدیث څخه هم د دې فضیلت ثابتیږي. عن ابي هریرة رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال من صلی صلوة لم یقرأ فیها بام القرآن فهي خداج ثلاثا غیر تمام فقیل لابي هریرة رضي الله عنه انا نکون وراء الامام فقال اقرأ بها في نفسك فاني سمعت رسول الله ﷺ یقول قال الله تعالی قسمت الصلوة بیني وبین عبدي نصفین ولعبدي ما سأل فاذا قال العبد الحمد لله رب العلمین قال الله تعالی حمدني عبدي واذا قال الرحمن الرحیم قال الله اثنی علي عبدي فاذا قال مالك یوم الدین قال مجدني عبدي وقال مرة فوض الي عبدي فاذا قال اهدنا الصراط المستقیم صراط الذین انعمت علیهم غیر المغضوب علیهم ولا الضالین قال هذا لعبدي ولعبدي ما سأل. (صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۹)

فقط والله تعالی اعلم ۳ جمادی الاولی ۱۳۹۸ هجری

د باران په وخت کښې له مسنونې اندازې څخه دې قرائت باید کم شي

سوال: که چیرته عین د جُمعې د جماعت په وخت کښې باران شروع شي او امام صاحب ته دا معلومه وي چه ګڼ شمیر لمونځ کوونکي د لمانځه په صحن کښې ولاړ دي او لمدیږي. نو آیا په داسې صورت کښې به دا سنتو ته نژدې نه وي چه امام صاحب په ډیرو کوچنیو سورتونو سره لمونځ ادا کړي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: هو! همداسې صحیح دی. قال ابن عابدین رحمه الله علیه فقد ظهر من کلامه (الکمال) انه لا ینقص عن المسنون الا لضرورة کقراءته ﷺ بالمعوذتین لبکاء الصبي. (رد المحتار ج۱، ص۵۲۸)

فقط والله تعالی اعلم ۱۶ جمادی الثاني ۱۳۹۱ هجری

د سورۀ فاتحه څه برخه په پټه تر ویلو وروسته که چیرته د امامت نیت وکړي سورۀ فاتحه دې له سره نه شروع کوي

سوال منفرد په جهري لمانځه کښې په پټه سره لمونځ کاوه. د سورۀ فاتحه د قرائت په منځ کښې چا اقتداء ور پسې وکړه او هغه هم د امامت نیت وکړ نو اوس به سورۀ فاتحه به له سره شروع کوي او که له هم هغه ځایه دې په جهر سره ویل شروع کړي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دې کښې اختلاف دی. ځینې د وجوب قائل دي او ځینې د نه وجوب قائل دي. دویم قول راجح دی له دې امله دې اعاده نه کوي. که چیرته ئې له سره شروع کړي نو د راجح قول په بناء په قصد سره ئې واجب پرېښودل لهذا لمونځ باید واجب الاعاده وي لیکن د اختلاف له وجې په داسې صورت کښې دا فیصله مناسبه تر نظر راځي چه د لمانځه اعاده بهتره ده. واجبه نه ده

قال فی العلائیة ولو اتمہ بہ بعد الفاتحۃ او بعضها سرًا اعادها جهرًا بحر لکن فی اٰخر شرح المنیة اتمہ بہ بعد الفاتحۃ یجہر بالسورۃ ان قصد الامامة والافلا یلزمه الجهر وقال ابن عابدین رحمه الله (قوله لکن الخ) استدراک علی قوله ولو اتمہ بہ وهذا قول اٰخر وقد حکی القولین القهستانی حیث قال ان الامام لو خافت ببعض الفاتحۃ او کلها او المنفرد ثم اقتدی بہ رجل اعادها جهرًا کما فی الخلاصة وقیل لم یعد وجهر فیما بقی من بعض الفاتحۃ او السورۃ کله او بعضها کما فی المنیة اھ وعزا فی القنیة القول الثانی الی القاضی عبد الجبار وفتاوٰی اوعدی و لعل وجهه ان فیه التحرز عن تکرار الفاتحۃ فی رکعة وتأخیر الواجب عن محله وهو موجب لسجود السهو فکان مکروها وهو اسهل من لزوم الجمع بین الجهر والاسرار فی رکعة علی ان کون ذلک الجمع شنیعا غیر مطرد لما ذکره فی اٰخر شرح المنیة ان الامام لو سها فخافت بالفاتحۃ فی الجهریة ثم تذکر یجهر بالسورۃ ولا یعید ولو خافت بأیة او اکثر یتمها جهرًا ولا یعید وفی القهستانی ولا خلاف انه اذا جهر باکثر الفاتحۃ یتمها مخافتة کذا فی الزاهدی اھ ای فی الصلوٰۃ السریة و کون القول الاول نقله فی الخلاصة عن الاصل کما فی البحر و الاصل من کتب ظاهر الروایة لا یلزم منه کون الثانی لم یذکر فی کتاب اٰخر من کتب ظاهر الروایة فدعوٰی انه ضعیف روایة ودرایة غیر مسلّمة فافهم. (ردالمحتار ج ۱، ص ۴۹۷)

فقط والله تعالی اعلم ۷ شعبان ۱۳۹۸ هجری

امام که چیرته د سورهٔ فاتحه څه حصه په پټه ووائي نو بیرته دې نه راګرځوي

سوال : امام صاحب په جهري لمانځه کښې د سورهٔ فاتحه څه آیتونه په پټه وویل، وروسته ور یاد شو، یا چا فتح ورکړه نو له هم هغه ځایه دې په زوره شروع کړي او که دې سورهٔ فاتحه له سره جهراً شروع کړي. او که سورهٔ فاتحه له سره جهراً شروع کړي نو آیا سجدهٔ سهو ساقطیږي؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب: په دې کښې هم د اختلاف او دلائلو هغه تفصیل دی کوم چه په پورتنی مسئلې کښې بیان شول او راجحه دا ده چه د سورهٔ فاتحه له سره شروع کول مکروه دي که چیرته ئې سورهٔ فاتحه له سره وویل نو د لمانځه اعاده بهتره ده کما مر فی المسئلة السابقة په اندازه د ما تجوز به الصلوٰة (دیرش حرفونه) ئې سراً وویل نو سجدهٔ سهوه واجبه ده کوم چه په اعاده سره ساقطیږي ځکه چه دا اعاده د نقصان جابر نه دی

په لمانځه کښې د سورت له منځنۍ برخې څخه قرائت کول

سوال : نن صبا په عامه توګه د جوماتونو امامان په لمونځونو کښې د پوره سورت په ځای د سورت له منځه کومه رکوع تلاوت کوي. آیا دا صحیح ده او که کوم کراهت پکښې شته؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب : په مروّج رواج کښې لوی قباحت دا دی چه په لمونځونو کښې د سنت په مطابق مفصل سورتونه نه لوستل کیږي. په داسې حال کښې چه دا سنت دي.

د مفصلو سورتونو د یوې برخې په لوستلو کښې دا تفصیل دی چه د یوه سورت له آخر څخه په دواړو رکعتونو کښې قرائت کول مکروه نه دی. له دې پرته نور صورتون مثلاً د سورت له شروع یا د سورت له منځه تلاوت کول یا په یوه رکعت کښې د یوه سورت آخر او په بل سورت کښې د بل سورت آخر لوستل مکروه تنزیهي دی.

قال فی شرح التنویر لا بأس ان یقرأ سورة ویعیدها فی الثانیة وان یقرأ فی الاولی من محل وفی الثانیة من اٰخر ولو من سورة ان کان بینهما اٰیتان فاکثر. وقال ابن عابدین رحمه الله قال فی النهر وینبغی ان یقرأ فی الرکعتین اٰخر سورة واحدة لا اٰخر سورتین فانه مکروه عند الاکثر آه لکن فی شرح المنیة عن الخانیة الصحیح انه لا یکره و ینبغی ان یراد بالکراهة المنفیة التحریمیة فلا ینافی کلام الاکثر ولا قول الشارح لا بأس تأمل. ویؤیده قول شرح المنیة عقب ما مر وکذا لو قرأ فی الاولی من وسط سورة او من سورة اولها ثم قرأ فی الثانیة من سط سورة اخری او من اولها او سورة قصیرة الاصح انه لا یکره لکن الاولی ان لا یفعل من غیر ضرورة آه (قوله ولو من سورة الخ) واصل بما قبله ای لو قرأ من محلین بان انتقل من آیة الی اخری من سورة واحدة لا یکره اذا کان بینهما آیتان فاکثر لکن الاولی ان لا یفعل بلا ضرورة لانه یوهم الاعراض والترجیح بلا مرجح شرح المنیة و انما فرض المسألة فی الرکعتین لانه لو انتقل فی الرکعة الواحدة من آیة یکره وان کان بینهما آیات بلا ضرورة فان سها ثم تذکر یعود مراعاة لترتیب الآیات شرح المنیة. (رد المحتار ج ۱ ص ۵۱۰)

فقط والله تعالی اعلم ۲۳ رمضان ۱۳۹۸ هجری

د قرآنکریم د تجوید فرض مقدار

سوال یو ښاغلی وائي چه د قرآن تجوید فرض دی او له تجوید پرته د قرآنکریم لوستل حرام دي آیا دا خبره صحیح ده؟ بینوا توجروا

الجواب باسم ملهم الصواب په متشابهو حروفو لکه ظاء، ضاد، ذال، زاء، او سین، صاد، ثاء او

تاء او طاء کښې فرق زده کول فرض دي. د تجويد نور قواعد لکه اخفاء، اظهار، تفخيم، ترقيق او داسې نور زده کول مندوب دي. فقط والله تعالیٰ اعلم ۱۹ ذی القعده ۱۳۹۸ هجری

د وقفِ لازم شرعي حيثيت

سوال: څه فرمايي د دين علماء کرام د دې مسئلې په باره کښې چه که چيرته څوک په لمانځه کښې په وقف لازم باندې وقف و نه کړي لکه (فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ - الآية) کښې په (قولهم) باندې وقف و نه کړي نو په دې سره په لمانځه کښې کومه خرابي راځي او که نه؟ او د وقف په ځای باندې د وقف په نه کولو سره کفر لازميږي او که نه؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په قرآنکريم کښې چه چيرته وقف لازم ليکلی وي هلته د وقف لازم والی د تجويد د فنّ له لحاظه دی. او شرعاً په کوم ځای باندې وقف لازم نه دی. لهذا د وقف په نه کولو سره په نه په لمانځه کښې کوم فرق راځي او نه کفر پرې لازميږي. يو اځې د تجويد د رعايت له وجې په وقفِ لازم باندې وقف کول ضروري دي.

فقط والله تعالیٰ اعلم ۶ رمضان المبارک ۱۳۸۷ هجری

د پوړتني سوال غوندې يو بل سوال

سوال: په قرآنکريم کښې د تلاوت کوونکو لپاره صحيح او مناسب محل وقوع باندې د دريدلو او ساه اخيستلو په غرض سره د اوقافو علماوو چه د وقف کوم تقسيم کړی دی لکه تام، مختار، کافي، جائز، حسن، مفهوم، قبيح، متروک او داسې نور او علامه سجاوندي صاحب خو د وقف په کولو سره د هغو لپاره د اوقافو رموز وضع کړي دي. ګوا که د هغه اصطلاحات د اوقاف د نورو علماوو څخه مختلف دي ليکن مفهوم ئې تقريباً سره يو دی. او دا رموزِ اوقاف په هر ملک کښې چاپيدونکي په ټولو نسخو کښې پيدا کيږي او له علامه سجاندي څخه مخکښې هم د اوقافو امامانو د معنی د لحاظ په ساتلو سره د وقف تقسيم کړی دی او د وقف په ځايونه ئې په ټول قرآنکريم کښې تعيين کړي دي او د هغو احکام ئې بيان کړی دی او په دې موضوع باندې ئې مستقل کتابونه ليکلي دي مثلاً ايضا الوقف و الابتداء للانباری متوفی ۳۲۸ هجری، الاکتفاء فی معرفة الوقف و الابتداء لابی عمر الدانی متوفی ٤٤٤ هجری، الاهتداء فی بيان الوقف و الابتداء للعلامة ابن الجزری، منار الهدای فی بيان الوقف و الابتداء للاشمونی (دا کتاب په عامه توګه لاس ته رأورل کيږي)، المرشد للشيخ زکرياً الانصاری دا کتاب د منار الهدیٰ په شرح باندې دی او نورو ډيرو حضراتو د ځانګړي موضوع په توګه د دې علم خدمت کړی دی. خواب غوښتونکي خبره دا ده

چه د علماء وقف دا تقسيم او د هغو لپاره د رموزونو وضع کول او په د قرآنکريم په نسخو کښې ئې د شاملولو شرعي حيثيت څه دی؟ او همدارنګه حکم ئې څه دی؟

علامه زرکشي او علامه سيوطي د وقف اقسام، د هغو حکمونه او متعلقاتو تر بيانولو وروسته پخپلو کتابونو البرهان في علوم القرآن ج ۱، ص ۳۵٤ او الاتقان في علوم القرآن ج ۱، ص ۸۹ کښې ليکلي دي وذهب ابو يوسف القاضي صاحب ابي حنيفة الى ان تقدير الموقوف عليه من القرآن بالتام والناقص والحسن والقبيح وتسميته بذلك بدعة ومتعمد الوقف على نحوه مبتدع قال: لان القرآن معجز وهو كا للفظة الواحدة فكله قرآن وبعضه قرآن وكله تام حسن وبعضه تام حسن، حکى ذلك ابو القاسم برهان النحوي عنه. چه کله دا خبره مولوي حفيظ الدين صاحب او مولانا سيد نزير حسين صاحب او داسې نورو ځو اهل حديثو حضراتو وکړه چه د علامه سجاوندي مقرر شوي رموز اوقاف او په هغو باندې وقف کول بدعت دي او په آياتو باندې وقف کول ضروري او واجب دي نو حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله د هغو په رد کښې رد الطغيان في اوقاف القرآن په نامه کتاب وليکه او دا ئې پکښې ثابته کړه چه په دغو ځايونو باندې وقف کول د سنتو خلاف نه دی. قاضي ابو يوسف له عبارت سره چه کوم تکر پيدا کيږي هغه حل کړی او مفصل. مدلل له حوالې سره ځواب څخه مو ګتمن کړی او د شکريې د ادا کولو موقع راکړی.

الجواب: حامداً و مصلياً: د قرآنکريم اوقاف له صحيحو روايتونو او د امت له اجماع څخه ثابت دي او بدعت ويل ورته صحيح نه دي. البته په دغو اوقافو باندې دريدل د هيچا په نزد واجب نه دي لهذا واجب ګڼل ئې او په هغو باندې پابندي نه کوونکي ګنهګار بلل خامخا بدعت دی. د دې تول تفصيل د حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهي نوّر الله رساله رد الطغيان في اوقاف القرآن کښې دي چه هغه د رواياتو او اجماع له مخې د قرآن په اوقافو باندې دريدل ثابت کړي دي او کوم چه تا د امام ابو يوسف قول را نقل کړی دی. د هغه په اړه عرض دا دی چه کوم وخت د قرآنکريم په تلاوت کښې د تسهيل (آسانتيا) او تعليم (زده کړې) په غرض سره مختلف اقدامات وشول نو ځينو حضراتو په قرآنکريم کښې د تحريف له مخې د هغو مخالفت وکړل مثلاً چه کله په قرآنکريم باندې نقطې ولګول شوې يا حرکات ښکاره شول يا د تنبې په توګه تر هرو پنځو آيتونو وروسته د (خمس) يا (خ) او تر هرو لسو آيتونو وروسته د (عشر) يا (ع) وليکل شول نو علماء متقدمينو په دې کښې اختلاف وکړ. ځينو حضراتو جائز ورته ويل او ځينو مکروه ورته ويل. د صحابه او تابعينو په اقوالو کښې همدا دول اختلاف وو ليکن په دغو ټولو اقوالو کښې مفتی به او غوره شوی قول هغه بلل شوی دی کوم چه اُمت هغه لره د خپل تعامل له مخې غوره کړی دی او د تعامل

په خلاف چه د سلفو کوم قولونه مخې ته راځي هغه اوس د شاذ کیدلو پر بناء مفتی به پاتې نه شوي. تر کومه ځایه چه د امام ابو یوسف د مذکور قول تعلق لري په هغه کښې دوه احتماله دي. یو دا چه د هغه مقصد به اوقافو لره له پلوه بدعت ویل نه وي بلکه د دغو اوقافو مطابق که چیرته څوک وقف لازم وبولي نو هغه به ئې بدعت بللی وي. په دې صورت کښې د هغه په قول کښې کوم اشکال نه پاتې کیږي ځکه چه د امت مفتی به مسلک همدغه دی، دویم احتمال دا دی چه هغه به اوقافو ته مطلقاً بدعت ویلی وي. په دې صورت کښې چونکه د امت تعامل د دې په خلاف گرځیدلی دی نو ځکه دا قول په شاذ قولونو کښې شاملیږي کوم چه متروک شوی دی. لهذا د أمت د تعامل په خلاف په هغه باندې استدلال به صحیح نه وي. و الله اعلم با لصواب

احقر عبد الشکور

دار الافتاء دار العلوم کراچي نمبر ۱۴

الجواب صحیح

محمد تقي عثماني ۱۹ ذی قعده ۱۴۰۰ هجری

الجواب صحیح

رشید أحمد، یوم الترویة ۱۴۰۰ هجری

د سنتو او نفلو په ټولو رکعتونو کښې د سورت یو ځای کول (ضم کول) واجب دي

سوال: په سنتو او نوافلو کښې په دریم او څلورم رکعت کښې له سورة فاتحه سره بل سورت یو ځای کول (ضم کول) ضروري دي او که نه؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: هو! واجب دي. فقط والله تعالیٰ اعلم ۷ رمضان المبارك ۱۴۰۰ هجری

بسم الله الرحمن الرحيم

لولا الاستطالة لكان الضاد عين الظاء

الارشاد الى مخرج الضاد

د ضاد د لفظ تحقيق

سوال : د ضاد لفظ د دواد په اادا كولو سره لمونځ كيږي او كه نه؟ او آيا دا لفظ له ظاء سره مشابهت لري او كه له دال يا ډال سره؟ بينوا با لدليل اجركم الله الجليل.

الجواب باسم ملهم الصواب: د ضاد په ځاى د ډال په ادا كولو سره لمونځ نه كيږي. ځكه چه ډال د عربي ژبې توری نه دی. ضاد با لكل له دال يا ډال سره مشابهت نه لري ځكه چه ضاد د رخوه له حروفو څخه دی چه د صوت (آواز) جريان پكښې لازم دی او دال د شديده حروفو له جملې څخه دی چه په هغه كښې د صوت جريان امكان نه لري. په ټولې نړۍ كښې هيڅوک هم ضاد له دال سره د مشابهت په وركولو سره په هغه كښې جريانِ صوت نه شي كولی. د تجويد د علم د اصولو مطابق همدا يو دليل كافي دی چه ځواب ئې ت قيامته ممكن نه دی. د دې اصولي نه وروسته د بل كوم دليل ضرورت نشته. كه چه په چا كښې طاقت وي نو په دال كښې دې د صوت جريان وښئي. **ودونه خرط القتاد**. له دې سره سره ځو داسې دلائل وړاندې كيږي چه له هغه څخه دا څرګنديږي چه د ضاد حرف له ظاء سره مشابهت لري.

١- د علم تجويد په ټولو كتابونو كښې دي چه **لولا الاستطالة لكان الضاد عين الظاء**.

٢- فقهاء رحمهم الله ليكي چه په ضاد او ظاء كښې دومره زيات مشابهت دی چه فرق پكښې كول مشكل دي . قال في الخانية وان ذكر حرفاً مكان حرف و غير المعنى فان امكن الفصل بين الحرفين من غير مشقة كالطاء مع الصاد فقرأ الطالحات مكان الصالحات تفسد صلاته عند الكل و ان كان لا يمكن الفصل بين الحرفين الا بمشقة كالظاء مع الضاد و الصاد مع السين و الطاء مع التاء اختلف المشائخ فيه قال اكثرهم لا تفسد صلوته. (خانية على هامش الهندية ج۱، ص۱۳۱)

وفي شرح التنوير الا ما يشق تمييزه كالضاد و الظاء فاكثرهم لم يفسدوها. (ردالمحتار ج۱، ص۵۹۲)

۳. صاحب اتقان او نور مفسرين ليکي چه: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ) کښې د تجنيس صنعت دی او دا په هغه صورت کښې ممکن کيدلی شي چه ضاد او ظاء متشابه الصوت وي.

۴. په ضاد او ظاء کښې د فرق د مشکل والي له وجې علماوو ليکلي دي چه په هغو کښې د فرق د کولو کوشش بايد وشي. په جزري کښې داسې الفاظ چه په هغو کښې ضاد او ظاء شته جمع کړي او د فرق د کولو تاکيد ئې کړی دی. په مقاماتو کښې ئې هم داسې ډول الفاظ يو ځای کړي دي. امام غزالي په کيمائ سعادت کښې فرمايي چه (فرق درميان ضاد وظاء بجا آوردا گر نتواند روا باشد)

او په احياء العلوم کښې دي چه: ويجتهد في الفرق بين الضاد والظاء.

۵. په قرآنکريم کښې د قرائت د اختلاف له وجې که چيرته د يوه حرف په ځای بل حرف وويل شي نو په عمومي توګه دا دواړه حرفونه متشابه الصوت وي مثلاً (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) کښې د صاد په ځای د سين قرائت هم شته. همدارنګه وَ(مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ) کښې د ظاء قرائت هم شته چه له دې څخه ثرګنديږي چه ضاد او ظاء متشابه الصوت دي.

۶- د عربو په کلام کښې داسې الفاظ ډير ليدل کيږي چه په هغو کښې د ضاد په ځای دظاء په ويلو سره معنی نه بدليږي. قال العلامة الألوسی رحمه الله، وقد جمع بعضهم الالفاظ التي لا تختلف معناها ضاداً وظاءً في رسالة صغيرة ولقد احسن بذلك فليراجع فانه مهم. (روح المعاني ج۳۰ص۶۱)

۷د متقدمينو په نزد د ضاد او ظاء رسم الخط هم تقريباً سره يو غوندې وو. کما نقل الألوسی رحمه الله تعالى عن ابي عبيدة ان الظاء والضاد في الخط القديم لا يختلفان الا بزيادة رأس احداهما على الاخرى زيادة يسيرة قد تشتبه. (روح المعاني ج۳۰ص۶۱)

۸ - اردو. سندي. فارسي. پنجابي. انګريزي لنډه دا چه د دُنيا په هرې ژبې کښې ضاد د ظاء مشابه بلکه عين ظاء ادا کوي. فقط والله تعالى اعلم وعلمه اتم واحکم ۲ صفر ۷۴ھجری

د پورتني سوال غوندې بل سوال

سوال: د ضاد لفظ له ظاء سره مشابه ده او که له دال سره. مولوي .... په يوه ليک کښې ليکلي دي چه ضاد له ظاء سره مشابهت نه لري مدلل ئې بيان کړی؟ بينوا توجروا

الجواب و منه الصدق و الصواب: ضاد له ظاء سره مشابهت لري. د صرفو. تجويد. تفسير. فقهي او فتاواوو ټول کتابونه په دې باندې متفق دي. د ځينو کتابونو نومونه په لاندې ډول دي

۱.شافية ۲.رضی ۳.جاربردی ۴.فصول اکبری ۵.جزرية

۶. شروح جزريه ۷. منهاج ۸. نشر ۹. طيبة النشر ۱۰. تمهيد ۱۱. رشحة فيض
۱۲. شاطبيه ۱۳. شرح قصيدة شاميه ۱۴. جهد المقل ۱۵. منهية جهد ۱۶ رعايه ۱۷ تفسير كبير
۱۸ اتقان ۱۹ كشاف ۲۰ عزيزي ۲۱ حسيني ۲۲ بيضاوي ۲۳ حاشيه بيضاوي
۲۴ تفسير المنار ۲۵ روح المعاني ۲۶ برهان ۲۷ تجنيس ۲۸ خلاصة الفتاوى ۲۹ خزانة المفتين ۳۰ خزانة اكمل ۳۱ فتاوى نقشبنديه ۳۲ حليه ۳۳ - عتابيه ۳۴ - تاتارخانيه
۳۵ خزانة الروايات ۳۶ رسائل الاركان ۳۷ تهذيب ۳۸ جامع الروايات ۳۹ مفتاح الصلوة ۴۰ محاسن العمل ۴۱ مختار الفتاوى ۴۷ سمرقندي ۴۸ مجموعه سلطاني ۴۹ بغية المرتاد ۵۰ ميزان ۵۱ حروف الهجاء
۵۲ وجيز كردري ۵۳ رسالة نجم الدين ۵۴ ذخيره ۵۵ منيه ۵۶ كبيري ۵۷ بزازيه
۵۸ عتابيه ۵۹ عالمگيريه ۶۰ خيريه ۶۱ فتح القدير ۶۲ در مختار ۶۳ طحطاوي
۶۴ ردالمحتار

څو ورځې کيږي چه د يوه مولوي صاحب........ فتوی راورل شوې وه په هغې کښې چه څومره عبارتونه دي ټول زمونږ د مسلک تائيد کوي.

په لومړي مخ باندې د تفسير سراج المنير عبارت دی چه په ضاد او ظاء کښې د فرق کولو په خاطر محنت کول ضروري دي. که چيرته په دغو دوارو حرفونو کښې تشابه نه وي نو د فرق کولو لپاره د محنت څه ضرورت دی؟

دهمدې عبارت په آخر کښې دي چه: فان اكثر العجم لا يفرقون بين الحرفين او د تفسير بيضاوي په حاشيه کښې دي چه: ان اكثر الناس خصوصاً العجم كانوا فى الزمان الاول لا يعلمون الفرق بينهما.
(مجموعة الفتاوى ج۲،ص۴۳)

له دې څخه ثابته شوه چه اسلافو ضاد لره ظاء ادا کاوه. دا کومه خبره چه کيږي چه اسلافو به دال ادا کاوه دا غلطه ده.

له دې وروسته ئې د جزريه عبارت وړاندې کړی دی. په دې کښې هُم همدا خبره ده چه په ضاد او ظاء کښې فرق ضروري دی. دا هم د تشابه مستلزم دی.

په دويم مخ کښې ئې د شاميه عبارت دی چه ضاد ضعيفه قبيح ده. البته زمونږ هم همدغه مسلک دی.

له دې وروسته ئې د شرح فقه الاکبر او جامع الفصولین له عبارتونو څخه ئې ثابته کړې ده چه ضاد په ظاء سره اداکول جائز نه دي او په قصد سره ادا کول ئې کفر دی. زمونږ هم همدګه مسلک دی چه له عذر پرته په ظاء سره ادا کول ئې جائز نه دي.

په دریم مخ کښې ئې د رد المحتار عبارت دی: **ان جرى على لسانه او لا يعرف التمييز لا تفسد وهو المختار وفى البزازية وهو اعدل الاقاويل وهو المختار** او د کتاب الاذکار للنووي عبارت دی: **ولو قال ولا الظالين بالظاء بطلت صلوته على ارجح الوجهين الا ان يعجز عن الضاد بعد التعلم فيعذر.**

له دغو دواړو عبارتونو څخه څرګنده شوه چه د ضاد حقیقي مخرج باندې د قدرت د نه درلودلو له وجې د ضاد په ځای ظاء ویل جائز دي. زمونږ هم همدغه مسلک دی.

لنډه دا چه نورې لیکنه له اوله تر آخره زمونږ د مسلک مؤید ده. په دې کښې د ضاد په ځای د دال د ادا کولو په باره کښې یوه جزئیه هم نشته. د عذر په وخت کښې د ظاء ویلو په باره کښې عبارتونه دي. لیکونکي دا عبارتونه د تشابه په ظاء سره په تردید-او تشابه په دال سره په تائید کښې وراندې کړي دي لیکن حقیقت برعکس دی.

وکم من عائب قولاً صحيحاً وآفته من الفهم السقيم

فقط والله تعالى اعلم ۱۴ شوال ۱۳۷۴ هجری

د دې په شان یو بل سوال

سوال: ۱تاسو لیکلي دي چه د ضاد په ظاء سره له ویلو څخه لمونځ نه فاسدیږي او د شامیه حواله مو ورکړې ده حالانکه د متشابه حروفو له جملې څخه یو د بل ځای له ادا کولو څخه سره د معنی له تغیره د لمانځه عدم فساد د متاخرینو مذهب دی او شامیه د متقدمینو مذهب ته ترجیح ورکړې دی او احوط ئې ورته ویلي دي.

۲۰ که چیرته د لمانځه فاسد والی او نه فاسد والی د حروفو په تشابه او عدم تشابه باندې کېښودل شي نو باید چه د غیر المغظوب په ویلو سره د عدم فساد او د ولا الدالین په ویلو سره د فساد حکم ورکړ شوی وای حالانکه په کبیري او داسې نورو کښې حکم برعکس لیکل شوی دی.

۳۰ ضاد لره په مطلقه توګه د ظاء د ویلو په جواز کښې کوم صریح عبارت شته؟ سره له حوالې ئې ولیکی. څکه چه ځینو قراوو ته چه کله ویل کیږي نو هغوی وائي چه مونږ خو ضاد وایو لیکن تاسو ته لګه ظاء غوندې ښکاریږي. دا عجیبه توجیه ده آیا د دوی لمونځونه کیږي؟

الجواب باسم ملهم الصواب ۱ ۰ علامه ابن عابدین رحمه الله د منیې له شرحې څخه د لمانځه د فساد ضابطه داسې نقل فرمایي: **ان الخطاء اما فى الاعراب اى الحركات والسكون ويدخل فيه تخفيف** ۰

المقصور وقصر الممدود وعکسهما اوفی الحروف بوضع حرف مکان آخر او زیادته او نقصه او تقدیمه او تأخیره اوفی الکلمات اوفی الجمل کذلک اوفی الوقف ومقابله

و القاعدة عند المتقدمین ان ما غیر المعنی تغییرا یکون اعتقاده کفرا یفسد فی جمیع ذلک سواء کان فی القرآن اولا الا ما کان من تبدیل الجمل مفصولا بوقف تام و ان لم یکن التغییر کذلک فان لم یکن مثله فی القرآن و المعنی بعید متغیر تغیرا فاحشاً یفسد ایضاً کهذا الغبار مکان هذا الغراب و کذا اذا لم یکن مثله فی القرآن ولا معنی له کالسرائل باللام مکان السرائر و ان کان مثله فی القرآن و المعنی بعید ولم یکن متغیراً فاحشاً تفسد ایضاً عند ابی حنیفة و محمد رحمهما الله و هو الاحوط وقال بعض المشائخ لا تفسد لعموم البلوی و هو قول ابی یوسف رحمه الله و ان لم یکن مثله فی القرآن ولکن لم یتغیر به المعنی نحو قیامین مکان قوامین فا لخلاف علی العکس فا لمعتبر فی عدم الفساد عند عدم تغیر المعنی کثیراً وجود المثل فی القرآن عنده و الموافقة فی المعنی عندهما فهذه قواعد الائمة المتقدمین.

و اما المتأخرون کابن مقاتل و ابن سلام و اسمٰعیل الزاهد و ابی بکر البلخی و الهندوانی و ابن الفضل و الحلوانی فاتفقوا علی ان الخطاء فی الاعراب لا یفسد مطلقاً ولو کان اعتقاده کفراً لان اکثر الناس لا یمیزون بین وجوه الاعراب قال قاضی خان و ما قاله المتأخرون اوسع و ما قاله المتقدمون احوط. و ان کان الخطاء بابدال حرف بحرف فان امکن الفصل بینهما بلا کلفة کالصاد مع الطاء بان قرأ الطالحات مکان الصالحات فاتفقوا علی انه مفسد وان لم یمکن الا بمشقة کالظاء مع الضاد و الصاد مع السین فاکثرهم علی عدم الفساد لعموم البلوی وبعضهم یعتبر عسر الفصل بین الحرفین و عدمه و بعضهم قرب المخرج و عدمه ولکن الفروع غیر منضبطة علی شیء من ذلک فالاولی الاخذ فیه بقول المتقدمین لانضباط قواعدهم و کون قولهم احوط و اکثر الفروع المذکورة فی الفتاوی منزلة علیه اھ و نحوه فی الفتح وسیأتی تمامه. (رد المحتار ج ۱، ص ۵۹۰)

ثم قال فی شرح (قوله الا ما یشق الخ) قال فی الخانیة و الخلاصة الاصل فیما اذا ذکر حرفا مکان حرف و غیر المعنی ان امکن الفصل بینهما بلا مشقة تفسد و الا یمکن الا بمشقة کالظاء مع الضاد المعجمتین و الصاد مع السین المهملتین و الطاء مع التاء قال اکثرهم لا تفسد اھ و فی خزانة الاکمل قال القاضی ابو عاصم ان تعمد ذلک تفسد وان جری علی لسانه اولا یعرف التمییز لا تفسد و هو المختار حلیة و فی البزازیة و هو اعدل الاقاویل و هو المختار اھ و فی التاتارخانیة عن الحاوی حکی عن الصفار انه کان یقول الخطاء اذا دخل فی الحروف لا یفسد لان

فيه بلوى عامة الناس لانهم لا يقيمون الحروف الا بمشقة آ. وفيما اذا لم يكن بين الحرفين اتحاد المخرج ولا قربه الا ان فيه بلوى العامة كالذال مكان الصاد او الزاء المحض مكان الذال و الظاء مكان الضاد لا تفسد عند بعض المشائخ آه. قلت فينبغي على هذا عدم الفساد في ابدال الثاء سينا و القاف همزة كما هو لغة عوام زماننا فانهم لا يميزون بينهما ويصعب عليهم جداً كالذال مع الزاء ولا سيما على قول القاضي ابي عاصم وقول الصفار وهذا كله قول المتأخرين وقد علمت انه اوسع و ان قول المتقدمين احوط قال في شرح المنية وهو الذي صححه المحققون و فرعوا عليه فاعمل بما تختار و الاحتياط اولى سيما في امر الصلوة التي هي اول ما يحاسب العبد عليها. (ردالمحتار ج۱، ص۵۹۲)

د متقدمينو ضابطه

د متقدمينو د ضابطې حاصل دا دی چه که چيرته په معنٰی کښې داسې تغير واقع شي چه عقيده پرې کفر وي نو دا په هر صورت په اتفاق سره د لمانځه مفسد دی. او که چيرته تغير د کفر تر سرحده نه وي نو د امام ابو يوسف رحمه الله په نزد بيا ئې مدار په وجود المثل في القرآن وعدمه باندې دی او د طرفينو رحمهما الله په نزد ئې مدار په وقوع التغير المعتد في المعنى وعدمه باندې دی. وهو الراجح. د متقدمينو دا ضابطه مطلقه ده کوم چه په ظاهره حروف متشابهة الصوت هم پکښې شامل دی ليکن د متشابهو حروفو په باره کښې له متقدمينو څخه کوم نص نه دی راغلی. په ځينو عباراتو کښې دضاد په ظاء سره تبديلول د معنٰی د تغير په وخت کښې د لمانځه مفسد والی د طرفينو خوا ته منسوب شوی دی. مثلا په روح المعاني کښې دي چه:

واختلفوا في تبديل احدهما بالاخرى هل يمتنع و تفسد به الصلوة ام لا. فقيل تفسد قياساً و نقله في المحيط البرهاني عن عامة المشائخ و نقله في الخلاصة عن ابي حنيفة و محمد رحمهما الله تعالى. (روح المعاني ج۱، ص۱۰)

همدارنګه په خانيه او داسې نورو کښې ئې مغضوب په ظاء يا ذال سره ويل د متقدمينو د مذهب پر بناء مفسد بللی دی. له دغو عباراتو څخه دا مقصد نه دی چه مفسد والی ئې له متقدمينو څخه منصوص دی بلکه مقصد دا دی چه دا د متقدمينو د ضابطې په بناء سره دا صورت د مفسد دی. چنانچه علامه حلبي رحمه الله له خانيه څخه د مذکوره فروع تر نقل کولو وروسته

فرمايي: هذا ما ذكره قاضيخان من ابدال هذه الاحرف الثالثة بعضها من بعض و كله مخرج على قواعد المتقدمين. (كبيري ص ٥٠)

غرض دا چه د متشابهه حروفو د تبديلي حکم له متقدمينو څخه منصوص نه دی، چه کله متاخرينو په دې باندې غور وکړ چه د متقدمينو قاعده په متشابهه حروفو باندې هم شامله ده او که نه ده. نو متاخرينو په دې کښې اختلاف وکړ. ځينو د متقدمينو ضابطه عامه وبلله او اکثرو حروف متشابهه له هغې څخه مستثنی وبلله. او همدا صحيح هم ده. چنانچه علامه آلوسي رحمه الله د قياس له مخې د لمانځه د فساد د حکم تر ذکر کولو وروسته فرمايي:

وقيل لا استحساناً و نقله فيها عن عامة المشائخ كابي مطيع البلخي و محمد بن سلمة و قال جمع انه اذا امكن الفرق بينهما فتعمد ذلك و كان مما لم يقرأ به كما هنا و غير المعنى فسدت صلاته و الا فلا لعسر التمييز بينهما خصوصاً على العجم و قد اسلم كثير منهم في الصدر الاول و لم ينقل حثهم على الفرق و تعليمه من الصحابة رضي الله عنهم و لو كان لازماً لفعلوه و نقل و هذا هو الذي ينبغي ان يعول عليه و يفتى به. (روح المعاني ج ۴، ص ۲۱)

مولانا عبدالحی صاحب لکهنوي رحمه الله فرمايي چه په تفسير کبير کښې دي: فثبت بما ذكرنا ان المشابهة بين الظاء و الضاد شديدة و ان التمييز عسير و اذا ثبت هذا فنقول لو كان هذا الفرق معتبراً لوقع السؤال عنه في زمان رسول الله صلى الله عليه وسلم او في ازمنة الصحابة رضي الله عنهم لا سيما عند دخول العجم في الاسلام فلما لم ينقل وقوع السؤال عن هذه المسألة علمنا ان التمييز بين هذين الحرفين ليس في محل التكليف. او د بيضاوي شريف په حاشيې باندې دي: ان اكثر الناس خصوصاً العجم كانوا في الزمان الاول لا يعلمون الفرق بينهما او محمد بن محمد الجزري په تمهيد في علم التجويد کښې فرمايي: فمنهم من يجعلها ظاءً (الى قوله) وهم اكثر الشاميين. او ځينې اهلِ مشارق او د شيخ جمال حنفي مکي په فتوی کښې دي چه ضاد په ظاء سره ويل د اکثرو اهل عربو لغت دی. او د جهد المقل په حاشيه کښې مسطور دي: فمنهم من يجعلها ظاءً و هذا ليس بعجيب. (مجموعة الفتاوی ج ۲، ص ۳۳)

د متقدمينو په زمانه کښې د ضاد او ظاء رسم الخط هم تقريباً سره يو وو. كما نقل العلامة الالوسي رحمه الله قول ابي عبيدة بان الظاء و الضاد في الخط لا يختلفان الا بزيادة رأس احدهما على الاخرى زيادة يسيرة قد تشتبه. (روح المعاني ج ۴، ص ۲۱).

له پورتني عباراتو څخه ثابته شوه چه متقدمينو په متشابهه حروفو کښې د فرق اهتمام نه کاوه او که نه نو داسې سوالونه به خامخا منقول واى. متقدمينو چه کله په ضاد او ظاء کښې د فرق اهتمام واجب نه باله نو په تبديل سره ئې د لمانځه د فساد حکم د متقدمينو خوا ته منسوبول څنګه صحيح کيدلى شي؟ مولانا عبد الحى لکهنوي صاحب رحمه الله تر زمانې پورې هم عوامو د ضاد او ظاء تر منځ فرق نه کاوه، چنانچه مجموعة الفتاوىٰ ج۲، ص۳۳ کښې يو سوال په دې الفاظو سره راغلى دى. "په دې زمانې کښې اکثره خلک ضاد د ذال او زاء مشابه ادا کوي".

علامه آلوسي رحمه الله په حواله د خلاصه د طرفينو رحمهما الله تعالى په نزد چه د فساد کوم حکم نقل کړى دى که چيرته د هغه منصوص والى هم تسليم شي نو دا به په عمد باندې محموليږي. په اولې زمانې کښې د ضاد او ظاء کښې د فرق د کولو اهتمام نه وو تر دې پورې چه د دوارو رسم الخط هم تقريباً متحد وو کما قدمنا. څکه چه د يوه حرف په ځاى په قصد سره د بل حرف د ويلو قوي ګومان وو. له دې وجې طرفينو رحمهما الله تعالى په قصد سره تبديلي مفسد ويللې. په دې باندې مزيده قرينه دا هم ده چه د خلاصې په مذکوره عبارت کښې د معنى د تغير ذکر نشته. پس د معنى له تغير پرته هغه مفسد کيدلى شي کوم چه په قصد سره وي.

لنډه دا چه د متقدمينو له ضابطې څخه متشابه حروف په ځانګړې توګه ضاد او ظاء مستثنى دي: الا فى العم قال فى البزازية ان تغير المعنى وليس مثله فى القرآن عنده والاصل فيه انه ان امكن الفصل بين الحرفين بلا كلفة كالصاد مع الطاء بأن قرء الطالحات مكان الصالحات فسد عند الكل وان لم يمكن الا بمشقة كالظاء مع الضاد والصاد مع السين والطاء مع التاء فالاكثر على انه لا يفسد لعموم البلوى واطلق البعض الفساد ان تغير المعنى وقال القاضى ابو الحسن وابو عاصم ان تعمد فسد وان جرى على لسانه او كان لا يعرف التمييز لا يفسد وهو اعدل الاقاويل وهو المختار. (بزازية على هامش العالمگيرية ج۴، ص۴۲)

په دې عبارت کښې لومړى د متقدمينو د ضابطې بيان دى او بيا والاصل فيه انه ان امكن الفصل بين الحرفين بلا كلفة ـ الخ څخه د دې ضابطې توضيح کيږي.

۲ - د کبيرې جزئيه

قال فى الخانية لو قرء غير المغضوب بالظاء او بالذال تفسد صلوته ولو قرء الضالين بالظاء او بالذال لا تفسد صلوته ولو قرء الدالين بالدال تفسد صلوته. (خانية على هامش العالمگيرية ج۱، ص۱۴۲)

وفى غنية المستملى غير المغضوب بالظاء والذال المعجمتين تفسد اذ ليس هما معنى ولا الضالين بالظاء المعجمة والدال المهملة لا تفسد لوجود لفظهما فى القرآن وقرب المعنى لصحة تقدير ولا الظالين اى

المستمرين في الضلال و الدالين اى القائلين هل ندلكم على رجل الأية ول قرأة بالذال المعجمة تفسد لبعد معانه لانه اسم فاعل ذل النخلة اذا وضع علقها على الجريدة لحمله وليس من اللغة اذلم يستعمل الوصف منها على فاعل بل على فعيل. (كبيرى ص ۴۴۸)

د خانيې عبارت مخې ته له كينبودلو څخه ثابته شوه چه په كبيري كښې له خانيې څخه په نقل كولو كښې تسامح (غلطي) شوې ده. په خانيه كښې ئې ذال غير مفسد او دال مفسد بللى دى او په كبيري كښې د دې برعكس شوے دى. په كبيري كښې دا فروع له خانيه څخه را اخيستل شوى دى چنانچه فرمايي: وهذا الفصل وهو ابدال احد هذه الاحرف الثالثة اعنى الضاد والظاء والذال من غيره فلمورد ما ذكره في فتاوي قاضيخان من هذا القبيل. بيا د پورتنيو مذكوره جزئياتو له بيانولو وروسته فرمايي: هذا ما ذكره قاضيخان من ابدال هذه الاحرف الثلاثة بعضها من بعض و كله مخرج على قواعد المتقدمين. (كبيرى ص ۴۵۰)

له كبيري پرته بل په يوه كتاب كښې هم ددالين غير مفسد والى نه دى راغلى، په كبيري كښې چه د عدم فساد كوم تاويل بيان شوى دى هغه هم ډير لرې تاويل دى. كما لا يخفى همدارنګه د متقدمينو د ضابطې مطابق كه چيرته د دالين غير مفسد والى و هم مثل شي نو د متقدمينو ضابطه د غير عمد په صورت كښې دى او نن صبا خلك عمداً (قصداً) دال ادا كوي د دې لپاره د معنى د تغير باوجود دال ويل مفسد وګرځيد.

په المغضوب كښې د ظاء يا ذال ويل د متقدمينو د ضابطې لاندې د مفسد بللو ځواب پورته تير شو. يعنې د متشابهه حروفو تبديل د متقدمينو له ضابطې څخه وتلى دى.

د متاخرينو ضابطه

د متاخرينو په نزد د اعرابو تبديلوالى د لمانځه مفسد نه دى اګر كه ئې اعتقاد كفر وي. د متشابهه حروفو تبديلي هم مفسد نه دى، د متشابهه حروفو په اره د متاخرينو دا فيصله د متقدمينو د ضابطې خلاف نه ده بلكه د هغې توضيح ده. كما قدمنا.

ځينو متاخرينو د متقاربة المخرج (نژدې مخرج درلودونكو) حروفو تبديلي هم غير مفسد ګڼلې ده او ځينو عموم بلوى ته اعتبار وركړى دى.

علامه ابن عابدين رحمه الله د قاضي ابو العاصم قول: (ان تعمد ذلك تفسد و ان جرى على لسانه اولا يعرف التمييز لا تفسد) نقل كوي په دې باره كښې له حليه څخه (وهو المختار) او له بزازيه څخه (و

هو اعدل الاقاویل وهو المختار) نقل کړی دی. له دې څخه په ظاهره دا څرګندیږي چه دا مستقل قول دی لیکن د بنده په خیال کښې د قاضي ابو العاصم قول د متاخرینو د قول توضیح دی ځکه چه دا ډیره لرې خبره ده چه کوم فقیه په قصد سره د حروفو تبدیلي هم مفسد و نه بولي.

ضاد په دال سره ادا کول

په ضاد او دال کښې نه د صوت تشابه (یو شان والی) دی. نه د تمیز سخت والی او نه د مخرج نږدې والی که چیرته څوک د ضاد په صحیح تلفظ باندې قادر نه وي نو له ضاد سره متشابه حرف په ظاء سره ئې ویلی شي. لهذا د دغو قواعدو لاندې ضاد لره دال ویل به د لمانځه مفسد وي البته دریمه قاعده "عموم بلوی" لاندې دا مسئله د غور وړ ده. په مذکوره عباراتو کښې د عموم بلوی چه کوم مثالونه بیان شول په هغو ټولو کښې ئې هغه حروف یاد کړي دي چه متشابهة الصوت وي البته ابن عابدین رحمه الله د قاف په همزه سره د ویلو مثال هم بیان کړی دی. په هر صورت په ظاهره د عموم بلوی قاعده د ټولو حروفو په باره کښې عامه ده او د بحث لاندې مسئلې کښې عموم بلوی ښکاره ده. اګر که له مخرج څخه عاجز سړی ضاد په ظاء سره ویلی شي لیکن د جهل د زیاتوالي له وجې ګڼ شمیر عوام په دې غلط فهمی کښې لویدلي دي چه د ضاد تلفظ د مفخم دال غوندې دی او هغوی ئې په مفخم دال سره ادا کوي او دا ګڼي چه هغوی هغه لفظ ادا کړ کوم چه په قرآنکریم کښې دی. د دې لپاره د هغوی د لمونځونو د صحیح ګڼلو ګنجائش معلومیږي.

کما مرّ من قول ابی العاصم اولا یعرف التمییز لا تفسد. وقال العلامة الحلبی رحمه الله روی عن محمد بن سلمة انها لا تفسد لان العجم لا یمیزون بین هذه الحروف (الضاد و الظاء و الذال) و کان القاضی الامام الشهید المحسن یقول الاحسن فیه ای فی الجواب فی هذه الابدال المذکورة ان یقول المفتی ان جری ذلک علی لسانه ولم یکن ممیزا بین بعض هذه الحروف وبعض وکان فی زعمه انه ادی الکلمة علی علی وجهها لا تفسد صلوته و کذا ای مثل ما ذکر المحسن روی عن محمد ابن المقاتل و عن الشیخ الامام اسمعیل الزاهد و هذا معنی ما ذکر فی فتاوی الحجة انه یفتی فی حق الفقهاء باعادة الصلوة و فی حق العوام بالجواز کقول محمد بن سلمة اعتبارا للاحتیاط فی موضعه والرخصة فی موضعها. (کبیری ص۴۲۸)

دا عبارات هم اګر که د دریو حروفو (ضاد، ظاء، ذال) په اړه دي لیکن تعلیل (لا یعرف التمیز وکان فی زعمه انه ادی الکلمة علی وجهها) عام دی. البته د مفخم ډال ویلو په صورت کښې د لمانځه د صحت د قول هیڅ ګنجائش نشته ځکه چه ډال عربي حرف نه دی

له صحيح تلفظ څخه عاجز سړي لپاره د کوشش د کولو حکم

سوال: دمتقدمينو په نزد چه کوم سړی د کوم حرف په صحيح تلفظ باندې قادر نه وي په هغه باندې د تصحيح کوشش کول فرض دي. ترهغه وخته پورې چه په صحيح تلفظ باندې قادر شوی نه وي تر هغه وخته پورې په يوه صحيح تلفظ کوونکي په اقتداء باندې قادر وي نو په هغه پسې دې لمونځ کوي او که نه نو د غلط تلفظ تر څنګ ئې لمونځ کيږي. او که چيرته د تصحيح کوشش پريږدي يا دُ صحيح تلفظ کوونکي پسې د اقتداء تر څنګ ئې منفرداً (يواځې) لمونځ ادا کړ نو لمونځ ئې فاسديږي.

قال فی العلائية وحرر الحلبی وابن الشحنة انه بعد بذل جهده دائماً حتماً کالامی فلا يؤم الامثله ولا تصح صلاته اذا امکنه الاقتداء بمن يحسنه اوترك جهده اووجد قدر الفرض مما لالثغ فيه هذا هو الصحيح المختار فی حکم الالثغ وکذا من لا يقدر علی التلفظ بحرف من الحروف الخ وفی الشامية (قوله دائماً) ای فی آناء الليل واطراف النهار فما دام فی التصحيح والتعلم ولم يقدر عليه فصلاته جائزة وان ترك جهده فصلاته فاسدة کما فی المحيط وغيره الخ (قوله حتماً) ای بذلاً حتماً فهو مفروض عليه ط (قوله وکذا من لا يقدر علی التلفظ بحرف من الحروف) عطفه علی ما قبله بناءً علی ان اللثغ خاص بالسين والراء کما يعلم مما مرّ عن المغرب وذلك کالرحمٰن الرهيم والشيطان الرجيم والآلمين واياك نابد واياك نستئين، السرا، انأمت فکل ذلك حکمه مامرّ من بذل الجهد دائماً والا فلا تصح الصلاة به. (رد المحتار ج۱، ص۵۸۲)

وقال العلامة الحلبی رحمه الله تعالی وذکر فی فتاوی الحجة ما يوافق قوله صاحب المحيط فانه قال ما يجری علی السنة النساء والارقاء الخطاء الکثير من اول الصلوة الی آخرها کالشيطان والآلمين واياك نابد واياك نستئين السراط انأمت فعلی جواب الفتاوی الحسامية ما داموا فی التصحيح والتعلم والاصلاح بالليل والنهار ولا يطاوعهم لسانهم جازت صلاتهم کسائر الشروط اذا عجز عنها من الوضوء وتطهير الثوب والقيام والقراءة والرکوع والسجود والقعود والتوجه اذا حصل العجز عنها فکذا هذا اما اذا ترکوا التصحيح والجهد فسدت صلاتهم کما اذا ترکوا سائر الشروط. (کبيری ص۴۵۲)

ددغو عباراتو پر بناء ضاد په دال سره د ويونکي لمونځ بايد صحيح ن شي څکه چه د ضاد د مخرج د تصحيح لومړی مرحله دا ده چه په ظاء سره وويل شي او په دې باندې هر سړی قادر دی ليکن د متاخرينو په نزد چه د عموم بلوی په اړه کوم عبارت تير شول له هغو څخه د عمومو بلوی په صورتونو کښې د لمانځه د صحت لپاره د بذل جهد (د کوشش د کولو) شرط نشته. لهذا د

متاخرينو د دې قاعدې لاندې که چيرته څوک د ضاد په صحيح مخرج باندې قادر نه وي او هغه د تصحيح کوشش هم نه کوي ليکن پخپل گومان کښې د ضاد صحيح تلفظ د مفخم دال غوندې گڼي نو لمونځ ئې کيږي. کما قدمنا.

د ضاد په دال سره ويونکي پسې د اقتداء حکم

قال فى شرح التنوير ولا غير الالثغ به اى بالالثغ على الاصح كما فى البحر عن المجتبى وحرر الحلبى و ابن الشحنة انه بعد بذل جهده دائماً حتماً كالامى فلا يوم الامثله (الى قوله) هذا هو الصحيح المختار فى حكم الالثغ و كذا من لا يقدر على التلفظ بحرف من الحروف و فى الشامية (قوله على الاصح) اى خلافاً لما فى الخلاصة عن الفضلى من انها جائزة لان ما يقوله صار لغة له و مثله فى التاتارخانية و فى الظهيرية و امامة الالثغ لغيره تجوز و قيل لا و نحوه فى الخانية عن الفضلى و ظاهره اعتمادهم الصحة و كذا اعتمدها صاحب الحلية قال لما اطلقه غير واحد من المشائخ من انه ينبغى له ان لا يوم غيره و لما فى خزانة الاكمل و تكره امامة الفأفاء اه و لكن الاحوط عدم الصحة كما مشى عليه المصنف و نظمه فى منظومة تحفة الاقران و افتى به الخير الرملى قال فى فتاواه الراجح المفتى به عدم صحة امامة الالثغ لغيره ممن ليس به لثغة. (رد المحتار ج۱، ص۵۴۲)

له دې څخه ثابته شوه چه اصح او احوط خو دا دی چه په الثغ پسې د غير الثغ اقتداء صحيح نه ده ليکن يو قول ئې د صحت هم شته. د جهل يا ناپوهۍ د غلبې له وجې ضاد په مفخم دال باندې ويونکي خلک هم په الثغ باندې قياس کيدلی شي. لهذا د الثغ په دال ويونکي پسې اقتداء خو په هر حال کښې جائزه ده او کوم سرې چه په دې جهالت کښې مبتلا نه ده هغه دې په دوال ويونکي پسې اقتداء نه کوي. البته د ابتلاء په موقعه کښې د دال ويونکي پسې د لمانځه د ادا کولو گنجائش شته ليکن بيرته را گرځول ئې احوط دی. دا حکم دا حکم په جهل مرکب کښې گرفتار د دال ويونکي دی، که چيرته د (اضله الله على علم) په مطابق عناداً يا د خلکو له ويرې دال وائي نو نه ئې خپل لمونځ کيږي او نه د مقتديانو.

۳. ضاد په مطلقه توگه د ظاء ويلو د جواز هيڅوک هم قائل نه دی البته کوم سرې چه د ضاد په مخرج باندې قادر نه وي د هغه لپاره د ظاء د ادا کولو اجازه شته. چه په مخرج باندې قادر وي نو هغه ته عمداً ظاء ادا کول جائز نه دي، که ئې خطاءً ووائي نو لمونځ کيږي. په کيمياى سعادت کښې دي چه: فرق در ميان ضاد و ظاء بجا آورد اگر نتواند روا باشد.

وفي الشامية عن خزانة الاكمل قال القاضي ابو عاصم ان تعمد ذلك تفسد وان جرى على لسانه او لا يعرف التمييز لا تفسد وهو المختار حلية وفي البزازية وهو اعدل الاقاويل وهو المختار. (رد المحتار ج۱، ص۵۹۲)

پاتې شوه دا پوښتنه چه ځينې قراء حضرات وائي چه مونږ ضاد وايو ليکن تاسو ته لکه ظاء داسې ښکارېږي. البته! په دې کښې لومړى بايد دا څرګنده شي د ضاد او ظاء په سماع او صوت کښې فرق ډېر سخت او انتهائي متعسر دى.

قال في التفسير الكبير ان المشابهة بين الظاء والضاد شديدة وان التمييز عسير وفي جهد المقل الضاد والظاء والذال المعجمات الكل متشاركة في الجهر والرخاوة ومتشابهة في السمع وايضاً فيه ويشبه صوتها (الضاد) صوت الظاء المعجمة بالضرورة وفي شرح الشاطبية ان هذه الثلاث متشابهة في السمع وايضاً في جهد المقل لثبوت التشابه وعسر التمييز بينهما. (مجموعة الفتاوى ج۲، ص۳۳)

وفي الهندية وان كان لا يمكن الفصل بين الحرفين الا بمشقة كالظاء والضاد الخ وهكذا في شرح التنوير والشامية والخانية وفتح القدير والنهر الفائق وخزانة المفتين وخلاصة الفتاوى وغيرها.

لنډه دا چه کله په ضاد او ظاء کښې فرق کول سخت دى نو ښکاره ده چه په دې فرق باندې[۱] هغه څوک پوهيدلى شي چه په دې فن کښې پوره مهارت ولري. د سين، ثاء، ذال او زاء په سماع او صوت کښې په ښه توګه فرق باندې پوهيږي، بلکه په ضاد او ظاء په فرق باندې پوهيدل د سين، ثاء يا ذال او زاء کښاې د فرق له پوهيدو څخه زيات سخت دى. كما هو ظاهر وثابت بالادلة المذكورة لهذا دا د تعجب او حيرانتيا کومه خبره نه ده چه قاري فرق پکښې کوي ليکن په دې فن کښې ماهر نه وي هغه ته په اوريدو سره کوم فرق معلوم نه شي او که چيرته اوريدونکى په دې فن کښې د ماهر والي تر څنګ فرق نه شي معلومولى نو معلومه ده چه قاري د ضاد په مخرج باندې قادر نه دى اګر که د قدرت په درلودو باندې دعوى کوي او چه څوک پرې قادر نه وي هغه د ظاء د ادا کولو اجازه شته البته که چيرته سامع په دې فن کښې ماهر وي او دا يقين ئې هم وي چه قاري د ضاد په اصل مخرج باندې قادر دى ليکن په قصد سره په مخرج باندې د قدرت درلودلو تر څنګ يوائې د عناد او ضد له مخې ظاء وائي نو د داسې قاري لمونځ په واقعيت کښې فاسديږي. ليکن په دُنيا کښې د داسې سړي وجود مشکل دى کوم چه په مخرج باندې د قدرت درلودلو باوجود په ضاد او ظاء تر منځ په فرق باندې د پوهې سره سره هم عمداً ظاء ووائي

---

[۱] - په راتلونې سوال او ځواب کښې د شرح قصيدة امنيه عبارت را روان دى چه د عربو د فصيحانو د ضاد تلفظ اوريدونکى ظاء ګڼي ۱۲ منه.

فقط والله تعالیٰ اعلم وعلمه اتم وحکمه احکم   غرهٔ جمادی الاولیٰ ۱۳۷۵ھ هجری

د پورتني سوال په شان یو بل سوال

سوال: د ضاد لفظ له دال سره مشابهت لري او که له ظاء سره، په مفصله توګه ئې ولیکئ. مشهوره ده چه د حجاز علماء دال وائي؟ بینوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په دې اړه په نژدې وخت کښې د حجاز د علماوو له خوا ځینې فتواوې را ورسیدې. په دې وخت کښې د هغو په نقل کولو اکتفاء کوم. د هرې فتوی یواځې ضروري او د کفایت په اندازه برخه ئې لیکل کیږي.

حضرت مولانا شیر محمد سندهي مهاجر مدینه منوره لیکي:

د قصیدهٔ امنیه په شرح کښې دي: فللملك اشتد شبهته وعسر التمییز واحتاج القاری فی ذلك الی الریاضه لاتصال بین مخرجهما وفصحاء العرب یتلفظون بها بحیث یشبه صوتها صوت الظاء کما فی الجلد الاول من تفسیر المنار للشیخ محمد عبده مفتی مصر انا نجد اعراب الشام وما حولها ینطقون بالضاد فیحسبها السامع ظاء لشدة قربها منها وشبهها بها وهذا هو المحفوظ عن فصحاء العرب الاولین.

په دې حرف کښې اختلاف هلته شروع شو چه کله عربو ته د مختلفو ممالکو وینځې راغلې، له هغو ځنې اولادونه وشول نو د دې حرف په صحت کښې خلل پیدا کیدل شروع شول.

انها فی لغة قوم لیس فی لغتهم ضاد فاذا احتاجوا الی التکلم بها فی العربیة اعتاصت علیهم فربما اخرجوها ظاء لاخراجهم ایاها من طرف اللسان واطراف الثنایا وربما تکلفوا اخراجها من مخرج الضاد فلم یتأت لهم فخرجت بین الضاد والظاء. (شرح الشافیة)

مفتي سعد الله رامپوري صاحب فرمایي:

خواندن دال مهمله یا زا بجای ضاد نه بدعتے ست امروزے اهلِ هند بلکه بعض اهلِ عرب نیز از بیشتر درین بلا مبتلا بوده اند.

ملا علي قاري رحمه الله لیکي: من یخرجه دالا مهملة ومن یخرجه لاما مفخمة ومن یخرجه طاء مهملة کالمصریین الخ.

په دې رسالې باندې د حرمینو د علماوو تقاریظ هم شته. دلته دوه درې مصري قاریان راغلي دو هغو په قرائت کښې ضاد ډیر ښه ادا کړ. اکثره عرب مخرج صحیح را باسي لیکن د رخاوة صفت ناقص ادا کوي چه له وجې ئې د شدید دال غوندې اوریدل کیږي.

قاري عبد الرحمن اله آبادي، استاذ الكل صاحب كوم چه خپل مشر وروړ قاري عبد الله صاحب سره له كلونو كلونو راهيسې د صولتيه په مدرسه كښې د عربو استاذ هم پاتې شوى دى د فوائد مكيه د رسالې په حاشيه كښې فرمايي چه په ضاد كښې چه كوم رخاوت ليدل كيږي هغه اكثره عرب ئې ښائي نه ادا كوي، دا لحن خفي دى. انتهى. تحرير السندی رحمه الله

د حسن بن ابراهيم الشاعر فتوی

اقول وانا الفقير الى رحمة ربه القدير حسن بن ابراهيم المدرس بالحرم النبوى ان نهاية القول فى الضاد هو انها اقرب الى الظاء فقط كما فى الرعاية وجهد المقل وغيرهما واما كون الضاد شبيهة بالدال او الغين فما سمعنا به قط ولا وجد فى كتاب فمن صلى خلف امام يحقق ذلك فصلاتهما باطلة والله على ما نقول وكيل.

كتبه عبيد الراجى عفو ربه القادر حسن بن ابراهيم الشاعر المدرس بالحرم النبوى بالمدينة المنورة

د موصوف دويمه فتوی

اعلم وفقنى الله تعالى واياك للصواب قال الجزرى رحمه الله والضاد باستطالة ومخرج ميز من الظاء فلا بد من اخراجها من مخرجها المعلوم بين القراء ضاداً خالصة وقراءتها بالظاء لا يجوز الا اذا تعسر النطق هكذا الحذا من مشائخنا ولا يجوز قراءتها بالدال كذلك ان قصد ولا بغير قصد ظاءً او ظاءً والله ولى التوفيق.

كاتبه حسن بن ابراهيم الشاعر خادم القراء والمدرس بالحرم النبوى

تحريراً ٤ صفر ١٣٧٥ هجرى

په دې فتوى باندې د مكې او مدينې نورو مشهورو علماوو او قراوو دستخطونه او تقريظونه هم موجود دي رشيد احمد ١٢ ذى الحجة ١٣٧٥ هجرى

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

﴿ وَإِذَا قُرِئَ ٱلۡقُرۡءَانُ فَٱسۡتَمِعُواْ لَهُۥ وَأَنصِتُواْ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴾

نيل المرام

بالتزام السكوت عند

قرائت الامام

سوال: زمونږ په کلي کښې يو ښاغلی اهل حديث دی، هغه وائي چه په امام پسې چه کوم خلک سورۀ فاتحه نه لولي د هغه لمونځ با لکل نه کيږي او هغه په دې باندې قسمونه هم کوي او وائي چه په دُنيا کښې هيڅوک داسې حديث نه شي وړاندې کولی چه په هغه کښې له امام سره د سورۀ فاتحه له ويلو څخه منع راغلې وي.

دا سرې شپه او ورځ همدا شور او غوغا جوړه کړې وي او هر وخت د صافو او ساده لمونځ کوونکو د غلطولو په کوشش کښې مصروف وي. د بيلمازو دومره فکر ورسره نشته چه لمونځ کوونکي ترې جوړ کړي بس هر وخت د لمونځ کوونکو د غلطولو او د هغوی د لمونځونو د باطل ګڼلو په فکر کښې مشغول دی. ځينې لمونځ کوونکي ئې له فتنې څخه متاثر کيدونکي تر سترګو کيږي له تاسو ښاغلي څخه هيله ده چه دا مسئله په تفصيل سره وليکئ او زمونږ د خلکو لارښوونه وکړئ؟ بينوا توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: په امام پسې د سورۀ فاتحه ويلو په مسئله کښې له حضراتو صحابۀ کرامو څخه را ونيسه په هرې زمانې کښې اختلاف را روان دی. دا ډول نورې هم ډيرې اجتهادي مسئلې دي. داسې مسائل له قرآن او حديثو څخه د مستنبط کيدو له وجې د مجتهدو صحابۀ کرامو رضی الله تعالی عنهم او د دين د امامانورحمهم الله تر منځ اختلافي ده. په دغو کښې پخپله د مجتهدينو د تل لپاره دا عمل پاتې شوی دی چه د دليل د قوت پر بناء باندې چه کوم طرف راجح ور ته ښکاره شوی دی هغه ئې غوره ګڼلی دی. ليکن په نورو باندې ئې هر ډول اعتراض، پيغور او بد رد ويلو باندې د ژبې اوږدول روا نه دي بللي او نه ئې خپل اجتهاد په چا باندې په زوره د مسلط کولو کوشش کړی دی بلکه يواځې ئې د رائې په ښکارولو باندې سره د دلائلو د تفصيل او يا پرته د کوم دليل په ليکلو باندې اکتفاء کوله او په خلکو کښې به د خپلې

رائې د قبلولو او نه قبلولو څخه تل بې نيازه وو. هغوی له خپلې رائې سره اختلاف کوونکي نه هيڅکله ګمراه بللي دي او نه ئې د هغوی د عبادت د باطل والي د فتوی په ورکولو سره په امت کښې د تخريب او منافرت تخم کرلی دی.

د هغو حضراتو دا عمل د قرآنکريم د هدايت او د نبي کريم ﷺ په ښوونې او تعليماتو باندې مبني دی. د الله تعالی ارشاد دی: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ په دې کښې د اجتهاد خاوندانو ته په غامضه (مشکلو او پټو) مسائلو کښې د دعوت فکر ورکړ شوی دی همدارنګه د هر مجتهد د فکر رسيدنه د هغه لپاره حق او واجب العمل ګڼل شوی دی. لکه څرنګه چه مجتهد په غير منصوصي مسائلو کښې د غور او فکر په کولو سره هغه په منصوصي باندې دقياس کولو په ذريعه د هغو حکم معلوموي همدارنګه هغه منصوصي مسائل چه ادلّه ئې متعارض يعنې سره ټکر دي په هغو کښې د تطبيق، ترجيح او تساقط اصول د غور لاندې راولي او فيصله کوي. دنبي کريم ﷺ په زمانه کښې داسې څو مثالونه پيدا کيږي چه په کومې مسئلې کښې به د صحابهٔ کرامو رضی الله تعالی عنهم رائې مختلفې شوې او هر يوه به پخپل اجتهاد باندې عمل کاوه په هغه وخت کښې نه چا په يوه او بل باندې اعتراض وکړ او نه وروسته د نبي کريم ﷺ خدمت ته په حاضريدو باندې نبي کريم ﷺ د چا په فعل او عمل باندې نيوکې کړې.

غرض دا چه مجتهد صحابهٔ کرام رضی الله عنهم او مجتهدين امامان رحمة الله عليهم کښې هر يوه سرې پخپل اجتهاد باندې عمل کاوه ليکن د نورو په اجتهاد باندې ئې کوم اعتراض نه کاوه. د دغو مجتهدينو د پيروانو هم همدغه معمول وو چه پخپل منځ کښې د لاس او ګريوان کيدلو په ځای د خپلو خپلو مقتدايانو د اجتهاد مطابق عمل کاوه. په دې کښې هيڅ خبره نشته چه اکابرو علماوو د اجتهادي مسائلو تنقيح او تنقيد او د هغو د مناشي او مباني د تنقير او تفتيش لپاره په زره پورې بحثونه ليکلي دي. د خپلو دلائلو تفصيل او د مقابل لوري د دلائلو ځوابونو لپاره ئې فاضلانه مضمونونه ليکله ليکن د مخالف لوري تفسيق، تضليل، تحقير او تذليل او عباداتو لره ئې ضائع او باطل بللو حماقت هيچا نه دی کړی. او نه دغه خالص علمي مباحث کوم چه د عوامو له پوهې څخه ډير لوړ دي د هر کس و ناکس مخې ته په راوړلو سره په عوامو کښې د انتشار او فتنې د پيدا کولو کوم جواز را وايستلو.

راقم الحروف د صحيح البخاري په تدريس کښې د خپل عمر ډيره لويه برخه مصرف کړې ده. په دې زمانې کښې د قرآن او حديثو لوړ پوړي مضامين، د حقائقو، دقائقو، نکاتو او لطائفو د مطالعې شوق او د حديثو د طالبانو د استعداد او ضرورت مطابق د هغو په مخکښې د بيانولو عادت پاتې شوی دی. ليکن د طلبه وو د اصرار تر څنګ په اجتهادي مسائلو باندې څخه مې له زيات بحث او تمحيص کولو څخه تل تر تله څنګ کاوه. لومړی د دې لپاره چه په کومو مسائلو

کښې چه د حضراتو صحابهٔ کرامو رضی الله تعالی عنهم رائې مختلفې دي په هغو کښې زیات بحث او مباحثه همداسې هم بې ضرورته او د دیني تقاضاوو په خلاف دي. دویم دا چه په دغو مسائلو باندې د کفایت له اندازې څخه هم ډیر څه لیکل شوي دي. دریم دا چه په دې دور کښې په دین کښې نظریاتي او عملي فتنې په دومره کثرت او شدت سره را پورته کیږي چه د هغو په موجودوالي کښې مجتهد فیه مسائلو کښې په جزئي اختلافاتو کښې د لویدلو هیڅ جواز نشته. یوې خوا ته مرزائیت، نیچریت، اباحیت، انکارِ حدیث او دیندار انجمن غوندې اعتقادي او ارتدادي فتنو وریځ په خوریدو دي او بلې خوا ته بد اعمالي، په ښکاره فسق او فجور او د بې حیائي سیلاب د برق غوندې په تیزې سره په مخ روان دی او له عوامو څخه په تیریدنې سره د علماوو او صلحاوو کورونو ته هم داخل شوي دي. د کوم سړي په زړه کښې چه د ذرې غوندې احساس او د دین درد هم وي او د اسلام او مسلمانانو د خیر خواهی لږ غوندې خیال هم ولري په دغو حالاتو کښې جزئي اختلافاتو په هوا ورکولو سره د الحاد او نورو بې دینیو خپریدلو ته موقع ورکول هیڅکله نه شي برداشتولی. لیکن په دې باره کښې د اهل حدیث د ډلې د ډیرو کردار د اهل حدیث د ډلې په تندې باندې کلنګ دی. د هغو دا رسوا کوونکی او اسلام دښمنه کردار له برکته په هغو کښې د پوهې د خاوندانو سرونه ټیټ شوي دي لیکن هغوی پخپل دې بې واګې قوم باندې د برلاسي له پیدا کولو څخه عاجز دي.

د دوی په عقل باندې حیرانتیا ده چه یوې خوا ته خو دومره د نظر د پراخوالي جواز چه د اجتهاد د جواز لپاره هیڅ شرط نشته هر سړی له موره پیدا مجتهد دی او بلې خوا ته دومره تنګ نظري چه د خپل اجتهاد نه بغیر نور ټول خلک ګمراه بولي.

د غیر مقلدینو خصوصیات

۱ - اهلِ حدیث حضرات په اجتهادي مسائلو کښې خپل اجتهاد په قطعي توګه صحیح او د نورو اجتهاد په قطعي توګه غلط ګڼي او په دې کښې تر دې اندازې پورې غلو کوي چه ګوا که خپله رایه معاذ الله الهي وحی ګڼي په خلاف د نورو مجتهدینو چه وه خپلې رائې د وحی غوندې قطعي نه ګڼي بلکه محض د غلبهٔ ظن درجه ورکوي چه د خطا احتمال هم پکښې موجود دی. چنانچه د خطا د تر واضح کیدو وروسته هغه له خپلې رائې څخه رجوع کوي. لیکن په دنیا کې یو اهلِ حدیث هم داسې په نظر نه راځي چه هغه ته پخپل اجتهاد کښې چیرته د یوې ادنی غوندې شبهه هم پیدا شوې وي. د غلطي اعتراف او له خپلې رائې څخه رجوع کول خو لویه خبره ده.

۲ - په مجتهد فیه مسائلو کښې په حضراتو صحابهٔ کرامو رضی الله تعالی عنهم. تابعین او تبع تابعین ائمهٔ دین رحمهم الله کښې د رائې اختلاف پیدا کیږي او دا اختلاف لازم هم دی د دې

لپاره چه د اجتهادي مسائلو په استنباط کښې او د دلائلو د تعارض په وخت کښې د تطبيق او ترجيح د کلياتِ په استعمال کښې د انسان عقل دخل لري، يو مجتهد يوه جزئيه د يوې کليې لاندې په راوستو سره د جواز قول کوي او بل مجتهد ئې له بلې کليې سره زيات منطبق په ګڼلو سره هغه ناجائزه بولي. له کلياتو سره د جزئياتو په انطباق کښې د رائې له اختلاف څخه حفاظت محال دی. چنانچه په همدې بناء باندې مونږ شپه او ورځ په ډاکټرانو، انجنيرانو، وکيلانو او قاضيانو کښې اختلافات پخپلو سترګو وينو. ليکن د اهلِ حديثو حضراتو په رايه کښې هيڅکله اختلافات نه ليدل کيږي. له دې څخه ثابته شوه چه د هغوی عمل په حديثو باندې شور او غوغا او د مخامخ اجتهاد دعوی غلطه ده. په حقيقت کښې دا يوه مستقله ډله ده چه هر غړی ئې د خپلو اسلافو په رانده تقليد کښې مبتلا دی. له دې سره د حيرانتيا خبره خو دا ده چه د ائمه اربعه وو تقليد ته حرام او شرک وائي.

۳ - د مجتهدينو امامانو په دې باندې اتفاق دی چه په اختلافي مسائلو کښې دا حتياط په اړخ باندې بايد عمل وشي چنانچه کوم سړي چه پخپله حج نه وي کړی هغه په حنفي مذهب کښې د بل چا له خوا څخه حج بدل کولی شي ليکن لکه څرنګه چه په ځينو نورو مذاهبو کښې دا جواز نه لري د دې لپاره د همدې بل مذهب د رعايت په خاطر په حنفي فقه کښې د داسې سړي د حج بدل لپاره تلل مکروه تاکل شوی دی. همدا رنګه که چيرته طواف کوونکی بيت الله ته دومره نژدې ورشي چه کين لاس ئې په شاذروان (د بيت الله په بنياد) باندې تير شي نو په حنفي مذهب کښې ئې طواف صحيح کيږي ليکن يواځې د نورو مذاهبو د مراعات په خاطر ئې دې ته هم مکروه ويلي دي. د فقهي په کتابونو کښې د دې بې شميره مثالونه پيدا کيږي ليکن د اهلِ حديثو حضراتو طريقهٔ کار تر تولو جلا دی. د هغوی په نزد په داسې مسائلو کښې د نورو مذاهبو پر خلاف کول د زيات اجر او ثواب باعث دی. چنانچه د ذی الحجې په ديارلسم تاريخ کښې د قرباني جواز مختلف فيه دی د دې لپاره په عبادت کښې د احتياط تقاضا خو دا وو چه په دې تاريخ کښې قرباني و نه شي. کوم حضرات ئې چه د جواز قائل دي د هغو په نزد بهترينه ورځ ئې لسم. بيا يوولسم. بيا دولسم او بيا ديارسلم دی ليکن اهل حديث خلک يواځې د نورو مذاهبو د مخالفت لپاره په ديارلسم تاريخ باندې قرباني افضله بولي او په همدې باندې عمل کوي. همدا رنګه د اوښ په قرباني کښې خاص له نورو مذاهبو سره د مخالفت په خاطر لس کسان شريکيږي او که نه نو د عبادت د اهميت تقاضا خو دا وه چه په دې کښې له احتياط څخه کار اخيستل شوی وای او په اوښ کښې له اوه کسانو څخه زيات نه وای شريک شوي.

يوه بله نادره واورئ: د آبادئ په منځ کښې د متيازو په حالت کښې قبلې ته د مخ اړولو جواز مختلف فيه دی. ځکه په هر حال کښې احتياط په دې کښې دی چه قبلې ته له مخ اړولو څخه پرهيز

وشي ليکن د اهل حديثو په نزد له نورو مذاهبو سره مخالفت لوی جهاد دې چنانچه په کراچۍ کښې ئې د خپل جومات استنجا خانې رنګې او له نوي سره ئې قبلې ته مخامخ استنجاء خانې جوړې کړې. چه کله ئې د وجې پوښتنه وشوه نو و ئې ويل چه دا سنت له څوارلس سوه کلونو څخه مړ وو مونږ را ژوندی کړ. الحمدلله الذی عافانا مما ابتلا کم به.

۴ - اهلِ حديث په جزئي اختلافي مسائلو په خپرونه او تبليغ کښې بلکه د خپلې نظريې په ټول امت باندې د مسلّط کولو په کوشش کښې دومره مخبوط الحواس (ګډوډ حواس) دي چه نه هغوی دا فکر کوي چه په دغو مسائلو کښې د حضراتو صحابهٔ کرامو رائې هم مختلفې دي او هغوی د رائې د اختلاف باوجود هغه د بحث او مباحثې موضوع نه جوړول. او نه دا احساس کوي چه له فتنې څخه ډک په دې دور کښې په داسې حال کښې د دين په اصولو باندې حملې کيږي او د فسق او فجور روان شوی سيلاب ديني ارزښتونه هم د خس او خاشاک غوندې ورسره وړي. د جزئي مسائلو په خپرلو سره مسلمه امت په نورو فتنو او ابتلاوو کښې مه اچوی او پخپل منځ کښې د منافرت د فضا په پيدا کولو سره بې دينه قوتونو ته د نور پرمختګ سبب مه جوړيږئ. بلکه دا فروعي اختلافات د نسيان په طاق کښې کښيږدئ او د بې دينۍ زياتيدونکو موجونو د مخ نيوي لپاره ټول په يوه صف کښې ودريږئ او جهاد وکړئ.

په انصاف سره ووايئ چه اهلِ حديث د سبائيت، مرزائيت، نيچريت او اباحيت غوندې فتنو څخه د اسلام د حفاظت لپاره کوم ښکاره خدمت کړی دی؟ يا د فسق او فجور د مخ نيوي لپاره ئې کله کوم کار کړی دی؟ د هغوی خپل ټول کوششونه او جهاد يواځې د فاتحه خلف الامام، آمين بالجهر او رفع يدين باندې مصرفيږي يا بيا ټول امت مسلمه بلکه د دين تر امامانو پورې د فسق او ګمراهۍ نسبت کوي. که چيرته يو څوک چه ږيره يا خرئي او يا ئې لنډوي، لباس د شرعې په خلاف اغوندي، سود خوري، رشوت اخلي، عکسونه ساتي، په رقص او سروز باندې ئې زړه ورکړی وي، شراب چښي. له کوم اهل حديث سره مخامخ شي نو هغه ته تر ټولو مخکښې دا تبليغ کوي چه په امام پسې د الحمد لله په نه ويلو سره لمونځ نه کيږي، چه کوم خلک ئې نه وائي هغه ټول ګمراه دي او د حديث مخالفت کوي

۵ - کوم سړی چه په امام پسې الحمد لله، آمين په زوره او د رفع يدينو په تيزي سره تبليغ کوي او په امامانو پسې د رد بد ويلو امتيازي شان ولري هغه که هر څومره په فسق او فجور کښې مبتلا وي بلکه کفريه عقائد دي هم ولري د اهل حديثو په ډله کښې مقبول ګرځي

په دې باره کښې د (شَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ اَهْلِهَا) لاندې پخپله د اهل حديث عالم قاضي عبد الواحد خانپوري صاحب شهادت (ګواهي) ملاحظه کړئ. دی فرمائي

د دې زمانې دروغجن اهل حديث د مبتدعين مخالفينو، سلف صالحينو كوم چه د ما عليه الرسول له حقيقت څخه جاهل دي هغوی په صفت كښې د شيعه گانو او روافضو خليفه گان شوي دي. يعني لكه څرنگه چه په مخكښينيو زمانو كښې د كفر او نفاق دروازه او دهليز وو او د ملاحده او زنادقه وو د اسلام خوا ته مدخل وو. همدارنگه دا جاهل او بدعتي اهل حديث په دې زمانې كښې د ملاحده او زنادقه وو منافقينو دروازه، دهليز او مدخل دي. بعينه د شيعه گانو غوندې (الى ان قال) مقصود دا دی چه په رافضيانو كښې ملاحده وو د تشيّع په ښكارولو سره د حضرت علي او حسنينو رضی الله تعالى عنهم له غلو (له حد څخه زيات) سره د تعريف په كولو سلف ته ظالمان وويل او ښكنځا ئې ورته وكړه او بيا چه څومره الحاد او زندقه خپره كړي څه پروا نشته. همدارنگه دا جاهلان بدعتي دروغجن په اهل حديثو كښې يو څل رفع يدين وكړي او تقليد رد كړي او سلفو ته بد ووائي لكه امام ابو حنيفه رحمه الله ته چه په فقهه كښې ئې امامت د اجماع أمت له مخې ثابت دی. او بيا چه څومره كفر، بد اعتقادي، الحاد او زنديقيت په هغوی كښې خپور كړي په ډيرې خوښۍ سره ئې قبلوي او د يوې ذرې غوندې نه خفه كيږي. اگر كه د اهلِ سنت علماء او فقهاء ئې زر څله خبردار كړي هيڅكله ئې نه اوري. سبحان الله ما اشبه الليلة بالبارحة او د دې راز دا دی چه هغه د اهل السنة و الجماعة له عقائدو څخه په را وتلو سره د سلفو له اتباع څخه مخ اړوونكي او مستكبر شوي دي. فافهم و تدبّر.

(التوحيد والسنة في رد اهل الالحاد والبدعة "الملقب به" اظهار كفر ثناء الله بجميع اصول امرتسرالله ص ۲۶۲)

د نفس مسئلې په اړه له بحث څخه مخكښې د دې اوږده تمهيد څخه مقصد دا دی چه لوستونكو ته د دې اندازه ولگيږي چه په پورتنيو مذكوره حالاتو كښې د فاتحه خلف الامام په اړه له څه ويلو او اوريدلو تكليف يا د كوم مدللې ليكنې لپاره ليكنه او دماغي محنت تر كومې اندازې پورې گټور كيدلی شي. له بحث او تمحيص (پلټنې) څخه د فهم او انصاف د خاوندانو پوهنه مقصود وي ليكن د پورتنيو خصوصياتو درلودونكې د اهل حديثو له جماعت څخه د دې څه توقع كيدلی شي؟ كله كله له تقريري يا تحريري دلائل بازيو څخه د كومې فتنې د وركولو او د عامو مسلمانانو د دين ساتنه مقصود وي اگر كه د فتنې له خاوندانو څخه د حق د قبلولو هيڅ اميد نه وي ليكن په دې كښې د الاهمّ فا لاهمّ د اصولو لحاظ ساتل لازم دي. د الحاد او ارتداد غوندې تباه كوونكو فتنو په موجودوالي كښې په فروعي مسائلو باندې بحث، مباحثه او په هغې باندې د وخت او دماغ د مصرفولو هيڅ جواز نشته. چنانچه كله كله ما ته ويل شوي دي چه فلاني ښاغلي د كوم اهل حديث د خوشحالولو لپاره فاتحه خلف الامام شروع كړې دی تاسو هغه پوه كړئ. ما خواب وركړی دی چه هغه پريږدئ چه په امام پسې فاتحه ووائي له ما سره د هغه د پوهولو وخت

نشته. حقیقت دا دی چه چا ته د خپل ځان د پوهولو فکر نه وي د هغه پوهول بې فائدې او د وخت ضائع کول دي. څو خله څو له موره پیدا شویو مجتهدینو په دغو مسائلو باندې له ما سره د خبرې کولو هیله ښکاره کړې ده لیکن ما په هر ځلې عذر وړاندې کړی دی. وجه ئې هم هغه ده چه د اهمو مسائلو په موجودوالي کښې د دغو فروعي مسائلو خوا ته مخ اړول جائز نه دي. با لخصوص کله چه په مخاطب (چا ته چه خبره کیږي) کښې نه صلاحیت وي او نه ئې د حق تحقیق مطلوب وي. په داسې حالت کښې د خبرو کولو څه فائده؟ یو ځل یوې مجتهدې صاحبې ته په فاتحه خلف الامام باندې د بحث کولو جذبه وراغله او د حدیث پوهنې ډیره لویه دعوه ئې وکړه، ما ترې پوښتنه وکړه چه د صحیح البخاري نوم څه دی؟ بس د اجتهاد نشه ئې مړه شوه، یوه چا څومره ښه ویلي دي:

الف کو کیل جانیں سب بچارے مگر دعویٰ ہے سب کا اجتہادی

د فاتحه خلف الامام په اړه د اهل حدیثو پرله پسې شور او غوغا تر څنګ ما د خپل عمر اوه پنځوس کاله له پوره چوپتیا او صبر سره تیر کړل. زمونږ د اکابرو همدغه شان پاتې شوی دی لیکن اوس اهل حدیثو لې دې چوپتیا څخه د ګټې په اخیستو سره دا غلطه پروپیګنډه شروع کړې ده چه د احنافو په نزد داسې یو حدیث هم نشته چه په هغه کښې خلک په امام پسې د فاتحه له ویلو څخه منع شوي وي.

دا پروپیګنډه دومره تیزه شوه او له عوامو څخه د داسې حدیث مطالبه په دومره سختۍ سره وشوه چه عام مسلمانان ډیر تنګ او پریشان شول او له ما څخه ئې په دې باره کښې غوښتنې وکړې. زه چا چا ته څواب ورکړم؟ او خالص علمي تحقیق څرنګه د عوامو په دماغو کښې واچوم؟ با لاخره مې په نه زړه سره قلم پورته کړ او دا فیصله مې وکړه چه په لنډه توګه له دلائلو سره د مسئلې وضاحت ولیکم. مخکښې هر سړی د خپل ظرف (قابلیت) او علمي استعداد په مطابق له هغه څخه ګټه اخیستلی شي. کم تر کمه چا ته خو د دې موقع په لاس نه ورځي چه د احنافو په نزد یو حدیث هم نشته. الله تعالے دې مونږ تولو ته سالمه پوهه او په صراط مستقیم باندې هدایت را بخښي او له هر ډول فتنو څخه مو دې پخپل حفاظت کښې وساتي. آمین.

د عمل بالحدیث په شکل کښې له قرآن څخه انحراف (مخ ګرځونه)

اهل حدیث په حدیثو باندې د عمل کولو مدّعیان دي لیکن په قرآن باندې عمل نه کوي. یوه مجتهد صاحب ما ته وویل چه آیا د امام پسې د سورۀ فاتحه د نه ویلو په باره کښې کوم حدیث شته؟ ما وویل چه په امام پسې د قرائت له کولو څخه په قرآن کښې منع راغلې ده. هغه وویل چه حدیث یو هم نشته؟ حقیقت دا دی چه په امام پسې د فاتحه ویلو ممانعت له حدیثو څخه هم ثابت

دی لکه څرنګه چه مونږ به ئې مخکښې بيان کړو انشاء الله تعالی. ما د هغه بناغلي په خواب کښې د حديث په ځای د قرآن حواله ځکه ورکړه چه هغه تر ټولو مقدم دی ليکن په دې باندې سخت حيران شوم چه هغه د قرآني ارشاد منلو ته تيار نه وو او د هغه په مقابله کښې ئې خاص په حديث باندې ټينګار کاوه. د دې برعکس د احنافو اصول دا دي چه هغوی لومړی قرآنکريم ګوري، له هغه وروسته په احاديثو باندې نظر اچوي چه کوم حديث د قرآنکريم مطابق وي هغه را اخلي او کوم چه په ظاهره له قرآنکريم سره متعارض په نظر راشي د هغه يو داسې مفهوم لټوي چه د قرآن په خلاف نه وي. چنانچه د فاتحه خلف الامام مسئله وګورئ په قرآنکريم کښې ارشاد دی: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ په دې کښې صاف حکم دی چه کله قرآنکريم ويل کيږي نو تاسو ئې په توجه سره واورئ او چُپ او غلي پاتې شئ. امام احمد رحمه الله فرمايي چه دا آيت په اتفاق سره په امام پسې د سورهٔ فاتحه د قرائت په باره کښې نازل شوی دی. اوس احاديث را واخلئ په يوه حديث کښې هم دا حکم نشته چه له امام سره تاسو هم تلاوت کوئ. ارشاد دی: انما جعل الامام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه فاذا ركع فاركعوا و اذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك و الحمد و اذا سجد فاسجدوا. په دويم حديث کښې دی: ليؤمكم احدكم فاذا كبر فكبروا و اذا قال غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فقولوا آمين الخ په دې کښې له امام سره د ټولو افعالو د ادا کولو حکم ورکړی شوی دی ليکن (واذا قرأ فاقرءوا) ئې و نه ويل بلکه (واذا قرأ فانصتوا) په ويلو سره ئې له امام سره د ويلو څخه منع وفرمايله. احنافو دې حديث ته ترجيح ورکړه ځکه چه دا حديث د سند له لحاظه تر صحيح والي د قرآني حکم مطابق دی. د دويم حديث ئې داسې معناوي بيان کړې چه له هغو څخه تضاد پاتې نه شي.

همدارنګه د آمين په مسئله کښې احنافو لومړی د قرآنکريم خوا ته رجوع وکړه نو دا ارشاد لاس ته راغی چه (ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً) امام بخاري رحمه الله د عطاء رحمه الله قول را نقل کړی دی چه «آمين دعا دی» او قرآنکريم د دُعاء د اخفاء حکم ورکړی دی. پس له قرآنکريم څخه ثابته شوه چه آمين بايد سوکه وويل شي د دې لپاره احنافو هغه حديث ته ترجيح ورکړه په کوم کښې چه د آمين اخفاء مذکور دی او نور حديثونه ئې په دې باندې منطبق کړل.

د رفع يدينو «د لاسونو د پورته کولو» په اړه ئې هم په قرآن کريم باندې غور وکړ نو څرګنده شوه چه په لمانځه کښې د خشوع او سکون حکم ورکړې شوی دی. الله تعالی فرمايي: ﴿وَالَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ﴾ - ﴿قُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ اوس احاديث مطالعه کړئ. په صحيح مسلم کښې روايت

دی چه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په لمانځه کښې دسلام په وخت په لاس سره اشارې کولې په دې باندې نبي کريم ﷺ وفرمايل:
يعنې دا څه حرکت دی چه په لمانځه کښې داسې لاسونه پورته کوی لکه څرنګه چه مست اسونه لکې اچوي، په لمانځه کښې په سکون پاتې شی. څومره زبردسته خبرداري ده. د سلام په وخت کښې لمونځ په ختميدو وي چه کله په دې وخت کښې هم د لاسونو پورته کول د سکون په خلاف دی نو د لمانځه په منځ کښې د رکوع په وخت کښې د لاسونو پورته کول په څنګه مناسب وي؟
البته تکبير تحريمه چونکه په لمانځه کښې داخل نه دی د دې لپاره په دې وخت کښې د لاسونو پورته کول په لمانځه کښې د سکون د حکم په خلاف نه دی. غرض دا چه په دې مسئله کښې هم د قرآني حکم له مخې احنافو د رفع يدين د نه کولو روايتونو ته ترجيح ورکړی دی. په دې باندې نور مسائل قياس کړی چه احناف تر ټولو مخکښې د قرآنکريم خوا ته رجوع کوي بيا په احاديثو کښې هغه حديث ته ترجيح ورکوي چه د قرآني نص مطابق وي.

د حديث د صحت معيار

اهل حديث دا الزام لګوي چه احناف په ځينو مسائلو کښې د صحيح حديث په خلاف عمل کوي د غور ور خبره دا ده چه دصحيح تعريف حديث څه شی دی؟ اهل حديث تقليد ته د ناجائز او حرام ويلو تر څنګ په دې باب کښې د حديثو د امامانو بخاري، مسلم، ابو داؤد او داسې نور رحمهم الله تعالى تقليد کوي. کوم حديث چه امام بخاري رحمه الله صحيح ووائي هغه صحيح دی. که چيرته د حديثو د امامانو رحمهم الله تقليد جائز بلکه ضروری دی چه له هغو پرته د يوه حديث تصحيح نه شي کيدلی نو د فقهي د امامانو رحمهم الله تعالى تقليد ولې ناجائز دی؟
د حديثو امامانو رحمهم الله د حديث په صحت او نه صحت چه کوم اصول ليکلي دي هغه ټې د خپل اجتهاد له مخې تاکلي دي، په هغو باندې کومه وحی نه ده نازله شوې. همدارنګه د فقهي د امامانو په نزد هم د حديثو د تصحيح څه اصول مقرر دي کوم چه د فقهې په اصولو کښې مذکور دي چه له هغو څخه لاندينې دوه اصوله دځانګړي اهميت درلودونکي دي.
۱ - کوم حديث چه له کتاب الله يا سنت مشهوره سره زيات نژدې وي هغه به راجح وي
۲ - د حضراتو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم له جملې څخه چه کوم حضرات په تفقه کښې مشهور دي د هغو روايت د غير فقيه په روايت باندې به راجح وي.
له دې ضروري توضيح څخه وروسته اوس د اصل مسئلې يعنې قرائت خلف الامام د ممانعت په اړه دلائل ليکل کيږي
قرآني نصوص:

۱ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ۝ (۲۰/۱۱۴)

په دې آيت کښې نبي کريم ﷺ ته دا تعليم ورکړ شوی دی چه د وحی د نازليدو په وخت پخپله ئې مه ورسره وايه. له دې څخه ثابته شوه چه د قرآن د تلاوت په وخت کښې هغه په چوپتيا سره اوريدل او ټول د هغه خوا ته متوجه کيدل او په هغه کښې تفکر او تدبّر شرعاً مامور به دی.

۲ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ۝ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ۝ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ۝ (۷۵/ ۱۶، ۱۷)

په دې آيت کښې هم نبي کريم ﷺ له جبريل عليه السلام سره له تلاوت کولو منع کړی شوی دی حالانکه دلته د قرآن د حفظ په غرض سره د يو ځای ويلو ضرورت هم وو. سره له دې الله تعالی د قرآنکريم د حفظ ذمه واري پخپله اخيستی او په خاموشي او توجه سره ئې د اوريدلو حکم وفرمايه. له دې څخه د قرآنکريم د دې ادب څومره سخت تاکيد ثابتيږي چه له قاري سره پخپله د تلاوت کولو په ځای د هغه قرائت په خاموشي او پوره توجه سره بايد واورول شي. بيا ئې د لاتقرأ په ځای (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ) په ويلو سره دپوره چوپتيا مزيد تاکيد وکړ چه ژبه هم مه ښوروه. تر دې وروسته په تاکيد باندې له پاسه تاکيد لپاره دوباره فرمايي چه (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) د دې په تفسير کښې حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما فرمايي فاستمع له وانصت (صحيح البخاري ج۲ ص۱، مسلم ج۱ ص۱۸۷، طيالسي ص۳۴۳)

د اتباع دوه معناوې دي يوه دا چه کوم کار متبوع کوي هغسې کار دې تابع کوي. بله دا چه په خاموشي سره اوريدل. له مذکوره آيت څخه ثابته شوه چه په قرائت کښې د اتباع معنی د يو ځای ويلو نه ده بلکه په خاموشي سره اوريدل دي. څکه چه له يو ځای ويلو څخه منع شوې ده. د همدې لپاره حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما د هغه تفسير (فاستمع له وانصت) سره کړی دی.

مونږ مخکښې يو حديث وړاندې کړو (انما جعل الامام ليؤتم به الخ د ائتمام) معنی اتباع ده. حافظ ابن حجر رحمه الله د دې په تشريح کښې فرمايي: قال البيضاوي وغيره الائتمام الاقتداء والاتباع اي جعل الامام اماما ليقتدی به ويتبع (فتح الباری ج۲ ص۱۳۹) له دې څخه ثابته شوه چه که چيرته په حديث کښې د واذا قرأ فانصتوا زياتوالی هم نه وای نو بيا به هم په دې سره له فاتحه خلف الامام څخه ممانعت شوی وای څکه چه په رکوع. سجده او داسې نورو کښې د امام د اتباع معنی دا ده چه مقتدي هم له امام سره دا ارکان ادا کړي او په قرائت کښې د اتباع معنی دا ده چه په خاموشي سره ئې واوري کما مر

۳ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝ (۷/۲۰۴)

دا آیت په لمانځه کښې د سورة فاتحه په اره نازل شوی دی چه څرګند هدایت پکښې شوی دی چه کله امام قرائت وائي نو په هغه وخت کښې په مقتدیانو باندې فرض دی چه د امام قرائت واوري او چُپ واوسیږي.

امام احمد رحمه الله په دې باندې اجماع را نقل کړې ده چه دا آیت د قرائت خلف الامام په اره ده. د امام احمد رحمه الله د دې قول څو حواله جات په لاندې ډول دي.

۱ - علامه جمال الدين زيلعي رحمه الله فرمائي: قد اخرج البيهقي عن احمد رحمه الله قال اجمع الناس على ان هذه الأية في الصلوة. (زیلعی ج۲،ص۲۲۲)

۲ - قال العلامة موفق الدين بن قدامة في المغني قال احمد رحمه الله الناس على ان هذا في الصلوة (الى قوله) و قال احمد في رواية ابي داؤد اجمع الناس على ان هذه الأية في الصلوة. (مغنی ج۱،ص۶۰۵)

۳ - قال العلامة شمس الدين بن قدامة قال احمد رحمه الله في رواية ابي داؤد اجمع الناس على ان هذه الأية في الصلوة. (شرح المقنع الكبير ج۲،ص۱۳)

۴ - قال الامام ابن الهمام رحمه الله و اخرج البيهقي عن الامام احمد رحمه الله قال اجمع الناس على ان هذه الأية في الصلوة. (شرح نقاية ج۱،ص۸۳)

۶ - غیر مقلدینو امام شیخ الاسلام ابن تیمیه فرمایي: وذكر احمد بن حنبل رحمه الله الاجماع على انها نزلت في الصلوة و ذكر الاجماع على انها لا تجب القراءة على المأموم حال الجهر. (فتاوى ابن تيمية ج۲، ص۱۴۳)

وقال ايضاً و قول الجمهور هو الصحيح فان الله سبحانه و تعالى قال: وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ○ قال احمد رحمه الله اجمع الناس على انها نزلت في الصلوة. (فتاوى ابن تيمية ج۲،ص۴۱۲)

۷ - غیر مقلد عالم مولانا عبد الصمد پشاوري پخپل کتاب (اعلام الاعلام في القرائة خلف الامام) کښې لیکي: و الاصح كونها في الصلوة لما روى البيهقي عن الامام احمد قال اجمعوا على انها في الصلوة. (اعلام الاعلام ص۱۹۰)

په مذکوره عبارت کښې له امام احمد رحمه الله څخه د بیهقي د اجماع روایت لره غیر مقلد عالم هم منلی دی. لهذا د مبارکپوري صاحب دا وینا صحیح نه ده چه «ما ته د امام بیهقي په معرفة السنن و الأثار او کتاب القراءة کښې دا قول تر لاسه نه شو». د بیهقي د روایت لیدونکي یو جماعت دی چه غیر مقلد او د غیر مقلدینو امام هم شته. د دغو ټولو په مقابله کښې که چیرته مبارکپوري صاحب

ته دا روایت تر نظر نه وي تیر شوی نو هغه ته دا ویل کیږي چه:

واذا لم ر الهلال فسلم لاناس رأوه بالابصار

د وجدان نشتوالی د نه وجود دلیل نه دی، بیا دا منطق هم څه عجیبه دی چه د بیهقي یواځې دوه کتابونه ئې ولیدل او فیصله ئې واوروله چه بیهقي دا روایت نه دی کړی. دا د استدلال کوم ډول دی چه کوم شی په دوه کتابونو کښې نه وي هغه به د بیهقي په یوه کتاب کښې هم نشته. برسیره پر دې له امام احمد رحمه الله څخه په نقل کښې بیهقي یواځې نه دی بلکه موفق الدین ابن قدامه، شمس الدین ابن قدامه او شیخ الاسلام ابن تیمیه هم ناقلین دي. کما مرّ.

له امام احمد رحمه الله څخه علاوه له حافظ ابن عبد البر رحمه الله څخه هم د اجماع قول منقول دی. و نصه لاخلاف انه نزل فی هذا المعنی دون غیره. (اوجز المسالک ج۱، ص۲۲۸)

د اجماع تر ثبوت وروسته د دې آیت د شان نزول په اړه د مزید کوم روایت ضرورت نشته سره له دې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم، تابعینو او تر دوی وروسته رحمهم الله ارشادات ملاحظه کړی.

۱- صلی ابن مسعود رضی الله عنه فسمع اناسا یقرؤن مع الامام فلما انصرف قال اما ان لکم ان تفهموا اما ان لکم ان تعقلوا وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا کما امرکم الله تعالی. (تفسیر ابن جریر ج۹، ص۱۰۳)

۲- قال عبد الله رضی الله عنه فی القراءة خلف الامام انصت للقرآن کما امرت فان فی القراءة لشغلا وسیکفیک ذلک الامام. (کتاب القراءة للبیهقی ص۴۳)

۳- عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما فی قوله تعالی (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) یعنی فی الصلوة المفروضة. (کتاب القراءة للبیهقی ص۴۳)

۴- قال ابن عباس رضی الله تعالی عنهما المؤمن فی سعة من الاستماع الیه الا فی صلوة مفروضة او مکتوبة او یوم جمعة او یوم فطر او یوم اضحی یعنی واذا قرئ القرآن الأیة. (کتاب القراءة ص۴۳)

له حضرت عبد الله ابن مسعود او عبد الله بن عباس رضی الله تعالی عنهم څخه د دې مضمون نور هم څه روایتونه شته. دلته یواځې له هر یوه څخه یواځې د دوه دوه روایتونو په نقل کولو باندې اکتفاء کوو.

په لومړي روایت کښې یو راوي محاربي دی. د ده په باره کښې یو غیر مقلد لیکلي دي چه د هغه نوم عبد الرحمن بن محمد بن زیاد دی کوم چه د آخري درجې ضعیف دی.

لیکن د هغه نباغلي دا دواړه دعوې غلطې دي. په دې سند کښې عبد الرحمن بن محمد بن زیاد

المحاربي نه دی بلکه یحیی بن یعلي المحاربي دی کوم چه په اتفاق سره ثقه دي، په هغه باندې هيڅ جرح نه ده کړې، امام ابو حاتم او حافظ ابن حبان د هغه توثيق کړی دی (تهذيب التهذيب ج۱۱، ص۳۰۳)

عبد الرحمن بن محمد بن زياد المحاربي لره انتهائي ضعيف بلل هم غلط او سر تر پايه ظلم دی. د هغه په باره کښې اګر که څينو د مضطرب، کثير الغلط، وهم او داسې نورو الفاظ ويلي دي ليکن د دې لپاره صحيح نه دي چه دی د صحاح سته راوي دی. امام ابن معين، نسائي، ابو حاتم، ابن حبان، ابن سعد، ابن شاهين، بزار او دار قطني د هغه توثيق کړی دی. عثمان ابن ابي شيبه او ساجي ورته صدوق ويلي دي. امام وکيع فرمايي چه د اوږدو حديثونو لوی حافظ وو. عجلي ئې په اره لابأس به ويلي دي. (تهذيب التهذيب ج۶، ص۲۶۶)

تفسير ابن جرير او ابن کثير په څينو نسخو کښې د کتابت په غلطۍ سره د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د شاګرد نوم بشير بن جابر ليکل شوی دی کوم چه قطعاً غلط دی، د مسند احمد بن حنبل ج۲، ص۳۸۴، مسند طيالسي ص۱۰۵ او صحيح مسلم ج۲، ص۳۹۲ کښې د يوه بل روايت په سند کښې يُسير بن جابر دی او همدا صحيح هم دی. (نووی ج۲، ص۳۹۲، تجريد اسماء الصحابة للذهبي ج۲، ص۱۵۳، استيعاب ج۴، ص۱۰۰ او ج۴، ص۱۵۸۳)

د يُسير بن جابر حافظ ابن حبان، ابن سعد او امام عجلي توثيق کړی دی او عوام بن حوشب هغه لره صحابي ګڼلی دی. (تهذيب التهذيب ج۱۱، ص۳۶۹) حافظ ابن عبد البر هم هغه ته صحابي ويلي دي (استيعاب ج۴، ص۱۰۰/ ج۴، ص۱۵۸۳)

د دويم حديث يوه راوي عبد الوهاب ثقفي په حافظه کښې په آخري عمر کښې څه ګډوډي راغلې وه ليکن په دې زمانه کښې هغه يو روايت هم نه دی بيان کړی. (ميزان الاعتدال ج۲، ص۱۶۱)

د دريم حديث يو راوي عبد الله بن صالح لره ابن عدي مستقيم الحديث ګڼلو تر څنګ ليکلي چه دا سړی په قصد سره دروغ نه وايه ليکن په سند او متن کښې به ئې غلطي کوله. (تهذيب التهذيب ج۵، ص۲۵۶)

د ابن عدي دا جرح د حديث د جمهورو امامانو د تعديل په مقابله کښې کوم وزن نه لري، امام ابن معين، ابو حاتم، ابن حبان، عبد الملک بن شعيب، ابو زرعه، يعقوب بن سفيان او مسلمة بن قاسم د هغه توثيق کوي. ابو هارون الخريبي فرمايي چه ما له ابو صالح څخه زيات اثبت بل څوک نه دی ليدلی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چه دی د صحيح البخاري راوي دی. امام بخاري رحمه الله

په الادب المفرد او جزء القرائت کښې هم له هغه څخه تخريج کړی دی. امام حاکم او ذهبي او حافظ ابن کثير د هغه سند صحيح، قوي او جيد ګڼلی دی.
ابن القطان فرمايي چه دی صدوق دی په هغه باندې هيڅ يو داسې الزام ثابت نه شو چه د هغه پر بناء د هغه روايت نه غير معتبر وويل شي. البته دی مختلف فيه ی. د هغه حديث حسن دی.
د هغه د مختلف فيه کيدو وجه دا ده چه خالد بن نجيح يو شرير سړی وو کوم چه د ده ګاونډي وو. هغه پرته له کومې وجې د هغه د بدنامولو کوشش کړی دی. (تهذيب التهذيب ج۵ص۲۵۹، ۲۶۰/ تذکرة ج۱ص۲۵۶/مستدرک ج۲،ص۱۹۹/تفسير ابن کثير ج۴،ص۴۲۸)
د دې حديث د دويم راوي علي بن ابي طلحه باندې دوه اعتراضونه شوي دي. يو دا چه د هغه په باره کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمايي: له اشياء منکرات (ميزان ج۲،ص۲۲۸)
دويم اعتراض دا دی چه علي بن ابي طلحه ته له ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه سماع حاصل نه دی ځکه دا روايت منقطع دی.
د لومړي اعتراض ځواب دا دی چه د له اشياء منکرات مطلب دا نه دی چه د هغه په روايت کښې کوم امر قادح دی بلکه مطلب دا دی چه په هغه کښې خرابي دا وه چه ده د خليفه په مقابل کښې را وتل جائز ګڼلو. ولکن له رأی سوء يری السيف کښې د دې تصريح دی. و قال الحافظ رحمه الله و نقل البخاری رحمه الله من تفسيره رواية معاوية بن صالح عنه عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما شيئا کثيرا فی التراجم وغيرها ولکنه لا يسميه يقول قال ابن عباس رضی الله تعالی عنهما او يذکر عن ابن عباس وقد وقفت علی السبب الذی قال فيه ابو داؤد يری السيف. (تهذيب التهذيب ج۷،ص۳۴۰) امام نسائي، امام ابو داؤد، ابن حبان او محدث عجلي د هغه توثيق کړی دی. (ميزان ج۲،ص۲۲۸/تهذيب التهذيب ج۷،ص۳۳۹)
امام مسلم رحمه الله له هغه څخه روايت کړی دی. (صحيح مسلم ج۱،ص۳۶۵)
د دويم اعتراض ځواب دا دی چه علي بن ابي طلحه او ابن عباس رضی الله تعالی عنهما په منځ کښې مجاهد بن جبير او سعيد بن جبير واسطه دی. او دا دواړه ثقه دي د دې لپاره دا سند له شبهې پرته صحيح دی. (ميزان الاعتدال ج۲،ص۲۲۸ / تهذيب التهذيب ج۷،ص۳۳۹ / فتح الباری ج۸،ص۳۴۲ / تفسير اتقان ج۱،ص۱۸۸)
امام جعفر نحاس پخپل کتاب الناسخ و المنسوخ کښې د علي بن ابي طلحه له دې تفسيري صحيفې څخه نقل کړی دی (الاتقان ج۱،ص۱۸۸)
امام بخاري رحمه الله په صحيح البخاري کښې او امام ابن جرير، ابن ابي حاتم او ابن المنذر او

داسې نور هم په تفاسيرو کښې له همدې صحيفې څخه نقل کوي. (فتح الباري ج۸ص۴۳۸)

د غير مقلدينو امام نواب صديق حسن خان صاحب ليکي: اما روايت از ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما بطريق مختلف آمده اجود آنها طريق معاوية بن صالح از علي بن ابي طلحه از ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما است، بخاري در صحيح خود اعتماد بر همين طريق کرده بس بس ـ (اکسير في اصول التفسير ص۱۱۰)

د څلورم حديث راوي مسکين بن بکير الحراني باندې اعتراض وارد شوی دی چه امام احمد او ابو احمد هغه وهمي او کثير الخطاء ويلي دي. د دې ځواب دا دی چه د هغه وهم او خطا يواځې د سعيد بن عبد العزيز له روايت سره خاص دی. پخپله ابو احمد تصريح کړې ده. ومن ابن كان مسكين يضبط عن سعيد. (تهذيب التهذيب ج۱۰ص۱۲۱) له سعيد څخه پرته د هغه په روايت کښې هيڅ وهم نشته. چنانچه امام احمد، ابن معين، ابن حبان، ابن عمار او ابو حاتم د هغه توثيق کړی دی.

له حضرت عبد الله بن مسعود او عبد الله بن عباس ﷺ څخه د دې مضمون نور هم څو روايتونه شته. برسيره له دې دا دول روايتونه له حضرت ابو هريره او عبد الله بن مغفل ﷺ څخه هم شته.

د صحابي ﷺ د تفسير مقام

حاکم ﷫ فرمايي چه د امام بخاري او امام مسلم رحمهما الله په نزد د صحابي تفسير د مرفوع حديث په حکم کښې دی. (مستدرك ج۲ص۲۶۳) د امام حاکم خپل تحقيق هم همدغه دی (معرفة علوم الحديث ص۲۰) اکثره علماء د صحابي تفسير د مرفوع په حکم کښې گڼي. (البداية والنهاية ج۶ص۲۳۳) علامه سيوطي ﷫ په نزد هم د صحابي تفسير مرفوع دی. (تدريب الراوی ص۶۵) علامه جزائري ﷫ فرمايي چه کوم صحابي چه د وحی د نزول زمانه ميندلې وي د هغه د هر يوه آيت شان نزول بيانول د مرفوع په حکم کښې دی. (توجيه النظر ص۱۶۸) نواب صديق حسن خان ليکي: وكذا حكم اقوالهم في التفسير فانها اصوب من اقوال من بعدهم وقد ذهب بعض اهل العلم الى ان تفسيرهم في حكم المرفوع. (الجنة في الاسوة الحسنة بالسنة ص۲۶) وقال الحافظ ابن القيم تفسير الصحابي حجة. (زاد المعاد)

د حضراتو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم له جملې څخه بالخصوص حضرت عبد الله بن مسعود او عبد الله بن عباس ﷺ تفسير ډير لوړ مقام لري. عبد الله بن مسعود ﷺ ته نبي کريم ﷺ د قرآن په ښوونکو کښې لومړی درجه ورکړې ده. (صحيح البخاري ج۱ص۵۳۱/مسلم ج۲ص۲۹۲) او وئې فرمايل چه د ابن مسعود تحقيق او عهد په مضبوطې سره قائم و نيسئ. (استيعاب ج۲ص۲۵۶) حضرت ابن عباس

عمر رضی الله عنهما به فرمائي چه ابن مسعود د علم انبار وو. (استیعاب ج۲،ص۲۵۹) حضرت ابن عمر رضی الله تعالی عنهما فرمايي چه د ابن مسعود د علم انبار وو او دی ئې د قرآنکریم د ور ښوولو لپاره د کوفې خوا ته ولیږه. (بغدادي ج۱،ص۱۴۷)

حضرت عقبة بن عامر فرمايي چه تر نبي کريم ﷺ وروسته ما د پروردگار دنازل شوي احکامو تر حضرت ابن مسعود لوی عالم نه دی لیدلی. حضرت ابو موسیٰ د دې وجه دا بیانوي چه ابن مسعود به هر وخت د نبي کريم ﷺ په خدمت کښې حاضر باش اوسیده او نبي کريم ﷺ له ده څخه هیڅ وخت حجاب نه کاوه. (صحیح المسلم ج۲،ص۲۹۳) د دې لپاره حضرت ابن مسعود په ښکاره ویل چه د په هغه خدای قسم چه له هغه نه بغیر بل معبود نشته د قرآنکریم یو سورت او یو آیت داسې نشته چه د هغه د شان نزول علم ما ته نه وي چه په کوم موقع او کو حالت کښې نازل شوی دی او زه د کتاب الله له ځان څخه لوی عالم نه وينم. همدارنگه ئې وفرمایل چه ټولو صحابه وو ته په ښه توگه معلومه ده چه زه د کتاب الله له دوی ټولو څخه لوی عالم یم. (صحیح البخاري ج۲، ص۷۴۸/صحیح مسلم ج۲،ص۲۹۳) امام نووي رحمه الله فرمايي چه ابن مسعود له خلفاء راشدينو څخه هم د کتاب الله لوی عالم دی. (مسلم ج۲،ص۲۹۳)

حضرت عبد الله بن مسعود باندې دا الزام لگیږي چه دی معوذتین له قرآنکریم څخه نه گڼه. لیکن دا سراسر بهتان او افتراء ده. علامه ابن حزم فرمايي: كل ما روى عن ابن مسعود رضى الله تعالى عنه من ان المعوذتين وام القران لم يكونا فى مصحفه فكذب موضوع لا يصح. (محلی ج۱،ص۱۳) علامه سیوطي فرمايي: وما نقل عن ابن مسعود باطل ليس بصحيح. (اتقان ج۱،ص۷۹)

امام نووي رحمه الله هم په شرح المهذب کښې فرمایلي دي. امام سبکي فرمايي چه دا خبره له قطعي دلیل څخه ثابته ده چه دا په ابن مسعود باندې افتراء ده او هغه له دې څخه بالکل بري دی. (طبقات ج۲،ص۲۰۷)

د تفسير په فن کښې حضرت عبد الله بن مسعود نه وروسته دویمه درجه د حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله تعالی عنهما ده. حضرت عمر غوندې د بصیرت خاوند هم د قرآن په تفسير کښې د هغه خوا ته رجوع کاوه. (صحیح بخاري ج۲،ص۷۳۴)

نبي کريم ﷺ د ده لپاره دُعاء کړي وه چه ای الله! هغه په دین کښې پوهه او د قرآنکریم په تفسير کښې مهارت ور په برخه کړه. (مسند احمد ج۱،ص۳۲۸) قال الهيثمي رجاله رجال الصحيح. (مجمع الزوائد ج۹ ص۲۷۶) وصححه ابن كثير. (البداية والنهاية ج۸ ص۲۹۷) وقال ابن عمر رضي الله تعالى عنهما ابن عباس اعلم

الناس بما انزل الله على محمد ﷺ. (البداية والنهاية ج۸، ص۲۰۰) علامه ذهبي فرمايي چه دی د دين امام، د علم سمندر او ډير لوی عالم وو. (تذكرة ج۱، ص۴۷)

له دې وروسته موږ د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) د شان نزول په اړه دځينو تابعينو روايتونه نقل کوو. د قرآن په تفسير کښې تر صحابهٔ کرامو وروسته د تابعينو رحمهم الله درجه ده. د جمهورو امامانو په نزد د تابعينو تفسير حجت دی. (تفسير ابن كثير ج۱، ص۵۱۳) نواب صديق احمد خان صاحب وائي وهكذا تفسير التابعي حجة. (الجنة في الاسوة الحسنة بالسنة ص۹۶)

مجاهد بن جبير رحمه الله

په تفسير کښې د تابعينو رحمهم الله له جملې په خاصه توګه حضرت مجاهد بن جبر رحمه الله مقام ډير لوړ دی، امام ذهبي رحمه الله فرمايي چه د ده امامت او د شان جلالت (لوړوالی) متفق عليه دی. حضرت خصيف رحمه الله فرمايي چه دی د تفسير تر ټولو لوی امام وو. (تهذيب الاسماء ج۱، ص۸۳)

حافظ ابن كثير رحمه الله فرمايي چه دی د مفسرينو له امامانو څخه وو او د حضرت ابن عباس رضي الله عنه له خصوصي شاګردانو څخه وو او پخپلې زمانې کښې د تفسير تر ټولو لوی عالم وو. (البداية و النهاية ج۹، ص۲۲۴)

همدارنګه فرمايي چه مجاهد بن جبر رحمه الله د فنِ تفسير منلی شوی امام دی. سفيان ثوري به فرمايل چه کله تاسو ته د مجاهد تفسير در ورسيږي نو بيا د بل چا د تفسير حاجت نه پاتې کيږي. تر مجاهد وروسته سعيد بن جبير، عکرمه، عطاء بن رباح، حسن بصري، مسروق، سعيد بن المسيب، ابو العاليه ربيع بن انس، قتاده او ضحاک ابن مزاحم او داسې نورو رحمهم الله درجه ده. (تفسير ابن كثير ج۱، ص۵۱۳) نواب صديق حسن خان فرمايي: ابن تيميه گفته اعلم الناس بالتفسير اهل مكة كمجاهد مخکښې له ابن تيميه څخه نقل کوي چه له دې وجې څخه امام شافعي او امام بخاري رحمهما الله د ده په تفسير باندې پوره اعتماد کړی دی. (الاكسير في اصول التفسير)

اوس د مجاهد رحمه الله روايتونه ملاحظه کړئ:

۵ - ابن ابي نجيح حضرت مجاهد بن جبر رحمه الله څخه روايت کوي: كان رسول الله ﷺ يقرأ في الصلوة فسمع قراءة فتى من الانصار فنزل واذا قرئ القرآن الاية. (كتاب القراءة للبيهقي ص۶۲)

۶ - ابو هاشم اسمٰعيل بن كثير المكي مجاهد بن جبر رحمه الله څخه روايت کوي. واذا قرئ القرآن فاستمعوا له قال في الصلوة. (كتاب القراءة ص۶۲)

۷ - حمید اعرج له حضرت مجاهد رحمه الله څخه روایت کوي: واذا قرء القرآن فاستمعوا له قال في الصلوٰة. (کتاب القراءة ص ۷۰)

مونږ له مجاهد رحمه الله څخه په همدغو څو روایتونو باندي اکتفاء کوو او که نه نو له ده څخه د صحیحو اسنادو له مخې نور هم ګڼ روایتونه د همدې مضمون شته.

امام بیهقي د کتاب القرائت په مخ ۷۲ کښې فرمايي چه د مجاهد دا روایت منقطع دی آه. لیکن ابو زرعه. ابو حاتم او دار قطني غوندې مشهورو د حدیثو امامان په منقطع او مرسل کښې کوم فرق نهِ کوي. قال العلامة الجزائري رحمه الله وقد اطلق المرسل على المنقطع من ائمة الحديث ابو زرعة وابو حاتم والدار قطني. (توجيه النظر ص ۲۳۳)

سعید بن المسیب رحمه الله :

امام شافعي رحمه الله د نورو تابعینو په مراسیلو په حجیت کښې څه خبره کوي لیکن د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د مراسیلو غوندې د سعید بن المسیب مرسل هم حجیت مني. (تدريب الراوي ص ۱۲۰) امام ابن معین فرمايي چه د ده مراسیل تر ټولو صحیح دي. (تدريب الراوي ص ۱۲۳) امام احمد رحمه الله فرمايي چه د ده ټول مراسیل صحیح دي. (تذكرة ج ۱، ص ۵۱) قال احمد بن حنبل رحمه الله مرسلات سعيد بن المسيب اصح المرسلات. (تدريب الراوي ص ۱۲۳) حاکم فرمايي چه په ټولو مراسیلو کښې صحیح ترین مراسیل د ده دي. (معرفة علوم الحديث ص ۲۵) امام بیهقي د ده مراسیل اصح المراسیل ګڼي. (السنن الكبرىٰ ج ۲، ص ۴۲۱) علامه جزائري فرمايي چه په مراسیلو کښې صحیح ترین مراسیل د سعید بن المسیب دي. (توجيه النظر ص ۱۲۶)

امام نووي فرمايي چه د ده په امامت او جلالت باندې د ټولو اتفاق دی، په علمي فضیلت او ټول اعمال خیر کښې له خپلو ټولو هم معاصرو څخه ممتاز وو او د ده په تفوق (لوړوالي) او برتري (بهتري) باندې د ټولو علماوو اتفاق دی. حافظ ابن حبان رحمه الله فرمايي چه که دی په خپلې زمانې کښې د مدینې د خلکو سردار وو. (تهذيب الاسماء ج ۱، ص ۲۲۰) حافظ ذهبي ده لره د تابعینو په مشرانو کښې شماروي. (تذكرة ج ۱، ص ۴۸) ابن حماد رحمه الله فرمائي چه په ده کښې فقه، زهد، ورع، عبادات او ټول علمي او عملي کمالات یو ځای شوي وو. (شذرات الذهب ج ۱، ص ۱۰۲) حافظ ابن کثیر فرمايي چه دی على الاطلاق د تابعینو سید وو، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ده ته احد المتقين ویل (البداية والنهاية ج ۹، ص ۹۹) امام یحیی بن سعید به ویل چه له ده څخه به چه کله د کوم آیت د

تفسیر پوښتنه کیدله نو ده به ویل چه مونږ د قرآن په تفسیر کښې خپله رایه نه داخلوو بلکه یواځې هغه ویلی شو چه د هغه مونږ ته علم وي. (تفسیر ابن کثیر ج۱،ص۶)

د ده روایت په لاندې ډول دی:

۸ - حضرت قتاده رحمه الله له حضرت سعید بن المسیب رحمه الله څخه روایت کوي. واذا قرء القرآن فاستمعوا له وانصتوا قال في الصلوٰة. (کتاب القراءة ص۵۵)

د دې روایت په سند کښې حماد بن سلمه دی. هغه ته علامه ذهبي الامام، الحافظ، المحدث او د شیخ الاسلام غوندې القاب ورکوي. (تذکرة ج۱،ص۱۸۹) امام احمد رحمه الله فرمايي چه کوم سړی چه د حماد بن سلمه په حق کښې څه وائي فاتهمه على الاسلام يعني هغه منافق وګڼی. (تذکرة ج۱، ص۱۹۰) له امام ابن معین څخه هم همدغه الفاظ منقول دي. (تهذیب التهذیب،ص۲۴۰) نواب صدیق حسن خان صاحب فرمايي چه: گویم حماد بن سلمه امام است تفردش ما دام که در مرویش مانع از اصول نبود مضر نیست. (بدور الاهلة ص۲۳۸) په آخر کښې د هغه په حافظه کښې لږ غوندې تغیر راغلی وو. (تقریب ص۱۰۱) لیکن د حدیثو د اصولو منل شوې قاعده دا ده چه د ثقه رواتو روایتونه د لږ غوندې نسیان له وجې ردول صحیح نه دي. د تفصیل لپاره مفتح المغیث ص۱۳ ملاحظه کړی. په: لسان المیزان ج۱،ص۱۷، میزان الاعتدال ج۲،ص۲۳۱، ج۲،ص۲۵۵، او بغدادی ج۱۳،ص۱۳۰ کښې هم د لږ وهم او کم تغیر له وجې په ثقاتو باندې اعتراض کوونکو سخت تردید او نکیر شوی دی.

په دې روایت باندې دا اعتراض شوی دی چه په دې کښې قتاده مدلس دی د دې لپاره د هغه عنعنه مقبوله نه ده. د دې ځواب دا دی چه د حضرت قتاده رحمه الله تدلیس د حدیثو امامانو غیر مضر (تاوان نه رسوونکی) ګڼلی دی. علامه جزائري رحمه الله له ابن حزم رحمه الله څخه د داسې مدلسینو فهرست نقل کوي چه د هغو تدلیس د روایت په صحت باندې اثر نه اچوي. منهم كان جلة اصحاب الحديث وائمة المسلمين كالحسن البصري و ابي اسحٰق السبيعي و قتادة بن دعامة و عمرو بن دينار و سليمان الاعمش و ابي الزبير وسفيان الثوري وسفيان بن عيينة. (توجيه النظر ص۲۵۱)

امام حاکم رحمه الله فرمايي چه د کومو مدلسینو تدلیس تاواني دي د هغو له جملې څخه ابو سفیان طلحة بن نافع او قتادة بن دعامه په ځانګړي توګه د یادولو وړ دي. (معرفة علوم الحديث ص۱۰۳) په صحیحینو کښې د قتاده روایتونه له عنعنې سره سره بیخي ډیر دي. دا د صحیحینو خصوصیت نه شي ویل کیدلی د دې لپاره امام حاکم او ابن حزم نوموړي فیصله عامه ده. په معرفة علوم الحديث صفحه ۱۰۷ کښې د سلیمان شاذ کوفي قول منقول دی چه د اعمش و قتاده یواځې هغه

روايتونه معتبر دي چه په هغو کښې د سماع تصريح موجود وي. ليکن لږ غوندي په لسان الميزان ج۱، ص۸۴ کښې پخپله د سلميان شاذ کوفي (تانا بانا) هم وګورئ. د حديثو امامانو هغه ته دا القاب ورکړي دي: کذاب، د احاديثو واضع، شرابي، بيهوده، نامراد، عدو الله، خبيث. د وينځو په لوبولو باندې متهم.

حافظ ابن حجر رحمه الله پخپل کتاب طبقات المدلسين کښې قتاده د مدلسينو په دريمې طبقې کښې ګڼلي چه د هغو عنعنه قبول نه دي. ليکن پخپله حافظ رحمه الله په فتح الباري کښې د قتاده منعن روايتونه صحيح بولي. د مثال په توګه ج۲، ص۲۰۲ وګورئ او پخپله د حافظ فيصله ده چه د هغه په نظر کښې د فتح الباري تحقيق زيات راجح او د اعتماد وړ دی. د مدلسينو طبقات د ده د ابتدائي دور تصنيف دی او په دې زمانې کښې په تصنيفونو باندې دی پخپله مطمئن نه دی. چنانچه قاضي شوکاني فرمايي: ونقل عنه انه قال لست راضيا عن شيء من تصانيفي لاني عملتها في ابتداء الامر ثم لم يتهيأ لي من يحررها مع سوى شرح البخاري ومقدمته والمشتبه والتهذيب ولسان الميزان وروى عنه في موضع اخر انه اثنى على شرح البخاري والتعليق والنخبة. (البدر الطالع ص۸۹ طبع ۱۳۴۸ هجرى) له دې څخه ثابته شوه چه حافظ رحمه الله په طبقات المدلسين کښې د قتاده د عنعنه په باره کښې چه څه ليکلي دي وروسته ئې له هغو څخه رجوع کړې ده.

حضرت حسن بصري رحمه الله

۹ - منصور له حضرت حسن بصري رحمه الله څخه روايت کوي چه ده وفرمايل. واذا قرء القرآن فاستمعوا له وانصتوا قال في الصلوة. (کتاب القراءة ص۴۵)

امام المحدثين علي بن المديني فرمايي چه د حسن بصري رحمه الله مراسيل چه ثقه راوي ئې نقل کړي با لکل صحيح وي. (تدريب الراوي ص۱۲۳)

ابن سعد فرمايي چه حسن بصري جامع الکمالات، عالم، د لوړې مرتبې خاوند، رفيع المنزله، فقيه، مامون، عابد، زاهد، وسيع العلم، فصيح، بليغ، حسين او جميل وو. (طبقات ابن سعد ج۷ ص۱۱۴) علامه ذهبي فرمايي چه دی د علم سمند، فقيه النفس، کبير الشان، عديم النظير او بليغ التذکير وو. (تذکرة ج۱، ص۶۲) امام نووي فرمايي چه د ده د شان په جلالت باندې د ټولو اتفاق دی (تهذيب الاسماء ج۱، ص۱۶۱) ابو بکر الهندلي فرمايي چه حسن بصري رحمه الله به تر هغو پورې د يوه سورت تفسير او د هغه شان نزول او داسې نورو پوره علم نه حاصلاوه تر هغو پورې به مخکښې نه تلو. (شذرات ج۱، ص۱۳۶) دی د فقهې لوی امام او د بصرې لوی مفتي وو قتاده فرمايي چه دی د

حلالو او حرامو تر ټولو لوی عالم وو. (طبقات ابن سعد ج۲، ص۱۱۸، قسم اول) حافظ ابن کثیر رحمه الله د ده په حق کښې الامام الفقیه المشهور احد التابعین الکبار الاجلاء لیکي او فرمايي چه دی په علم، عمل او اخلاص کښې خانګړی وو. (البدایة والنهایة ج۹، ص۲۹) نواب صدیق حسن خان صاحب فرمايي چه حسن بصري او محمد بن القرظي و ابو العالیة الریاحي او داسې نور رحمهم الله این همه قدماء مفسرین اند وغالب اقوال ایشان متلقی از صحابه رضی الله عنهم بوده است. (اکسیر ص ۱۱۰)

امام زهري رحمه الله

۱۰ - یونس له امام زهري رحمه الله څخه روایت کوي: قال لا یقرأ من وراء الامام فیما یجهر به الامام یکفیهم قراءة الامام وان لم یسمعهم صوته ولکن یقرؤن فیما لا یجهر به سرا في انفسهم ولا یصلح لاحد خلفه ان یقرأ معه فیما جهر به سرا ولا علانیة قال الله تعالی: وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝ (کتاب القراءة ص۵۵) په سرّي لمونځونو کښې د قرائت خلف الامام حکم به مخکښې راشي انشاء الله تعالی. دلته یوازې دا مقصود دی چه امام زهري رحمه الله هم د واذا قرئ القرآن الآیة شان نزول په لمانځه کښې د قرائت په باره کښې بولي.

امام شافعي رحمه الله فرمايي چه زهري په حدیثو، تفسیر او د رجالو په توثیق کښې امام دی. (الرسالة للامام الشافعي ص۱۳) حافظ ابن کثیر د ده په باره کښې فرمايي چه احد الاعلام من ائمة الاسلام تابعي جلیل واعلم الناس. (البدایة والنهایة ج۹، ص۳۴۰) امام بیهقي فرمايي چه د ده په زمانه کښې له ده څخه پورته د حدیثو حافظ، عالم او د حدیثو جامع او مرتب بل څوک نه وو. (کتاب القراءة ص۵۵) امام ابن المدیني فرمايي چه په حجاز کښې د ثقاتو ټول علم د زهري او عمرو بن دینار تر منځ تقسیم وو. (تذکره ج۱، ص۹۹) عمر بن عبد العزیز رحمه الله به ویل چه اوس له زهري څخه پورته څوک د پورته شوي سنت پوهیدونکی نه دی پاتې شوی. (تذکره ج۱، ص۹۹) عمرو بن دینار به ویل چه ما په حدیثو کښې څوک تر ده زیات انصّ نه دی لیدلی. (تهذیب التهذیب ج۹، ص۴۴۸) ابن خلکان لیکي چه د مدینې د اوه وارو مشهورو فقهاوو علم د ده په سینه کښې محفوظ وو. (وفیات الاعیان ج۱، ص۴۵۱) حافظ ابن تیمیه فرمايي چه دی پخپل وخت کښې د سنتو او حدیثو لوی امام وو. (فتاوی ابن تیمیة ج۲، ص۱۳۵)

ابو العالية الرياحي رحمه الله

۱۱ - مهاجر ابو العاليه رياحي رحمه الله څخه روايت كوي: كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا صلى قرأ فقرأ اصحابه خلفه فنزلت فاستمعوا له الآية فسكت القوم وقرأ النبي صلى الله عليه وسلم. (كتاب القراءة ص ۶۲)

امام نووي رحمه الله فرمايي چه ابو العاليه رياحي له كبارو تابعينو څخه وو، ابو القاسم طبري فرمايي چه د ده په توثيق باندې ټول متفق دي. (تهذيب الاسماء ج ۲، ص ۲۵۱)

ابو بكر بن داؤد وائي چه تر صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم وروسته ابو العاليه څخه پورته څوک د قرآن عالم نه وو. (تذكره ج ۱، ص ۵۸) ابن سعد ده ته كثير الحديث وائي. (طبقات ابن سعد ج ۷، ص ۸۵) پخپله امام بيهقي په لمانځه كښې د قهقهې حديث نه بغير د ده پاتې ټول حديثونه صحيح بولي. (السنن الكبرى ج ۱، ص ۱۴۷) امام عجلي فرمايي چه دى له ثقه او لويانو تابعينو څخه دى. امام ابن عدي فرمايي چه د په لمانځه كښې د خندا له حديث څخه پرته د ده ټول احاديث صحيح دي. (تهذيب التهذيب ج ۳، ص ۲۸۵) مولي طاش كبري زاده فرمائي چه دى د لويانو تابعينو څخه وو. د نبي كريم ﷺ تر وفات پواځې دوه كاله وروسته ئې اسلام راوړ او د حضرت ابو بكر صديق رضي الله عنه په خدمت كښې حاضر شو. د حضرت عمر رضي الله عنه پسې ئې لمونځ كړى دى او له صحيح روايت څخه ثابت دى چه ده حضرت عمر رضي الله عنه ته درې ځله قرآنكريم ور اورولى وو. (مفتاح السعادة ج ۱، ص ۳۶۳/ تهذيب التهذيب ج ۳، ص ۲۸۴)

قال الذهبي اما اذا اسند ابو العالية فحجة. (ميزان ج ۱، ص ۳۳۰) له دې څخه څرګنديږي چه د ابو العاليه مرسل حجت نه دى ليكن جمهورو محدثينو د ذهبي دا قول نه دى قبل كړى د دې لپاره حافظ ابن حجر رحمه الله دې لره په تهذيب التهذيب كښې نه دى نقل كړى.

عبيد بن عمير و عطاء بن ابي رباح رحمهما الله

۱۲ - طلحه بن عبيد الله بن كريز له عبيد بن عمير او عطاء بن ابي رباح رحمهما الله څخه روايت كوي: انما ذلك في الصلوة يعني و اذا قرء القرآن فاستمعوا له و انصتوا الآية. (تفسير ابن جرير ج ۹، ص ۱۱۰/ تفسير ابن كثير ج ۲، ص ۲۸۲) علامه ذهبي فرماي چه عبيد بن عمري عالم، واعظ او د لوى قدر خاوند وو. (تذكره ج ۱، ص ۴۸) ابن معين، ابو زرعه او ابن حبان ده ته ثقه ويلي دي. عجلي فرمائي چه دى له ثقه او كبارو تابعينو څخه دى. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د ده د وعظ مجلس ته به حاضريده او د ده به

ني تعريف کاوه (تهذيب التهذيب ج،ص)

عطاء بن رباح رحمه الله ته ذهبي د مکې د خلکو مفتي، محدث، القدوة او العلم ويلي دي (التذکره ج،ص) ابن حبان فرمايي چه دی په فقه، ورع او فضل کښې د تابعينو سردار دی. حافظ ابن حجر دی ثبت، حجه، امام او کبير الشان ليکي. (تهذيب التهذيب ج،ص) حافظ ابن کثير فرمايي چه دی له کبارو، ثقاتو او د لوړې مرتبې له تابعينو څخه وو، له دوه سوه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم سره ملاقات شوی دی. ابن سعد فرمائي چه دی ثقه، فقيه، عالم او کثير الحديث وو. (البداية والنهاية ج،ص)

محمد بن کعب القرظي رحمه الله

۱۴ - ابو معشر محمد بن کعب رحمه الله څخه روايت کوي چه نبي کريم ﷺ به چه کله په لمانځه کښې قرائت کاوه نو په ده پسې به صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم هم له ده سره قرائت کاوه. په دې باندې د سورهٔ اعراف دا آيت (واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا ـ الآية) نازل شو (کتاب القراءة ص) ابن حبان فرمايي چه محمد بن کعب القرظي رحمه الله په علم او فقه کښې د مدينې منورې له فاضل ترينو علماوو څخه وو. (تهذيب التهذيب ج،ص) امام نووي رحمه الله فرمائي چه دی د تابعينو له امامانو څخه وو. (تهذيب الاسماء ج،ص قسم اول) حافظ عجلي ده ته ثقه، صالح او عالم قرآن ويل. ابن سعد ده ته ثقه، عالم او کثير الحديث وائي. عون بن عبد الله فرمائي چه ما په تفسير قرآن کښې له هغه څخه لوی عالم څوک نه دی ليدلی. (البداية و النهاية ج،ص / تهذيب التهذيب ص، ج) علامه ذهبي فرمايي چه دی د قرآن مفسر وو. (دول الاسلام ج،ص) حافظ ابن کثير فرمايي چه دی د قرآن د تفسير عالم، صالح او عابد سړی وو. (البداية و النهاية ج، ص) نبي کريم ﷺ پيشگوئي «وړاندوينه» کړې وه چه په بنو قريظه کښې به يو سړی پيدا شي چه د تفسير په فن کښې به د هغه مثال نه وي. ائمه رحمهم الله فرمايي چه دا وړاندوينه د محمد بن کعب القرظي په باره کښې ده (البداية والنهاية ج،ص) مولانا مبارکپوري فرمايي چه په مدينه کښې تر محمد بن کعب نه وروسته زيد بن اسلم غوندې د قرآن مفسر بل نه وو (تحفة الاحوذي ج،ص)

مبارکپوري صاحب د مذکوره روايت يو راوي له څينو محدثينو څخه ضعيف والی نقل کړی دی ليکن امام احمد، ابن معين او ابو زرعه غوندې جليل القدرو امامانو د ده توثيق کړی دی. ابن عدي فرمايي چه له ده څخه لويو لويو ثقاتو روايتونه کړي دي (ميزان الاعتدال ج،ص / تهذيب

العهذيب ج۱۰ص۴۲۰) امام نعيم ده تل کيس او حافظ ويلى دى. (تهذيب العهذيب ج۱۰ص۴۲۰) علامه ذهبي فرمايي چه د دۀ علم ظرف وو او امام نسائي له هغه ره احتجاج کړی دی. (التذکرة ج۱ص۲۱۹) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چه دی د نسائي، ابو داؤد، ترمذي او ابن ماجه راوي دی (تهذيب العهذيب ج۱۰ص۴۱۹)

برسيره پر دې چه کومو محدثينو ده ته ضعيف ويلى دى هغوى هم دى يواځې د حديثو په روايت کښې ضعيف بولي. د تفسير په فن کښې دى په اتفاق سره منل شى امام وو. لکه څرنګه چه امام احمد بن حنبل، محمد بن عثمان بن ابي شيبة، علي بن المديني او عمرو بن علي الفلاس او داسې نور د حديثو امامان رحمهم الله فرمايي چه د ابو معشر د تفسير په اړه روايتونه په خصوصي توګه هغه روايتونه چه له محمد بن قيس او محمد بن کعب څخه ئې نقل کوي پرته له چون او چرا څخه صحيح او معتبر دي. (تهذيب العهذيب ج۱۰ص۴۲۰) د ده مذکوره روايت د تفسير په باره کښې دی او له محمد بن کعب څخه دی. د دې لپاره په اتفاق سره صحيح او معتبر دی همدارنګه له ده څخه د تاريخ روايت هم په اتفاق سره حجت دی. امام خليلي فرمايي: **وتاريخه احتج به الائمة وضعفوه في الحديث** (تهذيب العهذيب ج۱۰ص۴۲۲) لکه محمد بن اسحاق چه يواځې د احکامو په اړه په احاديثو کښې ضعيف دی ليکن د مغازي امام دی.

حجيّة المرسل

د آيت کريمه د شان نزول په اړه له حضراتو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله څخه چه کوم روايتونه پورته نقل شول دا د هغوی خپل خيال نه دي بلکه د مرفوع حديث په حکم کښې دی يعنې د هغو له روايت څخه ثابتيږي چه پخپله صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم دا شان نزول بيان کړی دی. د صحابه وو د تفسير په اړه پورته له ګنو حوالو څخه ثابته شوې ده چه په حکم دې مرفوع کښې دی همدارنګه د امت د جمهورو په نزد د تابعينو رحمهم الله تفسير هم په حکم د مرفوع دی. د دې لپاره جمهور محدثين او د دين امامان مرسل لره حجت مني. ټول تابعين او له هغو وروسته د دويمې پيړۍ تر آخره پورې د حديثو امامان په اجماع سره د مرسل د حجيت قائل وو

وقال ابن جرير اجمع التابعون بأسرهم على قبول المرسل ولم يأت عنهم انكاره ولا عن احد من الائمة بعدهم الى رأس المأتين قال ابن عبد البر كانه يعني الشافعي اول من رده (توجيه النظر للجزائري ص۳۳۹/ تدريب الراوي للسيوطي ص۱۲۰/ منية الالمعي للعلامة قاسم بن قطلوبغا ص۴۰) و قال العلامة الكوثري رحمه الله والاحتجاج بالمرسل كان سنة متوارثة جرت عليه الامة في القرون الفاضلة حتى قال ابن

جریر ردّ المرسل مطلقاً بدعة حدثت فی رأس المأتین آه کما ذکره الباجی فی اصوله وابن عبد البر فی التمهید و ابن رجب فی شرح علل الترمذی (تانیب الخطیب ص ۱۵۲) واما المراسیل فقد کان یحتج بها العلماء فیما مضی مثل سفیان الثوری ومالك والاوزاعی حتی جاء الشافعی فتکلم فیه. (توجیه النظر ص ۲۲۵) وکان ذکر النواب صدیق حسن خان فی الحطة فی ذکر الصحاح الستة ص ۱۰۶-

همدارنګه نواب صاحب فرمايي: اعلال بارسال موجب ترک او نیست زیرا که قبول مراسیل مذهب جمع از فحول علماء اصول است. (دلیل الطالب ص ۲۲۵)

د مرسل د حجیت تر ټولو مخکښي امام شافعي رحمه الله انکار کړی دی. تر ده مخکښي د مرسل په قبول والي باندې اجماع وه، امام احمد رحمه الله هم مرسل لره حجت ګڼي. امام شافعي رحمه الله هم د مرسل د حجیت قطعاً انکار نه کاوه بلکه د څینو شرائطو سره هغه هم مرسل قبلاوه. قال الحافظ رحمه الله وقال الشافعي رحمه الله یقبل اذا اعتضد بمجیئه من وجه اخر یباین الطریق الاولی مسنداً کان او مرسلا. (شرح نخبة الفکر ص ۵۲) بلکه شیخ الاسلام زکریا انصار فرمايي چه د مرسل مؤید اګر که ضعیف هم وي نو بیا هم قبلیږي. (حاشیة شرح نخبه)

وقال الامام النووی رحمه الله ومذهب مالك وابي حنیفة واحمد واکثر الفقهاء رحمهم الله تعالی ان یحتج به ومذهب الشافعي رحمه الله انه اذا انضم الی المرسل ما یعضده احتج به وذلك بان یروی مسنداً او مرسلاً من جهة اخری او یعمل به بعض الصحابة رضی الله تعالی عنهم او اکثر العلماء. (مقدمة النووی لشرحه لصحیح المسلم ص ۳۰)

امام ابن تیمیه فرمايي: اذا کان المرسل من وجهین کل من الراویین اخذ العلم عن شیوخ اخر فهذا یدل علی صدقه فان مثل ذلك لا یتصور فی العادة تماثل الخطاء فیه وتعمد الکذب. (منهاج السنة ج۴ ص ۱۱۷) د داسې مرسل په حجیت باندې امام بیهقي په کتاب القرائت ص ۱۴۳ کښې. حافظ ابن قیم په زاد المعاد ج۱. ص ۱۰۵ کښې او مبارکپوري په ابکار المنن ص ۱۳۸ کښې اتفاق را نقل کړی دی همدارنګه مبارکپوري فرمايي: د معتضد مرسل په حجت والي کښې هیڅ شبهه نشته (تحقیق الکلام ج۲ ص ۹۰) مونږ پورته د تدریب الراوي ص ۱۲۰ په حوالې سره لیکلي دي چه سعید ابن المسیب رحمه الله مراسیل امام شافعي رحمه الله هم په هر حال کښې حجت تسلیموي اګر که کوم بل مرسل یا مسند د هغه مؤید (تائید کوونکی) نه وي.

غرض دا چه د آیت کریمه (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) د شان نزول په اړه بورتني مذکوره مراسیل د امام شافعي او امام ابن تیمیه د شرائطو مطابق دي او په اجماع سره حجت دي

د غير مقلدينو امامان

د غير مقلدينو امامانو هم د دې څرګند حقيقت په اعتراف مجبور دي چنانچه امام بيهقي د چا چه په كتاب القرائت باندې د غير مقلدينو د مسلک مدار دی فرمايي. انا لا نذكر نزول هذه الأية في الصلوة او في الصلوة والخطبة كما ذهب اليه من ذكرنا قوله من سلف هذه الامة. (جزء القراءة ص ٤٤)

وقال الشوكاني لان عمومات القرآن والسنة قد دلت على وجوب الانصات والاستماع والتوجه حال قراءة الامام للقرآن. (نيل الاوطار ج٢، ص٢٢٦)

وقال ابن تيمية الذين ينهون عن القراءة خلف الامام جمهور السلف والخلف ومعهم الكتاب والسنة الصحيحة والذين اوجبوها فحديثهم ضعفه الائمة. (تنوع العبادات ص٨٦)

وقال ايضاً وقول الجمهور هو الصحيح فان الله سبحانه وتعالى قال ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ قال احمد اجمع الناس على انها نزلت في الصلوة. (فتاوى ابن تيمية ج٢، ص١٣٣)

نواب صاحب فرمايي: «اين آيت دلالت نمی کند مگر بر منع قرائت در حال جهر امام بقرائت لقوله: «فاستمعوا» و استماع نمی باشد مگر از برائے قرائت مجهور بهانه برائے قرائت مخافتت»

اوس مونږ په قرآني نص کښې د مخالفې ډلې رکيک (سُست او کمزوري) تاويلات بيانوو.

۱ - **د مبارکپوري تعنّت (نکته چيني يا باطله وينا):**

مبارکپوري صاحب په تحقيق الکلام او تحفة الاحوذي کښې فرمايي چه د دې آيت خطاب مؤمنانو ته نه دی بلکه کافرانو ته دی کومو چه د تبليغ په وخت کښې شور او غوغا جوړاوه او دا ئې ويل چه قرآن مه اورئ لکه څرنګه چه امام رازي پخپل تفسير کبير ج٤ ص٥٠٢ کښې ليکلي دي او دليل ئې دا وړاندې کړی دی چه که چيرته واقعي هم خطاب مؤمنانو ته وای نو دلعلکم د لفظ به څه ضرورت وو؟ ځکه چه دا لفظ د ترجي (اميد يا هيله) لپاره راځي او مؤمن په هر حال کښې د خداوندي رحمت مورد او مستحق دی.

د مبارکپوري صاحب دا تحقيق يواځې تعنّت دی ځکه چه مونږ پورته د اُمت له اجماع څخه ثابته کړه چه دا آيت کريمه په لمانځه کښې د قرائت په باره کښې نازل شوی دی.

امام رازي

د اُمت د اجماع په خلاف دامام رازي رحمه الله خيال معتبر نه دی په ځانګړې توګه په داسې حال کښې چه ده د دې خيال په تائيد کښې هيڅ يو روايت نه دی وړاندې کړی که چيرته ده کوم روايت نقل کړی هم وای نو بيا به هم د اعتماد وړ نه وای ځکه چه د حديثو امامان ئې اګر که د عقليانو

امام مني ليکن په تفسير او حديث کښې ئې ضعيف ګڼي.

چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي: امام رازي د عقلياتو مسلم (منل شوی) امام دی ليکن په احاديثو او آثارو کښې د هغه مرتبه کمزوري ده له دې وجې څخه د هغه په تفسير کښې وچ او لانده هر څه دي. (لسان الميزان ج۴ ص۴۲۶)

قال الامام السيوطي رحمه الله: قال ابو حيان في البحر جمع الامام الرازي في تفسيره اشياء كثيرة طويلة لا حاجة لها في علم التفسير ولذلك قال بعض العلماء فيه كل شيء الا التفسير. (الاتقان ج۲ ص۱۹۰) وقال المولى طاش كبرى زاده رحمه الله: قال ابن السبكي في طبقاته الكبرى اعلم ان شيخنا الذهبي ذكر الامام في كتاب الميزان في الضعفاء وهذا امر لا معنى له من وجوه اعلاها انه ثقة حبر من احبار الامة وادناها انه لا رواية له وذكره في الرواة مجرد فضول وتعصب وتحامل تقشعر منه الجلود (الى قوله) عمد الى امام من ائمة المسلمين وادخله في جماعة ليس هو منهم اعني رواة الحديث فان الامام لا رواية له. (مفتاح السعادة ج۱ ص۴۴۸)

نواب صاحب فرمائي: «مؤلف وى از علم حديث بے خبر است ودر علوم كلام و فنون رسميه امام اهلِ زمان، بعضے از اهل معرفت بعلوم كتاب و سنت گفته اند: فيه كل شئ الا التفسير». (اكسير ص۱۰۴)

همدارنګه فرمايي: «رازي از علم حديث خبر ندارد». (اكسير ص۱۱۳)

بيا د «لعل» له لفظ څخه استدلال هم عجيبه دی، په داسې حال کښې چه په شاهي محاوره کښې په يقيني توګه د وعدې لپاره د دې تکي استعمال مشهور دی. قال العلامة عبد الله بن احمد النسفي ولعل للترجي والاطماع ولكنه من كريم فيجري مجرى وعده المحتوم وفائه وبه قال سيبويه. (مدارك التنزيل ج۱ ص۸۰) که چيرته د «لعل» لفظ د مؤمنانو لپاره استعمالول صحيح نه وي نو د لانديني آيتونو به څه ځواب وي؟

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ۝ (۲/۱۸۳)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُيُوْتًا غَيْرَ بُيُوْتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوْا وَتُسَلِّمُوْا عَلٰۤى اَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ ۝ (۲۴/۲۷)

وَتُوْبُوْۤا اِلَى اللّٰهِ جَمِيْعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۝ (۲۴/۳۱)

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۝ (۶۲/۱۰)

د امام رازي رحمه الله په مقابله کښې که چيرته مونږ د هغو مفسرينو اقوال وليکو چه د دې آيت

کریمه شانِ نزول لمونځ ګڼي نو د دفترونو دفتر به تور او ډک شي. لیکن موږ د شانِ نزول په اړه یواځې د روایتونو په وړاندې کولو اکتفاء کړې دی. له روایت پرته د مفسرینو د اقوالو د ذکر کولو نه ضرورت شته او نه هم د دومره اوږده فهرست د نقل کولو فرصت شته

۲ - مبارکپوري صاحب فرمايي: د دې آیت شانِ نزول خطبه ده لکه څرنګه چه امام بیهقي په کتاب القرائت ص۷۵ کښې لیکلي دي. لهذا له دې آیت څخه د قرائت خلف الامام په نه جواز باندې استدلال صحیح نه دی. (ابکار المنن ص۱۳۵)

دا هم د امام بیهقي خپل خیال دی. له یوه صحیح روایت څخه هم د دې تائید نه دی شوی. د صحیحو روایتونو او اجماع امت په مقابله کښې د امام بیهقي قول هیڅ وزن نه لري. پخپله مبارکپوري په یوه ځای کښې ویلي دي چه امام بیهقي اګر که یو مشهور محدث دی لیکن د هغه یو قول هم له دلیل پرته معتبر کیدلی نه شي. (تحقیق ج۲، ص۳۲)

د امام بیهقي خیال برسیره پر دې چه د اجماع خلاف او بې دلیله دی د دې لپاره هم صحیح نه شي کیدلی چه دا آیت مکي دی او د جُمعې لمونځ په مدینه منوره کښې فرض شوی دی. د امام ابن جریر رحمه الله د تحقیق مطابق جُمعه په سنه ۱ هـ هجري کښې فرض شوی دی. بالفرض د ځینو د قول مطابق که چیرته په مکه مکرمه کښې د جُمعې فرضیت تسلیم هم شي نو د جُمعې اقامت په اتفاق سره په مدینه منوره کښې شوی دی او په مکې مکرمې کښې د جُمعې یو لمونځ هم نه دی ادا شوی. وقال الامام البغوي رحمه الله الآية مكية والجمعة وجبت بالمدينة. (معالم التنزيل على هامش تفسير ابن كثير ج۲، ص۲۲۳) غیر مقلد عالم مولانا عبد الصمد صاحب لیکي: کوم خلک چه د دې آیت شانِ نزول خطبه بولي هغوی په سختې غلطۍ باندې دي ځکه چه دا آیت مکي دی او د خطبې حکم په مدینه منوره کښې نازل شوی دی. (اعلام الاعلام ص۱۸۹)

له دې څخه د اختر خطبه هم مراد نه شي اخیستل کیدلی ځکه چه د اختر د لمانځه حکم هم په مدینه منوره کښې نازل شوی دی. (طبری ص۱۲۸۱)

که چیرته فرض نې کړه دا هم و منل شي چه د جُمعې یا اختر خطبه د دې آیت شانِ نزول دی نو بیا هم له دې څخه دا نه ثابتیږي چه لمونځ د دې آیت شانِ نزول نه دی ځکه چه د نزول په اسبابو کښې تعدد (ګڼوالی) جائز دی. قال الشيخ عبد الرحمن بن الحسن (فتح المجيد شرح كتاب التوحيد ص۱۸۶)

مثلاً د دې آیت (وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا) شان نزول په صحیح بخاری ج۲ ص۶۸۹/ صحیح مسلم ص۱۸۲ ج۱/ سنن نسائي ج۱ ص۱۴۶/ مسند احمد ج۱ ص۲۱۵/ او مسند ابي عوانة ج۲

ص۱۲۲ کښې لمونځ ښوول شوی دی او په صحیح بخاري، مسلم او مسند دا بي عوانه په همدغو ځایونو کښې د دې شانِ نزول دعاء ښوولی دی.

فائدهٔ جلیله

د قرآن او حدیث له مطالعې څخه دا څرګندیږي چه ډیر واري داسې واقعات کوم چه د کوم قرآني حکم لاندې داخلیږي د هم هغه آیت شانِ نزول ویل کیږي. حالانکه اصل شان نزول نور څه وي لیکن دې واقعې لره محض د شمول فی الحکم له وجې شان نزول ویل شوی دی. مثلاً نن یو څوک غلا وکړي نو داسې ویل کیږي چه د ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ آیت د ده په باره کښې نازل شوی دی. قال الحافظ السیوطی رحمه الله، و قال ابن تیمیة قولهم نزلت هذه الأیة فی کذا یراد به تارة سبب النزول ویراد به تارة ان ذلک داخل فی الأیة وان لم یکن السبب کما تقول عنی بهذه الأیة کذا. (الی قوله) وقال الزرکشی فی البرهان وقد عرف من عادة الصحابة والتابعین ان احدهم اذا قال نزلت هذه الأیة فی کذا فانه یرید بذلک انها تتضمن هذا الحکم لا ان هذا کان السبب فی نزولها فهو من جنس الاستدلال علی الحکم بالأیة لا من جنس النقل لما وقع. (الاتقان ج۱،ص۳۱) وقال الشاه ولی الله رحمه الله فی الباب الرابع من الفوز الکبیر- وقسمی آن است که معنی آیت بعموم خود تام ست بغیر احتیاج دانستن حادثه که سبب نزول شده است وحکم عموم لفظ راست نه خصوص سبب را. قدماء مفسرین بقصد احاطهٔ آثار مناسبه بآن آیت یا بقصد بیان ما صدق آن عموم آن قصه راذکر کرده اند این قسم راذکر کردن ضرور نیست پیش این فقیر محقق شده است که صحابه وتابعین بسیار بود که نزلت الأیة فی کذا می گفتند وغرض ایشان تصویر ما صدق آن آیت بود ذکر بعض حوادث که آیت آن را بعموم خود شامل شده است خواه این قصه متقدم باشد یا متأخر. اسرائیلی باشد یا جاهلی یا اسلامی تمام قیود آیت را در گرفته شد یا بعض آن را، والله اعلم. ازین تحقیق دانسته شد که اجتهاد را درین قسم دخل هست وقصص متعدده را آنجا گنجائش هست پس این نکته مستحضر دار وحل مختلفات سبب نزول ادنی عنایت می توان نمود. (الفوز الکبیر ص۳۰)

همدا تحقیق نواب صدیق حسن خان صاحب هم نقل کړی دی. (اکسیر ص۱۰)

پس کومو حضراتو چه د ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ آیت کریمه شان نزول د جُمعې یا اختر خطبه بللی دی د هغو دا مقصد دی چه د اوریدول او چوپتیا حکم خطبې ته هم شامل دی. د هغو د قول هیڅکله دا مطلب نه شي کیدلی چه د دې آیت اصل شان نزول یواځې خطبه دی لما

فلعل ان الاية مكية والجمعة فرضت في المدينة.

لنده دا چه دا آيت په اجماع سره د لمانځه په باره کښې نازل شوی دی او د دې لومړنی مدلول لمونځ دی ليکن د علت د حکم له مخې د جُمعې او اختر خطبو ته هم شامل دی.

۳ - امام بيهقي رحمه الله فرمايي چه صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم به د اقتداء په وخت کښې په لوړ آواز سره خبرې کولې چه له دې څخه د ممانعت په باره کښې دا آيت کريمه نازل شوی دی. امام بيهقي د خپلې دې دعوې د اثبات لپاره څلور روايتونه نقل کړي دي. (كتاب القراءة ص۷۷)

د امام بيهقي دا دعوه څکه صحيح نه ده چه مونږ د صحيحو اسنادو له مخې دا ثابته کړه چه دا آيت په امام پسې د قرائت ويلو په باره کښې نازل شوی دی نه د عامو خبرو کولو په باره کښې.

امام بيهقي چه له کومو روايتونو څخه استدلال کړی دی هغه ټول ضعيف او معلول دي. تفصيل ئې په لاندې ډول دی. ملاحظه ئې کړی.

لومړی روايت: په دې کښې دوراوي محمد بن دينار او ابراهيم هجري ضعيف دي. د محمد بن دينار تضعيف امام ابن معين، دار قطني، نسائي او عقلي کړی دی. امام ابو داؤد فرمايي چه په آخر کښې د هغه حافظه متغيره شوې وه. (تهذيب التهذيب ج۹، ص۱۵۵) او ابراهيم هجري لره امام بخاري، نسائي، ترمذي، احمد، ابن معين، ابو زرعه، سعدي، حربي، ابو حاتم، ابن عدي او علي بن الحسين بن الجنيد ټولو ضعيف ګڼلی دی. (تهذيب التهذيب ج۱، ص۱۶۵/ميزان الاعتدال ج۱، ص۴۱)

امام بخاري رحمه الله ابراهيم هجري ته منکر الحديث ويلی دی او د حديث د امامانو فيصله ده چه امام بخاري څوک منکر الحديث وبولي د هغه د روايت قبلول جائز نه دي. (ميزان ج۱، ص۵/طبقات سبکي ج۲، ص۹/تدريب الراوي ص۲۲۵)

دويم روايت: په دې کښې مؤمل بن اسمٰعيل دی چه ده لره هم امام بخاري رحمه الله منکر الحديث ګڼلی دی. پرته له دې څخه ابو حاتم، ابن حبان، يعقوب بن سفيان، ساجي، دار قطني، ابن سعد، ابن قانع، محمد بن نصر مروزي او امام ابوزرعه هغه لره کثير الخطاء، سيئ الحفظ، منکر الحديث، کثير الغلط ګڼي او د هغه د روايتونو له قبلولو څخه ئې منع فرمايلې ده. (تهذيب التهذيب ج۱۰، ص۳۸۰/ميزان ج۳، ص۲۲۱)

دريم روايت: د دې راوي عبد الله بن عامر دی چه امام بخاري، امام احمد، نسائي، ابو داؤد، ابو زرعه، ابو عاصم، دار قطني، سعدي، امام ابن معين، ابو احمد الحاکم او ابو حاتم ئې تضعيف کړی دی. او امام ابن المديني خو «ضعيف ضعيف» دوه واره وويل دوه چنده تضعيف ئې د ده وکړ (تهذيب التهذيب ج۵، ص۲۷۵/ميزان ج۲، ص۵۱/لسان ج۳، ص۳۰۳)

ملورم روایت: په دې کښې عاصم بن عمر دی. امام بخاري رحمه الله ده لره منکر الحدیث ګڼلی دی، امام ترمذي، امام احمد، ابن معین او جوزقاني د هغه تضعیف کړی دی. (تهذیب التهذیب ج۵ ص۵۱/میزان ج۲،ص۳)

په کومو راویانو باندې چه یو درجن د حدیثو امامان جرح کړې وي د هغو له روایت څخه استدلال او څان ویل اهلِ حدیث؟ این چه بو العجبی است. د دې آیت شان نزول ((کلام في الصلوٰة)) نه دی په دې باندې لاندیني دلائل دي:

۱ - د اجماع او صحیحو حدیثونو له مخې ثابته شوه چه دا آیت په لمانځه کښې د قرآنکریم د قرائت په باره کښې نازل شوی دی.

۲ - امام بیهقي چه کوم حدیثونه نقل کړي دي هغه ټول د آخري درجې ضعیف دي

۳- د صحیح حدیث له مخې ثابته ده چه په لمانځه کښې د خبرې کولو ممانعت د ﴿وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ﴾ آیت سره شوی دی. کما روی الشیخان رحمهما الله تعالی عن زید بن ارقم رضی الله تعالی عنه. (بخاري ج۱،ص۱۶۰/مسلم ج۱،ص۲۰۴)

۴ - مبارکپوري صاحب په تحقیق الکلام ج۲، ص۳۶ کښې فرمایي: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ - الآیة﴾ په دویم آیت ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ باندې منسوخ دی ځکه چه دا وروسته نازل شوی دی چه په دې باندې لاندیني دلائل دي:

۱ - امام سیوطي رحمه الله فرمایي چه ټول سورت مزمل په مکه مکرمه کښې نازل شوی دی لیکن ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ آیت په مدینه منوره کښې نازل شوی دی. (الاتقان ج۱،ص۱۰)

۲ - په دې آیت کښې د زکوٰة حکم هم شته او حافظ ابن حجر رحمه الله په مدینه منوره کښې د زکوٰة په فرضیت باندې داسې استدلال کړی دی چه حضرت قیس بن سعد رضی الله عنه څخه روایت دی چه د زکوٰة له فرض کیدو څخه مخکښې مونږ ته د صدقهٔ فطر د ادا کولو حکم راکړل شوی وو زکات چه فرض شو د صدقهٔ فطر د ادا کولو نه تاکیدي حکم ورکړی شو او نه منع ترې وشوله. له دې څخه ثابته شوه چه زکات تر صدقهٔ فطر وروسته فرض شوی دی او صدقة الفطر د روژې تتمه (پوره والی) ده او روژه په اتفاق سره په مدینهٔ طیبه کښې فرض شوی دی. (فتح الباري ج۳،ص۲۱۱)

۳ - امام ابو نصر مروزي رحمه الله فرمایي. د ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ آیت په مدینه منوره کښې نازل شوی دی ځکه چه په دې د قتال ذکر دی او قتال په مدینه منوره کښې فرض شوی دی. د مبارکپوري صاحب دا دعوه غلطه ده. هغه چه د ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ آیت په نزول کښې په

وروسته والي باندې کوم دلائل بیان کړی دی د هغو ځوابونه په ترتیب سره ملاحظه کړی

د لومړي دلیل ځواب: امام سیوطي صاحب رحمه الله اګر که دا قول را نقل کړی دی لیکن د دې تردید ئې هم کړی دی. ونصله (المزمل) استثنی منها واصبر علی ما یقولون الآیتین حکاه الاصبهانی وقوله ان ربك يعلم الی آخر السورة حکاه ابن الغرس ویرده ما اخرجه الحاکم عن عائشة رضي الله عنها انه نزل بعد نزول صدر السورة بسنة وذلك حین فرض قیام اللیل فی اول الاسلام قبل فرض الصلوات الخمس. (الاتقان ج۱، ص۱۴)

د حضرت عائشه رضي الله عنها دا روایت مسلم ج۱، ص۲۵۶، نسائي ص۱۸۲، مستدرک ج۱، ص۵۰۴ کښې د صحیح سند له مخې مروي دی. له حضرت ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم د همدې مضمون روایت په مستدرک ج۲، ص۵۰۵ او سنن کبری ج۲، ص۵۰۰ کښې شته. دا د صحیح سند درلودونکي روایتونه د ابن غرس له دې روایت څخه څو درجې زیات قوي دی چه په هغه کښې د یونس بن حبیب غوندې مجهول راوي دی. له دغو روایتونو څخه ثابته شوه چه د سورۀ مزمل آخري برخه د اولې برخې څخه یو کال وروسته نازل شوی دی. او د سورۀ مزمل لومړنۍ برخه په اتفاق سره د نبوت په ابتدائي دور کښې نازله شوې ده. پخپله مبارکپوري صاحب فرمایي: تر تولو مخکښې سورۀ قلم نازل شوی دی او له هغه وروسته سورۀ مزمل. (تحقيق الكلام ج۲، ص۲۸)

د دویم دلیل ځواب: دا دعوه هم صحیح نه ده چه زکوٰة په مدینه منوره کښې فرض شوی دی حقیقت دا دی چه د زکات حکم په مکې مکرمې کښې نازل شوی وو. په سورۀ مؤمنون، سورۀ حم سجده او سورۀ لقمان کښې د زکات حکم راغلی دی حالانکه دا سورتونه ټول مکي دي. د یؤتون الزکوٰة تاویل په تزکیه د نفس باندې غلطه توجیه او له قیاس څخه لرې ده. پرته له دې څخه حضرت جعفر طیار رضي الله عنه د نجاشي رحمه الله په دربار کښې چه کوم تقریر کړی وو په هغه کښې د زکات یادونه شته. (مسند احمد ج۵، ص۲۹۱/ مستدرك ج۲، ص۳۱۰/ وقال الحاكم والذهبي علی شرطهما) حالانکه د دغو حضراتو د حبشې خواته د هجرت ابتداء یا پیل د نبوت په پنځم کال کښې شوی وو. (طبری ص۱۱۱۸/ زادالمعاد ج۲، ص۶۱)

د امام ابن خزیمه رحمه الله دعوی ده چه زکات له هجرت څخه مخکښې فرض شوی وو. فتح الباری ج۳، ص۲۱۱) امام رازي رحمه الله هم همدغه وائي. (التفسير كبير ج۳، ص۲۳۵)

علامه آلوسي رحمه الله فرمايي چه د اکثرو علماوو د تحقیق مطابق زکات په مکه مکرمه کښې فرض شو (روح المعانی ج۱۴، ص۱۴۱)

حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمايي د سورۀ مزمل آخري آیت د هغو حضراتو تائید کوي کوم چه د دې

قائل دي چه نفس زکات په مکه مکرمه کښې فرض شوی وو لیکن د هغه د نصاب او اندازې تعین په مدینه منوره کښې وشو. (تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳۹)

له دې تحقیق څخه ثابته شوه چه د قیس ابن سعد ﷺ په روایت کښې د زکات له فرضیت څخه مراد د زکات د نصاب او د هغه د اندازې تعیین دی. ونظیرہ ما قاله الحافظ رحمه الله في شرح قول ابن عمر رضی الله تعالی عنهما (انما كان هذا قبل ان تنزل الزكاة) هذا مشعر بان الوعيد على الاكتناز وهو حبس ما فضل عن الحاجة عن المواساة به كان في اول الاسلام ثم نسخ ذلك بفرض الزكاة لما فتح الله الفتوح وقدرت نصب الزكاة فعلى هذا المراد بنزول الزكاة بيان نصبها ومقاديرها لا انزال اصلها والله اعلم. (فتح الباري ج۳ ص۲۱۶)

د دریم دلیل ځواب: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي: د امام ابو نصر دې آیت لره مدني ګڼل غلط دي. هغه ته په دې کښې د قتال له ذکر څخه مغالطه ور لویدلې ده په داسې حال کښې چه په دې کښې د «س» حرف دا وائي چه د راتلونکی حکم به د قتال وي. د دې لپاره په آئنده کښې د راتلونکي مشقت له مخې الله تعالی د تهجد د لمانځه تاکید ساقط کړ.

ونصه وذكر الشافعي عن بعض اهل العلم ان صلاة الليل كانت مفروضة ثم نسخت بقوله تعالى فاقرءوا ما تيسر منه فصار الفرض قيام بعض الليل ثم نسخ ذلك بالصلوات الخمس واستنكر محمد بن نصر المروزي ذلك وقال الآية تدل على ان قوله تعالى فاقرءوا ما تيسر منه انما نزل بالمدينة لقوله تعالى فيها وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ والقتال انما وقع بالمدينة لا بمكة والاسراء كان بمكة قبل ذلك اه وما استدل به غير واضح لان قوله تعالى علم ان سيكون ظاهر في الاستقبال فكانه سبحانه وتعالى امتن عليهم بتعجيل التخفيف قبل وجود المشقة التي علم انها ستقع لهم والله اعلم. (فتح الباري ج۱ ص۳۹۳)

بیا د مبارکپوري صاحب دا منطق هم عجیب دی چه (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ ۔ الآية) څخه د (فاقرءوا ما تيسر ۔ الآية) وروسته والی د نسخ مستلزم دی. نسخ خو به هلته وو چه د دغو دواړو آیتونو په مفهوم کښې یو له بله مخالفت وای. په داسې حال کښې چه دلته هیڅ مخالفت نشته ځکه چه لومړی د قرائت خلف الامام پورې اړه لري او دویم آیت د تهجد د لمانځه په باره کښې دی. چنانچه پخپله غیر مقلد عالم مولانا میر سیالکوټي صاحب فرمایي چه د سورهٔ مزمل دا رکوع د تهجد په لمانځه کښې د تخفیف لپاره نازل شوی دی. (تفسیر واضح البیان ص۳۳۳) مبارکپوري صاحب هم له روح المعاني څخه د دې نقل کړی دی. (تحفة الاحوذي ج۱ ص۲۰۴) امام بیهقي فرمایي وهذا معروف مشهور فيما بين اهل العلم. (كتاب القراءة ص۱۰۲) وقال الشوكاني نزلت في قيام الليل فليست مما نحن فيه

(نیل الاوطار ج۲،ص۲۱۸) همدارنګه ابو داؤد ج۱، ص۱۹۲، عون المعبود ج۱، ص۳۰۲، اعلام الموقعین لابن القیم ج۲، ص۳۷۸، السراج المنیر للعلامة الشربیني ج۴، ص۲۴۸، تفسیر العلامة ابي السعود علي هامش التفسیر الکبیر ج۸، ص۴۸۵ کښې هم د دې تصریح شته. غرض دا چه د مبارکپوري صاحب د نسخ دعوه غلطه ده. نواب صدیق حسن‌خان صاحب د سورهٔ اعراف په اړه فرمایي چه: دروی یک آیت یا دو آیت منسوخ است باقی همه محکم اول خذ العفو وامر بالعرف، دوم واعرض عن الجاهلین (افادة الشیوخ ص۶۵) او که چیرته بفرض محال نسخ هم تسلیم شي نو پخپله مبارکپوري صاحب فرمایي چه د (فاقرءوا ما تیسر) آیت څخه د قرائت فرضیت نه شي ثابتیدلی. (تحفة الاحوذی ج۱،ص۲۰۶)

۵- مبارکپوري په تحقیق الکلام ج۱، ص۲۸ کښې فرمایي چه د (واذا قرئ القرآن) آیت مکي دی او د امام پسې د قرائت د کولو په باره کښې احادیث له حضرت ابو هریره رضي الله عنه او حضرت عبادة بن الصامت رضي الله عنه څخه مروي دي. حضرت او هریره رضي الله عنه په سنه۷هـ هجري کښې اسلام راوړی دی او حضرت عباده رضي الله عنه انصاري دی. له دې څخه څرګنده شوه چه د قرائت خلف الامام حکم په مدینه منوره کښې شوی دی. لهذا دا حدیث د آیت لپاره ناسخ دی. مولانا میر صاحب هم په تفسیر واضح البیان ص۴۵۳ کښې همدا لیکلي دي.

د دې حضراتو ظلم وګوری په خبر واحد سره قرآني نصّ منسوخوي بیا د قرائت خلف الامام په اړه یو روایت هم داسې نشته چه صحیح هم وي او صریح هم. د دې تفصیل مخکښې راځي انشاء الله تعالی. په داسې ضعیف، معلول او مجملو روایتونو څخه د قرآني نصّ د نسخ دعوی د ګل په پاڼې سره د الماس پرې کول دي. نواب صاحب لیکي: ناسخ مثل منسوخ باشد در قوت بلد اقوی ازان چه در صورت ضعف مزیل قوی نه تواند شد واین حکم عقل است واجماع برآن دلالت کرده، چه صحابه نصّ قرآن را بخبر واحد منسوخ نه کرده اند. (افادة الشیوخ بمقدار الناسخ والمنسوخ ص۵)

علاوه پر دې د حضرت عبادة بن الصامت رضي الله عنه د مدني والي له وجې د هغه حدیث هم مدني ګڼل غلط دي ځکه چه دی په عقبهٔ اولی او عقبهٔ ثانیه دواړو کښې موجود وو. ممکنه ده چه د ده روایت په دې وخت کښې وي. بیا له مدني صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم بلکه پخپله له حضرت ابو هریره رضي الله عنه څخه هم د قرائت د منع روایتونه هم شته. کما سیأتي.

مبارکپوري په تحقیق الکلام ج۲، ص۲۸ کښې یوه بله نکته بیانوي چه حاصل ئې دا دی چه سورهٔ اعراف له عقبهٔ اولی څخه هم مخکښې نازل شوی دی ځکه چه په سنه ۱۰هـ نبوي کښې لومړی

سوره جن نازل شو بيا سورهٔ اعراف. (مجمع البحار ج،۲ص،۵۴۰) او بيعت عقبهٔ اولی په سـ۱۲ـه نبوي کښې او بيعت عقبهٔ ثانيه په سـ۱۳ـه نبوي کښې شوی دی. همدارنګه له عقبهٔ اولی څخه مخکښې د جماعت لمونځ روا نه وو د دې لپاره د حضرت عبادهﷺ دا حديث په هر صورت له آيت څخه وروسته دی.

مبارکپوري په دې نکتې باندې چه څومره تعجب وشي کم دی. لومړی له دې وجې چه حافظ ابن کثيرﷺ فرمايي چه بيعت عقبهٔ اولی په رجب سنـ۱۰ـه نبوي کښې شوی دی او عقبهٔ ثانيه په سنـ۱۲ـه نبوي کښې. (البداية والنهاية ج،۳ص،۱۵۹) دويم دا چه امام نووي او حافظ ابن حجر رحمهما الله تعالی فرمايي چه د جماعت لمونځ د اسلام له ابتداء څخه روا شوی دی. (نووی علی مسلم ج،۱ ص۱۸۳/فتح الباری ج،۳ص،۲۰) حضرت ابو ذر غفاريﷺ د اسلام تر قبلولو وروسته چه کله د خپل قوم خواته بيرته ورغی نو نيمې قبيلې اسلام قبول کړ او حضرت ايماء بن رحضهﷺ د هغو امامت کاوه. (صحيح مسلم ج،۲ص،۲۹۶/مستدرک ج،۳ص،۵۹۲) حالانکه حضرت ابو ذر غفاريﷺ ډير مخکښې اسلام راوړونکی دی. له ده څخه مخکښې په نارينه وو کښې يواځې حضرت ابو بکر صديق او حضرت بلال رضی الله تعالی عنهما او په ښځو کښې يواځې حضرت خديجهﷺ ايمان راوړی وو. (مستدرک ج،۳ص،۳۴۱/تذکره ج،۱ص،۱۷/اکمال ص۵۹۳)

برسيره پر دې که چيرته له عقبهٔ اولی څخه مخکښې د جماعت لمونځ مشروع نه وو نو په د دې مثل هم لازميږي چه (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) آيت د بيعت عقبهٔ اولی نه وروسته نازل شوی دی. ځکه چه پورته ثابت شول چه د دې آيت شان نزول په اتفاق سره قرائت خلف الامام دی. پس د عبادهﷺ د حديث له دې آيت څخه تاخر «وروسته والی» ثابت نه شو. دا بحث مې يواځې د اشباع کلام په توګه وليکه او که نه نو حقيقت دا دی چه دا ضعيف او غير صريح روايتونه د قرآن د نص لپاره ناسخ نه شي کيدلی.

۶ - مبارکپوري فرمايي چه که چيرته دا خبره و هم منله شي چه (فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ـ الآية) سره (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ) منسوخ نه دی. ليکن په دې کښې د نسخ احتمال خو موجود دی چه کله په دې کښې دا احتمال موجود دی نو په دې سره استدلال څرنګه؟ (تحقيق الکلام ج،۲ص،۳۶)

د مبارکپوري دا خيال هم صحيح نه دی ځکه چه هغه احتمال د استدلال مانع دی چه ناشي عن دليل وي که چيرته دلته د نسخ احتمال په کوم دليل باندې مبني وای نو امام احمد. حافظ ابن تيميه او حافظ ابن عبد البر رحمهم الله او د امت نور جمهور علماء له دې آيت څخه استدلال نه

کاوه. حالانکه په دې اروند موني پورته له امام احمد رحمه الله څخه د اجماع قول نقل کړی دی.
۷ - مبارکپوري ابکار المنن ص۱۴۰، تحفة الاحوذي ج۱، ص۲۵۸ او تحقيق الکلام ج۲، ص۳۸ کښې او مولانا مير صاحب په تفسير واضح البيان ص۴۳۸ کښې د ملا جيون او علامه تفتازاني د قول په را نقل کولو سره ليکي چه د احنافو په نزد په دغو دوارو آيتونو کښې تعارض دی د دې لپاره (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) څخه استدلال صحيح نه دی.

ملا جيون رحمه الله حنفي والی منل شوی دی ليکن د تحقيق مدار د چا په شخصيت باندې نه دی. او علامه سعد الدين تفتازاني رحمه الله حنفي ګنل غلط دي. دی شافعي وو. د کشف الظنون مصنف علامه کاتب چلپي، علامه حسن چلپي، علامه سيوطي او علامه محمود الکفوي رحمهم الله د دې تصريح کړې ده. په هر صورت د کوم شخصيت له قول څخه حقيقت نه شي بدليدلی. موني پورته دا ثابته کړه چه (فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ) متقدم دی او (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) متاخر دی. همدارنګه لومړی آيت د تهجد د لمانځه په باره کښې دی او دويم آيت د قرائت خلف الامام په باره کښې دی. چه کله په دلائلو کښې تقدم او تاخر معلوم وي او بيا د دوارو محل هم جلا جلا وي نو د تعارض قول به څنګه صحيح شي؟

که چيرته با لفرض په دغو دوارو آيتونو کښې تعارض هم و منل شي نو د تعارض د له منځه ورلو لپاره تر ټولو مخکښې د تطبيق صورت لټول کيږي، که هغه و نه شي نو بيا ترجيح او په دريمه درجه کښې د تساقط حکم دی. په دغو آيتونو کښې د تطبيق صورت هم ميندل کيږي او د ترجيح وجه هم.

د تطبيق صورت: يو صورت خو پورته بيان شو چه په يوه آيت کښې په فرض لمانځه کښې د قرائت بيان دی او په دويم آيت کښې د تهجد په لمانځه کښې د قرائت حکم دی. پرته له دې نه که چيرته دواړه آيتونه يواځې د فرض لمانځه په اړه فرض کړی شي نو د تطبيق صورت ئې دا دی چه د سورهٔ مزمل په آيت کښې امام او منفرد ته د قرائت حکم ورکړې شوی دی او په سورهٔ اعراف کښې مقتدي له قرائت څخه منع کړی شوی دی. چنانچه امام بيهقي رحمه الله له حضرت ابن عباس رضي الله عنهما څخه د صحيح سند له مخې روايت کړی دی چه له (فاقرءوا ما تيسر) څخه له سورهٔ فاتحه څخه زائد قرائت مراد دی. (کتاب القراءة ص۶، ص۱۵۲، ص۱۵۳) امام دار قطني رحمه الله هم له حضرت ابن عباس رضی الله عنهما څخه همدا مضمون په حسن روايت سره را نقل کړی دی. (دار قطني ج۱، ص۱۲۹) مولانا مير صاحب ليکي الغرض که چيرته په (فاقرءوا ما تيسر) کښې له قرائت څخه قرائت في الصلوة مراد واخيستل شي نو له هغه څخه مراد تر فاتحه وروسته قرائت دی. (التفسير واضح البيان)

ص۴۴)

چونکه اهل حدیث هم د مقتدي لپاره له سورۀ فاتحه څخه د زیات قرائت په ممانعت قائل دي څکه له دې څخه په لازمي توګه امام یا منفرد مراد وي.

د ترجیح صورت :

. که چیرته بالفرض د تطبیق هیڅ صورت موجود نه وای نو له شبهې پرته د سورۀ اعراف آیت به راجع تاکل شوی وای څکه چه پورته د صحیحو روایتونو او د امت د جمهورو له تصریحاتو څخه ثابته شوې ده چه په دې آیت کښې مقتدي له قرائت خلف الامام څخه منع کړی شوی دی.

۸ - امام بیهقي په کتاب القرائت ص۷۵ کښې او مبارکپوري صاحب په تحقیق الکلام ج۲، ص۵۱ کښې فرمایي چه په حدیث کښې سکوت د اخفاء په معنی هم استعمال شوی دی. چنانچه د صحیح البخاري روایت دی چه حضرت ابو هریره ﷺ له حضور اکرم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چه اسکاتك ما بین التکبیر و القراءة ما تقول؟ ده مبارک وفرمایل چه زه اللهم باعد بیني و بین خطایای الخ وایم. (صحیح البخاری ج۱، ص۱۰۳) حضرت ابو هریره ﷺ په دې مقام باندې له سکوت څخه د ورو یا سوکه ویلو تعبیر کړی دی. همدارنګه په مستدرک او داسې نورو کښې روایت دی (و یسکت بعد القراءة هنیة یسأل الله من فضله). په دې کښې سکوت او سوال سره یو ځای شوي دي لهذا په امام پسې سوکه ویل په آیت کښېد انصات (غلي والي) د حکم په خلاف نه دي.

د دغو حضراتو دا تاویل څکه باطل دی چه د سکوت حقیقي معنی مکمله خاموشي ده. قال الامام الراغب الاصفهانی السکوت مختص بترك الکلام. (مفردات ص۲۴۵) و قال الامام ابن خالویه نزف الرجل اذا انقطعت حجته عند المناظرة و سکت و اسکت مثله. (اعراب ثلاثین سورة من القرآن ص۶۶) و قال مجد الدین الفیروز آبادی اسکت انقطع کلامه فلم یتکلم. (قاموس ج۱، ص۹۲) و کذا فی المنجد ص۳۵۲ و قال الامام الرازی رحمه الله ان السکوت عدمی معناه انه لم یقل شیئا و لم ینقل امراً و لم یتصرف فی قول ولا فعل ولا شك ان هذا المعنی عدمی محض. (مناظرات امام رازی ص۲۵) د لغت د امامانو له تصریحاتو څخه ثابته شوه چه سکوت د خبرو د پریښودلو او مکمله خاموشي په معنی ده. لیکن کله کله په مجازي توګه د جهر په مقابله کښې د اخفاء په معنی هم استعمالیږي. څکه چه د جهر په حالت کښې نور خلک هم د هغه خبرې اوریدلې. تر دې وروسته د اخفاء په حالت کښې د اوردیدونکو په نزد کلام معدوم دی څکه چه هغو نه اوریدل په دې مناسبت سره په وخت د قرائن صارفه عن الحقیقت سکوت په معنی د اخفاء سره مجازاً راځي. قال الامام ابو بکر الجصاص الرازی رحمه الله انما سمعناه

ساكتا مجازاً لان من لا يسمع يطنه ساكتاً. (احكام القرآن ج۳ ص۲۰) پس چه چیرته د مجازي معنیٰ د اخیستلو هیڅ قرینه نه وي هلته له سکوت څخه د هغه حقیقي معنیٰ یعنې یواځې مکمله خاموشي به مراد وي. د حقیقي معنیٰ د مراد اخیستلو لپاره د کومې قرینې او دلیل حاجت نه وي. سره له دې د قرآن د قرائت په وخت د انصات (چُپوالي) حکم یواځې په حقیقي معنیٰ کښې استعمالیږي. په دې باندې دا دلیل هم دی چه د نزول وحی په ابتداء کښې نبي کریم ﷺ به پخپله هم له حضرت جبرائیل ﷺ سره قرائت ویلو ځصحیح البخاري په روایت کښې دي وکان مما يحرك شفتيه په دې باندې حکم کیږي (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ الآية. وكان مما يحرك شفتيه) څخه ثابته شوه چه ده به سوکه ورسره ویل بیا په (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ) قرآني نص کښې تصریح ده چه د ژبې د ښورولو هم اجازه نشته. دریم په مذکوره آیت کښې په تفسیر کښې له حضرت ابن عباس رضی الله عنهما څخه داسې مروي دی فاستمع له وانصت (صحیح البخاری ج۱ ص۳) له دې څخه څرګنده شوه چه د قرائت په وخت کښې د انصات معنیٰ مکمله خاموشي ده تر دې پورې چه ژبه هم و نه ښوريږي.

حضرت مولانا انور شاه رحمه الله په فصل الخطاب ص۷۸ کښې د ابو هریره رضی الله عنه د حدیث په اړه فرمایي چه په دې کښې له سکوت څخه مطلق سکوت مراد نه دی بلکه له تکبیر تحریمه څخه سکوت مراد دی لکه څرنګه چه د حضرت زید بن ارقم رضی الله عنه په روایت (امرنا بالسكوت) په شرح کښې حافظ رحمه الله فرمایي چه په دې حدیث کښې سابق حکم یعنې په لمانځه کښې له کلام او سلام څخه سکوت مراد دی مطلقاً سکوت مراد نه دی چه ثناء، آمین، تسمیع، تحمید، تشهد او درود شریف هم مه واین. (فتح الباری ج۳ ص۲۰) همدارنګه مستدرک په حدیث (ويسكت بعد القراءة هنية يسأل الله من فضله) کښې له قرائت څخه سکوت او د مجمع الزوائد په روایت (من صام رمضان في الصائت. الخ) کښې له درواغو، غیبت او داسې نورو عبثیاتو څخه سکوت مراد دی. د آذان خواب ورکول د سکوت منافي نه دی ځکه چه د آذان تر هرې کلمې وروسته وقفه ده په خلاف د لمانځه د سکتاتو چه د هغو په هیڅ یوه حدیث کښې ثبوت نشته کما سیاتي

موږ له امام بیهقي او مبارکپوري څخه پوښتنه کوو چه د خطبې په حالت کښې تاسو د تسبیح او داسې نورو په پټه سره د ویلو اجازه ولې نه ورکوی او دلته د سکوت له حکم څخه د سراً ویلو مراد ولې نه اخلئ؟ پخپله د قرآنکریم په الفاظو کښې مو دا رویه یا طریقه ولې غوره کړه؟ په ځانګړې توګه په داسې حال کښې چه تاسو د دې آیت شان نزول خطبه بولئ. آیا دا په ښکاره توګه ضد او عناد او صریحه بې انصافي نه ده چه له کوم آیت څخه د خطبې په حالت کښې د خبرو نه کول ثابتوئ او په همدې ډول حالت کښې په لمانځه کښې د سراً قرائت حکم ورکوئ

د خطبې په حالت کښې د تحية المسجد د لمانځه حکم

امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص ۳۵ کښې، امام بيهقي رحمه الله په کتاب القرائت ص ۸۹ کښې او مبارکپوري د تحقيق الکلام په جلد ۲ کښې فرمايي چه د خطبې په حالت کښې د سکوت په حکم دومره ټينګار دی چه په دې وخت کښې د امر با لمعروف او نهی عن المنکر هم اجازه نشته لقوله عليه السلام اذا قلت لصاحبك يوم الجمعة انصت فقد لغوت. (بخاري ج۱، ص۱۲۸ / مسلم ج۱، ص۲۸۱)
ليکن د دې تر څنګ د نبي کريم ﷺ ارشاد دی چه کله يو څوک په داسي وخت کښې جومات ته ورسيږي چه امام په خطبه کښې وي نو هغه دې په لنډه توګه دوه رکعته لمونځ وکړي. اذا جآء احدکم يوم الجمعة والامام يخطب فليرکع رکعتين وليتجوز فيهما. (بخاري ج۱، ص۱۲۱ / مسلم ج۱، ص۲۸۷) په دغو دوه رکعتونو کښې خو خامخا قرائت کيږي، لکه څرنګه چه دا حکم له انصات (خاموشي) سره ټکر نه دی همدارنګه د مقتدي قرائت هم د استماع او انصات د آيت منافي يا ټکر نه دی.

د دې ځواب دا دی چه د جمهور اهل اسلام په نزد د خطبې په حالت کښې لمونځ کول جائز نه دي ځکه چه د خطبې په وخت د انصات (چُپوالي) حکم عام دی. لکه څرنګه چه د خطبې په حالت کښې خبرې کول، ذکر، تسبيح او داسې نور په دې وجې چه د انصات خلاف دي ناجائز دي همدارنګه لمونځ کول هم د انصات منافي دي ځکه جائز نه دی. د خطبې په وخت د انصات د حکم د عام والي پرته په ځانګړې توګه له لمانځه څخه ممانعت هم له نبي کريم ﷺ څخه ثابت دی چنانچه فرمايي يصلي ما کتب له ثم ينصت اذا تکلم الامام. (بخاري ج۱، ص۱۲۱ / مسلم ج۱، ص۲۸۳ / طيالسي ص۹۵) وعن نبيشة .... الهذلي رضي الله عنه مرفوعا فان لم يجد الامام خرج صلی ما بدا له وان وجد الامام قد خرج جلس فاستمع وانصت رواه احمد ورجاله رجال الصحيح خلا شيخ احمد وهو ثقة. (مجمع الزوائد ج۲، ص۱۷۱)

په پورتني حديث کښې د امام احمد رحمه الله د شيخ نوم علي بن اسحق دی. (فتح الملهم ج۲، ص۴۱۰) امام نسائي، امام ابن معين، حافظ ابن حبان، ابن سعد او محمد بن حمدويه رحمهم الله تعالی ټول د ده توثيق کوي (تهذيب التهذيب ج۷، ص۲۸۲) حافظ ابن حجر رحمه الله هم هغه لره ثقه ګڼلی دی (تقريب ص۲۴۹) حافظ رحمه الله د فتح الباري په مقدمه کښې فرمايي چه زه په دې کتاب کښې يوازې صحيح او حسن روايتونه ذکر کومه بشرط الصحة والحسن فيما اورده من ذٰلك (مقدمة الفتح ص۳) او نوموړی حديث حافظ رحمه الله په فتح الباري ج۲. ص۲۹۷ کښې راوړی دی او د په سند باندې ئې هيڅ خبره نه ده کړې له دې څخه ثابته شوه چه دا روايت صحيح او يا حسن دی

په خير الکلام ص۲۶۳ کښې د دې په سند باندې اعتراض شوی دی چه په دې کښې عطاء

خراساني دی چه د په باره کښې ئې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چه دی د ارسال، تدليس او د وهم د ډير والي ښکار وو او امام بخاري رحمه الله د هغه يو حديث هم نه دی را اخيستلی. (تقريب ص۳۹۲)
همدارنګه فرمايي چه دا د بخاري د شرط مطابق نه دی. (مقدمة فتح الباري ص۴۲۳)

د دې لپاره علامه هيثمي قول (رجاله رجال الصحيح) وهم دی.

په حقيقت کښې دا د علامه هيثمي رحمه الله وهم نه دی بلکه د حافظ ابن حجر رحمه الله وهم ښکاري چه د صحيح البخاري په ج۲ ص۷۳۲ او ص۷۹۶ کښې له عطاء څخه روايت موجود دی او محدث ابو مسعود دمشقي او علامه قسطلاني او داسې نورو تصريح کړې ده چه دا عطاء خراساني دی بلکه پخپله حافظ ابن حجر رحمه الله د تحرير مطابق دا د نسائي، ابو داؤد، ترمذي او ابن ماجه څخه پرته د صحيح مسلم هم راوي دی. (تهذيب التهذيب ج۷ ص۲۱۲)

د دغو نصوصو پر بناء جمهور صحابه رضي الله عنهم، تابعين او د دين امامان رحمهم الله تعالى مسلک دا دی چه د خطبې په وخت د تحية المسجد ادا کول جائز نه دي. امام نووي رحمه الله فرمايي چه حضرت عمر، حضرت عثمان او حضرت علي رضي الله عنهم او امام ابو حنيفه، امام مالک، امام ليث بن سعد رحمهم الله تعالى او د جمهورو صحابه وو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله تعالى همدا مسلک دی. (نووي على صحيح مسلم ج۱، ص۲۸۷) امام ترمذي رحمه الله فرمايي چه د فقهاوو او محدثينو همدغه مسلک وو. (ترمذي ج۱، ص۱۱۶) علامه عراقي رحمه الله فرمايي چه حضرت ابن عمر، حضرت ابن عباس، عروة بن زبير رضي الله عنهم او مجاهد، عطاء بن رباح، سعيد بن المسيب، محمد بن سيرين، امام زهري، قتاده، ابراهيم نخعي او قاضي شريح رحمهم الله تعالى د ټولو همدا مسلک وو. (فتح الملهم ج۲، ص۴۱۵) دويم فريق هم د دې په تسليمولو باندې مجبور دی چه د جمهورو په نزد د خطبې په حالت کښې تحية المسجد جائز نه دی. چنانچه د خير الکلام مؤلف په دې مسئله کښې د جمهورو د قول په ځواب کښې فرمايي چه جمهوريت د حديث په معامله کښې حجت نه دی (خير الکلام ص۵۲۳)

جناب والا! لوستونکو ته دوکه ورکول غواړي چه د جمهورو مسلک د حديث خلاف دی يعنې حديث يو اړخې هغه دی چه کوم ته چه دی ښاغلی حديث وواني او که نه نو صريح او صحيح احاديث په کوم باندې چه د جمهور امت عمل وي هغه هم حديث نه دی بلکه د حديث مخالفت دی

که چيرته معاذ الله (پناه دې وي د خدای) جمهور صحابه، تابعين، محدثين، فقهاء او د دين امامان په حديث باندې نه دي پوه شوي يا په قصد سره ئې مخالفت کړی وي نو له قرآن، حديث او

ټول اسلام ښخه اعتماد پورته کيږي.

امر بالمعروف او نهی عن المنکر فرض دی چه کله د خطبې په حالت کښې دا هم منع وي نو د نوافلو به څنګه اجازه کيدلی شي؟ تعجبه ده چه غير مقلدين د جماعت تر دريدو وروسته د سهار د سنتو اجازه نه ورکوي په داسې حال کښې چه دا سنت تر ټول مؤکد او ډير ټينګار پرې شوی دی ليکن د خطبې په حالت کښې تحية المسجد بيا جائز بولي. بيا دا چه څوک له جماعت نه خارج وي د جماعت د دريدو په وخت کښې هغه د انصات حکم نشته او د خطبې په وخت کښې حاضرينو ته د انصات حکم شته. له دې سره سره د سهار سنت ممنوع ګڼل او د خطبې په وخت کښې د تحية المسجد جائز ګڼل دا څرنګه صحيح کيدلی شي؟

د جواز د حديث ځواب:

۱- امام نسائي رحمه الله په سنن کبرٰی کښې د دې حديث ترجمة الباب (باب الصلوٰة قبل الخطبة) قائم کړی دی. (زيلعي ج۲،ص۲۰۳) له دې څخه ثابته شوه چه د امام نسائي رحمه الله په نزد د تحية المسجد د ادا کولو حکم د خطبې له شروع کولو څخه مخکښې دی او په حديث کښې يخطب په معنٰي د (يريد الخطبة) دی. (يٰأيها الذين امنوا اذا قمتم الى الصلوٰة فاغسلوا وجوهكم - الاية) امام نووي رحمه الله د (اذا امن الامام فامنوا) په شرح کښې فرمايي: قالوا معناه اذا اراد التأمين. (نووی علی مسلم ج۱،ص۱۷۶)

د صحيح البخاري په دويم روايت کښې دی: والامام يخطب او قد خرج. (بخاري ج۱،ص۱۵۶) وقال الحافظ رحمه الله متفق عليه. (فتح الباري ج۲،ص۳۳۱) له دې حديث څخه هم د امام نسائي رحمه الله د تحقيق تائيد کيږي. څکه چه په دې کښې راوي د تردّد په صورت کښې بيانوي چه نبي کريم ﷺ يخطب وفرمايل او که قد خرج ئې وفرمايل. سامع (اوريدونکي) ته په عمومي توګه په مترادفو الفاظو کښې تردد وي. له دې څخه ثابته شوه شه راوي يخطب په معنٰی د أَرَادَ أَنْ يَّخْطُبَ را اخلي. دا «او» د تنويع لپاره نه شوای ويلی څکه چه په دې صورت کښې يوازې يخطب ويل کافي وو. چه کله د خطبې په حالت کښې جواز ثابت شو نو تر خطبې مخکښې خو په طريقهٔ اولی سره پخپله ثابتيږي لهذا تر يخطب وروسته او قد خرج عبث ګرځي. هو! که چيرته عبارت برعکس داسې وای (والامام قد خرج او يخطب) نو «او» په معنٰی د ((بل للترقي)) د را اخيستلو ګنجائش وو. همدارنګه که چيرته «او» د تنويع لپاره وای نو. جمهورو صحابه وو او تابعينو رحمهم الله د خطبې او غير خطبې په حالت کښې فرق نه کاوه بلکه په دواړو صورتونو کښې به يو شان د تحية المسجد د جواز قائل وای

برسيره پر دې د حديث الفاظ ((وليتجوز فيهما)) کښې حکم دی چه تحية المسجد دي په لنډه

توګه ادا کړي. دا مستقل دليل دی چه دا حکم په هغه وخت کښې دی چه کله امام د خطبې لپاره تيار وي، که چيرته د خطبې په حالت کښې هم لمونځ جائز وای او دا حکم د انصات منافي نه وای نو د خطبې په حالت کښې په تحية المسجد کښې د اختصار حکم د څه لپاره؟ چه کله د انصات او تحية المسجد د دواړو په حکم باندې په يوه وخت عمل کيدلی شي نو تحية المسجد دې بايد په ښه اطمينان او آرام سره ادا شي د اختصار مقتضٰی څه شی دی؟

۲ - دا يوه جزئي واقعه ده څينو راويانو دا عام ګڼي او د معنٰی د نقل لاندې ئې قاعده کليه جوړه کړه. کيسه دا ده چه سليک غطفاني ﷺ په ستړي او خفه حالت کښې جومات داخل شو، نبي کريم ﷺ هغه ته حکم وکړ چه ودريږه او دوه رکعته لمونځ ادا کړه تر څو چه خلک د هغه د حالت په ليدو سره له هغه سره امداد ته متوجه شي. او ده خلکو ته په هغه باندې د صدقې د کولو ترغيب ورکړ. په سنن نسائي کښې دي چه: ((جاء رجل يوم الجمعة والنبي ﷺ يخطب بهيئة بذة فقال له رسول الله ﷺ اصليت قال لا قال صلّ ركعتين و حث الناس على الصدقة)). (نسائي ج۱، ص۱۵۸) په مسند احمد رحمه الله کښې دا الفاظ دي: ((ان هذا الرجل دخل المسجد في هيئة بذة فامرته ان يصلي ركعتين و انا ارجو ان يفطن له رجل فيتصدق عليه)). (فتح الباري ج۲، ص۳۳۸) د دې روايت د سند په اړه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي: ((واما قصة سليك ﷺ فقد ذكر الترمذي انها اصح شيء روي في هذا الباب واقوى)). (فتح الباري ج۲، ص۳۳۹) په څينو روايتونو کښې دا الفاظ هم شته ((اركع ركعتين ولا تعد لمثل هذا)). (دار قطني ج۱، ص۱۶۹) له دې روايت څخه استدلال مقصود نه دی بلکه يوازې د تائيد له مخې وړاندې کړی شو. پخپل سليک ﷺ هم دا کار عامه او کليه قاعده و نه بلله. که چيرته هغه دا عامه ګڼلې وای نو په راتلونکي کښې به هغه د هغه په تعميل کښې غفلت نه کاوه حالانکه تر دريو جُمعو پورې پرله پسې همدا واقعه مخکښې راتلله چه هغه تحية المسجد له ځانه ادا نه کړ. ولاحمد وابن حبان انه كرر امره بالصلاة ثلاث مرات في ثلاث جمع. (فتح الباري ج۲، ص۳۳۸)

په دې ځواب باندې حافظ رحمه الله داسې رد کوي: والتعليل بكونه ﷺ قصد التصدق عليه لا يمنع القول بجواز التحية فان المانعين منها لا يجيزون التطوع لعلة التصدق قال ابن المنير في الحاشية لو ساغ ذلك لساغ مثله في التطوع عند طلوع الشمس وسائر الاوقات المكروهة. (فتح الباري ج۲، ص۳۳۸)

د ابن منير او حافظ رحمهما الله تعالى دا اعتراض به هلته صحيح وای شه د تحية المسجد مانعين تصدق لره د حکم علت او مدار ګڼلی. حالانکه تصدق علت نه دی بلکه د تخصيص حکمت دی. همدارنګه تخصيص هم د خطبې په حالت کښې په لمونځ کولو کښې نه ده بلکه تخصيص په

دي کار کښې دی چه د هغه لپاره په خطبه کښې تاخير وشو؟ كما في رواية الليث عند مسلم ﷺ و النبي ﷺ قاعد على المنبر. (فتح الباري ج۲، ص۳۳۹) د دار قطني له روايت څخه هم د دې تائيد کيږي. و امسك عن الخطبة حتى فرغ من صلاته (دار قطني ج۲، ص۱۶۹) دا روايت د استدلال په توګه نه دی بلکه د تائيد لپاره وړاندې کړی شو. له معتمر مرسل څخه هم د دې تائيد کيږي.

د دار قطني په روايت کښې د (امسك عن الخطبة) معنی دا ده چه د خطبې له شروع کولو څخه منع شو. دا مطلب نه دی چه د خطبې په منځ کښې ودريد. د صحابي له شان څخه ډېره لرې خبره ده چه د خطبې تر شروع کېدو وروسته دې جومات ته راغلی وای او بيا پر له پسې تر دريو جُمعو پورې ئې همدغه حال وي. په تير شويو روايتونو کښې (قاعد على المنبر) او (لم يخرج) الفاظ صريح نص دي چه د تحية المسجد د ادا کولو حکم له شروع کېدو څخه مخکښې وو.

۹ - مبارکپوري په تحقيق الكلام ج۲، ص۵۱ کښې له مجمع البحار څخه د (قرأ رسول الله ﷺ فيما امر وسكت فيما امر) کښې قرأ په معنی د جهر او سکت په معنی د اسرّ نقل کوي او فرمايي چه په و (اذا قرئ القرآن ـ الخ) کښې هم جهري قرائت مراد دی ځکه چه په دې آيت کښې يواځې د جهري لمونځونو حکم دی.

د مبارکپوري دا استدلال ځکه صحيح نه دی چه د مجمع البحار قول صحيح نه دی. د حديث معنی دا هم کېدلی شي چه قرأ حال كونه اماما و سكت حال كونه مؤتما او قرأ بعد الفاتحة في الاوليين و سكت بعدها في الاخريين. چنانچه په صحيح البخاري ج۱، ص۱۰۷ کښې د دې تصريح شته چه په آخرنيو دوه رکعتونو کښې نبي کريم ﷺ به يواځې سورة فاتحه قرائت کاوه. همدارنګه د ده مقتدي والی هم ثابت دی چنانچه د باب البيت سره ده مبارک ﷺ تر دوه ورځو پورې لس لمونځونه د جبرئيل ﷺ په اقتداء کښې ادا کړي دي او له غزوهٔ تبوک څخه د بيرته راتلو په وخت د حضرت عبد الرحمن بن عوف ﷺ پسې اقتداء وکړه. (مسلم ج۱، ص۱۳۳ / ابو داؤد ج۱، ص۲۰) په اهلِ قبا کښې د مصالحت له مخې په بيرته راتلو باندې ئې د مازديګر لمونځ د حضرت ابو بکر صديق ﷺ پسې اقتداء وکړه. خلکو د ابو بکر د متوجه کولو لپاره خپلې څپړې وټکولې. تر ښه ځنډ وروسته دی خبر شو نو شا ته شو او نبي کريم ﷺ لمونځ ورکړ. (بخاري ج۲، ص۱۰۲۶)

او که چيرته خاص د مجمع البحار معنی را واخيستله شي نو د هغه به هم هغه ځواب وي کوم چه پورته په نمبر ۸ کښې تير شو يعنې قرائت د جهر په معنی سره مجاز دی چه د کومې قرينې وجود ورته ضروري دی. د قرائت حقيقي معنی د ويلو دی که په پټه سره وي يا په جهر سره د قرآن

په نص کښې هیڅ قرینه صارفه عن الحقیقة نشته. ځکه په دې کښې قرائت د خپلې حقیقي معنی مطابق سراً او جهراً دواړو ته شامل دی.

۱۰ - امام بخاري رحمه الله فرمايي چه په آيت کښې د استماع او انصات دواړو حکم دی. استماع لکه څرنګه چه يواځې په جهري لمونځونو کښې کيدلی شي د دې لپاره دا حکم سرّي لمونځونو ته شامل نه دی لهذا له دې ځخه د قرائت خلف الامام د مانعينو على الاطلاق استدلال صحيح نه شو.

(جزء القراءة ص۹) همدا مضمون امام بيهقي په کتاب القرائت ص۷۶ کښې او نواب صاحب دليل الطالب ص ۲۸۰ کښې او مبارکپوري صاحب په ابکار المنن ص۱۴۸ او تحقيق الکلام ج۲. ص۵۱ کښې نقل کړی دی.

د دې ځواب دا دی چه په آيت کښې دوه حکمونه دي. يو د استماع حکم او دويم د انصات حکم. په جهري قرائت کښې د استماع او انصات دواړو موقع دی او په سرّي قرائت کښې يواځې انصات کيدلی شي ځکه چه په جهري کښې د استماع مع الانصات حکم دی او په سرّي کښې يواځې د انصات حکم دی.

د انصات معنی مطلق سکوت او ترک کلام (خبرې د پريښودلو) دی. د دې لپاره استماع لازم نه دی. لقوله ﷺ فان رأى حيث لا يسمع فانصت ولم يلغ كان له كفل من الاجر رواه ابو داؤد (جمع الفوائد ج۱. ص۲۰۷) وفى كنز العمال مما رواه عبد الرزاق عن زيد بن اسلم رضي الله عنه مرسلا وعن عثمان بن عفان رضي الله عنه موقوفاً اقيموا الصفوف وحاذوا بالمناكب وانصتوا فان اجر المنصت الذى لا يسمع كاجر المنصت الذى يسمع (فتح الملهم ج۲، ص۲۰) وقال الحافظ رحمه الله فى الفتح وقد وقع التفريق بين الانصات والاستماع فى قوله تعالى فاستمعوا له وانصتوا ومعناهما مختلف فالانصات هو السكوت وهو يحصل ممن يستمع وممن لا يستمع كان يكون مفكراً فى امر آخر وكذلك الاستماع قد يكون مع السكوت وقد يكون مع النطق بكلام آخر لا يشتغل الناطق به عن فهم ما يقول الذى يستمع منه وقال فى ابواب التفسير لا شك ان الاستماع اخص من الانصات لان الاستماع الاصغاء والانصات السكوت ولا يلزم من السكوت الاصغاء. (فتح الملهم ج۲، ص۲۰) وقال الامام النووى رحمه الله فالاستماع الاصغاء والانصات السكوت ولذا قال الله تعالى واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا. (نووى مع مسلم ج۱، ص۱۷۴) وقال البيهقى رحمه الله لا فرق بين السكوت والانصات عند العرب. (كتاب القراءة ص۸۳)

البته مجد الدين فيروز آبادي صاحب قاموس فرمايي نصت ينصت والصت والنصت سكت والاسم النصتة بالضم وانصته وله سكت له واستمع لحديثه ص۱۵۶. او په تاج العروس کښې دي والصه و

انصت له اذا سکت له مثل نصحه و نصح له و انصته و انصت له مثل نصحته و نصحت له و الانصات هو السکوت و الاستماع للحدیث یقال انصته و انصت له. او په مختار الصحاح کښې دي: الانصات السکوت و الاستماع انصته و انصت له.

له دغو عبارتونو څخه ځينو ته دا غلط فهمي ور لويدلي ده چه د استماع او انصات دواړو يوه معنى ده ليکن دا صحيح نه ده ځکه چه په دې صورت کښې په قرآنکريم کښې بې له مقصده د يوه لفظ زياتوالى لازم ګرځي. د لغت علماوو په پورتني عباراتو کښې د انصات معنى سکوت مع الاستماع نه دی بيان کړې بلکه سکوت و الاستماع ئې ويلي دي. يعنې د دې دواړه معناوې راځي. بيا مخکښې له (انصته و انصت له) څخه وضاحت کوي چه دا د استماع په معنى باندې هلته کيدلى شي چه مفعول يا صله ئې هم په معنى د استماع تسليم شي نو د دې مستقلې دوه معناوې دي يو سکوت او بل استماع. له دغو دواړو معناوو څخه د قرائنو په مطابق يو ئې متعين کيدلی شي. په قرآنکريم کښې تر دې مخکښې د (استمعوا) ذکر او د سرّي قرائت د استماع قابل نه کيدل په دې باندې قرائن دي چه دلته انصات په معنى د استماع نه دی.

بلکه د مفعول او صله د ذکر باوجود د دې دوه مستقلې معناوې بيان شوي دي. يو (سکت له) او بل (استمع لحديثه سکت) او (سکت له) کښې فرق دا دی چه اولنى ئې د داعيهٔ تکلم څخه پرته سکوتِ مفرد دی. مثلا يو سړی يواځې ناست دی او د دې لپاره غلی ناست دی چه د هغه لپاره د تکلم (خبرې کولو) کومه داعيه نشته. او په دويم کښې د تکلم د داعيې باوجود د بل سړي د رعايت په خاطر ئې سکوت کړی دی. ګوا که دا سکوت مرکب دی. بيا د بل سړي د رعايت دوه صورتونه دي. يو دا چه د هغه د خبرو اوريدل مقصود وي او بل دا چه دی کومه خبره کول غواړي هغه خبره د هغه له خوا څخه کوم بل څوک کوي. مثلاً د حاکم په دربار کښې د عريضې د وړاندې کولو لپاره يو وفد ورغلی د هغو مشر عريضه وړاندې کوي او د وفد نور غړي اګر که د هغه خبرې هم نه اوري نو بيا هم د دې لپاره غلي وي چه د هغو رهبر يا قائد د هغوی له خوا څخه وکالتاً عريضه وړاندې کوي. ومن هذا القبيل قوله ﷺ انا خطيبهم اذا انصتوا اى يوم القيامة.

مبارکپوري صاحب په تحقيق الکلام ج۲، ص۹۴ کښې په ابن همام رحمه الله باندې اعتراض کړی دی چه د هغه استماع په جهري لمونځونو پورې او انصات په سرّي لمونځونو پورې متعلق ګڼل تفسير بالرأى دی کوم چه حرام دی.

د مبارکپوري صاحب دا اعتراض محض يو تهمت دی ځکه چه د ابن همام رحمه الله تفسير د صحيحو احاديثو، لغت او جمهورو مفسرينو په تحقيق باندې مبني دی

امام ابن تیمیه په سرّي لمونځونو کښې د قرائت خلف الامام د اثبات تقریر داسې بیانوي چه پرته له ذکر. قرائت، دعاء یواځې سکوت نه عبادت دی او نه مامور به بلکه د وسوسو سبب دی لهذا په ذکر کښې مشغولیدل له سکوت څخه افضل دی او د قرآن قرائت تر ټولو بهترین ذکر دی د دې لپاره په سرّي لمونځونو کښې په امام پسې قرائت مستحب دی. (فتاوی ابن تیمیة ج۲،ص۱۵۰)

تعجبه ده چه ابن تیمیه (واذا قرء القرآن ـ الآیة) شانِ نزول لمونځ ګڼي او په دې باندې اجماع را نقل کوي نو د قرآني نص په مقابله کښې د قیاس چنګولو به څه جواز وي؟

برسیره پر دې د ماسپښین او مازدیګر په لمونځونو کښې د صحیح حدیث له مخې د دیرشو آیتونو تلاوت مسنون دی او ابن تیمیه هم مقتدي ته تر سورهٔ فاتحه د زیات قرائت اجازه نه ورکوي. چه کله دومره اوږد سکوت کې وسوسو مورث نه دی نو یواځې د سورهٔ فاتحه د اوه آیتونو پورې لنډ سکوت لره د وساوسو سبب ګڼل به څنګه صحیح وي؟

۱۱ ـ امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص۹ او ص۲۵ کښې، امام ترمذي رحمه الله په سنن ترمذي ج۱،ص۴۲ کښې او امام بیهقي په کتاب القرائت ص۱۷ او ص۲۹ کښې فرمایي چه مقتدي باید د امام په سکتو کښې سورهٔ فاتحه ووائي. همدا خبره مبارکپوري صاحب په ابکار المنن ص۱۴۸ او تحقیق الکلام ج۲، ص۵۱ کښې لیکلې ده او د هغه نورو اتباعو هم لیکلې ده. د امام د سکتاتو د اثبات لپاره ئې لاندیني دلائل وړاندې کړي دي.

۱ـ حضرت ابو هریره رضي الله عنه له نبي کریم صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چه کوم سړی فرض لمونځ له امام سره وکړي نو هغه دې د امام په سکتاتو کښې سورهٔ فاتحه ولولي. (کتاب القراءة ص۵۲/مستدرک ج۱،ص۲۳۸)

۲ ـ عمرو بن شعیب د خپل والد په واسطه له خپل نیکه څخه روایت کوي چه کله به نبي کریم صلی الله علیه وسلم انصات وکړ نو په دې کښې به صحابه کرامو رضي الله عنهم قرائت کاوه. (کتاب القراءة ص۶۹،ص۸۹)

۳ـ بسند عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده روایت دی چه: چا چه د امام په سکتاتو کښې سورهٔ فاتحه قرائت نه کړي نو د هغه لمونځ به کامل نه وي. (کتاب القراءة ص۵۲)

۴ ـ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمایي چه مقتدي دې د امام د سکتې په حالت کښې قرائت وکړي څکه چه چا قرائت و نه کړ نو د هغه په لمانځه کښې به خلل واقع کیږي (کنز العمال ج۴،ص۹۶)

۵ ـ حضرت سعید بن جبیر رحمه الله د سلفو تعامل نقل کوي چه امام به ضرور سکتې کولې تر څو چه مقتدي سورهٔ فاتحه قرائت کړي (جزء القراءة ص۵۸)

۶ - د سعيد بن جبير رحمه الله مذکور قول. (کتاب القراءة ص۶۹، ص۸۷)

۷ - له حضرت ابو هريره رضي الله عنه يا حضرت ابو سلمه رحمه الله څخه روايت دی چه د امام لپاره دوه سکتې وي هغه د فاتحې د قرائت لپاره غنيمت وګڼی. (جزء القراءة ص۵۸/ کتاب القراءة ص۶۰)

۸ - دهشام بن عروه پلار هغه ته وويل چه کله امام سکته وکړي نو په دې وخت کښې قرائت وکړه او د امام د قرائت په وخت کښې غلی شه ځکه چه لمونځ که فرض وي او که نفل پرته د الحمد لله له ويلو نه ادا کيږي. (جزء القراءة ص۸۸/ کتاب القراءة ص۸۶)

۹ - له حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چه د امام په سکته کښې پرته د فاتحې له قرائت څخه لمونځ نه مکمل کيږي. (کتاب القراءة ص۶۶)

د مذکوره دلائلو په ترتيب سره ځوابونه ملاحظه کړئ:

۱- د ابو هريره رضي الله عنه حديث: د دې په سند کښې محمد بن عبد الله بن عبيد ابن عمير ضعيف دی. امام بخاري رحمه الله په ضعفاء ص۲۸ کښې، امام مسلم رحمه الله په صحيح مسلم ج۱، ص۲۰ کښې له امام يحيى القطان څخه، امام نسائي رحمه الله په ضعفاء صغير ص۲۵ کښې، امام ترمذي رحمه الله په جامع الترمذي ج۲، ص۱ کښې، امام دار قطني رحمه الله په دار قطني ج۱، ص۱۲۱ کښې او پخپله امام بيهقي رحمه الله په کتاب القرائت ص۵۴ کښې د هغه تضعيف کړی دی. امام يحيى بن معين رحمه الله هم هغه لره ضعيف ګڼلی دی. (ميزان الاعتدال ج۳، ص۷۷/ لسان الميزان ج۵، ص۲۱۶)

برسيره پر دې په دې حديث کښې د فرض لمانځه تخصيص دی حالانکه د اهلِ حديثو په نزد په نفل لمونځونو کښې هم د فاتحې قرائت ضروري دی.

۲- د عمرو بن شعيب حديث: په محدثينو کښې د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده د سند تضعيف او د هغه ناقابل قبول کيدل مشهور او معروف دی. عمرو بن شعيب اګر که پخپله ثقه دی ليکن چه کله هغه (عن ابيه عن جده) روايت کوي نو بيا په اتفاق سره د قبول وړ نه دی. ځکه چه هغه ته له خپل پلار څخه سماع حاصل نه دی بلکه هغه ئې له کتاب څخه نقل کوي. په دې سند باندې کلام او تضعيف ئې په لاندينې کتابونو کښې دی. سنن ترمذی ج۱، ص۳۳، ج۱، ص۸۲/ طبقات المدلسين لابن حجر ص۱۱/ ميزان الاعتدال ج۲، ص۲۸۹/ تهذيب التهذيب ج۸، ص۵۳ و ص۵۴/ مستدرک حاکم ج۳، ص۱۸۷/ شرح معانی الآثار ج۱، ص۲۵/ محلی ابن حزم ج۱، ص۲۳۲/ اسعاف المبطاء برجال الموطاء ص۲۲.

په تحفة الاحوذي ج۱، ص۲۶۷ کښې ليکلي دي چه امام احمد او علي بن المديني رحمهما الله تعالى د عمرو بن شعيب روايت د اعتبار وړ ګڼي حالانکه امام علي بن المديني تصريح کوي چه

کله عمرو بن شعيب (عن ابیه عن جده) روایت کوي نو هغه ضعيف دی. (تهذیب التهذیب ج۸ ص۵۰)
او امام احمد رحمه الله فرمايي: له اشياء مناكير و انما يكتب حديثه يعتبر به فاما ان يكون حجة فلا
همدارنګه فرمايي: وربما وجس في القلب منه شيء. (تهذیب التهذیب ج۸ ص۴۹)
له نوموړي تفصيل څخه ثابته شوه چه دعلامه ذهبي د عمرو بن شعيب روايت ته حسن ويل له
بلې طريقې څخه دی. له دې څخه (عن ابیه عن جده) سند مراد نه دی. لکه څرنګه چه حافظ ابن
حجر رحمه الله فرمايي: ومن ضعفه مطلقا فمحمول على روايته عن ابيه عن جده. (تهذیب التهذیب ج۸ ص۵۱)
۳- د عمرو بن شعيب په دويم روايت کښې له نوموړي ضعف پرته محمد بن عبد الله بن عبيد بن
عمير هم واقع دی د چا چه تضعيف د ابي هريره رضي الله عنه د حديث لاندې تير شو.
مذکوره پورتني حديثونو نه علاوه ئې چه کوم روايتونه وړاندې کړي دي هغه ټول د صحابهٔ
کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله باندې موقوف دي حالانکه د اهل حديثو په نزد د صحابه وو
موقوف هم حجت نه دی د تابعينو موقوفات په کوم شمار کښې؟ علاوه له دې نه د مذکوره
احاديثو غوندې له دغو آثارو څخه يو اثر ئې هم صحيح نه دی. د هغو تنقيح (چاڼ) ملاحظه کړی.
۴- د ابن عمر رضي الله عنهما اثر: په حقيقت کښې دا اثر له عبد الله بن عمرو بن العاص څخه دی. په رواتو
کښې چا په غلطۍ سره ابن عمر کړی دی. (کتاب القراءة ص۲۵) د دې په سند کښې مثنى بن صباح
ضعيف دی. امام بخاري، امام نسائي، امام احمد، امام ترمذي، دار قطني، امام يحي القطان، ابن
المهدي، حافظ ابن حجر، ابن معين، ابن عدي، ابن سعد، علي بن الجنيد، حافظ ابن حبان،
ساجي، ابو احمد الحاکم، سحنون او امام عقيلي رحمهم الله تعالى هغه لره ضعيف ګڼلی دی.
(ضعفاء صغير للبخاري ص۳۰/ ضعفاء صغير للنسائي ص۵۲/ ميزان الاعتدال ج۳ ص۷/ تهذيب التهذيب ج۱۰
ص۳۶/ التقريب ص۳۳۶)
برسيره پر دې دا اثر مجمل دی څکه چه په دې کښې د سورة فاتحه صراحت نشته.
۵- د سعيد بن جبير اثر: د دې په سند کښې دوه راويان ضعيف دي. يو عبد الله بن رجاء مکي
امام احمد، ازدي او ساجي رحمهم الله تعالى د هغه تضعيف کړی دی (ميزان الاعتدال ج۲ ص۴۲/
تهذيب التهذيب ج۵ ص۲۱۱) دويم عبد الله بن بن عثمان بن خيثم امام نسائي، امام ابن معين، امام
ابو حاتم، حافظ ابن حبان، امام ابن المديني، امام دار قطني رحمهم الله تعالى هغه لره ضعيف
ګڼلی (ميزان الاعتدال ج۲ ص۵۶/ تهذيب التهذيب ج۵ ص۳۱۵/ نصب الرايه ج۱ ص۳۵۳)
۶- د سعيد بن جبير دويم اثر: د دې په سند کښې هم عبد الله بن عثمان بن خيثم دی د چا چه

تضعیف پورته د حدیثو له څو امامانو څخه نقل شوی دی.

۷- د ابي هریرة رضی الله عنه اثر: په دې کښې څو لومړی دا خبره ده چه دا د له حضرت ابو هریرة رضی الله عنه څخه مروي دی او که له ابو سلمه تابعي رحمه الله څخه. رواتو په دې کښې تردّد دی. برسیره پر دې د دې په سند کښې موسیٰ بن مسعود ضعیف دی. امام احمد، امام ترمذي، امام ابن خزیمه، بزار، ابو حاتم، عمرو بن علي الفلاس، ابو احمد الحاکم، امام حاکم، ابن قانع، ساجي او امام دار قطني رحمهم الله تعالی هغه ته ضعیف ویلی دی. (میزان الاعتدال ج۴،ص۲۸۱/تهذیب التهذیب ج۱۰،ص۳۷۰)

۸ - د هشام بن عروه اثر: د دې په سند کښې هم موسیٰ بن مسعود واقع دی چه د هغه تضعیف تقریباً د حدیثو له یو درځن امامانو څخه پورته نقل شو.

برسیره پر دې په دې روایت کښې د (فصاعداً) زیاتوالی هم دی چه په هغه باندې د غیر مقلدینو هم عمل نشته.

۹ - د ابي هریرة رضی الله عنه اثر: د دې په سند کښې اسحاق بن عبدا الله بن ابي فروه ضعیف دی. امام مالک، امام شافعي، امام نسائي، ابو حاتم، ابن حبان، ابو زرعه، ابن عمار، علي بن المدیني، دار قطني، برقاني، ابن خزیمه، خلیلي، بزار، ابن جارود، عقیلي، دولابي، ابو العرب، ساجي او ان شاهین رحمهم الله تعالی د هغه تضعیف کړی دی. (تهذیب التهذیب ج۱،ص۲۴۱)

له مذکوره بحث څخه څرګنده شوه چه د مقتدیانو د سورۀ فاتحه د ویلو لپاره د امام د سکتاتو هیڅ ثبوت نشته. البته په دوه ځایونو باندې سکتې ثابتې دي. یوه سکته تر تکبیر تحریمې وروسته او دویمه سکته تر سورۀ فاتحه وروسته. په اولنۍ سکته کښې څو ښکاره ده چه د سورۀ فاتحه د ویلو موقع نشته او تر سورۀ فاتحه وروسته سکته یواځې مقدره ده چه امام خپله ساه درست کړي. د حدیثو امامان د دې تصریح کوي حتی یتراد الیه نفسه. (النسائي ج۱،ص۱۰۳/ابو داؤد ج۱،ص۱۱۳/ترمذي ج۱،ص۳۴/دارمي ص۱۳۶) پخپله مبارکپوري فرمايي: بل السکتة الثانیة کانت لان یتراد الیه نفسه کما صرح به قتادة (تحفة الاحوذي ج۱،ص۲۰۹) له دغو تصریحاتو څخه ثابته شوه چه له دې سکتې څخه مقتدیانو ته د فاتحې د قرائت موقع ورکول مقصود نه دی او نه په دومره لنډې سکتې کښې ئې ګنجائش شته. تعجبه ده چه هوا پرستي له سکتې څخه سکتات څرنګه جوړ کړل؟ ځان ته بیا هم اهل حدیث وائي. حافظ ابن قیم رحمه الله فرمايي چه له کوم صحیح حدیث څخه دا نه ده ثابته چه نبي کریم صلی الله علیه وسلم دې د مقتدیانو د سورۀ فاتحه د قرائت لپاره سکته کړې وي (هیمة الهمام ص۱۸۸) د دې لپاره جمهور اهل اسلام د داسې سکتې یا سکتاتو قائل نه دي تر دې پورې چه پخپله غیر مقلدینو کښې د انصاف خاوندان دا ردوي.

شیخ الاسلام ابن تیمیه فرمائي: ولم نعلم نزاعا بین العلماء انه لا یجب علی الامام ان یسکت لیقرأ المأموم بالفاتحة ولا غیرها (الی قوله) ولا یستحب للامام السکوت لیقرأ المأموم عند جماهیر العلماء وهذا مذهب مالك و ابي حنیفة و احمد بن حنبل و غیرهم رحمهم الله تعالی (فتاوی ابن تیمیة ج۲، ص۱۳۶/ تنوع العبادات ص۸۸) محمد بن اسمعیل بن الصلاح امیر یماني فرمائي: ثم اختلف القائلون بوجوب القراءة فقیل فی محل سکتات الامام و قیل فی سکوته بعد تمام القراءة ولا دلیل لهذین القولین فی الحدیث. (سبل السلام شرح بلوغ المرام ج۱، ص۱۰۶)

د مذکور شیخ محمد بن اسمعیل په اره نواب صدیق حسن خان صاحب فرمائي: امام صنعاء و علامۀ یمن و شاعر مجید و مجتهد مفید و محدث کامل و عارف واصل اسمه عامل بود بکتاب و سنت بحسب اجتهاد نفس خود تقید بتقلید احدی از اهل علم نداشت (تقصار جیود الاحرار من تذکار جنود الابرار ص۸۰)

درایةً هم د مقتدیانو لپاه د امام سکته کول د شرعي د اصولو خلاف دی بلکه د شریعت له قانون سره مقابله ده. شریعت مقتدیانو ته د امام د اتباع حکم ورکړی دی او د حدیثو د متابعت داعیانو امام ته د مقتدیانو د اتباع حکم ورکوي چه د هغو لپاره دې خاموشي غوره کړي. د نبي کریم ﷺ وینا خو دا ده چه کله امام قرائت کوي نو تاسو غلي و اوسی. لیکن پخپل ګومان سره د اهل حدیثو دا فیصله ده چه د مقتدیانو د قرائت لپاره دې امام باید غلی شي. امام ابو بکر الجصاص رحمه الله فرمایي: وقوله ﷺ وانما جعل الامام لیؤتم به فاذا قرأ فانصتوا اخبار منه من ان من الائتمام بالامام الانصات لقراءته وهذا یدل علی انه غیر جائز ان ینصت الامام لقراءة المأموم لانه لو کان مأموراً بالانصات له لکان مأموراً بالائتمام به فیصیر الامام مأموما و المأموم اماما فی حالة واحدة وهذا فاسد (احکام القرآن ج۳، ص۵۱)

۱۲- د خیر الکلام مصنف فرمائي چه د سورة اعراف په آیت کښې له انصات څخه په کُلي توګه خاموشي مراد نه ده ځکه چه له نورو آیتونو څخه ثابتیږي چه د قرآن د قرائت په وخت څو جائز کلمات ویل د اعراف د آیت منافي نه دی آیتونه دا دي (اِنَّ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖۤ اِذَا یُتْلٰی عَلَیْهِمْ یَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا وَّ یَقُوْلُوْنَ سُبْحٰنَ رَبِّنَاۤ اِنْ کَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُوْلًا). (بنی اسرائیل) (وَاِذَا سَمِعُوْا مَاۤ اُنْزِلَ اِلَی الرَّسُوْلِ تَرٰۤی اَعْیُنَهُمْ تَفِیْضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوْا مِنَ الْحَقِّ یَقُوْلُوْنَ رَبَّنَاۤ اٰمَنَّا فَاکْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِیْنَ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَآءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ یُّدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصّٰلِحِیْنَ). (مائده). (اَلَّذِیْنَ اٰتَیْنٰهُمُ الْکِتٰبَ مِنْ

﴿قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ﴾. (القصص) له دغو آیتونو ښخه ځرګنده شوه چه ځینې جائزې کلمې ویل د قرآن د استماع او انصات سره ټکر نه دی (خیر الکلام ص۳۶)

مونږ پورته ثابته کړه چه د اعراف د آیت شان نزول په اجماع سره قرائت خلف الامام دی په پورتني آیتونو کښې چه کوم کلمات راغلي دي هغه نه په حالت د لمانځه کښې دي او نه په حکم دې قرائت د قرآن دي همدارنګه آیا پوره سورهٔ فاتحه صرف څو کلمات دي؟ د درایت له مخې هم په پورتني آیتونو کښې د مذکوره کلماتو او د سورهٔ فاتحه په قرائت کښې فرق شته چه د فاتحې په قرائت کښې د قرآن منازعه ده او داسې کلمات ویل چه په هغو کښې په قرآنکریم باندې د ایمان او انقیاد اظهار وي منازعه نه دی بلکه د قرآن متابعت دی مثلا په شاهي دربار کښې د عریضې د وړاندې کولو په وخت کښې چه ټول حاضرین عریضه ووائي نو د ادب خلاف دی او که چیرته یو سړی عریضه وړاندې کوي او نور ئې په تائید کښې څه کلمات ووائي نو دا عین ادب دی.

تر دې ځایه پورې د دغو بیکارو تاویلاتو خوابونه وو کوم چه په ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ قرآني نص کښې کیږي. مخکښې د مخالف لورې د ځینو الزاماتو حال واورئ د الزاماتو د فهرست تر ذکر کولو مخکښې مونږ غواړو چه دوباره دا حقیقت په ذهن کښې در کښینوو چه د اعراف آیت په اجماع سره په لمانځه کښې له قرائت خلف الامام څخه د ممانعت په باره کښې نازل شوی دی چه مفصل بیان ئې په دې آیت باندې د بحث په ابتداء کښې تیر شو. لهذا له لمانځه څخه د باندې قرائت او په لمانځه کښې د غیر مقتدي قرائت او په لمانځه کښې له قرائت پرته د نورو ذکرونو لکه ثناء او داسې نورو ته دا آیت شامل نه دی. د دې حقیقت په نظر کښې ساتلو سره د مخالف لورې له خوا څخه وارد شوي الزامات پخپله له حقیقت څخه لرې او باطلیږي. اوس د دغو الزاماتو فهرست ملاحظه کړئ

۱. امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص۳۵ کښې او مبارکپوري په تحقیق الکلام ج۲. ص۴۴ کښې فرمائي چه کله یو څوک په داسې وخت کښې اقتداء کول وغواړي چه امام په قرائت باندې شروع کړې وي نو تکبیر تحریمه به خامخا وائي او دا آیت د استماع او انصات منافي دی لهذا په مذکوره آیت باندې د فاتحه خلف الامام د مانعینو هم عمل نشته.

د دې الزام باطل والی ښکاره دی چه تکبیر تحریمه نه قرآن دی او نه د لمانځه په منځ کښې دی ځکه چه د احنافو په نزد تکبیر تحریمه شرط دی او شرط له مشروط څخه د باندې او مخکښې وي

۲. امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص۷ او ص۱۰ کښې. امام بیهقي رحمه الله په کتاب القرائت ص۱۵۲ کښې او مبارکپوري په تحقیق الکلام ج۲. ص۴۶ کښې فرمائي چه د قرائت خلف الامام

مانعين هم په اقتداء كښې د ثناء او داسې نورو د ويلو قائل دي ځكه د دې آيت په استماع او انصات باندې عمل كوونكي پاتې نه شول.

د احنافو په نزد مدرك د دې لپاره ثناء ويلى شي چه تر اوسه خو لا امام قرائت شروع كړى نه دى او مسبوق ته د امام د جهري قرائت په وخت كښې د ثناء ويل جائز نه دي. په منيه كښې دي چه و روى عن الفقيه ابي جعفر الهندواني انه قال اذا ادرك الامام في الفاتحة يثني بالاتفاق. دا قول د تمريض په صيغې سره د منقول والي له وجې ضعيف دى چنانچه علامه حلبي رحمه الله د مذكور عبارت لاندې فرمائي: وان ادركه في السورة يثني عند ابي يوسف لا عند محمد ذكره في الذخيرة و هو بعيد اذ لا فصل في قوله تعالى وإذا قرء القرآن فاستمعوا له الاية بين الفاتحة و غيرها بل الاصح هو القول الاول انه لا يأتي به مطلقا لاطلاق النص. (كبيرى ص۲۹۵) البته له سرّي قرائت سره د ثناء د ويلو اجازه شته. د دې خواب هغه دى چه منصوص ممانعت يواځې د قرآن له قرائت څخه دى. لقوله ﷺ فلا تقرموا بشيء من القرآن قاضي شوكاني فرمائي: و ظاهر التقييد بقوله من القرآن يدل على انه لا بأس بالاستفتاح حال قراءة الامام بما ليس بقرآن والتعوذ و الدعاء. (نيل الاوطار ج۲، ص۲۴۳) او نواب صديق حسن خان صاحب فرمائي وابن روايات (فلا تقرموا بشيء من القرآن وغيرها) ونحو آن دلالت دارند بر آنكه معنى عنه نزد قرائت امام همان قرآنكريم است فقط و اما قراءة توجه و استعاذة و نحو آن پس لا بأس به است و نهى متناول آن نيست و نه بوجهى از وجوه بر آن دلالت دارد. (دليل الطالب ص۲۴۳) مولانا عبد الصمد صاحب هم په اعلام الاعلام ص۱۹۲ كښې همداسې ليكي. له روايتونو برسيره درايةً هم دا خبره معقوله ده چه د امام د قرائت په وخت كښې د مقتدي لپاره يواځې قرائت منع دى، ثناء او داسې نور منع نه دي. ځكه چه په سورۀ فاتحه كښې امام د ټولو مقتديانو له خوا څخه عريضه وړاندې كوي لهذا د مقتديانو له امام سره يو ځاى ويل د ادب خلاف دى. په خلاف د ثناء او داسې نور چه هغه دربار ته د داخليدو په وخت كښې د ابتدائي سلام او آدابو حيثيت لري او په دغو امورو كښې وكالت او نمائندګي نه وي بلكه د هغو ادا كول په ټولو حاضرينو باندې لازم وي.

۳ - امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص۷ كښې، امام بيهقي رحمه الله په كتاب القرائت ص۱۵۷ كښې او مباركپوري په تحقيق الكلام ج۲، ص۴۲ كښې فرمائي چه د قرائت خلف الامام مانعينو په نزد د امام قرائت د مقتدي لپاره كافي دى ليكن په ثناء او داسې نورو كښې امام كفايت نه شي كولى. له دې څخه ثابته شوه چه د هغو په نزد له فرض څخه د غير فرض اهميت زيات دى.

د دې ځواب پورته تير شو چه د حديث له روايت برسيره د درايت مقتضى هم همدغه دى چه

وکالت او نمائندګي يواځې د عريضې په وړاندې کولو کښې وي، د آدابو په پر ځای کولو کښې نه دی.

له دغو اکابرو څخه هیله ده چه آیا ستاسو په نزد د سورۀ فاتحې څخه پرته د ټول قرآن اهميت له ثناء او داسې نورو څخه کم دی چه له سورۀ فاتحه څخه له زيات قرائت څخه ممانعت کوی او د ثناء او داسې نورو حکم ورکوی.

د قرآن، حدیث او عقل سليم دې فيصلې لره ستاسو له خپلې کورنۍ څخه قاضي شوکاني، نواب صاحب او مولانا عبد الصمد هم په تسليمولو مجبوره دي.

۴ - امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت ص۷ کښې فرمائي چه کله د سهار جماعت ولاړ وي نو د احنافو په نزد له هغه سره نژدې د سنتونو ادا کول جائز دی. دا آيت د استماع او انصات سره ټکر دی.

دا الزام ځکه صحيح نه دی چه دا سری تر اوسه د امام په اقتداء کښې نه دی داخل شوی.

۵ - مبارکپوري په تحقيق الکلام ج۲، ص۳ کښې د کفايه ج۱، ص۶۸ او شرح وقايه ج۱، ص۱۷۵ کښې فرمائي چه د احنافو په نزد چه کله خطيب ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا﴾ ووائي نو اوريدونکو ته په پټه درود شريف ويل جائز دي حالانکه آيت اعراف خطبې ته هم شامل دی.

دا الزام هم غلط دی ځکه چه دا تحقيق په تفصيل سره تير شو چه د اعراف آيت په اجماع سره د قرائت خلف الامام په اړه نازل شوی دی. د آيت د نزول په وخت د خطبې وجود هم نه وو د خطبې په حالت کښې د سکوت حکم په حديثو باندې مبني دی. البته چونکه خطبه هم د دوه رکعته لمانځه قائم مقام دی د دې لپاره ځينو حضراتو دا هم د اعراف د آيت د الفاظو په عموم کښې داخل کړی دی.

برسيره پر دې په حنفي مذهب کښې د محقق او مفتٰی به قول په مطابق د خطبې په حالت کښې د اوريدونکو لپاره د درود شريف سوکه ويل هم جائز نه دي قال فی الخانية ومما اجمعوا قالوا بانه لا يصلی علی النبی ﷺ بل يستمع وينصت لان الاستماع فرض والصلوٰة علی النبی ﷺ يمکن بعد هذه الحالة (خانيه ج۱ ص۸۸) وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تحت (قوله يصلی علی النبی ﷺ عند سماع اسمه فی نفسه) وعن ابی يوسف رحمه الله قلبا اختار الامری الانصات والصلوٰة عليه صلی الله عليه وسلم کما فی الکرمانی قهستانی قبيل باب الامامة و اقتصر فی الجوهرة علی الاخير حيث قال ولم ينطق به لانها تدرک فی غير هذا الحال والسماع يفوت (رد المحتار ج۱ ص۷۶۸)

خاتمة الكلام (د خبرو لنډيز)

د قرائت خلف الامام په مسئلې باندې له څه ليکلو څخه مخکښې بنده په دې باندې غور وکړ چه که چيرته په دې مسئلې باندې د کوم بل عالم داسې رساله په لاس راشي چه له جامعيت سره سره لنډه هم وي نو د دې په ځاى چه زه د کومې نوې رسالې په ليکلو محنت وکړم سائلينو ته له هغې رسالې څخه د استفاده کولو مشوره ورکړم. ليکن په همدې صفت سره کومه رساله په دې وخت کښې زما په نظر را نه غله. د مولانا محمد سرفراز خان صفدر صاحب کتاب احسن الکلام په دې موضوع باندې د تحقيق او جامعيت له لحاظه ډير د لوړې مرتبې دى ليکن ډير اوږد دى څکه ما خپل درس صحيح البخاري مخې ته په کېښودلو سره په هغې باندې د نور تحقيق کار شروع کړ په اضافاتو کښې مې له احسن الکلام طبع دوېم څخه هم مدد واخيست په هغه کښې چه د کومو حوالو ورکړ شوي دي د هغو خوا ته له مراجعت څخه ثابته شوه چه د حواله جاتو په ليکنه کښې ډيرې غلطيانې دي چه چيرته پرته له سترې څخه په غلطۍ باندې پوه شوى يم د هغو اصلاح مې کړې دى او که نه نو همداسې را نقل کړي دي لهذا د علم خاوندان چه چيرته په حواله کښې د جلد يا صفحې غلطي پيدا کړي نو هغه دې په احسن الکلام کښې د کتابت په غلطۍ باندې محمول کړي په مصنف باندې دا اعتماد دى چه هغه د کوم مضمون نسبت چه د کوم کتاب خوا ته ورکړى وي هغه به صحيح دي

د قرآني نصوصو بحث تکميل ته نژدې وو چه ناڅاپه د حضرت مولانا ظفر احمد صاحب قدس سرّه رساله فاتحة الکلام مې تر نظر تير شو کوم چه په ظاهره زما د مقصد مطابق دى له دې وجې زه خپله رساله په همدې ځاى پاى ته رسوم او د بحث لاندې مسئلې په اړه د احاديثو بحث. د احنافو دلائل او د مخالف لورې د دلائلو ځوابونو تفصيل په فاتحة الکلام تحويلوم او دعا کوم چه الله تعالى دې مسلمه اُمت په فروعي مسائلو کښې د لويدو او په مجتهد فيه امورو کښې د دماغو. قلم. صلاحيتونو او طاقتونو د مصرفولو او پخپل منځ کښې د لاس او ګريوان کيدو په ځاى د اسلام د دښمنانو د تخريبونو او الحاد او اباحيت له فتنو څخه د اسلام د دين د حفاظت لپاره د متحدو مساعيو .کوششونو، توفيق ورکړي او د (أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ) مصداق جوړ شي آمين فقط و الله المستعان

رشيد احمد

۱۲ رمضان المبارک ۱۳۹۸ هجري يوم الجمعة

فاتحة الكلام

في القراءة

خلف الامام

بجواب

تكميل البُرهان

في قراءة

أمّ القران

تالیف حضرت مولانا ظفر احمد صاحب عثمانی رحمه الله تعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

مقتدي او د سورۀ فاتحه قرائت

د حنفي مذهب موقف د کتاب او سنتو په رڼا کښې

تمهید

له حمد او صلوة نه وروسته ما ته زما يوه ملګري د ډاک په ذريعې سره يوه رساله په نامه د تکميل البرهان في قراءة ام القرآن را وليږله چه له کتنې څخه ئې څرګنده شوه چه د رسالې مصنف په امام پسې د سورۀ فاتحه لوستل لازم فرض ګڼلی دی او له خپله خانه ئې دا اجماعي مسئله فرض کړې ده لکه څرنګه چه له دې څخه د حنفي مذهب سپکوالی مترشح کيږي د دې لپاره مناسبه څرګنده شوه چه په دې مسئله کښې حنفي دلائل بيان کړی شي تر څو چه دُنيا ته څرګنده شي چه امام ابو حنيفه رحمه الله په يوې مسئلې کښې پرته له دليل څخه کومه خبره نه کوي بلکه د کتاب او سنتو له دليل څخه ئې کوي د حنفيه وو د دلائلو تر بيانولو وروسته د هغو الزاماتو ځوابونه هم انشاء الله ورکول کيږي کوم چه په دې رسالې کښې په حنفيه وو باندې لګول شوي دي **والله المستعان وعليه التكلان حسبنا الله ونعم الوكيل.**

۱ - وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝

او چه کله قرآنکریم لوستل کيږي نو هغه (په ښه توګه) واورئ او چُپ (خاموش) و اوسيږئ ښائي چه په تاسو رحم وشي.

ابو داؤد صاحب په سنن کښې له امام احمد بن حنبل څخه روايت کړی دی چه د ټولو خلکو په دې باندې اجماع ده چه دا آيت د لمانځه په باره کښې استعمال شوی دی. امام احم فرمائي چه ټول خلک په دې باندې دي چه دا آيت د لمانځه په باره کښې دی. سعيد بن المسيب، حسن بصري، ابراهيم نخعي، محمد بن کعب او زهري ټول همدا خبره کوي چه دا آيت د لمانځه په باره کښې نازل شوی دی. زيد بن اسلم او ابو العاليه هم همدغه وائي چه خلکو د امام پسې قرائت کاوه نو دا آيت کريمه نازل شو. (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) بيا په دې باندې اجماع ده چه په مقتدي باندې په امام پسې قرائت لازم نه دی. امام احمد فرمائي چه مونږ په اهل اسلام کښې له چا څخه دا نه دي اوريدلي چه کله امام په زوره قرائت وائي نو په هغه پسې د لمونځ کوونکو لمونځ پرته له قرائت څخه نه صحيح کيږي. چنانچه رسول الله ﷺ او د ده صحابه او تابعين او په اهل حجاز کښې امام مالک، اهل عراق کښې سفيان ثوري، په اهل شام کښې اوزاعي، اهل مصر کښې ليث بن سعد له دوی څخه يوه نې هم دا نه دي ويلي چه کله امام قرائت وائي او مقتدي قرائت و نه وائي نو د هغه لمونځ باطل دی. (المغني د ابن قدامه ج۱، ص۲۰۲ مطالعه کړئ)

له دې څخه په ښکاره توګه معلومه شوه چه له کومو احاديثو څخه چه د مقتدي په ذمه په امام پسې قرائت لره فرض ګڼل شوی دی هغه د امام احمد په نزد صحيح نه دي او چه کوم صحيح دي هغه د منفرد او امام په حق کښې دي. د مقتدي په باره کښې نه دي لکه څرنګه چه په راتلونکي کښې څرګنديږي.

مفسر ابن جرير طبري له مسيب ابن رافع څخه روايت کوي چه عبد الله بن مسعود وفرمايل چه مونږ به په لمانځه کښې په يوه بل باندې سلام کاوه يعني سلام علی فلان، سلام علی فلان بيا د قرآنکريم دا آيت نازل شو (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) چه کله قرآن ويل کيږي نو غوږ ورته و نيسئ او چُپ شئ.

۳-۲ ابن جرير له ابو عياض څخه روايت کوي چه ابو هريره ﷺ وفرمايل چه خلکو به لمانځه کښې خبرې کولې نو چه کله دا آيت نازل شو (واذا قرء القرآن) او دويم آيت (قوموا لله قانتين) نو د چُپ اوسيدلو حکم وشو د دواړو روايتونو راويان ثقه دي.

له يسير بن جابر څخه روايت دی چه ابن مسعود ﷺ لمونځ وکړ او ځيني خلک ئې له امام سره په قرائت ويلو وليد نو له لمانځه څخه په فارغيدو سره ئې وفرمايل چه آيا د تاسو لپاره د دې وخت

نه دي راغلي چه پوه شي. د دې وخت نه دی راغلی چه خبر شي چه کله قرآن لوستل کيږي نو غوږ و نيسی او غلي يا چُپ شي. لکه څرنګه چه الله تعالی حکم کړی دی. ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ امام طبري صاحب هم همدغه روايت کړی دی او د دې ټول راويان ثقه دي او سند ئې صحيح دی.

۴ - امام بيهقي له مجاهد څخه روايت کوي چه رسول الله ﷺ په لمانځه کښې قرائت کاوه نو د يوه انصاري ځوان قرائت ئې واوريده نو دا آيت نازل شو ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ بيهقي د دې په سند باندې هيڅ جرح نه ده کړې يوازې ئې دومره وويل چه دا مُرسل دی او دا مُرسل زمونږ په نزد حجت دی او چه کله ئې تائيد په نورو مراسيلو او داسې نورو څخه وشي نو بيا د ټولو په نزد حجت دی.

مفسر طبري صاحب د دې موافق له زهري څخه روايت کوي چه کله رسول الله ﷺ به څه وويل نو يو انصاري ځوان به هم ورسره يو ځای ووايه په دې باندې دا آيت نازل شو. ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾.

۵ - حافظ ابن مردوه پخپل تفسير کښې له معاوية بن قره څخه روايت کوي چه ما له ځينو صحابه وو څخه پوښتنه وکړه، عبد الرحمٰن مسرومي «راوي» وائي چه زما ګومان دا دی چه هغه عبد الله بن مغفل دی. هغه ته ما وويل چه آيا په هر سړي باندې کوم چه قرآن اوري د هغه اوريدل او خاموش اوسيدل واجب دي. و ئې فرمايل چه دا آيت ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾. د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی چه کله امام قرائت وائي نو وا ئې وری او غلي و اوسی.

د دې ټول راويان ثقه دي يوازې ابو المقدم ضعيف دی ليکن دا حديث وکيع او زيد بن الحباب. نضر بن شميل او يزيد بن هارون غوندې د حديثو امامان روايت کوي نو هغه داسې ضعيف نه دی چه رد کړی شي خصوصاً په داسې حال کښې چه د هغه په تائيد کښې دير آثار موجود دي، امام بيهقي له ابو العاليه څخه مرسلاً روايت کوي چه رسول الله ﷺ به چه کله په لمانځه کښې قرائت کاوه نو صحابهٔ کرامو به هم قرائت کاوه نو آيت نازل شو ﴿فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ «د نبي کريم ﷺ قرائت واورئ او خاموش و اوسی، بيا خلک خاموش اوسيدل او نبي کريم ﷺ به قرائت کاوه [1]. «جزء القرائت ص۷۴» بيهقي د دې په راويانو کومه جرح نه ده کړې يوازې دومره چه دا منقطع «يعني مرسل» دی او مرسل زمونږ لپاره حجت دی.

---

[1] د دغو ټولو آثارو او احاديثو کوم چه په دې مضمون کښې مذکور دي د سندونو مفصل تحقيق ئې په اعلاء السنن کښې راغلي دي څوک ئې چه شوق لري هلته دې مطالعه کړي. ۱۲ منه

۶ - امام بیهقي په جزء القرائت کښې له عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما څخه روایت کوي مؤمن د قرآنکریم خوا ته د غوږ نیولو څخه په وسعت کښې دی (که ئې واوري یا ئې وا نه وري) لیکن په فرض لمانځه کښې او د جُمعې. کوچني اختر او لوی اختر په ورځ یعنې (په دغو لمونځونو کښې، چه کله قرآن لوستل کیږي نو قرآنکریم واوري او خاموش پاتې شئ ص ۷۳

فائده: د ابن عباس مذهب خو دا معلومیږي چه د لمانځه نه بغیر د قرائت اوریدل واجب نه دي په دې کښې د فقهاوو اختلاف دی د حنفیه وو یو قول هم د دې موافق دی دویم قول دا دی چه د لمانځه نه د باندې هم د قرآن د قرائت لپاره چُپ اوسیدل او اوریدل واجب دي. په دې کښې احتیاط دی څکه چه د قرآن د آیت شانِ نزول اګر که قرائت خلف الامام دی لیکن الفاظ ئې مطلق دي.

۷ - محمد بن کعب قرظي (د تفسیر او حدیثو امام) څخه روایت دی چه صحابهٔ کرامو به له رسول الله ﷺ سره یو ځای قرائت کاوه تر دې پورې چه د سورهٔ اعراف آیت نازل شو. ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾. (جزء القراءة ص ۷۰)

بیهقي د دې په سند کښې هیڅ علت نه دی بیان کړی بلکه سکوت ئې کړی دی.

فائده: مفسر ابن جریر طبري پخپل تفسیر کښې د دې آیت په اړه د ګڼو آثارو په بیانولو سره فرمایلي دي چه په ټولو قولونو کښې صحت او صواب ته زیات نژدې د هغو خلکو قول دی کوم چه وائي چه مقتدیانو ته په لمانځه کښې د قرآنکریم د اوریدلو حکم ورکړې شوی دی چه کله امام قرائت کوي او خلک په هغه پسې اقتداء کوي او د خطبې د اوریدلو امر شوی دی مونږ دا قول ډیر صحیح څکه بللی دی چه له صحیح حدیث څخه د رسول الله ﷺ دا ارشاد ثابت دی چه ده وفرمایل (اذا قرأ الامام فانصتوا). چه کله امام قرائت کوي نو خاموش و اوسئ او د ټولو (علماوو) په دې باندې اتفاق دی چه کوم سړی د جُمعې خطبه له امام څخه واوري په هغه باندې اوریدل او خاموش اوسیدل واجب دي. له اجماع څخه پرته له رسول الله ﷺ څخه په احادیثو کښې هم په تواتر سره د دې امر راغلی دی او له دغو دواړو حالتونو څخه پرته په بل یو حالت کښې د قرآنکریم اوریدل او د قرائت لپاره د چُپ اوسیدل واجب نه دي. اګر که په یوه صورت کښې اختلاف شته چه کله مقتدي په امام پسې دي (ځیني علماء په هغه باندې خاموش اوسیدل نه واجبوي بلکه د سورهٔ فاتحه قرائت ورته واجب بولي، لیکن له رسول الله ﷺ څخه په صحیح حدیث کښې ثابت دی چه ده وفرمایل چه کله امام قرائت کوي نو چُپ و اوسئ پس په امام پسې د هغه د قرائت لپاره خاموش او سیدل په هغو خلکو باندې واجب دی چه څوک ئې مقتدیان وي او قرائت ئې اوري. د ظاهر له وجې د قرآنکریم له عموم او د رسول الله ﷺ له مذکوره حدیث ج ۹. ص ۲۹

له دې تقریر څخه دا خبره څرګنده شوه چه امام ابن جریر طبري چا ته چه شافعي المذهب وبل

کیږي په جهري لمانځه کښې د مقتدي په ذمې باندې د قرآن اوریدل او چُپ اوسیدل واجب بولي او په پټ لمانځه کښې د مقتدي قرائت جائز بولي او زیات اختلاف په جهري لمانځه کښې دی. په پټ لمانځه کښې زیات اختلاف نشته لکه څرنګه چه په راتلونکي کښې به څرګنده شي اګر که د حنفیه وو په نزد د دې هم دلائل موجود دي چه په پټ لمانځه کښې هم مقتدي باید په امام پسې قرائت و نه کړي ځکه چه په قرآنکریم کښې دوه حکمونه دي یو (استمعوا) «د امام قرائت واورئ» دا د جهري لمانځه سره خاص دی دویم حکم (انصتوا) «د امام د قرائت په وخت کښې خاموش و اوسئ» دا جهري او سرّي لمونځونو دواړو ته شامل دی پس که چیرته مقتدي په سرّي لمانځه کښې د استماع په حکم باندې عمل نه شي کولی نو د انصات په حکم باندې خو عمل کولی شي دا په د څه لپاره پریږدي له دې برسیره احادیث او آثار هم په راتلونکي کښې بیانیږي چه له هغو څخه د مقتدي په ذمې باندې په امام پسې مطلقاً د چُپ اوسیدلو وجوب ثابت دی که جهري لمونځ وي او که سرّي لمونځ.

دلته په دې خبرې باندې هم خان باید پوه کړئ چه کومو صحابه وو یا تابعینو د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) په شان نزول کښې د جُمعې د خطبې ذکر کړی دی د هغو مطلب دا دی چه وروسته د جُمعې خطبه هم د دې آیت لاندې داخل کړی شوی دی ځکه چه د ټولو مفسرینو، قراوو او محدثینو په دې خبرې باندې اتفاق دی چه سورهٔ اعراف مکي دی بیضاوي یواځې اته آیتونه ترې مستثنی کړي دي کوم چه له (إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ) څخه شروع کیږي چه (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ) پکښې داخل نه دی. دا په اتفاق سره مکي دی او په مکې کښې د جُمعې لمونځ قائم نه وو او نه هلته د جُمعې خطبه ویله شوې وه نو دا په شانِ نزول کښې څرنګه بیانیدلی شي پس صحیح دا ده چه دا آیت د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی او د خطبې حکم هم د لمانځه غوندې دی تر دې وروسته د امام بیهقي دا وینا صحیح نه ده چه په دې آیت کښې مقتدیانو ته په امام پسې د دنیوي خبرې کولو یا په جهر سره له قرائت کولو څخه منع راغلې ده په پټه سره د سورهٔ فاتحه له لوستلو څخه منع نه ده راغلې ځکه چه ښکاره ده چه د آیت الفاظ سورهٔ فاتحه او داسې نورو ټولو ته شامل دي په آیت کښې د انصات حکم دی چه معنی ئې ده بالکل چُپ او غلی اوسیدل کوم چه له فاتحه څخه هم د چُپ اوسیدلو مقتضي دی بیا مونږ پوښتنه کوو چه آیا امام بیهقي د خطبې په حالت کښې په پټه سره د الله تعالی ذکر، تسبیح او داسې نورو د ویلو اجازه ورکوي؟ که چیرته ئې نه ورکوي نو هلته له دې آیت څخه په مطلقه توګه د چُپ اوسیدلو په واجب والي باندې په استدلال څرنګه صحیح وي؟ که چیرته اجازه ورکړي نو د هغه د مذهب به هم خلاف واقع شي او د اجماع به هم خلاف وي د جُمعې په خطبه کښې د هیچا په نزد هم د خطبې او بیدو کې

ته د الله تعالى ذكر او تسبيحات ويل جائز نه دي نه په پټه سره او نه په زوره. پس د حيرانتيا خبره دا ده چه په خطبه كښې خو په مطلقه توګه له ذكر او تلاوت او داسې نورو څخه په پټه سره هم او په جهر سره هم منع كړى شي او په لمانځه كښې دي په پټه سره قرائت ته جائز وويل شي. حالانكه په دې باندې اجماع ده چه د اعراف د آيت ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ نزول د قرائت خلف الامام په باره كښې شوى دى. كه چيرته دا وويل شي چه د خطبې لپاره په احاديثو كښې د انصات تاكيد دى نو مونږ وايو چه د لمانځه په دننه كښې مقتدي ته د انصات تاكيد په قرآنكريم كښې هم شته او په حديثو كښې هم لكه څرنګه چه په راتلونكي كښې څرګنده شي.

٨ - له ابو موسیٰ اشعري رضي الله عنه څخه روايت دى چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه. اذا قرأ (اى الامام) فانصتوا چه كله امام قرائت كوي نو چُپ و اوسئ دې لره امام مسلم روايت كړى دى او حافظ ابن حجر وفرمايل چه حديث صحيح دى. امام احمد هم دې ته صحيح ويلي دي لكه څرنګه چه حافظ ابن عبد البر په تمهيد كښې بيان كړى دى. او د امام ابو جعفر طبري قول مخكښې تير شو. وقد صح الخبر عن رسول الله ﷺ من قوله اذا قرأ الامام فانصتوا چه له رسول الله ﷺ څخه په صحيح حديث كښې ثابته شوه چه ده وفرمايل چه كله امام قرائت كوي نو خاموش يا چُپ و اوسئ. دا حديث امام احمد بن حنبل هم پخپل مسند كښې د امام مسلم په سند سره له ابو موسیٰ اشعري څخه روايت كړى دى چه رسول الله ﷺ مونږ ته تعليم راكړ چه كله تاسو لمانځه ته ودريږئ نو يو سړى دې امام جوړ شي او چه كله امام قرائت كوي نو تاسو به خاموش اوسئ. د ابو عوانه په صحيح كښې دې حديث لره له عبد الله بن رشيد څخه ابو عبيده (مجاعة بن زبير عتكي) څخه له قتاده څخه له يونس ابن جبير څخه له حطان بن عبد الله رقاشي څخه ابو موسیٰ اشعري څخه روايت كوي چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه كله امام قرائت كوي نو خاموش و اوسئ. او چه كله ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ووائي نو آمين ووايئ. په دې كښې ابو عبيده د سليمان تيمي متابعت كړى دى. هغه هم له قتاده څخه د سليمان تيمي غوندې (اذا قرأ الامام فانصتوا) روايت كوي او ابو عبيده ثقه دى. په انساب سمعاني كښې عبد الله ابن رشيد او ابو عبيده دواړو ته مستقيم الحديث ويل شوي دي. دار قطني هم پخپل سنن كښې دا حديث روايت كړى دى. د هغه په سند كښې عمر بن عامر او سعيد بن ابي عروبه له قتاده څخه د سليمان تيمي غوندې (اذا قرأ الامام فانصتوا) روايت كړى دى. عمر بن عامر د امام مسلم له راويانو څخه دى. همدارنګه د هغه شاګرد سالم بن نوح هم د مسلم په رجالو كښې دى امام مسلم او ابن خزيمه او ابن حبان پخپل صحيح كښې له ده څخه روايت كوي پس د ځينو محدثينو دا وينا چه د قتاده له شاګردانو څخه يواځې سليمان تيمي په دې حديث كښې چه د (اذا

قرأالامام فانصتوا) زياتوالی کړی دی، غلط دی. د قتاده دريو شاگردانو کوم چه ثقه دي د سليمان تيمي موافقت کړی دی. بيا له امام مسلم څخه د هغه شاگر پوښتنه وکړه چه په دې حديث کښې (اذا قرأفانصتوا) صحيح دی؟ امام مسلم ځواب ورکړ (تريداحفظ من سليمان). آيا تاسو له سليمان څخه پورته د حديثو حافظ غواړی؟ يعنې هغه کامل الحفظ، تام الحفظ، تام الضبط دی د هغه تفرد مضر نه دی (اگر که هغه منفرد هم وي په داسې حال کښې چه هغه په دې زياتوالي کښې منفرد نه دی د دې متابعت او موافقت کوونکي نور ثقات حفاظ هم شته)

۹- له حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چه رسول الله ﷺ وفرمايل: امام د دې دپاره جوړ شوی دی چه د هغه اقتداء وشي. هو! چه کله هغه الله اکبر وائي نو تاسو هم الله اکبر وايئ او چه کله هغه قرائت کوي نو تاسو چُپ و اوسئ او چه کله سمع الله لمن حمده ووائي نو تاسو ربّنا لک الحمد ووايئ. دې لره نسائي روايت کړی دی او امام مسلم پخپل صحيح کښې دې ته صحيح ويلي دي. او امام احمد بن حنبل او ابن حزم هم دې ته صحيح ويلي دي. (جوهر نقي)

فائده: پس د امام ابو داؤد دا وينا چه "په دې حديث کښې د (اذاقرأفانصتوا) زياتوالی محفوظ نه دی، زمونږ په نزد ابو خالد وهم کړی دی" صحيح نه د ځکه چه ابو خالد احمر د مسلم او بخاري له رجالو څخه دی دواړو له دې څخه احتجاج کوي (دليل وړاندې کوي) بيا د ابو خالد احمر متابعت هم موجود دی. محمد بن سعد انصاري هم له ابن عجلان څخه دا حديث د ابو خالد احمر غوندې له (اذاقرأفانصتوا) سره روايت کړی دی. په سنن نسائي کښې دا متابعت موجود دی او امام نسائي د محمد بن سعد توثيق کړی دی. امام ابن جرير طبري هم دې ته صحيح ويلي دي. پس انصاف دا دی چه په دې حديث کښې پرته له هغو خلکو څخه کوم چه د قرائت خلف الامام قائل دي هيچا جرح نه ده کړې او د اصول حديث په لحاظ سره د هغوی جرح صحيح نه ده ځکه چه لومړی خو په اصولي توگه د ثقه زياتوالی مقبول دی دويم دا چه کوم راوي ته چه په زياتوالي کښې منفرد ويل کيږي د هغه متابعت نورو ثقاتو هم کړی دی. اوس بايد پوه شئ چه له حديث څخه معلومه شوه چه امام د دې لپاره جوړيږي چه د هغه اتباع وشي او د قرآن د لوستونکي اتباع دا ده چه په خاموشي سره هغه واورول شي. همدا د سورة اعراف د آيت (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) مدلول دی. همدا د دويم آيت [1] (وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا) (سورة الجن) همدا د

[1] - (ترجمه) او چه کله موږ ستا خوا ته د پيريانو يوه ډله متوجه کړله چه قرآن واوريئ چه کله هغوی د قرآن د اوريدو لپاره حاضر شول نو پخپل منځ کښې ئې سره وويل چه غلي او چُپ و اوسئ.

دريم آيت ۱ ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾ (قال ابن عباس في تفسيره فاستمع له وانصت كما في البخاري) مدلول دی همدغه مفهوم د ابو موسیٰ اشعري او ابو هريرة رضی الله عنهما په حديثونو کښې څرګند کړی شوی دی چه کله امام قرائت کوي نو خاموش و اوسئ او کوم احاديث چه د قرآنکريم له نص سره موافق نه وي په هغو کښې تاويل لازم دی که چيرته ئې سند صحيح وي او که نه وي نو رديږي به که چيرته ئې سند ضعيف وي

لکه څرنګه چه له حضرت عبادة بن الصامت رضي الله عنه د حديث چه څومره برخه صحيح ده يعنې (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الکتاب) (د هغه سړي لمونځ نه کيږي چه سورۀ فاتحه و نه لولي) په دې کښې د امام يا مقتدي هيڅ ذکر نشته او دې لره سفيان بن عينيه او زهري د حديثو راوي او امام احمد بن حنبل رحمه الله ئې نورو په امام او منفرد باندې محمول کړی دی څکه چه امام مالک صاحب په موطاء کښې او ترمذي په جامع ترمذي کښې له حضرت جابر بن عبد الله صحابي رضي الله عنه څخه موقوفاً او امام طحاوي مرفوعاً روايت کړی دی (من صلی رکعة لم يقرأ فيها بأم القرآن فلم يصل الا وراء الامام) "چا چه کوم لمونځ پرته د سورۀ فاتحه څخه ادا کړ هغه لمونځ و نه کړ ليکن که چيرته په امام پسې وي نو لمونځ ئې کيږي" د لومړي روايت سند صحيح او د دويم روايت سند حسن دی. امام احمد بن حنبل فرمائي چه وګورئ جابر بن عبد الله صحابي رضي الله عنه د رسول الله ﷺ ارشاد چه (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الکتاب) "چا چه په لمانځه کښې سورۀ فاتحه و نه لوست د هغه لمونځ نه کيږي" دا مطلب بيان کړی دی چه دا حکم د هغه چا لپاره دی چه يواځې لمونځ کوي. (ترمذي) دا حکم مقتدي ته نه دی او د عبادة د حديث له کومې برخې څخه چه په امام پسې د قرائت ويل ثابت کړي دي د هغه په صحت باندې محدثين خبره کوي لکه څرنګه چه په راتلونکي کښې به څرګنده شي نو هغه به رديږي څکه چه هغه د قرآن د نص او د حديثو خلاف دی يا په هغه کښې به تاويل کيږي

۱۰ - له حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه څخه روايت دی چه رسول الله ﷺ د ماسپښين لمونځ ادا کړ نو يو سړي په ده پسې د (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) سورت ويل شروع کړ چه کله له لمانځه څخه فارغ شو نو ونې فرمايل په تاسو کښې چه چا قرائت وکړ ما دا ګومان کاوه چه يو څوک له ما سره په

---

۱ (د وحی د نزول په وخت کښې، خپلې ژبې ته حرکت مه ورکوه د دې لپاره چه زر ئې ياد کړې. زمونږ په ذمې باندې دی، ستا په زړه کښې، مضبوطول او د دې ويل نو چه کله مونږ (د جبرائيل عليه السلام، په ژبې سره قرآن ووايو نو ته د ده د قرائت اتباع وکړه. عبد الله ابن عباس د اتباع په تفسير کښې فرمايلي دي چه وا ئې وره او غلي او چپ و اوسه. (بخاري) له دې څخه معلومه شوه چه د قرآن د لوستونکي اتباع همدغه ده چه هغه ته غوږ ونيسئ او چپ و اوسئ.

قرائت کښې منازعت (جګړه) کوي. دا روایت امام مسلم صاحب کړی دی.

فائده له دې ښکاره څرګنده شوه چه رسول الله ﷺ ته تر دې وخته پورې دا معلومه وه چه صحابهٔ کرام رضی الله عنهم په ده مبارک پسې قرائت نه کاوه. ځکه چه په سورهٔ اعراف کښې له قرائت خلف الامام ښکاره منع راغلې وه چه کله یوه چا قرائت وکړ نو ده مبارک پوښتنه وکړه چه دا قرائت کوونکی څوک وو؟ که چیرته قرائت خلف الامام جائز وای نو د دې پوښتنې به څه وجه نه وه پاتې شوه دا خبره چه دې سړي (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) لوستلې وو او سورهٔ فاتحهٔ ئې نه وو لوستلې د دې لپاره تنبیه یا خبرداري ورته وشوه. نو ځواب دا دی چه له دې ښکاره څرګنده شوه چه صحابه وو په امام پسې د سورهٔ فاتحه لوستل واجب نه ګڼله او که نه نو دا صحابي به د سورهٔ فاتحه په ځای بل سورت ولې وایه؟ د هغو په نزد سورهٔ فاتحه او غیر سورهٔ فاتحه ټول برابر وو. که چیرته د فاتحې لوستل په مقتدي باندې واجب وای نو ده به یواځې په دومره خبرې باندې کفایت نه کاوه چه ما دا ګومان کاوه چه یو څوک له ما سره په قرائت کښې منازعت کوي بلکه صاف پاک به ئې ویلي وو چه (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) مه وایئ بلکه سورهٔ فاتحه باید ووایئ. او امام بیهقي د حضرت عمران له کوم روایت ښکه چه په امام پسې د سورهٔ فاتحه وجوب ثابت کړی دی هغه موقوف دی او په سند کښې ئې زیاد بن ابي زید جصاص دی کوم چه اکثرو محدثینو ضعیف او متروک ګڼلی دی د ده له روایت ښکه حجت وراندې کول له انصاف ښکه لرې ده.

۱۱- له عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ښکه روایت دی چه خلکو به په رسول الله ﷺ پسې قرائت کاوه نو ده وفرمایل: تاسو په ما باندې قرآنکریم مخلوط (ګډوډ) کړ (یعنې زما په قرائت کښې مو خلط ملط پیدا کړ) د دې سند د بزار په نزد غوره دی او په مسند احمد کښې د دې راویان صحیح راویان دي.

فائده په دې کښې هم د مقتدیانو په قرائت باندې د رسول الله ﷺ انکار کول صریح دی او د امام بیهقي دا تاویل چه "خلکو به په زور سره قرائت کاوه ځکه چه د امام په قرائت کښې په همدې حالت کښې خلط پیدا کیږي" صحیح نه دی ځکه چه لومړی خو د صحابه وو رضی الله عنهم په نبي کریم ﷺ پسې په زوره قرائت کول ډیره لرې خبره ده. دویم دا چه دا هم د منلو وړ نه ده چه په سوکه یا پټ قرائت سره امام ته خلجان (تردّد او شک) نه لویږي. یقیناً د زړونو خاوندانو ته په پټ قرائت سره هم خلجان لویږي بیا د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا). او د (اذا قرأ الامام فانصتوا) ښکه د مقتدي په ذمې باندې د سکوت واجب والی څرګند دی چه هغه ته نه په زوره د قرائت کولو اجازه شته او نه په پټه. ځکه چه له دې آیت او د انصات للخطبه له احادیثو ښکه ټولو فقهاوو د خطبې په منځ کښې مقتدیان له هر ډول قرائت او ذکر ښکه په مطلقه توګه منع کړي دي چه نه په پټه قرائت وکړي او نه

په زوره. بیا د دې هیڅ وجه نشته چه په خطبه کښې مطلقاً سکوت ته واجب ووېل شي او په لمانځه کښې له په زوره قرائت کولو څخه منع وشي او د پټ قرائت اجازه ورکړی شي حالانکه په اتفاق سره دا آیت د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی لکه څرنګه چه مخکښې تیر شول.

۱۲- حسن بن صالح ابو الزبیر ه حضرت جابر بن عبد الله (صحابي) څخه روایت کوي چه رسول الله ﷺ وفرمایل: **(کل من کان له امام فقراءته له قراءة)** (د چا چه یو څوک امام وي نو د هغه قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی) دا روایت امام ابو بکر بن ابي شیبه (په مصنف کښې) روایت کړی دی او د دې سند صحیح دی. دې حدیث لره امام ابو حنیفه رحمه الله هم له ابو الحسن موسیٰ بن ابي عائشه څخه له عبد الله بن شداد بن الهاد څخه له حضرت جابر څخه روایت کړی دی چه رسول الله ﷺ وفرمایل چه کوم سړی په امام پسې لمونځ وکړي نو د هغه قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی. دې لره امام محمد په موطا کښې روایت کړی دی. علامه عیني فرمایي چه سند ئې صحیح دی او امام ابن الهمام او محمد بن منیع ویلي دي چه دا سند د شیخینو پ شرط باندې صحیح دی او په کتاب الا ثار کښې امام محمد صاحب دې لره مفصل روایت کړی دی چه رسول الله ﷺ لمونځ کاوه نو په ده پسې یوه سړي قرائت وکړ د هغه په څنګ کښې لمونځ کوونکي و تومبه. د لمانځه نه وروسته ئې له هغه څخه پوښتنه وکړه چه تا په لمانځه کښې ولې و تومبلم؟ و ئې ویل رسول الله ﷺ ستاسو په مخکښې وو نو ما دا مکروه وګڼله چه تاسو په نبي کریم ﷺ پسې قرائت وکړی. رسول الله ﷺ دا خبره واورېدله نو وئې فرمایل **(من کان له امام فأن قراءته له قراءة)** (د چا چه یو څوک امام وي نو قرائت ئې یقیناً د هغه لپاره قرائت دی). او د دې سند صحیح دی. دا حدیث حافظ احمد ابن منیع هم پخپل مسند کښې له امام سفیان ثوري او شریک (عبد الله بن نخعي) څخه له موسیٰ بن ابي عائشه څخه عبد الله بن شداد څخه له حضرت جابر څخه روایت کړی دی چه رسول الله ﷺ وفرمایل چه د چا لپاره امام وي نو د امام قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی. او د بزار غوندې عبد بن حمید هم پخپل مسند کښې دا حدیث د حسن بن صالح په واسطه سره له ابو الزبیر څخه له حضرت جابر څخه مرفوعاً روایت کړی دی. (فتح القدیر) او حافظ ابن حجر فرمایلي دي چه له حضرت جابر څخه دا حدیث مشهور دی (التلخیص الحبیر ص۸۷) پس د دار قطني دا وینا چه "دې حدیث لره نورو ثقاتو مرسلاً روایت کړی دی یواځې (امام) ابو حنیفه او حسن بن عماره موصولاً روایت کړی دی او مرسل پخپل صواب دی" غلطه ده. ځکه چه مونږ ثابته کړه چه دا حدیث امام سفیان ثوري او شریک بن عبد الله نخعي هم د امام ابو حنیفه غوندې موصولاً روایت کړی دی. امام سفیان ثوري په اتفاق سره ثقه او حجت دی او شریک بن عبد الله د مسلم له رجالو څخه دی او حسن بن عماره له محمد بن اسحق څخه په هیڅ توګه کم نه دی. پس د دریو راویانو تر متابعت وروسته دا ویل چه دا

روایت موصولاً صحیح نه دی د اصولو خلاف دی. بیا امام ابو حنیفه چه یواځې هم کوم حدیث لره مرفوعاً روایت کړي نو حجت دی. ځکه چه هغه د اُمت په علماوو کښې چه کومه درجه لري له هیچا څخه پټه نه ده. پاتې شوه د ځینو اهل حدیثو دا وینا چه له دې حدیث څخه دومره څرګنده شوه چه مقتدي ته د امام قرائت کافي دی دا خو معلومه نه شوه چه مقتدي ته قرائت کول منع دي نو ځواب ئې دا دی چه له دې څخه خو دا څرګنده شوه چه په مقتدي باندې په امام پسې قرائت کول واجب نه دي او همدا زمونږ مقصود دی. د ممانعت لپاره د سورة اعراف آیت او د (اذا قرأ الامام فانصتوا) صحیح حدیث پورته تیر شو چه په هغو کښې مقتدي ته په امام پسې د چُپ دریدلو حکم دی.

او علامه ابن الهمام فرمائي چه کله له دې حدیث څخه د مقتدي لپاره د امام د قرائت له وجې څخه یو قرائت شرعاً ثابت شو که چیرته هغه پخپله قرائت کوي نو د هغه په یوه لمانځه کښې دوه قرائتونه شول او دا روا نه دی.

۱۳ - له حضرت ابو الدرداء ﷺ څخه روایت دی چه یوه سړي له رسول الله ﷺ څخه پوښتنه وکړه چه یا رسول الله! آیا په هر لمانځه کښې قرائت شته؟ و ئې فرمایل هو. نو له ډلې څخه یوه بل سړي وویل دا وجبه شوه؟ رسول الله ﷺ وفرمایل نه. زما په نزد چه کله امام قرائت کوي نو هغه د تولو لپاره کافي دی. دې لره طبراني روایت کړی او سند ئې حسن دی. (مجمع الزوائد) مطلب دا چه په هر سړي باندې قرائت واجب نه دی بلکه د چا چه یو څوک امام نه وي په هغه باندې واجب دی ځکه چه د امام قرائت د مقتدي لپاره کافي کیږي. دې حدیث لره نسائي هم له صحیح سند سره په سنن مجتبی کښې روایت کړی دی او و ئې ویل چه له رسول الله ﷺ څخه مرفوعاً صحیح نه دی بلکه دا د ابو الدرداء قول دی (یعنې حدیث موقوف دی، مرفوع نه دی) دار قطني وویل چه دې حدیث لره زید بن حباب او ابو صالح کاتب اللیث مرفوعاً روایت کړی دی او دا خطا دی. صواب دا دی چه د ابو الدرداء قول دی. زه وایم چه له زید بن الحباب څخه امام مسلم رحمه الله پخپل صحیح کښې روایت کړی دی او احمد بن حنبل او ابن المدیني. عجلي او داسې نورو ثقه ورته ویلي دي او له ابو صالح کاتب اللیث څخه امام بخاري صاحب پخپل صحیح کښې تعلیقاً روایت کړی دی. ابو حاتم ده ته ثقه مأمون او ابن القطان ورته صدوق حسن الحدیث ویلي دي. (دیر رښتیا دی د ده حدیث حسن دی) نو کوم حدیث لره چه داسې راوي مرفوع وګرځوي د محققینو په نزد هغه ته مرفوع ویل کیږي. بیا زمونږ په نزد موقوف حدیث هم حجت دی. کم تر کمه له دې څخه د هغو صحابه کرامو ﷺ تعداد خو زیات شو کوم چه د قرائت خلف الامام قائل نه دي.

۱۴. له عطاء بن یسار څخه روایت دی چه هغه له زید بن ثابت ﷺ څخه له امام سره د قرائت په باره کښې پوښتنه وکړه نو و ئې فرمایل چه له امام سره په هیڅ یوه حالت کښې قرائت نشته دې حدیث لره امام مسلم پخپل صحیح کښې د سجدهٔ تلاوت په باب کښې روایت کړی دی او طحاوي

ئې هم له صحيح سند سره د همدغو الفاظو سره روايت کړی دی چه په امام پسې په لمانځه کښې قرائت مه کوئ.

فائده: د حضرت زيد بن ثابت صحابيﷺ فتوی په څرگنده توگه د امام ابو حنيفه مؤيد دی چه په هيڅ يوه لمانځه کښې په امام پسې بايد قرائت و نه شي کوم چه سورهٔ فاتحه او داسې نورو تولو ته عام دی.

۱۵ - امام مالک صاحب په موطا کښې له وهب بن کيسان څخه روايت کوي چه هغه له حضرت جابر بن عبد الله صحابي څخه اوريدلي دي چه هغه به فرمايل چه کوم سړی يو رکعت پرته له سورهٔ فاتحه څخه ادا کړي هغه لمونځ ادا نه کړ ليکن په امام پسې (پرته د سورهٔ فاتحه د لوستلو لمونځ کيږي) د دې سند صحيح دی. ترمذي هم دې حديث لره روايت کړی دی او و ئې فرمايل چه دا حديث حسن دی. او طحاوي مرفوعاً له رسول اللهﷺ څخه همدغه حديث په همدغو الفاظو سره روايت کړی دی او سند ئې حسن دی. له دې څخه دا هم څرگنده شوه چه په امام پسې د مقتدي په ذمې باندې د سورهٔ فاتحه لوستل واجب نه دي او په دې کښې د بيهقي دا تاويل نه شي چليدلی چه له قرائت څخه مراد جهر دی ځکه چه په دې صورت کښې به مطلب دا وي چه کوم سړی کوم رکعت ادا کړي او په هغه کښې سورهٔ فاتحه په جهر سره و نه لولي هغه لمونځ و نه کړ ليکن په امام پسې دې په زوره نه لولي. نو دا لازميږي چه په يواځې لمونځ کوونکي باندې د سورهٔ فاتحه په زوره لوستل واجب دي حالانکه د دې هيڅوک هم قائل نه دی. حافظ ابن عبد البر په کتاب التمهيد کښې فرمايلي دي ثبت عن علي وسعد وزيد بن ثابت انه لا قراءة مع الامام لا فيما اسر ولا فيما جهر. (الجوهر النقي ص۱۵۶ ج۱، ص۱۵۷)

حضرت علي او سعد (بن ابي وقاص) او زيد بن ثابت څخه ثابته شوه چه (د هغو په نزد) له امام سره قرائت نشته نه په سرّي (پټ) لمانځه کښې او نه په جهري لمانځه کښې.

۱۶ - امام مالک له نافع څخه له عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه روايت کوي چه له هغو څخه چه کله پوښتنه وشوه چه آيا په امام پسې قرائت بايد وشي نو و به ئې ويل چه کله يو څوک په امام پسې لمونځ کوي نو د امام قرائت د هغه لپاره کافي دی او چه کله يواځې لمونځ کوي نو قرائت دې بايد وکړي. نافع وائي چه عبد الله بن عمر په امام پسې قرائت نه کاوه (موطا) او د دې سند اصح الاسانيد دی. (يعنې ډير صحيح دی)

۱۷ - له ابو وائل څخه روايت دی چه يو سړی د عبد الله بن مسعود خوا ته حاضر شو او و ئې ويل، آيا زه په امام پسې قرائت وکړم؟ و ئې فرمايل د قرآن لپاره خاموش پاتې شه ځکه چه په لمانځه کښې (بل) شغل دی (يعنې دقرآن په اوامرو، نواهيو، وعد او وعيد باندې غور کول) او تا

ته (د قرائت په باره کښې) امام کافي دی. دې روايت لره طبراني په کبير او اوسط کښې روايت کړی دی. او د دې راويان ثقه دي او طحاوي ئې هم په صحيح سند سره روايت کړی دی او بيهقي په جزء القرائت کښې له علقمه څخه روايت کړی دی چه عبد الله بن مسعود و فرمايل: په امام پسې قرائت مه کوئ څکه چه د هغه قرائت ستاسو لپاره هم قرائت دی او امام محمد په کتاب الاثار کښې له ابراهيم نخعي څخه روايت کوي چه علقمه په امام پسې په هيڅ يوه لمانځه کښې نه په سرّي او نه په جهري کښې نه سورهٔ فاتحه قرائت کاوه او نه بل کوم سورت او نه د عبد الله بن مسعود نورو ملګرو. د عبد الله بن مسعود دا مذهب مشهور دی چه هغه په امام پسې قرائت نه کاوه او له دې څخه منع هم کوله. همدغه مذهب د هغه د اصحابو علقمه. اسود او داسې نورو دی. په همدې باندې د ابراهيم نخعي عمل وو. (د روايتونو د حوالې لپاره اعلاء السنن ملاحظه کړی)

١٨ - عبيد الله بن مقسم وائي چه ما له عبد الله بن عمر او زيد بن ثابت او جابر بن عبد الله ﷺ څخه (په امام پسې د قرائت په باره کښې) پوښتنه وکړه. تولو وفرمايل چه په امام پسې په هيڅ يوه لمانځه کښې قرات نه کيږي. دې روايت لره امام طحاوي په صحيح سند سره روايت کړی دی.

١٩ - ابو جمره وائي چه ما له ابن عباس رضی الله عنهما څخه پوښتنه وکړه چه کله امام زما مخې ته (قرائت کوي) نو آيا زه به هم قرائت وايم؟ و ئې فرمايل چه نه؛ دې لره هم امام طحاوي په حسن سند سره روايت کړی دی.

٢٠ - علقمه له ابن مسعودِ څخه روايت کړی دی: هغه فرمائي چه کاش د هغه سړي خوله له خاورو ډکه شوې واې څوک چه په امام پسې قرائت کوي. دې لره هم امام طحاوي پ صحيح سند سره روايت کړی دی.

٢١ - عونٔ (ابن عبد الله) له ابن عباس رضی الله عنهما څخه هغه له رسول الله ﷺ څخه روايت کوي. ده وفرمايل تاسو ته د امام قرائت کافي دی که هغه اخفاء وکړي او که جهر وکړي. دې لره دار قطني روايت کړی دی او وئې ويل (د دې په سند کښې) عاصم قوي نه دی. زه وايم دې روايت لره علي بن المديني شيخ البخاري غوندې د حديثو امامان روايت کوي او معن بن عيسٰی ورته ثقه ويلي دي او د ده ئې ډير تعريف کړی دی او د داسې راوي روايت مرفوع ګرځول د حديثو د اصولو موافق مقبول دی.

٢٢ - امام شعبي مرسلاً روايت کوي چه رسول الله ﷺ وفرمايل په امام پسې قرائت نشته. دې لره دار قطني روايت کړی دی بيا له شعبي څخه له حارث څخه له حضرت علي څخه (موصولاً) روايت کړی دی چه يوه سړي رسول الله ﷺ ته عرض وکړ چه زه په امام پسې قرائت ووايم او که چُپ پاتې شم؟ نبي کريم ﷺ وفرمايل: بلکه خاموش پاتې شه. څکه چه امام تاسو ته کافي کيږي. بيا موصول ته ئې د ضعيف په ويلو سره وويل چه مرسل کوم چه له دې څخه مخکښې ذکر شوی دی

زيات صحيح دی. زه وايم چه مرسل د حنفيه وو په نزد حجت دی خصوصاً د شعبي مرسل چه هغه خو د محدثينو په نزد هم صحيح دی او چه کله د مرسل تائيد په موصول سره وشي نو بيا په اتفاق سره حجت دی اګر که موصول ضعيف هم وي لکه څرنګه چه د اعلاء السنن په مقدمه کښې په حواله د شرح النخبه، تدريب الراوي او داسې نورو بيان شوی دی.

۲۳ - عبد الرزاق پخپل مصنف کښې له موسیٰ بن عقبه (امام المغازي) څخه مرسلاً روايت کړی دی چه رسول الله ﷺ او ابو بکر صديق، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم په امام پسې له قرائت کولو څخه خلک منع کول. (عمدة القاري) علامه عيني فرماني چه دا مرسل صحيح دی.

۲۴ - عبد الله بن وهب له يحيیٰ بن عبد الله سالم عمري او يزيد بن عياض څخه مرسلاً روايت کړی دی چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه د چا لپاره کوم امام وي او اقتداء پسې وکړي نو له امام سره دې قرائت نه کوي ځکه چه د امام قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی. دې لره امام بيهقي په جزء القرائت کښې روايت کړی دی او فرمايلي ئې دي چه په يحيیٰ بن عبد الله کښې نظر شته او يزيد بن عياض باندې ټولو محدثينو جرح کړې ده. زه وايم چه د حديث مدار په يزيد بن عياض باندې نه دی له ده سره يحيیٰ بن عبد الله هم دی او هغه د صحيح مسلم له رجالو څخه دی. نسائي او دار قطني ده لره ثقه بللی دی. پس د يحيیٰ مرسل صحيح دی. د يزيد بن عياض په مجروح کيدو سره هغه ته هيڅ ضرر نه رسيږي او مرسل زمونږ په نزد حجت دی.

۲۵ - امام مالک له ابن شهاب (زهري) څخه ابن اکيمه ليثي څخه له حضرت ابو هريره څخه روايت کړی دی چه رسول الله ﷺ له لمانځه څخه په فارغيدو باندې په کوم لمانځه کښې چه هغه په جهر سره قرائت کړی وو و ئې فرمايل چه په تاسو کښې کوم يوه په دې وخت کښې له ماسره قرائت کړی دی؟ يوه سړي وويل چه هو، يا رسول الله ﷺ ما قرائت کړی دی. رسول الله ﷺ وفرمايل چه ما هم ويل چه دا څوک دی چه له ما څخه قرائت وړي (يعني په قرائت کښې له ما سره منازعت کوي) چه کله خلکو دا خبره واوريدله نو په همدې لمانځه کښې له قرائت کولو څخه منع شول په کوم لمانځه کښې چه نبي کريم ﷺ په جهر سره قرائت کاوه دا روايت امام مالک په موطا کښې، امام شافعي په مسند کښې او ائمهٔ اربعه وو په سنن کښې روايت کړی دی او امام ترمذي دې ته حسن ويلي دي او ابن حبان ورته صحيح ويلي دي. امام مالک دې روايت لره په موصول سند روايت کول د صحت لپاره کافي دی. په دې باندې ځينو محدثينو دا جرح کول چه (فانتهی الناس عن القراءة فيما جهر فيه ـ الخ) "خلک په جهري لمانځه کښې له قرائت کولو څخه منع شول الخ" د زهري قول دی، د صحابي قول نه دی" د منلو وړ نه دی ځکه چه په سنن ابي داؤد کښې دې حديث لره معمر له زهري څخه روايت کړی دی او صاف ئې ويلي دي چه (قال ابو هريرة فانتهی الناس عن القراءة ـ الخ) ابو

هريره وفرمايل چه ټول خلک په نبي کريمﷺ پسې له قرائت کولو څخه منع شول الخ. او معمر ثقه او متقن دی. له ده څخه روايت کوونکی احمد بن السرح هم د ثقاتو له اثبات څخه دی. پس د اصول حديث په موافق معمر ته ترجيح ورکول کيږي. بيا که څيرته د زهري قول و منل شي نو هغه د سير او مغازي امام او د رسالت د زماني د خبرونو ښه پيژندونکی دی. په دې باب کښې د هغه قول حجت دی. له دې څخه په قطعي توګه څرګنده شوه چه له دې واقعې څخه وروسته ټولو صحابهٔ کرامو په نبي کريمﷺ پسې په جهري لمانځه کښې قرائت کول پريښودل.

فائده: له دې حديث څخه لاندیني امور مستفاد شول:

۱ - کوم خلک چه په امام پسې قرائت کاوه د رسول اللهﷺ په امر سره ئې نه کاوه او نه ده ته د دې علم وو او که نه نو نبي کريمﷺ ته د دې پوښتنې ضرورت نه وو چه آيا کوم يوه په دې وخت کښې په ما پسې قرائت کړی دی.

۲ - ټولو صحابهٔ کرامو په امام پسې د نبي کريمﷺ په زمانه کښې قرائت نه کاوه ځکه چه د نبي کريمﷺ په پوښتنې سره يواځې يوه سړي ځواب ورکړ چه ما قرائت کړی دی.

۳ - نبي کريمﷺ د دې سړي په قرائت باندې انکار وکړ چه له وجې ئې خلک په جهري لمونځونو کښې له قرائت کولو څخه منع شول.

۴ - په سرّي لمونځونو کښې له دې وروسته هم ځينو خلک قرائت کاوه چه بيا وروسته نبي کريمﷺ له دې څخه هم خلک منع کړل لکه څرنګه چه د عبد الله بن شداد په روايت کښې تير شول چه يوه سړي د ماز ديګر په لمانځه کښې په رسول اللهﷺ پسې قرائت وکړ. يوه صحابي هغه لره په اشارې سره منع کړ. تر لمانځه وروسته رسول اللهﷺ وفرمايل چه د چا لپاره امام وي د هغه لپاره د امام قرائت کافي دی.

۲۶ - انس بن سيرين وائي چه ما له عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه دا پوښتنه وکړه چه زه په امام پسې قرائت وکړم؟ و ئې فرمايل ته خو د لويې ګيډې خاوند معلوميږې (يعني بيوقوف يا ناپوه) تا ته د امام قرائت کافي دی. دې لره عبد الرزاق په مصنف کښې روايت کړی دی. زه وايم چه د دې سند صحيح دی چه راوي ئې د صحيحينو راوي دی.

۲۷ - له زيد بن اسلم څخه روايت دی چه عبد الله بن عمر رضی الله عنهما په امام پسې به خلک له قرائت کولو څخه منع کاوه. دې روايت لره هم عبد الرزاق روايت کړی دی. (جوهر نقي) زه وايم د دې سند هم صحيح دی.

۲۸ - موسی بن سعد بن زيد بن ثات له خپل نيکه (زيد بن ثابت صحابي) څخه روايت کوي چه هغه وفرمايل. کوم سړی چه په امام پسې قرائت وکړي د هغه لمونځ صحيح نه دی. دې لره امام محمد په موطا کښې روايت کړی دی او سند ئې په صحيح نسخه کښې همدارنګه دی. امام بيهقي

په همدې ډول له امام بخاري څخه روايت نقل کړی دی او راويان ئې ټول ثقه دي او موسٰی بن سعد له خپل نيکه زيد بن ثابت څخه روايت کولو لره ابن حبان او امام بخاري ذکر کړی دی. (تهذيب)

فائده: له دغو ټولو آثارو څخه ثابته شوه چه د اجله صحابه وو په دې باب کښې هم هغه قول دی کوم چه د امام ابو حنيفه دی. غرض دا چه د امام ابو حنيفه مذهب په دې مسئله کښې چه مقتدي دې بايد په امام پسې قرائت و نه کړي له قرآن څخه هم ثابت دی او د رسول الله ﷺ له احاديثو څخه هم او د صحابهٔ کرامو ؓ له اقوالو او عمل څخه هم. نو دا څومره لوی ظلم دی چه ځينې خلک اوس هم په دې مسئله کښې په حنفيانو پسې خبرې کوي. اوس موږ دا هم بيانوو چه په تابعينو کښې هم ډير حضرات په دې مسئله کښې د امام ابو حنيفه سره موافق دي.

٢٩ - فضل (ابن دکين) زير (ابن معاويه) څخه هغه له وليد بن قيس څخه روايت کوي چه هغه وويل چه ما له سويد بن غفله څخه (کوم چه يو لوی تابعي دی او ځينو خلکو ورته صحابي ويلي دي) پوښتنه وکړه چه زه په ماسپښين او مازديگر کښې په امام پسې قرائت وکړم؟ و ئې فرمايل: نه دې روايت لره ابو بکر بن ابي شيبه په مصنف کښې روايت کړی دی او سند ئې بالکل صحيح دی

٣٠ - هشيم ابو بشر (جعفر ب اياس) څخه هغه له سعيد بن جبير څخه روايت کوي چه له هغه څخه د قرائت خلف الامام په باره کښې پوښتنه وشوه نو و ئې فرمايل چه په امام پسې قرائت نشته. دې روايت لره هم ابن ابي شيبه په مصنف کښې روايت کړی دی او راويان ئې ټول ثقه دي او د صحيحينو د راويانو له جملې څخه دي او سعيد بن جبير جليل تابعي دی.

٣١ - محمد بن سيرين څخه (کوم چه جليل تابعي دی) روايت دی چه هغه وفرمايل چه زه په امام پسې قرائت لره سنت نه ګڼم. دې لره هم ابن ابي شيبه په مصنف کښې روايت کړی دی او سند ئې صحيح دی.

٣٢ - له ابراهيم نخعي اسود (لوی تابعي) څخه روايت کوي چه هغه وفرمايل چه کوم سړی په امام پسې قرائت کوي زه غواړم چه خوله ئې له خاورو ډکه کړم. دې روايت لره عبد الرزاق په مصنف کښې روايت کړی دی او سند ئې صحيح دی چه راوي ئې د صحيحينو راوي دی.

٣٣ - اعمش له ابراهيم نخعي څخه روايت کوي چه خلکو چه کوم لومړنی بدعت ايجاد کړ هغه په امام پسې قرائت کول دي. دې روايت لره هم عبد الرزاق په مصنف کښې کښې روايت کړی دی او سند ئې د صحيحينو په شرط باندې صحيح دی. (جوهر نقي)

٣٤ - منصور له ابراهيم نخعي څخه روايت کوي چه کوم سړی په امام پسې تر ټولو مخکښې قرائت کړی دی هغه (په دين کښې) متهم وو. دې لره امام محمد په موطا کښې روايت کړی دی او سند ئې صحيح دی.

فائده: ابراهيم نخعي د کوفه له فقهاوو څخه دی. په ظاهره ئې مطلب دا معلوميږي چه په کوفه

کښې تر ټولو مخکښې چه په امام پسې ئې قرائت شروع کړی وو هغه متهم (تهمتې) وو. ممکنه ده چه د خارجي یا قدري ډلې کوم غړی وو. تر دې مخکښې د کوفې د خلکو عمل د عبد الله بن مسعود د عمل موافق وو چه هغه په امام پسې قرائت نه کاوه. د ابراهیم نخعي دا مطلب نه دی چه په مکه او حجاز کښې هم په امام پسې قرائت کوونکی مبتدع یا متهم وو.

۳۵ - امام ابو حنیفه له حماد څخه هغه له ابراهیم نخعي څخه روایت کړی دی چه علقمه بن قیس په امام پسې په هیڅ یوه لمانځه کښې قرائت نه دی کړی نه په جهري کښې او نه په سرّي کښې، نه ئې سورة فاتحه وایه او نه ئې کوم بل سورت. دې روایت لره امام محمد په کتاب الآثار کښې روایت کړی دی او سند ئې صحیح دی. په جامع مسانید الامام کښې هم په همدې سند سره ذکر شوی دی. او (ولا اصحاب عبدالله) پکښې زیاتی ویل شوی دی. یعني د عبد الله بن مسعود او ټولو اصحابو هم په امام پسې قرائت نه کاوه. دې روایت لره ئې د حافظ ابن خسرو او آثار محمد خوا ته منسوب کړی دی.

فائده: دا حضرات له لویانو تابعینو څخه دی د کومو په امامت باندې چه د اُمت د علماوو اتفاق دی. له دغو آثارو څخه څرګنده شوه چه دې حضراتو په امام پسې قرائت نه کاوه بلکه له دې څخه ئې منع فرمایله او ځینو خو دې ته بدعت او خلاف سنت پورې ویلې دي. آیا اوس هم د چا خوله داسې ده چه په دې مسئله کښې په امام ابو حنیفه پسې خبرې وکړي. چه کله له قرآنکریم څخه، صحیح حدیثونو څخه، د صحابه وو او تابعینو له اقوالو څخه د هغه د قول پوره تائید او تقویت کیږي. او له کومو احادیثو څخه چه شافعي او ظاهري حضراتو استدلال کړی دی د هغو ټولو ځوابونه په اعلاء السنن کښې مفصل ورکړ شوي دي او ویل شوي دي چه په کومو حدیثونو کښې چه یواځې د سورة فاتحه د ویلو تاکید دی هغه په امام او منفرد باندې محمول دی. په مقتدي باندې محمول نه دی. لکه څرنګه چه پخپله د حدیث راوي امام احمد او سفیان بن عیینه هم په همدې باندې حدیث محمول کړی دی. او د امام او منفر په حق کښې د سورة فاتحه لوستل زمونږ په نزد هم واجب دی. او په کومو احادیثو کښې چه په امام پسې د قرائت ذکر دی هغه مرفوعا صحیح نه دي بلکه ضعیف دي. البته له ځینو صحابه وو څخه په امام پسې قرائت کول ثابت دي لیکن د دې په خلاف له لویانو صحابه وو او لویانو تابعینو څخه د دې ممانعت او نفی هم ثابته ده لکه څرنګه چه مونږ په تفصیل سره بیان کړی دی. پس د صحابه وو د اختلاف په صورت کښې د هغو صحابه وو قول به مقدم او راجح وي چه د قرآن له دې (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) سره او (اذا قرأ الامام فانصتوا) حدیث سره موافق وي. او د کومو صحابه وو قول چه له قرآني نص او صحیح حدیث په خلاف وي په هغه کښې به تاویل کیږي چه هغو په جهري لمونځونو کښې د امام

په سکتاتو کښې قرائت کاوه او د امام په سکتاتو کښې مقتدي ته د سورۀ فاتحه قرائت کول زمونږ په نزد هم جائز دي ګوا که واجب نه دي. ځکه چه پخپله د امام په ذمه باندې سکتات واجب نه دي او ګوا که زمونږ په نزد په سرّي لمونځونو کښې قرائت نه کول بهتر دي لیکن که ئې چیرته څوک وکړي نو جائز دی او څه پروا نه لري. له کومو صحابه وو څخه چه په امام پسې قرائت ثابت دی هغو په سرّي لمونځونو کښې قرائت کاوه، په جهري لمونځونو کښې په امام پسې قرائت کول د امام شافعي مذهب هم نه دی. هغه یواځې د دې قائل دی چه مقتدي ته د امام په سکتاتو کښې د سورۀ فاتحه لوستل ضروري دي. د هغو په نزد امام باید له سورۀ فاتحه وروسته دومره اوږده سکته وکړي چه مقتدي سورۀ فاتحه پکښې ووائي. زمونږ په نزد ضروري نه دی ځکه چه د امام په ذمه په هیڅ یوه دلیل سره د د دې سکتې واجب والی ثابت نه دی لیکن که چیرته امام اوږده سکته وکړي نو مقتدي ته د سورۀ فاتحه لوستل جائز دي. والله تعالیٰ اعلم.

۳۲ - اجماعي دليل

امام طحاوي او موفق بن قدامه حنبلي د کتاب او سنت د دلائلو، د صحابه وو او تابعینو د اقوالو او آثارو په بیانولو سره له اجماع څخه هم د دې ثبوت ورکړی دی چه په امام پسې په مقتدي باندې د سورۀ فاتحه قرائت واجب نه دی ځکه چه په دې باندې د ټولو اتفاق دی او هیڅ اختلاف پکښې نه دی کړی چه کوم سړی د رکوع په حالت کښې امام پیدا کړي، تکبیر تحریمه ووائي او په رکوع کښې له امام سره شریک شي نو هغه رکعت ده پیدا کړی دی په داسې حال کښې چه هغه قرائت نه دی کړی. موفق بن قدامه فرمائي: **(ولانها لا تجب على المسبوق فلم تجب على غيره كالسورة ـ الخ)** (او اجماعي دليل دا دی چه) په مسبوق مقتدي باندې د فاتحه قرائت واجب نه دی (هغه د رکوع په پیدا کولو سره رکعت پیدا کوي) نو له ده نه پرته بل په هیڅ یوه مقتدي باندې هم دا قرائت نه واجبیږي لکه څرنګه چه د سورته لوستل واجب نه دی (په داسې حال کښې چه د حدیثو په دلائل سره د سورت د ضم کولو وجوب هم ثابت دی) که چیرته د مقتدي په ذمه باندې قرائت واجب وای نو د نورو ارکانو غوندې به له مسبوق څخه هم قرائت ساقط نه وای (ج۱، ص۲۰۹)، حافظ ابن عبد البر په شرح الاستذکار کښې فرمائي چه د ټولو فقهاوو قول دی چه کوم سړی امام په رکوع کښې پیدا کړي، تکبیر تحریمه ووائي په رکوع کښې شامل شي او لاسونه په زنګنونو کښېږدي له دې څخه مخکښې چه امام سر پرته کړي نو هغه دا رکعت پیدا کړ دا د امام مالک، امام شافعي، امام ابو حنیفه، د دوی د اصحابو، د سفیان ثوري، اوزاعي، ابو ثور، حمد او اسحاق مذهب دی همدا له حضرت علي څخه، عبد الله بن مسعود څخه، زید بن ثابت او عبد الله بن عمر ﷺ څخه منقول دی. مونږ په کتاب التمهید کښې له سند سره د دوی د ټولو اقوال بیان کړی دی. لنډه دا چه په دې

باندې د ټولو فقهاوو اتفاق دی. حافظ ابن عبد البر، امام نووي او حافظ ابن حجر او داسې نورو په دې باندې اجماع را نقل کړې ده. ابن الامیر یماني هم په سبل السلام کښې د عامه فقهاوو قول ته ترجیح ورکړې دی. لیکن ظاهریه وو یو اخې د دې لپاره چه په دې صورت کښې په مقتدي باندې د سورهٔ فاتحه د ویلو وجوب نه پاتې کیږي، د اجماع په خلاف ئې دا دعوه وکړه چه د رکوع په پیدا کولو سره مسبوق رکعت نه شي پیدا کولی ځکه چه هغه سورهٔ فاتحه نه دی لوستلی.

د ابي هریرة ﷺ د مسبوق په اړه د حدیث ضعیفوالی

او د ابو هریرة ﷺ په یوه قول پورې ئې اسره و نیوله کوم چه امام بخاري په جزء القرائت کښې ذکر کړی دی چه که چیرته یو څوک امام په رکوع کښې پیدا کړي نو دا رکعت نه شمارل کیږي. حالانکه په موطا د امام مالک کښې له حضرت ابو هریره ﷺ څخه د دې په خلاف روایت موجود دی کوم چه د جمهور اُمت موافق دی. حافظ ابن عبد البر په شرح د موطا کښې وائي چه له انصاروف فقهاووڅخه د هیڅ یوه هم دا قول نه دی. او د دې په سند کښې نظر شته. امام نووي فرمائي چه دا قول د اجماع خلاف دی او د ابو هریرة ﷺ حدیث صحیح نه دی. د هرې زمانې فقهاوو په اتفاق سره دا رد کړی دی نو دې ته اعتبار نه ورکول کیږي. او د دې په خلاف ابو داؤد له ابو هریره ﷺ څخه روایت کړی دی چه رسول الله ﷺ وفرمایل: چه کله تاسو لمانځه ته راځئ او مونږ په سجده کښې وو نو سجده وکړئ او دا مه شمارئ او چا چه رکوع پیدا کړ هغه د لمانځه (رکعت) پیدا کړ. ابو داؤد په دې باندې سکوت کړی دی او منذري او حاکم دې ته صحیح الاسناد ویلي دي. ذهبي هم په تلخیص مستدرک کښې د حاکم تائید کړی دی.

ابن خزیمه پخپل صحیح کښې دا حدیث په دې الفاظو سره مرفوعاً روایت کړی دی چه **(من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادركها قبل ان يقيم الامام صلبه)** "چا چه په لمانځه کښې رکوع پیدا کړ له دې څخه مخکښې چه امام خپله ملا سیخه کړي هغه رکعت پیدا کړ". ابن خزیمه دا حدیث حجت گڼلی دی. (التلخیص الحبیر) او ابن حبان هم پخپل صحیح کښې دې حدیث ته صحیح ویلي دي (المرقات) پس دا څنګه کیدلی شي چه ابو هریره ﷺ د خپل روایت شوي مرفوع حدیث په خلاف کوم قول بیان کړي. پس د هغه هغه قول صحیح دی کوم چه په موطا د امام مالک کښې د مرفوع حدیث موافق دی که چیرته د مقتدي په ذمه په امام پسې قرائت واجب وای نو د رکوع په پیدا کولو سره به هغه رکعت نه شوای پیدا کولی ځکه چه پخپله هغه قرائت نه دی کړی. پس ثابته شوه چه د امام قرائت د مقتدي لپاره کافي گرځي د دې لپاره هغه د رکوع په پیدا کولو سره رکعت پیدا کوي.

د اهل حدیثو د دلائلو ځوابونه

لومړی دلیل

اوس زه د تکمیل البرهان د مؤلف د دلائلو حقیقت څرګندول غواړم. تر ټولو مخکښې هغه هم هغه د عبادة بن الصامت حدیث بیان کړی دی چه: **(لا صلوٰة لمن لم یقرأ بفاتحة الکتاب)**. **(بخاری و مسلم)** (د هغه سړي لمونځ نه کیږي چه سورهٔ فاتحه و نه لولي)

مونږ وویل چه دا حدیث امام احمد او سفیان بن عیینه او زهري غوندې د حدیثو د راویانو امامان د امام او منفر په حق کښې ګڼلی دی. مقتدي ئې په دې حکم کښې شامل نه کړ څکه چه له حضرت جابر بن عبد الله صحابي ﷺ څخه مرفوعاً او موقوفاً ثابت دي: **من صلی رکعة لم یقرأ فیها بأم القرآن فلم یصل الا وراء الامام. (موطا مالك، طحاوي، ترمذي)** (چا چه کوم رکعت ادا کړ او سورهٔ فاتحه ئې پکښې و نه لوست هغه لمونځ و نه کړ لیکن که چیرته په امام پسې وي (نو لمونځ ئې کیږي)

امام ترمذي وائي چه امام احمد بن حنبل وفرمایل چه د رسول الله ﷺ د دې ارشاد چه **(لا صلوٰة لمن لم یقرأ بفاتحة الکتاب)** مطلب دا دی چه کله یو څوک یواځې لمونځ کوي نو د سورهٔ فاتحه د لوستلو پرته ئې لمونځ نه کیږي. وګورئ جابر بن عبد الله صحابي د دې حدیث همدغه مطلب بیانوي. دویم چه کله له صحیح حدیث څخه ثابته شوه چه **(من کان له امام فقراءته له قراءة)**. کوم سړی چه په امام پسې لمونځ کوي د امام قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی. نو اوس دا وینا صحیح نه ده مقتدي سورهٔ فاتحه نه ده لوستلې. چه کله امام لوستلې وي نو مقتدي هم حکماً لوستلې ده. اګرکه ئې په ژبې سره نه وي لوستلې څکه چه مقتدي د صحیح حدیث له مخې د امام د قرائت په وخت کښې د چُپ پاتې کیدلو حکم دی **(اذا قرأ الامام فانصتوا)**. همدغه حکم په قرآنکریم کښې دی. **(وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا)**.

دویم دلیل: **(لا تفعلوا الا بأم القرآن فانه لا صلوٰة لمن لم یقرأ بها). (ترمذي، ابوداؤد، نسائي)** دا څرګنده نه ده چه د تکمیل البرهان مؤلف دا حدیث ولې پوره نه دی لیکلی. پوره حدیث دا دی چه محمود بن الربیع وائي چه ما اوریدلي دي چه عبادة بن الصامت ﷺ په امام پسې قرائت کاوه نو ما وویل چه ما ته په امام پسې قرائت کوونکی لیدلی ئې دا نه ده راته معلومه چه تاسو قصداً داسې کړی دی او که سهو درنه شوي ده. و ئې فرمایل چه ما سهو نه ده کړې بلکه په قصد سره مې قرائت کړی دی. رسول الله ﷺ ټولو ته یو لمونځ ورکړ چه په هغه کښې جهر کیده نو د ده په قرائت کښې تشویش پیدا شو. تر لمانځه وروسته ئې وفرمایل چه تاسو له ما سره قرائت کوئ؟ خلکو وویل چه هو' و ئې

فرمایل: **(لا تفعلوا الا بأم القرآن فانه لا صلوٰة لمن لم یقرأ بها)**. داسې مه کوئ لیکن ام القرآن (لوستلی شئ) ځوک چه دا و نه وائي د هغه لمونځ نه کیږي. دا حدیث که څیرته صحیح و منل شي نو له دې څخه څرګندیږي چه صحابه وو له رسول الله ﷺ څخه پرته له پوښتنې قرائت کاوه. چه کله هغه مبارک ﷺ پوښتنه وکړه چه تاسو له ما سره قرائت کوئ. که څیرته نبي کریم ﷺ په امام پسې د قرائت کولو ورکړی وای نو د دې سوال ضرورت نه پاتې کیده. له دې وروسته چه کله څرګنده شوه چه هغوی په امام پسې قرائت کوي نو و ئې فرمایل داسې مه کوئ لیکن سورهٔ فاتحه (لوستلی شئ) له دې څخه وجوب نه شي ثابتیدلی یوازې د اباحت (رواوالي) مفهوم ترې راووځي ځکه چه د فقهې په اصولو کښې ثابته شوې ده چه **(ان الاستثناء بعد الحظر اباحة و اطلاق)**. تر نهی وروته چه کومه استثناء ثابتیږي هغه د اباحت لپاره وي نه د وجوب لپاره. او دا زمونږ لپاره مضر نه دی ځکه چه د امام د سکتاتو په وخت کښې په جهري لمانځه کښې مونږ د مقتدي قرائت ته جائز وایو او خصم (مقابل لوري) ته مضر دی ځکه چه هغوی د اباحت قائل نه بلکه د وجوب مدعیان دي او زمونږ د تاویل تائید د طبراني له روایت څخه کیږي کوم چه په مجمع الزوائد کښې له حضرت عبادة بن الصامت ﷺ څخه مروي دی. **(ان رسول الله ﷺ قال من قرأ خلف الامام فلیقرأ بفاتحة الکتاب)**. او د دې راویانو ته ثقه ویل شوي دي. ج۱، ص۱۸۲. چه کوم سړی په امام پسې قرائت کول وغواړي هغه دې سورهٔ فاتحه ولولي. او په مجمع الزوائد کښې د امام احمد په حواله سره له یوه صحابي څخه دا روایت هم شته چه: **(قال رسول الله ﷺ لعلکم تقرءون والامام یقرأ قالها ثلثا قالوا انا لنفعل ذلك قال فلا تفعلوا الا ان یقرأ احد کم بفاتحة الکتاب فی نفسه)**. **(رواه احمد و رجاله رجال الصحیح ج۲، ص۱۸۲)** رسول الله ﷺ صحابه وو ته وویل چه ښائي تاسو په امام پسې قرائت کوئ. درې ځله ئې دا پوښتنه وکړه. صحابه وو وویل چه بیشکه مونږ داسې کوو. و ئې فرمایل داسې مه کوئ لیکن دا چه سورهٔ فاتحه په زړه کښې ووایئ. دې لره امام احمد روایت کړی دی او راویان ئې صحیح راویان دي. له دې څخه څرګنده شوه چه د سورهٔ فاتحه هم په ژبې سره د لوستلو اجازه نشته یوازې په زړه کښې د لوستلو اجازه شته او له دې څخه هیڅوک هم منع نه کوي او دا دعوه غلطه ده چه د زړه قرائت ته قرائت نه ویل کیږي ځکه چه عرفاً دې ته هم قرائت ویل کیږي. چنانچه که څیرته یو ځوک قسم وخوري چه زه د زید خط نه وایم او بیا د هغه خط ووینې او په مضمون ئې پوه شي لیکن په ژبې سره ئې و نه لولي حانث کیږي او د قسم کفاره به ورکوي. البته چه څیرته شریعت قرائت فرض کړی دی هلته پرته د ژبې په ویلو سره فرض نه ادا کیږي او د عباده له حدیث څخه د مقتدي په ذمه د سورهٔ فاتحه د قرائت وجوب نه ثابتیږي یوازې اباحت یعنې روا والی ثابتیږي او هغه په

زړه کښې له لوستلو څخه هم ادا کیږي. بله دا چه د دې پورې حدیث له سیاق څخه هم څرګندیږي چه محمود بن ربیع له حضرت عباده نه پرته هیڅ یو صحابي په امام پسې قرائت کوونکی نه وو لیدلی، یواځې ئې حضرت عبادة لیدلی وو. نو دا شبه ور ولویده چه ته قصداً داسې کوې او که سهواً او محمود بن ربیع کوچنی صحابی دی او د لویانو صحابهٔ کرامو لیدونکی دی د ده په قرائت خلف الامام باندې انکار او تعجب کول پخپله د دې خبرې دلیل دی چه په امام پسې د فاتحه قرائت لازم نه دی او د حضرت عباده له حدیث څخه هم هغه د سورهٔ فاتحه لوستل واجب و نه ګڼه او که نه نو خپل تیر شوي لمونځونه ئې به ئې را ګرځولي وای لیکن هغه نه لمونځونه را وګرځول او نه حضرت عباده د را ګرځولو امر وکړ. پس دا حدیث مقتدي ته په امام پسې د قرائت اجازه ورکوي او وجوب نه بیانوي. او موتږ هم د امام په سکتاتو کښې مقتدي ته د سورهٔ فاتحه د ویلو قائل یو او د امام د سکتاتو شرط مونږ له ځانه نه لګوو بلکه په ځینو احادیثو کښې دا قید په صراحت سره موجود دی هغه کوم چه زمونږ په نزد د سند په لحاظ سره صحیح نه دي. لیکن امام بیهقي په جز القرائت کښې د حجت په توګه بیان کړی دی چه عبد الله بن عمرو بن العاص څخه روایت دی چه رسول الله ﷺ وفرمایل چه کله تاسو له امام سره وئ نو د هغه له (قرائت) څخه مخکښې یا چه کله هغه سکته وکړي ام القرآن تلاوت کړئ. بیهقي فرمایلي دي چه دا مرفوعاً صحیح نه دی موقوفاً صحیح دی. یعنې دا د رسول الله ﷺ ارشاد نه دی بلکه د عبد الله بن عمرو صحابي قول دی. له دې څخه څرګنده شوه چه کومو صحابه وو په امام پسې قرائت کاوه هغو به له امام سره یو ځای قرائت نه کاوه بلکه د هغه له قرائت څخه مخکښې یا د سکتې په حالت کښې قرائت کاوه. بیا دا تول وینا په دې صورت کښې دی چه د عباده په حدیث کښې د (الا بام القرآن فانه لا صلوة لمن لم یقرأ بها) زیاتوالی صحیح و منل شي لیکن محدثین په دې کښې کلام لري. لکه څرنګه چه موفق[1] بن قدامه په کتاب المغني کښې فرمائي. (فاما حدیث عبادة الصحیح فهو محمول علی غیر المأموم و قد روی ایضاً موقوفاً عن جابر و حدیث عبادة الآخر فلم یروه غیر ابن اسحق کذلك قاله الامام احمد و قد رواه ابو داؤد عن مکحول عن نافع بن محمود بن ربیع الانصاري و هو ادنی حالاً من ابن اسحق فانه غیر معروف بین اهل الحدیث). (ج۱، ص۶۰۶) یعنې د حضرت عباده چه کوم حدیث صحیح دی هغه خو له مقتدي څخه پرته په نورو باندې محمول دی لکه څرنګه چه حضرت جابر همداسې ویلي دي او ابو داؤد دا حدیث له مکحول څخه له نافع بن محمود څخه روایت کړی دی او هغه له اسحق څخه هم ادنی دی ځکه چه هغه د

[1] - دی په حنابله وو کښې ډیر لوي امام، محدث او فقیه دی د ده کتاب "المغني" د اسلام په کتابونو کښې بې مثاله منل شوی دی.

محدثينو په نزد معروف (مشهور) نه دی (بلکه مجهول دی)

له علامه ابن تيميه څخه د حنفيه وو تائيد

شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه په رساله دې تنوع العبادات کښې فرمايلي دي چه په لمانځه کښې (د سکتې په اړه) د خلکو درې قولونه دي. يو دا چه په لمانځه کښې هيڅ سکته نشته لکه څرنگه چه د امام مالک مذهب دی. د هغه په نزد ثناء او تعوذ نشته او د امام په قرائت کښې هم سکته نشته. دويم قول دا دی چه په لمانځه کښې يوه سکته د ثناء او تعوذ لپاره دی لکه څرنگه چه د امام ابو حنيفه مذهب دی ځکه چه دا حديث (کوم چه شيخينو له حضرت ابو هريره څخه روايت کړی دی چه يا رسول الله ﷺ تاسو چه کومه سکته د تکبير او قرائت تر منځه کوئ په دې کښې تاسو څه وايئ؟) په دې سکته باندې دلالت کوي. دريم قول دا دی چه په لمانځه کښې دوه سکتې دي لکه څرنگه چه د سنن په روايتونو کښې دي. ليکن دا سکته له قرائت څخه تر فارغيدو وروسته (له رکوع څخه مخکښې) دی او همدا صحيح دی. په يوه روايت کښې دا هم شته چه دی به له قرائت څخه تر فارغيدو وروسته سکته کوله. امام شافعي او امام احمد په اصحابو کښې د ځينو خلکو قول (د دې روايت په بناء باندې) دا دی چه په لمانځه کښې درې سکتې مستحبې دي. او دويمه سکته له قرائت څخه تر فارغيدو د راحت لپاره او د قرائت او رکوع تر منځ د جلا والي لپاره ده. او تر سورة فاتحه وروسته سکته امام احمد، امام مالک او امام ابو حنيفه مستحبه نه گڼي او جمهور علماء ئې هم مستحبه نه بولي چه امام په دې مقصد سره (اوږده) سکته وکړي چه مقتدي سورة فاتحه ولولي ځکه چه که امام په جهر سره قرائت کوي په دې وخت کښې د مقتدي په ذمې باندې د جمهورو په نزد قرائت واجب يا مستحب نه دی بلکه قرائت د مقتدي لپاره منع دی. او که چيرته له امام سره په دې حالت کښې مقتدي قرائت وکړي نو لمونځ ئې فاسديږي او که نه؟ د امام احمد په مذهب په دې اړوند دوه قولونه دي او عام سلف صالحين کوم چه په امام پسې قرائت نه مکروه وائي دا کراهت په دې صورت کښې دی چه کله امام په جهر سره قرائت کوي او اکثره امامان تر سورة فاتحه وروسته اوږد سکوت نه کوي او په جهري لمانځه کښې په امام پسې قرائت کوونکي خلک کم وو. له دې څخه خو په کتاب الله (قرآن) کښې هم منع راغلي ده او په حديث کښې هم او جمهور سلف او خلف هم په همدې باندې دي چه په امام پسې په جهري لمانځه کښې قرائت مکروه دی. ځينې علماء دې خوا ته تللي دي چه کله امام په جهر سره قرائت کوي نو مقتدي دې سورة فاتحه لولي، که چيرته ئې و نه لولي نو د لمانځه په باطلوالي کښې ئې اختلاف دی غرض دا چه نزاع له دواړو خواوو څخه دی ليکن کوم خلک چه له امام سره مقتدي له قرائت کولو څخه منع کوي له هغو سره جمهور سلف او خلف هم دي او کتاب الله او سنّت صحيحه هم دي او کوم خلک

چه په دې حالت کښې په مقتدي باندې قرائت واجب بولي د هغو حديث ته اثمه وو ضعيف ويلي دي ابو داؤد دا روايت کړی دی او بو موسیٰ اشعري په حديث کښې د رسول الله ﷺ دا فرمان (اذا قرأفانصتوا) چه کله امام قرائت کوي تاسو چُپ پاتې شئ. امام احمد بن حنبل او اسحق (بن راهويه) او مسلم بن الحجاج او داسې نورو په نزد صحيح دی دغو ټولو دې لره صحيح ګڼلی دی. په خلاف د دې حديث چه (له کوم حديث څخه چه په مقتدي باندې له امام سره قرائت واجب ګڼل کيږي) ځکه چه هغه په صحيح کښې نه د شامل شوی او له ډيرو وجوهاتو څخه د هغه ضعيف والی ثابت دی او په حقيقت کښې هغه د عباده بن الصامت قول دی. (د رسول الله ﷺ ارشاد نه دی) ص۸۵/۸۲

د عباده د حديث په سند کښې اضطراب دی

د علامه ابن تيميه درجه په علم. اسناد او حديثو کښې چه څومره لوړ دی ظاهريَه انکار ترې نه شي کولی. آيا د تکميل البرهان مؤلف[1] د علامه کتابونه هم نه دي کتلي چه د عباده حديث ته په روايت د محمد بن اسحٰق صحيح ووائي حالانکه د دې په سند کښې دومره اضطراب دی چه که چيرته له حنفيانو څخه کوم عالم هم داسې مضطرب حديث پخپل حجت کښې وړاندې کولی نو ظاهريَه وو به آسمان ته سرونه جګ کړي وو چه حنفيه د اسنادو او علل له علم څخه خبر نه دي. د دې لپاره داسې حديثونه د حجت په توګه راوړي په جوهر نقي کښې دي چه حافظ عبد الحق (اشبيلي) پخپل کتاب الاحکام کښې فرمايلي دي دې حديث لره اوزاعي له مکحول څخه له عبد الله بن عمرو څخه روايت کړی دی او د حافظ ابن عبد البر په کتاب التمهيد کښې دي چه د دې حديث په سند کښې د محمد بن اسحاق مخالفت شوی دی. دې لره اوزاعي له مکحول څخه له رجاء بن حيوه څخه عبد الله بن عمرو څخه روايت کړی دی. بيا ئې حديث بيان کړ. (او د امام اوزاعي درجه له محمد بن اسحاق څخه ډيره لوړه ده هغه په حديث او فقه کښې د شام د خلکو امام دی) او دارقطني پخپل سنن کښې دا حديث له مکحول څخه له عبادة بن الصامت څخه مرسلاً روايت کړی

---

[1] د تکميل مؤلف په دې ځای کښې په حضرت مولانا احمد علي محدث سهارنپوري رحمه الله باندې اعتراض کړی دی چه "هغوی په الدليل القوي کښې ليکلي دي چه د عبادة بن الصامت په روايت کښې د نسائي او ابو داؤد په سند سره نافع بن محمود واقع دی او ده ته په تقريب کښې مستور الحال ويل شوي دي الخ حالانکه د امام ابو حنيفه په نزد د مستور الحال روايت مقبول دی" د دې ځواب دا دی چه د مستور روايت په هغه وخت کښې مقبول دی چه د معروفو ثقاتو په خلاف نه وي او دلته چه نافع څومره زياتی کړی دی هغه د ثقاتو په خلاف دی. بله دا چه د دې په سند کښې اضطراب دی او مضطرب حديث په اتفاق سره ضعيف دی ظ

دی ‹یعني سند ئې منقطع دی›. د مکحول او حضرت عباده تر منځ حذف واسطه دی› په جزء القرائت د بیهقي ص۴۴ کښې هم همدا ډول دی. بیا امام بیهقي دویم ځل دا له مکحول څخه له نافع بن محمود څخه له عباده څخه روایت کړی دی. په ابو داؤد کښې هم همدارنګه ‹د نافع بن محمود په واسطه سره› دې لره روایت کړی دی. ‹او نافع بن محمود مجهول دی› او په یوې طریقې کښې کوم چه حاکم په مستدرک کښې یاده کړې ده دې حدیث لره مکحول له محمود څخه له ابو نعیم څخه له حضرت عباده څخه روایت کړی دی او دا ابو نعیم معلوم نه دی چه څوک دی؟ حاکم وویل چه هغه وهب بن کیسان دی او ابن صاعد ویلي دي چه هغه د ‹دمشق د جامع جومات› مؤذن دی. دار قطني پخپل سنن کښې همداسې ویلي دي او حافظ په اصابه کښې دا حدیث په بلې طریقې سره را نقل کړی دی. چه مکحول له نافع څخه له محمود بن الربیع څخه له عباده بن الصامت څخه روایت کړی دی. د کوم حدیث په سند کښې چه اختلافات وي د هغه په اضطراب کښې به څوک خبره کولی شي. لنډه دا چه د حضرت عباده صحیح حدیث هغه دی کوم چه صاحب تکمیل تر تېرولو مخکښې بیان کړی دی په هغه کښې د مقتدي او امام هیڅ یادونه نشته او په کوم حدیث کښې چه دا مضمون دی چه مقتدي دې په امام پسې له سورة فاتحه څخه پرته نور قرائت نه کوي صحیح نه دی. دې لره له محمد بن اسحاق نه پرته هیچا نه دی روایت کړی او د ابن اسحاق په باره کښې علامه ذهبي په میزان کښې فرمایلي دي: (ما انفرد به ففیه نکارة فان فی حفظه شیئا) ج۳،ص۲۴. کوم حدیث چه دی ئې یواځې روایت کړي په هغه کښې نکارت دی. ‹یعنې ضعیف دی› ځکه چه د هغه په حفظ کښې څه کسر ‹کمی› شته او حافظ ابن حجر د درایه په کتاب الحج کښې فرمایلي دي (وابن اسحٰق لا یحتج بما انفرد به من الاحکام فضلا عما اذا خالفه من هو اثبت منه. آه). ابن اسحاق چه د احکامو په حدیث کښې کوم حدیث یواځې بیان کړي هغه حجت نه دی پاتې شوه دا چه له خپل ځان څخه د مضبوط او کلک راوي مخالفت وکړي. ‹نو په دې صورت کښې خو هیڅکله حجت نه دی› او ښکاره ده چه د دې حدیث صحیح برخه هغه ده کوم چه بخاري او مسلم روایت کړې ده. محمد بن اسحاق چه کوم زیاتوالی په دې کښې کړی دی هغه د ثقاتو د روایت په خلاف دی. صحیح دا ده چه هغه د عبادة بن الصامت قول دی. د رسول الله ﷺ ارشاد نه دی لکه څرنګه چه علامه ابن تیمیه د دې خبرې تصریح کړې ده. بیا امام بیهقي په جزء القرائت کښې او امام طحاوي په معاني الآثار کښې دا حدیث له یوسف بن عدي څخه له عبید الله بن عمرو ‹رقي› څخه له ایوب څخه له ابو قلابه څخه له حضرت انس څخه په دې الفاظو روایت کړی دی

قال رسول الله ﷺ ثم اقبل بوجهه فقال اتقرءون و الامام یقرأ فسکتوا فسألهم ثلثا فقالوا انا لنفعل قال فلا تفعلوا. رسول الله ﷺ لمونځ وکړ بیا زمونږ کوا ته متوجه شو او پوښتنه ئې وکړه چه آیا

تاسود امام له قرائت سره قرائت کوئ؟ تول غلي شول. ده مبارک ﷺ درې ځله دا پوښتنه وکړه. صحابه وويل چه بيشکه مونږ همداسې کوو. و نې فرمايل: داسې مه کوئ. په دې کښې دا نشته چه ليکن سورة فاتحه لولئ. په دې باندې د بيهقي دا وينا چه يوسف بن عدي وهم کړی دی چه د «سوره فاتحه» استثناء ئې پريښې دی، د قبول ور نه ده ځکه چه يوسف بن عدي د امام بخاري استاذ او له صحيحو راويانو څخه دی. هيڅا هم دې ته وهم نه دي ويلي هغه له محمد بن اسحاق څخه زيات د حفظ او اتقان (د يادونې او ساتنې) خاوند دی. د علامه ذهبي قول پورته تير شو چه محمد بن اسحاق په حافظه کښې کمی دی. پس د محمد بن اسحاق کوا ته د وهم نسبت کول زيات مناسب دي نه د يوسف بن عدي خوا ته. د فن امام يحيیٰ بن معين فرمايلي دي چه (د عباده په حديث) کښې استثنائيه جمله (الا بامّ القرآن) سند داسې (د اعتبار ور) نه دی. (الدليل القوي) او دې ته امام احمد او پوره يوې ډلې ضعيف ويلي دي. (زيلعي)

د عباده رضی الله عنه په حديث کښې د ((فصاعداً)) زياتوالی په اهل حديث باندې حجت دی

ډيره عجيبه خبره ده چه د ظاهر خلک د عباده په حديث کښې (الابامّ القرآن) په زياتوالي باندې دومره زور لګوي په داسې حال کښې چه له محمد بن اسحاق نه بغير د دې هيڅ يو راوي نشته او په دې حديث کښې د فصاعداً زياتوالی نه مني. حالانکه امام مسلم پخپل صحيح کښې دا روايت کړی او صحيح ئې بللی دی. او ابو داؤد هم دا په صحيح سن سره روايت کړی دی. د حديث پوره الفاظ دا دي:

عن عبادة بن الصامت ان رسول الله ﷺ قال لا صلوٰة لمن لم يقرأ بام القرآن فصاعداً.

عبادة بن الصامت وائي چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه کوم سړی سورة فاتحه او څه زياتی و نه وائي د هغه لمونځ نه کيږي. اوس که چيرته د مقتدي په ذمې باندې د سورة فاتحه ويلو ته واجب ووبل شي نو تر دې څه زياتوالي ته هم واجب ويل لازميږي ځکه چه په حديث کښې د څه زياتوالي د ويلو هم حکم موجود دی حالانکه د دې هيڅوک هم قائل نه دی. په دې باندې د ځينو محدثينو دا خبره چه د (فصاعداً) لفظ لره معمر يواځې زيات کړی دی. صحيح نه ده ځکه چه د ابو داؤد په سند کښې عيينه هم د معمر موافقت کړی دی. هغه هم له زهري څخه د معمر غوندې روايت کوي او د (فصاعداً) لفظ زياتوي. بيا صالح بن کيسان، امام اوزاعي، عبد الرحمٰن بن اسحاق او داسې نورو غوندې ثقاتو هم له زهري څخه همدا ډول روايت کړی دی لکه څرنګه چه معمر بيان کړی دی او د ابو سعيد خدري حديث هم د دې تائيد کوي چه الفاظ ئې په لاندې ډول دي

امرنا رسول الله ﷺ ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما تيسر واسناده صحيح عند ابي داؤد. رسول الله ﷺ مونږ ته د سورۀ فاتحه د ويلو او (له هغه سره) چه كوم خاى آسانه دى د قرائت كولو حكم راكړى دى. دې لره ابو داؤد په صحيح سند سره روايت كړى دى او ترمذي او ابن ماجه دا حديث په دې ډول روايت كړى دى (لاصلوٰة لمن لم يقرأ بالحمد وسورة). د هغه سړي لمونځ نه كيږي چه الحمد او سورت و نه وائي. د دې سند حسن دى. پس دا دعوه د منلو وړ نه ده چه معمر په يواځې صورت كښې زياتوالى كړى دى. بيا د معمر درجه په حفظ او اتقان كښې له محمد بن اسحاق څخه ډير لوړ دى دا خبره له انصاف څخه ډير لرې ده چه د ابن اسحٰق زياتوالى دې قبول شي او د معمر زياتوالى دې رد كړى شي. نو اوس بايد اهل ظاه د دې قائل شي چه له امام سره د مقتدي په ذمې باندې سورۀ فاتحه يا يو سورت يا دوه درې آيتونو ويل هم واجب دي حالانكه دوى د دې قائل نه دي. پس زمونږ مدعا ثابته شوه چه د حضرت عباده حديث د مقتدي په باره كښې نه دى بلكه د امام او منفرد په حق كښې دى چه په دوى باندې سورۀ فاتحه او يو سورت يا دوه درې آيتونو لوستل واجب دي. د مقتدي په ذمې باندې له امام سره قرائت واجب نه دى. او كه چيرته له كوم لفظ څخه د وجوب شبهه پيدا هم واى نو د عبادة په حديث كښې د ابو داؤد په دې لفظ سره هره شبهه لرې شوه چه: (ان كنتم لابد فاعلين فلا تفعلوا الابام القرآن). (فيض ج۲، ص۲۶۳)

رسول الله ﷺ وفرمايل چه كه تاسو خامخا په امام پسې قرائت كول غواړئ نو پرته له سورۀ فاتحه بل څه مه وايئ. له دې څخه هر سړى پخپله فيصله كولى شي چه دا عنوان د وجوب دى او كه يواځې د روا والي. بيا جواز لره هم د امام له سكتې سره مقيد كول ضروري دي ځكه چه په جهري لمانځه كښې له امام سره يو ځاى قرائت كول به د قرآن د نصّ او د انصات د حديث خلاف وي.

دريم دليل عن ابي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من صلى صلوٰة لم يقرأ فيها بام القرآن فهي خداج ثلاثا غير تمام فقيل لابي هريرة انا نكون وراء الامام فقال اقرأ بها في نفسك. (مسلم شريف)

يعنې رسول الله ﷺ وفرمايل: چه څوک داسې لمونځ وكړي چه په هغه كښې سورۀ فاتحه و نه لولي هغه لمونځ ناقص دى. (درې ځله ئې وفرمايل) پوره نه دى. د ابو هريره شاگرد وويل. مونږ (كله كله) په امام پسې ولاړ يو نو ابو هريره ﷺ ځواب وركړ چه (په داسې حالت كښې) سورۀ فاتحه په زړه كښې وايئ. له دې وروسته مؤلف د خداج او تمام د الفاظو په معنى كښې بحث كړى دى ليكن هر د پوهې خاوند سړى په دې پوهيدلى شي چه د حديث څومره برخه چه مرفوع ده په هغې كښې د مقتدي هيڅ ذكر نشته. او د حضرت ابو هريره ﷺ د شاگرد پوښتنه هم دا وائي چه د مقتدي په ذمه د قرائت واجب والى د هغه په نزد هم له حديث څخه څرگنده نه شوه او نه قرائت خلف الامام د هغه

په نزد معروف وو د دې لپاره د دې پوښتنې ضرورت پيدا شو. بيا د حضرت ابو هريرهؓ ځواب لره مؤلف په دې باندې محمول کړی دی چه په امام پسې دې په پټه سره سورۀ فاتحه ولوستل شي ليکن (اقرأ بها في نفسك) په دې مفهوم کښې صراحت نشته. زمونږ په نزد مطلب دا دی چه په زړه زړه کښې دې وائي. او مونږ وېلي دي چه د زړه قرائت ته عرفاً هم قرائت وېل کيږي. په دې حديث سره د سورۀ فاتحه د رکنيت ثابتول او د مقتدي په ذمې باندې په امام پسې دې لره واجب بلل زور او زياتي دی.

د شاه ولی الله د قول ځواب

د غنيه او داسې نورو د عبارتونو وړاندې کول او د شاه ولی الله [1] په قول سره استدلال کول له

---

۱ - د حجة الله البالغه مطالعه کوونکی په دې باندې ښه پوهيږي چه شاه صاحب فرض او واجب دواړو ته رکن وائي ملاحظه کړئ ج۱، ص۹۵. چه په دې کښې ئې ضم سورت ته هم رکن وېلي دي حالانکه ضم سورت د هيچا په نزد هم فرض نه دی. بواځې د حنفيه وو په نزد واجب دی. شاه صاحب په حجة الله البالغه ج۲، ص۷ کښې فرمائي: وان كان مأموما وجب عليه الانصات والاستماع فان جهر الامام لم يقرأ الا عند اسكاته وان خافت فله الخيرة فان قرأ فليقرأ الفاتحة قراءة لا يشوش على الامام وهذا اولى الاقوال عندي وبه يجمع بين احاديث الباب والسر فيه مانص عليه من ان القراءة مع الامام تشوش عليه وتفوت التدبر وتخالف تعظيم القرآن ولم يعزم عليهم ان يقرؤا سرًّا لان العامة متى ارادوا ان يصححوا الحروف بأجمعهم كان لهم لجة مشوشة آه

ترجمه: که چيرته لمونځ کوونکی مقتدي وي نو په هغه باندې خاموشه اوسيدل او د قرائت اورېدل واجب دي. که چيرته امام (قرائت) په جهر (سره) کوي نو مقتدي به قرائت نه کوي ليکن د سکته په وخت. او که چيرته امام سري قرائت کوي نو مقتدي اختيار لري که چيرته وغواړي چه قرائت وکړي نو سورۀ فاتحه دې داسې ووائي چه امام ته پرې تشويش ور و نه لويږي. زما په نزد په ټولو قولونو کښې دا بهتر قول دی چه په جهري لمانځه کښې مقتدي د امام په سکته کښې قرائت وکړي او په سرّي کښې دې داسې قرائت وکړي چه امام له تشويشه پکښې ساتلی وي. همدارنګه د دې باب ټول حديثونه سره يو ځای کيدلی شي او په دې کښې راز دا دی کوم چه تصريح ئې په حديثو کښې هم شوی دی چه له امام سره قرائت کول امام په تشويش کښې اچوي او په دې سره په قرآنکريم کښې غور او فکر له منځه ځي. او دا صورت د قرآنکريم د تعظيم هم خلاف دی او په سرّي لمانځه کښې هم په مقتديانو باندې قرائت نه دی لازم شوی ځکه چه عوام چه کله ټول په يو ځای په صحيح توګه حروف ادا کوي نو له دې څخه هم يو ډول تشويشناک شور او زوږ پيدا کيږي. آه

دا دی د شاه ولی الله صاحب مسلک د قرائت خلف الامام په باره کښې که چيرته د ده قول حجت دی نو صاحب تکميل نور مخکښې د څه ويلو حق نه لري ۱۲ ظ

ظاهريه وو سره خوند نه کوي. که چېرته د دغو حضراتو قول حجت دی نو د نورو علماو قول دې هم بايد حجت و ګڼل شي کوم چه فرمائي چه له دې څخه يواځې دا څرګندېږي چه پرته له سورة فاتحه څخه لمونځ ناقص وي، د فاتحه په رکنيت باندې هيڅ دلالت نه کوي. پرته له فاتحه څخه لمانځه ته باطل ويل د حديث خلاف دي. له دې څخه يواځې د سورة فاتحه وجوب ثابتيږي او حنفيه د فاتحه قرائت په امام او منفر باندې واجب بولي او د مقتدي لپاره د امام قرائت کافي بولي. هغه د امام د قرائت په ذريعې سره حکماً پخپله قاري دی لکه څرنګه چه په تفصيل سره تير شول. د مسلم او ابو داؤد په حديث کښې په صراحت سره مقتدي ته د چُپ والي حکم دی. (اذا قرأ فانصتوا) همدا په قرآن کښې حکم دی. (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا). پس د ابو هريره د خواب دا مطلب نه دی چه له امام سره قرائت وکړئ بلکه مطلب دا دی چه په زړه زړه کښې د هغه په سکتاتو کښې ئې لولئ او يو ځای ئې مه ورسره وايئ. او د (في نفسك) معنی د يواځې هم راځي لکه څرنګه په صحيح حديث قدسي[1] کښې راغلي دي. (فان ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي وان ذکرني في ملأ ذکرته في ملأ خير منه). چه څوک ما تنها يادوي زه ئې تنها يادوم او چه څوک ما په ډله کښې يادوي زه هغه له د هغه تر جماعت (ډلې) څخه په بهتر جماعت کښې يادوم. په دې حديث کښې د (في نفسه) معنی تنهائي ده لکه څرنګه چه د جماعت له مقابلې څخه څرګنده ده. پس د ابو هريره د خواب هم دا مطلب کيدلی شي چه په امام [2] پسې تاسو يواځې يا تنها سورة فاتحه ولولئ له امام سره ئې يو

---

۱ - همدارنګه د الله تعالی د دې قول چه (وَقُل لَّهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا) کښې د (فِي أَنفُسِهِمْ) تفسير په (وحدانا) سره هم شوی دی ۱۲ رشيد احمد

۲ - ترټولو زيات ښکاره مطلب دا دی چه ديواځې لمونځ کولو په حالت کښې ولولئ. چه کله له قرائت څخه منع وشوه نو د زړه د ماتيدلو ګومان وو د دې ګومان د لرې کولو په غرض سره ئې وفرمايل چه دا هيله مو د انفراد (يواځې لمونځ کولو) په حالت کښې پوره کړئ. د دې مثال دا دی چه امام ته په لمانځه کښې د تخفيف (سپک لمونځ کولو) حکم وشو له دې څخه د دې زړه ماتيدنې احتمال وو چه ښائي چا ته د اوږده لمانځه هيله وي د هغه د لرې کولو لپاره ئې وفرمايل چه په انفرادي حالت کښې مو چه څومره زړه غواړي همدومره اوږد لمونځ ادا کړئ. همدارنګه چه کله په قرآنکريم کښې ئې (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا). وفرمايل نو ممکنه وه چه له تلاوت څخه د ممانعت له وجې زړونه مات شي د دې لپاره داسې تسلي ورکړل شوه چه (وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ) کښې کوم کمی نشته هر وخت ئې لوستلی شئ يواځې د اقتداء په حالت کښې د امام د رعايت له وجې

خاي مه لولئ او دا هيڅوک نه منع کوي او د دې تاويل تائيد له دې روايت څخه کيږي کوم چه امام بيهقي په جزء القرائت ص۵۴ کښې او حاکم په مستدرک ج۲، ص۲۳۸ کښې پخپله له حضرت ابو هريره څخه په دې الفاظو روايت کړی دی: (من صلى صلٰوة مكتوبة مع الامام فليقرأ بفاتحة الكتاب في سكتاته ـ آه). او چه کله يو څوک له امام سره لمونځ کوي هغه دې د امام په سکتاتو کښې سورة فاتحه ولولي.

بيهقي دا منلې ده چه مرفوعاً دا حديث صحيح نه دی موقوفاً صحيح دی. يعنې د رسول الله ﷺ ارشاد نه دی بلکه د حضرت ابو هريره قول دی چه له دې څخه دا خبره ښکاره شوه چه حضرت ابو هريره له امام سره د مقتدي قرائت جائز نه ګڼه او په سکتاتو کښې ئې جائز ګڼلو. همدا زمونږ قول دی.

په مولانا احمد علي صاحب محدث سهارنپوري باندې اعتراض او د هغه ځواب

د تکميل البرهان مؤلف د ابو هريره د حديث په بحث کښې بې له وجې د عباده د حديث په اړه يو بحث خيږلی دی چه مولانا احمد علي صاحب حنفي (محدث) سهارنپوري د عباده د حديث په سند کښې د نافع بن محمود له وجې خبره کړې ده چه هغه مستور الحال دی. حالانکه د مستور روايت د امام ابو حنيفه په نزد مقبول دی. بيا د عباده روايت لره امام ابو داؤد په څلورو طريقو سره راوړی دی. له دغو څلورو څخه يوازې په يوه سند کښې نافع بن محمود دی. بيا نافع بن محمود ته امام ذهبي په کاشف کښې ثقه ويلی دی او دار قطني د دې سند لره حسن او راويانو ته ئې ثقه ويلي دي (چه له دې څخه د نافع ثقه والی هم لازم شو) او ابن حبان هم ده لره په ثقاتو کښې ياد کړی دی.

د دې اوږدې خبرې ځواب دا دی چه مولانا احمد علي صاحب هغه څه ويلي دي کوم چه موفق ابن قدامه حنبلي په کتاب المغني کښې فرمايلي دي چه د عباده په حديث کښې دا زياتوالی چه "ليکن په امام پسې سورة فاتحه لولئ" يوازې ابن اسحاق روايت کړی دی او ابو داؤد له نافع بن محمود څخه هم روايت کړی دی او هغه له ابن اسحاق څخه هم ادنی دی ځکه چه د اهل حديثو په نزد غير معروف دی لکه څرنګه چه مونږ په تفصيل سره بيان کړ. بيا امام احمد او يحيی بن معين

تلاوت مه کوئ دلته هم د (في نفسك) تفسير له حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنهما څخه (وحدك) منقول دی. او دا تفسير د سرّاً ذکر له تفسير څخه ځکه بهتر دی چه (دون الجهر من القول) سرّاً ته هم شامل دی ۱۲ رشيد احمد

هم دې زياتوالي ته ضعيف ويلي دي او ابن حبان اگر که نافع لره د ثقاتو په کتاب کښې داخل کړې دی ليکن حديث ته ئې معلل ويلي دي او له دې يوه حديث نه بغير ئې بل کوم روايت نشته. د دغو حضراتو په مخکښې د دار قطني د توثيق او تحسين چه کومه درجه ده اهلِ علم پخپله پرې پوهيدلی شي. علامه ابن تيميه هم دې ته د ضعيف په ويلو سره فيصله کړې ده چه دا د حضرت عباده قول دی. د رسول الله ﷺ وينا نه ده. بيا مونږ مخکښې ووېل چه د دې حديث ټولو طريقو ته په کتو سره په ښکاره توگه څرگنديږي چه د دې په سند کښې ډير اضطراب دی او مضطرب حديث د هغه د اضطراب تر لرې کولو پرته د هيچا په نزد حجت نه شي جوړيدلی او د اضطراب د علت د لرې کولو هغه صورت دی کوم چه امام بخاري او مسلم غوره کړی دی چه د دې حديث هغه برخه ئې په صحيح کښې داخله کړې کومه برخه ئې چه ثقاتو روايت کړې ده چه په هغې کښې د امام او مقتدي هيڅ يادونه نشته او د کومې برخې راويان ئې چه د محمد بن اسحاق او نافع بن محمود غوندې خلک دي هغه ئې په صحيح کښې شامله نه کړه. او د حديثو په اصولو کښې دا فيصله شوې ده چه کله د مضطرب له څو طريقو څخه يوه طريقه رواج و مومي هم هغه به مقبوله وي نورې طريقې به ئې مردودې وي. پس مولانا احمد علي صاحب حنفي محدث سهارنپوري کومه مغالطه نه ده ورکړې پخپله د تکميل البرهان مصنف جاهلانو ته دوکه او فريب ورکوي.

څلورم دليل:

د تکميل د مؤلف څلورم دليل هغه دی کوم چه مونږ د مجمع الزوائد په حوالې سره پورته بيان کړ چه له يوه صحابي څخه مروي دی چه رسول الله ﷺ صحابهٔ کرامو ﷺ ته وفرمايل: ښائي چه تاسو په امام پسې قرائت کوئ! درې خله ئې دا پوښتنه وکړه صحابه وو وويل بې له شکه مونږ همداسې کوو. و ئې فرمايل داسې مه کوئ ليکن دا چه سورهٔ فاتحه پخپل زړه کښې ولولئ الخ.

جاهلانو ته د دوکې د ورکولو لپاره د تکميل مؤلف دې حديث لره پخپلو دليلونو کښې شامل کړی دی په داسې حال کښې چه دا د حنفيه وو دليل دی څکه چه د نبي کريم ﷺ له صحابهٔ کرامو څخه پوښتنه کول چه آيا تاسو په امام پسې قرائت کوئ؟ پخپله دا وائي چه له امام سره د مقتدي قرائت په نبي کريم ﷺ باندې ښه نه لګيده او د صحابه وو د اقتداء په حالت کښې قرائت کول د نبي کريم ﷺ په اجازې سره نه وو. چه کله هم د پوښتنې نوبت راغی په دې باندې ځينو اهل حديثو دا وينا چه سوال د سورهٔ فاتحه د قرائت په اړه نه وو بلکه له سورهٔ فاتحه څخه د زيات قرائت په اړه وو- غلطه ده څکه چه د دار قطني الفاظ دي چه - (هل معکم من احد يقرأ شيئًا من القرآن و حسله) (فيض الباري ج۲، ص۲۷۲) آيا په تاسو کښې چا د قرآنکريم څه حصه تلاوت کړې ده؟ دار قطني د دې سند ته حسن ويلي دي او د دې لفظ د فاتحه او غير فاتحه په حق کښې عام والی ظاهر دی تر

دي وروسته د نبي كريمﷺ دا ارشاد چه (الا ان يقرأ احد كم بفاتحة الكتاب في نفسه) هم زمونږ دليل دی ځکه چه په دې کښې (في نفسه) قيد موجود دی چه سورۀ فاتحه په زړه کښې لولئ يا د دې معنی د منفرد دی يعنې له امام سره ئې مه وايئ. له هغه[1] څخه ئې مخکښې يا د هغه په سکته کښې ئې ولولئ. او مونږ له حديث قدسي څخه د (في نفسه) معنی د منفرد کيدو بيان کړی دی. د تکميل د مؤلف دا دعوی چه د (في نفسه) معنی د سرکه يا په پټه د ويلو ده، د قبول وړ نه ده. د مالکيه له علماوو څخه ځينو لويو لويو علماوو د ابو هريره د حديث (اقرأ بها في نفسك) په تفسير کښې همدا خبره کړې ده چه سورۀ فاتحه په زړه کښې وايئ. (شرح مسلم للنووي وفتح الملهم) بيا مونږ دا وويل چه تر نهی وروسته استثناء د وجوب لپاره نه وي يو اځې د اباحت لپاره وي نو له دې حديث څخه د مقتدي لپاره د فاتحه د قرائت يو اځې جواز يا اباحت ثابتيږي نه وجوب او دا د تکميل د مؤلف لپاره مضر يا تاواني ده ځکه چه هغه د فرضيت او رکنيت مدعي دی او له دې حديث څخه د مقتدي په حق کښې رکنيت خو پريږده وجوب هم نه ثابتيږي.

پنځم دليل:

د حضرت انس حديث کوم چه مضمون ئې له هغه څخه په مخکښينې حديث کښې د يوه مجهول صحابي د حديث مضمون دی، په دې کښې هم د (في نفسه) لفظ دی او د نبي کريمﷺ درې خله پوښتنه کولو هم آيا تاسو په لمانځه کښې له امام سره يو ځای قرائت کوئ؟

مونږ ويلي دي چه دا حديث په اصل کښې د حنفيه وو دليل دی چه اهل ظاهر ئې د مغالطې ورکولو په توګه خپل دليل جوړول غواړي. بيا ان حبان په کتاب الضعفاء کښې د ابن سالم په واسطه سره له حضرت انس څخه روايت کړی دی. قال رسول اللهﷺ من کان له امام فقراءة الامام له قراءة "رسول اللهﷺ وفرمايل چه د چا لپاره کوم امام وي (او دی ئې مقتدي وي) نو د امام قرائت د هغه لپاره هم قرائت دی" ابن حبان په ابن سالم کښې کلام يا خبره کړې ده ليکن په تقريب کښې ئې ثقه ورته ويلي دي او په تهذيب التهذيب کښې دي چه قال ابو حاتم لا بأس به (ج۹ ص۱۷۷) ابو حاتم وويل په دې کښې هيڅ خبره نشته. او دا لفظ د توثيق لپاره استعماليږي که چيرته نافع بن محمود ته د ذهبي په قول سره ثقه ويل کيدلی شي نو ابن سالم ته د ابو حاتم په قول سره په طريقۀ اولی سره ثقه ويل کيږي. پس د دواړو حديثونو په يو ځای کولو سره زمونږ د قول تائيد کيږي چه له دې

۱- په تيرې حاشيې کښې بيان شول چه د دې ښکاره معنی دا ده چه د انفرادي لمانځه په حالت کښې ئې ولولئ ۱۲ رشيد احمد.

حدیث څخه د مقتدي لپاره یواځې د قرائت جواز ثابتیږي نه وجوب. او جواز هم په دې دول چه په زړه کښې به ئې وائي یا تر امام مخکښې او یا دې د امام په سکته کښې. له امام سره دې یو ځای نه وائي.

شپږم دلیل

شپږم حدیث د تکمیل مؤلف د عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده په سند سره بیان کړی دی چه رسول اللهﷺ وفرمایل تاسو په ما پسې قرائت کوئ؟ صحابه وو وویل چه هو مونږ ئې زر زر وایو. نبي کریمﷺ وفرمایل چه داسې مه کوئ لیکن یواځې سورهٔ فاتحه لولئ. بیا له عون المعبود څخه ئې نقل کړی دی چه عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده سند د امام بخاري او داسې نورو په نزد حجت دی. مغالطه او دوکه ورکول دې ته وائي. دې لره له عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده حجت کیدل وروسته باید ثابت شوی وای لومړی دا ضروري وه چه له امام بخاري یا بیهقي څخه تر عمرو بن شعیب پورې د راویانو څه حال دی؟ که چیرته د بخاري او بیهقي جزء القرائت په ښه توګه وکتل شي نو څرګندیږي چه له عمرو بن شعیب څخه روایت کوونکي ضعیف دی.

قال البيهقي ومحمد بن عبيد الله بن عمير وان كان غير محتج به وكذلك بعض من تقدم ممن رواه عن عمرو بن شعيب فلقراءة المأموم فاتحة الكتاب في سكتة الامام شواهد صحيحة عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده خبراً عن فعلهم وعن ابي هريرة وغيره من فتواهم. (ص ٥٣)

امام بیهقي فرمائي چه اګر که محمد بن عبد الله بن عمیر څخه حجت نه شي قائمیدلی (ځکه چه هغه ضعیف متروک دی) ځینو محدثینو خو ورته کاذب هم ویلي دي (لسان ج۵، ص۲۱۲). همدارنګه ځینې نور خلک هم کوم چه دې لره له عمرو بن شعیب څخه روایت کوي (له هغو څخه هم حجت نه شي قائمیدلی) لیکن د امام په سکته کښې د مقتدي د سورهٔ فاتحه د قرائت لپاره له عبد الله بن عمرو او حضرت ابو هریره او داسې نورو څخه په صحیح روایتونو کښې د هغوی فعل او فتوی بیان موجود دی آه

په دې کښې امام بیهقي فیصله کړې ده چه له عبد الله بن عمرو، حضرت ابو هریره او داسې نورو په دې باب کښې مرفوع حدیث ثابت نه دی یواځې د دوی د فعل او فتوی ثابته ده او هغه هم مطلقاً نه دي بلکه د امام په سکته کښې د مقتدي قرائت ته جائز وائي او له دې څخه حنفیه هم منع نه کوي. په وجوب باندې ئې هیڅ دلیل نشته لکه څرنګه چه په تفصیل سره بیان شول پس دا هم زمونږ دلیل دی.

اووم دلیل

په دې دلیل کښې ئې بیا د عبادة بن الصامت حدیث بیان کړی دی حالانکه د حدیثو لوستونکي

او بل ته ور ښوونکي ته پوهيږي چه کله صحابي يو وي نو حديث ئې هم يو وي. يو حديث لره څو حديثه گڼل صحيح نه دي.

مونږ وويل چه د عباده حديث مضطرب دی. د دې په طريقو کښې که چيرته کومې يوې طريقې ته ترجيح نه وای نو د قبول ور به نه وای ليکن کله چې يوې طريقې ته ترجيح ورکړې شوه نو همدا طريقه حجت ده پاتې طريقې ئې حجت نه شي جوړيدلی او له دغو طريقو څخه هغه طريقه راجحه ده کوم چه امام مسلم او بخاري په صحيح کښې غوره کړې ده او په دې کښې دمقتدي او امام څه ذکر نشته. يواځې دومره مضمون شته چه څوک سورة فاتحه و نه لولي د هغه لمونځ نه کيږي. او له دې څخه هيڅوک انکار نه کوي، په امام او منفرد باندې زمونږ په نزد هم د فاتحه قرائت واجب دی او دا حديث ئې په دې معنی باندې امام احمد بن حنبل، سفيان بن عيينه او امام زهري غوندې د حديثو امامانو محمول کړی دی. حضرت جابر بن عبد الله صحابي او نورو صحابه وو هم د دې همدا مطلب گڼلی دی. له دې صحيح طريقې پرته د عباده د حديث چه څومره طريقې دي تولې مرجوح دي او د قبول ور نه دي. بيا له کوم کتاب څخه چه د حديث دا الفاظ په تکميل البرهان کښې نقل شوی دی له هغه څخه د حديث الفاظ نه دي را اخيستل شوي ځکه چه الفاظ ئې د تکميل البرهان د مؤلف په خلاف او د حنفيه وو لپاره مفيد وو. د مجمع الزوائد الفاظ دا دي: من قرأ خلف الامام فليقرأ بفاتحة الكتاب (ج۱، ص۱۸۶) يعنې چه کوم سړی په امام پسې قرائت کوي نو سورة فاتحه دې وائي. له دې څخه صاف څرگنديږي چه په امام پسې د سورة فاتحه قرائت لازم نه دی چه څوک ئې لوستل غواړي لوستلی ئې شي او مونږ د حضرت ابو هريره او عبد الله بن عمرو بن العاص له روايتونو څخه ثابته کړې ده چه د دې مطلب دا دی چه مقتدي دې پخپل زړه کښې سورة فاتحه وائي يا دې د امام په سکته کښې وائي. او له دې څخه هيڅوک هم منع نه کوي

اتم دليل:

اتم حديث د حضرت عائشه ﷺ دی چه رسول الله ﷺ وفرمايل کوم سړی چه په لمانځه کښې سورة فاتحه و نه لولي د هغه لمونځ ناقص (نيمگړی) دی (د تکميل البرهان مؤلف د دې په ترجمه کښې د بيکار لفظ له خانه ور زيات کړی دی) د دې په اړه عرض دی چه د دې حديث حاصل هغه دی کوم چه د حضرت ابو هريره ﷺ د دريم حديث حاصل دی. له دې څخه د مقتدي په ذمې باندې د سورة فاتحه قرائت لازمول زور او زياتی دی ځکه چه مقتدي ته د امام قرائت کافي دی چه ثبوت ئې مونږ د صحيح حديثونو له مخې ورکړی دی. له مقتدي پرته د امام او منفرد لمونځ خو مونږ هم له سورة فاتحه پرته ناقص بولو ځکه چه د سورة فاتحه لوستل په دوی باندې واجب دی. د مقتدي لپاره په قرآن او حديث کښې د انصات (خاموش پاتې کيدلو) حکم دی (انما جعل الامام ليؤتم به)

امام د دې لپاره جوړ شوی دی چه د هغه اتباع وشي، او له امام سره يو ځای قرائت کول اتباع نه دی بلکه د امام اتباع دا دی چه مقتدي غلی پاتې شي او قرائت بې واوري له امام سره يو ځای د مقتدي قرائت کول د شاه ولي الله رحمه الله په قول د قرآن د تعظيم خلاف دی

نهم او لسم دليل

تر دې وروسته نهم او لسم حديث هم د حضرت عباده حديث دی او دواړه د بيهقي له جزء القرائت څخه را نقل شوی دی.

ما ويلي دي چه چه د عباده حديث مضطرب دی او د مضطرب حديث چه کومې طريقې ته ترجيح ورکړ شي هغه مقبوله او پاتې نورې تولې طريقې ئې د قبول وړ نه دي او دا هم ځرګنده شوې ده چه د دې حديث هغه طريقه راجحه ده کومه چه امام بخاري او امام مسلم غوره کړې ده. بيا د تکميل مؤلف دا حديث د بيهقي له جزء القرائت څخه خو را نقل کړ ليکن دا ئې و نه ليدل چه کوم وخت محمد بن سليمان بن فارس دا حديث په دغو الفاظو سره بيان کړی دی. (لاصلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الکتاب خلف الامام) په دې وخت کښې ابو الطيب محمد بن احمد ذهلي هغه له دې خبرې منع کړ (قال قلت لمحمد بن سليمان خلف الامام؛ قال خلف الامام ص۷۰) آيا په دې حديث کښې خلف الامام هم شته؟ و ئې ويل هو! او محمد بن ذهلي ثقه دی د هغه په دې لفظ باندې انکار کول پخپل دا بيانوي چه د هغه په نزد دا زياتوالی منکر دی چه قرينه ئې دا ده چه د دې حديث په سند کښې زهري هم شته او د زهري مذهب له موطاء امام مالک او داسې نورو څخه معلوم شوی دی چه د هغه په نزد په جهري لمانځه کښې مقتدي ته له امام سره يو ځای قرائت جائز نه دی. په تفسير طبري کښې هم د ثقاتو په روايت سره د زهري دا قول مروي دی چه په کوم لمانځه کښې امام جهر کوي مقتدي دې په هغه کښې قرائت نه کوی اګر که د امام قرائت دا هم نه وري هو! په کوم لمانځه کښې چه امام جهر نه کوي مقتدي دې پخپل زړه کښې قرائت وکړي او په کوم لمانځه کښې چه امام جهر کوي په هغه کښې هيڅ ته قرائت جائز نه دی نه په زوره او نه په پټه. (ج۱. ص۱۱۱) که چيرته په دې حديث کښې هغه د خلف الامام لفظ روايت کړی وای نو په جهري لمانځه کښې به ئې په امام پسې له قرائت کولو څخه ولې منع کوله؟ پس يا خو زياتوالی شاذ دی لکه ځرنګه چه د ابو الطيب ذهلي له پوښتنې څخه دا مفهوم را ووځي يا دا چه دا حديث د مسبوق په اړه دی کوم چه تر امام وروسته خپل پاتې رکعتونه پوره کوي مطلب دا دی چه که چيرته مسبوق تر امام وروسته په پاتې رکعتونو کښې سورة فاتحه و نه لولي نو لمونځ ئې نه کيږي او په مسبوق باندې مونږ هم د سورة فاتحه قرائت واجب بولو او د خلف د لفظ معنی وروسته مستعملېدل له قرآن څخه ثابت دي. د دې آيت تفسير چه (وَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا) ملاحظه کړی (مونږ دا واقعه عبرت وګرځاوه

د هغو خلکو لپاره کوم چه د دې په مخکښې موجود وو او د هغو خلکو لپاره کوم چه تر دې وروسته راتلونکي وو، (تفسير طبري ج۱، ص۲۶۵)

پاتې شوه د امام بیهقي دا وینا چه د دې سند صحیح دی نو له دې څخه د حدیث صحیح والی نه لازمیږي ځکه چه شاذ حدیث هغه دی چه راویان ئې ټول ثقه وي لیکن کوم ثقه تې د ثقاتو د جماعت (ډلې) خلاف کړی وی. بیا د امام بیهقي دا وینا چه په دې حدیث کښې د خلف الامام د لفظ زیاتوالی داسې دی لکه څرنګه چه د مکحول په روایت کښې د (لاتقرؤابام القرآن) زیاتوالی دی. نو د مکحول د دې زیاتوالي حال خو مونږ بیان کړ چه امام احمد او یحیی بن معین او داسې نورو د حدیثو امامانو ده ته ضعیف ویلي دي. بیا دا وینا چه دی له حضرت عباده څخه د څو وجوهاتو له مخې مشهور صحیح دی. نو دا هغه خبره ده کومه چه علامه ابن تیمیه کړې ده چه صحیح دا ده چه د، د حضرت عباده قول دی، د رسول الله ﷺ قول نه دی. له دې څخه مونږ کله انکار کړی دی چه ځینې صحابهٔ کرام د قرائت خلف الامام قائل وو لیکن چونکه د هغوی قول د قرآن د نصّ او صحیح حدیث خلاف دی له دې وجې په دې کښې تاویل کیږي چه هغو یا په زړه کښې سورهٔ فاتحه تلاوت کاوه او یا د امام په سکته کښې او د هغو صحابه وو قول ته ترجیح ورکول کیږي کوم چه د قرآن د نصّ او د صحیحو احادیثو موافق دي او د عباده په لسم حدیث کښې هم د امام او غیر امام زیاتوالی صحیح نه دی د کوم چه مطلب ئې دا دی چه "د هغه سړي لمونځ صحیح نه دی چه سورهٔ فاتحه و نه لولي که امام وي یا بل څوک" ځکه چه د دې په سند کښې احمد بن عمیر دمشقي مشهور په ابن جوصا دی چه په اړه ئې حافظ بن منده له حمزه کتاني څخه نقل کړی دی چه هغه له ابو جوصا څخه روایت کول پریښي وو. او وئې فرمایل چه له ما سره د ابن جوصا د روایت دوه سوه حصې دي کاش چه هغه خالص سپین وای. او حاکم له زبیر بن عبد الواحد اسدي څخه نقل کوي چه ما د ابو علي هیڅ لغزش (نه ویینه) نه دی لیدلی پرته له دې چه هغه له عبد الله ابن وهب دینوري او ابن جوصا څخه روایت کوي. آه. د دې په سند کښې محمد بن ابي السري هم شته کوم چه غالباً عسقلاني دی دی سره له حفظه ډیرې غلطی کوي او منکرات روایت کوي. ذهبي په میزان کښې د هغه د یوه منکر حدیث په بیانولو سره فرمایلي دي چه د ده نور منکر احادیث هم شته. پس په دې روایت کښې د امام اوغیر امام لفظ یا د ابن ابي السري له مناکیرو څخه دی یا د ابن جوصا له غرائبو څخه دی. له دې څخه حجت نه شي قائمیدلی بیا په دې کښې د مقتدي ذکر نشته یواځې د امام او غیر امام ذکر دی نو له غیر امام څخه منفرد مراد دی نه مقتدي. ځکه چه د مقتدي په باره کښې په صحیح حدیث اذا قرأ الامام فانصتوا (چه کله امام قرائت کوي نو چُپ پاتې شئ) کښې د خاموشي او چُپ والي صریح حکم راغلی دی او همدا حکم په قرآن کښې هم دی. وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ

﴿فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ او مونږ وويل چه په اتفاق سره دا آيت د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی. اوس دې د تکميل البرهان مؤلف خپل ګريوان ته سر ټيټ کړي او و دې ګوري چه څوک خدايي حکم او د رسول الله ﷺ صحيح حديثونه ردوي، دی او که مونږ؟ بيا په دې باندې دا لن ترانی (بې ځايه خبرې او الزامات) چه خپل ځان ئې محقق، مبصر او د محمدي شريعت محکوم او فرمانبردار ګڼلی او د حنفي مذهب عوام او خواص ئې مذهب پرست، فرقه بند او هډوکي خرڅوونکي بللي او شرميږي هم نه. په اختلافي مسائلو کښې چه کله له هر لوري سره دلائل موجود وي نو دا خوله پريکونه او د تهذيب خلاف خبري ليکل دې ده ته مبارک وي، مونږ چا ته بد رد نه وايو يواځې د خپل مسلک په تائيد او تقويت باندې اکتفاء کوو.

د دغو لسو حديثونو په بيانولو سره د تکميل البرهان مؤلف د (تلك عشرة كاملة) تاج په سر باندې په کيښودلو سره ډير په فخر سره ويلي دي چه: "الحمد لله په امام پسې د سورهٔ فاتحه د قرائت مسئله د نبي کريم ﷺ له دغو لسو حديثونو څخه په ښه توګه حل شوه" ګوا که له حنفيه وو سره نه له قرآن څخه کوم دليل شته او نه له حديثو څخه. د علم خاوند دې د داسې خبرو په کولو سره بايد وشرميږي. آيا ده ته دا معلوم نه دي چه حنفيه هم په دې مسئله کښې يواځې له قرآن او حديثو څخه استدلال کوي.

تر دې وروسته د تکميل البرهان مؤلف د صحابه وو آثار بيان کړی دی. ما وويل چه له کومو حديثونو څخه هغه استدلال کړی دی هغه يا خو صحيح نه دي او که صحيح دي نو د قرائت خلف الامام په اړه صريح نه دي. اوس آثار وګورئ.

د حضرت عمر ﷺ اثر

لومړی اثر د حضرت عمر ﷺ دی چه له هغه څخه يزيد بن شريک د قرائت خلف الامام په اړه پوښتنه وکړه نو ده ورته وفرمايل. سورهٔ فاتحه لولئ. ما وويل چه اګر که ته (امام) وې؟ و ئې فرمايل اګر که زه (امام) وم. ما وويل چه اګر که تاسو جهر کوئ؟ ده وفرمايل چه اګر که زه جهر کوم. دې لره دار قطني روايت کړی دی او ويلي ئې دي چه راويان ئې ثقه دي. او په دويم سند سره ئې روايت کړی دی او ويلي ئې دي چه دا سند صحيح دی او طحاوي[1] هم دې لره روايت کړی دی.

---

[1] - څرګنديږي چه د صاحب تکميل په مخکښې طحاوي هم شته او ممکنه ده چه موطاء امام محمد او نصب الرايه او زيلعي هم وي او عمدة القاري شرح بخاري للعيني هم وي نو آيا هغوی ته د حنفيه وو دلائل په حديثونو کښې په نظر نه دي وراغلي؟ که چيرته په نظر نه دي ورغلي نو معلوميږي چه هغوی په عربي باندې نه پوهيدل او که چيرته په نظر وراغلي دي نو بيا په کومه خوله باندې د حنفي مسلک ته د رسول الله ﷺ د حديثو خلاف وائي؟ ۱۲ ظ

ځواب د. دی چه له حضرت عمر ﷺ څخه مختلف روایتونه دي. عبد الرزا پخپل مصنف کښې له موسے بن عقبه امام المغازي و السير څخه دا روایت کړی دی چه رسول الله ﷺ. صدیق اکبر او حضرت عمر رضی الله عنهما به له قرائت خلف الامام څخه خلک منع کول او دا حدیث مرسلاً صحیح دی او امام محمد پخپل موطاء کښې له داؤد بن قیس فراء څخه له محمد بن عجلان څخه روایت کړی دی چه حضرت عمر وفرمایل. کاش چه د هغه سړي خولې ته ډبرې یا کاڼي ولویږي چه څوک په امام پسې قرائت کوي. د دې ټول راویان ثقه دي لیکن روایت مرسل دی ځکه چه غالباً د محمد بن عجلان سماع له حضرت عمر څخه نه دی لیکن مرسل او منقطع زمونږ په نزد حجت دی او علامه عیني په عمدة القاري کښې تصریح کړې ده چه کله چیرته دوه مرسله له یوه صحیح حدیث سره ټکر وي نو په دوه مرسله باندې عمل کول بهتر دي. ص۸۸۵. او شاه ولی الله صاحب په ازالة الخفاء کښې یو مستقل باب د عمر بن الخطاب د مذهب د تدوین لپاره منعقد کړی دی په دې کښې فرمائي: (قلت روی اهل الکوفة من اصحاب عمر الکوفیین ان المأموم لا یقرأ شیئاً ـ آه). (د حضرت عمر ﷺ چه کوم کوفیان اصحاب دي د هغو روایت دا دی چه (د حضرت عمر په نزد) مقتدي څه قرائت نه شي کولی، په دې صورت کښې د ترجیح د اصولو مطابق د تحریم روایت ته ترجیح ورکول کیږي (فقد ثبت فی الاصول ترجیح المحرم علی المبیح اذا تعارضا) (ځکه چه په اصولو کښې له دلائلو څخه ثابت شوي دي چه کله محرم او مبیح تعارض سره وکړي نو محرم ته ترجیح ورکول کیږي) خصوصاً چه کله د تحریم روایت د قرآن د نصّ او د صحیح حدیث موافق وي. یا دواړه روایتونه په دې ډول سره جمع شي چه د ممانعت روایت په دې صورت باندې محمول دی چه کله له امام سره یو ځای قرائت وشي او د قرائت امر یا اجازه په هغه صورت کښې دی چه کله له امام څخه مخکښې وي یا د هغه په سکتو کښې وشي یا په سرّي لمانځه کښې قرائت وکړي لکه څرنګه چه د حضرت ابو هریره، عبد الله بن عمرو او حضرت عباده څخه د بیهقي په روایت مونږ د دې ثبوت وړاندې کړی دی چه د امام په ذمه د سکتې د واجب والي هیڅ دلیل نشته. پس امر لره په وجوب باندې نه شي محمولیدلی یو اځې به په جواز باندې محمولیږي

د حضرت علي ﷺ اثر

دویم اثر د حضرت کرم الله وجهه دی چه هغه به فرمایل. وواین په امام پسې د ماسپښین او مازدیګر په دوه لومړنیو رکعتونو کښې سورة فاتحه او یو بل سورت. دار قطني فرمایلي دي چه د دې سند صحیح دی

زه وایم چه آیا صاحب تکمیل د مقتدي په ذمې باندې له سورة فاتحه پرته د یو بل سورت لوستل هم واجبوي؟ که چیرته ئې ځواب هو وي نو دا د اجماع خلاف دی. کوم خلک چه د قرائت

خلف الامام قائل دي په هغو کښې يو هم د مقتدي په ذمې باندې له سورۀ فاتحه برسيره د بل هيڅ يوه سورت لوستلو ته واجب نه وائي. پخپله اهلِ حديث هم د دې قائل نه دي. او که چيرته ئې څواب د نفي وي نو د حضرت علي رضي الله عنه د اثر څواب دې ورکړي څکه چه په دې مقتدي ته د سورۀ فاتحه او د يوه بل سورت د دواړو حکم دی. او زمونږ څواب دا دی چه له حضرت علي رضي الله عنه څخه هم مختلف روايتونه راغلي دي. عبد الرزاق او ابو بکر بن ابي شيبه پخپل مصنف کښې له حضرت علي رضي الله عنه څخه داسې روايت کړی دی. (قال من قرأ خلف الامام فقد اخطأ الفطرة) (چه څوک په امام پسې قرائت وکړي هغه د فطرت (يعنې د سنتو) په خلاف عمل کوي). دار قطني هم دې لره پخپل سنن کښې روايت کړی دی چه موږ د شعبي له مرسل سره مخکښې بيان کړی دی. او د دې په سند کښې خبره شته چه قيس او محمد بن سالم ضعيف دي ليکن دغو دواړو ته نورو ثقه ويلي دي د دې لپاره دا روايت رديدلی نه شي. او د ابن ابي شيبه په سند کښې دا ضعيف راوي نه دی سند ئې د صحيح شرط موافق دی پرته له محمد بن الاصبهاني څخه. ليکن دې ته علامه ذهبي او ابن حبان ثقه ويلي دي. او ظاهره خبره ده چه د حضرت علي فتاوی او قضايا له نورو خلکو څخه زيات د کوفې خلک ښه پيژني څکه چه د خلافت د انکار زمانه ئې اکثره په کوفه کښې تيره کړې ده د دې لپاره د هغو روايت ته ترجيح ورکول کيږي. خصوصاً په داسې حال کښې چه دا روايت د کتاب الله او صحيح حديث موافق هم دی. او امام عبد الله بن يعقوب سندموني پخپل کتاب کشف الاسرار کښې له عبد الله بن زيد بن اسلم څخه روايت کوي. هغه له خپل پلار (زيد بن اسلم مولى عمر بن الخطاب) څخه روايت کوي چه له صحابه وو څخه لس کسانو به له قرائت خلف الامام څخه په سختۍ سره خلک منع کول. کوم چه په لاندې ډول دي: حضرت ابو بکر صديق، حضرت عمر بن الخطاب، حضرت عثمان بن عفان، حضرت علي بن ابي طالب، حضرت عبد الرحمن بن عوف، حضرت سعد بن ابي وقاص، حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن عباس رضی الله تعالی عنهم اجمعين. (عمدة القاري) چه څومره سند مذکور دی د هغه ټول راويان ثقه دي. عبد الله بن زيد ته امام بخاري او امام احمد ثقه ويلي دي او محدّثين چه د سند کومه برخه حذف کوي په هغه کښې کلام نه کوي.

پس د حضرت عمر رضي الله عنه غوندې د حضرت علي رضي الله عنه په اثر کښې هم محرم ته په مبيح باندې ترجيح ورکول کيږي، يا ممانعت په جهري لمانځه باندې او اجازت په سرّي لمانځه باندې محمولېږي چه تائيد ئې د بيهقي د جزء القرائت له دې اثر څخه کيږي:

عن علي قال من السنّة ان يقرأ الامام في الركعتين الاولين من صلوة الظهر بام الكتاب و سورة سرا في نفسه وينصتون من خلفه ويقرءون في انفسهم.

(حضرت علیﷺ وفرمایل چه د لمانځه سنت دا دي چه امام د ماسپښین په لومړیو دوه رکعتونو کښې سورۀ فاتحه اویو بل سورت سوکه یا په پټه وواتي او په هغه پسې ولاړ خلک چُپ یعنې غلي ودریږي، په زړه کښې دې وائي). امام بیهقي له ئ څخه احتجاج کړی دی او په دې کښې ښه تصریح ده چه مقتدي دې خاموشه وي. بیا له دې څخه تر سورۀ فاتحه وروسته د بل سورت د یو ځای کولو وجوب هم ثابت دی چه اهل حدیث ئې قائل نه دي او حنفیان ئې قائل دي.

د عبد الله بن عمرﷺ اثر

دریم اثر: ابو العالیه وائي چه ما په مکّه مکرمه کښې له عبد الله بن عمرﷺ څخه پوښتنه وکړه چه زه لمونځ وکړم؟ و ئې فرمایل چه د دې کور (بیت الله) له ربّ څخه ما ته حیا راځي چه زه لمونځ وکړم او په هغه کښې قرائت و نه کړم اگر که سورۀ فاتحه هم وي. دې روایت لره امام بخاري په جزء القرائت کښې روایت کړی دی.

زه وایم چه په دې کښې د قرائت خلف الامام ذکر نشته بلکه د مطلق قرائت ذکر دی چه په لمانځه کښې قرائت باید ضرور وشي اگر که سورۀ فاتحه هم وي. دا په غیر مقتدي باندې محمولیږي ځکه چه ابو العالیه پخپله مرسلاً روایت کړی دی چه خلکو په امام پسې قرائت کاوه نو د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) آیت نازل شو (فسکت القوم و قرأ النبیﷺ) (بیا به خلک خاموش وو او نبي کریمﷺ به قرائت کاوه) او له موطاء امام مالک څخه له تر تولو صحیح سند سره د عبد الله بن عمرﷺ مذهب ذکر شو چه کله له هغه پوښتنه کیدله چه آیا په امام پسې قرائت کیږي؟ نو ویل به ئې چه په امام پسې چه کوم سړی لمونځ کوي هغه د امام قرائت کافي دی او چه کله یواځې لمونځ کوي نو باید چه قرائت وکړي. تر دې وروسته نافع وویل چه عبد الله بن عمرﷺ به په امام پسې قرائت نه کاوه او بیهقي هم په جزء القرائت کښې له صحیح سند سره له قاسم بن محمد څخه همدا روایت کړی دی چه عبد الله بن عمر په امام پسې قرائت نه کاوه نه په جهري لمانځه او نه په سرّي کښې.

پس د ابو العالیه دا روایت له هغه سره نه ټکر کیږي دا روایت په امام او منفرد باندې محمول کول ضروري دي. بیا د دې دا لفظ اگر که سورۀ فاتحه هم وي دا واتي چه د عبد الله بن عمر په نزد د قرائت لپاره سورۀ فاتحه متعینه نه ده او دا صاحب د تکمیل البرهان ته مضر (تاواني) دی. ځکه چه هغه د فاتحه د تعیّن او د هغه د رکنیت قائل دی. تر دې وروسته له کنز العمال څخه چه کوم اثر ده د عبد الله بن عمر را نقل کړی دی په هغه کښې کاتب غلطي کړې ده. هغه په اصل کښې د عبد الله بن عمرو بن العاص اثر دی. د امام بیهقي جزء القرائت ص۴۵ ملاحظه کړئ. او د دې په سند کښې مثنی بن صباح ضعیف دی (تقریب ص۲۰۱). بیا په دې کښې په امام پسې د قرائت مطلقاً ذکر

نشته بلکه تر امام مخکښې یا د سکتې په حالت کښې د قرائت کولو ذکر دی او له دې څخه هیڅوک انکار نه کوي. همدارنګه په دې کښې دا لفظ هم دی چه (من صلی مکتوبة او سبحة فلیقرأ بأم القرآن و قرأنا معها) (کوم سړی چه فرض لمونځ کوي یا نفل نو سورۀ فاتحه دې هم لولي او له هغې سره دې د قرآن څه نوره برخه هم لولي) له دې څخه له سورۀ فاتحه سره د سورت د یو ځای کولو وجوب ښکاره معلومیږي لیکن اهلِ حدیث د دې قائل نه دي. که چیرته له دې اثر څخه د مقتدي په ذمې باندې د سورۀ فاتحه قرائت واجب کړی شي نو د یوه سورت یا څو آیتونو لوستل به هم واجب شي او د دې هیڅوک هم قائل نه دی. پس دا اثر په اتفاق سره متروک العمل دی.

د ابی بن کعب رضی الله عنه اثر

څلورم اثر د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه اثر دی چه هغه به په امام پسې قرائت کاوه. لیکن ښکاره خبره دا ده چه هغه به له امام څخه مخکښې یا به د امام په سکتاتو کښې قرائت کاوه او له دې څخه مونږ هم منع نه کوو لکه څرنګه چه په راتلونکي اثر کښې د دې ښه تصریح راغلې ده.

د عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه اثر

پنځم اثر د عبد الله بن عمرو بن العاص اثر دی چه هغه به په امام پسې قرائت کاوه.

لیکن پخپل د تکمیل مؤلف د کنز العمال په حوالې سره د دې تشریح هم کړې ده چه هغه به ویل: چه کله ته له امام سره وې نو سورۀ فاتحه له هغه څخه مخکښې یا د هغه په سکتاتو کښې وایه، او دا مونږ هم جائز بولو او د وجوب هیڅ دلیل نشته ځکه چه د امام په ذمې باندې د یوه دلیل له مخې هم سکوت واجب نه دی.

د ابو هریره رضی الله عنه اثر

شپږم اثر د حضرت ابو هریره رضی الله عنه اثر دی چه په کوم لمانځه کښې سورۀ فاتحه و نه لوستل شي هغه خداج (ناقص) دی. ابو السائب وویل چه کله زه په امام پسې یم او هغه په جهر سره قرائت کوي نو څه به کوم؟ حضرت ابو هریره رضی الله عنه په ځواب کښې وویل چه (ویلك یا فارسی اقرأ بها فی نفسك - الخ) د دې ترجمه صاحبِ تکمیل داسې کړې ده چه (سورۀ فاتحه سوکه او په پټه سره وایه) او زمونږ په نزد ئې ترجمه دا ده چه (سوۀ فاتحه په زړه کښې ئې وایه) ځکه چه په ابو داؤد، نسائي او داسې نورو کښې په صحیح سند سره له ابو هریره رضی الله عنه څخه روایت دی (اذا قرأ الامام فانصتوا) چه کله امام قرائت کوي نو تاسو خاموش و اوسئ، او قلبي (د زړه قرائت) ته قرائت ویل د لغت او عرف له مخې ثابت دي لکه څرنګه چه مونږ مخکښې ویلي دي. پس په دواړو روایتونو باندې د عمل کولو

صورت دا دی چه حضرت ابو هریره ﷺ د مقتدي لپاره د انصات (چُپ والي) هم قائل دی چه مقتدي ته په امام پسې خاموش یا غلی دریدل واجب دي او په زړه کښې قرائت ویل جائز بولي. همدا زمونږ مذهب دی.

د عبد الله بن مغفل ﷺ اثر

اووم اثر د عبد الله بن مغفل ﷺ اثر دی چه هغه به په امام پسې د ماسپښنین او مازدیگر په دوه لومړنیو رکعتونو کښې له سورۀ فاتحه سره یو بل سورت هم قرائت کاوه او په وروستنیو دواړو رکعتونو کښې به ئې یواځې سورۀ فاتحه تلاوت کاوه

زه وایم چه ابن منده پخپل تفسیر کښې له عبد الله بن مغفل څخه د دې په خلاف روایت کړی دی چه ما د صحابه وو له یوه مشر څخه پوښتنه وکړه (راوي وائي چه زما گومان دا دی چه هغه د عبد الله بن مغفل نوم واخیست) آیا په هر سړي باندې څوک چه قرآن اوري د قرآن اوریدل او خاموش اوسیدل واجب دي؟ و ئې فرمایل چه دا آیت ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ (چه کله قرآن ویل کیږي نو وا ئې ورئ او چُپ یا خاموش و اوسئ) د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی چه کله امام قرائت کوي نو هغه واورئ او خاموش و اوسئ. (زیلعي ج۳. ص۲۳۲) پس که چیرته د بخاري د جزء القرائت په روایت کښې د خلف الامام د لفظ زیاتوالی شاذ او منکر نه دی نو ویل کیږي چه عبد الله بن مغفل له امام سره یو ځای قرائت نه کاوه. له امام څخه ئې مخکښې یا د هغه په سکتاتو کښې قرائت کاوه. بیا په دې روایت کښې له سورۀ فاتحه سره د بل یوه سورت د یو ځای کولو هم ذکر شته آیا صاحبِ تکمیل دا د امام یا مقتدي په ذمې باندې واجب بولي؟ که چیرته ئې نه بولي نو د داسې اثر د بیانولو څه فائده په کوم باندې چه پخپله عمل نه کوي.

د ابو سعید ﷺ اثر

اتم اثر د ابو نضره اثر دی چه ما له ابو سعید څخه د قرائت خلف الامام په باره کښې پوښتنه وکړه هغه وفرمایل چه سورۀ فاتحه وایه.

زه وایم چه دا حدیث ابو داؤد له ابو نضره څخه روایت کړی دی لکه څرنگه چه پخپله صاحب تکمیل را نقل کړی دی په دې کښې د خلف الامام یادونه نشته بلکه د دې الفاظ دا دي چه (قال امرنا ان نقرأ بفاتحة الکتاب وما تیسر) (مونږ ته امر شوی دی چه سورۀ فاتحه لولو او نور چه کوم آسانه وي) او اهل حدیث تر سورۀ فاتحه وروسته نور څه لوستل واجب نه بولي. ترمذي او ابن ماجه کښې هم د حضرت ابو سعید خدري ﷺ دا روایت موجود دی په دې کښې هم د خلف الامام لفظ موجود نه دی. ابن عدي په کامل نومي کتاب کښې او ابن ابي شیبه په مصنف کښې. اسحق بن

راهویه پخپل مسند کښې او طبراني د اهلِ شام په مسند کښې دا حدیث روایت کړی دی د دغو حضراتو په روایتونو کښې هم د خلف الامام نوم او نښان نشته. طبراني دا روایت لها بو نضره څخه له ابو سعید څخه په دې الفاظو روایت کړی دی (لا صلٰوۃ الا بام القرآن و معها غیرها) ،لمونځ نه کیږي لیکن له سورۂ فاتحه سره او له هغې سره چه څه نور قرآن هم وي، او د کامل الفاظ دا دي: (لا صلٰوۃ الا بفاتحة الکتاب و سورۃ معها) ،لمونځ نه کیږي مګر له سورۂ فاتحه سره او له هغې سره یو بل سورت، د ابن ماجه الفاظ دا دي: (لا صلٰوۃ لمن لم یقرأ فی کل رکعة بالحمد و سورۃ فی فریضة و غیرها) ،لمونځ نه کیږي د هغه سړي چه په هر رکعت کښې الحمد شریف او یو بل سورت ورسره و نه وائي- که فرض لمونځ وي او که نفل، (اعلاء ج۲، ص۱۸۲) اوس که چیرته دا قرائت په خلف الامام باندې محمول کړی شي نو صاحبِ تکمیل باید د دې قائل شي چه د امام او مقتدي په ذمې باندې په هر رکعت کښې تر سورۂ فاتحه وروسته د یو بل سورت لوستل هم واجب دي حالانکه هغه د دې قائل نه دی بیا د داسې آثارو له را نقل کولو څخه څه فائده په کومو باندې چه هغه پخپله عمل نه کوي.

تر دې وروسته صاحبِ تکمیل د حنفیه وو خوا ته یوه مغالطه منسوب کړې ده چه د تعلیم په وخت کښې نبي کریمﷺ (مسیء[1] الصلٰوۃ ته فاقرأ ما تیسر معك من القرآن) ویلي وو چه له قرآن څخه هغه لوستل کوم چه تاسو ته آسانه وي (خاص ئې د سورۂ فاتحه د لوستلو حکم نه دی کړی، له دې څخه څرګنده شوه چه د فرض قرائت د ادا کولو لپاره سورۂ فاتحه خصوصیت نه لري د یوه یا دوه آیتونو په ویلو سره هم فرض ادا کیږي. د دې په ځواب کښې صاحبِ تکمیل وائي چه "حافظ صاحب یعني حافظ ابن حجر عسقلاني فرمایلي دي: د دې مطلب دا دی (ای بعد الفاتحة) یعني تر سورۂ فاتحه وروسته چه کوم سورت ستاسو یاد وي او آسانه وي هغه وایئ لکه څرنګه چه په ابو داؤد کښې د رفاعة بن رافع په حدیث کښې (ثم اقرأ بام القرآن) صاف موجود دی. یعني رسول اللهﷺ مسيئ الصلٰوۃ ته وفرمایل چه تر سورۂ فاتحه وروسته چه کوم سورت آسانه وي هغه وایه-

زه وایم چه دا حدیث له قرائت خلف الامام سره هیڅ تعلق نه لري بلکه د منفرد له لمانځه سره تعلق لري او د منفرد په ذمې باندې سورۂ فاتحه او یو سورت یا دوه درې آیتونو لوستل واجب دي لیکن د صاحبِ تکمیل په نزد له سورۂ فاتحه پرته نور څه ویل واجب نه دي که چیرته دا حدیث د قرائت خلف الامام په اړه و بلل شي نو هغه باید په دې باندې قائل شي چه په امام او مقتدي دواړو باندې تر سورۂ فاتحه وروسته څه نور لوستل هم واجب دي. پاتې شوه د حنفیه وو دا وینا چه د مسيئ

---

[1] یعني د لمانځه په بده توګه ادا کوونکی. دا حدیث په همدې عنوان سره بیانیږي. ظ

الصلوة په حديث کښې د سورهٔ فاتحه ذکر نشته يواځې دومره ده چه له قرآن څخه چه کوم تاسو ته آسانه وي هغه لولئ. دا هيڅکله مغالطه نه ده بلکه واقعه دا ده چه د دې حديث راويان دوه صحابه دي يو ابو هريره او بل رفاعة بن رافع. د حضرت ابو هريره په ټولو روايتونو کښې دا شته چه (ثم اقرأ ما تيسر معك من القرآن) (بيا له قرآنکريم څخه چه کوم تاسو ته آسانه وي هغه لولئ) په هيڅ يوه روايت کښې هم د ام القرآن يا د سورهٔ فاتحه ذکر نشته او د رفاعة بن رافع په حديث کښې هم اکثرو راويانو همدا خبره کړې ده. يواځې يوه راوي محمد بن عمر (ثم اقرأ بام القرآن وبما شاء الله) ويلي دي. (بيا سورهٔ فاتحه ولولئ او تر هغې وروسته چه څه خدای غواړي هغه لولئ) دا د ابو داؤد الفاظ دي او همدارنګه د محمد بن عمرو په روايت کښې د امام احمد او ابن حبان دا الفاظ دي (ثم اقرأ بام القرآن وبما شئت) (بيا سورهٔ فاتحه لولئ او څه مو چه زړه غواړي هغه لولئ) پخپله حافظ ابن حجر په فتح الباري ج۲، ص۲۳۱ کښې د دې تصريح کړې ده:

قوله ثم اقرأ ما تيسر معك من القرآن لم تختلف الرواة في هذا عن ابي هريرة واما رفاعة ففي رواية اسحٰق المذكورة يقرأ ما تيسر من القرآن مما علمه الله وفي رواية يحيى بن علي فان كان معك قرآن فاقرأ والا فاحمد الله وكبره وهلله وفي رواية محمد بن عمرو عند ابي داؤد ثم اقرأ بام القرآن وبما شاء ولاحمد وابن حبان من هذا الوجه ثم اقرأ بام القرآن ثم اقرأ بما شئت اه. پس د محمد بن عمرو دا زياتوالی شاذ دی او شاذ حديث د حديث د اصولو له مخکي نه شي صحيح کيدلی خصوصاً په داسې حال کښې چه محمد بن عمرو متفق عليه ثقه هم نه دی. يحيٰی بن معين او جوزجاني او يعقوب بن شيبه او ابن سعد ورته ضعيف ويلي دي. او کومو خلکو ئې چه توثيق کړی دی هغوی هم ده لره د خطا او د ضبط د کموالي په الفاظو مجروح کوي. ملاحظه کړئ تهذيب التهذيب ج۹، ص۳۷۲/۲۷۷).

د داسې راوي تفرد (يواځې والی) د محدثينو د اصولو له مخې د قبول وړ نه دی او بيا د زياتوالی د قرآن د نصّ خلاف دی. په قرآن کښې (فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ) راغلی دی چه له قرآن څخه کوم آسانه وي هغه لولئ. د سورهٔ فاتحه قيد نشته. پس کوم روايت چه د قرآن د نصّ موافق وي هغه راجح دی او کوم چه د قرآن په نصّ باندې زياتوالی ثابتوي هغه له قرآني نصّ سره نه شي برابريدلی د دې لپاره موږ وايو چه فرض خو يواځې دومره قرائت دی کوم چه آسانه وي (يعنې کم تر کمه يو آيت) او په خبر واحد کښې چه کوم زياتوالی مذکور دی هغه فرض نه دی بلکه واجب دی په دې صورت کښې د قرآن په نصّ باندې هم عمل وشو او په حديث باندې هم او د سورهٔ فاتحه قرائت د فرض ګڼلو په صورت کښې د نصّ ابطال لازميږي او دا نه ښائي چه خبر واحد د قرآن له نص سره برابر شي. اوس دې صاحب تکميل البرهان خپل ګريوان ته سر ټيټ کړي او ودې ګوري چه

مغالطه ورکوونکي او د خبرِ واحد پر بناء د قرآن د نصْ باطلوونکی څوک دی. دی او که مونږ؟ پاتې شوه دا دعوی چه په قرآن او حدیث کښې له ماتهمر اکوم چه آسانه وي، څخه مراد سورهٔ فاتحه دی. دا زور او زیاتی دی. له سورهٔ و العصر. انّا اعطینٰک الکوثر او قل هو الله احد څخه سورهٔ فاتحه زیات آسان څرنګه کیدلی شي چه دوه ځایه د ضاد لفظ پکښې دی. د ض صحیح ادا کول عوامو او خواصو ته هم مشکل دی او له همدې وجې څخه تر اوسه دا هنګامه (شور او غوغا) را ولاړه شوې ده چه ضاد د ظاء مشبه ده او که د دال؟

د فرض او واجبو فرق

علامه شعراني شافعي په میزان کښې فرمائي: فرحم الله ابا حنیفة حیث غیّر بین لفظ الفرض و الواجب و بین معناهما لجعل ما فرضه الله تعالیٰ اعلیٰ مما فرضه رسول الله ﷺ وان کان لا ینطق عن الهوٰی ادباً مع الله تعالیٰ و نفس رسول الله ﷺ یحمد ابا حنیفة لانه یحب رفع رتبة تشریع ربه علی تشریعه هو ولو کان ذٰلك باذنه تعالیٰ ولم ینظر الی ذٰلك من جعل الفرض و الواجب مترادفین و قال الخلف لفظی و الحق انهما عند الامام ابی حنیفة متفاضلان و الخلف معنوی کما هو لفظی. اه (فتح الملهم ج۲، ص۱۹)

ترجمه الله تعالی دې په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې خپل رحمتونه نازل کړي چه د فرض او واجبو تر منځ ئې فرق وکړ او د دواړو معناوې ئې ځان ځانته بیان کړې چه کوم عمل لره چه الله تعالی فرض کړی دی هغه ئې د رسول الله ﷺ له خوا تر فرض شوي عمل، علی او لوړ وګاڼه اګر که رسول الله ﷺ هم له خپل خواهش څخه څه نه دي فرمایلي. امام ابو حنیفه رحمه الله د الله تعالی ادب ملحوظ کړ او په دې باندې د رسول الله ﷺ زړه هم د امام ابو حنیفه رحمه الله تعریف کوي ځکه چه ده ته هم همدا خوند ورکوي چه د الله تعالی تشریع د ده له تشریع څخه په لوړې مرتبې باندې کېښودل شي اګر که د ده تشریع هم د الله تعالی په اجازې سره دی په دې نکتې باندې هغه خلک نه پوهیږي کوم چه فرض او واجب برابر بولي حقه خبره دا ده چه د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد د فرض او واجبو درجه له یو او بل څخه کمه ده په دواړو کښې د لفظي فرق تر څنګ معنوي فرق هم شته آه

صاحب تکمیل البرهان د علامه شعراني یو قول را نقل کړی دی. له هغه سره دې دا قول هم یو ځای کړې او ودې ګوري نو حقیقت به ورته واضح شي چه د قرآن او حدیثو احکام سره برابرول صحیح نه دي. چه کوم حکم له قرآن څخه ثابت دی هغه فرض او کوم حکم چه له حدیثو څخه ثابت دی هغه ته باید واجب وویل شي

د حضرت عائشه ﷺ اثر

نهم اثر د حضرت عائشه ﷺ اثر دی چه هغې به په امام پسې د قرائت د کولو امر کاوه په دې کښې د سورۀ فاتحه ذکر نشته. نه دا تصریح شته چه له امام سره یو ځای په جهري یا سرّي لمانځه کښې دې مبارکې د قرائت امر کاوه او یا ئې په جهري لمانځه کښې د امام په سکتاتو کښې. پس په دې کښې د اهلِ حدیثو لپاره هیڅ حجت نشته. مونږ ویلي دي چه لس صحابۀ کرام چه په هغو کښې څلورګوني خلفاء راشدین هم شامل دي له قرائت خلف الامام څخه په سختۍ سره خلک منع کول. د دغو صحابه وو قول د قرآن د نصّ (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) او د صحیح حدیث (اذا قرأ الامام فانصتوا). موافق دي چه کله قرآن ویل کیږي نو وا ئې وروئ او غلي شئ او چه کله امام قرائت کوي نو تاسو خاموش و اوسئ. پس ترجیح دې ته ورکول کیږي د حضرت عائشې ﷺ په مجمل قول سره قرآن او صحیح حدیث نه پریښوول کیږي. په دې کښې تاویل کیږي چه په سرّي لمانځه کښې یا د جهري لمانځه په سکتاتو کښې به ئې د قرائت کولو امر کړی وي

د حضرت جابر ﷺ اثر

لسم اثر د حضرت جابر ﷺ اثر دی چه مونږ به امام پسې د ماسپښین او مازدیګر د لمونځونو په لومړنیو دوه رکعتونو کښې سورۀ فاتحه او یو بل سورت قرائت کاوه او په دوه آخرنیو کښې مو یواځې سورۀ فاتحه وایه.

نو آیا صاحبِ تکمیل د دې قائل دی چه د مقتدي په ذمې باندې له سورۀ فاتحه پرته کوم بل سورت ویل واجب دي که چیرته د دې قائل نه وي نو د اسې اثر خو پخپله په ده باندې حجت دی په کوم باندې چه دی پخپله عمل نه کوي. بیا دا حدیث مضطرب دی ځکه چه ابن ماجه دې حدیث لره د یزید فقیر په واسطه سره له حضرت جابر ﷺ څخه روایت کړی دی او بیهقي په جزء القرائت کښې خاص د یزید فقیر په واسطه سره روایت کړی دی لیکن په دې کښې د خلف الامام ذکر نشته یواځې دومره خبره ده چه هغه به په لومړنیو دوه رکعتونو کښې سورۀ فاتحه او څه نور تلاوت کاوه او په وروستنیو دوه رکعتونو کښې به ئې یواځې سورۀ فاتحه تلاوت کاوه. بیا بیهقي له عبید الله بن مقسم څخه له حضرت جابر څخه روایت کړی دی. په دې کښې هم د خلف الامام ذکر نشته. د دې مضمون دا دی چه په لمانځه کښې د قرائت سنت دا دی چه په لومړنیو دوه رکعتونو کښې سورۀ فاتحه او یو بل سورت ولوستل شي او په وروستنیو دوه رکعتونو کښې یواځې سوره فاتحه. بیا د اعمش په واسطه سره له یزید فقیر څخه له حضرت جابر څخه په دې الفاظو روایت کړی دی (اقرأ في الاولیین بالحمد و سورة و في الاخریین بالحمد) چه په لومړیو دوه رکعتونو کښې الحمد او یو بل

سورت وایه او په آخري دوه رکعتونو کښې یوازې الحمد وایه. پس په داسې مضطرب روایت سره د هغه حدیث معارضه نه شي کیدلی کوم چه امام مالک په موطاء کښې په صحیح سند سره او امام ترمذي په جامع کښې په صحیح حسن روایت سره روایت کړی دی چه حضرت جابر رضی الله عنه فرمائي چه چا په کوم لمانځه کښې سورهٔ فاتحه و نه لوستنو هغه لمونځ نه دی کړی لیکن دا چه په امام پسې وي (نو لمونځ ئې پرته له قرائت څخه صحیح دی) او حافظ ابن حجر دې روایت ته مشهور ویلي دي بیا د ابن ماجه له روایت څخه یوازې دومره څرګنده شوه چه هغه په سرّي لمونځونو کښې په امام پسې قرائت کاوه او دې ته مونږ هم جائز وایو. دا له کومه ځایه څرګنده شوه چه هغه په جهري لمونځونو کښې هم له امام سره یو ځای قرائت کاوه او د نزاع محل همدا صورت دی.

د عباده رضی الله عنه اثر

یوولسم اثر د حضرت عباده بن الصامت رضی الله عنه دی چه ابو داؤد له نافع بن محمود څخه روایت کړی دی چه حضرت عباده د سهار د لمانځه نه وځنډیده نو ابو نعیم لمونځ ورکړ په دې منځ کښې عباده راغی او زه ورسره وم. مونږ په ابو نعیم پسې په صف کښې ودریدلو. ابو نعیم په دې وخت کښې په جهر سره قرائت کاوه. عباده د سورهٔ فاتحه لوستل شروع کړ. له لمانځه څخه فارغ شولو ما وویل چه له تا نه مې د سورهٔ فاتحه لوستل واوریده په داسې حال کښې چه ابو نعیم په جهر سره قرائت کاوه حضرت عباده وویل چه مونږ ته رسول الله صلی الله علیه وسلم یوه ورځ لمونځ راکړ الخ. بیا ئې دې روایت لره له تمهید د ابن عبد البر او مستدرک حاکم څخه نقل کړی دی. په دې کښې دا سوال او ځواب د محمود بن ربیع خوا ته منسوب شوی دی.

ما ویلي دي چه دا حدیث مضطرب دی او د اضطراب تفصیل مې هم بیان کړی دی او دا چه د دې حدیث په ټولو طریقو کښې هغه طریقه راجحه ده کومه چه امام بخاري او مسلم غوره کړې ده. په دې کښې یوازې دومره مضمون ده چه پرته له سورهٔ فاتحه څخه لمونځ نه کیږي. د امام یا مقتدي په دې کښې بالکل ذکر نشته او سفیان بن عیینه او زهري او امام محمد دا په منفرد باندې محمول کړی دی او په کومې طریقې سره چه د نافع یا محمود سوال او ځواب مذکور دی نو دې لره امام احمد او یحیی بن معین او د حدیثو د امامانو یوې ډلې ضعیف ګڼلی دی بیا صاحب د تکمیل البرهان باید هم دا فکر وکړي چه محمود بن ربیع یو صغیر (کوچنی) صحابي دی او نافع متوسط (منځنی) تابعي دی (**كما في التقريب مستور من الثالثة**) د دغو دواړو د حضرت عباده په قرائت خلف الامام باندې انکار کول څه شی بیانوي؟ له دې څخه صاف څرګندیږي چه دغو دواړو له حضرت عباده څخه پرته هیڅ یو صحابي په امام پسې قرائت کوونکی نه وو لیدلی او نه د دغو دواړو په نزد مقتدي ته قرائت خلف الامام جائز وو او نه هغوی تر اوسه پورې په قرائت خلف الامام

باندې روږدي وو، بيا ئې هم د حضرت عباده په قرائت باندې انکار وکړ. نو که چيرته له يو صحابي څخه قرائت خلف الامام ثبوت هم پيدا شي نو له دې څخه د اهلِ حديثو مدعٰی څرنګه ثابتيدلی شي په داسې حال کښې چه له دې اثر څخه دا هم څرګنده شوه چه پرته له دغه صحابي څخه نور صحابهٔ کرام د قرائت خلف الامام قائل نه وو.

د ابن عباس رضی الله عنهما اثر

دولسم اثر د عبد الله بن عباس اثر دی چه هغه فرمايلي دي چه په امام پسې سورهٔ فاتحه لولئ. بيا ئې دا د عيزار بن حريث په واسطه سره را نقل کړی دی.

د دې په سند کښې ابو بحر بر بهاري دی چه دار قطني او محمد بن ابي الفوارس جرح پرې کړې ده. او ابو البرقاني او ابن السرخسي ورته کذاب ويلي دي. ابو الحسن بن الفرات ورته مخلط ويلي دي يعنې په روايت کښې ګډوډوالی کوي. په ده باندې غفلت غالب وو. مونږ د ابو جمره په واسطه سره له عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روايت را نقل کړی دی چه له هغه څخه پوښتنه وشوه چه کله امام زما مخې ته وي نو زه قرائت وکړم؟ و ئې فرمايل نه. د دې سند حسن دی. همدارنګه پخپله ابن عباس دا روايت هم کړی دی چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه تاسو ته د امام قرائت کافي دی که امام په پټه سره قرائت کوي او که جهر کوي او د دې سند هم حسن دی پس يا خو يو روايت بايد ردّ کړی شي او بل روايت کوم چه د قرآني نصّ ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ او صحيح حديث (اذا قرأ الامام فانصتوا) موافق دی او يا دواړه په دې ډول سره يو ځای شي عبد الله بن عباس د مقتدي په حق کښې قرائت لره فرض نه ګاڼه او په جهري لمانځه کښې ئې له امام څخه مخکښې يا د سکتې په وخت کښې قرائت مستحب ګاڼه همدارنګه په سرّي لمانځه کښې هم. او له دې څخه حنفيه هم ممانعت نه کوي لکه څرنګه چه ځو ځله په تفصيل سره تير شول

د ابن مسعود ﷺ اثر

ديارلسم اثر د عبد الله بن مسعود ﷺ دی. ابو مريم وائي چه ما عبد الله بن مسعود په امام پسې قرائت کوونکی وليده.

صاحبِ تکميل بايد د دې اثر په را نقل کولو وشرميږي ځکه چه په دې کښې نه د سورهٔ فاتحه ذکر شته او نه د بل کوم سورت. ممکنه ده چه هغه به ثناء يعنې ﴿سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ـ الخ﴾ او ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ وائي کوم چه مقتدي ئې د امام تر قرائت مخکښې وائي. په دې کښې دا خبره چيرته ده چه هغه به د امام له قرائت سره يو ځای قرائت

کاوه عبد الله بن مسعود او د هغه د ملګرو مذهب مشهور دی چه هغو به د قرائت خلف الامام څخه په سختۍ سره ممانعت کاوه. لکه څرنګه چه مونږ مخکښې په ښه توګه واضحه کړې ده. هو! که چیرته امام لحّان (غلط قرآن ویونکی او جاهل وي) نو په هغه پسې به ئې مقتدي ته د قرائت اجازه ورکوله او د حنفیه وو ځینې فقهاء ئې هم قائل دي.

روی الطبرانی فی الکبیر بسند رجاله ثقات عن ابن مسعود انه قال یا فلان لا تقرأ خلف الامام الا ان یکون اماماً لا یقرأ (مجمع الزوائد) ای الا ان یکون الامام لحاناً فحینئذٍ یجوز للمقتدی ان یقرأ خلفه وهذا وجه ذهب الیه بعض اصحابنا. (عمدة القاری)

(طبراني د ثقاتو په روایت سره له عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روایت کړی دی. هغه وویل اي فلانیه په امام پسې قرائت مه کوه لیکن که چیرته امام قاري نه وو (اُمّي وي) نو قرائت وکړه) (مجمع الزوائد) یعنې که چیرته امام غلط قرائت کوونکی او جاهل وي نو د مقتدي لپاره جائز دي چه په هغې پسې قرائت وکړي زمونږ ځینې اصحاب هم د دې قائل دي).

تر دې وروسته صاحب تکمیل د ترمذي یو عبارت نقل کړی دی چه د عباده حدیث حسن صحیح دی او د رسول الله ﷺ د اصحابو او داسې نورو د علم خاوندانو په دې باندې عمل کړی دی چه له همدې جملې څخه حضرت عمر فاروق، جابر بن عبد الله، عمران بن حصین رضی الله عنهم اجمعین هم دي. د دغو ټولو قول او فتوی همدغه ده چه پرته له سورۀ فاتحه څخه لمونځ د کار شی[1] نه دی بالکل بیکاره دی. آه. لیکن د عباده د حدیث الفاظ ئې را نقل کړي نه دي. الفاظ ئې دا دي

(لا صلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الکتاب) (د هغه سړي لمونځ نه کیږي چه سورۀ فاتحه و نه لولي) نو له دې څخه څوک انکار کوي. حنفیه هم وائي چه د سورۀ فاتحه لوستل واجب دي. خبره خو په قرائت خلف الامام کښې ده چه په مقتدي باندې هم د سورۀ فاتحه قرائت واجب دی او که نه؟ د عباده په حدیث کښې د دې ذکر نشته او له نورو صحیحو احادیثو له مخې مونږ ویلي دي چه د مقتدي لپاره د امام قرائت کافي دی. مقتدي ته د خاموش اوسیدلو حکم دی او په کوم ځای کښې چه ترمذي د قرائت خلف الامام ذکر کړی دی هلته ئې د محمد بن اسحق په واسطه سره د محمود بن ربیع حدیث له حضرت عباده څخه را نقل کړی دی چه په هغه کښې **(لا تفعلوا الا بأم القرآن)** الفاظ راغلي دي (په امام پسې څه مه وایئ مګر سورۀ فاتحه) دا تصریح ئې هم کړې ده چه دا حدیث زهري له محمود بن ربیع څخه له حضرت عباده څخه له رسول الله ﷺ څخه داسې روایت کړی دی **(لا صلوة**

---

[1] د لا تجزئ الصلوة دا ترجمه د بنده ایجاد دی د دې صحیح ترجمه دا ده چه بې له فاتحې څخه لمونځ کافي نه دی.

لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب وهذا اصح) د هغه سړي لمونځ نه کيږي چه سورۀ فاتحه و نه لولي او همدغه زيات صحيح دی، چه په دې کښې ئې اشاره وکړه چه د محمد بن اسحاق د (الا بام القرآن) زياتوالی صحيح نه دی. پس خبره د سورۀ فاتحه په قرائت کښې نه ده خکه وجوب ئې په امام او منفرد باندې متفق عليه دی بلکه خبره په قرائت خلف الامام کښې ده. او مونږ ويلي دي چه د عباده له حديث څخه په مقتدي باندې د قرائت خلف الامام وجوب نه ثابتيږي. امام ترمذي د ترک القرائت خلف الامام يو باب تړلی او د امام احمد بن حنبل دا قول ئې را نقل کړی دی.

واما الامام احمد بن حنبل فقال معنى قول النبي ﷺ لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب اذا كان وحده واحتج بحديث جابر بن عبد الله حيث قال من صلى ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا ان يكون وراء الامام قال احمد فهذا رجل من اصحاب النبي ﷺ تأول قول النبي ﷺ لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب ان هذا اذا كان وحده (ص ۴۲)

ليکن احمد بن حنبل فرمائي چه د عباده په حديث کښې د رسول الله ﷺ دا ارشاد چه د هغه سړي لمونځ نه کيږي چه سورۀ فاتحه و نه لولي د هغه سړي لپاره ده چه يواځې لمونځ کوي. او د حضرت جابر له حديث څخه ئې استدلال کړی هغه فرمائي چه کوم سړی د لمانځه په کوم رکعت کښې سورۀ فاتحه و نه لولي د هغه لمونځ نه کيږي ليکن دا چه په امام پسې وي. امام احمد وفرمايل چه وګورئ د رسول الله ﷺ دغه اصحابي همدا مطلب بيان کړی دی چه کوم سړی تنها لمونځ کوي د هغه لمونځ پرته د سورۀ فاتحه له قرائت څخه نه کيږي،

د مقتدي لپاره ئې دې لره عام و نه ګڼه نو د کوم ځای انصاف دی چه د بيهقي او داسې نورو قول حجت وي او د امام احمد قول دې حجت نه وي

د عمران بن حصين ﷺ اثر

تر دې وروسته د تکميل البرهان مؤلف د بيهقي له جزء القرائت څخه د حضرت عمران بن حصين قول را نقل کړی دی چه د هيڅ يوه مسلمان لمونځ پرته له اوداسه، رکوع، سجدې او د سورۀ فاتحه له قرائت څخه نه پاکيږي. په امام پسې او که يواځې وي

د دې اثر ټولې اجزاوې متفق عليه دي پرته له وراء الامام او غير الامام له جزء څخه چه له هغې څخه په امام پسې د سورۀ فاتحه د قرائت ثبوت ورکړ شوی دی. صاحب تکميل باندې لازمه وه چه د دې جزء صحيح والی ئې ثابتولی خکه چه په سند کښې ئې زياد بن ابي زياد الجصاص دی کوم چه امام محمد او يحيى بن معين او علي بن مديني او ابو زرعه او ابو حاتم او نسائي، فضل غلابي، دار قطني او ابن عدي ضعيف، متروک، مذموم بد، منکر الحديث ورته ويلي دي او د دې

معارض ،له دې سره په ټکر کښې، هغه حديث دی کوم چه امام بيهقي له سلمة بن فضل څخه له حجاج بن ارطاة څخه له قتاده څخه له زرارة بن اوفي څخه له حضرت عمران بن حصين څخه روايت کړی دی چه رسول الله ﷺ خلکو ته لمونځ ورکاوه او يوه سړي د ده مبارک شا ته قرائت کاوه چه کله دی مبارک ﷺ فارغ شو نو و ئې فرمايل چه زما په سورت کښې چا له ما سره جګړه کوله؟ بيا ده په امام پسې له قرائت کولو څخه خلک منع کړل.

امام بيهقي په دې کښې دا کلام کړی دی چه (نهي عن القراءة خلف الامام) ،رسول الله ﷺ تر دې وروسته له قرائت خلف الامام څخه خلک منع کړل، يواځې حجاج بن ارطاة په دې حديث کښې د زياتوالي ويلي دي.

زه وايم چه حجاج بن ارطاة له محمد بن اسحاق څخه زيات قوي دی چه روايت ئې بيهقي او اهل حديث بار بار د حجت په توګه وړاندې کوي. له حجاج بن ارطاة څخه امام مسلم مفرداً روايت کړی دی امام بخاري تعليقاً له دې څخه استشهاد کړی دی. شعبه د ده زيات تعريف کاوه همدارنګه حماد بن زيد او سفيان بن عيينه او سفيان ثوري د ده د تيقظ ،بيدارۍ، او د حديثو د يادونې تعريف کړی دی او د حديثو ټول امامان له ده څخه روايت کوي ترمذي د ده د خينو احاديثو تصحيح کړې ده او د ډيرو ئې تحسين ،ستاينه، کړې ده او له ده څخه روايت کوونکی سلمة بن الفضل هم ثقه دی يحيى بن معين د ده توثيق کړی دی. همدانګه ابو داؤد او ابن سعد او امام احمد ورته ثقه ويلي دي. پس د جصاص له روايت څخه احتجاج کول او د ارطاة له روايت څخه اعراض ،مخ اړول، کول له انصاف څخه لرې ده او د خپل مذهب له حمايت پرته نور څه نه دي.

تر دې وروسته صاحب تکميل د تابعينو فتواوې هم نقل کړې دي ګوا که له اهل ظاهر سره د تابعينو له اقوالو سره احتجاج کول ښه نه ښکارېږي د کومو په نزد چه د مرفوع حديث څخه پرته د صحابي قول هم حجت نه دی

د سعيد بن جبير رحمه الله اثر

تر ټولو مخکښې ئې د سعيد بن جبير رحمه الله فتوی را نقل کړې ده ليکن ترجمه ئې نه ده کړې ځکه چه هغه د مؤلف په خلاف وو د دې حاصل دا دی چه له سعيد بن جبير رحمه الله څخه عثمان بن خيثم پوښتنه وکړه چه آيا زه په امام پسې قرائت وکړم؟ و ئې فرمايل هو، اګرکه قرائت اورې هم خلکو نن صبا نوې طريقه را ايستلې ده کومه چه په سلفو کښې نه وه د سلفو دا طريقه وه چه کله به يو څوک امام جوړ شو نو هغه به تکبير تحريمه وواته او غلی به شو تر دې پورې چه د هغه په خيال کښې به ده پسې مقتديانو به سورة فاتحه ولوستل بيا به ئې قرائت شروع کړ او خلک به خاموش شول.

زه وايم چه په دې اثر کښې چه ده د سلفو کومه طريقه بيان کړې ده په هغې کښې دا تصريح ده چه هغه په له امام سره يو ځاى قرائت نه کاوه بلکه د امام په سکتاتو کښې به ئې قرائت کاوه او د امام د قرائت په وخت کښې به خاموشه شول. او په دې صورت کښې هيڅ اختلاف نشته. د امام په سکتو کښې قرائت ته مونږ هم جائز وايو او د وجوب ئې هيڅ دليل نشته ځکه چه په امام باندې د اوږدې سکتې واجب والى د هيڅ يوه دليل له مخې ثابت نه دى. د علامه ابن تيميه په حوالې سره د دې ذکر تېر شوى دى او پخپله د سعيد بن جبير دا فتوى مذکوره ده چه له ده څخه د قرائت خلف الامام په باره کښې پوښتنه وشوه نو وئې فرمايل چه په امام پسې قرائت نشته او د دې روايت ټول راويان ثقه دي له کومو څخه چه د صحاحو مصنفينو احتجاج کړى دى. پس د هغو چه کومه فتوى د قرآن د نصّ او صحيح حديث (اذاقرأالامام فانصتوا) موافق وي هغه به راجحه او صحيح وي.

د حماد بن ابي سليمان رحمه الله فتوى

تر دې وروسته ئې د امام ابو حنيفه د استاذ حماد بن ابي سليمان فتوى را نقل کړې ده چه له هغه څخه د ماسپښين او مازديگر په لمانځه کښې (صاحبِ تکميل دا جمله حذف کړې ده. مغالطه ورکول دې ته وائي) د قرائت خلف الامام په اړه پوښتنه وشوه نو وئې فرمايل چه سعيد بن جبير به قرائت کاوه. ما ورېل چه ستاسو فتوى څه ده؟ ده وفرمايل چه زه هم دا خوښوم چه قرائت وکړم.

له دې څخه په ظاهره دا څرګنديږي چه سعيد بن جبر يواځې په ماسپښين او مازديګر کښې د قرائت خلف الامام قائل وو. همدا عمل حماد هم غوره کړ. او په يوه روايت کښې کوم چه د هدائې ملا صاحب له امام محمد څخه نقل کړى دى. امام ابو حنيفه هم دا غوره کړى دى. خبره په دې صورت کښې ده چه امام په جهر سره قرائت کوي. په دې اړه د تکميل له مؤلف سره هيڅ دليل نشته چه په دې حالت کښې هم په مقتدي باندې قرائت واجب دى.

د مکحول رحمه الله فتوى

تر دې وروسته ئې د مکحول شامي فتوى را نقل کړې ده ليکن ښکاره خبره ده چه مکحول يواځې دوه درې صحابهٔ کرام ليدلي دي. د ده فتوى د محمد بن سيرين د فتوى په مخکښې هيڅ حيثيت نه لري کوم چه فرمائي چه زه په امام پسې قرائت کول سنت نه بولم. لکه څرنګه چه د صحيح سند له مخې د ابن ابي شيبه په حوالې سره مونږ مخکښې بيان کړ.

باتې شوه د امام بخاري رحمه الله په جزء القرائت کښې دا وينا چه "په تابعينو کښې فلاني او فلاني (يوولس کسان) د قرائت خلف الامام قائل او عامل وو". د دې په اړه د سند او الفاظو مخې ته راوړل ضروري دي ځکه چه ممکنه ده چه هغه حضرات به په سرّي لمانځه يا د جهري لمانځه په

سکتاتو کښې د قرائت قائل وو او له دې څخه موږ هم ممانعت نه کوو امام بخاري د ډیرو صحابه وو او تابعینو نومونه د قرائت خلف الامام په قائلینو کښې شمار کړي دي حالانکه تر تحقیق وروسته څرګنده شوه چه هغوی مطلقاً د دې قائل نه وو بلکه په سرّي لمانځه کښې یا د جهري لمانځه په سکتاتو کښې د قرائت خلف الامام قائل وو او موږ په څو څو خله دا ویلي دي چه په دې صورت کښې نزاع (اختلاف) نشته. لکه څرنګه چه صاحبِ تکمیل د حضرت سعید بن جبیر او ابو سلمه او حسن بصري فتوی پخپله تائید کښې را نقل کړې ده په داسې حال کښې چه دوی د امام په لومړی او دویمې سکتې کښې د قرائت قائل دي او امام حسن بصري د (فی نفسك) قید زیاتوي چه په امام پسې سورهٔ فاتحه پخپل زړه کښې لولئ او له دې څخه هیڅوک ممانعت نه کوي د صاحبِ تکمیل دا ترجمه چه "سوکه یا ئې په پټه لولئ" په موږ باندې حجت نه ده. بیا د امام بخاري د جزء القرائت په حوالې سره ئې دا هم لیکلي دي چه حسن بصري، سعید بن جبیر، میمون بن مهران او داسې نورو بې شمیره تابعینو ویلي دي چه په امام پسې قرائت کوئ. حالانکه د حسن بصري او سعید بن جبیر په الفاظو کښې د امام د سکتې په وخت یا په زړه کښې د لوستلو قید په ښکاره توګه راغلی دی.

د عطاء رحمه الله اثر

د حضرت عطاء بن ابي رباح فتوی د حنفیه وو موافقه ده. د اهلِ حدیثو موافقه نه ده. دی فرمائي چه کله امام په جهر سره قرائت کوي نو مقتدي دې بیره کوي او د امام په سکوت کښې دې سورهٔ فاتحه لولي او چه کله امام قرائت کوي نو مقتدي دې غلی شي لکه څرنګه چه الله تعالی سفرمایلي دي له دې څخه پاک څرګندیږي چه د حضرت عطاء بن ابي رباح په نزد د ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا﴾ آیت د قرائت خلف الامام په اړه نازل شوی دی او په مقتدي باندې د امام د قرائت په وخت خاموش اوسیدل واجب دي.

د مجاهد رحمه الله اثر

پاتې شوه د مجاهد رحمه الله فتوی چه کوم سړی په امام پسې قرائت و نه کړي هغه باید خپل لمونځ بیرته را وګرځوي همدارنګه عبد الله بن زبیر فرمایلي دي په دې کښې د سورهٔ فاتحه ذکر نشته. نه د دې یادونه شته چه له امام سره دې یو ځای قرائت کوي یا دې د هغه د سکوت په وخت کښې د دې لپاره له دې څخه حجت نه شي قائمیدلی موږ په مخکښینیو پاڼو کښې د امام احمد قول له المغني څخه را نقل کړی دی چه د مقتدي په ذمې باندې په امام پسې د قرائت نه واجب والی اجماعي مسئله ده امام احمد فرمائي چه موږ په مسلمانانو کښې له هیچا څخه دا نه دي اوریدلي

حه کله امام په جهر سره قرائت کوي او په هغه پسې ولاړ مقتديان قرائت و نه کړي نو لمونځ ئې نه کيږي. و ئې فرمايل چه رسول الله ﷺ. صحابه. تابعين. د حجاز په خلکو کښې امام مالک. د عراق په خلکو کښې سفيان ثوري. د شام په خلکو کښې اوزاعي او د مصر په خلکو کښې ليث ابن سعد، د دوی له جملې څخه يو ئې هم دا نه وائي چه چا په امام پسې قرائت و نه کړي او امام قرائت وکړي نو لمونځ باطل دی. آه. له دې څخه څرګنديږي چه د امام احمد په نزد يا خو د مجاهد او عبد الله بن زبير دا فتوی د صحيح سند له مخې ثابته نه ده يا ئې هغه مطلب نه دی کوم چه اهلِ حديث ئې کښي

د امام اوزاعي او ليث بن سعد فتوی

همدارنګه صاحبِ تکميل د ابن عبد البر له تمهيد څخه چه د امام اوزاعي او ليث بن سعد کومه فتوی نقل کړې ده چه هغو د مقتدي په ذمې باندې قرائت خلف الامام ضروري ګڼله د قبول وړ نه ده ځکه چه امام احمد بن حنبل د علماوو قول تر دوی زيات پيژني

د امام ليث بن سعد مصري په اړه د ابن خلکان په تاريخ کښې دي چه هغه حنفي وو په معاني الآثار طحاوي په باب قرائت خلف الامام کښې د ليث بن سعد روايت له امام ابو يوسف څخه له امام ابو حنيفه څخه له موسی بن ابي عائشه څخه له عبد الله بن شداد څخه له حضرت جابر بن عبد الله څخه موجود دی چه رسول الله ﷺ وفرمايل (من کان له امام فقراة الامام له قراءة). کوم سړی چه له امام سره لمونځ کوي نو د امام قرائت د هغه لپاره قرائت دی

ليث بن سعد فرمائي چه ما د امام ابو حنيفه نوم اوريدلی وو او له هغه سره مې د ليدلو ډير شوق وو بيا ما په مکه کښې هغه په داسې حالت کښې پيدا کړ چه خلکو په هغه باندې هجوم وروړی وو او په شرعي مسائلو کښې، ئې فتواوې ترې غوښتلې په همدې حالت کښې يو سړي د خپل يو خاص حاجت په باره کښې فتوی وغوښتله نو زه د هغه له فی البديهه ځواب څخه ډير په تعجب کښې شوم ،فيض الباري ج۱. ص۱۷۸، له دې څخه هم د ده حنفي والی ثابتيږي نو ممکنه ده چه د امام ابو حنيفه د روايت شوي حديث تر اوريدو مخکښې دې د قرائت خلف الامام قائل دی حه کله ئې دا حديث اوريدلی وي چه رسول الله ﷺ فرمايلي دي چه کوم سړی له امام سره لمونځ کوي د هغه لپاره د امام قرائت کافي دی تر دې وروسته به د قرائت خلف الامام قائل نه وي پاتې شوی

د عبد الله بن مبارک فتوی

له ترمذي څخه د عبد الله بن مبارک چه کوم قول را نقل شوی دی چه زه په امام پسې قرائت کوم

او خلک ئې هم کوي لیکن دکوفې له خلکو څخه یو قوم" نو د عبد الله بن مبارک دا ارشاد به هم د عراق د خلکو د دلائلو تر اوریدو مخکښې وي څکه چه وروسته د ده د حنفي مذهب غوره کول دنیا ته معلومه ده

مؤرخینو او د طبقاتو اصحاب ده لره په حنفیانو کښې شمار کړی دی ځینې خلک ئې یواځې د دې لپاره چه هغه له امام مالک څخه روایت کوي له مالکیه وو څخه گڼلی دی لیکن د هغه فقهي کتابونه د امام ابو حنیفه په اقوالو باندې ښائسته او ډک دي. د امام مالک قول شاذ او نادر کله کله بیانوي. د ده له دې قول څخه چه (الا قوم من الکوفیین) (لیکن د کوفې له خلکو څخه یو قوم، دا را اخیستل چه د کوفې له خلکو څخه یوه ډله قرائت خلف الامام نه کاوه او نورو ټولو خلکو کاوه. د صاحبِ تکمیل خوش فهمي ده. د کوفې خلک د عبد الله بن مسعود او د هغه د اصحابو او د حضرت علي د اصحابو په مسلک باندې وو او د دغو حضراتو مذهب په پرېښودلو د قرائت خلف الامام کښې مشهور او معروف دی.

د علامه ابن تیمیه تحقیق

صاحبِ تکمیل ته د علامه ابن تیمیه قول بیا ور یادوو کوم چه مونږ مخکښې لیکلی دی چه کوم خلک مقتدي لره له امام سره یو ځای له قرائت کولو څخه منع کوي له هغو سره جمهور سلف او خلف دي او کتاب الله او صیح احادیث هم د دوی تائید کوي او کوم خلک چه په مقتدي باندې له امام سره قرائت واجب بولي د هغوی حدیثونه د حدیثو امامانو ضعیف گڼلي دي او د ابو موسی په حدیث کښې د رسول الله ﷺ دا ارشاد چه (واذا قرأ فانصتوا) (چه کله امام قرائت کوي نو چُپ و اوسئ) د امام احمد، اسحاق بن راهویه، امام مسلم او داسې نورو په نزد صحیح دی. په خلاف د دې چه (له کوم څخه چه فاتحه خلف الامام ثابتیږي) دا په صحیح کښې نه دي شامل کړی شوي او د څو وجوهاتو له مخې ئې ضعیف والی ثابت شوی دی او هغه یواځې د عبادة بن الصامت قول دی آه د رسول الله ﷺ وینا نه ده

تر دې وروسته د تکمیل مؤلف په امام پسې د سورۃ فاتحه قرائت د ائمۀ کرامو په اقوال سره د ثابتولو کوشش کړی دی چه امام مالک او امام احمد ئې هم پکښې شامل کړی دی حالانکه د کتاب المغني په حوالې سره مونږ مخکښې ووېل چه امام احمد په امام پسې د سورۃ فاتحه د قرائت په وجوب باندې هیڅکله قول نه دی کړی هغه خو په دې خبرې باندې اجماع نقل کوي چه د مقتدي په ذمې باندې د سورۃ فاتحه قرائت د هیچا په نزد هم واجب نه ده او په جهري لمانځه کښې خو امام مالک او احمد بن حنبل صاحب په امام پسې قرائت ناجائز بولي او مقتدي ته د خاموش اوسیدو حکم کوي البته په سرّي لمانځه کښې د قرائت خلف الامام اجازه ورکوي د نورو ائمۀ

کرامو مذهب هم ذه په همدې ډول را نقل کړی دی لکه څرنګه ئې چه د امام احمد او امام مالک مذهب را نقل کړی دی. د دې لپاره تر څو پورې چه د دوی الفاظ په مخکښې موجود نه وي تر هغه وخته پورې فیصله نه شي کیدلی څکه چه صاحب تکمیل د امام زهري نوم هم په همدې فهرست کښې شائع کړی دی. حالانکه مونږ د موطاء امام مالک او د بیهقي جزء القرائت په حوالې سره مخکښې وښودل چه امام زهري په جهري لمانځه کښې له قرائت خلف الامام څخه په سختئ سره خلک منع کول. د امام مسلم پخپل جامع صحیح کښې د **(اذا قرأ الامام فانصتوا)** روایت داخلول او د ابي موسیٰ او ابي هریره په حدیث کښې دا زیاتوالی صحیح بلل دا په ګوته کوي چه د امام مسلم په نزد قرائت خلف الامام نشته بلکه مقتدي ته خاموش اوسیدل ضروري دي. د دې په خلاف تر څو پورې چه د هغه صحیح او واضح الفاظ نه وي تر هغه وخته پورې هغه په قرائت خلف الامام په کوونکو کښې څوک نه شي شمارلی.

امام نووي رحمه الله

د تکمیل مؤلف چه د امام نووي کوم عبارت را نقل کړی دی چه د سلف او خلف جمهورو علماوو په نزد په رکعت کښې سورهٔ فاتحه لوستل واجب دي. په دې کښې د قرائت خلف الامام ذکر نشته یواځې د سورهٔ فاتحه د قرائت ذکر دی او دا مونږ د امام او منفرد په حق کښې واجب بولو.

شاه ولی الله رحمه الله

د شاه ولی الله قول مسلک ئې له حجة الله البالغه څخه را نقل کړی دی چه په جهري لمانځه کښې د هغه په نزد مقتدي ته چُپ اوسیدل واجب دي هغه یواځې په سرّي لمونځونو کښې یا د جهري لمونځونو په سکتاتو کښې د قرائت خلف الامام اجازه ورکوي او په دې کښې د هیڅ اختلاف نشته

همدارنګه له تفسیر خازن څخه ئې چه کوم عبارت را نقل کړی دی په دې کښې هم د قرائت خلف الامام ذکر نشته یواځې د فاتحه د قرائت وجوب پکښې مذکور دی او په دې کښې کومه خبره نشته د نزاع محل او ځای قرائت خلف الامام دی لنډه دا چه که امام نووي وي او که بغوي دغو ټولو یواځې د سورهٔ فاتحه واجب والی بیان کړی دی دا حنفیان هم مني خبره په دې کښې ده چه آیا د امام په قرائت سره دا واجب د مقتدي له ذمې څخه ادا کیږي او که نه؟ هو، د امام احمد له قول څخه معلومه شوه چه په مسلمانانو کښې هیڅوک هم د دې قائل نه دی چه له امام سره که چیرته مقتدي قرائت و نه کړي نو لمونځ ئې باطلیږي پس د صاحب تکمیل د سورهٔ فاتحه د وجوب په اقوالو سره د سورهٔ فاتحه په قرائت باندې استدلال نیول محض او یواځې مغالطه ده

امام رازي رحمه الله

د امام رازي رحمه الله د (قسمت الصلوٰة بيني وبين عبدي) حديث څخه د فاتحه په رکنيت باندې استدلال نيول چه کوم وزن لري اهلِ علم پرې ښه پوهيږي ځکه چه له خبر واحد څخه رکنيت ثابتول د هغو خلکو کار دی چه د رکن او واجب له فرق او توپير څخه ناخبره وي. بيا له دې حديث څخه خو دا هم ثابته ده چه (بسم الله الرحمن الرحيم) د سورۀ فاتحه جزء نه ده کوم چه د امام رازي او ټولو اهلِ حديثو په خلاف ده. چه د هغه کوم ځواب دی ورکوي هغه به زمونږ له خوا څخه هم ځواب وي.

د رسول الله ﷺ عمل او خلفاء راشدينو ﷺ تعامل

پاتې شوه دا چه رسول الله ﷺ او خلفاء راشدينو په لمانځه کښې د سورۀ فاتحه په قرائت باندې هميشوالي او مداومت کړی دی. هو! له دې څخه يواځې په امام او منفرد باندې د سورۀ فاتحه د قرائت وجوب ثابتيږي او حنفيان دا مني. له دې څخه ځرنګه قرائت خلف الامام ثابتيږي؟ په داسې حال کښې چه په صحيح حديث کښې مقتدي ته په امام پسې د خاموش او غلي اوسيدلو حکم دی (اذا قرأ الامام فانصتوا) او د قرآن له نصّ څخه هم په مقتدي باندې د اوريدلو او چُپ اوسيدو وجوب ثابت دی. (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) او مونږ خو ځو ځله ويلي دي چه په اجماع سره دا آيت د قرائت خلف الامام څخه په منع کولو کښې را نازل شوی دی. همدارنګه مونږ د کشف الاسرار نومي کتاب په حوالې سره په تيرو پاڼو کښې ويلي دي چه په صحابهٔ کرامو کښې لسو کسانو په سختۍ سره له قرائت خلف الامام څخه خلک منع کړي دي چه په هغو کښې څلور واړه خلفاء راشدين هم شامل دي.

مشائخ صوفيه کرام رحمهم الله تعالى

تر دې وروسته صاحبِ تکميل د قرائت خلف الامام ثبوت د مشائخو کرامو او صوفيهٔ عظامو په اقوالو سره کړی دی ليکن دلته ئې هم هغه مغالطه ورکړې ده چه ځينو حضراتو د سورۀ فاتحه قرائت ضروري ګڼلی وو. ده له هغه څخه په قرائت خلف الامام باندې دليل قائم کړی دی حالانکه د سورۀ فاتحه د قرائت په واجب والي کښې هيڅوک هم څه نه وائي خبره په خلف الامام کښې ده. سيدنا شيخ عبد القادر جيلاني رحمه الله له قول څخه همدارنګه د خواجه بهاؤ الدين نقشبند، خواجه معين الدين چشتي او خواجه شهاب الدين سهروردي له اقوالو څخه يواځې د سورۀ فاتحه د قرائت وجوب ثابتيږي نه په امام پسې د قرائت وجوب. د سلطان نظام الدين اولياء له تذکره څخه ئې نقل کړی دی (لکنه يجوز القراءة بالفاتحة خلف الامام في الصلوٰة وکان يقرأها في نفسه) هغه حنفي وو

لیکن د سورۂ فاتحه قرائت ئې خلف الامام جائز باله او پخپل نفس کښې ئې قرائت کاوه، د صاحبِ تکمیل په نزد د دې مطلب دا دی چه هغه به سورۂ فاتحه په پټه او سوکه وایه. زمونږ په نزد ئې معنیٰ دا ده چه په زړه کښې ئې وایه یا ئې د امام تر قرائت مخکښې او یا ئې د هغه په سکته کښې قرائت کاوه. له امام سره ئې یو ځای قرائت نه کاوه که چیرته هغه په جهري لمانځه کښې له امام سره یو ځای قرائت کاوه نو د هغه ئې باید څرګند ثبوت وړاندې کړی وای او دا ئې هم باید ویلي وای چه د صحابه وو حضراتو، تابعینو، ائمۂ مجتهدینو او جمهورو سلفو او خلفو په مقابله کښې د دغو حضراتو رایه څه وزن[1] لري؟

امام ابو حنیفه او امام محمد رحمهما الله تعالی

تر دې وروسته صاحبِ تکمیل د امام ابو حنیفه او احنافو علماوو په اقوالو سره قرائت خلف الامام د ثابتولو کوشش کړی دی. تر ټولو مخکښې ئې د علامه شعراني د میزان کبریٰ په حوالې سره دا لیکلي دي چه د قرائت خلف الامام په باره کښې د امام ابو حنیفه او امام محمد دوه قولونه دي یو دا چه مقتدي ته د الحمد لوستل نه واجب دي نه سنت. دا د ده زوړ قول دی او همدا قول مشهور شوی دی. دویم قول دا دی چه د احتیاط له مخې په سرّي لمانځه کښې د سورۂ فاتحه قرائت مستحسن دی. مکروه نه دی. په دې باندې د صاحبِ تکمیل دا حاشیه چه "یاره خلکو دې رجوع لره (دویم قول) مشهورولو ته پرې نه ښود چه له وجې ئې په مسلمانانو کښې دلبازۍ، طبقه بندۍ قائمې شوې" سر تر پایه لغو او بې ځایه ده ځکه چه لومړی خو په دواړو قولونو کښې کوم تعارض نشته. په لومړي قول کښې د وجوب او سنت والي نفي وه په دویم قول کښې د استحباب ذکر دی ځوک دې ووائي چه په دغو دواړو کښې تعارض څه شی دی؟ بیا په هدایه کښې چه د حنفي فقهې مشهور کتاب او په درس کښې داخل دی دا دویم قول مذکور دی چه امام محمد د احتیاط له مخې په سرّي لمونځونو کښې د سورۂ فاتحه قرائت مستحسن بللی دی. له هدایې څخه زیات بل کوم کتاب په حنفي فقه کښې مشهور دی؟ نو دا خبره غلطه ده چه خلکو دویم قول مشهورولو ته پرې نه ښود.

بیا شاه ولی الله په حجة الله البالغه کښې او حضرت فقیه الامت، رشید الملت، قطب الارشاد مولانا رشید احمد ګنګوهي رحمه الله پخپل کتاب سبیل الرشاد کښې د دې تصریح کړې ده چه د جهري لمانځه په سکتاتو کښې قرائت خلف الامام جائز دی. له امام سره یو ځای په جهري لمانځه

---

(۱) په دې سلسله کښې تر ټولو مخکښې د غور وړ خبره دا ده چه د تذکره مؤلف په ثقاهت کښې څه مقام لري؟ له هغه څخه واخله تر نظام الدین رحمه الله بوري ئې د سند څه حال دی؟ رشید احمد

کښې قرائت کول د مقتدي لپاره منع دي.

د صاحب تکميل دا وينا چه "کله امام صاحب خپل يو قول په غلط ګڼلو سره له هغه څخه رجوع کړې دى بيا هغه قول د هغه په ذمې باندې لګول او په هغه باندې د مباحثې او مناظرې په کولو سره په مسلمانانو کښې درز اچول تر کومه ځايه ديانت او انصاف دى الخ"؟ سر تر پايه لغو او بې ځايه دى. امام صاحب له خپل لومړي قول څخه رجوع نه ده کړې او نه د رجوع ضرورت وو. څکه چه د امام احمد بن حنبل له قول څخه څرګنده شوې ده چه "په اهل اسلام کښې هيڅوک هم د دې قائل نه دى چه کله امام قرائت کوي په دې وخت کښې د مقتدي په ذمې باندې قرائت واجب دى. او که چيرته قرائت و نه کړي نو لمونځ ئې فاسد دى".

د اهل حديثو ډله د ډله ايز فساد باني ده

د امام صاحب له دويم قول څخه يواځې په سرّي لمونځونو کښې د احتياط له مخې د سورۀ فاتحه قرائت ته مستحسن او مستحب ويلې دې لکه څرنګه چه صاحب د هدايې له امام محمد څخه نقل کړى دى او دا د دويم قول معارض (ټکر) نه دى او د شروحو په ټولو کتابونو کښې دا قول راغلى دى. پاتې شوه په دې مسئله کښې مناظرې او مباحثې کول. نو د دې ابتداء د اهل حديث د ډلې له خوا شوې ده. هغوى د صاحب تکميل البرهان غوندې د حنفيانو لمونځونو ته د فاسد، باطل. بيکاره په ويلو سره آسمان په سر باندې کيښود. محض د دې لپاره چه هغوى په امام پسې سورۀ فاتحه نه لولي نو د احنافو علماوو ته د دې د ځواب ورکولو ضرورت پيښ شو لکه څرنګه چه په دې وخت کښې ما ناچيز ته د تکميل البرهان په ځواب کښې د قلم پورته کولو ضرورت پيدا شو که چيرته د اهل حديث ډلې په اختلافي مسائلو کښې په دومره شدّت سره نزاع او اختلاف نه کولى نو حنفيانو ته د مناظرې او مباحثې بالکل ضرورت نه وو. آخر په مکې او مدينې کښې خو هم شافعيان موجود دي کوم چه د سورۀ فاتحه قرائت په امام پسې فرض بولي ليکن د حنفيانو لمونځونو ته خو باطل او فاسد نه وائي. هغوى په دې پوهيږي چه مسئله اختلافي ده. له حنفيانو سره هم له قرآن، حديثو او د سلف او خلف له عمل څخه دلائل موجود دي. د دې لپاره هيڅوک دا حق نه لري چه د يوه او بل مسلک باطل او لمونځونه ئې فاسد وبولي. له دې وجې هلته په دغو مسائلو کښې د مناظرې او مباحثې ضرورت هيڅکله نه دى پيدا شوى. په پاکستان يا هندوستان کښې د دې ضرورت د اهل حديث د ډلې د بې ځايه خولې د استعمالولو له وجې مخې ته راغله و الهادي اعلم.

علامه عيني رحمه الله

د غيث الغمام په حوالې سره د عيني چه کوم قول د بخاري له شرحې څخه را نقل شوی دی په هغه کښې خو دا لفظ شته (على ان بعض اصحابنا استحسنوا ذلك على سبيل الاحتياط في جميع الصلوات ومنهم استحسنها في غير الجهرية ومنهم من رأى ذلك اذا كان الامام لحانا) (ج۳، ص۱۳) زمونږ ځينو اصحابو (حنفيه وو) دې لره (قرائت خلف الامام) د احتياط له مخې په ټولو لمونځونو کښې او ځينو په سرّي لمونځونو کښې او ځينو د لحان امام (غلط قرائت کوونکي امام) پسې قرائت مستحسن ګڼلی دی، آه ليکن واجب ئې نه دی بللی او په جهري لمونځونو کښې د امام له قرائت سره مقتدي ته د قرائت کولو اجازه نه ده ورکړې شوې بلکه د هغه له قرائت څخه مخکښې يا وروسته ئې اجازه ورکړې ده تر څو چه د انصات (چُپوالي) فرض فوت نه شي ځکه چه د مقتدي په ذمې باندې د امام د قرائت په وخت کښې د قرائت اوريدل او خاموشه پاتې کيدل واجب دي د کوم چه علامه عيني په همدې ځای باندې تصريح کړې ده. ليکن د علامه عيني په عبارت کښې په دې ځای باندې د (عليه فقهاء الحجاز والشام) لفظ نشته چه (د حجاز او شام فقهاء کرام هم په همدې باندې دي) که چيرته په غيث الغمام کښې په دې ځای باندې دا لفظ موجود دی نو د علامه عيني خوا ته ئې نسبت صحيح نه دی. او که چيرته په دې کښې هم دا لفظ نه وي نو دا د صاحب تکميل ايجاد دی. د علامه عيني په عبارت کښې چه په کوم ځای کښې د حجاز او شام د فقهاوو ذکر دی هغه د صاحب تکميل لپاره مفيد (ګټور) نه بلکه مضر (تاواني) دی. د هغه عبارت ملاحظه کړی:

و قال الثوري و الاوزاعي في رواية و ابو حنيفة و ابو يوسف و محمد و احمد في رواية و عبد الله بن وهب و الاشهب لا يقرأ المؤتم شيئا من القرآن ولا بفاتحة الكتاب في شيء من الصلوة وهو قول ابن المسيب وجماعة من التابعين وفقهاء الحجاز و الشام على انه لا يقرأ معه فيما يجهر به وان لم يسمعه ويقرأ فيما يسر فيه الامام اه (ج۶،ص۱۱)

(د امام سفيان ثوري رحمه الله او امام اوزاعي په يوه روايت کښې او د امام ابو حنيفه، ابو يوسف، امام محمد او امام احمد په يوه روايت کښې او د عبد الله بن وهب او اشهب قول دا دی چه مقتدي دې په امام پسې قرائت نه کوي. سورۀ فاتحه دې په هيڅ يوه لمانځه کښې نه وائي او همدا قول د سعيد بن المسيب او د تابعينو د پوره يوې ډلې قول دی او د حجاز او شام د فقهاوو مسلک دا دی چه مقتدي دې په جهري لمونځونو کښې په امام پسې قرائت نه کوي اګر که د امام قرائت اوري هم نه او په سرّي لمونځونو کښې دې قرائت کوي

مولانا عبد الحی، شیخ التسلیم او ملا جیون

تر دې وروسته ئې د مولانا عبد الحی لکهنوي او شیخ التسلیم او داسې نورو په حوالې سره څه لیکلي دي د تولو په اقوالو کښې یواځې په سرّي لمونځونو کښې د قرائت خلف الامام استحسان والی دی چنانچه د مولانا عبد الحی او ملا جیون عالمگیر استاذ په عبارتونو کښې د امام محمد د قول حواله په صراحت سره موجوده ده او د امام محمد په قول کښې د سرّي لمونځونو قید په صراحت سره راغلی دی او په دې کښې د هیڅ اختلاف نشته بلکه مونږ خو په جهري لمونځونو کښې هم د امام له قرائت څخه مخکښې یا وروسته مقتدي ته د سورة فاتحه د قرائت اجازه ورکوو. البته له امام سره ئې یو ځای له قرائت حخه منع کوو چه په دې صورت کښې د انصات فرض له منځه ځي کوم چه په قرآن او حدیث کښې تاکید پرې شوی دی.

د امام رازي د اقول چه "امام ابو حنیفه په دې خبره کښې له مونږ سره موافقت کړی دی چه په امام پسې د الحمد په ویلو سره لمونځ نه باطلیږي" آه. د صاحب تکمیل لپاره گټور نه دی ځکه چه د الحمد لله د ویلو په صورت کښې د لمانځه په نه باطلیدو سره د قرائت خلف الامام استحباب یا وجوب یو هم نه ثابتیږي.

تر دې وروسته د دخل مقدر د دفع په توگه صاحبِ تکمیل د ملا علي قاري او امام ابن الهمام اقوال د مولانا عبد الحی لکهنوي په عبارت سره رد کړی دی اهل علم پوهیږي چه د امام ابن الهمام او ملا علي قاري په مخکښې مولانا عبد الحی څه درجه لري؟ په دې باندې د صاحبِ تکمیل خوشحاله کیدل او په حنفي علماوو باندې الزام لگول پر ته له (الغریق تتعلق بالحشیش) داوبو اخیستی وښو ته هم لاس اچوي، څخه نور څه دي؟

د صاحبِ تکمیل بې ځایه خوله اچول

تر دې وروسته د هغه دا وینا چه "زیات افسوس په هغو حنفي علماوو باندې راځي چه د صحاح سته وو احادیثو ته نه متوجه کیږي بلکه د مذهبي حمیّت له وجې موضوعي روایتونه. مکذوب. مختلف او باطل آثار پخپلو تصنیفاتو. لیکنو او حاشیو کښې راوړي او خپل عوام او جهلاء په فتنه کښې اچوي" آه

دا د کلام یا خبرې هغه طرز دی کوم چه د اهل حدیث د ولې د زیاتره غریو شیوه او طریقه ده دا خلک په فروعي مسائلو کښې په سختۍ سره جگړه کوونکي دي آیا صاحبِ تکمیل دا نه دي لیدلي چه حنفي علماء کرام له قرائت خلف الامام څخه د منع کولو لپاره تر ټولو مخکښې د قرآنکریم دا (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) آیت وړاندې کوي او مونږ ویلي دي چه په اجماع

او اتفاق سره دا آيت د قرائت خلف الامام په باره کښې نازل شوی دی. تر دې وروسته صحيح حديث (انما جعل الامام ليؤتم به فاذا كبر فكبروا واذا قرأ فانصتوا). رسول الله ﷺ فرمايلي دي چه امام د دې لپاره ټاکل شوی دی چه د هغه اتباع وشي نو چه کله هغه تکبير وائي تاسو تکبير واېئ او چه کله قرائت کوي نو خاموشه اوسئ) دې روايت لره امام مسلم صحيح ګڼلی دی او ابو داؤد له صحيح سند سره دا روايت کړی دی او په دليل کښې ئې راوړی. نو آيا مسلم او ابو داؤد له صحاح ستّه وو څخه نه دي؟ بيا هغه له صحيح حديث چه (من كان له امام فقراءته له قراءة) څخه استدلال کوي. دا حديث ابن ماجه په سنن کښې. احمد بن منيع پخپل مسند کښې امام محمد پخپل موطاء او کتاب الآثار کښې روايت کړی دی. بيا له موطاء امام مالک او ترمذي او مصنف ابني ابي شيبه او مصنف عبد الرزاق او داسې نورو څخه د صحابه وو او تابعينو د آثارو په بيانولو سره د سلفو او خلفو په تعامل سره د خپل مذهب تائيد بيانوي. نو آيا د صاحبِ تکميل په نزد د موطاء امام مالک او ترمذي او داسې نورو دا حديثونه موضوعي، مکذوب (دروغجن) او باطل دي؟ څه نا څه خو له خدای څخه ويره. شرم او حيا په کولو سره خبره بايد وشي. او دا ټوله زړورتيا، بيباکي په دې بناء باندې ده چه پخپله صاحبِ تکميل پخپلو دلائلو کښې د بيهقي له جزء القرائت څخه ډېر احاديث او آثار را نقل کړي دي چه سند ئې ضعيف، لغوه او باطل دی لکه څرنګه چه په تيرو شويو پاڼو کښې په تفصيل سره تير شول.

تر دې وروسته ئې د مولانا عبد الحی لکهنوي دا قول را نقل کړی چه "ځينو[1] فقهاوو چه دا ويلي دي چه له قرائت خلف الامام څخه د مقتدي لمونځ باطليږي دا قول شاذ او مردود دی. له امام محمد څخه روايت دی چه هغه د مقتدي لپاره په سرّي لمونځونو کښې د فاتحه قرائت مستحسن بللی دی" الخ. عوامو ته ئې دا دوکه ورکړې ده چه مولانا عبد الحی او امام محمد د مقتدي په ذمې باندې د فاتحه قرائت واجب بولي. حالانکه د مولانا عبد الحی په عبارت کښې د سرّي لمونځونو تصريح موجوده ده او په جهري لمونځونو کښې د امام د سکتاتو قيد هم مذکور دی تر څو چه په استماع او انصات کښې خلل واقع نه شي.

تر دې وروسته چه له کومو احنافو علماوو څخه د قرائت خلف الامام جواز را نقل شوی دی هغه قول په سرّي لمونځونو او په جهري لمونځونو کښې د امام له سکتاتو سره مقيد دی. په حنفي علماوو کښې له امام سره يو ځای د انصات د فرض په پرېښودلو سره د قرائت د جواز هيڅوک هم قائل نه دي.

---

[1] تفوه ترجمه صاحب تکميل ډېر زياتی کړی دی. دا بې ادبي او ګستاخي دې هغه ته مبارکه وي. د تفوه د لفظ معنی له تکلم او نطق څخه زيانه نه ده.

د صاحب تکمیل په حنفي دلائلو باندې نیوکې

تر دې وروسته صاحبِ تکمیل د قرائت خلف الامام د مانعینو له دلائلو سره هم تعرض کړی دی او تر ټولو مخکښې ئې د قرآنکریم د دې (وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا) چه کله قرآنکریم ویل کیږي نو تاسو ئې واورئ او چُپ و اوسئ، آیت په وړاندې کولو سره له ځانه څواب ورکړی دی لیکن دا څه ضروري نه ده چه د صاحبِ تکمیل په څواب سره د استدلال کوونکو خلکو تشفي او تسلي هم وشي. څواب خو هر سړی د هر دلیل ورکولی شي نو دا څه ضروري ده چه هر څواب دې صحیح وي؟ بیا هغه خلک کوم چه د قرآنکریم له دې آیت څخه استدلال کوي په پرې شوې خوله مذهب پرست، هډوکي خرخوونکي او داسې نورو بې ځایه کلماتو سره یادول او د هغوی دلائل موضوعي، مکذوب بلل د کوم ځای تهذیب، دیانت او انصاف دی؟ مونږ مخکښې ویلي دي چه په اتفاق سره دا آیت له قرائت خلف الامام څخه د منع کولو په اړه نازل شوی دی. امام احمد بن حنبل د دې تصریح کړې ده او له تفسیر طبري او داسې نورو څخه مو ډیر آثار په تیرو شویو پاڼو کښې په صحیح او حسن سند سره نقل کړي دي.

له کومو څخه چه دا خبره واضحه شوې ده چه خلکو مخکښې قرائت کاوه په هغه باندې دا آیت نازل شو. د صاحبِ تکمیل دا وینا چه "احناف وروته د فاتحه خلف الامام د لوستلو احادیث له دې آیت سره د ټکر په ګڼلو هغه احادیث نه مني الخ" با لکل غلطه ده بلکه مونږ دا احادیث په امام یا منفرد باندې محمولوو او مقتدي د امام د قرائت له وجې په قاریانو کښې شمارو. د قرائت تارک ئې نه بولو ځکه چه د مسلم او ابو داؤد صحیح حدیث (اذا قرأ الامام فانصتوا) موجود دی. چه کله امام قرائت کوي نو تاسو خاموشه و اوسئ، او په ابن ماجه، موطاء امام محمد او د احمد بن منیع په مسند کښې صحیح حدیث موجود دی. (من کان له امام فقراءته له قراءة) کوم سړی چه له امام سره وي د امام قرائت د هغه لپاره کافي دی، حنفیان د حضرت عباده صحیح حدیث هیڅکله نه پریږدي بلکه دا هم مني او د قرآنکریم آیت او صحیح حدیث (اذا قرأ فانصتوا) او (من کان له امام فقراءته له قراءة) ټول سره یو ځای کوي دا وائي چه په جهري لمونځونو کښې د امام ل قرائت سره قرائت کول منع دي. له امام څخه مخکښې یا وروسته د امام په سکته کښې او په سرّي لمونځونو کښې قرائت خلف الامام جائز یا مستحسن دی لیکن صاحبِ تکمیل او دله ئې پخپله د قرآن او حدیثو تارکین دي کوم چه په جهري لمونځونو کښې د امام له قرائت سره یو ځای قرائت ته واجب وائي او د صحیح حدیث (اذا قرأ فانصتوا) او د خداوندي حکم (وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا) صریح یا ښکاره مخالفت کوي

د حنفيه وو په قرآني دليل باندې نيوکه

د حنفيه وو د دې دليل يو ځواب دا دې چې ورکړې دې چې د قرائت خلف الامام احاديث له دې آيت سره ټکر نه دې بلکه مخصص ئې دي او د کتاب تخصيص په سنت سره جائز دې په داسې حال کښې چې حديث متواتر وي او د (لاصلوٰة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب) حديث په يقيني توګه متواتر حديث دې لکه څرنګه چې امام بخاري په جزء القرائت کښې فرمايلي دي (تواتر الخبر عن رسول الله ﷺ لاصلوٰة الا بقراءة ام القرآن). ،د رسول الله ﷺ دا حديث متواتر دې چې لمونځ نه کيږي مګر د سورۂ فاتحه له قرائت سره،

سوال له آسمانه او ځواب له پړې دې ته وائي خبره په قرائت خلف الامام کښې ده او تواتر د سورۂ فاتحه د قرائت بيانوي. مونږ په ځو ځو ځله ويلي دي چې د سورۂ فاتحه د قرائت په واجب والي کښې د هيڅ اختلاف او نزاع نشته خبره په دې کښې ده چې په امام پسې مقتدي ته د سورۂ فاتحه لوستل واجب دي او که نه؟ او د امام قرائت د هغه لپاره کافي دې او که نه؟ مونږ وايو چې د سورۂ فاتحه قرائت په لمانځه کښې واجب دې ليکن د امام قرائت د مقتدي لپاره کافي دې هغه په دې حالت کښې د قرائت پريښودونکې نه دې بلکه د قاري ،لوستونکي، په مرتبه کښې دې او د دغو دوارو مقدماتو په صحيحو احاديثو سره ثبوتونه ځو ځو ځله مخکښې تير شول. پس که چيرته صاحبِ تکميل همت لري نو له رسول الله ﷺ څخه دې د قرائت خلف الامام تواتر ثابت کړي. محض د سورۂ فاتحه د قرائت د تواتر په بيانولو سره عوامو ته د قرائت خلف الامام مغالطه ورکول يواځې او يواځې دوکه ده.

بيا د حنفيه وو په نزد مشهور او متواتر حديث هغه دې کوم چې تابعينو په اتفاق سره قبول کړې دې او په دې مسئله کښې د تابعينيو اختلاف دې نو دې حديث ته متواتر يا مشهور نه شي ويل کيدلې علامه عيني په شرح د بخاري کښې فرمائي.

فان قلت هذا الحديث مشهور فتجوز الزيادة بمثله قلت لا نسلم انه مشهور لان المشهور ما تلقاه التابعون بالقبول وقد اختلف التابعون في هذه المسألة ولئن سلمنا انه مشهور فالزيادة بالخبر المشهور انما تجوز اذا كان محكما اما اذا كان محتملا فلا وهذا الحديث محتمل لان مثله يستعمل لنفي الجواز ويستعمل لنفي الجواز ويستعمل لنفي الفضيلة كقوله ﷺ لاصلوٰة لجار المسجد الا في المسجد. (ولا صلوٰة بحضرة طعام. (رواه مسلم ج۲، ص۱۹)

،که چيرته تاسو وواياست چې دا حديث مشهور دې او په دې سره زياتوالى په کتاب الله باندې جائز دې نو زه وايم چې مونږ د دې مشهوروالى نه منو ځکه چې مشهور هغه دې چې تابعينو قبول کړې وي او په دې مسئله کښې د تابعينو تر منځ اختلاف دې او که چيرته و منل شي چې دا حديث

مشهور دي نو په مشهور حديث سره په کتاب الله باندې زياتوالی په هغه وخت کښې جائز دی چه هغه (پخپل مفهوم او مدلول کښې) محکم وي. اوکه چيرته محتمل وي نو (په هغه سره په کتاب الله باندې زياتوالی جائز) نه دی او دا حديث چه (لاصلوٰة الابقراءة ام القرآن) محتمل دی ځکه چه دا دول لفظ کله کله د جواز د نفی (او عدم صحت) لپاره استعماليږي او کله کله د فضيلت د نفی لپاره لکه څرنګه چه د رسول الله ﷺ ارشاد دی چه د جومات د ګاونډي لمونځ پرته له جومات څخه بل ځای نه کيږي (د دې مطلب په اتفاق سره دا دی چه له جومات څخه پرته ادا شوی لمونځ به کامل نه وي دا معنی نې نه ده چه لمونځ به نې با لکل صحيح نه وي) او (همدارنګه د ده ارشاد دی) چه د خوراک مخته لمونځ نه کيږي. دې لره مسلم روايت کړی دی آه. د دې هم په اجماع سره دا مطلب دی چه کله د وږي سړي مخته خوراک راشي په دې وخت کښې د خوراک په پرېښودلو سره لمونځ وکړي نو لمونځ به نې کامل نه وي دا مراد هيڅکله نه دی چه لمونځ نې صحيح کيږي نه.

بيا دا حديث له قرائت خلف الامام سره هيڅ تعلق نه لري په دې کښې يواځې د سورة فاتحه د قرائت ذکر دی او دې ته مونږ هم واجب وايو ليکن په مقتدي باندې نې واجب نه بولو ځکه چه د قرآن په آيت او صحيحو حديثونو کښې مقتدي ته د خاموش اوسيدلو صريح حکم دی چه خلاف ورزي نې جائزه نه دي. له دې تقرير څخه د صاحب تکميل د دې خبرې خواب هم وشو چه "دا آيت مکي دی او د سورة فاتحه د قرائت حکم مقتدي ته نبي عليه الصلوٰة و السلام په مدينه منوره کښې ورکړی دی" پس آيا مقدم النزول (لومړی را نازل شوی آيت)، د کوم مؤخر الافتراض (کوم شی چه په آخر کښې فرض شوی وي)، لپاره ناسخ کيدلی شي"! له هغه څخه دې ځوک پوښتنه وکړي چه په مدينهٔ طيبه کښې په کوم حديث کښې نې مقتدي ته د سورة فاتحه د قرائت حکم ورکړی دی"؟ که چيرته د حضرت عباده حديث (لاتفعلوا الابأم القرآن) نې مراد وي نو مونږ ويلي دي چه له دې څخه وجوب هغه ځوک ثابتولی شي چه د عربي ژبې له اصولو او قواعدو څخه خبر نه وي او که نه نو هر يوه لږونکی فقيه په دې پوهيږي چه تر نهی وروسته له استثناء څخه اباحت مستفاد کيږي. نه دا چه وجوب ثابتيږي. بيا د همدې حديث الفاظ په ابو داؤد کښې په دې دول دي (ان کنتم لا بد فاعلين فلا تفعلوا الا بأم الکتاب) (که چيرته تاسو په امام پسې خامخا قرائت کول غواړئ نو تر سورة فاتحه بغير به څه مه واياست)، له دې څخه هر عام سړی هم د اباحت مراد اخلي. وجوب ترې نه شي اخيستل کيدلی

بيا نې له تفسير فتح البيان څخه چه کوم شی را نقل کړی دی چه "په صحيح البخاري. صحيح المسلم او داسې نورو په حديثونو کښې په امام پسې د سورة فاتحه د لوستلو حکم موجود دی الخ"

لوی جرات دی، د بخاري او مسلم په هيڅ يوه حديث کښې هم د قرائت خلف الامام حکم نشته صاحبِ تکميل البرهان بايد له خدای څخه ووېرېږي رسول اللهﷺ په هيڅ يوه حديث کښې هم هيڅکله دا نه دي فرمايلي چه مقتديان بايد په امام پسې قرائت وکړي. بلکه د صحيح المسلم په يوه حديث کښې ئې دا حکم ورکړی دی (اذا قرأ الامام فانصتوا) (چه کله امام قرائت وکړي نو تاسو خاموشه و اوسئ) او دې حديث ته امام احمد، مسلم، د طبري مفسر، علامه ابن تيميه او داسې نورو صحيح ويلي دي او د عباده په حديث کښې د (لا تفعلوا الا بأم القرآن) زياتوالي لره امام احمد، يحيى بن معين او د محدثينو يوې ډلې ضعيف بللی دی لکه څرنګه چه د کتاب المغني او علامه ابن تيميه د تنوع العبادات د رسالې په حوالې سره پورته تير شول او د عباده د حديث چه کومه برخه صحيح ده هغه له قرائت خلف الامام سره هيڅ واسطه نه لري هغه د امام او منفرد په اړه ده لکه څرنګه چه پخپله د حديث راوي سفيان بن عيينه فرمايلي دي (قال هذا اذا كان وحده) (دا د هغه سړي په باره کښې ده څوک چه يواځې لمونځ کوي)

تر دې وروسته صاحبِ تکميل د آيت او (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) کښې د تعارض (ټکر) په ثابتولو سره د دواړو د ساقطولو کوشش کړی دی او د نور الانوار او توضيح او تلويح حواله ئې هم ورکړې ده حالانکه د تعارض لپاره د محل (ځای) اتحاد (يو والی) شرط دی کوم چه دلته وجود نه لري ځکه چه د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) آيت په اتفاق سره د قرائت خلف الامام په اړه دی او د (فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ) آيت د منفرد د لمانځه په اړه دی ځکه چه دا آيت د قيام الليل په باره کښې نازل شوی دی او قيام الليل په جماعت سره نه ادا کيږي يواځې ادا کيږي طلباء د تعارض په مطلب باندې د پوهولو لپاره د مثال په توګه په نور الانوار او داسې نور کښې دا آيتونه وړاندې کړی شوي دي چه شانِ نزول مه ګورئ نو په ظاهره کښې به تعارض معلوم شي او نه په حقيقت کښې تعارض ثابتول ئې مقصود نه دی لکه څرنګه چه د فقهاوو له طرزِ عمل څخه څرګنده ده چه هغوی يو شان له دواړو آيتونو څخه استدلال کړی دی. عيني شرح د بخاري ج ۱. ص ۱۱ ملاحظه کړئ.

بيا په حنفيه وو باندې صاحبِ تکميل دا الزام لګولی دی چه دا آيت (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) څخه حنفيه وو د جُمعې د خطبې په وخت غلي اوسيدو ته واجب ويلي دي ليکن دا هم وائي چه کله خطيب د (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) آيت ووائي نو اورېدونکي دې په پټه سره درود ووائي نو د فاتحه خلف الامام په پټه سره له ويلو څخه ولې خلک منع کوي؟

ځواب دا دی چه مونږ څو ځو څله دا ويلي دي چه دا آيت په اتفاق سره د قرائت خلف الامام په

باره کښې نازل شوې دی د جُمعې خطبه وروسته ورسره ملحقه شوې ده او که نه نو په مکې کښې د جُمعې لمونځ او خطبه چیرته وو؟ پس څومره چه په لمانځه کښې د استماع او انصات تاکید دی په خطبه کښې دومره نشته د دې لپاره ځینو فقهاوو پر دې بناء باندې د درود ویلو اجازه ورکړې ده چه په خطبې کښې له امام څخه د کوم ضرورت په وخت خبرې کول یا د دُعا غوښتنه کول جائز دي او امام ته هم له مقتدیانو سره خبرې کول او د کومې ضروري خبرې پوښتنه کول یا امر با لمعروف او نهی عن المنکر کول جائز دي. او په دې وخت کښې مقتدي د امام د خبرې خواب هم ورکولی شي لکه څرنګه چه د سلیک غطفاني له واقعې څخه چه نبي کریمﷺ د خطبې په وخت کښې له هغه سره خبره وکړه او یو ځل نبي کریمﷺ ته پ خطبه کښې د باران د دُعا په باره کښې خبره وشوه او د حضرت عمرؓ له واقعې څخه چه په خطبه کښې ئې حضرت عثمانؓ ته د ځنډ له وجې تنبیه (خبرداري) ورکړې وو او هغه په ځواب کښې خپل عذر بیان کړی وو. (بخاري) ښکاره خبره ده چه دا له خطبې سره منافي یا ټکر نه دی ګڼل شوی. همدارنګه چه کله خطیب د خطبې په منځ کښې حکم کوي چه په نبي کریمﷺ باندې درود ولیږئ نو په دې حکم باندې عمل کول هم د خطبې منافي نه دی. په پټه سره درود ویلی شي نه په لوړ آواز سره. او ځینو حنفي فقهاوو په دې صورت کښې هم په ژبې سره د درود شریف د ویلو اجازه نه ده ورکړې یوازې ئې په زړه کښې د ویلو اجازه ورکړې ده نو اشکال پاتې نه شو

یو الزام ئې دا لګولی دی چه کله د سهار لمونځ شروع شوی وي په دې حالت کښې د امام د قرائت په وخت کښې د حنفیانو په نزد د صف شا ته د سُنتو ادا کول جائز دي او په (وإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ) سره دا ممنوع نه بولي. نو په دې آیت سره په امام پسې د سورۂ فاتحه قرائت ولې ممنوع دی؟

ځواب دا دی چه د عبد الله بن عباس او عبد الله بن مغفل روایتونه پورته تیر شول چه په هغو کښې تصریح شوې ده چه دا آیت یوازې د مقتدي په حق کښې ده چه هغه به قرائت خلف الامام نه کوي بلکه غلی به اوسي. له دې پرته په نورو ځایونو کښې که چیرته قرآنکریم لوستل کیږي نو اوریدل او غلي اوسیدل فرض نه دي ځینو حنفي فقهاوو دا قول غوره کړی دی د هغو په نزد د سهار د لمانځه په وخت په جومات کښې یوې خوا ته د سهار سنّت ادا کول جائز دي ځکه چه دا سړی تر اوسه مقتدي نه دی او ځینو فقهاوو د لفظ د عموم پر بناء باندې په داسې ځای کښې ئې د سهار د سنتو ادا کول منع کړي دي چیرته چه د امام قرائت اوریدل کیږي هغوی وائي چه د جومات په دروازه کښې یا له جومات څخه د باندې سنّت باید ادا شي او بیا په جماعت کښې شریک شي

پاتې شوه د مقتدي (سبحانك اللّهم) لوستل. په دې کښې د حنفیانو صحیح قول دا دی چه په جهري لمانځه کښې د امام د قرائت په وخت مقتدي ته (سبحانك اللّهم) لوستل جائز نه دي بلکه

تکبیر تحریمه دي واني او چُپ دې ودرېږي او که موقع په لاس ورشي نو د امام په سکتاتو کښې دي (سبحانك اللهم) لولي او د امام په سکتاتو کښې سورة فاتحه هم لوستلی شي لکه څرنګه چه څو څو خله بیان شو

پاتې شوه دا چه کله امام جهر کوي په دې وخت کښې باید د الله اکبر په ویلو سره هم لمونځ شروع نه شي د دې ځواب دا دی چه تکبیر تحریمه د لمانځه شرط دی رکن نې نه دی. نو د تکبیر تحریمه په وخت دا سړی مقتدي نه دی تر تکبیر تحریمه وروسته مقتدي جوړیږي او په همدې وخت کښې د قرآن اوریدل او خاموش اوسیدل واجبیږي له دې څخه مخکښې نه واجبیږي بله دا چه په دې باندې د ټولو اجماع هم ده چه د امام د قرائت له اوریدو سره سره د تکبیر تحریمه په ویلو سره په لمانځه کښې شریکیدل صحیح دي. پس صاحب تکمیل دې باید پخپلې پوهې باندې ماتم وکړي

او د امام بخاري له جزء القرائت څخه چه کوم الزام را نقل شوی دی چه په مدارسو او مکاتبو کښې استاذ یوه هلک ته سبق ورکوي او پاتې هلکان هم قرائت کوي هلته د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) پر بناء باندې هلکان نه خاموشه کیږي الخ.

د دې خو یو ځواب هغه دی کوم چه پورته تیر شو چه دا آیت د مقتدي په حق کښې دی د غیر مقتدي په حق کښې نه دی. دویم دا چه هلکان په لویانو باندې قیاس کول هم غلط دي. هلکان خو بې اودسه هم قرآنکریم لوستلی شي. هغوی مرفوع القلم بلل شوي دي

له دې وروسته ئې دعوی کړې ده چه د انصات معنی د مطلق چُپ والي نه ده بلکه معنی ئې سکوت سره له اوریدو ده نو له دې څخه هم د حنفیانو مطلب نه شي حاصلیدلی ځکه چه په دې سره په جهري لمانځه کښې به یواځې د امام د قرائت په وخت کښې ممانعت وي د امام په سکتاتو کښې د قرائت کولو ممانعت هیڅکله له دې آیت څخه نه ثابتیږي حالانکه د حنفیانو دعوی ده چه په جهري لمانځه کښې د امام د سکتاتو په وخت هم قرائت ناجائز او حرام دی الخ

دا په حنفیانو باندې افتراء ده. کوم خلک چه د امام د سکتاتو په رعایتولو سره سورة فاتحه خلف الامام ولوستلی شي دې ته هیڅوا هم ناجائز او حرام نه دي ویلي. همدا رنګه په سرّي لمونځونو کښې هم د سورة فاتحه قرائت خلف الامام سوکه سوکه جائز دی په دا سې حال کښې چه له امام سره منازعت او هغه ته د تشویش اچولو سبب و نه ګرځي لکه څرنګه چه څو څو خله تیر شول

له دې وروسته ئې دعوه کړې ده چه کله امام په جهر سره قرائت وکړي او مقتدي هم سوکه سوکه هغه الفاظ ولولي نو په دې کښې په ښه توګه د استماع او انصات حکم هم په ځای کیږي الخ.

دا محض دعوی ده کومه چه قابلِ قبوله نه ده. رسول الله ﷺ د وحی د نزول په وخت خپلو شونډو

مبارکو ته حرکت ورکاوه او یو ځای ئې ورسره وایه. جهر ئې نه کاوه. حق تعالی له دې څخه هم منع کړ او وئې فرمایل چه لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ.

،له قرآن سره خپلې ژبې ته حرکت مه ورکوه د دې لپاره چه زر دې یاد شي. دې لره ستا په زړه کښې ځایول او په تا باندې د دې لوستل زمونږ په ذمه باندې دي. نو کله چه مونږ (د جبرائیل علیه السلام، په واسطه دا وایو نو د هغه د قرائت اتباع وکړئ، د دې په تفسیر کښې عبد الله بن عباس فرمائي (فاستمع له وانصت) ،چه کله وحی نازلیږي نو هغه واورئ او چُپ و اوسئ،

له دې وروسته به هغه خپله ژبه نه خوځوله او غلی به اوسیده. ملاحظه کړئ بخاري شریف ج۱. ص۳ معلومه شوه چه د قرآن د قرائت په وخت کښې ژبې ته حرکت ورکول اتباع نه دی او مقتدي ته د امام د اتباع امر ورکړ شوی دی. (انما جعل الامام لیؤتم به) ،چه امام د دې لپاره جوړ شوی دی چه د هغه اتباع وشي، او د ابن عباس له حدیث څخه څرګنده شوه چه د قرائت اتباع دا دی چه با لکل سړی غلی و اوسي. ژبې ته حرکت ور نه کړي او په لغت کښې هم انصات صرف سکوت ته وائي البته که چیرته (انصت له) وویل شي نو د دې دوه معناوې دي. یو غلی اوسیدل. دویم د غوږ په لګولو سره اوریدل او چه کله انصات مطلق وي نو معنی ئې یو اځې د سکوت ،چُپوالي،ده ملاحظه کړئ قاموس ج۱. ص۹۸ پس له امام سره یو ځای قرائت کول د امام د اتباع هم خلاف ده او د انصات هم خلاف ده

تر دې وروسته ئې دا الزام لګولی دی چه له نبي کریم ﷺ څخه په لمانځه کښې څو سکتې ثابتې دي که چیرته مقتدي په نوموړي سکتاتو کښې سورۀ فاتحه ولولي نو د (وإذا قرئ القرآن) آیت مخالف به نه وي

ځواب ښکاره دی چه دې صورت ته چا ناجائز ویلي دي؟ او دا هم ښکاره ده چه دا سکتات په امام باندې واجب نه دي ځکه چه د وجوب هیڅ دلیل نشته. که چیرته امام سکته و نه کړي نو مقتدي د سورۀ فاتحه قرائت نه شي کولی. نو نه به مقتدي ګنهګار وي او نه ئې لمونځ باطلیږي.

تر دې وروسته ئې دعوی کړې ده چه دا آیت په امام پسې په زوره زوره د لوستلو په ممانعت کښې نازل شوی دی او له امام رازي څخه نقل کړی دی چه دا قول د امام ابو حنیفه او د هغه د اصحابو دی

ځواب دا دی چه لکه څرنګه چه په دې عبارت کښې د امام صاحب او د هغه د اصحابو خوا ته پرته له کوم سند د یوه غلط قول نسبت شوی دی همدارنګه دا دعوی هم غلطه ده چه دا آیت په امام پسې په زوره زوره د قرائت کولو په ممانعت کښې نازل شوی دی خبردار: د صحابه وو په اړه ځوک دا ګومان کولی شي چه هغوی په لمانځه کښې په رسول الله ﷺ پسې په زوره زوره شور او غوغا

ضرورت څخه بالکل کوله. آیا هغوی د لمانځه له حقیقت او په هغه کښې د خشوع او خضوع له خبر نه وو؟

اهلِ حدیث چه کوم په دې دول بې خایه خبرې کوي او صحیح حدیثونه ردوي او د قرآن په آیت کښې غلط تاویلونه کوي نو هغوی عامل با لحدیث (په حدیثو عمل کوونکي) شول او حنفیان چه د نصوصو صحیح معناوې بیانوي او په صحیح طریقې باندې عمل کوي هغوی مذهب پرست، هډوکي خرخوونکي جوړ شول سبحان الله' دا څه انصاف دی؟ له دغو حضراتو څخه دې یو ځوک پوښتنه وکړي چه که چیرته دا آیت په امام پسې په چیغو چیغو د لوستلو په ممانعت کښې نازل شوی وي او په پټه قرائت جائز وي نو د جُمعې په خطبه کښې به هم په زوره خبرې کول منع وي. په ځومره اندازه آواز سره به خبرې کول. تسبیح، تکبیر او تهلیل باید ممنوع وي. ځکه چه ټولو علماوو د همدې آیت له مخې په خطبه کښې له خبرې کولو څخه منع کړې ده او پخپله صاحبِ تکمیل هم د دې آیت شانِ نزول خطبه ګنلې ده. نو آیا دی به د دې قائل وي چه د جُمعې په خطبه کښې د امام د خطبې د اوریدو په وخت کښې خلکو ته بې له چیغې خبرې کول یا ذکر الله. تکبیر، تسبیح او تهلیل جائز دی؟ که چیرته ئې جائز بولي نو دا د اجماع خلاف دی، اهل حدیث هم د دې قائل نه دي او که چیرته ئې جائز نه بولي نو آیا د خطبې درجه تر لمانځه زیاته ده؟ چه په لمانځه کښې سوکه لوستل جائز او په خطبه کښې حرام دي.

تر دې وروسته ئې دعوی کړې ده چه د سورهٔ فاتحه په عدمِ فرضیت باندې د حنفیه وو له دې آیت څخه استدلال کول د ټولو محدثینو او مفسرینو په خلاف دی دا هغه مغالطه ده چه کومه چه له شروع څخه تر آخره پورې د صاحبِ تکمیل شیوه (خوی یا طریقه) ده حنفیه وو له دې آیت څخه کله د سورهٔ فاتحه د عدمِ فرضیت استدلال کړی دی؟ له دې څخه خو هغوی د قرائت خلف الامام په عدمِ فرضیت باندې استدلال کوي او په دې کښې جمهور سلف او خلف له دوی سره دي لکه څرنګه چه د علامه ابن تیمیه له قول څخه څرګنده شوې ده چه د سورهٔ فاتحه په عدمِ فرضیت باندې خو هغوی د ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ آیت څخه استدلال کوي او د اعرابي له حدیث څخه د دوی د استدلال تائید کیږي لکه څرنګه چه مخکښې په تفصیلي توګه تیر شول

تر دې وروسته ئې دعوی کړې ده چه په دا آیت په لمانځه کښې د خبرو کولو په ممانعت کښې نازل شوی دی او د ځینو تابعینو قول ئې را نقل کړی دی چه دا آیت د خطبې په باره کښې نازل شوی دی. د خطبې په وخت ئې خلکو ته د اوریدلو حکم ورکړی دی الخ

د دې ځواب تیر شوی دی چه په مکه کښې نه جُمعه قائمه وه او نه خطبه وه د دې لپاره چه کومو حضراتو دا آیت په خطبې پورې تړلی دی د هغو مطلب دا دی چه خطبه ئې له لمانځه سره ملحق کړی دی دا مطلب ئې نه دی چه شانِ نزول ئې یواځې د جُمعې خطبه ده ځکه چه دا آیت په اتفاق سره

مکي دي او په مکي کښې نه جُمعه وه او نه خطبه. او په خطبه کښې سوکه خبرې کول یا په پټه سره ذکر و تسبیح کول په اتفاق سره جائز نه دي نو په لمانځه کښې له امام سره سوکه قرائت به څه ډول جائز وي؟ په لمانځه کښې خبرې کول تر هجرت وروسته هم جائز وو. چه کله د سورهٔ بقره آیت ﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ نازل شو نو له خبرې کولو څخه خلک منع شول ‹صحیح مسلم› او ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ آیت په اتفاق سره مکّي دی دا په لمانځه کښې د خبرې کولو په ممانعت باندې محمولول صحیح نه دي. او که نه نو بیا دا لازمیږي چه صحابهٔ کرام له ممانعت سره سره هم په عامه توګه په لمانځه کښې خبرې کولې او دا د هغوی له شان څخه ډیره لرې خبره ده او په مدینه منوره کښې صحابهٔ کرامو په عامه توګه قرائت خلف الامام نه کول. یوه یا دوو ناخبرو داسې کړی دی لکه څرنګه چه د حدیث له لوستونکو څخه پټه نه ده چه کله له نبي کریمﷺ پوښتنه وکړه چه په تاسو کښې چا قرائت وکړ نو یواځې یوه سړي وویل چه ما قرائت وکړ. هغه لره نبي کریمﷺ منع کړ.

بیا ئې د امام رازي رحمه الله قول را نقل کړی دی چه په دې آیت کښې کفارو ته خطاب دی او که چیرته دا آیت په قرائت خلف الامام باندې محمول کړی شي نو د قرآن سیاق او سباق هم ګډوډیږي او ترتیب ئې له منځه ځي الخ.

زه وایم چه د امام احمد بن حنبل قول مخکښې تیر شو چه په اتفاق سره دا آیت د لمانځه په اره ‹د قرائت خلف الامام څخه په منع کولو کښې› نازل شوی دی نو آیا له احمد بن حنبل او د سلفو له نورو علماو څخه زیات څوک د قرآن په سیاق او سباق باندې پوهیدونکی کیدلی شي؟ بیا له دې آیت څخه مخکښې د لوی خدای جل جلاله دا ارشاد دی چه ﴿هَٰذَا بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ ‹دا قرآن ‹پخپل ځای کښې› ګوا که ډیر دلیلونه دي ستاسو د ربّ له خوا څخه او هدایت او رحمت دی د هغو خلکو لپاره چه ایمان ئې پرې راوړی دی› په دې کښې د اهلِ ایمان او د قرآن ذکر دی. تر دې وروسته ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ دی تر دې وروسته ﴿وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ﴾ دی چه هر مسلمان ته د ذکر تاکید او له غفلت څخه د هغه ممانعت دی. لنډه دا چه د وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ څخه مخکښې هم د ایمان د خاوندانو ذکر دی او وروسته هم د ایمان خاوندانو ته خطاب دی. نو په منځ کښې د قرآن د قرائت په متعلق مسلمانانو ته د خطاب په کولو سره د قرآن سیاق او سباق څنګه مختل او ګډوډ شو؟ تر دې آیت مخکښې د قرآن د عظمت ‹لوړوالي› بیان دی چه هغه د ایمان د خاوندانو لپاره بصائر، هدایت او رحمت دی. تر دې وروسته په یقیني توګه د هغه له عظمت سره دا مناسبه ده چه

چه په ښه توګه له

کله قرآنکریم (په لمانځه کښې) لوستل کیږي هغه واورئ او غلي و اوسئ ترڅو

بصیرت، هدایت او رحمت څخه برخمن شئ. تر دې وروسته حکم دی چه خپل پروردګار سهار او ماښام په زړه کښې له عاجزۍ، خوف او ویرې سره یاد او له غافلانو څخه مه کیږئ.

ووایئ کوم عقلمند دا ویلی شي چه په دې صورت کښې د قرآن نظم ګډوډ او له منځه تللی دی بلکه چه په انصاف سره وکتل شي نو په کوم ځای کښې چه قرآنکریم د کفارو شور، فریاد او چیغو ذکر کړی دی هلته ئې د رحمت یادونه نه ده کړې بلکه هغوی ته ئې د سخت عذاب اخطار ورکړی دی.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ۝ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

(یعنې کافر خلک وائي چه دا قرآن مه اورئ او شور او غوغا جوړ کړئ ښائي چه تاسو په دې ډول غالب شئ. مونږ به هغوی ته د سخت عذاب خوند ور وڅکو او هغوی د دې بد حرکت کوم چه دوی ئې کوي سزا ورکړو)

پس د (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) عنوان هم دا وائي چه په دې کښې مسلمانانو ته خطاب دی. همدوی د قرآن په اوریدلو او خاموشه اوسیدلو باندې د رحمت هیله مند کیدلی شي یواځې کفار به په دې باندې د رحمت امیدوار څنګه کیدلی شي ترڅو پورې چه ایمان ئې نه وي راوړی؟ پس د تفسیر فتح البیان دا قول هیڅکله صحیح نه دی چه په دې آیت کښې کفارو ته خطاب دی او مسلمانانو ته د خطاب په منلو سره د قرآنکریم په آیتونو کښې ارتباط نه پاتې کیږي. بلکه له سیاق او سباق او د آیت له عنوان څخه ښه تره څرګندیږي چه په دې کښې یواځې او یواځې مسلمانانو ته خطاب دی. ټول مفسرین علماوو دا آیت له قرائت خلف الامام څخه په ممانعت باندې محمول کړی دی لکه څرنګه چه د علامه طبري په حوالې سره د تفصیل تر څنګ په لومړي سر کښې لیکلي دي. غالباً کتونکي به اندازه وکړي چه صاحب تکمیل البرهان په څومره بې انصافۍ او مذهبي عصبیت سره د حنفیانو په دلائلو باندې نیوکې کوي چه د قرآن له کوم آیت څخه چه د سلف او خلف جمهورو علماوو د قرائت خلف الامام په ممانعت باندې استدلال کړی وو هغه د تفسیر فتح البیان او امام رازي په قول سره ردول غواړي. (الغريق يتشبث بالحشيش) دې ته وائي چه اوبو اخیستونکي ته د وښو اسره هم ډیر په نظر ورځي

د حنفیه وو د حدیثو په دلائلو باندې نیوکې

لومړی دلیل ئې دا بیان کړی دی چه په صحیح البخاري کښې چه کوم روایت له ابو بکره ﷺ

څخه روایت دی چه هغه د رکوع په حالت کښې رسول اللهﷺ پیدا کړ نو په صف کښې له یو ځای کیدو څخه مخکښې ئې رکوع وکړه او د رسول اللهﷺ په حضور کښې ئې د دې خبرې یادونه وکړه هغهﷺ ده ته د رکعت د بیرته را ګرځولو حکم و نه کړ. له دې څخه حنفیه په امام پسې د سورهٔ فاتحه په نه فرض کیدو باندې دلیل راوړي چه کله په رکوع کښې له امام سره د یو ځای کیدو په صورت کښې (پرته له سورهٔ فاتحه) څخه رکعت ادا شو نو د قیام په حالت کښې هم پرته له سورهٔ فاتحه څخه لمونځ کیږي الخ.

په دې اړه عرض دا دی چه دا یواځې د حنفیانو دلیل نه دی بلکه د مالکیانو، حنبلیانو هم د مسبوق له دې مسئلې څخه په مقتدي باندې د قرائت خلف الامام د نه واجب والي استدلال کړی دی لکه څرنګه چه د کتاب المغني په حوالې سره مخکښې تیر شو او یواځې ئې د ابي بکرهؓ له حدیث څخه استدلال نه دی کړی بلکه له اجماع څخه ئې استدلال کړی دی. امام طحاوي تصریح کړې ده چه په دې کښې د فقهاوو اختلاف نشته چه مسبوق د رکوع په پیدا کولو سره رکعت پیدا کوي او د ابن قدامه په مغني کښې دي چه (ولانها قراءة لا تجب على المسبوق فلم تجب على غيره كا لسورة) (بیا په امام پسې د سورهٔ فاتحه قرائت په مسبوق باندې واجب نه دی نو په غیر مسبوق باندې به هم واجب نه وي لکه د (ضم) سورت غوندې آه)

د دې دلیل خواب دا ورکړ شوی دی چه د قرائت وجوب د قیام (دریدلو) په حالت کښې دی چه کله حالت بدل شو نو حکم هم بدل شو.

زه وایم چه د اهلِ حدیث له ژبې او قلم څخه د داسې خبرو وتل د تعجب وړ دي ځکه چه دا خو سراسر قیاس دی چه په اړه ئې دا خلک په ډیر زور او شور سره د (اول من قاس ابليس)[1] ناري لګوي. دوی باید د کوم حدیث له مخې دا ثبوت ورکړي چه د قرائت وجوب د قیام له حالت سره مخصوص دی. د حضرت عباده په حدیث (لاصلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب) کښې خو د قیام شرط نشته. که چیرته په کوم بل حدیث کښې دا قید راغلی دی نو څرګنده شوه چه دی یو حدیث په بل حدیث باندې مقید کولی شي. بیا حنفیانو کومه ګناه کړې ده چه هغوی له بل حدیث (من كان له امام فقراءته له قراءة) څخه د عباده حدیث په امام او منفرد پورې خاص کوي؟ بیا دا هم نه شوه چه کله حالت بدل شي نو حکم هم بدلیږي. اول خو دا ثابته کړئ چه د رکوع په کولو سره کوم حالت بدل شو؟ آیا لمونځ ختم شو او که لمونځ کوونکی بدل شو؟ آخر دا مسئله له کوم حدیث څخه ده معلومه

---

۱ - چه تر ټولو مخکښې ابلیس قیاس کړی وو. مخکښې دا د هغه بې خبرۍ ده چه د ابلیس قیاس کوم دول قیاس وو او د مجتهد قیاس کوم قیاس ته وائي. ۱۲ ظ

کړې ده د رکوع په کولو سره د لمانځه یا لمونځ کوونکي حالت بدلیږي؟ د ابو بکره حدیث او دغو ټولو حدیثونو څخه کوم چه د رکوع په پیدا کولو سره د رکعت په پیدا کولو دلالت کوي خو دا څرګندیږي چه د شارع علیه السلام په نظر کښې رکوع د قیام په حکم کښې دی له دې وجې د رکوع په پیدا کولو سره رکعت پیدا کیږي. البته سجده د قیام په حکم کښې نه ده ځکه چه د سجدې په پیدا کولو سره رکعت نه پیدا کیږي. او چه کله رکوع د قیام په حکم کښې ده نو په رکوع سره حالت بدل نه شو. پس په رکوع پیدا کوونکي باندې باید په رکوع کښې د فاتحه قرائت فرض شي لکه څرنګه چه ځینې صحابه هم دې خوا ته تللي دي. ملاحظه کړئ د بیهقي جزء القرائت ص۲۸

عن حسان بن عطية عن ابي الدرداء قال لا تترك الفاتحة خلف الامام زاد ابن ابي الحواري ولو ان تقرأ والعه راكع وفي رواية اخرى عن ابي الدرداء قال لو ادركت الامام وهو راكع لاحببت ان اقرأ بفاتحة الكتاب.

،حسان بن عطیه له حضرت ابو الدرداء څخه روایت کوي هغه وفرمایل چه په امام پسې د سورۀ فاتحه قرائت مه پریږدئ. که په رکوع کښې هم وی بیا ئې هم ووایئ. په بل روایت کښې دي چه ابو الدرداء ﷺ وفرمایل چه که چیرته زه امام په رکوع کښې هم پیدا کړم نو دا خوښوم چه سورۀ فاتحه ،په رکوع کښې هم، ولولم، په دې اثر سره د صاحبِ تکمیل ټول جوړ شوی عمارت ړنګ شو. څرګنده شوه چه په رکوع سره حالت هیڅ بدل نه شو بلکه په رکوع کښې هم د قیام غوندې د فاتحه قرائت کیدلی شي او دې اثر ته دې ضعیف نه شي ویلی ځکه چه امام بیهقي دې لره د حجت په توګه وړاندې کړی دی. پس د صاحبِ تکمیل دا نتیجه ایستل چه ،لکه څرنګه چه د شریعت دا حکم دی چه هیڅ یو رکعت پرته له سورۀ فاتحه څخه نه کیږي همدارنګه د شریعت دا حکم هم دی چه په رکوع کښې په یو ځای کیدو باندې ،رکعت، کیږي" د حنفیانو او حنبلیانو د استدلا د وزني کیدلو اقرار دی. چه کله په رکوع کښې په یو ځای کیدو سره رکعت پیدا کیږي او په رکوع کښې د سورۀ فاتحه لوستل فرض نه دی د امام قرائت کافي دی. د صاحبِ تکمیل دا وینا چه د رکوع حالت ته په تلو سره حالت بدل شو او په مثال کښې د مسافر او مقیم مسئله بیانول د هغه چه څومره بد حواسي ښکاروي کتونکي به ئې خپله اندازه وکړي.

حقه خبره دا ده چه کوم خلک د مقتدي په ذمې باندې په امام پسې د سورۀ فاتحه قرائت ته فرض وائي هغوی خو دې یا د ظاهریه وو غوندې باید دا ومني چه د رکوع په پیدا کولو سره رکوع نه پیدا کیږي او یا دې د ابو الدرداء غوندې دا ومني چه امام په رکوع کښې پیدا کړي نو په رکوع کښې دې سورۀ فاتحه ولولي. که چیرته هغوی د جمهورو غوندې دا ومني چه د رکوع په پیدا کیدو سره رکعت تر لاسه کیږي او په رکوع کښې سورۀ فاتحه فرض نه ده نو بیا هغوی په هیڅ ډول هم په مقتدي باندې د فاتحه قرائت ته فرض نه شي ویلی

پاتې شوه دا چه د حنفیانو په نزد په تکبیر تحریمه کښې قیام فرض دی او په دې حالت کښې ابو بکره صحابي ته قیام هم په لاس ور نه غی پرته له قیام څخه د هغه رکعت ادا شو ، پس څرګنده شوه چه قیام هم فرض نه شو الخ.

له دې څخه د صاحبِ تکمیل د حواسو ګډوډوالی ښکاره دی. زه دا پوښتنه کوم چه حضرت ابو بکره تکبیر تحریمه ویلی وو او که نه؟ که چیرته خواب په اثبات کښې وي نو په حدیث کښې د دې ذکر چیرته دی؟ که چیرته وویل شي چه د تکبیر د ذکر کولو ضرورت نشته ځکه چه معلومه خبره ده چه پرته له تکبیر تحریمه څخه لمونځ نه کیږي نو مونږ وایو د قیام د ذکر هم ضرورت نشته ځکه چه معلومه خبره ده چه تکبیر تحریمه پرته له قیام څخه نه صحیح کیږي. علامه شوکاني او امام طحاوي په دې باندې اجماع را نقل کړې ده چه تکبیر تحریمه پرته له قیام څخه نه صحیح کیږي. او که چیرته ئې خواب په نفی کښې وي نو دا د ټول اُمت خلاف دی، له تکبیر تحریمه پرته د هیچا په نزد هم لمونځ نه شي صحیح کیدلی.

په دویم دلیل باندې نیوکه

تر دې وروسته ئې دویم دلیل د حضرت ابو هریرةﷺ حدیث د ابو داؤد په حوالې سره په لنډه توګه را نقل کړی دی. مونږ دا حدیث پخپلو دلائلو کښې په مفصله توګه بیان کړی دی چه حضرت ابو هریرةﷺ فرمائي چه رسول اللهﷺ له یوه لمانځه څخه فارغ شو چه جهر ئې پکښې کاوه نو وئې فرمایل چه په تاسو کښې چا له ما سره یو ځای قرائت کړی دی؟ یوه سړي وویل چه هو! یا رسول الله. ما قرائت کړی دی. نو رسول اللهﷺ وفرمایل: ما هم دا ویل چه دا څوک دی چه له ما څخه قرآنکریم په زوره وړي؟ چه کله خلکو د رسول اللهﷺ دا خبره واوریده نو صحابه وو په هغه لمانځه کښې له قرائت کولو څخه بند شول په کوم کښې چه رسول اللهﷺ په جهر سره قرائت کاوه. دا روایت امام مالک په موطا کښې، امام شافعي په مسند کښې، څلور وارو امامانو په سنن کښې روایت کړی دی او ترمذي ئې تحسین کړی دی او ابن حبان ورته صحیح ویلي دي.

د دې دلیل خواب صاحب تکمیل ورکړی دی چه "صحابه له قرائت کولو څخه منع شول. دا لفظ مدرج (یعني راوي پخپله ور زیات کړی دی، د صحابي قول نه دی، دی مرفوع نه دی. دا د زهر تابعي قول دی."

ما مخکښې ویلي دي چه ابو داؤد دا روایت د معمر په واسطه سره هم روایت کړی دی او په دې کښې تصریح ده چه حضرت ابو هریرهﷺ وفرمایل: "خلک په جهري لمانځه کښې له قرائت کولو څخه منع شول" او معمر ثقه، متقن دی. له ده څخه روایت کوونکی احمد بن السرح هم ثقه ثبت دی.

پس دا دعوی غلطه ده چه دا د زهري قول دی. بیا که چیرته د زهري قول هم وي نو دا د زهري فتوی نه ده بلکه د یوې واقعې خبر دی او زهري په مغازي، سیر او د رسول اللهﷺ په اخبارو کښې د

وخت امام دی. د رسول الله ﷺ د زماني د واقعاتو په بيانولو کښې د ده قول حجت دی.

د صاحبِ تکميل دا وينا چه "له دې څخه په سوّي لمونځونو کښې د قرائت ممانعت نه ليدل کيږي" نو په سرّي لمونځونو کښې له قرائت څخه مونږ هم ممانعت نه کوو ليکن په جهري لمانځه کښې خو د قرائت ممانعت ثابت شو او همدغه زمونږ مدعا او غوښتنه ده.

تر دې وروسته صاحبِ تکميل فرمائي چه د حديث مطلب ښکاره دی چه تر سورۀ فاتحه وروسته چه کله امام په جهري لمونځونو کښې کوم سورت تلاوت کوي نو مقتدي دې په خاموشی سره هغه اوري الخ

ليکن دی خو دې دا ووائي چه د حديث دا مطلب د حديث له کوم لفظ څخه معلوم شو؟ ښکاره ده چه (فانتهي الناس عن القراءة في ما جهر فيه النبي ﷺ بالقراءة). (پس خلک د قرائت له کولو څخه منع شول په هغو لمونځونو کښې چه رسو الله ﷺ به جهر کاوه) په دغو الفاظو کښې د فاتحه او غير فاتحه هيڅ ذکر نشته بلکه مطلقاً له قرائت څخه د بنديدلو مفهوم تري څرګنديږي. که چيرته وويل شي چه له دويم حديث څخه دا قيد ور زيات شوی دی په کوم کښې چه د ابو هريرة ﷺ خپل شاګرد ته امر پکښې موجود دی چه (اقرأبها في نفسك) (چه سورۀ فاتحه پخپل نفس کښې وايه) نو د دې مطلب زمونږ په نزد دا دی چه په زړه کښې ئې وايه. او که چيرته په يوه حديث کښې له بل حديث څخه تاسو کوم قيد ور زياتولی شئ نو حنفيه وو بيا څه ګناه کړې ده چه هغوی د عباده د حديث (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب) کښې د بل حديث له وجې (هذا اذا كان وحدهٔ) قيد ور زياتوي چه د سورۀ فاتحه له قرائت پرته د لمانځه د نه ادا کيدو حکم په هغه وخت کښې دی چه کله يو څوک تنها لمونځ کوي او دا قيد پخپله د حديث راوي سفيان بن عيينه ور زيات کړی هم دی او امام احمد بن حنبل د حضرت جابر ﷺ له روايت څخه د دې تائيد کړی دی او صحيح حديث (اذا قرأ فانصتوا) هم د دې تائيدوونکی دی. (فما هو جوابكم فهو جوابنا). د صاحبِ تکميل د ترمذي د قول نقل کول او د امامِ احمد د قول پريښودل او له امام الکلام څخه د اسرې غوښتل چه د هغه د کومې بيچارګۍ ښکارندوی دی په هغه باندې د علم خاوندان ښه پوهيدلی شي.

په دريم دليل باندې نيوکه

د دريم دليل په خواب کښې خو صاحبِ تکميل کمال کړی دی. يو خو ئې د حضرت جابر حديث (من صلّ ركعة لم يقرأ فيها بأم القرآن فلم يصل الا ان يكون وراء الامام) (چا چه کوم رکعت پرته له سورۀ فاتحه څخه ادا کړ هغه لمونځ نه دی کړی ليکن دا چه په امام پسې وي) د دې مطلب ده داسې ايستلی دی چه "د مقتدي يواځې هغه رکعت چه امام ئې د رکوع په حالت پکښې پيدا کړی وي

پرته له سورۀ فاتحه صحيح دی" خبردار! موطاء امام مالک او ترمذي له حضرت جابر څخه چه کوم الفاظ نقل کړي دي له هغو څخه د هيچا ذهن هم د دې مطلب خوا ته رسيدلی شي کوم چه صاحب تکميل له خانه جوړ کړی دی. ترمذي له دې حديث څخه د امام احمد په عدم وجوب قرائت خلف الامام باندې استدلال نيول را نقل کړي دي نو آيا امام حمد د حديث په مطلب باندې غلط پوه شوی دی او صاحب تکميل ئې په مطلب صحيح پوه شوی دی؟ سبحان الله! د (وراء الامام) لفظ د مسبوق له دې رکعت سره څه تړاؤ لري کوم چه د رکوع په حالت کښې ئې پيدا کړی دی. "يوه خبره له آسمانه او يوه له زمکې" دې ته وائي. که چيرته د داسې لرې او اوږدو مطالبو په بيانولو سره د نورو د دلائلو ځوابونه ورکوئ نو په خدای قسم تاسو به په يوه دليل سره هم خپله مدعٰی و نه شئ کړئ چه ثابته ئې کړئ.

دا خو د حديث په معنٰی کښې بې مطلبه او موقع تاويل وو اوس د صاحب تکميل د ديانت په سند کښې بحث ملاحظه کړئ. لومړی خو ده د جابر اثر د موقوف په ګڼلو سره د اقاعده بيان کړې ده چه "د صحابي قول د مرفوع حديث په خلاف وي نو هغه د حنفيانو په نزد مقبول نه دی" ليکن لومړی دې هغه دا ثابته کړې چه د حضرت جابر دا قول د مرفوع حديث ولې خلاف دی؟ د (اذا قرأ فأنصتوا) حديث خلاف نه دی. او (من کان له امام فقراءة الامام له قراءة) حديث سره هم موافق دی. پاتې شو د عباده حديث. نو امام ترمذي د امام احمد قول نقل کړی دی چه هغه د حضرت جابر د همدې قول له وجې دعباده حديث په منفرد باندې محمولوي څکه چه د عباده په حديث کښې له امام يا مقتدي څخه هيڅ تعرض هم نشته.

بيا ده د ترمذي محشي او مولانا احمد علي محدث سهارنپوري د ناخبره په بللو سره دا ګلان شيندلي دي چه دغو خلکو دا اثر د طحاوي په حوالې سره مرفوع ليکلی دی حالانکه پخپله امام طحاوي په شرح معاني الآثار کښې د دې ترديد په زورورو الفاظو سره کړی دی. بيا ئې له طحاوي څخه يو عبارت را نقل کړی دی (من ذلک يحيی بن السلام عن شعبة فهو منکر - الخ) له پلوه د هغه حديث يحيی بن سلام له شعبه څخه دی هو! هغه حديث منکر دی" له دې څخه هر ليدونکی او اوريدونکی په دې پوهيږي چه امام طحاوي به د يحيی بن سلام دې حديث ته منکر ويلي دي کوم چه له حضرت جابر څخه مروي دی حالانکه د طحاوي قول په اصل کښې د جابر د حديث په اړه نه دی بلکه د حج د مناسکو د هغه حديث په اړه دی کوم چه يحيی بن سلام له شعبه څخه له ابن ابي ليلی څخه له زهري څخه له سالم څخه له عبد الله بن عمر رضی الله عنه څخه مرفوعا روايت کړی دی چه تمتع کوونکی که چيرته هدی پيدا نه کړی نو د تشريق په ورځو کښې دې روژه و نيسي او د محدثينو د اصولو پر بناء د دې حديث مرفوع والی ئې منکر ګڼلی دی او ويلي ئې دي چه دا د عبد الله بن عمر

قول دی ځکه چه يحيیٰ بن سلام او ابن ابي ليلیٰ په حفظ کښې محدثين څه خبره لري. تر دې وروسته طحاوي دا هم ويلي دي چه (مع اني لا احب ان اطعن علی احد من العلماء بهذا ولکن ذکرته لما يقول اهل الرواية في ذلک اه) . ج۱،ص۲۱۵ - يعنې اگر که په علماوو کښې په هيڅ باندې طعن (بد رد ويل) نه خوښوم ليکن د روايت خاوندانو چه څه ويلي دي هغه ما ذکر کړي دي.

د صاحبِ تکميل خيانت

په دې ځای کښې صاحبِ تکميل څو خيانتونه کړي دي. ي دا چه طحاوي د يحيیٰ بن سلام هغه حديث ته منکر ويلي وو کوم چه د شعبه په واسطه د روژې او تشريق د ورځو په جواز کښې ئې روايت کوي. دې حديث ته ئې هيڅکله منکر نه دي ويلي کوم چه په ج۱، ص۱۰۷ کښې د امام مالک په واسطه له وهب بن کيسان څخه له حضرت جابر څخه د قرائت خلف الامام په اړه مرفوعا روايت کړی شوی دی.

دويم کوم حديث چه طحاوي د يحيیٰ بن سلام او ابن ابي ليلیٰ د ضعف له وجې منکر ويلي وو هلته ئې په ښه توگه ترديد نه وو کړی بلکه پاک صاف ئې ويلي وو چه "زه پخپله په کوم عالم باندې طعن (رد بد ويل) کول نه غواړم يواځې د روايت د خاوندانو قول را نقلوم". له دې څخه په ښکاره توگه څرگنديږي چه پخپله د طحاوي په نزد يحيیٰ بن سلام او ابن ابي ليلیٰ ضعيف يا مطعون نه دي. په دې باندې دا زړورتيا او بيباکي چه خپله خورځان په خيانت ککړوئ او د ترمذي محشی او مولانا احمد علي صاحب باندې له خدای د نه ويريدو الزام لگوئ.

دريم د رجالو له کتابونو څخه ئې د يحيیٰ بن سلام ترجمه هم نه ده ليدلې چه دا ترې څرگنديږي چه خينو محدثينو ده ته هم ثقه ويلي دي او داسې راوي حسن الحديث وي او د صحيح او حسن راوي که چيرته داسې زياتوالی وکړي کوم چه د جماعت خلافه وي نو د هغه زياتوالی مقبول دی. ملاحظه کړئ شرح نخبه ص۱۲. او ښکاره ده چه موقوف لره مرفوع گرځول داسې زياتوالی نه دی چه په مخالفت باندې محمول کړی شي ځکه چه صحابه وو حضراتو ﷺ کله کله د رسول الله ﷺ حديث د فتوی په توگه د ځان له خوا څخه استعمالول او کله کله به ئې د رسول الله ﷺ د نامه مبارک په يادونې سره حديث مرفوع گرځاوه. اوس د يحيیٰ بن سلام ترجمه له لسان الميزان ج۲، ص۲۲۰ څخه ملاحظه کړئ. ابن عدي وائي چه د ضعف تر څنگ دده حديث بايد وليکل شي. ابن حبان ده لره په ثقاتو کښې ياد کړی دی او ويلي ئې دي چه کله کله خطائي هم کوي. ابو زرعي رازي ويلي دي چه (لا بأس به ربما وهم) (دا کومه خبره نه ده کله کله وهم هم کوي). ابو حاتم ويلي دي شيخ بصري لوی صدوق (رښتونی) دی او ډير رښتيا ويونکی دی. ابو العرب د قيروان په طبقاتو کښې د

دې یادونه کړې ده او ویلي ئې دي چه: (کان من الحفاظ و من خیار خلق الله) «د حدیثو له حفاظو څخه او له بهترینو خلکو څخه وو» آه. پواځې دار قطني ورته ضعیف ویلي دي. ابن عدي پخپلو منکراتو کښې د جابر حدیث نه دی ذکر کړی کوم چه په اوس وخت کښې د بحث لاندې دی نه طحاوي ورته منکر ویلي دي او اکثرو محدثینو د یحیٰی بن سلام توثیق کړی دی نو که چیرته د ده حدیث مولانا احمد علي صاحب حسن وویل نو کومه ګناه ئې وکړه؟

پاتې شوه دا چه طحاوي تر دې وروسته د اسمٰعیل بن موسٰی سُدّي اثر بیان کړی دی چه دا مضمون پکښې دی چه اسماعیل له امام مالک څخه پوښتنه وکړه چه زه د جابر دا حدیث مرفوع وګرځوم؟ امام ملک وفرمایل (خذوا برجله) په دې کښې تر ټولو مخکښې د اسماعیل سُدّي حال باید معلوم شي چه هغه د کومې درجې شخصیت دی؟ هو! اګر که څینو محدثینو د ده توثیق کړی دی لیکن ابن حبان په ثقاتو کښې د ده یادونې سره لیکلي دي چه عبدان «شیخ د بخاري» وفرمایل چه ابو بکر بن ابي شیبه او نهاد بن السري «چه دا هم د امام بخاري د مشائخو له جملې څخه دی» مونږ د ده خوا ته له ورتلو څخه منع کړو او وئې ویل چه دا سړی فاسق دی، سلفو ته بد وائي. ابن عدي وائي چه هغه د امام مالک دوه حدیثونه موصول کړل او له شریک څخه هم څو حدیثونه منفرد دي «هیڅوک ورسره شریک نه دی» خلکو د ده د غلو فی التشیع پر بناء ده ته منکر ویلي ده. یعنې غالي «سرسخت» شیعه دی د دې لپاره محدثینو انکار پرې کړی دی. «تهذیب ج۱، ص۳۳۲» د داسې غالي او کلک شیعه په روایت سره د ایحیٰی بن سلام غونډې بهترین حافظ روایت لره زخمي کول پواځې د صاحبِ تکمیل جرئت او زړورتیا ده. بیا همدغه سرسخت شیعه د امام مالک چه کوم قول را نقل کړی دی له دې څخه داسې څه نه څرګندیږي چه امام مالک د دې حدیث په رفع باندې انکار کړی دی او که د دې سړي په همدرس والي باندې. د هغه الفاظ دا دي چه "د هغه پښې ونیسئ" چه مطلب ئې دا هم کیدلی شي چه دا بندي یا قید کړئ تر څو چه حدیث بیان نه شي کړی. او دا مطلب هم کیدلی شي چه تر پښو ئې ونیسئ او له دې ځایه ئې وباسئ. دا غالي شیعه زمونږ په درس کښې د کښیناستو لائق نه دی. له دې څخه دا چیرته څرګندیږي چه امام مالک د حدیث په مرفوع والي باندې انکار کړی دی او که چیرته انکار هم وي نو رفع ئې نه صحیح کیږي. لیکن حسن خو کیدلی شي او مولانا احمد علي صاحب رفع ته حسن ویلي دي، صحیح ئې نه دي ورته ویلي.

په څلورم دلیل باندې نیوکه

د حنفیانو له خوا څخه څلورم دلیل دا بیان شوی دی چه په صحیح مسلم کښې له قتادة رحمه الله څخه (واذا قرأ فانصتوا) راغلی دی «د صاحبِ تکمیل له الفاظو څخه داسې مفهوم را ووځي چه هغه قتاده

لره صحابي گڼي، دا غلط دی. د حدیث راوي حضرت ابو موسیٰ اشعري صحابي ﷺ دی، په دې حدیث کښې رسول الله ﷺ د امام او مقتدي فرائض بیان کړي دي چه "امام د دې لپاره جوړیږي چه د هغه اتباع وشي چه کله تکبیر وائي نو تکبیر ورسره وایئ او چه کله قرائت کوي نو چُپ او غلي ودریږئ او چه کله رکوع کوي نو رکوع وکړئ الخ". له دې څخه هر سړی چه وا نې وري نو په دې پوهیږي چه مقتدي باید د امام د قرائت په وخت کښې غلی او چُپ و اوسي. مونږ دې حدیث ته د عباده د حدیث معارض (ټکر) یا د هغه ناسخ نه دي هیڅکله نه دي ویلي. مونږ یواځې دا وایو چه د عباده په حدیث کښې د امام یا مقتدي هیڅ ذکر نشته. په دې کښې یواځې دا مضمون دی چه څوک سورة فاتحه و نه لولي نو لمونځ ئې نه کیږي. دې ته د مقتدي په اړه ویل صحیح نه دي دا د غیر مقتدي په حق کښې دی او دابو موسیٰ حدیث په ښکاره توګه د مقتدي په حق کښې دی او مونږ ویلي دي چه د عباده د حدیث راوي سفیان بن عیینه او زهري هم دا د غیر مقتدي په اړه بللی دی.

اوس تر دې وروسته د اهلِ حدیث تاویلات وګورئ دوی وائي چه (اذاقرأفانصتوا) مطلب دا دی چه له سورة فاتحه پرته د بل سورت له ویلو څخه خاموشه و اوسئ. یو څوک دې ترې پوښتنه وکړي چه (اذاقرأفانصتوا) په حدیث کښې د فاتحه او غیر فاتحه یادونه په کوم ځای کښې شوې ده چه دا قید ورسره زیاتوئ؟ په حدیث کښې خو مطلقاً د خاموش اوسیدو ذکر دی. که چیرته دا وویل شي چه د عباده د حدیث له وجې دا قید ورسره لګول کیږي نو د دې څه دلیل دی چه د عباده په حدیث سره د (اذاقرأفانصتوا) حدیث مقید کول ضروري دي؟ د تطبیق او توفیق دا صورت خو هم کیدلی شي چه د عباده حدیث د دې حدیث له وجې په منفرد باندې محمول کړی شي لکه څرنګه چه سفیان بن عیینه، امام احمد بن حنبل او امام زهري محمول کړي دي او حنفیه وو هم همدا غوره کړی دی اوس دې صاحبِ تکمیل د دې وجه ووائي چه د تطبیق کومه وجه چه دی بیانوي هغه صحیح دی او کومه وجه مونږ بیان کړې ده هغه صحیح نه ده. اهلِ حدیث کوم چه د تقلید منکر دي دا حق نه لري چه د (اذاقرأفانصتوا) د حدیث ظاهري مطلب د چا د تقلید له وجې بدل کړي او که چیرته دوی د بیهقي او داسې د تقلید له وجې د دې یوه حدیث د مطلب د بیانولو حق وي نو مونږ ته هم د امام ابو حنیفه، احمد بن حنبل، سفیان بن عیینه او زهري د تقلید له وجې د دې د هغه مطلب د بیانولو حق لرو کوم چه د حدیث له الفاظو څخه پرته له تاویل څخه څرګندیږي.

پاتې شوه دا چه د دې (اذاقرأفانصتوا) دویم راوي حضرت ابو هریره ﷺ خپل شاګرد ته ویلي وو (اقرأبهافی نفسك یافارسي) چه د اقتداء په حالت کښې سورة فاتحه پخپل نفس کښې ووایه. د دې مطلب زمونږ په نزد دا دی چه په زړه کښې ئې وایه څکه چه په موطا د امام مالک کښې د حضرت

ابو هریرة ﷺ دا حدیث موجود دی. (فانتهی الناس عن القراءة فیما جهر فیه النبی ﷺ) چه خلک په جهري لمونځونو کښې په رسول الله ﷺ پسې له قرائت کولو څخه منع شول لکه څرنګه چه مخکښې تیر شو له دې څخه پاک صاف څرګند شو چه په جهري لمونځونو کښې حضرت ابو هریره ﷺ د قرائت خلف الامام قائل نه وو. قال فی غیث الغمام قوله اقرأبها المراد من القراءة فی النفس و الاخطار بالبال من دون ان یتلفظ بها ای احضر معانیها فی نفسك و تدبر فیها حین یقرأها الامام کذا نقله الزرقانی فی معناه عن عیسٰی و ابن نافع آه. یعني د حضرت ابو هریره دا ویل چه پخپل نفس کښې سورة فاتحه لولئ د دې مطلب دا دی چه په زړه کښې ئې وایئ او په زړه کښې فکر پرې وکړئ په ژبې سره تلفظ مه پرې کوئ بلکه معنٰی ئې په زړه کښې حاضره کړئ او سوچ فکر پرې وکړئ په داسې حال کښې امام سورة فاتحه لولي. زرقاني په همدې ډول د دې مطلب له عیسٰی او ابن نافع څخه نقل کړی دی آه. ابن نافع د امام مالک شاګرد دی. وقال الطحاوی رحمة الله علیه و کان من الحجة علیهم فی ذلك ان حدیثی ابی هریرة و عائشة اللذی رووهما عن النبی ﷺ کل صلوة لم یقرأ فیها بام القرآن فهی خداج لیس فی ذلك دلیل علی انه اراد بذلك الصلوة التی تکون وراء الامام قد یجوز ان یکون علی بذلك الصلوة التی لا امام فیها للمصلی و اخرج من ذلك الماموم بقوله من کان له امام فقراءة الامام له قراءة فجعل الماموم فی حکم من یقرأ بقراءة امامه فکان الماموم بذلك خارجاً من قوله کل من صلی صلوة لم یقرأ فیها بفاتحة الکتاب فصلوته خداج آه (ج۱، ص۱۰۶)

امام طحاوي فرمائي چه کوم خلک د قرائت خلف الامام قائل نه دي د هغوی پخپلو مخالفینو باندې دا حجت دی چه د حضرت ابو هریره او حضرت عائشه په دې حدیث کښې چه په کوم لمانځه کښې سورة فاتحه و نه لوستل شي هغه ناقص دی په دې باندې هیڅ دلیل نشته چه له دې څخه هغه لمونځ مراد دی چه په امام پسې وي. کیدلی شي چه له دې څخه هغه لمونځ مراد وي په کوم کښې چه لمونځ کوونکی په امام پسې نه وي. په دې حکم سره ده مقتدي ته پخپل دویم قول سره چه د چا امام وي د هغه قرائت د مقتدي لپاره قرائت دی مستثنٰی کړی دی په کوم کښې چه مقتدي لره د امام د قرائت له وجې حکماً قاري ګڼل شوی دی پس مقتدي له دې حکم څخه مستثنٰی دی چه کوم لمونځ پرته له سورة فاتحه څخه ادا شي هغه ناقص دی.

اوس دې صاحب تکمیل په انصاف سره ووائي چه (اذا قرأ فانصتوا) د حدیث چه کوم تاویل کوي د هغه د صحیح والي او حق والي څه دلیل دی؟ لکه څرنګه چه په حدیث کښې صاف حکم دی چه امام کوم وخت قرائت کوي مقتدي دې غلی و اوسي.

پاتې شوه دا چه د دار قطني په روايت کښې (اذا قال الامام غير المغضوب عليهم و لا الضالين فأنصتوا) چه کله امام سورۀ فاتحه ختم کړي نو تاسو چُپ شئ چه له دې څخه څرگنده شوه چه د خاموشه اوسيدلو حکم تر سورۀ فاتحه وروسته دی. اهلِ حديث دې د دې روايت په وړاندې کولو سره لږ بايد وشرميږي، دا روايت منکر دی تولو ثقاتو دا روايت داسې بيان کړی دی (اذا قال الامام غير المغضوب عليهم و لا الضالين فقولوا آمين). «چه کله امام غير المغضوب عليهم و لا الضآلين ووائي نو تاسو آمين ووايئ» کوم يوه محدث کيدای شي (فقولوا آمين) په لټدو الفاظو يعني د (فأنصتوا) په لفظ سره بيان کړی وي. دې لره کوم يوه عقلمند د تصحيف او تبديل په کولو سره (فأنصتوا) ووېل؟ په داسې گډو وډو او بې مطلبه خبرو سره صاحبِ تکميل خپل خان خوشحاله کوي ليکن د پوهې خاوندان د هغه په بې وسې باندې ښه خبر دي او که چيرته دا صحيح ومنل شي چه نو تر و لا الضآلين وروسته په جهر سره آمين ويل به هم ممنوع وي ځکه چه په حديث کښې تر و لا الضآلين وروسته د خاموشه اوسيدلو امر دی (فما هو جوابكم فهو جوابنا). او که چيرته کوم مقتدي په لمانځه کښې داسې وخت له امام سره شريک شي چه امام سورۀ فاتحه لوستلې وي نو ده ته د قيام په حالت کښې د سورۀ فاتحه لوستل په امام پسې جائز نه وي ځکه چه په دې حديث کښې د امام د و لا الضآلين تر ويلو وروسته مقتدي ته د خاموشه اوسيدلو حکم دی. په دې اړوند د صاحبِ تکميل څه فتویٰ ده؟

په پنځم دليل باندې نيوکه

د حنفيانو له خوا څخه پنځم دليل دا بيانوي چه من كان له امام فقراءته له قراءة «د چا چه امام وي نو د امام قراءت د هغه لپاره قراءت دی» صاحبِ تکميل د علامه سندي حنفي اسره نيولې چه د دې په سند کښې جابر جعفي دی کوم چه کذاب دی او دا حديث د صحاح ستّه د حديث «د عباده د حديثه خلاف دی. الله. الله له تقليد څخه انکار کوونکی هم د سندي حنفي تقليد کوي يا للعجب! که چيرته دی په رښتيا هم اهلِ حديث وای نو د دې حديث د طريقو پلټنه به ئې کوله تر څو چه ورته څرگنده شوې وای چه د ابن ماجه په سند کښې د جابر جعفي موجودوالی دا نه لازموي چه په هر سند کښې دې دی موجود وي. اوس واورئ چه دا حديث د حضراتو صحابو وو يوې ډلې روايت کړی دی.

جابر بن عبد الله، عبد الله بن عمرو، ابو سعيد خدري، ابو هريره، ابن عباس او انس بن مالک رضی الله عنهم اجمعين د جابر حديث چه په کوم سند سره له ابن ماجه څخه روايت کړی دی په دې

کښې جابر جعفي شته ليکن د دې دويم سند با لکل صحيح دی چه امام محمد صاحب په موطا کښې له امام ابو حنيفه څخه له موسیٰ بن ابي عائشه څخه له عبد الله بن شداد څخه له حضرت جبار څخه په دې الفاظو روايت کړی دی (من صلّی خلف الامام فان قراءة الامام له قراءة) ځوک چه په امام پسې لمونځ کو نو د امام قرائت د ده لپاره هم قرائت دی).

په دې باندې د دار قطني دا وينا چه "دا حديث سفيان ثوري او ابو الاحوص، شعبه، اسرائيل، شريک، ابو خالد دالاني، سفيان بن عيينه او داسې نورو له موسیٰ بن ابي عائشه څخه له عبد الله بن شداد څخه له نبي کريم ﷺ څخه مرسلاً روايت کړی دی. (د صحابي نوم ئې حذف کړی دی) او هم هغه صحيح دی" په مونږ باندې حجت نه دی ځکه چه د احمد بن منيع په مسند کښې دا حديث د سفيان ثوري او شريک القاضي په واسطه مرفوعاً موصولاً روايت شوی دی. پس دا وينا غلطه ده چه امام ابو حنيفه يواځې دې لره موصول گرځولی دی او که چيرته و هم منل شي چه امام ابو حنيفه يواځې موصول گرځولی دی نو امام ابو حنيفه له زرگونو محدثينو څخه پورته ثقه دی. هغه چه کوم حديث يواځې هم موصول وگرځوي د محدثينو د اصولو پر بناء واجب القبول دی.

د حديثو په علم کښې د امام ابو حنيفه درجه

د يحيیٰ بن معين تر زمانې پورې په امام ابو حنيفه باندې هيچا هم جرح نه وه کړې. د خلق قرآن په مسئله کښې د فتنې تر را ولاړيدو وروسته ځينو حشويه محدثينو په هغه باندې جرح شروع کړه ځکه چه په دې فتنه کښې په محدثينو علماوو باندې زور او زياتی کوونکی قاضي د عقيدې له مخې معتزلي او د فروعاتو له مخې حنفي وو. حشويه وو له دغو قاضيانو څخه داسې انتقام واخيست چه امام ابو حنيفه، امام ابو يوسف او امام محمد بن حسن شيباني باندې جرح لګول شروع کړل کوم چه د حنفي مذهب ستنې دي. (ولما سئل ابن معين عنه قال ثقة مأمون ما سمعت احداً ضعفه هذا شعبة بن الحجاج يكتب اليه ان يحدث وشعبة شعبة).

(چه کله له يحيیٰ بن معين څخه د امام صاحب د نسبت په اره پوښتنه وشوه نو وئې فرمايل چه ثقه او مامون دی. ما له هيچا څخه نه دي اوريدلي چه هغه ته ئې ضعيف ويلی وي. شعبة بن الحجاج هغه ته د خط په ذريعه د حديث د بيانولو تاکيد کوي او شعبه خو شعبه دی.

لويو لويو امامانو کرامو د امام صاحب تعريف کړی دی لکه عبد الله بن المبارک او دی خو د امام صاحب له شاګردانو څخه شميرل کيږي. سفيان بن عيينه، سفينا ثوري، حماد بن زيد، عبد الرزاق، وکيع بن الجراح او ده خو د امام صاحب په فقهي باندې فتواوې ورکولې. همدارنګه دريو ګوني امامان امام مالک، امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمة الله عليهم هم د امام صاحب ډير

صفت او ستاينه کړې ده (عيني شرح بخاري ج ۲، ص ۱۲)

په تاريخ د خطيبِ بغدادي کښې چه کوم له خينو لويو خلکو څخه د امام صاحب تضعيف او تنقيص (ضعيف او کم ګڼل) منقول دی دا ټول د خلقِ قرآن تر فتنې وروسته د حشويه ډلې درواغ او له خانه جوړې شوې خبرې دي. ځکه چه دا ټول خرافات عموماً د مجهولينو، مجروحينو، کذابينو (دروغجنو) په ذريعې سره روايت شوې دي او د خطيب تر وفات ډير وروسته د هغه په تاريخ پورې ملحق شوې دي. خطيب د ثقاتو په ذريعې سره پرته د مناقبو او فضائلو څخه نور څه نه دي ذکر کړي چا ته چه په دې باندې د نور تفصيل د کتلو شوق وي نو زما مستقل مضمون "خطيب بغدادي او د حديثو منکرين" په مطبوع شوې ماهنامه "الصديق" ملتان سـ۱۹۵۷/۵۸ـه کښې دې وګوري.

پاتې شوې نورې طريقې کوم چه د حضرت عبد الله بن عمرو، ابو سعيد خدري، ابو هريره، ابن عباس او انس بن مالک ﷺ څخه مروي دي. د هغو په خينو راويانو باندې اګر که دار قطني څه خبره کړې ده ليکن په هغو کښې اکثره داسې دي چه کوم چه د خينو محدثينو په نزد ثقه دي. بيا د اصولِ حديث قاعده ده چه څو ضعيفان سره يو ځای شي د حسن او کله کله د صحيح درجې ته هم رسيږي. پس دا وينا غلطه ده چه د حنفيانو د کور فيصله ده چه دا حديث د منلو وړ نه ده. که چيرته صاحبِ تکميل د عيني شرح د بخاري مطالعه کړې وای نو ور معلومه شوې به وای چه د حنفيه وو په نزد دا حديث بالکل صحيح بالکه لهِ صحيح څخه هم پورته دی ځکه چه دې لره پخپله امام محمد له امام ابو حنيفه څخه په موطا او کتاب الآثار کښې په صحيح سند سره روايت کړی دی. بيا امام دار قطني کوم چه دې حديث ته مرسلاً صحيح ويلي دي هغه ته دې معلومه وي چه عبد الله بن شداد کوچنی صحابي دی او چه کله د امام شافعي په نزد د سعيد بن المسيب غوندې د لوی تابعي مرسل د قبول وړ دی نو د کوچني صحابي مرسل به په طريقهٔ اولی سره د قبول وړ وي ځکه چه د صحابه وو مراسيل په اتفاق سره ټولو قبول کړی دی.

تر دې وروسته صاحبِ تکميل د امام بخاري رحمه الله يوه فيصله را نقل کړې او دعوی ئې کړې ده چه دا د سرو زرو په اوبو سره د ليکلو وړ ده چه حاصل ئې دا دی چه (من کان له امام فقراءة الامام له قراءة) حديث عام دی او د عباده په حديث کښې له (الا بام القرآن) څخه سورهٔ فاتحه مستثنی شوې ده د دې داسې مثال شو لکه څرنګه چه په يوه حديث کښې دي چه زما لپاره د زمکې ټول مخ ه لمانځه ځای جوړ شوی دی. بيا په دويم حديث کښې ئې د (الا المقبرة و الحمام) په ويلو سره قبرستان او داسې نور مستثنی کړي دي.

ليکن پوښتنه دا ده چه امام طحاوي خو هم دا ويلي دي چه د ابو هريره حديث (کل صلوة لم يقرأ فيها بام القرآن فهي خداج) په کوم لمانځه کښې چه سورهٔ فاتحه و نه لوستل شي هغه خداج (ناقص،

نیمګړی دی، عام دی چه له دې ښخه (من کان له امام فقراءته له قراءة) حدیث مقتدي لره مستثنی کړی دی او مقتدي د امام د قرائت له وجې قاري ګڼل شوی دی نو د دې څه وجه ده چه د امام بخاري قول د سرو زرو په اوبو سره د لیکلو وړ دی او د امام طحاوي قول د سرو زرو په اوبو سره د لیکلو وړ نه دی دا یواځې او یواځې زور زیاتی او عصبیت دی نور څه نه دي. حالانکه د قرائت لفظ ته عام ویل غلط دي او د ابو هریره په حدیث کښې د (کل صلوٰة) عام والی صحیح او څرګند دی. بیا مونږ مخکښې وویل چه د عباده په حدیث کښې استثنائیه جملې (الا بأم القرآن) ته د فن امام یحیی بن معین ضعیف ویلي دي له دې وجې ښخه د (من کان له امام - الخ) کښې تاویل کول صحیح نه دي او د (من کان له امام) حدیث صحیح حدیث دی. همدارنګه د مسلم حدیث (اذا قرأ فا نصتوا) او د قرآن نص (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) سره موافق دی. دا د عباده او ابو هریره د حدیثونو لپاره مخصص ګڼل صحیح دي پس د امام طحاوي قول ډیر وزني دی چه په مخکښې ئې د امام بیهقي او داسې نورو قولونه هیڅ حقیقت نه لري.

پاتې شوه دا چه دار قطني (او بیهقي) له حضرت جابر ښخه روایت کړی دی چه یوه سړي په ماسپښین یا ماز دیګر کښې په رسول الله ﷺ پسې د (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) سورت ووایه نو ده تر لمانځه وروسته پوښتنه وکړه، دا څوک چه په ما پسې ئې قرائت کاوه؟ درې خله ئې پوښتنه وکړه یوه سړي وویل چه ما قرائت وکړ. و ئې فرمایل: ما لیدل چه تاسو له ما سره په قرآنکریم کښې منازعت کاوه کوم سړی چه په امام پسې لمونځ کوي د هغه لپاره د امام قرائت کافي دی الخ

دا حدیث خو د حنفیه وو دلیل وو چه صاحب تکمیل د مغالطې ورکولو په توګه خپل بللی دی. له حدیث ښخه په ښکاره توګه څرګندیږي چه نوموړي سړي په پټه سره قرائت کړی وو، که چیرته ئې په جهر سره قرائت کړی وای نو پیغمبر علیه السلام ته به د درې خله پوښتنې کولو ضرورت نه پیدا کیده صحابه وو به په لومړي خل پوښتنې سره ویلي وای چه فلاني قرائت کړی دی. بیا د ده ﷺ دا وینا چه څوک په امام پسې لمونځ کوي نو د امام قرائت د هغ لپاره قرائت دی په پاکه توګه دا وائي چه په امام پسې مقتدي باید قرائت و نه کړي له دې ښخه دا مطلب اخیستل چه له سورهٔ فاتحه ښخه پرته بل کوم سورت دې نه وائي د زور او زیاتی تاویل دی کوم چه هیڅکله د نبي کریم ﷺ له ارشاد ښخه ئې مفهوم نه راووځي بلکه له دې ښخه خو دا معلومیږي چه په سرّي لمونځونو کښې هم ده ﷺ ته د مقتدي قرائت خوند نه ورکاوه او دا چه په عامه توګه صحابهٔ کرامو په نبي کریم ﷺ پسې قرائت نه کاوه یوه یا دوو بې خبرو داسې کول چه نبي کریم ﷺ هغوی له قرائت ښخه منع کول که چیرته ټولو صحابهٔ کرامو قرائت کولی نو پاتې مقتدیانو به خامخا ویلي وای چه مونږ یواځې د

سورۀ فاتحه قرائت کړی دی لیکن داسې و نه شول بلکه تول خاموش او غلي شول. بیا قرائت کوونکي دا هم و نه ویل چه ما سورۀ فاتحه او سورۀ (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) قرائت کړی دی، ده هم یواځې د (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) د قرائت اقرار وکړ چه دا ترې څرګندیږي چه صحابه وو د سورۀ فاتحه خلف الامام اهتمام نه کاوه. بیا که چیرته په امام پسې د سورۀ فاتحه قرائت لازم وای نو دا سړی به ئې له مطلقاً قرائت څخه نه منع کولی بلکه په ښکاره توګه به ئې ورته ویلي وای چه له سورۀ فاتحه پرته نور څه مه وایه. د حضرت جابر د حدیث په هیڅ یوې طریقې کښې هم د سورۀ فاتحه د قرائت استثناء نه ده راغلې او د عباده د حدیث د استثنائیه جملې حال پورته تیر شو چه د حدیثو امامانو ضعیف ګڼلی دی. پس د حنفیانو دلیل لره خپل دلیل جوړوونکی پخپله د جهالت او ناپوهي ارتکاب کوي. هغه د دې خطاب چه نورو ته ئې کوي پخپله ئې ښه مستحق دی.

په شپږم دلیل باندې تنقید

تر دې وروسته ئې شپږم دلیل د عبد الله بن مسعود حدیث د کنز العمال په حوالې سره نقل کړی دی (اذا صلّٰی احدکم خلف الامام فلیصمت فان قرائته له صلوٰة) ‹کوم سړی چه په امام پسې لمونځ کوي نو چُپ دې اوسي ځکه چه د امام قرائت د ده لپاره قرائت دی او د امام لمونځ د ده لمونځ دی›. دې حدیث ته خو ئې لومړی ضعیف ویلی دی. لیکن موږ ویلي دي چه دا حدیث له څو صحابۀ کرامو ﷺ څخه روایت شوی دی چه عبد الله بن مسعود صحابي هم پکښې اضافه یا زیات شوی دی. او د ضعیف حدیث په ګنو طریقو سره د حسن یا صحیح درجې ته رسیدل د حدیثو په اصولو کښې تصریح پرې شوې ده. بیا د دې حدیث ځینې طریقې په یقیني توګه صحیح دي او ځینې حسن دي لکه څرنګه چه موږ مخکښې پخپلو دلائلو کښې بیان کړي دي او دا هم تیر شول چه حافظ ابن حجر دا حدیث د حضرت جابر د روایت له وجې مشهور ګڼلی دی او د مشهور حدیث چه کومه درجه ده اهلِ حدیث ترې ناخبره نه دي. بیا ئې په دې کښې هغه بې موقع او بې ځایه تاویل کړی دی چه د قرائت لفظ عام دی چه د عباده د حدیث له وجې سورۀ فاتحه ترې مستثنی ده الخ. د دې تاویل بیکار والی اوس بیان شو.

بیا ئې یو عجیب الزام لګولی دی چه که چیرته د (فان قرائته له قراءة) څخه دا مطلب واخیستل شي چه د امام قرائت مقتدي ته کافي دی، هغه ته د سورۀ فاتحه د لوستلو ضرورت نشته نو د (و صلوته له صلوٰة) به هم همدغه مطلب وي چه د امام لمونځ د مقتدي لپاره کافي دی نو تر اقتداء وروسته د لمانځه د رکنونو لکه رکوع، سجده او داسې نورو هم به مقتدي ته ضرورت نه وي.

د دې ځواب دا دی چه د صاحبِ تکمیل په نزد صلوٰة یواځې سورۀ فاتحه ته وائي لکه څرنګه چه

د (قسمت الصلوٰة بيني وبين عبدي) په تفسير کښې په ۵۴ مخ کښې له امام رازي څخه ئې نقل کړی دی چه الله تعالى په دې حديث کښې سورة فاتحه ته صلوٰة ويلي دي چه دا ترې څرگنده شوه چه که چيرته فاتحه نه وي نو لمونځ هم نشته الخ. چه کله د ده په نزد يواځې سورة فاتحه ته لمونځ ويل کيږي نو د ابن مسعود د حديث حاصل به دا وي چه د امام قرائت د مقتدي قرائت دی او سورة فاتحه ئې د مقتدي سورة فاتحه دی پخپله مقتدي ته ئې د ويلو ضرورت نشته او تر قرائت وروسته ئې خاص د سورة فاتحه يادونه د دې لپاره وکړه چه ښائي څوک دا مطلب ترې واخلي چه له قرائت څخه مراد پرته له سورة فاتحه څخه نور قرائت دی، د دې لپاره دا شبهه رفع کړې ده، دا خو الزامي ځواب وو وگوری صاحبِ تکميل دا الزام په څه ډول سره له ځانه لرې کوي.

تحقيقي ځواب ئې دا دی چه د (وصلوٰته له صلوٰة) د جملې هغه مطلب دی کوم چه د (الامام ضامن) د حديث مطلب دی (د امام لمونځ د صحت او فساد له مخې د مقتدي د لمانځه متضمن دی) يعنې که چيرته د امام لمونځ صحيح شي نو د مقتدي به هم صحيح کيږي. که چيرته فاسد شي نو د مقتدي به هم فاسديږي چنانچه د ابو داؤد په يوه روايت کښې ئې دا مضمون په دې ډول بيان کړی دی. (قال وحدثنا ان رسول الله ﷺ قال لقد اعجبني ان تکون صلوٰة المسلمين او المؤمنين واحدة). (حضرت معاذ بن جبل بيان وکړ چه رسول الله ﷺ وفرمايل چه ما ته دا ښه کار څرگنديږي چه د مسلمانانو لمونځونه يو لمونځ وي)، د جماعت لمونځ ده ﷺ يو لمونځ وباله او ځان ځانته ئې ډير لمونځونه نه وبلل او د عرف او عادت له مخې هم د جماعت لمونځ يو لمونځ گڼل کيږي او له همدې وجې د جماعت لمونځ يو لمونځ دی. چه کله د سترې ضرورت پيښ شي نو يواځې د امام مخې ته ستره کافي ده. د هر مقتدي مخې ته د ځان ځانته سترې لگولو ضرورت نشته. نو د يوه لمانځه لپاره يو قرائت او يوه فاتحه کافي ده هر يوه د قرائت ضرورت نشته، پاتې ارکان په قرائت باندې قياس کول غلط دي ځکه چه د امام د قرائت لپاره خو استماع او انصات په قرآنکريم کښې واضح او څرگند حکم دی او د رکوع او سجدې لپاره نيابت کافي نه دی بلل شوی بلکه مقتديانو ته ښکاره حکم دی چه (اذا رکع فارکعوا واذا سجد فاسجدوا). (چه کله امام رکوع کوي نو تاسو هم رکوع کوئ او چه کله سجده کوي نو تاسو هم سجده وکړئ) او دا عام عادت هم دی چه کله د بادشاه دربار ته ډير خلک د يوې عريضې د وړاندې کولو لپاره ورځي نو د تعظيم افعال هر سړی جلا جلا په ځای کوي ليکن خبرې اترې يواځې د خلکو مشر او سردار کوي، هر سړی ځان ځانته خبرې نه کوي او د عريضې تر قبليدلو وروسته هر سړی ځان ځانته د بادشاه شکريه ادا کوي او د تعظيم آداب په ځای راوړي. شريعت په لمانځه کښې هم همدغه صورت ايښی دی چه لومړی هر يو تکبيرونه ووايي، شاهي آداب په ځای راوړئ تر دې وروسته د عريضې وړاندې کول د امام کار دی چه کله

هغه تر سورة فاتحه وروسته بل سورت قرائت كوي كوم چه د الله تعالى له خوا څخه د څواب وركولو په مرتبه كښې ده نو هر سړى د تعظيم آداب په ځاى راوړي او په ركوع او سجده كښې د شكريې او تعظيم الفاظ ادا كوي.

د اهلِ حديثو له مصنفينو څخه هيله

كه چيرته اهلِ حديث له انصاف څخه كار واخلي نو د هغوى لپاره دومره پوهيدل كافي دي چه په كوم حديث كښې رسول الله ﷺ د امام او مقتدي دواړو فرائض بيان كړي دي. يعنې د انما جعل الامام ليؤتم به فاذا كبر فكبروا واذا ركع فاركعوا واذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا اللهم ربنا لك الحمد واذا سجد فاسجدوا الخ. (امام د دې لپاره تاكل كيږي چه د هغه اتباع (پيروي) وشي. چه كله هغه تكبير وائي نو تاسو هم تكبير ووايئ. چه كله ركوع كوي نو ركوع وكړئ. چه كله سمع الله لمن حمده وائي نو تاسو اللهم ربنا و لک الحمد ووايئ. چه كله سجده كوي نو تاسو سجده وكړئ. په هيڅ يوه روايت كښې هم نشته چه (واذا قرأ فاقرءوا) (چه كله امام قرائت كوي نو تاسو هم قرائت وكړئ) كه چيرته د مقتدي په ذمې باندې د امام له قرائت سره يو ځاى قرائت فرض يا واجب واى نو بيان به ئې خامخا په دې حديث كښې راغلى واى په كوم كښې چه د امام او مقتدي دواړو فرائض بيانيږي. په دې حديث كښې كه چيرته دى نو (اذا قرأ فانصتوا) (چه كله امام قرائت كوي نو تاسو چُپ و اوسئ) دى. ملاحظه كړئ مسلم شريف او ابو داؤد. پس څوک چه په امام پسې د سورة فاتحه قرائت د فرض كيدو دعوىٰ كوي هغه دې د دې حديث له طريقو څخه په يوې طريقې كښې (اذا قرأ فاقرءوا) ونښيي څكه چه په همدې حديث كښې د امام او مقتدي دواړو فرائض بيان شوي دي. د عباده حديث وړاندې كول كافي نه دي څكه چه په هغه كښې د امام او مقتدي د دواړو د فرائضو بيان نشته بلكه د حديث راوي سفيان بن عيينه. زهري او داسې نورو پخپله ويلي دي چه دا د تنها لمونځ كوونكي په اړه دى او همدغه امام احمد هم بيان كړى دى.

په اووم دليل باندې نيوكه

اووم دليل له صحيح مسلم څخه د زيد بن ثابت رضي الله عنه قول را نقل شوى دى (لا قراءة مع الامام في شيء من الصلوات) (له امام سره يو ځاى په هيڅ يوه لمانځه كښې هم قرائت نشته) د امام طحاوي الفاظ دا دي (لا تقرأ مع الامام في شيء من الصلوات ورجاله ثقات) (له امام سره يو ځاى په هيڅ يوه لمانځه كښې قرائت مه كوئ) او د دې راويان ټول ثقه دي. له دې وروسته هم هغه بې موقع او بې ځايه تاويل په دې كښې هم شوى دى چه دا اثر په ما سوا د فاتحه باندې محمول دى او په ډير جرئت سره وائي

چه د صحیح مسلم په خواب سره په همدې مخ باندې موجود دی الخ. یو څوک دې ترې پوښتنه وکړي چه د امام نووي تقلید له کومې ورځې څخه واجب شوی دی کوم چه د هغه د خواب په حنفیانو باندې لازم ګرځیدلی دی او چه و ئې نه مني نو شب کور (هغه څوک چه د تعصب له مخې واضحه او ښکاره خبره هم نه مني) بلل کیږي؟ لیکن کوم خلک چه د امام طحاوي خواب و نه ویني، و ئې نه مني د هغو لپاره کوم لقب باید غوره شي؟ دا دی د اهلِ حدیثو دیانت او تهذیب چه دخپل مطلب خبره له هر ځای څخه پیدا کړي نو فوراً په چتکۍ سره مقلد جوړیږي او په منلو ئې دومره زور لګوي چه ګوا که له آسمان څخه وحی نازله شوه چه د زید بن ثابت د اثر هم هغه مطلب دی کوم چه امام نووي بیان کړی دی او که امام بیهقي د خپل مذهب په رعایت او حمایت کښې څه لیکلي دي. زه پوښتنه کوم چه د زید بن ثابت په اثر کښې د فاتحه او غیر فاتحه یادونه چیرته شوې ده؟ او که چیرته له داسې دول تاویلونو څخه کار واخیستل شي نو ستاسو یو دلیل به هم قائم پاتې نه شي. هر سړي ته به اختیار وي چه ستاسو ټول دلائل په منفرد باندې محمول کړي او په تائید کښې د (اذاقرأفانصتوا) حدیث او (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) قرآني آیت وړاندې کړي. بیا دا د کوم ځای انصاف دی چه ستاسو تاویل او د امام نووي او بیهقي قول حجت وي او د نورو تاویل او امام احمد، سفیان بن عیینه، زهري، طحاوي او علامه عیني اقوال دې حجت نه وي؟ که چیرته تاسو ربښتوني اهلِ حدیث یئ نو یواځې د حدیثو په الفاظ سره استدلال وکړئ. له دې خوا اخوا څخه پکښې قیدونه مه لګوئ. که په دې لار باندې لاړ شئ نو انشاء الله د حنفیه وو د مسلک قوت به په ربو سترګو باندې تر نظر درشي.

تاسو چه د حنفیه وو په څومره دلائلو باندې نیوکې کړې دي هغوی په ښکاره الفاظو کښې د قرائت خلف الامام ممنوع والی او نه واجب والی ظاهروي لیکن تاسو د امام نووي یا بیهقي یا امام رازي د تقلید د اسپې په نیولو سره په هغو کښې هغه تاویلونه کوئ د کومو تاویلونو چه تاسو هیڅ حق نه لرئ. اوبو اخیستونکی وبنو ته هم لاس غزوي. دې ته واتي.

د امام احمد او علامه ابن تیمیه د قول بیا اعاده کول

په آخر کښې د امام احمد بن حنبل او علامه ابن تیمیه قول بیا در په زړه کوم. امام احمد فرمائي چه "مونږ په اهلِ اسلام کښې له هیچا څخه نه دي اوریدلي چه کله امام په جهر سره قرائت کوي او په هغه پسې مقتدیان قرائت و نه کړي نو لمونځ ئې نه صحیح کیږي. رسول الله ﷺ. او د ده صحابهٔ کرام ﷺ. تابعین رحمهم الله. په اهل حجاز کښې امام مالک. د عراق په خلکو کښې امام سفیان ثوري. دشام له خلکو څخه امام اوزاعي، د مصر په خلکو کښې امام لیث بن سعد. په دوی کښې یو هم دا نه وائي چه کوم سړی مقتدي وي او د ده امام قرائت کوي او دی قرائت و نه کړي نو د ده لمونځ باطل دی آه" موفق بن قدامه د امام احمد د دې قول په نقل کولو سره په دې مسئله کښې د

اجماع دعوی کړې ده. (ج ۱، ص ۲۰۲)

علامه عیني په شرح د بخاري کښې فرمايلي دي چه د قرائت خلف الامام ممانعت د اتیاوو لویو لویو صحابهٔ کرامو څخه منقول دی چه له هغو څخه حضرت علي، عبادلهٔ ثلاثه (عبد الله بن مسعود، عبد الله بن عمر، عبد الله بن عباس) هم دي. محدثینو ته د دغو صحابهٔ کرامو نومونه څرګند دي. د دغو حضرات په دې باندې اتفاق کول د اجماع په مرتبه کښې ده. د دې لپاره د هدايي ملا صاحب فرمائي چه د قرائت خلف الامام په پرېښودو باندې د صحابه وو اجماع ده. د ډېرو اتفاق ته اجماع ویل شوي دي څکه چه زمونږ په نزد دې ته هم اجماع ویل کیږي. او شیخ امام عبد الله ابن یعقوب حارثي پخپل کتاب "کشف الاسرار" کښې فرمايلي دي چه عبد الله بن زيد بن اسلم له خپل والد (پلار) څخه روایت کړی دی چه د رسول الله ﷺ له صحابه وو څخه لسو کسانو له قرائت خلف الامام څخه په ډېرې سختئ سره ممانعت کاوه. (چه د هغو نومونه دا دي) حضرت ابو بکر صدي، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، علي بن ابي طالب، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابي وقاص، عبد الله بن مسعود، زيد بن ثابت، عبد الله بن عمر، عبد الله بن عباس رضی الله تعالى عنهم اجمعين آه. تر دې وروسته علامه عيني د ګڼ شمير صحابه وو اقوال د کتابونو او اسنادو په حوالې سره بيان کړي دي کومو لره چه مونږ پخپلو دلائلو کښې مخکښې بيان کړي دي.

علامه ابن تيميه پخپل کتاب "تنوع العبادات" کښې فرمايلي دي چه "سلفو په عامه توګه قرائت خلف الامام مکروه ګڼلی دی په داسې حال کښې ، امام په جهر سره قرائت کوي او اکثرو امامانو تر سورهٔ فاتحه وروسته اوږد سکوت نه کاوه (تر څو چه مقتدي سورهٔ فاتحه ولولي) په جهري لمونځونو کښې (په امام پسې) قرائت کوونکي ډير کم وو او له دې څخه کتاب الله هم خلک منع کړي دي او د رسول الله ﷺ سنتو هم او جمهور سلف او خلفو هم له دې څخه ممانعت کوي. او د قرائت خلف الامام په صورت کښې د لمانځه په باطليدو کښې اختلاف دی. ځينې علماء په جهري لمانځه کښې هم په مقتدي باندې قرائت خلف الامام واجب بولي او که چیرته قرائت و نه کړي نو د لمانځه په فاسديدو کښې اختلاف دی. پس نزاع په دواړو خواوو کښې دی ليکن کوم خلک چه له قرائت خلف الامام څخه منع کوي له هغو سره جمهور سلف او خلف دي، کتاب الله هم او صحيح حديثونه هم ورسره دي. او کوم خلک چه په دې حالت کښې په مقتدي باندې قرائت واجب بولي د هغو حديثونه امامانو ضعيف ګرځولي. ابو داؤد دې لره روايت کړی دی او د ابو موسیٰ په حديث کښې د رسول الله ﷺ ارشاد (واذا قرأ فانصتوا) (چه کله امام قرائت کوي نو چُپ شئ) ته امام احمد، اسحاق، امام مسلم او داسې نورو صحيح ويلي دي په خلاف د هغه حديث کوم چه له حضرت عباده څخه روايت شوی دی (لا تفعلوا الا بأم القرآن) چه په امام پسې نور څه مه وايئ پرته له سورهٔ

فاتحه څخه. دا په صحیح کښې نه دی شامل شوی او د دې ضعیف والی له څو وجوهاتو څخه ثابت دی. په اصل کښې دا د حضرت عباده قول دی. آه درسول الله ﷺ ارشاد نه دی.

د حنفیه وو په اهلِ حدیث باندې احسان (بنیګړه)

الحمد لله نن د چارشنبې په ورځ ۲۷ د ربیع الثاني کال ۱۳۸۰ هجري د تکمیل البرهان د رسالې خواب پای ته ورسیده چه کتونکو ته به په ښه توګه اندازه ولګیږي چه د قرائت خلف الامام په مسئله کښې د امام ابو حنیفه رحمه الله د مسلک په کتاب الله، سنتِ صحیحه او د جمهور سلفو او خلف په اجماع سره تائید شوی دی او کوم اهلِ حدیث چه د مقتدي لمونځ په امام پسې د سورهٔ فاتحه د نه قرائت کولو له وجې باطل بولي له هغو سره هیڅ یو ښکاره دلیل نشته بلکه په امام پسې چه د قرائت کوونکو خلکو لمونځ هم وشي نو غنیمت دی. ځکه چه په قرآنکریم کښې، صحیحو احادیثو کښې مقتدي ته د قرآن د قرائت په وخت کښې د خاموشه اوسیدلو حکم دی، له قرائت څخه منع کړې شوی دی. او د اهلِ حدیثو د اصولو له مخې د نهی په مخالفت سره عمل باطلیږي اګر که د حنفیه وو په نزد نه باطلیږي. پس دوی باید د امام ابو حنیفه رحمه الله احسان ومني چه د قرائت خلف الامام له وجې د هغوی لمونځونو ته باطل یا فاسد نه وائي او که نه پخپل د اهلِ حدیث د اصولو مقتضی ده چه (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا) آیت په مخالفت سره کوم چه نزول ئې د اجماع له مخې د قرائت خلف الامام په باره کښې شوی دی لکه څرنګه چه امام احمد بن حنبل فرمایلي دي. همدارنګ د صحیح حدیث (اذا قرأ فانصتوا) د خلاف ورزي له وجې کوم چه خاص د مقتدیانو په اړه راغلی دی چه کله امام قرائت کوي نو تاسو خاموشه و اوسئ. د اهلِ حدیثو لمونځونه باید باطل وبلل شي لکه څرنګه چه د یوم النحر (د قربانۍ یا د لوی اختر) ورځې روژې ته په همدې باندې باطل وائي چه د شارع نهی (ممانعت) د عمل د باطل والي موجب دی.

هیله ده چه د علم او پوهې خاوندان په دې نکتې باندې پوه شوي وي. الله تعالی دې مسلمانان له جاهلي عصبیت څخه وساتي او د سلفو د امامانو د عظمت او ادب کولو توفیق دې ور په برخه کړي او دا رساله دې د عوامو او خواصو په مخکښې مقبوله وګرځوي. آمین.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمين وصلى الله تعالى على خير خلقه سيدنا محمد وآله واصحابه اجمعين والحمد لله الذي بنعمته وبعزته وجلاله تتم الصلحت.

۲۷ ربیع الثاني ۱۳۸۰ هجری

تمت بالخیر

داحسن الفتاوی دویم جلد ختم شو ولله الحمد اولاً واخراً وظاهراً وباطناً

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی اله وصحبه وسلم اجمعین برحمتك یا ارحم الراحمین

د موضوعاتو فهرست

عنوان صفحه

تمت بالخیر

تم فهرس الکتاب بعون الملک الوهاب

د احسن الفتاوی د دویم جلد فهرست ختم شو ولله الحمد اولاً واخراً

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی اله وصحبه وسلم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین

فتاوی دیوبند پاکستان المعروف به

فتاوی فریدیه

پښتو ترجمه

از افادات

مفتی اعظم عارف باللہ مولانا مفتی محمد فرید صاحب دامت برکاتہم

مترجم

مولوی نصراللہ "منصور" تخاری

ناشر:

مکتبہ فریدیہ

محلہ جنگی، پشاور

فتاویٰ دارالعلوم دیوبند
مدللہ ومکملہ

فارسی

تالیف

حضرت مولانا مفتی عزیز الرحمٰن عثمانی صاحب

حسب ہدایت ونگرانی

حضرت مولانا محمد طیب صاحب

ترتیب وحواشی

مولانا محمد ظفیر الدین صاحب

جدید اضافی تخریج

مولانا مفتی محمد صالح کاروری

ناشر:

مکتبہ فریدیہ

محلہ جنگی۔ پشاور

فتاویٰ حقانیه

پښتو ترجمه

له افاداتو د

شیخ الحدیث حضرت مولانا عبد الحق صاحب رحمة الله علیه

څارنه او اهتمام

حضرت مولانا سمیع الحق صاحب مهتمم جامعه حقانیه

ترتیب: مفتي مختار الله حقاني

پښتو ژباړونکی

مولوي قاري محمد فاروق ننګ مهتمم جامعه دار العلوم ابو هریرة ارګون

ناشر:

مکتبه فریدیه

محله جنګي. پشاور